

ŞEREFNAME

—Dîroka Kurdistanê—

Şerefyanê Bedlîsî

ŞEREFNAME
—DÎROKA KURDISTANÊ—

ŞEREFXANÊ BEDLÎSÎ

ŞEREFNAME

Dîroka Kurdistanê
ŞEREFXANÊ BEDLÎSÎ

WEŞANÊN AZAD

Dîrok: 03/07

Gerinendeya Weşanê

Eslîxan Yildirim

Sererastkirin

Eslîxan Yildirim

Berg û Rûpelsazî

Mîran Janbar

Çapa Taybet Digel DVD (Pirtûka Bideng)

2014

ISBN: 978-605-64041-8-4

Çapxane

Îmaj Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, C Blok 2 BC 6
Topkapı/İstanbul
Tel: (0 212) 501 91 40

Navnîşan

AZAD YAYINEVÎ
Viranşehir Mah. 34330 Sk.
NO: 15 A/4 Mezitli/Mersin
Web: www.wesanxaneyaaazad.com
Email: info@wesaxaneyaaazad.com

Sertifika no: 27924

© Mafê wê parastî ye. Ji bilî danasînê bêyî destûra weşanxaneyê û nivîskar bi tu awayî nayê kopîkirin û nayê belavkirin.

ŞEREFNAME

—DÎROKA KURDISTANÊ—

ŞEREFXANÊ BEDLÎSÎ

JI WEŞANXANEYA AZAD

Şerefxanê Bedlîsî cilda yekemîn ya “ŞEREFNAME”yê ya ku bi Farîsî nivîsiye di sala 1597’an tamam kiriye. Ev pirtûka ku ji bo dîroka Kurdistan û derdora wê pir muhîm e, bi demê re wergerî gelek zimana bûye. Kurmanciya wê, ji aliyê Ziya Avcî ve di sala 1997’an de hatiye tamamkirin û ji aliyê weşanxaneyê cihê ve çend caran hatiye çapkirin. Ziya Avcî di wergera xwe de cih daye hin pêşgotinên ku berê hatine nivîsandin. Ev pêşgotin di demê cihê cihê de hatine nivîsandin û di derbarê Şerefname’yê û nivîskarê wê de agahiyên girîng didin. Di hundirê kitêbê de jî nivîskar bi xwe behsa jiyana xwe kiriye. Kesekî ku bixwaze bigihe agahdariyên di derbarê nivîskar de dikarin li “Sefheya Çaran” li beşa “Dawî” binerin.

Wek Weşanxaneya Azad, me bi vê çapa taybet re DVD amade kirin. Di DVD’yan de xwendina pirtûkê heye, yanî pirtûka ŞEREFNAME’yê ya bi deng heye. Bi tevayî zêdeyî 21 seetî xwendina kitêbê dom dike. Kesên ku alfabe-yên cuda bikar tînin û nikaribin vê kitêbê bixwînin, karin bi riya van DVD’yan ji serî heya binî li kitêbê guhdar bikin.

Gerînendeya Weşanxaneya Azad
Eslîxan Yildirim

NAVEROK

Pêşgotina Wergêrê Kurmancî9

Kurtiya Pêşgotina Mam Hejar a Wergera Soranî17

Pêşgotina Erebi Ya Mihemed 'Elî Ewnî Ya Li Ser Şerefnameya Farisî Ya Çapa Misrê25

Pêşgotina Kemal Mezher31

Pêşgotina Fransizî Ya Zirnov Ku Di Sala 1860'an De Ji Bo Çapa Yekem a Şerefnameyê Nivîsandiye39

[PESINDAN]

PESNÊ XWEDÊ49

PESNÊ PÊXEMBER50

PESNÊ SULTAN52

PESNÊ DÎROKÊ53

EZ Û EV KITÊBA HAN54

{NAVEROK}57

DESTPÊK: Di Derheqê Eslê Kurdan û Rewşa Jiyana Wan De Ye61

SEFHEYA YEKAN

DI DERHEQÊ SERPÊHATİYÊN WAN FERMANREWAYÊN
KURDISTANÊ DE YE KU ALA SALTANAT Û SERXWEBÛYINÊ
BILIND KIRINE Û DÎROKNASAN EW DI RÊZA SULTANAN DE
HESIBANDINE

BEŞA YEKAN: Di Derheqê Fermanrewayên Diyarbekir û Cezîrê De Ye71

BEŞA DUDUYAN: Fermanrewayên Dînewer û Şehrezolê Yên Bi Navê Hesnewiyye Hatine Nasîn73

BEŞA SISIYAN: Di Derheqê Fermanrewayên Fedlewiyye De Ye Ku Bi Navê Lora Mezin (Buzurk) Bi Nav Û Deng in77

BEŞA ÇARAN: Di Derheqê Fermanrewayên Lora Biçûk De Ye....87

BEŞA PÊNCAN: Di Derheqê Serpêhatiyên Sultanên Misrê Û Şamê De Ye107

SEFHEYA DUDUYAN

DI DERHEQÊ WAN FERMANREWAYÊN SERBILIND Û PAYEBERZ
ÊN KURDISTANÊ DE NE KU, HER ÇENDÎN NEGIHIŞTINE DERE-
CEYA SERXWEBÛNIYEK TEMAMÎ Û WAN BI XWE JÎ ÎDDÎAYA
SALTANAT Û SERBIXWETIYÊ NEKIRINE, LÊ HINEK CARAN
HETTA LI SER NAVÊ XWE XUTBE DANE XWENDIN Û SIKKE LÊ
DANE

BEŞA YEKAN: Di Derheqê Fermanrewayên Erdelanê De Ye133

BEŞA DUDUYAN: Di Derheqê Fermanrewayên Hekkariyê De Ye Ku Bi Navê
Şembû Ji Hatine Naskirin139

BEŞA SISIYAN: Di Derheqê Fermanrewayên ‘Imadiyyeyê De Ye Ku Bi Navê
Bahadînan Bi Nav Û Deng in153

BEŞA ÇARAN: Di Derheqê Fermanrewayên Cezîrê De Ye Ku Ji Wan Re
“Boxto” Ji Tê Gotin161

ŞAXÊ YEKAN: Fermanrewayên Cezîrê Yên Bi Navê ‘Ezîzan Tên Naskirin165

ŞAXÊ DUDUYAN: Di Derheqê Begên Gurgilê De Ye188

ŞAXÊ SISIYAN: Di Derheqê Begên Finikê De Ye192

BEŞA PÊNCAN: Di Derheqê Fermanrewayên Hisnkeyfê De Ye Ku Bi Navê
Melikan Bi Nav û Deng in193

SEFHEYA SISIYAN

DI DERHEQÊ HINEK MÎR Û FERMANREWAYÊN DIN ÊN
KURDISTANÊ DE YE

QISMÊ YEKÊ YA SEFHEYA SISIYAN

BEŞA YEKAN: Di Derheqê Fermanrewayên Çemîşgezê De Ye209

ŞAXÊ YEKAN: Di Derheqê Begên Micengerdê De Ye216

ŞAXÊ DUDUYAN: Di Derheqê Fermanrewayên Perdekê De Ye218

ŞAXÊ SISIYAN: Di Derheqê Begên Seqemanê De Ye219

BEŞA DUDUYAN: Di Derheqê Fermanrewayên Mirdasî De Ye223

ŞAXÊ YEKAN: Di Derheqê Fermanrewayên Egilê Yên Bi Leqeba
“Bûldûkanî” Tên Naskirin De Ye226

ŞAXÊ DUDUYAN: Di Derheqê Fermanrewayên Paloyê De Ye231

ŞAXÊ SISIYAN: Di Derheqê Begên Çermokê De Ye237

BEŞA SISIYAN: Di Derheqê Begên Sasonê De Ye Ku Van Dawiyan
Bi Navê “Fermanrewayên Hezzoyê” Hatine Naskirin239

BEŞA ÇARAN: Di Derheqê Fermanrewayên Xîzanê De Ye255

ŞAXÊ YEKAN: Di Derheqê Fermanrewayên Xîzanê Û Sebebê
Navê Han De Ye256

- ŞAXÊ DUDUYAN: Di Derheqê Begên Miksê De Ye263
 ŞAXÊ SISIYAN: Di Derheqê Fermanrewayên Esbayêrdê De Ye265
BEŞA PÊNCAN: Di Derheqê Fermanrewayên Kilisî De Ye267
BEŞA ŞEŞAN: Di Derheqê Begên Şêrwanê De Ye275
 ŞAXÊ YEKAN: Di Derheqê Mîrên Kurnê De Ye281
 ŞAXÊ DUDUYAN: Di Derheqê Mîrên Êrûnê De Ye282
BEŞA HEFTAN: Di Derheqê Begên Zirman De Ye283
 ŞAXÊ YEKAN: Di Derheqê Mîrên Dêrziniyê De Ye285
 ŞAXÊ DUDUYAN: Di Derheqê Mîrên Girdikanê De Ye288
 ŞAXÊ SISIYAN: Di Derheqê Mîrên Ataqê De Ye291
 ŞAXÊ ÇARAN: Di Derheqê Begên Tercilê De Ye294
BEŞA HEŞTAN: Di Derheqê Begên Suwêdiyê De Ye297
BEŞA NEHAN: Di Derheqê Begên Silêmaniyê De Ye307
 ŞAXÊ YEKAN: Di Derheqê Begên Qûlp Û Batmanê De Ye311
 ŞAXÊ DUDUYAN: Di Derheqê Begên Meyafarqînê De Ye314

QISMÊ DUDUYAN Ê SEFHEYA SISIYAN

- BEŞA YEKAN:** Fermanrewayên Sohran319
BEŞA DUDUYAN: Di Derheqê Fermanrewayên Baban De Ye327
BEŞA SISIYAN: Di Derheqê Fermanrewayên Mekrî De Ye335
BEŞA ÇARAN: Di Derheqê Fermanrewayên Biradostî De Ye343
 ŞAXÊ YEKAN: Di Derheqê Begên Somayê De Ye345
 ŞAXÊ DUDUYAN: Di Derheqê Begên Tergever û Kela Dawudê De Ye347
BEŞA PÊNCAN: Di Derheqê Begên Mehmûdî De Ye349
BEŞA ŞEŞAN: Di Derheqê Begên Dimbiliyan De Ye357
BEŞA HEFTAN: Di Derheqê Begên Zerzayê De Ye364
BEŞA HEŞTAN: Di Derheqê Begên Istunê De Ye364
BEŞA NEHAN: Di Derheqê Begên Dasnî De Ye364
BEŞA DEHAN: Di Derheqê Begên Kelhurê De Ye365
 ŞAXÊ YEKAN: Di Derheqê Begên Pilingan De Ye366
 ŞAXÊ DUDUYAN: Di Derheqê Begên Deretengê De Ye368
 ŞAXÊ SISIYAN: Di Derheqê Begên Mahîdeştê De Ye370
BEŞA YANZDEHAN: Di Derheqê Begên Baneyê De Ye371
BEŞA DUWANZDEHAN: Di Derheqê Begên Gelbaxî De Ye373

QISMÊ SISIYAN Ê SEFHEYA SISIYAN: DI DERHEQÊ MÎRÊN KURDÊN ÎRANÊ DE YE379

- ŞAXÊ YEKAN: Di Derheqê Begên Sîyamensûrê De Ye380
 ŞAXÊ DUDUYAN: Di Derheqê Begên Çegniyê De Ye383
 ŞAXÊ SISIYAN: Di Derheqê Begên Zengîne De Ye384
 ŞAXÊ ÇARAN: Di Derheqê Begên Pazûkî De Ye385

SEFHEYA ÇARAN
DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN BEDLÎSÊ DE YE

DESTPÊK393

QISMÊ YEKAN:

Di Derheqê Rewşa Eşîreta Rojkî Û Sebebê Wî Navê Han De Ye413

QISMÊ DUDUYAN:

Di Derheqê Bingeh Û Koka Mîrên Bedlîsê De Ye419

QISMÊ SISIYAN:

Ew Siyanet Û Eleqeyên Ku Mîrên Bedlîsê Ji Sultanên Kevin Dîtine

BEŞA YEKAN: Di Derheqê Melik Eşref De Ye425

BEŞA DUDUYAN: Di Derheqê Hacî Şerefê Kurê Diyaeddin De Ye431

BEŞA SISIYAN: Mîr Şemseddînê Kurê Mîr Hacî Şeref433

BEŞA ÇARAN: Mîr Îbrahîmê Duduyan Ê Kurê Mîr Hacî Mihemmed445

QISMÊ ÇARAN:

Derketina Hukumeta Bedlîsê Ji Destê Fermanrewayên Wê

ÇIQA YEKAN: Di Derheqê Emîr Îbrahîm û Şerê Wî Yê Bi Emîr Şeref Re Ye459

ÇIQA DUDUYAN: Bidestxistina Hukumeta Bedlîsê Ji Aliyê Emîr Şeref ve Di Şûna Emîr Îbrahîm De....465

ÇIQA SISIYAN: Sitandina Bedlîsê Ji Destê Qizilbaşan Ji Aliyê Mîr Şeref ve û Aqîbeta Wî Piştî Vê Bûyerê....472

ÇIQA ÇARAN: Di Derheqê Emîr Şemseddînê Kurê Mîr Şeref De Ye488

DAWÎ....497

Jînameya Min î Hejar, Feqîr û Jiyantehl Ya Ji Roja Ji Dayîkbûnê Heta
Îro Ku Tarîxa Koçî Ya 1005 (1597ê Zayîni) e

Jêrenot509

Tabloyên Şerefyanê Bedlîsî593

39 Desnivîsên Şerefnameyê Di Kitêbxaneyên Cihanê De619

PÊŞGOTINA WERGÊRÊ KURMANCÎ

Her wekî tê zanîn, îsal çarsedsaliya temambûna nivîsandina cilda yekê ya Şerefnameyê ye. Şeref Xan, çarsed sal berî niha, yanî di dawîya meha zulhîcçeya sala 1005ê koçî (13'yê Tebaxa sala 1597ê zayînî) de dawî bi nivîsandina cilda yekê ya Şerefnameyê anîye. Ev nusxeya han a bi qîmet ku destxeta Şeref Xan bi xwe ye, 246 rûpel e û niha di Kitêbxaneyaya Bodleian a Unîversîteya Oxfordê de ye û di bin reqema 312'an de qeyît-kirî ye. Bi bîst tabloyên bi nirx hatiye xemilandin û her yek ji wan tabloyan bûyerek dîrokî îzah dike. Şeref Xan, nivîsandina cilda duduyan jî di meha Gulana sala 1599ê zayînî de tamam kiriye. Ev cilda han jî li ser dîroka Osmanî û Îranê ye.

Îsal, hêvî ew bû ku di vî warî de gelek aktîvîte bên kirin, semîner û xebatên cûr bi cûr bînin meşandin. Lê mixabin qasî ku tê dîtîn, li gor qîmet û giringiya Şerefnameyê tiştekî zêde di orteyê de tune. Wisan dixuyê dê ev sala han a ji Kurdan re gelek bi me'ne û bi qîmet jî wekî gelek salên din di sersarî û bê xemxwariyê de biçê. Çima sersarî û bê xemxwarî? Çunkî Şeref Xan yekem kes e ku xwestiye hîsa ruhê Kurdîtiyê vejîne. Bi vî jî mirov dikare wî pîrê damezrênerê ruhiyeta Kurdîtiyê, bi gotineke din babê giyanê nasyonîzma Kurdî bihesibîne. Vê ruhiyetê di mejiyê wî de tam sed sal berî Ehmedê Xanî xwe nîşan daye. Lê sed mixabin heta niha jî ji aliyê me Kurdan ve, ku em ji hemû netewe û gelên cîhanê zêdetir muhta-

cî bûyerek wiha ne, ne qedir û qîmeta Şerefnameyê û ne jî ya nivîskarê wê Mîr Şeref Xan hatiye zanîn.

Mebest ji vê kurtepêşgotina han ne ew e, ku ez li vir li ser qîmet û giranbihatiya Şerefnameyê û nivîskarê wê Mîr Şeref Xanê Bedlîsî bisekinim û hêjatiya ew karê çarsed sal berê niha û ew perspektîva ku ew kar pey hatiye kirin, bidim xuyakirin. Ev xebat ji aliyê dîroknas û lêkolînerên ku pisporê vê mijarê ne hatiye kirin. Bi vê xebata xwe Şerefnameyê bi alim û zanayên rojavayê dane nasandin û bûye sebeb ku wergera wê ya bi ser çend zimanên rojavayê bê kirin.

Ez dixwazim di vê kurtepêşgotinê de zêdetir behsa ew wergerên Şerefnameyê ku heta niha hatine kirin û ew nusxeyên ku ew werger li ber hatine çêkirin, bikim û çend rêz jî li ser vê wergera Kurmancî ya Şerefnameyê binivîsim.

Yekem car wergera Şerefnameyê bi zimanê Tirkî hatiye kirin. Ev kar di sala 1078^ê koçî (1667/1668^ê z) de ji aliyê mîrekî Bedlîsê yê navê wî Mihemmed Begê kurê Ehmed Begê Mîrza ve hatiye kirin û nusxeyek ji vê wergerê di Kitêbxaneyaya Beledîya Stenbolê di nav nivîsên M. Cevdet û di bin reqema 0/29'an de ye. Li gor Yefgina Vasiliva, ku ji aliyê Dr. K. Mezher Ehmed ve hatiye neqilkirin, ev ne tamamê Şerefnameyê ye, kur-tiya wê ye.

Wergera duyem a bi zimanê Tirkî, di sala 1681^ê zayînî de ji aliyê nivîskarekî naznavê wî “Şemî”, ji bo mîrekî Kurd ê navê wî Mistefa Beg re hatiye wergerandin. Ev naznavê han li hinek ciyan jî “Samî” derbas dibe. Ev herdu nusxeyên han jî di British Museum a li Londrayê de hene. Heta niha du destnivîsên nusxeya yekê û yek jî ya duduyan hatine dîtin, lê yek ji wan jî nehatine weşandin.

Wergera Şerefnameyê ya cara sîsiyan bi zimanê Tirkî, di salên 1930'î de ji aliyê mamostekî Diyarbekrî yê navê wî Suleyman Savcî bi elfabeya Latînî hatiye kirin û ev nusxeya han di Kitêbxaneyaya Giştî ya Diyarbekrê û di bin reqema 2065'an de qeytkirî ye.

Wergera Şerefnameyê ya cara çaran bi zimanê Tirkî, di sala 1971'an de ji aliyê M. Emîn Bozarslan ve bi elfabeya Latînî hatiye kirin.

Di navbera salên 1853-1859'an de, wergera Şerefnameyê ya Almanî li paytextê Avusturya (Nemse) Viyanayê ji aliyê G. A. Barbe ve hatiye kirin. Ev werger di navbera van salan de beş beş hatiye weşandin.

Di sala 1858-1859'an de, cara yekê wergera wê ya Kurdî bi handana Kurdnasê bi nav û deng Aleksander Jaba, ji aliyê Mele Mehmûdê Bayezîdî ve hatiye kirin. Ev wergera destnivîs ne temamê Şerefnameyê ye û di Kitêbxaneyaya Giştî Ya St. Petersburgê de hatiye parastin.

Wergera Şerefnameyê ya zimanê Fransîzî, di navbera salên 1868-1875'an de ji aliyê Farisîzanê mezin F. B. Charmoy ve li St. Petersburgê hatiye kirin. Ev çapa Fransîzî ya Şerefnameyê çar cild e. Beşa yekê ya cilda yekê di sala 1868'an de, beşa duduyan a cilda yekê di sala 1870'an de, beşa yekê ya cilda duduyan di sala 1873'yan de û beşa duduyan a cilda duduyan jî di sala 1875'an de hatiye çapkirin.

Heta niha wergera Erebi ya cilda Şerefnameyê ya yekê du car û cilda duduyan jî carekê hatiye kirin. Cara yekê ji aliyê Cemîl Rojbeyanî ve, wekî ku bi xwe dibêje; di roja 11'yê meha Gulana sala 1943'an de, dema ku di Bendixaneya 'Emmareyê de girtî bûye, dest bi wergera Şerefnameyê ji orijînalê wê Farisî bi ser zimanê Erebi kiriye. Korî Zanyarî Iraq jî di sala 1953'an de ev berhema han a bi qîmet weşandiye. Ev wergera Erebi 480ê rûpel e.

Wergera cara duduyan a cilda yekê ya Şerefnameyê bi ser zimanê Erebi, di sala 1948'an de ji aliyê M. 'Elî 'Ewnî Beg ve hatiye kirin. Çapa wê piştî wefata wî, di sala 1958'an de ji aliyê mamoste Omer Wecdî û li ser erkê Wezaretê Perwerdeyî ya Misrê û bi pêşgoteneke fireh a Yehya Xeşşab hatiye kirin. Ev werger 540 rûpel e. Wergera yekê ya cilda duduyan a bi ser zimanê Erebi jî cardin M. 'Elî 'Ewnî Beg kiriye. Ev cild jî di sala 1962'an de cardin li Qahîreyê hatiye çapkirin. Lê mixabin M. 'Elî 'Ewnî Beg bi çapên van berheman şad nebûye.

Di dawîya salên 1950'yan de rojhilatnasên Sovyetê qîmeteke gelek zêde dane Şerefnameyê. Vê navê re wergera Şerefnameyê ya bi zimanê Rûsî Yefgina Vasiliva girtiye ser milê xwe. Di sala 1967'an de cilda yekê û di sala 1976'an de jî cilda duduyan ji çapê re amade kiriye. Cilda yekê 619 rûpel e, 412 rûpelên wê Şerefname bi xwe ye û qismê mayî jî ji pêşgotineke 55 rûpel, paşgotin û kurtebehseke di derheqê kitêbê de ye. Ev pêşgotina Vasiliva ya ji 55 rûpelan pêk hatî, wekî ku Dr. K. Mezher Ehmed neqil dike, gelek bi nirx û hêja ye û tê de hatiye gotin, ku Şerefname di sedsala 17'an de bi riya nivîsên gerokekî Tirk ê navê wî Katib Çelebî gihîştîye cîhana zanyariya rojavayê.

Ji bilî van, xebateke gelek hêja ji aliyê Memed (Mihemmed) Şemsî yê Azerî ve hatiye kirin. Vê xebata xwe ya li ser Şerefnameyê weke têza doktorayê û bi zimanê Azerî amade kiriye û li Bakûyê weşandiye.

Piştî vê zanyariya kurt ya di derheqê wergerên Şerefnameyê yên bi ser zimanên cihê cihê de, ez dixwazim bi kurtî jî bibe behsa ew nusxeyên ku ew wergerên behsa wan hatin kirin li ber hatine çêkirin û awayê xebata ew kesên ku vî karî kirine bikim.

Yekem kesê ku dest bi karê berhevkirina destnivîsan kiriye V. Zirnov e. Wî çar destnivîsên Şerefnameyê bi dest xistiye û ev çar destnivîs gîhandiye hev û ji wan yek nusxe pêk aniye. Piştîre jî di sala 1860'an de bi Farisî li St. Petersburgê çap kiriye. Ew di vî warî de wiha dibêje: "Ev rêk û pêkiya ku îro di Şerefnameyê de tê dîtin, bi saya vê fihristê ye ku min bi xwe jê re çêkiriye."

Piştîre vê xebata xwe bi vî awayî îzah dike: "Çi kil û kêmasiyên ku di nusxeyên kitêbxaneyê de (mebest Kitêbxaneya St. Petersburgê ye- Z. A.) hebûn, min ew bi yên Xanikov re dan ber hevûdu û çap kir. Ji wir şûn de êdî tu şik ji min re nema ku kitêba min gelek ji destnivîsên di Muzexaneya Asyayê de baştir derketiye. Ji bilî vê, bi taybetî carekê din min ew di bin çav re derbas kir û piştîre min ji çapê re şand. Min tu destkariyek ji ber xwe ve tê de nekiriye. Eger car û caran, -ew jî gelek kê-, min valatiyek tijî kiribe, min ew ji afirandinên wan kesên ku Şeref Xan ji wan wergirtine îstîfade kiriye. Yanî yên wekî Ibnu'l-Xeleqan, 'Ebdurrezzaq û yên din. Ji ber ku wekî min got, ez rastkirina şaşiyên û belgeyan dikim dawîya kitêbê û ez li wir dûr û dirêj li ser disekinim."

Ew nusxeyên destnivîs ên Şerefnameyê ku V. Zirnov li ser xebitiye û gîhandiye hev û ji wan yek nusxe pêk aniye ev in:

Nusxeya yekê; ew nusxeya destnivîs a sala 1007^ê koçî (1599^ê z) ya li ber nusxeya yekê ya bi destxeta Şeref Xan bi xwe hatiye nivîsand, ew e. Ev destnivîs, piştî temambûna wê, ji aliyê Şeref Xan bi xwe ve hatiye redaktekirin. Ew ji aliyê birêz Frach ve hatiye dîtin û navê wê kiriye nav fihrista destnivîsan, lê V. Zirnov dibêje, gelek kêmasiyên wê hene. Ew ji behsa Eşîreta Mehmûdî dest pê dike û bi behsa Eşîreta Siyamensorî dawî lê tê.

Destnivîsa duduyan a ku V. Zirnov jê îstîfade kiriye, yên birêz Xanikov in. Dema ku ew di sala 1854'an de li Pîranê konsolosê Rûsyayê bûye, li Dîlemana li ba Salmasê ew sitandiye. Destnivîsên din jî ji Kitêbxaneya Yehya Xanê Xanî yê Fermanrewayê Azerbaycanê wergirtiye.

Destnivîsa yekê ya Xanikov, di 19'yê meha Şe'wana sala 1252'yê koçî (1837^ê z) de mirovekî navê wî Mehmûd Rizayê kurê Sabir 'Eliyê Kerbelayî, li ser fermana Rewşen Efendî yê ji gundê Dîlmekan û li ber destnivîsa Şerefnameyê ya tarîxa nivîsandina wê 1007^ê koçî (1599^ê z) hatiye kirin. Di dawîya vê nusxeya destnivîs de Şeref Xan wiha gotiye:

"Nivîskarê vê kitêba han ê muhtacê rehma Xwedê, Şerefê kurê Şemseddînê Kesrayî, di dawîya meha Muhەرrema sala 1007'an a koça Pêxember de -silavên Xwedê li ser bin- li bajarê Bedlîsê -Xwedê ji qeza û bela biparêze- ji rastkirin û bijartina şaşiyên xelas bû."

Xwediyê vê destnivîsê jî di dawiya kitêbê de wiha nivîsandiye: “Bi alîkarî û hîmmeta Xwedayê bexşînder, jartirîn koleyê ber destê te Mehmûd Rizayê kurê Sabir ‘Eliyê Kerbelayî yê ji gundê Dilmekan, roja sêşembê nêzîkî taştê, 19’yê meha Şe‘banê destnivîsa vê kitêbê xelas kir.” Ev destnivîsa Xanikov 250 rûpel e.

Nusxeya sisiyan a bi destnivîs ku V. Zirnov li ser xebitiye, ew destnivîsa li Muzexaneyaya Asyayê ya Unîversîteya Qeyser ya li St. Petersburgê ye. Reqema qeyda vê destnivîsê ya di muzexaneyê de 756 e û 605 rûpel e. Ev ji Rosso re bi diyarî hatiye. Ew kesê xwediyê wê ku diyarî aniye, li ser rûpela yekê wiha nivîsandiye: “Ji Bada Xanê Hakimê Sawucbulax.” Lê ne tarîxa nivîsandina wê û ne jî navê nivîskarê wê li sere. Ev nusxeya han a Rosso ji birêz M. Wolkow re hatiye dayîn û wî jî maqaleyek li ser nivîsandiye û di rojnameya Asya de daye weşandin.

Nusxeya bi destnivîs a çaran ku V. Zirnov jê îstîfade kiriye, ew nusxeya di Muzexaneyaya Asyayê ya di bin reqema 576’an de qeytkiriye. Ev nusxeya han ji aliyê Baron Bond ve ji Îranê hatiye anîn û 100 rûpel e.

Wek me li jorê jî got, V. Zirnov ev her çar nusxe gihandine hev û jî wan yek nusxe pêk aniye. Yanî ew nusxeya ku di sala 1860’an de li St. Petersburgê bi Farisî, yanî zimanê kitêbê yê orijînal hatiye çapkirin. Bi gotineke din ew nusxeya ku “çapa Rûsyayê” jî jê re tê gotin.

Çapa Farisî ya Misrê jî li ber van hersê nusxeyên han hatiye amadekirin: Nusxeya yekê, ew nusxeya V. Zirnov a li jorê me behsa wê kir, yanî nusxeya “çapa Rûsyayê” ye. Ya duduyan, nusxeyek destnivîs a di Kitêbxaneyaya Mekteba Osmanî ya Helebê de ye, ku ji aliyê M. ‘Elî ‘Ewnî Beg ve hatiye dîtin. Nusxeya sisiyan jî, wekî ku M. ‘Elî ‘Ewnî Beg di pêşgotina çapa Misrê de dibêje, ji aliyê Sureyya Bedirxan Beg ve jê re hatiye dayîn.

Cardin li gor gotina M. ‘Elî ‘Ewnî Beg, Sureyya Bedirxan listeya 170 kitêbên li ser Kurd û Kurdistanê û cî û salên çapkirina wan jî pê re, bi du fihristan ve daye wî, lê dibêje ku, gelek mixabin me nekarî ew bi çapa Farisî re biveşanda.

Ev çapa Şerefnameyê ya Misrê, cardin wekî ku M. ‘Elî ‘Ewnî Beg dibêje, ne tenê ji aliyê wî ve hatiye kirin. Wî, Şêx Ferecûllah Zekî Kurdî û Şêx Muhyeddîn Sebrî Kurdî di navbera xwe de ew xebat par ve kirine û piştî xebateke salekî ya bê rawestan ew jî çapê re amade kirine.

Li gor Dr. Kemal Mezher Ehmed, hejmara destnivîsên Şerefnameyê yên di kitêbxaneyên naskirî yên cihê cihê de ku hatine parastin, digihîjin 22 liban. Lê kesên ku lêkolîn li ser Şerefnameyê kirine, di wê baweriyê de

ne ku eger lê bê gerîn di Kurdistanê de gelek nusxayên din ên bi destnivîs dikarin bi dest bikevin.

Niha ez dixwazim çend gotin jî li ser vê wergera Kurdî ya bi zaravayê Kurmancî bêjim. Teqriben pênc sal berî niha, ji bo çarsedsaliya temambûna nivîsandina Şerefnameyê fikra wergera wê ya bi ser Kurdî ya bi zaravayê Kurmancî ket serê min. Wê çaxê wergera Mam Hejar a bi zaravayê Soranî nû ketibû destê min. Ji bo ku wergera Tirkî ji Erebiya wê hatibû kirin, zimanek ketibû navberê û di wergerê de jî ev xalekî girîng e, ev wergera Kurdî ya zaravayê Soranî ez teşwîqê vî karî kirim.

Wergera Şerefnameyê ya bi zaravayê Soranî, ji aliyê Mam Hejar ve raste rast ji çapa Farisî ya Misrê hatiye kirin. Dema ku mirov li vê prose- sa wergerê binêre û nêzikahiya di navbera zaravayê Kurmancî û Soranî jî bigre ber çav, mirov dikare wergerek wiha ya Kurmanciya Şerefnameyê, wekê ya ji ber orijînalê wê bi xwe hatî çêkirin bihesibîne. Lê, dema min dest bi vî karî kir û ez pê de çûm, neqla bûyerên wekî yên Buxduz (Baxduz), ew teswîr û sifetên ji bo pesin û serkevtina Kurdan hatine bikaranîn, ji min re dudilî çêbû û ez ketim şikê. Ji ber vê, ji bo ku ez bikarim vê xebata han bi awakî rêk û pêkî bimeşînim, ez mecbur mam min serî li wergera Tirkî da.

Min wergera Tirkî û wergera Kurdî ya zaravayê Soranî, ez dikarim bêjim ku ji serî heta binî dan ber hev. Ew ciyên ku li hev nedikirin û ferqiyetên mezin di navbera wan de hebûn, min ew îşaret kirin û bi alîkariya hevalên Farisîzan, ew bi orijînalên wan yên Farisî ya ji aliyê Mihemmed 'Ebbasî ve hatî amadekirin, muqayese kirin. Bi vî awayî ew şaşiyên ku di herdu wergeran de jî hebûn, min ew di jêrnotan de dan xuyakirin.

Mam Hejar, ku me li çend ciyan di jêrnotan de îşaret kiriye, li gelek ciyan rîayetê bikaranîna termînolojiya îdarî û siyasî ya wê çaxê nekiriye. Li gelek ciyan jî ew teswîr û pesnên ku ji bo Kurd û Kurdistanê hatine kirin, gelek dirêj kiriye. Ji ber vê, daneberheviya herdu wergeran di ciyên wiha de zehmet bû. Ji bilî vê, di wergera şî'iran a bi ser zaravayê Soranî de gelek têkelhevî hene. Hinek ciyan Mam Hejar di ciyê wergera şî'iran de, şî'irên xwe bi xwe nivîsandine. Lê ji derveyî şî'iran, bi gelemperî ew ciyên ku di herdu wergeran de li hev nedikirin û me bi saya orjînalê wê ya Farisî rast kirin, hat dîtîn ku di wergerê de Mam Hejar zêdetir nêzikî me'neyê bûye. Me tev ev xalên han di jêrnotan de dane xuyakirin.

Problemek din ku derket pêşiya me, mesela salên koçî û wergera wan bi ser salên zayînî bûn. Ji bo lîsteyek ku mirov bikare pê bawer be bi dest

neket, me salên wan ên zayînî wekî yên wergera Tirkî qebûl kirin. Ev salên zayînî yên wergera Tirkî, gelek jê ji aliyê M. ‘Elî ‘Ewnî Beg ve hatine kirin û yên din jî Seydayê M. Emîn Bozarslan wergerandine.

Me ew pêşgotinên ku ji aliyê kesên cihê cihê ve hatine nivîsandin, kirin pêşiya kitêbê, hakeza ew belgeyên bi destê me ketin û qapaxên wergerên bi zimanê din jî me avêtin dawiya kitêbê.

Ez dixwazim ev werger ji aliyê xwendevanên hêja ve ji bo çarsedsaliya temambûna nivîsandina berhemeke weke Şerefnameyê re diyariyek biçûk, berê ked û zehmetekî hindik bê qebulkirin. Qet nebe, dengekî jar jî be hewarek ji vê bêdengiyê re ye. Ez hêvîdar im ku rojekê muesseseyên Kurdan jî çêbin û kesên zimanzan û dîroknas peyda bibin û bîn ba hev, ew destnivîs û xebatên li jorê behsa wan hatin kirin, bi taybetî nusxeya yekê ku bi destxeta Şeref Xan bi xwe ye û ew pêşgotinên ji hemû wergerên cihê cihê re hatine nivîsandin bigrin ber çavan û careke din ji nû de wergera Şerefnameyê têkin ber destê xwendevanan û Şerefnameya Mîr Şeref Xanê Bedlîsî nedin jibîrkirin.

Ez di dawiyê de sipasî hemû wan kesan dikim ku alîkariya vê xebata han kirin. Ez gelek şad û dilxweş im ku erkê wergera afirandineke evqas hêja, bi kil û kêmasiyên xwe ve jî be ket ser milê min. Bi hêviya ku bi dilê xwendevanên hêja be û bi kêrî wan were.

Ziya Avcı
Stockholm 1997

KURTIYA PÊŞGOTINA MAM HEJAR A WERGERA SORANÎ

Ez zarok bûm û hê temenê min ji bihara xwe ya çardehan derbas nebûbû. Di xwendinê de jî hê min gavên mezin ên bi xurt neavêtibûn, ku cara yekê li ser refên dîwanxaneyê Qerenî Axayê Mameş kitêbek li ber çavê min ket û li ser piştê wê hatibû nivîsandin: “Şerefname” Min çend rûpel jê zivirand û li vî milî û li wî milî nêrî, tenê ez têgihîştim ku dîrok e, min tiştêk jê dernexist.

Sal hatin û sal çûn, car û caran min li ha û li wir seh dikir ku Şeref Xan li ser filan bûyerê wiha gotiye û Şerefnameyê bi vî awayî behsa vê serpêhatiyê kiriye. Li ser vê, ez nû pê hesiyam ew Şerefnameya ku min tiştêk jê fehm nekiribû, ew dîroka Kurd û Kurdistanê ye û Kurdekî gelperwer û xwedî huner bi zimanê Farisî nivîsandiye. Hatiye wergerandin bi ser gelek zimanan û du caran jî ji aliyê doktorê zana û dilsoz ve Erebiya wê hatiye çêkirin. Yanî ew dîroka Kurd a herî hêja, zimanê Kurdî nebe bi hemû zimanan dest dikeve...

Ji ber vê yekê, piştî van serpêhatiyên xwe, min xwe baş li bera xweş kir û biryar da ku ez li gora daxwaza dilê xwe bimeşim û mecal û îmkânên xwe li hemberî vî karê giran têxim kar. Lê, asîman dûr, ‘erd sext û asê bû. Ez î pêşmergeyê gerok ê çiya û berriyan, bêcî û bêwar, herçar aliyên min rapêçayî, riyên bajar û avahiyan li ber min girtî, ez ê Şerefnameyê li ku bibînim, çawan bixwînim û wergerînim? Ez ê kîjan kitêbê wekî çavkanî

bigrim berçav û ji bo muqayesekirina rast û şaşîyan li kîjan nusxayê û li kîjan nivîsandinê binêrim? Ez di vî halî de li derûdora xwe digeriyam, sitar û tebat bi min nedibû û min xwe dixwar. Van hemû dane çiyekî, heta rê û rêbaran jî rê nedidan min, asteng û girêyan radixistin li ber min. Belê, ez demek di vî halî de mam û heta ez rastî Kek Salih Mehmûdê Barzanî hatim. Wî birayê binirx û hêja li wan berrî û deştan li min bû melek, Şerefnameya Farisî, wergerên Erebi yên M. ‘Elî ‘Ewnî Beg û Cemîl Rojbeyanî ji min re anîn û bi van diyariyên hêja ez ji wan girê û astengan rizgar kirim û wî derdê min ê giran çareser kir. Min jî bêyî lam û cîm dest dan ber xwe û di pêdeçûna Şerefnameyê de bi ser ewqas tiştên seyr û ‘ecêbmayî re derbas bûm ku, tu wextê ew tiştên ku ez tê de lê rast hatim, ber hiş û aqilê min re jî derbas nebûbûn.

EMEKDARÎ

Wekî em dizanin, dema ku Îslamiyet di nav Kurdan de belav bû, gelek zana û nivîskarên mezin û birêz ji nav me peyda bûn û gelek nivîs di derheqê dîrok û edebiyata gelê xwe de nivîsandin. Lê tu wextê yek ji wan gelê xwe û eşîreta xwe dernexist pêş, pismam û kesên xwe bi bîra xwe neanî, xwe nêzîkî behs û bûyerên Kurd û Kurdistanê nekir. Lê çi heye, ji hemû deman zêdetir di sedsala 11’an a koçî de, du kes ji nav me rabûne ku gunehê wan bi gelê wan ê lêqewimî hatiye û nan, av û himbêza gerim a Kurdan ji bîra xwe nebirine. Bi nivîsandin, hawar û dadmendî Kurdan bi bîra xwe anîne û ew du kes jî: Şeref Xan û Ehmedê Xanî ne. Tiştê seyr û ‘ecêb ev e ku; piştî van herdu dilsozan cardin ew derî hatine girtin û nêzîkî 400 salan qifilkirî mane. Car û caran hinek kesan xwestine vê jengara han paqij bikin. Navek re Hacî Qadir bangek derxistiye, lê kesekî xwe nêzîkî wî nekiriye, dema ku ew jî miriye, kesek din heta van nêzîkahiyên han xwe tixûbê vê meseleyê nekiriye.

Di van dawîyan de jî ji Huseyîn Huznî û Emîn Zekî Beg re li hev hatiye ku her yek ji wan li gor taqeta xwe têkoşîne ku berhemên me yên wendabûyî berhev bikin. Ji wan pey ve kesekî bi xwe re nedîtiye serî li vê meseleyê bide û serûberiyek rayxe meydanê.

Gelo di wê demê de çawan bûye ku bi ruhiyeta Kurdayetiyê bi taybetî di hundirê wan herdu kesan de ji hemû Kurdan bêtir gerr meşê kiriye? Min di derheqê Xanî de, di esnayê lêkolîna Mem û Zînê ya Mukriyanî de bîr û fikra xwe ya di vî warî de gotiye.

Şeref Xan jî ku roja ji dayîka xwe bûye şûn de, bi zanistiyê re rabûye. Di seraya şahê Îranê de hatiye perwerdekirin, bi şehzadeyan re xwendiyê,

wekî wan muamele dîtiye, beşdarê hemû huneran bûye, jêhatî û kêrhatî bûye.

Wekî bi xwe jî ji me re neqil dike, di mesele û bûyerên borî de û di hunera dîroknasî de gelek serkevtî bûye û ewqas hogirê wê babeta xwendewariyê bûye ku hemû dem û seetên xwe bi serpêhatiyên borî re derbas kiriye. Xwestiye ku di dîroknivîsî û dîroknasî de ciyekî bilind bigre û bi nav û deng be. Ji ber vê li hemû deriyan xistiye û ji bo serkevtinê li ber wan deriyan sekiniye. Dîtiye ku çend kesên pêşiya wî di vê riyê re derbas bûne û gelek bi karmendî xebat kirine, lê tu mijarek peyda nekirine ku tê de bi tenê û bi serê xwe siwarê wê meydanê bin û bi kêfa dilê xwe hespê hunera xwe tê de bibeşînin. Heta ji nişka ve melekê bext û talihê wî nêrînek xêrê bi ser de gerandiye ku ew mîrxasî, azayetî, merdî û başiya xwe bi bîr bîne. Wê çaxê gotiye ku; ez dikarim bi tîrekê çend nîşanan bidim.

1) Tu kesekî destê xwe nedaye dîroka Kurdistanê, eger ew wê binivîse û derxe pêş, di vî karî de nav û dengê wî yê dahênerî belav dibe.

2) Navên navdarên Kurd wenda nabin, bi ber wê re jî navên bab û bapîrên wî jî ku Mîrên Bedlîsê ne bi jîndarî bimînin û zarokên wan ên di pey wan de bîn behsa şan û şohreta wê binemala mezin bixwînin.

3) Bi xwe, her wekî di seranserê jiyana xwe de mîr û hukumdar e, bi vî karê han di rojên bîn de jî di nav Kurdan de bi payedarî dimîne û li ser rûpelên rengîn ên nivîsan wî bi serbilindî bi bîr tînin û huner û kirinên xwe digihîne wan Kurdên rewşenbîr ên di pey wî de bîn.

Têr û tesel bûye, hez nekiriye di muqabilê nivîsandinên wî de ji aliyê Dîwana Tirkan ve bexşîşek jê re bê dan. Tenê xwestiye Kurdan bi xwe û nivîskarên hevçerxên xwe bi hunermendiya xwe têbigihîne û ji vê pê ve jî çavên wî bi tiştêkî zêde nebûye. Ev yeka han jî bi rastî jê re dest daye û jê re bûye alîkar û her bi xwe çawan xwestiye bi wî awayî bicî aniye. Dîroka Kurdan nivîsandiye û yên ku mirî bûne daye jiyandin, karek wisan kiriye ku tu wextê namire. Sipas ji Mîr Şeref Xanê mezin re ku tovên jiyanê di nav rûpelên Şerefnameyê de daye jiyandin. Niha em dixwazin serîhildin, bijîn, bi eşkere û şanazî wî mîrê şêr û serfiraz bi bîr bînin û heta dinê ava ye jibîr nekin. Ez dixwazim vê jî bêjim ku, dê gelê Kurd heta hetayê, çi dewlemend û çi feqîr hemû wext minnetar û sipasdarê wî bin.

Şerefname, mîrxasname ye. Eger em hinek di nav rêz û rûpelên Şerefnameyê de dest bi gerê bikin, hûr hûr li ser bisekinin û lêbikolin, piraniya bûyerên tê de, ku dillul û li berçav in, ya herî zêde diqqeta mirov dikêşe, mîrxasiya nedîtî ya gelê Kurd e. Ji serî heta biniya Şerefnameyê Kurdekî tirsonek nakeve berçav, hemû kesên mîrxas,

gernas û bêemsal in...

Eger Mîr Şeref Xan û Seydayê Xanî, tawanê yeknegirtin û ji hev dûrbûyîna me dikin situyê serhişkî, guhgiranî û demarsituriya me, divê li min biborin, li gor baweriya min, perwerdekirina me ya bi hezaran sal em devvekirî hiştine û wisan bi me kiriye ku em duçarê çavlêgirtina fêlbaziya zalim û zordaran bibin.

Ew, ji bo têgihîştinî û nezaniya me qasê gir û çiyayên me yên asê û bilind û çemên me yên bornedayî bûne girê û asteng li pêşiya me. Bi sedan car, heta bi hezaran car ji vê zêdetir jî em bi riya hîle, gotinên fêlbazî yên birayeti û dostiyê ve xapandine û bi van gotinan ewqas mejiyê me tijî kirine ku heta niha jî em dîl, hejar û belengaz mane.

Dema ku Sultan Murad gotiye: “Kurd, ji bilî yekîtiya li ser gotina Kelîmeyê Şehadet pê ve, li ser tu tiştê yekîtiyek wan tune”, ne mimkun e ku nezanîbe “xeta xwar di gayê pîr de ye”, tiliya Sultan û yên bab û bapîrên wî jî di vê de heye.

Sultan Selîm jî wiha gotiye: “Mêş, ji bo ku bikare têr rakeve, di nav kevlê însan de nerehetî derdixe”. Belê, wî zaniye ku kevlê xezê û kîsên lîreyên elmasan Mamoste Mele Idrîs tê bîne rê û jê hêvî û lavayan bike: Tirkekî bike Mîrêmîranê Kurdistanê, wê çaxê dê Kurd jê re Qizilbaşan ji Kurdistanê derêxin. Ne dût e, wê demê filoriyan kiribe nav kevlê xezê û berdabe bin cêba wî û gotibe: “Bila berîka min şêrîn bar be, para Kurdan jî jehr û mar be.”

Ew Mele Idrîs ku hemû Kurdên hevdemên wî, wî mirovekî pîroz û payebilind zanîne, eger bi şîrê kolan nehatibaya perwerdekirin, qasê misqalek, qasê serê derziyê ruhê Kurdayetiyê tê de hebûya, dê Kurdan têbigihandiya ku: Dema hûn ‘Eceman ji Kurdistanê derêxin, nebin xulam û nanxwerên Osmaniyan û werin bi xwe bibin xwediyê welatê xwe. Eger xan ji xan re û beg ji beg re serî natewînin, bila ez bibim hukumdar û rîsiyê we û bi karê xwe ve rabim, mamosteyekî bi nav û deng ê Kurdistanê ji dergevanekî Tirkan û biyaniyan baştir e. Lê, wî wiha nekiriye, heta ku em bêjin ka gelo dê bikira?

Çirokek bi vî awayî ‘ecêb û seyr jî di derheqê Kerîm Xanê Zend de heye. Li gor vî fermanrewayê desthilatdar û mezin ê Îranê, lênayê ku navê şahîtiyê bi Kurdekî ve hebe. Ji ber vê jî ji xwe re gotiye: “Wekîl El-Re’ya” (Berdevkê Miskînan)

Mele Xetî, alîkarvanê mîrê Rewandizê bûye û li milê jorê Fermanrewayên Kurdistanê rûniştiye. Lê, ji bo ku nanê mîr nanê cî bûye, li xweşa mela neçûye. Ew hîne maaş û nanê biyaniyan bûye. Bi fetwayek

dewleteke Kurdî ya serbixwe sernixom dike û heta xwe nake nanxwerê dagirkeran sebr û tebata wî nayê.

Em qet dût neçin, her di dema me bi xwe de, di nivê duduyan a çerxa bîstan de, gelek xwendewarên di nav Kurdîziman de, di çarçeveya Kurdistanê niştiman de bûn asteng û kusp li pêşiya Kurdên azadîxwaz û ji bo ji holê rakirina navê Kurdistanê yê pîroz bi dil û can têdikoşin.

Min bi çavê serê xwe dîtî, di şerê xwînavî yê Barzanî de, ku bi hezaran lawên Kurd ên nexwenda, hejar û derbeder ruhê wan li ser destê wan û destê wan jî li ser xenceran li dijî dagirkerê regezperest û bêmerhemet serî hildidan, ew xwendewarên me di pêşiya leşkerên dijmin û çek li milê wan dihatin gundên welatê xwe Kurdistanê dişewitandin, Kurd dikuştin, bax û baxçeyên bêçareyan kokbir dikirin, malên Kurdan talan dikirin, zarokên sava yên dergûşan de dikirin nav girên agirên sor û piştê rê nîşanê firokên dijmin dikirin ku çawan bombeyan bi ser wan de birijînin, çawan ew bédeng û bêhîs bikin... Ji bo çi?

Çunkî ew aîleya ku ew di nav de hatine perwerdekirin, nezanîne ji bilî bindestî û biyanîperestiyê pê ve rewş û jiyaneke din jî heye. Di dibistanan de jî her eynê van tiştan hîn bûne.

...

Li gor bawerîya min, gunehê hînbûna me ya ji bo xulamtiyê û xwe kêmtanîna xwe, maka hemû derd û belayên me ne. Çi çaxê bîr û bawerîya pîraniya Kurdan bigihîje wê qonaxê ku bêjin mafê wan ê jiyaneke yê wekî hemû xelkên din heye, ew ji tu kesê kêmtir nîn in û koletî tiştêkî şerm û sernizmî ye, wê çaxê ne xayînen me yên xwendewar, ne ceşên me yên nexwendewar û ne jî yên wekî Mele Xetî yên ji rê derketî di nav me de peyda dibin.

Carekê, mirovekî Mukriyanî yê navê wî Hemed Axa, ji xulamêkî xwe yê kal û emekdar re dibêje: “Tu mirovekî rîspî yî, ez şerm dikim tu xwarinên bermayên min bixwî. Li diwanxaneyê rûne û bila sîniya xwarina te jî bi ya min re binin.” Mam Xidirê xulam ji axa re dibêje: “Axa, ez ji te hêvî û rîca dikim, ez ê şanzdeh teneke rûn bidim te, lê tu jiyana min a ewqas salan ku ez hîn bûme neguherîni. Eger tu tiştêkî wisan bikî, ez naçar im ku bar bikim û biçim û li ber deriyê axayekî din bijîm. Wer e, piştî van salên min şûn de destê min ji xwarinên min ên bermayî neke.”

Qasê ku ez dizanim, ev çîroka han çîroka hemû Kurdan e, xulamî û bermayîxwarin neyê guhertin, nabe bibe rûniştîyê diwanxaneyê û guhertina wê jî karekî zehmet e. Dema ku ev yek biguhere, bêşik jiyaneke jî dê ber bi başiyê ve biguhere.

ŞEREFNAME HUNERNAME YE

Ew kesên şarezayê edebiyata Farisî ya nû û kevn in, piştî vê eserê dixwînin û li ser diaxivin, di netîceyê de ji wan re ronî dibe ku di dema Sefewiyana de di Îranê de -ku Mîr Şeref Xan di wê demê de jiya ye- edebiyata Faris, ketiye nav rengê taybetî û cilûbergek fiş, sik û nexweş lê bûye. Gotin û rêzên ne pêwîst ên hişk û req ên derwêşane ketine nav û ketiye nav rewş û haleke pejmûrde. Fars bi xwe jî wê demê meydana şer a herî nexweş a edebiyata xwe hesêb dikan. Li gor wan, edebiyata wan jî geşekirinê sekiniye, hetta em vê daynin milekî, ber bi çilmisînê ve çûye. Eger em wan nivîsandinên Farisî yê wê demê hatine nivîsandin bi Farisiya Şerefnameyê re muqayese bikin, tu şik tê de tune ku Şerefname serkopa hemû nivîsandinên wê çaxê yê bi Farisî hatine nivîsandin ne. Materyalên ziman ên ji bo nivîsandina Şerefnameyê hatine bikaranîn, ji xulaseyên zimanê Farisî yê wê çaxê hatine helbijartin û nimûneyên edebiyata Farisî ya wê serdemê nişanê xelkê dinê daye.

Wekî me jî got, wî xwestiye di nivîsandina dîrokê de jî karekî wisan bike ku ji hemû dîroknivîsên hevçerx bibore û kesek bi xwe re nebîne ku dev bavêje wî. Yanê bi tîrekî li du armancan xistiye. Yekem, dîroka Kurdan nivîsandiye û ya duyem jî di edebiyata Farisî de jî şaranek mîmarî û cewherek sipehî vehunandiye.

Min Hejarî feqîr jî xwest bi wergerandina karê wî fermanrewayê şêresîwarê bi nav û deng, bi berekî li du armancan bidim: Yekem, bûyerên dîrokî wekî di Şerefnameyê de hene bi zimanê Kurdî pêşkêş bikim. Duyem jî, hewl bidim ku destkevtiyên edebiyata Kurdî yê îro tê de bicî bikim. Vêca ger min karî ez van cîbicî bikim, ji bo hejarekî wekî min serbilindî û rûspîti ye. Qet nebe bi vî karî qevdek gul ji edebiyata Kurdî re tê diyarîkirin.

MIN ŞEREFNAME ÇAWAN WERGERAND

Wergera Xeyam di destê min de bû. Mamostekî bi qedir û bi qîmet jî min pirsî: “Te filan bêjeya Farisî bi Kurdî çawan bikar aniye?” Min jê re got; ezbenî, daxwaza min ew nîn e ku ez Farisî hîne Kurdan bikim. Ez tenê bîr û baweriya Xeyam pêşkêşî Kurdan dikim.

Di wergera Şerefnameyê de jî ez her li ser vê riya han meşiyam. Min kurtiya bûyerên dîrokê bi Kurdî raxistiye ber destê Kurdan. Di wan ciyên ku Şeref Xan ji bo xweşkirin û xemlandina bendan û raxistina meydana

şeran li ber çav û methên mîr û mezinan, bi edîbane bi Farisî dest hildaye û xwe pê aciz kiriye. Min jî di şûna wê de bi Kurdane zend û baskên xwe rapêçan û qasê ku şûrê min karî bibire ez pê daketim ku ez bikarim Kurdiyek edebî yan edebek Kurdî rayêxim ber çavê hevzimanên xwe. Min helbestên Farisî, Erebi û Tirkî jî kirin Kurdî û min piraniya wan jî li ser kêşa berî rêkxistin û di biçimên wan de vehunandin.

HELBIJARTINEK

Xwendewanên jîr û xwînşêrîn, em niha di nîvê duduyan ê sed sala bîstana de dijîn, benîadem li ser pişt a hîvê pal daye û destê xwe dihejîne ku stêrkên kadizê jî têxe bin pençeyên xwe û istifadeyê jê bike.

Demek dirêj e li ber ronahiya elektirikê xew li cin û dêwan herimiye û bi dinê de raqewirîne. Çiyayê Qafê jî, ji bo ku Çiyayên Qafqasyayê ye, ewqas kargerîniya Sovyetê tê de heye û ewqas muhiyaye, êdî ciyê lêpirsînê efsaneyî tê de nemane.

Çar sedsal berê niha, li ba gelek kesan wisan bû ku ew awa nezelaliyên han destbikar û desthilatdar in. Lê îro behsa pîrhevok û şevên tarî henekên zarokan e, kesek êdî berbeyanan napîve û bi miriyan re xeber nade. Di ciyê van de êdî zanistên nû yên cihê çigirtine. Tif û du'ayên derwêş û pîran jî ji kar ketine û nezelalî di ortê de nemaye. Hemû tiştên heyî ber çavan e û çavlêgirtinî serî li zanistê naêşîne.

Mîr Şeref Xan, di dema xwe de, bîyî destlêdan û guhertin, tiştên sehkirine eynê bi wî awayî neqil kirine. Tê dîtîn ku gelek ji wan bi dilê wî bi xwe jî nebûne. Belgeya vê jî ev e ku, dema behsa hinek cure mijaran kiriye, pîneya “Xwedê çêtir dizane” pey ve daniye. Ji bilî vê, di pêşgotina xwe ya bi qîmet û hêja de daxwaza lêborîna şaşîyan kiriye.

Ez jî bi vê mebestê, naçar mam xwe bigehînim hawara wî. Min hinek bûyerên wekî yên Buxduzê xwîntehl û neşêrîn, ji naveroka wê dîrxistin û kêşa nav pêşgotina xwe. Ez hêvîdarim ku ruhê pak yê wî mîrê nazdar jî van bijartinên min ê hejarî geş û şah be û ji min aciz nebe.

Ez xwe gelek bextewer dizanim ku çî ji destê min hatiye min ji bo wergera wê texsîr nekiriye û her ewqas ji destê min hatiye. Çî kesê qasê ku taqeta wî digihîje ewqas bike, bêşik e ku wê çaxê dê karê me gelek pêş de biçê. Bersivdana pîrsa ka gelo ez di vî karê xwe de bi ser ketim an ne, bi rastî gelek zehmet e û ez nizanim. Xwendewanên jîr û bi bîr dizanin û teqdîr a wan e. Tenê ev ji destê min tê ku ez ji wan re bêjim û rîcadar bim ku bi çavekî bêteref, bi hêminî û bi hûr û kûrî li kirinên min binêrin.

Cardin ez ducarî dikim; min gelek bêjeyên Kurdî kirin ser kaxezê. Êdî kakil û behra wan a din hebe yan ne, ez nizamim. Lê ez ji kirinên xwe poşman nîn im.

‘Ebdurrehman Hejar
20/07/1970

PÊŞGOTINA EREBÎ YA MEHMED ‘ELÎ ‘EWNÎ YA LI SER ŞEREFNAMEYA FARISÎ YA ÇAPA MISRÊ

RÊXWEŞKIRINEK

Ew kesên wijdana xwe bikin rehberê xwe û bi awakî hûr û kûr rojên borî yên gelê Kurd bikolin, gelek baş têdigihin ku ev gel di hemû deman de -pêşiya Îslamiyetê û piştî Îslamiyetê- dîroka wê tijî ji serbilindiyan e û di karên baş û merdane de destekî wî yê bilind jî heye.

Di xurtkirina bingehe Îslamiyetê û bilindkirina koşka rewşenbiriya ‘Ereb de, bêtexsîratî beşdarî kiriye. Tu li kîjan koşeyê û li kîjan deverê hunera Îslamiyetê bigerî, destkariya Kurdan tê de hebûye û di warê nexş û nîgarên cure cure de xebat kiriye.

Lê dîroknivîsên vê rojhilata han her di destpêkî de, bi taybetî di van sedsalên dawiyê de, bîra gelperestiya xwe kirine û hemû edîbên li ser regezên din ji xwe re henek hesabandine, tu wextê pêwîst nezanîne li Kurdên hevdîn û hevdemên xwe binêrin û bîna hawara wan.

Gelek zanayên jîr û şairên Kurdan jî bi zimanê Erebî, Farisî, Tirkî, Fransîzî û Îngilîzî gelek kitêb nivîsandine, lê tu carê hiş û aqilê wan neketiye ku bîra xwe û zimanê xwe jî bikin û nêrin û çavekî bi ser regez û qewmê xwe de jî bigerin. Êdî di çarçevêya vê terkexemiyê de Kurdan her çi tiştê ji bo Îslamiyetê kirin û çi serbilindiyên wan li ser rûpelên dîrokê hebûn, şik jê hatin kirin û ev kirinên han hem ji bîra Kurdan û hem ji yên biyaniyan çûn. Zimanê şerîn û rewşa yê Kurd jî di piraniya bajarên mezin ên Kurdistanê yên wekî Mûsil, Diyarbekir, Sine û Mêrdînê

de berê xwe da ber jarî û qelsiyê, zimanên biyanî bi awakî wisan li wan deran cî bûn ku, eger rêwiyek neşereza û nezîrek li wan ciyan re derbas be û lê binêre, dikare bêje ku tu peywendiyek van ciyan bi Kurdistanê ve nemaye. Li gel vê jî, piraniya herî zêde rûniştîyên van bajarên mezin, bi xwîn, bi ziman û bi urf û adetên xwe Kurdên baş in. Lê wisan lê hatiye kirin, wexte Erebi, Tirkî û Farisî zimanê wan dadibelîne.

Li gelek ciyan tenê ji gundî û koçeran re Kurd dibêjin, kesên rûniştîyên bajarên Kurd nayên hesabandin. Vêca dema ku min ew dîtî, dilê min serî hilda û min ji xwe re got; ez ê li pey coxrafya û dîroka Kurd û Kurdistanê bikevim, çî koşe û kuncikên kitêbxaneyên Qahîre û Asîtaneyê (Stenbol) hene ez ê bigerim û ew destnivîsên behsa Kurdan dikin, toza li ser wan bimalim, wan bidest bixim û têxim ber destan.

Rojekê, dema ku ez ji bo vê mebestê çûm Keşfû'l-Zûnûn, min navê hinek kitêbên dîrokê yê wekî Mefreû'l-Kerûb fî Exbar Benî Eyyûb, dîroka Şeref Xanê Bedlîsî, El-Rewdeteyn fî Exbar El-Dewleteyn, El-Nuriyye wel Eyyûbiyye û Sîretû'l-Selahiyye û çend kitêbên din jî ku behsa eynê mebestê dikirin û di çerxa navîn de bi zimanê Erebi û Farisî hatibûn nivîsandin, dîtî.

Piştî nasekî min ji min re got: Şerefname di sala 1860ê zayînî de, yanê 70 sal berê (bêguman li gora nivîsandina vê pêşgotina han 70 sal-Wergêr) niha li Rûsyayê bi Farisî hatiye çapkirin û wergerandine bi zimanê Fransîzî jî û di vê sayeyê de di nav Rojhilatnasan de belav bûye û çî kesê bixwaze bi dîrok û coxrafya Rojhilata Navîn ve mijûl bibe, gelek pêwîstê wê kitêbê ye. Çûnkî, Şerefname her çendî dîroka Kurdan e, lê bûye ferhengê mezin a dîrok û coxrafyayê ji bo wan herdu melbendan ku bûyerên girîng li ser qewimîne. Yanê wekî êrişên Teter û Tirkmenan ên wêrankerî û rûxandina rol û tesîra 'Ebbasiyan û serîhildana gelek dewlet û paşayên biçûk ku ji bin baskên Teter û Selçûkiyan derketibûn, yanê yê wekî Aqqoyunî û Qereqoyunîyan.

Di havîna sala 1922'an de, riya min bi Helebê ket. Min û dostekî min ê zana û kurdperwer me li ser vê meseleyê diaxift, wê navê re Şerefname bi bîra min ket û min jê re got ku, li Rûsyayê hatiye çapkirin. Belê, her di eynê wextê de wî jî mizgîniyek da min û ji min re got, nusxeyek wê li Helebê di Kitêbxaneyê Mekteba Osmanî de heye. Li ser vê, êdî min xwe ranegirt û bêsekin min berê xwe da wê kitêbxaneyê. Min kitêb ji wan xwest û dest bi nivîsandina wê beşê kir ku piraniya wê behsa Kurd û Kurdistanê dikin. Min beşa wê ya kêmhecim jî di cî de hişt, ku nivîskar di derheqê Osmanîyan û Fermanrewayên Îranê de nivîsandibû û navê wê danîbû "Kûtayî". Bi vê yekê ji min re ronî bû ku Şerefname yek ji wan

kitêbên bêemsal û herî baş e ku di destpêka Islamiyetê de li ser Kurdan, dewlet, mîr û mezinên wan hatiye nivîsandin û dîroka wan bûyeran heta sala 1005ê koçî (1597ê zayînî) aniye.

Dawiya salê bû û ez vegeyriyam Misrê. Ez çûm ba mamostayê zana Şêx Ferecûllah Zekî Kurdî û min mizgînî dayê û jê re got, min tiştêkî hêja aniye. Çûnkî min dizaniya ku ew mirovê pak û dilsoz, di çapkirina kitêbên biqîmet de çiqas destsivik e. Ji bo vê, min jê daxwaz kir ku Şerefnameyê jî çap bike. Piştî hinek sohbet û mijûliyan, ji min re got ku: “Ez jî zû de ye bi vî karî mijûl im, min nusxayek ji çapa Rûsî û destnivîsa Sureyya Bedirxan jî peyda kiriye û ez dixwazim van çap bikim.” Bi vî awayî me bi hemû karînen xwe mil da ber vê xebata han.

DI BER ÇAV RE DERBAZKIRIN Û DANEBERHEVÎ

Ew hersê nusxe li ber destê me bûn. Mamosteyê zana û birêz Şêx Muhyeddîn Sebrî Kurdî* ku di zimanê Farisî de gelek mahir bû û li ser edebiyata kevin û nû gelek şarezaya bû, bi mêranî xwe da ber vî karî, hat alîkariya me û mil da ber vê xebatê. Daneberheviya hersê nusxeyan girt ser xwe, ku eger tiştêkî zêde di nusxeyên destnivîs de didît ew dikirin ser çapa Rûsî. Şêx Ferecûllah Zekî Kurdî, ji bilî çapkirinê, rastkirina şaşiyên çapê jî wî girtin ser xwe. Min jî, ji bo ku şarezatiya min di derheqê coxrafya û dîroka Asya û Tirkiyê û bi taybetî wilayetên Rojhilatê de hebû, karê min jî ew bû ku ez li navan binêrim û ger şaşiyek hebe rast bikim.

Ev xebata me tam salekê ajot û em bi daneberhevî, lêkolîn û lêgerînê mijûl bûn. Destpêka hemû hefteyan em li mala Şêx Ferecullah berhev dibûn û herkesê xebata xwe ya di wê hefteyê de pêşkêş dikir. Me nusxeya çapa Rûsî kir bingeh. Çi tiştên di destnivîsan de zêde hebûn û me pêwîst dîtîn, me ew kirin nav naverokê û yên gelek girîng nebûn jî me di jênotan de bicî kirin. Me da nîşan jî ka di kîjan ciyan de ferq di navbera wan nusxeyan de hene. Şeref Xan, di pêşgotina xwe de nabêje ez ê behsa Gelbaxiyên bikim. Lê dema ku ew di destnivîsan de ber çavê me ket, me baştir dît ku em têkin nav naverokê û çap bikin.

EMEKDARÎ

Hemû Kurd, hewce ne qencî û başiya V. Zirnov hemû wextê bi bîr binin û wî Rojhilatnasê birêz û hêja jibîr nekin, ku cara yekê di sala

*Babê Zekerîya Muhyeddîn ê destê rastî yê Cemal Ebdulnnasir bû.

1860'an de, Şerefnameyê çap kiriye û li Rojava daye belavkirin. Xwedê jê razî be, wî nemirê Fransîzî pêşgotineke gelek bi qîmet li ser Şerefnameyê nivîsandîye. Em jî bi navê emekdariyê diwergerînin, tenê ew ne tê de, ku serpêhatiya Şeref Xan dubare kiriye, ji bo ku ew di dawîya kitêbê de heye, ji bilî wê çi tiştên nivîsandîye em ê pêşkêşî xwendewanan bikin. Heta herkes bizane ku ew zanayê payebilind û Rojhilatnasê Rojavayî, heta çi dereceyê ji bo peydakirina nusxeyên destnivîs ên Şerefnameyê hewil daye. Li çend paytextên Rojhilat û Rojavayê geryaye û di riya danejiyandina wê de çendî derd û cefa kêşaye. Bi vê mebestê, ez dibêjim ku, zana û nivîskarên hişyar û zîrek ên Rojhilatê jî têbigehin ku, di danejiyandina eser û afirandinên kevin ên bab û bapîrên hevvelatîyên min ên Kurd de behrek wan a zêde heye. Bi taybetî ez bangê endamên Yaneyî Serkewtin a li Bexdayê dikim ku dest bidin ber xwe û ji bo parastina şûnewarên kevin ên gelê Kurd ê çarereş, bixebitin.

Gelek mixabin, heta niha zana û nivîskarên Kurd, di axaftin, name û nivîsandina kitêban de zimanê xwe yê bab û kalan daye milekî û zimanê wan gelan di devê wan de ye ku hetta mafê jiyane jî ji bo wan û gelê wan rewa nabînin.

Xwezî çapkirina vê kitêbê Kurdayetî di hundurê wan Kurdên giregir de bidaya jiyandin û wan han bidaya ku Şerefnameyê bikirina Kurdî û têkirina ser wî zimanî ku rewşenbîrên Kurd fehm dikirin.

Ez hêvîdar im ew komeleya navê wê derbas bû, vê xebata han a Fransîzî bikin eynîka têkoşîna xwe û bi hemû taqet û mecalên xwe ve hewil bidin ku, edebiyata Kurdî bidin jiyandin, zimanê xwe di nav xwendevanan de pêş de bibin, di axaftin, di nivîsandin û di çapemeniyên xwe de her zimanê Kurdî bikar bînin. Xebat bikin ku zaravayê ji hev cihê yên bakur, başûr, rojava û heta yê Lorî bikin yek û ew destnivîsên hene û li ser Kurd û Kurdistanê hatine nivîsandin, di Rojhilat û Rojavayê di koşeyên bêkesî de hatine ragirtin, ew peyda bikin, tozên li ser wan dakutin û jê îstifade bikin.

Ez jî bi beşa halê xwe, eger bizanim zanayên Kurd ên Erebian û Ereben dostên Kurdan, alîkariya min bikin, ez amade me vê kitêba han a biqîmet bikim Erebi û heta kesên ku Farisî nizanin jî bizanin ka gelo tê de çi heye. Lê eger endamên birêz ên Yaneyî Serkewtin bixwazin bi xwe wê bikin Erebi, em ku di pêdaçûnî, di daneberhevî û di peydakirina navên rast ên coxrafî û dîrokê de xwedî tecrube ne, di werger û çapkirina wê de li gor taqet û mecala xwe amade ne ku di hemû cure warê zanistî û edebî de alîkariya wan bikin.

Ez dixwazim xalek din jî li vir bidim xuyakirin ku, navê 170 kitêbên ji aliyê Mîr Sureyya Bedirxan ve ji me re hatibûn dan û hemû jî li ser Kurd û Kurdistanê bûn, cî û salên çapkirina wan jî ku hatibûn diyarkirin û du heb jî fihrist ji wan re hatibûn çêkirin, gelek mixabin, di dema dawîn de me nekarî em bi vê çapa Farisî re biweşînin.

Em gelek sipasê Mîr Sureyya Bedirxan dikin û her wiha qenciya Celadet Bedirxan ê birayê me jî li ser me heye ku di havîna sala 1926'an de, navek re alîkariya me kir.*

M. 'Elî 'Ewnî

*Çapa Şerefnameyê ya Farisî di sala 1930'an de, li Misrê hatiye kirin.(Hejar)

PÊŞGOTINA KEMAL MEZHER

ŞEREFNAME DI KURDNASIYA SOVYETÊ DE

Tu xwendevarekî Kurd an Rojhilatnasek tune ku navê Şerefnameyê û Şeref Xanê Bedlîsî seh nekiribe. Heta niha bi gelek zimanan û bi dehan car kurt an dirêj di derheqê Şerefnameyê de hatiye nivîsandin. Bi gelemperî Rojhilatnasên Sovyetê û bi taybetî Kurdnasên Sovyetê, qîmetek diyar û bihayek mezin bi herdu cildên Şerefnameyê û nivîskarê wê dane. Hejmarek gelek zêde ji Rojhilatnasên Sovyetê, ji bo nivîsandinên xwe yên li ser lêkolîna dîroka Kurdistanê û çî jî yên li ser warên din ên Rojhilata Navîn, gelek ji Şerefnameyê wergirtine. Di salên 30'an de, ji Rojhilatnas û Kurdnas F. P. Rastopiçin¹ hat daxwazkirin ku Şerefnameyê wergerîne Rûsî. Lê belê, gelek mixabin, mirina bêwext mûsaêda cîbicîkirina vî karê zanistî yê pêwîst nekir.

Qîmetdana Rojhilatnasên Sovyetê bi Şerefnameyê, di dawiya salên 50'yan de, gihîşt bilindtirîn derecê. Di vê navê re Beşa Kurdî Qismê Lenîngradê ya Unîversîtiya Rojhilatnasî ya Akademiya Zanyarî ya Sovyet, wergerandina Şerefnameyê ji zimanê Farişî bi ser zimanê Rûsî siparte Yefgina Vasiliva. Cîbicîkirina vî karî, pêwîstî bi çend salên bêrawestandîna bû. Di sala 1967'an de, cilda yekem a Şerefnameyê hat çapkirin.² Çend meh piştî vê, karbidestê zanistî yê Unîversîteya Gelên

Rojhilata Nêzîk û Navîn a ser Akademiya Zanyarî ya Azerbaycana Sovyetê, M. Şemsî, bi xebata xwe ya bi navê “Şerefnameya Şeref Xanê Bedlîsî, Wekî Çavkaniya Dîroka Gelê Kurd”³ ku ji bo lêkolîna Şerefnameyê amade kiribû û berhemê karekî bêwestan û çend salan bû, nameya doktorayê pê sitand.

Ev herdu şanezayên han, bi awakî zanistî ketin nav kurayiya qîmeta Şerefnameyê û gelek milên wê yên ku nedihatî zanîn û jiyana Şeref Xanê Bedlîsî cara yekê bi awakî rêk û pêkî xistin ber destên rojhilatnasên xwe û yên derve. Bêguman, bi kurtî be jî behsa wan di pêşgotina çapa yekem a Kurdî ya Şerefnameyê de, karekî di ciyê xwe de ye û pêwîst e.

Cilda yekem a Şerefnameyê ya bi Rûsî 619 rûpel e,⁴ tenê 412 rûpelên wê ji nivîsandina Şeref Xan bi xwe pêkhatiye. Yên din jî pêşgotin, paşgotin û kurtebehsek bi Îngilîzî ku li ser kitêbê hatiye nivîsandin pêkhatiye. Tev ev jî aliyê birêz zanayê Sovyetî Yefgina Vasiliva ve hatine amadekirin.

Yefgina Vasiliva, di 55 rûpelên pêşgotinê de ser girîngiya Şerefnameyê sekiniye û qîmeta wê ya bilind a zanistî diyar kiriye. Gelek zanyariyên din ên di vî warî de jî weşandiye ku piraniya wan ji aliyê xwendevanên Kurd de nedihatî zanîn.

Di vê pêşgotinê de zanayê Sovyet, bi dirêjî behsa dîroka lêkolîna Şerefnameyê û destnivîsên wê yên kevin û ew kitêbxaneyên ku ev destnivîsên han tê de ne û gelek behsên din ên wek van babetan kiriye.

Wekî Vasiliva nivîsandiye, Hêrbîlo, bi zimanê Fransîzî di sala 1776’an de, di rûpelên 836 û 841’an a kitêba xwe ya bi navê “Kitêbxaneyên Rojhilata Kultura Giştî”, cara yekê behsa Şerefnameyê gihandiye cihana zanyarî ya Rojava.⁵

Agahdariya Hêrbîlo ye ku navê wê derbas bû ser Şerefnameyê, di riya nivîsên gerokekî Tirk ê bi nav û deng ê sedsala 17’an, Katib Çelebî ve çêbûye.⁶ Piştî wî, J. Malcolm⁷ yekem Ewrûpî ye ku destnivîsên Şerefnameyê bi dest xistiye. Malcolm, di warê zanistiyê de jî feyde ji Şerefnameyê wergirtiye. Wî di cilda duduyan a kitêba xwe ya bi nav û deng de, ku di derheqê dîroka Îranê de ye,⁸ bê ku behsa navê kitêbê û nivîskarê wê bike, çend caran agahdariyên xwe ji Şerefnameyê wergirtine.

Bêguman, di demek wisan de bikaranîna Şerefnameyê wekî çavkanî ji aliyê şarezayekî wekî Malcolm ve, belgeyek dîrokî ye ji bo bihayê bilind û qîmeta mezin a Şerefnameyê.

Bist sal piştî J. Malcolm, dîroknivîsê Fransîz Etienne Marc Quatremère, di gelek ciyên kitêba xwe ya di sala 1836’an de li Parisê bi navê Dîroka Moxolîyên Îranê weşandiye, feyde ji Şerefnameya Şeref Xanê Bedlîsî wergirtiye.

Yefgina Vasiliva, bi dirêjahî behsa ciyê Şerefnameyê di nav Rojhilatnasiya Rûsî de kiriye. X. D. Fren, yekemîn zanayê Rûs e ku di sala 1826'an de, di rojnameke St. Petersburga paytext de behsa Şerefnameyê wekî "çavkaniyek dîrokî ya herî girîng" kiriye.⁹

Sê sal şûn de, cardin Fren di nivîsek xwe de behsa Şerefnameyê kiriye, di vê de daxwaz kiriye ku bi zûtirîn wext Fransiziya wê bê weşandin û bê wergerandin ser zimanekî Ewrûpî.

Bi qasek şûn de, zana û karbidestê Akademiya Zanyarî ya Rûsya, V. Zirnov,¹⁰ wezîfeya belavkirina Şerefnameyê bi Farisî girt ser milê xwe û di sala 1860'an de, cilda yekem bi pêşgotineke bîst rûpel a bi qîmet a bi zimanê Fransizî ve belav kir.¹¹

Du sal piştî vê, cilda duduyan jî bi pêşgotinek Fransizî ya heft rûpelan ve hat weşandin.¹² Cîbicîkirina vî karê han, ewqas dereceya zanistiya V. Zirnov bilind kir ku, ji bo Akademiya Zanyarî wekî endamekî çalak hat bijartin.

Vasiliva, beşeke gelek bi feyde ya pêşgotina xwe ji bo behsa destnivîsên Şerefnameyê amade kiriye. Dibêje: hejmarên van destnivîsan gelek zêde ne. Hejmarên berhevkerî yên destnivîsên Şerefnameyê, tenê yên di kitêbxaneyên naskirî yên cîhanê de, digihîjin 22 liban.¹³ Ev jî bêguman, belgeyek din a girîngiya Şerefnameyê ye ku wisan dixuyê gelek ji kevin de dîqeta zanayan kêşeya û hejmarek zêde ji van li ser nivîsandine.¹⁴

Li gor wan zanyariyên ku Yefgina Vasiliva kom kirine, kevintirîn, bi qîmettirîn û rasttirîn destnivîsa Şerefnameyê ya ku tê zanîn, nuxxeya bi destxeta pîroz a Şeref Xan bi xwe ye ku bi navê "Şerefname Tarîxa Kurdistan" hatî nivîsandin û niha di Kitêbxaneya Bodleian a Unîversîteya Oxfordê de ye.

Ev destnivîsa han a bi qîmet a Şerefnameyê, 246 rûpel e û bi bîst wênen antîke hatiye xemilandin, di dawîya meha Zilhîcçeya sala 1005ê koçî (13'yê Tebaxa sala 1597ê zayînî) de, Şeref Xan nivîsandina wê tamam kiriye. Yanê ev destnivîsa han yekem nuxxeya nivîsandî ya Şerefnameyê ye. Ji ber ku Şeref Xanê Bedlîsî di meha Tebaxa sala 1597'an de nivîsandina cilda yekem û di meha Gulana sala 1599'an de jî nivîsandina cilda duyem xelas kiriye.

Nuxxeya duduyan a bi qîmet a Şerefnameyê ew liba ku di Kitêbxaneya Giştî ya Lenîngradê de ye. Dîroka nivîsîna vê nuxxeya han sala 1598 e û Şeref Xan bi xwe redakte kiriye û bi destê xwe yê pîroz muhura xwe ya taybetî ser daye. Gelek mixabin, çend ciyên kê mên vê destnivîsê nemane. Hêjayê gotinê ye, ev destnivîsa han a Şerefnameyê yek ji wan berhemên

bi qîmet a di kitêbxaneya bi nav û deng ya Sefewiyan de bû ku Rûsan di wextê Şerê 1826-1828'an de, ji Erdebilê anîne bajarê St. Petersburgê.

Destnivîsek Şerefnameyê ya kevin di sala 1606'an de, li bajarê Kilîsê ji aliyê Hesenê kurê Nureddîn ve li ber nusxeya yekem a Şerefnameyê hatiye nivîsandin. 327 rûpel e û di Kitêbxaneya Bodleian de ye.

Ji derveyî van, Yefgina Vasiliva behsa çend lib destnivîsên kevin yên Şerefnameyê, yên wekî destnivîsên di Muzexaneyê Britanyayê, Kitêbxaneyê Stenbolê û çend ciyên din hatine parastin kiriye.¹⁵

Heta niha çend caran Şerefname ji zimanê Farisî hatiye wergerandin ser çend zimanên din. Li gor gotina Vasiliva, kevintirîn wergera Şerefnameyê ew herdu wergerandinên cihêkirî yên zimanê Tirkî ne. Yek ji wan kurtebirîya Şerefnameyê ye, ya din jî temamê wê ye. Heta niha du destnivîsên yekê û destnivîsek jî ya duduyan hatine dîtin, lê yek ji wan jî nehatine weşandin. Kurtebirîya Şerefnameyê ji aliyê Mihemmed Begê Ehmed Begê Mîrza ve di sala 1078ê koçî (1667-1668ê zayînî) de hatiye wergerandin. Ya din jî di salên 1680 yên serdsala 17'an de, ji aliyê yekî ku navê wî Samî, hatiye wergerandin.¹⁶

Derûdora du sed sal piştî van, cilda yekem a Şerefnameyê ji aliyê rewşenbîrekî herî zîrek ê sedsala 19'an ê Kurdistanê, Mele Mehmûdê Bayezîdî ve,¹⁷ yekem car wergerandiye Kurdî. Mele Mehmûd, derûdora salên 1858-1859'an, bi handana Kurdnasê bi nav û deng ê Rûsî, Aleksander Jaba ev kar kiriye.¹⁸ Ev destnîsa vê nusxeya Kurdî ya Şerefnameyê di Kitêbxaneyê Giştî ya Lenîngradê de hatiye parastin.

Her di wan derûdoran de jî li bajarê Viyana yê paytextê Avusturyayê (Nemse), Şerefname ji aliyê G. A. Barbe ve bi Almanî hatiye wergerandin û beş bi beş di navbera salên 1853 û 1859'an de, bi pêşgotinek wergêr re hatiye weşandin.

Bi qasek şûn de karekî zanistî yê girîng di derheqê Şerefnameyê de hat kirin ku ev karê han bû sebebê nasandina Şerefnameyê ji aliyê temamê akademyên zanyarî yên Rojava ve. Vî karê han F. B. Charmoy ku wê wextê de mezintirîn Fransîzîzanê Ewrûpayê dihat zanîn, karî di navbera salên 1868 û 1875'an de, li St. Petersburgê herdu cildên Şerefnameyê bi zimanê Fransîzî biweşîne.

Ev kar, berhemê bê rawestan ê berdewamî yê 30 salên F. B. Charmoy bû, Şerefnameyê ji çapa V. Zirnov wergerandiye, lê ji bilî wê ji du destnivîsên din ên kevin jî istifade kiriye.

Çapa Fransîzî ya Şerefnameyê, çar cildên serbixwe ne, beşa yekem a cilda yekem di sala 1868'an de, beşa duduyan a cilda yekem di sala 1870'an de, beşa yekem a cilda duduyan di sala 1875'an de hatine çapki-

rin.¹⁹ F. B. Charmoy, riayetê hemû prensîbên mercê zanyariyên wergerandinê kiriye. Bîr û ray, rastkirin û ronîkirinên xwe yê pêwistî zaniye, di jêrnôtên kitêbê de belav kiriye. Her wiha pêşgotinek jê re nivisandiyê ku tê de behsa Şerefnameyê, hinek milên jiyana kurdewarî û coxrafya Kurdistanê kiriye.

Vasiliva, çend rexnên di ciyê xwe de li pêşgotina F. B. Charmoy girtiye, lê li gel vê jî, ev yeka han qebûl kiriye ku vê wergerandina han “heta îro jî ji qîmeta xwe ya zanistiyê tiştek wenda nekiriye”.²⁰

Pîştî van zanyariyên bi qîmet yê di derheqê wan de kêr hatine zanîn, Yefgina Vasiliva dikeve behsa pesn û giringiya Şerefnameyê, bîr û baweriya xwe di vî warî de radixe ber çav û bi vî awayî didomîne:

“Qîmeta zanyariya vê çavkaniyê ewqas zêde ye, pêwistî û îhtiyaca wê bi methê nîne, qet nebe ji ber vê ku, bi alîkariya Şerefnameyê mirov dikare ciyê girîng ê windabûyî yê gelê Kurd di dîroka Rojhilata Navîn de diyar bike.”²¹ Bêguman qîmeta vê yeka han jî nayê pîvan, ji ber ku gelê Kurd, her wekî Rojhilatnasê herî bi nav û deng ê Rûsya û Sovyetê Orbêli²² dibêje: “Tesîreke bi yekcarî mezin kiriye ser jiyana rewşenbîrên rojhilat. Kurd, gelek hebûnên xwe di bin navê Faris, Tirk, ‘Ereb û Êrmeniyên²³ de ji destê xwe kirine. Wek wê ku, kesên ji wan ên şair, hunermend û cengawerên nemir dîroka çend gelan xemilandine. Vê yeka han jî tesîreke wisan kiriye ser zanayên Ewrûpa û Rûsyayê ku di nav wan de bibe adet û belav be; guya Kurd, ne tenê nikare tiştekî di warê rewşenbîriyê de bîne holê, belko xwediyê hêzek wisan jî nîne heta bikare tiştekî ji biyaniyan jî hîn be”. Lê belê, wek Vasiliva dibêje; bi alîkariya Şerefnameyê mirov dikare vê valatiya mezin a dîroka gelên Rojhilat tijî bike û ciyê rasteqînî yê neteweyê Kurd tê de bide diyarkirin.

Yek ji wan encamên girîng ên ku zanayê Sovyetê Yefgina Vasiliva di derheqê naveroka Şerefnameyê de daye fahmkirin ev e ku, Kurdnas bi alîkariya vê çavkaniya dîrokî ya esîl, dikarin bi awakî berfireh gelek rûyên jiyana siyasî û civakî ya îro ya Kurdan tê bigihin, ra û rîşên xebata rewşa ya vî gelî “ya di riya rizgariya ji bindestiyê neteweyî û ji bo wekheviya wî li gel gelên din” diyar bike.²⁴

Ev tespîtên Vasiliva gelek rast û durust in, ji ber ku Şerefnameya Şeref Xanê Bedlîsî, gelek milên girîng ên xebata asê ya neteweyê Kurd ên sedsalên borî de weşandiyê ku ji aliyê dîroknasên me û yê biyaniyan ve nedihatî zanîn. Ji ber ku heta îro jî bi tevayî nehatine zanîn, ev jî bûye sebebê mezin ê tenegehîştina tevgera rizgarîxwazî ya netewî ya gelê Kurd ji aliyê biyaniyan ve.

Vasiliva, ji 120 rûpelan zêdetir ji dawiya kitêba xwe ji bo têtînî, ronîkirin, muqayese û rastkirin, navên çavkaniyan, melbend û kurtebehsek jî di derheqê Şerefnameyê de amade kiriye. Bêguman, van hîn zêdetir bihayê zanyariya karê wî bilind kiriye. Hêjayê gotinê ye ku Rojhilatnasên Sovyetê qîmeteke gelek zêde dan vî karê Vasiliva û ev yeka han destkev-tineke ronî ya Kurdnasiyê hesabandin.²⁵

Zanayê Azerî Memed (Mihemmed) Şemsî, ji derveyî nameya xwe ya doktorayê, zencîrek gotarên zanistî di derheqê Şeref Xanê Bedlîsî²⁶ û Şerefnameyê de, yên wekî “Dîroknivîsê Bi Nav û Deng ê Kurd Şeref Xanê Bedlîsî” û “Behsa Serîhildanên Sedsala Şanzdehan ê Eşîrên Kurdan Di Şerefnameyê de” belav kir.²⁷

Dr. Şemsî, di nameya xwe ya doktorayê de, bi dirêjî behsa jiyana û serpêhatiyên Şeref Xan û rewşa jiyana siyasî û civakî ya Kurdistanê ya sedsala 16’an dike û li ser naveroka Şerefnameyê disekine. Ji bo ronikirina van behsên han hejmarek gelek zêde çavkaniyên wekî Nuzhetu’l-Qulûb a Hemdullah Qezwînî û berhemên birek dîroknivîsên hevçaxê Şeref Xan ên wekî Qazî Ehmedê Xefarî bikar aniye.

Dr. Şemsî jî wekî Vasiliva, bi dirêjî behsa qîmeta Şerefnameyê kiriye û di vî warî de wiha dibêje: “Dîroknivîsên piştî Şeref Xan, ên wekî Katib Çelebî, Ewliya Çelebî û gelekên din, di berhemên xwe de ji hemû çavkaniyan zêdetir Şerefnameyê bikar anîne. Di eynê wextê de M. Şemsî ev şaşiya han jî rast kiriye ku wek grûbek dîroknivîs dibêjin, guya Şeref Xan Şerefname bi handana Şahê Îranê nivîsandiye. Di rastiya xwe de, wextê Şeref Xan Şerefname nivîsandiye, nêzikatiya wî bi sultanên Osmaniyan re zêdetir bûye. Li gor gotina Dr. Şemsî, heta Osmaniyan alîkariya wî jî kirine.

Di ser van tevan re jî di naveroka Şerefnameyê de heta radeyek gelek zêde hîs bi bêalîgirî tê kirin. Wekî mîsal, Şeref Xan mihêldariya Şah Tehmasb û ya Sultan Muradê sisiyan bi yek awayê kiriye û xwe ji şer û tîrkêşana wan a ji hev re bêdeng kiriye.

Şeref Xan, bi awakî gelek êşkere wan seabên ku wî han dane ji bo nivîsandina Şerefnameyê, ronî kirine. Di destpêka kitêba xwe de wiha dibêje: “Ji bo ku heta îro dîroknivîsan qet tiştêkî di derheqê Kurd û Kurdistanê de nenivîsandine, min xwest li gor îmkana xwe di vî warî de kitêbekê binvîsim û navê wê jî deynim Şerefname. Armanca min ji vê jî ew e ku navê xanedanên Kurdan wenda nebin.”

Madem wiha ye, berê her tiştê û pêşiya hemû sebebên, ruh û hîsa Kurdayetiyê Şeref Xan han daye ku Şerefnameyê binivîse. Belgeyên vê rastiya han gelek caran di nav Şerefnameyê bi xwe de tên dîtin. Wekî

mîsal, ji serî heta binî di Şerefnameyê de, bi awakî eşkere bê ku unvanê Sultan hilde, bin lêv re wiha dibêje:

“Kurdistan, welatek e ne ji aliyê kesekî de tê îşgalkirin û ne ji bo kesekî sernizmiyê dike.”

Ji derveyî van tevan, Şeref Xanê Bedlîsî yekem kes e bi awakî durust sînorên Kurdistanê dane nişan. Berê Şeref Xan, bi taybetî dema Selçûkiyan de Kurdistan ji wan herêman re dihat gotin ku ketibûn navbera Azerbaycan, Loristan û rojavayê zincîrên çiyayê Zagrosê. Lê di Şerefnameyê de, sînorên Kurdistanê ji Meletyeyê dest pê dike û li ser qeraxên Xelîcê dawî pê tê. Ev jî di rastiya xwe de nişanên wan in ku her di sedsala 16’an de, di destpêka çêbûna hîsa neteweyî di nav serokên Kurdan de ber bi ajardanê de bûye.

Milekî girîng ê din ê karê zanistî yê Dr. Şemsî yê di derheqê Şerefnameyê de ev e ku, bi alîkariya naverok û ser ronahiya rêbazekî zanyarî ya durust, kariye çend milekî têkelhev û kêmhâtizanîn ê jiyana civakî û aborî ya çend navçeyên Kurdistanê yên dawîya Qerna Navîn de ronî bike. Li gor zanyariyên di nav Şerefnameyê de, bîngê jiyana aborî yê Fermanrewatiya Bedlîsê ya Qerna Navîn, ser awakî hebûna axên biçûk hatibû damezrandin. Bîndestiya cotkaran jî qalibê xwe yê taybetî wergitibû, bi vî awayî ku tenê di çarçeveya berhemênê de hatibû girtin. Cotkaran, dibû bi ser vê de jî parêzgeriya berjewenda siyasî ya serokên xwe bikin û di hemû şerên axayên xwe de beşdar bin. Ev şerên han beşek encamê dijitiyên serokên mîrîtiyan bi xwe bûn.

Hêjayê gotinê ye, Memed Şemsî, nama doktoraya xwe wek kitêb jî bi eynê navê belav kiriye. Ev kitêba han jî, destkevtiyek din a Kurdnasiya Sovyetê ye. Kitêb jî 144 rûpelan pêk hatiye û 1700 nusxe jê hatiye çapkirin. Dr. Şemsî, ji 134 çavkaniyên cure cure îstifade kiriye û navên wan di dawîya kitêbê de belav kiriye.

Qanadê Kurdo jî di sala 1972’yan de, di gotara xwe ya bi navê “Kurdnasî” de, behsa Şerefnameyê kiriye.²⁸ Di vê gotarê de Q. Kurdo, bi taybetî bal kêşaye ser destnivîsên kevin ên Şerefnameyê.²⁹

Wekî Qanadê Kurdo dibêje: M. Volkov, yekem kes e ku di salên 20’î yên sedsala 19’an de, bi çend rûpelan behsa destnivîsên Şerefnameyê kiriye. X. D. Fren jî yekem kes e, her di eynê wan salan de di gotarên xwe de behsa qîmet û pêwistiya weşandin û wergerandina Şerefnameyê kiriye.³⁰ Piştî vê, Mamoste Qanadê Kurdo, tê ser behsa dîroka lêkolînên Şerefnameyê yên ku ji aliyê Rojhilatnasên Rûsya û Sovyetê ve hatine kirin.

Bi vî awayî em dibînin ku ciyekî bilind û hêja yê Şerefnameyê di Kurdnasiya Sovyetê de heye. Ew rastiyên ku me li jorê behs kirin, heta dereceyek alîkarên diyarkirina qîmeta zêde ya çapên Kurdî yên Şerefnameyê ne.³¹ Bêguman, Mamoste Hejar, bi wergerandina Şerefnameyê bi ser zimanê Kurdî, valatîyek mezin di kitêbxaneyê Kurdî de tijî kir û Akademiya Zanyarî ya Kurd jî bi weşandina wê, wezîfeyek girîng a ser milê xwe bicî anî.

PÊŞGOTINA FRANSIZÎ YA ZIRNOV KU DI SALA 1860'AN DE JI BO ÇAPA YEKEM A ŞEREFNAMEYÊ NIVÎSANDIYE

Şerefname, kitêbek e ku ji dema kevnare ve heta sala 1005'ê koçî (1597'ê zayînî) behsa eşîret û binemalên Kurdan dike. Nivîskarê wê Şeref Xanê kurê Şemseddîn ê mîrê welatê Bedlîsê ye. Bedlîs, li gel biçûktiya xwe jî ji hemû ciyê mezinnişînên Kurdistanê girîngtir û rûmetir e.*

Lê gelek dijwar e em bêjin ku ka gelo wî kengî dest bi nivîsandina vê kitêbê kiriye. Eger em li ser pêşgotina wê hinekî bisekinin û lê hûr bibin, wisan tê xuyakirin ku, gelek salên dirêj daxwaza nivîsandinê di mejiyê wî de hebûye. Çunkî, gelek li ser dîrokê sekiniye û biryar daye ku dîrokek wisan binivîse ku riya kesekî din li wî warî neketibe û li ser kar nekiribe.

Lê ji ber kar û barên xwe yên zêde, jê re li hev nehatiye ku ew daxwazên wî pêk bîn. Di dawiyê de, dema ku ketiye nav aramî û rehetiyê, wê çaxê dest pê kiriye dîroka gelê xwe yê Kurd raxistiye ser rûpelan.

Li gor baweriya min û ya Mr. Volkov jî, piştî Sultan Murad, Şeref Xan aniye ser ciyê bab û bapîrên wî, wê çaxê wî dest bi nivîsandina kitêba xwe kiriye.

Materyalên Şerefnameyê ji belgeyên hemû awayê yên Rojhilat, wer-girtinên ji devên kal û pîrên bawerîpêkirî û ji bîranên xwe pêk aniye.

* Piştî vê behsa jiyana Mîr Şeref Xan û bab û bapîrên wî dike. Ji bo ku em ê di dawiyê de vê binivîsin, me li ser vê qismê re gav da û li vir cî nedayê. (M. 'Elî 'Ewnî)

Tu şik û asteng di qîmeta zanistiya vê dîroka Kurd de tune. Li gel bi ser de derbazbûna 300 salan*, hê di Rojhilatê de karekî bi vî awayî nehatiye kirin ku bi Şerefnameyê re bê muqayesekirin.

Bi rastî jî, ji bilî Şerefnameyê, di derheqê Kurdan de çend pîneyên li ha û li wir û çend perçeyên kê m nebin, ku ketine nav kitêban, di vî warî de ji vê çêtir berhem bi dest nakevin. Ew çend perçe jî her çiqas zêde jî bin, lê tişteki wisan nadin dest ku mirov pê bêdeng be. Em bi wan nikarin bigihin avakirina dîrokekî ji gelê Kurd re, ku gelek şax jê derdikevin û her şaxek xwediyê dîroka xwe ya serbixwe ye.

Şeref, ji bilî wan bûyerên ji dîroka Erebi, Farisî û Tirkî berhev kirine, beşek zêde jî ji serpêhatiyên nû û girîng ên wisan xistiye ser ku, bi karekî zêde eşîretan bi rêk û pêkî bi hev ve girêdaye û bi vî karî valatîyên gelek zêde yên dîroka gelên Asyayê tijî kiriye. Di vir de jî başî û qenciyeke gelek mezin kiriye.

Di derheqê coxrafya, karakter û rewşa wan de xwediyê zanyarî bûye, tiştên wan ên baş û qenc helbijartîye û di dîroka xwe de bicî kiriye. Bi vê jî bihayê edebî ya nivîsandina xwe gelek bilind kiriye.

Ew rexneyên ku em bikarin li Şeref bikin, ev herdu xalên han in:

Yek ji wan; awayê nivîsandina kitêbê ye û ya din jî awayê rêzkirina wê ye.

Dibû hemû bûyerên dîroka Kurd bikira du beş û beşek ji ya din gelek cihêtir bûya.

Ew milên ku gelek diqet dikişînin, ew in: Ji bo ku di pêş de tişteke nehatiye nivîsandin, dîroka wan a borî ji Kurdan seh kiriye, hinek jî bi çavên xwe dîtine û bi xwe bûne şahid. Kitêb, di vî warî de çavkaniyeke wisan e ku, tu wextê ziwa nabe û di vê kitêbê de ew çavkanî ji hişkên hatine rizgarkirin.

Lê yên ji kitêbên din wergirtine, di wergirtina bûyeran de gelek hişê xwe nedaye ser û xwe ji şaşîyan neparastiye. Hinek caran di wergirtina bûyeran de ketîye nav aloziyê, navên wan şaş nivîsandiye û rastî bêserûberîyek wisan kiriye ku mirov nikare çavê xwe lê bigre.

Di warê awayê nivîsandinê de jî, eger ew şîrên hejmarên wan zêde û ew çend bûyerên hêlm û sawmgiran yên kê m nebin, ku Rojhilatî jê hez dikin û li gor me jî ne baş e, nivîsa wî bi giştî hêsan û rewan e. Tê de çend bûyerên ji rastiyê dûr jî li ber çav dikevin.

Di çapê de, min nîşana pirsê li ber wan gotinên ku ez li ser wan dudil bûm danî. Di dawîya kitêbê de ez bi dirêjî li ser wan xalên ku min îşareta pirsê li ber daniye disekinim, behsa wan dikim û ew “nivîsandinên xwe” dihesibînim.

* Li gor tarîxa nivîsandina vê pêşgotinê 300 sal e. (Wergêr)

Li gel van tevan jî, nabe rexneyên min girîng bèn girtin, çunkî ne tenê Şeref Xan, hemû nivîskarên Rojhilatî guhên xwe nadin van cure awayên han ku dibê mirov di lêkolînên zanyarî de lê hişyar be. Li gor bîr û bawerîya piraniya Rojhilatîyan, ev awa dîroknivîs baştir e.

Di awayî warê rêzkerinê de jî dibê mirov ji yekî wekî Şeref Xan re çavên xwe bigre. Çunkî, piraniya jiyana xwe di fermana diwan, di şer û sergêjiyan de derbas kiriye.

Şerefname, di welatên Rojhilatê de gelek kêr belav bûye û sebebê wê jî gelek hêsan e:

Roleke girîng a gelê Kurd di Asyayê de tunebûye û dîroka wan jî ji bo xelkê Rojhilatê gelek nehatiye bikaranîn. Lê cardin, bi ser vê de jî, di ferhenga huner û kitêban de, ku Hacî Xelîfe (Katib Çelebî) nivîsandîye, ji navê Şerefnameyê re çiyek baş amade kiriye. (Binêre: Keşfu'l-Zunûn, çapa Filorchil(?), hejmar: 2135-2144). Wî nivîskarê mezin, di derheqê coxfayayê de kitêba Cîhannûma nivîsandîye. Her wiha eger em Zeynelabidîn yê ku kitêba Riyadu'l-Seyyahe nivîsandîye jî bihesibînin, van herdukan jî di derheqê Kurdan de gelek tişt ji Şerefnameyê wergirtine.

Di Asyayê de du caran jî wergera Şerefnameyê bi zimanê Tirkî hatiye kirin. Yek ji wan, yekê navê wî Samî bûye û ji bo mîrekî Kurd ê navê wî Mistefa Beg wergerandiye (Binêre: Murlî, Fihrista Destnivîsên Erebi û Farisî yên kevin ku di Kitêbxaneyaya Asya ya Qraltî ya Brîtanya Mezin û Irlandayê de heye).

Hacî Xelîfe, kitêb bi navê “Tarîxa Şeref Xanê Bedlîsî” bi nav kiriye. Di Ewrûpayê de cara yekem, Hêrbilo ev behsa han vekirîye û di du maqaleyên ku li ser kitêbxaneyên Rojhilat nivîsandîne, behsa wê kiriye. Carekê jê re dibêje: “Dîroka Şeref Xanê Bedlîsî” û careke din jî bi navê “Dîroka Kurdan” binav kiriye. (Binêre: Mr. Kut) Ev herdu maqaleyên han jî ne kêr û ne zêde ji ferhenga Hacî Xelîfe hatine wergirtin. Wisan dixuyê J. Malcolm li pêşîya hemû Ewrûpiyan nuxxayek Şerefnameyê bi dest xistiye, ew jî ji aliyê serokê Eşîreta Muheyzî (Mehîzî, Mihzî) ya Kurd jê re hatiye dan. Li ser nivîsandîye: “Kurdîna Kurunîk” hê “Fun Şeref”. Ev nusxeya han di Kitêbxaneyaya Asya ya Qraltî ya Brîtanya Mezin û Irlandayê de ye. (Binêre: Fihrist)

Gelek jî ecêb e ku, Tarîxa Fermanrewayên Erdelan jî behs kiriye. Tê de hatiye gotin ku di sala 1225ê koçî (1810ê zayînî) de hatiye nivîsandin. (Binêre: Kataloga Murlî û Morilo).

J. Malcolm, di dîroka xwe ya Farisî de, ku di sala 1815'an de weşandiye, gelek caran behsa Şerefnameyê dike û hetta çend kurtebûyer

ji jê werdigre. Lê, gelek bi giringî negirtiye û bi dirêjahî li ser naveroka wê nesekiniye.

Em dikarin bêjin ku heta sala 1826'an, Ewrûpiyan qîmeta Şerefnameyê nezanîne. Çunkî, dîqqeta rewşenbîrên wê nekêşaye. Ez li vir bi xwe re dibînim vê rastiya han raxim ber çavan ku, di saya zanayên Rûsî de ev diyariya hêja pêşkêşî zanistiyê bûye (Binêre: Durn, Mekoyî Asyayî, beşa duduyan).

Mr. Frach, kesê yekem bû ku di sala 1826'an de, bangek ji bo vê dîroka Kurdan derxist û kurtelêkolîn û şilovekirinek li ser nivîsand û di dawiyê de daxwaz kir ku ev dîroka girîng a Asyayê bê wergerandin. Ew wiha dibêje: "Wergerandina vê afirandina bi qîmet dê bibe pencereyek û dîroka Asyayê ji me re ronî bike."

Di eynê salê de, Mr. Volkov, bîranînek li ser dîroka Fars belav kiriye û tê de behsa navê Şerefnameyê û hinek jî ya Şeref Xan bi xwe kiriye. (Rojnameya Asya, beş: 8, sal: 1826, rûpel: 291-298)

Qasek piştî wî jî, F. B. Charmoy ku li St. Petersburgê mamosteyê zimanê Rojhilat bû, li ser pêşniyara Mr. Frach dest bi wergera Şerefnameyê kir (Binêre: Frahc, Jiyana Şêx Sefî Erdewîlî), eger nexweşî nebûya, wî Rojhilatnasê hêja dê xebatek wisan bixistaya ber dest ku dîqqeta hemû zanayan bikêşaya.

Di dema me de jî, ku di saya têkoşîna zana û gerokan, lêkolîn li ser ziman, dîrok û coğrafya Kurdistanê di halekî gelek geşesitandinê de ye, Şerefname, ji bo vê mebesta taybetî gelek bi kêr û bi feyde ye û hejmara kesên jê îstîfade dikin, roj bi roj zêde dibe.

Mr. Etienne Marc Quatremère, di Dîroka Moxol û Fars a çapa Parisê û di rûpela 319-329'an de, çend perçe ji Şerefnameyê wergirtiye. Eger em li fihrista "Destnivîsên Rojhilat Di Kitêbxaneyaya Qeyser de", St. Petersburg, sal: 1852, rûpel: 295'an binêrin, bi serê xwe maqaleyek ji vê dîrokê re amade kiriye. Dr. Barb, ku di derheqê felsefeya dîrokê de nivîsandiye û behsa Tirkîyê û Fars dike, di du maqaleyan de kurtiya Şerefnameyê ji serî heta binî bicî kiriye û li ser sekiniye.

Her wiha wî nivîskarî maqaleya sisiyan li ser pênc binemalên Kurd nivîsandiye ku mirov dikare bêje, beşa yekê pê tamam kiriye.

Mr. Morey jî di fihrista Şerefnameyê de navê wan eşîret û serokên bi şaşî hatine nivîsandin, daye ber du wergerên Tirkî û ew rast kirine, ku ev herdu wergerên han di Muzexaneyaya Brîtanîyayê de ne.

Mr. Larsen, di behsa Kurdan de kurtemaqaleyek wî li ser dîroka Kurdan heye û çend bûyerên 'ecêb neqil dike ku ji Şerefnameyê wergirtiye. Lê di dawiyê de Mr. Kotik rastiya wê gotiye û di vî warî de nivîs

weşandine û heta bi tehl û tirşiya çendîn salan pêwistiyek pêk aniyê.

Ez fikirîm û di dawiyê de têgihîştîm ku çapkirina Şerefnameyê, ji bilî feydeya wê ya mezin û piralî ya ji bo zanyariya dîroka di derheqê Kurdan de, gelek û gelek pêwist e. Ji ber vê, min biryar da ku ez nusxeya Farisî bi wergera wê ve belav bikim û çend meseleyên felsefî, dîrokî û coxrafî ji têkim ser wê beşa ku ez ê biweşînim, ji bilî kutayiyê, ku dawî bi Şerefnameyê tîne, ew jî ku ez ê çap bikim, ji bo dîroka Kurdan gelek girîng e, çunkê:

Behsa her eşîretê cihê cihê tê de ye û ez bi behsa serpêhatiya jiyana nivîskar dawî lê tînim û kutayiya wê jî dikeve ser cilda duduyan. Vêca va ez ê bi çend bêjeyan ronî bikim ku ji bo belavkirina Farisiya wê ya eslî, ka gelo min çi kiriyê:

MIN LI ÇEND DESTNIVÎSAN NÊRIYE

1) Destnivîsa Kitêbxaneya Qeyser a li St. Petersburgê, ku di sala 1007ê koçî (1599ê z) de -piştî nivîsandina kitêbê du sal- hatiye nivîsandin û ji aliyê nivîskar ve jî hatiye redaktekirin.* Mr. Frach, vê destnivîsa bi qîmet dîtiye (binêre: Durn). Navê wê di nav fihrista destnivîsan de nivîsandiye, lê gelek kêmasiyên wê hene. Ji nivê behsa Eşîreta Mehmûdî dest pê dike û di behsa Eşîreta Siyamensorî de qut dibe (Binêre: Beşa Yekem, çapa min a Farisî, rûpel: 304-327).

2) Destnivîsa Mr. Xanikov. Vî zanayê han ê Rojhilatnas, di sala 1854'an de, li Pîranê konsolosê giştî yê Rûsyayê bûye. Ev nusxeya han li Dileman a li ba Salmasê sitandiye û destnivîsên din jî ji Kitêbxaneya Yehya Xanê Xanî yê Fermanrewayê Azerbaycanê wergirtiye.

Birêz Xanikov, ku hemû kes dizane di riya zanistî de mirovekî çawan e, heta roja ez ji çapkirina wê xelas bûm, destnivîsên xwe raxistin ber destên min.

Destnivîsa Xanikov, di 19'yê meha Şe'wana sala 1252'yê koçî (1837ê zayînî) de mirovekî navê wî Mehmûd Riza yê kurê Sabir 'Elî Kerbelayî (Qerbelayî), li ser fermana Rewşen Efendî yê ji gundê Dîlmekan, li ber destnivîsek Şerefnameyê nivîsandiye, ku dîroka wê nusxayê digihîje sala 1007ê koçî û di dawiya wê de jî wiha nivîsandiye:

* Ev gotina han rast e. Çunkî di dawiya destnivîsê de wiha hatiye nivîsandin: "Di dawiya Meha Şeşekan (Muherrrem) a sala 1007'an a koça Pêxember -silavên Xwedê li ser bin- li bajarê Bedlîsê -Xwedê ji qeza belayan biparêze- bi destê nivîskarê kitêbê bi xwe -her wext payedar be û destê wî sax be- hatiye rastkirin û dawî bi vê kitêbê hat.

Nivîskar dibêje: “Nivîskarê vê kitêba han ê muhtacê merhemeta Xwedê, Şerefê kurê Şemseddîn Rojkî Kesrayî, di dawiya meha Muhherrema sala 1007’an a koça pêxember -silavên Xwedê li ser bin- li bajarê Bedlîsê -Xwedê ji qeza û belayan bipolarêze- ji rastkirin û bijartina şaşiyên xelas bû.”

Xwediyê vê destnivîsê jî di dawiyê de wiha nivîsandiyê: “Bi alîkarî û himmeta Xwedayê bexşînder, jartirîn koleyê ber destê te, Mehmûd Riza yê kurê Sabir ‘Elî Kerbelayî û ji gundê Dîlmekan (Dîlemekan), di roja sêşembê nêzîkî taştêya 19’yê meha Şe’banê, nivîsandina vê kitêbê tamam kir.”

Di destnivîsê de, li gelek cîyan şûna muhra Rewşen Efendî tê dîtîn. Li ser muhra wî ev îbareya han hatiye kolandin: “Xwedê xwe zû dide nîşan, lê dilekî hişyarî jê re lazim e.” Di nivê wê de jî navê Rewşen û sala 1251’an tînin dîtîn.

Destnivîsa Xanikov 250 rûpel e, hemû bi hubra kesk hatiye nivîsandin, nivîsandin gelek rewan e û rêzên wê jî nêzîkî hev in.

3) Destnivîsa li Muzexanaya Asyayê ya Unîversîteya Qeyser a li St. Petersburgê, di bin reqema 756’an û li ser cîyê berî yê Rosso ye. Ev destnivîsa han 605 rûpel e û bi xetek nexweş hatiye nivîsandin. Lê baş tê xwendin. Bi diyarî ji birêz Rosso re hatiye. Ew kesê xwediyê wê, li ser rûpela yekem wiha nivîsandiyê: “Ji Badaxanê Hakimê Sawicbulaxê” Lê ne tarîxa nivîsandinê wê li ser e û ne jî navê nivîskar. Çar xetên destnivîsê di dawiyê jî nemane. Ev nusxeya han a Rosso ji birêz Volkov re hatiye dan û wî jî maqaleyek li ser nivîsandiyê û di rojnameya Asya de hatiye weşandin.

4) Destnivîsa Muzexaneya Asyayê ya di bin reqema 576’an de, Baron Bond ji Îranê aniye û tenê 100 rûpel e. Bi hevoka: “Keeywan keywan ba wucud ‘aluşmekan”(?) a ku di pêşgotina Farisî de ye, dest pê dîke û bi behsa Fermanrewayên Suwêdîyan a Subhan Beg û Sultan Ehmed Beg dawî pê tê.

Destnivîs, bi xeteke gelek sipehî hatiye nivîsandin. Wisan dixuyê kevn e û qet agahdariyek jî li ser tune. Di destpêkê û dawiyê de çend rêz nivîs jî di derheqê Xwedê û dîn de li ser zêde kiriye.

Bendek gelek xweşik jî li ser dîroka Erdelan nivîsandiyê û ev û destnivîs bi hev re cild kiriye. Du kêmasiyên mezin di vê destnivîsê de hene: Yekem, ji rîsta Mihemmedî Xan El-Şehir dest pê dîke û heta tê digihîje gotinên “weşayisteyî ref’et an kesaset” (Binêre: Çapa Şerefnameyê ya yekem, rûpel: 127-159’an ya beşa yekem). Şaşiya duduyan jî, van du bêjeyan: “asar şecaets” dest pê dîke û heta tê digihîje gotinên “wa penc

peserdaşt”. Binêre: Çapa Farisî ya Rûsya, beşa yekem, rûpel: 189-197’an. Tiştên din jî tê de tèn dîtin û rûpelên wê jî tev di ciyê xwe yên eslî de nînin.

Li gor baweriya min, ji van çar destnivîsan, duduyên wê temam in: Ew jî nusxeya birêz Xanikov û ya Muzexaneya Asyayê ya di bin reqema 576’an de ne. Her çendin ew herçar bendên behsa Zerza, Estûnî, Dasnî û Terza dikin kê mî bin jî. Vêca ez dibêjim ku mimkun e nivîskar bi xwe behsa van herçar bendan nekiriye. Ji xeyrê vê ihtîmalê, mirov dikare vê jî bêje: Yan tiştêkî di vî warî de nezaniye, yan jî muhlet neketiyê, yan pê re negihîştiye, yan jî bi xwe dev jê berdaye. Herçî nivîsandina navan jî, cardin mimkun e ku wî van navan nivîsandiye û di firseteke destkevtî de cardin lê vegere, lê ev firseta han jî jê re li hev nehatiye. Ev bîr û raya han ji tevan zêdetir nêzikî rastiyê ye. Çunkî, Şeref Xan, bi gelemperî guhê xwe nedaye fihrista navên ku di pêşgotinê de rêz kiriye û li gor fihrista çêkiriye behsa mijaran nekiriye.

Ev rêk û pêkiya ku îro tê de tê dîtin, di saya ew fihrista ku min bi xwe jê re çêkiriye de ye. Di destnivîsa Muzexaneya Asyayê ya di bin reqema 576’an de, di beşa duduyan Sefheya Sisiyan (Rûpela Sêhem) de, ku dibû di navbera Fermanrewayên Mahideşt û Baneyê de Behsa Terza bê kirin û Behsa Terza ji hemû destnivîsan ketiye, behsek bi serê xwe ya Gelbaxiyan tê. (Binêre: Nusxeya J. Malcolm, Fihrista Munrly, rûpel: 149)

Min, ji ber vê yekê behsa vê rewşa han û ew guhertinên tê de hatine kirin, kir ku, dilê mirov rehet nabe û çavê mirov bi hêsanî ba hilnade ku mirov bêje: Gelek nusxeyên din ên Şerefnameyê dest nakevin. Ez, ku ew herçar nusxeyên ketin ber destê min, naçar im ku cihêtiyên di navbera herçar nusxeyan de hene, di dawiya beşa duduyan a kitêbê de bidim nîşandan û ji vir şûn de, dema ku ew maqaleyên di derheqê van destnivîsan de bîn nivîsandin, dê qîmeta tevan bidin xuyakirin. Ji bo liberçavgirtina çapkirina kitêbên bi destnivîs ên Kitêbxaneya Qeyser ên belavbûyî baştir bû. Çunkî, Şeref Xan bi destê xwe redakte kiriye. Ez dixwazim bêjim ku, karkerên kitêbxaneyê gelek alikariya min kirin, rê dan min ku ez îstîfade ji wan destnivîsan bikim. Ji bo ku di destûra kitêbxaneyê de derxistina kitêban ji derve tunebû. Ji ber vê ez mecbûr mam ku li wir, nusxeyên din bi nusxeya destnivîs a Xanikov re muqayese bikim. Ji ber vê, di vî warî de ji bo çapkirina wê sergêjî derket.

Çi kil û kêmasiyên ku di nusxeyên kitêbxaneyê de hebûn, min ew bi yên Xanikov re çap kirin. Ji wir şûn de êdî tu şik ji min re nema ku, kitêba min gelek ji destnivîsên di nav Muzexaneya Asyayê de baştir derketiye. Ji bilî vê, bi taybetî min carekê din jî ew di bin çav re derbas kirin û

piştire min ew ji çapê re şand. Min tu destkariyek ji ber xwe ve li ser nave-roka wê nekiriye.* Eger car û caran, ew jî gelek kêr, min valatîyek tijî kiribe, ku ew jî ew nivîsên wan kesan e ku piraniya wan Şeref Xan ji kitêban wergirtine û îstîfade ji wan kirine. Wekî, Ibnu'l-Xeleqan, 'Ebdurrezzaq û yên din. Çunkî wekî min got, rastkirina şaşîyan û belgeyên wan ez dikim dawiyê û ez dûr û dirêj li ser disekinim.

Ji ber vê, berî ku ez dawî bi vê pêşgotina xwe bînim, ku min bi vê xwest xwendevan bizanin ji bo çap û weşandina vê afirandina han, ez li ser riyek çawan meşîya me, ez pêwîst dibînim ku hinek zanyarî jî di derheqê Şerefnameyên bi destnivîsên li Ewrûpayê hene -qasî ku ez dizanim- li vir bidim xuyakirin.

Ji bilî van çar nusxeyên li Rûsyayê yên ku min kitêba xwe li ber wan amade kir û weşand, sê destnivîsên din li Avusturyayê li ba Dr. Bors hene. Li Londrayê di destê J. Malcolm de nusxeyek heye ku niha di Kitêbxaneyaya Asya ya Qralî ya Britanya Mezin û Irlandayê de ye. (Binêre: Kataloga Morly, rûpel: 151)

Li Parîsê destnivîsek heye û beşek ji komekî kitêban e. Bi destpêkek gelek sîpêhî hatiye nivîsandin. (Binêre: Maqaleyên Rojnameya Azmank, sal: 1826, beşa 8'an, rûpel: 291. Maqaleyê: Tarîxa Moxol û Farsan; Etienne Marc Quatremère, rûpel: 301)

Ez dizanim ku di Muzexaneyaya Brîtanayê de nusxeya birêz Rich jî heye ku li Kurdistanê bi dest xistiye. Çunkî, wî hemû destnivîsên di destan de hebûn, dabû wê muzexaneyaya navê wê derbas bû. (Binêre: Bîranînên Rich ên Di Kurdistanê de, beşa yekem, rûpel: 247, nota binî ya Barb, rûpel: 5)

Her wekî me behs kir, du wergerên bi zimanê Tirkî jî di Muzexaneyaya Brîtanayê de hene. Birêz Riw agahdariyek kurt li ser nivîsandiye. (Binêre: Kataloga Morly, rûpel:145 û nota binî: 3)

St. Petersburg
Kanuna Pêşî (January) 1860
V. Zirnov

* Li vir bi çend rêzan behsa terzê nivîsandin û îşaretên ser herfên kitêbê ya Farisî dike. Vêca, ji ber ku di Kurdî de karekî me pê tune, min xwest ez jê derbixim. (Hejar)

ŞEREFNAME

—DÎROKA KURDISTANÊ—

[PESINDAN]

{PESNÊ XWEDÊ}

BI NAVÊ XWEDAYÊ MEZIN Û DILOVAN

Destpêka gotara min bi sipasî ji wî Xwedayî re dest pê dike ku pesnê Wî bi dilekî ronak ve wek roja bi tîrêj erd û asîman ronî dike, ew xwedan şukir û senayê ku hemû payeberz û serbilind li ber dergahê Wî destpençe û sernizm disekinin.

Ew, karmendek e ku; firaxek nalinê ji bo pena û pêsîrê giyanê Adem ji heriyê çêkiriye, bi tîna tîrêja merhemeta xwe hişk kiriye û bi çav li ser gerandinek wisan rêk û pêk kiriye û ewqas rêz lê girtiye ku, layîqê meclisa baregahê pir şukur û sena ya Wî be û li ber pêşkên textê Yezdan de bi qedir û hêja cî jê re veqetandiye.

Ew, hunermendek e ku: di axa reş a şilekî de xêr û bereketek wisan rijandiye ku bi hezaran hezar barên mirarî û cewher di bazara durrnasan di muqabilê wê de ne tiştekin.

Ew, baladestek e ku; ew padîşah, xan, beg, serdar û serwerên bi pozbilindî, kibîrî û şanazî xwe bi ser bîndestan radigirin û henekan li ha û li wir dikin, li hemberî hêz û desthilata Wî rût, pût û bêser û ber in. Ew parsek û bêpenayên ku bi çavên çakî li destê beşînder ê Xwedayê tik û tenê dinêrin û destên niyazan tenê ber bi baregaha Wî ya şukurdar bilind dikin û ji Wî pê ve karên wan bi tu kesî hel nabe û her tenê Ew e baregaha wan a dawiyê. Ger çendin bi şiklî û bi dêmen, bê paye, bê ser û ber, şerpeze û perîşan in, lê di rastiya xwe de padîşahên serbilind û dilxweş her ew in.

Bi zanatî hinekan wek bi demî bilind dike, bi ser civakan de datîne û ji bo ceribandînê, rîsê wan têrba dike, demek pişt a xwe dide wan. Di netîceyê de Melekê Mirinê ji wan re dişîne, wan ji meclisa jiyanê derdixe û ber bi gora cîhanê ve dişîne û wan dispêre gora tengbeber û sar. Di roja pirs û hesabê de qenc û xerabiyên wan ji wan dipirse û li ber dadgeha xwe ya bilind bêşermî û bêkêmasî başî û xerabiyên wan ji wan re dihejmêre, sax û qahîman dike mêvanê Beheştê û yax û riziyan ber bi Cehennemê ve dişîne.

Ew, karnexşînek e ku; ji teke coteke nêr û mê gelek qebîle û eşîretên cur bi cur: spî, sor, zer, gewr, reş û esmer ji nesil û regezên beşer çekiriye, ji bo ku xwe û xwediyên xwe nas bikin. Ji ber kar û barên jiyanê ku ji hemû serekî ve rêk û pêk be, bend û girêdanên jinnameya mirovayetiye ji ber hev neveqete û ji hev cihê nebe, ew dam û dezgeha mezin û giran û ew xanedanên pîrr xîzan û avahî bi awirekî pîrr lertzîn netefe, herkesê li gor pêwistiyên jiyanê hînê tişteki kiriye û pala wan daye cure zanistek û erkê fermanek hêja bi wan sipartiye.

Dilê keç û kuran ji tîn û girên evînê tijî kiriye û bi tîrêja hesreta gihîştina hevûdu dagirtiye. Dêrdê janê ji jinan bi hezar rengên dilfirîn rengandiye, acizî û westiyana bêser û binî kiriye para mêran. Her ji ber vê ye ku girên agirê kovanên vê jiyanê li ser rûyê vê cîhanê her geş bibe û tu carî netefe.

Şîr:

“Her hêjayê te ye mezintî kirin
Yadîgarên te ne; jiyan û mirin

Nizmkirin û bilindî di destê te de ye
Jiyana bi hêz û bi taqet di destê te de ye”

PESNÊ PÊXEMBER

Dirûd û afirandinek ku tu çaxê biniya wê neyê, ser û binê wê diyar nebe, ji bo dîdarê pak ê wî pêxemberî re ronî be ku emir kiriye: “Ez pêxember bûm û hê min di nav av û liçê de hereket dikir.”

Ew pêxemberê ku Xwedayê mezin pê re axiftiye û ji bo Wî gotiye: “Min tu ji wan re şand û ew emanet sipartin te ku tu bibî sebebê serwerî, bextewerî û nimunê dadgeriya hemû jîndar û afirandiyan.”

Pêxember, dema ku ji bo erşê asîman hat bang kirin û bû mêvanê Dîwanxana Yezdanê mezin, di seranserê rê de ji bo xêrhatin û pêşwaziyê, gumbeta bilind û sipehî jê re rast bû û lambe û ronahiyên şewqdar ji bo Wî hilketin. Ferîşteyê Beheştê Xwedê, Bûraq, di şiklê hespekî bi bask de, ji bo geştê deşt û berriyên bê toz û ax, ber bi xêveta hêşin bi zîn kirî li ser erdê amade kir û fermana hereket û rêketinê dayê. Piştisiwarê sivik, nazdar û çeleng, mamze û avzeng lê şidand û bi sebir ber bi armancê ve meşiya. Hespê bi çeng û per, ji bayê şemalê bezatir, gelek ji xeyalan sur'et û leztir, di navbera bez û meşê de wek bayê birûskê da xwe rabû. Bi çarnaliyek wisan dibeziya, rê li gerîna meh û rojê dibiriya û bi keziyên bijî û bijangên xwe, lehiyên rondikan ji çavê stêrkan dimaliya.

Ewqas çalak û bi kêr bû, Cebraîl bi piştshespiyê serî pê re dernexist û di nivê rê bi paş de ma û ew ax û keser di dilê wî de ma.

Şî'r

“Di şev û rojekê de ku Cebraîl bicî ma
Mêrxasiya bîra huner û kêrhatiya te ji kê re ma?”

Ferîşteyê şox û şeng û ciwan ê ber rikêfa xoşewîstê Xwedê, paye û pîroziya wî ji hemû caran bi qedirtir û bilintir dibû. Di germiya çûn û hatin û rimbaziyê de şanaziyê bi xwe dikir û dihat bîrê ku, rojekê bazek xwe li ser darekî pîr datîne û dibêje, eger dar kûrmî û dexezdarî jî be ya girîng ew e ku nazê baz lê biçê. Pîroz bû jî eger bextewer bûya siya sim bi ser xwe de didît ku siya 'ezîzê Xwedê bi ser de ye.

Şêresîwarê mêvan, li ber dergahê xanedana mezin zengoyê sist kir, ber bi mal û li ser çeng û perên periyên heres ên taybetî yên Baregaha Yezdan danî û xêrhatinek bi şanazî lê hat kirin û bi gavên sivik gihîşt ciyê jê re hatî diyarkirin. Ew ji têlê kevanê kêmîr, hetta ji bînahiya çavan jî kêmîr, afiranderê giyanliber û bêgiyan nêzikî Wî ket. Ew ciyê ev dîtina han rû da, heta dinê dinê ye rîya kesekî bi wir nakeve û hetta ne mimkun e kesek di xewna xwe de jî wê paye û senayê bibîne.

Şî'r

“Li ber Wî kirin asman û zevî
Li ber Wî mîja kufr û çewtî revî

Ji wê demê zanîbû sewiyeya rêza xwe
Ku pêxemberî girte himbêza xwe

Bilind payetir bû li her serwerî
Bi mezintiya Xwedê meger pekî berê

Heta çerx û axa zemîn û zeman
Bi qasê pelên daran û avên çeman

Bi qasê berf û baran, giya û av û xak
Du'a ji xwediyê mal ê erkanê pak”

PESNÊ SULTAN

Her wiha piştî sipasî ji Xwedê re û meth û senayê pêxemberê mezin, ez dixwazim sipasî padişahê xwe ji bikim. Ew padişahê ku gumbeta kadêza asîmanê hêşîn, bi hemû dûrî û bilindahiya xwe ve, bi hemû rêk û terzî ve, kêmtirîn xeml û xişrê serderê wî ye. Fermanrewayê seywana çaran ku navê wî, roj û bi bexşîna tîşk û tîrêjên heft reng nexşîna bê dawî û binî ye û heta tu bixwazî, di rêza birêztirînê dergevanan û pasewanan de xurt e. Pak, tekûz û tîravê helbijartî yê hîm û bingehê sultan e, ji nesla pak a binemala xanedana xwe ya herî bexşînder û dilovan e.

Pena û pêsîrê wî ciyê rizgariyê ye û ji qeyseran re ciyê daxwaz û hêviyan e. Ji padişahên Çîn û Maçînê desthilat kevintir û payebilindtir e. Karê sultan ramûsana şîpane û serderên deriyên wî ne. Sunnî mezhebî diparêze û ji gumrebûn û gunehan dilê wî dibîze. Çi tiştî bêje, kesek çî çarçeveya wan dernakeve. Di rast û çep de zordar û tawanbaran radi-pêçe.

Feqîr û xembar di rê de nehiştine, siya dadmendiya bejna wî ya bilind gihîştîye hemû koşe û deveran. Serekên dîn û dinê ye û bexteweriya herdu hêlan e. Xwediyê du derya û du bejan e: Kole û şerkerê Mekke û Medînan e. Îskenderê şaxdar ê duduyan e û Omerê ji xwedêtirs û parêzgar ê sisiyan e.

Di saya wî de dinê hêmin, aram, bêderd û bêjan e. Babê bêkes û bêçaran e: ew Sultan Mihemmed Xan e û Xwedê temenê wî dirêj bike û wî her tim serkevtî bike.

Şîr

“Çawan ji pîta te dîrkevîm, ey roja tîrêjdar?
Xwezî bi wan kesan ku siya te li ser

Xwedê di saya te de şadî ji me re şand
Em gelek pê xweş in, em sipartin te”*

PESNÊ DÎROKÊ

Ji aliyê wan kesên ku gelek zîrek û jîr in, dûrbîn û zana ne, gelek eşkere ye ku hemû nivîskarên xurt, hemû zanayên zêdezan û paqij, hemû agahdariyên ji serpêhatiyên borîn, li ba wan wisan e: Dîroknasî di ser hemû huneran re ye. Dîrok, tijî ji ders û tecrûbên bi feyde û rênîşandanên bi kêrhatî û bi qazanc in. Serpêhatiyên me yên borî bi bîra me dixê, rojên me yên kevnare yên dûr nêzî me dike û bala me dikişîne ser emekdariyên berî me hatine kirin. Ji xwe, bi taybetî eger ew serpêhatî û bûyerên han ji dem û lêkolînên xweş pêk bînin û xwendevanên destpak û qelemrengîn rûpelên kitêban pê binexşînin.

Di derheqê van cure dîrokan de, Mihemmedê kurê Xwand (Hand) Şah kurê Mehmûd ku bi navê Mîr Xwand bi nav û deng e û xwediyê tarîxa Rewdetu'l-Sefa ye, di pêşgotina kitêba xwe ya hêja û bi qîmet de wiha dibêje: “Xwendina dîrokê di deh waran de feyde digihîne mirov:

- 1- Ji bo naskirina însanan e.
- 2- Zewq û dilxweşiya ji hînbûna ew mijarên ku di derheqên wan de kêmtir zanîn e.
- 3- Zanyariya dîrokê, tiştêkî wisan e ku bêtir zehmetî û kulfetek mezin mirov xerc bike, dikare ji derûdora xwe ya nêzîk bi hêsanî bi dest bixe û zanyariyek e ku li ser taqeta zihîniyê hatiye danîn.
- 4- Rast û derew ji hev cihê dike û nerewayan ji nav rewayan dibijêre.
- 5- Gelek pîvan û daneliberhevî tê de hene. Zanayan gotine: “Tehrube însanan zana dike” ji ber vê, tehrube şaxek ji wan deh şaxên zanistiyê hesibandine. Mirov bi xwendina dîrokê hînê gelek fikirandin, nêrîn û tecrûban dibe.
- 6- Dîrokzan, ji bo pirsîna tiştan kêmtir karê wî dikeve li ha û li wir. Çunkî mebesta wî ji bo ku li ber destê wî ye, bi xwe lê dinêre û dizane.
- 7- Mirovên mezin ên bi karên giran û dijwar rûbirû dibin, bi xwendina dîrokê agirê kula dilê wan vedimire û dikevin nav aramî û bêhnfirehiyê.
- 8- Dîroknasîn, jîrî û hişyariya mirov zêde dike û arastî lêkolîn, fikirandin û bîrên rast dike.
- 9- Kesên agahdariya wan ji dîrokê heye, hemû bêhnfireh û hişyar in.

* Ev qismê han ji destpêkê heta vir ji wergera Mam Hejar a ji zaravayê Soranî hatiye wergirtin. Ev qisim di wergera Tirkî de tune. -Z. A. (Ziya Avcı)

10- Serdar û zordar, ji serpêhatiyên borî, desthilatdariya Xwedayê mezin tê bîra wan û bi hêz û qudreta xwe pozbilind nabin û ji ser xwe naçin, baş têdigihin ku heta xweşî li ser be û nexweşî her tenê ji bo wê mebestê ye ku Padîşahê hemû Padîşahan ku di Qur'ana pîroz de emir kiriye :“Bi rastî jî, di çîrokên wan de ji bo kesên xwedî aqil, nesîhet hene.”

EZ Û EV KITÊBA HAN

Ez, ku nivîskarê van rûpelan im, navê min Şerefê kurê Şemseddîn e. Çavê min li mezîniya Xwedê ye û ez hêvîdar im ku alîkarê min be û min di vê dinyayê de serfiraz bike û ji asteng û giriyên wê dinyaya din jî rizgar bike. Di kemilîna ciwanî û gulvedan û ajardana bihara jiyana xwe de, piştî ku min destê xwe yê rast û destê çepê nas kir, min di xwendewariyê de hêz û taqet bi dest xist û ez bi hezaran milên zanistîya zahirî û batîni hîn bûm. Çi tiştên ji bo dîn û dinyaya min pêwîst e, min ji her tiştî gelek zanibû û bi sererastî û meharetî ketim ser kar û barên dîwanê û wê çaxê heta niha hemû bi hêz û mecalên xwe ve ez bi xwendina serpêhatî û dîrokan mijûl im.

Çiqas tem û mîja xem û keseran bi ser min de dihatin, min ew bi hejebayê serpêhatiyên borî didan milekî û direvandin. Her çendîn hejebayê sar û sir ê bêhêviyê, armanca wî ew bû bigihîje min û ji min derbas bibe. Lê têdaketin û pêdaçûna serpêhatiyên mîr û mezinên berî min, serê min germ kirin û heta wisan li min hat, di vê hunera ciwan de ez bûm pehlewane û lêkolîn û lêgerîna vê zanistîya han a taybetî û helbijartî de bûm bijarte û xwedî meharetê wisan ku min han da û anî li ser wê bîr û baweriyê ku li gor taqeta xwe ez jî çend xelean têxim ser vê zincîra han.

Bi vî awayî min xeyala tamahkariyê kir ku, di vê zanistîya hêja û pîrr biha de, nivîsandinek ewqas bi qîmet û serbixwe raxim ber çavan ku tu çaxê ji xeynê min destê dîroknivîsên berî min pê neketibin û yên ez raxim ber çavan, ji min pey ve kesek wisan tê negihîştibe.

Lê, ji ber sebebên asteng û kuspên dijwar û bûyerên nelibar û demên nazik; ev daxwaz û armanca min her daxwazî ma û bûka di nav perdeya armanca min poşî li ser çavên xwe neda alîkî.

Ji hemû milan ve her tenê bayê berevajî hebû; keleka daxwaz û armancan ber bi paş de vedigeriya û ji hemû koşan de tenê ba û bahozên gêjiyê yên êrîşkar bûn ku serî li zanayan gêj dikir û dêşand.

Şîr

“Dinya wekî pirçê yar şerpeze bû
Dêmen li hemû milê dêw û efrût bû

Têkiliyên cihanê ewqas asê û girê bû
Xweşiya ser û berî û hêminî genî bû

Hewardina şer û ger rezîl bû
Çepel cîgir û abro hilo bû.”

Heşameta feqîr û bêçaran di berriyên perîşaniyê de gêj mabûn, dêw û efrûtên derd û eziyetan lingên xwe yên kul û keseran bi ser de berdabûn. Di wê dema şûm û tal de kesek nedihat hawara kesekî û ji ax, fixan û nalînê pê ve tiştek ji dest nedihat.

Çavên xwe yên sor û ter dikirin asîman, destên xwe yên kêmhêz û situyên xwe yên lertzokî pan dikirin û ji Xwedê hêvî û lava dikirin: “Xwedê tu karsazê bêçaran î û dergahê hêviya bêhêviyan î. Hilgirtina vî barê giran ji taqet û mecala me der e. Xwedê, tu li me giran nekî, bê alîkarî û hawara me, bi destê taqet û qudreta xwe, vê erkê milşikestî û ew eziyeta dilşikestî û ew dax û derdê bêwêne li ber me birevînî û ji ser me raki.”

Tirêjên merhemeta Xwedayê tik û tenê lepitîn, hejebayê xweşî û şadiyê hejandin, tarîtiya zordarî û hewrên reşên tarî yên nalebariyê wisan tar û mar bûn ku rêç û şûnên wan jî neman.

Piştî ew Padişahê dadmend û hejarperwer hat alîkariya me, wek tasek ava sar li ser dil bê kirin, xweşî û şadiya hêviyan ketin hundurê me. Di saya wî Şahê pîroz de dilxurtî û nerehetî ji bîra hemû kesan çû, agirdana avêtina dilan û perîşanî ji carekê rabûn û feqîr, belengaz, reben û derdejar, hemû têr û tesel bûn û bi dilê xweş û çavên ronî jiyana xwe bi rê ve birin.

Kund û bûmên fitne û şûman firîn, deng û hawara wan a bê pît û bereket ji qêrînê ket. Bayên gotinên xweş dest bi hejînê kirin, ji dev û lêvên wan şekir dibarîn. Bulbul, kincên perîşanî û melûliyê ji xwe kir, perdeya bédengiyê dirand û gelek vekirî û eşkere li hemberî gulê dest bi gotina dilxwaziyên xwe kir, ji wê re xwend û çirikand.

Vêca ew kesên di bazara nivîsandinê de cewherfiroş û durrnas in, ew dirokzanên ku lehengên nav şekerîstana serpehatî, çîrok, deng û behsan

in, heta niha riya xwe ber bi Kurdistanê ve nekirine, behs û dengên gernas û sernasên Kurdan nekirine bin devê pêñûsê, ew dîroka gelek bi şanazî û xweşiyê ku di tam û bîhna xwe de wek hingivîn û gezoyê ne, gelek mixabin ji aliyê wan ve nayê naskirin û ketiye bin piyan û bi tu awayî dest û devên xwe lê nêzîk nekirine. Ez î jar, bêtaqet, bêdest û ziman ketim ser wê xeyalê ku vê mijara han a ji taqet û qudreta min gelek der; behs û serpêhatiyên mirovên mezin, kesên bi nav û deng, serdar û فرمانrewayên Kurd û Kurdistanê berhev bikim, ên di dîrokên ‘Ecem de min bi xwe dîtine û yên min ji mirovên bi hiş û zîrek û ji derewan dûr, raste rast bi xwe seh kirine, binivîsim û navê wê deynim: **ŞEREFNAME**. Hemû armanc û daxwaza min jî ev e ku, xanedanên mezin ên Kurdistanê navê wan di nav navan de bimîne û ji bîr neçe.

Ez, ji kesên zana yên dilpak û çak rica dikim ku gelek bi hûrî û kûrî li ser nivîsandinên min bisekinin, eger kêmasiyek bi ber çavên wan bikeve, bi awakî merdane binirxînin, lêbikolin û rast bikin. Eger şaşîti û jibîrçûnek min tê de bibînin, bila bi henekpêkirin û tinazan nehêlin bi hewa de. Camêrî û mêraniyê bi min re bikin û bi perçeyek baştir û tazetir ji min re pîne bikin.

Şîr

“Şaşıyan bigre dema ku te dît, li xwediyê wê nexe
 Çunkî afirandina însan ne bêberî ye ji şaşıyan
 Binêre rojê, bi wan ronahiyên xwe yên taybetmendî ve jî
 Derbas nabe raste rast bi ser ekvatorê re.”

[NAVEROK]

DESTPÊK: Lêkolîna esil û bingehê Kurdan û ronîkirina rewşa jiyana wan di dirêjahiya pêvajoya dîrokê de.

SEFHEYA YEKAN

Di derheqê wan fermanrewayên Kurdistanê de ne ku alaya saltanat û serxwebûniyê bilind kirine û dîroknivîsan ew di rêza sultanen de hesabandine.

Ev sefheya han pênc beş e:

Beşa yekan: Di derheqê Fermanrewayên Diyarbekir û Cezîrê de ye.³²

Beşa duduyan: Di derheqê Fermanrewayên Dînewer û Şehrezolê de ye ku bi navê Hesnewiyye bi nav û deng in.

Beşa sisiyan: Di derheqê Fermanrewayên malbata Fedlewîyye de ye ku bi navê Lora Mezin tên naskirin.

Beşa çaran: Di derheqê Fermanrewayên Lora Biçûk de ye.

Beşa pêncan: Di derheqê Sultanên Misir û Şamê de ye ku bi navê binemala Eyyûbî bi nav û deng in.

SEFHEYA DUDUYAN

Di derheqê serpêhatiyên fermanrewayên mezin ên Kurdistanê de ne ku her çendî negîhiştine dereceya serxwebûniyek temamî û bi xwe ji xwe hukumdar nehesibandine, lê di serbestî û azadiyê de gîhiştine dereceyek wisan ku hinek ji wan hetta li ser navê xwe sikke lédane û xutbeyên rojên îniyan li ser mînberên mizgeftan li ser navê xwe dane xwendin. Em ê li ser wan di pênc beşan de bisekinin.

Beşa yekan: Di derheqê Fermanrewayên Erdelan de ye.

Beşa duduyan: Di derheqê Fermanrewayên Hekkariyê de ye ku ji wan re “Şenbû” jî têt gotin.³³

Beşa sisiyan: Di derheqê Fermanrewayên ‘Imadiyyeyê’³⁴ de ye ku bi navê “Bahadînan” bi nav û deng in.³⁵

Beşa çaran: Di derheqê Fermanrewayên Cezîrê de ye ku ji wan re “Boxto” jî têt gotin. Ew jî dibin sê şax.

Şaxê yekan: Fermanrewayên Cezîrê.

Şaxê duduyan: Begên Gurgilê.

Şaxê sisiyan: Begên Finikê.

Beşa pêncan: Di derheqê Fermanrewayên Hisnkeyfê de ye ku bi navê Melikan/Melekan hatine naskirin.

SEFHEYA SISIYAN

Di derheqê hinek mîr û fermanrewayên din ên Kurdistanê de ye.

Em wan jî dikin sê qisim û qismê yekan jî dikin neh beş.

Beşa yekan: Di derheqê Fermanrewayên Çemîşgezêkê de ye û ew jî bi ser sê şaxan de tèn parve kirin:

Şaxê yekan: Di derheqê Begên Micengerdê³⁶ de ye.

Şaxê duduyan: Di derheqê Fermanrewayên Pertekê³⁷ de ye.

Şaxê sisiyan: Di derheqê Begên Seqemanê de ye.

Beşa duduyan: Di derheqê Fermanrewayên Mirdasî (Merdesî) de ye û ew jî dibin sê şax.

Şaxê yekan: Di derheqê Fermanrewayên Egilê³⁸ de ye.

Şaxê duduyan: Di derheqê Fermanrewayên Paloyê³⁹ de ye.

Şaxê sisiyan: Di derheqê Begên Çermokê⁴⁰ de ye.

Beşa sisiyan: Di derheqê Begên Sasonê⁴¹ de ye ku di van dawiyayan de bi navê Fermanrewayên Hezroyê hatine naskirin.

Beşa çaran: Di derheqê Fermanrewayên Xîzanê de ye ku ew jî dibin sê şax.

Şaxê yekan: Di derheqê Fermanrewayên Xîzanê⁴² de ye.

Şaxê duduyan: Di derheqê Begên Miksê⁴³ de ye.

Şaxê sisiyan: Di derheqê Begên Esbayêrdê⁴⁴ de ye.

Beşa pêncan: Di derheqê Fermanrewayên Kilîsê⁴⁵ de ye.

Beşa şeşan: Di derheqê Begên Şêrwanê⁴⁶ de ye ku ew jî sê şax in:

Şaxê yekan: Begên Kifrayê⁴⁷ ne.

Şaxê duduyan: Begên Êrunê⁴⁸ ne.

Şaxê sisiyan: Begên Kurnê⁴⁹ ne.

Beşa heftan: Di derheqê Begên Zirkan⁵⁰ de ye, ew jî çar şax in.*

Şaxê yekan: Begên Derziniyê⁵¹ ne.

Şaxê duduyan: Begên Girdikanê⁵² ne.

Şaxê sisiyan: Begên Ataqê⁵³ ne.

Şaxê çaran: Begên Tercilê⁵⁴ ne.

Beşa heştan: Di derheqê Begên Suwêdiyê de ye.

Beşa nehan: Di derheqê Begên Silêmaniyê de ye, ew jî dibin du şax :

Şaxê yekan: Begên Qulp û Batmanê⁵⁵ ne.

Şaxê duduyan: Begên Meyafarqînê⁵⁶ ne.

Qismê duduyan a ji sefha sisiyan ji duwanzdeh beşan pêk tê.

Beşa yekan: Fermanrewayên Sohran in.

Beşa duduyan: Fermanrewayên Baban in.

Beşa sisiyan: Fermanrewayên Mukrî ne.

Beşa çaran: Fermanrewayên Biradostî⁵⁷ ne, ew jî du şax in.

Şaxê yekan: Begên Wuşnî⁵⁸ ne.

Şaxê duduyan: Begên Somayê ne.

Beşa pêncan: Begên Mehmûdî⁵⁹ ne.

Beşa şeşan: Begên Dinbiliyan⁶⁰ e.

Beşa heftan: Begên Zerzayê ne.

Beşa heştan: Begên Istûnê⁶¹ ne.

Beşa nehan: Begên Dasnî⁶² ne.

Beşa dehan: Begên Kelhurê⁶³ ne. Ew jî sê şax in.

* Di wergera Tirkî de dibêje: "sê şax in", lê navê çaran hatiye nivîsandin. -Z. A.

Şaxê yekan: Begên Pilingan in.
Şaxê duduyan: Begên Deretengê⁶⁴ ne.
Şaxê sisiyan: Begên Mahîdeştê⁶⁵ ne.
Beşa yanzdehan: Di derheqê Begên Baneyê de ye.
Beşa duwanzdehan: Di derheqê Begên Terzayê de ye.

Qismê sisiyan a sefheya sisiyan:
Mîrên Kurdên ku li Îranê ne, ji wan re Goran tê gotin. Ew jî çar şax in :
Şaxê yekan: Begên Siyamensûrê⁶⁶ ne.
Şaxê duduyan: Begên Çegnîyê⁶⁷ ne.
Şaxê sisiyan: Begên Zengîneyê⁶⁸ ne.
Şaxê çaran: Begên Pazûkî⁶⁹ ne.

SEFHEYA ÇARAN

Di derheqê serpehatiyên fermanrewa û begên Bedlîsê⁷⁰ de ne ku dibin bab û bapîrên nivîskarê van rûpelan. Ev jî bi destpêkek, çar qisim û bi dawiyekê tê qedandin.

Destpêk, behsa bajarê Bedlîsê dike; yanî kê ava kiriye, sebebê avakirina bajêr û kela wê çi ye? Ev avakirina han çawan bûye.

Qismê yekan: Di derheqê Eşîreta Rojkî û wê yekê de ye ku ji ber çi ev navê han li wan hatiye kirin.

Qismê duduyan: Di derheqê Mîrên Bedlîsê, esil û bingehê wan û wê yekê de ye ku çawan û kenî hatine vî welatî.

Qismê sisiyan: Di derheqê Fermanrewatiya Bedlîsê de ye ku ji aliyê sultan û padîşahên biqedir û îtîbar ve gelek rêz li wan hatiye girtin û gelek dostî û qencî li wan hatiye kirin. Ev jî di bin çar beşan de behsa wan tê kirin:

Beşa yekan: Di derheqê Melik Eşref de ye.

Beşa duduyan: Di derheqê Hacî Şerefê kurê Diyaeddîn de ye.

Beşa sisiyan: Di derheqê Emîr Şemseddînê kurê Hacî Şeref de ye.

Beşa çaran: Di derheqê Emîr Îbrahîmê kurê Emîr Hacî Mihemmed de ye.

Qismê çaran: Di derheqê sebebên dawîlêhatina desthilata Fermanrewatiya Bedlîsê de ye. Ew jî çar sebeb in :

Çîqa yekan: Di derheqê dijîtiya di navbera Emîr Şeref û Emîr Îbrahîm de ye.

Çîqa duduyan: Di derheqê mexlubkirina Emîr Îbrahîm ji aliyê Emîr Şeref de ye û wê yekê de ye ku çawan desthilata Bedlîsê destê xwe girtiye.

Çîqa sisiyan: Di derheqê behsa sitandina Kela Bedlîsê ya ji aliyê Emîr Şeref ve ji destê Qizilbaşan.*

Çîqa çaran: Di derheqê rewşa Emîr Şemseddînê kurê Mîr Şeref de ye.

Dawî: Di derheqê serpehatî û rewşa nivîskarê jar û hejar ê van rêzan e ku ji roja dayîka xwe bûye û heta îro, ku dibe tarîxa hezar û pêncê koçî/hicrî (1597ê zayînî/mîladî).

* Di wergera Tirkî de dibêje: "...sitandina keleyê ji aliyê Emîr Îbrahîm ve...", wisan dixuyê li vir şaşiyek heye, çunkî, di pêş de dema behsa vê mijarê tê kirin, Farisiya wê û wergera Soranî weki me nivîsandî wisan e. - Z. A.

Piştî van, bi çîroka serpêhatiyên padişahên berz û birêz ên xanedana
Osmaniyan, padişahên Îran û Turan û piraniya fermanrewayên din ên li dinyayê ku
hevçerxê van in, dawî li kitêba min tê.

DESTPÊK

Di Derheqê Eslê Kurdan û Rewşa Jiyana Wan De Ye.

Di derheqê eslê Kurdan û civaka wan a xwedî hejmara zêde de, gelek behs û rîwayetên cuda cuda û yê li dijî hev hatine nivîsandin. Ji wan rîwayetên ku ji aliyê hinekan ve hatine gotin ev in:

Kurd, ji nesla wan însanan in ku ji bo çareserkirina birîna ser herdu milên Dehhaq (Biwrasb) serên wan dihatin jêkirin û mejiyên wan dihatin derxistin û li wan birînan dihatin kirin, vêca ji ber rizgarbûna ji serbirîn, kuştin û qirkirinê yê derketine serên çiyayên bilind û asê ne. Dehhaqê (Zehaq) Maran⁷¹ ku pîncemîn padîşahê Pêşdadiyan (Bişdadî) bûye, li ciyê Cemşîd li ser textê Îran û Turanê rûniştiye û dest daniye ser piraniya beşa cîhanê, ewqas kesekî ceberrut, ji heddê xwe derketî û ji Xwedê netirs, nelihevhatî, bê merhemet bûye, ev wesfên wî bûne sebeb ku birek dîroknivîs bêjin ku Dehhaq, Şeddad bi xwe ye.

Zana û şairekî zîrek di derheqê Dehhaq de wiha dibêje:

“Ku Cemşîd rewan bû berew goreşar
Bi zor hate ciyê wî ejderhayekî gemar*
Qederê, xwest ji axa heft îklîman
Serî bitewînin li ber Dehhaqê wekî Şeddad
Ew esasên wan kesên dijminên dîn danîne
Ne dima wekî meşa dadmendiya şahên kevin
Çunkî, gotina di dema wî de ya belav bûyî ev bû:
Dewra wî, yek ji wan dewrên herî xerab bû”

* Ev rêzên han di wergera Tirkî de tunene. - Z. A.

Di ser de jî, ewqas ceberrut, ji heddê xwe derketî, zalim û bê merhemet bûye, wekî dibêjin: du rayên wekî du maran li ser milên wî derketibûn, ku îro ji wê nexweşiyê re pençeşêr (seretan) dibêjin. Ew nexweşiya şahdemarê ya li ser milên wî, gelek bi jan û bi arhan bûye. Gelek hekîm û loqmanan li ser berhev kirine û gelek cure cure derman ji bo wê nexweşiyê bikar anîne, lê qet tişteki çareserîya wê nekirine, êş û arhana wê netefandiye, roj bi roj, seet bi seet arhanê daye dilê wî û tu mecalek jê re nehîştîye.

Heta rojekê Şeytan xwe tebdilê qiyafet dike û dikeve şiklê hekîman û tê ba Dehhaq, jê re dibêje: “Çara marên li ser milên te tenê mejiyên xortan e. Eger tu bikarî herroj mejiyên taze û germ ên xortan bidî anîn û danî serê, ew dê di cî de, wan êş û arhanan bibirin û birînên te wekî goza az lê bèn.” Belê çawan jê re tê gotin ew jî wisan dike. Li ser bikaranîna mejiyên xortan, bi tesadufî arhana birînên ser milên Dehhaq, ji bo demek jî be disekinîn, li ser vî dermanî ew xayîs dibe û di xew re diçe.

Ji wê rojê şûn de, ew kesên karbidest herroj du xort serjê dikirin û mejiyên wan ji bo çareserîya êş û arhana Dehhaq bikar dianîn.

Tê gotin; ew mirovê ku wezîfeya serbirîna xortan pê sipartibûn, mirovekî dilnêrm, bi merhemet bûye. Ji vî karî gelek perîşan, xemgîn bûye û ev karê ku kiribûn ser milê wî, jê re gelek dijwar, bi êş û derd bûye. Gelek lê giran hatiye û jê qehir bûye, lê tişteki ji destan nehatiye.

Di dawiyê de her tenê ev yek ji destê wî tê ku, herroj xortekî serjê bike û yekî din azad bike û mejiyê wî xortê serjêkirî têkelî nav mejiyê miyekê bike û ji hukumdar re bişîne. Lê ew kesên ku bi dizî rizgar dikirin, mercek ji wan re didanî ku li avahiyan nemînin û berê xwe bidin çîyan.

Ji van xortên tek tek ên azadkirî, civatek gelek zêde ji hemû reng û cure awayî zimanên ji hev cihê, di çîya de li hev kom dibin. Xizmî û mirovatî dikeve navbera wan û bi benên xizmatiyê bi hev ve tîr girêdan. Biyanîtî û xeribî ji nav wan radibe, zar, zêç û neslek zêde pey wan dikeve û navê “Kurd” li wan tê kirin.

Ji bo ku ew demek gelek dirêj, ji avahî û bajaran dûr dimînin, kultur, senet û rewşa xwe ya şaristaniyetî, ziman û diyalektên xwe yêr dizanîn ji bîrvekirin, zimanekî din hîn bûn û hinek rewşên taybetî ji xwe re derxistin holê. Piştî belavê deşt û çîyan bûn, li wan deran zîraet, xwedîkirina heywanan û mijûliyên wek tîcarretê afirandin. Li serên çîyan gund, bajar û keleh ava kirin û piştî civaka wan dewlemend bû û ber bi deşt û giran ve hatin.

Li gor rîwayeteke din jî: tenê sebebê bi navkirina Kurdan bi vî navî heye, ew jî cesareta wan a bêhed û bêhesab û şerrotiya wan e. Ev rewşa wan bi awakî wisan e ku; di meydana şer de, di qada qirênan de û di rojên oxirmên giran de bêtirs û bêperwa ne.

Hinek ramanweran jî bi vî awayî gotine: “Kurd, ew civaka cinan (ecnî) e ku Xwedê perde ji ser wan rakirîye.” Hinek dîroknivîsan jî gotine: “Cin, bi keçên Hewwa re zewicîne û ji wan jî Kurd peyda bûne.” Tiştên wiha seyr û ecêb tenê Xwedê pê dizane ka çi ye û çawan e.⁷²

Êşîretên serekî yêr Kurdan, di warên ziman, urf û adet û rewşên xwe yêr civakî de dibin çar beş:

Beşa yekan: Kirmanc (Kurmanç) ⁷³

Beşa duduyan: Lor

Beşa sisiyan: Kelhur

Beşa çaran: Goran

Sinor û kewşenê welatê Kurdan ku navê wê Kurdistan e, ji ser qeraxên Behra Hurmuzê⁷⁴ -ku dikeve ser Okyanusa Hindî- dest pê dike û ji wir xetek rast dikişe û tê heta digihîje herêma Meletye⁷⁵ û Mereşê.⁷⁶ Welatê Faris⁷⁷, Iraqa ‘Ecem, Azerbaycan, Êrmenîstana Biçûk⁷⁸ û Êrmenîstana Mezin⁷⁹ dikevin milê bakurê vê xeta han. Iraqa ‘Ereb⁸⁰, Mûsil û Diyarbekir dibin başûrê vî sinorê han. Ji derveyî vê jî, gelek ji eşîret û qebîlên Kurd ber bi aliyê herêmên rojhilatê ve belav bûne û serên wan çûye gihîştîye herêmên rojavayê.

Piraniya Kurdan azad, aza, camêr, qedirnas, gernas, mêr û mêrxas in. Ewqas ji bindestî û sernizmiyê bêzar in ku, eger Kurdek hîs ji destek kurt bike, çek hildigre û minet nakêşe û nan di devê şêr de be jî bi zor û zordarî derdixe û jê re nahêle. Ne xasma, ewqas pey xweş in ku bi azayî û netirsî behsa wan bê kirin û bi bêtirsî û merdî navê wan derbas be, gelek ji wan hene, ku tu wext û demê rêbirî û çetê nekirine û şer û qirên nedîtine, lê, cardin xwe wisan dihesibînin ku ger bê û bi ser de biqewime, xwe ji bin wî barî xelas dikin. Kurd, lê giran nayê ku jê re bê gotin: “Gelek tişt bi bê zorî sitandîye”, lê mirin jê re xweştir e ku jê re bê gotin: “Parsekî kiriye û çavên xwe li ber, li ha û li wir pahn kiriye.” Em bi vê fermodeya han re ne ku hatiye gotin:⁸¹

“Destê dirêj bê bi tamaya toza zîv

Baş e ku bibirin tilî ji bo dang* û nîv”

Pêşîyan gotine: “Kesên tirsonek zêde mulahezeya netîceyên kirinên xwe dikin.” Kurd, ji tirsî ku ewê navê wan tirsonek derkeve, gelek fikra dahatû û mulahezeya netîceya karên xwe nakin.

Piraniya Kurdan li ser mezhebê sunnî ne û li ser şopa Îmamê Şafi’î dimeşin û ji bo bicîanîna şert û mercên dînê xwe gelek bi ‘ezm in. Serê wan biçe nimêja wan li wan naçe. Di çûna hec û dayîna zekatê de qet lam û cîm li ba wan tune. Ji bo pêkanîna hemû wezîfeyên dînî yê li ser milên xwe, coş, çalak û amade ne û di hêla emrên melan de bêşik in, çî bi wan bispêrin bi qasî mûyekê jê şaş nabin. Ji xizm, pismam û xelîfeyên Pêxember jî gelek hez dikin.

Hinek eşîret û qebîlên Kurdan ku ketine aliyê Mûsil û Şamê, ên wekî: Dasnî (Tasnî), Xaldî, Besyanî, birek ji Mehmûdî û Dunbuliyan, Êzidî ne û murîdê Şêx ‘Adiyê⁸² kurê Misafir in ku ew jî li ser zencîra Xelîfeyên Merwanî bûye.

Ev Êzidiyên han, baweriya wan ew e ku; Şêx ‘Adî yê gora wî li Geliyê Laleşê ye, wezîfeya nimêj û rojîya Êzidiyan girtiye ser milê xwe û soz daye wan, roja rabûnê ya di dinya din, bi bê pirs û sual wan bibe Cennetê. Êzidî ji mela û zanayên zahirî yê Musulmanan gelek dudil in û rikê wan ji wan vedibin.

Bi gelemperî li Kurdistanê û bi taybetî li ‘Imadiyye⁸³, gelek melayên baş û zanayên hêja hene û piraniya wan di duwanzdeh ilman de gelek alim û zîrek in. Gelek

* Perekî kevin ê Îranê ye -M. E. B. (M. Emin Bozarslan)

xwendine û gelek ji wan jî di vî warî de xwediyê afirandinên zanistî yê Îslamê ne. Ew beşdarê nivîsandina van kitêban jî bûne, lê di vî warî de nav û dengê wan derneketiye.⁸⁴

Zanayên Kurdan, ji ber van zanistî û huneran e ku deriyên zanîngeh û medresên hukumdar û Sultanên Îran û Turanê li ber wan vekirine. Di mijarên edebî û civakî yê warê şî'ir, însa û sipehînivîsandinê de li pêş in. Van di civînan xwe yê resmî û meclîsên xwe yê edebî de bikar tînin û di saya vê de dibin xwediyê paye û çiyekî. Lê tu carî li hemberî van eziyetên xwe, li hêviya tiştêkî nebûne û qet ji bo vê tênekoşîne.

Mirovên sade, bêkar û nexwendewarên Kurd, ji bo kar, emekdarî û rêzlêgirtina dê û babên xwe û mêvanperweriyê, di cîhanê de tekesiwarên meydanê ne, di meşîna li ser rîya serdar û mezinên xwe de, bi dil û can in. Di her warî de çavtêr û destvekirî ne û di hêla azayetî û mêraniyê de li serdestê hemû kesan in.

Wisandixuyê ku gotina "Kurd" a tê bi me'neya aza, bicerg, canfidayî, wekî leqebek bi wan ve hatiye kirin. Çunkî piraniya pehlewana û mêrxasên bi nav û deng û qehremanên qada şer û cengan û serdarên bi nav û deng, ji nav gelê Kurd serî hildane.

Wekî êşkere ye, pehlewana mêrxas û bihêz Rustemê kurê Zal, ku di dema Keykubad Şah de jiyaye, lawekî Kurd bûye, li Sîstan (Sicîstan) hatiye dinê û bi navê Rustemê Zablî bi nav û deng bûye. Şair Firdewsî, di berhema xwe, kitêba Şahname de, wî bi navê Rustemê Kurdî dide nasîn.⁸⁵

Her wiha di dema desthilata Hurmizê kurê Newşîrewan (Nûşîrewan) ê Fermanreyayê 'Ecemîstanê de, Behramê Çûpîn ê fermanderê ordiyê (sîpahsalar), Kurd bûye, li Turkîstan û Xorasanê hatiye perwerdekirin û di şerên li van deran de nav û dengê wî belav bûye. Kûrtî (Kûrt)⁸⁶ û Sultanên Gûrî yê dema Îslamîyetê ji regeza wî ne.⁸⁷

Gurgîn Mîlad jî ku di meydana ceng û şeran de tekemêr, çavnetirs û di merdîtiya xwe de bêmîsal bûye Kurd e û ev nêzikî 4 000 salan e neviyên wî di wilayeta Larê⁸⁸ ya Fars de hukumdar û fermanreyayên serbixwe ne. Ji destê kesî nehatiye dest têke nav kar û barên wan, hinek caran serbixwetiyekek tam bi dest xistine, gelek caran jî sike lê dane û li ser navên xwe xutbe dane xwendin. Fermanreyayên bi hêz û zordar ên 'Ecceman bi hinek diyarî û pêşkêşeke kêma hatine qanîkirinê ku çav li wan bigrin, ew newêrîne xwe nêzikî wan bikin û nexwestine wan herîşînin.

Mewlana Taceddînê Kurdî ku di pêş de li bajarê Bursayê di mizgeftan de mamoste (muderris) bû, di dawiyê de bûye wezîrê herî mezin ê Sultan Orhan, ji aliyê Orhan ve naznavê Xeyreddîn Paşa jê re hatiye dan, ew jî Kurd bûye.

Ca niha jî em bîna ser behsa wan evîndarên dilbirîn ên bi nav û deng ku di rîya evîniyê û bendewariyê de dilê singa asê û sext a çiyê li ber hev derxist û bi hêviya ramûsana lêva Şêrîn a şîrîn dev ji giyanê xwe yê şîrîn berda û bi yada evîniya Şêrîn dawî li jîna xwe ya tehl anî. Gelo ew kî bû?

Mesnewî:*

"Binêre li Bêstûnê serkeş
Cerg û dilê pir ji birîn niha jî

* Ev mesnewiya han di wergera Tirkî de tune. -Z. A.

Kîjan hêze dibê ku jê biriye?
 Kîjan çeng e ku çiya dirandiye?
 Nivîsand bi devê kuling li ser berd
 Her Kurd e ne berd û merdê bê gerd*
 Sertopê kurên Kurdê Kelhur
 Ferhad e rahên dil ve ji çiya dûr”

Eger rewşek Kurdan a xirab hebe, ew jî ew e, ku kesek ji kesekî din re serî nate-wîne, ji hev re nayên ber kemendê û her wekî lib û lib herkes fikir bi serbilindiya xwe dike. Bi hev re fikra bi serbilindiya muşterek nakin, piştta hevûdu nagrin û nabin yek. Di derheqê vê rewşa wan a ne baş de, mamostê zana Mewlana Sêdeddîn⁸⁹ ku mamosteyê (muderris) Sultan Murad Xan -Xwedê jê razî be- bûye, di dîroka bi Tirkî de ya bûyer û serpêhatiyên Osmanîyan a bi îbareyên payeberz û xweşik nivîsandiye, li ser Kurdan jî sekiniye û di derheqê karakter û afirandiniya wan de wiha dibêje: “Her Kurdekî bi xwe bi serê xwe li gor kêfa xwe alaya jiyana ferdîtîyê bilind kiriye û di nav wan çiya û geliyan de bi serbestî dijî. Eger em warê yekgirtin, hem-fikrî û hevkarîya wan a bi hev re binêrin, em dibînin ku tenê di kelîme-î şahadet de, ya ku di Musûlmantiyê de yekîtiya Xwedê îfade dike nebe, qet li ser tiştêkî din tifaq di navbera wan de tune.”⁹⁰

Di derheqê bêtifaqiya vî qewmî de çend rîwayet tên gotin. Dema ku nav û dengê pêxemberiya Hezretê Mihemmed belavî asoya cihanê bû, dengê sedaya Îslamiyê li hemû aliyê dinê deng da, fermanrewayên welatan û sultanên îklîm û dewletan bi vê rewşa han a nû mijûl bûn û ji bo pêşkêşkirina girêdan û îtaeta xwe xwestin li hem-berî vî Efendiyê han serî bitewînin û rêz û qedirşinasiya xwe jê re bidin nîşan; di wê navê re Oxuz Xan ê yek ji wan fermanrewayên herî mezin ê Turkistanê, ji serbilind û serfirazê pêxemberan û efendiyê afirînderan ku wê çaxê li Medîneya Mûnewwere-silavên herî birêz li ser rûniştîyên wê be- dima, heyetek şand. Serokatiya vê heyeta han jî yek ji wan mezin û giregirên Kurdan ê bi navê Buxduz (Baxduz) dikir. Ew, mirovekî zehf sik û kirêt, bêperwerde, dilkevir û kesekî bêzept û rept bû. Dema ku ev qasidê han ê meêde tîrş, biqelefet bi ber çavê pêxember -silavên Xwedê li ser wî bin- ket, bêhna pêxember teng bû û jê nefret kir. Dema ji rasparde eşîret û regeza wî hat pîrsîn; got ku ez ji civaka Kurd im. Belê wê çaxê pêxember -silavên Xwedê li ser bin- nifir li Kurdan kir û wiha got: “Xwedayê mezin vê civakê di navbera xwe de negehîne serkevtina tu tifaq û yekîtiyan; heke ne, ger ew yekîtiyê çêkin, dê bi destê wan dinê xera be.”

Belê, ji wê rojê heta niha vê civaka han di damezirandina dewletekê û saltanateka mezin a hevîrtî de bi ser neketiye. Ji bilî ku di dewra Îslamiyê de pênc dewletên Kurd ên biçûk hatine damezirandin û bi serbixwetî hukum meşandine, li ser navê xwe sikke lê dane û xutbe dane xwendin, nîşanên serbixwetî yên din bi wan ve hatine kirin û demekê desthilata xwe meşandine. Ger Xwedê hez bike, dema ku çiyê wan bê emê yek û yek bi awakî fireh behsa wan bikin.**

* Guneh, gorî -Z. A.

** Ev paragrafa han û ya berî wê ji ku behsa bûyera Buxduz (Baxduz) dike, di wergera Soranî de tune. Mam Hejar dibêje ku min nexwest ez wê têkim nava naveroka kitêbê. Ew kiriye nav jênotan - Z. A.

Ji bo ku di dema me ya niha de di nav Kurdan de, bi awakî gelemperî kesekî ku rî'ayeta gotinên wî bikin û fermana wî bê cîbicî kirin tune, gelek ji wan xwîn dirijînin, prensîbên pergal û parêzgeriyê bînpê dikin. Kurd, ji ber gelek meseleyên biçûk û bêhemmiyet serî hildidin, di rûyê xetayên sivik û tawanên biçûk de tawanbariyên mezin dikin. Piştî di hemberî yekê kuştî de xwînê qebûl dikin; ev xwîna han an keçek e yan hespek, an jî çend heb bizin in. Guhên xwe nadin xwîna organên biçûk ên wekî dest, pê û diranan.

Li gor sunneta pêxember Hezretê Mihemmed, Kurd, heta çar jinan tînin û eger dewlemend bin heta çar cariyên jî têxin ser. Bi vî awayî bi fermana Xwedê gelek zû zêde dibin. Eger ew hemû kuştin û kuştarî di nav wan de neqewimiya, dê ewqas zêde bûna ku, ne tenê li ser axa Îranê, mimkun bû di hemû cîhanê de xela û tunetiyê dest pê bikira. Lê her tenê Xwedê tenê ya xwe dizane û fermana ku bixwaze dide.

Şî'r

“Her ew rast e ku Xwedayê mezin di ezel de afirandiye
Çav bi rastî ku nebîne, ew tawanê çav e.”

Desthilatdarên Kurdistanê yê bi cengaweriyên xwe bi nav û deng in, bi navên eşîretên xwe tên naskirin. Wekî: Hekkarî, Sohranî (Sorani), Babanî û Erdelanî... Ew fermanrewayên ku kele û bajar di bin destê wan de hene jî bi navê wan kele û bajarên tên naskirin. Wekî Fermanrewayên Hisnkeyfê, Fermanrewayên Bedlîsê, Fermanrewayên Cezîrê, Fermanrewayên Hezzoyê, Fermanrewayên Egilê û yên din...

Ji bo ku axa Kurdistanê û Loristanê, beşa piraniya wan kevir û çîyan in, berhemên wan ên zîraetê her wext têra nifûsa wan nake. Ji ber sebebê vê bêbereketiya ax û erdê wan, ji cîranên derûdora xwe feqîrtir in. Di ser vê re jî hemû gelek çavtêr û qeneetkar in û tu car gazind ji rewşa xwe nakin. Piraniya xêzan, mal û aileyên Kurdistanê yê sade, beşa piraniya salê jiyana xwe bi nanê tîsî û nanê garisî derbas dikin. Bi ser vê belengaziyê de jî qeneetkar in, ji bo nanê genimî, pêxurek germ, jiyane bilind û bi destxistina pere û serwetan, berê xwe nadin ber deriyên hukumdar û zordaran û tu carî çavên xwe li ber destê nemerdan pahn nakin.

Ji bilî vê, qral, sultan û kesên bihêz û biqewet ên din, çavên xwe bernedane welatê wan û niyaza dagîrkirina welatê wan nekirine dilê xwe, bi berdewamî welatên wan di bin dagîrkirinê de negirtine. Tenê ji bo diyariyekê çavên xwe li wan girtine û dev ji wan berdane, eger şerek jî biqewime, ew Kurdan dibin û li dijî dijminên xwe dirawestînin û xwe pê diparêzin. Ji bilî van xwe tîkelî nav karê wan nekirine û dev ji wan qeriyane.

Lê, ger hinek caran qralek an sultanekî mezin, dagîrkirina Kurdistanê û welatê Kurdan ên qîsmên çiyayî kiribin serê xwe jî, gelek xwîn û mal jî çavên xwe derxistinê û gelek giran li ser wan rûniştîye. Dagîrkerê Kurdistanê kî dibe bila bibe, dema ku destê xwe dirêjî vî agirê bêeman kiriye, di netîceyê de poşman bûye û piştî dagîrkirinê jî naçar bûye ku cardin bîspêrin xwediyê pêşî.

Nimunên vê jî hukumdar û kesên van wilayetên han ên bakurê Îranê û cîranên Kurdistanê: Gurcistan, Şekî,⁹¹ Şêrwan,⁹² Tewaşî(Tawaşî),⁹³ Geylan(Geylanat, Gilanan),⁹⁴ Rustemdar,⁹⁵ Mazenderan,⁹⁶ Asterabad (Esterabad)⁹⁷ in.

Çend bajarên Kurdistanê yê qeraxan nebin ku zanayan li ser îklîma pêncan hesabandine, piraniya beşên Kurdistanê ketine ser îklîma sisiyan û çaran.

Va li vir pêûsa cewherbar dawî bi nivîsandina “Destpêka” hêja û bi qîmet anî û bi aramî pal da û vedizele. Ew mijarên ku min di Destpêkê de hejmartin û cardin li gor fîhrîst û programa ku di Destpêkê de derbas bûn, min dest bi nivîsandina wan kir: “Bila di dinê de li ba hemû kesan meqbûl be, wesselam.”

SEFHEYA YEKAN

“ Di derhegê serpêhatiyên wan fermanrewayên Kurdistanê de ne ku alaya saltanat û serxwebûniyê bilind kirine û dîrok-nivîsan ew di rêza sultanên de hesibandine.
Dê di pênc beşan de behsa rewşa wan bê kirin. ”

BEŞA YEKAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN DIYARBEKIR Û CEZÎRÊ DE YE

Ji aliyê kesên zana yên xwediyê karîn û meharetan ve bi awakî zelal tê zanîn ku, yekemîn kesê ji Kurdan ê li ser textê serbixwe yê Fermanrewatiya Diyarbekir û Cezîrê rûniştiye: Ehmedê kurê Merwan bûye.⁹⁸

Di dema Fermanrewatiya El-Qadir Billah Ehmedê kurê Îshaqê kurê El-Muktedîr Billah Ce'fer ê xelîfeyê 'Ebbasiyan de desthilata vî fermanrewayê Kurd gihîşt dereceya herî bilind, heta derecek wisan ku xelîfeyê Bexdayê naznavê "Nesru'l-Dewlê" dayê. Ehmedê kurê Merwan, 80 sal jiyaye û 52 salên dirêj li ser textê Fermanrewatiya Diyarbekir û Cezîrê mezintî kiriye, gelek bi şadî, dilxweşi û serbilindî dema xwe derbas kiriye. Li gel mirovên xwe dadmend bûye, diyariyên gelek zêde ji Sultan Tuxrulê Selçûkî re şandiye, dostî û dilsoziya xwe jê re daye xuyakirin. Yek ji wan diyariyên ku ji wî re layîq ditiye, perçe yaqûtek sipehî û bi qîmet bû ku dihat gotin; bi bihayek bêhesab ji Qralên Deylemê kirriye. Fexru'l-Dewleyê kurê Cehîr -ku wezîrê xelîfe bû- di pêşî de ew jî û Ebû'l-Qasimê Mexrebî jî wezîrê Ehmedê kurê Merwan bûn.

Wekî tê gotin, li ser hev 366 cariyên wî yên sipehî hebûn, her şev li gel yekê radiza û çavên tu cariyekê di salekê de du car bi wî nediket. Di sala 453'yê koçî (1062'yê z)* de bi 'ecelê xwe miriye.

* Min van salên zayînî (miladî) yên li hemberî salên koçî (hicrî) yên herdu wergeran; a Tirkî ya ji aliyê M. Emîn Bozarşan ve û ya Soranî ya ji aliyê Mam Hejar ve hatine wergerandin, muqayese kirin. Lê mixabin ez dikarim bêjim ji serî heta binî di navbera salek, heta hinek ciyan 3-4 sal ferq di navbera salên zayînî de hene. Ji bo heryek ji van ferqan ne mimkun bû ku ez wekî jênot binivîsim, min wergera Seydayê M. Emîn Bozarşan esas girt. - Z. A.

Nasrê Kurê Nasru'l-dewle Ehmed*

Li ciyê babê xwe rûnişt û hevsarên fermanrewatiyê girtin destê xwe, tam 21 salan bi saya wezîrtiya Fexru'l-dewleyê kurê Cuheyr fermanrewatî kir. Çend şer û têkelhevî di navbera Nasr û birayê wî Se'îd de qewimîn, Nasr li Meyafarqînê tenê bi serê xwe fermana xwe meşand. Se'îd jî li Amedê li ciyê babê xwe serbixwetiya xwe îlan kir. Vê rewşa han heta mirina Nasr, di meha Zilhîcceya sala 472'yê koçî (1080'yê z) de, dewam kir.

Se'îdê Kurê Nasru'l-Dewle Ehmed

Demeke dirêj waliyê Amedê⁹⁹ bûye. Ji bo feqîr û bêçaran gelek bi şefqet û merhemet bûye, piştgirê alîkarê qewmandinên serê wan bûye. Xelk û esker di dema fermanrewatiya wî de di nav hebûn û aramiyê de jîyan. Di sala 465'ê koçî (1073'yê zayînî) de mir.

Mensurê Kurê Nasrê Kurê Nasru'l-Dewle Ehmed

Di ciyê babê xwe de li ser textê hukumdartiyê rûnişt. Di netîceyê de di navbera wî û Fexru'l-Dewleyê kurê Cehîr ê wezîrê wî de şer qewimî û şikest.¹⁰⁰ Piştî jî di navbera wî û Cîgermij¹⁰¹ ê xwediyê leşkergeha Mûsilê de şer qewimî. Ew ji aliyê Cîgermiş ve esîr hat girtin û wî dest û piyên wî qeyd û lele kir û li Cezîrê di mala cuhiyekî de heps kir. Di meha Muhەرrema sala 489'ê koçî (1057ê zayînî) de çû ber rehma Xwedê û dinya ronî bicî hişt. Çar kesan ji vê binemalê, 91 salan fermanrewatî kirin û piştî mirina Mensur ev binemala han têkçû.

* Di wergera Sorani de Nesru'l-Dewleyê Kurê Ehkedê Merwan e. - Z. A.

BEŞA DUDUYAN

FERMANREWAYÊN DÎNEWER Û ŞEHREZOLÊ YÊN BI NAVÊ HESNEWIYYE HATINE NASÎN

Ji aliyê kesên rewşa dinê lêdikolin û lêgerînan li ser dîroka neteweyên mezin û biçûk çêdikin ve jî bi awakî zelal û ronî tê zanin û hemû dîrok-nas li ser hevdeng in ku: Hesnewiyyeyê kurê Huseyîn¹⁰² li gel Ruknu'l-Dewleyê kurê Bûye (Bûweyh) hevçerx bûye û di dema wî de karê Hesnewiyyeyê gelek baş meşiyaye û nav û dengê wî belavî hemû ciyî bûye. Li gel vê jî, şîrheramî kiriye û li dijî Ruknu'l-Dewle serî hildaye û netîce gihîştîye kêşana şûran ji kalanan. Li ser vê, di sala 359'ê koçî (971'ê zayîni) de, Ruknu'l-Dewle leşkerekî mezin û giran di bin fermanderîya Ibnu'l-'Emîd ê wezîrê xwe de şandiye ser Hesnewiyye. Lê, Hesnewiyye bi saya zanyarî û tecrubeyên xwe yên polîtîk, lênêriye ku gelek zehmet e vî şerê han bi wî re bike, bi zimanê xweşî û nermiyê hatiye pêş, mezin û rîspî kirine navberê û li gel Ruknu'l-Dewle aş bûye, şer bi aştîyê hatiye guherandin, leşker bi paş de vegeriyane.¹⁰³

Dibêjin, Hesnewiyye dewlemendekî gelek mezin bûye û hed û hesabê serweta wî tunebûye. Gelek jî mirovekî destvekirî, birehm û xêrxwaz bûye. Ji xwarin, vexwarin û wergirtinê, ji bo birçî û hêtîman û alîkariya bêkes û bêçaran tu carî texsîr nekiriye. Di roja sisiyan a şembiya meha mewluda (Rebbû'l-ewwel) sala 369'ê koçî (980'yê zayîni) de çavê xwe li dinyayê girt, badeya mirinê tam kir û di wê dinya din de ket xweşiyê.¹⁰⁴

Bedirê Kurê Hesnewiyye

Li ciyê babê xwe li ser textê fermanrewatiyê rûnişt. Roj bi roj stêrka bextê wî geştir bû. Heta wisan lê hat ku di sala 388ê koçî (999ê zayîni) de, ewqas biberfirehî û nav û dengê wî belav bû, ji aliyê Dîwana Bexdayê ve naznavê “Nasru’l-Dewle” wek xelat jê re hat dan.¹⁰⁵

Ji Dînewer bigre heta bê bigihîje Ehwarz,¹⁰⁶ Xozistan,¹⁰⁷ Berucerd,¹⁰⁸ Esedabad,¹⁰⁹ Nehawend¹¹⁰ ji kelan, çıyan û heta bigihîje deştan hemû di bin destan de bûn. Di sala 405ê koçî (1015’yê zayîni) de, êrîşek mezin kir ser Kela Kuscedê¹¹¹ û Huseyînê kurê Mensur¹¹² di keleyê de kir bin abluqeyê, di demên abluqeyê de zivistanek gelek sar û giran bi ser de hat, kesekî nedikarî xwe li ber sar û sermayê rabigire. Leşkerên wî ku ji serma ji taqet û mecal ketibûn, dixwestin heta ev hişkesayî û serma di ser wan re derbas be, dest ji ser girtina vê kela han hilde, lê wî guhê xwe neda wan, abluqe xurtir kir û got; heta ez vê negrim, ez venagerim.

Ew bi van mijûliyan ve bûn, ji nişka ve kesên ji civata Kurdên Cuzqan¹¹³ pêkhatî, avêtin ser abluqederan, mecal ji wan birîn. Leşkerê Bedir, tenê pê re gihîştin û firset dîtin ku baz bidin û kevlên xwe xelas bikin, piştî vê bûyerê êdî armanca girtina keleyê bû xewn û xeyal.

Hîlalê Kurê Bedir¹¹⁴

Her dem bi babê xwe re di nav şer û têkçûnan de bû. Di sala 405ê koçî (1015’yê zayîni) de, çend caran eskerên wan li dijî hev rabûn, di netîceyê de Hîlal di şerekî de yê bi Fexru’l-Muluk ê wezîrê Bexdayê re, esîr hat girtin û ew kirin zîndanê.

Celalu’l-Dewleyê kurê Behau’l-Dewleyê kurê ‘Eddu’l-Dewleyê kurê Ruknu’l-Dewle, ku desthilatdarê Bexdayê bû, dema seh kir ku Şemsu’l-Dewleyê kurê Fexru’l-Dewleyê kurê Ruknu’l-Dewleyê Hesênê kurê Bûye (Bûweyh) ê xwediyê Hemedanê, çav berdaye welatê Bedir, Hîlal ji zîndanê derxist, leşkerekî gelek boş û zêde bi çek jê re amade kir ku pê parêzgeriya welatê xwe bike. Di meha Zilhîcçeya (qurban) sala 405ê koçî (1015’yê zayîni) de, şerekî gelek giran û xwînavî di navbera Hîlal û Şems de qewimî. Hîlal di wê hengamê de xwe li ber êrîşa giran û tîrêjên rimên cewherdêr ên Şems ranegirt û serê xwe danî li ser asoya avabûnê û bi destê şûr û mertalên xwînrij, wî ber bi şevên bêbinî yên mirinê ve rêkirin û çû heqîya xwe.

Tahirê Kurê Hîlal

Hê babê wî li Şehrezol di bendîxanê de bû, Tahirê kurê wî ji tirsra bapîrê¹¹⁵ xwe nediwêriya li wan deran bisekine, bar kir berê xwe da Şehrezolê.

Piştî demekê bi mebesta destdirêjî û pençebazî hat ser bapîrê xwe û ji aliyê Şemsu'l-Dewle ve hat girtin û heta sala 406ê koçî (1016'yê zayînî) di nav çar dîwarên zindana tarî de hat girtin, piştî rizgar bû. Lê di eynî salê di şerekî li gel Ebû'l-Şûk (Şewk) de, hat kuştin.

Bedirê Kurê Tahirê Kurê Hîlal¹¹⁶

Di sala 408ê koçî¹¹⁷ de, li ser emirnameya Îbrahîm Yenal bû Fermanrewayê Qumş û Dînewerê.

Ebû'l-Feth Mihemmedê Kurê 'Iyar¹¹⁸

20 salan Fermanrewatiya Hilwanê¹¹⁹ kir. Di sala 401ê koçî (1011'yê zayînî) de, koça dawiyê kir. Ew, ji nesla Hesnewiyan nebûye û ji binemala eşîretek Kurd a din bûye. Lê hinek dîroknivîsan ew jî di nav fermanrewayên ji rêza zincîrên Dînewer û Şehrezolê hesabandine. Merkeza rêvebirî ya ku hukum li ser kiriye jî Qumş û Şehrezol bû.

Ebû'l-Şewkê (Şûk) Kurê Mihemmedê Kurê 'Iyar

Naznavê wî "Husamu'l-Dewle" bû. Di sala 421ê koçî (1031'yê zayînî) de, wilayeta Qumayê îşgal kir. Her dem li gel birayê xwe di nav şer û gêjîyê de bû, vê rewşa han heta mirina wî ya sala 437ê koçî (1046ê zayînî) dewam kir.¹²⁰

Muhelhel¹²¹

Birayê Ebû'l-Şewk û bi naznavê "Ebû Macîd"¹²¹ bi nav û deng bû. Di sala 442'yê koçî (1051'yê zayînî) de, xwe gîhande Sultan Ertuxrulê Selçûkî û rica jê kir ku Surxabê birayê wî ji zîndanê rizgar bike. Sultan ricaya wî qebûl kir û Surxabê birayê wî berda.

Surxabê Kurê Mihemmed¹²²

Piştî ku ji bendixana Tuxrul azad bû, wezîfeya rêvebirina hukumeta Mahekî (Mahkî)¹²³ danê û êdî wextê xwe li wir derbas dikir. Lê piştî di nav hinek civakên qewmê wî de têkelhevî derketin, wî di sala 429ê koçî (1047ê zayînî) de, girtin û dan destê Îbrahîm Yenal,¹²⁴ wî jî çavên wî qewartin û ew ji bînahiya çavan bêpar kir.

Se'diyê Kurê Ebû'l-Şûk¹²⁵

Ji aliyê Surxabê mamê xwe ve hat girtin û di kela xwe de hat hepiskirin. Ebû'l-Eskerê kurê Surxab, piştî korbûna babê wî, ew ji zîndanê derxist û azad kir. Di sala 444ê koçî (1052'yê zayînî) de, ji aliyê Tuxrul Beg

ve wezîfeya serfermanderiya tevgera eskerî danê û ew hat şandin ser Iraqa ‘Ereb;¹²⁶ wî jî ev wezîfe qebûl kir û Muhelhelê mamê xwe girt û kir zîndanê.

Surxabê Kurê Bedirê Kurê Muhelhel¹²⁷

Bi naznavê “Ebû’l-Fewaris” û “Kurê Ebû’l-Şewk bi nav û deng bû. Demekê Fermanrewatiya Eyaleta Şehrezol û Qumayê kir. Piştî Kela Çiqindkanê ya ji destê malbata wan derketibû ji sitand, ev bûyera han di meheke sala 495ê koçî (1102’yê zayînî) de bûye. Ev begê han mirovekî gelek dewlemend û xwedî waridat bû. Di meha Şewala sala 500ê koçî (1107ê zayînî) de emrê Xwedê kir.

Ebû’l-Mensur¹²⁸

Piştî Surxabê babê xwe bû hukumdar. Desthilatdariya vê xanedana han nêzîkî 130 salan domand.

BEŞA SISIYAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN FEDLEWÎYYE DE NE KU BI NAVÊ LORA MEZIN (BUZURK) BI NAV Û DENG IN

Li gor di kitêba Zûbdetu'l-Tewarîx¹²⁹ de hatiye nivîsandin, sebebê danîna navê vî qewmî bi Lor ev bûye:

Di wilayeta Manrudê de gundek heye navê wî Kurd e. Di wê herêmê de geliyek (Geliyê Derbendê) heye bi Lorî jê re Kol dibêjin. Li geliyê Kolê jî ciyek heye jê re Lor dibêjin. Vêca ji bo ku vî xelkê han ji wê koç kiriye, ji wan re Lor hatiye gotin. Di derheqê navê Lor de çend rîwayet û gotinên din jî hene, lê li gor qeneeta min ew ne zêde girîng in, ez dev ji nivîsandina wan berdidim. Çunkî, li gor baweriya min ew gotinên pûç û vala ne û ne bi kêrî li ser sekinandinê ne.

Herêma Loristanê dibe du beş: Lora Mezin û Lora Biçûk. Sebebê vê, goya du bira hebûne û bi hev re jiyane û di derûdora sala 300ê koçî (913'yê zayînî) de, kar û barên welatê xwe bi rê ve birine. Navê Fermanrewayê Loristana Mezin Bedir û birayê din jî ku kar û barên Loristana Biçûk dimeşand, navê wî Ebû Mensur bûye. Bedir, demeke dirêj desthilatdariya navçeya xwe kiriye û dema ku ew jî miriye, Nesireddîn Mihemmedê kurê Hîlalê kurê Bedirê neviyê wî, ciyê bapîrê xwe girtiye. Mihemmed Xurşîd jî aniye ser kar û barên wezîrtiya xwe.

Nesireddîn Mihemmedê Kurê Hîlalê Kurê Bedir¹³⁰

Di sala 500ê koçî (1107ê zayînî) de, Kurdên çiyayê Simaqê¹³¹ yê li

welatê Şamê, li dijî hev rabûn. Ji van 400 malan barkirin, muhacir bûn û berê xwe dan Loristanê û derketina ji welatê xwe ji mayîna tê de baştir dîtîn. Li Loristanê xwe li ba eşîret û qebîleyên ku rêvebirîya wan ji aliyê neviyên Mihemmed Xurşîd ve dihat meşandin ragirtin. Rojekê ji rojan, yek ji wan neviyên Mihemmed Xurşîd ê wezîr, ku ew jî wezîrê dewletê û dostê Kurdan jî bû, ziyafeteke xweşik amade dike û bang gelek kesan jî dike. Di dema nandanînê de, serê gayekî datînin pêşîya Ebû'l-Hesenê Fedlewî* yê serokê wan Kurdên muhacir. Li gor Ebû'l-Hesen serê ga 'elametek xêrê bû. Li ser vê, wî jî ji mirov û re'yeta xwe yên ku li wir hazir bûn re got: "Emê bibin serokê van kesan û wan bikin bin desthilata xwe."

Kurekî Ebû'l-Hesen hebû, navê wî 'Elî bû. 'Elî, rojekê bi seyê xwe ve diçe nêçîrê. Di rê de rastî hinek kesan tê, ew bela xwe tê didin û di navbera wan de şer derdikeve. Ew bi awakî gelek xerab 'Elî birîndar dikin û 'Elî ji hiş ve diçe. Lê rêbir nizanin ku ji hiş ve çûye, dibêjin qey miriye, digrin lingê wî dikêşin û davêjin şikeftektekê diçin. Dema ku rêbir ji wir bi dûr dikevin, seyê wî dikeve pey wan û ji pey wan venaqete. Dema şev bi ser de tê û rêbir radikevin, se êriş dibe ser mirovê serokê wan û devê xwe dixwe gunikên wî û heta nakuje dev jê bernade. Vêca bi lez berê xwe dide rê û xwe digihîne mala 'Elî. Mirovên 'Elî dema ku dibînin se dev bi xwîne, dîtirsîn ku tiştêk hatibe serê 'Elî. Se didin pêşîya xwe û se jî, wan rast dibe ser şikefta ku 'Elî tê de ye. 'Elî, bi wî halê birîndar ve tînin, derman dikin û ji mirinê xelas dikin, bi qasê ku tê gotin piştî vê meselê demeke dirêj jî jiyaye.¹³²

Piştî mirina 'Elî, kurê wî Mihemmed berê xwe da ba Xanedana Salxur (Salgur) ku wê çaxê hukmê Eyaleta Faris dimeşandin. Lê Salxuriyan hê naznavê Sultaniyê negirtibûn. Nav û dengê Mihemmed bi azatî û mêranî belav bû û gelek zû karîbû ciyê xwe bigre û paye û rêzek zêde peyda bike.

Piştî mirina Mihemmed, Ebû Tahirê kurê wî ket bin xizmeta Atabeg Sungur. Ew jî mêrekî gelek bêtirs, mêrxas û aza bû. Wan deman di navbera Atabeg Sungur û Fermanrewayên Şebankare¹³³ de, şerên mezin hebûn. Atabeg Sungur, di bin fermanderiya Ebû Tahir de leşkerekî mezin û giran şand alîkariya leşkerê ku berê şandibû. Ebû Tahir, bi dijmin re şer kir, ew şikand û bi awakî serbilindî vegeriya Farsistanê. Atabeg Sungur, gelek minnettarî û sipasiyên xwe jê re pêşkêş kir û dilxweşiya xwe bi vî awayî jê re anî ziman: "Bixwaze! Tu ji min çî dixwazî bêje." Ebû Tahir,

* Di wergera Tirkî de Eb'û'n-Nasr Fadlavi derbas dibe. Lê paragrafêk şûn de wek li vir derbas dibe. Ji bo vê jî Seydayê M. Bozaslan notek nivisiye. Di wergera Soranî û Farisiya wê de wek li jorê hatî nivîsandine. - Z. A.

hespekî Atabeg ê taybetî jê xwest. Wî jî di cî de daxwaza wî qebûl kir. Careke din jê re got: “Careke din bixwaze, tu çi dixwazî.” Vê carê Ebû Tahir daxwaza naznavê Atabegiya Çiya jê kir. Atabeg vê daxwaza wî jî jê re pêkanî. Cardin Atabeg jê re got: “Tişteki din jî ji min bixwaze.” Ebû Tahir di bersîva xwe de got: “Ez gelek pê xweş im Atabeg min bişîne ser Loristanê, ez dixwazim wir jî bigrim û têkim bin Fermanrewatiya Atabeg.” Ev bersîva han gelek li Atabeg Sungur xweş hat û ew bi leşkerekî giran û gelek bi rêk û pêk ber bi îstîlaya Loristanê ve şand.

Ebû Tahir

“Kurê Mihemmedê kurê ‘Eliyê kurê Ebû’l-Hesenê Fedlewî”

Ebû Tahir, piştî bi alîkariya Atabeg Sungur piştitsitûr bû, xwe gîhande ser sinorê Loristanê û carna bi şer, carna bi aşî, carna bi siyaset, hinek caran bi zor û zordarî û gelek caran jî bi nermî karîbû dest dayne ser axa Loristanê. Dema ku gihîşt desthilatdariyeka mezin, daxwaza serxwebûnê ket serî, dev ji Atabegiya axayê xwe berda û ferman da ku hemû kes jê re Atabeg bêjin. Bi vî awayî sî li ser xwe hilda. Êdî ji wir şûn de kur û neviyên wî jî dan ser wê şopê û bi darê zorê bûn Atabeg.

Di rastiya xwe de, zincîra bingehê vê malbatê li gor bingehê zincîra Atabegiyê nîne, Atabegê derewîn bûn. Ji ber ku Atabeg di eslê xwe de ew bûn ku parêzgeriya sinor bi wan dispartin û Sultanên Selçûkiyan zarokên xwe bi destê wan didan perwerde û mezinkirin û hewce bû şehzadeyan jî ji bo rêzgirtinî ji wan began re bigotana: “Ata Beg”¹³⁴

Kurtiya vê ev e ku: Ebû Tahir, mirovê berdestê Atabeg Sungur bû û darek bû bi destê wî hatibû daçikandin. Di sala 550’yê koçî (1156ê zayî-nî) de, li hemberî welînîmetê xwe serhilda û alaya serxwebûnê tê de daçikand û heta demekê bi vî awayî ma. Di netîceyê de, di sala 555ê koçî (1161ê zayîni) de çû rehma Xwedê. Pênc kur li ser vê rûyê cîhana ronî li pey xwe hiştin; Hezar Esp, Behmen, ‘Imadeddîn Pehlewan, Nesreddîn Ilwakuş û Qizil Atabeg.

Hezar Esp

Li ser wesiyeta babê xwe, bi ittîfaqa hemû birayên xwe û giregirên welatê xwe bû hukumdar; hakimê serbixwe yê hemû herêma Loristanê. Di dema desthilatdariya Hezar Esp de ev herêma han bi awakî wisa geş û ava bû û bi ser xwe ve hat û pêş de çû, bû Cenneta Firdewsî ku Cennetên Xuld û Naîm hezar xweziyên xwe pê dianîn. Li hemû koşe û deveran, li gund û bajarên, li deşt û çîyan, li nêzik û dûr, her wiha eşîretên koçer û nivkoçer, yên xwarê û yên jorê yên qewmên Kurd ên rûniştîyên Çiyayê

Simaqê ketin rê û berê xwe dan Loristanê. Di rastiya xwe de Loristan di wan dem û rojan de, bûbû warê bêçaran, dermanê derdan, melhema ser birîna birîndaran, xwarina nav firaqa hejaran, deriyê feqîr û bêçaran, mala babê sêwî û hêtîman. Qismek ji wan civaka 'Eqîlî ya ji nesla 'Eqîlê kurê Ebû Talib, Eşîreta Haşimî û civakên wekî Isterkî, Memakoyî, Bextiyarî, Ciwankî, Bêdanyan, Zamedyan, Alanî, Lotond, Betond, Bewazkî, Şenund (Şunwend), Rakî, Xakî, Harunî, Eşkî, Koyî, Lîrawî, Mûyî, Behsefwî, Kemankeşî, Memastî, Omekî (Ewmekî), Tewabî, Kedawî, Medihe, Ekurd, Kulard ên ji nesla Haşimê kurê 'Ebdul-Menaf û gelek eşîret û qebilên din ên nesla wan nedihatî zanîn bûn.

Têkelbûna van bi dehan heşameta civakan a nav nifûsa Loristana Hezar Esp û birayên wî; kar û barên Loristanê ewqas pêş de bir û geş kir, hêz û îmkanek wisan peyda kir ku nedihat bîra tu kesekî. Leşkerê serkevtî yê Loristanê, Eyaleta Şolistanê¹³⁵ girtin û kirin ser welatê xwe. Li ser vê, desthilata Hezar Esp di nav xelkê de ji berê hê xurtir bû û nav û dengê wî belavî hemû derê cîhanê bû.

Hezar Esp, bi xwe, bi destê xwe çavedêriya kar û barên welat dikir. Çi zevî û beyarek li ku ciyî bidîta, hingî misqalek axa nerm a bi kêrî kêlanê bihataya, li ku hebûya dida ajotin û cure cure tovên nû dida reşandin, li derûdora bajaran, li ser van erdên gund û mezra dida avakirin û gundî li ser didan rûniştandin. Ji bilî van deriyê xweşî û serbilindiyê ji bo xelkê Loristanê heta pişt da vekirin. Ji bo parastina ewlekarî, bilindkirina alaya aşî û bêyî ferq û cihêti belavkirina dadmendiyê di nav hemû rûniştîyên xwe de tim û tim xebitî. Ji ber vê, xelifeyê Bexdayê, berata wilayetên di bin desthilata wî de jê re şand. Her wiha bi diyarî û xelatên gelek bi qîmet û aferim û dildariyek mêranîyê ve jî teltîf kir.

Rewşa Hezar Esp, heta sala 655ê koçî (1258ê zayînî) ku ruhê xwe yê pak siparte Xwedê, bi vî awayî dewam kir.

Atabeg Tekleyê Kurê Hezar Esp

Dayîka Tekle ji binemala Salgurî (Sulgurî) ya desthilat bû. Piştî mirina babê xwe li ser textê Fermanrewatiya Loristanê rûnişt. Dema ku deng û behsê mirina Hezar Esp gihîşt Fars, Atabeg Se'd Salgur ku di saxiya Hezar Esp de gelek acizî ji destê wî kêşabû, ev yek firset zanîbû û êriş bir ser Loristanê. Sê caran bi leşkerên xwe yên giran êriş anî ser Tekle ku dixwest serî lê bitewîne, lê car ji carê xirabtir şikest û yê serket û serkevtinî bi dest xist Tekle bû.¹³⁶

Di sala 655ê koçî (1258ê zayînî) de, dema ku Hulagû Xan ber bi Bexdayê ve diçû, Tekle çû balê û amadebûna xwe ya ji bo hizmeta wî

nîşan da. Li ser fermana Hulagû, Tekle daxilê tumena¹³⁷ Keytemu Qanubîn bû. Piştî ku Hulagû Bexda girt, rojekê jê re hat gotin ku Tekle bi kuştina Xelîfe¹³⁸ û qirkirina Musulmanan gelek aciz bûye û xemgîn e. Li ser vê, gelek rik û hêrsa Hulago vedibe û dixwaze Tekle bigre. Tekle hîs dike ku bela nêzik e, bêyî xwe nîşanê Xan bide û daxwaza vegeerê jê bike, derdikeve û ber bi Loristanê ve tê. Hulago, di bin fermanderiya Keytemu Qanubîn û çend fermanderên din ên Teter de leşker dişîne ser Loristanê ku Tekle bigrin. Bi tesadufî ew di rê de rastî birayê Tekle, Alp Ergun tên ku ber bi leşkerên Hulago ve dihat. Wî digrin û bi destgirêdayî bi xwe re tînin Loristanê. Tekle, nikare gelek zêde xwe li ber eskerên Moxolan ragire û bi neçarî xwe davêje Kela Manxestê¹³⁹ (?) û xwe tê de qayîm dike û dest bi berevaniyê dike. Fermanderî, gelek caran bi tehdîd û gelek caran jî bi weêd û sozan dixwazin ew teslîm bibe, lê tev ev hewlên wan bi kêrî tiştêkî nayên. Heta di dawiyê de Hulago hingustîla xwe jê re dişîne ku îşareta bawerî pê dan û tetmînkariyê bûye, wê çaxê Tekle derdikeve û xwe didê destê wan û wî jî dişînin Tebrîzê. Piştî tehqîqateke kêma û bi ser de zêdekirina zêde tawanbariyan, fermana kuştina wî didin û li Tebrîzê dikûjin. Mirovên wî laşê wî didizin û tînin Loristanê û li gundê Zerde dispêrin axê.

Atabeg Şemseddîn Alp Ergun

Piştî şehîdkirina birayê wî Tekle, Hulago ferman ji bo Alp Ergun ê birayê wî derxist ku di ciyê Tekle de bibe hukumdar û kar û barên Loristanê bigre destê xwe. Wî, 15 salan kar û barên welat meşand. Di dema wî de Loristan ket nav xweşî û pêşveçûnê. Dadmendî, ewlekari, geşbûna avahî li seranserê welat hakim bû. Dema ku Xwedayê mezin giyanê Alp Ergun teslîm girt, du kurên navên wan Yûsif Şah û Îmadeddîn Pehlewan li pey xwe hiştin û mir.

Atabeg Yûsif Şahê Kurê Alp Ergun

Piştî mirina babê xwe, li ser fermana Abaqa Xanê kurê Hulago Xan, bû desthilatdarê Loristanê. Lê hewce bû bi 200 siwaran ve her wext bi Abaqa Xan re be û tu wextê jî ciyê xwe terk neke. Ji ber vê naçar dima kar û barên Loristanê bispêre hinek karbidestên bawerîpêkirî yên siyasetmedar û muhafîzên ewlekariyê.

Atabeg Yûsif Şah di şer û cengan de xizmetek gelek hêja ji Abaqa Xan¹⁴⁰ re kir û bi azayetî û canfidayî xwe ji Abaqa Xan re da îsbatkirin ku mirovekî dilsoz û bêfend û bêhîle ye û bi vî awayî karîbû dilê Xan ber bi xwe ve bikêşe. Li ser vê, Xan jî dizanî ku Yûsif Şah tu wextê tiştêkî wisa

nake ku dilê Xan pê biêşe. Abaqa Xan, desthilata kar û barên Eyaletên Xuzistan û Kuhgîlweyh¹⁴¹ û yên bajarên Fîruzan (Feyruzan) û Cerbadqan jî siparte Yûsif Şah.

Piştî mirina Abaqa Xan di sala 681ê koçî (1283'yê zayînî) de, Ehmed Xanê kurê wî jî gelek rêz li Yûsif Şah girt û tu wextê ew ji xwe dûr nexist. Piştî şehîdkirina Ehmed Xan jî, cardin dostiya di navbera wî û Moxolan de berdewam kir. Dema ku Ergun Xanê biraziyê wî bû împarator, ev peywendiyên han hatin domandin. Ergun Xan eleqe pê da nişan, nêzîkatî lê kir û jê re heyran ma. Piştî Yûsif Şah şand Îsfahanê ku Xoce Şemseddîn Mihemmed ê Wezîrê Dîwana Qraltiyê bangî baregahê bike. Yûsif Şah di rê de rastî Xoce Şemseddîn tê, ku her bi xwe ber bi baregaha Xan ve dihat. Yûsif Şah û ew bi hev re vedigerin û derdikevin huzûra Sultan. Ergun Xan her li wir fermana îdama wezîr cîbicî dike. Ruhê bi şeref ê wezîr, ku di riya bawermendiya xwe de şehîd ket, firiya çû gihîşt afiranderê xwe. Yek ji wan kesên bi fezîlet ên zana li ser şîna Xoce Şemseddîn wiha gotiye:

“Di dema te de tîrêj bêser û şûn e
Aso di şîna de gevizî xwîn e
Hîv çîger şewitî, Zuhre reng zer e
Şevgar reş pêçayî û nefes li ser e”

Atabeg Yûsif Şah, di dawiya jiyana xwe de mûsa'ede ji Ergun Xan xwest ku vegere welatê xwe û di nav pismam û mirovên xwe de wextê xwe derbas bike. Xan jî gelek bi rûyekî xweş mûsa'ede kir û ew şand. Yûsif Şah gihîşt Loristanê û ji wir jî karê wî yê yekem ew bû ku xwest biçe Çiyayê Kuhgîloyê, di rê de xewnek gelek nexweş dit û ev 'elametê xêrê nedît û paş de vegeriya. Gelek bi ser de neçû, di sala 684ê koçî (1286ê zayînî) de, çû rehma Xwedê. Du kurên hêja û biqedir ên navê wan Efrasiyab û Ehmed li pey wî man.

Atabeg Efrasiyabê Kurê Yûsif Şah

Li ser fermana Ergun Xan, Efrasiyab li ciyê babê xwe Yûsif Şah rûnişt û hat Loristanê. Ehmedê birayê xwe jî li ba Ergun Xan hîşt ku di bin xizmeta wî de be.

Efrasiyab, mirovekî dilreş, zordar, bê merhemet û xwînrej bû. Wek dûvpişkê bû, bigihîştîya çî ciyî, xişteke tê re dikir. Zerarê digihand her kesê, heta dost û karbidestên babê wî jî ji ber zulma wî xelas nebûn. Bi bahanên pûç û vala hemû waliyên kevin û alîkar ji ser kar dan alîkî. Ew

digirtin, ew talan dikirin, dikuştin û bi mirovên beredayî û tune ve ciyên wan tijî dikirin. Wisan lê hat, piraniya mirovên maqûl û Kedxudayên Lorê yên pismamê wî, ji ber destê wî baz dan û xwe avêtin Isfahanê. Efrasiyab, Peder (Walîd) Qizil ê kurmamê xwe li pey wan muhaciran şand ku biçe wan bigre û destgirêdayî ji Îsfahanê bine Loristanê.

Tam di vê navê re jî deng û behsê mirina Ergun Xanê Moxolî belav bû. Peder Qizil, ji vê firsêtê îstîfade kir, bi Salgur Şah re li hev kir û li dijî Moxolan serî hilda. Karê wî yê yekem, Baydu¹⁴² yê serdarê (muhafiz) Îsfehan bû, ew da kuştin û ferman jî da, ku xutbe li ser navê Efrasiyabê Atabeg bên xwendin. Êdî ji wê rojê şûn de Efrasiyab serxwebûna xwe îlan kir û di cî de çend kes jî mirovên xwe yên taybetî danî ser rêvebiriya hukumeta Iraqê¹⁴³ û bi xwe jî biryar da ku paytextê Moxolan bigre. Ji bo vê, di bin pêşengiya Celadeddînê kurê Tekle de leşkerek şand ser Geliyê* Keruhrûdê¹⁴⁴ ku leşkerek gelek zêde yê Moxolan tê de bû, leşkerên Loriyan bi ser wan de girtin û ew gelek şerpeze kirin û Moxolan bazda. Lorî li ser vê serkevtinê gelek zêde pozbilind bûn, ketin zewq û sefayê, xwe gihandin nav malan û dest avêtin talanan û karên nelirê kirin. Dema ku Moxolan zanîbû heya û namûsa wan ketiye destê dijmin, êdî xwîna wan keliya, bi dilşewitî paş de vegehiyan û avêtin ser Loriyan û wisan li wan kirin ku di destanan de tenê hatiye nivîsandin. Dibêjin; wê rojê jineke Moxolan bi destê xwe deh mêrên Lorî kuştin.

Dema ku deng û behsên vê serihildanê di baregah û meqamê împaratoriya wî bi xwe de gihîştin guhê Keyxatu Xan, ji bo ku Efrasiyab bike bin desthilata Moxolan, di bin fermaneriya Emîr Tulday Yedaci de, ji leşkerê Moxolan yekîneyek şand; leşkerê Lora Biçûk a ji deh hezar kesan pêk hatî jî bi vê yekîneya han re bû. Şerekî gelek xwînavî di navbera wan de qewimî û Emîr Tulday, Efrasiyab esîr girt û ji Keyxatu Xan re anî. Bi navberiya Eruk Xatûn û Padîşah Xatûna Kirmanî, Keyxatu Xan ricaya wan qebûl kir û wî bexişand û paşde şand ser kar û barê Loristanê. Efrasiyab, birayê xwe Ehmed li ba Keyxatu Xan hişt û bi xwe çû Loristanê. Karê wî yê yekem ew bû ku, kurmamekî xwe bi hinek ferman-der û giregirên Loristanê da kuştin.

Dema ku Xazan Xan hat ser textê hukumdariyê, Efrasiyab çû balê û îtaeta xwe jê re pêşkêş kir. Xazan Xan jî rû dayê û her wek berî wî li ser meqamê rêvebirina kar û barên Loristanê hişt. Di sala 695ê koçî (1296ê zayîni) de, ku Xazan Xan ber bi sefera Bexdayê ve diçû, Atabeg Efrasiyab xwe li sinorê Hemedanê gihandê û dilsoziya xwe ji serderê bilind re diyar

* Di Farisî û wergera Soranî de "gelî" ye, di wergera Tirkî de "kele" ye. - Z. A.

kir, Xazan Xan gelek rêz lê girt û bi dilekî xweş ew paş de şand. Di dema vegerê de, di rê de rastî Emîr Hur Qudax (Sur Qudax) tê ku ji Fars diçû ba Xazan Xan. Nîvxweşî û yan nîvzorî her çawan be, wî digre û bi xwe re dibe huzûra Xan. Çi xerabî û zordariyên ku Efrasiyab kirine, wan lib bi lib ji Xan re dihejmêre û gelek tiştên ku bûyî yan nebûyî, qasî wan jî ew lê zêde dike, bi vî awayî dilê Xazan Xan ewqas tijî dike ku di derxistina fermana kuştina wî de bi ser dikeve.¹⁴⁵

Atabeg Nesretu'l-dînê Ehmedê Kurê Yûsif Şah

Piştî kuştina Atabeg Efrasiyab, Xazan Xan, Ehmedê kurê Yûsif Şah ê birayê Efrasiyab kir Fermanrewayê Loristanê. Nesretu'l-dîn, mirovekî dilpak, dadmend û dostê xelkê bû. Di demeke gelek kêma de karîbû birîna dilê xelkê melhem û derbederî û zordestiya li ser gel berjêr bike. Bi şene, li ber bayê nerm, dilsoziya bêqirş-qal, feqîrtî, melûlî û belengaziyê jî dilê hevvelatîyên xwe da bayê û genim ji kayê safî kir. Hîm û bingehê wekhevîyê avêt û bayê hênîk ê azadiyê, alaya xweşî û şadiyê di seranserê Loristanê de daçikand. Tu wextê ji emrê Xwedê û pêxemberê wî derneket, li ser riya rastiye meşiya û ji çarçova durustiyê tu car neçû der. Nêzîkî 38 salan fermanrewatî kir û di sala 733'yê koçî (1333'yê z) de, bi ecelê xwe mir û ruhê wî yê paqij ber bi Cenneta berîn ve firiya û kurê wî yê sadiq Yûsif Şah li ser textê Fermanrewatiya Loristanê rûnişt.¹⁴⁶

Atabeg Rûkneddîn Yûsif Şahê Kurê Ehmed

Li çiyê babê xwe rûnişt. Wî jî şeş salan¹⁴⁷ bi dadmendî, bi merdî û bi dilsozî kar û barên Loristanê meşand. Di dadgerî û parastina feqîran de jî babê xwe jî derbas kir. Di dema wî de wek Kurd dibêjin: "Gur û miyê bi hev re av vedixwarin." Roja şeşê meha Cemaziyelewwela sala 740'ê koçî (1340'ê z) Cennetê bangî ruhê wî yê paqij kir, mirov û alîkarên wî meytê wî yê pîroz di mizgeft û medreseyek a navê wê Rûkûnabad de, sipartin axê.

Muzafferu'l-dîn Efrasyab Ehmedê Kurê Yûsif Şah¹⁴⁸

Piştî mirina babê xwe derket ser textê Fermanrewatiya Loristanê. Di dema wî de nav û dengê şuhreta Emîr Tîmûrê Kurganî di cîhanê de belav bû. Tîmûr, welat ser û bin dikirin, piştî şewitandina text û tacan, ew îstîla dikirin. Loristan a perçeyek ji axa Îranê jî yek ji wan bû û ket bin fermanrewatiya wî. Lê Tîmurleng, roja duşemba* 23'yê meha cemaziyelaxi-

* Di wergera Tirkî de roja şembiyê ye. -Z. A.

ra sala 795^ê koçî (1393 z) fermana Fermanrewatiya Loristanê ji bo Muzefferul'l-dîn muhr kir û paş de lê vegerand. Piştî vê fermanê, Muzaffer gelek berê jiyane nexwar û ruhê xwe yê paqij sipart Xwedayê xwe yê nemir.

Atabeg Peşengê Kurê Yûsif Şah¹⁴⁹

Piştî mirina mamê xwe bû Fermanrewayê Loristanê. Ew jî gelek li ser textê fermanrewatiyê ma û piştî ewladekî sadiq li pey xwe hişt û serî danî nav nivînen mirinê.

Atabeg Ehmedê Kurê Peşeng

Li ser fermanrewatiya text û tacê babê xwe rûnişt. Lê di dema wî de, Loristan ji gelek berrî, çend kavi û wêraneyan pêk dihat û rewşa welat xera bû. Ji warê çeçel û kundan pê ve, tu avahiyek tê de nemabû. Kurê wî Ebû Se'îd li ciyê wî rûnişt.¹⁵⁰

Atabeg Ebû Se'îdê Kurê Ehmed

Piştî babê xwe di Loristanê de çend salan fermanrewatî kir. Demekê welat bi rê ve bir. Di sala 827^ê koçî (1423'yê z) de, mir.

Atabeg Şah Huseyîn

(Kurê Ebû Se'îdê kurê Ehmedê kurê Peşengê kurê Yûsif Şah)

Demek gelek kêr serweriya welat kir û di sala 827^ê koçî (1423^ê) de mir. Çunkî bi destê Xiyaseddîne kurê Kawîse kurê Hoşengê kurê Peşneg hat kuştin. Di netîceya vê de, Mîrza Sultan Îbrahîmê kurê Mîrza Şahrûh leşkerekî giran şand ser Xiyaseddîn û wî ji welat derxist.

Êdî ji wê rojê şûn de kesek ji vê binemala mezin a Kurd derneket. Wek şair gotiye:

“Dil bernede vê dinêya pîr û parav çu wextê
Mebesta wê ji meher, tenê bûkek, a boyî zava ye çunkê.”

BEŞA ÇARAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN LORA BIÇÛK DE NE¹⁵¹

Me di pêş de, behsa sebebê ciyê civaka Loran û bi navkirina wan bi navê “Lor” kiribû. Me gotibû ku; di wextê xwe de ev însanên han li Geliyê Kolê Manrud (Kol-Manrud) dijiyan. Ji ber zêdebûna nifûsa wan, ciyê wan ji wan re teng bû, qefîle bi qefîle û qebîle bi qebîle ji wir barkirin, her yek ji wan civakan berên xwe dan ciyekî û li ciyên çûn bicî bûn. Çi civak li kîjan ciyê cîwar bû, navê wî ciyê lê hat kirin. Wekî Qebîleya Cengrewî û Otrî. Ew kes û qebîleyên di wî geliyê de rûnanin, Lorên eslî nayên hesabandin. Gelek şax çiqên vê civaka han hene. Wekî Keriskî, Linkî (Lênkî), Rojbehani, Sakî, Şadluyî, Dawud’eyanî, Mihemmedkemarî û h.w.d. ku bi esil Lorî nayên hesêbkirin û ne Lorên eslî ne.

Heçî Cengrewî (Cengrûyî) ne, ku ew beg û kesên bijarte yên Lora Biçûk in, bi esil Lorî ne û ji şaxê Şelburî ne. Her wiha hinek şax û çiqên vê qebîleya han jî hene; Karane, Zirhnekirî, Fedlî, Sitund, Alanî, Kahkahî, Rexwarkî, Dirî (Derî), Birarend (Birarind), Mankredar, Inarkî, Ebûl’Ebbasî, ‘Elî Mamasî, Kecayî (Kîcayî), Selekî, Xwedekî, Nedroyî (Nedrewî) û gelek şax û çiqên din jî eslê xwe ji Lorên eslî ne.

Eşîretên wekî Samî, Esban, Sehî û Erki¹⁵² her çendin bi zimanê Lorî jî diaxivin, lê ew Lorî nînin, hetta ji gundên Lorian ên binecî jî nînin, tenê di gundên wan de wekî gundiyan xwegirtiyên wan bicî bûne.

Ew eşîretên Loran ên li jorê, heta sala 550 yê koçî (1156’ê z), ji bo ku serdarek an begek Loran ê serbixwe tunebû, raste rast girêdayî desthilata

Xelifeyên Bexdayê bûn. Di dawiyê de Loristan kirin ser Iraqê û Husameddîn Şuhlu ku ji Tirkên Afşar û girêdayî Selçûkiyan bû, kirin Fermanrewayê Loristanê û qismek ji Xuzistanê. Du kurên Xurşîd¹⁵³ ên bi navê Mihemmed û Keramî yên ji Eşîreta Cengrewî hebûn. Çûn ba Husameddîn Şuhlu û ketin bin xizmeta wî, bûn xwedî rêz û payek gelek bilind, mirovên maqûl û bi nav û deng. Bi van rewş û helwestên xwe mizgîniya rojên xweş û ronakî bûn. Ji nesla van du birayan mirovên gelek aza, jêhatî û biaqil peyda bûn. Yek ji van zarokan jî, ku emê niha behsa wî bikin, Şuca'eddîn Xurşîd bû.

Her eynî di wê demê de, Surxabê kurê 'Iyar -me di pêş de li ser wî hinek tişt nivîsand- yek ji wan mirovên Husameddîn Şuhlu bû. Rojekê di nêçîrê de li ser kêrvoşkekê di navbera Şuca'eddîn Xurşîd û Surxabê kurê 'Iyar de dubendî derdikeve. Ev dubendî digihîje wê derecê ku êdî herdu bi şûrên tazî biçin ser hev. Lê, Husameddîn Şuhlu, navbiriyê dike û şer dîtê. Lê herdu di dilên xwe de ji hev re bi kîn, kerb û tijî ne. Piştî demekê Husameddîn Şuhlu muhafiziya hinek ciyên Loristanê dide Şuca'eddîn û muhafiziya hinek ciyan jî dide destê Surxab. Wan deman walî û fermanrewayên Iraqê gelek zulm û zorî li xelkê Loristanê dikirin, bi nemerdi û bêmerhemeti bi wan re hereket dikirin û hemû xelk ji destê wan zillet, ah û nalînê de bûn. Ji ber vê, wan xwe avêtin ba Şuca'eddîn û rica jê kirin ku parêzgeriya wan bike û li hemberî destdirêjan ji wan re bibe pena û pişt. Di wê navê re Husameddîn Şuhlu mir û Şuca'eddîn tenê bi serê xwe ma. Ew, ji hesabê der, roj bi roj bi hêztir bû û wisan lê hat, li seranserê Loristanê kesekî ji derveyî fermana wî tiştek nedikir.

Hêdî hêdî ciyê pê Surxabê kurê 'Iyar ê dijminê xwe teng û destê wî kurt kir û heta dawiyê ji Şuca'eddîn daxwaza meşandina kar û barên Manrudê kir. Bi vî awayî hemû welatê Lora Biçûk ket bin desthilata Şuca'eddîn Xurşîd.

Şuca'eddînê Kurê Xurşîd

(Kurê Ebûbekirê kurê Mihemmedê kurê Xurşîd)

Piştî ku Xwedayê mezin ev ewra han a bi xêr û bereket anî ser wilayeta Loristanê, merdek wek Şuca'eddîn, rêvebirî û Fermanrewatiya Loristana Biçûk girt destê xwe. Kar û bar, waridat û serweta wê rêk û pêk kir. Piştê herdu kurên xwe, Bedir û Heyder, ji bo şerê Eşîreta Cengrûyî şand ser wilayeta Simhayê. Dema ku ev herdu begên han gihîştin wir, Kela Dezsiyahê* kirin bin abluqayê. Di vî şerî de Heyder hat kuştin. Kuştina

* Di wergera Tirki de "Dersiyah", wergera Sorani de "Kela Reş" û di Farisiya wê de "Qel'e Dezsiyah" e. -Z. A.

Heyder tesîreke mezin li ser Şucaeddîn kir û sond xwar ku kesek ji wê eşîretê sax nemîne û tevan di şûna xwîna kurê xwe de bikuje. Ev agirê tolevêkirinê şewateke wisan bi xwe re anî ku xelkê wê navçeyê bi tevayî ji can û jiyana xwe bêzar bûn, herkesî mal û waridata xwe dan hev û ji welatê xwe Manrud bar kirin û çûn.

Demeke dirêj şûn de, Şucaeddîn û birayê wî Nureddîn Mihemmed, bangî Bexdayê Dîwana Xelîfe kirin, ji wan hat xwestin ku Kela Mangreyê teslîmê mirovên xelîfe bikin. Wan jî ev daxwaz red kirin û nedan. Xelîfe, herdu xistin zîndanê. Nureddîn Mihemmed di zîndanê de mir û berî mirinê wesiyet li birayê xwe kir ku: Nebe tu carî dest ji wî kevirî berde. Wesiyeta birayê Şucaeddîn li ba wî gelek pîroz bû. Demek gelek dirêj di zîndanê de ma û bersîva wî, tenê ew bû: “Min nedaye û ez nadim.” Lê di netîceyê de jê re ronî bû ku heta keleyê nede, hezar hewl jî bide vala ye û bernadin. Wî jî bi neçarî da ser wesiyeta birayê xwe û di ciyê wê keleyê de ciyeke din ji xelîfe xwest û Dîwana Xelîfe jî wilayeta Tirazkê ya girêdayî Xuzistanê, di ciyê Kela Manrudê de dayê.

Şucaeddîn, dema ku rizgar kirin, hat Loristanê û 30 salên din hukumdartî kir. Di dawiya jiyana xwe de, ji ber kalbûniyê xurufî bû, qencî û xirabî ji hev cihê nedikir. Bedirê kurê wî û Seyfeddîn Rustemê kurê Nureddîn Mihemmed ê biraziyê wî, her wext li ber destê wî bûn û kar û barên wî dimeşandin. Di vê navê re Qralê Beyatê ku yekî Tirk bû, êrîşê ser Loristanê kir; dest avêt talan, birîn û şelandina xelkê. Leşkerên Loristanê di bin serokatiya Bedir û Seyfeddîn Rustem de li dijî vî dijminê êrîşker rabûn, piştî kuştin û birîndariyek gelek zêde, leşkerên Beyatê Tirk şikestin û gelek bi şerpezetî paşde kişîyan û hemû wilayeta Beyatê ji kirin ser Loristanê. Şucaeddîn, di netîca vê serkevtina mezin de, Bedirê kurê xwe û Seyfeddînê biraziyê xwe herdu bi hev re kir cînişinê xwe û wesiyet kir ku piştî mirina wî ev herdu bi hev re kar û barên welat bimeşînin. Lê Seyfeddîn Rustem îxanet li mamê xwe kir. Ket bin çengê Şucaeddîn, kurmên dilê xwe jê re rijand û wisan kir mejiyê wî ku guya Bedirê kurê wî, bi jina wî re bûne yek, dixwazin derman bidinê û ji holê rakin. Wek me got, Şucaeddîn xurufî bû, hiş û bîrek wî ya wisan nema bû ku rastî û derewên vî durûyî ji hev cihê bike. Bawerî bi vê yekê kir û ferman da ku Bedir bikujin. Lê Seyfeddîn Rustem, ji bo rojên bîn xwe ji vê bide paqijkirin, wek nîşana vê fermanê hingustîla mamê xwe jê sitand û Bedirê kurmame xwe kuşt. Çar kur li pey Bedir man: Husameddîn Xelîl, Bedreddîn Mes’ûd, Şerefeddîn Tehemtin û Emîr ‘Elî.

Demek bû ku Bedir hatibû kuştin. Rojekê Şucaeddîn pirsra wî dîke û dibêje: “Bedir li ku ye? Ez qet wî nabînim.” Hinek kesên ji malbata wî,

bûyera kuştina wî jê re dibêjin. Ji vê xeberê gelek diqehire, dikeve nav êş û eleman. Êdî arhan û kula mirina Bedir mecala bizavê jê dibire û di sala 621ê koçî (1225ê z) de, bi daxa Bedir serî danî û rûpelên jiyane dan hev. Têt gotin, zêdetirî 100 salan jiyaye. Ji ber dadmendî, însaf û evîniya wî, Lorî wî mirovekî qenc dizanin, niha jî tirba wî li Loristanê ziyaretgah e, ciyê daxwaz û niyazan e û ji bo hêviyan xelk diçin ser.

Seyfeddîn Rustem

(Kurê Nureddîn Mihemmedê Kurê Ebûbekrê Kurê Mihemmedê Kurê Xurşîd)

Piştî mirina Şucaeddîn bû fermanrewayê serbixwe yê hemû Loristana Biçûk. Husameddîn Xelîlê kurê Bedir ê mezin, serê xwe hilda û berê xwe da navenda xelîfetiye, li wir bicî bû û ma li hêviya firsetan. Lê, Seyfeddîn, gelek bi dadmendî û bi dilsozî bi kesên bindestê xwe re diborand. Di dema wî de kesekî nedikarî qasî misqalekê neheqiyê bike. Bereket, xweşî û erzanî bi yekcarî bi ser Loristanê de rijiya. Têt gotin ku di wan rojan de jinek ji gundê Waşcanê di ciyê daran de ceh di tendûra xwe de şewitandiyê û nanê xwe peytiye. Dema ku Emîr Seyfeddîn Rustem vê yekê sehdiye, bangê jinikê dike û jê dipirse: “Gelo sebebê vî tiştê han ê ‘ecêb çi ye ku tu dikî?” Jinik, di bersîva xwe de dibêje: “Ez vê ji ber vê dikim ku, ev bûyera han ji bo rojên bîn bibê çîrok û bê gotin; di dema Emîr Seyfeddîn de ewqas erzanî bûye, dexil û nan wekî hev wek şewat di tendûran de hatine bikaranîn.” Ev bersîva han gelek dilê Seyfeddîn xweş dike û jinikê xelat dike.

Ev yek jî tê gotin û dibêjin ku: Dema Emîr Seyfeddîn hatiye ser kar, 60 kesên ji Loriyan ên herî mêr û aza, dizî û şelandin dikirin, riya çûn û hatina karwanên bazirganan dibirîn. Vê rewşê xewa sultan û fermanrewayên Iraqê revandiyê û her çi û çawan kirine, nekarîne çarekê bi wan bikin û wan bigrin. Li ser vê, bêyî sekin Emîr Seyfeddîn Rustem li dijî wan radibe, mecal ji wan dibire, wan digre û dike zîndanê. Kes û nasên wan tawanbaran dikevin hêvî û lavahiyan û ji bo berdana her yek ji wan, sozê 60 hêstirên şeşdangî yên di eynî rengî de didin ku Seyfeddîn ji wan bistîne û dizan berde. Lê Seyfeddîn wan îdam dike. Di warê redkirina vê danûstandina han de jî wiha gotiye: “Ez naxwazim rojekê li ser rûpelên dîrokê ji bo min bê nivîsandin ku, Seyfeddîn bazirganê diz û rêbiran bû.”

Hemû van rastî û durustiyên han nekarîne Loriyan li ser rêça xwar û şaşiyê bidin alîkî. Di bin re bi birayê Seyfeddîn, Şerefeddîn re li hev dikin ku Seyfeddîn bikujin û wî deynin ciyê wî. Rojekê, dema ku Seyfeddîn di hemamê de xwe dişo, bi vê pîlana han dihesê. Bi serê rût, bi pîrça

lihevketî û nivşûştî bi mirovekî xwe yê beza re baz dide û ji hemamê derdikeve. Kesên leyzbaz serî datînin ser û bi pey dikevin. Dema ku digîhîje serê kopa Kuh Kulahê, mirovê ku pey re ji nişka ve êrîşê wî dike û tîrekê davêjê, lingekî wî birîndar dike. Taqeta Seyfeddîn a meş û bizavê namîne, bi vî halê xwe yê birîndar û bi van êş û arhanên birîna xwe ve, xwe digihîne ser kevirê û li ser rûdinê. Şerefeddîn Ebûbekirê birayê wî, tîrekê davêjê û wî dikuje. Piştî bangî Emîr ‘Eliyê kurê Bedir dike û tîne. Jê re dibêje: “Wî bigre û di şûna toleya xwîna babê xwe de serê wî jêke.”

Şerefeddîn Ebûbekirê Kurê Nureddîn Mihemmed

Piştî ku li Çiyayê Kuh Kulahê birayê xwe da kuştin, bi awakî dilxweşî hat nav avayîyan. Jina Bedir ku dayîka Husameddîn Xelîl bû, ew jî bi pêşwazigeran re çû pêşiya wan û şûşeyek tijî şeraba jehrkirî pêşkêşî wî kir û got: “Ji bo mizgîniya karê tolevêkirina mêrê min, vê şeraba han ji destê min bigre, binoşe û noşê canê te be.” Şerefeddîn li ser vê şerabê nesax ket. Wî dizanî ew şerabeke paqij e û ji ber dilxweşiyê jê re hatiye dan û qet nezanîbû ku jehr jê re hatiye dan. Nexweş ket, ket nav nivînan, gelek derd û cefayan kêşa. Lê piştî hinek baş bû. Hê nû dikarî xwe li ser piyan bigre, ji bo geşt û nêçîrê berê xwe da deşt û çîyan. Birayê Şerefeddîn, Izzeddîn Kirşasef, vê derketina Izzeddîn firsetek baş zanîbû û êrîş bir ser Emîr ‘Eliyê kurê Bedir û jê re got: “Dê baş e, birayê min birayê xwe kuşt, ew mafê wî bû, lê karê te çibû ku te xwe kir nav û agirê dijmintiyê geş kir.” Her di cî de, ew jî Emîr ‘Elî di ber tola birayê xwe de dikuje.

Dema ku Husameddîn Xelîl ji Bexdayê ev bûyer seh kirin, bi lez ket rê û ber bi Loristanê ve hat. Şerefeddîn, bi kesên derûdora xwe re li hev kir ku, dema Husameddîn Xelîl gihîşte vir û bê pîrsa nexweşiya min, ez ê lehêfê bikêşim ser çavên xwe, dê hûn jî tam wê çaxê êrîş bibin ser wî û bikujin. Husameddîn hat û çû seredana nexweş û wî jî wek di pêş de pîlan kiribû, lehêfê kêşa ser çavên xwe, lê kesên derûdora wî dest hilnedan û di vî karî de sistî kirin. Dema ku Husameddîn derdikeve û diçe, Şerefeddîn ji mirovên xwe gelek hêrs dibe û ji wan sebebê vê kirina wan dipirse. Ew jî jê re dibêjin: “Mîrê me, tu bi xwe ji me baştir dizanî ku tu di nav nivînê mirinê de yî, ji nû ve tu ji vê nexweşiya han xelas nabî. Vêca dema ku tu nemayî, ji bilî Husameddîn Xelîl kî yê me heye ku striyên me ji laşên me derîne û kar û barên Loristanê bimeşîne? Husameddîn, ciyê hevîyên me yên rojên bê ne, em çawan dikarin wî bikujin.” Lê, vê bersîva han hê zêdetir Şerefeddîn aciz û li ser kuştina Husameddîn Xelîl rikoyî kir. Ji ber vê, biryar da ku bi çî awayî dibe bila bibe, Husameddîn Xelîl bide kuştin. Husameddîn, pê hesiya ku li serê wî digerin û dikin wî bikujin, cardin

derket û berê xwe da melbenda Xelîfetiye. Di dawiyê de Şerefeddîn ji vê nexweşiyê serî ranekir û çirîskên jiyana wî tefiyan. Ji diyarê serbilindiyê firiya û çû alema şahiyê. Piştî wî, birayê wî Izzeddîn Kirşasêf li ser textê mîrekiyê rûnişt.

Izzeddîn Kirşasêfê Kurê Nureddîn Mihemmed

Li ciyê birayê xwe bû hukumdar û hefsarên rêvebirinê girt destê xwe; qasek şûn de bi jinbira xwe ya jinebî û xuşka Suleyman Şah Ebûh, Melîke Xatunê re zewicî.

Dema ku ev deng û behsên han li Bexdayê bi ber guhên Husameddîn ketin, biryar da ku bi çi awayî dibe bila bibe, Loristanê têke destê xwe. Bê sekin çû Xuzistanê û li wir, ji bo şerê Izzeddîn Kirşasêf leşkerek giran û mezin berhev kir û berê xwe da ser Loristanê. Şer û xwînrijî bi dilê Izzeddîn nebû, xwest bê şer û bê qirên Loristanê ji Husameddîn re bihêle. Lê xuşkên wî ketin pêşira wî, wî han dan, tûj kirin, tehanan lédan û lome lê kirin û jê re gotin: “Eger tu li hemberî wî şer nekî, em ê bi van jinitiyên xwe dest bavêjin karê mêran û netîce çi dibe bila bibe, em ê pê re şer bikin.” Li ser vê yekê, tehn û lomeyên jinan li Izzeddîn tesîr kirin û bi naçarî leşker berhev kir û ajot ser dijmin.

Herdu teref, li nêzikî gundekî li wan navçeyan rastî hevûdu hatin, dilê piraniya leşkerên Loriyan bi Husameddîn ve bû. Piraniya wan çûn baregaha Husameddîn Xelîl. Bi vî awayî Izzeddîn Kirşasêf şikest û paş de vekêşiya. Daxwaza wî ew bû ku xwe bigihîne Kela Kerbetê¹⁵⁴ ku Melîke Xatuna jina wî tê de bû. Lê dijminên wî pê hesiyan û eskerên xwe danîn ser riya wî û ji wan re gotin; eger hat bigrin. Ji ber vê, Izzeddîn nekariye xwe bigihîne keleyê û Husameddîn pey de hat û ew esîr girt û soz dayê ku nekuje. Vêca hat Kela Kerbetê abluqe kir û kele sê rojan li berxwe da û piştê bi ser gotina Izzeddîn, Melîke Xatuna jina wî deriyê keleyê jê re vekir û kele da destê wan. Bi vî awayî agirê şer hat tefandin û Fermanrewatiya Loristanê bi tevayî ket destê Husameddîn Xelîl.

Husameddîn Xelîl

(Kurê Bedirê Kurê Şucaeddîn Xurşîd)

Piştî ku Husameddîn Xelîl li ser textê Fermanrewatiya Loristanê rûnişt, Izzeddîn Kirşasêf ji bo cînişinê xwe diyar kir. Salek di ser re derbas nebû, rojekê şand pey Izzeddîn ku bê dîwanê. Melîke Xatuna jina Izzeddîn, ket nav diltengiyekê û hîs kir ku ji bo mêrê wê davikek hatiye vedan. Gelek li ser mêrê xwe sekinî ku xwe ji vê çûna han bide alîkî. Lê wî bi gotina jina xwe nekir û gelek bêtirs berê xwe da dîwanê.

Husameddîn Xelil ji gelek bi awakî nemerdi ew di mala xwe de kuşt. Melîke Xatun, dema ku pê hesiya mêrê wê hatiye kuştin, hersê kurên xwe; Şucaeddîn Xurşîd, Seyfeddîn Rustem û Nureddîn Mihemmed, bi dizî şand Bexdayê mala xalê wan; Suleyman Paşa Ebu.

Li ser vê bûyerê dijmintiyek ewqas mezin ket navbera Husameddîn Xelil û Suleyman Şah, tenê di nav mehekê de 31 caran leşkerên wan li dijî hev rabûn û şerên xwînavî û giran di navbera wan de qewimîn. Di netîceyê de Suleyman Şah şikest û Kela Biharê¹⁵⁵ û hinek herêmên din ên Kurdistanê ketin destê Loriyan. Qasek şûn de cardin Suleyman Şah leşker berhev kir û hat ser Husameddîn û li navçeya Dehlîzê rastî hevûdu hatin û vê carê Husameddîn şikest. Suleyman, ji wir berbipaş de vegebiya. Lê Husameddîn xwe berhev kir û kîn û kerba tolegirtinê wî çavsorî kiribû û cardin li dijî hevûdu rabûn. Vê carê jî Husameddîn, Suleyman Şah gelek şerpeze kir. Di dawiyê de gelek serok û kesên derûdora Suleyman Şah kuştin. Omer Begê birayê wî jî yek ji wan bû ku serê wî di wî şerî de çû.

Li ser vê, Suleyman Şah bi lez xwe gihande Bexdayê navenda xelîfetiye û bêdaletiya Husameddîn raxist ber çavan û daxwaza alîkariyê kir. Ji wir alîkariyek ji 60 hazar kesên çekdar pêkhatî sitand û di bin fermanderiya wî de meşyan û hatin şerê Husameddîn. Husameddîn Xelil, bi leşkerekî hejmara wî ji 3 hezar suwarî û 9 hezar piyadeyan pêkhatî li dijî wî sekinî. Li Deştê Şapûrê¹⁵⁶ rastî hevûdu hatin û di navbera wan de şer dest pê kir. Di destpêkê de leşkerên Suleyman Şah li ber xwe nedan û dest bi banzdanê kirin. Lê Suleyman Şah xwe di meydana şer de asê kir, ket handan û navtêdana leşkerên xwe û tesîrek wisan li ser leşkerên xwe yê berbibazê de kir, ku piraniya wan paşde vegebin nav qada şerî û êriş bibin ser dijmin. Husameddîn, li ser hersê telaqan sond xwar ku heta dijmin neşkîne yan dijmin xwîna wî nerijîne, dê di meydana şer de bimîne û dev ji şer bernade. Dijmin gelek zor dayê û ji hemû aliyan de êriş anîn ser û kirin bin abluqê. Husameddîn kuştin, laşê wî şewitandin, serê wî jî ji Suleyman Şah re birin û danîn pêşiya wî. Suleyman Şah, ji wan kesên ku serê wî anîn re wiha got: “Eger we ew bi zindî ji min re anîbûya, min dê jiyana wî misoger bikirîya û ew bibexîşanda. Lê em çi dikarin bêjin? Xwedê bi vî awayî teqdîr kir û wiha bû.” Ji ber wê wan herçar rêzên şîrê xwend:

“Ket tengiyê, şaş û gêj bû Xelilê bêçare
Dema ket dilê wî hesreta tovê Biharê

Şeytanên dilê wî çav berdan girtina welatê Suleyman
Lê bi mirî ket destê dêwên Suleyman”

Kuştina Husameddîn di sala 640^ê koçî (1243^{yê} z) de qewimî.

Bedreddîn Mes’ûd

(Kurê Bedirê Kurê Şuca’eddîn Xurşîd)

Dema ku birayê wî Xelîl Bedir li Deştê Şapûrê hat kuştin, wî xwe avêt ba Mengû Qaan û daxwaza leşkerekî jê kir û wiha got: “Hemû kes dizane ku em ji kevin ve girêdayî xanedana Xan in û ji we re sadiq in. Ji ber vê ji aliyê navenda Xelîfetiye ve alîkariya dijminê me hat kirin û ew jî di armancên xwe de bi ser ketin.” Li ser vê, Mengû Qaan¹⁵⁷ bi xweşî pêşwaziya wî kir û ew şand bin xizmeta Hulago Xan û bi wî re şandin Îranê. Dema ku Hulago meşiya ser Bexdayê, Bedreddîn pey re bû, di rê de Bedreddîn daxwaz ji Xan kir û got: “Eger Bexdad girt, gerek e Suleyman Şah bike beşa talanê wî.” Hulago jê re got: “Ez nikarim sozê bidim te, ev soz tişteki giran e, ji ber ku her Xwedê dizane çawan dibe.”

Dema ku Hulago Bexdad girt û dest bi kuştin û qetliaman kir, Suleyman di şer de hat şehîdkirin. Wê çaxê Bedreddîn cardin ji Hulago daxwaz kir ku mal, aîle, kes û nasên Suleyman Şah bide destê wî. Hulago ev daxwazên wî qebl kirin û di vî warî de fermanek derxist. Bedreddîn xuşk, aîle û mirovên Suleyman Şah hemû anîn Loristanê. Lê di ciyê ku tole ji wan bistîne, gelek bi awakî merdî bi wan re da û sitand. Piştî ku Bexdad hat îmarkirin û bû ciyê jîyanê, Bedreddîn ji zarokên Suleyman re got ku, ji kîjan kesê re Bexdad ji Loristan xweştir e, dikare here û li wir jî her dê di bîra min de be û ez ê çavdêriya wan bikim. Çi kesê dimîne û ji xizmatiya min razî ye jî, ez amade me wan bikim bûk û zava ji xwe re. Hinek ji wan li ser daxwaza xwe çûn Bexdayê û yên man jî bi awakî rêz û bi qedir ji malên mîran keç ji wan re hat dayîn û ji wan keç hatin xwestin û bi benên xizmatiya xanedaniyê ve rûniştin.

Bedreddîn Mes’ûd, mirovekî dadmend, hejarperwer, dilnêrm û xwendewarekî hunermend bû. Tê gotin; çar hezar meselên fiqhê yên Mezhebê Şafi’î jiber kiribû û ewqas Xwedêtirs bûye ku tu carî tiştên nerewayî nekiriye. Bedreddîn, şanzdeh salan fermanrewatî kir û di sala 658^ê koçî (1261^ê z) de çû rehma Xwedayê mezin.¹⁵⁸

Piştî mirina Bedreddîn, di navbera kurên wî Cemaleddîn Bedir û Nasireddîn Omer û kurê Husameddîn Xelîl, Taceddîn Şah de li ser textê fermanrewatiyê dubendî derket. Kar gihîşte wê derecê ku çareserkirina vî karî ket destê Abaqa Xanê Moxolî. Di dawiyê de xwe avêtin baregaha

Abaqa Xan. Wî jî ji ber sebebên siyasî, fermana kuştina herdu kurên Bedreddîn Mes'ûd da û rêvebirina Loristanê jî da destê Taceddîn Şah.

Taceddîn Şah

(Kurê Husameddîn Xelîlê Kurê Bedirê Kurê Şûcaeddîn Xurşîd)

Ji aliyê Abaqa Xan ve li ser tac û textê Loristanê hat danîn û 17 salan Loristan birêve bir. Di sala 677*an de, cardin li ser fermana Abaqa Xan hat kuştin û biryar hat dan ku rêvebirina kar û barên Loristanê bidin destê herdu kurên Bedreddîn Mes'ûd: Felekeddîn Hesen û Izzeddîn Huseyîn. Felekeddîn bû hakimê Ulayê¹⁵⁹ û ji Izzeddîn re jî meşandina kar û barên Yinco (Inco)¹⁶⁰ hat sipartin. Fermanek jî hat derxistin ku piştî Felekeddîn, Izzeddîn li ciyê wî rûne. Van herdu birayên han 15 salan bi hev re rêvebirina Fermanrewatiya Loristanê meşandin û Loristan gelek geş kirin, pêş de birin û dadmendî cîbicî kirin. Gelek neyar û dijminên xwe ji ser riya xwe rakirin û êrîş birin ser welatên wekî Beyat, Bîjr û Nehawendê jî û ev ciyên han demek gelek dirêj di bin destê wan de man.¹⁶¹

Sinor û kewşenê di bin fermanrewatiya wan de, ji wilayeta Hemedanê digirt heta Şûsterê û ji Îsfahanê digîhişt welatê Ereban. Hejmara çekdarên wan ji 17 hezar kesan derbas bûbû. Felekeddîn, gelek mirovekî bi aqil, zîrek, hişyar, zana û dîndar bû û gelek jî hez ji henek û laqirdiyan dikir. Lê Izzeddîn tam eksê wî, gelek bi kîn, sawm û ceberrut bû û tu carî merhemet bi gunehkaran nedikir. Herdu bira jî, ewqas hevalê feqîran û dadmend bûn ku di saya wan de xedrî û neheqî di welat de nemabû. Wek dibêjin; dostên feqîr û hejaran û dijminê zor û zordaran bûn. Ji bo xiyarekî, serê serokekî zordaran jê dikirin. Herdu ewqas ji hevdu razî bûn ku kesekî nekariye dubendiyê têke navbera wan. Bi hev re û bi yekdilî welatê xwe birêve birine û geş kirine. Hukumdarên Îranê jî gelek ji wan razî bûne û destê xwe dirêjî wan nekirine.

Tiştêkî 'ecêb û tesaduf e ku, Xwedayê mezin di cîhana jiyane de çawan ew ji hev neveqetandin, di cîhana din de jî neveqetand û herdu jî di eynî salê de, yanî di sala 692'yê koçî (1294ê z) de, di dema desthilata Keyxatu Xan de mirin. Li pey Felekeddîn bi navê Bedreddîn kurek ma, Izzeddîn jî kurekî bi navê Nureddîn Mihemmed li pey xwe hişt.

Cemaleddîn Xidir

(Kurê Taceddîn Şahê Kurê Husameddîn Xelîlê Kurê Bedreddînê kurê Şûcaeddîn Xurşîd)

* Di Farisî û wergera wê ya Soranî de wekî me nivîsandiyê, lê di wergera Tirkî de 670'yê koçî ye. Tarîxa di wergera Tirkî de şaş e. -Z. A.

Li ser fermana Imparator Keyxatu Xan Cemaleddîn Xidir bû Fermanrewayê Loristanê. Lê Husameddîn Omer Begê kurê Şemseddînê kurê Şerefeddîn Tehemtinê kurê Bedirê kurê Şûcaeddîn Xurşîd û Şemseddîn Lenbekî, xwe zêdetir nêzikê hukumdariyê dizanîn, wekî adet bû serî li ber wî netewandin. Di sala 693'yê koçî (1295ê z) de, bi leşkerek Moxolî yê baregaha wan li nêzikî ser sinorê Xurremabadê bû, li hev kirin. Şevkê ji nişka ve bi ser wan de girtin, Cemaleddîn û hinek pismamên wî kuştin û bi vî awayî bûn sebeb ku nesla Husameddîn Xelîl bi carekê qir bibe.

Husameddîn Omer Beg

Wekî li jorê derbas bû, piştî ku Fermanrewatiya Loristanê bi zorê bi dest xist, Mîrên Loristanê Semsameddîn Mehmûdê kurê Nureddîn Mihemmed û Izzeddîn Mihemmed pey re dest bi şer kirin. Ji bilî wan, Emîr Danyal ku ji binemala Kirşasef bû, bi çend kesên mîr û mezinan re di vî warî de pey re di nav ittifaqê de bûn, li hev kirin û li dijî Husameddîn Omer Beg rabûn. Dixwestin tola kurên Taceddîn Şah jê vekin û vê yekê jî digotin: “Husameddîn Omer layîqê rêvebirina kar û barên serokatîyê nîne, ji ber ku ji neslek wisan hatiye ku tu carî hukumdartî nekirine. Yê ku layîqê hukumdartî û mîrîtiyê ye, Semsameddîn Mehmûd e. Çunkê bab û bapîrên wî mîr û rêvebirên kar û barên Loristanê bûn.”

Semsameddîn Mehmûd, bi rastî xortekî gelek hişyar, zana, mêrxas, zîrek û bîaqil bû. Semsameddîn, bêsekin ji Xûzistanê bi leşkerek giran ve meşiya û hat gihîşt ser sînorê Xurremabadê. Li ser vê, rîsipî û rîcakar ketin navbera wan û nehîştin di navbera wan de şer biqewime. Di dawiyê de bi van mercên han li hev kirin: Şhabeddîn Lenbikî û birayên wî ku wek agirê bin kayê ne û sebebê fitne û fesadiyê ne, dê di Loristanê de nemînin û welat terk bikin. Husameddîn Omer jî di lehê Emîr Semsameddîn Mehmûd de dev ji desthilata Loristanê berde. Bi vî awayî Semsameddîn Mehmûd hakîmiyet kir destê xwe.

Semsameddîn Mehmûdê Kurê Nureddîn Mihemmed

Piştî ezilkirina Omer Beg, Semsam bi wê hewayê perê dilê xwe li ser textê fermanrewatiyê rûnişt û kar û barên welat bi awakî gelek rêk û pêkî girt destê xwe, di demek gelek kurt de Loristan bi tevayî pêş xist. West derbas bû û dem hatin û çûn, rojekê Semsameddîn tik û tenê bi serê xwe çû ji bo kuştina Şhabeddîn Ilyas Lenbikî û birayên wî û êrîşê wan kir. Wan jî dest birin ber xwe û li hemberî wî berevaniya xwe kirin û ew bi

awakî giran birîndar kirin. Birînên di laşê wî de gihîştin 54'an, lê ew bi wan birînan neket û ji ber wan baz neda. Piştî ket pey wan, ew heta serê kopa çiyayekî bilind ê ji befrê dagirtî birin, ew tehdît kirin, îxtar kirin û di dawiyê de ew li serê wî çiyayî asê kirin. Piştî ew ji çiyê daxistin xwarê, tev girtin û kuştin.

Piştî vê bûyerê, neviyê Şêx Kahweyh çû xêveta Xazan Xanê Moxolî û şikayeta Omer Beg û Semsameddîn Mehmûd kir û jê daxwaz kir ku xwîna Cemaleddîn Xidir û Şahabeddîn Ilyas wenda nebe û tola wan bistîne. Li ser fermana Xazan Xan, Omar Beg û Semsameddîn hatin bang kirin ji bo baregahê. Xazan Xan sebebê kuştina Cemaleddîn Xidir ji Omer Beg pirsî. Omer Beg bersîv da û got: "Çunkî wî ez nekuştim." Xazan Xan, vê carê jê pirsî: "Te çima zarokê wî yê biçûk kuşt?" Omer Beg, ji bo bersîvdanê gelek fikirî lê bêdeng ma. Li ser vê, Xazan Xan ew da destê kes û nasên Cemaleddîn Xidir û di şûna tola xwîna xwe de kuştin. Her bi vî awayî Semsameddîn Mehmûd ji di şûna tola Şahabeddîn Ilyas de hat kuştin. Ev bûyera han di sala 695ê koçî (1295, 1297ê z) de qewimî.

Izzeddîn Mihemmed

(Kurê Emîr Izzeddîn Huseyînê Kurê Bedreddîn Mes'ûd)

Piştî kuştina Omer Beg û Semsameddîn Mehmûd, Izzeddîn Mihemmed hê di salên xwe yên zaroktiyê de derket ser textê mîrekiyê û bû Fermanrewayê Loristanê yê serbixwe. Lê Bedreddîn Mes'ûdê kurê Felekeddîn Hesên ê kurmamê wî, ji bo ku bi temen ji wî mezintir bû, li ser desthilatê li pêşiya wî bû asteng û di navbera wan de nexweşî dest pê kir. Di dema desthilata Sultan Mihemmed Xwedabende de, fermana naznavê "Atabegî" û desthilata Loristanê ji Bedreddîn Mes'ûd re û ji Izzeddîn Mihemmed re jî meşandina kar û barên xezîneyê yên gelemperî û lênêrîna kar û barên Inco (Yinco) Xan ji aliyê împaratoriyyetê ve hat dan. Qasek şûn de ev herdu wezîfeyên han bi desthilatê ve cardin sipartin Izzeddîn Mihemmed. Ew jî heta sax bû, hemû karbidestîya wilayetê di destê wî de ma û piştî di meheka sala 716'yê koçî (1316/1317'yê z) de bi 'ecelê xwe mir.

Dewlet Xatûn a Jina Izzeddîn Mihemmed

Piştî mirina Izzeddîn bû şahbanûya axa Loristanê û li ser textê mîrekiyê rûnişt. Lê di dema wê de kar û barên rêvebirina welat roj bi roj ber bi nebaşî û xerabiyê ve çû. Herkes bi serê xwe bû, kesekî guhê xwe nedida wê û îtibara malbata hukumdar ket. Piraniya kar û baran ji aliyê memûrên Dîwana Moxoliyan ve dihatin meşandin. Di netîceyê de

Dewlet Xatûnê nekariye çareseriyekê jê re peyda bike û naçar maye kar û barên hukumetê ji birayê xwe Izzeddîn re berde.

Izzeddîn Huseyînê Birayê Dewlet Xatûn

Di şûna xuşka xwe de hefsarê Fermanrewatiya Loristanê girt destê xwe û qasî 14 salan bi dadmendî û biînsaf hereket kir. Di vê muddeta han de xelkê Loristanê di bin siya dadmendî û bêdengiyê de ma; jiyanek xweş, şad, têr û tijî borand. Piştî kurê wî li ciyê wî rûnişt.¹⁶²

Şuca'eddîn Mehmûd

Piştî mirina Izzeddîn, Şuca'eddîn Mehmûdê kurê wî li ciyê wî bû hukumdar. Lê ew ne mirovekî wekî babê xwe bû. Yekî necamêr û zorker bû û temamê xelkê ji destê wî ah û nalîn dikirin. Di sala 750'yê koçî (1349/1350'yê z) de, xelkê li hemberî wî serî hildan û ew kuştin.

Melik Izzeddînê Kurê Şuca'eddîn Mehmûd

Piştî kuştina babê xwe li ser textê mîrekiyê rûnişt; di dema wî de peywendî û peymanên dostî li gel sultan û waliyên Iraqê hatin danîn, bi van kirinan qîmeta wî zêde bû û nav û dengê wî belav bû. Piştî felekê piştî xwe dayê û di sala 790'ê koçî (1389'ê z) de, Emîr Tîmûrê Kurganî ew di Kela Damyanê yê ji Berucerd niv fersex dûr, derûdora wî rapêça, ew girt û şand Semerkendê. Seydî Ehmed ê kurê wî jî şand Endikan. Piştî perwerdekirineke sê salan, ew wekî berê şand ser Fermanrewatiya Loristanê. Lê zulm, serhişkî û di meşandina kar û baran de helwestên xerab ên kurê wî Seydî Ehmed, ew xist tengiyê. Moxoliyan ew bi serhildan û îsyane tawanbar kirin. Piştî ket destê bacgirên Moxolan, ew girtin û di sala 804'ê koçî (1402'yê z) de birin bajarê Sultaniyye. Ew di sûka bajêr de bi zindî gurandin û piştî hilavêstin. Laşê wî heft rojan li sûka bajarê Sultaniyye hilavêstî ma.

Seydî Ehmed

Heta Emîr Tîmûr li ser dinyayê bû, nediwêriya derkeve ji derve û riya deşt û çîyan dabû ber xwe, her roj li ciyekî, her şev li gundekî û her dem li kolan û kuçeke Loristanê xwe vedişart. Bi vî awayî perîşanî û çarereşî dijiya. Piştî bûyera Tîmûrleng û êrişa wî li ser wilayetê, heta sala 815'ê koçî (1403'yê z) rêvebirina kar û barên Loristanê di destan de ma û piştî mir.

Şah Huseyîn ê Kurê Melik Izzeddîn

Piştî mirina Seydî Ehmed, Şah Huseyînê kurê Izzeddîn bû

Fermanrewayê Loristanê. Şah Huseyîn mirovekî bê sebir û hişk bû. Êrîş bir ser Hemedan, Girbadkan û hinek ciyên Îsfahanê. Dema ku Sultan Ebû Se'îd Kurganî desthilatî girt destê xwe, ji vê îstîfade kir û Hemedan girt. Ji wir berê xwe da ser Qışleya Şarezorê û êrîş bir ser Eşîreta Baharlû. Lê Korpîr 'Eliyê kurê 'Elî Şeker ê serokê Eşîra Baharlû, riya çûnê lê girt û di sala 873'yê koçî (1468/1469ê z) de ew kuşt.

Şah Rustemê Kurê Şah Huseyîn

Demek gelek dirêj mezintiya Loran kir. Dawiyê xwe gihand ba Şah Îsmailê Sefewî û ket bin xizmeta wî. Ji aliyê Şah ve, wekî ku li hemberî mîr û fermanrewayên din jê re bibe ciyê meth û senayê, hat qebûlkin, gelek rêz lê hat girtin, qîmet pê hat dayîn û ew hat serbilindkin. Lê gelekî di nav vê xweşiyê de nema, piştî demeke kurt ev dinya han a tijî xem, di cî de hişt û serî danî.¹⁶³

Uxurê Kurê Şah Rustem

Uxur, kurê Şah Rustemê mezin û yê herî bi aqil bû. Piştî babê xwe bû Fermanrewayê Loristanê. Piştî di sala 940ê koçî (1534ê z) de, dema ku Ubeyd Xanê Ozbekî êrîş anî ser Îranê û gihîşt Xorasanê, Uxur ji bo berterefkirina vê êrîşa han bi leşkerên Şah Tehmasb re çû û ji bo serokatiya Loristanê jî birayê xwe yê biçûk Cîhangîr, di ciyê xwe de hişt.

Cîhangîr, ji vê firsetê îstîfade kir, dilê eşîret û fermanderên leşkerê Loristanê ber bi xwe ve kêşa û xwe Fermanrewayê Loristanê îlan kir. Dema ku leşkerên Şah ji sefera Xorasanê paş de vegeyriyan, Emîr Uxur ev deng û behsên han ên nexweş seh kirin û daxwaza vegeyriyê ji Şah kir, ji leşker veqetiya û bi çarnalî hespê xwe ber bi Loristanê ve ajot. Di rê de li derûdora Nehawendê, hinek serseriyên rût û birçî li derûdora wî berhev bûn; kesekî ji mezin û serokên Loristanê îltîfat pê nekirin. Ji ber ku van sêdaqeta xwe bi Cîhangîr re diparastin. Ji ber vê, piştî hinek şer û kuştinan Uxur esîr ket û hat kuştin.

Cîhangîrê Kurê Şah Rustem

Piştî kuştina birayê xwe, Cîhangîr li Loristanê tenê bi serê xwe bû fermanrewayê serbixwe. Qasê neh salan bi serbestî hukumdarî kir. Dawiyê, di sala 949ê koçî (1542/1543'yê z) de, li ser fermana Şah Tehmasb hat kuştin.¹⁶⁴

Şah Rustemê Kurê Cîhangîr

Piştî ku Şah Tehmasb Cîhangîr kuşt, Ebû Muslimê Guhderzî ku lala û

beyraqdarê zarokên Cîhangîr bû, Şah Rustemê kurê Cîhangîr nîv bi zorî nîv bi xweşî kêşa û bir ba Şah Tehmasb û bi destê xwe ji Şah re diyarî kir û bi vê yekê jî girêdan û sêdaqeta xwe nîşan da. Li ser vê, di cî de li ser fermana Şah, qeyd û zincîr kirin piyên Rustem, avêtin Kela Alemutê¹⁶⁵ û zîndan kirin. Di muqabilê vî karê baş de, ku Guhderzî kir, paye û dereceya “Mîr Axurî” yê taybetî yê şahane jê re hat dan û di nav hevkarên wî de hat serfirazkirin.

Bi navê Mihemmedî kurekî din ê Cîhangîr hebû, lê hê gelek zarok bû, kar û barên mîrektî û hukumdartî ji derveyî taqeta wî bû. Loriyan bi dizî ve ew birin çiyekî navê wî Çengle yê gelek asê û li wir veşartin. Ji ber ku ji bilî wî êdî kesek ji vê binemala han nemabû ku mafê wî yê rêvebirî hebe. Ji ber vê, demek ew eşîret û qebîle bê mîr û hukumdar man.

Rojekê ji rojan, mirovekî serserî û beredayî ku bi ser û sîmayê xwe gelek li Şah Rustem diçû, peyda bû, got: “Ez Şah Rustem im û min ji Kela Alemutê baz daye”, xelkê jî bawer kir. Mirovê me gelek bêtirs û bi serbestî berê xwe da mala Şah Rustem û xwe kir serdarê malê. Jina Şah Rustem ku çendîn sal bû mêrê wê jê dûr hatibû xistin, bi hatina wî kêfxweş bû. Xwe bi destê wî ve berda û li gel wî rabû û rûnişt û ew mêrê xwe dizanî. Xelkê jî ku dîtî mal û zarokên wî pê xweş û şad in, li ba wan jî qet tu dudilî û gumanek nema ku Şah Rustemê rastî hatiye. Gelek bi rizaya dilê xwe ketin bin fermanrewatiya wî û ew kirin fermanrewayê xwe. Dema ku ew xebera han a ecêb û sehnekirî gihîşt Qezwînê û bi ber guhê Şah ket, bi lez Şah Rustem ji girtîxanê berda û fermana serdartiya Loristanê û bi ser de rêvebirina hukumeta Xurremabad jî carek din ji nû de jê re hat dan û jê re hat gotin ku, bi lez û bez xwe bigihîne wê navçeyê. Şah Rustem wek teyrê ji qefesê hatibe berdan û leza çûna hêlîn û sertêdana têtjikên xwe bike, wisan lê hat. Wekî şair gotiye: “Riya du rojan rojekê birrî û xwe gihandê.” Bi bê bihndan, bi roj û şev, bi çarnale û rehwanî ber bi Loristanê ve lezand û li tu ciyî ranewesta, heta xwe gihande nav kes û nasên xwe.

Dema ku Şah Rustem xwe gihand Loristanê û ket nav qebîle û eşîretan û rastiya vê meseleyê hîn bû, “Şah Rustem” ê derewîn, bêsekin firar kir û xwest ji vê gîrdaba ku ketiyê rizgar bibe. Lê dostên Şah Rustem, nehîştin “Şah Rustem” bê xem roja xwe bibe serî. Bi pey ketin, girtin anîn û li ber çavên alemê kevirbaran kirin.

Di wê navê re birayê Şah Rustem, Mihemmedî mezin bûbû û di navbera wî û Şah Rustemê birayê wî de li ser desthilata Loristanê şer û astengan dest pê kiribûn. Heta kar gihîştibû wê derecê ku, li hemberî hevûdu çekdarên hev rakin û bi şûr û tîran li dijî hevûdu rawestin. Mezin û rîspî ketin navberê û berevaniya wan kirin. Li ser esasê ku Şah Rustem

birayê mezin e, rêvebirina ji şeş Eyaletên Loristanê çarên wê bidin wî û ya duduyên wê jî ji Mihemmedî re bimîne û bi hev re jî bijîn, ew li hev anîn. Li ser vê, herdu bira bi dil li gel hev aş bûn, gelek bi xweşî û biratî dema xwe derbas kirin.

Di sala 974^ê koçî (1567^ê z) de, li ser fermana Şah Tehmasb, Emîr Xan El-Mûsilî yê waliyê Hemedanê ji bo berhevkirina bacên Lora Mezin ên bi navê Bextiyariyan bi nav û deng e, hat. Wekî me berê behs kir, piştî ku Atabeg Şah Huseyîn bi destê Xiyaseddînê kurê Kawîs hat kuştin, Xiyaseddîn ji tirsê Mîrza Şahrux ji welat baz da û ji wê şûn de jî nesla Atabegên Lorî neman. Di wê navê re, herêma Loristana Mezin ku bi navê welatê Bextiyariyan bi nav û deng e, desthilatdariya wê herroj di nav destguhertinê de bû. Di dema Şah Tehmasbê Sefewî de mezintiya Bextiyariyan ji Tac Emîr ê mezinê Eşîreta Istirkî hatibû sipartin. Ew jî dibû her sal pereki gelek zêde bi navê diyariyan pêşkêşî Dîwana Şahîtiyê bike. Salekê, dema ku Tac Emîr di dana vê de ket tengiyê, Şah fermana serlêdana wî derxist. Piştî serê Tac Emîr hat lêdan, herêma Bextiyarî bi mercê ew her sal 10 000 serî hêstir bide sipartedar (wekîl) û memûrên Şah, dan destê Mîr Cîhangîrê Bextiyarî yê mezinek wê eşîretê. Di vî warî de Şah Rustem jî bû kefilê wî.

Bi vî awayî, dema ku Emîr Xan ji bo berhevkirina hinek mal çû navçeyên Dezful û Şûşter ên herêma Xuzistanê ku di bin desthilat û teserrûfa Ereben Benî Muşêşê de bûn, Şah Perwera xuşka Uxur û jina Şah Rustem, fermanek dizî ya Şahîtiyê ya di derheqê girtina Mihemmedî de û bi navê Emîr Xan hatî nivîsandin bi dest xist.

Vêca kurtiya vê meseleyê ev e: Dema ku Emîr Xan ber bi wî ve hat û nêzikê Remabadê bû, Mihemmedî çû ziyareta wî, ew dît û qasek çû li balê û hat. Rojekê, Emîr Xan, Mihemmedî û gelek ji mirov û hevalên wî gazi ziyafetekê dike, piştê dema ku hejmara wan tamam dibe, Emîr Xan, Mihemmedî û sed kesên ji mezin û serokên Loristanê digre û destgîrêdayî ji Seraya Şah re dişîne. Şah jî wan tevan di Kela Alemutê de dike zîndane¹⁶⁶. Eger Xwedê musaede bike, em ê dûr û dirêj serpehatiyên Şah Rustem û Mihemmedî binivîsin.

Mihemmediyê Kurê Cîhangîr

Mihemmedî di Kela Alemutê de deh salan ma, di muddetê van deh salan de her çar kurên wî; ‘Elî Xan, Asilmaz, Cîhangîr û Şahwêrdî, di Loristanê de hergav serêşî û serhildan saz kirin. Berê xwe dan Şah Rustemê mamê xwe û bûn agir û pêt ketin pêsîra wî û xewên şevan lê heram kirin. Ew tenê bi van neman, êriş birin ser welatên bin destê Şah

ji û Şah ji şaş û perîşan kirin. Hemedan, Cerbadqan, derûdora Îsfehanê û çend bajarên din talan kirin. Şah Rustem, mîran û memûrên Qizilbaşan, li ser wan sînoran li dijî wan berxwedanek mezin kirin, lê nekariyan tu çarekê jê re bibînin û ji holê rakirina di têkelhevî û aloziyan de naçar man.

Di dawiyê de, kesên ku kar û barên dewletê dimeşandin, rawêşkerên Şah, ji bo çareserîya vê belaya han û dawîlêanîna têkilheviyên hundurê welat, bi yekdemî pêşniyarek kirin. Pêşniyar ev bû: Mihemmedî ji zîndanê bê rizgarkirin û wekî rehîne li ba femanderekî Qizilbaşan ê mezin bê danîn. Eger ji kurên xwe re binivîse û ji wan re bêje ku bila bîna Seraya Şah Tehmasb, bila jê re soza dayîna Fermanrewatiya Loristanê bê dan. Çareserkerîna vê asteng û girêkê tenê dikare bi vê rîya rast bê helkirin. Dema ku rewş ji Mihemmedî re hat gotin, ew gelek şa bû. Lê Qizilbaşan ji bilî mercê daneanîna kurên wî li Seraya Şah, barê 30 hezar serî hesp, hêstir, pez û dewaran a ku gelek e pêşkêşî memûr û sipartedarên Şah bike ji xistin ser. Bi vî awayî piştî cîbicîkirina van mercan dê ew biçûya ser desthilata Loristanê.

Li ser nêrîna rawêjkerên mîran û erkanê dewletê, Şah, Mihemmedî ji Kela Alemutê azad kir û wekî rehîne şandin Qezwîn û teslîmê Huseyîn Begê Ustaclû kirin. Ji wir nameyek ji kurên xwe re şand û got ku: “Qet dereng nemînin û 30 hezar hesp û pez ên ji hukumeta Loristanê tê xwestin amade bikin û bêsekin binin Qezwînê.”

Kurên Mihemmedî, gelek bi germî dest birin ber xwe û 30 hezar hesp, pez û dewar berhev kirin û berbi Qezwînê ve ketin rê. Dema ku gihîştin gundê Şerefabadê ku fersahek ji Qezwînê dûr e, cewab ji babê xwe re şandin ku vaye gihîştin wir û fermana wî ji wan re çi ye? Mihemmedî, ji Huseyîn Begê Ustaclû re got ku: “Koleyên te gihîştine gundê Şerefabadê û pêşkêşî û emanetên Şah anîne. Ya herî baş ew e ku ez bi xwe biçim Şerefabadê û heywanan bibînim, jar û riziyan jê bijêrim, yê têrgoşt û qelew ji Şah re binim ku soza min bê cî û ez jê şerm nekim. Ji xwe eger di vê bijartin û veqetandinê de kêmasiyek derket, piştî em ê şûna wan tijî bikin.” Huseyîn Beg, ev pêşniyariya han di cî de dît, çend kesê ji muhafizên xwe yê rutbebilind pê re danî û çûn gundê ku kurên wî li wir bûn. Lê heta ew gihîştin Şerefabadê şev bi ser de hat, Mihemmedî ji hevalên ku bi wî re bûn got: “Va şev bi ser me de hat, bi rastî mirov nikare di vê tarîtiyê de pez û hespên baş û xerab ji hev cihê bike. Em ê serê sibê rabin û bi çavên ronî li heywanan binêrin û bizanin kîjan qelew in û kîjan jar in. Ev demeka dirêj e jî min berxikên li ber dilê xwe nedîtine, ez dixwazim îşev wan têr bibînim û bi wan re şeva xwe derbas bikim. Her

wekî tê zanîn jî, ‘şerên sibani ji xêrên êvaran çêtir in.’ Ya baş ew e em serê sibê bi hev re wan hesp û pezan di bin çav re derbas bikin”

Qizilbaşên bi Emîr Mihemmedî re bûn, van gotin û pêşniyarên wî maqûl dîtin. Li gor gotinên wî hereket kirin û mêvandariya li ba kurên wî di cî de dîtin. Bi vî awayî, Mihemmedî tariya şevê fîrset zanîbû, ji xwe û kurên xwe re hespên herî baş bijartin û navê Xwedê anîn, mamzeyên zengiyarî danîn ser tehlêlê kehlêlê, wek bayê birûskê û tîrên sar, bi wî awayî ajotin û gotin: Loristan tu li ku yî xwe ragire em hatin! Li milê din, dema ku bû sibe ev deng û behsên bazdanê li Qezwînê belav bûn, Şah Tehmasb bi lez fermana pêketina Emîr Mihemmedî û herdu kurên wî da Emîr Xan ê waliyê Hemedanê û hinek fermanê û mîrên pê re bûn. Lê hespên di bin rikêfa ‘Eceman de, di wê taqet û qudretê de nebûn ku bigihîjin toza siwarên Loran, gelek siwarên wan di rê de telef bûn û destvala paş de vegeriyan. Mihemmedî û kurên wî riya deh rojan, çar rojan ajotin û xwe gîhandin Loristanê.

Dema ku Şah Rustem pê hesiya birayê wî Mihemmedî bi kurên xwe ve tîn, zanîbû jê re nameşe, gaz û kudên xwe dan hev. Her sê telaqên bûka saltanat û desthilatdariyê avêtin. Ket nav bêaramiyekê û kunên mişkan jê re bûn koşk û seray. Bi vî awayî nekarîbû xwe li tu cîyî rabigire. Ew çûn bû ku çû û heta xwe gîhande kolanên Qezwînê. Li Qezwînê jî, ji bo ku êdî karê kesekî pê nemabû, tiştê nesipartinê û hêdî hêdî heliya û heta rojekê ji birçîtî û tazîtiyê serî danî û navê wî ji ser rûpela jiyane hat maliştin.

Mihemmedî, li seranserê axa Loristanê bû hakimê mutleq û emîrê serbixwe. Desthilatdariya Xwedê neba kesek di ser xwe re nedidît. Gelek bi serbestî û azadî dijiya, quruşek waridata Loristanê vala nedîçû û nediket berîka tu necamêrekî. Merdî û siyasetmedariya ku pey re hebû, giraniyek wisa lê peyda kir ku Şah Tehmasb û Şah Îsmailê duduyan jî himên dostiyê li gel bavêjin. Bi herdukan re jî gelek riyek baş a siyasî bi aqilane meşand. Piştî ku Şah Îsmail mir, Mihemmedî xwe kir alîgirê rehmetî Sultan Muradê Osmanî yê sisiyan û Sultan bi dostiya Mihemmedî gelek şad û dilxweş bû. Ji ber vê, ji aliyê karbidestên Asîtaneyê* ve hat tîfîkirin û nahiyeyên girêdayê Bexdada diyarê aşîtiyê yên wekî Mendel, Çesan, Baderanî û Tersaq ên di bin mulkiyeta Padişah a taybetî de bûn, kirin ser eyaletê wî ya eslî. Waridata wan a salane nêzîkî 12 zêrên (kîs) Osmanî bûn ku, bi pereyê Iraqê dikir 600 tûmen. Ji bilî van, fermana eyaletê bab û bapîrên wî û cîyên pê ve girêdayî ya Loristanê jê re derket.

* Di wextê Osmaniyan de ji bajarê Stenbolê re dihat gotin. -M. E. B.

Xelatên bi qîmet û hêja yên wekî şûrên çeprast ên neqîşkîrî jê re hatin şandin.

Çend sal bi vî awayî di ser vê rewşa han re derbas bûn. Mihemmedî, bi ser hev dilsozî û bawermendî bi dest dixist. Lê di dawiyê de di navbera wî û mîrêmîran û fermanderên Osmanî yên din ên Bexdayê de dubendî derket û dûpişk û koremarên hesûdiyê ketin navbera wan. Wan, dest pê kirin di nezdê Seraya Osmanî de lîstik li hemberî wî saz kirin. Wî, cîbicînekirina wezîfeyên ser milê wî û bêседаqetî tawanbar kirin. Di dawiyê de ji bo girtina wî fermanek padişah bi dest xistin. Lê Mihemmedî, tam di wextê wê de bi lîstikên Mîrêmîranê Bexdayê yên di derheqê wî de amade kiribûn hesiya û xwe jê diparast û firset nedida ku wî bigrin. Heta rojekê yek ji wan zabitên Bexdayê bi fiilî êrişê Mihemmedî kir û xwest wî bigre, lê bi ser neket. Ji wê rojê şûn de Mihemmedî gelek li xwe miqate bû û xwe diparast, xwe zêde nêzîkî Bexdayê nekir. Dev ji çavdêriya mal û mulkên ku bi taybetî yên Bexdayê ne berda. Tenê waridata wan mulkên ji Bexdayê dûr ên mulkên taybetî yên Sultan ku jê re hatibûn diyarîkirin, werdigirt. Şahwêrdî û Cîhangîrê kurên wî jî ku bi navê rehîniya dilsozî li Bexdayê hatibûn girtin, rojekê dema ku zanin Paşa ji bajêr derketiye û ji bo geşt û nêçîrê çûye derve, ev ji xwe re firset zanîn û bi cotsiwar ji bajêr derketin, hespên xwe rakirin çarnaliyê û bi awakî wisan ajotin ku wekî bayê birûskê ketin deşt û çîyan. Di wê navê re Şah Sultan Mihemmedê kurê Şah Tehmasb¹⁶⁷ xwazgîniyan ji bo xwestina qîza Mihemmedî ji kurê xwe Mîrza Hemze re şandibû. Armanc ji vê xizmatiyê, xweşkirina navbera Mihemmedî û Îranê bû. Emîr Mihemmedî ev xizmatiya han qebûl kir û keça xwe kir bûka Şahê Îranê û carek din dostî bi Qizilbaşan re danî û ket bin xizmeta wan. Heta sax bû her bi serbilindî û azayetî jîya û dema ku mir jî bi azadî mir.

Şahwêrdiyê Kurê Mihemmedî¹⁶⁸

Piştî mirina Mîr Mihemmedî li ser daxwaz û helbijartina rîspî û mezinên Loristanê, Şahwêrdî li ser textê Fermanrewatiya Loristanê rûnişt. Ji Dîwana Şah Sultan Mihemmedê Sefewî ji fermana şahîti ya fermanrewatiyê jê re derket.

Dema ku hevsarê kar û barên Fermanrewatiya Îranê ket nav lepên hêzên Şah 'Ebbas¹⁶⁹, wî xwest hê zêdetir dereceya dostî û siyaseta li gel Eyaleta Loristanê qahîm bike. Di vî warî de gavê yekem, bi xuşka mezin a Şahwêrdî re, ya ku berê jina birayê wî Hemze Mîrza bû, zewicî. Keça kurmamê xwe jî ku neviya Behram Mîrza bû, li Şahwêrdî mehir kir. Bi vê

xizmatî û rewşa han, wisan kir ku, dostî û evîniya bi dil û can a di navbera wan de demeke dirêj were domandin.¹⁷⁰

Ev dostî û navberxweşiya han her wek xwe ma û heta ku Şah ‘Ebbas, Uxurlu Begê Beyatî şand ser Hemedanê û li wê navçeyê kir berpirsiyarê xwe. Uxur Beg û Şahwêrdî, dijminên hevûdu yên kevin û ji hev re wek kêr û penîr çawane, wisa bûn. Lorî û Beyatî her ji kevin de xwînrijên hevdu bûn, her gav li ber hev bûn û li bahaneyan digeriyan. Li ser nahiya Berucerdê, di navbera Şahwêrdî û Uxurlu de asteng derketin, dest avêtin çek û sûran. Eşîreta Lor û Beyatî li nêzikî qesabeya Berucerdê ketin himber hev û şer qewimî. Uxurlu Beg û piraniya mirovên bi nav û deng ên Beyatî û gelek ji şerkerên wan di wî şerî de hatin kuştin. Leşkerên Loriyan ketin nav mal û zarokên Beyatiyan, dest bi talan û birrîne kirin, ji sir heta pîvaz tiştêk ji wan re nehîştin û wek çixên sîran li wan kirin. Şah Qulî Begê birayê Uxurlu Beg, bi çi halê bû xwe gîhand Qezwînê ba Şah ‘Ebbas û serpêhatiya bûyerê ji serî heta binî jê re got; ku çawan birayê wî hatiye kuştin û malên wan hatine talankirin. Bi sehkirina van deng û behsan, Şah ket nav kerb û xemeke mezin, di cî de bi fermanê û eskerên hazir ên di seraya wî de hebûn, leşkerek saz kir û serfermanderiya wê girt destê xwe û eynî rojê ber bi Loristanê ve ket rê.¹⁷¹

Dema ku Şahwêrdî xebera hatina Şah ‘Ebbas bi xwe seh kir, destên wî ketin paxila wî. Li ser vê bêsekin bi çend kesên derûdora xwe yên nêzik, bi mal û xêzanên xwe ve bar kirin û bi awakî gelek zehmet û meşaqet, ji Çemê Semîre derbas bûn û xwe gîhandin Çiyayê Kulahê. Leşker, eşîret, qebîleyên Loran û civakên bi hemû hebûnên xwe li milê din ê çem man.¹⁷² Leşkerên Şah ‘Ebbas êrişê birin ser wan û ew gelek şerpeze û tarûmar kirin û gelek ji wan kuştin. Qizilbaşan hemû serwet û hebûnên wan talan kirin. Şah ‘Ebbas, Mehdî Qulî Sultan Şamlu yê neviyê Oxuzwar Sultan danî ser Xurremabada paytexta Loristanê û kir mîrêmîran ê wan navçeyan û çend kes ji serokên Qizilbaşan jî li balê danî ku alîkariya parêzgeriya wî bikin û di nav eşîret û qebîleyan de parêzgerî û hêminî saz bikin. Piştê serkevtî vegeriya Qezwînê.¹⁷³

Lê hê Şah ‘Ebbas nû vegeriya bû Qezwînê, Şahwêrdî cardin paşde vegeriya û birrek mirovên betal ên Kurd û Goran li derûdora xwe berhev kirin û ji bo rakirina Mehdî Sultan berê xwe da Loristanê.

Gelek bêtirs, bi cesaret û ji xwe bawer, ji Çemê Semîre derbas bûn û li dora Xurremabadê baregaha xwe vedan. Di dawiyê de şerekî germ, gurr û bi xwînî di navbera wan de qewimî. Lê di netîceyê de, piştî kuştin û birrînek dijwar û bêhejmar, leşkerên Şahwêrdî xwe ranegirtin, baz dan û

herkes di wê rojê de bû dizê çovê xwe û wekî arê nav dirganê li wan hat. Şahwêrdî, piştî vê şikestinê berê xwe da Bexdayê û xwe avêt Seraya Osmaniyan û mecbûr ma girêdan û îta'eta xwe ji wan re pêşkêş bike.¹⁷⁴

Dema ku Şah 'Ebbas bi van bûyeran hesiya, fikirî, danî û pîva, baştir zanîbû ku bi çî mercê dibe bila bibe, wî ji destê Osmaniyan derîne û ew nebe darê destê dijminên wî. Fermana Şahîtiyê derxist ku Eyaleta Xurremabad û hukumeta Loristanê li gor usûla berê ya ku ji dema bab û bapîrên wî de hene, li ser wan tîn meşandin, bide destê Şahwêrdî. Piştî jî, ji bo di nav hemkûf û hevalên xwe de serbilind be û dilê wî bê xweşkirin, gelek hîl'at û hediye bi ser de rêtin. Şûr û kemerek zêr û gelek xelatên biqîmet jê re şandin û ew di nav hevalên wî de serfiraz û serbilind kir.¹⁷⁵ Niha ku tarîx 1005'ê koçî (1597 z) ye, Şahwêrdî hê diji û bi serbilindî û serfirazî kar û barên Fermanrewatiya Loristanê dimeşîne.

BEŞA PÊNCAN

DI DERHEQÊ SERPÊHATIYÊN SULTANÊN MISIR Û ŞAMÊ DE NE

(Yên Bi Navê Binemala Eyyûbî Bi Nav û Deng in)

Dîrokzan û lêkolînerên li ser zemanên berê rîwayet dikin û wiha dibêjin; bapîrên Sultanên Misir û Şamê, ji bingeh û hîmê xwe ji Şadiyê kurê Merwan in,¹⁷⁶ ew ji esil ji Kurdên Rawend¹⁷⁷ ên Dwîna¹⁷⁸ Azerbaycanê ne. Gundê Dwîn, niha wêran e û jê re Kernî Çixur Sêd tê gotin.

Di dema desthilatdariya Sultan Mes'ûdê Selçûkî de, yek ji sipartedar û karbidestên Sultan, Şadiyê kurê Merwan ji bo parastina Kela Tikrîtê hat tayînkirin. Şadî, di vê keleya navê wê derbas bû de mir.¹⁷⁹ Piştî mirina Şadî, kurê wî yê mezin Necmeddîn Eyyûb¹⁸⁰ li ser kar û barên babê xwe rûnişt û wezîfa parastina keleyê ket ser milan. Birayek wî yê ji wî biçûktir hebû û navê wî Esededdîn Şêrgoh bû,¹⁸¹ rojekê, dema ku ew û birayê xwe Şêrgoh bi hev re di nav bajêr de digerin, ji nişka ve jinek bi qêrîn û girîn ve hawara xwe digihîne wan û giliyê mirovekî ku bê ah û bê sebeb eziyet lê dike, ji wan re dike. Esededdîn Şêrgoh, gelek hêrs dibe û wî mirovê êrîşker tîne huzûra xwe û vê serpêhatiyê jê dipirse, lê mirov bersîvek di cî de û rast nade. Li ser vê, Esededdîn rima di destê mirovî de jê distîne û derbeyeke mirinê lê dixê û mirov bêruh û bêcan dirêjî wir dibe. Necmeddîn, wek her fermanarekî rê û rêçikzan, Şêrgohê birayê xwe digre û qewimandina vê bûyerê jî çawan bûye bi wî awayî dinivîsîne û bi namekê ji sipartedarê Sultan Mes'ûdê Selçûkî re dişîne. Sipartedar jî jê re

bi vî awayî dinivîsîne: “Ew mirovê ku ji aliyê birayê te ve hatiye kuştin, dostekî min ê gelek nêzîk bû û di navbera me de benên qahîm ên evîntî û dostiyê hebûn. Dema ku ez û tu rûbirûyê hevûdu bîn, ne mumkun e ku ez ji bilî pirsîna hesabê xwîna wî pê ve tişteki bikarim bikim. Ji ber vê, ya herî baş û di cî de ew e, ji bo ku çavê min bi we nekeve, hûn welatê min terk bikin.”¹⁸²

Li ser vê, Necmeddîn Eyyûb, bêsekin bi birayê xwe Şêrgoh re ji welat derketin û çûn Mûsilê. Dema ku gihîştin wir, Emîrê Mûsilê ‘Imadeddîn Zengî¹⁸³ xêrhatineke gelek germ li wan da, gelek qedrê wan girt û mêvanperweriyeke baş nişanî wan da. Piştî di fethê xwe de, dema ku Xwedayê mezin sitandina Kela Baelbakê kir nesîbê wî, wezîfeya parastina kela navê wê derbas bû da Necmeddîn Eyyûb.

Necmeddîn ku mirovekî rûxweş, exlaqbaş, bi aqil, dîndar, dadmend û xwedî bîrûbawerî bû, li Baelbakê ji mirovên dînî re tekyayek ava kir û navê wê danî Necmiye û gelek pere jî da vê tekyaya han. Di wî bajarê navê wî derbas bû de, di nav xelkê de dadmendî û evîni belav kir. Piştî mirina ‘Imadeddîn Zengî -Xwedê jê razî be- Necmeddîn Eyyûb bi birayê xwe Esededdîn Şêrgoh ve çûn ketin bin xizmeta Nureddîn Mehmûd.¹⁸⁴ Herdukan jî bawermendî û heyrantiya Nureddîn qazanc kirin. Nureddîn, xêrhatinek gelek germ li wan kir û qedir û siyanetê zêde ji wan re girt. Ev bawermendî û siyanet gihîşt dereceyê wisan ku, bi serfermanderîya leşker re rêvebirîya hukumeta Xumusê jî bide Esededdîn.¹⁸⁵

El-’Adid ê Xelîfeyê Îsmâîlî yê Misrê¹⁸⁶ ku ji destê Frengan bêzar bûbû, xwe avêt ba Sultan Nureddîn Mehmûd ku bi hawara wî de biçê. Sultan, sê caran di bin fermanderîya Esededdîn Şêrgoh de leşkerên xwe yê giran şand Misrê ji bo alîkariya El-’Adid. Cara sîsiyan li ser daxwaza El-’Adid, Esededdîn wezîrê El-’Adid Şawra (Şapûr) kuşt û li ciyê wî bû wezîr.¹⁸⁷ Lê hê gulek ji baxê vê wezîrtiyê neçînîbû, neştera tûj a mirinê, belgên jiyana wî qet qet kirin û di roja yekşembê ya duduyê meha Cemaziyelaxira sala 564ê koçî* (1169ê z) de, ruhê xwe yê pak siparte Xwedê. Tenê 65 roj li ser textê wezîrtiyê rûnişt. Piştî mirina wî Selaheddînê biraziyê wî yê kurê Necmeddîn li ciyê wî rûnişt.

Selaheddîn Yûsîfê Kurê Necmeddîn Eyyûb

Dema ku Selaheddîn dest bi wezîfeya kar û barên wezîrtiyê kir, erkanê dewletê yê Xelîfe El-’Adid û mirovên wî ser û bin kirin. Sebebê vê jî, jî

* Di van tarîx û rojan de têkelhevî hene. Di wergera Tirkî de roj yekşemb e, meh Cemaziyelaxir e û tarîx jî 564ê koçî ye. Di wergera Soranî de; roj duşemb e, meh Cemaziya yekem e û tarîx jî 654ê koçî ye. Di Farisiya wê de; roj şenbî ye, meh Cemadiya dudiyar e û sal jî 564ê koçî ye. - Z. A.

jîrî, serwextî, zanatî û qudreteke nedîtî ya Selaheddîn bû. Di demeke kurt de, ji aliyê Xelîfe El-'Adid ve naznavê "Melik Nasir" (El-Melik El-Nasir) jê re hat dan.

Selaheddîn, piştî ku gelek bi başî di Misrê de cî girt û kar û barên wê saz kirin, qasidek şand Şamê ba Nureddîn Mehmûd û daxwaza îzna hatina babê xwe Necmeddîn jê kir. Nureddîn, ev daxwaza wî bi memnûniyet qebûl kir. Li ser vê, Necmeddîn Eyyûb ber bi Misrê ve hereket kir û di roja 24^ê meha Receba sala 565^ê koçî (1170^{yê} z) de, gihîşt Misrê. Xelîfe El-'Adid bi xwe li derveyê Misrê, gelek birêz û şahî pêşwazî lê kir. Ji ber hesret û kedera dûrketina ji kurê xwe, tem û xumam hatibûn ser çavên Necmeddîn Eyyûb, bi dîtina kurê xwe Selaheddîn, ew tem û xumam bi carekê ji ser çavên wî rabûn û ew ronî bûn. Selaheddîn ji gelek zêde rêz û evînî ji babê xwe re da nişan. Hetta teklîfa ji destkêşana wezîfeya wezîrtiyê ji babê xwe re kir. Lê Necmeddînê dûrbîn, pispor û insanê zana ev qebûl nekir û sipasê kurê xwe kir, daxwaza serkevtinî û serbilindî jê re kir.

Selaheddîn, kar û barên dewletê bi mahareteke mezin û bi liyaqat dimeşandin. Di netîceyê de, di destpêka meha Muhەرrema sala 567^ê koçî (1172^{yê} z) de nexweşiya Xelîfe El-'Adid giran bû û ket nav cîyan û di eynî salê di roja 'Eşûreyê de* çavên xwe li dinya ronî dan hev.¹⁸⁸ Selaheddîn bû yekemîn mîratgirê Xelîfe -Xwedê jê razî be. Piştî mirina Xelîfe, Selaheddîn dest danî ser xezîneya Îsmailîyan a ji kom û lodên mucewherên bi qîmet, gelek pereyên zêr û zîv dagirtî bûn. Di meşandina kar û barên rêvebiriyê de serbixwetiyek tam bi dest xist. Îdareya wî ya baş û dûrbîniya wî hemû esker û sîvîl memnûn kirin û herkes jê razî bû. Nivîskarê Dîroka Yafî'î dinivîse ku, hinek ji tiştên ku di xezîneya El-'Adid de bûn û ketin destê Selaheddîn ev bûn: 'Esayek zumrûdî û 100 hezar cild kitêbên destnivîs ên hêja û bi xetên sipehî bûn.'¹⁸⁹

Li milê din, dema ku Selaheddîn di Misrê de desthilatdarî girt destê xwe û ew ber bi serbixwetiyê ve bir, mirovên hesûd, qelb û bêqîmet xwe gîhandin Nureddîn Mehmûd û tovên fitne û fesadiyê di navbera wan de çandin û jê re gotin ku; Selaheddîn bi çavê Sultaniyê li xwe dinêre û xwe mirovê te nahesibîne. Li ser vê dilê Nureddîn Mehmûd ji Selaheddîn tijî bû, biryar da ku bi xwe biçê Misrê û mirovekî xwe di ciyê Selaheddîn de bike wezîr û wî ji ser kar bide alîkî. Dema ku Selaheddîn bi vê yekê hesiya, meclîsek a ji bab, xal, xizm û kesên xwe pêkhatî berhev kir, mebesta civînê bi wan da ronîkirin û ji wan daxwaz kir ku, di hemû milekî de

* Roja 10'an a meha Muhەرremê. - M. E. B.

lê bikolin û bîr û baweriyên wan çî ne diyar bikin. Dema meclis berhev dibe, Teqyeddînê biraziyê Selaheddîn, di nav meclisê de radibe piyan û wiha dibêje: “Menfêeta dewletê vê wezîfeyê dike ser milê me, ku eger Nureddîn Mehmûd ber bi vî aliyê ve bê, em bi leşkerekî giran ê ji hêz û taqeta wî der, berxwedaniyê bikin û rê nedin wî û meydanê lê fireh nekin ku xwe têkelî nav kar û barên vî welatî bike.”

Necmeddîn Eyyûb, zêde li ber van gotinên Teqyeddîn ket û gelek xeber û gotinên sar jê re gotin û ev nêrîna wî red kir. Vêca berê xwe da Selaheddîn û jê re wiha got:

“Kurê min, ez babê te me û Şehabeddîn jî xalê te ye, ger çendîn em te ji herkesî zêdetir hez dikin, evîni û heziya te di dilê me de hebe jî, lê ger niha çavê me herduyan jî bi Nureddîn Mehmûd bikeve, em ê wekî berê xwe bavêjin ber xak û payê wî û ji bilî ramûsana textê wî pê ve em tiştêkî nakin. Eger fermana kuştina me bide, bê guman bi dilekî xasane em ê serê xwe li ber bitewînin û em li ber wî dest hîlnadin. Vêca ger em bab û xalê te ne û rewşa me wiha be, wê gavê tu ji bo rewşa emîr û mezinên dewletê çî difikirî? Welat, welatê Nureddîn Mehmûd e û di eslê xwe de em ji tev nanxwer û koleyên wî ne. Eger fermana çûna me ya ser wezîfeyê bide, em bi ser û çavên xwe bi vê razî ne. Ger bi gotina min be, em ê niha daxwaznameyekê ji Nureddîn Mehmûd re binivîsin û jê re wiha bibêjin:

“Li gor xeberên gihîştine me, we kiriye dilê xwe yê bi rehim û pîroz ku hûn leşkerê xwe yê namexlub û serkevtî ji bo rizgarkirina vî welatî ber bi vî milî ve bişînin. Lê ji vê yekê re û cîbicîkirina vê yekê re qet hewcedariya zehmeta seferê nake; çunkî ez heta îro, tu wextê ji bin koletî û bendetiya we derneketime û dernakevim jî. Ez, girêdayî serderê textê selteneta we me û hemû fermanên adil ên ku hûn bidin ez qebûl dikim.

Şîr:

“Piştî min tu nas kir, min ji şaşiyên fir da
Her çî bifermoyî serê min di wê riyê da

“Eger di derheqê koleyê we yê guhar di guh de, şikek ketibe dilê we, yan karekî wisan qewimî be ku ji ber hoyê wê dudiliyek ji we re çêbûye û ez pey nehesityabim, pêwîst nake hûn zehmeta seferê bidin ber xwe û barê gunehan li ser me girantir bikin. Ji wir koleyekî ber destê xwe bişîne, bila li vir bi destê xwe zincîrekê bike situyê min û min bikêşe heta bîne bigihîne Misrê li ber serderê dergahê xanedana we ya dilovan û bexşîndar.

Şîr:

“Ger kole li hemberî fermanê serî netewîne, dê çi bike?”

Selaheddîn, bi dîqçet, bi hemû mecala xwe guhên xwe dan nesîheta babê xwe. Ew gotin û pêşniyarên wî di cî de dîtîn û ew bi dilşadî û bi dilxweşî qebûl kirin. Li ser vê, meclis belav bû û yên beşdarê civînê bûn derketin û çûn malên xwe. Dema ku Necmeddîn Eyyûb bi kurê xwe Selaheddîn ve tenê man, wî berê xwe da kurê xwe û jê re wiha got:

“Kurê min, tu hê xort î, serê te germ e û tu gelek zû dikarî şaşiyên bikî. Hê tu xwediyê wan tecrubeyan nîni ku bikarî tedbîrên şaşî ji yên rastiye veqetîni û bikarî meseleyan bi awakî rast bigrî dest. Ma gelo tu nizanî, ew kesên di vê civatê de amade ne, dixwazin tiştên di ber hişê te re derbas dibin û nêrînen te hîn bibin û wan yek bi yek bigihînin Nureddîn; jê re bibêjin ku tu dixwazî li hemberî wî berxwedanî bikî û dixwazî pêşiya wî bigrî ku ew nekeve nav axa Misrê? Bêguman ev gotinên han dê bibin sebeb ku Nureddîn han bidin û bi hemû awayî tev hêzên xwe berhev bikin, li ser wî bi çi dibe mal bila bibe mal, ji bo ku me ji Misrê derbixe, dê leşkerên Şam û Mûsilê bişîne ser me. Lê, eger ew gotinên ku me di meclisê de gotin seh bike, sêdaqeta me bi xwe re û îta'eta me ji fermanên xwe re hîn bibe, dê bi hinek kar û barên din ên hîn girîngtir ve mijûl bibe. Wê çaxê dê dilê me jî bi wî û bi asteng û giriyên ku ew derêxin hêmin û rehet bibe.”¹⁹⁰

Bi rastî jî bi emrê Îlahî, her çawan Necmeddîn gotibû bi wî awayî derket. Çunkî berê daxwaznameya Selaheddîn bigihîje meqamê Nureddîn, netîceya civîna wî ya bi ferdên aîleya xwe re kiribû, gihîştibûn Nureddîn; tiştên di meclisê de borîbûn jê re hatibûn gotin. Di netîceya vê de, Nureddîn evîni û nêzikahî bi Selaheddîn re da nişan. Gihîşt wê baweriyê ku, riya herî rast ew e, wî li Misrê û li ser kar û barên Misrê bihêle û hewce ye wê avê şilo neke û zelal bihêle.

Di sala 568^ê koçî (1173'yê z) de, rojekê Necmeddîn Eyyûb ji ser hespê ket û çend rojan di nav nivînan de nexweş ma. Piştî ruhê xwe yê bêguneh sipart Xwedayê xwe. Kurê wî yê payebilind û xwedî rûmet, li gor sunnetan cenazeyê babê xwe da hildan û li ciyekî ku layîqê wî bû da veşartin; ji bilî vê, ji bo ku serxweşiyên qebûl bike, çiqas dem hewce bû ewqas rûnişt. Şeş zarokên kur li pey Necmeddîn Eyyûb man: Selaheddîn Yûsif, Seyfeddîn Mihemmed Ebûbekir, Şemsuddewle Turan Şah,¹⁹¹ Seyfu'l-îslam Tuxrul Tekîn, Şahîşah û Taculmuluk Burî.¹⁹²

Nureddîn Mehmûd, di sala 569^ê koçî (1174^ê z) de dinya ronî li pey xwe hîşt, bi mirina wî bêasteng û bêkusp Sultantiya Misrê ya serbixwe ji Selaheddîn re ma. Ev yek tenê bi vî qasî jî nesekinî, piştî demeka gelek kurt, Şam jî kir bin rêvebirina fermanrewatiya xwe. Selaheddîn, li ser însanên van welatan alaya dadmendiye daçikand û perdeya aştiyê bi ser wan de raxist. Piştre, bajarê Quds û Xelilûrrehman ên di bin destê Frengên Xiristiyan de bûn, sitand. Di milekî din de, ji Bahaeddîn Qerequşê biraziyê xwe¹⁹³ re, wezîfeya fetha hinek welatên Mexrebê da. Qerequş, bi leşkerek giran û mezin ber bi wan herêman ve çû û bajarê Trablus ji destê Frengan derxist. Ev bajar berê Frengan îstîla kiribûn. Dema ku roja talihê Selaheddîn bi awakî zelal asoyan ronak dikir, mizgîniya xeberên belavbûna tîrêjên roja serkevtina birayê wî Turan Şah jî li ser Yêmenê belav bû. Turan Şah, ‘Ebdulnebî yê wî welatî bi zorê kiribû bin desthilata xwe û yê ji dîn derketî, mexlub kiribû û di şerekî di navbera herdu milan de qewimî bû, hatibû kuştin.¹⁹⁴

Wekî li jorê jî derbas bû, piraniya welatê Şamê bi bajarê Şamê ve, di sala 570^{yê} koçî (1175^ê z) de ketibûn destê Selaheddîn û bûbûn malê wî. Desthilata Helebê jî di destê Melik Salih Îsmailê kurê Nureddîn Mehmûd de mabû û ew bi wê tenê razî bû.¹⁹⁵ Li milê din, Selaheddîn, di sala 572^ê koçî (1177^ê z) de fermanek da, ku dîwarek a sedaqeta wê ji aliyê berriyê ve bê destpêkirin û dirêjahiya wê 29 300 gaz (zira’î)* li herçar derûdora bajarê Qahîreyê bê kêşandin. Li ser vê, ji hemû milan ve karker û hosta berhev kirin. Ew, heta roja dawîya jiyana Selaheddîn, bi şev û bi roj xebitîn.

Di sala 573^{yê} koçî (1178^ê z) de Selaheddîn bi leşkerekî gelek giran ve êriş bir ser bajarê ‘Esqelanê û gundên derûdora wî talan kir û xenîmetek gelek zêde ji xaçperestên Freng sitand. Piştre berê hevsarên xwe yên himmetê ber bi Remlê ve berda. Hê ew di riya Remlê de bû, ji nişka ve dît ku leşkerek Frengan ê mezin û giran ber bi wê navçeyê ve diçe. Bi awakî giran û bi şiddet şer dest pê kir. Şer, bi mexlubiyeteke giran a Musulmanan dawî lê hat.** Gelek eskerên Selaheddîn şehîd ketin; di nav wan de kurê Teqyeddînê¹⁹⁶ biraziyê Selaheddîn jî hebû. Ew, wê çaxê hê di

* Pîvanek kevn e, dirêjahiya wê ji serê enîşkê û heta serê çîma tiliya navîn e. - M. E. B.

** Ji bo hin notê di vir de di derheqê wergera Soranî de fikrekê bide me, ez dixwazim neqil bikim: "Leşkerên Selaheddîn xwe ragirtin û mecalê nedan wan, kuştî û kuştarek wisan çêbû ku di wê rojê de bab di hawara kurê xwe de nedihat. Li ber toza siwaran roja ronak, tav û sahi, wek şevêk tarî û zilmat lê hatibû. Dev û doxê şûran wek xoşîniya sitêrkan diçirîsin. Taviya baranên tîran wek terzê destpêka meha biharê bi wî awayî dibariyan. Di her çar milan ve, ji ber hoyê xwinbarinî, coyên xwînan cendekên kuştîyan dabûn li ber xwe û radidan, ew kuştîyên terahî di laşên wan de nemaya, zolên çerman li ser radibûn û her yên bi giyan bûn, bi taqet û xîreta nefesên xwe yên dawiyê xwe rizgar dikirin. Rimên heyzeran ên hejde qefî di rast û çep de

salên xwe yên bîstî de bû. Selaheddîn bi xwe jî bi mucîze ji vê êrîşa han rizgar bû û bi halek nexweş û şerpeze, bi mexlubiyet vegeriya Qahîreyê. Piştî vî şerê han, Xaçperestan berê xwe dan Hemayê û ew çar meh di bin abloqayê de hiştin.

Di dawiya sala 573^ê koçî (1178^ê z) de, Kela Helebê bê şer, bê xwînretin, bê zehmetî û di riya aştîyê re ket destê Selaheddîn. Wî jî kurê xwe Melik Zahir tayînê walîtiya wê wilayeta mezin kir.

Di sala 574^ê koçî (1179^ê z) de Ferrux Şah¹⁹⁷ ê biraziyê Selaheddîn û sipartedarê wî yê Şamê, ber bi leşkerek Frengan ê dixwestin êrîşê binin ser Şamê, hereket kir. Wan li ber deriyê Şamê duçarê şikestinek mezin kir û fermanderê wan kuşt. Li ser vê, Freng bi şikestî paşve kişiyên. Di eynî salê de, Şehabeddîne xalê Selaheddîn mir. Ew, rêvebirê Hemayê bû. Piştî mirina wî, Melik El-Muzeffar Teqyeddîn Omerê kurê Şahînsahê kurê Necmeddîn Eyyûb ciyê wî girt û heta sala 577^ê koçî (1182^ê z) rêvebiriya Hemayê meşand. Di sala 576^ê koçî (1181^ê z) de, Şemsûddewleyê kurê Necmeddîn Eyyûb bi zora şûrê xwe Yêmen sitandibû, dema ku hat Îskenderiyeyê, li wir mir. Piştî hestiyên wî anîn Şamê û di medreseyek li derveyê bajêr a ji aliyê xuşka wî ve hati çêkirin, hat veşartin. Piştî mirina wî, rêvebirina Yêmenê dan birayê Selaheddîn ê din; Seyfu'l-îslam Tuxrul Tekîn.

Di rojêke îniyê ya meha Rebiyûlêwwel a sala 583^{yê} koçî (1188^ê z) de,¹⁹⁸ leşkerê Selaheddîn û yên Xaçperestên mel'un li Deştê Teberiyê hatin hemberî hev. Di navbera herdu milan de şerekî xwînawî qewimî. Ev şerê han, bi îzna Xwedê û bi bereketa efendiyê pêxemberan bi serkevtina Musulmanan dawî pê hat. Serokê Xaçperestan, piştî kuştina gelek eskerên xwe esîr ket. Selaheddîn, ev firset ji destê xwe nekir û meşa xwe ya ser Akkayê berdewam kir. Ew ji destê Xaçperestan rizgar kir û 4 hezar Musulmanên wir ên esîr hatibûn girtin jî azad kirin. Piştî bi vî awayî meşa xwe domand û bajar û keleyên wekî Nablûs, Heyfa, Qeyseriyye,

difiriyên. Serê siwaran di deştê şer a fireh de wek sêvên ji daran biwerin wisan didawerîn. Her çiqas hejmara siwarên Frengan gelek zêde, gelek aza û di şer de neheng û xwedî bi quwet jî bûn, lê leşkerên perwerdê bin destê Selaheddîn, ku tirs û bazdan ji xwe re sernizmî û qebhetek giran dizanin, kil û kêmasiyên xwe negirtin li ber çav û ji hemû milan ve gorrin û qirin bû, digotin; roj roja mêran e û şer şerê Freng û Kurdan e, kesek di wê hêngamê de xwe neveşart û ji ceng xwe neda alikî.

“Leşkerên Selaheddîn ên qehreman, heta şûrên wan birî û heta hêz di wan de ma, şer kirin û dijminên xwe şerpeze kirin. Lê ev hejmara kêma ên li hemberî wê hejmara zêde, gelek zerar dît, beşa herî zêde ji wan di meydana ceribandina mêranî û merditiyê de canê xwe feda kirin, jiyana xwe dan û bi serbilindî çûn. Kurê Teqyeddîn ê biraziyê Selaheddîn, ku hê ji bihara bîstaliya xwe derbas nebûbû, di wî şerî de gonca jîna wî hat per per kirin û li ser rûpela reş a di rêza merd a nemiran de ciyê xwe girt.”-Z. A.

Nasira û 'Esqelan rizgar kirin. Piştî demek dirêj, leşkerek amade kir û meşîya ser Qudsê û li milê rojavayê bajêr baregaha xwe veda. Piştî çend rojan dev ji wî milî berda û derbasî milê rojava bû û dest pê kir bajar ji wî milî ve xist bin muhasereyê. Bi vî awayî şer dest pê kir. Di wê navê de li Qudsê 60 hezar Xaçperest rûdiniştin. Wan ji ji bo bajêr li hemberî êrişên Musulmanan biparêzin, bi xîret û taqet zend û baskên xwe rapêçan. Lê rewş bi radeyek mezin û fireh pêş de çû. Dema ku roja îniya 27ê meha Receba sala 583'yê koçî (1188ê z) hat, Selaheddîn kele û bajar da ber menceñxan û qirika kesên di bin muhasereyê de başsidand. Li ser vê, dest bi qîr û hawara eman û aştîyê kirin. Selaheddîn, bext û eman da wan ku dê neyên kuştin û neyên esîrkirin. Bi vî awayî, Musulman ketin bajêr û xaça ji aliyê Xiristiyanan ve di Mescîdu'l-Aksayê de li ser Qubbetu'l-sehra hatibûn danîn, rakirin. Piştre eynî rojê nimêja îne li Mescîdu'l-Eqsayê kirin. Li wir, hem dengê du'a û tekbrên feqîran û hem jî yên mezinan belavî asoyan asîmanan bû. Bi vî awayî emanet cardin ket destê xwediyê xwe. Qudis, ji sala 492'yê koçî (1100ê z)* heta vê sala han¹⁹⁹ di destê Frengan de mabû.²⁰⁰ Di navbera Selaheddîn û Frengên mel'un de, di wê roja kifş a bi nav û nîşan de şert û mercên aştîyê bi vî awayî hatin îmzakirin:

“Ji her mêrên kafiran 20 û ji her jinên wan jî 5 dînar dê ji Musulmanan re bê dan; ji bo serê her zarokekî jî dê dînarek bê dan. Çi kesên taqet û mecala wan a ji dana fîdyeya hatî tespîtkirî re tunebe, dê di destê Musulmanan de esîr bimîne.”

Selaheddîn, ev pereyê ku ji Xiristiyanan sitand, da eskeran, zanayan û abidan. Piştre leşkerê xwe ajot ser Kela Surê û kir bin abluqê. Kele, gelek dijwar û asê bû. Ji ber vê, bi hêsanî û rehetî ne mimkun bû ku bihatibûya girtin, jê re dem û nefesek dirêj dixwest. Wê salê zivistaneke gelek xedar û sar bi ser de hat û esker nema dikaribû ji derve xwe li ber sermayê ragire. Zemîn qeşa girt û qerisî, mirovên Selaheddîn perîşan kir. Di bin re ketin gilî û gazindan. Ji ber vê, Selaheddîn, li ser pêşniyara muşawirên xwe abluqaya li ser keleyê rakir. Ji wir bi êrişeke giran û xurt berê xwe da ser bajarê Tarsusê û di demek gelek kurt de bi şer ev bajar sitand. Ji tala-na Xaçperestan waridatek gelek zêde ket dest û ji bilî vê, hejmarek zêde jî esîr girt. Piştî talanê, bajar şewitand û piştre jî ber bi herêmên din ên Xaçperestan ve ket rê. Wek agir bi pûşan bikeve bi wî awayî bajar di pey bajar diketin destê Selaheddîn û ji aliyê wî ve dihatin îstîlakirin. Meşa dabûn pêşîya xwe her li ser berdewam bûn û heta gihîştin Kela

* Di wergera Soranî de 472'yê koçî ye. - Z. A.

Berziyeyê.²⁰¹ Ev kele, bi sextî, bi asêti û bi hêzbûna xwe bi nav û deng bû û wekî destanan li ser dev û lêvan bû. Çunkî bilindahiya wê li gel dîwarên wê ji 570 gazan (zira'i) zêdetir bû. Lê tedbîrên Selaheddîn situ lê tewandin û ew jî bi zora şûr sitand. Vêca piştî wê, êriş bir ser Antakyayê û bi Xaçperestên wir ên mêhildarê aştîyê re aştî hat çekirin, wan jî esîrên Musulmanan ên di destê wan de bûn, tev azad kirin.

Piştî li ser daxwaza Melik Zahirê kurê xwe ji Antakyayê çû Helebê. Melik Zahir, pêşwaziyek hêja û bi qedir ji mêvanê xwe yê mezin re kir û rêz û giramiyên xwe yê mezin pêşkêş kirin. Sultan, sê rojan bi mêvandarî li ba kurê xwe ma û ji wir jî çû serlêdana biraziyê xwe Teqyeddîn ê waliyê Hemayê. Teqyeddîn, gelek rêz û siyanet lê girt û mêvandariyeke germ nîşan da. Ew demekê jî li ba wî ma, gelek kêfa wî ji Teqyeddîn re hat û gelek jê razî bû. Ji ber vê, dilê biraziyê xwe xweş kir û bajarê Cebeleyê²⁰² û yekûdu qesebeyên din xist ser ciyên bin desthilata wî. Selaheddîn, ji wir vegeriya Şamê û li wir çend rojan bêhna xwe vekir. Piştî, ji wir êrişek bir ser bajarê Safedê (Sefed)²⁰³ û ew jî bê şer û bê xwîn-rêtin sitand. Ji ber sebebê girtina Safed, Kerek û Kewkeb²⁰⁴ ku bi wan ve girêdayî bûn, bi aştî ketin ser axa bin Fermanrewatiya Selaheddîn. Ji wir jî hat bajarê Qudsê û nimêja Cejna Qurbanê li wî ciyê pîroz kir. Piştî çû 'Asqelan û ew jî destê birayê xwe Melik 'Adil sitand; di ciyê wê de Eyaleta Kerekê da destan. Piştî jî hat 'Ekka û ferman da, surhên wê yê kavişkîrî bîn nûkirin û kevin û riziyan wê jê bîn dîrxistin û surhek qahim û asê li derûdora 'Ekkayê bê çekirin. Piştî meşiya ser Kela Şiqêfê²⁰⁵ ya ku di wê herêmê de herî asê û sext bû û bi xwe bi destê xwe yê pîroz û mibarek dest bi rapêçana derûdora keleyê kir. Berpirsiyarê keleyê, yê ku di nav Frengan de herî zana, jîr û dûrbîn bû, dema ku pê hesiya meyla serkevîtin û zaferê ber bi Musulmanan ve diçe, tenê bi serê xwe ji keleyê derket û ber bi Hezretî Sultan ve meşiya û teslîmî wî bû. Sultan, ew anî ba xwe û gelek nêzîkahî û eleqe nîşanî wî da. Ji bo ku misafirê hêja gelek baş Erebbî dizanî, tiştên ku xwest ji Hezretê Sultan re bêje, raste rast pêşkêşî wî kirin û wiha got: "Sebebê rehetsizkirina textê we yê bilind ji aliyê min ve, ew e ku bi fermana we ya berz û hêja mûsa'eda min û malbata min bê kirin da em li bajarê Şamê rûnin, ferman bê dayîn ku ji aliyê Dîwana Sultantiyê ve ji me re hinek zêr û zexîre bîn dayîn ku qasî salane têra me bike û em pey serfiraz û serbilind bin. Eger ev daxwaza min ji aliyê we ve qebûl bibîne, ez amade me keleyê ji mirovên Sultan re berdim."

Li ser van gotinan tu mij û moranek li ser dilê Sultan nema û biryar da ku ew biçê xwe hazir bike û piştî bi mal û zarokên xwe ve ber bi Şamê ve bar bike. Di vê navê leşkerên Îslamê şer dabûn sekinandin, abluqe

rakiribûn û li hêviya amadekirina şertên aştîyê bûn. Çend roj şûn de ji her kesî re zelal û ronî bû ku van rovîbazî, fend û fêlên han ji ber vê yekê kir, ku qet nebe eskerên Sultan demekê li ser dilê wî bi dûr kevin û ew jî fîrsetê bibîne dîwar û surhên keleyê yên xerabûyî ji nû ve çêke û qahîm bike, kun û quncikan bide hev û bircên keleyê hîn xurttir bike, zexîrên xwarinê pirtir bike, çekên ji karketî nû bike û bikare serê xwe bide serê dijmin. Selaheddîn pê zanîbû ku bi durûtiyê hatiye xapandin û bi zimanekî xweş û du gotinên şîrîn fîrset ji dest berdaye. Ev yek gelek lê giran hat, ferman da leşkerên xwe yên giran ku heta Kela Şîqêfê wêran û kavil nekin, dev jê bernedin. Cardin ji nû ve dest bi abluqayê kir û men-cenîqên agirbaran, alet û edewatên kel wêrankirinê xist kar. Lê hê pêta agirê şer bi tamamî gurr û geş nebûbû, rasparde û pêsvikan bi lez xwe gîhandin Selaheddîn. Xeber danê ku va leşkerekî gelek giran û heşametek zêde ji civakên Xiristiyanan gihîştin ser bendergaha ‘Akkayê û kele kirin bin abluqê. Di wê navê re gelek zor didin Melik ‘Adil û rûniştîyên bajêr, kar digihîje dereceyeke wisan xerab, ku Melik ‘Adil mecbûr dimîne bi van mercên han bi wan re aştî çêbike; bajarê ‘Akkayê bi hemû çek, gemî, kelek û waridatên wî ve teslîmî Frengan bike. 200 hezar dînar zêr bide wan, 100 kesên ji esîrên Xaçperestan ên giregir li gel 500 esîrên din azad bike û bis-pêre wan. Li hemberî vê, kafir jî rê bidin Musulmanan û di nav aman û aştîyê de bajêr terk bikin.²⁰⁶

Selaheddîn, dema ku ev xeber bihîst, gelek aciz bû û di cî de nêrîna ya xwe li dijî aştîyeke wiha da xuyakirin. Di wê navê re Sultan, pisporên xwe yên şerzan û muşawirên xwe yên zana bang kirin meclisa xwe, bi wan şewirî, di dawiyê de hemû gihîştin vê bîr û baweriyê ku dev ji Kela Şîqêfê berdîn û çiqas taqeta wan heye bikin ser ‘Akkayê. Selaheddîn, ferman da Melik Efdalê kurê xwe yê waliyê Şamê, ku biçê û ‘Esqelan wêran bike. Çunkî ditirsiya ku xaçperest dest daynin ser ‘Esqelan û wê talan bikin û waridatek wisan bikeve destê wan ku bi vê, ji bo girtina bajarê Qudsê xwe saz bikin. Melik Efdal, bangî xelkê ‘Esqelan kir, ku eşyayên xwe bidin hev, bajêr terk bikin û berê xwe bidin navçeyên din. Xelkê ‘Esqelan ên belengaz û çarereş, şaş û heyirî mabûn û nedîkarîn riyekê bibînin ka gelo çi bikin û bi ku de biçin? Dest avêtin fîrotina eşyayên ku nedîkarîn bi xwe re bibin. Qîmeta her tiştî ger deh bûya bûbû yek û bi ser vê de hê bikirê wan jî tunebûn. Di Tarîxa Mîr’atu’l-Cenan de wiha hatiye gotin: “Esqelaniyan 12 mirîşk didan bi dîrhemekê”, êdî yên din hûn bi vê re muqayese û mullaheze bikin.

Bi kurtî, heşamet û ezameta xelkê û eskeran ketin wêrankirina bajêr û ji roja 20ê meha Şe’banê heta dawîya meha Remezanê ev karê han

meşandin. Kevir li ser kevir nehiştin, bi kavilkirinê tenê neman, derî, dar û kewaşe berhevkin, agir pê ve dan û tev şewitandin. Her eynî bi vî awayî, Kela Lûdê û Remale jî wek Kela 'Esqelanê hatin kirin, bi şewitandî û kavilkirî di cî de hiştin. Dema ku Selaheddîn bi leşkerên xwe ve ber bi 'Akkayê ve diçû, ji Melik 'Adil nameyek jê re hat ku tê de wiha digot: "Freng, dibêjin ku eger em bajarên li ser qeraxên behrê ji wan re berdin, amade ne bi me re aştîyê çêkin û piştî vê jî misogerî didin ku êrîşî bajarên Îslamê nekin."

Selaheddîn, bi vê razî bû û ji Melik 'Adil re cewab şand ku bi wan re li hev bê. Ji vir şûn de êdî hîm û bingehê aştî û şersekinandinê di navbera Freng û Musulmanan de damezira, peymanname hat nivîsandin û bi ser wan mercan, ew bi xwarina sondên giran û ehdên mezin hatin xurtkirin. Piştre çûnûhatina bazirganiyê dest pê kir, herdu mil ji bo bazirganiyê ref bi ref çûn nav hevûdu hatin û bi vî awayî dinyayeke xweş û aram pêk hat.²⁰⁷ Piştre Sultan, ji leşkerê xwe û kurê xwe Melik Efdal re mûsa'ede kir ku ji bo bîhnvedan û îstîrahetê biçin bajarê xwe.

Bi xwe jî bi wê şexsiyeta xwe ya hêja û birêz çû bajarê Qudsê û qasekê li wir ma. Piştre berê xwe da Şama paytextê welatê xwe û di roja 27ê meha Şewwala sala 588ê koçî (1192'yê z), gihîşt wir. Li wir, hemû kurên wî, bi memûr û bi fermaneran ve li dora wî berhev bûn û bi şahî û xweşî ji bo fermana wî amade bûn. Sala din ku dibû roja îniya 15'yê meha Saferî* ya sala 589ê koçî (21ê Sibata 1193'yê zayîni), Sultan Selaheddîn ji bo pêşwaziya hatina haciyan ji Mekkeyê, ji bajêr derket. Di vegera xwe de tayek giran girt. Êdî tayê ew berneda û gelek jî bi ser de derbas nebû, piştî 12 rojan, yanî roja yekşemba 27ê meha Safera sala 589ê koçî (4ê Adara sala 1193'yê z), wî xwedaperestê bi qedir, cenneta fireh ji vê dinya han a teng baştir zanîbû, cîhana berçavteng bicî hişt û xêveta xwe ya serbilind li ber baregaha Yezdanê mezin veda. Di roja mirina Selaheddîn Eyyûbî de, wisan dihat hizir kirin, ku her çi tiştê xweş û şadî ye, Sultan di pêşiya xwe de barkiriye û şandiye, yan hemû di pey koçkirina wî nazdarî de bar kirine û çûne. Heşameta Şamê û derûdora wê, her çi tiştên bi vê bûyerê hesiyabûn, hemû civiyabûn û tev bi hev re digiriyan. Ew 'ezameta boşahiya di cenazê de beşdar bûn, di nav kul û elemek bêbinî de bûn, şîn û xemsedaqeta wan ji hed û hesabê derket. Nexasima dema darbesta cenazê wî yê pîroz derket; dengê girîn, hawar û loriyan, gamasiyê bin erdê disilikand, dilê melekên asîmanê hêşîn dişewitand û dixûrpand. Cenazê wî yê pîroz li nêzîkî Mizgefta Emewî ya bajarê Dîmeşqê ji axê re hat sipartin.

* Di wergera Tirkî de 25ê meha Seferê ye, lê di wergera Soranî û Farisiya wê de 15'yê mehê hatiye nivîsandin. -Z. A.

Selaheddîn, tu çiqas ji Xwedê hezbikî ewqas Sultanekî dadmend, merd, mêr, aza, sergiran, nefsbîçûk û dilgeş bû. Li ba wî, mirovên destpak û hunermend gelek hêja bûn, dostê herî nêzik ê edîb û zanayan bû. Rêz li wan digirt û ew ji meclîsa xwe xalî nedikirin, pişt û penayê wan bû. Di dema wî ya geş û ronî de, pêşveçûna Misir û Şamê gihîşt çim û kopên xwe yên herî bilind, bûn nimûnên aramî, xêr, xweşi û erzaniyê. Ji ber ku gelek muesseseyên xêratê dan avakirin û li wan gelek berhem û eraziyên zîraetê weqif kirin. Belê ev jî hinek ji wan şûnewarên îmar û xêratên ku ji wan heta niha jî mane ev in:

1) Medreseyek di Qarrafeya Mezin û Medreseya Qarrafeya Biçûk de ya nêzikî gumbeta pîroz a Îmamê Şafi'î -Xwedê rehma xwe lê bike.

2) Medreseya Mu'ezziziyê ya Qahîreyê ya li El-Dareyndê û nêzikî gumbeta efendiyê me Îmam Huseyîn -Xwedê ji wî jî razî be.

3) Tekyayek a di ciyê Seraya Se'îdu'l-Se'da yê yek ji wan xelifeyên Şî'î yê Îsmailî, hatî avakirin.²⁰⁸

4) Medreseya Henefiye ya di ciyê koşka 'Ebas kurê Salar de ava kiriye.

5) Medreseya Şafi'iyye ya li Misrê û bi navê Zeynu'l-Tûcar bi nav û deng e.

6) Medreseya Malikiyye ya li Qahîreyê di El-Mu'ezziziyê de ye.

7) Nexweşxaneya di nav koşka (seraya) wî de.

8) Medrese û tekyek li Qudis û Xelîlê ava kiriye û temam kiriye.^{209*}

Qasê ku tê gotin, di merdîtî û destvekirîbûnê de Sultan bê emsal bûye, li ba wî malê dinê û xweliya qeraxê devê rê wek hev bûne. Hetta ew roja ku wî koça dawiyê kiriye, berê xwe daye ber bi wê serderê bilind, bi wan hemû hebûn û xwedîtî lêkirina tev saltanat û nifûz, sînorên bêserî û bêbinî, bajar û wan welatan ve jî, tenê 47 dirhemên zîv li ser derketiye. Belê rastî tenê ji aliyê Xwedê ve tê zanîn.

Ebû'l-Feth Osmanê Kurê Selaheddînê Yûsif

Sultan Selaheddîn, hê di saxiya xwe de kar û barên Misrê dabû destê kurê xwe yê mezin Osman, ku naznavê wî Melik 'Ezîz bû.²¹⁰ Dema ku cewaba mirina cergbir ê wî 'ezîzî dadmed ê Misrê gihîşt 'Ezîzê Misrê, bêsekin derket ser textê Misrê û serdar û emîrên Misrê jê re sond xwarin û ji wan peymanî mezintiyê wergirt. Piştî van daxwazên xwe bicî kirin, li gel Melik 'Adilê mamê xwe ittîfaq kir û bi cûte leşkerên xwe ve ajot ser Şamê û bi birayê xwe Melik Efdal re dest bi şer kir. Li milekî birayek û li

* Reqemên rêzêkirina wan hem ji aliyê wergerê Soranî û hem jî ji aliyê wergerê Tirkî ve hatine danîn. Me jî li gor wan çêkirin. -Z. A.

milekî din ji bira û mamek, eskerên wan li dijî hevdu rabûn. Du car eskerên Melik Efdal ji ber êrişên wan paş de kişyan. Cara sisiyan gelek bi tundî ew kirin bin abluqeyê û xekek lê teng kirin. Di nav wan de birçitiyê dest pê kir, tu mecal jê re nema û di meha Receba sala 592^{yê} koçî (1196^ê z) de Melik Efdal Şam ji wan re berda û baz da. Osman, desthilata Dîmeşqê da destê mamê xwe Melik ‘Adil û bi xwe jî ber bi Misrê ve vege-riya.²¹¹

Di sala 593^{yê} koçî (1197^ê z) de, Seyfu’l-Îslam Tuxrul Tekînê kurê Necmeddîn Eyyûb ê Fermanrewayê Yêmenê koça dawiyê kir. Piştî wî, kurê wî yê ku bi navê Melik ‘Ezîz dihat naskirin, Fetheddîn Îsmail li Yêmenê desthilat girt destê xwe.

Di sala 595^ê koçî (1199^ê z) de, Melik ‘Ezîz, li Misrê çavên xwe li vê dinya ronî dan hev û berê xwe da baregaha herî bilind. Melik ‘Ezîz, mirovekî jîr û hişyar bû, di perwerde û hêminiyê de bi nav û deng bû, di bîhnfirehî û nefstenikiyê de emsalê wî tunebûn. Gelek jî ji gunehan dûr, dilpak û bexişkar bû. Piştî mirina Melik ‘Ezîz, di Misrê de Eyyûbî bûn du qisim. Qismek ji wan ittîfaq kirin ku ‘Eliyê kurê ‘Ezîz ê xwediyê naznavê Ebû Mensur bikin ciyê babê wî.²¹² Qismê din jî şandin pey Melik Efdalê kurê Selaheddîn, sedaqeta xwe pey re dan diyarkirin û ew bangî Misrê kirin.

Saltanata Melik Efdalê Kurê Selaheddîn

Her wek me di pêş de behs kir, di saxiya Selaheddîn de, Efdal waliyê Şamê bû. Dema ku ew mir, ‘Ezîz Osmanê birayê Efdal bi Melik ‘Adil ê mamê xwe re ittîfaq kir, ku mamê herdukan jî bû, sê car esker anîn ser Şamê, Efdal jê derxistin û di ciyê wê de Kela Serhadê (Serxet)²¹³ dan destê Efdal. Dema ku Melik ‘Ezîz mir, wî berê xwe da Misrê û li wir demek kurt sultantiya Misrê kir. Lê dema ku Melik ‘Adil bi vî karî hesiya, bi leşkerekî giran û mezin ve hat ser Misrê û bi darê zorê cardin Melik Efdal ji ser textê sultantiyê rakir²¹⁴ di ciyê wê de Kela Şimşatê (Şimşat)²¹⁵ dayê. Melik Efdal çû li wê keleyê bicî bû û heta mir di wê keleyê de jiyana xwe domand. Di dawiyê de, di sala 622^{yê} koçî (1226^ê z) de koça dawiyê kir û bi ber rehma Xwedê ket.

Li gor Tarîxa Yafi’î²¹⁶: Melik Efdal, mirovekî gelek bi fezîlet û bi edeb bûye. Zanista hedîsan ji zanayên dewra xwe hîn bûbû; di warê nivîskariyê de heta tu bixwazî bi nav û deng bûye. Gelek parêzgeriya zanayan û zanistiyê kiriye, gelek di nêzik de bi wan re daye û sitandiyê û gelek qedr û rêz li wan girtiye. Ji sînoren dadmendî û însafê tu carî derneketiye. Bi kurtî, kesekî dadmend, birêz, destvekirî û gula serê çimbil bûye. Di şî’ir

û nivîsandinê de jî gelek li pêş bûye. Di şîrê de gelek lihevanîn û lihevhatinan xweş çêkiriye. Wekî nimûne; dema ku birayê wî Osman bi Melik 'Ezîz re û mamê wî Ebûbekir bi Melik 'Adil re ittîfaq kirin û saltanata Şamê ji destê wî sitandin, ji Xelîfe Nasir Dînûllah²¹⁷ re ev beyt nivîsandin û şandin:

“Ez benî! Ebûbekir û hevalê wî Osman
Mafê 'Elî jê sitandin bi zora şûran
Lê 'Elî, ji aliyê babê xwe ve hukumdar hatibû tayînkirin
Li ser herdukan, dema desthilat girt dest, kar jî baş bûbûn
Herdukan dijîti kirin û sozê ku dabûn xera kirin
Binêre vê bextê Ad ku çi kêşa ji destê yên vê dawiyê hatin.”*

Xelîfe Nasir Dînûllah jî bi van hersê beytan bersiv daye:

“Nameya te, ey kurê Yûsif
Nesla te ya temîz da xuyakirin, bi dostî
Ji 'Elî xesb kirin mafê wî, çunkî tunebû
Piştî Pêxember li Yesrîbê** alîkarên Wî
Mizgînî ji te re, aîdê pêxember e hesaba wan, sibê
Û sebir bike, alîkarê te ye Îmam El-Nasir.***”

Wezîrê Melik Efdal jî yên wekî Nesrullahê kurê Ebûlkerem Diyaeddîn Muhemmedê kurê Ebdulkerîm Şeybanî Cezerî yê bi navê Ibnu'l-Esîr El-Cezerî bi nav û deng û Izzeddîn El²¹⁸ û Mecdeddîn Ebû'l-Se'adetê birayê²¹⁹ wî bûne. Ev Ibnu'l-Esîrê han ku wezîrê Melik Efdal bû, serokê kesên xwedî fezîlet û pêşengê zanayên dewra xwe bûye. Di hunerê pîsporiya neqîşandina nameyan û di nivîsandinê de, bi serê xwe teke siwarê meydanê bûye. Li Cezîra Ibnu'l-Omer ji diya xwe bûye²²⁰ û hê di destpêka salên zaroktiya xwe de hemû Qur'an jiber kiriye. Qasê tê gotin, gelek bi zihin û zekî bûye. Ev zîhîn û zekawet bi awakî wisan bûye ku hemû kitêbên şî'iran ên Mûtenebbî û Bahterî(Behterî) jiber kirine.

Tarîxa Yafîi ji Ibnu'l-Xeleqan²²¹ neqil dike û dibêje ku, vî Ibnu'l-Esîrî dema xwendina xwe temam kir û di warê zanistî û fezîletan de kemilî, îltîhaqê Seraya Sultan Selaheddîn kir û tê de bicî bû. Sultan jî gelek pê kêfxweş bû û ew kir wezîrê Melik Efdalê kurê xwe. Ibnu'l-Esîr, ev kar û

* Mebest ji Ad, "Elî" ye û ji "yên dawiyê hatin" jî birayê wî û mamê wî ye. - M.E.B.

** Yesrîb, navê Medîneyê yê kevn e. - M.E.B.

*** Mebest ji Îmam El-Nasir, ew bi xwe ye. Imam tê bi me'neya xelîfe jî. - M.E.B.

barê xwe gelek bi awakî serbixweyî û azadî dimeşand. Piştre, dema ku herdu hukumdarên, ‘Ezîz û ‘Adil êrîşê Şamê kirin û ew ji Melik El-Efdal sitandin, wezîr, ji van herdu ‘ezîzan ket şik û gumanê, ji wan hejiya û ji ber vê jî xwe di bajar de veşart. Heta di netîceyê de dergêvanekî Melik ew xist nav sandoqê, devê sandoqê qifil kir, li deveyekî bar kir, ji Şamê derxist û bir Misrê. Li Misrê jî bû wezîrê kurê ‘Ezîz.²²² Dema ku Melik ‘Adil Misrê îşgal kir, cardin Ibnu’l-Esîr ji wir baz da û xwe gîhand Helebê û li wir qasekî ji Melik Zahir re xizmet kir. Piştre ji wir jî çû Mûsilê û ji Mûsilê jî çû Sincarê. Lê di dawiyê de cardin vegeriya Mûsilê û heta mir li Mûsilê ma. Belgeya fezîlet û hêz û taqeta wî ya di edebiyatê de kitêba wî ya bi navê: El Mesel El-Saîr fî Edeb El-Katîb we’l-Şair e. Ev afirandina han, bi naveroka şert û mercên lazimiyên ku hewcene şair, nivîskar û edîb li ser bimeşin, dagirtî ne. Du kitêbên wî yên navê wan: El-Weşy El-Merqûm Fî Hall El-Menzum û El-Me’anî El Muxterea Fî Sine’at El-Inşa jî hene. Di sala 637ê koçî (1239ê z) de, çû rehma Xwedê. Du birayên wî yên ji wî mezintir hebûn, navê yekî Izzeddîn ‘Elî û yê din jî Mecdeddîn Ebû’l-Se’adet bû.

Saltanata Melik ‘Adilê Kurê Necmeddîn Eyyûb

Li gor di Dîroka Yafiî de hatiye behskirin: Melik ‘Adil gelek mirovekî karzan û bi tedbîr bûye. Ji ber vê, Sultan Selaheddîn di derheqê hemû karên dijwar û di rewşên giran de bi wî şewiriye, girêk û astengên karên aloz di saya muşawiriya wî de çareser kirine. Her wiha gelek dîndar, parêzgar û ji Xwedêtirs jî bûye. Gelek rojî girtiye û nimêj û şevnimêj kiriye. Di dema hukumdariya Sultan Selaheddîn de hukmê Eyaletên ‘Ekka²²³ û Kerekê²²⁴ dimeşand. Piştî mirina biraziyê wî Melik ‘Ezîz, dest danî ser kar û barên Misir û Şamê, kurê Melik ‘Ezîz, ‘Elî yê bi leqeba “Mensur” dihat naskirin, şand Ruhayê²²⁵ û kar û barên wir siparte wî, Melik Kamil Mihemmedê kurê xwe ji danî ser kar û barên Misrê, Melik Mu’ezzemê kurê xwe yê din jî danî ser kar û barên Şamê. Kar û barên Cezîrê siparte Melik Eşrefê kurê xwe yê sisiyan û piştre kurê xwe yê çaran Melik Ewhad ê ku bi navê Eyyûb dihat naskirin, kir Fermanrewayê Eyaleta Exlatê.²²⁶ Bi xwe jî li Misrê ma û bi temamî xwe da kar û barên saltanata xwe ya mezin û parastina axa Îslamiyetê.

Di destpêka sala 598ê koçî (1202’yê z) ya meha Recebê de, Melik Mu’iz Îsmailê kurê Seyfu’l-Îslam Tuxrul Tekînê kurê Necmeddîn Eyyûb ku Fermanrewayê Yêmenê bû, li bajarê Zebiydê²²⁷ ji aliyê fermanderên xwe ve hat kuştin. Çunkî, bi xwe di zulm, zordarî û sefahetê de gelek pêş de çûye; ji ber vê jî hatiye gotin ku ew ji nesla Emewiyan e. Melik Nasirê²²⁸

kurê wî ku hê di salên xwe yê zaroktiyê de bû, li ciyê wî rûnişt. Yek ji wan zanayên bi nav û deng û xwedî fezîlet ê hevdemê wî, Ebû'l-Xenayîm Muslîmê kurê Mehmûdê Şîrazî ye ku kitêba xwe ya navê wê: 'Ecaîbû'l-Esfar We Xeraîbu'l-Exbar, li ser navê Melik Mu'iz nivîsandiyê.

Melik Awhed Eyyûbê kurê Melik 'Adil ê Fermanrewayê Exlatê, mirovek zulumkar, xwînrej û bêmerhemet bû. Di sala 609'ê koçî (1213'yê z) de, Xwedê avek li wî agirî kir û ew çû rehma Xwedê. Kar û barên hukümetê ket destê birayê wî Melik Eşref. Di sala 612'yê koçî (1216'yê z) de, Melik 'Adil neviyekî xwe yê navê wî Mes'ûdê kurê Melik Kamil, şand ser Fermanrewatiya Yêmenê. Dema ku Mes'ut gihîşt sînorê Yêmenê, hemû giregir û mirovên maqûl ên Yêmenê hatin pêşwaziya wî û bi awakî xweşî û dilgermî ew danîn ser textê fermanrewatiyê, hevsarên rêvebirinî dan destan û ew ji bo Yêmenê mizginî û sembola xweşî û şahiyê hesibandin.

Di sala 615'yê koçî (1219'yê z) de, dilê Melik 'Adil li ser avgula cîhanê guherî, bar û bingehê xwe ber bi gorê ve bar kir û çavên xwe li dinya ronî dan hev. Wî panzdeh kur li pey xwe hîştin. Pênc ji wan, li ser axa vê cîhanê sitêrka wan çirisî û geş bû û li ser textê hukumdariyê rûniştin. Ew her pênc kurên wî; Kamil, Mu'ezzem, Eşref, Salih û Şahabeddîn Xazî (Gazî) bûn.

Melik Eşref Mûsayê Kurê Melik 'Adil

Melik Eşref ku navê wî yê heqîqî Mûsa bû, di saxiya babê xwe de Fermanrewatiya bajarê Ruhayê dikir. Piştî Eyaleta Herranê ji wî re hat dan. Dema ku Melik Awhed mir, Exlat jî ket bin desthilata wî. Melik Mu'ezzem Şerefeddîn Îsayê kurê Melik 'Adilê Fermanrewayê Dîmeşqê, di sala 625'ê koçî (1229'ê z) de, ji vê dinê mala xwe bar kir, Dawudê kurê wî ku jê re Melik Nasir dihat gotin, ket şûna wî û bû Fermanrewayê Dîmeşqê. Di sala 626'ê koçî (1230'ê z) de, Melik Kamil, ji Misrê leşker anî ser Dîmeşqê ku îşgal bike. Melik Eşref jî li gel birayê xwe Melik Kamil li hev kirin ku ji bo îşgalkirina Dîmeşqê alîkariya hevûdu bikin. Melik Nasir Dawud li ciyê babê xwe li ser text rûniştibû, li hemberî mamên xwe ranebû, bi awakî neçarî daxwaza lihevhatinê û tefandina şer kir. Piştî muzakere, nameyan û şandina qasidan bi ser hev de, biryar hat dan ku: Melik Nasir, Dîmeşqê terk bike û di ciyê wî de bi hukumetên Şewbek²²⁹ Nablûs û Kerekê razî be. Melik Eşref jî li ser textê Şamê rûne û Herran, Ruha, Reqqa²³⁰ û Rasîleyn²³¹ jî ji Melik Kamil re bên berdan.

Piştî bicîanîna van şertan, Melik Kamil vegeriya Misrê. Melik Eşref li Dîmeşqê li ser textê hukumdariyê rûnişt û bi rêvebirîya xwe ya bi dadmendî û rêk û pêkî, dilê leşker û kesên wir, rîspî û giregirên welat û ji

xelkê girsên gel ber bi xwe ve kêşa. Çunkî tu çiqas ji Xwedê hez bikî kesekî dadmend, sergiran, dilovan, karzan, xwîngerm, bi tedbîr, rêk û pêk, destpak, exlaqxweş û ji hîle û fendan dûr bû. Peywendiyê gelek nêzîk bi kesên zana û xwedî fezîlet re danî, ji bo wan muessese û avahî pêk anîn û di saya wan de zanistî û fezîlet hat belavkirin. Yek ji wan, avahiya bi navê Daru'l-Hedîs a ji bo zanayê hedîsan ê bi nav û deng Şêx Ebû 'Omer Osman²³² ku bi navê Ibnu'l-Selah tê naskirin. Melik Eşref -Xwedê rehma xwe lê bike- di sala 570'yê koçî (1175'ê z) de, hatiye dinê,²³³ di sala 635'ê koçî (1239'ê z) de, li ser textê mirinê çiyê xwe girt û ruhê xwe yê pak û paqij siparte Xwedê. Hemû fermanderên leşkerê wî û mezinên dewletê di merasima veşartina cenazeyê wî de beşdar bûn û ew pêşiyê di Kela Dîmeşqê de veşartin. Qasek şûn de hestiyên wî derxistin û birin di nav îmareteka ku wî nêzîkî Mescidû'l-Camî avakiribû, veşartin.

Melik Kamil Mihemmedê Kurê Melik 'Adil²³⁴

Melik Kamil, kesekî qedirbilind, serbilind û bi nav û deng bû. Di siyasetzanî, meşandina kar û baran û dij derketina zordariyê de serdarê hemû hukumdaran bû. Merd, camêr, xêrxwaz, çavtêr û dilovan bû. Jîr, hişyar, zana û alim bû. Hez ji wan kesan dikir ku dixebitîn benên di navbera Musulmanan de xurt bikin û nêzîkahî nîşanî wan dida. Gelek girêdayî sunnetên pîroz ên Pêxember bû. Hemû şevê îniyan mirovên rîsipî û qenc li xwe berhev dikir û wextê xwe bi behsên xwedanasî û sohbetên xwedaperestiyê derbas dikir. Bi xwe bi wan re li ser zanistê sohbet dikir û li ser senetê munaqêşe dikir. Di dewra wî ya gurr û geş de, hîmê avahiya Hedîs ya li Qahîre El-Mu'ezziye hat avêtin. Ev avahiya han gelek fireh bû. Li ser gumbeta Imamê Şafi'î qubbehek bilind da çêkirin û tamam kir.

Melik Kamil, ji bo ku di dema babê wî yê mezin de, kar û barên rêvebirina Misrê jê re hatibû sipartin, hemû hevsarên girê, asteng û pişkavtina hella meseleyan di destê wî de bûn. Piştî ku di sala 615'yê koçî (1219'yê z) de²³⁵ babê wî koça dawî kir, Melik Kamil çiyê wî girt û di meşandina kar û baran de bi serê xwe ma. Piştê di demek gelek kurt de, desthilata xwe gîhand Hîcaz, Yêmen û Şamê. Ji ber vê jî, di hemû mizgeftên wan welatan de xetîban bi navê wî yê pîroz du'a dikirin û digotin ku: "Mekke û bi 'ebdên wê ve, Yêmen bi Zebîd ve, Misir bi Se'îd ve, Şam bi leşkerên xwe ve, Cezîre bi Welîdê xwe ve, Sultanê du qibleyan, xwediyê du 'elametan, xizmetkarê herdu Hereman û emîrê mûmînan, Nasireddîn Xelîl Welî."^{*}

* Di wergera Soranî de "Melik El-Kamil" e. Di Farisiya wê de jî wekî li jorê ye - Z. A.

Melik Kamil, êvara roja çarşemba 21^ê meha Receba sala 635^ê koçî (8^ê Adara 1239^ê z) di Kela Dîmeşqê de, di temenê xwe yê 40 salî de mir.

Di Derheqê Mirina Sultanên Misir û Şamê û Yêmenê de*

Di Dîroka Yafi'î de tê gotin ku: Melik Mes'ûd Yûsifê kurê Melik Kamil, dema ku di sala 612'yê koçî (1216'yê z) de li ser emrê bab û bapîrên xwe, bi fermänderiya yekîneyek leşker meşiyaye ser Yêmenê û ew der îstîla kiriye, piştî jî desthilatdariya xwe heta welatê Hîcazê dirêj kiriye û di sala 626^ê koçî (1230^ê z) de li Mekkeya Mukerreme çûye rehma Xwedê. Di wesiyeta xwe de gotiye ku, bila meytê wî li gor evîniya sunnetên Pêxember bê rakirin. Mesrefa kefen û defna wî ji mal û perên wî neyê kirin û meytê wî teslîmê Şêx Siddîq²³⁶ ku pîrekî kal ê bi nav û deng ê wê demê bûye, bikin. Bila pîrê navê wî derbas bû, bi cawên sade jê re kirasê qiyametê bibire û wek hemû miriyên feqîr û rêzê bi awakî sade, bêqîr û qelebalix di nav mexberên Musulmananê sade de wî teslîmê axê bike. Şêx Siddîq jî, di ciyê kefen de ew pêjgîr û kefiyên ku wî hukumdarî ji hecê bi xwe re anîbûn, lê pêçan û ew di goristana tevayî ya Musulmanan de siparte axê. Li gor wesiyeta wî li ser kêla wî jî wiha hat nivîsandin: "Ev tirba feqîrê muhtacê rehma Xwedê yê Yûsifê kurê Mihemmedê kurê Ebûbekrê kurê Eyyûb e". Dema ku xebera mirina wî gihîşt Misrê, Melik Kamil ket nav xem û kedereke giran û bi xwe ji bo serxweşiyê rûnişt.

Di sala 632'yê koçî (1236^ê z) de, serfermänderê leşkerê Melik Kamil, Sawab Xadim, ku di mêraniyê de bûbû nimûneke bêemsal û di dinya mêrxasî û gernasiyê de tevan dexesiyê jê dikirin, ev dinya han di cî de hişt û mir. Vî Sawabê han, li pey xwe sed kurên perwerdekirî û bêqûsur hiştin. Gelek ji wan heta payeya fermanbertiyê bilind bûn. Her di eynî salê de, Melik Zahirê kurê Sultan Selaheddîn Yûsif, ku navê wî Dawud bû û jê re Ebû Suleyman digotin, li Kela Bîrê²³⁷ mir. Biraziyê wî Melik 'Ezîzê kurê Melik Zahir li ciyê wî rûnişt. Di sala 633'yê koçî (1237^ê z) de jî, Melik Muhsinê kurê Selaheddîn av û nanê wî li ser ruyê dinya ronî qediya û ber bi nemanê ve barkir. Ew, di warê hedîs, sunnet û zanistiyên 'eqlî û neqlî de şarezayekî hêja bû. Gelek jî mirovekî mûtewazî, diltenik, sernerm, bi sebir û bi rehim bû. Di sala 634^ê koçî (1238^ê z) de, Melik Giyaseddîn Mihemmedê kurê Melik Zahirê kurê Selaheddîn Yûsif ku di salên xwe yên zaroktî yên çarsalî de bûbû cînişinê babê xwe, li Helebê malavayî li jiyânê kir û berê xwe da cîhana ebedî. Di sala 635^ê koçî (1239^ê z) de, Melik Eşref li Şamê, rojên wî yên jiyânê li ser vê dinê neman û ber bi baregaha bilind a Xwedê ve ket rê. Melik Salih Îsmailê birayê wî li ciyê wî rûnişt.

* Di wergera Soranî de, "Misir û Şam" tenê derbas dibin. - Z. A.

Li ser vê, Melik Kamil ê li Misrê, ji Misrê bi leşkerên xwe ve êriş anî ser Şamê û Melik Salih û bajarê Dîmeşqê xist bin ablûqê. Melik Salih, di bajêr de parastinî kir û di navekê re jî êrişên dij bikar anî. Lê di dawiyê de naçar ma piştî muzakeran bi merccek kêr, xwe ji zerarek zêde biparêze. Melik Kamilê mamê wî bû Fermanrewayê Şamê û wek me di pêş de jî got; ew hukumdarekî gelek hêja û bi heq û edaleta xwe ve bi nav û deng bû. Lê piştî du meh Fermanrewatiya Şamê, mirinê dora wî girt û laşê wî xist bin ablûqeyê, piştî nexweşiyek kurt, ruhê xwe yê pak û bêguneh kir mêvanê ciyê nemanan.

Heta du rojan deng û behsa mirina wî nehat belavkirin, lê roja sisiyan ku roja îniyê bû, berî ku mela biçê ser mînberê, mirovek derket û bideng got:

“Xwedê tu rehma xwe li Melik Kamil bikî û siya Melik ‘Adil ji ser me xalî nekî.” Dema wê heşameta xelkê ev xebera han seh kirin, bi hev re ketin girîn û nalînan û şîn û xeman dest pê kirin. Melik ‘Adilê cîgirê wî ku li Misrê dima, hê zarok bû û kar û barên dinê pê nedihatîn helkirin. Serdarên leşker û karbidestên welêt, munasibtir dîtin, ku Muzaffereddîn Melik Cewad Yûsifê biraziyê Melik Kamil wekîltiya wî bike û li ser navê Melik ‘Adil Fermanrewatiya Dîmeşqê bimeşîne. Piştî, nêzikî Mizgefta Mezin tirbek ji Melik Kamil re kolan û laşê wî ji tirba wî ya keleyê derxistin û anîn û ew tirb jê re kirin mala wî ya heta hetayî.

Sultanên Din Ên Vê Xanedana Han û Nemana Vê Malbatê

Li gor di Dîroka Yafi’î de hatiye nivîsandin; Piştî Melik Kamil mir, kurê wî Melik ‘Adil li Misrê bû cîgirê wî û Melik Cewad li Dîmeşqê bû sipartedarê wî. Di sala 638^ê koçî (1241^ê z)* de, kesên rîsipî û fermanderên Misrê gihîştin wê bîr û baweriyê, ku Melik ‘Adil ji ber temenê wî yê biçûk bi kêrî rêvebirina kar û barên hukumdariyê nayê, biryar dan ku, Melik Salih Eyyûbê birayê wî di ciyê wî de desthilatê bigre destê xwe. Piştî, rojekê Melik ‘Adil danîn ser darbesteke vekirî û bi vî awayî ji seraya emîrtiyê derxistin. Hejmarek zêde ji çekdar li derûdora darbestê hatin hev, ew birin keleyê û zîndan kirin. Bi vî awayî desthilatê bêyî şer û qirên ket destê birayê wî Melik Salih.

Melik Salih, hemû îmkan û karînen xwe amadeyî meşandina kar û barên dewletê kir. Wî hewayê dadmendî û merhemetê di nav xelkê de belav kir. Dest pê kir li seranserê Misrê bingehe mizgeft û mabedan danî. Piştî, dema ku kar û barên ciyên piyên xwe di Misrê de qahîm kir, bi armanca sitandina Şamê, bi leşkerêkî giran ve ket rê; Melik Cewad ji ser

* Di wergera Soranî de, 637^ê koçî (1239^ê z) ye. -Z. A.

hukumeta Dîmeşqê da alîkî û di ciyê wê de emîrtiya Îskenderiyeyê jê re sipart. Ji bilî vê, Melik Salih, ji bo ku li ber çavê xelkê Melik Cewad bişkîne, bi xwe siwarê hespê bû û hevsarê hespê xwe da destan û çend gavan bi piyatî da pêşiya xwe. Lê di dawiyê de ji vê kirina xwe ya ne dicî de gelek poşman û şermezar bû.

Piştî berê xwe da melbenda Xûrê(Gûrê) û ji wir ji mamê xwe Îsmail²³⁸ re, ê bi leqeba Melik Salih dihat naskirin û li Baêlbakê bû, cewab şand ku bikeve bin fermana wî. Lê Melik Salih, li gor nêrîna xwe bi erênî bersîvdana biraziyê xwe û îtaeta ji wî re rast nedît. Ji Mucahîd²³⁹ ê waliyê Humusê alîkarî xwest. Mucahîd jî gihîşt hawara wî, jê re hêz şand û ew jî bi vê xurt bû. Piştî bi riyeke heta wê çaxê nehatî dîtî û nehatibû tetbîqkirin ket Şamê. Dema ku ev nûçeyên han gihîştin kesên li derûdora Melik Salih Eyyûb, xwe jê dan alîkî û jê dûr ketin û ajotin çûn Şamê û sedaqeta xwe pêşkêşî Melik Salih Îsmail kirin.

Ji bilî vê, qîsmekî eskerên Melik Nasir ê waliyê Kerekê, êrişî Melik Salih kirin, ew girtin û ji waliyê xwe re birin; wî jî ferman da ku wî di Kela Kerekê de zîndan bikin.²⁴⁰ Dema ku xebera vê bûyera han a mezin gihîşt guhên Melik 'Adil, ji tunebûna birayê xwe îstîfade kir, ji keleyê derket û li Misrê bû Sultanê serbixwe, ji Melik Nasir re raspardeyek şand û ji bo berdana Melik Salih sed dînar lê teklîf kirin.²⁴¹ Melik Nasir ev pêşniyara han qebûl nekir; bi 'eksê vê, Melik Salih ji zîndanê berda, girêdan û îtaeta xwe jê re da diyarkirin û hevaltiya wî ya meşa ser Misrê kir. Bi vî awayî, Melik Salih Eyyûb, bi Melik Nasir û leşkerên wî ve, berê xwe dan Misrê, dema ku nêzîkî sînorê Misrê bûn, fermanê dewra Melik Kamil meydariya xwe ji saltanata Melik Salih re dan diyarkirin û carek din Melik 'Adil girtin û zîndan kirin. Piştî jî Melik Salih anîn paytextê welatê wî. Melik Nasir jî paş de vegeheriya ciyê xwe Kela Kerekê.

Di sala 638^ê koçî (1241^ê z) de, Melik Îsmail ê Fermanrewayê Şamê, ji ber hinek kerb û xerezên dilê xwe, Kela Şiqêfê ji Frengên kafir re vala kir. Vê jî li hemberî wî kîn û kerb zêde kirin. Li ser vî karê han ê ne di cî de, du zanayên herî mezin ên Şamê, Izzeddîn Ebdüsselam²⁴² û Ebû 'Amr Ibnu'l-Hacib²⁴³ bi tundî rexne lê girtin û acizîya xwe bi awakî eşkere jê re dan diyarkirin. Melik Îsmail, gelek ji vê dijderketina li hemberî xwe aciz bû û Izzeddîn Ebdüsselam ji xetîbiya Camiya Şamê hilda, bi hevalê wî Ebû 'Amr Ibnu'l-Hacib re di keleyê de zîndan kir.

Di sala 641^ê koçî (1244^ê z) de, Melik Cewad ê ku piştî mirina Melik Kamil çend rojan desthilatdariya Şamê kir, ji vê dinê bar kir û çû rehma Xwedê. Di sala 645^ê koçî (1248^ê z) de Melik 'Adilê kurê Melik Kamil, di zîndanê de ber para mirinê ket û ji xwe re rizgar bû.²⁴⁴ Kurekî navê wî

Melik Muxîş Omer li pey wî ma. Dema ku babê wî mir, ew jî di keleyê de zîndan kirin.

Piştî van bûyerên navên wan derbas bûn, çend car di navbera Fermanrewayê Misrê Melik Salih Eyyûb, Sultanê Şamê Melik Salih Îsmail û Fermanrewayê Kerekê Melik Nasir de şer û qirên qewimîn. Di van şeran de bi piranî Melik Îsmail dişkest. Bi ser vê de jî, di dema wî de xela, giranî û nexweşiya webayê bi ser Şamê de werbû û gelek ji wan qir kir, tu taqet û mecal di wan de nehişt.

Di sala 647^ê koçî (1250^ê z) de, Melik Salih Eyyûb li Mansûre wefat kir. Koleyê wî Qataya, li ser ew ittîfaqa emîr û mezinên dewletê, mirina wî sê mehan ji xelkê veşart. Ji bo hatina kurê wî Melik Mu'ezzem²⁴⁵ li Misrê, ku wê çaxê li Şamê dima, rasparde hatin şandin. Dema Melik Mu'ezzem hat Muizziyeya Qahîreyê, xebera mirina babê wî belav bû. Li ser vê, mînber û pere bi navê wî yê bilind û leqeba wî hatin xemilandin.

Di sala 648^ê koçî (1251^ê z) de Frengên kafir berê xwe dan ser Misrê.²⁴⁶ Melik Mu'ezzem ber bi wan ve çû û li ciyê ku niha jê re Mensûre tê gotin pêşiya wê lehiyê girt û li dijî hev rabûn. Li wir şerekî mezin û xwînavî qewimî û bayê serkevtin û serbilindiyê ber bi alaya Melik Mu'ezzem ve hejiya. Çunkî, piştî 7 hezar eskerên Frengan hatin kuştin, qet bi ser xwe de nefetîlîn û li pişt xwe nenêrin, baz dan û çûn. Qralê Frengan esîr ket û di Kela Mensûreyê de hat zîndankirin.²⁴⁷

Melik Mu'ezzem, piştî vê serkevtina han ket nav kîbr û mezintiyê, bi koleyên babê xwe re gelek muameleyên xerab û ne di cî de kirin. Wan jî li dijî wî yekîtiyek çêkirin, li dijî wî rabûn û bi awakî gelek xerab ew kuştin. Piştî vê bûyerê, ew koleyên li dijî wî serhildan, Izzeddîn Turkmenî (Aybek)²⁴⁸ kirin fermanderê leşker. Piştî ku di muqabilê azadkirina xwe de Qralê Frengan ji wan re 500 hezar dînar dan û ew azad kirin, tev bi hev re hatin Mu'ezziyeya Qahîreyê. Qral, bajarê Dimyatê jî vala kir û da destê Musulmanan.²⁴⁹

Eynî salê, Melik Nasir ê Fermanrewayê Kerekê, leşkerek amade kir û êrîş bir ser Dîmeşqê û ew girt. Piştî gelek bi başî xwe da hev û leşkerekî gelek zêde û bi ser û ber saz kir û ji bo şerê kolan û derxistina wan ji Misrê berê xwe da rê. Leşkerên Misrê di bin fermanderiya kolan de li Ebbasiyeyê pêşwaziya wan kirin. Şerekî gelek tund û bi xwînavî di navbera wan de qewimî. Di netîceyê de Misrî şikestin û Şamî ketin Qahîreya Mu'ezziyeyê û xutbe li ser navê Melik Nasir dan xwendin.

Di vê navê re, Izzeddîn Turkmenî û Qataya, li gel 300 koleyên helbi-jartî û mêrxas ên Melik Salih, ji destê Nasir rizgar bûn û ber bi Şamê ve bi rê ketin. Di rê de rastî grûbek eskerên Melik Nasir ên ku giraniya

leşker, xezîneyên wî, dehol, al, alet û edewatên din dibirin, hatin. Izzeddîn, Qataya û bi 300 kesên bi wan re, avêtin ser karwên û ew tar û mar kirin. Şemseddîn Lûlû yê sipartedarê Melik Nasir bi dîl ket destê wan. Ew wekî laşê pez bi 'erdê re kişandin û kuştin. Dehola Melik Nasir xird û xaş kirin û xezîneyên wî hemû talan kirin. Piştîre ji wir dest bi meşa xwe kirin û gihîştin Gazzeyê. Li wir, yek ji wan emîrê malbata Eyyûbiyan kurê Sultan Selaheddîn Yûsif, Melik Eşref Mûsayê kurê 'Adil(?)²⁵⁰ê ku berê waliyê Humusê bû, Melik Salih Îsmailê kurê 'Adil, ku li jorê hinek agahdarî di derheqê jiyana wî de derbas bû, bi grûbek fermanderên leşkerî û emîran ve hatin esîrkirin û tev bi hev re kuştin. Dema ku deng û behsê vê bûyera han a xwînavî û cergbir gihîşt Melik Nasir, zanîbû ku êdî gelek dereng e û ji vir şûn de tu tam û me'neyek di mana wî ya Misrê de nemaye. Li ser vê, bi naçarî hersê kevirên telaqê bûka xwe (welatê xwe) bi tac û text ve avêt û sondek wisan xwar ku ji aliyê tu şêx û melayekî ve fetwaya wê neyê dîtin û bi awakî lez û bez ber bi hinek bajarên Şamê ve hereket kir.²⁵¹ Ev bûyer di sala 648^ê koçî (1251^ê z) de qewimî.

Di sala 649^ê koçî (1252^{'yê} z) de, Tawaşî yê waliyê Kerekê yê Melik Nasir, serhilda û Melik Muxîş Omerê kurê Melik 'Adilê kurê Melik Kamil ji zîndanê derxist û kir fermanrewayê welat. Bi vî awayî jî li hemberî qenciya welînimetê xwe Nasir, xerabî û nankoriya xwe îsbat kir.

Di sala 651^{'yê} koçî (1254^ê z) de, Melik Selaheddînê kurê Melik Zahirê kurê Melik Selaheddînê kurê Necmeddîn Eyyûb, nan û ava wî li ser rûyê vê cihanê nema û çû rehma Xwedê.

Di sala 652^{'yê} koçî (1255^ê z) de,²⁵² mezin, rîspî û fermanderên Misrê, Izzeddîn Turkmenî yê yek ji koleyên Melik Salih Eyyûbî, kirin Sultanê Misrê û naznavê Melik Mu'iz danê. Êdî ji wê rojê şûn de saltanata Misrê ket destê Memlûkiyan. Nifûza binemala Eyyûbiyan nema û siya desthîlata wan a li ser wî welatî çimiya û ber bi tefînê ve çû.

Vêca, di qismê îlawe de, em ê behsa rewşa Memlûkên ji binemala Eyyûbiyan, yên piştî malbata Eyyûbiyan kar û barên saltanata Misrê meşandin û hevçerxê sultanên Osmaniyan bûn, bi kurtî behsa rewşa van sultanên payebilind û berdewamiya wan a bi salan ve bikin.

Melik Nasir Dawudê kurê Mu'ezzemê kurê 'Adil jî, ji tirsra Izzeddîn Turkmenî, bi awakî derbederî û şerpezetî her roj li ciyekî û her şev li gundekî rojên xwe derbas dikirin, nihayet, di meheke sala 656^ê koçî (1259^ê z) de, çû heqîya xwe û di gora xwe ya teng de bêtirs serê xwe danî. Ev Melik Nasirê han, bi eqil, zana, sernerm û gelek zekî bû. Qasek di warê zanistî û senetê de hîndekarî kir. Zanista hedîsê li ba Mûeyyîdu'l-Tusî xwend. Şîrên wî yên gelek rewan û filozofîk ên sipehî hene.

Di sala 662'yê koçî (1265' z)* de, leşkerek ji Misrê dihat, êrîş anî ser Melik Muxîşê kurê 'Adil, ku demek dirêj bû li Kerekê hukumdartî dikir. Melik Muxîş ket nav bajêr û xwe di sengerên bajêr de qahîm kir. Lê dema ku rojên derûdorlêpêçanê dirêj kêşand, rewşa wî xera bû û di dawiyê de eman xwest û mecbûr ma teslîm bû. Piştî wekî penaber ji Fermanrewayê Misrê re hat şandin û li wir bi dizî hat kuştin.

Piştî vî hukumdarê Eyyûbî kesekî, ji neviyên Necmeddîn Eyyûbî, mecala bidestxistina hukumdartî û saltanatkirinê bi dest nexist. Xwedê tiştê hez bike dibe û fermana ku îrade kiriye dike.

* Di wergera Tirkî de 622'yê koçî (1226'ê z) derbas dibe, lê li gor baweriya min, di vê tarîxa han de şaşiyek çapê heye. Min a di wergera Soranî de derbas dibe girt li vir. -Z. A.

SEFHEYA DUDUYAN

“ Di derhegê wan fermanrewayên serbilind
û payeberz ên Kurdistanê de ne ku, her
çendîn neqîhistine dereceya serxwebûniyek
temamî û wan bi xwe jî îddîaya saltanat û
serbixwetiyê nekirine, lê hinek caran hetta li
ser navê xwe xutbe dane xwendin û sikke lê
dane. Me di pênc beşan de behsa wan kiriye.”

BEŞA YEKAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN ERDELAN DE YE

Li gor ew kesên ku rîwayetên di derheqê Fermanrewayên Kurdistanê de neqil dikin û di nivîsên wan kesên ku şûnewar û afirandinên Atabegên Loristanê bi xwe re digerin, di derheqê nesla Fermanrewayên Erdelan de wiha gotine:

Ew, ji zarok û nesla Fermanrewayên Diyarbekrê yê neviyên Ehmedê kurê Merwan in,²⁵³ ku me di pêş de gelek dût û dirêj behsa wan kir.²⁵⁴ Ji van yekî navê wî Baba Erdelan, demekê di nav eşîretên Goran de jiyana xwe domandiye, di dawiya dewra Dewleta Cengêz de, dest daniye ser wilayeta Şehrezolê. Kar û barên vê wilayeta han gelek bi başî û bi rêk û pêkî meşandiye, nifûza wî gelek pêş de çûye, berfireh bûye û bûye fermanrewayê serbixwe yê wir. Piştî xonceya gula jiyana wî ya geş ber bi çilmisandinê ve çûye û malavahî xwestiye û çûye ser heqiya xwe. Piştî Baba Erdelan navê xwe guherandiye kiriye Qubadê kurê Feyruz ê Sasanî.²⁵⁵ Li gor gotina Hemdullah El-Müstewfî,²⁵⁶ Şehrezol, yanî bajarê hêz û zor,²⁵⁷ fermanrewayên wê her wext Kurd bûn û çî kesê ku xwediyê Zorê bû, bê zehmetî pêşiya xwe radida û li ciyê fermanrewatiyê rûdinişt.”* Piştî kurê wî Kelul²⁵⁸ desthilatê girt destê xwe û li ciyê wî rûnişt. Qasek şûn de ecelê wî jî tamam bû û ne seetek kêr û ne jî seetek zêde nan û ava wî li ser rûyê vê cîhana han nema û ew jî çû heqiya xwe. Dê niha em jî behsa wan kur û neviyên wan bikin ku bi dorê desthilat kirine destê xwe:

* Li gor M. 'Eli 'Ewnî, ev qismê ku me di nav neynokê de da xuyakirin, di nusxeyek din a destnivîsê de heye. Ev qismê han di wergera Soranî de heye, lê tu îşaret an zanyariyek ku ji nusxeyek destnivîs a din e, nedaye xuyakirin. -Z. A.

1-Xidirê kurê Kelul, 2-Ilyasê kurê Xidir,²⁵⁹ 3-Xidirê kurê Ilyas,
4-Hesenê kurê Xidir, 5- Babloyê kurê Hesen,²⁶⁰ 6- Munzirê kurê Bablo.

Ji bo ku nivîskarê van rêzên han, rewş û serpêhatiya vê grûba han baş nekolaye û ji devê kesên bawermend seh nekiriye, ji min re baş zelal nebû û min behsa wan nekir. Ji ber vê, ez dixwazim tenê di derheqê rewşa wê grûba ku xeberên li ser wan sabit û zelal in binivîsim ku min zanyariyên di derheqê wan de ji çavkaniyên bawerî pê kirî wergirtine û min bi xwe ji bi çavên serê xwe dîtine. Ew rêz û hevokên kurt ên li vir ji aliyê dev û lêvên qelema duziman ve tînin nivîsandin, ne gotinek kêr û ne jî gotinek zêde, ji bilî dubarekirina nivîsandina wan çîrok û gotinên ji aliyê min ve hatine sehkirin pê ve tiştêk nîne. Min dev ji nivîsandina wan tiştên nexweş û yê ji aliyê kesên eqlîselîm ve rast nayên dîtîn, berda. Bila silav li ser wan kesan be ku li ser rîya rast dimeşin.

Memûnê kurê Munzirê kurê Babloyê kurê Hesenê kurê Xidirê kurê Ilyasê kurê Xidirê kurê Kelulê kurê Baba Erdelan:

Piştî mirina babê xwe bû hukumdar û demeke gelek dûr û dirêj bi desthilatek qewî, ev welatê han bi awakî serbixwetî bi rê ve bir. Dema ku emrê Xwedê bicî ani, sê kur li pey xwe hiştin: Beyke Beg, Surxab Beg û Mihemmed Beg.²⁶¹

Beyke Begê Kurê Memûn Beg:

Piştî mirina babê xwe ew li ser textê desthilatê rûnişt. Memûn Beg hê di saxiya xwe de welatê xwe di navbera kurên xwe de parve kiribû. Nahiyên Dalam, Tagsu,²⁶² Şemîran,²⁶³ Hawar,²⁶⁴ Sîman,²⁶⁵ Rawdan²⁶⁶ û Gulênber²⁶⁷ ketibûn ber para Beyke Beg; bajarên din ên wilayetê jî ku em ê piştê behs bikin, ketibûn ber para birayên din. Beyke Beg, tam 42 salan fermanrewatî kir. Dema ku malavayî ji jiyane xwest û ber bi melbenda nemanê ve çû, du kurên wî li pişt wî man. Îsmail û Memûn.

Memûn Begê Kurê Beyke Beg²⁶⁸

Piştî mirina babê xwe, bi awakî serfirazî û serbilindî li ciyê wî rûnişt. Hê salek bi ser de derbas bûbû, Sultan Suleymanê Osmanî,²⁶⁹ xwest bi destê Sultan Huseyîn Beg ê Fermanrewayê Imadiyeyê bi hinek emîrên Kurdistanê yê din ve wilayeta Şehrezolê îstîla bike. Li ser vê, Sultan Huseyîn Beg, li gor fermana padişah berê xwe da Şehrezol û xwest wê bistîne. Di Kela Dalamê de derûdora Memûn girtin. Piştî şerekî giran û xwînavî nekarîn serbikevin, piştê bi rîya aştî re Memûn Beg ji keleyê derxistin û şandin seraya Sultan Suleyman.²⁷⁰ Li ser vê, Surxabê mamê

Memûn Beg, ev firset zanîbû û Lewî, Meşîle, Mehrewan, Tenûre, Kelos û Neşkaş ku para biraziyê wî bûn, dagîr kir û xist nav sînorên eyaleta xwe û pena bir seraya Şah Tehmasbê Sefewî û girêdan û îtaeta xwe jê re îlan kir.

Li milê din, dema ku ji aliyê Sultan Suleyman ve hat zanîn ku Memûn Beg bêtawan e, ji bo azadkirina wî ferman da. Piştî kerem kir ku, rêvebirina kar û barên Sancaqa Hîlleyê ya girêdayî Bexdada diyarê aştiyê heta ew li ser rûyê dinê bijî jê re bê sipartinê.²⁷¹ Niha ku sala 1005ê koçî (1597ê z) ye, Hille di destê Memûn Beg de ye. Demek e li wir gelek bi xweşî û serbilindî wextê xwe derbas dike û kar û barên li wir bi serbixwetî dimeşîne. Her wiha, ji aliyê Seraya Al-i Osmanî ve Sancaqa Siruçikê jî dan Îsmâil Begê birayê wî. Heta çû rehma Xwedê li wir bi awakî xweşî hukum kir û rêvebiriya kar û barên wir kir.

Surxabê Kurê Memûn Beg

Wekî me behs kir, piştî girtina biraziyê wî Memûn Begê kurê Beyke Beg, kar û barê hukumeta Şehrezol û Dalamê bi rê ve bir. Ji bilî vê, beşa Mihemmed Beg ê birayê xwe yê din jî kir ser wilayeta xwe ya jê re mîrmete mabû. Kar û barên fermanrewatiyê bi awakî baş meşand.²⁷²

Di sala 956ê koçî (1550'yê z) de, Elqas Mîrza²⁷³yê birayê Şah Tehmasb, ji bo girtina textê Îranê xwe avêt ba Sultan Suleyman Xan û daxwaza alîkariyê jê kir. Lê qasek şûn de, ket nav hinek helwestan ku Sultan jê bikeve şik û gumanê. Ji ber vê jî xew lê heram bû û ji Sultan tirsîya,²⁷⁴ bi Surxab Beg re peywendî danî ku ricayê ji birayê wî Şah Tehmasb bike û lê bibore, wekî berê, kar û barên wilayeta Şêrwanê bide destê wî û ew xwe têkelî kar û barên wî neke. Surxab Beg, çawan vê daxwaza han gihand Seraya Îranê, Şah Tehmasb ji vê firseta mezin û di cî de îstîfade kir. Heyetek di bin serokatîya Şah Nîmetûllahê Kuhustanî de û ji hinek giregir û fermanderên Qizilbaşan pêk hatî damezirand. Heyet çû û ew teslîm girt û anîn Seraya Îranê. Lê di cî de ji aliyê Şah de fermana girtina wî hat dan û ew avêtin biniya zîndana Kela Kahkahayê. Salekê şûn de, Şah fermana kuştina wî da. Li ser vê, wî ji ciyekî keleyê yê herî bilind avêtin û mir.

Li hemberî vê xizmeta mezin a ku ji Şah re kiribû, biryar hat dan ji Surxab Beg re li hemberî vê qenciya wî wekî diyarî ji xezîneya Şah re her sal hezar tumen²⁷⁵ bê dan. Surxab Beg, heta dawîya jiyana xwe ya ku gelek domand, her sal ji vê nîmeta han îstîfade dikir. Ew dostekî nêzîk ê Şah bû û Şah gelek jê hez dikir û ew li ba Şah gelek bi rû bû.²⁷⁶ Surxab Beg, temenekî gelek dirêj derbas kir. Fermanrewatiya wî 67 sal ajot. Dema ku mud-

detê jiyânê ji aliye Xwedê ve lê hat birîn û koça dawiyê kir, yanzdeh zaro-kên kur li ser saheya jiyânê hiştin: Hesên, Îskender, Sultan ‘Elî, Yaqûb, Behram, Besat, Zûlfiqar, Asilmiş, Şahsiwar, Saro, Qasim.

Mihemmed Begê Kurê Memûn Beg

Piştî mirina babê wî, rêvebirina karên herêmên ku di welat de jê re hatibûn diyarkirin ên wekî Siruçîk,²⁷⁷ Qeredax,²⁷⁸ Şehrbazar,²⁷⁹ Alan²⁸⁰ û Dumehran²⁸¹ di destê wî de bûn. Lê piştê ji bo desthilata hemû eyaletê ku jê re mabû bigre destê xwe, çû Seraya Sultan Suleyman Xan û doza alî-kariyê jê kir. Wezîrê Mezin Rustem Paşa jî di vî warî de mil da ber wî. Piştê ji Osman Paşa yê Mîrêmîranê Bexdayê re ferman hat dan ku mîrên Kurdistanê ji bigre ba xwe û bimeşe ser wilayeta Erdelanê û wê îstîla bike.²⁸² Ji bo cîbicîkirina fermana Sultan, ev fermander û mîrên han meşîyan ser wilayeta navê wê derbas dibe û Kela Dalamê kirin bin abluqayê. Ev kela han ji hemû keleyên din ên wilayetê diwartir, bi nav û bangtir, asê û qahîmtir bû. Ji ber ku, bi bilindahiya xwe bi qubbeha kadiz a asîmanê hêşîn re şer dikir; bi stêrka zûhal û stêrkên din ên bilind re qebe qeba wê bû.

Abluqeyê du salan domand. Di vê navê re Mihemmed Beg bi gulleyeke tivingê hat kuştin. Piştê hawara Şah Tehmasb ji yên bin abluqeyê re hat. Li ser vê, Osman Paşa²⁸³ ji ber wan bi paş de kişiya, berê xwe da Şehrezol û li wir jî bi emrê Xwedê mir. Yên ku du sal bû di keleyê de di bin abluqeyê de bûn, ji vê firsetê îstîfade kirin, kele vala kirin û heryek ji wan bi milekî de çûn.²⁸⁴

Di sala 969ê koçî (1562’yê z), Mihemmed Paşayê Baltacî ji vê firsetê îstîfade kir û bêsekin ket nav kela vala û ew ji xwe re kir merkez. Ji wir şûn de ji bo bidestxistin û rêvebirina wan ciyan, riya siyaseta devê germ û zimanê nerm baştir dît. Bi vê yekê jî dest bi dagîrkirina hemû bajar û keleyên vê wilayeta han kir. Bi vî awayî wilayeta Şehrezolê ket nav sînorê welatê Sultan û ji wê tarîxê şûn de jî bû yek ji wan wilayetên girêdayî Dewleta Osmanî.²⁸⁵

Sultan ‘Elî Begê Kurê Surxab Beg

Dema ku Surxab Beg mir, rêvebirina kar û barên wilayeta Erdelanê ket destê kurê wî. Piştî sê salên desthilatdariyê²⁸⁶ du zarokên biçûk li pey xwe hiştin û çû rehma Xwedê. Navên zarokên wî Tîmûr Xan û Helo Xan bûn. Em ê piştê, li gor wan zanyariyên gihîştine destê me, behsa rewşa serpêhatiya wan bikin, ka gelo çi bi wan hat?²⁸⁷

Besat Begê Kurê Surxab Beg

Piştî mirina birayê xwe Sultan ‘Elî, rêvebirina kar û barên Erdelanê girt destê xwe û bi gelemperî rewşa li wir kir bin kontrola xwe. Lê kurên Sultan ‘Elî ku ji xuşka Sultan Ustaclû Menteş bûn, yanî xwarzîyên Sultan Ustaclû bûn, ji bo sitandina desthilata babê xwe, xwe avêtin ba Şah Îsmailê duduyan ê Sefewî.

Piştî mirina Şah Îsmail, Tîmûr Xan, kurê mezin ê Sultan ‘Elî, di wela-tê bin destê Besat Sultan de dest bi çeteti û talanan kir, girê û asteng der-xist. Ji ber vê dijmintiyek mezin û giran ket navbera wan û heta diçû ev dijmintiya han diwartir û germtir dibû. Heta Besat Sultan çû rehma Xwedê ev rewşa han bi vî awayî meşiya.

Tîmûr Xanê Kurê Sultan ‘Elî

Piştî Besat Sultan çû rehma Xwedê, Tîmûr Xanê biraziyê wî desthila-ta hukumeta Erdelan girt destê xwe.²⁸⁸ Di meheke sala 986ê koçî (1581ê z) de, sedaqeta xwe bi Seraya Sultan Murad Xan re pêşkêş kir. Sultan jî dilnêrmî û şefqet nîşanî wî da û ji waridata erdên xwe yên taybetî yên li wilayeta Şehrezolê salane maaşek ji 100 hezar akçeyên Osmanî pêk hatî, ew serbilind û serfiraz kir. Her çar kurên wî jî bi xelatên Sultaniyê hatin xelatkirin. Bajarên Sine, Hesenabad û Qizilceqeleyê²⁸⁹ bi riya sancaq re ji kurê wî yê mezin Sultan ‘Elî re; Qeredax ji kurê wî yê din Budak re; Mehrewan (Merîwan) ji kurê wî Murad re û Şehrbazar jî ji kurê wî yê biçûk re²⁹⁰ hatin dan. Ji bilî van, wilayeta Dînewerê ya di bin hakimiyeta Qizilbaşan de jî kir ser beşa wilayeta ku ji babê wî jê re mabû. Ew jî ket nav rêza zincîra mîrêmîranê mezin ê Dewleta Osmanî û leqeba “Tîmûr Xan Paşa” girt.

Di netîceyê de bi ber bayê Şeytên ket, ji rê derket û xeyala hukumdari-tî û serbixwetiye kir serê xwe. Carna dibû meyêldarê Rûmiyan û carna jî dibû tagirê Qizilbaşan. Her roj li ser benekî dileyîst û dengên cure cure ji tîlên saza wî dihatin. Ji ber pozbilindî û stûriyê, ji rê derket. Derûdor û cînarên xwe tev êşandibû, ew kiribûn nav nerehetiyên mezin, asteng û girê ji wan re saz kiribûn. Leşkerên xwe di talan û dizîyan de serbest kiri-bû û êdî wisan lê hatibû, xelk ji destê wî ketibû nav bêzariyê. Di dawiyê de êrîş bir ser welatê kurê Omer Begê Kelehûrî û ew talan kir.²⁹¹ Şahwêrdî yê Fermanrewayê Loristanê²⁹² hat hawara kurê Omer Beg. Cote rîyan li Tîmûr Xan girtin û di esnayê ku talan û malên wilayeta Kelhurê dabû pêşiya xwe û bi xatircemî ber bi mala xwe ve vedigeriya, li Xeserê kemîn li ber danîn û piraniya fermander, esker û serekeşîretên ku pey re bûn kuştin. Tîmûr Xan girtin û çend rojan li ba xwe ragirtin. Lê piştre

dilnermî û dilxweşî nîşanî wî dan û berdan û me'neya van gotinên ku şair di beyta xwe de daye xuyakirin, nedan berçav:

“Dema ku exlaqê gemarî bibe tebîet bikeve bedenê
Dernakeve bi tu awayî heta roja mirin û sekeratê.”

Tîmûr Xan, piştî hat azadkirin, êriş bir ser Eyaleta Zêrrînkemerê û herêmen bi wê ve girêdayî. Ev der di bin desthilata Dewletyar Siyah Mensûrî yê ji aliyê Dîwana Şahê Qizilbaş ve hatibû tayînkirin de bû. Dewletyar, li li dijî wî rabû, êriş bir ser û di navbera wan de şerên xwînavî qewimîn. Vê carê talihê Tîmûr Xan jê re yar derneket û di meheke sala 998ê koçî (1590ê z) de hat kuştin û birayê wî Helo Xan li ciyê wî rûnişt.

Helo Xanê Kurê Sultan ‘Eliyê Kurê Surxab Beg

Piştî kuştina Tîmûr Xan, Helo Xan ê birayê wî bû cînişînê wî û rêvebirina kar û barên hukumeta Loristanê kir destê xwe. Girêdanî û îta'eta xwe ji Seraya Sultan Murad Xan re diyar kir. Dilê Fermanrewayên Qizilbaşan jî ji xwe neşikand, bi hemû aliyan re riyên lihevkinê û siyasetek bi eqilane meşand. Di saya vê zîrekî û hişyariyê de, karîbû bi serbestî û bê dijîtî fermanrewatiya xwe bimeşîne. Niha jî ku sala 1005ê koçî (1597ê z) ye, cardin bi serbilindî dijî û bi serfirazî fermanrewatiya xwe dimeşîne.²⁹³

BEŞA DUDUYAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN HEKKARIYÊ DE NE KU BI NAVÊ ŞENBÛ JÎ HATINE NASKIRIN

Ji aliyê kesên erbabên edebiyat û nivîsan ên qedirşînas û payebilind, xwedî dîtînen dûrbîn û zelal û nêrînên ronak jî ku bi awakî vekirî tê zanîn, hîm û koka fermanrewayên vê wilayeta han, digihin xelîfeyên ‘Ebbasiyan. Lê ciyê ax û keserê ye, kesekî ji me re negotiye ku nesla wan ji kîjan xelîfeyê mezin zêde bûne.²⁹⁴ Ji ber vê dest neda ku em ji vê derava şolî û tîreavê derbas bibin û tişteki vekirî û ronî ji bo rojên bèn nexin ber çavan.

Ew yeka li ba hemû kesan eşkere û ronî ye, ev fermanrewayên han, di nav hemû Fermanrewayên Kurdistanê de, bi nesla xwe ya bilind û koka xwe ya berz, bi helwestên xwe yên hêjayê methan, bi kirinên xwe yên bi qîmet û sergiraniya xwe, xwediyê ciyekî bilind û bi nav û deng in. Ji ber vê yekê, hemû wextê bawermendî dane sultanên mezin û fermanrewayên dinyadîtî yên kêrhatî, wan jî qedr û siyaneta wan girtine, heval û hogirtî bi wan re kirine. Ev, bi awakî wisan bûye ku, tu wextê çavên xwe bernedane dagirkirin û ji destên wan sitandina welatê wan. Ger çendîn hinek sultan qîsmek ji welatê wan hinek deman dagir kiribin jî, lê bi riya mulkiyetê re cardin li wan vegerandine. Ji ber vê mebestê, Mewlana Şerefeddîn Alî El-Yezdî, di kitêba xwe Zafernameyê de wiha gotiye:

“Emîr Tîmûrê Kurganî yê fatihê bi nav û deng, piştî girtina Kela Bayezîdê tamam kir, di sala 787ê koçî (1386ê z) de²⁹⁵ berê xwe da Kela

Wanê û Westanê. Izzeddînşêr ku wê çaxê Fermanrewayê Hekkariyê bû, xwe di Kela Wanê de qahîm kir û biryar da ku heta şûrê wî bibire û hêzên wî têrê bike, li dijî hêzên Emîr Tîmûr berxwedanê bike û paşde nekêşe. Emîr Tîmûr ji bêsekin bi leşkerekî giran derûdora Kela Wanê girt, şer dest pê kir û car ji carê zêdetir xelesa abluqa li ser rûniştîyên keleyê teng bû û devê gazê li wan civiya. Di dawiyê de ji Izzeddînşêr re eşkere bû ku ev belayê han dev ji keleyê bernade, mecala berxwedanê û berevanî ne mumkun e, bawerî bi naveroka gotinên vê şî'ira han a Farisî kir:

“Kî bi yekî bask polayî re bikeve cedelê
Dê baskê xwe yê zîvî têke nav asteng û mirinê”

Izzeddînşêr, piştî berxwedana du rojan mecbûr ma ji keleyê derket, ‘ecz û neserkevtina xwe qebûl kir. Ji bo ramûsana serderê bilind xwe amade kir û bi sernizmî serê xwe li ber Emîr Tîmûr tewand û jê ricaya lêborînê kir. Lê yekî navê wî Nasireddîn ê xizmê Izzeddînşêr, ji xwe re şerm û rûreşî zanîbû ku ji bo qemçek xwîn hêvî û lava bike û ji mêraniya xwe re layîq nedit ku serê xwe li ber dagirkeran bitewîne. Piştî çûna Izzeddînşêr, deriyê keleyê di piştê de asê kir û dest bi gerandina aşê şerî kir. 27 rojan bi dijmin re şer kir û heta taqet û mecala hêzên wî yên berxwedanê hebûn, dest li ber xwe dananî. Piştî 27 rojan, leşkerên Tîmûr rijîyan nav keleyê û rimên cewherdêr û xencerên devbixwîn li dijî wan bi kar anîn û taqet û mecal ji wan birrîn, hest û can di wan de nehîştin. Zanayekî wê çaxê girtina Kela Wanê bi van herdu beytên şî'iran aniye ziman:

“Şah ê ku sitand welatê Îranê bi zora şûr
Hîva alaya wî fetih kir sînoren Keywanê

Ger bê pirsîn ji te tarîxa sitandina Kela Wanê
Tu jî bêje ku; ‘kê sitand Wanê”²⁹⁶

Piştî dagîrkirina keleyê tamam bû, Emîr Tîmûr ferman da Fermanderê Parêzgeriya Sultaniyê ku keleyê kavigil û wêran bike. Lê kele avahiyek kevin a ser dewra desthilata Şeddadê kurê ‘Ad bû. Ew kevirên sext û mezin ên hîmê dîwarên wê li ser ava kiribûn, ew hostekarî û hunermendiya ku di hunandina hîmdanîna dîwaran de bi kar anîbûn, nimûneyên wê li ser rûyê dinê nehatine dîtin û nehatine sehkirin. Xwe

gelek pey re westandin û gelek hewil dan, lê nekarîn tişteki bi dest bixin. Hemû ew eziyetên wan di valatiyê de çûn. Nekarîn bi temamî hilweşînin, ji ber vê, tenê bi xerakirina hinek ciyên wê man û destê xwe jê kêşan. Emîr Tîmûr, bi alaya Şahîtiyê ber bi navçeyên Salmas û Xoyê ve ajot. Dema ku xêvet û baregahên rengîn li ser erdê bêser û binî yê xanê Teter berpa kirin, bilindahiya kopên sitûnan û çitên kon û çadirên hukumdaran, 'ewr ji ber rojê dan alîkî.

Emîr Tîmûr, rê da hukumdar Izzeddînşêr hat dîwana wî û xêrhatinî pê da. Bi rûyekî xweşi, welatê wî yê ji bab û bapîrên wî jê re mabû, li gor esasê berê û bi riya temlikî jê re hat dan. Fermana paşdevegera wî bi serbilindî, bi serfirazî û bi dewletî ya ji bo merkeza welatê wî hat dan û ev fermana han bi muhra berz a ji nexşên Tîmûr hat tesdîqkirin.

Di sala 824^ê koçî (1422'yê z) de Melik Mihemmedê kurê Melik Izzeddîn û Emîr Şemseddîn ê Fermanrewayê wilayetên Xelat û Bedlîsê, bextê wan bi wan re yar bû û dîtina Mîrza Şahrux ji wan re li hev hat. Mîrza Şahrux, xêrhatineke gelek zêde bi wan da. Gelek qîmet da wan û dilê wan xweş kir. Fermana hukmê wan nû kir û wilayet û eyaletên di bin rêvebirina wan de û ji bab û bapîrên wan ji wan re mabûn, cardin da destê wan. Berê şerê di navbera Mîrza Şahrux û zarokên Qere Yûsîfê Tirkmen²⁹⁷ li ser sînorên Eleşkêrdê biqewime, îzna wan da ku ew vegerin navenda welatên xwe.

Ev malbata kevin û esîl, ji bilî ew belgeyên navên wan derbas bûn, di derheqê ku ev eyaleta han heta hetayê dê di bin mulkiyeta wan de be, fermanek ji aliyê Sultanên Xanedana Cengêz ve ji wan re hatî dan û bi nivîsandina Uygurî²⁹⁸ hatî nivîsandin ji di destê wan de heye. Nivîskarê van rêzên han ev fermana Xanedana Cengîziyan dîtiye. Armanca behskirina vê meseleyê li vir, danexuyakirina îsbata vê yekê ye ku; Sultanên mezin û payebilind, her wext li hemberî vê malbata han bi qedir û siyanet hereket kirine, ew axên ji bab û bapîrên wan ji wan re mane, yan di destpêkê de qet êrîş nebirine ser û di destê wan de hiştine, yan jî piştî ji destê wan sitandibin, cardin bi riya sipartina bin mulkiyeta wan di destê wan de mane. Em ê li xwarê kesên ku ji vê xenadana han gihîştine sewiyeya hukumdariyê, eger Xwedê bi me re yar be, bi dirêjî behsa navê wan bikin.

Esededdînê Kurê Kulabiyê Kurê 'Imadeddîn

Nivîskarê van rûpelan, ev dîroka han gelek car ji mirovên ji derewan dûr, bi bîr û bawer sehkirîye ku, carekê ji caran, di demên berê de, ji ber sebebê hinek bûyeran, Esededdînê kurê Kulabî yê Fermanrewayê

Hekkariyê serê xwe hildaye û ji welatê xwe derketiye û koçê Misrê kiriye. Bi sergerdan, bêkes û nenas pena biriye ber Sultanên Çerkezan.²⁹⁹ Lê dibêjin; şêr li ku be pençên wî pê re ne. Şûrê wî, di çend şerên di navbera Çerkezan û dijminên dîn û xwedanenasan de ku qewimîne, di kalan de nesekiniye. Bi dil û can di erkê leşkerî de nav daye, deriyê derece û meqaman li pêşi hatine vekirin. Dibêjin; carekê di meydana merd û mêraniyê de çengekî xwe wenda kiriye, sultanê wê demê bêsekin çengekî zêr jê re çêkiriye û gelek leqeb, paye û mal bi ser de rêtiye û navê wî kiriye Esededdînê Çengzêr.

Li milê din, dema ku Hesên Begê Aqqoyunî³⁰⁰ desthilata xwe bi ser rewşa heyî de xurt kir û li Îranê bû hukumdar û sultanê bêşirik; di derheqê Kurdan de gelek xerabî di dilê wî de hebûn û dijmintiyeke bi kîn û kerb bi wan re dikir, dixwest Kurdistanê ji ber piyan rake û têxe bin destê xwe. Ji bo vê mebesta han, ji du kesên ji mezinên fermanderên Tirkmenên Aqqoyunî, Sofî Xelîl û ‘Ereb Şah Beg re, wezîfeya meşa ser Kurdistanê û dagirkirina wilayeta Hekkariyê sipart. Sofî Xelîl, qasek bi ser de derbas bû, planên êrîşan danî û li firsetan geriya. Bi vî awayî heta rojê çarşembê fermana êrîşê da û ajot ser wilayeta Hekkariyê. Ew roj roja bihnvedan û îstiraheta Mîr Izzeddînsêrê Fermanrewayê Hekkariyê bû. Heresên sînor û riyên, xebera vî êrîşa han gihandin Mîr. Dijmin çîqas diçû nêzîkatî li wan dikir. Serok û mirovên maqûl ên Hekkariyê xwe diavêjin ser dest û piyên wî û li derûdora wî tîr hev ku ew bê hewara can û malên wan û va namûs û heyayên wan dikeve bin destê dijmin, ferman bide da ku parêzgeriya mal, zarok, namûs û jiyana xwe bikin. Lê Esededdîn Şêr dibêje: “Îro çarşemb e, rojên çarşemban rojên şer û qirênan nîne, nabe mirov rojên çarşemban şer bike, çûnki tu xêr di vî rojê de tune.” Bi vî awayî çî dikin û nakin, ew dev ji çarşemba xwe bernade.³⁰¹ Dijminê xwe biçûk dibîne û guhê xwe nade gotinên kesekî. Ew şîret û pêşniyarên giregirên dewletê yên sadiq û rawêjkerên wî bi kêrî tiştêkî nayên. Di netîceyê de, dijminê di bin fermanderiya Sofî Xelîl û ‘Ereb Şah Beg de, digihîjin ser, serê wî jêdikin û wî di nav xwîna wî de digevizînin. Bi vî awayî wî dişkînin û wilayeta Hekkariyê ji bo carekê tenê jî be ji destê vî hukumdarî dikeve destê biyaniyan û koka xanedana mîran li wan kor dibe.³⁰² Roja çarşembê bi kêrî Aqqoyuniyan hat. Ji wê rojê şûn de rêvebirina li vir ket destê Tirkmenan; kar û barên ewlekarî û hêminiyê jî dan destê Eşîreta Dinbîliyan û vî eşîreta han demeke dirêj li ser navê Aqqoyuniyan Hekkarî di destê xwe de girtin.

Li milê din, hinek Xiristiyanên ji nahiya Dizê ya vî wilayeta han yên bi navê Asûrî (Nestûrî) tîr naskirin, wek kiribûn adet, ji bo xebat û

ticaretê ber bi Şam û Misrê ve çûbûn. Nav û dengê Esededdînê Çengzêr li ber guhê wan ketibû û zanîbûn jî ku kesekî ji mala Fermanrewayê Hekkariyê ne. Hêviyek ji wan re çêbû û ji hev re gotin, eger em bikarin wî bibin, dê welatê me carek din bikeve destê me, herkes di saya serê wî de dê bigihîje azadiya xwe. Di nav xwe de şêwirîn, li hev kirin û gotin: “Hewce ye em wî li ser nêrîna xwe ya ji bo birina wî ya ser meşandina kar û barên Hekkariyê û girtina hevsarê fermanrewatiyê îqna bikin.” Esededdîn bi vê daxwaza xwe agahdar kirin û derdên xwe yên bêkesiyê jê re ronî kirin. Çengzêr, guhê xwe da gotinên wan û bi şarezatiya Asûriyan xwe gihande wilayeta Hekkariyê ku mîrata bab û bapîrên wî bû. Bi nehênî di nav Asûriyan de jiya û li hêviya firsetekê ma ku bikare bi dest bêxe û dijmin ji welatê xwe derbixe.

Yek ji wan urf û adetên Xiristiyanên vê navçeya han ew bû ku, rojên şenbiyan kar û bar nedikirin û ev roja han ji xwe re roja îstîrahatê dihesibandin. Lê wê rojê wezîfeyek wan a din hebû; ew jî mecbûr bûn ulam bikin û pêwistiyên hefteyê yên wek nan, ar, dar, pêxûr û tiştên xwarinê yên din ji rûniştîyên Kela Dizê re bibin. Şembiyek ji van şembiyên pîroz, bi grûbeke mêrxas û netirs ên eşîretê re, kincên Xiristiyanan li Esededdîn kirin. Asûriyan, çek û pêwistiyên şer kirin nav barên daran û telîsên kayê, barên xwe bar kirin û gotin Kela Dizê, tu li ku yî xwe ragire em hatin. Dema ku ew hatin ber keleyê, wekî hemû caran derî ji wan re vebû, hemû bi hev re ketin nav keleyê. Çawan ketin hundur, barên xwe avêtin, bi lez kincên şerî li xwe kirin, tîr, kevan, rim û şûrên xwe ji nav dar û poşên hişk derxistin, ketin ser ruhê dagîrkeran û dest pê kirin wek êş, ser û laşên wan hêran. Kurtiya wê ev e; ew pehlewaniyên dilbirîn û ew şûrkêşên çê, di çavgiirtinekê de Kela Dizê ji nehezan paqij kirin. Ew wekî parastgahên pîroz û ciyên hêvî û tobeyên serê sibana paqij û temîz kirin. Ji herkesî re, yên dûr û nêzîk, banga “Ey kesên xwediyê herdu çavên ronî, ji vê îbret bistînin.” dan ragihandin. Roja şenbiyê tola çarşembê vekir. Xem, kul û keseran malişt û di wê şembiya pîroz de alaya fermanrewatiya nesla ‘Ebbasiyan carek din li ser kopên Kela Dizê daçikandin. Piştî vê, Esededdîn roj bi roj welat ji hemû dijminan da paqijkirin. Di dawiyê de, ew kincê eskerî yê berê li xwe dikir, bi qiyafetê Ebbasi re guhert. Zimanê adetî yê wî zemanî, ev herdu beytên ku li rewşa wê çîroka ‘ecêb dihat got:

“Şemmasê dêrê roja şenbiyê
 Veda xêveta xwe di nav gundên ‘Ebbasiyan
 Şikand dijminê xwe û belav kir civakên wan
 Piştî bi dilekî xweş raxist raxistina jiyane”

Ji bo damezirandina destpêka cara duduyan a Dewleta Hekkariyê, wekî li jorê derbas bû, roja “şenbe”yê çêbû û ev bêjeya han di nav diyalekta vî qewmî de “şenbû” tê telafûzkirin, fermanrewayên wan jî bi navê “Şenbû”yê hatin naskirin. Esededdîn, gelek salên dirêj desthilata welat di destê xwe de girt û kar û barên eşîretên Hekkariyê rêk û pêk kir. Di netîceyê de wekî hemû giyandaran, giyanê xwe siparte Xwedê.

Şîr

“Kîjan darê îqbalê ye ku bi çerxa felekê re rû bi rû be
Piştî ji aliyê babelîska ‘ecelê ve ji kok ve nehatibe rakirin”

Melik Izzeddînşêrê Kurê Esededdînê Çengzêr

Ev Mîr, piştî mirina babê xwe li ciyê wî rûnişt. Kar û barên mîrekiyê bi awakî baş û rêk û pêkî meşand. Piştî ew jî di asoya jiyana de ava bû û mir. Xwedê rehma xwe lê bike.

Zahid Begê Kurê Izzeddînşêr

Piştî mirina babê xwe, bi awakî serbixwe wezîfeya mîrekiyê girt destê xwe. Nêzîkî 60 salan hukum kir. Di vî muddeta han de bi siyaseteke eqilane û rast welat bi rê ve bir. Şah Îsmailê Sefewî, gelek rûmet didayê, qedir û siyaneta wî digirt û baweriyeke wî ya zêde bi wî hebû. Li ser navê xwe fermanek ji eyaleta wî ya ji bab û bapîrên wî jê re mabû, derxist û wî jî îtaeta wî kir. Peywendiyên navbera wan ewqas pêşve çûbûn ku, Şah jê re digot “mamo”. Ev jî bêguman îsbata paye û sewiyeya peywendiyên di navbera wan de nîşan dide. Di dawiya jiyana xwe de welat di navbera herdu kurên xwe, Melik Beg û Seyîd Mihemmed Beg de parve kir û piştî çû rehma Xwedê.

Melik Begê Kurê Zahid Beg

Piştî babê xwe li Kela Bayê fermanrewatiyê girt destê xwe. Rêvebirinek baş di nav welat de daxist. Welat bi dadmendî û merhemetî bi rê ve bir. Dema ku mir heft kurên wekî stêrkan li pey xwe hiştin: Zeynel Beg, Bayindir Beg, Budak Beg, Bayezîd Beg, Huseyîn Beg, Bahaeddîn Beg, Rustem Beg. Rustem Beg, di saxiya babê xwe de kar û barên nahiya Kawaşê û parêzgeriya Kela Extemarê dimeşand. Rustem Beg, di şerekî li nêzîkî nahiya Kawaşê yê di navbera wî û Eşîreta Rojkî de hat kuştin. Zeynel Beg, li dijî babê xwe serî hilda, bi Mehmûd Axayê Silbî

re, ku dizdarê Kela Bayê bû, rêket û çend giregirên din jî berhev kir, asteng û girê ji babê xwe re saz kirin û di girtina keleyê de bi ser ket. Bab û kur li hemberî hev rabûn û piştî şerekî gelek bi sawm û xwînavî, babê xwe esîr girt. Zeynel, xwest babê xwe bikuje. Piştre nekuşt û biryar da ku herdu çavên babê xwe biqewêre. Lê hê ev nemerdiya han ji destê wî neqewimîbû, kurê Melik Beg ê din Huseyîn Beg gihîşt hewara babê xwe û di vê meseleyê de navberî kir û babê xwe ji vê serpêhatiya xwînavî rizgar kir. Piştî ku baz da, xwe avêt ba birayê xwe Seyîd Mihemmed ê fermanrewayê Westanê. Lê li wir jî zêde nesekinî û berê xwe da Bedlîsê û xwe avêt ba fermanrewayê wir Mîr Şeref Beg. Mîr Şeref Beg gelek qedrê wî girt û wisan kir ku tu wextê tişteke nekeve dilê mêvanê wî yê hêja.

Kurê Melik Beg ê mezin Zeynel Beg, di nav birayên xwe de yê herî bîaqil, piştî mamê wî Seyîd Mihemmed Beg hat kuştin, dest danî ser hemû desthilata wilayeta Hekkariyê û bû fermanrewayê serbixwe û azad yê wê melbendê. Em ê piştre dûr û dirêj behsa rewşa wî bikin. Mirov dikare bi kurtî bi vî awayî behsa rewşa kurên Melik Begê yên din bike:

Bayindir Beg serê xwe hilda û xwe avêt Seraya Şah Tehmasb. Lê Şah ewqas rû nedayê ku dilê wî pê xweş be û ji ber vê, bêhêvî ber bi welatê xwe ve hat û li bajarê Wanê mir. Sê kur li pey xwe hiştin; Zahid Beg, Mihemmed Beg û Hacı Beg. Kurê wî Budak Beg, çû hecê û di rê de mir û venegeriya. Du kur jî li pey wî man; Mîr ‘Ezîz û Sultan Huseyîn.

Kurê wî Bayezîd Beg li bajarê Diyarbêkrê li ba karbidestên Osmanî bicî bûbû. Dema ku leşker di bin fermanderiya Mistefa Paşayê Serdar de diçû sefera Şêrwanê, Bayezîd Beg jî pê re bû. Di şerê Çildirê de ji aliyê Qizilbaşan ve hat girtin û birin Qezwînê. Li wir ber çavê Şah Mihemmed Beg ket, Şah ferman da û ew dan destê Zahid Begê biraziyê wî û wî jî ew kuşt. Kurê wî Huseyîn Beg jî, car û caran kar û barên navçeya Elbakê dimeşand. Piştre Melekê Mewtê gihîşt ser û emanetê pê re bû jê sitand. Wî jî kurek li pey xwe hişt. Eger Xwedê musaede bike, em ê behsa Bahaeddînê kurê Melik Beg bi serpêhatiyên Zeynel Beg re bikin.

Seyîd Mihemmed Begê Kurê Zahid Beg

Seyîd Mihemmed û Zeynel Begê biraziyê wî, hemû wextê navbera wan nexweş û bi hev re di cedel û şer de bûn. Mamê wî li dijî biraziyê xwe bi Eşîreta Pinyanişî re li hev kir û bi van herdu hêzan re bûn quweteke mezin, êriş birin ser Zeynel û ew ji wilayeta Hekkariyê derxistin. Bi vî awayî desthilata xwe li ser temamê wilayeta Hekkariyê ya mîrate jê re mabû, xurt kir. Li ser vê, ciyê piyê Zeynel hejiya, cî nema ku bikare tê de bisitire. Bi naçarî welat terk kir û çû ‘Îmadiyyeyê û xwe avêt ba Sultan

Huseyîn ê Fermanrewayê ‘Imadiyyeyê. Sultan Huseyîn Beg jî ji bo serlêdana Seraya Sultan Suleyman Xan alîkariya wî kir. Wê çaxê Rustem Paşa wezîr bû. Bixêrhatineke germ dayê û gelekî qedrê wî girt û jê re wiha got:

“Em dizanin zorî li te hatiye kirin, mafê te hatiye xwarin û te ji destê birazî û kes û nasên xwe baz daye, tu çûyî Azerbaycanê û te xwe avêtiye bextê Şah Tehmasb. Vêca ji ber vê, ne mimkun e ku li vir li ser te dudilî tunebe û dil ji te neşikestibin. Eger tu dixwazî vê dudiliyê paqij bikî, divê tu xwe bikî yek alî û biçî mal û xêzanên xwe ji Îranê derênî û bînî welatê Osmanî. Dema ku tu bê vir, dê tu bikevî ber bawêşîna rehm û rizaya padîşah. Wê çaxê tu şik û dudiliyek li ser te namîne û cardin ji nû de bawerî bi te tîne û di derheqê hukumeta Hekkariyê de ferman ji te re derdikeve.”

Zeynel Beg, ev mizgîniyek xweş zanîbû û bi mebesta çûna Îranê û anîna mal û xêzanên xwe, ji Stenbolê ber bi melbenda Hekkariyê ket rê. Dema ku gihîşt wilayeta Boxtiyê Bedir Beg ê Fermanrewayê Boxtan, bi vê hatinê hesiya. Wî, ji bo bi keviyekî du nêçîran bike, ev fîrsetekê mezin hesiband. Li milekî dijmintiyê wan a kevin bi Fermanrewayên Hekkariyê re hebû û bi xwîna Zeynel Beg tole distand. Li milê din jî dostekî Seyîd Mihemmed ê nêzik bû. Eger wî Zeynel Beg bikuşt, ew bela jê dûr dikir û dostaniya wan xweştir dibû û dê ew bikira çavberjêrê qenciya xwe ku tu carê ji bîra wî neçe. Ji ber vê, çend mêrên gelek aza û gernas ên Boxtî şand ser riya wî û kemîn li ber danîn. Zeynel Beg û mirovên xwe ketin kemînê û di navbera wan de şerekî giran qewimî. Zeynel Beg û mirovên wî çiqas hêz û taqeta wan hebû ewqas jî danîn ser û berxwedanî kirin, lê zora wan birin û ew girtin û kuştin. Mirovên Bedir Beg, ji bo qedir û siyanetê, ji bilî serê Zeynel Beg, serê tevan birrîn û ji bo diyarî û belge ji mîrê xwe re birin û laşên wan di şergehê de di cî de hiştin. Bedir Beg, dema ku serê Zeynel Beg di nav seriyan de nedît, ji mirovên xwe pirsî. Wan jê re got: “Zeynel Beg mirovekî mezin bû û me şerm kir em serê wî ji laşê wî kin. Me ew da ber tîr û şûran heta ew bê ruh li erdê ma û me ew mirî di cî de hişt.”

Dema ku ev deng û behsê han belavê bajarê Cezîrê bû û hat gihîştguhê jina Bedir Begê û wê ji mêrê xwe re got; madem Zeynel Beg mirovekî xanedan û mezin e û hatiye kuştin, divê laşê wî bînin bajêr û li gorurf û adetên dîne Îslamê bê şuştin û veşartin. Ji me re kêmasiyek e ku laşê wî li wê deştê bimîne û em hilnedin. Li ser daxwaza jina xwe, çend mirov şandin ku laşê wî bînin. Dema ku gihîştin ser laşê kuştîyan, dîtin hê dilê Zeynel ji kar neketiye û nefesek tê de maye. Bi nîvruhî anîn nav avahiyan. Xatûna jina Bedir Beg, gelek bi dilnêrmî çengên xwe dan jorê û çend

doktor û hekimên di Cezîrê de hebûn, tevan lê berhev kirin, derman, melhem, xwarin û çî pêwistiyên çareya nexweşekî bin jê re amade kirin û mesrefa van tevan jî ji perên xwe yên taybetî dan. Bedir Beg, gelek rikoyî bû ku wî bikuje û ji kul û derdên wî rizgar bibe. Lê hêvî, lava, nesîhet û rondikên xanimê, ew dilnerm kir. Agirê rikoyiyê di singê mêrê xwe de tefand û bi saya camêriya wê şêrejinê, Zeynel Beg careke din dest bi jiyânê kir. Gelek bi zû hat ser rewşa xwe ya berê û piştê li ser daxwaza jina Bedir Beg, bi awakî rêz û qedir ber bi wilayeta xwe Hekkariyê ve bi rê ket. Em ê behsa serencama karên Zeynel Beg û yên kurên wî bi qasekî şûn de raxin ber çavan.

Wekî me behs kir, Eyaleta Hekkariyê bi serî û heta binî ket destê Seyîd Mihemmed û ew bê berhelîst hukumdar bû. Lê piştê navbera wî û Îskender Paşa yê Mîrêmîranê Wanê têk çû. Her seet û deqîqe çavên wî li ser bûn û her roj bahane lê digirtin û bi hemû zemanan li ba Sultan çala wî dikola. Di netîceyê de karîbûye fermana Sultan ya Fermanrewatiya Eyaleta Hekkariyê û ger fîrset bi dest bikeve mûsaêdeya kuştina Seyîd Mihemmed ji Zeynel Beg re derêxe.

Piştî derxistina wê fermanê, Îskender Paşa şand pey Seyîd Mihemmed ku bê Dîwana Wanê. Seyîd Mihemmed dizanî ku di vê de leyzek heye, riya Wanê tijî tirs û bela ye, kemîn û kozik jê re vedane. Grûbek ji mirovên xwe yên herî mêr û mêrxas bi xwe re bir û ji derveyî bajarê Wanê ji Îskender Paşa re cewab şand û jê re got: “Ji ber ku di bajêr de nexweşiya webayê heye û ez nikarim xwe nêzîkî bajêr bikim. Ger Paşa mûsaêde û tenezzûl bike, ji bo hevdiîtina li derveyî bajêr cî tespît bike, dê qencyek xwe ya din têke ser wan qencyên heta niha kirî.” Li ser vê, Îskender Paşa naçar ma, ji bajêr derket, hevûdu dîtin û bi vî awayî nekarîbû bigihîje armanca xwe. Ji ber ku piştî xelasbûna hevûdudîtinê, Mihemmed Beg vegeiriya Westan û wisan hizir kir ku êdî tu pîlan û teşqele li pêşiya wî nemane. Ji ber vê, tev mirovên xwe yên li derûdora xwe berhev kiribûn, belav kirin. Lê dema ku ew di vê raketinê de bû, dijminên wî çavên xwe nedabûn hev. Dema ku zanîbû Seyîd Mihemmed bêtirs û bi terkexemî vezelaye û kesekî bi wî awayê li derûdora wî nemaye, fîrset ji destê xwe berneda û serekê koleyên Wanê bi revdek esker ve şand ser. Piştê ji Seyîd Mihemmed re ev xebera han şand: “Deng û behsên gelek nexweş ji aliyê Qizilbaşan ve hatin; gereke tu bi lez bê Dîwana Wanê û ev hewcedarî û ferz e.” Eynî wextê, serekê koleyên Wanê bi wê yekê jî têgihand ku, dinê ye eger Mihemmed Beg xwe da erdê û nehat, bi zorî be jî wî rapêçin û ji min re bînin Wanê.

Dema ku serekê kolan ev ferman gîhand Mihemmed Beg, wî zehf xwe bir û anî, gelek bahane girtin û xwe da erdê, lê ev ih û mihên wî pere nekirin. Bi zorî ew dan pêşiya xwe û birin Wanê. Îskender Paşa jî di cî de ferman da û ew avêtin kuna zîndanê ya tarî. Di gurr û germiya vê xirecîrê de, Yaqûb Beg ê kurê Seyîd Mihemmed baz da û çû û rêvebiriya kar û barên wilayeta xwe girt destê xwe. Îskender Paşa ji bo girtina wî, Hesên Begê Mehmûdî ku maka tamamê van fitne û fesadiyan bû, bi grûbek eskerên kole yê li Wanê re xist pey Yaqûb Beg. Yaqûb Beg zanîbû ku ji ber nafilite, xwe avêt bextê Eşîreta Pinyanişî ku ji bo Fermanrewatiya Hekkariyê mil bide ber wî ji Şah Quliyê Bilîlanî daxwaza alîkariyê kir. Ew difikirî ku dê Eşîreta Pinyanişî wî ragire, biparêze û bike Fermanrewayê Hekkariyê. Her çendî Şah Qulî nîmetxwarê babê Yaqûb bû jî, lê nankorî kir û gelek bi nemerdî hereket kir. Çunkî Şah Qulî Beg û Hesên Begê Mehmûdî, nas û mirovên hev ên kevin bûn û di navbera wan de benên evîni û dostiyê hebû. Ji ber vê, li ser jiholêrakirina tovê nesla Mihemmed Beg li hev kirin. Şah Qulî Beg, Yaqûb Beg da destê Hesên Beg û herduyan bi hev re ew girtin û birin Wanê. Îskender Paşa, bêsekin Seyîd Mihemmed Beg û kurê wî Yaqûb Beg dan kuştin û Fermanrewatiya Hekkariyê da destê Zeynel Beg.

Sê kurên Yaqûb Beg hebûn: Ulame, Sultan Ehmed û Mîrza.

Her çend di welatê Hekkariyan de ji Ulame Beg re beşek nehatibû dan, lê zanîbû ku bawermendiya Sultan Murad Xan qazanc bike. Li ser vê, ji aliyê Dîwana Sultan Murad ve rêvebiriya navçeya Xoyê jê re sipartin. Ulame, li vir wekî sancaq demek dirêj bi rê ve bir. Piştî ew wezîfeya han ji destan sitandin û hat Asîtaneya payebilind. Di dawiyê de jî bi Omerê kurê xwe ve li merkeza saltanata mezin çûn rehma Xwedê.

Zeynel Begê Kurê Melik Beg

Me berê behs kiribû ku, Zeynel Beg hinek caran li dijî babê xwe hereket dikir û hinek caran jî li hemberî mamê xwe Seyîd Mihemmed derdiket. Ew bûyerên li jorê me behs kirin jî li Boxtan hatin serî. Em ê niha jî behsa van bikin.

Vêca piştî bi saya qencî û başiyên jina Bedir Beg ji mirinê xelas bû û gihîşt Hekkariyê şûn de, ji bo amadekirina kar û barên xwe dixebitiya û armanca wî ew bû ku biçê Stenbolê. Lê dema ku hereket kir, ji nişka ve xeberek ku tesîreke birûskî li ser bike, seh kir. Rustem Paşayê Wezîr ê ciyê pena û hêviyên wî, ji wezîrtiyê hildane. Vê nûçeyê bi tamamî ew bêhêvî kir. Dev ji sefera Stenbolê berda û nedizani ka dê çi jî bike. Di vî warî de tûşê sergêjiyê bû. Piştî fikirkirin û lêkolîneke zêde, gihîşt wê qeneetê ku

derengî nemîne û biçê Îranê û xwe bavêje Seraya Şah Tehmasb. Lê çawan fikirî bû wisan derneket. Şahê Îranê, ji bo xatirê Seyîd Mihemmed zêde rû nedayê. Bi vî awayî demek serberedayî û bêrûmet li wir ma. Lê ji nişka ve cardin deriyê ronahiyê li ber vebû. Xeber belav bû ku Rustem Paşa cardin bûye wezîr. Ev xeber Zeynel Beg kişt û jîr kir. Gurriyên agirê dilsariya wî tefandin û bêyî xwe lê bigre û bisekine, berê xwe da Asitaneya Sultan û serdera dergahê maçî kir û xwe gihand ba Rustem Paşa yê ciyê pena û hêviyên wî. Lê vê carê ewqas rû û rûmet li balê nedît. Rustem Paşa, dostiya kevin înkâr kir û bi serê poz pê re da û sitand. Di ciyê wilayeta Hekkariyê de, tenê ji waridata wilayeta Bosnayê ya li Rûmeliyê zeametek ku bi hatina wê ve bijî jê re hat dan. Êdî bi naçarî li Bosnayê ma û heta çend tiştên girîng di vî warî de qewimîn.

Yek ji van, kuştina Seyîd Mihemmed ji aliyê Mîrêmêranê Wanê ve bû. Bahaneya vê kuştinê jî ew bû ku, piştî girtina Kela Wanê, Seyîd Mihemmed di navbera Şahzade Sultan Mistefa³⁰³ û Şah Tehmasb de navbirî kiribû û bûbû sebeb ku ew îlticayê Seraya Şah bike. Bi vî awayî çend îftîrayên din jî pey ve girêdan û kuştin. Ya duduyan jî, ji kar dîrxistina (‘ezilkirin) Rustem Paşa bû. Îskender Paşa, ji tesîra van bûyeran ku bi xwe re anîbûn holê îstîfade kir û ji bo desthilata Hekkariyê bidin destê Zeynel Beg, rewşa wî pêşkêşî serderê Sultan Suleyman kir.

Pêşiyê bi serket ku wî ji wilayeta Rûmeliyê bîne Wanê. Piştî ew ji bo armanca talan, êriş, berhevkirina îstixbarat û pîvana rewş, kir serokê hêzekê û şand sînorê Îranê. Dema ku Zeynel Beg gihîşt milê Salmasê, rastî birayê xwe Bayindir Beg hat û dît ku ew jî eynî ji bo wan karên ku ew ji Osmaniyan re dike, ew jî ji Qizilbaşan re dike. Herdu bira, li dijî hev rabûn. Bayindir Beg şikest û Zeynel Beg çend mirovên hevalên birayê xwe yên hatî esîrkin, bi diyarî ji Îskender Paşa re anîn Wanê. Ev serkevîna han bû sebeb ku nav û dengê wî belav be û paye û qedrê wî bilind bibe. Li ser vê, Îskender Paşa di derheqê sêdaqeta Zeynel Beg de ji Dewleta Osmanî re raporek pêşkêşî Sultan kir û dexalet û daxwaz jê kir ku li hemberî qencyên wî Fermanrewatiya Hekkariyê jê re bê dan û Seyîd Mihemmed jî bê wendakirin. Sultan ev hemû daxwazên wî pêk anîn û di vî warî de fermanekî Padişahî derket.

Bi vî awayî Zeynel Beg bû fermanrewayê hukumeta Hekkariyê yê serbixwe. Ev mezintiya han 40 sal di destê wî de ma. Lê di vê muddetê han de, caran ev hukumeta han ji Bahaeddînê birayê wî re dihat dan. Lê di dawiyê de, Bahaeddîn Beg jî bi destê Zeynel Beg û kurê wî Seydî Xan hat kuştin. Bi vî awayî kesek nema ku êdî berhelistî û dijîtiyê li hemberî Zeynel Beg bike, wî tenê bi serê xwe desthilatdarî meşand.

Çar kurên Zeynel Beg hebûn: Zahid Beg, Seydî Xan, Zekeriya Beg û Îbrahîm Beg. Ji van Zahid Beg, hinek caran serhişkî li hemberî babê xwe dikir û li rûyê wî radibû. Di netîceyê de şandin ciyê babê wî yê kevin û ew li wilayeta Bosnayê bicî kirin. Ger çendîn Zeynel Beg, di dawiyê de bi rizayê dilê xwe ji bo kurê xwe Seydî Xan Beg dev ji desthilatê berda û ji berpirsiyarên Xelîfetiye yê mezîna berata eyaleta xwe ji kurê xwe Seydî Beg re derxist, lê Seydî Beg ji ser hespê ket û di bihara jiyana xwe de mala xwe bar kir û mir. Li ser vê, Zeynel Beg mecbûr ma berata eyaletê bizivîrîne ser navê kurê xwe yê din Zekeriya Beg û nahiya Elbakê ji bike sancaq û bide destê kurê xwe yê din Îbrahîm Beg.

Di sala 992'yê koçî (1585'ê z) de, dema ku Sultan Murad Xan ferman da Osman Paşa yê Wezîrê Mezin ku Azerbaycanê bigire; ji Zeynel Beg re jî ji bo ji wir êrîş bibe ser welatê Qizilbaşan û di kuştin, yaxme û talanan de teksîratî neke, fermana padîşahî derket. Wê navê re Şah Sultan Mihemmed bi kurê xwe Hemze Mîrza ve li Tebrîzê baregah vedabûn. Dema ku xeber ji wan re hat ku Zeynel Beg êrîşê welatê Îranê kiriye û gihîştîye herêma Merend, Şah û Şahzade ji bo berxwedan û berevaniyê hêzeke giran a ji fermanê û eskerên Tirkmenan pêk hatî ber bi Zeynel Beg ve şandin. Zeynel Beg û leşkerên xwe, nû ji talanên bajarên Gergerê, Zenuzê û Merendê bi dilekî xweş, sipûsaxlem, di nav hêminî û bêtirsî û bêxufî bi paş de vedigeriyan. Zeynel Beg bi çend kesan ve li nêzikî Xana Elkê nimêja 'esrê dikirin. Tam vê navê re Tirkmenan bi ser Zeynel Beg û mirovên wî de girtin. Di navbera wan de şerekî giran qewimî. Di dawiyê de Zeynel Beg û gelek mirovên wî yê di şer de pê re bûn, şehîd ketin û kurê wî Îbrahîm Beg ji esîr girtin. Hinek rîspî, maqûl û xelkên Merendê, laşê Zeynel Beg kafen kirin û li wir veşartin. Piştî fetha Tebrîzê, laşê wî ji Merendê birin Colemêrgê û di medreseka ji aliyê Zeynel Beg bi xwe ve hatibû çêkirin, veşartin.

Ji aliyê Dîwana Sultan Murad Xan ve, wekî li jorê jî derbas bû, hê li ser saxiya Zeynel Beg fermanek hatibû derxistin, fermanek ku teyîda dayîna Eyaleta Hekkariyê ji Zekeriya Beg re dikir, ev ferman hat nûkirin. Ji bilî vê, ji bo azadkirina Îbrahîm Beg* ji Qizilbaşan re fîdyek zêde hat dayîn. Piştî ku hat berdan vegeriya melbenda xwe û wekî berî desthilata Elbakê meşand.

Zekeriya Begê Kurê Zeynel Beg

Piştî du sal bi ser desthilata vî mîrê han re derbas bû, hinek fitne û fesad çûn ba Cefer Paşayê Wezîr ê waliyê Eyaleta Wanê û parêzgerê

* Di wergera Tirkî de li vir têkelheviyek heye. Dibêje Zekeriya Beg. - Z. A.

wilayeta Azerbaycanê û jê re gotin: “Li gor urf, adet û qanûnên Osmanî û prensîbên şerîeta Mistefa, dibê desthilata Eyaleta Hekkariyê ji bilî para Zahid Begê kurê Zeynel Beg ê mezin pê ve ya kesekî nebe. Karê herî baş û di cî de ew e ku ev wezîfeya han ji wî re bê dan.”

Wezîr jî bêsekin mesele nivîsand û pêşkêşî textê Osmanî kir. Seray ji li ser vê daxwazê desthilata Eyaleta Hekkariyê da destê Zahid Beg. Li ser vê, bi îşareta Wezîr Cefer, ji bo ku desthilatê teslîm bigre berê xwe da eyaletê. Lê çî heye, meyl û evîniya xelkê welat û eşîretan li ser Zekeriya Beg bû. Ji Zahid Beg hez nekirin û guhên xwe nedan fermanên wî. Ev rewş bû sebab ku di navbera wan de şer û qirên dest pê bike. Di şer de Zahid Beg û kurê xwe hatin kuştin. Dema ku Cefer Paşa bi vê bûyerê hesiya, desthilatdariya Eyaleta Hekkariyê da destê Melik Begê kurê Zahid Beg û di vî warî de fermanek ji sultanê xwediyê paye û meqamê bilind derxist. Piştî yekîneyek eskerî ya hejmara wê gelek zêde ya ji Wan û Tebrîzê pey re rêkxist ku biçê û desthilata welatê xwe bigre destê xwe.

Li hemberî vê rewşê, hêviyên Zekeriya yên di warê berevanî û berxwedanî de neman. Li ser vê, ji bilî terkkirina eyaleta xwe û xwe avêtina li ba Seydî Xan ê Fermanrewayê ‘Imadiyyeyê pê ve riyek nedît. Seydî Xan jî, baş û ya herî dicî de dît ku, ew rewşa herdukan çawan bûye bi wî awayî pêşkêşî meqamê xelîfe bike. Li ser vê, bi alîkarî û piştgiriya Sînan Paşayê Wezîrê Mezin, ji nû de bi mercê ku hemû salê bi navê “diyari” 100 hezar filorî ji Dîwana Osmanî re bide, ji Dîwana Sultan fermana dayîna Eyaleta Hekkariyê li ser usûla berê ji Zekeriya Beg re hat derxistin. Zekeriya Beg jî hat wilayeta xwe û Melik Beg jê derxist. Melik Beg jî cardin berê xwe da Stenbolê, rewşa xwe da diyarkirin û xwest ku careke din desthilat jê re bê dan. Lê nexweşiya webayê girt û ‘ecelê wî yê bêçareyî hat û li wir mir.

Di destpêka sala 1005ê koçî (1597ê z) de, Ebûbekir Axayê Kedxuda û sipartedarê Zekeriya Beg û yê di nezdê Seraya Sultan de temsîlkariya Zekeriya Beg ji kiribû, ku mirovekî herî sadiq û bawermendê Zekeriya Beg bû, di netîca fitne û fesadiyên Fexreddîn, bi awakî zulm û xwînawî hat kuştin. Ev bûyera han bi vî awayî bûye:

Zarokên Şah Quliyê Bilîlanî, bi riya Seyfeddînê biraziyê wî re, rêvebirina Sancaqa Xoyê bi çend mercan ji Dîwana Osmanî sitandibûn û bi vî awayî bi rê ve dibirin. Ji ber vê, Fexreddîn li hemberî kurên Şah Qulî dijîtî kir û ji aliyê Dîwana Sultan Mihemmed Xan ve fermanek Sultaniyê ji bo dayîna Sancaqa Xoyê ji Hesên Begê kurê Seydî Xan Begê biraziyê Zekeriya Beg re derxist. Ev kirinên Fexreddîn bûn sebabê ji nû ve vejîna dijminatî û kînên kevin di navbera van herdu binemalan de, ku di salên Kedxudatiya Ebûbekir Axa de, bi saya wî navbera wan gelek xweş bûbû.

Êdî ji wê rojê şûn de li ber hev diqelîzîn û siyên hev bi tîran dihingavtin. Bi vî awayî li ser Fermanrewatiya Xoyê şer û qirênan dest pê kir, aramî û hêminiyê ciyê xwe ji têkelhevî û aloziyan re hişt. Îbrahîm Begê kurê Zeynel Beg, çend car ajot ser Xoyê ku bistîne û Emîr Seyfeddîn jî li dijî wî radibû û berxwedaniyên tund li dijî wî kirin. Bi vî awayî xwînrijiyek gelek zêde ket navbera wan û ji herdu milan jî gelek kes hatin kuştin. Lê negihîştin tu armancê. Belê, her çendîn Îbrahîm Beg hewara xwe digihand Zekerîya Beg û mirovên eşîret û qebîleyan alîkariyek didît, lê, ev alîkariyên han sethî bûn û ne rasteqînî bûn. Çunkî sipartedarê Zekerîya Beg, Ebûbekir Axa tagirê şer û têkelheviyan nebû, dixwest di ciyê şer û qirênan de aştî û dostî hebe. Ji ber vê yekê di vî warî de mil neda ber ku alîkariyek ji dil û têr bê kirin.

Sînan Paşa bûbû Mîrêmîranê Wanê. Zekerîya Beg, Ebûbekir Axa bi perrû û diyariyan ve ji bo bixêrtêdana Sînan Paşa şand. Fexreddînê navê wî derbas bû, ev ji xwe re firset zanîbû ku belayekê bi serê vî mirovî baş de bîne. Bi Hesên Begê kurê Seydî Xan re li hev kirin û ketin pey Ebûbekir Axa. Van herdukan jî dizanîn ku Sînan Paşa mirovekî gelek çavbirçî û pulperest e. Çûn balê û li ser devê Zekerîya Beg jê re gotin: Beg dibêje, min Ebûbekir Axa bi perrû û diyariyan jê re şandiye, ez gelek jê aciz bûme û ez dixwazim ji destê wî rizgar bim. Eger Paşa wî mirovî ji holê rake, ez ê sê kîs zêr bi diyarî jê re bişînim. Dema ku Sînan Paşa navê zêran seh kir, wext bû ji şahiyên bizire. Ebûbekir Axa çawan hat, bê sekin ew da girtin û kuşt.

Niha ku sala 1005^h koçî (1596'z) ye, Zekerîya Beg li Colemêrgê li ser bingehê xanedana xwe fermandar e û Îbrahîm Beg jî kar û barên Elbakê dimeşîne. Ez hêvîdar im di kirinên xwe yên baş û çak de bi ser bikevin.³⁰⁴

BEŞA SISIYAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN 'IMADIYYEYÊ DE NE KU BI NAVÊ BAHADÎNAN BI NAV Û DENG IN

Yên di baxçeyên gulên xeberan ên xerîb de distrên û kesên di koşkên bahçeyan ên berhemên seyr û 'ecêb de gotinan dibêjin; riwayet dikin ku koka Fermanrewayên 'Imadiyyeyê -li gor îddîayê wan bi xwe- digihe binemala Xelifeyên 'Ebbasiyan. Lê hinek dîroknasên kevin ên bûyer û serpêhatîyan neqil dikin, dibêjin ku nesla wan digihîje yekî navê wî 'Ebbas ê giregirekî serdema xwe yê bi nav û deng. Belê rastî tenê ji aliyê Xwedê ve tê zanîn.

Riwayet çî dibin bila bibin, tu şik di vê de tune ku ew bi navê "Kurên 'Ebbas" bi nav û deng bûne û berê di wilayeta Şemizdînan de cîwar bûne. Berî ku bab û bapîrên wan bên 'Imadiyyeyê, li wir desthilata Kela Taronê a girêdayî wilayeta Şemizdînan bi rê ve birine. Ew kesê ku pêşî mala xwe ji Taron aniye 'Imadiyyeyê, navê wî Bahadînan bûye. Ji ber vê, Fermanrewayên 'Imadiyyeyê, di nav Fermanrewayên Kurdistanê de bi navê Bahadînan hatine naskirin. Li gor riwayeta herî rast ku şik tê de tune, bi ser desthilata zarokên Bahadînan a li vê navçeya han 400 sal derbas bûne.

Kela 'Imadiyyeyê ya niha, avahiyeke nû ye û di dema Selçûkiyan de ji aliyê 'Imadeddînê kurê Aksungur Beg yê waliyê Mûsil û Sencerê ve hatiye çêkirin. Bingehê kel û bajêr li ser kevirê gilover û pan a mezin hatiye avakirin û li hinek ciyan ev kevirê han ê mezin ji zemînê erdê 100

gaz, li hinek ciyan 50-60 û li hinek ciyan jî 20 gaz bilind e. Du bîr di nav keleyê de hatine kolan û ava pêwistiyên medrese, hemam û tekyayan ên rojane bi vê tîr qedandin. Xelkê bajêr jî pêwistiyên xwe yên avê, ji derveyî bajêr bi meşkan bi dewaran tînin. Lehçe û qiyafetê rûniştîyên ‘Imadiyyeyê, qismen têkelî nav Ereban bûye. Çunkî zanistiya Erebi hakim û serdest e. Ji ber vê, di neticeya vê de gelek kesên dîndar, baş, meyîldarê îbadetê, bi qeneet û terefdarên karên xêrê li vir derketine. Ji bo vê yekê, Fermanrewayên ‘Imadiyyeyê, li wir gelek medrese û mizgeft ava kirine; kesên zana û xwediyê fezîlet di wan de melatiyê dikin; zanyariyên dînî hîn dikin û bi temamkirina hîndekarî û perwerdetiya dînî hem ji wan tê îstifadekirin û hem ew îstifade dikin.

Eşîretên herî mezin û bihêz ên li ‘Imadiyyeyê ya yekem Mizûrî³⁰⁵ û ya duduyan jî Zêbarî ne. Zê, navê çemê biçûk ê wilayeta ‘Imadiyyeyê ye. Ew eşîreta duduyan, ji bo ku li derûdora wî çemî rûdinin, navê wî çemê biçûk lê hatiye kirin û jê re gotine Zêbarî. Navê wî çemî yê Erebi jî heye û jê re Nehru'l-Cunûn (Çemê Dînbûnê) dibêjin. Çunkî ewqas gurr û bi surêt diherike, ev navê han lê kirine. Eşîreteke din li ‘Imadiyyeyê heye, navê wê Radkanî ye, ku di nav Kurdan de ev nav hatiye guhertin û niha Kurd jê re dibêjin Birikanî. Eşîretên din ên ‘Imadiyyeyê jî ev in: Perwerî,³⁰⁶ Mehel,³⁰⁷ Siyabrûyî, Tilî û Behlî.³⁰⁸ Behl, di devoka wî qewmî de ji gelî re tê gotin.

Yek ji wan keleyên bi nav û deng ên ‘Imadiyyeyê, Kela Akreyê ye. Bi navê Akreyê bajarek jî heye û nêzîkî hezar û dused malên Cuhî û Musulman tê de hene. Ji bilî van, Kela Dihokê û Kela Dîrê yên desthilata wan ji aliyê mîrzadeyên fermanrewayên wan û kurmamên wan ve tîr meşandin hene. Kela Beşriyê ya di destê Eşîreta Radkanî de û Keleyên Qeladeyê, Şûşê, ‘Umraniyê û Bazîranê³⁰⁹ jî hene ku Eşîreta Zêbarî di wan de rûdine.

Nahiya Zaxo jî girêdayî ‘Imadiyyeyê ye. Li vir du eşîretên Kurd hene û navê wan Sindî û Silêmanî³¹⁰ ne. Di nav xelkê de ji vê nahiyeyê re Sindiyan jî tê gotin. Piraniya zana û kesên xwedî fezîlet ên Kurdistanê ji wir derketine. Ji demên berî heta niha, rewşeke vir a taybetî hebûye û navçeke xwedî rêvebirinek irsî bûye. Li vir, ji aliyê fermanrewayên serbi-xwe yên ku li ber Fermanrewayên ‘Imadiyyeyê serî netewandine hatine îdarekirin. Di dawiyê de, dema ku Fermanrewayên Zaxoyê bêhêz û jar bûn, Fermanrewayên ‘Imadiyyeyê vir kirin bin bandoriya xwe. Niha jî yekî ji wê neslê yê ji kevnekarbidestê Zaxoyê maye, navê wî Yûsif Beg e û ba Fermanrewayên Cezîrê rûdine.

Hinek ji wan kesên ku ji nesla Bahaeddîn in û desthilata Fermanrewatiya ‘Imadiyyeyê meşandine, em navên wan nizanin. Bi alîkariya Xwedê em ê yên ku navên wan tên zanîn û rewşa wan zelal e, yek di pey yekî de binivisînin.

Emîr Zeyneddîn

Di dema siyasetmedar û fermanrewayê xwediyê şukir û sena Emîr Timûrê Kurganî û dewra Şahrux Sultanê kurê wî yê mezin de, Fermanrewayê ‘Imadiyyeyê Emîr Zeyneddîn bûye. Bi serbilindî, bi şanazî û bi dilekî xweş fermanrewatiya xwe meşandiye. Piştî ev Emîrê han ê bi dostên xwe re dost û bi dijminên xwe re dijmin berê xwe daye bax û baxçên cennetê, Seyfeddînê kurê wî li ciyê wî rûniştîye.

Emîr Seyfeddîn

Piştî mirina Mîr Zeyneddîn, Mîr Seyfeddînê kurê wî li ciyê wî rûnişt. Siya çeng û baskên dadmendî, merhemetî û qenciyan wî gihîştîye hemû ciyekî û behra xweşiyê ya wî dilovanê hemû jan, kul û kovanan ji bîra feqîr û rûniştîyan welat birîye. Dema wî jî ber bi seray û koşka nemanê ve mala xwe bar kiriye, du kurên ciwan û xweşik ên navê wan Hesen û Bayrik li pey xwe hiştine.

Hesenê Kurê Seyfeddîn

Hesen, kurê wî yê mezin bû û ji ber vê bû cînişînê babê xwe. Di zemanê fermanrewatiya wî de, Suleyman Begê Bîjenoxlu yê Aqqoyunî xwest bimeşe ser wilayeta ‘Imadiyyeyê û wê îşgal bike. Suleyman Beg, her çendî di sitandina Kela Akreyê û Kela Şûşê de bi ser ket, lê bi hemû hêz û taqeta xwe ve çî kir û nekir, nekarîbû tişteki bi Kela ‘Imadiyyeyê bike û bêhêvî destê xwe jê kêşa.

Piştî ku Aqqoyunî di sahê de neman û ber bi pûçbûnê ve çûn û Sefewiyan ciyê wan girtin, Emîr Hesen bêsekin çû Seraya Şah Îsmailê Sefewî. Şah Îsmail gelek rêz lê girt û bîr û baweriya xwe pê anî.³¹¹ Di netîceyê de, alîkariya wî kir ku Kela Dihokê ji Eşîreta Dasnî bistîne û têke ser wilayeta ku ji bab û bapîrên wî jê re maye. Ji bilî vê, nahiya Sindî jî ji fermanrewayê wê yê serbixwe yê ji Eşîreta Sindiyan sitand û xist ser wilayeta ‘Imadiyyeyê. Piştî heft zarokên kur li pey xwe hiştin û çû rehma Xwedê.³¹² Zarokên wî: Sultan Huseyîn, Seydî Qasim, Murad Xan, Suleyman, Pîr Budak, Mîrza Mihemmed û Xan Ehmed bûn.

Sultan Huseyîn Beg ê mezinê tevan, ciyê babê xwe girt ku, em ê qasek şûn de behsa rewşa wî û zarokên wî bikin. Ji Seydî Qasim kurek ma û

navê wî ‘Elî Xan e. Tu zarokên kur li pey Murad Xan neman û di bûyera Qubad Beg de hat kuştin. Kurekî Mîrza Mihemmed ê navê wî Sultan Mehmûd hebû. Xan Ehmed jî kurekî navê wî Şah Yûsif li pey xwe hişt. Kurekî Bayrik Begê kurê Seyfeddîn ê dîn hebû ku wekî dê ji vir şûn de bê behskirin, bû sebebê kuştina Qubad Beg.

Sultan Huseyîn

Kurê mezin ê Mîr Hesên, bi esil û bingeh xwerû ji binemala ‘Ebbasiyan û yek ji wan bijarteyê Fermanrewayên ‘Imadiyyeyê, piştî mirina babê xwe li ser fermana Sultan Selîm Xan û li gor wesiyeta babê wî li ser textê mîrekiyê rûnişt. Bi payeyeke bilind zana û zekî bû. Sultan Huseyîn, gelek dîndar, parêzgar, zana, zanadost, qencîxwaz û xwoşewîst bû. Esker, gundî, biçûk û mezin bi saya dadgeriya wî de ketibûn rehetiyê. Kesên zana û xwedî fezîlet nêzîkî seraya xwe dikir; eleqe û bawermendiyek xurt dida nîşan; di nav hevwehatiyên xwe de bê ferqîti, dadmendî û merhemeti bi pîvaneke wekhevî belav dikir. Ev rewşa han, dibû sebeb ku ew bi dilekî xweş û bi minnetarî pêşkên desthilata wî bigrin û wekî ku ew wan serbilind û serfiraz dike, ew jî eynî bi wî awayî wî serbilind û serfiraz dikin. Eynî wextê ew rêz û siyaneta ji aliyê Sultanên Osmaniyan ve jî jê re hatiye kirin, ji tu karbidestên Kurdistanê re nehatine kirin.

Sewiyeya wî di Dîwana Dewleta Osmanî de, gihîştîye dereceyeke wisan, çî kesê ji mirovên maqûl ên Kurdistanê karekî wan biketaya dîwanê, dibû berî ji wî pîrs bikin, an jî wî bikin tîkakarê xwe ku karê wan bimeşe. Dikariya bê asteng û bê destê duduyan, çî daxwazên wî hebûn raste rast bigihîne Sultan Suleyman û ji bo çî bûya bila bibûya, dema berê xwe dabûya wî, Sultan dilê wî nedişkand û jê re pêk dianî. Tu daxwazên wî ji aliyê kesên wezîfedarên dewletê ve nehatin redkirin.

Wilayeta ‘Imadiyyeyê û ciyên îlhaqkirî yên girêdayên wê tam 30 salên dirêj bi serbilindî û şanazî bi rê ve birin. Di dawiyê de, di meheka sala 900...³¹³ de ku barê xwe ber bi cennetê ve bar kir,³¹⁴ pênc kur li ser rûyê dinê li pey xwe hiştin: Qubad Beg, Bayram Beg, Rustem Beg, Xan Îsmail û Sultan Ebû Se’îd.

Qubad Begê Kurê Sultan Huseyîn Beg

Piştî mirina babê xwe li ser fermana Sultan Selîm Xan,³¹⁵ li ser textê meşandina kar û barên ‘Imadiyyeyê rûnişt. Mirovekî sofî, ‘emelderwêş, geneetkar, bê eza û dilnerm bû. Şevên xwe bi nimêj û şevnimêjan dikir sibe û rojên xwe jî bi nêçîran derbas dikir. Yên ku wî serî pê re dernedi-

xist, karên dinê û meyvexwarin bû. Caran ji bo guneheke biçûk cezayên gelek mezin didan û lê çi heye caran ji ji tawanên gelek mezin re çavên xwe digirt û cezayên gelek biçûk jê re rewa didît. Di dawiyê de wisan kir ku hemû kesên derdorên wî, eşîret û qebîle jê aciz bin û xwe jê dûr bikin. Ji ber vê, xelkê di ciyê wî de Bayram Begê birayê wî dixwestin û daxwaza wan ew bû ku bikevin bin rêveberiya wî. Lê Bayram xwediyê wê hêz û taqetê nebû ku dijîtiya Qubad Beg bike. Ji ber vê, berê xwe da Qezwînê Seraya Şah Îsmailê duduyan û wî ji soz û belênîyên mezin danê.

Li milê din, Eşîreta Mizûrî ku gelek alîgirê Bayram Begê bûn, li dijî wî serhildan, ew ji fermanrewatiyê dûr kirin û ji bin fermana wî derketin. Di ciyê wî de Suleymanê kurê Bayrikê kurê Seyfeddîn ê kurmamê Qubad Beg kirin mezinê xwe. Zeynel Begê Fermanrewayê Hekkariyê, ku gelek ji Qubad Beg diltijî û bi kîn bû, peyamnêrekî xwe şand Îranê ba Bayram Beg û lê xebitî ku wî ji zîndana Şah Sultan Mihemmed rizgar bike û bîne ba xwe. Qubat, bi van kirinên Bayram silikî; ket nav dudiliyê û ji netîceya vî karî gelek tirsîya. Ji ber vê, hukmê 'Imadiyyeyê terk kir û ber bi Mûsil û Sencarê ket rê û çû. Bayram Beg jî, bi armanca mezintiya hukumeta 'Imadiyyeyê ket rê. Serdarê bi nav û deng Ferhad Paşa yê wezîrê Osmanî, dema ku bi vê tedbîr û armancê hesiya, nahiya Zaxoyê kir sancaq û siparte Bayram Beg.

Di vê navê re Qubad Beg jî, bi wê tirs û lertzê ji Mûsilê hat Diyarbêkrê û ji wir jî xwe gihande Stenbolê. Çawan gihîşt wir, bi Siyawuş Paşa yê Wezîrê Mezin re peywendî danî, gilî û gazindên xwe jê re gotin. Siyawuş Paşa jî, ji bo fermana Fermanrewatiya 'Imadiyyeyê jê re bê dan, alîkariya wî kir. Qubad Beg jî ev daxwaza xwe bicî kir û careke din ji nû ve fermana meşandina kar û barên wir jê re nû kirin û ew ber bi 'Imadiyyeyê rê kirin. Di dema vegera xwe de, çawan gihîşt Kela Dihokê, baştir zanibû ku demekê li wir bimîne, ew kesên ku têkelhevî derxistine û li dijî wî rabûne, bide alîkî û tola xwe ji wan bistîne, asteng û giriyên neyaran li ber piyên xwe hilde û piştê bi dilekî xweş vegere.

Lê Suleymanê kurê Bayrik ê ku navê wî derbas bûbû û Mîr Melekê Mizurî li hev kirin; ji hemû aliyê welat birek diz, qatîl û şerfiroş li dora xwe berhev kirin û hatin derûdora Kela Dihokê girtin û Qubad Beg kirin bin abluqayê. Wê navê re di bin re, bi xelkên nav keleyê re peywendî danîn û bi wan deriyên keleyê dan vekirin û ketin hundur. Qubad Beg, kurekî wî û gelek kesên destpêwendên wî yên nêzîk tev girtin û kuştin. Piştê çiqas mal, mulk û waridatên wan hebûn tev talan kirin.³¹⁶ Dema ku Bayram Beg bi vê bûyera han hesiya, bi lez ji Zaxoyê derket û hat 'Imadiyyeyê nav eşîret û qebîleyan. Suleyman Beg û Mîr Melekê Mizurî

ji, bêsekin kar û barên hukumeta ‘Imadiyyeyê dan destê wî. Li gor Bayram Beg, ya herî baş ew bû ku giregir û civakên eşîret û qebîleyan ji derûdora wî belav nebin, ji ber vê jî bi dilekî razî û nîvrazî wezîfeya fermanrewatiyê qebûl kir û hat ser kursiya fermanrewatiyê rûnişt.

Seydî Xan û Sultan Ebû Se’îd Xan ên kurên Qubad Beg, bi girîn û qûrîn riya deşt û çîyan dan ber xwe û xwe gihandin ber deriyê Seraya Sultan Murad Xan. Lê, mezin û biçûk, zengîn û feqîr, Musulman û Xiristiyan, esker û hevvelatî, piraniya nifûsa ‘Imadiyyeyê bi Bayram Beg re bûn. Bi vî awayî hevî û daxwazên wan bicî bû û gihîştin armanca xwe. Ji ber vê yekê hevûdu pîroz kirin, dest bi dayîna sedeqe û neziran kirin, şahî û ahengên dilxweşiyê li dar xistin û ketina rêvebiriya Qubad Beg serkevtinek mezin hesabandin.

Bayram Begê Kurê Sultan Huseyîn Beg ³¹⁷

Wek me di pêş de jî behs kir, dema ku Bayram Beg ji tirsqa Qubad Begê birayê xwe nekarîbû li ‘Imadiyyeyê bijî, xwe avêt bin bandora Şah Îsmâîlê Sefewî û li wir gelek qedir û siyaneta wî hat girtin. Lê çi heye, piştî mirina Şah Îsmâîl, ku Şah Sultan Mihemmedê birayê wî bû şah, Bayram Beg ew rêz û siyaneta ku berê ji serayê didîn êdî nema, bi ser vê de jî ew bêhêz dîtî û girtî û di Kela Elemutê de zîndan kirin. Dema ku Zeynel Beg ê Fermanrewayê Hekkariyê ev bûyer seh kir, ji bo rizgarkirina wî hewil da û xebitî û ji bo vê yekê jî bi Emîr Xan ê waliyê Tebrîzê re hevdi-tinik çêkir. Li hev kirin ku, bi ser merc û esasê ku Bayram Beg ji Kela Elemutê berdî û bişînin ba wî, dê ew bi navê “diyari” ji Şah Sultan Mihemmed û Emîr Xan re 5 hezar filorî bide. Li gor peymana di navbera wan de hatî çêkirin, Zeynel Beg ev pere dan destê mirovên Emîr Xan. Wan jî Bayram Beg ji Kela Elemutê berdî û teslîmê Zeynel Beg kirin. Piştî ew bûyerên ku me li jorê behs kirin, Bayram Beg bû serekê hukumeta ‘Imadiyyeyê û hakîmiyeta xwe xurt kir. Di nav xelkê û eşîretan de rêveberiyek gelek bi dadmend, bi merhemet û bi rêk û pêk meşand. Dema ku nav û dengê siyasetmedarî û bawermendiya wî di nav xelkê û leşker de û rizamendiya wan ji wî gihîşt guhên Osman Paşa yê Wezîrê Mezin û serfermanderê eniya Îranê, gelek kêfxweş bû û ji baregeha xwe ya li Qastamonuyê li ser navê Bayram Beg berata Eyaleta ‘Imadiyyeyê şand.

Li milê din, Seydî Xan Begê kurê Qubad Beg, hewara xwe gihand Sultan Murad Xan, kuştin û serpehatiyên babê xwe û netîceyên wê bi awakî zelal jê re gotin. Yek bi yek çawan ew qebîle û eşîret li hemberî babê wî rabûn, serê bab û birayê wî jêkirin, mal û navmalên wan dizîn û ser-

barê ser de ji Bayram Beg kirin Fermanrewayê ‘Imadiyyeyê, pêşkêş kirin. Sultan Murad, dilê wî xweş kir; fermana Eyaleta ‘Imadiyyeyê jê re şand; di derheqê Bayram Beg de emrê vekolînê û fermanek tund û tûj jî di derheqê wendakirina ew kesên ku li ‘Imadiyyeyê têkelhevî derxistine û serhildane, ji Serdar Ferhad Paşa re hat dan.

Ferhad Paşa, ji bo cîbicîkirina vê fermanê dest bi xebatê kir. Karê wî yê pêşiyê ew bû ku, Sancaqa Hesenkêfê îlhaqê hukumeta Zaxoyê kir û ew, ji bo ku heta firset û mecalek musaîd a ji bo dayîna hukumeta ‘Imadiyyeyê ji Bayram Beg re derkeve, ji bo demek muwaqquet da destê Bayram Beg. Mebesta Ferhad Paşa ji vê ew bû ku, Bayram Beg nekeve şikê, bêqêr û bêgêjî wî têxe davikê. Piştî vê jê re nameyek şand û tê de wiha got: “Li gor fermana Sultan dibê tu niha rêvebirina kar û barên ‘Imadiyyeyê ji Seydî Xan Beg re berdî û rêvebirina kar û barên Sancaqên Hesenkêf û Zaxoyê bigrî destê xwe. Ji bilî vê, ji bo ku tu îsal bi leşkerê Osmanî yê serkevtî re biçî şerê Gurcistanê û feydeyek û xizmetek te bigihîje padîşah û dewletê, tu gerek e bêsekin bê vir.” Bi vî awayî, Bayram Beg hesab dikir ku dê bi vê yekê firsetekê bide destê Ferhad Paşa ku piştî seferê di derheqên xizmet û kirinên wî de ji serderê bilind re raporekê pêşkêş bike û cardin mecal bikeve destan ku Fermanrewatiya ‘Imadiyyeyê bigre destê xwe.

Bayram Beg ê saf û dilpak bi vê zimanxweşî û dek û dolabê xapiya, tenê bi Sancaqa Hesenkêfê razî bû û di lehê Seydî Xan de dev ji fermanrewatiya xwe ya ‘Imadiyyeyê berda. Piştî li gor banga Serdar bi leşkerê Osmanî re berê xwe da Gurcistanê. Dema ku ji sefera Gurcistanê vegeyriyan, hê di rê de Serdar, Bayram Beg girt û di Kela Erzirûmê de hepis kir. Em ê di rêzên pêş de, bi alîkariya Xwedê behsa serpêhatiya wî bikin.

Seydî Xanê Kurê Qubad Beg

Dema ku fermana rêvebirina Eyaleta ‘Imadiyyeyê ji Seydî Xan Beg re hat dan û paye û meqamê babê wî yê bilind, li gor mercên çarenivîs û qederê, ji serderê bilind yê ciyê şahî û dilxweşiyê bi fermanekê jê re hat dan; ji bo ku bi hev re bimeşin ser Bayram Beg û eger hat, ew Kela ‘Imadiyyeyê û eyaletê teslîm neke, keleyê jê bistînin û teslîmê Seydî Xan Beg bikin, ji Mîrêmîranê Bexda û Şehrezolê, hukumdar û mîrên Kurdistanê yên din re, biryar û fermanên gelek tund û tûj hatin şandin. Dema ku Seydî Xan gihîşt Mûsilê, Bayram Beg serî li ber feramana Sultan tewand, kele jî û wilayet jî terk kir. Seydî Xan Beg jî ji wir dûr ket. Seydî Xan Beg jî, di nivê meha Zilhîcceya sala 993’yê koçî* (1585ê z) de, bi alî-

* Ev tarîx di wergera Soranî de 933’yê koçî ye. -Z. A.

kariya xalê xwe Suleyman Begê Mîrê Sohran ket nav Kela ‘Imadiyyeyê û wekî li jorê derbas bûbû, li wir desthilatê girt destê xwe.

Li milê din, dema ku Serdar Ferhad Paşa ji sefera Gurcistanê vegeriya, li gor plana ku danîbûn, Bayram Beg girt û zîndan kir. Şand pey Seydî Xan Beg û ew anî Erzirûmê; piştî ku perekî gelek zêde bi navê “yadîgarî” ji Seydî Xan Beg sitand, wî han da û şîret lê kirin ku, Bayram Beg, ji bo tawana kuştina Qubad Beg li ser esasên qanûnên şerîetê mehkeme bike. Belê, bi vî awayî doz ket ber destê şerîetê û xwîna Qubad Beg li ser Bayram Beg ferz kirin û ew dan destê biraziyê wî yê babkuştî. Wî jî di sala 994^ê koçî (1586^ê z) de mamê xwe di ber xwîna babê xwe de kuşt.

Îsal tam yanzdeh sal e ku Seydî Xan Fermanrewayê ‘Imadiyyeyê ye. Hemû girê û astengên wê navçeyê bi destê wî tèn helkirin. Li ser desthilatê kesek pey re di nav şer û qirênan de nîne. Ger çendîn Eşîreta Mizûrî çend rojan li hemberî wî sekinî, serhildan û hinek têkelhevî û girê derxistin, lê Seydî Xan Beg, hinek caran bi şiddet û tundî û hinek caran jî bi nermî û sersarî ev eşîreta han mexlub kir û kir bin desthilata xwe. Ya rast ew e ku Seydî Xan Beg, xortekî gelek nazik, zîrek û bi aqil e; xwediye mêr û mêrxasiyek nedîtî û mirovekî destvekirî ye. Hemû leşker û xelk bi exlaqê xwe yê nerm û dest neberdana ji dadmendiye, ber bi xwe ve kêşaye. Bi îzna Xwedê, hêvî heye ku di karên xwe yên baş de serkevtî be.³¹⁸

BEŞA ÇARAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN CEZÎRÊ DE NE KU JI WAN RE “BOXTO” JÎ TÊ GOTIN

-Ev Ji Dîbin Sê Şax-

Ew yeka li gor gotin û nivîsandinên dîroknesan eşkere û zelal e, xelên zincîra bingeh û koka Mîrên Cezîrê digihîjin Xalidê kurê Welîd ê payebilind û eshabeyê Pêxember.³¹⁹ Navê yekem bab û bapîrê wan ê ku cara yekê li ser textê Fermanrewatiya Cezîrê rûniştiye, bi navê Suleymanê kurê Xalid tê naskirin. Di destpêkê de kesên vê xanedana han ên xwedî paye, li ser rêça Dîne Êzîdîtî yê bêuxir û bêmeymenet dimeşîyan, piştî xwe bi exlaq û adetên wan ve girê dabûn û ji rê derketibûn. Lê, piştî, Xwedayê bendeperwer bû rêberê wan û ew xistin ser rîya mezhebê ehlê heq û sunnet. Gelek mizgeft û medrese ava kirin. Ji van xêrat û mûesseseyan re ji hejmarê der gundên baş, zevî û axên bi rij û bereket weqif kirin.

Eşîreta Boxtî ku navê eşîreta wan e, di nav eşîretên Kurdistanê de, bi netirsî, mêranî û merdiya xwe bi nav û deng in. Di meydana şer de û piştîhespiya xwe de ji hemû kesên ji eşîretên Kurdistanê serkevtîtir in. Çekên şer li ba wan nivîştî ser dil e. Hespên esîl û cîns ên Ereban li ba wan gula serê kup e. Şûrên cewherdêr, tîrên avdar û hesp, ji wan re ji nan, av û kincan girîngtir e. Bi taybetî mereqek wan a zêde li ser şûrê Misrî û rîma Şamî heye û gelek hez dikin ku wan bi dest bixin. Li hemberî dijmin, yekdeng in, bi îttîfaq in û di rojên giran, hewar û cengan de hemû piştî hev digrin. Ji ber van taybetmendiyên xwe, ew di Kurdistanê de ji hemû eşîretên hemkûfê xwe paye bilindtir û serkevtîtir in.

Bajarê Cezîrê bajarekî kevnare ye. Di sala 17'yê koçî (639ê z) de, di dema Xelîfe Omer de -Xwedê jê razî be- Ebû Mûsayê 'Eş'eri û Se'd 'Iyadê kurê Osman bêşer, bi riya aştî ev bajar girtin. Wê çaxê hemû xelkê Cezîrê bi dayîna xeraca wan seraneyên ku hatine tesbîtîkirin razî bûye.³²⁰ Lê tenê eşîreteke Ereban a navê wê Benî Texleb, serê xwe ji van seraneyan re netewandin, malên xwe bar kirin û xwe gihandin Şamê û pena ber bi Fermanrewayê Rûmê birin. Ji wir cewab şandin û gotin: "Eger navê serane bên guhertin û bikin sedeqe, em ê veşerin ciyê xwe û çî ji me bê xwestin em ê bidin." Dema ku ev xebera han çûn û gihîştin Omer -Xwedê jê razî be- got ku: "Sedeqe jî her serane ye, qebûl bikin." Li ser vê, cardin ew veşeriyên ciyên xwe.

Kela Cezîrê jî eserê Omerê kurê 'Ebdul'ezîz e. Ew, heştêmin Xelîfeyê Emewîyan e. Di nav Emewîyan de bi wesfên xwe yên dadmendî, perwerdeyî û dilovanî hatiye naskirin û ji ber vê yekê jî re "Omerê kurê Xetabê duduyan" -Xwedê rehma xwe li herdukan jî bike- hatiye gotin.

Di dema desthilatdariya Emewîyan de, nêzîkî 100 salan li ser mînbereyên mizgeftan û berê hemû nimêjan, îmam û xutbebêjan, bûbû urf û adet ku nav û leqeban gelek neşêrîn bi navê Hezretê 'Elî -Xwedê jê razî be- û Îmam Hesen û Huseyîn -Xwedê ji van herdukan jî razî be- ên 'ezîz û dilovan ve dikirin û l'netê li wan dibarandin. Omerê kurê 'Ebdul'ezîz, di dema fermanrewatiya xwe de ev rakirin û 'alema Îslamê ji van guneh û tawanan rizgar kirin.

Kele û bajarê Cezîrê li ser qeraxê Çemê Şatu'l-'Erebê³²¹ ye. Wextê av bilind dibe, ava çem dibe du perçe û hem kele û hem bajar ji herdu milan ve radipêçe. Bendeke gelek mezin li milê jorê keleyê heye û ev bi kils û kevîran hatiye hunandin. Ev, ji bo ku xanî û muesseseyên di nav keleyê de ji av û şetên lehiyan bîn parastin, hatiye çêkerin. Ji ber vê ye ku, mirov dibîne xelk di navbera bajar û keleyê de bi ser pirê re diçin û tên. Bi vî halê xwe dibe wek dûrgehê û ji bo vê jî xelk jê re Cezîra Omeriyye dibêjin.

Li bajarê Cezîrê û derûdora wê, gelek keleyên sipehî û navçeyên balkêş hene. Ji bo ku xwendevanên hêja aciz nebin û jê nekerixin, em ê di vê kitêbê de tenê behsa navê 14 kele û navçeyan bikin:

1) Nahiya Gurgîlê: Çiyayê Cûdî yê ku dibêjin gemiya Nuh Pêxember -silav li ser wî û li ser pêxemberê me be- li ser -li gor gotinan- sekiniye, li vir e. Eşîretên vê nahiya han di bin navê heft şaxan de berhev dibin. Şehrewerî, Şehrîlî, Gurgîl û Esturî, ev herçar eşîretên han Huseynî ne. Nîwîdkawun, Şoreş û Hîwdîl, ev hersêkên han jî Êzîdî ne.

2) Kele û nahiya Bereke (Bireke): Ev navçe di destê Eşîreta Bereke de ne û ji ber vê bi navê eşîretê hatiye binavkirin.

3) Kele û nahiya Arûxê (Erux): Ev kela han a di bin destihilata Eşîreta Arûxê de, di Kurdistanê de kela herî saxlem û xweşik e.

4) Nahiye û Kela Pîrûzê: Ev navçeya han di destê Eşîreta Pîrûzî de ye. Ev eşîreta han bûye sê qisim: Castulan, Bezm û Kirafan.

5) Kele û nahiya Badanê: Di destê Eşîreta Garisî de ye.

6) Nahiya Tenzî (Tinzê): Ji kela wê re Keleyêok tê gotin û ew jî di destê Eşîreta Garisî de ne.

7) Nahiye û Kela Finikê: Çar eşîret li wir dijîn. Dema ku em behsa Begên Finikê bikin, em ê li ser bisekinin.

8) Nahiya Torê

9) Nahiya Heytemê: Piraniya rûniştîyên wê Êrmenî û Xiristiyan in. Piraniya waridat û hasilatên Fermanrewayên Cezîrê li wir tèn berhemê. Eşîreta Cilekî (Cilkî) jî nişteciyên wir in.

10) Nahiye û Kela Şaxê: Xelkê li wir jî piraniya wan Êrmenî û Xiristiyan in. Qebileya Şildî jî rûniştîyên wir in. Şax, bi hinarên xwe yên xweş bi nav û deng e.

11) Kela Neş Etelê

12) Kela Ermişatê: Di destê Eşîreta Biraspî de ye. Ev eşîreta han, di nav eşîretên Boxtan de ya herî bi hêz û xwediyê hevkarîyê ye. Di hêla mirovên xwe yên çekdar û waridat û darayî de ji tevan xurttir e.

13) Kela Kîwerê: Qemîz jî jê re tê gotin. Di bin destihilata Eşîretên Garisî û Qurşî de ye.

14) Kela Dêrdeyê: Dikeve navçeya Tenzê (Tinzê). Hinek ji rûniştîyên wê yên wekî Tuheyri, Sefan û Benî 'Ubade 'Ereb in. Piraniya Êrmeniyên vê navçeyê Erebi diaxivin. Eşîretên din ên Boxtan jî ev in: Dinbilî, Nûkî, Mehmûdî, Şêxbizîni, Maskî, Reşikî, Mix Nehran, Peykan, Belan, Belasturan, Şîroyan, Dutûran. Ya rast ev e ku Eşîreta Dinbilî û Mehmûdî gelek kevin de ji Cezîrê derketine. Wekî tê zanîn me di destpêkî de fihrîstek ji wan re çêkiriye. Eger Xwedê bi me re yar be, em ê di Sefha Sisiyan de li ser wan bisekinin û rewşa wan baştir ronî bikin.

Niha jî ez ê bi alîkariya bexşînderê hêz û merdiyê dest bi gotina serpêhatiyên Fermanrewayên Cezîrê bikim:

Suleymanê Kurê Xalid

Wek me di pêş de jî behs kir, yekem kesê ji wê xanedanê yê Fermanrewatiya Cezîrê kiriye, Suleymanê kurê Xalid bûye. Demek desthilata xwe bi serbilindî û di xweşiyê de derbas kiriye. Dema malavayî ji

vê cîhana han kiriye û çûye rehma Xwedê, sê kur li pey xwe hiştine. Hersê ji lawên şêrîn û helbijartî bûne û navê wan: Mîr Hacî Bedir, Mîr ‘Ebdul‘ezîz û Mîr ‘Ebdal bûn. Lê Emîr ‘Ebdul‘ezîz, di nav birayên xwe de, hîva çarde şevî di nav stêrkan de çawa ye, ew jî bi wî awayî bûye. Hemû cewher tê de hebûne. Mezinatî û zekawet jê rijiyane. Roj bi roj meşandina kar û barên xelkê kirine bin çeng û baskên xwe. Di dawiyê de bû bi nav û deng û di nav xelkê de deng da. Gotinên şair ên jêrê gelek lê hatin:

“Ji ber zêdeya hiş û aqilê wî, serê wî li milê jorê
Dibiriqand stêrka wî ya li jorê”

Ji ber vê, piştî mirina babê wî rêvebirina Cezîrê jê re hat dan. Kar û barên nahiya Gurgilê ji birayê wî Mîr Hacî Bedir re û nahiya Finikê jî ji Mîr ‘Ebdal re hat sipartin. Hersê biran bi hev re mil dan hev, welatê xwe bi ser û ber kirin, dewra xwe bi xweşî, bi dadmendî û bi însaf derbas kirin. Li hemberî xelkê wezîfeyên xwe herî bi awakî baş cîbicî kirin. Ji gotinên hev dernediketin û di tu warî de neketin nav dijîtî û nelihevhatinê.

ŞAXÊ YEKAN

FERMANREWAYÊN CEZÎRÊ YÊN BI NAVÊ ‘EZÎZAN TÊN NASKIRIN

Mîr ‘Ebdul‘ezîz, demek dirêj desthilata hukumeta Cezîrê bi serfira-ziyeke mezin di destê xwe de girt. Piştî Melekê Mewtê bû mêvanê wî û emanetê ku pey re bû teslîmê Xwedayê xwe kir. Du mîrzade li pey xwe hiştin: Emîr Seyfeddîn û Emîr Mecdeddîn. Kurê wî yê mezin li ciyê wî rûnişt.

Emîr Seyfeddînê Kurê ‘Ebdul‘ezîz

Ev emîrê han bû cînişînê babê xwe û li ser textê desthilata Cezîrê rûnişt. Bi tevayî li ser şopa babê xwe yê hêja meşîya û hemû kirin û exlaqên babê xwe yên bi feyde berdewam kirin. Dilê kesên hevvelatî, destûpêwend, qebile û eşîretan ber bi xwe ve kêşa, kesek jê neêşîya û bi vî awayî bawermendiya tevan qazanc kir. Dema ku baregaha xwe ber bi nemanê ve bar kir û destê mirinê rûpelên kitêba jiyana wî dan hev, birayê wî ciyê wî girt.

Emîr Mecdeddînê Kurê ‘Ebdul‘ezîz

Di ciyê birayê xwe yê qenc û baş de bû fermanrewa. Wî jî wekî dibêjin; “Kurê babê xwe ye.” di pakî, çakî û rêvebiriyê de ji bab û birayên xwe derbas kir. Boxtan wisan ava û geş kir, tehn û lomên cennetê pê ketin. Demek dirêj bi şahî û xweşî fermanrewatî kir. Roja temen û jîna wî ket rojavayê mirinê, malavayî xwest û çû û kurê wî Emîr Îsa li ciyê wî rûnişt.

Emîr Îsayê Kurê Mecdeddîn

Ciyê babê xwe girt û bi gelemperî gotinên vê şî‘ira han kir rêberê jiyanaxwe, ku dibêje:

“Rast, dilpak û dadperwer be
Heta hetayê serbilind û serwer be”

Dergahê aşî, xêrxwazî, dadmendiya heta pişt li ber xelkê vekir û ji bo careya derddaran û serketina hejaran, di mezintiyê de ji hemû serdaran derbas kir. Di temamê jiyana xwe de dilê tu kesekî bê sebeb ji xwe nehişt û tu wextê bêtawan û bêgunehan bend û zîndan nekir. Bi vî awayî jiyana

xwe di nav hevwehatiyên xwe û destûpêwendên xwe de bi bawermendî û memnuniyeta wan derbas kir. Dema ku çirîskên jiyana wî jî ber bi tefînê ve çûn û ava gula wî çikiya, fêkiyê dara wî; Emîr Bedreddîn li ciyê wî rûnişt.

Emîr Bedreddînê Kurê Emîr Îsa

Wî jî wezîfeya hukumdartî û desthilatê bi awakî herî baş bi rê ve bir. Kesekî wisan bû ku, te digot siparteyê mirovên qenc e. Bi tîrêjên dadmendî û alaya wekheviyên xwe dilê kesên bindestên xwe geş kir. Ewrek meha Nîsanê yê bi rehim bû, dagirtibû û bi barana xwe bext û şadî dibarand. Destê wî wek bi dermanan hatibe dagirtin, birînên dilê birîndaran qenc dikir. Ji bilî van, her wext dixwest kesên erbabên keşf û kerametan ên bawermendiya wan bi tesewwufê heye, di meclisa wî de amade bin. Dema ku çû rehma Xwedê, kurê wî Emîr ‘Ebdal li ciyê wî rûnişt.

Emîr Ebdalê Kurê Emîr Bedreddîn

Bû cînişînê babê xwe Emîr Bedreddîn. Dema ku li ser textê mîrekiyê rûnişt, heta dawiya jiyana xwe wî jî da ser şopa bab û bapîrên xwe yên payebilind. Yek saniye nesekînî, çavên xwe bi tu kirinên nerewa negirtin, gewîtî û nesihetên xanedana xwe ya mezin ji bîra xwe nebirin. Dema wî jî alaya fermanrewatiyê di melbenda nemanê de daçikand û beheştê ji xwe re kir war, kurê wî Emîr Izzeddîn ciyê wî girt.

Emîr Izzeddînê Kurê Emîr ‘Ebdal

Dema ku vî emîrê han kar û barên desthilatê, serokatiya eşîret û qebileyan girt destê xwe, deng û behsê fethên Emîr Tîmûrê Kurganî li hemû cîhanê belav bûbûn û gihîştibûn radeyên herî bilind. Her wek Mewlana Şerefeddîn Alî El-Yezdî di kitêba xwe ya dîrokê Zafernameyê de dibêje:

“Padîşahê ciyê şîkur û sena yê bêsînor, Emîr Tîmûrê Kurganî, di sala 796ê koçî (1393/94ê z) de, piştî ku diyarê aşîti Bexdayê bi aramî sitand û Kela Tikritê kavi kir, hemû kele û nahiyên wê melbendê kirin bin destê xwe, ber bi Mêrdînê ve hereket kir. Dema ku ew gihîşt Çemlik ê heft fersah ji Mêrdînê dûr, Emîr Izzeddînê Fermanrewayê Cezîrê, bi gelek yadîgar û diyariyên binirx û zêde yên şayanê şanê wî ve, çû dîtina Tîmûr û bi dîtîna û textramûsana wî serfiraz bû. Tîmûr, bi çavekî pak û xoşewistî lê nêrî û ew jî bi dilxweşî û serfirazî vegehiya wilayeta xwe. Ji wir, bertîla jê hatibû xwestin ên ji erzaq, xwarin û vexwarinan pêk dihat, ji leşkerê wî re şand.

“Li milê din, hinek qusûr û kêmasiyên Sultan Îsa yê Fermanrewayê Mêrdînê li hemberî mirovên Emîr Tîmûr hatin dîtin ku, ne ciyê wan e mirov li vir behs bike. Vê rewşê, Emîr Tîmûr teşwîq kir ku Kela Mêrdînê têke bin abluqayê, lê ji ber çêringehan, kêmbûna xwarin û erzaqan, ne mimkun bû ku leşkerekî evqas mezin û giran li vir bimîne û tu meslehetek jî tê de nedît, ji ber vê baştir dît ku dev ji derûdor rapêçana wê berde. Bi vî awayî, roja sêşemba* 8^ê meha Rebiyûl’-ewwela eynî salê, ji Mêrdînê ber bi Mûsilê ve vegeriya.

“Emîr Tîmûr, ji wir bi hinek mirovên xwe ve gelek diyarî û tiştên bi qîmet û giranbiha ji Sultan û mîrzadeyên ji malbata xwe yên li Sultaniyeyê bûn, şandin. Kurdekî navê wî Şêx û ji Eşîreta Boxtî, li Çemlikê bi Emîr Izzeddîn re derketibû huzûra Tîmûr û bi ramûsana textê wî serbilind bûbû. Ew jî wê çaxê li baregaha Tîmûr bû. Wî, ev sefera han firset zanîbû û îzîn xwest ku bi karwan re vegere û biçe mala xwe. Lê dema ku gihîşt derûdora Cezîrê, kîrên xerabiyê ketin dilê wî û ji riya rast derket; dest danî ser wan diyarî û yadîgaran û berê xwe da Cezîrê. Emîr Izzeddîn jî peymana bi mirovên Tîmûr re girêdabû şikand û bextê xwe bi bextê wî bextreşî ve girêda û xwe kir şîrikê bêaqil û bêhişan. Payebilindê xwediyê şukir û sena, bi ser wê ceberrudî û bihêziya xwe de jî, ji bo tu rê li ber Emîr Izzeddîn nehêle, du car peyamnêran şand balê û jê re wiha got: ‘Ger tu Şêx bigrî û bişîni ba min ez ê li tawanên te biborim. Lê ger tu vê nekî, ez ê hemû kele û nahiyên di welatê te de hene, kaviil û wêran bikim û wan di bin simên hespan de tarûmar bikim.’ Lê Emîr Izzeddîn, bi baweriya asêti û saxlemiya keleyên xwe û bi taybetî jî avabûna wan li ser çem û avên derûdora wan, ew gelek mexrur kiribû û ji ber vê jî bi ser xwe çû, guhê xwe neda fermana Tîmûr û Şêx neda dest. Bi vî awayî, Emîr Tîmûr, roja duşemba 13’yê cemaziyûl’-ewwela wê salê, giranahî û muhimmatên xwe li Mûsilê di cî de hiştin û naçar ma biçe ser Izzeddîn û êriş bibe ser Cezîrê. Bi şev hemû leşkerê xwe ji Dicleyê derbas kirin, bêsekin êriş bir ser dijmin û berî beyana sibê bi tevayî hemû dorûdora Cezîr rapêça. Tenê hê seetek bi ser de derbas nebû, Tîmûr kel jî û bajar jî îstîla kir û di seranserê hemû welatê mîrîtiyê de dest bi talan, kuştin û wêranîyê kir. Emîr Izzeddîn di vî şerî lêhêvînebûyî de ket destê eskerekî ku nedizani ew Emîr Izzeddîn e. Piştî ku wî eskerî gelek lê xist û ew îşkence kir, pere û çekên li ser bûn jê sitand û ew berda. Bi vî awayî Emîr Izzeddîn, bi nîvruhî û di navbera man û nemanê de ji vê serpêhatî û bûyerê filitî.”

* Di wergera Tirkî de roja şembiyê ye, lê di Farisî û wergera wê ya Soranî de, roja sêşembê ye. -Z. A.

Ji vê nuqteyê şûn de, di derheqê vê çîroka han de kurtiya riwayeta ku ji aliyê xelkê Cezîrê ve tê gotin wiha ye:

“Emîr Tîmûr, berê gelek ji Emîr Izzeddîn hez dikir, rêz lê digirt û li balê bi qedir û siyanet bû; hetta ev di sewiyek wisan de bû ku, satranc jî pê re dileyîst. Di seferên xwe de ew digirt ba xwe û di meclisên xwe de wextên xweş pê re derbas dikir. Emîr Tîmûr, ji bo êrîşa ser Şamê,³²² Emîr Izzeddîn gelek han da ku pey re biçê; lê çî heye, ji bo ku Emîr Izzeddîn ji Sultanên Şamê wekî xercirah perekî gelek zêde distand, xwe ji vê sefera ser welatên Ereban da paş û red kir. Belê, ji ber vê bû ku Emîr Tîmûr jê xeyîdî û fermana talan û wêrankirina welatê wî da.”

Sebeb çî dibe bila bibe, Emîr Izzeddîn, tehemmûla gelek nerehetî, serêşî û tunetiyê kir û jiyana xwe ya mayî di nav Eşîreta Eruxî de, xwe bi weşartinê derbas kir û heta mir jî rewşa wî her wiha bû.

Mîr ‘Ebdalê Kurê Emîr Izzeddîn

Pişti babê xwe desthilata Cezîrê girt destê xwe; karê serokatiya qebîle û eşîretan bi awakî gelek baş bi rê ve bir. Lê van rojên han gelek dom nekirin. Qasek şûn de çû rehma Xwedê.

Emîr Îbrahîmê Kurê Emîr ‘Ebdal

Pişti babê wî mir, di ciyê wî de, li ser textê desthilata Fermanrewatiya Cezîrê rûnişt. Demek kar û barên welat meşand. Sê zarokên kur li pey man: Emîr Şeref, Emîr Bedir û Kek Mihemmed.

Emîr Şeref

Pêşî ev emîrê han li ciyê babê xwe li ser text rûnişt û demekê kar û barên welat bi rê ve birin. Piştîre desthilat ji birayê xwe re hişt û mir.

Emîr Bedir

Pişti birayê xwe kar û barên fermanrewatiyê demekê meşand. Piştîre çû rehma Xwedê. Sê zarokên kur li pey wî man: Mîr Şeref, Mîr Mihemmed û Şah ‘Elî Beg.

Kek Mihemmedê Kurê Emîr Îbrahîm

Pişti nemana birayên wî, fermana kar û barên hukumeta Cezîrê ketin ber destên wî. Di dema wî de Hesên Begê Aqqoyunî êrîş anî ser vî wela-tî û ew dagîr kir; welat, ji aliyê Tirkmenên Aqqoyunî ve tev hat wêran û kavilkirin û piraniya giregir û mezinên Buxtân hatin kuştin. Tirkmenan, Kek Mihemmed û biraziyên wî Mîr Mihemmed û Şah ‘Elî Beg girtin, ew

qeyd û lele kirin û bi xwe re birin Iraqê. Bi vî awayî seranserê welatê wan bi xirûxalî ket destê Tirkmenên Aqqoyunî. Rêvebirina hukumeta Cezîrê jî dan destê mirovekî xwe yê navê wî Çelebî Beg. Niha jî di nav Tirkmenan de ji neviyên vî mirovî re Çelebî Lo dibêjin. Ev Çelebî Begê han, mirovekî zana û xemxwar bû. Tu kesekî qasê misqalê serê derziyê nedikarî têkelhevî û bêaramiyan derêxe û hêmintiyê xera bike. Ji ber vê yekê, wilayet bi 'ezim û îrade bi rê ve bir. Temamê kar û barên li wir girt bin kontrola xwe û alayên aştiyê dan daçikandin. Piştî Emîr Şerefê kurê Emîr Bedir ev welat ji bin destê Aqqoyuniyan rizgar kir.

Emîr Şerefê Kurê Emîr Bedir

Dema ku Kek Mihemmedê mamê wî û Mîr Mihemmed û Şah 'Eliyê birayên wî ji aliyê Aqqoyuniyan ve esîr hatin girtin, Emîr Şeref baz dabû û rizgar bûbû û bi nehênî li ciyekî ku ji aliyê tu kesekî ve nedihat zanîn, xwe kêşabû kuncêkî û bi serê xwe dijiya. Vê yekê heta roja stêrka bextê dewra Sultanên Aqqoyuniyan ber bi tefînê ve çû, domand. Piştî vê, roja hêviyên Emîr Şeref hilat û ber bi ronahî, geşbûnî û kemilînê ve çû.

Şîr

“Heta yek berî ku gihîje mirazê xwe bimre,
Yê din dilxweş û dilevîn nabe”

Hêdî hêdî pelehewrên gemar ên Tirkmenên zordar, ji asîmanê welatê Boxtan hildikêşîyan û ber bi nemanê ve diçûn. Keviyên befra dagîrkerê bê merhemet, bi hêlma ah û fixanên bêkesan diheliyan û dilopên sar, lib û lib jê diweriyan. Stêrka dahatû ya Emîr Şeref roj bi roj geş dibû û dem bi dem çirîskên wî xurt dibûn û gav bi gav tîrêjên ronahiya wê di asoya jiyanê de rewşen dibûn. Ew kesên ji çengê mirinê xelas bûn û li Boxtan ji tayê giyanê rizgar bûn, Emîr Şeref, tevan li derûdora xwe berhev kirin û bi hêviya wê rojê jiyan ku firsetek bikeve destê wan û dagîrkeran ji welatê Cezîrê derêxin û vî belayê han ê bêpêsîr ji xwe dûr bixin. Piştî 30 salên bêhêvîtî, dest li ber rû û şînî, firset ket dest û roja wan hilat ku meydana mêran germ bike. Mîrê camêr û şêr, ji şikefta tarî serê xwe derxist û berê xwe da dijmin. Bi xencera zikdir û bi şûrê serbir ket ser ruhê dijmin, êrîş bir ser wan, ew rapêçan û dan li ber xwe maliştin. Lekeya şermî û rûreşî ya dîlîtiyê bi xwîna dagîrkeran malişt, 'ar û heya rûyê xwe û ya eşîreta xwe spî kir. Bi vî awayî gelek bi şanazî û serbilindî welatê bab û bapîrên xwe rizgar kir û li ser textê Fermanrewatiya Cezîrê rûnişt. Di vê navê re mamê

wî Kek Mihemmed û herdu birayên wî Şah ‘Elî Beg û Mîr Mihemmedî, ji bend û qeyd û zîndanên qirêj ên Tirkmenan rizgar bûn, hatin ba wî û bi can û dil pê re bûn yek û bûn piştevanên wî.

Li milê din, di wan deman de ku Şah Îsmailê Sefewî serê xwe hilda û li Îranê hakîmîyet kir destê xwe, wilayetên Iraq û Azerbaycanê ji destê Tirkmenan derxist. Bi vî hewayî, ji axgirtinê dev berneda û li pey ket. Wilayetên Diyarbekir, Mûsil û Sencarê jî girt û piştî ji bo dagîrkirina Cezîrê, leşkerek ji Qizilbaşan pêkhatî ber bi Cezîrê şand. Mîr Şeref ji wan çiyar nebû, bi ba û babelîskek ji ciyê xwe biheje. Derbek wisan li ‘Eceman xist, ew gêj û şaş kirin. Bi awakî ecêbmayî ji ber baz dan û ne tenê carek, çend caran ew ji asoyê axên xwe derbas kirin. Ben li gewriya wan aland û hemû carê ji cara pêşî pîstir ew raqewirand û şikand. Hetta carekê di şerekî de, ew Qizilbaşên li ber Mîr Şeref baz dan, hezar û heftsed kes ji wan di xwîna xwe de gevizîn û hejmareke gelek zêde ji wan esîr hatin girtin.

Carekê din Xan Mihemmed Ustaclû yê Mîrêmîranê Diyarbekrê û birayê wî Qerexan, bangê leşkerên ‘Eceman kirin û hatin şerê Mîr Şeref. Wê carê jî wekî berê hat serê wan. Gelek şerpeze bûn, serî li wan şikest, tiştê di destê wan de nema, bi lez û bez xwe jê dûr xistin û birînên xwe alistin.

Şah, vê carê gelek aciz bûbû. Ji bo cara sisiyan leşkerekî gelekî giran û hemû ji kesên mêrxas û helbijartî yên heresên taybetî yên Şahî û çekdarên namdar ên din jî berhev kirin, di bin serokatiya Yekem Beg Tekelu yê Qizilbaş û serekpasdarê Şah de, ji Hemedanê ber bi Cezîrê xist rê û jê re hat gotin ku, bê serê Mîr Şeref venegere.

Di wî şerî de jî Xwedayê jorê hat hewara Mîr Şeref û wek bi xwe dibêje: “Gelek civakên biçûk bi emrê Xwedê zora civakên mezin birine.”

Şîr

“Xwedê alîkar be, yên mêr û mêrxas bin
Bila kêma jî bin, zêdeyê wan baz nadin”

Pehlewanên Kurdên Boxtan, wek gurên devbixwîn, pilingên birîndar, şêrên birçî yên nav şikêr û diriyan, bi hêviya hêrana hestiyên neyaran û tîniya xwîna nelibaran, di cengan de sekin û westanê nizanin. Gelek bi gurc û qahîm li derûdora mîrê xwe hatin hev, serî dan hev û dest li hev badan û xorê meydana şer bûn, gelek bi gurr, bi tîn û dil bi kîn, bûn perjîne hesin, li ber dijmin bûn lemper û çeper, li hemberî wan sekinîn û rêz girêdan.

Qizilbaş jî ber bi wan ve hatin û şikestin. Yekem êrîşa mêr û mêrxasên Kurdistanê wisan anî serê wan, destan li ser hatin gotin. Bû hewar û qêjîna wan û dest û pê li ber wan ketin, şaş man, gêj bûn, nekarîn pêş de bîn û serkevtin ji dest dan û tenê şikestin di destê wan de ma.

Ji hemû milan ve lêdixistin, digurandin, didirandin û seranserê meydana şer a pan û fireh, bi laşên rût û xwînî tijî bûbûn.

Hê cehennema şer bi tevayî nehatibû tefandin, Qizilbaşên mayî paş de kişiyên û di ciyê ku Cezîrê rût kin, xwîna xwe rijandin.

Êdî ew şikestin bû ku pey şikiyan û careke din bi tu awayî heta siya Mîr Şeref li ser rûyê dinê hebû, 'Ecemên Qizilbaş berê xwe nedan Cezîrê û bi xeyal jî be hêviya girtina Cezîrê nekirin.³²³

Mîr Şeref, vê carê bi dilxweşi li ser kursiya fermanrewatiyê rûnişt û heta ma bi serbilindî û azayeti jiya. Di netîceyê de baregah û bingehê xwe verêkir nav cergê dilxweşiya bajarê bêpêjn û bédengan, di beheştê Xwedê de li rexê mirovên merd û aza ciyek jê re hat veqetandin.

Şah 'Elî Begê Kurê Mîr Bedir

Dema Mîr Şeref mir, qebile û eşîretên Boxtan Şah 'Elî Beg layîq dîtin ku bibe fermanrewayê wan. Wî jî rêvebirina kar û barên kele û nahiya Finikê siparte Mîr Mihemmedê birayê xwe.

Dema ku giregirên Kurdistanê li hev kirin ku bi hev re biçin Tebrîz û Xoyê û sêdaqeta xwe ji Şahê Îranê re diyar bikin, Şah 'Elî Beg jî, bêyî ku bifikire, bê birê û bine ber çavê xwe ku Boxtan çî bi serê leşkerên Îranê de aniye, çî derd ji destên bira û pismamên wî dîtine û xwîna çendan li ser wan e, her bi debdebe, tentenetiya axayên Kurdistanê, bi quretiya çend xulam û xizmetkarên ber destê xwe, hemû bûyerên rojên borî ji bir kirin û bi 12 sernasên Kurdistanê re berê xwe da baregaha Şah Îsmailê Sefewî û bi destê xwe, xwe avêt davikê.

Çavên Şah 'Elî hatibûn qewartin û binahî tê de nemabû ku pêşiya xwe bibîne. Tîr û agirên wê bûyerê hê ji bîra Şah Îsmail neçûbûn. Ew birinên Boxtan li bedena Qizilbaşan vekiribûn, bûbûn kîn û kul di dilê wî de. Birayê Mîr Şeref bi pê xwe hatibû û digot; tola mirovên xwe ji min veke. Dê wî çawan ev firset ji destê xwe berdaya?

Hê mîr û beglerên Kurdistanê bi tevayî rojbaş û silav nekiribûn, Qizilbaş li wan hatin hev û di ciyê xelat û nişanan de, wan bi lele û qeydan xemilandin û berê wan dan zîndana tarî.

Piştî demek di mayîna zîndanê de, her yek ji wan bi awakî ji zîndanê hatin berdan û Şah 'Elî jî wek ên din rizgar kirin û ber bi Cezîrê ve-geriya.³²⁴

Dema ku wî di zîndanê de çile dikêşa, Şah Îsmâil, Cezîr dabû destê Ulan Beg* ê birayê Xan Mihemmed Ustaclû yê waliyê Diyarbekrê.

Şah 'Elî Beg, bi alîkariya eşîreta xwe ya mêrxas, êrîş bir ser Ulan Beg û ew raqewirand û Cezîr sitand.

Piştî vê, Şah 'Elî bi Mîr Şeref Xanê Bedlîsî re bû dost û hevpeyman, herdu milan jî baş zanîn ku bi tevayî sêdaqeta xwe ji Sultan Selîmê Osmanî re bidin diyarkirin û êdî îtirafê bi Qizilbaşan nekin.

Wextê bû dostê Osmaniyan, Sultan Selîm han da ku Diyarbekir, Azerbaycan û Êrmenîstanê ji Qizilbaşan bistîne.

Piştî muddetek fermanrewatiyê, Şah 'Elî ji dinê malavahiyê xwest û çû rehmêtê. Çar kur li pey xwe hiştin: Bedir Beg, Nasir Beg, Kek Mihemmed û Mîr Mihemmed.

Bedir Beg bû cînişînê babê xwe. Kurên wî yên din, Nasir Beg û Kek Mihemmed, demekê li Cezîrê serdar bûn û em ê di ciyê wî de behsa wan bikin. Herçî Mîr Mihemmed e, kurekî wî yê gelek mêrxas heye û niha jî dimîne.

Bedir Begê Kurê Şah 'Elî Beg

Piştî mirina babê xwe li ser textê mîrekiyê rûnişt. Hukumdartiyeke gelek baş û rêvebiriyek gelek sipehî meşand. Alaya dadmendî û wekhevîyê li seranserê welat daçikand. Li her ciyê welat avahî û pêşdeçûnê geş kir. Welat bû ciyekî bi pît û bereket. Desthilata wî dirêj bû û nêzîkî 70 salan ajot. Di vê muddeta han de bi serbestî û bê berhelîst mezintî kir û kar û barên welat meşand. Di seranserê dewra padişahiya Sultan Suleyman Xanê Osmanî de, bi hemû dilsozî û mahareta xwe ve girêdayî Sultan ma û di bin xizmeta wî de bû. Beşdariya şerên Sultan ên li Wanê, êrîşa li ser Tebrîzê, girtina Bexdayê û bajarên Iraqa 'Ereb ên din bû. Lê çî heye, ji ber bawermendî û hêviyên van kirin û xizmetên xwe yên serkevtî û baş ji dewletê re û nêzikatiya wî bi vî awayî bi Sultan re, ew kir nav rewşek ne baş û ji ber vê jî du karên ne li rê û sik jê sadir bûn. Ev helwestên han bûn sebeb ku hem rewşa Sultan û hem jî yê Wezîrê Mezin Rustem Paşa li hemberî Bedir Beg biguherin.

Bûyera yekem: Dema ku şerê Îranê xelas bû, di teşrîfata vexwendina padişah de qewimî. Piştî şer, hukumdar û mîrên Kurdistanê ku şerê Îranê ji bo Osmaniyan kiribûn, civiyabûn û dixwestin biçin destê Sultan ramûsin û îzna çûna mala xwe jê bixwazin. Lê ji bo ku di rêza teşrîfatê de Sultan Huseyîn ê Fermanrewayê 'Imadiyyeyê xistibûn pêşiya Bedir Beg, ew bêyî ku destê Sultan maçî bike ji Dîwana Humayûn derdikeve. Ji

* Di wergera Tirkî de Ulaş Beg e. -Z. A.

Sultan û wezîr Mûsa'ede jî naxweze û diyarê aştîyê terk dike û vedigere navenda mîrektiya xwe Cezîrê.

Bûyera duduyan: Wekî me berê jî behs kiribû, Zeynel Begê Fermanrewayê Hekkariyê bi alîkariya Rustem Paşayê wezîr, ew hêvî û daxwaza girtina fermanrewatiya welatê xwe bi destê xwe de, bi ser ket û ji bo vî karî jî ji Stenbolê ber bi mala xwe ve dihat. Dema gihîşt ser sînorê Cezîrê, Bedir Beg, hinek ji Boxtiyên qatîl ên tawanbar şand ser riya wî, rê lê birin û wek me berê behs kir, mirovên wî kuştin û Zeynel Beg jî bi birîndariyek giran, bêhiş li meydana şer di cî de hiştin. Dema ku xebera vê bûyera han gihîşt Rustem Paşa, gelek nerehet bû û zêde jî li ber ket. Piştî vê bûyerê, Rustem Paşa li firsetekê digeriya û xwe li ber Bedir Beg qelizandibû û dixwest di bin re piyên wî bişimitîne. Vêca dema ku cara duduyan Rustem Paşa bû wezîr, tedbîra ji ser text hildana Bedir Beg kir û ji ber vê jî Nasir Begê birayê wî han da ku doza Fermanrewatiya Cezîrê bike û ji bo vê mebestê jî xwe bigihîne Stenbolê. Nasir Beg, li ser handan û navlêdana Rustem Paşa, xwe gihand ber serderê bilind a Sultan Suleyman û bi saya mildaneberî û handana Wezîr eleqe û şewqetek baş jê dît û jê re fermana Sultaniyê ya ji bo Fermanrewatiya Cezîrê derket.

Dema ku Nasir Beg ferman di dest de hat Cezîra navenda fermanrewatiyê, Bedir Beg desthilat ji birayê xwe re berda û wir terk kir û ber bi aliyê Sencarê ve çû. Du sal piştî vê bûyerê, Bedir Beg xwe avêt ber serderê Sultan û carek din ji nû ve fermana Sultaniyê ya ji bo Fermanrewatiya Cezîrê bi dest xist û nahiyên Tor û Heytemê jî ji Eyaleta Cezîrê veqetand. Êdî li gor wê fermana pîroz a navê wê derbas bû, bi hemû hêz û karînen xwe, ew salên jiyana xwe ya dirêj ji bo meşandina desthilata wilayeta xwe derbas kirin.³²⁵

Bedir Beg, di nav meclis û civînan de bi êşkere esrar dikêşa. Ev karê han gihîştibû dereceyek wisan ku herroj di dîwana wî de qasê 500 dirheman esrar dihat xerckirin. Bi xwe, ew mîqdarê vê maddeya han a sibe û êvaran xerc dikir, nêzikî 100 dirheman bû. Tiştê 'ecêb û nedîtî ew bû ku, wî li kîsedarê xwe qewîtî kiribû ku bihayê esrara wî tenê ji pereyên wî yên taybetî û ji yên helal bînan dan, yanî hewce bû tenê bi zêrên saf bê sitandin.

Wekî din jî Bedir mirovekî gelek dîndar û dilpak bû. Bi awakî gelek xurt xwe bi şax û çiqên şerîetê ve girê dabû û bi awakî gelek dîqqet û bi dil û can hukmên dînî cîbicî dikirin. Nimêj û rojî bi ser de derbas nedibûn. Bi zana, mela, pîr û kesên qenc re dostaniyê dikir. Di dema wî de di hêla hejmar û kesên payebilind ên zana û xwedî fezîlet ên ku li Cezîrê li derûdora wî berhev bûbûn, di tu dewr û zemanekî din de nehatibû dîtin. Wek mîsal: Mewlana Mihemmedê Berqelî, Mewlana Ebûbekir,

Mewlana Hesên Surçî û Mewlana Zeyneddîn Bebî* ku di warên zanistiya zahirî û batinî de hîm û çavkaniya zanayên dema xwe bûne. Mewlana Seyîd 'Elî û eynî wextê gelek zanayên din ên bi nav û deng jî hebûne ku afirandin û nivîsandinên wan li ser destê kesên hindekarên ehlên zanistî digeran.** Tev ev zanayên han wî wextî li Cezîrê li derûdora Bedir Beg civiya bûn.

Tê gotin, carekê dilê Mewlana Ebûbekir ji Bedir Beg dişkê û jê dixeyî-de, ji ber vê biryar dide ku ji Cezîrê biçê. Li ser vê, Bedir Beg bi rîspî û giregirên Cezîrê ve xwe avêtiye mala wî û dilê wî vekiriye, gelek xelat û bexşîş jî danê heta ku vegere. Di dawiyê de ew memnun kiriye û vegehandiye ciyê wî.

Dema ku birayê wî Nasir Beg emrê Xwedê kir, nahiyên Tor û Heytemê yên para wî jî wekî berê desthilata wan girt destê xwe û daxilê nav axa wilayeta xwe ya ji bab û bapîrên wî jê re mabû kirin. Bedir Beg gelek jiya û temenê wî ji 90 salan borîbû û gihîştibû nêzîkî 100 salan. Di dawiya jiyana xwe de, kalbûnî gelek tesîrê lê kiribû, hiş û aqilê wî kêm bûbû û karên dûrî aqil dikirin.

Min çend caran ji kesên bawerî pê kirî seh kiriye ku; rojek mirovek hatiye ba Bedir Beg û piştî hinek gazindan giliya qesabê bajêr jê re kiriye û gotiye ku ew heqaretan li min dike. Bedir Beg jî fehm kiriye ku ew kesê giliya wî hatiye kirin, qesar e ne qesab. Li ser vê şandiyê pey serekê qesaran û daye anîn, têra xwe lêxistine û piştî baş kutanxwarinê, qesar gotiye: "Mîrê min, tawanê min ê bi vî awayî tawanbariyê çi ye?" Bedir Beg jî bi vî awayî bersîva wî daye: "Te li filan kesê heqaret kiriye." Li ser vê qesar gotiye: "Mîrê min, ew kesê ev tawan kiriye qesab e, ez jî ne qesab im, ez qesar im." Mîr jî ev bersiv dayê û jê re gotiye: "Gotinên qesab û qesar eynî tişt in, di navbera wan de wekheviya telefuzê heye; telafiya van awa şaşitiyên hêsan rehet e."

Dema hîva jiyana wî di asoya nemanê de ava bû, kurekî tekane li pey xwe hişt û navê wî Mîr Mihemmed bû.³²⁶

Mîr Mihemmedê Kurê Bedir Beg

Di dewra jiyana babê xwe de, kar û barên welat dimeşand û desthilat di destê wî bi xwe de bû û ji bo çareserkirina hemû asteng û probleman serî li wî dihat dan. Di pere û maldaneheviyê de tama û bi hirs bû. Qasê tê gotin: 12 hezar serî miyên wî hebûn û salê waridatek zêde ji van bi

* Di wergera Tirkî de "Yebî" ye. -Z. A.

** Di tesnîfa xususiyetên van zanayên han de ferqî di navbera wergera Tirkî, wergera Soranî û Farisiya wê de heye. Min li vir tesnîfa Farisî esas girt. -Z. A.

destê wî diket. Ji bilî vê, 100 hezar serî mirîşkên wî hebûn û ew bi ser gundî û şivanan de belav kiribûn³²⁷ û wan jî her sal serê mirîşkê çend hêk didan mîr. Bi kurtî xwediye serwet û hebûnek gelek zêde bûye. Çunkî di berhevkirina peran û hildana wan de gelek hoste û mahir bûye.

Piştî babê wî çû rehma Xwedê, li Cezîrê bû fermanrewayê serbixwe û heft salan bê derdeserî bi vî awayî ma. Piştî li ser fermana Sultan Murad Xan, di sala 986ê koçî (1758 z)* de, beşdarê leşkerê wezîrê duduyan yê Lala Qere Mistefa Paşa bû, ku wezîfeya îstîlaya Şêrwan û Gurcistanê jê re hatibû pêşkêşkirin. Dema ku ev leşkerê serkevtî yê Îslamê, gihîş Gurcistanê, ji nişka ve rastî leşkerekî Qizilbaşan ê ji 10 hezar siwariyan pêkhatî hat, ku di bin fermaderiya Mihemmedî Xan ê bi navê Toqmaq bi nav û deng û neviyê Qazik Hemze Ustaclû yê Mirêmîranê Çukurseddê û Îmam Qulî Sultan Qaçar ê Mirêmîranê Qerebax û Genceya Arranê de bû. Li ciyekî navê wî Çildir baregeha xwe veda bûn. Bi tesadufî wê çaxê Derwêş Paşa yê Mirêmîran ê Diyarbekrê fermaderê pêşengê leşkerê Îslamê bû. Di navçeya Çildirê de, li pesara çiyayek di navbera herdu milan de şerekî bi xwînavî û giran dest pê kir û ji serê sibê heta roj çû ava dom kir. Êdî lawên Kurdan ên mêrxas, berê hemû kesan êriş birin ser vê hêza han û hesibandin ku hejmara wan gelek kême û bêyî haya wan li hêleyên hîv û zemanê hebe, ji xwe razî û piştisitur, ketin nav pozbilindiyê û dijminê xwe biçûk dîtin.

Şî'r:

“Biçûk nebîne dijminê xwe ger tu şêr jî bi
Xwe jê biparêze, çunkî dikare bibe nêçîrvanê şêr
Ey mêrxaso! Nebe bawermend tenê bi mêrxasî
Di dinê de hê gelek mêr û mêrxas jî hene çunkî
Zînhar pişt girê nede tenê bi herdu pençeyên xwe yên hesinî
Hesinker dikarin bihelînin hesin jî, çunkî”

Qizilbaşan, ev êrişa han a bi lez û bez, tenê bi çend hezar yekîneyên xwe yên pêşeng ên ku li hemberî leşkerên Rûmê (Osmanî) berxwedanî bikin veqetandibûn. Piraniya eskerên xwe yên xwedî tecrube û perwerdekirî jî li milê din çiyê di kemînan de veşartibûn û li hêviya destkevtina firsetan bûn. Dema ku li vî leşkerê hindik nêrîn, şer henek zanîn, aza û nebezên Kurd ên di bin pêşengiya leşkerê Îslamê de, wekî gurên devbi-

* Di wergera Tirkî de ev tarîxa han tune. Li vir jî di tarîxa zayînî de, ihtîmal e ku şaşiyeke çapê hebe. Mîmkun e ev 1578ê z be. -Z. A.

xwîn û destên wan li ser xencerên wan li wan werbûn, qasî çavgirtinekê bi dehan û bi sedan laşên Qizilbaşên bê ser di qada şer de werkirin û wekî tovên erzan ew berş û belav kirin. Tam vê navê re, dema ku ew bi van herc û mercan ve mijûl bûn, ji nişka ve çend hezar siwarên Qizilbaşan ên baş perwerdekirî, ji ber çiyayê ji kemîn û kozikên xwe derketin û bi awakî wisan ketin meydana şer: wekî çiyayên agirpêj, ejderhayên xwînmêj keliyan û xwişikîn, bi awayê lehiyên baranên biharan ber bi jêr bûn û wekî hingustîlekê Kurd kirin nav helekê, hewara siwaran, hîrrîna hespan, şîrqîna siman, vizîna tîran û şîrqa şîrqa şûran guhê asîman kerr dikirin û ew dêmena ziravteqandî dêw jî ji xwe dida bizdandin. Golên ji xwîna şerkeran, di şergahên fireh de pêl didan. Li ber siya alaya û mertalan, roja ber bi avabûnê ya zer û bêreng, wekî tarî û tarîstanê lê hat. Yên di pêşî de jî bûn û yê li paş jî bûn, rojên jiyana wan ên hejmartî yên li ser rûyê vê cîhana han temam bûn, çunkî tevan jî ji destê meygera mirinê dilopa dawîn a di qedehên wan de hebû vexwaribûn.

Şîir:

“Gurrîna siwaran û birqîna hesin û polan
 Gur û şêran ji jiyane re dikirin neban
 Birqîna devê şûr a tîn bi xwîn
 Bi berken merg dipirsî, zindî li ku ne?
 Bi şûr û bi rim li şergehê pahn bûn
 Wekî terze baranê bi ser da werîn
 Ferîşteha mirinê, ewqas giyan biribûn
 Çewal, têrr û torbe tijî kiribûn”

Bu kurtî, şer bi kuştina Mîr Mihemmed û Saruxan Begê Fermanrewayê Hezzoyê, Duman Begê Zirkî û Mîr Mihemmedê Finikî, dawî pê hat. Lê netîce di 'eksê hêvî û daxwazên Qizilbaşan lê hat; çunkê di dawiyê de gelek xerab şikestin û paşde kişiyay. Di wê hengama bi tirs û sawm de ji herdu milan jî çend hezar esker hatibûn kuştin.

Dema ku Mîr Mihemmed hat kuştin, di xezîna balê de, 200 hezar zêrên sor ên bi sikkâ Sultantiyê hatibûn lêdan, hebûn. Ev, daxilê wan perçên bi qîmet, eşyayên sipehî, cewher û alet û edewatên gelek zêde ku pê re hatin dîtîn, nebû. Di wê dewrê de, yek ji wan Fermanrewayên Kurdistanê xwediyê evqas xezîne û serwetan nebû. Ji çar keç û kurekî wî yê pênc salî yê navê wî Sultan Mihemmed pê ve, tu warisên wî tunebûn.

Sultan Mihemmedê Kurê Emîr Mihemmed

Dema ku babê wî hat kuştin, Sultan Mihemmed hê gelek zarok bû. Di Kurdistanê de adet e, dema ku kesek hê di salên xwe yê zaroktiyê de babê xwe wenda bike, navê babê wî lê dikin. Vêca ne dûr e navekî din li wî hatibe kirin û dema ku babê wî hatiye kuştin, navê babê wî lê danîbin. Ev yek jî mimkun e, belkê di destpêkî de navê wî danîbin Sultan Mihemmed, lê di 'emelî de, di bikaranînê de bêjeya navê wî ya yekem "Sultan" hatibe jibîrkin û navê wî tenê mabe "Mihemmed". Belê, rastî tenê ji aliyê Xwedê ve tê zanîn.

Dayîka Sultan Mihemmed, keça Melik Mihemmedê kurê Melik Xelîlê Fermanrewayê Hesenkêfê bû. Dayîka vî mîrê han, ji bo ku jineke gelek bi rêk û pêk û bi tedbîr bû, bi riya belavkirina hil'atên bi qîmet, perû û yadîgarên mezin ên ji waridat û serweta bê hed û bê hesab a ji babê kurê wê³²⁸ mabû, bi ser warisên fermanrewatiyê û serekên eşîretên Boxtan de, ew gelek dilxweş kirin û ber bi xwe ve kêşan. Bi saya meşîna ser rîyeke dadmendî, wekhevî û bi fezîlet, danûsitandina wê ya siyasetmedarane û rêvebirina wê ya bi aqilane ya bi kesên ji eşîret û destûpêwendên xwe re, wisan lê kir ku hefsarê fermanrewatiyê di destê malbata wê de bimîne. Piştî keçên xwe bi kurên Xan 'Ebdal, Mîr Nasir û Şeref Beg re zewicand û erkê rêvebirina wilayetê û hella meseleyên welat xist ser milên wan. Wan jî ev karê han bi awakî herî baş meşandin. Di saya wan xizmên xwe yê bi hêz de ji hemû asteng û girêyan bi serfirazî derbas bû. Bi kurtî ew jina aza û merd welatê xwe wisan bi ser û ber kir, mirov nikare pesnê wê bide û di wilayeta Cezîrê de rêvebirinek bi vî awayî heta wê çaxê nehatibû dîtin.

Piştî, wê di firsetekê de kurê xwe hilgirt û çû Seraya Sultan Murad Xan a Stenbolê. Ji destûpêwendên dewletê û giregirên Bab-i Alî re diyarî û yadîgarên gelek zêde û bi qîmet bi xwe re birin û bi van karîbû dilê wan xweş bike û wan ber bi xwe ve bikêşe. Ev çûna wir û ev kirinên han tesîreke wisan li Sultan kirin ku Sultan wê xelat bike û fermana desthilatdariya Cezîrê ji Sultan Mihemmedê kurê wê re nû bike. Bi vî awayî wê piştî van kirinên xwe xatir xwest û bi kurê xwe ve paş de vegeriya Cezîrê.

Piştî 5 sal desthilata Sultan Mihemmed, ew jina hêja û bi qedir ket ber zerdeperîna jiyânê û ruhê wê yê dilovanî ber bi bihuştê ve firiya. Piştî dayîka xwe çend rojan Sultan Mihemmed jî gelek nejiya û di sala 991ê koçî (1582'yê z) de, teyrê ruhê wî yê pak û dilsoz jî ji hêlîna xwe ya di bedena wî de derket û ber bi bihuştê firiya. Tê gotin, neyar û muxalifên wî yê çevnebar û tirsonek ên jiyana xwe di nemana wî de didîtin û çav

berdabûn mîrata fermanrewatiyê, jehr kirin nav xwarina wî û kuştin. Bi vî awayî nesla Bedir Beg qeliya û kesek ji zarokên wî neman.

Nasir Begê Kurê Şah ‘Elî Beg

Di dema wî de, ku Sultan Suleyman Xan padişahî dikir û Rustem Paşa jî wezîrê mezin bû, Derwêş Mehmûdê Keleşîrî di Dîwana Sultan de yekî pêş û rawêjê kar û barên Rustem Paşa bû. Ev Derwêş Mehmûdê han, eslê xwe ji Eşîreta Rojkî bû û di warê rexnegiriya şî‘îr, însa û di uslûba nivîsandinê de yek ji wan şagirtên Mewlana Idrîsê Bedlîsî bû. Demekê, di Dîwana Emîr Şerefê Fermanrewayê Bedlîsê de wezîfeya rêvebirina kar û barên însa û nivîsandinê meşandiye. Piştî kuştina Şeref Beg, vir terk kiriye û çûye diyarê Rûmê û piştî çûna xwe ya wir qasek şûn de, bûye mamosteyê keça Sultan Suleyman a jina Rustem Paşa. Di vê sayê de bilind bûye û gihîştîye sewiyeke bilind a bi nav û deng. Heta wisan lê hatiye, di meşandin û rêvebirina kar û barên Kurdistanê de, berpirsiyarên di saltanatê de bûne, serî li wî dane. Ji bilî vê, hemû hukumdar û mîrên Kurdistanê ji bo kar û barên xwe yên girîng pena birine ber wî û serî li wî dane. Bi vî awayî bi saya wî, Rustem Paşa bingehê hemû bûyerên di Kurdistanê de diqewimîn dizanî. Guherînên di kar û barên ew fermanrewayên di riya werasetê de desthilatê digirtin destê xwe di nêzik de agahdar bû û di vî warê de pisporiyekî zêde ketibû destê wî.

Ez vê pêşgotina han ji ber vê sebebê dinivîsim: Wekî tê zanîn ku me di pêş de jî behs kir, Wezîrê Mezin Rustem Paşa, çawan Nasir Beg han da ku li dijî Bedir Begê birayê xwe serî hilde û daxwaza hukumeta Cezîrê jê bike; li ser îşareta wezîr, Nasir Beg jî berê xwe da Stenbolê ber serderê Sultan Suleyman û ji Sultan fermana hukumeta Cezîrê derxist.

Niha jî em ê behsa vê yekê bikin:

Piştî ku du sal bi ser vê bûyerê re derbas bû, Bedir Beg jî berê xwe da Stenbolê, fermanek di derheqê veqetandina nahiyên Tor û Heytemê ji Eyaleta Cezîrê û dayîna wan wekî sancaq ji Nasir Beg re û hukumeta Cezîrê jî ji xwe re derxist. Piştî ku demek di ser vê bûyerê re derbas bû, Nasir Beg ku li wilayetên Tor û Heytemê dima, mir û wekî li jorê jî derbas bû ev wilayetên han îlhaq kirin û kirin ser Eyaleta Cezîrê.

Vêca mebest bi vî awayî bi firehî, hûr û kûr qisekirina vê bûyera han ew e, ku ji aliyê hinek giregir û zanayên ku naverok û sîrrên kar û baran dizanin tê gotin ku: Di vê dewra han de piraniya ew guherînê û neqlên di nav Fermanrewayên Kurdistanê de hatine kirin, eserên hostayeti û îşaretên Derwêş Mehmûdê Keleşîrî bûne. Vêca me xwest em qeneeta wan kesên xwediyê van nêrînan li vir îzah bikin.

Bi kurtî, dema Nasir Beg çû rehma Xwedê, Xan ‘Ebdalê kurê wî, di dema desthilata Sultan Selîm Xan û dewra wezîrtiya Wezîrê Mezin Mihemmed Paşa de, bi hêviya sitandina nahiyên Tor û Heytemê careke din çû Stenbolê. Ji ber ku şaxên sewdayê Fermanrewatiya Cezîrê di mejiyê wî de ajar dabûn, kurmên dilê wî dikeliyan û di vî warî de bi rikoyî bû. Ji ber vê bi awakî lez û telaş dixwest hebûna vê eyaleta han ji holê rake. Lê çî heye Mihemmed Paşayê Wezîr, li milekî dostê nêzik yê Bedir Beg bû û li milê din, belkê jî ji bo terciha xwe ya berjewendên dewletê, parastina pergala gelemperî û vê malbata han a kevnare, biryar da ku pêşiya ew daxwaz û kirinên Xan ‘Ebdal dixwaze di vê riyê de bike, bigre. Dê vê jî bi riya girtin û hepiskirina wî û piştî jî jê re dayîna cezayê ku heq kiriyê re bikira.

Ji ber vê, li gor mercên vê biryara han, wezîfeyê da Mihemmed Axayê Çawuşbaşı û çend çawuşbaşiyên Bab-i Alî yên pê re ku Xan ‘Ebdal bigrin û bînin. Dema ku ev çawuşên han hatin, Xan Ebdal bi grûbek mîrzadeyên Boxtan û revdek mirovên xwe yên din ve ji bo nimêja êvarê çûbûn Mizgefta Edirne. Çawuş jî bêsekin çûn mizgeftê. Piştî nimêjê Çawuşbaşı çû ba Xan ‘Ebdal û jê re got ku hewce ye pê re heta Dîwana Wezîrê Mezin bê. Li ser vê, ew Kurdên bi Xan ‘Ebdal re bûn, ketin şikê û gotin: “Ew sebebê ku Çawuşbaşı û bi çend çawuşên din ve ji bo gazîkirina Xan ‘Ebdal li dîwanê ku heta vir aniye, bêguman ne ‘elametê xêrê ne. Ew ji sedî sed dixwazin bêbextiyê pê re bikin û wî bikujin.”

Tenê ji ber van şik û gumanan, Kurdekî navê wî Şêxê Şêxan, bêyî fikirandin, ket pey Çawuşbaşı û xencera xwe kêşa û çiqas taqeta wî hebû li piştî wî xist û serê xencerê ji singê Çawuşbaşı derket derve. Li ser vê, hevalên wî û alîkarvanên wî yên pê re, heryek di milekî de belav bûn, çûn ba Wezîrê Mezin hewar gihandin wî û kirinên wî Kurdê yên bêyî ku melheza neticeyên jê biqewime kiribe, jê re pêşkêş kirin.

Wê navê re Xan ‘Ebdal û hevalên wî, ‘ecêbmayî man û nedizanîn ka gelo dê çî bikin. Ew jî bi awakî serberedayî belavî nav kolanên bajarê Edirneyê bûn û heryekî xwe di kuncêkî de û di malekê de weşartin. Hinek ji wan jî karîbûn ji bajêr derkevin û berê xwe bidin deşt û berriyan. Li ser vê, delalan di kuçe û kolanên Edirneyê de dest bi banga fermana Sultan û wezîr kirin û gotin ku: Dîbê hemû xelkê bajêr pey wan bikevin, ew bigrin û nehewînin. Li ser vê, xelkê bajêr hemû bi hev re ketin pey wan û di demek kurt de Xan ‘Ebdal û piraniya heval û mirovên wî girtin û anîn dîwanê. Di cî de fermana kuştina tevan hat derxistin. Hemû bi ser hev nêzikî 100 kes bûn û tev jî giregir û serokên Boxtan bûn. Listeya pere û

waridata wan ji aliyê zabitê xezîneyê ve hat girtin û teslîmê xezîneya dewletê kirin. Bi vî awayî Xan ‘Ebdal ji holê hat rakirin. Heft kur li pey xwe hiştin: Emîr Nasir, Emîr Şeref, Emîr Mihemmed, Şah ‘Elî, Emîr Seyfeddîn, Emîr Izzeddîn û Emîr ‘Ebdal.

Emîr Nasir, li ser navê Sultan Mihemmed ê Fermanrewayê Cezîrê çû sefera Rewanê.* Di vegeerê de Ferhad Paşa li Kela Qersê seh kir ku Sultan Mihemmed miriye û li ser vê, bîr û baweriya Serdar a pîroz hat ser wê yekê ku yek ji wan xizmên Sultan Mihemmed ên pê re û bi van leşkerên serkevtî re çûbûn Êrîwanê, bike Fermanrewayê Boxtan û Cezîrê. Kedxuda û giregirên Boxtan ji bo vê meselê hatin ba nivîskarê van rêzên han û ji vî hejarî re gotin; ez ji Serdar re bêjim ku Nasir Beg bike fermanrewa.

Serdar jî qebûl kir û belênî da ku Fermanrewatiya Cezîrê heqê Nasir Beg e.

Lê Mîr ‘Ezîzê kurê Kek Mihemmed, bi wasita Balî Çawuş, Serdar agahdar kiribû, ku 100 hezar lîreyên Osmanî, mal û serweteke ji hesabê der ji Sultan Mihemmed paş de mane û ji bilî du xuşkên wî pê ve kesek ji mîratgirên wî nemane. Eger mezintiya Cezîrê bidin wî, ew amade ye 100 hezar filorî sikka Sultaniyê ji malê Sultan Mihemmed û 12 hezar filorî ji kîsê xwe têxe nav xezîna Sultan.

Serdarê bi rêk û pêk, ev pêşniyara han serkevtinek mezin hesiband, roja duduyan ku dibû Mîr Nasir ji bo destamûsanê biçê, Mîr ‘Ezîz jî bang kir dîwanê û Serdar berê xwe da Boxtiyan û ji wan pirsî: Mîr Nasir an Mîr ‘Ezîz, kîjan di hêla pismametiye de nêzikî Sultan Mihemmed -Xwedê jê razî be- e? Kedxudayên Boxtan gotin: Mîr ‘Ezîz piçekî nêziktir e.

Serdar got: “Madem wiha ye Fermanrewatiya Cezîrê digihe pismamê herî nêzik û dibê ji wî re bê dan.” Cara duduyan giregirên Cezîrê lê vegeandin û jê re gotin: “Her çendin Mîr ‘Ezîz pismamê nêziktir e û eger mîratî be digihe Mîr ‘Ezîz, lê hemû eşîret, qebîle û kesên maqûl ên Boxtan bi hev re ji bo bi ser û berî kirin, awayî û parastina welat, Mîr Nasir dixwazin û ew ji mezinên me yên berê jî gelek baştir e.”

Serdar, ji wan re got: “Ger wiha jî be cardin ez mezintiya Cezîrê didim Mîr ‘Ezîz.”

Li ser vê, ji giregirên Boxtan yekî gotinên wî birîn û jê re got: “Fermana Sultan Suleyman e, hemû qebîle û eşîret, mezinên xwe bi dilê xwe hildibêjirin û yê helbijartî fermanrewayê wan e. Kesek ji me, hez ji Mîr ‘Ezîz nake.”

* Êrîwan, Erivan. -M. ‘E. ‘E.

Serdar, bi van gotinan aciz û hêrs bû, bangî Mîr ‘Ezîz kir û eynî wê rojê, ku pêncşemba* 29^ê meha Remezana pîroz a sala 991^ê koçî (1583 z) bû, li ber deriyê xêveta xwe Mîr Nasir serjê kir. Êdî bû qêr, girîn û şînek her Xwedê bizane. Lehiyên rondikan ji çavên pîr, kal û xortan herikîn. Kuştina wî bêgunehî, gunehêk wisan bû, dilê keviran jî jêre dişewitî. Mezin û biçûk li ser wî bêgunehî rondikên çavan dirêtin. Dengê ax û zarîna wan kevir nerm dikir û tevan şîna wî ciwanmergî kirin.

Şîr:

“Serî kiribû xwîn bi çavan
Dilê dar û ber jî dihelan

Ji derd û keser gul pêsîr firî
Firî bulbul û qirik li baxan qîrî”

Di dawiyê de Fermanrewatiya Cezîrê dan Mîr ‘Ezîz û bi xelat û bera-
tên Sultan xenî kirin. Balî Çawuş jî pê re danîn ku Cezîrê jê re bistîne û
bide destan.

Mîr Şeref û birayên wî jî xwe li nahiya Tenziyê veşartin. Eger Xwedayê
mezin alîkar be, em ê bi vê qelesa xwe ya bêziman serpêhatiya wan jî
binivîsin.

Mîr ‘Ezîzê Kurê Kek Mihemmed

Bi piştgirî û alîkariya Ferhad Paşayê Wezîr, meşandina kar û barên
Fermanrewatiya Cezîrê girt destê xwe. Hê tenê salek û çar meh bi ser de
derbas bû, Osman Paşayê Wezîrê Mezin wî ji ser kar hilda û
Fermanrewatiya Cezîrê da Mîr Mihemmedê kurê Xan ‘Ebdal. Emîr
‘Ezîzê ji ser kar hatî hildayî, ji bilî beşdarê sefera şerê Tebrîzê bi leşkerên
serkevtî yên Îslamê re û di vê navê re xizmetên mezin ji Sultan û leşkerê
wî re pê ve tu riyek li ber nema. Çi jê re hat sipartin tev bi naçarî bicî anî.
Di dawiyê de mala xwe bar kir û ji Cezîrê derket, çû Sencarê ku berê jî li
wir mabû.

Dema ku Osman Paşa li Tebrîzê mir û carekê din Ferhad Paşa kirin
Serdar û ew ber bi welatê ‘Ecem ket rê, Emîr ‘Ezîz jî ji bo ku li Erzîrûmê
pêşwaziya wî bike hereket kir û cardin daxwaza karbidestîya
Fermanrewatiya Cezîrê jê kir. Ferhad Paşa bi mercê ku tehhud bike 30
gundên Xiristiyanan ên girêdayî Eyaleta Cezîrê jê veqetîne û têxe ser

* Di wergera Tirkî de roja inê ye. -Z. A.

rêvebirina mulkê taybetî yê Sultan û salane ji waridatên van gundan ên tèn hasilkirin, 60 hezar filorî ji xezîneyê re bide, meşandina desthilata kar û barên Cezîrê jê re da. Dema ku Mîr Mihemmed, xeberên vê bûyerê seh kirin, ket nav qileqil û tengiyê û bi hêviya ku riyek ji vê astengê re bibîne, bi lez ber bi seraya padişah a li Stenbolê hereket kir. Wê navê re hevsarê kar û barên wezîrtiyê ketibû destê Sînan Paşa. Wî dixwest bi alîkariya Emîr ‘Ezîz asteng û têkelheviyan safî bike û tovê fesadiyê biqelîne. Ji ber vê yekê, Mîr Mihemmed ber bi aliyê Rûmeliyê şand. Emîr Şeref û birayên wî jî ku xwe li nahiya Tinzê veşartibûn û bi waridata li wir jiyana xwe dimeşandin, Emîr ‘Ezîz ev jî ji wan re zêde dît û navçeya Tinzê ji wan sitand, kir sancaq û da destê Hacî Begê kurê xwe. Piştî xwe li ber xweş kir ku bi zarokên Xan ‘Ebdal re bikeve nav şer û qirênan. Bi vî awayî Emîr ‘Ezîz êdî bê tirs û bi xurtî, bê berhelîst, bê asteng û bê şirikatî kar û barên welat meşandin. Rewş demekê bi vî awayî derbas bû.

Di dawiyê de kurên Xan ‘Ebdal, Emîr Şeref û birayên wî Emîr Izzeddîn, Emîr Seyfeddîn û Emîr ‘Ebdal li hemberî Emîr ‘Ezîz ketin nav hevkarîyê û biryar dan ku dest bi têkoşînê bikin. Her yek ji wan şax û çiqek darên eyaletê bûn û di nav baxçeyên fermanrewatiyê de darên herî berz û bilind bûn. Yek ji wan eşîret û qebileyên welat bêemriya wan nedikirin, li dijî emrê wan nederdiketin û tevan îtaeta wan dikirin. Van birayan kirasê mirinê li xwe kirin, şûr û mertalên şer girêdan û daxwaza tola xwîna birayê xwe kirin. Piştî êrişê derûdor û destûpêwendên Emîr ‘Ezîz kirin; nifûza wî ya di eyaletê de hebû malîn û ji holê rakirin; ev karê han gihîşt dereceyek wisan ku ji bilî kele û bajarê Cezîrê pê ve tu cî di destê wî de nema. Li ser vê, Emîr ‘Ezîz, naçar ma rêvebirina kar û barên bajêr û dizdariya keleyê ji kurê xwe Hacî Beg û biraziyê xwe Mîr Hawend re berde û ji bo ku tedbîr û çareyek ji tolesitandina kurên Xan ‘Ebdal re bibîne, berê xwe da rê û çû Stenbolê.

Lê Emîr Şeref bi birayên xwe ve, êrişên xwe yên li ser bajar û gundên li derûdora Cezîrê domandin û tev sitandin û kirin bin destê xwe. Piraniya zêde qebile û eşîretên Boxtan serî li ber wan tewandin. Bi vî awayî firseta meşa ser Kela Cezîrê ket destê wan û derûdora keleyê rapêçan. Dema ku ev derûdor rapêçan dirêj kêşa û ji 40 rojan derbas bû û ne ji Emîr ‘Ezîz û ne jî ji kesên bin muhasereyê de alîkariyek nehat, rewşa wan gelek xerab bû û ketin nav tengî û nexweşiyek giran. Tam di vê navê re xebera mirina Hacî Beg hat, ku dixwest hewara alîkariyê bigihîne Îbrahîm Paşa yê Mîrêmîranê Diyarbekrê. Li ser vê rewşê, Emîr Hawend çend mirovên xwe di keleyê de li ba jin û zarokên Emîr ‘Ezîz danîn û şev bi nivê şevê ji keleyê derket. Birayê Emîr Şeref, Emîr Seyfeddîn, dema ku

bi vê bûyerê hesiya, destsivikî kir û riyên derketinê lê birî. Bi vî awayî di navbera herdukan de şerekî germ dest pê kir û pêt û guriyên agirê şer çiqas çûn geştir û xurttir bûn. Di dawiya vî şerî de Emîr Seyfeddîn ji aliyê Emîr Hawend ve hat kuştin û Emîr Hawend ji vê kemînê ruhê xwe rizgar kir.

Li milê din, Emîr Şeref û Emîr Izzeddîn xwe gihandin keleyê, serwet, waridat û hemû hebûnên Emîr ‘Ezîz talan kirin. Jin, zarok, xêzan, biçûk û mezinan tev esîr girtin û dan destên esker û mirovên qebîleyan. Wan ji bi dost û hevalên xwe ve dest danîn ser cariyên wî yê reqqas û dengbêj. Di ber vê têkelhevî û ev zulm û zordarî de kurekî Emîr ‘Ezîz jî bê ser û şûn wenda bû.

Dema ku deng û behsên vê bûyerê li Asîtane belav bûn û gihiştin guhên pîroz ên herî bilind, padîşah, Huseyîn Paşayê Mîrêmîranê Mûsilê jî da rexê Emîr ‘Ezîz û ber bi Cezîrê ve hereket kirin; fermanek ku ji hemû hukumdar û begên Kurdistanê re hatî derxistin jî da destê wan ku bi Huseyîn Paşa re bimeşin ser Cezîrê, ew çî ji Emîr Şeref û birayên wî ku zoremilkî zebt kirine bistînin, ew bigrin û cezayek wisan bidin wan ku ji hemû ew kesên fikra serhildanê dikin serê xwe re bibe îbret û ders û careke din rêçên tiştêkî wiha neyên dîtin. Huseyîn Paşa, li gor mercên fermana Sultan meşîya û bi Emîr Mihemmed ê Fermanrewayê Hezzoyê re dest bicîbicîkirina wê kir. Herdu, leşkerê Mûsilê jî bi wan re, di zivistanê sala 999^ê koçî (1590^ê z) de ber bi Cezîrê hereket kirin.

Dema ku Emîr Şeref û birayên xwe xebera wî girtin, kele û bajar vala kirin û ber bi Tinzê çûn. Û zar û zêçên xwe li wir hiştin û ber bi Xîzan (Hîzan) û Miksê ve çûn.* Bi vî awayî kar û barên Huseyîn Paşa hêsan kirin. Huseyîn Paşa, Emîr ‘Ezîz danî ser Kela Cezîrê û bi xwe jî bi leşkerê xwe ve saxûselîm paş de vegeriya. Dema ku deng û behsên vegera paşa gihiştin Emîr Şeref, birayên wî û giregirên ji xelkê, cardin bêsekin hatin ser Kela Cezîrê û derûdora keleyê girtin û kirin bin muhaserayê. Ji bo ku Emîr ‘Ezîz xwediyê wê hêzê nebû ku bikare berevaniya keleyê bike, wî û biraziyê wî Emîr Hawend rizgarî di valakirina keleyê û bazdanê de dîtin. Lê Emîr Şeref serî li ser wan hilneda, bêsekin ket pey wan û ew qefilandin. Emîr Hawend ji aliyê Emîr Şeref ve hat kuştin. Emîr ‘Ezîz jî piştî çend roj derbazbûn, mirî li deşt û berriyan hat dîtin.

* Me ev herdu hevok raste rast ji Farisiya wê wergerandin. Ji ber ku di navbera wergera wan a Tirkî û Soranî de ferq hebûn. -Z. A.

Şî'ir:

“Ev adetê çerxa felekê yê kevn e
Te nizim dike, çi carê ku bibîne tu bilind dibî
Di vê seraya duderî û hêşîn de, çunkî
Piştî dengbêjên şahiyê, dengbêjên şînê tîn”

Emîr Mihemmedê Kurê Xan ‘Ebdal

Wek me got, di sala 991^ê koçî (1583^ê z) de Ferhad Paşa yê Wezîrê Mezin, Emîr Nasîrê birayê Emîr Mihemmed kuşt û Mîrektiya Cezîrê da destê Emîr ‘Ezîz. Wezîfe da Balî Çawuş jî ku biçê û dest dayne ser serwet û daraya Sultan Mihemmed. Li ser vê, jî Emîr Mihemmed re jî bilî xwe avêtina li ber serderê Sultan ê li Asîtane pê ve tu riyek nemabû. Ji ber vê, wî jî bi jin û zarokên birayê xwe yê kuştî ve berê xwe da dergahê bilind Stenbolê û daxwaza dadmendî û merhemetê kir. Bi tesadufî di wê navê re Ferhad Paşa jî ber îhmalî û terkexemiya wî şerî bi ‘Eceman re, jî ser wezîfeya Serdartiye hatibû rakirin. Wezîfeya Serdartiye jî aliyê Osman Paşa ve dihat meşandin. Wî, bêsekin Emîr ‘Ezîz li ser Fermanrewatiya Cezîrê hilda û da destê Emîr Mihemmed. Dema ku Osman Paşa yê rehmetî li Tebrîzê emrê Xwedê kir û cardin Ferhad Paşa li ser ew meqamê payebilind rûnişt, wekî me berê behs kiribû: Emîr ‘Ezîz berê xwe da rê û çû Erzîrûmê û ket bin xizmeta Paşa. Wî jî bi mercê ku ew misoger dike, dê 30 gundên li Eyaleta Cezîrê yê Êrmenîyan jê veqetîne û rêvebirîya wan têke bin mulkên taybetî yê padişah û salane 60 hezar filorî ya jî waridata wan gundan bide xezîneyê, Eyaleta Cezîrê jê re hat dan.

Li ser vê, Emîr Mihemmed bi wî halê xwe yê li ser wezîfe hildayî berê xwe da seraya Sultan. Piştî ku li Asîtaneyê li ser vê meselê hevdîtîni û guftûgoyan, li ser îşaret û fitneyên Ferhad Paşa, biryar hat dan ku Emîr Mihemmed bişînin wilayeta Bidunê ^{(?)329} û li wir jê re wezîfeyek bê sipartin û heta mirîni li wir bimîne. Vê navê re Emîr Şeref û birayên wî, bi Ferhad Paşa re di sefera Gurcistanê de bûn. Piştî Serdarê aza û mîrxas jî xezaya xwedênenasan vegeyriya, Emîr Şeref û birayên wî bi naçarî çûn navçeya Tînzê û xwe li wir veşartin. Lê çi heye Emîr ‘Ezîz, ev navçe jî ji wan re zêde dît. Ji Sultan fermana sancaqtiya li vir jî kurê xwe Hacî Beg re bi dest xist.

Li milê din, vê carê dema ku Emîr ‘Ezîz ket Cezîrê, jî bo ku zarokên Emîr Xan ‘Ebdal jî holê rake û koka wan biqelîne, hemû hêz û îmkanên xwe seferber kirin. Lê xewn û xeyalên wî tev berevajî derketin û bi emir

û teqdîra Xwedayê mezin tev ew hewil û tedbîrên wî bi ser neketin. Wekî li jorê jî derbas bû, Emîr ‘Ezîz, biraziyê wî Mîr Hawend, kurê wî Hacî Beg û mêr û jin hemû zarokên wî xelas bûn û nesla wî qeliya.

Bi vî awayî Emîr Şeref, bi dûrbînî û karînên xwe ve hakîmiyeta xwe bi ser desthilatê de xurt kir. Her birayekî xwe jî bi wezîfeya sitandina kele û nahiyên welat ên li çarmedoran wezîfedar kirin.

Li milê din, dema ku deng û behsên vê bûyera han a lê hêvî nebûn gihîştin seraya Sultan, bi lez û bez ji serayê peyamnêrek taybetî şandin ba Emîr Mihemmed û ew anîn Asîtaneyê û li ser daxwaza Îbrahîm Paşayê Wezîr, Eyaleta Cezîrê dan destê wî. Ji Mehmed Paşayê Bosneyî yê Mîrêmîranê Diyarbekrê re fermana cîbicîkirina xebatê hat dan, ku mîrên Kurdistanê jî bide rexê xwe û Emîr Mihemmed bibin Cezîrê û bi hev re wilayetê ji destên birayên wî bistînin û teslîmê wî bikin. Dema ku Mîrêmîran Mehmed Paşa bi mîrên Kurdistanê re meşîya ser Cezîrê, Emîr Şeref, bê şer û bê qirên wilayet ji birayê xwe Emîr Mihemmed re terk kir û bi birayên xwe yên din re berê xwe da rê û çûn nahiya Tinzê û li wir rûniştin.

Qasekî şûn de mezin û rîspiyên Boxtan ketin navbera wan, Emîr Şeref anîn Cezîrê û herdu bira li hev anîn û biryar hat dan ku; nahiya Şaxê, çend nahiye û gundên din ku nêzikî nivê wilayeta Cezîrê ne, ji Emîr Şeref, birayên wî û pismamên wî yên din û mirovên wî re bînin dan. Bajar û Kela Cezîrê jî ji Emîr Mihemmed re bînin berdan, lê bi mercê ku belêniya dayîna “hediyê”yên ji 150 hezar filorî pêk hatî ji heşmetpenah Sultan û wezîr re cîbicî bike. Li ser vî esasî di navbera herdu birayan de aşî hat çêkirin. Herdu mil jî ji vî biryarê razî bûn. Benên biratiya xwe xurt kirin û aşî ket navbera wan.

Demek kurt piştî vî lihevkirina han, hat dîtin ku dilê piraniya giregir û serokên Boxtan bi Emîr Şeref re ne û ji wî hez dikin û meyildarê wî ne. Dema ku Emîr Mihemmed pê hesiya di nav eşîret û qebîleyan de qedir û siyaneta wî kême, dê di berhevkin û dayîna wan 150 hezar filoriyan de zehmetî bikêşe û dê nekare ji binê barê wê belêniya xwe derkeve, ji ber vê Cezîrê ji yên li wir re terk kir û derket û çû. Wê çaxê, ji aliyê giregir û karbidestên dewletê ve jî bi awakî zelal hat zanîn û ronî bû ku Emîr Şeref layîqê mîrektî û meşandina karûbarên Fermanrewatiya Cezîrê ye. Li ser vê, ji aliyê rehmetî Sultan Murad Xan ve, ji Emîr Şeref re fermana Fermanrewatiya Cezîrê hat derxistin.

Dema ku Emîr Mihemmed xeberên van bûyeran seh kirin, çû ba Mihemmed Begê Fermanrewayê Hezzoyê û xwe avêt bextê wî û daxwaza alîkariyê jê kir. Ji aliyê xuşka Mihemmed Beg ve di navbera wî û Emîr

Mihemmed de xizmayetî hebû. Ev peywendiya han mecal da Emîr Mihemmed ku mal û zarokên xwe li Hezzoyê li ba Mihemmed Beg bihê-
le û bi alîkarî û mildaneberiya wî, hêsan kir ku biçê Asîtane û bala
karbidest û giregirên dewletê bikêşe ser xwe. Bi saya van peywendî û alî-
kariyan wezîfeya fermana Sancaqtiya Hesenkêfê ji aliyê Sultan ve jê re
derket. Di dawiyê de Emîr Mihemmed beşdarê fetha Kela Akreyê bû û
di bin emir û fermana rikêfa Sultanê berpirsiyarê serkevtinê û serfirazî
de -her wext payedar be- ji bo şerê dijminên din ên kafirên bêexlaq ên wî
milî çû. Niha, di dema nivîsandina van rûpelên han de, yanî di sala 1005ê
koçî (1597ê z) de, di derheqê Fermanrewatiya Cezîrê de, ji aliyê Dîwana
Sultan Mihemmed Xan ve fermanek derket. Lê çi heye, Emîr
Mihemmed, ji tirsê Emîr Şeref, xwediyê wê hêzê nîne ku vegere ciyê xwe,
ser kar û barê xwe.

Emîr Şerefê Kurê Xan ‘Ebdal

Emîr Şeref, ji mîrên hilbijartî û tekmêr ên xanedana mezin a
Fermanrewayê Cezîrê yê herî mezin e. Çûnkî di meydana merdî, mêr-
xasî û alîkariyê de ji emsal û dijminên xwe yên di vî warî de serdesttir e.
Di meydana merdan de bi kaşoya mêraniyê gog ajotiye û sebebên rêz û
payeyîyê hemû ji xwe re girtiye. Qehra zendên wî yên bivirî û şûrê wî yê
tûj û birekî, tev delîl û îbatên hêjayetî û serdestiyên mêr û mêrxasiyên wî
yên ketina ceng û şeran in. Wekî şair gotiye:

“Di dema merdîtî, Xateme tama ye, çiloz e, bê mecal
Di ceng û şer de, henekan dike bi Rustemê Zal”

A herî rast ew e ku, re’ya û esker ji dadwerî û qencyên wî razî ne û ji
fikir û xebatên wî memnun in. Ji bilî vê, nas û xerîb ji serkevtîniyên wî
sipasdar û minnetar in û ji kirinên wî yên mirovane dilxweş û şad in. Ji
ber vê jî ji aliyê giregir û mezinan, kesên di rêzê de, kesên nêzîk û dûr her
kesî ve tê hezkirin. Hemû ev kesên han her wext ji Xwedê hêvî û lava
dikin ku vî mîrê jîr û jêhatî ji wan re biparêze.

Şîir:*

“Agirê mezin bi ava gurr û şetan tefandiye
Tirs û lertzî ji sirweya mêraniyê maliştîye

* Ev şîira han di wergera Tirkî de tune. Lê di wergera Soranî û Farisiya wê de heye.
Min ev ji wergera Soranî girt. -Z. A.

Çarereşan ji dilê birîn û çavên xwîn bêjîng kiriye
Berbizika wî çiyayê berz ê bi rij û jîn e”

Dema ku me behsa rewşa Emîr ‘Ezîz kir, hat dîtîn ku, Fermanrewatiya Cezîrê piştî van bûyerên ku di navbera wî û birayên wî û Emîr ‘Ezîz û Emîr Hawend de derbas bûn, ket nav lepên Emîr Şeref. Emîr Şeref, kar û barên rêvebiriyê bi awakî herî baş meşandin. Berevaniya sînoren xwe kir û ewlekariya welat parast. Di dema wî de xelkê xwe di nav hêminî, parêzgerî û rehetiyê de dît. Wekî berê niha me behs kiribû, Mehmed Paşa yê Wezîr, Emîr Mihemmedê birayê Emîr Şeref ji welatê Bosnayê da anîn û wezîfeya Fermanrewatiya Cezîrê da destan. Lê ji destê wî nehat barê erkê vê fermanrewatiya han hilde, ji ber vê, wekî li jorê jî me behs kir, ev wezîfeya han ji aliyê Dîwana Sultan ve carek din ji nû de ji Emîr Şeref re hat dan.

Emîr Şeref, demek bê girê û bê asteng ma. Lê qasekî şûn de Emîr Izzeddînê birayê wî li ser desthilatê têkelhevî derxist û sewdaya Fermanrewatiya Cezîrê ket serî. Herroj êrîş dibir ser Cezîrê û derûdora wê û dest bi talan û yaxmeya van deran dikir. Di nav dem û wextekê de boşahiyeke zêde ji mirovên rût, serserî, serberedayî û derwêş li derûdora wî berhev bûn. Vê rewşa han wisan kir ku Emîr Şeref jê bitirse û gelek xofî û xwejêparastinî bike. Wekî dibêjin: “Çara diranê êşayî her kêşan e” êşa birayê wî bi derman çareserkirinê derbas bûbû. Ji ber vê li ber geriya ku davikekê li ber vede û ji bo vê jî ket nav hîle û tedbîran. Di dawiyê de bi hinek bawermendên xwe şewirî û bi hev re biryar dan ku vê bi riya wan re bike. Li ser vê, ji wan çend kes di mal de dan veşartin û piştî bangî Izzeddîn kir. Bi vî awayî li gor plana hatî danîn, Emîr Izzeddîn hê piyên xwe neavêtibûn vî milê şîpana dîwanê, mirovên Emîr Şeref jiyan pê dan jibîrkirin, bi derbên xenceran mejiyê serê wî ji xeyalên pûç, vala kirin.

Êdî bi vî awayî ji wê rojê şûn de Emîr Şeref bû fermanrewayê serbi-xwe yê Cezîrê. Bi hemû taqet û mecalên xwe dest pê kir kar û barên Hukumetê bimeşîne û pêwistiyên xelkê jî bi awakî dadmendî û însaf cîbicî bike. Berhemên avahî û çiriskên geş û gurriya pêşveçûnên vê wilayeta han, di dema wî de hatin dîtîn. Ez ji Xwedê hêvîdar im her wext serkevtî be.³³⁰

ŞAXÊ DUDUYAN

DI DERHEQÊ BEGÊN GURGILÊ DE YE

Me di pêş de got ku, zarokên Suleymanê kurê Xalid, wilayeta Cezîrê navbera xwe de parve kirin û nahiya Gurgilê para Mîr Hacî Bedir ket. Hemû Mîrên Gurgilê ji neví û nesla vî mîrê han in. Navê Gurgil, berî Curdqîl bûye, piştî di nav zeman de ji ber nav xelkê de zêde bikaranîna wê, guheriyê û şiklê Gurgil bi ser de hatiye.³³¹ Çiyayê Cûdî, ku gemiya Nuh Pêxember -rehma Xwedê li wî û li pêxemberê me be- li ser sekiniye, di vê navçeya han de ne. Li nahiya Gurgilê nêzikî sed gundên Xiristiyan û Musulmanişîn hene. Li wir, gelek zozan û havîngehên têrçêre, xweş, pît û bereket hene. Gelek eşîret û qebîlên Kurd ên koçer ji bo xwedikirina heywanên xwe, hemû wextê di navbera van ciyan de di çûn û hatinê de ne.

Piştî ku Hacî Bedir, li vê wilayetê yek ji wan neviyên wî yê navê wî Hacî Mihemmedê kurê Şemseddîn ciyê wî girt û demek karbidestiya welat kir. Dema wî jî ber bi melbenda nemanê ve mala xwe bar kir, Mîr Şemseddînê kurê wî ciyê wî girt. Piştî, wî vê valatiya han tijî kir û piştî qasek rêvebirina kar û barên welat, Xwedayê mezin behra nan û ava wî li ser rûyê vê dinê nehişt û sê zarokên kur ên navên wan Emîr Bedir, Emîr Hacî Mihemmed û Emîr Seyîd Ehmed li pey xwe hiştin û çû rehma Xwedê. Hersê biran di pey hev de desthilata Gurgilê girtin destê xwe. Lê nivîskarê van rêzên han, ji bo ku di derheqê serpehatiyên wan herdu emîrên destpêkî de xwediyê zanyariyekê nîn e, ew mecal di destê wî de tune ku li vir tişteki li ser rewşa wan bêje.

Emîr Seyîd Ehmedê Kurê Mîr Şemseddîn

Ev emîrê han, bê hed û bê hesab mîrxas, bêtirs û bi qedir û qîmet bû. Di meydana şer û rojên giran de destsivik, çalak û mahir û xwediyê rewşeke taybetî bû. Vêca, dema ku mîr û fermanrewayên Kurdistanê xwe avêtin Seraya Osmanî û serên xwe li ber barê Sultan Selîm Xan tewandin, Seyîd Ehmed, ji ber ku di sohbet û axiftinên xwe de xweşbêj û xwedî gotinên xweş bû, di meclîsên taybetî de bû yek ji wan kesê herî nêzik ê hogirê Sultan Selîm. Piştî mirina Sultan Selîm, di dema Sultan Suleyman Xan de jî rewşa wî bi vî awayî dewam kir. Karakter û mîzacê wî, ew nêzi-

kî Sultanan dikir û bawermendî û dostiya wan qazanc dikir. Ev rewşa wî dibû wesîle, ku hinek caran ji bilî wilayeta Gurgilê ya ji bab û bapîrên wî jê re mîrate mabûn, wilayetên Mûsil û Sencarê jî jê re bên dan.

Tê gotin ku, wextê Sultan Suleyman Xan ji diyarê aşîti Bexdayê vedi-gere, Emîr Seyîd Ehmed ji mirovên xwe re dibêje, wî têkin nav tabûtekê û bibin daynin ser riya vegeza Sultan Suleyman Xan. Mirovên wî jî eynî gotina wî dikin. Dema ku Sultan tabûtê dibîne û dipirse: "Gelo ew darbest a kê ye?" Jê re dibêjin; ew darbesta Emîr Seyîd Ehmed e û mebesta wî ji vê ew e ku bide xuyakirin: "Sancaqa Mûsilê ji min re wekî ruhê min ê şêrîn bû û madem Sultan ew daye hinekên din, ev tê wê me'neyê ku ruh di laşê min de nemaye û ez mirime." Ev helwestê han gelek li xweşa Sultan diçe û gelek kêfa wî jê re tê, ji ber wê, fermanê dide ji bilî Fermanrewatiya Gurgilê, wilayeta Mûsilê jî bide wî û di vî warî de beratekê jî belav dike. Li ser vê ruhê Seyîd Ehmed jî paş de vedigere û jê re jîyan û temenek dirêj dibexşîne. Di muddetê vê jiyana xwe ya dirêj de, hemû Sultan jê memnun dimînin, rêz û eleqeyêke baş nişanî wî didin.

Kela Gurgilê, yek ji wan keleyên herî asê û saxlem a Kurdistanê ye. Tê gotin ku, dema Suleyman Begê Bijenoxlu, Kela 'Imadiyyeyê abluqe kir û duçarê zivistana xedar û giran bû, ji bo derbazkirina zivistana xwe hat germiyana Bişêriyê, di vê navê re Izzeddînşêrê Fermanrewayê Hekkariyê xwe di Kela Bayê ya girêdayî wilayeta xwe de bicî û asê kir û dest bi xwe amadekirina berevaniya xwe kir. Ji ber ku wê çaxê hemû kele û bajarên wî ketibûn destê mirovên Aqqoyuniyan. Ew ji Suleyman Beg re cewabê dişîne û jê re wiha dibêje: "Heta keleyên Gurgilê, 'Imadiyyeyê, Bayê û Suyê yên girêdayî Bedlisê di destê me Kurdan de bin, tu tirsek me ji we tune. Qîmet û bihayê xêvet û otaxên we, li ber çavên me ferqa wan ji pîsîti, rêxa ga û gamêşan pê ve ne tişteke."

Bi kurtî, Emîr Seyîd Ehmed, desthilata wilayetên Gurgil û Mûsilê demek dirêj bi serbixwetî meşand. Piştî mirinê pêsîra wî girt û emrê Xwedê bicî anî. Biraziyê wî li ser mîrata wilayeta wî li ciyê wî rûnişt.

Emîr Şemseddînê kurê Emîr Bedir

Piştî mirina mamê xwe Emîr Seyîd Ehmed, li ser textê Mîrektiya Gurgilê rûnişt. Ji xeynî wî sê birayên wî yên din jî hebûn: Emîr Îbrahîm, Emîr Omer û Emîr Hacî Mihemmed. Piştî ku Emîr Şemseddîn qasek fermanrewatî kir, çû rehma Xwedê û birayê wî Emîr Îbrahîm li ciyê wî rûnişt.

Emîr İbrahimê Kurê Mîr Bedir

Piştî birayê xwe Emîr Şemseddîn, desthilata Gurgilê girt destê xwe. Dema ku di navbera Bedir Beg ê Fermanrewayê Cezîrê û birayê wî Nasir Beg de -wekî çawan dema me behsa rewşa Bedir Beg kir, derbas bû- li ser hukumeta Cezîrê dubendî derketin, ji ber dostiya nêzik a Emîr İbrahim bi Emîr Nasir re, ji bo ku ji Mîrêmîranê Wanê Ferhat Paşa teyîdnamekê bistîne û biçê Seraya Sultan Suleyman Xan ket rê û çû Wanê. Eynî di wê navê re bi tesadufî Şah Tehmasb jî bi leşkerekî gelek giran ê hejmara wî ji dilopên baranê û belgên daran zêdetir êrişê navçeya Wanê kir. Emîr İbrahim, li gor gotina: "Jêhatîbûn serî xelaskirine" hereket kir, baz da û ket hewildana rizgarkirina ruhê xwe û xwest ku bi riya Bergêriyê re xwe bigihîne Bedlisê. Lê di navbera Bergêrî û Ercişê de rastî grûbek Qizilbaşan hat. Di navbera Emîr İbrahim û vê grûba Qizilbaşan ên di pey wî de bûn û dixwestin wî bigrin, şerekî giran qewimî. Di vî şerî de, Emîr mêr, mêrxasî û desthildaneke nedîtî raxist ber çawan. Çunkî xwe ji nav destê wan rizgar kir, bi ser ket û xwe gihande nav Kela Ercişê.

Li ser vê, Şah Tehmasb bi xwe di pey wî de hat û derûdora Kela Ercişê rapêça. Piştî ku vê abluqeya han nêzikî çar mehan kêşand û yên di bin abluqayê de ketin nav rewşek gelek şeperzetî û tengiyek mezin, biryar hat dan ku bi mercê Şah Tehmasb wan nekûje û xwîna wan ji wan re bibexîşîne, dê ew eman ji Şah bixwazin û bi rizayê dilê xwe teslîmê Şah bibin. Lê kêfa Emîr İbrahim û mirovên wî yên ji Boxtan ji vê aştiyê re nehat û ji vê nerazî bûn û dest ji berevaniya xwe bernedan û domandin. Di dawiyê de rûniştîyên keleyê* bi dizî bi mirovên Şah Tehmasb ên Qizilbaş re li hev kirin, şev bi nivê şevê deriyê keleyê ji wan re vekirin, qasê 500-600 çekdarên Şah Tehmasb ên Qizilbaş ketin nav keleyê. Bi berê beyana sibê ew bi vê hêza hundur re bûn yek û bi tiving, tîr, rim û şûran êrişê Emîr İbrahim û Boxtiyên pê re kirin. Emîr İbrahim, di vî şerê xwînavî de hat kuştin. Biraziyê wî jî birîndar bû û bi 50-60 mirovên xwe yên Boxtî ve hat esîr kirin. Dema ku ew birin huzûra Şah Tehmasb, wî bêsekin bi zindî fermana gorîna serê wan da û wan bi vê riya êş û jan de giyanê xwe ya emanet teslîmê Xwedayê xwe kirin.

Emîr Ehmedê Kurê Emîr İbrahim

Ev emîr, piştî kuştina babê xwe li ser fermana pîroz a Sultan Suleyman Xan, li ser textê Mîrektiya Gurgilê rûnişt û 30 salan jî mîrektî kir. Kurekî

* Di wergera Tirkî de dibêje: "...yekîneya ku herestiya keleyê dikir...", di wergera Soranî de dibêje: "...rûniştîyên keleyê yên qedîm..." û di Farisiya wê, yanî orijînalê wê de jî dibêje: "...xelkê keleyê...". -Z. A.

wî yê navê wî Mîr Mihemmed hebû. Dema ku ew mezin bû û gihîşt salên xwe yên kemilînê, dest pê kir li dijî babê xwe serî hilda. Çunkî mirovekî gelek şerrût, netebitî û nehewiyayî bû û ri'ayetê heq û huquqên babîti nedikir. Babê wî nav û navan re û di dema serhildana Emîr 'Ezîz de ku zarokên Xan 'Ebdal bi awakî zêde diparastin, meyla wî li ser parastina Emîr 'Ezîz bû. Emîr 'Ezîz jî ji aliyê xwe mil dan ber wî û wî han da ku babê xwe ji ser textê Mîrektiya Gurgilê bide alîkî û ew li ser text rûne. Li ser vê, Emîr Ehmed, naçar ma rewşa xwe pêşkêşî serderê Sultan Murad Xan bike. Lê di rê de koça dawiyê kir û çû rehma Xwedê.

Emîr Mihemmedê Kurê Emîr Ehmed

Piştî babê xwe ji ser text hilda, demekê wezîfeya rêvebiriya Mîrektiya Gurgilê kir. Lê ji qabîliyet û xususiyetên meşandina kar û barên rêvebiriya welat dûr bû. Di vê muddeta han de bi alîkarî û piştgiriya Emîr 'Ezîz ev wezîfe meşand. Ji ber vê yekê di dawiyê de ji aliyê kurmamên xwe, Emîr Omer, Emîr Mihemmed û Emîr Mehmûd ve hat kuştin.

Emîr Ehmedê Kurê Emîr Mihemmed

Dema babê wî hat kuştin, ew gelek zarok bû û bi kêrî meşandina desthilatê nedihat. Lê niha ku tarîxa koçî roja sisiyan a meha Remezana sala 1005`ê koçî (1597`ê z) ye, bi saya alîkariya Emîr Şerefê kurê Xan 'Ebdal, kar û barên hukumeta Gurgilê bi awakî gelek baş dimeşîne.

ŞAXÊ SISIYAN

DI DERHEQÊ BEGÊN FINIKÊ DE NE

Nahiya Finikê aîdê van herçar eşîretên Kurdan e: Becnewî, Şeqaqî, Mîran û Goyî. Begên Finikê ji nesla Emîr ‘Ebdalê kurê Suleymanê kurê Xalid in. Wekî me di pêşî de jî behs kir, dema ku Suleymanê kurê Xalid li wilayeta Cezîrê koça dawiyê kir, kurên wî welatên babê xwe di navbera xwe de parve kirin. Nahiya Finikê behra Emîr ‘Ebdal ket. Wî, demek dirêj kar û barên vê nahiya han meşand. Piştî ku mir, zarok, neví û neví-çirkên wî desthilat girtin destê xwe.

Piştî Tirkmenên Aqqoyunî ev wilayeta han îstîla kirin. Ji wê rojê pê de têkelhevî, alozî, bêser û berî hemû navçeyê da ber xwe û nêzîkî van sed salên di bin desthilata Aqqoyuniyan de, ev welatê han di nav nalîn û axîne de ma. Piştî ku desthilata van biyaniyan li ser welat hat rakirin û welat ket destê warisên xwe yên eslî, êdî ji wê rojê şûn de kesekî destî xwe dirêjê wan nekir û bi wan re şer û qirênan nekir. Tenê carekê Şah ‘Elî Begê Fermanrewayê Cezîrê dest danî ser nahiya Finikê û desthilata li vir bi zorî da destê birayê xwe Mîr Mihemmed. Lê cardin Fermanrewayên Cezîrê yên piştî wî, heqaniyet teslîmê heqî kirin, nahiya Finikê dan destê xwediyên wê yên berê. Niha ku tarîxa 1005ê koçî (1597ê z) ye, li gor usûla berê desthilata xwe dimeşînin.

BEŞA PÊNCAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN HISNKEYFÊ DE NE KU BI NAVÊ MELIKAN³³² BI NAV Ê DENG IN

Şi'ir:

“Afiranderê wê xwestiye di her demekê de
Di her demekê de bi terzeke din bigere zeman
Dengê yên berî kêma û nizm bike
Û bilind bike dengê yên piştê tîn”

Ji rîwayetên kesên xeberan neqil dikin û xwediyê berhemana tê zanîn ku, dema di sala 662'yê koçî (1264'ê z) de, di Misrê û Şamê de dawî bi desthilata Al-i Eyyûbî hat û di wan melbendan de rewşek wan a berbiçav a ku xwe li ser piyan bigrin nema, qelsî û jariyê xwe xolê nav desthilata wan kir, zarokekî ji paşvemayê vê xanedana han a birêz û biqedir demek bi nehênî xwe li bajarê Hemayê veşart; piştê berê xwe da rê û ber bi aliyê Mêrdînê ve çû. Fermanrewayê Mêrdînê jî ew girt nav fermander û mirovên xwe ên giregir û nêzîkên xwe. Ew hukumdarê merd û qencîxwaz bi vê tenê jî nema û wezîfeya berpirsiyariya Kela Sawurê jî da destê wî.

Lê, ji bo ku bêhna vî xortî yê ji binemala Eyyûbî teng dibû, di wê keleyê de demek dirêj nema. Çû li aliyê Re's el-Qulê ku niha bi navê Hesenkêf bi nav û deng e û av û hewa wir gelek lê hat û zêde jî kêfa wî jê ra hat. Piştê zewicî, xelkê wir nas kir, hînê wan bû, xelkê jî ew nas kirin û hînê wî bûn û di navbera wan de peywendiyên xweşî û germiyê dest pê

kirin. Piştêre ji xelkê rûniştîyên wan deveran civakek mezin li derûdora wî berhev bûn. Di dawiyê de wisan lê hat, ji dewlemendan bigir heta feqîran, ji biçûkan bigir heta kal û pîran, herkesê di warê pêkanîna hemû karan de serî li ber wî tewandin û îtaeta wî kirin. Piştêre dem hat û kemilî, ev bi rizamendî û bi daxwaza dilê xwe ji bo fermanrewatiya xwe helbijartin. Piştêre jî bi hev re ew keleya li wir restore û nû kirin.

Di wê navê re, bi tesadufî desthilata Sultanê Mêrdînê ber bi jarî û sistiyê ve diçû. Ji ber vê yekê, Sultanê Mêrdînê ji restore û nûkirina keleyê ket tirsê û ji dizdarê keleyê re xeber şand û ew bangî dîwana xwe kir. Lê dizdarê keleyê çûna balê red kir û li ser neçûna xwe pê da erdê. Vê rewşa han wisan kir ku Sultanê Mêrdînê leşker girê bide û ji bo armanca girtina Kela Hesenkêfê ber bi navçeya Re's el-Qul bikeve rê. Dizdarê vê kela asê, wekî şêran daket meydana şer û wekî pilingên pençexwîn li dijê wî sekinî û di esnayê vê berxwedanî û berevaniyê de mîsalên nedîtî yên mêranî û mêrxasiyê nîşan da. Di dawiyê de Fermanrewayê Mêrdînê, naçar ma destvala paş de vegere. Ji wê rojê şûn de, careke din hêviyên rojên ronî yên bextê Al-i Eyyûbî geş bûn û alaya roja bexteweriya wan li ser derûdora Hesenkêfê û li hemû navçeyên wê hat daçikandin. Bi vî awayî di demek gelek kurt de nifûza wan belavê seranserê welat bû û otorîteya wan cî girt û xurt bû.

Li vir tiştê ku tê qesitkirin, herfa “s” ya di gotina Hesenkêfê de hinek caran bi “sat” û hinek caran jî bi “sîn” tê nivîsandin.*

Damezrêner û fermanrewayê keleyê, di dema desthilata xwe de, mirovekî ‘Ereb ê navê wî Hesên digre û di zîndana keleyê de hepis dike. Dema ku rojên Hesên ên di mayîna zîndanê de dirêj dibin, rewşa wî ber bi nexweşî diçe û nizane ka gelo çî jî jê tê xwestin, ji hukumdar re xeber dişîne û jê re dibêje: “Êdî ez ber bi nemanê ve diçim; çend roj an çend seetan pê ve rojên jiyana min nemanê, ez hêvî û rica ji hukumdar dikim ku firsetekê biçûk bide min, ez siwarê hespê xwe yê ku min bi xwe re anîbû bibim; ez seetekê li ser piştê hespê xwe di nav keleyê de bigirim û huner û çalakiya xwe ya mêrxasî, pişthespî û destsivikiya xwe ya cirîdavêtinê rayêxim ber çavê hukumdar. Êdî ji wê şûn de dê ji bo bexişandin an kuştina min çavê min tenê bi îşaretên hukumdar bin.” Li ser vê, hukumdar bicîanîna daxwaz û hêviyên wî di cî de dîtî û ferman da ku hespê wî jê ra amade bikin. Dema ku hesp jê re hazir kirin, îzna wî da ku siwar be. Hesên, wekî bayê birûskê bêsekin xwe diavêje ser piştê hespê xwe, zengî lê dişidîne û di nav keleyê de wekî şetên ava lehiyên barana

* Wergera Tirkî û Soranî ya vê hevoka han qet li hev nakin. Her yek tiştêkî dibêje. Bi Farisiya wê re jî hakeza li hev nakin. Ji ber vê me ev ji Farisiya wê wergerand. -Z. A.

biharê û ava keviyên befran ên ber bi jêr tîn, bi wî awayî hespê xwe dibezîne û radike reqasê, bi hespê xwe hunera pişthespiya xwe ya mahirane û leyistikên xwe yên nedîtî û ‘ecêb nîşanî hukumdar dide.

Şîr:

“Hespê beza yê roj nîşanî ‘erdê neda
Ji meydana xwe bi gavek an bi çar gavan derket
Bi piranî hêstirên ji bijangên wî diwerîn
Di beza wî de şevên tarî ji mûyên reş derbas dibin
Dizivire li ser avê wekî berboqek av
Wekî çirîska ji ber germayê ji agir dipeke
Wekî dilopa roja Newrozê li deşt û berriyan dibeze
Û derdikeve jor wekî ‘ewrên meha Adarê
Dibezê wekî bi bêrikirin û miraz hasil dibe wekî roj
Hewil dide wekî ba, qahîm e wekî agir
Di yek noqteyê de bi hezaran dayîre tîn dîtîn
Lê ji hesin e piyên wî yên wekî kerik”

Piştê ji nişka ve dan ber zengiyên, pê xwe li kêlekan şidand û deng lê kir û wî xwe ji şerefeyek (bircek) keleyê ya bilindahiya wê ji 150 gazê mîmarî zêdetir, bi awakî zêde xeter avêt xwarê û ket nav pêlên ava Çemê Dicleyê yê tê re derbas dibû. Siwar, qet li ser piştê hespê nepekî. Hesp bi wê weşa xwe li avê ket û zikê wî diriya. Li ser vê, Hesên dev ji hesp berda û bi sêbahî ji wê ava boş û gurr bi sipîsaxlem derbas bû û xwe gihand qeraxên çem û ji wê bûyera nexweş û pêlên xwînavî rizgar bû.

Tê gotin ku, dema Hesên ji ber çav wenda bûye, di pey de bangî wî kirine û gotine: “Hesên kêyf?” Vêca wekî ku tê gotin, bi vî awayî ji wê rojê şûn ve ji ber vê çîroka ecêb navê wê keleyê kirine Hesên Kêyf. Wekî şair gotiye, “Bi rastî eger ev gotin rast be tiştêkî xerîb û ecêb e.”

Li gor hinek rîwayetên din jî, navê mîmarê vê keleya han Kêyfayê kurê Talun bûye; ji ber vê yekê jî jê re “Hisn Kêyfa” hatiye gotin. Belê tenê Xwedê rastiya wê dizane.³³³

Sêzdeh eşîret û qebîleyên girîng li navçeya Hesênkêfê hene: Aştî, Mihalbî, Mihranî, Becnewî, Şeqaqî, Istûrkî, Kurdî Mezin, Kurdî Biçûk, Reşan, Kişkî, Cilkî, Xendeqî, Suhanî û Bidyan.

Ew ciyên girîng ên bi nav û deng ên girêdayî Hesênkêfê jî ev in: Qesebeya Sêrtê, nahiyên Bişêriyê, Torê û Erzenê ne. Erzen, di bin desthi-

lata Fermanrewayên Hezzoyê de ne û nêzîkî 12 hezar Xiristiyan ên bi dana bac û xeracan mukellef in, tê de dijîn.

Ji wê roja damezrênerê keleyê bi Fermanrewayê Mêrdînê re ket nav dubendî û astengan pê ve, welat bi hemû nahiye û ciyên pê ve girêdayî bi rê ve dibir. Ji bilî vê wezîfeya serokên qebîle û eşîretan jî pêk dianî. Heta mir jî keleyê bi awakî serbixwe di destê xwe de girt. Piştî wî yên desthilat girtin destê xwe, qasê ku tê gotin û di nav xelkê de belav e, ev kesên han in:

Melik Suleyman

Ev, kurê wî emîrî ye. Li ser textê Fermanrewatiya Hesenkêfê rûnişt û demekê ev wezîfeya han meşand. Heta dema dawîya desthilata dewleta Cengêz a sala 736ê koçî (1337ê z), wilayeta navê wê derbas bû, di bin rêveberiya wî de ma. Piştî mirina Suleyman jî kurê wî li ciyê wî rûnişt û meşandina kar û barên hukumetê girt destê xwe.

Melik Mihemmed

Li ciyê babê xwe li ser textê fermanrewatiyê rûnişt. Kar û barên dewletê bi awakî herî baş meşand û serûberiyek gelek sipehî û xweşik kir nav karên welat. Ev yek bi awakî wisan pêş de bir ku, bû yek ji wan mezinê fermanrewayê berpirsiyar û siyasetmedarê bi nav û deng. Ji ber ku heta çû rehma Xwedê, her wextê bi Sultan û haqanên Îranê yên Tirk û Teter re, rê û rêça di xweşiyê de borandin û qedandin da pêşîya xwe û li ser wê meşîya.

Melik 'Adilê Kurê Melik Mihemmed

Li ser wesiya babê xwe li ser textê Fermanrewatiya Hesenkêfê rûnişt. Di nav hevweletiyên xwe de hîmên dadmendî û wekhevîyê avêt û li gor wan hereket kir. Di Hesenkêfê de avayî û hêminî serî hildan û geş bûn. Bi van helwestan, di payebilindî, şan û şohretê de ji emsalên xwe û ji hukumdar û mîrên malbata xwe borand. Di sala 781ê koçî (1380'yê z) de, mirinê pêşîra wî girt û çû rehma Xwedê.

Melik Eşrefê Kurê Melik 'Adil

Ev mîrê han, piştî mirina babê xwe li ser textê fermanrewatiyê rûnişt. Bi xwe hevdemê Emîr Kurganî bû. Her wekî nivîskarê Zafernameyê Mewlana Şerefeddîn Alî El-Yezdî jî îşaret kiriye, di vî warî de wiha dibêje:

“Di sala 796^ê koçî (1394^ê z) de, Emîr Tîmûr ê xwediyê hêz û ferman, piştî bajarê Bexdayê girt û Kela Tikrîtê jî xist bin destê xwe, bi leşkerek boş û giran ber bi Mêrdînê hereket kir. Dema ku gihîşt bajarê Ruhayê, berpirsiyarê Hesenkêfê bêsekin çû wir û bi serderê hukumdartiya Tîmûr re îtaeta xwe pêşkêş kir û bi ramûsana serderê wî serfiraz bû. Li ser vê, wî jî çeng û baskên eleqe û merhemeta xwe ya şahaneyî bi ser de vedan û bi rizamendî û dilsozî ew qebûl kir û ji bo ku wekî berî welatê xwe bi rê ve bibe, Mûsaêda wî kir vegere navenda welatê xwe. Heta çû rehma Xwedê, di wê dema kurt a jiyana xwe de jî rewşa wî bi vî awayî ma.”

Melik Xelîlê Kurê Melik Şeref ê bi leqeba “Melik Kamil” Dihat Naskirin

Piştî mirina babê xwe, bi helbijartina eşîret û qebîleyan li ciyê wî rûnişt. Dema ku di sala 824^ê koçî (1422^{yê} z) de, Mîrza Şahruxê kurê Emîr Tîmûrê Kurganî, ji bo êrişên kurên Qere Yûsifê Tirkmen ên dianîn ser welat berteref bike, hat û gihîşt kewşenê Wan û Westanê, Melik Xelîl bêsekin çû balê û pêşwaziyek şahaneyî lê kir û bi maçîkirina serderê Sultan serbilind û bextewer bû û amadebûna xwe ya di bin desthilata wî de pêşkêşî wî kir. Heta dema ku Mîrza Şahrux li ser sînorê Eleşkêrdê mûsaêda vegera hukumdar û mîrên Kurdistanê yên wekî, Emîr Şemseddînê Bedlîsî, Melik Mihemmedê Fermanrewayê Hekkariyê û kurê Sultan Suleymanê Xîzanî da ku vegerin ser wilayetên xwe, rewş bi vî awayî ma. Di wê navê re ew jî vegeriya wilayeta xwe. Heta jiya bi serbilindî û serfirazî demên xwe derbas kirin, leşker û re'yeta xwe bi gelek qencî û başiyên xwe pardar û dilxweş dikir. Di sala 862^{yê} koçî (1458^ê z) de melekê mewtê emanetê ku pê re bû jê sitand û ruhê wî ber bi beheştê rê kir.

Melik Xelef

Di nav Kurdan de bi navê “Çavsor Xelef” yanî Xelefê Çavsor hatiye naskirin. Ew, kurê Melik Suleymanê birayê Melik Xelîl e. Piştî mirina mamê xwe, li ser textê Fermanrewatiya Hesenkêfê rûnişt. Serokatiya eşîret û qebîleyan bi awakî herî baş bi rê ve bir. Xelef, di şerên navbera wan û Bohtîyên ku bi awakî vekirî dijmintiyê pê re dikirin, mêranî û mêrxasiyên wî yên nedîtî hatin dîtîn; ev yek bi awakî wisan pêş de çû ku êdî di nav xelkê de jê re “Xelefê Babê Cûte Şûran” hat gotin û bi vî navî nav û dengê wî belav bû.

Wê navê re, Hesên Begê Bayêndirî yê Sultanê Aqqoyuniyan, xwe li ber îstîlaya wilayetên Kurdistanê re xweş kiribû û wezîfe dabû civaka

Tirkmenan ku Hesenkêfê bistînin. Ji bo vê mebestê ew hatin Hesenkêfê û çaraliyên keleyê girtin û ev derûdor girtin xurt û dirêj kirin. Lê bi zora çek û şer nekarîn bigihîjin armanca xwe. Ji ber vê, dest avêtin dek û dola-ban. Di bin re biraziyekî Melik Xelef xapandin û ber bi aliyê xwe kêşan, soz pê dan û ew bi hêviyên fermanrewatiyê han dan û jê re gotin ku, eger tu mamê xwe bikûji em ê fermanrewatiya vî welatî bidin destê te. Êdî vî hêtîmê serserî yê xapandî dest ji xêretê berda, rojekê di hemamê de mamê wî tenê bû û kêsa xwe li mamê xwe anî û ew kuşt. Bi vî awayî begê dawî yê vê xanedana hukumdarên mezin û kevnare ji holê hat rakirin û ji bilî vê benên xwe yên pismamtiyê jî qut kirin. Di netîceya vê de jî desthilat ji destê warişên wî yên 'eslî hat sitandin û ket destê Tirkmenan. Wan, sozên ji qatîl re dan ji neanîn cî û ji bilî rezîltî, şermî û rûreşiyê pê ve tiştekan bi destê qatîl neket.

Şî'r:

“Tovê wefadarî û evînî di vê zeviya kevin de
Tenê di dema çinîne de li ber çav dikeve
Hiv di serê mehê de bi şiklê mehê
Nîşana taca Siyamek û 'ezameta Zû ye”*

Melik Xelîlê Kurê Melik Suleyman

Vî melikê han, dema ku Tirkmenan Kurdistan îstîla kirin, xwe li bajarê Hemayê veşartibû. Piştî dema sistî û jarî ket nav desthilata malbata Tirkmenên Aqqoyunî û giriyên girêdanên civata wan ber bi bişkiftinî û belavbûnê de çû, Melik Xelîl bi alîkarî û piştgiriya Mîr Şah Mihemmedê Şêrwanî (wezîfeya wezîrtiyê ji berê de emîrên Şêrwiyan dikirin) ku bi Fermanrewayên Hesenkêfê re peywendiyên wî yên xurt hebûn, ji Hemayê vegeriya ciyê xwe. Ji eşîretên Hesenkêfê li derûdora wî civakek mezin berhev bûn. Melik Xelîl, ew girtin û meşiya ser Sêrtê û ew bi zora çek û şûran ji destê Aqqoyuniyan rizgar kir. Piştî berê xwe da Kela Hesenkêfê û wê ji destê Aqqoyuniyan bi riya aşî û xweşiyê sitand. Bi vî awayî carek din Melik Xelîl bû fermanrewayê wî welatî.

Ya rast ew e ku, di wê demê de di nav Fermanrewayên Kurdistanê de, di şan û şohret û qedirbilindiyê de kesek negihîştîye paye û sewiyeya vî fermanrewayê han. Pê re 'ezamet û heybeta qralan hebû. Bi xuşka Şah Îsmail re jî, dema ku Şah Îsmail hatibû Hesenkêfê û bûbû mêvanê wî

* Mimkun e "Siyamek" û "Zû" navên du hukumdarên bin. -M. E. B.

zewicî bû. Wê çaxê Şah Îsmâil, ji ber tehdayî û zordariya Sultan Yaqûb ji welatê xwe derketibû û di riya Diyarbêkrê re dixwest biçê tewafa Mala Xwedê. Bi vê munasebetê şahîniyek a ku heta wê rojê emsalê wê nehati-bûn dîtin û sehkirin, hat amadekirin. Hemû hukumdar, qral û giregirên Kurdistanê û kesên bi nav û deng û xelkên di rêzê de ji di vê şahîniya mezin de amade bûn. Di van şahîniyan de meygerên xweşik, sipehî û dengxweş kaseyên bad û meyan gerandin; dengbêjên xweşdeng bi dengên xwe yên xweşik ji civakê re kilam û sitran gotin; sazbandan ji nexmeyên dilkul lê xistin.

Şî'r:

“Asîman di aso de şahîniyek çêkir, lê çi şahî!
Ava û geş bû her ciyê welat bi wê
Civînek ronakî bû ew, roj û hîv hatin ba hev
Û wê şahîniyê hûrî û melek anîn ba hev
Textê Belqîs amade bû, wir
Bi xêveta Sultan a mezin a tijî dewlet serbilind bûbû”

Piştî vê, demek şûn de, dema ku stêrka bextê dewleta Tirkmenên Aqqoyunî ber bi rijînê ve çû û tîrêjên roja saltanata Şah Îsmâil ji rojhilatê ve geş bûn û derketin, mîr û fermanrewayên Kurdistanê yên biqedir, ji bo ku girêdan û îtaeta xwe ji textê Şah re pêşkêş bikin, berê xwe dan rê û çûn bajarê Tebrîzê. Yek ji wan mîr û hukumdarên jî Melik Xelîl bû. Çawan ev mîrên han ên Kurdistanê gihîştin Tebrîzê, Şah ferman da û tev bi hev re dan girtin. Tevan bi qeyd û lelayan bi hev ve girêdan û teslîmê Zeynel Beg Şamlu yê fermander kirin.

Piştî emir dan Melik Xelîl ku jin û zarokên xwe bîne Tebrîzê. Ji xuşka Şah a jina Melik Xelîl, kurek û sê keç hebûn. Melik Xelîl bi vî awayî sê salan li Tebrîzê ma. Di vê muddeta han de wilayeta Hesenkêfê ji destê warisên xwe yên eslî derket û ew rasterast ji aliyê Qizilbaşan ve hat îdarêkirin.

Dema ku di navbera Selîmê Osmanî û Şah Îsmâil de Şerê Çaldîranê yê bi nav û deng derket, fîrset ket destê Melik Xelîl û bi Başibuyuk Bayki re li hev kir, heresên parêzgeriya wî dikirin kuşt û ber bi aliyê Diyarbêkrê ve ket rê. Dema ku gihîşt nêzîkî Wanê, çekdarên Eşîreta Mehmûdî rê lê birin û xwestin wî bigrin. Lê Melik Xelîl gelek bi mêranî dest hilda û bi wan re dest bi şer kir, xwe ji destê wan rizgar kir û di riya geliyê Bedlisê re hat gihîşt Hesenkêfê. Lê çi heye Başibuyuk ê hevalê wî di vî şerî de hat kuştin.

Wextê ew di zîndanê de bû, Eşîreta Şêrwan, Zirkan û eşîret û qebile-yên din li hev kiribûn û Melik Suleymanê kurê Melik Xelîl ji bo fermanrewatiya xwe helbijartibûn. Lê Eşîreta Reşan, daxilê vê hevkarîya han nebûbûn û kurmamekî Melik Xelîl ji bo serokatiya xwe helbijartibûn. Ji bilî van, di wê navê re Eşîreta Boxtî jî ji bo bajarê Sêrtê ji destê Qizilbaşan rizgar bikin, leşkerek gelek giran şandibûn ser. Dema ku rewş bi vî awayî bû, ji nişka ve deng û behsê hatina Melik Xelîl belav bû. Ev xeber xelk jî û herkes jî 'ecêbmayî hişt û tev bi hev re ketin nav sergêjiyê. Destê herkesî di paxila wî de ma. Kurên Melik Xelîl girêdanî û îtaeta xwe ji babê xwe re pêşkêş kirin; Eşîreta Botî jî dev ji ablûqeya Sêrtê berdan û vegeyriyan welatê xwe.

Piştê Melik Xelîl, çend roj şûn de meşîya ser Sêrtê û ew ji destê Qizilbaşan paş de sitand. Dema ku di destpêkî de Qizilbaşan Kela Hesenkêfê îstîla kirin, muhafiziya wê dabûn destê yekîneyek ji Kurdên Becnewî. Çunkî van Kurdên han esnayê vê îstîlaya han de alîkariya wan kiribûn. Bi vî awayî ew kele di destê wan Kurdan de mabû. Wan jî di wê navê re hêdî hêdî prensîbên Qizilbaşan qebûl kiribûn û bi wan hatibûn xapandin. Ji ber vê yekê, kirin hişê xwe ku li dijî Melik Xelîl berxwedanê bikin û bi awakî hêsan û bêşer û bêqirên keleyê teslimê wî nekin. Ji ber vê, çawan xebera hatina Melik Xelîl seh kirin, xwe gihandin nahiya Torê ya girêdayî wilayeta Boxtan û ji wir gelek zexîre û cebîrxane berhev kirin û anîn û di keleyê de depo kirin.

Melik Xelîl jî dema ku bi plan û niyeta van Kurdan hîn bû, bêsekin mirovên eşîret û qebileyên bi wî ve girêdayî berhev kirin û êriş bir ser wan û bi awakî kerb û kîn lome li wan kirin. Li ser vê, mecbûr man keleyê bidin destê wî û îtaeta wî bikin. Di muqabilê vê de Melik Xelîl jî ew bexişandin û bi Huseyîn Begê Becnewî re aştî çêkir. Wekî em ê di pêş de jî li ser bisekinin, li hemberî xwîna bab û birayên wî, mulkiyeta gundê Balîji Huseyîn Beg re hat dan û piştê ew civaka navê wê derbas bû, kele teslimê Melik Xelîl kir.

Ji rîwayetên kesên bawerîpêkirî yên ku rewşa Eşîreta Becnewî neqil dikin, tê zanîn ku; Becn û Boxt, du birayên ji zarokên Fermanrewayên Cezîrê ne. Di zemanê van herdu birayan de, li ser hukumeta Cezîrê dubendî ket navbera wan. Di dawiyê de ev hukûmet di destê Boxt de ma û Becn jî çû Hesenkêfê. Melikan ên ku Fermanrewayê Hesenkêfê bûn, piştê Hesenkêf jî destê van Becnewiyên kevin sitandin.

Li gor rîwayeteke din jî ku tê gotin, hemû Kurd ji nesla Becn û Boxt in. Vê yekê jî her tenê Xwedê dizane.

Wextê ku Emîr Şerefê kurê Emîr Bedir, Fermanrewayê Cezîrê bû, ji ber sebebê dijminatîya kevin a di navbera wan de, rêçên muxalefetkirina Eşîreta Becnewî li hemberî wî hatine dîtin. Li ser vê, Emîr Şeref ji bo tolevêkirinê xwe kişt kiriye û şidandiye û ji Melik Xelîl xwestiye ku, Mîr Mihemmedê Becnewî di muqabilê xerabiyên ku pê re kirine, ji bo bê cezakirinê jê re bişîne. Melik Xelîl jî ji bo ku Emîr Şeref memnun bike, Mîr Mihemmedê Becnewî bi 15 kes ji kur û pismamên wî kuştine. Ji van belengazan, ji bilî Huseyîn Begê kurê wî pê ve kesek ji mirinê rizgar nebûbû. Huseyîn Beg, malên xwe, xwarinên xwe û waridatên ji eşîret û qebîleyan mabûn, tev ber para talanê xist û baz da û çû.

Vêca niha jî wekî ku di nav xelkê de belav e û tê gotin, ji ber vê xwîndariyê bûye ku Huseyîn Beg, di halê tunetîya Melik Xelîl de, bi Qizilbaşan re li hev kiriye û yekîti bi wan re çêkiriye. Ji ber vê, Melik Xelîl jî dema ku fîrset ket destan bi Huseyîn Beg re aştî çêkir û ji bo tefandina agirê vê xwîndariya han dilê wî xweş bike, gundê Balî dayê.

Bi kurtî, bext û feleka Melik Xelîl jê re bûn yar; bi taybetî piştî ku Eşîreta Becnewî Kela Hesenkêfê teslîmê wî kir, nav û dengê wî belav bû, qedir û siyaneta wî bilind bû. Welatê xwe, bi serbixwetiyeke temam, bi serfirazî û serbilindî demek dirêj bi rê ve bir. Piştî mirinê pêşîra wî girt; rîayetê banga “Memnunkirî û memnunbûyî ber bi Rebbê xwe vegere.” Dema ku ji vê diyarê fanî ber bi diyarê axretê koç kir, çar kur li pey xwe hiştin: Melik Suleyman, Melik ‘Elî, Melik Mihemmed û Melik Huseyîn.

Melik Huseyînê Kurê Melik Xelîl

Ev Melik Huseyînê han, xortekî serbilind, mert û qencîxwaz bû. Ev xususiyetên wî yên baş û qenc bala hemû eşîret û malbatên mezin ên Hesenkêfê kêşabûn ser xwe. Ji ber vê hê nû gav avêtibû salên xwe yên balixiyê, ew ji bo wezîfeya fermanrewatîyê helbijartin.

Şîir:

“Ew kesên armanca wan evînî be
Helbet diherike li ser û çavan nûrek”

Lê çi heye, çawan textê fermanrewatîyê girt destê xwe, bêsekin herdu birayên xwe, Melik Mihemmed û Melik ‘Elî da girtin. Melik Suleymanê birayê wî yê din jî ji nahiya Erzenê baz da û xwe gihande ba Xusrev Paşayê Mîrêmîranê Amedê û ji bo armanca paşde sitandina hukumeta babê

xwe daxwaza alîkariyê jê kir. Xusrev Paşa, bi navê ku naxwaze bira li dijî hevûdu rabin û aştîyê têke navbera wan, şand pey Melik Huseyîn û wî herdu birayên wî yên girtî anî Dîwana Osmanî ya Diyarbekrê û emrê kuştina Melik Huseyîn da; meşandina kar û barên hukumeta Hesenkêfê ji da destê birayê wî Melik Suleyman.

Melik Suleymanê Kurê Melik Xelîl

Şarezayên dînî û rêberên rîya bawermendiyê gotine ku; ew kesên layîqê serokatî, meşandina kar û barên saltanatê û yên xelkê ne, hewce ye di her halûkarî de ri'ayeta naveroka van emrên han bikin: “Qenciyê bike, wekî çawan Xwedê li te qencî kiriye.” û ew kesên ji biçûkan bigir heta mezinan, daxwazên hemû kesên hevvelatîyên xwe bicî tînin û li gor fermana Xwedê, “Pismam ji xelkên din lêzîmtir in” kar û barên xwe dimeşînin, ew kes in. Çunkî, wekî tê zanîn, di bin hemû şert û mercan de ew kesên bi fezîleta benên pismametiye bigrin û bernedin, ji kesên din bi qedir û siyanettir dibe û ji aliye herkesî ve tê hezkirin.

Şî'r:

“Ger du dost dilê wan yek be, wekî meqesê
Dikarin dinê bibirin, lê hevûdu nabirin”

Armanc ji vê destpêkê û raxistina wê li vir li ber çavan ev bû û me xwest em vê pê bêjin:

Dema ku Melik Suleyman, bi saya alîkariya Xusrev Paşa yê Mîrêmîran û waliyê wilayeta Diyarbekrê, li gor fermana Sultan Suleyman Xan, Fermanrewatiya Hesenkêfê girt destê xwe û vegeriya merkeza hukumeta xwe, herdu birayên wî Melik Mihemmed û Melik ‘Elî li dijî wî rabûn û li ser desthilatê pê re ketin nav şer û qirênan. Lê Melik ‘Elî, nekarîbû li hemberî wî li ber xwe bide û mexlub bû û xwe avêt ba Şeref Xanê Fermanrewayê Bedlîsê. Ji bilî vê, hemû eşîret û qebilên welat li hemberî kuştina Melik Huseyîn, bi kerb û kîn bûn, nerehetî û nexweşîya xwe diyar kirin. Bi vî awayî jî ji Melik Suleyman nefret dikirin û dest pê kirin li dijî wî serî hildan. Vê rewşa han, rê da ku Melik Suleyman li hemberî muxalifên xwe bikeve nav tirsekê. Ji ber vê, tirs û xofê ew girt û bêsekin xwe gihand Amedê û kilîten keleyê teslîmî Xusrev Paşa kirin û bi rizaya dilê xwe dev ji Fermanrewatiya Hesenkêfê berda û daxwaz kir ku di ciyê wê de eyaleteke din jê re bê dan. Xusrev Paşa jî ev rewşa han û daxwaza wî

gihand serderê herî bilind. Li ser vê, ji aliyê Sultan Suleyman Xan ve ferman hat derxistin ku, di ciyê hukumeta Hesenkêfê de, rêvebirina desthilata Ruhayê bi riya eyaletê re û bi 700 hezar aqçeyan ji wî re bê dan. Zeameta wilayeta Ruhayê ya navê wê derbas bû, bi 300 hezar aqçeyan ji Melik Mihemmedê birayê wî re û zeametek din jî di muqabilê 200 hezar aqçeyan de jî ji birayê wî yên din Melik 'Elî re bân dan. Demekê, Melik Suleyman kar û barên desthilata Urfayê meşand. Piştî mirinê pêşîra wî girt û ruhê xwe teslîmî ciyê herî bilind kir.

Melik Mihemmedê Kurê Melik Xelîl

Piştî mirina birayê wî, Sancaqa Ruhayê jê hat sitandin û ji aliyê Dîwana Sultan ve Erebgîr bi navê mîrnişînê jê re hat sipartin û piştî jî Bedlîs bi sancaqtî jê re hat dan û lê li wir jî ewqas nesekinî. Di dawiyê de îstîqrar jê re nema û bayê nefretê li ser rûnişt û bi tevayî ji giyan û jiyânê bêzar bû. Serî ji gizêrî û bacgiriya dîwanê dervedixist. Vêca wekî tê gotin, mirov dema ku naçar be, pismamên xwe yên dûr û qerzên xwe yên borî bi bîra xwe tîne.

Dostiya wî jî zû de bû li gel Bedir Beg ê Fermanrewayê Cezîrê hebû. Keça xwe da Mîr Mihemmed Begê kurê wî û ji kevin ve jî her dostên hev bûn. Ji ber vê çû Cezîrê û ji xelkê dûr ket, heta rojên jiyana wî li ser rûyê dinê mabûn, ji wir xwe tev neda. Dawiyê, Melekê Mewtê bû mêvanê wî û vê dinêya pîr têkilhev û qêr û gêjî li cî hişt. Yanzdeh kurên wî hebûn:

Melik Xelef, Melik Sultan Huseyîn, Melik Eşref, Melik 'Elî, Melik Suleyman, Melik Xelîl, Melik Zahir, Melik 'Adil, Melik Mehmûd, Melik Hesên û Melik Ehmed.

Melik Xelef, di bihara gulvedana jiyân û xortaniya xwe de mir, kurekî wî heye navê wî Melik Hemze ye. Melik Suleyman, Melik Zahir û Melik Hesên di salên xwe yên xortaniyê de mirin. Melik Sultan Huseyîn doza sancaqa babê xwe kir û ev ji aliyê Dîwana Sultan Selîm Xan ve jê re hat dan. Birayên din jî ketin bin xizmeta mîrên Kurdistanê û niha jî di nav mîrên Kurdistanê de tên û diçin.

Melik Sultan Huseyînê Kurê Melik Mihemmed

Sancaqa babê wî jê re hat dan û wî çend caran ev karê han guherand û ew jî wek babê xwe bêzar bû. Destê xwe ji wê erkê giran kêşa û niha ku sala 1005ê koçî (1597'z) ye, li Kurdistanê rojên xwe derbas dike û behra weqfên bab û bapîrên xwe distîne. Ji bo kesekî xanedan e, ez hêvî dikim ku Xwedayê mezin wan ewrên reş ji ser bide alîkî û wî bi derece û payeyên bab û bapîrên wî şad bike.

SEFHEYA SISIYAN

“ Di derhegê hinek mîr û fermanrewayên
din ên Kurdistanê de ne. Ew jî sê qism in.”

QISMÊ YEKÊ YA SEFHEYA SISIYAN

-Qismê Yekê Neh Beş in-

BEŞA YEKAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN ÇEMİŞGEZEKÊ DE YE

-Ew jî ji sê şaxan pêk tên-

Ji aliyê dîroknasan ve jî bi awakî zelal tê zanîn ku, nesla Fermanrewayên Çemişgezekê, li gor îddîayên wan bi xwe, diçe digihîje yekî navê wî Melkiş ê yek ji wan zarokên Xelifeyên ‘Ebbasiyan. Lê li gor rîwayetên hinek mezinan, Emîr Salîqê kurê ‘Eliyê kurê Qasim, ku ji şaxeke saltanata Selçûkiyan bûye, di dema Alp Arslanê(?)³³⁴Sultanê Selçûkiyan de, desthilata Erzen-i Rûm (Arzanu’l-Rûm)* û derûberên wê di destê wî de bûye. Di navbera wî û Fermanrewayên Gurcistanê de dijmintiyek hebû ku koka wê ji kevin ve tê û tim û tim di navbera wan de şer diqewimî. Nihayet di sala 556^ê koçî (1162’yê z) de, di navbera wî û Fermanrewayên Gurcistanê de şerek çêbû û bi xwe bi giregirên leşkerê xwe ve esîr ket destê Gurciyan. Lê ji bo ku xuşka wî jina Şah Ermen³³⁵ bû, vî Şahê han gelek diyarî û xelat ji Gurcistanê re şandin û ew ji zîndanê rizgar kir. Piştî wî kurê wî Melik Mihemmed desthilatê girt destê xwe. Piştî mirina wî jî mîrektî ket destê Caqdaş.³³⁶ Dema ku Caqdaş jî mir, Melik Şahê kurê Mihemmed li ser textê mîrektiyê rûnişt. Melik Şah, hewesa serbixwetî û tenê bi serê xwe meşandina deshilatê kir serê xwe. Ji ber vê, şer derket û di sala 598^ê koçî (1202’yê z) de, ji aliyê Suleymanê kurê Qiliç Arslanê Selçûkî ve hat kuştin. Bi vî awayî Erzen-i Rûm jî ji wê tarîxê pê ve ket bin desthilata Selçûkiyên Rûmê.

* Mîmkun e ev Erzîrûm be. -M. E. B.

Ev rewşa han wisan dide xuyakirin ku, Fermanrewayên Çemîşgezêkê ji nesla wî Melik Şahê hatine û ihtîmal e ku ev gotina “Melik Şah” di zimanê Kurdî de guherî be û bûbe “Melkiş”. Li milê din, navên Fermanrewayên Çemîşgezêkê jî, îsbat dike ku ew ji zarok û neviyên Tirkî in. Çûnkî, tu peywendiya navên wan bi yên Kurd û Ereban ve tune; qet namînin bi navên ‘Ereb û Kurdan.³³⁷

Belê, eslê wan çî dibe bila bibe, riwayet dibêje ku: Li derûdora wî Melkişê han, civakek gelek zêde yên ji nesla wî Melkişê navê wî derbas bû, berhev bûn; nav û dengê wî belav bû û qîmeta wî zêde bû. Di dawiyê de 32 kele û 16 nahîye îstîla kirin, niha ew fiilî di bin desthilata Fermanrewayên Çemîşgezêkê de ne. Ji ber wê, ew kesên bi wî ve girêdayî bi navê Melkişî hatine bi nav kirin.

Melkişî sê beş in û bi ihtîşama xwe, bi boşahiya xizmetkarên xwe û bi destûpeywend û terefdarên xwe ve di Kurdistanê de bi nav û deng in. Nêzîkî hezar mal ji wan di bin xizmeta Fermanrewayên Îranê de ne. Grûbek din ji wan jî ketin nav zabitên parêzgerî yên Şah. Qismek ji wan di eyaletan de bûn berpirsayerên serbixwe. Heçî welatê wan jî ye, di hêla firehî û giringiyê de, ji aliyê hemû kesên dûr an nêzîk ve bi navê taybetî yê “Kurdistan”ê dihat naskirin. Heta dema ku di berat û emirnameyan û di hinek belgeyên saltanatê de navê han derbas dibe, tenê ev wilayeta han a girîng tê fahm kirin. Ji bilî vê, dema ku di nav Kurdan de gotina “Kurdistan”ê derbas dibe, ji vê qesit tenê wilayeta Çemîşgezêkê ye.

Bi wî awayî, piştî ku Melkiş 32 kele û 16 nahîye kirin bin desthilata xwe, ev ciyên han bi dûtê û di riya werasetê di bin desthilata kur û neviyên wî de ne. Heta ev bajar û nahiyên han, di demên fatihên mezin ên wekî Cengêz Xan, Emîr Tîmûrê Kurganî, kurê wî Şahrux Mîrza û Qere Yûsîfê Tirkmen de jî ji destên wan derneketine. Di vê wilayetê de rewş, heta dema Şêxê kurê Emîr Yaliman* bi wî awayî dewam kiriye û hatiye.

Di wextê wî de jî, di Îranê de saltanat ket destê Hesên Begê Bayêndirî. Wî Hesên Begê han jî, temamê hewl û xebata xwe da ser jîholêrakirin û qirkirina koka mîrên Kurdistanê û malbatên qedîm, bi taybetî jî dest pê kir koka wan kesên ku berê bi Sultanên malbata Qereqoyunî re dostî danîne û bi wan re li hev kirine. Di vê çarçeveya han de, ew ket pey dîtina çareyên ji holêrakirina malbata Fermanrewayên Çemîşgezêkê, Eşîreta Xerbendelû yê bi nav û deng ji şaxek Eşîreta Qereqoyunî yê herî bi hêz, ji bo îstîlayê ajot ser wilayeta Çemîşgezêkê. Bi wî awayî Xerbendalûyan wilayet ji Emîr Şêx Hesên sitandin.

* Di hinek nusxeyan de "Emîr Balan" derbas dibe. -Z. A.

Şêx Hesên, xortekî mêr, mêrxas, camêr û gelek nefsbîçûk bû. Ev wes-fên wî bûn sebeb û jê re bûn alîkar ku, dema piyên xwe avêtin salên xwe yên kemilîn û mêraniyê, xelk li derûdora wî berhev bibin û pê ve bîn girêdan. Piştî vê, bi şev û bi roj di wê melhezê de bû ku dê çawan mafê wî yê jê hatî sitandin bi dest bixe û welatê xwe yê jê re mîrate mayî ji destê dagirkeran rizgar bike. Pêşî tewekkela xwe gihand Xwedê û piştîre bawerîya xwe bi wan Kurdên mêr û mêrxas ên li derûdora wî berhev bûbûn anî, li dijî Eşîreta Xerbendelû yên welatê wî dagirkiribûn rabû û ew ji welat derxistin. Bi vî awayî di welatê xwe de kontrol kir bin destê xwe û welat bi dadmendî û bi însaf bi rê ve bir. Piştî rojên jiyana wî yên hejmartî yên li ser rûyê vê dinêya ronî xelas bûn û mir. Piştî wî, kurê wî Sohrab Beg desthilatê girt destê xwe û qasekê hukum kir. Li ciyê wî jî, kurê wî yê herî zêde li ser riya rastiyê, Hacî Rustem Beg rûnişt.

Di dema wî de, Şah Îsmailê Sefewî yê bi nav û deng derket ser text. Şah Îsmail, yek ji wan begên Qizilbaşan ê navê wî Nur ‘Elî Xelîfe, ji bo îstîlaya wilayeta Çemişgezekê şand. Hacî Rustem Beg, bêsekin ku li dijî wî rabe û li hemberî wî dest hilbide, bê şer û qirên welatê xwe teslimê Nur ‘Elî Xelîfe kir û berê xwe da Seraya Şah Îsmail û situxwarî û îtaeta xwe pêşkêşî wî kir. Dema ku ew gihîşt ber textê Şahîtiyê, Şah wî bi xelata şahane serfiraz kir û di ciyê wilayeta Çemişgezekê de, li Iraqê perçeyek erd jê re bexiştî.*

Nur ‘Elî Xelîfe, dest avêt nemerdi, xwînriji û serbirinî, qirr û qetlîam xist nav Çemişgezekê û gelek kesên ji malbata Melkişyan û giregirên eşîretan kuştin. Êdî karekî wisan kir ku pîr, kal, xort û biçûkên welat ji destê wî ketin belayê û kêr gihîşt hestî. Ji ber vê, herkes ji ber xwe ve dest avêt çek û li dijî vî zordarî sekinîn. Cewab ji Hacî Rustem re şandin ku ji navçeyên Iraq û Îsfahanê bê û serokatiya wan bike. Di vê navê re Şah Îsmail jî, bi leşkerên Iraq, Fars û Azerbaycanê ji bo şerê Sultan Selîm ber bi Çaldiranê ve diçû û Hacî Rustem jî di vê seferê de di bin maiyeta Şah de bû.

Dema ku Şerê Çaldiranê bi şikestina Şah Îsmail û bazdana wî dawî lê hat û Sultan Selîm Xan bi armanca îstîlaya Tebrîzê hereket kir, Hacî Rustem jî, ciyekî navê wî Yam ê girêdayî Merendê, bi beşdariya ber rikê-fên Sultan Selîm serfiraz bû. Eynî rojê Sultanê Tirkan jî, fermana serbir-rîna Hacî Rustem, neviyê wî û 40 kesên ji serok û giregirên eşîreta wî Melkişî da. Li gor gotinên di nav xelkê de belav in, ev bûyera han bûye sebebê vê helwesta Sultan a sik û kirêt:

* Wergera Tirkiya wê şaş e. Dibêje: “Di hinek ciyên girêdayê Iraqê de berpîrsiyarî jê re hat bexişandin.” Lê wergera Soranî û Farisiya wê wekî me li jorê nivîsand bi wî awayî ye. -Z. A.

Di sala 878^ê koçî (1474^ê z) de, dema ku Sultan Mihemmed Xan ê Fermanrewayê Rûmê* ji bo îstîlayê diçe ser Kela Kamaxê, Hesên Begê Bayêndirî pê re dest bi şer dîke û wî bi awakî gelek xerab dişkîne. Di vê navê re dizdarê Kela Kamaxê xwestiye keleyê teslîmê mirovên Sultan Mihemmed Xan bike. Lê Hacî Rustem bûye asteng li pêşiya vê daxwaza han û demek gelek dirêj kele di destê xwe de girtiye û di dawiyê de jî dide destê mirovên Şah Îsmailê Sefewî. Ferxşah Begê Bayêndirî ji vê firsetê îstîfade dîke û vê bûyera han digihîne ber pêşkên textê saltanatê û jê re wiha dibêje: “Hacî Rustem Beg sistiyek mezin kir û nehişt Kela Kamaxê bê girtin û bikeve destê bapîrên te yê payebilind; lê bê şer û bê têkoşîn teslîmê mirovên Şah Îsmail kir.” Ev bûyer, tesîrek gelek xerab kir ser dilê vî Sultanê ceberrut û kîndar; ji ber vê jî çawan Hacî Rustem dibîne, ji bo cezakirin û jê tolsitandinê bêsekin fermana kuştina wî dide.

Şîr:

“Ew kesên peywendiya wan hebe bi padişahan re
Dê cezayê wê jî bikêşînin elbet”

Dema ku xebera kuştina Hacî Rustem Beg çû gihîşt Pîr Huseyîn Begê kurê wî, ku wê çaxê li Iraqê bû, bêsekin Iraq terk kir û ji bo ku bikeve bin maiyeta Sultanên Çerkezên Misrê, berê xwe da rê û çû Misrê. Di rê de, dema bi ser Meletyeyê re diçû, bû mêvanê Memay Beg ê ji aliyê Sultanên Çerkezên ve ji bo berpirsiyariya vî bajarî hatibû tayînkirin. Serpêhatiyên xwe û yê xanedana xwe ji Memay Beg re got û di derheqê çûna xwe ya Misrê de pê şewirî û rewşa xwe jê re neqil kir. Li gor gotinên Xwedayê mezin ku gotiye: “Di karên xwe de bi wan bişewire” hereket kir û di derheqê biryara xwe ya xweavêtina Seraya Misrê, fikir û nêrinên wî pirsîn. Memay Beg, wekî şairê Faris ji bo mirovekî gotiye, “Pêşengê bîaqilan û kalekî haydarê kar û baran e; ji devê wî wekî findê av û agir dibare” ji bo ku ew mirovekî xwedî tecrube bû, gelek caran ketin û rabûnî dîtibû, vî kesê bitemen, serê xwe xwar kir demeke dirêj bê deng sekinî, fikirî; piştê ev bersiva han dayê:

“Îro, mezintî û qudreta Al-i Osmanî û serdestiya wan li ser sultanên din ên nûdem, tim û tim zêde dibe û her wext ber bi firehbûnê ve diçin. Nav û dengê fethên wan û payebilindiya şohretên wan, di seranserê asoya cihanê de nav û deng daye. Lê, rewşa Sultanên Çerkezên, ji bo ku ji riya

* Di wergera Tirkî de: "Fermanrewayê Rûmê" û di wergera Soranî û Farisiya wê de: "Waliyê Rûmê" derbas dibe. -Z. A.

dadmendî û însafê derketine, tim û tim ber bi paş de û ber bi xerabûnê de diçe. Ji ber vê yekê, ihtîmalek ne dûr e, ku qasek şûn de dewleta wan ji holê rabe û welatê wan bikeve destê biyaniyan. Ji ber vê, ya ji bo kar û barê te, herî baş ew e ku tu ber bi Rûmê hereket bikî û xwe bavêjî ber dergahê Sultan Selîm.”

Pîr Huseyîn* Begê Kurê Hacî Rustem

Ev Begê han, ji vê malbata esîl yekî herî baş e û yek ji wan pêşengê pêş ê ji nav kesên wan ê bijarte ye. Piştî ew bi vî pîrê biazil û xwedî tecrube Memay Beg şewirî, biryar da ku li gor nesîhetên wî yên ji sextekarî û niyetên xerab dûr hereket bike.

Şîr:

“Nesîhetên ji xerezan dûr bin
Wekî dermanê çareya nexweşîyan e”

Pîr Huseyîn, li gor gotina Xwedayê Mezin, “Dema te biryar da, piştî xwe bi Xwedê girê bide” bi dil û can zend û baskên xwe radan û bi niyetek baş û bi samîmiyet, biryar da ku ber bi xêveta bilind a Sultan Selîm Xan ve hereket bike. Dema ku li bajarê Amasyayê bi ramûsana serderê bilind serfiraz bû û cara yekem ber çavên Sultan ket, Sultan, ji mêraniya wî ya bêemsal, ji cesareta wî ya nedîtî, bi çavnetirsiya wî û bi dilê wî yê kevirî ecêbmayî ma û wiha got: “Min babê wî, kurê wî** bi çil kesên ji giregirên Eşîreta Melkîşî ve kuşt; bi ser vê de, wî bêtirs û bêxof xwe ji avêtina xêveta min nedaye paş.” Ji ber vê, Sultan dest pê kir li gor naveroka vê beyta saxlem hereket kir:

“Dema ku tawanbar daxwaza lêborîna xwe bike
Ger tu tawanê wî nebibexşîni, tu tawanbariyê dikî”

Sultan, qedir û qîmetek gelek zêde da Pîr Huseyîn, ew bi xilêtên bi qîmet serbilind kir, çeng û baskên dilovanî û evîniya xwe bi ser de vedan û gelek nîmetên xwe bi ser de rijandin. Piştî li gor usûl û esasên berê yên di dema bab û bapîrên wî de dihatin meşandin, wezîfeya Mîrekiya Çemîşgezêkê jê re bexşî. Di vî warî de fermanek Padişahiye derxist û

* Di wergera Tirkî de têkelhevîyek heye. Hinek ciyan ev nav dibe "Pîr Huseyîn" û hinek ciyan ji "Pîr Hesên". Di wergera Soranî û Farisiya wê de ji "Pîr Huseyîn" e. -Z. A.

** Mebest neviyê Hacî Rustem ê bi wî re serê wî hat lêdan e. -Z. A.

wezîfe da Biyikli Mehmed Paşa yê Mîrêmîranê Mereşê, bi Pîr Huseyîn Begre biçê Çemîşgezêkê, wê ji destê Qizilbaşan bistîne û teslîmî wî bike. Mehmed Paşa jî rîa'eyta vê fermana han kir û ber bi Çemîşgezêkê ve hereket kir.

Lê, Pîr Huseyîn Beg lezand û li hêviya leşkerê Mehmed Paşa nesekîni, ji eşîretên xwe leşkeran û tereftaran berhev kirin û bi wan re meşîya ser wan kesên welatê wî dagîr kirine. Li cîyekî navê wî Tekir Yaylagi bi Nur 'Elî Xelîfe re ket nav şerekî giran. Piştî şerek xwînavî û bi şiddet, şer bi serkevtina mêrxasên Kurdan û mexlubiyeta Qizilbaşan dawî pê hat. Kurdan di cî de serê Nur 'Elî Xelîfe lê dan.*

Bi vî awayî Pîr Huseyîn karê paqîjiya welatê xwe yê cennetmekan ji sitriyên Qizilbaşan temam kir. Di netîceyê de ew bû fermanrewayê tekanê û mîrê serbixwe yê welat. Ne kesekî bi wî re şer dikir û ne jî li hemberî wî têkoşînek dihat meşandin. Tam 30 salên temam bi serbilindî û serfirazî welat bi rê ve bir û piştî çû rehma Xwedê. 16 zarokên kur li pey xwe hiştin : Xalid Beg, Mihemmedî Beg, Rustem Beg, Yûsif Beg, Pîleten Beg, Keyqubad Beg, Behlûl Beg, Muhsin Beg, Ye'qub Beg, Feruxşad Beg, 'Elî Beg, Kulabî Beg, Keyxusrev Beg, Keykawîs Beg, Perwîz Beg û Yaman** Beg.

Gelek mixabinî ye ku, piştî wefata babê wan, van birayan li hev nekirin û hikmeta naveroka vê beyta han ji bîr kirin û rî'ayeta wê nekirin:

“Hemû dewlet ji îttîfaqê dizên
Bêdewletî jî ji bêtîfaqiyê”

Bi kurtî, tenê li ser xerabûn û bêdewletiyê îttîfaq kirin û berê xwe dan rê û çûn Asîtaneyê ba Sultan Suleyman û ev pêşniyarên xwe pêşkêşî dergahê wî kirin: Warîdatên qesebeyaya Çemîşgezêkê, ew xeracên ji kafiran tîs sitandin, qemçûrên ji heywanan ku di wilayetê de hene tîs sitandin, bi çend gund û nahiyên ku layîqê mulkên taybetî yên Sultan in, em hêvî û dexalet dikin ku hûn wan tîkin ser mulkên taybetî yên Sultan. Qismên welat ên mayî jî hûn bikin 2 sancaq û 14 zeamet û tîmar.

* Ji bo ku di warê wergera Soranî de fikrek bide, min xwest wergera vê paragrafa han wekî nota binî derbazî vir bikim. "Lawên Kurdan, bi dilekî şewitî yê bi tîniya xwîna dagirkeran û wekî beranên şer êrîş kirin ser 'Ecemên sersor ên Îranê û meydana şer li wan germ kirin, serên wan ên req li wan nerm kirin û şergeh ji wan tijî terim kirin. Wan co û newalan ji laşên Qizilbaşan tijî kirin û gelek nekêşa serê Nur 'Elî Xelîfe yê bêşerm, bi kulawa wî ya sor ve bi serê rîma Kurdekî de qît hat xuyakirin." -Z. A.

** Di nusxeyek din de "Yelman" e. (Xwediyê vê jênotê ne kifş e. -Z. A.)

Li ser vê, di vî warî de fermanek Padişahî derket ku: Wilayeta Çemişgezekê, mulkê Sultan ê taybetî ne tê de, li gor daxwaza wan, bi ser du cancaq û 14 tîmar û zeametan de bê parvekirin û ev ji zarok û neviyên Pîr Huseyîn re bîn dan, lê bi wê mercê ku vî mafê xwe nedin kesekî biyanî û bi xwe jî di welatên din ên li ser erdên Dewlata Osmanî de daxwaza wezîfeyekê nekin, vê jî bi riya werasetê dewrê hevûdu bikin.

ŞAXÊ YEKAN

DI DERHEQÊ BEGÊN MICENGERDÊ DE YE

Nahiya Micengerdê, li ser fermana Sultan Suleyman Xan bi riya sancaqê ji Mihemmedî Begê kurê Pîr Huseyîn Begê mezin re hat dan. Wî begî tenê salek rêvebirîya vir kir û piştî mir. Çar zarokên kur ên ji bo rêvebirîyê temenên wan gelek biçûk li pey wî man. Ji ber vê, rêvebirîya sancaqê ji aliyê Dîwana Sultan Suleyman Xan ve ji birayê wî Feruxşad Beg re hat dan. Piştî çend salan koremarên kumreşî û dubendiyê di navbera wî û birayên wî de dest bi gerê kirin. Birayên wî, ew bi îxaneta Sultan û xistina malên dewletê di bin zîmmeta xwe de succar kirin û di vî warî de raporek pêşkêşî dergahê Sultan kirin. Li ser vê, bêsêkin fermana kuştina wî hat dan. Bi vî awayî ew mir û du zarokên kur ên navên wan Xelîl Beg û Huseyîn Beg li pey wî man.

Ji Sancaqa Micengerdê zeametê hat cihêkirin û ji herdu kurên wî re hat dan. Sancaqê jî ji Qasim Begê birayê Sînan Paşayê Arnawudî yê Mîrêmîranê Erzîrûmê re dan.

Her çar kurên Mihemmedî Beg dan rûniştandin û bi tîmar û zeame-tan pêwistiyên jiyana wan ji wan re diyar kirin. Di dawiyê de Rustem Begê Pertekî bi tîkadarî xwe gihand ba Sultan Suleyman Xan û jê re got: "Eger Feruxşad Beg karekî ne li rê kiribe, ji xwe ew gihîşt heqîya xwe. Lê çi gunehê van zarokên bê cî û bê war heye? Niha rica û hêviya min ji dergeha te ya pîroz ew e, wek te bi xwe merc daniye, ku nabe ev welatê han ji biyaniyan re bê dan, bila Micengerd ji Pîletenê kurê Mihemmedî Beg re bê dan. Di wê navê re Pîleten bi Serdar Mistefa Paşa re çûbû sefera Şêrwanê. Sultan li ser vê ricaya Rustem Beg, Micengerd da destê Pîleten û fermanek jî jê re derxist.

Wextê ji seferê vejeriya, îzna vejera xwe xwest û ber bi Micengerdê hat. Dema ku gihîşt Turcanê (Tercan) qasidê Xwedê gihîşt ser û emanetê pê re bû jê sitand û nehişt bigihîje mirazê mîrîtiyê. Çar kurên wî hebûn: 'Elî Beg, Cîhangîr, Osman û Kel Ehmed Beg. Li ser fermana bilind a Sultanê xwediyê şukir û senayê Murad Xan, Mistefa Paşayê Serdar Sancaqa Micengerdê da destê kurê wî yê mezin 'Elî Beg. Ji her yek birayên wî yên din re jî beşek hat dan û kar ji wan re hat peyda kirin.

'Elî Beg, çend rojek kar û barên Micengerdê meşand û piştî mirinê

xwe gihande wî jî û vê dinêya ji qêr û gêjiyan tijî, li cî hişt. Sê kurên wî hebûn: Heyder Beg, Allahwêrdî Beg û Pîleten.

Ji aliyê Dîwana Sultan Murad Xan ve Heyder Begê kurê wî yê mezin danîn ser rêvebirina sancaqê. Lê berî ku bibe şah, mirin jê re bi diyarî hat û ew sipart goristanê.

Sancaqa Micengerdê bi mîrat ku niha sala 1005ê koçî ye û roja duşemba 18'yê meha Remezanê ye, di destê birayê wî Allahwêrdî de ye.

ŞAXÊ DUDUYAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN PERTEKÊ DE YE

Wekî me berî niha behis kir, piştî mirina Pîr Huseyîn Beg wilayeta Çemişgezekê bi ser du sancaq û çend zeametek hat parvekirin. Nahiya Pertekê ku yek ji wan bû, li gor fermaneke ji Dîwana Sultan Suleyman Xan derketî, ji Rustem Begê kurê Pîr Huseyîn ê duduyan re hat dan. Piştî vî begê han demek dirêj kar û barên welat bi rê ve bir, cîhana beqayê tercîhê cîhana fanî kir û mala xwe bar kir û ber bi wê ve çû û sê zarokên kur li pey xwe hiştin: Baysungur (Baysunqur), Mihemmedî û 'Elî. Li gor wesiyeta babê wan, Baysungur meşandina kar û barên hukumetê girt destê xwe.

Bi rastî jî Baysungur mirovekî biaqil, zîrek û zana bû. Siyasetmedarekî baş û bifehm bû. Emareyên zekawet û zîrekiya wî ya fehimkirina ji kar û barên hukumetê û tekûzkirina kar û barên eşîretan, xwe dan nîşan û eşkere bûn. Ev taybetmendiyên wî, ew di nav hogirên wî yên mîr û fermanrewayên Kurdistanê de anî seviye û payeyek bêemsal û tekane. Ew, di warê şî'ir û edebiyatê de xwediyê karekterek nazik bû û di warê zanistî û hunera musîqî de jî xwediyê hêzeke zanyarî ya mezin bû. Ji bilî van, di camêrî û qencî, di mêrxasî û merdiyê de yekemînê hevdema xwe ye. Ew bi van xesletên xwe yên sipehî Xatem û Isfendiyarê duduyan e. Ji bilî van, zewqek wî ya taybetî li hemberî şahîniyên guneh jê hasil nabin, melzemeyên neqaşan û çekên antîka heye, ku ne mumkun e fermanrewayên wekî wî bikarin dev jê berdin.

Niha, ew li Pertekê bi awakî serbixwe, bi liyaqet û bêkêmasî kar û barên wezîfeya rêvebirî û serokatiya kurmamên xwe û yên eşîret û qebileyên Çemişgezekê dike. Ew hemû bi hev re bi dil û can rîayetên emrê wî dikin û serî li ber ditewînin. Em hêvîdar in ji wî Xwedayê mezin, ji bo ku bikare urf û adetên bab û bapîrên xwe biparêze, wî di dewlet û hukumetên mezin de serfiraz û muweffeq bike.

ŞAXÊ SISIYAN

DI DERHEQÊ BEGÊN SEQEMANÊ DE NE

Wekî berî jî derbas bûbû, li ser daxwaz û xwestina zarokên Pîr Huseyîn ji Sultan Suleyman Xan, wilayeta Çemîşgezêkê bi ser du sancaq û 14 zeametên de hat parvekirin. Li gor vê parvekirina han, nahiya Seqemen bi qesebeya Çemîşgezêkê ve kirin nav mulkên taybetî yê padişahî. Cardin wekî berî derbas bû, Keyxusrev Beg, Keykawîs Beg û Perwîz Beg ên hersê kurên Pîr Huseyîn Beg ên ji dayîkekê bûn, di dema parvekirina wilayeta babê wan de, ji ber ku hê zarok bûn, wê çaxê bi zeamet û tîmaran qeneet kiribûn, hukûmet û sancaq nexwestibûn. Dema ku ketin salên xwe yê kemilînê û qencî û xerabî ji hev nas kirin, ji bo daxwaza wan mafên xwe yê hê wekî têjîkên şêran ên bê diran û bê neynok di temenên xwe yê bêhêzî û bêtaqetiyê de bûn ji wan hatibûn texsîrkirin û sitandin, bi hev re di derheqê çûna Asîtane ya pîroz de li hev kirin.

Şî'r:

“Her çiqas têjîkê şêrê bêhêz û bêçare ye
Lê, sebebê wê hê nederketina diran û neynokên wî ne”

Dema ku gihîştin meqamê fermanrewatîyê û rewşa xwe ya rasteqînî bi riya wezîrên meqamê xilafetê û wezîfedarên wê yê bilind re pêşkêş kirin, dilê Sultanê bi rehim bi wan şewitî û ferman derxist ku, Nahiya Seqemanê ji nav mulkên padişahî yê taybetî bê derxistin û bibe sancaq û ji Keyxusrev Beg re bê dan, ji herdu birayên wî yê din re jî zeametên nû û dewlemend bèn dan.

Keyxusrev Beg, demek dirêj di nav se'adetî, hevkarî û aramiyê de hukûm kir; di dawiyê de çû rehma Xwedê.

Şî'r:

“Kijan darê îqbalê ye ku serê xwe ber bi çerxê ve bilind kiribe
Lê ji aliyê bahoza ecelê ji rîşan ve nehatibe qurufandin?”

Sê zarokên kur li pey Keyxusrev Beg man: Salih Beg, Qasim Beg û Omer Beg. Ji wan ê yekem, li gor îrs û îstîhqaqê bû cînişîné babê xwe. Yê duduyan, mirovekî dîn û nexemxwar û bêxem bû, di wê rewşê de nebû kar û barên resmî bimeşîne; ji ber vê jî, jiyana derwêştî, xwe kêşana nav qalikê xwe ya di kuncikê xanî ji xwe re bijart. Omer Beg jî, her çendîn wek ber bi çav bi meşandina hukum a ji aliyê Salih Beg ve razî bû; lê li hemberî wî di hundurê xwe de tijî bi kîn û bi nefret bû û hetta ger firset bi destan biketaya cesareta kuştina wî jî dikir. Her wek wisan jî lê hat û rojekê firset ket destê wî, derbek li birayê xwe xist û ew kuşt. Bi vî awayî, bi riya xesb û zulmê hukum kir destê xwe û xwe mîrê welat îlan kir. Bi vê tenê jî nema û çav berda kirinên din, xwe li ber jinbira xwe ya jinebî xweş kir ku wê li xwe mehir bike û mal û mulkên taybetî yê birayê xwe Salih Beg jî bigre destê xwe. Piştî rojekê vê meselê bi dizî ji jinikê re vekir. Ew xatun jî her wekî ku xwe dilxwazê vî karî bide nîşan, qebûl kir. Lê, di hundurê xwe de, ji vê dîne xayîn, kîn, nefret û hêrsa tolevekîrîna mîrê xwe vedişart.

Ev şêrejina han a bi dil û cerg, çend mirovên mîrê xwe yê sadiq û girêdayên wî, bi vê sîrr û karê xwe yê girîng ku li ser biryar dabû, agahdar kir. Wan jî bi dil û can guhên xwe dan wê û dîtînen wê di cî de dîtînen. Tevan bi hev re biryar dan ku, ew rext û çekên xwe girêdin û şeva xewletê bi dizî bikevin hundurê xanî, li wir bimînin hêviya Omer Beg ku bê bikeve oda bûkê. Dema ku ew bê û bixwaze bikeve hundur, ew ji wan ciyên xwe yê veşartî derkevin û ew plana ku li ser li hev kirine bicî bînin. Bi vî awayî, dema ku şeva xewletê hat, ew mirovên ku dê vê plana han bicî bikirana xwe di wan ciyên tespîtîkirî de veşartin û man li hêviya zavayê xafil û pozbilind. Dem derbas bû û wext hat û Omer Beg hat û ket serayê û ber bi oda heremê çû. Tam di wê navê re, ev şêrên han, wekî birûskê ji kozîk û çeperên xwe derketin, êrîşê wî kirin, ew perçe perçe kirin û giyanê wî yê mexrur û li serxwe çûyî ji qalibê wî derxistin.

Sê zarokên kur ên Salih Beg ji vê şêrejîne hebûn: Keyxusrev Beg, Mehmûd Beg û Mihemmed Beg. Wê, destê Keyxusrev Begê kurê xwe yê mezin girt û berê xwe da Asîtaneya pîroz û xwe avêt ber textê Sultan Murad Xan û bi riya wezîrên mezin û wezîfedarên bilind re rewşa xwe bi teferru'at pêşkêşî wî kir. Li ser vê, fermanên pîroz derketin ku, li hemberî wê bi însaf û bi merhemet bin, daxwaza wê bicî kirin û meqamê babê wan ji kurê wê re bê dan. Bi vî awayî ew jî bi gihîştina daxwaza dilê xwe paş de veşariya bajarê xwe. Niha ku sala 1005^ê koçî (1597^ê z) ye, Keyxusrev Beg, bêyî bi tu kesekî re di nav şer de be û bêşîrkatî, hukumeta Seqeman îdare dike.

Em ê bi tevayî û bi kurtî di rêzên xwarê de behsa rewşa kurên Pîr Huseyîn Beg ên din jî bikin:

1- Yûsif Begê kurê Pîr Huseyîn Beg: Di dema parvekirina wilayeta mîrate de zeametek 70 hezar aqçe jê re hat dan. Piştî ku mir, ji bo ku tu neslek ji zarokên kur pey neketibûn, zeameta wî bi ser hersê kurên Mihemmedî Beg; Zûlfiqar Beg, Mistefa Beg û Sohrab Bin El-Qas hatin parvekirin.

2- Muhsin Begê kurê Pîr Huseyîn Beg: Di parvekirina wilayeta mîrate de, ji wî re jî zeametek 70 hezar aqçe hat dan. Piştî mirina wî, zeameta wî bi awakî hêsan û fireh di navbera kurên wî Îbrahîm, Cehfer, Şêx Hesên, Murad Beg û Eybe (Aybe) Sultan de hat parvekirin.

3- Yaqûb Begê kurê Pîr Huseyîn Beg: Zeametek 40 hezar aqçe jê re hat dan. Piştî mirina wî, zeamet di navbera hersê kurên wî; Ferrux, Dundar û Babûr Beg de hat parvekirin.

4- Keyqubad Begê kurê Pîr Huseyîn Beg: Jê re zeametek 50 hezar aqçeyî hat dan. Lê ji ber ji xwe hezkirin û pozbilindiyê bi vê razî nebû. Welat û malbata xwe terk kir û çû Yêmenê. Li wir xizmetek mezin ji dewletê re kir. Vê jî ew teşwîq kir ku bi hêviya bidestxistina hukumeta wilayeta xwe ya mîrate, berê xwe bide rê û biçê Asîtaneyê. Lê li wir 'ecelê wî pêsîra wî girt û çû rehma Xwedê. Çar zarokên wî yên kur hebûn: Huseyîn Beg, Mesîh Beg, Zahidî Beg û Îslam Beg.

5- Keykawîs Begê kurê Pîr Huseyîn Beg: Ev Beg bi zeameteke kêr razî kiribûn. Piştî mirina wî ev zeameta han ji kurê wî Mensur Beg re hat dan.

6- Perwîz Begê kurê Pîr Huseyîn Beg: Piştî mirina wî, zeameta wî ji kurê wî Heyder Beg re ma.

7- Behlûl Begê kurê Pîr Huseyîn Beg: Zeameta wî 40 hezar aqçe bû. Piştî mirina wî ji kurê wî Mihemmedî Beg re hat dan. Dema ku ew jî mir, ev zeameta han di navbera kurên wî Elwend, Oruç û Ehmed Beg de hat parvekirin.

8- Gulabî Begê kurê Pîr Huseyîn Beg: Zeameta wî 40 hezar aqçe bû. Dema ku Mistefa Paşayê Serdar meşîya ser herêma Şêrwan, di Şerê Çildirê yê di navbera leşkerê Osmanî û Qizilbaşan de qewimî, ew jî bi gelek mîr û giregirên Kurdan re şehîd bû. Li ser vê, zeameta wî ji kurê wî Mihemmed Beg re hat dan. Piştî mirina wî jî ji neviyê wî 'Elî Xan Beg re hat dan.

9- Yalman (Yaman) Begê kurê Pîr Huseyîn Beg: Bi zeametek 20 hezar aqçe razî bû. Xwedayê mezin temenekî gelekî dirêj nesibê wî kir. Heta sala 1005ê koçî (1597ê z) ku ev rêzên han hatin nivîsandin, hê bi serfirazî û bi şeref zeameta xwe bi rê ve dibe.

BEŞA DUDUYAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN MIRDASÎ DE YE

Ew li ser sê şaxên serbixwe parve dibin:

Mirovên kevn ên pîspor, zanayên xebera bûyerên rast û çewt ji hev vediqetînin, bingeh û hîmê xanedana wan a kevn kolane û ji wan re ronî û zelal bûye ku, silsileya nesla bilind a Fermanrewayên Mirdasî diçe digihîje mamê Pêxember -Xwedê ji wî razî be- Hezretî 'Ebbas -bila silavên Xwedê li ser wî jî bin. Yekem kes ji wan, Pîr Mensurê kurê Seyîd Huseyîn ê El-A'rac bûye. Ew mirovekî dîndar, sofî û Xwedêtirs bûye; car û baran îlhamên xeybê jê re hatine. Niha, li gor secereya di destê zarokên wan de ye, bi 17 piştan* diçin digihîjin Hezretê 'Elî yê kurê 'Ebdullahê kurê 'Ebbas -Xwedê ji tevan razî be.

Pîr Mensur, di destpêkî de li wilayeta Hekkariyê dijiya. Piştî ji wir bar kir û çû aliyê Egilê û li gundê Pîranê yê nêzikî Kela Egilê bici bû. Li wir îbadetxaneyek vekir û hemû wextê xwe di wê îbadetxaneyê de bi îbadet, ji xweşi û nîmetên dinê dûr, şev û roj bi nimêjan, handana xelkê ji gunehan xwe dûrxistin û îbadetkirina Xwedê re derbas dikir. Bi vî awayî li derûdora wî civakek mezin mûrîd û terefdarên wî yên ji xelkê û giregirana pêkhatî berhev bûn.

Dema ku çû rehma Xwedê, Pîr Mûsa yê kurê wî, ciyê wî girt û seccadeya wî ya şêxîti ya rehberê riya rastiyê vala nehişt. Pîr Mûsa, di wî

* Di wergera Tirkî de 15 pişt in. Di wergera Soranî û Farisiya wê de 17 ne. -Z. A.

gundî de tekyayek mezin ava kir. Hejmarek gelek zêde ji xelkê yên mûrîd û terefdarên wî berê xwe dan vê tekyaya han. Nav û dengê Pîr Mûsa, di nav Mirdasîyên li wir û eşîret û qebîleyên Kurd de jî belav bû. Kesên giregir û xelkên rêzê de bi eynî seviye û payeyê de bi awakî zêde bi Pîr Mûsa ve hatin girêdan.

Piştî mirina Pîr Mûsa, kurê wî Pîr Bedir li ciyê wî rûnişt. Pîr Bedir, ji bab û bapîrên xwe jî derbas kir. Di dema wî de, nav û dengê vê malbata han û îtaet û sedaqeta Eşîreta Mirdasî ji wî re, ber bi kopên şan û şerefê çûn. Ji ber vê, ew kar û barên li pêşiyê bûn û behra wî ketibûn, biserûber kirin. Mulaheze kir û fikirî ku saltanatek maddî jî têke ser vê saltanata xwe ya me'newî ya ruhanî û mezintiyek duserî damezrîne. Hewesa bi desthilatek serbixwe û tenê bi serê xwe hukum kir. Li ser vê, bi mûrîd û terefdarên xwe ve êrişek giran anî ser Kela Egilê û ew bi darê zorê sitand.

Kela Egilê, keleke asê û saxlem e, li ser kemerbendek xwar hatiye avakirin. Ew, ewqas bilind e ku çî kesê lê dinêre di nav tirs û xofê de dimîne. Li gor gotinên di nav xelkê de tê gotin, dema ku carek yek ji wan ewliayên Xwedê tê re darbaz dibe, destê xwe dirêjê wê kemerbendê dike û bi Tirkî dibêje "egil" û ew kemerbend jî bi qudret û îcazeta Xwedê xwar dibe û bi vî awayî ku tê dîtîn xwar dimîne. Belê tenê Xwedê bi rastiyê dizane.

Ev eşîreta han ku di nav vê keleyê û wilayetê de rûdine, ji ber navê serokê Benîkilaban (kurên Kilaban), Mirdasê kurê Idrîsê kurê Nusayrê kurê Nasrê kurê Cemîl, "Mirdasî" hatiye gotin. Mirdasî, berê li derûdora Heleba wê çaxê di bin desthilata Sultan û xelîfeyên Îsmailîyên Misrê de bûye, jiyane. Piştî di navbera emîrên Misrê û fermanderên wê de dubendî derket; ji ber vê, hîmê dewleta wan hejiya û rewşa wan kesên li wan deran cîwarî bûn, perîşan û belawela bûn. Piştî Salihê kurê Mirdasê kurê Idrîs, ji vê dubendiyê îstîfade kir, êriş bir ser vê kela han û xwest vê ji xwe re bike merkez. Piştî êrişê keleyê kir û qasekî ew di bin muhasereyê de hişt û di dawiyê de, dema ku rewşa yên di keleyê de ku di bin zexta muhasereyê de bûn xera bû, keleyê sitand. Dema ku deng û behsên vê bûyera han gihîştin Zahirê kurê Hakim³³⁸ ê Xelîfeyê Îsmailî yê li Misrê, ji bo girtina vî tawanbarî mirov şandin. Salihê kurê Mirdas hat girtin û di sala 420^ê koçî (1029^ê z) de, ew bi kurê xwe ve hatin kuştin. Li ser vê, malbat û eşîretên wî, mecbûr man welatê xwe terk bikin û bên li aliyê Egilê û derûdora wê bicî bibin. Ji wê tarîxê şûn de ev insanên han di vê wilayeta han de rûdinin.

Bi kurtî, Pîr Bedir, piştî bi alîkariya mirovên Eşîreta Mirdasî Kela Egilê kir bin destê xwe, di eksê bab û bapîrên xwe yên tenê bi îrşadê mijûl bûn, rêvebirîya desthilata welat jî girt destê xwe. Piştî, dema ku yek ji wan

Sultanên Selçûkiyan³³⁹ çav berda welatê wî, bi naçarî mecbûr ma bi awakî serberedayî baz bide. Em ê di rêzên xwarê de bi awakî fireh behsa van bûyeran bikin.

ŞAXÊ YEKAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN EGILÊ YÊN BI LEQEBA “BULDUKANÎ” TÊN NASKIRIN DE YE

Nivîskarê van rûpelan, gelek car ji kesên bi bawer seh kiriye ku, sebebê bi van hukumdarên ve pêvekirina leqeba “Buldukanî” ev e:

Dema ku Pîr Bedir ji ber Selçûkiyan baz da û rizgar bû, çû Meyafarqînê û xwe avêt bin desthilata Emîr Husameddîn ê hukumdarê vî bajarê han. Heta di şerê îstîlaya Kela Meyafarqînê ya ji aliyê fermanderê Sultan Alp Arslanê Selçûkî Emîr Artûq jî li wir xwe veşartî jiya. Alp Arslanê Selçûkî, walîtiya Mêrdîn û Amedê dabû destê Emîr Artûq û nifûza zarokên wî heta Heleb û Bexdayê jî belav bûbû. Ji ber vê, dîroknanan ew kirine nav sultanên şaxên ji Împaratoriya Selçûkiyan. Hejmara sultanên ji vê şaxê tên heft in; dawîn kesê ji wan, ew Sultanê navê wî Melik Nasîreddîn e. Ew, hê di destpêka Dewleta Aqoyuniyan de ji aliyê Hesên Begê Bayêndirî ve hat kuştin û bi mirina wî jî dawî bi Dewleta Artukî hat.

Yanî bi kurtî, Emîr Artûq, fermana muhasereya Kela Meyafarqînê girt; dest bicîkirina vê emrê han kir û muhasereya ser wan kesên berevanî li xwe dikirin teng kir. Di vê navê re, tîreke eskerên Emîr Artûq, îsabetê Emîr Husameddîn ê fermanrewayê keleyê kir û ew kuşt. Vê bûyerê qudumê dest û piyê kesên di bin muhasereyê de sist kir; di nav wan de bêserûberî û sistî dest pê kir; hêz û taqeta wan ji bo berdewamkirina xweparastinê û sebata berxwedanê nema. Li ser vê, Emîr Artûq şevkê ji fîrsetê îstîfade kir û ji hemû milan ve êrîşek tund û giran bir ser keleyê û bi zorî ketin hundur. Piştî vê, serê xelkên wê navçeyê û yê wan kesên di keleyê de berevanî dikirin bi şûran lê da; ji wan tu kes berneda. Belê, Pîr Bedir jî di vî şerî de û di vê qetlîama kirêt û hovî de şehîd ket. Bi vî awayî kesek ji Fermanrewayên Egilê nema. Lê tenê jina Pîr Bedirê şehîd wê çaxê hamile bû. Êdî hemû hêvî bi wê hat girêdan û çavên Mirdasiyan tev li cînsiyeta zarokê dê bibûya bû. Herroj rîsipî û giregirên Mirdasiyan dihatin ber derê xaniyê vê jinika han û xebera hemildanîna wê jê dipirsiyan û wiha digotin: “Xwedayê mezin dê zarokek çawan îhsanê me bike; kur e yan keç e?” Rojek ji wan rojan bû ku cardin xelk wekî hemû wextê li ber xanî berhev bûbûn. Tam wê navê re mirovek ji xanî derket, ji wan

re bi Tirkî û bi îşareta ku hê pêşî de di nav xwe de tespît kiribûn wiha got:
“Çok şükür Hudaya ki istediğimizizi bulduk.” Li ser vê, navê wî kurê esîl bû
“Emîr Bulduk” û piştî jî nav û leqeba Fermanrewayên Egilê bû
“Buldukanî”.

Şî'r:

“Ji aqilmendên Rûmê hatiye neqilkirin ku:
Jinek qeneetkar ma hamile rojek
Bû bêçare û melûl ji wê rojê şûn de
Ji mêr û welatê xwe bêpar
Piştî rojek bi xemgîn derket baniyan
Jan dihatinê di ber hemlê de
Ber zarokê xwe ket, ji bo bêkesî û bêkûsî
Nedizani ku dê bi înayeta xwe biparêze Xwedê
Û dê serberedayî nehêle wî
Di dawiyê de bexişand jê re xezîneyan
Û ew kir nav rêza kesên mirazhasilî”

Gelek ciyê mixabiniyê ye ku, piştî dayîk hemla xwe danî, ew mir. Lê, giregirên eşretan û serokên welat, di xwedîkirin û parastina vê stêrka gurr û geşê ku bi şev û bi roj li hêviya hemla dayîka wî bûn û demek dirêj bû hemû hêviyên xwe bi wî ve girêdabûn, xêretek nedîtî serf kirin. Dema ku zarok ket salên xwe yên kemilînê, wî bi rizayê dilê xwe ji xwe re mîr bijartin û danîn ser textê fermanrewatiya xwe. Bi wî awayî Emîr Bulduk di ciyê babê xwe de li ser textê mîrekiyê rûnişt, ket nav rewş û helwestek gelek baş û demek gelek dirêj bi dadmendî û bi însafî hukum kir. Piştî dema ku çû rehma Xwedê, kurê wî yê mezin li ciyê wî rûnişt.

Emîr Îbrahîm

Bû cînişînê babê xwe û wî jî wekî babê xwe deriyê çakî û qencyê li ber kelkê xwe vekir. Di dadmendî û sexîtiyê de ji gelek kesên berî xwe borand. Lê hê ciyê xwe bi tamamî germ nekiribû, ecelê mirinê lê kir gazi û koça dawiyê kir.

Emîr Mihemmed

Di ciyê babê xwe de li ser textê mîrekiyê rûnişt. Lê dewra wî jî dirêj nekêşa û bi ‘ecelê xwe mir. Sê zarokên kur li pey man:

1- Emîr Îsa: Piştî babê xwe desthilata Egilê girt destê xwe.

2- Teymûrtaş: Di dema babê xwe de walî û muhafezê Kela Baxinê û navçeyên derûdora wê bû. Fermanrewayên Paloyê ji nesla Emîr Teymûrtaş in. Em ê di şaxê duduyan de bi firehî li ser rewşa wan bisekinin.

3- Emîr Huseyîn: Li ser saxiya babê xwe waliyê Kela Berdencê û nahiya Çermokê bû. Fermanrewayên Çermokê ji nesla wî ne. Li gor rîwayetên hinek mezinan jî, Emîr Huseyîn kurê Emîr Mihemmed nîne, kurmamê wî ye. Lê li ser dewra Fermanrewatiya Emîr Mihemmed, jê re berpirsiyartiya hukumeta Çermokê û Kela Berdencê hatibû dan.

Belê, çi dibe bila bibe, em ê di şaxê sisiyan de bi îzna Xwedayê Padîşahê mezin, behsa Emîr Huseyîn û yên zarokên wî bikin.

Emîr Îsayê Kurê Emîr Mihemmed

Piştî babê xwe desthilat girt destê xwe û bû Fermanrewayê Egilê yê serbixwe. Bi bira û pismamên xwe re yekdil û lihevhatî bû. Bûyeran di riya siyasetê re û bi 'ezim çareser kirin. Heta mir bi xelkê û eskerên xwe re bi dadmendî û bi qencî hereket kir.

Dewletşah Begê Kurê Emîr Îsa

Ev emîrê han, li gor wesyeta babê xwe û bi alîkariya Eşîreta Mirdasî li ser textê Fermanrewatiya Egilê rûnişt. Demek welat bi dadmendî û bi însafî bi rê ve bir. Piştîre çû rehma Xwedê û kurê wî li ciyê wî rûnişt.

Emîr Îsa

Piştî mirina babê xwe rêvebirina Fermanrewatiya Egilê girt destê xwe. Di dema wî de bayê dadmendiye bi ser xelkê de hejiya û avahî û xweşî li hemû ciyê welat belav bû. Piştîre du zarokên kur li pey xwe hiştin û mir: Îsfendiya û Şah Mihemmed.

Şah Mihemmedê Kurê Emîr Îsa

Bi wî jêhatî û kêrhatiya xwe bû cînişinê babê xwe. Lê ev cîhana fanî gelek zû terk kir û pênc zarokên kur li pey wî man: Qasim Beg, Îsa Beg, Mensur Beg, Îsfehan Beg û Emîran Beg.

Qasim Begê Kurê Şah Mihemmed Beg

Di mêrxasî, zanatî, edebiyat, exlaqxweşî û karakterçakî de yekane û birêz bû. Di desthilatdariya sipehî, di rêvebirî û dilxweşkirina xelkê de

şêresîwarê meydanê bû. Ji aliyê hemû kesî ve bi tiliyan dihat nîşandan û di nav Fermanrewayên Kurdistanê de yekê emsalê wî tunebû. Di dema saltanata Fermanrewayên Aqqoyuniyan de nav û dengê wî belav bû û qîmeta wî zêde bû. Ev, awakî wisan pêşde çû ku, Aqqoyuniyan ew kirin fermander û lalayê zarokên xwe. Ji ber vê jî di nav xelkê de bi leqeba “Lala Qasim” dihat naskirin.³⁴⁰

Bûyerek bi nav û deng ê ku di vî warî de tê gotin, ev e: Dema ku Şah Îsmail, di sala 913’yê koçî (1508ê z) de Diyarbêkrê girt, Lala Qasim bi tu awayî îtaeta wî nekir û serî li ber netewand; tam eksê vê muxalefeteke gelek xurt li hemberî wî meşand. Şah bi vê helwestê wî gelek êşiya û ji ber vê, di bin fermanderiya Xan Mihemmed Ustaclû de leşkerekî giran şand ser wî, Kela Egilê jê sitand û da destê Mensur Beg ê yek ji wan fermanderên Qizilbaşan. Kela Egilê heft salan di bin zulm û zordestiya desthilata wî de ma. Piştî, piştî Şerê Çaldiranê bi alîkarî û piştgiriya Sultan Selîm Xan, Lala Qasim Egilê paş de sitand û vegeriya ser wezîfeya xwe ya jê re mîrate mabû.

Li gor rîwayetekê: Li ser dewra Qerexan,³⁴¹ Lala Qasim bi fend û hîlek nesehkirî Kela Amedê ji destê Qizilbaşan derxist û da destê Mehmed Paşa yê Mîrêmîranê Diyarbêkrê.³⁴² Ji ber vê, li ser dewra Osmaniyan nav û dengê wî gelek belav bû û qîmeta wî zêde bû. Piştî bêyî tu zarokên kur li pey xwe bihêle, çû rehma Xwedê. Ji ber vê, li ser wesiyeta wî desthilata hukumeta wî ji biraziyê wî Murad Beg re hat dan.

Murad Begê Kurê Îsa Beg

Li gor wesiyeta mamê wî û bi fermana Dîwana Sultan Suleyman Xan rêvebirina hukumeta Egilê jê re hat dan. Murad Beg, hukumdarekî gelek dîndar, ji Xwedêtirs, bi dadmend, nerm, geldost, ji biçûkan bigir heta mezinan dilvekiriyê hemû kesan, ji giregiran heta kesên di rêzê de, kesên dût û yên nêzik hemû kes razî dikir. Li nêzîkî gumbeta mamê xwe Qasim Beg tekyayek mezin ava kir. Li rexê wê jî xan û qonaxek da avakirin. Her roj xwarin dida rêwiyên ku tê re derbas dibûn. Ev tekyaya han a xêrê, tenê riya qonaxek ji bajarê Amedê dût e û bi navê Xana Şerbatin tê naskirin. Çend salek bi vî awayî bi pakî, xweşî û bi ser û berî dewra xwe derbas kir, piştî ji vê dinêya bê peyman bar kir û bû mêvanê mêvanxaneya Beheştê. Du kur li pey man: ‘Elîxan û Qasim Beg.

Herdu bira di pey hev de bûn mîr. Lê ji wan yekî jî mezintiyê baş tam nekirin û di temenên xwe yên nazik û ciwan de gula wan çilmisî û dinêya pîr bi ciwanî terk kirin.

Du kurên Qasim Beg hebûn. Cehfer Beg û Xezenfer Beg.

Cehfer Beg

Di temenê xwe yê biçûk de li ser fermana Sultan Selîm Xan bû Fermanrewayê Egilê. Niha ku tarîx 1005ê koçî ye, Cehfer Beg dimîne û 25 sal e ku kar û barên Egilê dimeşîne.

ŞAXÊ DUDUYAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN PALOYÊ DE YE

Wekî di behsa Egilê de derbas bû, nesla Fermanrewayên Paloyê diçin digihîjin Emîr Teymûrtaşê kurê Emîr Mihemmedê kurê Emîr Ibrahimê kurê Emîr Bulduk.

Emîr Teymûrtaş

Ev emîrê han, bi merdî, qencî, payebilindî, di nav emsalên xwe de mêr, di sergiraniyê de bi nav û deng hatiye naskirin. Xwedî fikrên bi îsabet û tedbîrên saxlem bû. Bi kurtî, bi xwe gelek bi dadmend, bi însaf û ji hemû kesan re qencîxwaz bû. Dema ku roja babê wî mir û wî rikêfên rêvebiriyê di destên xwe de dîtîn û heta çavên xwe li vê cîhana han dan hev, di temamên rojên desthilata xwe de, li ser rêç û rêvebiriyek baş meşiya. Dema ku mir, zarokek tenê li pey ma.

Mîr Hemze Beg

Li ser pêşniyar û muwafeqeta serokên qewmê xwe û giregirên eşîretan, di ciyê babê xwe de li ser textê desthilatê rûnişt. Wî ji çar zarokên kur li pey xwe hiştin û mir: Huseyîn, Yaxmur, 'Elî û Rustem.

Huseyîn Begê Kurê Mîr Hemze

Bi serfirazî û serbilindî ji babê xwe mîrata fermanrewatiyê sitand. Ew bûyerên xwînavî yên dîrokî ku bûne sebebê xerabûna Dewleta Aqqoyunî, di dema wî de qewimîn û di temamê wilayeta Diyarbekrê de keşmekêşî hakim bû. Huseyîn Beg, ji vê firsetê îstîfade kir û êriş bir ser Kela Erganiyê û xwest wê ji Tirkmenan bistîne. Lê, 'ecel firset neda, hê fêkiyên hukumdartî û saltanatê jê nekiribûn, meygêrê mirinê qedeha wî tijî kir û peymana ku pê re hebû, betal kir. Ji ber ku ew di şer de hat kuştin, tu nesil li pey wî neketin, biraziyê wî Cimşîd li ciyê wî li ser textê desthilatê rûnişt.

Cimşîd Begê Kurê Rustem Beg

Tê gotin ku, Cimşîd Beg, di destpêkî de û hê mamê wî sax, di bin xizmeta Xalid Begê Pazûkî de bû. Rojek, dema ku bi Xalid Beg re diçe nêçîrê, teyrek Xalid Beg ê nêçîrê fir daye û ber bi asîmanan bilind bûye;

bi awakî wisan bilind bûye ku êdî ji ber çav wenda bûye. Bi vê fira wî êdî herkesî hêviya xwe ji vegera wî biriye. Dema ku ew di vî halî di mûlaheza vî teyrî de ne, lê dinêrin ku qasek şûn de teyr dixuyê, xwe nizim dike û tê xwe li ser serê Cimşîd Beg datîne û divênîşe. Li ser vê, Xalid Beg û giregirên pê re, vê bûyerê nîşana taliheke sipehî û baş hesabandine û wiha gotine: “Dê di gelek nêzik de dewletek mezin bi destê wî bikeve û dê dinê berê xwe bide wî.” Piştî çend roj bi ser vê bûyerê re derbas bûne, bi rastî jî rastiya vê falê derketiye.

Şîir:

“Hemû falên ku koka wan leyz e
Dema stêrk bi ser de biçê, bêguman rast derdikeve”

Wekî berê ji behs hat kirin, mamê wî mir û desthilata Paloyê ket destê wî. Cimşîd Beg, bi rastî jî mirovekî dinyadîtî, di rêvibirinî û meşandina kar û baran de xwedî tecrube, xwediyê asoyek fireh û siyasetek baş bû. Dema ku mir û fermanrewayên bi nav û deng ên Kurdistanê çûn îtaet û sêdaqeta xwe ji textê Sultan Selîm Xan re pêşkêş kirin û li dijî Fermanrewayên Qizilbaşan li ba Osmaniyan cî girtin, ew jî di nav wan de bû û wî jî guharên koletî yên Sultan kirin guhê xwe û Sultan, ji bo ku wilayeta Paloyê ya jê re mîrate mayî paş de bistîne, alîkariyek gelek hêja dayê. Wê çaxê berpirsiyarê Paloyê yekî navê wî Tirkmen Erebaş bû. Cimşîd Beg, vê wezîfeya han gelek bi tekûz û baş bicî anî û bi hêzên xwe yên taybetî ve gelek caran li dijê vê civaka han şer kir; di dawiyê de ew kesên wilayeta wî xesp kiribûn jê derxist, bi vî awayî mîrat û jêmayên bab û bapîrên xwe sitand û hukmê xwe li wir damezirand.

Çîrokek ecêb a li ser wan deman tê gotin ev e: Di şerekî di navbera Cimşîd Beg û Tirkmenan de, eskerekî Tirkmenan şûrekî li serê xortekî Cimşîd Beg dixê û nivê kasa serê wî difirîne û nivê din jî bi mejî ve vekirî dimîne. Li ser vê, cerrah nivê kasa şerekî tînin û bi wê nivê mayî ve didrûn. Qasek şûn de ew bi hev ve dikelin, tu derz tê de namînin û hetta pîrç jî pê ve tê. Ew mirov bi wî awayî demek dirêj dijî, heta tê gotin çend zarokên din jî jê zêde dibin. Her çend, li vir ciyê nivîsandina vê çîrokê nîne; lê pîrên dîroknasan gotine: “Eger hûn rastî bûyerên ecêb û seyr bîn, bi ser de gav nedin.” Min jî da ser rêça wan.

Bi kurtî, piştî Cimşîd Beg hevsarên desthilata wilayeta Paloyê kirin destê xwe, bi zîrekîtiya xwe karîbû meyla Sultan û wezîrên Dewleta Osmanî û giregirên dewletê ber bi xwe ve bîne, bi rêk û pêkî dostiyê bi

wan re dayne. Wisan kiribû ku padîşahên xwedî şikur û sultanên payebilind, bi dil û giyan bûbûn hogirên wî, bîr û baweriya xwe bi wî anîbûn û ew dilsozên xwe yê herî rast dizanîn. Ji ber vê yekê, dema ku Gazî Sultan Suleyman Xan ji bo îstîla û fetha Îranê di Kurdistanê re derbas dibû, ji bo muşawêre û îstîfadekirina ji tecrubeyên wî, ji nav hukumdar û mîrên Kurdistanê ew ji xwe re wekî muşawir helbijart. Ev herdu beytên Farisî, gelek li qabîliyet û mîzacên Cimşîd Beg tî:

“Qenc ew e yê tu qenc dizanî
Çunkî tu riya eqil û qelbê yî

Wekî sedefê bêdeng, lê tijî ji nûkteyan
Her çend derveyê sedefê hestî, lê hundur mircan”

Ew fikir û nêrinên ku wî pêşkêşî Sultan dikirin, hemû ji aliyê Sultan ve dihatin teqdîrkirin. Dema ku Sultan êrişê Îranê kir, di saya van fikran de gelek cî sitandin. Bi rastî Cimşîd Beg xwediyê serwetek mezin, hişyariyek zêde û zekawetek nedîtî bû. Xwe gelek bi xelkê dabû hezkirin, heta tu ji Xwedê bixwazî xêrxwaz, destvekirî, henekker û xemxwar bû. Tê gotin ku; hemû salê, ji keriyên pezên xwe yên xumalî ji bo firotinê 3 hezar nêriyên sê salî dişand Helebê. Qasê vê hejmara han jî bizin dişandin. Bi serê her yek bizinê ve nalekî hespan girê dida. Bi wê yekê ku dema ev nalên han berhevê ser hev dibûn, girana hiya wan nêzikî girana hiya barê 40 deveyan bû.³⁴³ Her sal 10 hezar diketin destê wî. Ji bilî vê zêdeyên ji heywanên ziraetê yên din, çêlekan jî têkin ser van, vêca hûn bifikirin û muqayese bikin.

Bi kurtî, wê çaxê di Kurdistanê de, bi hejmara zêde yên xizmetkar û îhtîşama xwe, di xwedibûyîna perên zêde û serweta giran de kesekî nedikarî serî bide wî. Di Paloyê de, gelek avahiyên xêratê yên wekî kele û medreseyan da avakirin; ji mesafeyên gelek dûr ji kele û qesebeyê re avanî. Piştî li ciyekî yê navê wê Demirqapî, karwanserayek fireh da çêkirin. Ew kesên rêwîti û karwanî dikirin, havîn û zivistanan li wir disitirîn.

Cimşîd Beg, gelek salan jiya û rojên jiyana wî dirêj bûn, ji sed salan derbas bû û gihişt sinorê xwe yê tabîî. Şêst salên wî, di fermanrewatiya serbixwe ya Paloyê de derbas bû. Bi vê jî nema, bi ser vê de jî, ji Gazî Sultan Suleyman Xan, ji bo teyîda mulkê wilayeta xwe û piştî wî, ji bo ku zarokên wî jî mafê xwe yê bi ser mulkiyeta vê wilayeta han de biparêzin û ev heta hetayî ji neslek bikeve destê neslekî din, fermanek derxist. Ji bilî

vê, di vê fermana han de, le'netê li wan kesên ku ziddê naverok û hukmên vê fermana han derkevin, dikir.

Li ser saxiya xwe, Huseyîn Xan Begê* kurê xwe kiribû cînişînê xwe û di dawiyê de ji melbenda nexweşî û cefayê bar kir û berê xwe da diyarê hêmini û rehetiyê.

Şî'r:

“Her çend rojan carekê ev seraya duderî
Dibe wekî mala xwediyekî din
Ev dêra bi raxistinên kevin hatî raxistin, tenê karwanseray e
Mirovê bi aqil dilê xwe girê nade bi karwanserayê
Her tim adetê vê cîhana bêwefa ye:
Pêşî şêrînî dide piştire jehir”

Pênc zarokên kur li pey Cimşîd Beg man: Huseyîn Xan Beg, Hesên Beg, Hemze, Teymûrtaş û Dewletşah. Ji van Huseyîn Xan Beg û Hesên Beg, ku em ê piştire behs bikin, li ser textê hukumdartî û mîrekiyê rûniştin. Heçî rewşa kurê sisiyan Hemze Begê ye jî, di despêkî de ji aliyê dergahê saltana Osmanî ve bi wezîfeyek re zeametek 40 hezar aqçe jê re hat dan. Lê piştire, ji bo ku gelek guneh kirin, ji aliyê babê wî ve navê wî ji nav rêza xanedaniyê hat derxistin. Zarokekî kur ê navê wî Rustem Beg li pey wî ma. Rustem Beg, piştire bi naveberiya Serdar Mistefa Paşa, bi mercê ku di bin parêzgeriya wilayeta Şêrwanê û maiyeta Wezîr Osman Paşa de be, wezîfeya Fermanrewatiya Paloyê jê re hat dan. Piştire di Şerê Şemaxî yê bi Eres Xan re çêbû, bi destê Qizilbaşan hat kuştin.

Kurê Cimşîd Beg ê çaran Teymûrtaş jî, di zemanê babê xwe de rêvebiriya Sancaqa Xarpûtê (Xarbud) a girêdayî Diyarbekrê dikir. Piştire Teymûrtaş çû rehma Xwedê û du zarokên kur li pey xwe hiştin: Allahwêrdî û Asil.

Kurê Cimşîd Beg yê pêncan** Dewletşah Beg, hê li ser saxiya babê xwe, bi zeametek 40 hezar aqçe, wezîfeya muteferriqiya Sultan dikir. Piştire wî jî du zarokên kur ên navên wan Yûsif û Ehmed li pey xwe hiştin û çû rehma Xwedê.

* Ev Huseyîn Xanê han, di du nusxeyên din de Huseyîn Can e. -M. 'E. 'E.

** Di wergera Tirkî de kurê sisiyan e. Di Farisiya wê û wergera Soranî de kurê pêncan e. -Z. A.

Huseyîn Xan Begê Kurê Cimşîd Beg

Wekî ku berê jî derbas bû, babê wî hê di saxiya xwe de rêvebiriya hukumeta xwe dabû destê wî. Piştî babê wî mir, ji aliyê Dîwana Sultan Suleyman Xan ve, di derheqê fermanrewatiya wî de fermanek saltanatê derket. Bi vî awayî ew bû fermanrewayê serbixwe yê Eyaleta Paloyê û ji dût û nêzîk ji herkesê re digot: “Tenê ez heme, kesek di ser pozê min re tune.” û bi vî awayî nav û dengê wî belav bû. Lê, vê yekê, bi hevsarê hukmê desthilatê di dest de û bi dadmendî kir û bi van herdu wesfên xwe, temamê xelkê eyaletê, hemû kesên di bin emrê xwe de, biçûk mezin, feqîr dewlemend herkesê memnun kir. Nav û dengê dadmendî û evîna wî ya ji xelkê wî re belavê temamê asoya cihanê bû. Di merdîtî û qencîxwaziye de li ser rêça babê xwe meşîya û bi van xesletên xwe yên sîpêhî, di seranserê Kurdistanê de, heta di Iraq û Hîcazê de jî bû alayeke tekane. Dewra wî ya geş û rojên wî yên dilxweş dirêj nekêşan. Piştîre bi ecelê xwe mir û zarokek wî yê kur ê navê wî Mehmûd hebû. Lê, Mehmûd mirovekî aqil-sivik bû û bi kêrî fermanrewatiyê nedihat. Ji ber vê, serekeşîretên Eyaleta Paloyê, kesên perpirsiyar ên li ser karûbaran, xwestin ku birayê wî Hesên Beg desthilatê bigre destê xwe.

Hesên Begê Kurê Cimşîd Beg

Ev beg, piştî mirina birayê wî Huseyîn Beg, li gor fermana sultaniyê ya ji aliyê Dîwana Sultan Murad Xan ve hatî derxistin û bi yekdengiya serokeşîret û berpirsiyaran li ser textê Mîrektiya Eyaleta Paloyê rûnişt. Ew sê salên fermanrewatiya wî bi dadmendî, bi însafî û bi memnuniyeta girsên xelkê û tebeqeyên re'ya derbas bûn. Di sala 986^ê* koçî (1578'z) de, dema ku Mistefa Paşayê Serdar ji sefer û şerê Şêrwanê vedigeriya, du zarokên kur ên navên wan Suleyman Beg û Muzeffer Beg li pey xwe hiştin û mir.

Suleyman Begê Kurê Hesên Beg

Piştî mirina babê wî, Mistefa Paşayê Serdar, Fermanrewatiya Paloyê da destan. Lê, bi alîkarî û îşareta Mehmed Paşa yê Wezîrê Mezin, fermana sultaniyê ya vê wezîfeya han, ji aliyê Dîwana Sultan Murad Xan ve, bi çend mercan ji Yûsif Begê kurê Dewletşahê kurê Cimşîd Begê re derket. Ev rewşa han bû sebeb, di navbera Suleyman Beg, ku dixwest vê hukumeta han tenê bi serê xwe bimeşîne û Yûsif Beg de şer û qirên derkeve û çend salan xwîn birije. Lê xelk terefdarê Suleyman Beg bû û mecal

* Di wergera Tirkî de ev tarîxa han 978^ê koçî ye û şaş e. Di wergera Soranî û Farisiya wê de 986^ê koçî ye. -Z. A.

nedan Yüsif Beg ku ew xwe têkelî nav kar û barên eyaletê bike. Lê halbu-
kî, Yüsif Beg xortekî gelek bîaqil, zîrek, zana û bîdeb bû. Di mêr û mêr-
xasiyê de wekî Rustem, di merdî û qenciyan de wekî Hatem bû. Lê çi
heye, wekî şair gotiye, zeman maka hemû tiştên nedîtî ye:

“Felek hevsarê mirazê dide destê kesên cahil
Qebebetê te jî ew e ku tu xwediyê fezîlet û zanist î”

Di dawiyê de Yüsif Beg, ji wan temamên wesfên xwe bêpar, bi naçarî
li deriyê gelek nemerdan, zaliman, bêşerefan xist û destên wî li ber singê
wî man. Ji ber ku tişteki wisan di destê wî de tunebû ku çavên çavbirçyan
pê tama bike. Di nav dîwan û meclisan de rê jê re nehat dan. Kul û dax
dan ser dilê wî û rojên jiyana tarîtiyê bi ser de hatin û bi mirinê ji vê
nedametiye rizgar bû.

Piştî wî, wezîfeya fermanrewatiyê eynî bi wan mercên ku pê dabûn
qebûl kirin, ji birayê wî Ehmed Beg re hat dan. Ehmed Beg jî rojên xwe bi
şer û dijminatiya bi Suleyman Beg ya bi destxistina hukumetê ve derbas
kirin. Ev rewşa han bû sebeb ku xwîna gelek terefdarên herdu milan ên
kesên ji eşîretên vê wilayeta han birije. Hemû ew hewl û têkoşînên
Ehmed Beg ên di riya van hêviyên xwe de serf kirin, di valatiyê de çûn.
Felek tu carê jê re nebû yar û li rûyê wî nekenî.

Şîrîr*:

Gelek caran heye stêrka bêfaman geş e
Lê çiqas zîrek û famdar jî be, dema bext reş e

Kor, ji tarîtiyê hat û nehat
Koş û lep tiji ji giya û nebat

Nayên ber çavên wî mîr û newêr
Zora geniyê pere dertînin li jêr

Di netîceyê de, di sala 1001ê koçî (1593'yê z) de rî'ayeta daxwaza
Sultan û eleqeyên jê re dayî nîşan kir, mecbûr ma çû Asîtaneyê û li wir
bicî bû. Li wir bi newxeşiya webayê (rişane) ket û çû rehma Xwedê.
Hukumeta Paloyê jî bê berhelîst di destê Suleyman de ma.

* Ev şî'ira han di wergera Tirkî de tune. Lê di Farisiya wê û wergera Soranî de heye. Min ev ji
wergera Soranî girt. -Z. A.

ŞAXÊ SISIYAN

DI DERHEQÊ BEGÊN ÇERMOKÊ DE YE

Wekî me pêş de jî behis kiribû, Emîr Mihemmed, Kela Baxinê da kurê xwe Emîr Teymûrtaş û Kela Berdencê jî dabû Emîr Huseyîn. Li gor riwayetekê, Emîr Huseyîn kurê Mîr Mihemmed e û li gor riwayetek din jî kurmamê wî ye. Lê, dixwaze bila kurê wî be û dixwaze jî bila kurmamê wî be, Emîr Huseyîn, demekê ev keleya han parast û piştî zarokek kur li pey xwe hişt û mir.

Emîr Seyfedîn

Ev mîrê han, piştî babê wî mir, bû cînişinê wî. Desthilatek sipehî damezrand û piştî wî kurê wî Şah Yûsif li ciyê wî rûnişt.

Şah Yûsif

Ev mîrê han, piştî mirina babê xwe bû cîgirê mîrata wî. Hukmekî baş meşand, bi serfirazî û liyaqet desthilata xwe bi rê ve bir. Piştî mir, kurê wî Welat Beg li ciyê wî rûnişt.

Welat Beg

Ev mîrê han li ciyê babê xwe rêvebiriya welat girt destê xwe. Piştî wî jî Şah 'Elî Beg ev wezîfe girt destê xwe.

Şah 'Elî Beg

Bû serokê eşîret û qebîleyan. Piştî ku mir, ev karê wî yê giran ket destê Îsfendiyar Beg. Piştî Isfendiyar Beg jî desthilat ket destê Bayindir Beg. Piştî ew jî mir, ciyê wî jî aliyê Mihemmed Beg ve hat tijîkirin.

Mihemmed Beg

Piştî ku Mihemmed Beg wezîfeya fermanrewatiyê girt destê xwe, navçeya Çermokê ji Qizilbaşan rizgar kir û ew jî, wekî bab û bapîrên wî kiribûn, xist bin desthilata xwe. Piştî jî Sultan Selîm Xan, di esnayê sitandina Diyarbekrê de, di derheqê mulkiyeta xwe ya li ser van ciyan de, fermanek sultaniyê bi dest xist. Ev fermana han jî aliyê fermanek Sultan Suleyman Xan ve jî hat teyîdkirin. Ji wê tarîxê heta niha, navçeya Çermokê girêdayê eyaletên ku jê re mîrate mane. Lê xeraca Xiristiyânên li wan deran, aîdê Dîwana Mal (Darayî) ya Diyarbekrê ye û vê xeracê her sal teslîmê Xezineya Amedê dikin. Niha jî rêvebirî û hukumet di destê Mihemmed Beg de ne.

BEŞA SISIYAN

DI DERHEQÊ BEGÊN SASONÊ DE NE KU VAN DAWÎYAN BI NAVÊ “FERMANREWAYÊN HEZZOYÊ HATINE NASKIRIN

Ji aliyê ew kesên zanyariya wan li ser kûrahî û zerafeta dîrokê heye, yên senêta edebiyatê û ûsluba axaftinê dizanin, riwayet dikin ku; eslê Fermanrewayên Sasonê digihîje Fermanrewayên Kisrayê. Lê, ew riwayeta di vî warî de ya herî rast ew e, ku ew kurmamên Fermanrewayên Bedlîsê ne. Di eslê xwe de ev, du birayên navên wan Izzeddîn û Diyaeddîn bûn. Ji Xelata merkeza herêma Êrmeniyana hatin Bedlîsê û bajarê Sasonê ji mirovekî Gurcî yê navê wî Tawît sitandin; rêvebirina kar û barê wê Izzeddîn girt destê xwe. Dê behsa teferruata vê kurtiya han di mijara Fermanrewayên Bedlîsê de bê kirin.

Ji bo ku Kurd gotina “Izzeddîn” di lehçeyên xwe yên taybetî de bi awayê “Azzîn” telafuz dikin, fermanrewayên vê navçeya han jî bi leqeba Azzanî hatin naskirin.³⁴⁴ Di dema îstîlaya Kela Sasonê de, gelek kesên ji Eşîreta Rojkî li wir bicî bûn. Qewmê li vir yê kevin ji çar qebîleyan pêk tê: Şêroyî,³⁴⁵ Babusî, Susanî û Timoqî. Ev fermanrewayên han, ji bo ku bi serketin nahiya Erzenê³⁴⁶ jî kirin ser mulkiyeta ji wan re mîrate mabû, Eşîretên Xaldî, Dêrmexarî, ‘Ezîzan ên ku ji eşîretên Hesenkêfê bûn û li wir rûdiniştin, bi xwe ve girêdan.

Fermanrewayên Sasonê, di nav Fermanrewayên Kurdistanê de, bi mêr û mêrxasî, bi merdî û bi alîcenabtiyên xwe bi nav û deng in. Ew, di rojên şer û hawarên giran û di desthildanî de tu car paş de nemane û her wext ji emsalên xwe serkevtîtir bûne. Ji bilî vê, her wext bi fermanrewayên

mezin û sultanên payebilind re riya bi wan re derbaskirin û siyasetê dane pêşiya xwe. Ji ber wê ye ku, di esnayê êrişên dewletên wekî Aqqoyunî, Qizilbaş û Osmanîyan ên li pey hev Kurdistanê kirine bin bandoriya xwe, ew tim û tim girêdayî vê siyaseta xwe ya eqilane û maqulane man û bi vî awayî ji zanîne welatê xwe ji êrişên muhtemel yên ku dê bihatana ser wilayeta wan biparêzin. Heta bawermendî û evîna van dewletan jî qazanc kirine.

Di nav van hukumdaran de yê di nav xelkê de nav û dengê wan belav bûye û hatiye naskirin, Mîr Ebûbekir bû. Du kurên wî yên hişyar li pey wî man: Xidir Beg û ‘Elî Beg.

Xidir Begê Kurê Mîr Ebûbekir

Piştî mirina Mîr Ebûbekir bû cînişîne wî. Demek gelek dirêj bi ser de derbas nebû, ecelê pêşîra wî girt û koça diyarê axretê kir. Ji ber ku tu nesil pey neketin, meqamê xwe yê bilind ji birayê xwe re hişt.

‘Elî Begê Kurê Mîr Ebûbekir

Piştî mirina birayê xwe Xidir Beg, bi riza û yekdengiya serokeşîret û serokqebîleyan desthilatê girt destê xwe. Lê, ji bo ku di kêf û sefayê pêş de çû, bi xortan re rabû û rûnişt û dest pê kir hemû wextê xwe bi keçên dengxweş re derbas kirin; heta tu bêjî ket nav kurahiya şahîne, leyz û sazan. Ev rewşa han, heta stêrka Şah Îsmailê Sefewî li Îranê ber bi geşbûnê ve çû û nav û dengê wî belavê asoya cîhanê bû, bi vî awayî dewam kir. Piştîre mîr û fermanrewayên Kurdistanê berê xwe dan rê û baz dan çûn Seraya Şah. Lê, Şah Îsmail, fermana girtina van mîran da û welatên wan ên ji wan re mîrate mane jî xist ser welatê xwe. Lê şêla vî Şah ‘Elî Begê han, bi Şah re qedandin û siyasetkirin bû. Ji bo ku sernerim û meyla wî bi ser zewq û sefayê bû, gelek teqdîra Şax qazanc kir. Ji ber vê yekê jî, bû yek ji wan hogirê herî nêzîk ê Şah û bi şev û bi roj ji meclisa wî xalî nedibû.

Ji bilî vê, ‘Elî Beg xebitî benên dostaniya di navbera xwe û Şeref Begê Fermanrewayê Bedlîsê de qewî bike; keça xwe da wî.* Şeref Beg muameleyek ku kur bi babê re dike, pê re kir. Vê rewşa han, dostî û evîna ji dil û can a di navbera wan de xurt kir.

Piştîre, ‘Elî Beg sê zarokên kur ên navên wan Mihemmed Beg, Xidir Beg û Şah Welî Beg li pey xwe hiştin û bi ecelê xwe yê tabîî mir.

* Wergera Tirkî şaş e, çûnkî dibêje “xuşka xwe pê re zewicand”. -Z. A.

Xidir Begê Kurê ‘Elî Beg

Dema ku ‘Elî Beg bi kurê xwe Mihemmed Beg* re li Tebrîzê li Seraya Şah Îsmâil bû, çû rehma Xwedê. Li ser vê, serokeşîret û giregirên qebîleyan kurê wî yê din Xidir Beg ji bo serokatiya xwe helbijartin. Lê, Şah Îsmâil wezîfeya Mîrektiya Sasonê ji Mihemmed Beg re dabû û di vî warî de fermanek jî derxistibû. Em ê piştî behsa wan bûyerên ku di navbera herdu birayan de qewimîn bikin.

Birayê sisiyan Şah Welî Beg,** hê dema saxiya babê xwe de, di salên bihara jiyana xwe de çû rehma Xwedê û niha kurekî wî heye û navê wî Mîr Ziyadîn e.

Mihemmed Begê Kurê ‘Elî Begê Sasonî

Dema ku piştî mirina babê wî, birayê wî Xidir Beg ji aliyê serokeşîretan ve ji bo textê desthilatê hat helbijartin, Mihemmed Beg naçar ma bi grûbek mirovên xwe ve xwe bavêje ber serderê Sultan Selîm Xan. Wê navê re, Sultan ji bo Misrê fetih bike û ji destê Çerkezan bistîne li ser rê bû. Di van şerên bi Çerkezan re, serkevtin û zafer para Sultan Selîm ketin. Di van şer û qirênan de ji Mihemmed Beg mêr û mêrxasiyên nedîtî sadir bûn. Xwe diavêt nav xeterên mezin û sef û rêzên li pêşiya xwe diqelaştin. Di dawiyê de, tam ew roja Çerkez şikestin û bi tevayî ji holê rabûn, gelek giran birîndar bû. Du roj di nav birîndaran de ma û bi awakî bêhiş hat dîtîn. Wezîran, giregirên dewletê rewşa wî pêşkêşî Sultan kirin. Li ser vê, ferman hat dan ku li ser hesaba Sultan û ji aliyê hekîm û cerrahan ve lê bê nêrîn. Wezîran gelek eleqe nîşan dan û piştî jî ji bo ku pêşkêşî Sultan bikin û lê bixebitin ku ji aliyê wî ve bên qebûlkin, jê xwestin ku ka gelo daxwazên wî ji Sultan çine. Wî jî daxwaza Eyaleta Sasonê kir û ji bilî vê nahiya Erzenê ya hemû wextê çavkaniya şer û gêjiyên di navbera Fermanrewayên Sasonê û Fermanrewayên Hesenkêfê de bû, têxin ser vê eyaletê. Bi vî awayî, bêsekin ji bo cîbicîkirina temamên daxwazên wî ferman derket.

Li ser vê, Xidir Beg bi xweşî û bi rizayê dilê xwe dest ji fermanrewatiyê kêşa û bi wezîfeyek a li wilayeta Hezzoyê razî bû. Piştî ku qasek li wir ma, çar zarokên kur li pey xwe hiştin û mir. Navên kurên wî ev in: Sultan Mehmûd, Ehmed, Yaqûb û Mihemmed. Sultan Mehmûd bi ecelê xwe yê tabî mir. Yaqûb Beg jî, di sefera Gurcistanê ya di sala 992’yê koçî (1584’ê z)

* Di wergera Tirkî de Ebûbekir Muhammed Bey derbas dibe, rastiya wê divê Muhammedê kurê Ebûbekir be. Di Farişî û wergera Soranî de wekî li vir tenê navê wî hatiye nivîsandin, yanî Mihemmed Beg. -Z. A.

** Di wergera Tirkî de Şah Alî Beg derbas dibe. Divê Şah Welî Beg be. -Z. A.

de, dema ku leşkerê Mehmed Paşa yê Mîrêmîranê Amedê li Kilisa-i Muxran a girêdayî Tiflîsê li hemberî leşkerê Qizilbaşan û Sema'unê Gurcî şikest, di vegerê de li Geliyê Tumanîsê hat kuştin. Em ê piştî di mijarên din de bi dirêjahî behsa serpêhatiyên Ehmed û Mihemmed Beg* bikin.

Belê bi kurtî, Mihemmed Beg bêyî bi tu kesekî re şer û qirênan bike, bû Fermanrewayê Sasonê yê yekane. Lê Melik Xelîl ê hukumdarê Hesenkêfê di dana nahîya Erzenê de sistî kir; bi ser de jî wê bi muhîmat û bi mirovên xwe teqwiye kir û piştî ku ji nû de restore kir, parastina wê xurttir kir. Di dawiyê de, Mihemmed Beg bi alîkariya Şeref Xanê Fermanrewayê Bedlîsê û Şah 'Elî Beg ê Fermanrewayê Cezîrê, meşîya ser Kela Erzenê û ew xera kir û ji destê mirovên Melik Xelîl sitand.

Piştî ku Mihemmed Beg 17 salan hukum kir, şeş zarokên kur ên navên wan Suleyman Beg, Bahaeddîn Beg, Saruxan Beg, Xan Budaq Beg, Huseyîn Beg û 'Elî Beg li pey xwe hiştin û mir. Hersê kurên wî yên destpêkî, piştî babê xwe, di pey hev de desthilatê girtin destê xwe. Ji Huseyîn Beg, kurekî navê wî Hesên Beg ma. Hesên Beg, piştî kuştina mamê wî Saruxan Beg ku kurê wî Mihemmed Beg desthilatê girt destê xwe, bi wî re ket nav şer û qirênan û dijmintiya di navbera wan de pêş ket û hat çiyek ku êdî şûran li hev bikêşin. Lê, Ferhad Paşayê Serdar destê alîkariyê dirêjê Mihemmed Beg kir û Hesên Beg bi sê kurên wî ve da girtin. Piştî ew teslîmê Mihemmed Beg kirin û wî jî emrê kuştina tevan da.

Murad Begê kurê Budak Beg jî, di sefera Gurcistanê de wenda bû û hê niha jî nehatiye dîtin. Tenê niha du kurên wî yên navên wan Bahaeddîn û Budak hene. 'Elî Begê kurê Mihemmed Beg ê şeşan jî, hê di saxiya babê xwe de mir û tu nesil jê neman.

Suleyman Begê Kurê Mihemmed Begê Kurê 'Elî Beg

Ev mîrê han, piştî mirina babê xwe, bi fermaneke Sultan Selîm Xan a di sala 927ê koçî (1521ê z) de derxistî, li ser textê Mîrektiya Sasonê rûnişt. Nahîya Erzenê jî bi riya zeamet re ji birayê wî Bahaeddîn re hat dan.

Suleyman Beg, mirovekî gelek bikêrhatî, sergiran, merd, destvekirî û mêr bû. Duruşmê padişahan dida. Bi wî perrê serbilindî û çavtêriyê jiya, tu wextê serê xwe li ber tu mexlûqatî netewand, di merdîtî û nandarî de ji hemû kesê borand. Dema ku Sultan Suleyman Xan Bexdad û Bedlîsê girt û ji Geliyê Kîxindûrê derbas bû, xêvet û baregaha xwe li Deştê Erzenê danî, ji ber sewm û dehşeta wî teyran pûrtên xwe werandin, siwarên

* Di wergera Tirkî de Mehmûd Beg hatiye nivîsandin, divê ev Mihemmed Beg be. -Z. A.

kehêlan bê taqet û mecal man, deşt û çîyan ji tirs a wî serên xwe kirin ber xwe, stêrkên asîmanan ecêbmayî man, lê Suleyman Beg qet îstîfa xwe xera nekir, mûyên wî jî nehejiyan, wekî polayê li Sasonê ma, jê nexwar û qasê serê derziyê ji xwînsarî û sergiraniya xwe wenda nekir. Xwarin û pêwistiyên leşkerê wî ji Sasonê jê re şand, bi riya raspardan re xêrhatinê lê da û xwe neavêt ser şîpana wî û serderê bilind maçî nekir. Heta nehişt Şemseddîn Begê Fermanrewayê Bedlîsê yê neheqî lê hatî kirin jî pê re biçe Meletyeyê.

Suleyman Beg, gelek hez ji kêf û zewqan dikir, ji ber vê ketibû nav kûrahiya sefahetê. Bi şev û bi roj guhên xwe dida kilaman û meqam û dengên dilşewitî. Çaraliyê wî bi hûrî û melekên hatibûn rapêçan û kar û kespê wî vexwarin bû. Piştî sorik derxistin û tu zarokên kur li pey xwe nehiştin û çû rehet û mexfîreta Xwedê. Şîr:

“Çûn li ku tas û kaseya wî?
Çi hat bi çarenivîsa wî û serpêhatiya wî?
Tu kesek heyata ebedî nedîtiye
Tenê ew ji bo Xwedayê aleman re ne çunkî”

Bahaeddîn Begê Kurê Mihemmed Begê Kurê ‘Elî Beg

Piştî mirina birayê wî Suleyman Beg, bi fermana bilind a Sultan Suleyman Xan wezîfeya Fermanrewatiya Sasonê jê re hat dan. Di dema fermanrewatiya vî mîrê han de, di ferman û emirnameyan de, navê hukûmet û leqeba wan bi wesfê “Fermanrewayên Hezzoyê” hatin nivîsandin.

Bi Bahaeddîn Beg re, nişanên tesewwûfê û ‘elametên cezbeyên îlahî hakim bûn. Di nav Fermanrewayên Kurdistanê de, di mîrxasî û di merdîtiyê de emsalên wî tunebûn. Dema ku di bin xizmeta Sultan de bû, karên nedîtî jê sadir bûn. Di dema fermanrewatiya birayê wî Suleyman Beg de, ne mumkun bû tiştekî ji zeameta nahîya Erzenê bê sitandin. Di ciyê wê de ji hatiniyên ciyên din ên Eyaleta Hezzoyê 100 hezar aqçeyê Osmanî dihat dan. Ew rewş bû sebeb û wî han da ku malbat û welatê xwe terk bike û 15 salan li ba Sultan bimîne. Vê wextê xwe li Edirne û Stenbolê bi Sultan re bi nêçîran derbas kir. Sultan Suleyman navê wî danîbû Delî Bahaeddîn.³⁴⁷ Lê hemû wextê çeng û baskên merhemeta xwe bi ser de vedida. Piştî rutbeya mîrlîwatiyê dayê û ew tayîne ser mutesserrîfiya Sancaqa Sîwerekê û sancaqên din ê Osmanîyan kir.

Ew, mirovekî gelek destvekirî bû. Ev merdîtiya wî di sewiyek ewqas pêş de bû ku, eger yekî jê re mûriyek bianiya wî filekî didayê; pişikêk bia-

niya deveyekî didayê. Ji ber vê, qelebalixek zêde ji kesên çavbirçî û çav-vekirî li derûdora wî berhev bûbûn û ew li ber deriyê wî di nav hercû-merc û têkelheviyan de bûn. Her yekî ji wan dixwest bi awakî wî bidoşe û tiştêkî jê veresîne. Wî jî, tamamê waridata wilayeta Hezzoyê ya 60 û heta 70 hezar filorî xerc dikir. Ji bilî vê, 20 hezar filorî jî qerz dikir. Bi ser vê de jî bi van kirinên xwe gelek şa û kêfxweş bû. Dema ku mir, li pey wî 30 hezar filorî deyn ji mîratgirên wî re ma û sebebê vê deyndariya han jî kifş nebû.

Şî'ir:

“Tu ku bexşînderê bibexşî bi dewlemend
Meke bi kûmê Mehmûd û Ehmed”

Pênc zarokên kur li pey xwe hiştin. Lê, ew hem ji ber feqîrtiya xwe û hem jî xwediyê qabiliyetek taybetî nebûn ku heta bikarin fermanrewatiyê bikin. Ji ber vê, textê hukumeta Hezzoyê, ji bo ku kurê wî Suleyman Beg li ser rûne û hukmê wê bigre destê xwe, demekê vala ma. Piştî, vê wezîfeya han birayê wî Saruxan Beg girt destê xwe. Bahaeddîn Beg ji 30 salan zêde fermanrewatî kir. Tu zarokên kur li pey wî neketin.

Saruxan Begê Kurê Mihemed Beg

Ev begê han di dema Fermanrewatiya Bahaeddîn Beg de, welatê xwe Hezzo terk kiribû û ji bihîntengî, pejmûrdetî û perîşaniya xwe, di rewşek ku girîna mirov jê re dihat, rojên xwe li deriyê xerîbiyê derbas dikirin. Car û caran ji aliyê Dîwana Sultan ve wezîfeya Sancaqtiya Bergêrî, Şêrwan, Kesan, Mûş û Siwerekê jê re dihat dan. Hinek car jî dev ji hemû wezîfeyan berdida û li welatan serberedayî digeriya. Tam 18 salên xwe bi vî awayî derbas kirin.

Dema ku xebera mirina Bahaeddîn Beg seh kir, berê xwe da rê û çû Asîtane û ji Dîwana Sultan Selîm Xan daxwaza hukumeta Hezzoyê kir. Bext û talihê Saruxan Beg jê re yar bûn ku wê çaxê Mehmed Paşa Wezîr bû. Ew, mirovekî bi dadmend, xwediyê çare û tedbîrên baş, alîgirê kevne-xanedanan û handerê çareserkirina derd û kulên wan û çavdêrê esîlzadeyan bû.

Şî'ir:*

“Hezar aferîn ji bo wezîrê wilha
Hemû astengên pêşiya kar kirin reha (rizgar)”

* Ev şî'ira han di wergera Tirkî de tune. Lê di Farisî û wergera Soranî de heye. Min ji wergera Soranî girt vir. -Z. A.

Wî bi xwe, gelek car ji devê gelek kesên bi bawer seh kiribû ku, Bahaeddîn Beg di saxiya xwe de hemû wextê digot: “Kurên min bi kêrên rêvebiriya wezîfeya kar û barên fermanrewatîyê nayên.” Ji ber vê, kurê wî yê rehmetî, Hesên Paşa yê Mîrêmîranê Diyarbekrê, ji babê xwe yê payebilind daxwaz kir ku vê wezîfeya han bide destê Suleyman Begê kurê Bahaeddîn ê mezin. Lê wî guhê xwe nedayê û wezîfeya hukumeta Hezzoyê da destê Saruxan Beg. Bi vî awayî, paşayê mezin, bi ser ket ku bawermendiya Sultan bi Saruxan Beg bîne û hewil bide Sultan çeng û baskên rehma xwe bi ser wî de vede.

Saruxan Beg çû Hezzoyê û bi giregir û eşrafên li wir re ket nav yekîtî û danûsitandinê, dest pê kir bi dadmendî û bi însafî qasê pênc salan welat bi rê ve bir. Lê, piştî çend sal derbas bûn, ji bo ku hînê kêşana esrarê bûbû, çend nexweşiyên giran û xeter lê peyda bûn.

Di vê navê re, leşkerê Osmanî di bin fermanderiya Serdar Mistefa Paşa de, wezîfeya sitandina Şêrwan û Gurcistanê girtibûn ser xwe. Serdar, wezîfeya pêşengiya leşkerê Islamê ji Saruxan Beg re da. Ev hêzên han ên pêşeng ji leşkerên Diyarbekrê û Kurdistanê hatibûn damezrandin û li Çildira girêdayî Gurcistanê baregeh vedabûn. Wê navê re ji nişka ve grûbek ji Qizilbaşan êrîşê ser Saruxan Beg kirin. Saruxan Beg di vî şerê xwînavî de mir; Mihemmed Begê kurê wî bi zor û zehmetî û bi awakî nedîtî û nesehkîrî rizgar bû. Piştî serxweşî, bîhnvedan û reşgirêdanê, li ciyê babê wî dan rûniştandin. Kurê wî yê din ‘Elî Beg jî, hê di salên xwe yên xortîniyê mir.

Mihemmed Begê Kurê Saruxan Beg

Di sala 986^ê koçî (1578^ê z) de, dema ku babê wî hat kuştin, temenê wî 18 sal bû. Bi alîkariya Mistefa Paşayê Serdar, bû serdarê melbenda xwe. Girê û bendê siyasetê, parêzgeriya kewşenan û agahdariya leşker û hêzên çekdar jê re hat sipartin. Bi rastî ew xortekî tim serbilind, pak û qenc, exlaqxweş û xwediyê wesfên taybetmendî bû. Di xwarin û vexwarinên xwe de teqlîdê Rûmîyan dikir û di rabûn û rûniştinê de xwe nêzîkî wan dikir. Di salên xwe yên pêş de sewdayê hînbûna xwendin û nivîsandinê ket serî û bi vî karî ve rabû, hînê Farisiyê û nivîsandina xetê “şikeste”yî* bû.

Car û caran ku ji bo sipehî nivîsandinê li ber destnivîsên xettatên bi nav û deng dinivîsand, gelek bi hêsanî hîn dibû û gelek sipehî dinivîsand, bi vî awayî di warê hunermediyê de deng da.

* Curek nivîsandina Erebi. - Z. A.

Li gor xwe xwediyê armanc û daxwazên bilind bûn, lê di pratîkê de tiştêkî wisan zêde nekir. Tiştê herî baş dizanî, tenê teqlîtkirina xwarin û lixwekirina (tevgirêdana) Rûmîyan bû. Di lixwekirina kincên renga û reng û xwarinên giranbiha de kesekî wek wî li tu ciyê tunebû û hetta di vî warî de Rûmîyan jî av li destan dikir.

Piştî dev ji van kirinan jî berda û di sala 1001^ê koçî (1593^{yê} z) de bi armanca Hîcazê haziriya seferê kir, ji çend berrî, deşt, çiya û bajaran derbas bû. Xwe gihande ber pêşkên Mekkeya pîroz û çavên xwe bi Kabeyê ronî kir. Ew ciyê ku “mirovên bi sarî, sewda û bazirganiyê xwe ji bîr nakin” berê xwe didinê. Bi fermana “berê xwe bide milekî mizgeftê” (Mescîdî Haram) piştî xwe li malê girê da û çû wî ciyê ku “çi kesê biçê tirs jê re namîne” û li gor banga “kesên ji destên wan tê, dibê ji zêdeya malên xwe bidin” a bi dil sehkirin û ji siparteya “di erk pêkanînê de Xwedê gelek bi bîra xwe bînin” devê wî ji hêvî û duayan newestiya û li gel karwanê “dê hemû ber bi me ve bîn” rê ket ku ew jî dereceya bextiyariyê ya herî bilind.

Lê xwe gelek bi kar û barên serdariyê ve aciz nedikir û erkê fermandariyê wek pêwîst bi rê ve nedibir. Hevsarê meşandina kar û baran dabû destê Şemseddînê kurê Feridûn Axa û ew kiribû alîkarê xwe. Wî jî li gor dilê xwe kar û bar dimeşandin û dest û piyên mîr dabûn girêdan, wî bê pîrsa Şemseddîn nedikarî destê xwe têke nav ava sar an dirêjî pûşekî bike. Hetta di rabûn, rûniştin, û di dan û sitandina bi xelkê re jî, dibû ji wî serkarî pîrs bikira.

Pismam û kesên dost û dilsozên Mihemmed Beg ên ku kerbên wan jê vedibû û şik dikir ku ew li dijî wî rabin, tev ji welat derxistin û hetta di wê fikrê de bû ku axayê xwe jî bikuje. Dema ku Hesên Xan û kurê wî Xazan Xan ên pismamên wî hatin kuştin, keça Hesên Xan û jina Xazan Xan a xuşka wî bû, li serê Şemseddîn mehr kir. Mejiyê Mihemmed Begê bi awakî wisan bi tiştên vala tijî kiribû ku serê xwe dida serê fermanrawayên payebilind. Ji ber vê, bi armanca ku Şeref Beg ji ciyê wî rakin, leşker bir ser Cezîrê û ew ji ciyê wî rakir û Mîr Mihemmedê birayê wî li ciyê wî danî. Hemû wextê bi eşîretên Rojki, Zerqî û Silêmanî re di nav şer û gêjiyê de bû. Di sala 1004^ê koçî (1595/96z) de, piştî 18 sal mezintiyê, mirinê lê kir gazî û çû heqîya xwe. Tu zarokên wî tunebûn.

Ehmed Begê Kurê Xidir Beg û Mihemmed Begê Birayê Wî

Dema ku Mihemmed Begê kurê Saruxan Beg mir, Şemseddînê Kedxûda yê rikin û hîmê vê malbata han, bêsekin Ehmed Beg danî ser rêvebirîya kar û barên hukumeta Hezzoyê. Temamê serokên eşîret û

qebileyan jî serî li ber vê emrê han tewandin; lê tevan bi dil û can li hev kirin ku rastiya vê bûyerê bi wasîteya Murad Paşa yê Mîrêmîranê Diyarbekrê bigihînin meqamê xîlafetê.

Mihemmed Begê kurê Xidir Beg, di dema desthilata Mihemmed Begê kurê Saruxan Beg de, ji destê kirinên Şemseddîn welat terk kir û çû wilayeta Boxtan û li wir li ba Mîrên Boxtan dima. Dema ku Mihemmed Beg mir, ew li Sêrtê bû. Çaxê pê hesiya Ehmed Begê birayê wî bûye fermanrewayê wilayeta Hezzoyê, bi Bahaeddîn Begê kurê Murad Xan ku nêzîkî du salan bû bi Şah Murad, Huseyîn Axayê Susanî û serokên wekî Behram Axa ve, ji destê kirinên Şemseddîn muhacir bûbûn û li Bedlîs û Şêrwanê diman, îtîfaq kirin û ber bi Hezzoyê ketin rê. Şemseddîn, ji îttîfaq û yekîtiya wan ket tirsê û Ehmed Beg ji bo kuştina birayê xwe Mihemmed Beg han da. Lê, Mihemmed Beg bi leyz û davikên Şemseddîn hesiya; li gor gotina “vegera ji nivê şaşiyên jî baş e” hereket kir, bi serokên Susanê re rizgarî di bazdana Kela Sasonê de dît. Giregir û serokên Sasonê, kirinên Şemseddîn ên xerab û nebaş dizanîn û lomeyên gelek giran lê dikirin.

Ji ber vê, pêşwaziyek gelek germ li wan kirin, ev hatina han dilê wan hênîk kir û bêhna wan vekir û deriyê keleyê heta pişt li ber wan vekirin. Ew keke jî bi rastî ciyekî gelek asê û bilind bû; ji teyran re jî astengek mezin bû ku di ser de bifirin û heta ba jî aciz dima xwe têke ber kop û qeraxên wê yên bilind.

Şî'r:*

“Dibû heres li ser serbanê piştî bê danîn
Ditirsiyan qubbeya asimanê hêşîn piştî wan bişkîn”

Dema xebera van bûyeran çûn gihîştin guhên Şemseddîn, ku tenê mabû, hêrs û kerbên wî rabûn û hê zêdetir qewirî. Li ser vê, bêsekin Ehmed Beg ji ser textê fermanrewatîyê da milekî, dest û piyên wî qeyd û lele kir û avêt zindanê û Bahaeddîn Beg danî ciyê wî. Piştî jî 3-4 hezar siwar û peyadên ji Eşîretên Boxtan, Şêrwan û Zirkan li derûdora xwe berhev kirin û ji bo girtina Mihemmed Beg, êrişê ser Kela Sasonê kir; wekî bayê birûskê ket rê û li rojavayê keleyê baregeha leşkerê xwe veda û dest bi şer û qirênê kir. Li ser vê, Mihemmed Beg û rûniştîyên keleyê ketin nav bêaramiyê û ketin tîrsa ruhê xwe. Mihemmed Beg, roja

* Ev şî'ira han di wergera Tirkî de tune. Min ew ji wergera Soranî girt vir. - Z. A.

sêşembê ya 14'yê meha Şe'bana sala 1004ê koçî (1596 z), peyamnêrekî xwe şand ba Fermanrewayê Bedlîsê û daxwaza alîkariyê jê kir. Hukumdar, daxwazên wî di cî de tînin û ji Eşîreta Rojki 2-3 hezar siwarî û piyade şandin hewara wî. Dema ku Şemseddîn, xebera hatina vê alîkariya han seh kirin, destên wî ketin paxila wî û şev bi nivê şevê rizgarî di bazdana ber bi aliyê Kela Hezzoyê de dît. Lê Mihemmed Beg, bi serokên Eşîreta Rojki ên wekî Elaeddîn Axa yê Bilbasî, Elwend Axa yê Qewalisî û bi Eşîretên Modkan û Zeydaniyan ve ketin pey û firseta sax û selîm bazdana wî nedan. Dema ku Şemseddîn gihîşt Kela Hezzoyê -ji xwe mirovê xayîn tirsonek e- hemû kesên tagirên wî û yên li derûdora wî belav bûn. Li ser vê, bi naçarî destê xêzan û zarokên xwe girtin û bi Emîr Şah Mihemmed Şeroiyî re, berê xwe dan ba xwezorê kurê xwe Zeynel Begê Şeroiyî û naçar ma ket bin desthilata wî. Kurê xwe Huseyîn Axa jî şand ku bikeve hundurê keleyê û Ehmed Beg di zindanê de bikuje û Bahaeddîn Beg jî bigre ba xwe û jê re bîne.

Wê çaxê Bahaeddîn Beg di keleyê de bû. Dema ku seh kir Şemseddîn ber bi Şerwan ve baz dide û leşkerê Mihemmed Beg û Rojkiyan jî ber bi Hezzoyê ve tînin, Ehmed Beg ji zindanê derxist û herdu bûn yek û bi vî awayî dema Huseyîn Axa gihîşt nav keleyê, ew girtin û di ciyê Ehmed Beg de avêtin koşa zindanê. Wextê xebera van bûyeran gihîştin Şemseddîn Beg, ku dixwest bazde, tîrsa wî hîn zêde bû û cardin dest bi reva xwe kir. Ehmed Beg û Bahaeddîn Beg jî, ketin rê çûn pêşwaziya Mihemmed Beg ku ji bo girtina keleyê dihat; îtaeta xwe pêşkêşî wî kirin. Keleyê dan destê wî û ew kirin Fermanrewayê Hezzoyê. Li gor prensîp û rewşên ku urf û adet bûn, wezîfeyên ku aîdên mîran bûn dan destê wî. Wê çaxê Mihemmed Beg jî, bi teswîba giregirên qewmê xwe û hukumdar û mîrên mezin ên Kurdistanê, rewşa xwe pêşkêşî meqamê xilafetê, Sultanê payebilind Sultan Mihemmed Xan ê birêz kirin. Sultan jî bi alîkariya mêrane ya Îbrahîm Paşayê Wezîrê Mezin, çeng û baskên merhemeta xwe bi ser de vedan, fermana hukumeta Hezzoyê jê re bexşî û wî bi xilafetê sultantiyê yê gelek bi qîmet, serfiraz û serbilind kir.

Hê sê sal bi ser de derbas ne bûbû, Şemseddînê mûfsid ê bi kîn, bi ihtîras û muradê wî çav de mayî, kîrên fesadiyê hatinê û xwe avêt ba Emîr Şeref ê Fermanrewayê Cezîrê, dest pê kir li dijî muxalefeta xwe Mihemmed Beg dek û dolaban saz bike û Emîr Şeref li dijî Emîr Mihemmed tijî bike. Pêşî ji Emîr Şeref xwest ku ji bo berdana kurê wî Huseyîn Axa ya ji zindanê, peyamnêrekî bişîne ba Mihemmed Beg. Emîr Şeref vê daxwaza wî pêk anî. Lê, berê peyamnêrê Emîr Şeref bigihîje

Hezzoyê, Huseyîn Axa di zîndanê de hat kuştin. Vê jî Emîr Şeref li hemberî Mihemmed Beg hêrs kir. Meseleya duduyan jî, Şemseddîn da belavkirin û îddîa dikir ku, eşîretên Hezzoyê ji Emîr Mihemmed bi xwe aciz in û ji rêvebirina wî neqail in, herroj name û mirovan dişînin balê û jê re dibêjin: “Ger Şemseddînê Kedxuda ji zarokên Mîrên Hezzoyê kê tayînê ser rêvebirina kar û barên wan bike, dê ew bêyî şer û qirên serî li ber bitewînin û rîayetê wî bikin.”

Emîr Şeref, bêyî haydarê plan û handanên wî ji bo şer hebe, bi van derew, dek û dolab û durûtiyên wî xapiya. Bi vî awayî nêzikî 5 hezar şerkerên ji Eşîretên Boxtan Şêrwan Zirkan û ji eşîretên Kurd ên din ên perwerdekirî berhev kirin û bi wan re meşîya ser Kela Hezzoyê. Lê hê negihîşt Sêrtê, Mîrên Hezzoyê bi serokeşîretên xwe ve îtaeta xwe pêşkêşî wî kirin û bi awakî gelek germ û evînî pêşwaziya wî kirin û jê re gotin: “Em amade ne ku hemû emrên te bicî bînin”. Lê civata ‘Azzan³⁴⁸ wek yek perçe li hemberî wî sekinîn û dev ji sêdaqeta Emîr Mihemmed bernedan. Dan xuyakirin ku heta xwîn di demarê wan de hebe, ew dê alîgiriya Mihemmed Beg bikin û ji bo hemû êrîş û qewimandinan ew amadeyê berevaniya wî ne. Bi vî awayî biryar dan ku rewş çî dibe bila bibe, ew amade ne bikevin nav toz û dumana şer û qirênan.

Piştî, hinek mîr û hukumdar ketin navbera herdu milan û Emîr Şeref ji meşa wî ya ser Hezzoyê poşman kirin. Li ser vê, Emîr Şeref îstîqameta meşa xwe ji Sêrtê ber bi Bedlîsê zivirand û xwest ku Emîr Şemseddîn bi çend kesên maqûl re bişîne Hezzoyê û wî bike Kedxudayê Emîr Mihemmed Beg û bi vî awayî jî dê şer xelas bûya û riyek ji meseleyê re bihataya dîtin. Piştî ku di vî warî de gelek pêşniyar hatin munaqêşekirin û dûr û dirêj raberizîn li ser çêbûn, di dawiyê de biryar hat dan ku, birayê Emîr Şeref Xan ‘Ebdal û Xelef Begê birayê nivîsarê van rêzên han ê hejar, çend giregirên eşîretên Boxtan û Rojkî jî bidin rexê Şemseddîn û bi hev re biçin Hezzoyê.

Qasek şûn de, piştî ku Şemseddîn bi heyetê re çû Hezzoyê û çend roj şûn de ku heyeta Boxtan vejeriyan çiyê xwe, cardin Şemseddînê Kedxuda xwest nifûz û otoriteya xwe bi dest bixe; cardin wekî berê herdu piyên giregirên Hezzoyê kir ferek sol û muameleyên berê li hemberî wan dikir, berdewam kirin. Li ser vê, hêrs û kerbê Musulman, Xiristiyan û yên herkesî hat û li hemberî wî serî hildan; xwestin wî ji holê rakin û xwe ji destê wî rizgar bikin, ji ber vê êrîşî ser kirin. Lê, gelek bi zehmetî û hetta bi tesadûfiyek nedîtî ji destê wan rizgar bû. Ev jî, bi saya alîkariya Xelef Beg û bi piştgiriya hinek giregir û serokan pêk hat. Dema ku xebera vê

bûyera han ber guhên Emîr Şeref ketin, gelek li ber ket û 20ê meha Zilqedeya sala 1004ê koçî (1596ê z), bêhêvî vegeriya Cezîrê. Rewş ji wê rojê şûn de hinek nerm bû û heta ji aliyê ‘Elî Paşa ve hat geşkirin, bi vî awayî ma.

‘Elî Paşa yê Mîrêmîranê Mûsilê, dostê kevin ê Îbrahîm Paşayê Wezîr bû û ji kevin ve danûsitandinên wan hebûn. Wekî berê jî derbas bû, dema ku rewşa hukumeta Hezzoyê bi wasîteya Îbrahîm Paşa yê Wezîr ji Sultan re hat pêşkêşkirin, ew jî li Asîtaneyê bû. Wê çaxê Îbrahîm Paşa xwestibû ku kar û barên rêvebirîya vê hukumeta han ji Mihemmed Beg re bê dan. ‘Elî Paşa jî, ji bo ku mirovekî çavbirçî û gelek ji malê dinê hez dikir û çav berdabû mal û xelatên Mihemmed Beg, wî jî piştgiriya Mihemmed Beg kir û ew pêşkêş kir. Piştî, dema ku Paşa ji Asîtaneyê vegeriya rîya xwe bi Hezzoyê xist û bû mêvanê Mihemmed Beg. Mihemmed Beg jî tu teksîratî nekir, mêvandariyek gelek hêja jê re kir, çiqas ji destê wî hat rêz lê girt û erzan û giran her tişt pêşkêşî wî kirin. Lê ew hizir û xeyalên ku di mejiyê ‘Elî Paşa de bûn û ew çavbirçîtiya wî ya bi malê dinê, bi wan tiştên jê re hatî pêşkêşkirî têt nebûn.

Şîr:*

“Şerm şûr e, camêrî li ba wî dirav û pere bû
Tirsa Xwedê û merdî li ba wî dirav û pere bû

Di pere berhevkin û xwarin li ziha û dêw çûbû
Ji bo baş bi bîrkirina necamêrî: tirsonek û bêkêr bû”

Bi vî awayî bi dilşikestî, bi kîn û bi kerb ji Hezzoyê derket û çû Mûsilê. Piştî şeş mehan jî ji ser kar hat hildan û hat Cezîrê û li wir bicî bû. Şemseddîn girt ba xwe û bi wî re li ser rewşa Hezzoyê ketin nav goftûgoyeke dûr û dirêj û li dijî Mihemmed Beg dest bi dek û dolaban û vedana davikan kirin. Di dawiyê de herdukan bi hev re, fermanek sexte çêkirin û tê de dan xuyakirin ku, Fermanrewatiya Hezzoyê ji Ehmed Beg re hatiye dayîn. Ev mirovên han ê ji aliyê wan ve bi awakî bê me’ne hatî xapandî bi hinek mirovan ve ji Hezzoyê baz da. Hat Cizîrê.** Li wir ji aliyê Şemseddîn û ‘Elî Paşa ve pêşwaziyek baş lê hat kirin û wî bi qedir û

* Ev şîra han di wergera Tirkî de tune, min ji wergera Soranî girt vir. - Z. A.

** Ev herdu hevokên han di wergera Tirkî de şaş in, wergera Soraniya wê de jî kêm in. Me ji Farisiya wê girt li vir. Di wergera Tirkî de behsa navê Xusrev tê kirin, lê di heqîqeta xwe de ev ne nav e. -Z. A.

hurmet anîn ba Emîr Şeref û fermanek din a ku bi xwe çêkiribûn û guya ji ‘Elî Paşa û Şemseddîn re hatibû nivîsandin, nîşanê Emîr Şeref dan. Di vê fermana han de nivîsandibûn ku, li ser ‘Elî Paşa û Emîr Şeref pêwîst e alîkariya Ehmed Beg bikin ku ew bikare Fermanrewatiya Hezzoyê bigre destê xwe. Li gor vê sabûn kiribûn bin piyên Emîr Şeref jî, ew jî bi vê sextekariya han xapiya. Li ser vê, di dawiya meha Şe’bana sala 1004^ê koçî (1596^ê z) de, leşkerekî gelek giran bi ‘Elî Paşa, Ehmed Beg, Şemseddîn û Şah ‘Elîyê birayê xwe re danî û ew ber bi Hezzoyê şand.

Dema ku xebera vê êrişa han hat sehkirin, hinek kesên maqûl ên ji Eşîreta Susanî, Xaldî û ji çend eşîretên din gihîştin vê qeneetê û gotin ku: “Ger Mihemmed Beg li ser hukum bê rakirin û Ehmed Beg bi saya alîkarî û piştgiriya hêzên biyaniyan bê ser hukum; wê çaxê ji me re jî, ji bo ku em firsetê nedin Boxtanî li me tehdâyî û zulmê bikin, ji bilî ku em di nav xwe de ji xwe re mezinekî hîlbijêrin û kar û barên welatê xwe pê bispêrin, tu rê tune. Belkî ev helwestê me bibin sebab ku hêviyên Ehmed Beg û Şemseddîn bişkên û paş de vegerin û dev ji vî karî ku dane pêşiya xwe berdin.”

Ew civata ku ev bîr û ray ji xwe re kir rêber, xwestin Bahaeddîn Begê kurê Murad Xan ji bo fermanrewatiya xwe helbijêrin û Mihemmed Beg jî bikujin. Bi vî awayî hêtîm û tolazên beredayî û bêkar dest avêtên çekên xwe û êrişê Mihemmed kirin û xwestin bikujin jî. Lê Mihemmed Beg, siyasetek bi eqilane meşand û li gor gotina “Zarûret zeraran mûbah dîke” hereket kir; bi rizayê dilê xwe dev ji wezîfeya mîrketiyê berda û bi awakî zelal mesele ji wan re îzah kir û wiha got: “Madem ku xelk, qewmê min û serokên eşîretan ji helwestên min ne razî ne, ez ê hemû ferman û hukmên sultaniyê daynim ber Bahaeddîn û ji bo fermanrewatiyê ez ê serî li ber wî bitewînim.” Piştî hukum û fermanên padişah maçî kirin û li ber Bahaeddîn danî.

Dema ku xeberên vê bûyera han gihîştin Şemseddîn, nameyek tijî we’ed û tehdît ji Bahaeddîn re nivîsand û jê re wiha got; tu dizanî ku Mihemmed Beg qatîlê kurê min e. Eger tu wî bigrî û heta ez bigihîjim wir ji min re biparêzî, dê Fermanrewatiya Hezzoyê ji te re bê dan.” Dema ku Mihemmed Beg, bi naveroka vê nameyê hesiya, ji Bahaeddîn re cewab şand û jê re wiha got: “Gelek şerm û fihêt e û layiqê şerefa te jî nîn e ku tu bi min re xiyanet bikî û min bigrî û bi awakî sivikî bidî destê Şemseddîn û ew jî ji ber toleya kurê xwe min bikuje. Ez kurmamê te me, eger ez layiqê kuştin û heqaretan im tu bi xwe bike. Şerefa min şerefa hukumeta te ye.” Bi vî awayî bi fêl û fendan xwe ji destê wî nezan û bêwîj-

danî rizgar kir; di dawiyê de xwe avêt koşa Eşîreta Xaldî. Bi alikariya Mihemmed Axayê Xaldî Abekî, ji wir berê xwe da Kela Sasonê û bi piştgiriya xelkê navçeyê ket hundurê keleyê û li wir bicî bû.

Di vê navê re, Şemseddîn, ‘Elî Paşa û giregir û sarokên Boxtan bûn yek û Ehmed Beg hukumdar îlan kirin. Ehmed Beg jî bi hemû debdebe û ‘ezameta xwe ve ber bi Hezzoyê ve hat. Bahaeddîn Beg jî, ji bilî bi teref-darên xwe yên hejmara wan nêzîkî hezar siwar û piyadeyan, xwe li Hezzoyê ji êrîş û şerê wan re amade bike pê ve tu rê neman. Hinek kesên ji Eşîreta Xaldî çûn derûdora qeraxên Çemê Hezzoyê ku hereketên dijmin keşf bikin û serûguhê wan li ser bin. Wî hizir dikir ku çem rabûye û biwar nade û bi taybetî wî jî bi leşkerê xwe yê mayî ve serê pirê girtiyê û Bohtî nikarin jê derbas bibin û dê ew bikarin wan bidin sekinandin. Lê, dijmin beyana sibê, bi siwarî bi hespên xwe ve sêbahî kirin û ji çem derbas bûn û hatin qeraxên çem ên din; êrîş birin ser hêzên Bahaeddîn ên pêşeng û çend kes ji Xaldiyan kuştin û ên sax mayîn jî baz dan û deng û behsê vê bûyera han gihandin Bahaeddîn.

Li ser vê, ji bo Bahaeddîn Beg ji bilî xwe bavêje himbêza Eşîreta Susanî pê ve tu rê û çare nema. Malbata xwe li ba vê eşîretê hişt û ber bi Kela Sasonê hereket kir û xwest bikeve hundurê keleyê. Lê dema ku gihîşt ber deriyê keleyê, hîn bû ku Mihemmed Beg berî wî hatiye û ketiye hundurê keleyê û bi muhafizên keleyê û Sasoniyan re li hev kiriye. Derî du roj bi ser de girtî ma; çunkî herkesî îta’eta xwe ji Mihemmed Beg re dabû xuyakirin. Li ser vê, Mihemmed Beg, bi Şah Murad Xanê Susanî û çend kesên din re, bi naçarî ber bi Bedlîsê ketin rê û di roja duşemba 25ê meha Remezana sala 1004ê koçî (1596ê z) gihîştin vir.

Piştî ku 11 rojan li vir man û roja 12’an, çiqas dost û nasan xwestin ku ew bimînin jî, tu feyde nekir û got; ez ê biçim. Derewek seh kiribû ku guya eşîretên Hezzoyê bi alikariya Mihemmed Begê Zirkî, Ehmed Beg û Şemseddîn Beg derxistine û çaveriya wî ne ku ew biçê û wî bikin fermanrewayê xwe. Bi vî awayî ew ji Kela Bedlîsê derket û ber bi Hezzoyê hereket kir. Dema ku gihîşt ser Pira Xatûn (Xatûniyye) mirovekî bi lez û bez ji Sasonê dihat rastî wî hat û ev xeber gihandin wî : “Şeva îna 6ê şeşekan (meha Şewalê), Şemseddîn di nav keleyê de ji aliyê Mihemmed Axayê Abekî ve hat kuştin; Ehmed Beg jî ji ser textê Fermanrewatiya Hezzoyê hat avêtin. Temamê eşîret û qebileyan ji bo anîna Mihemmed Beg berê xwe dan rê û çûn Sasonê. Xelkê Hezzoyê êrîşê hemû mirovên ‘Elî Paşa kirin û tev şelandin. Hetta Paşa bi xwe jî bi mirovên xwe ve di qonax û xaniyên Şemseddîn de hatin şelandin, talan kirin û niha tazî di

hundur de ye. Mihemmed Beg jî gihîşt Hezzoyê û hevsarê rêvebirina kar û barên li wir girt destê xwe.”

Ev xeberên han qudumên dest û piyên Bahaeddîn şikandin, bêhêvî berê xwe da Dêrziniyê û çend rojên xwe bi mêvanî li ba Mihemmed Begê Zirkî derbas kirin. Piştî li ser tewsiya wî, bi wî re berê xwe da Cezîrê û xwe avête ba Emîr Şeref. Emîr Şeref, jê re ji waridata Sancaqa Sêrtê ya di bin desthilata kurê wî Mihemmed de maaşek girê da.

Piştî, Ehmed Beg li Hezzoyê hat kuştin û meydan ji Mihemmed Beg re vala ma; wî jî dest pê kir bi awakî serbixwe kar û barên Hezzoyê bi rê ve bir. Hê niha jî hukmê xwe didomîne.

BEŞA ÇARAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN XÎZANÊ DE YE

-Ev beşa han ji sê şaxan pêk tê-

Ew gulçînêrên di baxên bi bihên ên dîrokê de gulbijêr in, ew bûyerên di nav mêrg û çîmenên serpêhatiyên borî de bi nav û deng in, bi nivîsandinên xwe guldangên gulavê yên vala tijî kirine, dibêjin ku; eslê Fermanrewayên Xîzanê ji nahiya Bilêcan a girêdayê Xinisê ye. Bi qasî ku tê zanîn, bab û bapîrên wan ji binemalên mezin û kesên gelek bi îtîbar bûn; ji ber vê jî karîbûne Kela Bilêcanê têxin destê xwe. Piştî ku demekê li wir man, ji wê neslê sê birayên gelek mêr û zîrek yên navên wan Dil, Bil û Bilêc peyda bûn. Ew, ber bi aliyê Xîzanê ve çûn û vê wilayeta han bi darê zorê girtin û kirin sê beş. Birayê mezin Xîzan, birayê navîn nahiya Miksê û birayê biçûk jî nahiya Isbayerdê (Sipayêrt) girt. Her yek ji wan di ciyê xwe de hukumdarekî serbixwe û xwediyê rêvebirina perçê xwe bû.

Em ê, behsa serpêhatiyên zarokên van her sê bira yên ku di nav xelkê de tên qisekirin, li ser dev û lêvan in û li gor rêza ku hatiye tespîtkirin, bi alîkariya Xwedayê ku Padîşahê bexşînder e, di hersê şaxên xwarê de bikin.

ŞAXÊ YEKAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN XÎZANÊ Û SEBEBÊ VÎ NAVÊ HAN DE NE

Çirokek gelek belav e û heta niha wekî di nav xelkê de hatiye gotin, berî navê Xîzanê “Seherxîzan”³⁴⁹ ê ku tê bi me’neya “kesên sehera sibê radibin” bû. Çunkî di nav xelkê din ên bajarên Kurdistanê de, xelkê vî welatî, ji bo nimêjê ji tevan zûtir rabûne û berê xwe dane baregeha Xwedê, dua kirine, xwe ji gunehan parastine, bi bîr û bawer û gelekî girêdayî dîne xwe bûne. Ji mezin heta biçûkan û ji pîr heta kalên wan serê wan biçê nimêja wan li wan naçe. Serê beyanê heta zerekiya tavê, nîvê rojê, danê êvarê û seranserê şevê nimêj kirine, nesekinîne û neraketine, ji ber vê navê wan maye “Seherxîzan”. Piştî, wek di nav Kurdan de adet e û ji berê de ji dawiya navan çend herf diavêjin û kurt dikin, yanî wekî mîsal, ji Şemseddîn re “Şemo”, ji Izzeddîn re “Ezo (Izzo)”, ji Cimşîd re “Cimo” û ji ‘Ebdal re jî “Ebdo” dibêjin, li gor vê adeta xwe, ev navê han jî kurt kirine û bêjeya “seher” a di serê vê gotinê de ye avêtine û tenê “Xîzan” maye.

Hinek jî dibêjin, sebebê din ê bi vî navî navkirina wan heye, ew jî ev e: Navê li vir “Seherxîzan” bûye. Dema ku damezirênerê keleyê ji bo pêkanîna ferza hecê çûye Ke’beyê û piştî paş de vegeyriyaye, dizdarên keleyê deriyên keleyê lê girtine û rê nedanê ku têkeve hundurê keleyê. Ew jî ji vê kirinê gelek aciz bûye û qehiriye û ji wan re bi Farisî “xîzan-ê bêitibar”³⁵⁰ gotiye û piştî jî bêsekin paş de vegeyriyaye û çûye.

Bi rastî, heta niha jî piraniya fermanrewayên wî milî, van karakterên xwe diparêzin.

Bajarê Xîzanê bajarekî nû ye û di dema Îslamîyetê de hatiye avakirin. Xelkê li wir dibêjin û di nav wan de riwayetek bi nav û deng e; damezirênerê vî bajarî Fermanrewayê Meraxeya Tebrîzê ye. Nivîskarê van rûpelan, di nav çavkanî û ciyên ku hêviya wî pê hebûye, gelek li navê damezirênerê vî bajarî geriyaye, ji bo vê meselê gelek kitêb lihev dane. Lê rastî navê hukumdar an sultanekî wisan nehatiya ku avakerê bajarê Xîzanê be. Lê ev, li hember ihtîmala ku ev bajarê han ji aliyê wezîrekî yan mîrekî ve hatibe avakirin, astengek nîne. Mimkun e, Xoce Nesîreddîn ê ku mûşawîrekî bibawer ê Hulago Xan bû û ji bo ku Hulago bike merkeza

welatê xwe, ji nû de bajarê Meraxeyê ava kir, di wê navê re ev bajar û kela han jî ava kiribe. Yan jî ihtîmal e, wê çaxê ji bilî wî fermanderekî Musulmanan ava kiribe.

Mizgefta Mezin a di vî bajarî de, karê wî kesî ye ku kele ava kiriye. Çend sitûn tê de hene, xelkên vî welatî jî nizanin ka ji kîjan darê ne. Hinek dibêjin, ev sitûnên han ji dara ku Tirk jê re “itburnu” û Kurd jî “şîlan” dibêjin, hatine çêkirin.

Li gor baweriya xelkê, gelek mirovên qenc û baş hatine vê mizgeftê, ji ber vê çi kesê li vir duayan bike, duayên wan di cî de qebl dibe. Avahiyên di nav keleyê de wek rasatxaneyên stêrnasiyê bi kerpîcên sor û heriyê hatine avakirin. Bax û baxvanî gelek zêde ye, hemû cure fêkî, tirî û kişmiş ên li milên Tebrîz û Îranê çêdibin, li wir hene. Ji ber vê jî eger behra avakirina vê keleyê bidin ba Xoce Nesîreddîn, ev tiştekî ji aqil dûrnîne û mantiqî ye. Lê belê rastî her tenê ji aliyê Xwedê ve tê zanîn.

Av û hewa Xîzanê gelek ne xweş e û xerab e. Piraniya xelkê di demsala havînê de bi nexweşiya tayê dikevin. Piraniya darên baxçeyên wilayetê ji darên bindeqan pêk tên. Ji bilî van darên din jî hene. Bi qasî ku tê gotin, nexweşiya vê hewa han, ji ber zêdeyiya darên bindeqan e.

Eşîret û xelkên vê wilayeta han bi navê Nemiran hatine naskirin. Sebebê vî navî jî ev e: Dema ku kesek ji berpirsiyar an xwediyê nefaqa yê van eşîret û qebîleyan dimire, mezinê welat, beşa nefaqa wan dida mîratgirên wan. Bi vî awayî kesên li wir, di warê rêvebiriya îaşeyî de zêde bûna an kêmbûna guherînekê bi ser wan de nedihat, ew kes wek nemir wisan bûn. Ji ber vê yekê ji wan re “Nemiran” hatiye gotin.

Fermanrewayên wan, her wext bi fermanrewayên mezin û sultanên payebilind re riya borandinî û siyasetê dane pêşiya xwe. Ev rewşa han bûye sebeb ku, di esna ew felaketên ku bi wext û bêwext her dem bi serê Kurdistanê de dihat, bawermendiya hukumdar û sultan qazanc bikin û ew jî çavên xwe ji wan re bigrin. Her wekî dema ku fatihan Kurdistan ji serî heta binî serûbin kirine û gelek mîrektiyên Kurdan ji destên wan sitandine, welatê wan bi saya van helwest û siyaseta wan di destê wan de maye. Ji ber vê, Mewlana Ebdûlrezaq Semerkendî di dîroka xwe Metleu'l-Se'deyn de wiha gotiye:

“Di sala 824^ê koçî (1421^ê z) de,* dema ku Mîrza Şahruxê kurê Emîr Tîmûrê Kurganî ji bo serîlêdana kurên Qere Yûsîfê Tirkmen gihîşt kewşenê Azerbaycanê, kurê Emîr Suleymanê Xîzanî bi Şemseddînê Emîrê Bedlîsê re hatin pêşwaziya wî û bi dîtina wî ya şahane û pîroz

* Ev tarîxa han di Tirkiya wê de tune, min ji wergera Soranî girt. - Z. A.

serfiraz bûn. Şahrux jî bask û çengên merhemeta xwe bi ser wan de vedan û xîletan li wan kirin.”

Li milê din, wekî di nav xelkê de tê gotin û belav e, ji van hukumdaran, piştî Emîr Suleyman û kurê wî, yê ku demeke dirêj hukum kiriye û bi ‘ecelê xwe yê tabîî miriye, Emîr Melek e.

Emîr Dawudê Kurê Emîr Melek

39 salan bêasteng û bêgirê bi awakî serbixwe li Xîzanê hukumdartî kir. Bi şev û bi roj wextê xwe bi vexwarina mey û bi rabûn û rûniştina xortên ciwan re derbas dikir. Bi ser vê de jî, meyla wî li ser pêkanîna karûbarên xêratê û li hemberî zana û kesên xwedî fezîlet jî hebû. Ji bo wan, di Xîzanê de bingehe Medreseya Dawudiye danî û tamam kir. Heta niha jî di vê medreseya han de gelek zanayên bikêr û xwendevanên evîndarê zanistiyê hene. Emîr Dawud, sê zarokên kur li pey xwe hiştin: Sultan Ehmed, Mîr Suleyman Beg û Hesên Beg.

Sultan Ehmedê Kurê Mîr Dawud

Piştî mirina babê xwe Fermanrewatiya Xîzanê girt destê xwe, rêvebiriyek sipehî damezirand û gelek bi zîrekî û zanatî waridata navçeyê kir bin destê xwe. Ji ber vê, Eşîreta Nemiran, xelk û esker ên ji rûniştîyên li wir pêk dihatin, ji desthilata wî şad û dilxweş bûn. Dema ku mîr û fermanrewayên Kurdistanê bi Sultan Suleyman Xan re berê xwe dan diyarê aşti Bexdayê, Sultan Ehmed, xizmetên gelek girîng û mêrxasiyên nedîtî nîşan dan; ji ber vê, Sultan qedir û siyaneta wî girt û mulkiyeta Eyaleta Xîzanê ya bi hinek şert û sondan hatî teyîdkirin jê re hat dan. Ji wê tarîxê şûn de di ferman û hukmên derheqê mîrên vê malbata han de, gotina “Cenab” tê nivîsandin û ji wan re unvana “Hukumdar” hat dayîn. Bi vî awayî bi navê Fermanrewayên Xîzanê hatin naskirin.

Dan û sitandinên vê xanedana Xîzanê yên bi Emîr Şeref Xan ê Fermanrewayê Bedlîsê re, di destpêkî de li gor esasên dostayetiyan kevin ên adetî, baş bûn. Lê piştî ku Ulame pê xwe danî ser erdê Rûmê³⁵¹ şûn de, wekî ku dema em behsa rewşa Şeref Xan bikin, em ê dûr û dirêj behsa wan serpêhatîyan bikin, çend bûyer qewimîn û ew bûn sebeb ku ev dostiya qedîm a di navbera wan de, ciyê xwe ji dijminatîyê re vala bike. Çunkî Sultan Ehmed Beg, di nezdê Sultan de li dijî Şeref Xan komplo danibû, ji bo xanedana Şeref Xan bi Ulame re yekîtî çêkiribû. Ji ber vê, Şeref Xan jî ajot ser Xîzanê û xwest îstîla bike û Ehmed Beg bigre. Bi vî awayî di navbera herdu milan de şer dest pê kir û ji herdu milan jî gelek

kes hatin kuştin. Piştre hinek kesên aştixwaz ketin navbera wan û şer dan sekinandin; Şeref Xan jî paş de vegeriya navenda xwe. Sultan Ehmed Beg ji vê firsetê îstîfade kir, mirov şandin Diyarbêkrê û Ulame han da ku bi Şeref Xan re şer bike. Ulame jî bêsekin leşkerê Diyarbêkrê berhev kir û ber bi Xîzanê ve hereket kir. Li wir, Sultan Ehmed Beg kir rêberê leşkerê xwe û ji wir bi hev re di riya nahîya Tatîkê re ajotin ser wilayeta Bedlîsê. Di navbera herdu milan de şer derket û Şeref Xan di şer de hat kuştin.

Demeke kurt şûn de Sultan Ehmed Beg ji ji vê cîhana fanî xatirê xwe xwest û çû rehma Xwedê.

Şîr:*

“Bi dilgerî çavên bexşînî li melbendê kifin poşan
Serê dil sor dimîne hinde seyr e bajarê bêdengan

Dilê tijî ji arezuyê şahan wekî biçûkê mar e
Di devê mîrûyekî de xakê laşê mezin û xunkar e

Wî naz dikir û deng dabû saz û awaz e
Li gel gazindeker toz ji ax bê ciyawaz e”

Pênc zarokên kur li pey wî man. Emîr Mihemmed, Yûsif Beg, Melik Xelîl, Melik Xan û Xan Mehmûd.

Mîr Mihemmedê Kurê Sultan Ehmed

Piştî mirina Sultan Ehmed, li ser fermana Sultan Suleyman Xan, wilayeta Xîzanê bû du beş. Beşek jê ji Mîr Mihemmed re û beşa din jî ji birayê wî Melik Xelîl re hat dan. Mîr Mihemmed, tenê salek fermanrewatî kir û piştre ji nişka ve mirinê pêsîra wî girt û sê zarokên kur li pey xwe hiştin û mir: Sultan Mistefa, Dawud Beg û Zeynel Beg. Piştî mirina wî, birayê wî Melik Xelîl, cardin wekî berî ji nû ve wilayet kir yek û di vî warî de ji Dîwana Sultan Suleyman beratek jî derxist.

Lê Sultan Mistefa bi alîkariya xalê xwe Bahaeddîn Beg ê Fermanrewayê Hezzoyê, berê xwe da Asîtane û beşa babê xwe ji xwe re sitand. Şeş salan fermanrewatî kir. Piştre, rojekê çû nêçîrê û êdî bi paş de nevegriya. Dema ketin pey û lê geriyan, laşê wî di nav daristanekê de mirî dîtin. Gelek vekolîn li ser vê bûyerê hat kirin, lê ji wê rojê heta niha

* Ev şîra han di wergera Tirkî de tune. Lê di ya Farişî û wergera Soranî de heye. Min ew ji wergera Soranî girt vir.- Z. A.

hê nehatiye zanîn ku ji ber çî û ji aliyê kî ve ev hat kirin. Dawud Begê birayê wî li ciyê wî rûnişt û wî jî salekê hukum kir û piştî mir.

Piştî Dawud Beg, Zeynel Begê birayê wî berê xwe da Asîtaneya Sultan Selîm Xan û herdu beşên Eyaleta Xîzanê wek berê kirin yek perçe û fermanrewatiya wê girt destê xwe. Lê berî ku bixwaze berên fêkiyên xwe tam bike, meygirê mirinê jehra mirinê pê da vexwarin û di veqera xwe ya ji Stenbolê, di rê de çû rehma Xwedê.

Melik Xelîlê Kurê Sultan Ehmed

Li jorê hinek behsa rewşa wî hat kirin. Niha jî em dixwazin bêjin ku, heta bira û biraziyên wî sax bûn, caran nivê Xîzanê bi rê ve dibir û caran jî hemû Xîzan di bin destê wî de bû. Lê piştî ku biraziyên wî mirin, di dema Sultan Selîm Xan de bi piştgirî û alîkariya rawêjkerê hêja û jîr Mehmed Paşa yê Wezîrê Mezin, herdu hîsseyên Xîzanê jî jê re hatin dan. Bi vî awayî tam 22 salan bêyî bi tu kesekî re bikeve nav şer û qirênan, welat bi rê ve bir. Lê ew di meşandina kar û barên desthilatê de mirovekî terkexem bû û jê nedihat ku erkên giran ên fermanrewatiyê bigre ser milê xwe û bimeşîne û hevsarên rêvebiriye dabû destê 'Ebdal Axa yê ji Eşîreta Bilêlanî û wî jî bi nav û dengiya fermanrewatiyê û feydeyên ku jê re dibexşand îdareya xwe dikir. Lê çî heye, ji bo serkevtinê di destê Xwedê de ye û ji kesê bixwaze re dibexşîne, Melik Xelîl di piraniya kar û barên xwe de bi ser diket û qazanc dikir.

Di sala 991^ê koçî (1583^{yê} z) de, ku demeke dirêj bû nexweşiya atiyê (sara) pê re hebû, bi vê nexweşiyê çû rehma Xwedê û zarokekî kur ê navê wî Hesên Beg û temenê wî biçûk li pey ma.

Mîr Mehmûdê Kurê Sultan Ehmed

Ev mîrê han, piştî mirina birayê xwe Melik Xelîl, bi îtîfaqa eşîret û qebileyên Nemiran û bi fermana Sultan Murad Xan, rêvebiriya kar û barên Mîrektiya Xîzanê girt destê xwe. Bi rastî jî ew di kontrollkirina kar û barên mîrektiye de bi kêrhatî û bi rêk û pêk bû û di parastina ewlekariya eşîret û qebileyên de gelekî sergiran û bi 'ezm bû. Desthilat û hukumdartiyek xurt damezirand.

Di sala 992^{yê} koçî (1584^ê z) de, dema ku Osman Paşayê Wezîr bi leşkerê cîhangirtî ve ji bo girtin û îstîlaya Tebrîzê rabû piyan, Mîr Mehmûd jî pê re bû. Rojekê ku Sînan Paşayê Wezîr li Se'dabada Tebrîzê bi hinek fermander û begên Qizilbaşan re ket nav şerekî giran û tam di esnayê giraniya şer de ku hevalên wî baz dan û ew tenê hiştin, Mîr

Mehmûd bi çend giregirên Xîzanê re di meydana şer de bi merteba şehadetê bextewer bûn. Du zarokên wî yên kur ên navên wan Sultan Ehmed û Mîr Mehmûd hebûn. Mîr Mehmûd hê di salên xwe yên zarok-tiyê de mir.

Emîr Hesênê Kurê Melik Xelîl

Piştî kuştina Mîr Mehmûdê mamê wî, her çend gelek zarok jî bû, eşîret û qebîleyên Nemiran ew danîn ser textê mîrektiya xwe û bi vî awayî ew li gor fermana Sultan Murad Xan bû Fermanrewayê Xîzanê. Vê navê re, mamê wî Yûsif Begê kurê Sultan Ehmed, çû Asîtane û xwest ku Mîrektiya Xîzanê jê re bê dan. Li ser vê, di derheqê Mîrektiya Xîzanê de fermanek Sultan Murad Xan derket. Lê, dema ku Yûsif Beg ji Asîtane vegeriya û hat Xîzanê, ji eşîret û qebîlên Nemiran kesî rû nedayê û bi tu awayî ew ji xwe re mîr nehesibandin. Vê rewşa han ew mecbûr kir ku biçê Tebrîzê û ji Cehfer Paşayê Wezîr daxwaza alîkariyê bike. Cehfer Paşa jî bêsekin destê alîkariyê dirêjê wî kir, ji bo ku alîkariya wî bikin û Xîzanê jê re bistînin û bidin destan, sipartedarekî xwe şand. Bi ser vê de jî, xelkê rû nedayê û îta'etî wî nekirin. Çend carên din jî li deriyên xist û hawara xwe gihand vî milî û wî milî. Lê di netîceyê de aşîtxwaz ketin navbera wan û ew li hev anîn û biryar dan ku, nahiya Nemiran weke sancaq ji wî re û wilayeta Xîzanê û derûdorên wê jî ji Emîr Hesênê re bêne dan.

Demek kurt rewş wiha derbas bû. Lê di dawiyê de kesên fitne û fesad ketin binî û sewda daxwaza hemû Eyaleta Xîzanê ket serê Yûsif Beg. Li ser vê, Emîr Hesênê hemû kesên terefdarên xwe berhev kirin û hinek kesên ji Eşîreta Şêrwan jî hatin hawara wî û tevan bi hev re êrişê birin ser Yûsif Beg. Yûsif Beg, li gundê Azê yê li navçeya Nemiran, sengerbendiya xwe kir û li hemberî wan sekinî. Dema ku şer germ bû, hevalên wî belav bûn û Yûsif Beg xwe di nav lexema avdestxanê de veşart,* gelek bi awakî pîs di nav pîsîtiyê de hat kuştin û kesekî jî nezaniyê ka kê ew kuşt. Lê ji ber qewimîna vê bûyerê gelek serê Mîr Hesênê eşîya û her wext di bin şîkê de ma. Karbîdestên Dewleta Osmanî lê ketin bahaneyan, destên xwe lê alandin û dest bi firotina şerê pê re kirin. Wî hemû hebûn û waridata xwe da bertîlan. Hetta çend perçe erdên xwe yên gelek baş ku li wilayeta Xîzanê hebûn, li gel hemû wan mulk û malên ji bab û bapîrên wî jê re mabûn, tevan kir berikên karbîdestên Dewleta Osmanî. Niha bi awakî rût û reben maye û di nav qerzan de fetisiye. Lê cardin jî hê ji bin wê şîk û tohmetê xelas nebûye.

* Di wergera Tirkî de, dibêje xwe di bîra Mîrhaz de veşart. - Z. A.

Li ser van tevan, Hacî Begê kurmamê wî³⁵² yê kurê keça Hesên Begê Mehmûdî, li dijî wî derket û daxwaza navçeya Nemiran jê kir. Piştî şer û qirênên gelek giran, bi mercê rêvebirinî û rêk û pêkî kirina darayî ya welat di bin xizmeta Hesên Beg de be û herdu bi hev re di nav aştîyê de bijîn, biryar hat dan waridata nahiya Merwanan wek maaş ji Hacî Begê re bê dan. Li ser vê aştî ket navbera wan. Niha navbera wan xweş e û kar û barên Xîzanê gelek bi başî tê meşandin.

ŞAXÊ DUDUYAN

DI DERHEQÊ BEGÊN MIKSÊ DE YE

Di saya şilahiya zimanê ter û qelema têrav a bêgirê û asteng, ji me re ronî û zelal bû ku, bab û bapîrên Fermanrewayên Xizan, Miks û Sipayêrtê sê bira bûn û ji nahiya Bilêcan hatin vê wilayeta han û ew di navbera xwe de par ve kirin. Herkes çû ser para xwe û dest bi meşandina hukmê xwe kirin. Riwayetek din jî dibêje; ew kurmamên hev bûn û ew wilayeta han di riya şirikatiyê re ji Sultanên Selçûkiyan sitandin. Belê çawan dibe bila bibe, yekem kesê ku li Miksê bûye mîr û navê wî di bîra xelkê de maye, Emîr ‘Ebdal e. Du kurên Emîr ‘Ebdal hebûn û navê wan Ehmed Beg û Hesên Beg bûn.

Ehmed Begê Kurê Mîr ‘Ebdal

Piştî mirina babê xwe, hevsarê mîrekiyê girt destê xwe û di vê wilayeta han de kar û barên rêvebiriyê bi awakî herî baş meşand. Lê çi heye, Zeynel Beg ê Fermanrewayê Hekkariyê ku bi Ehmed Beg re di nav îxtîlafan de bû û li hember wî bi kîn û bi nefret bû, dest avêt birayê wî Hesên Beg û ew girt bir Stenbolê; rewşa wî pêşkêşî Sultan Suleyman kir. Piştî, fermanek da derxistin û nahiye û Kela Karkarê ji eyaleta Ehmed Beg veqetand û wekî sancaq ji Hesên Beg re hat dan. Bi vî awayî herdu birayan, fermanrewatiya zemanê desthilata xwe bi hev re derbas kirin. Piştî 30 sal bi ser desthilata wan re derbas bû, Ehmed Beg mir û du zarokên kur li pey xwe hiştin: ‘Ebdal Beg û Mîr ‘Imadeddîn.

‘Ebdal Begê Kurê Emîr Ehmed Beg

Piştî mirina babê wî, ji aliyê Dîwana Sultan Suleyman Xan ve fermana Fermanrewatiya Mîrekiya Miksê jê re derket. Di vê navê re mamê wî Hesên Beg jî mir. Li ser vê, ‘Ebdal Beg bêsekin bi keça Zeynel Begê Hekkarî re zewicî; bi alîkariya wî jî, Sancaqa Karkarê li ser esasê mîrateya ji bab û bapîrên wî mayî, xist ser mîrekiya xwe; di vî warî de fermanek pîroz a Sultan Selîm Xan jî derket. Lê piştî Rustem Begê kurê Hesên Beg, bi alîkariya Eşîreta Mehmûdî ji nû ve nahiya Karkarê ji mîrekiyê veqetand. Ev jî bû sebeb ku di navbera kurmaman de şer û pevçûn zêde çêbin.

Di destpêka sala 1005^ê koçî (1597^ê z) de, şeveka di navbera mexreb û îşayê de, ‘Ebdal Beg xwest destnimêja xwe taze bike. Bi vê armancê, dema ku hat ser qeraxên birca keleyê, şimitî û ji bircên keleyê ket xwarê û giyanê xwe teslîmî Xwedê kir. Du kurên ‘Ebdal Beg hebûn: Mîr Ehmed û Mihemmed. Li ser xwestin û daxwaza eşîret û qebîleyan, Mîr Ehmed bû cînişînê babê xwe.

Rustem Begê Kurê Hesên Beg

Her wekî ku me li jorê jî behis kir, Rustem Beg, bi keça Hesên Begê Mehmûdî re zewicî û bi alîkariya Eşîreta Mehmûdî û eleqeyên baş ên Serdar Mistefa Paşa, di ser muxalefeta kurmamên xwe re jî cardin karîbû nahiya Karkarê têke destê xwe. Piştî ku qasek desthilata vê nahiya han di destan de ma, mir û Hesên Begê kurê wî ciyê wî girt. Vêca, bi mirina ‘Ebdal Beg re, Hesên Beg, bi alîkariya Sînan Paşa yê Mîrêmîranê Wanê, 300 siwar û piyade girtin ba xwe, meşîya ser Miksê û xwest wê îstîla bike. Mîr Ehmed jî, bi ittîfaqa eşîret û qebîleyên ku pê re bûn, li derveyê keleyê xwe ji şer û têkoşînê re amade kir. Di navbera wan de şer dest pê kir û Hesên Beg di şer de hat kuştin. Bi vî awayî meydan ji Mîr Ehmed re vala ma û serbixwetiyekek tam bi dest xist. Niha jî bêyî ku bi tu kesekî re şer bike, rêvebiriya Miksê di destê wî de ye.

ŞAXÊ SISIYAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN ESBAYÊRDÊ DE YE

Wekî me li jorê jî got, mirovên vê malbata han jî kurmamên Fermanrewayên Xîzanê ne. Dema ku mîr û fermanrewayên Kurdistanê serî li ber Sultanê Dewleta Osmanî tewandin, berpirsiyarê Esbayêrdê Mihemmed Beg bû. Dema mir, du kurên wî hebûn: Sultan Îbrahîm û Mîr Şeref.

Sultan Îbrahîmê Kurê Mihemmed Beg

Ev begê han, piştî mirina babê xwe, li ser fermana Sultan Selîm Xan derket ser textê Mîrektiya Esbayêrdê û demekê kar û barên welat bi rê ve bir. Piştî, dema ku Qizilbaşan wilayeta Wanê girtin û êriş birin ser kela wê, ev begê han di şer de ji aliyê Qizilbaşan ve hat kuştin. Çunkî di bin maiyeta Ferhad Paşa yê Mîrêmîran de berevaniya wir dikir. Du kurên wî hebûn: Mihemmed Beg û Hesên Beg. Piştî mirina babê wan, Mihemmed Beg li ciyê wî rûnişt.

Mihemmed Begê Kurê Sultan Îbrahîm

Piştî kuştina babê wî, li ser fermana Sultan, Mîrektiya Esbayêrdê girt destê xwe. Piştî wî jî çar zarokên kur ên navên wan Eyyûb Beg, Xalid Beg, Ûweys Beg û Sultan Îbrahîm Beg³⁵³ li pey xwe hiştin û mir. Hê di saxiya xwe de, di wesiyeta xwe de Eyyûb Beg cînişîne xwe nîşan kiribû. Piştî mirina wî Eyyûb Beg bû cînişîne wî û niha ku sala 1005ê koçî (1597 ê z) ye, va nêzikî 20 salan e welatê xwe bi serbilindî û di nav hebûneke zêde de bi rê ve dibe. Di siyasetmedarî, zanatî û zîrektiya xwe de bêem-sal e, ev karakterên wî jî di nav emsalên wî de ciyê dexesiyê ye.

Mîr Şerefê Kurê Mihemmed Beg

Dema ku Sultan Îbrahîmê birayê wî bû cînişîne babê xwe, Mîr Şeref çûbû Seraya Sultan Suleyman û ji Sultan, di derheqê parvekirina nahiya Axakîsê de, veqetandina wê ji mîrektiya birayê wî û wekî sancaq jê re dayîna wê, fermanek derxistibû. Piştî ku demekê ev sancaqa han bi rê ve bir, ji vê cîhana han a fanî mala xwe bar kir û ber bi cîhana ebedî û fanî kete rê. Du zarokên kur li pey xwe hiştin û navên wan Bahaeddîn û

Orkmez Beg bûn. Lê, ji bo ku herdu jî gelek zarok bûn û bi kêrî meşandina kar û barên Sancaqa Axakîsê nedihatin, ev sancaqa han ji wan hat sitandin û dan destê waliyekî Osmanî yê ji Dîwana Wanê. Dema ku salên Orkmez pêş de çûn û kemilî, bi nexweşiya sara û dînîtiyê ket. Bahaeddîn Beg jî, welat terk kir û çû welatên ‘Erebîstanê; li aliyê Besra û Hessayê³⁵⁴ ket bin xizmeta padişah.

BEŞA PÊNCAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN KILÎSÊ DE YE

Ji aliyê wan kesên zanyariya wan li ser bingehe malbata Haşimiyan hene û pisporên şax û çiqên Qureyşiyên in jî bi awakî baş û zelal tê zanin ku, silsileyê nesla Fermanrewayên Kilîsê, li gor îddîaya wan bi xwe, digihîje Hezretê ‘Ebbas -Xwedê jê razî be. Qasî ku tê gotin, li gor riwayetên herî baş û rast, ew kurmamên Fermanrewayên Hekkariyê û ‘Imadiyyeyê ne. Belgeyên wan ên di vî warî de jî ev e û dibêjin; ew sê bira bûn û navên wan Şemseddîn, Bahaeddîn û Menteşa bû. Fermanrewayên Hekkariyê ji nesla Şemseddîn in û di nav Kurdan de ji wan re “Şemo” tê gotin. Ji Fermanrewayên ‘Imadiyyeyê yên ji nesla Bahaeddîn “Behdîn” dibêjin û ji Fermanrewayên Kilîsê yên ji nesla Menteşa nin jî “Mend” tê gotin.

Belê çî dibe bila bibe û kîjan riwayet rast dibe bila bibe, di destpêkî de Mend karibûye eşîreteke Kurdan li derûdora xwe berhev bike û piştî re bi wan re biçê Misir û Şamê û bikeve bin xizmeta Fermanrewayên Eyyûbiyan. Wan jî nahiya Quseyrê ya nêzîkî wilayeta Antakyayê danê. Mend û mirovên wî di demsalek zivistanê de li wir bicî bûn. Kar bi vê tenê nesekî, civakek Kurdên Êzîdî jî li derûdora Mend civiyan. Vê yekê jî wisan lê kir ku roj bi roj nav û dengê wî belav bibe û şan û şohreta wî bilind bibe. Bi vî awayî ji her milî ve Kurdan berê xwe dan balê; ji bilî vê, Kurdên li aliyê Cum û Kilîsê rûdiniştin jî hatin û ketin bin siya parêzgeriya wî.

Fermanrewayên mezin ên Al-i Eyyûb, eleqeyek zêde nîşanî wî dan. Ew kirin mîrêmîran ên hemû Kurdên li Şam û Helebê. Ji bo ku ew vê civaka han bi hemû awayî bi rê ve bibe û di derheqê meseleyan de biryarê bide û çareyekê ji wan re bibîne, ew serbest kirin. Bi vî awayî rutbeyên herî bilind ên eskerî û îdarî jê re hatin dan. Di destpêkê de, şêxên Êzidiyan ên di navbera Mereş û Hemayê de rûdiniştin, li ser vî meqamê han ê payebilind bi wî re ketin nav şer û têkoşinan. Ev rewşa han bû sebeb ku car û caran şûran li hev bikêşin û heta şer jî di navbera wan de biqewime. Lê, Mend, bi hişyarî û bi tedbîr hereket kir; hinek caran bi zimanê şêrîn, hinek caran bi zimanê tehl, caran bi xweşî û caran bi nexweşî, caran bi nermî û caran jî bi şiddet ew nerm kirin û ew mecbûr man ku serî li ber wî bitewînin.

Dema ku Mend mir, kurê wî ‘Ereb Beg li ciyê wî rûnişt. Piştî jî kurê wî Emîr Cemal desthilat girt destê xwe. Piştî mirina wî jî kurê wî Ehmed Beg li ciyê wî rûnişt. Di dema vî begî de, rojên jiyana Dewleta Al-i Eyyûb qediyên û dewleta wan a mezin ket destê Çerkezên Memlûkî. Lê, Ehmed Beg, serî li ber Dewleta Çerkezan netewand û rojên xwe wekî hukumdarekî serbixwe derbas kirin. Di dawiyê de du kur li pey xwe hiştin û mir, Hebîb Beg û Qasim Beg.

Hebîb Beg

Di ciyê babê xwe de bû fermanrewayê Kurdan. Sultanên Çerkezan, ew xapandin û ber bi xwe ve kêşan û kirin terefdarê xwe, piştî anîn Helebê û li wir bi suîqastekê kuştin.

Qasim Beg

Qasim Beg, bi zora milê xwe li ciyê birayê xwe li ser textê fermanrewatiyê rûnişt û Kurd li derûdora xwe berhev kirin. Lê çî heye, Sultanên Çerkezan, hukumeta Kurd dan destê Şêx Izzeddîn, ku neviyekî şêxên Êzidiyan bû. Civateke Kurdên murted ên bûbûn Êzidî, li derûdora wî berhev bûn. Piştî, di bin fermanderiya Şehriyar Beg Remezanlû ku yekî ji eskerê Helebê bû, hêzeke eskerî damezirand û ew şand şerê Qasim Beg. Qasim Beg jî, bi eşîret û qebileyên xwe ve, xwe avêt Çiyayê Sahyunê û xwe tê de qahîm kir. Li milê din, Sultan Gawrî, di bin fermanderiya xwarziyê xwe de leşkerekî giran û mezin ê Helebê, bi Şêx Izzeddîn re di riyeka din re, ji bo şerê Qasim Beg şand. Li ser vê, di navbera herdu milan de şer derket û çend caran şerên gelek bi xwînavî çêbûn. Hemû car jî leşkerên Çerkezan dişkestin û Qasim Beg di şer de serfiraz derdiket.

Dema ku Sultan Selîm Xan, ji bo girtina ‘Erebîstanê, destdanîna li ser Misir û Şamê û ji holêrakirina Çerkazan ber bi vî diyarî hereket kir, Qasim Beg û Xeyrî Begê Çerkez bûn yek û çûn pêşwaziya Sultan û ketin bin maiyeta wî. Piştî, dema ku Sultan fethên Misir, Şam û Helebê temam kirin û ber bi Stenbolê ve vegeriya, Qasim Beg û kurê wî yê 12* salî Canpolat Beg jî di bin maiyeta wî de bûn.

Di milê din de, Şêx Izzeddînê Êzîdî jî ket bin xizmeta Qerece Paşa yê Mîrêmîranê Helebê û bi alîkariya leyîzbaz û fesadan karîbû tesîr li wî Paşayê ku navê wî derbas bû bike. Ew, bi gelek gotinên bi mexsed û bi gelek îftîrayan xapand. Piştî wî ji Sultan re raporek nivîsand û tê de wiha got: “Eger rê ji Qasim Beg re bê dan û ew vegere Helebê, dê li vir têkel-heviyên mezin, asteng û aloziyên giran derkevin.” Li ser vê, Sultan jî guhê xwe da fitne û fesadan û fermana wî derxist. Ferman hat dan ku kurê wî Canpolat Beg jî bibin serayê û wî têkin nav zarokên ku li ser hesabê wezîneyê dihatin perwerdekirin û eleqeyê zêde nîşanî wî bidin. Piştî, di netîceya daxwaza Qerece Paşa de, ji aliyê Dîwana Sultan Selîm Xan ve fermana mîrektiya Kurdên li wan deran ji Şêx Izzeddîn re hat dan.

Canpolat Begê Kurê Qasim Begê Kurê Ehmed Beg

Piştî kuştina babê wî, ew li Enderûna Koşka Sultan de dijiya û çavdêrî lê dihat kirin. Mîrektiya Kurdan jî ji Şêx Izzeddîn re hatibû dan. Piştî Şêx Izzeddîn piştî xwe da jiyane û berê xwe da goristanê, tu zarok pey neketibûn û di nav pismamên wî de jî kesekî wisan bikêr tunebû ku bikare rêvebiriya Kurdan bike. Ji ber vê, karbidestên dewletê, riya hella vê meseleyê ya herî baş di wê de tîtin ku, mulkên taybetî yê Şêx Izzeddîn ên li aliyê Antakyayê têkin ser emlakên sultaniyê û hukumeta Kurdan jî ji Melik Mihemmed Beg yê ji binemala Mîrên Hesenkêfê re bê dan.

Di dema Sultan Suleyman Xan de, Canpolat Beg ji Enderuna Serayê hat derxistin û kirin nav Leşkerê Muteferriqa yê girêdayê serayê. Beşdarê şerên ji aliyê Sultan ve hatin kirin, ên wekî sitandina Belgradê, fetha Girava Rodosê û sefera Buxdanê bû û di van şeran de di bin maiyeta Sultan de bû; mîrxasî, bêtirsî û azayetiyan mezin nîşan da û ji ber vê yekê jî ji aliyê Sultan ve hat teqdîrkirin. Ji ber vê, wî jî daxwaza wezîfeya bab û papîrên xwe jê kir. Lê çî heye, Sultan Suleyman Xan ê cennetmekan, ji ber tîrsa ku dê bi vegera wî re careke din di wî ciyê şeytanî de girê û asteng derkevin, di şûna ciyê bab û papîrên wî de, sancaqeke din a girêdayê Helebê dayê. Lê Canpolat Beg, wezîfeya jê re hat teklîfkirin, qebûl nekir.

* Di wergera Tirkî de dibêje 18 salî. Di wergera Soranî û Farisiya wê de 12 salî tê gotin. -Z. A.

Li ser vê, fermana rêvebirîya mîrektiya Kurdan ji Huseyîn Paşayê Xadim re hat dan. Her wiha jê re hat sipartin ku li ser rewşa Kurdan û îrsiyeta Eyaleta Kilîsê û dayîna hukumeta wê ji Canpolat re lêkolînekê bike. Huseyîn Paşa jî, di rapora xwe ya ji padîşah re pêşkêş kirî de, da diyarkirin ku, eger Canpolat Beg nebe fermanrewayê Kurdan, ev Kurdên han bi tu kesên din nayên zept û reptkirin. Ev serhişkên han bi gulmista pola ya Canpolat nebe nerm nabin, karwan û rûniştîyên welat û bazirganên berên wan ber bi Helebê û welatê Ereban ve nin, ji destê xerabiyên van Kurdan nikarin bilebitin. Li ser vê, Sultan Suleyman Xan, Canpolat Beg girt bin parêzgeriya çeng û baskên merhemeta xwe, ferman derxist ku Eyaleta Kilîsê û derûdora wê ji Canpolat Beg re bê dan. Ew jî, bi dilekî xweş û mirazhasilbûyî vegeriya Kilîsê. Serûberiyek wisan kir nav welatê xwe ku tu carî mîsalên wê nehatibûn dîtin. Bi awayekî nedîtî xwe siparte kar û barên wilayeta xwe.

Tê gotin ku, dema Sultan Suleyman Xan derketiye sefera Îranê, riya xwe bi Helebê xistiye û zivistana xwe li wir derbas kiriye. Di wê navê re bûyerek wiha jî qewimî ye: Şevêkê, dizek dikeve xêveta Sultan ku teyr jî nekarîne bi ser de bifirin û kesekî jî nekariye xwe nêzik bike. Bêyî ku xizmetkarek an muhafîzekî wî pê agahdar be, ji ciyê raketina padîşah şûrekî ji mucewheran hatî neqîşkirî didize. Dema ku dibe sibe û xeberên vê bûyera han belav dibin û diçin digihîjin guhên Rustem Paşayê Wezîr, Rustem Paşa, ku ji berê de li hember Canpolat Beg tijî bûye, dilê wî bi kîn û bi kerb bûye, vê firseteke nedîtî ya mezin dihesibîne, di nezdê Sultan de li dijî Canpolat entrikayan digerîne; û ji Sultan re dibêje, ev karê han ji bilî Kurdên girêdayî Canpolat Beg pê ve kesekî nikare bike, çunkî xeyrî van kesên ku ji heddê xwe zêde hereket bikin tunene û taqet û curêteke wiha jî nikarin nişan bidin.

Li ser vê, kirrên Sultan radibin û gelek kerba wî li Canpolat Beg vedibe û dixwaze bêsekin wî ji holê rake. Lê, Canpolat Beg pênc rojan muhletê dixwaze û wiha dibêje: “Eger ez di muddetê van pênc rojên han de dizan neynim, ez musteheqê hemû cezayî me.” Roja çaran, Canpolat Beg, dizan bi şûrê Sultan ê bi mucewheran hatî neqîş kirî ve tîne Dîwana Sultan Suleyman. Sultan fermana îdama dizan dide û Canpolat Beg digre bin çeng û baskên merhemeta sultantiyê û bexşandina şahiyyê. Piştî, di muddetê hemû temenê wî yê ji 90 salan derbas bûyî û pala xwe daye salên 100’an, li hemberê wî bi teqdîr û heyrantî hereket kiriye.

Tê gotin ku: Canpolat Beg, 70 kurên xwe yê temenê wan ji zaroktiyê derbas bûyî dîtine. Deh kurên wî yê dema ku babê wan mir dijiyan, ev

in: Hebîb Beg, Omer Beg, Ehmed Beg, ‘Ebdullah Beg, Huseyîn Beg, Cehfer Beg, Xezenfer Beg, Zeynel Beg, Heyder Beg û Xidir Beg.³⁵⁵

Kurê wî yê mezin Hebîb Beg, ji bo ku di saxiya babê xwe de gelek kirinên cahîlane yên wekî ku adete ji aliyê xortan ve tên kirin jê qewimîne û ev bûne sebeb ku li ber çavên giregirên xwedî tecrube reş bibe. Ji ber vê jî ji aliyê babê wî ji ewladtiyê hatiye avêtin û ji mîratê jî hatiye mehrûmkirin.

Canpolat Beg, gelek li ser perwerdeya kurê xwe yê pêncan Huseyîn Beg sekiniye û ji bo têgihiştina wî gelek ked daye. Dema ku ew di eniya vî kurê xwe de îşaretên kemilîn û zîrekiyê dibîne, dixwaze wî bike cînişîne xwe. Di wê navê re, Sultan Suleyman Xan, xwe ji bo sefera Ziketwarê amade dikir. Canpolat Beg, ji ber kalbûnî û jartiya xwe, di wê rewşê de nebû ku beşdarî vê seferê bibe. Ji ber vê, li ser navê xwe Huseyîn Begê kurê xwe şandiye bin xizmeta Sultan Suleyman û ev xezaya han a pîroz. Huseyîn Beg di vê sefera han de gelek mîsalên mêrxasî û nebeziyên nedîtî nîşanî Sultan dide. Ji ber vê diqqeta Sultan dikêşe û sozê dayîna sancaqekê didê. Di sala 972’yê koçî (1565ê z) de, dema ku qafileyê Sultan bi alaya berz û bilind a serkevtî ve ji wê seferê vedigerin, Canpolat Beg ji destê kalbûnê gelek jar, kêmmecal û bêtaqet bûbû û tenê nivnefesek tê de mabû. Berê, kurê xwe Cehfer Beg ji bo cînişîniya xwe tayîn kiribû; wezîfeya rêvebirîya emlak, maliye û mewqufan û wesayetiya zarokan dabû Huseyîn Beg. Hebîb Beg jî, ji niha de ji mafê hukumdartî û waridata xwe ya maddî bêpar kiribû. Vê wesiyeta han bi rîspî, bi qazî û bi xelkê welatê xwe da muhurkirin û di nav kêsek muhurkirî de, ji bo parastinê jî dizdarê Kela Helebê re şand. Piştî, Canpolat Beg çû rehma Xwedayê mezin.

Cehfer Begê Kurê Canpolat Beg

Wesiyeta babê wî hat cîbicîkirin û li ser fermana pîroz a Sultan Murad Xan li ser Fermanrewatiya Kilîsê rûnişt. Hê tenê çar sal di ser fermanrewatiya wî re derbas bûbû, dema ku Lala Mistefa Paşayê Serdar, bi leşkerê Osmanî ve ji bo girtina Şêrwanê ket rê, Cehfer Beg jî li pey leşker ber bi Diyarbêkrê ve hereket kir. Dema ku gihişt derûdora Qerecedaxê³⁵⁶ ji ser hespê ket û ruhê xwe teslîmê Xwedayê xwe kir.

Hebîb Begê Kurê Canpolat Beg

Piştî mirina babê wî, ji aliyê Huseyîn Beg û birayên wî ve gelek tehdayî û heqaret lê hatin kirin. Lê wî guhê xwe neda wan û ji wan netirsiya; tam eksê wê, biryara tolesitandina ji wan da. Ji ber vê yekê, meşîya ser Kilîsê

û dest danî ser hinek darayî û malên babê xwe. Çend girtiyên ku gelek sal bûn di zindana babê wî de bendkirî bûn û webalê xelkê Musulman di situyê wan de bû, da berdan û bi wan piştisitur bû. Bi vê tenê nema, bêsekin gilî û gazindên xwe yên di derheqê birayên xwe de dişandin Dîwana Sultan û digot ku ew zordestî û îxanetê li min dikin; ji serderê bilind di-xwest ku ew di derheqê wî bi însaf û bi merhemet bin.

Lê, mûşîrê payebilind, nîzama karê cîhanê, Mehmed Paşa yê Wezîrê Mezin, li dijê wî rabû û bi awakî vekirî dijmintî pê re kir û got ku: “Babê Hebîb Beg, di saxiya xwe de wî ji wezîfeya hukumdartî û waridata xwe ya darayî bêpar kiriye, ji ber vê, tu mafekî wî li ser van tiştên ku ew daxwaz dike tune.” Lê ji bo tefandina têkelheviyan, Sancaqa Nablusê ya girêdayê Şamê danê. Hebîb Beg bi vê razî nebû û daxwaza Sancaqa Balîsê ya girêdayê Helebê, ku di bin desthilata birayê wî Huseyîn Beg de bû, dikir. Ji ber hêvî û ricayên wî yên bêsekin, ew daxwaza wî ji aliyê Dîwana Sultan ve hat qebûl kirin.

Lê, dema ku xeberên vê bûyerê çûn guhê Huseyîn Beg, berpirsiyarek şand Asîtane û di nezdê meqamê bilind de dest bi xebatê kir; di dawiyê de cardin sancaq sitand û Hebîb Beg ji wir hat rakirin. Di vê navê re Cehfer Beg mir û hukumeta Kilîsê ji aliyê Mistefa Paşayê Serdar ve ji Huseyîn Beg re hat dan. Xeberên vê bûyerê tesîrek gelek mezin li Hebîb Beg kirin. Ji ber vê, wekî bayê birûskê berê xwe da Asîtaneya Sultan Murad Xan û bihayê 5 hezar filorî, mal û diyarî ji şêxê Sultan re bir. Padişah, wê çaxê ciyê penayê hemû dinê bû. Lê, bi ser vê de jî, Sultan ji nivê dilê xwe û bi rastî bawerî bi vî şêxê cahîl û nezan anîbû. Çi tiştên şêx emir bikira û çi tiştên ji devê wî derbiketa ew rast û rewa bûn. Hebîb Beg, ji şêx xwest ku, ji Sultan û wezîr daxwaza Fermanrewatiya Kilîsê jê re bike. Li ser vê, ew daxwaz û navberiya bi tesîr, bû sebeb ku ji Hebîb Beg re Sancaqa Selemiyeyê (Selîmiye)³⁵⁷ bê dan. Lê, Hebîb Beg bi vê razî nebû û daxwaza sancaqa bab û bapîrên xwe ya mîrate kir. Her çendin ew daxwaza han li gel rê û destûra ayînî û fermanên Xwedê rê nediket, lê pêdana erdê ya pîrê bêpîr tesîr li Sultan kir û dîwan mecbûr ma, hukumeta Kilîsê bide Hebîb Beg û Sancaqa Selemiyeyê jî bide Huseyîn Beg.

Wextê Mistefa Paşayê Serdar Kela Qersê restore û îmar dikir, di destpêkê de Hebîb Beg çend caran di xizmetê de qusur kir û di pêkanîna hinek tiştan de terkexemî û sistiyên wî hatin dîtin. Di dawiyê de, dema ku bi çend kesan ve ji bo xizmet hat, Mistefa Paşayê Serdar, ew kerb û nefreta di dilê wî de ya li hemberî wî hebû, jê veneşart. Piştî, ji ber van kirinên wî, cardin hukumeta Kilîsê ji destê wî sitand û da destê Huseyîn

Beg. Ji Hebib Beg re ji Sancaqa Selemiyeyê hat dan. Hebib Beg, cardin bi vê guhertinê razî nebû û xwe gihande Asitaneya padişah û gilî û gazind kirin. Tam di wê navê re, bi tesadufî Mistefa Paşa ji serdartiye hat xistin û di ciyê wî de Sînan Paşa bû serdar. Hebib Beg, di eslê xwe de mirovekî têrxeber, xwediyê deha û hîleyên mezin bû. Bi van karakterên xwe ve, xwe gihand ba serdarê nû û bi methan, bi derewan, bi gotinên bêbinî û mezin, wisan bi Sînan Paşa da bawerkirin ku ew dikare tenê bi serê xwe nivê hemû erdê Îranê jê re bistîne. Sînan Paşa jî bi van gotinan bawer kir. Ji ber vê, bi awakî hêsan û rehet, di dana hukumeta Kilîsê ji Hebib Beg re tu teksîratî nekir. Hebib Beg, sê salan li ser vê wezîfeya han ma û kar û barên Kilîsê meşand. Sê sal şûn de, ji bo ku Sînan Paşa ji wezîfeya serdarti û wezîrtiya mezin hat dûrxistin, carek din Huseyîn Beg, wezîfeya meşandina kar û barên hukumeta Kilîsê girt destê xwe. Bi vî awayî, Hebib Beg ji wezîfeyê hat bidûrxistin û careke din serberedayî û ji wezîfeyan dûr û bêpar ma. Piştre, heta Xwedayê mezin emanetê xwe jê sitand, kul û derdê hukumdartî ya di navbera herdu birayan de dawî pê nehat. Bi vî awayî şûrê ecelê dawî bi vê dubendiya li ser fermanrewatiyê anî. Her wek hatiye gotin:

“Me kir du beş, niha em bêxem in
Ji min re ser zemîn û ji wî re jêr zemîn”

Huseyîn Begê Kurê Canpolat Beg

Ev Beg, xwediyê bawermendî û eleqeya bilind a Sultan Suleyman Xan û bereketa duayên babê xwe bû. Her çendin kurê Canpolat Beg ê pêncan bû, lê piştî mirina Cehfer Begê birayê wî, bû fermanrewayê welatê bab û bapîrên xwe. Bi ser van tevan de, wekî me behs kir, Hebib Beg gewrî lê şidand û xwîna Cehfer Begê birayê wî jî kir situyê wî. Xerckirina 60 hezar filorî bacên Cehfer Beg jî kir ser milên wî û bi alîkariya Sînan Paşa çend salan Kilîs jê sitand, lê di dawiyê de nekarîn tişteki pê bikin û rêvebiriya welatê wî di destê wî de ma.

Şîr:

“Çi kesê ku çav li dest Xweda ye
Radibin kûsp û asteng li ber piya ye

Daxwaz ji Xwedê der ji kes nexwaze
Ew bi xwe ciyê niyaz û kar saze”

Huseyîn Beg, çend salan bêberhelist û asteng serdartiya Kilîsê kir û piştî sewdayê mîrêmîrantiya Osmanî ket serî. Daxwaz kir ku wî bikin Mîrêmîranê Trablusşamê û Kilîsê jî bi vê mîrêmîrantiyê ve girêbidin, eger mîrêmîrantiya wî nema, divê Kilîsê dîsa jê re bimîne. Çend tiştên din jî xwestin û li hember van daxwazên xwe jî sozê perekî gelek zêde da, got ku ev bac û hasilatên salane yên ji mulkiyeta taybetî ya Sultan yên ji Eyaleta Trablusê tîn, dê ji salên din zêdetir têkevin nav xezînê. Dema ku daxwaz û mercên wî li ber pêşkê textê Sultan ê bilind ketin, hemû hatin bicîkirin û di sala 1001^ê koçî (1592/93 z) de, fermana Sultan jê re derket û leqeba “Paşa” jî danê û navê wî bû Huseyîn Paşa û ew ber bi mîrêmîrantiya xwe ve ket rê.

Berî wî giregirekî Ereban yê navê wî Qemîze li gor hinek şertan mûltezimtiya kar û barên Trablusşamê dikir. Wî xwe girêdayê Mewlana Xoce Efendî yê serdesteyê zanayan, pêşengê lêkolîneran, ciyê bext û hêviya dîndar û hejaran dizanî û dan û sitandinên wan jî gelek baş bûn. Hetta 10 hezar filorî zêrên sor jî ji Mewlanayê birêz deyn kiribû. Bi bihîstina xebera hatina Huseyîn Paşa wek bayê birûskê ket rê û berê xwe da Asîtaneyê. 10 hezar filoriyên sor jî di xorçika wî de bi xwe re anîbû. Qemîze, di rê de bêser û bêşûn wenda bû. Piştî çend rojan laşê wî û yên hevalên wî yên pê re, di nav kavlên kerwanserayekê de bi mirî hatin dîtîn. Tawanê kuştina Qemîze û hevalên wî kirin sitûyê Huseyîn Beg û mirovên wî. Li ser vê, Xoce Efendî, her çendin gelek ji Huseyîn Paşa jî hez dikir, lê jê aciz bû. Ew ji mîrêmîrekiyê avêt, wezîfe da Hesên Axa yê Qapicibaşi -yê bi navê Yemîşçî Hesên Axa bi nav û deng bû. Ew da girtin, li Kela Helebê kir zindanê û doza xwîna Qemîze û hevalên wî jê kirin û jê re digotin, hemû sozên te dane dewletê, divê tu niha tevan bicî binî. Piştî lêkolîn û vekolîna zêde, xwîna Qemîze neket sitûyê wî. Niha ku sala 1005^ê koçî ye, Paşa hê dimîne û tu kar û bar di destê wî de tune. Bi çavdêrî li welatê dûr ê Osmanî serberedayî digere. Hêvî heye ku Xwedê vê rewşa han jê re biguhere û ji vê baştir jê re bike nesîb. Çûnkî lawekî hêja ye û nabe bi vî awayî perîşan û bêcî û bêpena be.³⁵⁸

BEŞA ŞEŞAN

DI DERHEQÊ BEGÊN ŞÊRWANÊ DE YE

-Ev jî sê sax in-

“Ev beşa han, ji hukumetekê û du zeametan pêk tê:

Bulbulên xwedî nexmeyên serayên gulistanan û kesên xeberxweş ên bibir û zîrek, di derheqê nesla Mîrên Şêrwanê de xeber û riwayet ji me re neqil dikin û wiha dibêjin: Bab û bapîrên van mîrên han, berê wezîrên mala Eyyûbiyan bûn. Dema ku roja Dewleta Eyyûbî di sala 662’yê koçî (1264ê z) de, li Misir û Şamê ber bi avabûnê ve çû, yek ji zarokên wan - ev, her wiha bab û bapîrê Fermanrewayên Hesenkêfê ye- hat vî welatê han û hakîmiyeta wê girt destê xwe. Li gor riwayeteke din jî, nesla van mîrên han, digihîje Fermanrewayên Şêrwanê.

Belê riwayet çî dibin bila bibin, ya ji me re zelal e ev e: Ew sê bira bûn û navên wan Izzeddîn, Bedreddîn û ‘Imadeddîn bû. Ew hatin li wilayeta Kifrê bicî bûn; di dawiyê de, ji bo ku ew fermanrewayên navên wan derbas bûn, hez ji wan kirin û eleqeyek baş nîşanê wan dan, fermanrewatiya wan cîyan ket destê wan. Li gor wan riwayetên di nav xelkê de belav in û ji aliyê wan ve tê gotin, yekem kesê ku li Kifrê mîrektî kiriye, Mîr Huseyînê* kurê Emîr Îbrahîm e û ew jî babê pênc zarokên kur bû: Emîr Mihemmed Kur,³⁵⁹ Mîr Şah Mihemmed, Mîrza, Emîr Şemseddîn û Emîr Mecdeddîn.

* Di wergera Tirkî de Hasan e, lê di wergera Soranî û Farisiya wê de Huseyîn e. - Z. A.

Dema ku kaltiyê, mirin bibîra Mîr Hesên³⁶⁰ anî, welatê bab û bapîrên xwe di nav kurên xwe de parve kir; ji wan re, ji bo ku herkes bi para xwe razî be û destê xwe nede para birayên xwe yên din, wesiyetnameyek nivîsandî ya tijî ji nifir û le'netên giran dagirtî, hişt. Li gor vê parvekirinê, Kela Şebistanê û erdên bi wê ve girêdayî da Emîr Mihemmed Kur, Kela Kifrê û ciyên bi wê ve girêdayî para Mîrza ketin. Kela Êrûnê³⁶¹ bi ciyên bi wê ve girêdayî para Şemseddîn û Kela Awêlê (Hawêl) bi erdên pê ve girêdayî ji para Mecdeddîn ketin. Mîr Şah Mihemmed jî kir sipartederê (wekilê, cîgirê) xwe.

Mîr Şah Mihemmedê Kurê Mîr Hesên

Piştî babê wî mir, rêvebiriya Fermanrewatiya Kifrê girt destê xwe. Di wê navê re birayê wî yê biçûk Mecdeddîn çû rehma Xwedê. Li ser vê, Mîr Şah Mihemmed di cî de Kela Awêlê jî kir ser Kifrê û bû hukumdarek serbixwe. Piştre, çar zarokên kur di pey xwe de hiştin û çû rehma Xwedê. Navê kurên wî Mîr Mihemmed, Mîr 'Ebdal, Mîr 'Elî û Mîr Izzeddîn bûn. Mîr 'Ebdal li ciyê babê xwe rûnişt.

Mîr Ebdalê Kurê Şah Mihemmed

Piştî mirina babê xwe, bû Fermanrewayê Kifrê û çend salan rêvebiriya kar û barên welat kir. Piştre, çû rehma Xwedê û kurê wî Mîr Şah Mihemmed ê ku herî zêde li ser riya rastiye bû, li ciyê wî rûnişt.

Mîr Şah Mihemmedê Kurê Mîr 'Ebdal

Piştî mirina babê xwe rêvebiriya kar û barên welat girt dest. Di dema wî de, Şah Îsmailê Sefewî xwe li ber girtina Kurdistanê xweş kir. Wekî me gelek caran got, mîr û begên Kurdistanê bi destê xwe û bi situwari,* bi hev re çûn Seraya Şah Îsmail û îtaeta xwe pêşkêşî wî kirin. Lê çi heye, wekî min berê jî behis kir, Şah Îsmail, ev Kurdên ku îtaeta xwe pêşkêşî wî kirin, da girtin û kirin zîndanê; lê tenê ev Mîr Şah Mihemmed û 'Elî Begê Sasonî ne tê de.

Ji bo ku Mîr Şah Mihemmed kincên Qizilbaşan li xwe dikir, çûna wî ya meclisa taybetî ya Şah û peywendiya wî bi civaka Qizilbaşan re gelek hêsan çêbû. Ev peywendiya han gihîşt dereceyek wisan ku êdî ji wan venediqetiya. Di netîceyê de, Şah baweriya xwe pê anî û mulkiyeta wilayeta Kifrê paş de dayê. Piştî vê, fermanrewatiya wî dirêj kêşa û di nav xweşî û firehiyê de jiyaneke dirêj derbas kir. Bi rizaya dilê xwe û di lehê

* Di wergera Tirkî de dibêje: "...ji bo ku di navbera beg û hukmdarên Kurdistanê de yekîtî tunebû...", ev îbareya han ne di wergera Soranî û ne jî di orijînalê wê Farisî de tune. -Z. A.

kurê xwe yê mezin Mihemmed Beg de dev ji mîrekiyê berda. Heta mala xwe ber bi diyarê axretê ve bar kir çû, deh salan jî di înzîvayê de ma. Dema ku mir çar zarokên kur ên navê wan Mihemmed Beg, ‘Ebdal Beg, ‘Elî Beg û Izzeddîn Beg jê man.

Mihemmed Begê Kurê Mir Şah Mihemmed

Li gor wesiyeta babê xwe, Fermanrewatiya Kifrê û yên derûdora wê girt destê xwe. Piştî 30 sal fermanrewatî, ‘Ebdal Begê birayê wî li ser hukumeta Kifrê li dijî wî rabû û doza fermanrewatiya wir kir. Li ser vê, Mihemmed Beg, li gor mercên siyasetê, fedakarî kir, herî baş û di cî de dît ku, ji aliyê Dîwana Sultan Suleyman Xan ve fermana hukumeta Kifrê bi temellî û bi resmî ji birayê wî re bê dan. Bi xwe jî çû Kela Bergêriyê ya ku di nav sînorê Qizilbaşan de û bi taybetî bi xwe dizdariya wê girt destê xwe û rêvebiriya wê kir. Di vî muddetê han de, dizdariya kela eyaletê jî ji birayê xwe yê navê wî derbas bû re hişt û bi xwe ji bo dizdariya kela din çû. Di vê navê re, Şah Tehmasbê Sefewî, êrişê kelên Adilcewaz, Ercîş, Exlat* û Bergêrî kir û xwest van ciyan îstîla bike. Ew sal, zivistaneke gelek hişk, sar, serma hebû û her derê befir girtibû. Ji ber vê, ne mecala firîna teyrêkî li asîmanan û ne jî sêbahiya masiyekî di avê de hebû. “Çiravên ber pesaran, dar û dîwar bi hezaran rim û şûrên ji qeşayan hatibûn xemlandin. Gir û çiyayên ji tirsî mij û mûrana germekûjîyê xwe di rengê spî de mewilandibûn û postê qaqûmê û livayên ferencî yên çerm û giyayî li xwe werkiribûn. Tûk (tif) ji devê mirov nedigihîşt erdê û di hewa de diqerimî, sivûr di kuna xwe de nedisitirî. Rûviyan kevlên xwe berevajî kiribûn û jûjî li hêviya kevlê mû bû. Seyên avê ji serman wekî darê subhanê diricifîn, deve ji tirsî şimitînê (zelînê) di kuna derziyê re derbas dibû.”**

Şî'r:

“Di ciyê avê de hewce bû kevir bihata xwarin
Av qerimî bû wekî kevirê mermer çunkî
Zirhên li ser wan kesên xencer girê dabûn
Kemîn bû ji bo nêçîra teyrê giyanê”

* Di wergera Tirkî de, Exlat tune. -Z. A.

** Ev qesmê han ê di nava neynokê de, di wergera Tirkî de tune, min ev ji wergera Soranî girt vir. -Z. A.

Belê, di rewşek wiha de, Sultan wekî afetek ku ji asîman bibare, xwe berda ser Kela Bergêriyê û derûdora keleyê rapêça. Di muddetê van sê mehên muhasereyê de, rewşa kesên di bin muhasereyê de gelek xerab bû; xwarin û pêdiviyên wan ên din xelas bûn; hêz û taqeta kesên berevanî dikirin tefiya; belê tam di nav van tengavan de, xeber ji Mihemmed Beg re hat ku ji aliyê Dîwana Sultan Suleyman ve Mîrektiya Kifrê ji birayê wî 'Ebdal Beg re hatiye dan. Xebera vê bûyera han, Mihemmed Beg bêhêvî kir û dilê wî şikand. Di netîceyê de, kele teslimê mirovên Şah kir; di nav wan de, Mehsum Begê Sefewî yê Mîrê Dîwana Şah jî hebû. Piştî vê, Mihemmed Beg, ji bo ku rûyê meselê yê rasteqînî pêşkêşî serdera Sultan Suleyman bike, bêsekin berê xwe da Asîtaneyê. Lê çî heye, fitne û fesadan ji Sultan Suleyman re gotibûn ku; Kela Bergêriyê bê zexîre û bê cebirxane nebû, Mihemmed Beg bi sistiya xwe û bi qestî teslim kiriye. Li ser vê, fermana îdama wî rebenî derket û ew îdam kirin. Bi vî awayî agirê kerb û kîna Sultan bi xwîna wî tefandin.

'Ebdal Begê Kurê Mîr Şah Mihemmed

'Ebdal Beg, piştî kuştina birayê xwe Mihemmed Beg, desthilata Kifrê girt destê xwe û bê şer û qirên bû hakimê wir ê serbixwe. Piştî 13 salên wî li ser desthilatê, di navbera Fermanrewayên Xîzanê Melik Xelîl, Mîr Mihemmed û birayên wî* de dubendî peyda bû. Melik Xelîl ji 'Ebdal Beg alîkarî xwest. Wî jî dest ji xêret û xurura kurdîtîyê berneda û bi vî awayî wî û Melik Xelîl yekîti çêkirin û bi qewm û Eşîreta Şerwî re meşîyan ser Xîzanê û Kela Xîzanê muhasere kirin. Li ser vê, Emîr jî, bi armanca ku bi tena serê xwe Kela Xîzanê di destê xwe de bigre, mecbûr ma bi Eşîreta Nemiran re bibe yek û keleyê biparêze. Ji ber vê, bi hevalbendên xwe ve rabû û dest bi xweamadekirina şer û têkoşînê kir.

Bi vî awayî, di navbera wan û êrişkeran de şerekî giran dest pê kir. Şer, bi wendakirina Xîzaniyan û nêzikî 100 kuştî dayîna wan dawî pê hat. Ji bilî vê, çî gund û hasilatên li ser riya şerkeran bûn, hatin şewitandin û talankirin. Vê rewşa han, ew naçar kirin ku xwe bavêjin ber serderê Sultan Suleyman Xan. Sultan jî, ferman da Îskender Paşa yê Mîrêmîranê Wanê ku li vê meseleyê binêre û 'Ebdal Beg bangê Dîwana Wanê bike û

* Li vir tîkelheviyek heye. Di wergera Tirkî de notek M. 'Elî 'Ewnî Beg heye û wiha dibêje: "Dema ku em li behsa Fermanrewayên Xîzanê binêrin, îbareya herî rast 'di navbera birayên wî û Fermanrewayên Xîzanê Mîr Mihemmed û Melik Xelîl de' ye. Di Farisiya wê de dibêje: "Di navbera Mîr Mihemmed, Melik Xelîl, birayên wî û Fermanrewayên Xîzanê de" Wergera Tirkî ji eynî wekî ya Farisiya wê ye. Wergera Soranî jî, wê îbareya M. 'Elî 'Ewnî Beg rast hesabandiyê û bi wî awayî nivîsandiyê. - Z. A.

di derheqê bûyera Xîzaniyan de vekolînê bike. Piştî ku xelkê herdu milan jî di dîwanê de amade bûn, îsbat bû ku ‘Ebdal Beg û Şêrwanîyan êrîş birine ser xelkê Xîzanê û giregirên wan. Li ser vê, Mîrêmîranê Wanê di cî de ‘Ebdal Beg da girtin, avêt zîndana keleyê û ev rewşa han ji textê xîlafetê re pêşkêş kir. Li ser vê, fermana îdamkirina wî derket û bi vî awayî ‘Ebdal Beg li Wanê hat kuştin. Piştî vê, hukumeta Kîfrê jî kirin du beş, beşek jê dan Saruxanê Hezzoyî û beşa din jî dan Hesen Begê Kûrnêyî. Şeş zaro-kên kur ên salên wan gelek biçûk li pey ‘Ebdal Beg man. Navê wan Mehmûd Beg, Zeynel Beg, Mîr Şah Mihemmed, Hacî, Mîr Mihemmed û Zûlfiqar bûn.

Mehmûd Begê Kurê ‘Ebdal Beg

Wekî li jorê jî derbas bû, piştî kuştina ‘Ebdal Beg, hukumeta Kîfrê çend sal di destê biyaniyan de ma. Dema ku Mehmûd Beg mezin bû, ji bo doza melbenda bab û bapîrên xwe berê xwe da serderê pîroz ê bilind ê Sultan Selîm Xan û rewşa xwe û daxwaza hukumeta ji bab û bapîrên wî mayî pêşkêş kir. Sultanê dadmend û merd, fermana rêvebiriya bab û bapîrên wî li gor destûr û usûla berê jê re derxist. Bi vê yekê, ew gihîşt daxwaza xwe û fermana Sultan a xwediyê textê payebilind jî pê re, vege-riya wilayeta xwe ya eslî û li ser textê mîrekiyê rûnişt.

Mehmûd Beg, di nav xelkê Şêrwan, giregiran û xelkê di rêzê de bi dadmendî û wekhevî hukmê xwe meşand; bi ser hemû eşîret, xelk û temamên rêyayên di wî welatî de dijiyan de nîmet û xêrxwaziyên xwe barandin. Deriyê dadgerî û qenciyê li ber xortan vekir û bi saya wî rûniştîyên welatê wî ketin nav xweşiyê û kul û derdên çend salan jibir kirin. Hemû bi hev re têr û tijî rojên xwe dibirin serî. Lê xweşî û xweşîtiyê diguherand, koşk, seray û şanişîna wî hemû dem û seetan tijî bi heval û dostên wî yên ciwan bûn. Meygêrên xweşik, ciwan û sipehî bi badeyên sor û tahl ve di gera hatin û çûnê de bûn. Wekî piyala gulîn li ser dest û wekî nêrgizê hemû wext mest bû. Nazdarên şox û şeng, rûgeş, gerdenzer, sing û berên wekî befra yekşevî, şevan lê dikirin roj û rojan lê dikirin şev. Heta jiya tu wextê dengê şîrrîniya meyê, nalîna neyê, lorîna bilûrê û awaza saz û santurê ji ber guhên wî neçikiyan. Belê, ev gotinên şair, gelek li rewşa wî dihatin:

“Dilopek şeraba sor ji bo wî

Ji xwîna sed birayan bi nirxtir bû ji bo wî

Welatek guherand bi dengê sazekî

Çunkî dengê kilamek, ji welatekî zêde şah dikir wî”

Piştî sê salan bi vî awayî ser desthilata wî re derbas bûn, şevkê ew di nav nivîna wî de, derbeyek şûr bi hinarikên wî ve, kuştî dîtîn. Li ser vê, wilayeta Kîfrê ji aliyê Dîwana Sultan Selîm Xan ve, bi sancaqtî dan destê Mîr Hesênê Kurnêyî, ku ji nesla Mîr Mihemmed Gewrî bû. Ev wilayeta han çend salan di bin desthilata vî mîrî de ma.

Zeynel Begê Kurê ‘Ebdal Beg

Wekî li jorê derbas bû, dema ku Mehmûd Beg di nav nivîna xwe de kuştî hat dîtîn, birayên wî gelek biçûk bûn û ji ber vê jî qatîlê wî nedîtîn û nekarîn kesekî jî tawanbar bikin. Mîr Hesênê Kurnêyî yê navê wî derbas bû, çend salan Fermanrewatiya Şêrwanê kir.

Dema Zeynel Begê birayê Mehmûd Beg mezin bû û ket salên xwe yê kemilînê, ji bo daxwaza rêvebirîya hukumeta Kîfrê berê xwe da Asîtaneya Sultan. Bi tesadufî, wê çaxê Sînan Paşayê Wezîrê sisiyan û ‘Elî Paşa yê Kaputan, bi leşkerek giran û hejmarek zêde keştiyên şer ve, ji bo girtina Kela Aklabandê hazîriya seferekê dikirin. Zeynel Beg û çend mîrên Kurdan ên ji ser kar hatî rakirin jî, biryar dan û baş dîtîn ku di wê xezaya deryayî de bi wan leşkerên serkevtî re, hogirî bi wezîr re bikin. Dema ku ev leşkerê Osmanî ji fetha Kela Aklabandê bi serkevtî û mirazhasîlbûyî vegebiya, Sînan Paşa, naveroka rewşa Zeynel Beg a rasteqînî pêşkêşî textê Saltanatê kir. Li ser vê, fermana Mîrektî û Fermanrewatiya Kîfrê ya berî ku ji birayê wî Mehmûd Beg re hatibû dan, jê re derket.

Bi vî awayî Zeynel Beg, bi muradhasîlî û dilxweşî vegebiya welat û meskenê bab û bapîrên xwe. Zeynel Beg, li ser textê bab û bapîrên xwe rûnişt. Kar û barên rêvebirîyê bi awakî sergiranî û bi haydarî girt destê xwe. Li xelkê bin destê xwe, mîr û fermanrewayên cîranê xwe qencî û çakî kirin û dilê tu kesî neşkand, rizaya tevan qazanc kir. Bi ser zanayan, kesên xwediyê fezîlet, feqîr û bêçareyan de çeng û baskên parastînî vedan. Di salên xwe yê pêş de sewdaya hînbûna xwendin û nivîsandinê ket serî, xwe pê westand, jê dest nekêşa û heta hîn bû. Desthilata wî 30 salan kêşa. Piştî nexweşiyek giran pê girt û şeş mehan di nav nivînan de ma. Di vê muddetê nexweşîya xwe de, gelek ‘ezab û zehmetî kêşa. Piştî di dawîya meha Zilhicceya (Kurbana) sala 1005^ê koçî (1597^ê z) çû rehma Xwedê. Pênc zarokên kur li pey xwe hiştin ku navên wan ‘Ebdal Beg, Melik Xelîl, Mîr Mehmûd, Mîr Mihemmed û Mîr Suleyman bûn.

‘Ebdal Begê Kurê Zeynel Beg

Xortekî gelek ciwan û baş e. Heta tu bixwazî xwediyê exlaqekî xweş e. Piştî mirina babê xwe, li ser wesiyeta wî û bi fermana payebilind a Sultan Mihemmed Xan, niha Fermanrewayê Şêrwanê ye. Ez hêvîdar im hemû daxwazên wî bicî bînin û bi ser bikeve.

ŞAXÊ YEKAN

DI DERHEQÊ MÎRÊN KURNÊ DE YE³⁶²

Ev mîrên han, ji zarok û neviyên Mîr Mihemmed Gewrê kurê Emîr Hesên in. Dema ku babê Emîr Hesên wilayeta xwe di navbera kurên xwe de parve kir, Kela Şebistanê da vî Mîr Mihemmed Gewrî. Niha, Kela Şebistanê di destê Zeynel Begê kurê Suleyman Beg de ye û rêvebirîya wê ji aliyê Dîwana Sultan ve bi zeametî ji bo wî hatiye dan. Hinek caran jî, wekî di behsa kuştina 'Ebdal Beg de derbas bûbû, wezîfeya Fermanrewatiya Kifrê ji aliyê Mîr Hesênê kurê Melik Suleyman ê pîsma-mê Zeynel Beg ve tê kirin.

Bi rastî, Zeynel Beg xortekî dûrbîn, karzan, zîrek û li ser riyek raste û bi tedbîr e. Ji niha de, zeameta xwe li ser navê kurê xwe qeyd kiriye. Ji bilî vê, ji Dîwana Sultan Mihemmed Xan, fermana Sancaqa Axakîsê bi zeametî ji xwe re derxist. Birayek wî yê navê wî Mîr 'Ebdal heye.

ŞAXÊ DUDUYAN

DI DERHEQÊ MÎRÊN ÊRÛNÊ DE YE

Kela Êrûnê niha bi zeametî di destê Mîr Melikê kurê Mîr Hesênê kurê Şemseddînê kurê Mîr Hesênê de ye. Em dizanin ku Mîr Hesên, dema ku wilayeta xwe ya mîrate par ve kir, Kela Êrûnê ji Şemseddînê bapîrê vî Mîr Hesênê re da (û wî bi zeametî rêvebiriya wê dikir.)*

Mîr Melik, di nav mîr û fermanrewayên Kurdistanê de bi mêrxasî û merdîtiya xwe hatibû naskirin. Ew, bi awakî bêsinor dîndar û girêdayê esasên Îslamiyê bû.

* Ev qismê di nav kevanê de, ne di wergera Tirkî û ne jî ya Soranî de heye, min ji Farisiya wê girt vir. - Z. A.

BEŞA HEFTAN

DI DERHEQÊ BEGÊN ZIRKAN DE YE

Ev ji çar şaxan pêk tên.

Wekî ji aliyê kesên di meydana belagatê de pişthespin, dîroknasên meydana mêrxasî ya xweşaxêvî û sipehî nivîsandinî ve jî bi awakî zelal û ronî tê zanîn, koka Mîrên Zirkiyan diçe digihîje Erebên Şamê.

Tê gotin ku, yekî navê wî Şêx Hesênê kurê Seyîd ‘Ebdurrehman, şert û şurûtên zemanî ew mecbûr kirin ku welatê xwe yê xêr û bereket terk bike û bê wilayeta Mêrdînê. Şêx Hesên, li wir bicî bû, dest bi îbadet û riyazetê kir û ji bo ku her wextê kincên hêşin li xwe dikir, di nav xelkê de bi navê “Şêxê Ezraqî” hat naskirin. Belkî jî çavhêşin bû û ji ber vê ev nav lê hatibû kirin. Belê çi hal be, ji ber zêde bikaranîna herfa “E” ya di gotina “Ezraq” de, ew hat avêtin û gotin di zimanê xelkê de halê xwe yê “Zirkî/Zirqî” girt.³⁶³

Şêx Hesên, ewqas ji dinê dûr, dîndar û Xwedêtirs bû ku, boşahiyek mezin ji kesên maqûl û giregirên Mêrdînê li derûdora wî berhev bûn. Ji ber vê, sultanê wê çaxê jê tirsîya û ew di Kela Mêrdînê de da ragirtin. Lê çi heye, çend roj şûn de kerametên Şêx bi awakî ronî û zelal hatin dîtin; Sultan, bi zanahiyek bi hêz a bi hişî û bi aqilî ve, di nav sefên mirîd û bawermendên Şêx de ciyê xwe girt. Sultan, bêsekin ew ji zîndanê azad kir, doza lêborînî jê kir, bi her awayî rêz, qedir û siyaneta wî girt û keça xwe lê mehr kir. Vê rewşa han, di nav xelkê de qedir û siyaneta Şêx Hesênê Ezraqî zêde kir û nav û dengê wî bilind kir. Bi vî awayî, çawan

mirinê pêşîra Sultan girt, şêx li ciyê wî rûnişt, bû hakimê rêvebiriya welat û welat kir bin kontrola xwe. Piştî welat di navbera zarokên xwe de parve kir. Zarokên xwe jî tayîne ser mîr û fermanrewatiya her yek ji wan nahiyên welat kirin.

ŞAXÊ YEKAN

DI DERHEQÊ MÎRÊN DÊRZINIYÊ DE YE

Ew kurê Şêx Hesênê Zirkî yê hat Dêrzinê, navê wî Habîl bû. Kurekî wî yê navê wî Qabîl jî hebû. Ev Derziniya han, keleyek e û di hindurê wê de dêreke gelek mezin heye. Dema ku kele di destê kafirên jirêderketî de bû, jê re “Dêrzîr”³⁶⁴ dihat gotin. Piştî ku Habîl û Qabîl ew îstîla kirin, navê wê ji ber zêde bikaranînê halê “Dêrzinî” wergirt. Belê niha jî ew mîrên di derheqê rewşa wan de zanyarî hene, em ê binivîsin:

Emîr Hemzeyê Kurê Emîr Xelîlê Kurê Emîr Gazî

Emîr Hemze, demek dirêj li ser fermana Şah Îsmailê Sefewî kar û barên Dêrzinê dimeşand. Dema wî koça dawiyê kir, Mihemmed Begê kurê wî bi mîr û fermanrewayên Kurdistanê ve, îtaeta xwe ji serdera Sultan Selîm Xan re pêşkêş kir. Sultan jî bask û çengên merhemeta xwe bi ser de vegirt, bawerîya xwe pê anî û Mîrektiya Dêrzinê lê bexşî. Heta mir, bi serfirazî rêvebirîya kar û barên li wir meşand. Dema ku mir, çar zarokên kur li pey xwe hiştin. Navên wan ‘Elî Beg, Şah Qulî Beg, Yaqûb Beg û Cihanşah Beg bûn.

‘Elî Begê Kurê Mihemmed Beg

Piştî mirina babê wan, ev birayên han ji bo hukumdartî û bi serê xwe rêvebiriyê ketin pêsîrên hevûdu. Ev dijîtiya han pêş de çû û kar gihîşt şûrkêşana li hev û bikaranîna zorê. Di netîceyê de ‘Elî Beg zora tevan bir û wilayet ji destê wan sitand. Heft salan bêyî kûsp û asteng, bi awakî serbixwe bi rê ve bir. Dema ew mir, birayê wî Şah Qulî Beg li ciyê wî rûnişt.

Şah Qulî Begê Kurê Mihemmed

Di sala 941ê koçî (1535ê z) de li ser fermana Sultan Suleyman Xan, di ciyê birayê xwe li ser textê fermanrewatîyê rûnişt. Heşt salan kar û barên welat bi rê ve birin. Carekê dema ku ji Stenbolê vedigeriya, li bajarê Boluyê rastî Nasir Begê Zirkî yê begê Girdikan hat. Di navbera wan de ji kevin ve dijminatî hebû û ew û bi çend mirovên xwe ji aliyê wî ve hatin kuştin.

Yaqûb Begê Kurê Mihemmed Beg

Piştî kuştina Şah Qulî Begê birayê wî, ji aliyê Sultan Suleyman ve bû fermanrewayê hemû Dîwana Zirkan. Yaqûb Beg, mirovekî têgihîştî, xwediyê exlaqekî baş, softî û meyildarê gotinên dostên Xwedê bû. Li hemberî şî'ir û nezmê hewesa wî hebû; di wî warî de xwediyê çalakiyên aktîf bû. Gelek şî'irên xwediyê naveroka yekîtiya Xwedê û heqîqetan li pey xwe hiştin. Piraniya şî'irên wî bi Kurdî ne. Ez bawer dikim dîwanek wî ya Kurdî ji heye. Bi xwe di nav civatan de û di helwestê xwe yê rêvebirinî de, yekane bû.

Piştî ku 25 salan hukum kir, bi xwe li ser rizayê dilê xwe dev ji rêvebirîya Zirkan berda û Dûman Begê kurê xwe li ciyê xwe danî. Dûman Beg, du sal şûn de, di şerê Şêrwanê de, ciyekî navê wî Çildir, bi hinek mîrên Kurdistanê ve ji aliyê Qizilbaşan ve hat kuştin. Piştî mirina Dûman Beg, salek şûn de babê wî Yaqûb Beg jî mir. Du zarokên kur li pey Dûman Beg man û navê wan Mihemmed Beg û 'Elî Beg bûn.

Mihemmed Begê Kurê Dûman Beg

Mihemmed Beg, dema ku di sala 986^ê koçî (1579^ê z) de, Dûman Begê babê wî şehîd bû, hê 15 salî bû. Bi saye û eleqeyên mezin ên bapîrê xwe kar û barên rêvebiriyê girt destê xwe. Li gel wan salên xwe yên biçûk jî, wezîfeya seroktî û kar û barên mîrekiyê gelek baş meşand. Ji bab û bapîrên wî zêde qedir û siyaneta wî hat girtin, nav û dengê wî gelek belav bû. Ev rewşa wî bû sebeb ku, di nav emsalên wî de li hemberî wî çevnebarî û hesûdî peyda bibe.

Mihemmed Begê Girdikanî, bi wasîteya dijminatîya kevin a bi vê malbatê re û bi handana Şemseddînê Kedxudayê Hezzoyê, ku mirovên hev bûn, bi Mihemmed Begê kurê Dûman Beg re dest bi şer kir. Mihemmed Begê Girdikî û Şemseddîn, dest pê kirin êrîş birin ser hinek bajar û gundên Mîrekiya Dêrzinê. Ber bayê Şeytên ketin û kîn û kerba tolesitandinê çav li wan tarî kir, ew bajar û gund şewitandin, talan kirin. Ji bo rawestandina li hemberî wan êrîşan û pûçkirina wan, Mihemmed Begê Dêrzinî jî, ji pismam û tagirên xwe komek şand ser sînor. Cardin rojekê wekî hemû carên din, Mihemmed Begê Girdikanî ji sînor derbas bû û bi kesên li milê din re dest bi şer kir. Di navbera herdu milan de şer gurr û germ bû û Mihemmed Begê Girdikanî bi awakî gelek giran birindar bû. Wî, di halek nîv sax û nîv mirî de gihandin Kela Girdikanê û rojekê şûn de jî mir. Li ser vê, Mihemmed Begê kurê Dûman Beg, êrîş bir ser serekên wan kesên ku gurrî û pêta agirê şer kiribûn dilê wî, tev paqij

kirin û ji holê rakirin û dest danî ser malên wan. Bi vî awayî kontrola welat kir bin destê xwe û bi awakî serbixwe kar û barên rêvebirîya welat meşand. Êdî niha kesekî ku pê re bikeve nav şer û qirênan tune.

Niha, ku sala 1005^ê koçî (1597^ê z) ye, bi serbixwe û bê kûsp û asteng fermanrewatiya mîrektiya xwe dike. Di van rojan de, bi alîkariya Emîr Şeref ê Fermanrewayê Cezîrê û bi wasîteya mirovatiya xwe ya bi malbata Fermanrewayên Hezzoyê re, xwest Mihemmed Begê kurê Xidir Beg ji Fermanrewatiya Hezzoyê dûr bike û di ciyê wî de Bahaeddîn Begê kurê Murad Xan bîne ser kar û barê rêvebiriyê. Lê çî heye, pêkanîna vî karê bi xeter ne mumkun bû û ev teşebbus bû sebeb ku tenê bimîne; di nav emsalên wî de îtîbara wî şikest. Lê, hê ew di destpêka salên xwe yên xortîniyê de ye, hêvî ji Xwedê ew e ku ew li ser rîyeke rast û pak bimeşe, di netîceya wê de riya rastî û wefadariyê bigre ber xwe. Xwedê dergahê hemû derd û dermanan e.

Şî'r:

“Ey dil, megere li pey wefayê di zarokên zemanê de
Çunkî, di afirandina van hevalan de merdîtî tune”

ŞAXÊ DUDUYAN

DI DERHEQÊ MÎRÊN GIRDIKANÊ DE YE

Wekî me berî niha jî nivîsand, Habiîlê kurê Şêx Hesên Ezreqî, Dêrzîn fetih kir. Qabilê kurê Habiîl, bi keça Qabil re rabû û rûnişt û jê zarokek çêbû. Qabil, ji tirsê babê xwe û ji şerman, zarok şand Kela Girdikanê. Belê, Mîrên Girdikan ji nesla wî zarokê han in. Li gor vê, ew kurmamên Mîrên Dêrzîniyê ne.

Mîr Nasirê Girdikanî, li ser gundê Minarê yê di navbera wilayeta Girdikan û Dêrzîniyê de, bi Mîrên Dêrzîniyê re di nav nexweşî û şeran de bû. Ji herdu milan jî kîjan xurt bûya, wî ev gund dikir destê xwe. Vê rewşa han bi wî awayî dewam kir û hat. Di netîceyê de, Şah Qulî Beg ê mîrê Dêrzîniyê, çû Asîtaneya Sultan Suleyman Xan û ji bo ku gundê Minarê di nav sînorên Dêrzîniyê de bimîne, fermanek derxist. Dema ku xebera vê bûyera han çûn ketin guhên Nasir Beg, hêrsa wî rabû û kerbê wî vebûn. Çend mirovên xwe li dora xwe berhev kirin û ji bo armanca ku li kîjan cî û erdê rastê Şah Qulî Beg bê wî ji holê rake, ber bi Stenbolê ve ket rê.

Belê bi wî awayî, li bajarê Boluyê rastî Şah Qulî Beg hat, ku kar û barên xwe yê li Stenbolê qedandibûn û ber bi mal de dihat. Di navbera herdu milan de şerekî mezin qewimî û Şah Qulî Beg û bi mirovên xwe û xizmetkarên xwe yê pê re, di wî şerê xwînavî û xayîn de hatin kuştin. Dema ev xeberên han çûn gihîştin guhê mîrlîwayê bajêr, di cî de giregir û xelkên bajêr berhev kir û êrîş bir ser Nasir Beg. Nasir Beg û ji mirovên wî 30 kes girtin û xebera vê bûyerê pêşkêşî textê xîlafetê kir. Li ser vê, ji bo ku qissasek bi dadmendî ji wan bê sitandin, fermana Sultan derket. Ji ber vê, ji bo ku Nasir Beg û 30 hevalên wî, ji hemû kesê re bibin îbret, her yek ji wan bi darekê yê li ser riya ku hemû kes tê re derbas dibûn, hatin daliqandin.

Şîr:

“Heta tu nekî hereket bi dadmendî
Nikarî bibî qet xwediyê dewlet û îqbalî
Bigre bin ewlekarî, ji ber êrîşkeran riya welat
Ger tu bixwazî bibe welat geş û awayî”

Mihemmed Begê Kurê Nasir Beg

Piştî kuştina babê wî Mîrektiya Girdigan dan destê wî. Fermodeya pêxember (silavên Xwedê li ser bin) wiha dibêje: “Evînî jî û kîn jî mîrate dimînin” wî jî tagiriya Şemseddînê Kedxudayê Hezzoyê û Zeynel Begê Şêrwî kir û li dijî Mihemmed Begê Dêrzînî rabû. Wekî me di pêş de behs kir, Mihemmed Begê kurê Nasir Beg ji aliyê mirovên Mihemmed Begê kurê Dûman ve hatin kuştin.

Nasir Begê Kurê Mihemmed Beg

Nasir Beg, her çendîn zarok jî bû, lê bi alikariya Şemseddînê Kedxudayê Hezzoyê rêvebirîya mîrektiye girt destê xwe. Ji bilî vê ji aliyê Mihemmed Begê Dêrzînî ve gundê Minarê û hinek mal û erzaq jî di ciyê xwîna babê wî û xizmetkarên wî yên hatin kuştin jê re hat dan. Fermanrewayê Hezzoyê û Zeynel Begê Şêrwî bûn sebebê aştîyê di navbera wan de û biryar dan ku Mehmûd Begê Zirkî yê Kedxudayê Mihemmed Begê Dêrzînî û musebbibê kuştina Mihemmed Begê Girdikanî, li Dêrzînê di bin xizmeta wî de nemîne. Mihemmed Beg jî daxwazên mîran bicî kir û Mehmûd ji Dêrzînê derxist. Mehmûd jî berê xwe da rê û çû Bedlîsê. Piştî ku ew ghişt Bedlîsê, Şemseddîn Begê Kedxudayê Hezzoyê, mirov û xizmetkarên wî xapandin û ji bo kuştina wî han dan. Çend roj şûn de jî, mirov û xizmetkaran Mehmûd Beg kuştin û baz dan û çûn Hezzoyê. Li ser vê, agirê rik û kerba Nasir Beg tefiya û tu nexweşî di navbera wan de nema.

Nasir Beg, ji bo hê zarok bû, lîstikên zaroktiyê lê xweş dihatin û wextê xwe bi henek û şahîyan ve derbas dikir. Xizmetkarekî wî hebû û navê wî Hesên bû û leqebê “Çenber” lê hatibû kirin. Mirovekî heneker bû. Çenber bûbû xemrevînê Nasir Beg û hevalekî wî yê gelek nêzik. Rojekê, dema ew û Çenber bi hev re diçin nêçîrê, Çenber heşîşê dikêşe û xeyala kuştina mîrê xwe dîke serê xwe. Bi henek serê xencerê dide singê wî û xencer di milê din pišta wî re derdikeve. Nasir Beg li wir di cî de dimre. Pismam, mirov û destûpêwendên Nasir Beg ku bi wan re li nêçîrê ne, dema vê yekê dibînin, bi daran, xenceran, tabancan û şeqaman diçin ser Çenber û wî dikujin.

Mirovek hebûye jê re Mîr Xelîl gotine. Di dema Nasirê bapîrê vî Nasirî de Kedxudayê wilayeta Girdikanê bûye. Piştî îdamkirina Nasir Beg li Boluyê, ji aliyê Dîwana Sultan Suleyman ve mîrektiya vî welatî jê re hatiye dan. Dema ku Mihemmed Beg hatiye ser kar, Mîr Xelîl ji welat bar kiriye û xizmeta begên Kurdan ên din kiriye. Piştî dema ku salên wî pêş

de diçin û kal dibe, tê welatê xwe Girdikan û li ba vî Mîr Nasirî zarok penaber dijî. Ew roja ev bûyera han qewimiye, hinek fitne û fesadan zimanê xwe dirêjî vî Mîr Xelîlî kirine û gotine ku; bi handan û tehrîka wî, Çenber xencer li mîr daye, xelk êrîş dibin ser û vî bêgunehî jî dikujin.

Du zarokên kur ên salên wan biçûk li pey Mîr Nasir man, Mîr Mihemmed û Mîr Ebûbekir. Niha li ser fermana Sultan, Mîr Mihemmed di ciyê babê xwe de Fermanrewatiya Girdikan dike.

ŞAXÊ SISIYAN

DI DERHEQÊ MÎRÊN ATAQÊ³⁶⁵ DE YE

Xanedana Ehmed Begê kurê Mîr Mihemmedê Zirkî, ji binemaleke bi nav û deng a Kurdistanê ye. Ehmed Beg bi xwe jî hevçerxê Şah Îsmailê Sefewî bû. Dema ku vî şahê han Diyarbekir û Kurdistan îstîla kir, Ataq ji destê Ehmed Beg sitand û da destê Eşîreta Qaçar.³⁶⁶ Li ser vê, Eşîreta Zirkî mecbûr ma welat, wîlayet û malbatên xwe terk bikin û derbeder bibin. Vê rewşa han heta Şerê Çaldiranê bi vî awayî domand. Dema Şah Îsmail di Şerê Çaldiranê de şikest û Xan Mihemmed Ustaclû hat kuştin, eşîretên Kurdan bi mîrên xwe ve, xwe dan hev û ji bo ku mulk û hukumetên xwe yên wendakirî paş de bistînin, dest bi hereketê kirin.

Kurdên Ataqê jî, di vê navê re dest bi xebatê kirin û ji firsetên destdayî îstîfade kirin, zivistana xwe di nav kavlên keleyek wêran û xerabe ya ku bi navê “Milh” dihat nasîn, derbas kirin. Lê çî heye, Eşîreta Qaçar a ku di Kela Ataqê de dima, ne qayîl bû û di vê zivistana han de, sebebê rûniştina van însanan di nav van kavlên wêran de kirin. Wan jî bersiva wan dan û ev mazeret nîşan dan: “Di navbera me û Eşîreta Mirdasî de nexweşî û dijminatîyek kevin heye. Ihtîmalek ne dûr e ku ew, vê zivistana han, di nav vê berf û sermayê de êrişê me bikin û zarok û malbatên me esîr bigrin. Ji ber vê, em dexalet û hêviyan dikin ku heta zivistan sivik be û rê vebin, hûn musaede bikin em di nav kavlên vê kela han de bimînin.” Li ser vê, dilê hakimê Ataqê bi wan şewitî û musaeda wan kir ku li wir bimînin.

Piştî ku dilê Kurdên Ataqê yên Zirkî, ji hêla Qaçarên Qizilbaş hêmin bû, dest bi mulahezan kirin, ka gelo dê çawan Kela Ataqê bistînin. Ji bo ku keleyê bi hîle û dekûdolaban bistînin û bikarin di van şevên zivistanê yên tarî de hilkişin jorê û bikevin hindurê keleyê, ji mertek û benan derence hazir kirin. Piştê hinek mêrxasên Kurdan ên zîrek û hosta, di şeveke wê zivistanê ya tarî de, bi surhên keleyê ve hilkêşîyan, benên xwe bi birc û dîwarên keleyê ve qahîm kirin û derenceyan li ber daçikandin. Piştê, mêrxasên Zirkiyan derketin ser keleyê û bêsekin ketin hundur; muhafizên Qizilbaş ên keleyê, bi şûr û xenceran dan alîkî, ji bo îbret serên wan daliqandin; piştê jî jin û zarokên wan ji keleyê derxistin û ji Ehmed Beg re şandin. Di dawiyê de jî Ehmed Beg anîn û kirin ferman-rewayê xwe.

Ehmed Beg, li gor fermana Sultan Selim Xan, demek di welatê xwe yê jê re mîrate mayî de hukum kir. Dema ku mirinê pêşîra wî girt, sê zarokên wî yên kur hebûn. Navên wan Şahim Beg, Yûsif Beg û Mehmûd Beg bû. Lê ev birayên han, yekî ji wan serî ji yekê din re netewand, li ser fermanrewatiyê li hev nekirin û ketin pêşîrên hevûdu. Di netîceyê de biryar dan ku hersê bi hev re biçin ber serderê Sultan Suleyman Xan û li ser vê rabûn û çûn Stenbolê. Li wir, ji aliyê Dîwana Sultan ve biryar hat dan ku nivîsandinek bê şandin û li gor wê wîlayeta wan di navbera wan de bê parvekirin û beşek jê jî bikeve bin rêvebiriya mulkiyeta Sultan a taybetî.

Şahim Begê Kurê Ehmed Beg

Birayan, di derheqê tayîna yekê serwext û xwenda de, ku bikare wari-data wîlayeta Atağê tespît bike, li ser navê Mîrêmîranê Diyarbekrê hukmek padîşah derxistin. Vêca li gor vî hukmê han, biryar hat dan ku, 60 hezar aqçeyê Osmanî yê ji waridata çend gund û zeviyan tê hasilkirin bi riya zeametê re ji Mehmûd Beg re; 110 hezar aqçeyê Osmanî bi riya zeametê re ji Yûsif Beg re; nahiya Rabit, Meyafarqîn, gundê Ciqsê û malên xerac ên ji kafiran tèn sitandin jî têkin ser mulkên Sultan ên taybetî. Ji bilî van, ji Şahim Beg re jî, miktarek bihayê wê 200 hezar aqçeyê Osmanî wekî sancaq bê dan.

Piştî Mehmûd Beg mir, zeameta wî jî wekî arpalik ji Qubad Begê Remezanlû re hat dan. Di dema wezîrtiya Rustem Paşa de, Şahim Beg bi îxanetî û dizîti hat tawanbarkirin û li gor fermana Suleyman ew kuştin. Piştî vê bûyerê, wîlayeta Atağê nêzikî 20 salan ji rêvebiriya Mîrên Zirkî dûr, di destê memûrên Osmanîyan de ma.

Yûsif Begê Kurê Ehmed Beg

Di dema ser û biniya bûyerên Elqas Mîrza de, ku bû sebeb Sultan Suleyman Xan bi xwe ber bi Azerbaycanê ve çû, Sancaqa Atağê, bi mercê kela wê xera bike û zeameta xwe jî têke ser sancaqê, ji Yûsif Beg re hat dan. Yûsif Beg, bi vî awayî serbixwe çend sal karûbarên sancaqê bi xweşî û şadî meşand; di vî muddetê han de kesekî pê re şer nekir. Piştî mir, carek din ji nû de wekî berê, Sancaqa Atağê dan destê Ehmed Begê Hacî Huseyîn ê mirovekî Osmanîyan. Yûsif Beg jî, zarokekî kur ê navê wî Hesên Beg jê ma.

Hesên Begê Kurê Yûsif Beg

Wekî li jorê jî derbas bû, piştî mirina babê wî rêvebiriya welat ji bo yekê biyanî hat dan û welat du sal di bin rêvebiriya wî de ma. Dema ku

Sultan Selîm Xan derket ser textê Dewleta Al-i Osmanî, Hesên Beg ji bo bi destxistina welatê xwe yê mîrate çû Asîtaneya Sultan. Bi saya alîkarî û mildaneberiya Wezîrê Mezin Mehmed Paşa, ji Sultan Selîm, ji bo Sancaqa Ataqê wekî Ocax ji bo wî bê dan, fermanek girt. Bi vî awayî, Yûsif Beg, 20 salan mîrîtî û mezintiya Sancaqa Ataqê bi sergiranî û serfirazî bi rêve bir. Yûsif Beg -Xwedê rehma xwe lê bike-, gelek hez ji peran dikir, hetta tu bixwazî li hemberî malê dinê çavbirçî bû. Hemû jiyana wî bi vî awayî bi tamahî û kesîrîtiyê derbas bû. Dema ku mirinê pêsîra wî girt, du kurên wî hebûn. Navên wan Yûsif Beg û Welî bû.

Mîrekiya Hesên Beg, li gor fermanek Sultan Murad Xan, ji Yûsif Beg re hat bexişandin. Lê, hê di temenê xwe yê savatiyê de bû û tu gul jê vendabûn, mir. Çunkî rojên jiyana wî ji wekî yên gul û çiçekên biharê kurt bûn û piştî xwe da vê cîhana fanî û çû. Li gor usûla bi destxistina heq û irsiyetê, birayê wî Welî Beg li ciyê wî rûnişt. Lê çi heye, Cîhanşah Begê kurê Zorab Beg, ku pismamekî wî yê dûr bû, di vî warî de pê re ket nav dijîtiyê û xwest mîrekiyê jê bistîne. Piştî, ji Dîwana Sultan re da xuyakirin, bi mercê ku salê 20 hezar filorî bide Xezîneya Diyarbekrê, Sancaqa Ataqê jê re bê dan. Dema Welî Beg ev hewlê han seh kir, wî eynî miqtar misoger kir û îmkân neda ku Cîhanşah destê xwe têke nav kar û barên mîrekiya wî.

Dema ku Îbrahîm Paşa, yê bi navê “Îbrahîm Paşayê Zalim” dihat nasîkirin, li wilayetên Rebîa,* Diyarbekir û Kurdistanê³⁶⁷ li dijî dewletê alaya serhildanê bilind kir, Sancaqa Ataqê, di muqabilê ku salane 40 hezar filorî bide Xezîneya Diyarbekrê, ji Zûlfiqar Begê kurê Şahim re hat dan. Ev rewşa han, heta Îbrahîm Paşa ji wilayeta Diyarbekrê hat ezilkirin û girtin û di kelên Yedîkule yên Stenbolê de hat hepiskirin, bi vî awayî dom kir. Piştî, dema ku Sultan Mihemmed Xan li ser textê Dewleta Al-i Osmanî rûnişt, ferman hat dan ku ew Heccacê duduyan bê kuştin û li meydana Stenbolê bê daliqandin. Bi vî awayî di derheqê wî de ev gotinên şair cîbicî bûn:

“Gerek e bê birîn serê mirovê helwest xerab
Kokê darê rizî jî bê birrîn û rewatin”

Li ser vê, Welî Beg wekî berê bê merc û bê şert ji Sultan Mihemmed, fermana Mîrekiya Ataqê bi dest xist. Li hemberî wî tu nexweşî û asteng derneketin. Bi vî awayî bi mahirane bû hakimê welatê xwe. Niha, wezîfeya mîrekiyê di destê wî bi xwe de ye.

* Herran, Ceylanpınar û derûdora Nisêbinê ye. -M. E. B.

ŞAXÊ ÇARAN

DI DERHEQÊ BEGÊN TERCILÊ DE YE

Di eslê xwe de, bingeh û koka Zirkiyan, Tercil û Ataq e. Tercil, ciyekî nêzikî Amedê ye. Du keleyên wê hene, Kela Tercilê û Kela Dar'aynê.³⁶⁸ Dêrzînî û Girdikan jî du şaxên Tercilê û Ataqê ne.

Nesla Fermanrewayê Zirkî ya yekê, diçe digihîje Seyîd Hesênê kurê Seyîd Ebdurrehmanê kurê Seyîd Ehmedê kurê Sefilê kurê Seyîd Qasimê kurê Seyîd 'Eliyê kurê Seyîd Tahirê kurê Seyîd Ce'fer Qatîlê kurê Seyîd Yehya Aqna'ê kurê Seyîd Îsmâil Ekberê kurê Seyîd Ce'ferê kurê Îmam Mihemmed Baqîrê kurê Îmam Zeynelabidinê kurê Îmam Huseynê kurê Îmam Murtaza 'Elî -Xwedê ji tevan razî be.

Wekî me got, dema ku Seyîd Hesên ji welatê Şamê hat wilayeta Mêrdînê, li nahîya Ataqê bicî bû û jiyana xwe di goşeyekî de bi îbadet, bi dîndarî û teqwayê derbas dikir. Ev rewş, bû sebeb ku xelkê wî welatî li derûdora wî berhev bin û baweriya xwe pê bînin. Li gor rîwayetekê, ji bo ku çavên wî hêşîn bûne û li gor rîwayetêke din jî, ji bo ku kincên hêşîn li xwe kirine, navê wî kirine Şêx Hesênê Ezreqî. Ew dem, çaxa femanderekî Selçûkiyan ê herî mezin, Emîr Ertuqê kurê Ekseb e. Wî li ser navê Selçûkiyan rêvebirîya hukumeta Amed, Mêrdîn, Xerpût, Micengerd û Hesenkêfê dimeşand.

Keçek wî mîrê ya gelek ciwan û sipehî hebû. Sewdayê serê wê dabû û ji ber vê sewdayê dîn bûbû. Temamê hekimên mahir û doktorên pispor di tedawiya wê keçe de aciz mabûn. Rewşa wê roj bi roj ber bi xerabiyê de diçû. Li hemberî vê rewşa han, Emîr Artûq, ji bilî hewara xwe bigihîne Şêx Hesênê Ezreqî pê ve tu rê li ber neman. Jê daxwaz kir ku çareyekê ji keça wî re bibîne û duayên şifayê li ser bixwîne. Bi vî awayî, Şêx dest pê kir hinek dua li ser avê xwendin û piştî ew av bi serê keça nexweş de kir. Bi îradeya Xwedê, ew duayên ji devên Şêx derketin ji keçikê re bûn şifa. Li ser vê, Emîr Artûq xwest ku keça xwe li Şêx mehir bike. Lê ji bo ku Şêx ev red kir, wî jî keça xwe bi serê kurê Şêx, Seyîd Hesên da mehirkirin.³⁶⁹ Her wekî di destpêka behsa Mîrekên Dêrzîniyê de jî bi awakî fireh derbas bû, piştî Fermanrewatiya nahîya Tercilê jî da wî.³⁷⁰

Bi vî awayî, demekê Seyîd Hesên û kurên wî Ehmedê kurê Seyîd Hesên, Suleymanê kurê Qasim, Yûsif û Huseyn, li Tercil û Ataqê hukum kirin.

Omer Begê Kurê Hesên Beg

Li cîyê wî rûnişt.* Bi xwe hevçerxê Hesênê Dirêj ê Bayêndirî bû. Hesênê Dirêj, ew gelek bilind kir û rêz lê girt; keça wî li xwe mehir kir û ji bilî Tercil û Ataqê, nahiya Mihranî û Nûşadê jî dayê. Dema ku kurê Hesênê Dirêj ê ji vê jinê mezin bû û ji aliyê babê wî ve hinek bajarên Kurdistanê hatin îstîlakirin, Mîrektiya Tercil û Ataqê ji bo wî hat dan. Ji bilî vê, rêvebirîya kar û barên wilayeta Bedlîsê jî ji wî Omer Begî re hat dan.

Budak Begê Kurê Omer Beg

Piştî mirina babê wî Budak Beg, Mîrektiya Bedlîsê ji aliyê Uzun Hesên ve ji wî re hat dan. Dema ku Yaqûb Begê kurê Hesên li Îranê derket ser text, di sala 888^ê koçî (1484^{yê} z) de, wilayetên Tercil û Ataqê wekî berê dan Budak Beg. Piştî ku Budak Beg, demek dirêj rêvebirîya kar û barên vir kir, di sala 911^{yê} koçî (1506^ê z) de çû rehma Xwedê.

Ehmed Begê Kurê Budak Beg

Piştî mirina babê xwe li cîyê wî rûnişt. Du salan mîrîtiya vê fermanrewatiya han kir. Di sala 913^{yê} koçî (1508^ê z) de, dema ku Şah Îsmail Diyarbekir îstîla kir, ji aliyê Qizilbaşan ve hat şêhîdkirin.

‘Elî Begê Kurê Budak Beg

Piştî mirina birayê xwe, li ser textê mîrektiyê rûnişt. 20 salan** mîrîti kir û piştî mir.

Şemsî Beg

Piştî ku mîr û fermanrewayên Kurdistanê, ji ber helwestên Qizilbaşan ên zulim û zordestî hêrs û bêzar bûn û tev çûn Seraya Osmanî û îta’eta xwe pêşkêşî Sultan Selîm Xan kirin, Mîrektiya Tercilê ji Şemsî Beg re hat dan. Dema ku ji bo rizgarkirina wilayeta Diyarbekrê ji bin bandora Qizilbaşan fermana Sultan derket, wê çaxê wilayeta Tercilê jî ji bin bandora wan hat rizgarkirin û dan destê Şemsî Begê. Piştî mirina wî mîrê han, kurê wî Heyder Beg li cîyê wî rûnişt.

* Me vê hevoka han di Farisiya wê de çawan hatiye bi wî awayî nivîsand. Di wergera Tirkî de dibêje: “Ev Beg li cîyê Seyîd Huseyîn rûnişt.” Di wergera Soranî de jî dibêje: “Li cîyê babê xwe rûnişt.” -Z. A.

** Di wergera Tirkî de 22 sal in. Di Farisî û wergera Soranî de jî 20 sal in. -Z. A.

Heyder Begê kurê Şemsî Beg

Li ser fermana payebilind a Sultan Suleyman Xan, wezîfeya mîrektî ya babê wî dan wî. Piştî ku demek dirêj wezîfeya fermanrewatiyê kir, bi grû-bek mîr û fermanrewayên Kurdistanê ve, di Şerê Çildirê de ji aliyê eskerên Qizilbaşan ve hat kuştin. Ev, ew sefer e ku ji aliyê Mistefa Paşayê Serdar ve, ji bo sitandina Gurcistan û Şêrwanê hatiye kirin. Mîrektiya wî ji aliyê Lala Mistefa Paşayê Serdar ve ji kurê wî Budak Beg re hat dan.

Budak Begê Kurê Heyder Beg

Ji aliyê Lala Mistefa Paşayê Serdar ve mîrata babê wî dan wî û 15 salan mîrîtî kir. Piştî çû rehma Xwedê.

Huseyîn Begê Kurê Budak Beg

Piştî ku di ciyê babê xwe de heşt mehan rêvebiriya mîrekiyê meşand, mir û birayê wî Îsmail Beg li ciyê wî rûnişt.

Îsmail Begê Kurê Budak Beg

Piştî birayê xwe bû mîr. Çar salan rêvebirî di destê xwe de girt û piştî mir û birayê wî Omer Beg li ciyê wî rûnişt.

Omer Begê Kurê Heyder Beg

Ji aliyê Dîwana Sultan Murad Xan ve fermana Mîrektiya Tercilê ji bo wî hat dan. Omer Beg, xortekî lewend, merd û exlaqxweş e. Dan û standinên wî bi Rûmîyan re gelek fireh û baş e. Piraniya wextê xwe di bin xizmeta Mîrêmîranê Diyarbêkrê de derbas dike; di Dîwana Amedê de, ji bo kar û bar û astengên mîrên Kurdan ên girêdayê Diyarbêkrê, serî li wî tê dan.

BEŞA HEŞTAN

DI DERHEQÊ BEGÊN SUWÊDIYÊ DE NE

Ji aliyê hostayên zîrek ên ku deng û behsên kevin neqil dikin û cewhernasên bazara cewherîstana pîrên dîrok û çîrokan bi xwe ve, ji nivîskarê hejar û feqîr ê van rêzan re hatiye gotin ku, kok û serokaniya binemala Mîrên Suwêdî diçe digihîje Bermekiyan. Eslê eşîreta wan jî diçe digihîje yekî navê wî Eswed, ku di wextê xwe de kolê eshabekî* Pêxember - silavên Xwedê li ser be- bûye. Li gor riwayetek din jî, ciyê Eşîreta Suwêdî ê eslî, gundê Suwêdê yê du qonax ji Medîna Munewere dûr û ber bi aliyê Şamê de ye. Xwedê ji tevan baştir rastiye dizane.³⁷¹

Lê, nesla Kurê Bermek (Al-i Bermek)³⁷² diçe digihîje melikên Farisan. Tê gotin ku, berê li wilayeta Belhê jiyane û agirperest bûne. Piştî, ji nişka ve ketin ber ronahiya rehma Xwedê û bi tîrêjên ronahiya dîne Îslamê hîdayet bûn, dîne xwe yê berê terk kirin û xwe ji bêbaweriyê rizgar kirin.

Şî'r:

“Xwezî bi wan çavan ku ji bo te digrî
Xwezî bi wan dilan ku ji bo te dişewite”

* Di wergera Tirkî de dibêje: "eshabekî Pêxember..." û di wergera Soranî û Fariya wê de dibêje: "kolê eshabekî Pêxember...". -Z. A.

Cehferê babê Xalid, di dema ‘Ebdulmelikê kurê Merwan an jî li gor riwayetek din, di dema Suleymanê kurê Ebdulmelik de, bi serwetek gelek mezin, bi xizmetkarên zêde û bi debdeba xwe ve koçê Şamê; merkeza fermanrewatiyê kir. Dema ku xebera hatina vî dewlemendê han gihîşt guhê xelîfe, emir daye ku ew bînin meclisa wî; li ser vê, ew anîne meclisa Suleyman. Ew çawan ketiye meclisê, di cî de rengê Suleyman guheriye û emir kiriye ku Cehfer jî meclisê derêxin. Li ser vê, ew kesên li wir bûne, sebebê sirra vê jî hukumdar pirsîne. Wî jî ev bersîva han daye: “Ew mirovê hat, pê re jehr hebû. Dema ku ket hundur ez aciz bûm û mîzacê min guherî. Ji ber vê min ew jî meclisê derxist. Ji ber ku du mûriyên dijê jehrê bi qeydikê destê min ve girêdayî ne, dema ku jehr nêzîkî min dibe, tesîrê wan dike û ew herdu mûrî dihejin.” Li ser vê, dema vê jî Cehfer pirsîn, wî wiha got: “Belê, rast e, jehr bi min re heye û di nav qaşa hingûstîla min de ye. Ez vê jehrê bi xwe re digerînim ji bo ku dema ez bibînim ez dikevim tengiyê û ez serî lê dernaxim, ji bo ku ez jî şiddetê rizgar bim, ez ê vê qaşê bimijim.” Ji ber wê, jî wê rojê şûn de ji aliyê xelkê ve jê re “Bermekî” hatiye gotin.³⁷³

Netirsiya Cehfer jî mirinê û ev gotinên wî yên nimûnên serbilindî, jî xwe razîtî, gelek kêfa Suleyman aniye, bawerî pê kiriye û ew bûye hogirekî ji meclisa wî. Ev bawerî û hevaltiya han wisan pêş de çûye ku, di dawiyê de wezîfeya wezîrê ‘ezemtî (wezîrê mezin) dayê.

Şîir:

“Dê çi be jehra di şuşeyê de veşartî?
Xweşî dide wî ew navê wî yê veşartî
Nîvê dinê par sitandina jî xweşiyê dilxweş dibe
Nîvê din jî dilxweş dibe bi demên sipehî ve”

Qasek şûn de, Xalidê kurê Cehfer û Cehferê kurê Xalid(?)³⁷⁴ wezîrtiya Ebû'l-‘Ebbasu'l-Seffah û birayê wî Ebû Cehferu'l-Dewanîqî³⁷⁵ kirin. Her wiha, di dema xelîfetiya Harûn Reşîd de jî, ev Yehyayê kurê Cehfer, xwediyê qudret û nîfûzek mezin bû; heta sewiya wezîrê mezin û wekîltiya mezin* jî bilind bûbû. Piştî vê rutbeya han, tesewwura tu rutbeyên din nedihatî kirin. Ew qedir û siyaneta jî bo wî hatiye girtin, heta wê çaxê jî tu kesekî din re nehatiye girtin. Bi taybetî, kurên wî, Fedl, Cehfer û Mûsa re, ew paye û mertebeyên pêk hatin, jî tu wezîrekî cîhana Îslamê re pêk

* Sipartedariya (wekîltiya) hukumdar. M. E. B.

nehatin û nesîb nebûn. Xêr û bereket bi ser wan de dirijîya. Vê rewşa han dilê çevnebaran, şerfiroşan, xêrnexwazan û dilreşan êşand û ketin bin Harûn Reşîd, ew han dan û dilê wî li hember wan tijî kirin. Di netîceyê de Cehferê kurê Yehya da kuştin û Yehya û Fedl jî avêt zîndanê û ew heta dawîya jiyana xwe di zîndanê de man.

Şî'ir:

“Esasê bingehîn û serekî yê afirandinê ev e:
Her evrazek nişûvek û her nişûvek evrazek li pêşiyê ye.”

Dest danîn ser mal û hebûnên Yehya û Fedl ên hejmara wan bêhed û bêhesab bûn ku di dema desthilatdariya xwe de berhev kiribûn. Bi kurtî; ew kesên bixwazin serpêhatiya vê binemala esil û kesên derûdora wan bi firehî hîn bibin, hewce ye serî li kitêbên dîrokê yên dûr û dirêj bidin. Çunkî, di daxilê taqet û mecala vê kitêba biçûk de nîne ku em behsa seranserê vê bûyerê bikin. Ji ber vê min bi kurtî birî.

Min, di kitêbên dîrokê de aqîbeta Mûsa û ciyê çûna wî lêkola. Lê, mixabin min tiştêkî zelal di derheqê wî de bi dest nexist. Dûr nîne dema ku Harûn Reşîd bab û birayên wî dan girtin, wî baz dabe û xwe gihandibe nav çiyayên Kurdistanê yên asê û li wir bicî bûbe. Çunkî, li gor riwayetên bi nav û deng ên çîrok û serpêhatiyên di nav xelkê de tê gotin; di dema ‘Ebbasiyan de, sê kurên Al-i Bermek, Bexda terk kirine û ber bi Kurdistanê ve hatine. Li ciyekî navê wî Hançuk yê li Çiyayê Şeftalû yê girêdayê Gencê, bicî bûne. Birayê wan ê mezin, li wir, bi dîndarî û qeneşkariya xwe nav û deng daye; dev ji xweşî û nîmetên dinê berdaye û bûye weliyekî Xwedê yê duayên wî hatine qebûlkirin.

Tê gotin ku, rojekê birayê wan ê biçûk ji bo hinek pêwistiyên girîng diçe ciyekî. Wekî di nav xelkê wê navçeyê de adet bûye, wê rojê jî xelkên navçeyê, xwarina rojane ya Şêx û hevalên wî anîne.* Şêx, bi mirîdên xwe û bi birayê xwe yê navîn ve dest bi xwarinê dike. Payê birayê xwe yê biçûk jî cihê dike. Dema ku birayê wî yê biçûk vedigere û pirsra xwarina xwe dike, birayê wî yê navîn jê re dibêje: “Dema ku tu çûyî û dereng mayî, min jî wisan zanibû ku te xwarin xwariye û tu têrî. Ji ber vê, xwarina payê te jî min xwar.” Dema ku birayê mezin vê seh dike, ji destdirêjî û nekemilîna birayê xwe gelek aciz dibe, vê nifrînê lê dike: “Ji bo ku tu bi payê xwe razî nebûyî, ez ji Xwedê hêvîdar im ku ciyê wan pariyan perçe perçe be.”

* Wergera Tirkî şaş e. Wiha dibêje: “Wekî adet bû xelkê li wir, ji bo xwarinê bangî ba Şêx û hevalên wî hatine kirin”. -Z. A.

Li ser vê, ew birayê nifir lê hatin kirin, di cî de dikeve erdê û ruhê xwe teslimê Xwedayê xwe dike. Êdî, piştî vê bûyerê, bi rastî jî bir û baweriyên xelkê bi Şêx gelek zêde bûn. Piştî vê, Şêx, bi birayê xwe yê biçûk Mîr Şahab ve Hançuk terk kir û li ser daxwaza eşîret û qebîleyên Suwêdî, çû ba wan û dest pê kir kar û barên xwe bi ser û ber kir û bi awakî baş bi rê ve bir. Li wir keleke asê û mezin ava kir, hem wezîfeya seroktî hem jî ya îrşadê kir.

Piştî ku Şêx tu zarokên kur li pey xwe nehiştin û mir, birayê wî Şahab li ciyê wî rûnişt. Belê, dê em jî behsa wan kesên ku ji nesla wî hatine û li vê wilayeta han hukum kirine, bikin.

Emîr Celalê Kurê Emîr Şahab

Piştî mirina babê xwe, mîrektî girt destê xwe û wezîfeya fermanrewatiyê gelek baş meşand. Piştî çû rehma Xwedê, kurê wî Emîr Mihemmed ciyê wî girt.

Emîr Mihemmedê Kurê Emîr Celal

Li ciyê babê xwe bû mîr. Demek dirêj rêvebiriya welat kir. Piştî ku mir, kurê wî Emîr Fexreddîn ciyê wî girt.

Emîr Fexreddînê Kurê Emîr Mihemmed

Bû cînişînê babê xwe. Mirovekî gelek dadger, dilpak û qenc bû. Welatê xwe gelek bi pêş de bir û ava kir. Piştî ku çû rehma Xwedê, kurê wî Emîr Hesên li ciyê wî rûnişt.

Emîr Hesênê Kurê Emîr Fexreddîn

Ev mîr, piştî babê xwe hevsarên rêvebiriya kar û barên mîrektiyê girt destê xwe. Mirovekî xwînrij, mirovkuj û ceberrut bû. Di dawiya jiyana xwe de herdu çavên wî kor bûn û ji ber vê hevsarên rêvebiriyê ket destê kurê wî yê mezin Emîr Fexreddîn. Kurê wî yê din Mîr Mihemmed, nimûnê sîpêhîtiyê bû. Ji bilî vê, ew di exlaxweşî, dilgermî, mêrxasî û ziravpoyayî de tekane bû. Bi ser van tevan de heta tu ji Xwedê bixwazî merd û serbilind bû.

Şî'ir:*

“Bi veşartina zîrekî û azayiyê kesek naçe serî
Derdikevin tîrêj ji derk û qelşên berî”

* Ev şî'ira han di wergera Soranî û Farisiya wê de heye, lê di wergera Tirkî de tune. -Z. A.

Wî, mal terk kir, welatê xwe di cî de hişt û mecbur ma biçe Diyarbekrê baregeha Uzun Hesen. Vî sultanê payebilind, bask û çengên merdîtî û Xusrevî yên merhemeta xwe bi ser de veda. Mîrektiya Hançuk û Çebakçurê da destan û ew daxwazên wî hatî bicîkirin, bi şan û şeref şand wilayeta wî ya ji bab û bapîrên wî jê re mayî.

Lê, Mîr Mihemmed çawan gihîşt wilayeta xwe, di navbera herdu birayan de dubendiyê dest pê kir û şerên xwînavî çêbûn. Ev şerên han bi kuştina Mîr Mihemmed dawî lê hatin û meydan ji Emîr Fexreddîn re vala ma. Êdî, Emîr Fexreddîn bêyî ku bi kesekî re şer bike, heta mir fermanrewayê welat ma. Dema mir, ji bo ku zarokên wî hê di salên xwe yên biçûktiyê de bûn, kurê birayê wî li ciyê wî rûnişt.

‘Ebdal Begê Kurê Mîr Mihemmed

Piştî mirina mamê xwe li ciyê wî rûnişt û bû fermanrewayê mîrektiye yê serbixwe. Di dema mîrektiya wî de, eskerên Qizilbaşan ên di bin fermanderiya Aykûtoxlî yê waliyê Çebakçurê de, ji bo armanca îstîlayê, êrîş anîn ser Xarçukê. Di navbera herdu milan de, heft şev û heft rojan şerêkî xwînavî û giran qewimî. Ji herdu milan jî gelek qurban hatin dan. Di dawiyê de bayê serkevtin û serfiraziyê ber bi ‘Ebdal Beg ve hejîya; di şikandina dijminê xwe Aykûtoxliyan de zafer û serkevtin jê re bûn yar. Aykûtoxlî, mexlubiyeteke gelek mezin xwar, civata wî tar û mar û eskerên wî belav bûn. Xelkê, mal, eşya, xêvet, hesp û hêstirên wî talan kirin.

‘Ebdal Beg, piştî vê serkevtinê çend salên din jî welat bi rê ve bir. Dema ku çû rehma Xwedê, du zarokên kur li pey man. Navên wan Subhan Beg û Sultan Ehmed Beg bûn.

Subhan Begê kurê ‘Ebdal Beg

Piştî mirina babê xwe, bi hevkarîya birayê xwe Sultan Ehmed Beg, hevсарên rêvebiriya kar û barên mîrektiya welatê xwe girt destê xwe û bi hostatî û maharetî bi rê ve bir. Wek berê gotine:

“Hemû dewlet ji îttifaqê ava dibin
Lê bê dewletî jî ji bêtifaqî”

Bi uxuriya vê hevkarîya di navbera herdu birayan û serkevtina wan di saya îradeya Xwedê de, fethên wan zêde bûn, bext û talihê wan li rûyê wan kenîya. Çunkî, piştî mirina Xalid Begê Pazûkî, Subhan Beg, nahiya Kêxiyê (Keyx)* ji destê mirovên wî Xalid Begê navê wî derbas bû sitand

* M. ‘Eli ‘Ewnî Beg dibêje: Ev "Kela Genc"ê ye. Di wergera Tirkî de "Kela Kebxê" (Kebh) e. Di Farîsya wê de jî "Nahiya Kîxê (Keyxê) derbas dibe. -Z. A.

û daxilî ser erdê wilayeta xwe kir. Ji bilî vê, dema ku Sultan Selîm piştî Şerê Çaldiranê Diyarbêkr îstîla kir, Subhan Beg jî bi hêzên xwe yên qehîr ve nahîya Çebakçurê ji destê Aykûtoxli û Axçeçelelyê jî ji destê Mensur Begê Pazûkî yê li ser navê Şah Îsmail wê bi rê ve dibir, sitand. Ji derveyê van, nahîyên Zak û Menşkurd jî ji destê Qadir Begê Qizilbaş sitand.

Piştî hemû van bûyeran, herdu birayan wilayet di navbera xwe de par ve kirin. Çebakçur û ciyên bi wê ve girêdayî para Subhan Beg û kelên wilayetê yên din jî para Sultan Ehmed Beg ketin. Çend salan vê rewşa han bi vî awayî dom kir. Piştî, tovên fitne û fesadiyê di dilên herdu birayan de hêşîn bûn, dostî û heminiyê ciyê xwe ji kerb, kîn û neyartiyê re berda. Li ser vê, di rûyê bi hewildanên fesadî û jurnalî yên Sultan Ehmed Beg, ji aliyê Dîwana Sultan Suleyman ve fermana kuştina Subhan Beg derket û ew kuştin. Kela Çebakçurê jî ji memûrek Osmanî re hat dan. Subhan Beg, kurekî navê wî Meqsud Beg li pey xwe hişt.

Sultan Ehmedê Kurê ‘Ebdal Beg

Piştî kuştina birayê wî Subhan Beg, demek gelek dirêj welat îdare kir û dewra fermanrewatiya wî zêde bû û ji 50 salan derbas bû. Piştî çû rehma Xwedê.

Şîir:

“Dinêyeke ku ez serûberiyê tê de kêr dibînim
Lê ez dibînim li her goşeyek wê hezaran derd
Dinê, ku wek xanekê ye
Ez, ji her milê wê riyên ber bi berriyên nemanê
ve diçin dibînim”

Du zarokên kur li pey Sultan Ehmed Beg man. Navê wan Murad Beg û Mihemmed Beg bûn.

Meqsud Begê Kurê Subhan Beg

Ev mîrê han, piştî kuştina babê xwe, di sefer û şerê Nahciwanê de, di bin ferman û maiyeta Sultan Suleyman Xan de bû. Bi eskerên Osmaniyan ve li Arpeçay ê girêdayê Nehciwanê, ber êrîşeke leşkerê Qizilbaşan a mezin ket û ket nav şerekî giran. Di vî şerî de, mîr û mîrxasiyeye nedîtî nişan da. Ev helwestê wî, bala Sultanê payebilind kêşa ser xwe, jê re heyran ma û rê da ku ew teqdîr bike. Li ser vê, Sultan, fermanek derxist, ku

li ser esasê berê yê dema babê wî, Sancaqa Çepakçurê jê re bê dan û wek mîrat ji malbata wî re bimîne.

Di dema Mîrêmîrantiya Îskender Paşa yê Çerkez de, li welatê eşretên serhildêr ên Kurdan, Diyarbekrê, Mexsud Beg, piştî xwe bi xizmet û fedakariyên ji Sultanê payebilind û xebatên xwe yên ji bo dewletê kirî girê da, xwe bi wan xapand û bi Îskender Paşa re riyek eqilane û zanetî ya bi qedandina pê re da pêşiya xwe. Vê jî fîrset da Îskender Paşa ku Çepakçurê ji bin rêvebirîya emîr derêxe û bide destê memûrekî Osmanî. Li ser vê, Mexsud Beg, ji bo ku zulm û neheqîya ji aliyê Îskender Paşa de lê hatî kirin pêşkêşî textê sultantiyê bike, mecbûr ma biçê Stenbolê. Lê, di wan heft salên xwe yên dirêj ên mayîna li wir de, fîrset nedît ku dengê xwe bigihîne Sultan. Çunkî, wezîr û giregirên dewletê, ji ber xatirê Îskender Paşa, xwe ji alîkariya pê re didan paş. Di dawiyê de mirin bû mêvanê wî û li wir çû rehma Xwedê.

Murad Begê Kurê Sultan Ehmed Beg

Piştî mirîna Sultan Ehmed Beg, Îskender Paşa yê Mîrêmîranê Diyarbekrê, wilayeta wî di navbera kurên wî de parve kir. Nahiya Xançuk û Axçeçele yê da Mihemmed Beg. Ji Murad Beg re jî, bi mercê ku bê şer û bê qirên birayên xwe yên din bike şîrîkê rêvebirîya kar û barên li wir, nahiye û bajarên din dayê. Tenê Çepakçur di bin rêvebirîya memûrên Osmaniyan de ma.

Vê rewşa han, bi vî awayî 16 salan dewam kir. Piştî vê, Murad Beg bi rîza dilê xwe kar û barên rêvebirîyê da destê Suleymanê kurê xwe. Çend sal şûn de jî mir. Ji xeynî Suleyman Beg, sê kurên wî yên din jî hebûn û navên wan ‘Elî Xan Beg, ‘Elo Xan û Mistefa Beg bûn. Di dema îstîlaya Tebrîzê û sitandina wê ji destê Qizilbaşan de, Mistefa Beg bi mîrên Kurdan ên din re li Sêdabada Tebrîzê ji aliyê Qizilbaşan ve hat kuştin. ‘Elî Xan Beg jî di eynî şerî de hat esîr kirin û bi Murad Paşa yê Mîrêmîranê Qeremanê re du salan di Kela Kahkahayê de hat qeyd û bend kirin. Piştî ew berdand û herdu bi hev re hatin welatê Rûmê. Wê çaxê, bi himmet û merhemeta Îskender Paşa yê Mîrêmîranê Diyarbekrê û alîkarî û mildariya Murad Paşa, fermana sultantiyê ya Sancaqa Çepakçurê bi navê mulkiyê jî ‘Elî Xan Beg re derket.

‘Elo Xan Beg ê birayê Murad Beg jî, hê di nav giregir û mezinên Diyarbekrê de ye û wextê xwe bi betalî û bê kar derbas dîke.

Mîr Mihemmedê mîrlîwayê Xançukê, rêvebirîya kar û barên Akçeçelê jî dikir. Lê, di kar û barên ewlekarî û disiplinî de sistî kir; di wezîfeyên

parastinî û çavdêrî yên seranserê welat de, destgiranî kir. Li ser vê, Ferhad Paşayê Serdar, sancaqa wî jî kir ser sancaqa Suleyman û ew jî ser rêvebiriya kar û barên wê da alîkî. Ev jî bû sebebê dubendî û têkelheviyan di navbera Suleyman Beg û Mihemmed Beg de. Di dawiyê de, mirinê pêşîra Mihemmed Beg girt û jî netîceyên wan dubendî û xeybetan rizgar bû û çû rehma Xwedê.

Suleyman Begê Kurê Murad Beg

Ev mîrê han, di nav emsalên xwe de tekane bû. Di mêr û mêrxasî, destvekirî, merdî, qedir û siyanetê de heta tu jî Xwedê bixwazî baş bû. Di destpêka xortaniya xwe de li ba Mîrêmîranê Amedê û Bexdayê mabû. Ji welatê xwe dûr, li deriyê xerîbiyê, li welatê Ereban tengasî û eziyet kêşa bû; li hember hemû van girê, asteng û meşaqetan li ber xwe dabû. Di nav mîrên Kurdistanê de, bi zanyariyek baş a eskerî û siwariya Rûmê hatibû naskirin. Ji bilî vê, di mahareta têgihîştiniyek dînamîk de, serokatiya me'neyên rasteqînî û fikrên orîjînal û eynika dahatû û şehê demên borî bû.

Şî'r:

“Kesekî evqas kêrhatî, zîrek, zana û jîra ne
Li ser rûyê vê cîhana kevnare kesek bibîr nîne”

Lê çi heye, zanîna wî di derheqê van hunerên wî de û di rûyê fedakirina mal û meqam û şahî û dilxweşiya ku ji van distand, bi wî re pozbilindî û jî xwe razîtî peyda kiribû.

Şî'r:

“Heta bi qasî serê derziyê li ba te ‘baqiyet’ hebe
Ji bîr neke ku li ba te putperestî heye
Rustem dibêje: Min senema di xeyala xwe de şikand
Lê senema min di xeyal de şikand, baqî ye di heqîqetê de”

Li milê din, welatê bab û bapîrên van mîrên han, berê Kela Keyxê bû. Ev keleya han a herî asê û saxlem, li ber pêşkên çiyayekî yê li Çemê Firatê dinêre hatiye avakirin. Vê rewşa han jî, wan kesên li wir rûniştine û bicî bûne, ji pêşkên bûyerên di wext û zemanê xwe de qewimîne û li ber bayê felakê parastiyê û bûye sebeb ku ew di nav hêminî û rehetiyê de bijîn. Lê

xebat û hewlên Suleyman Beg, ew di nav vî mekanê riyên wî teng û ji awayî û firehbûnê re kêr nehatî nedaye sitirandin, ew di nav van çar dîwaran de nehewiya ye. Ji ber vê, dest pê kir di Deşta Menşkurdê de bajarekî mezin ava kir û di eynî wextî de dest bi avakirina mizgefteke xwedî sitûnên mezin jî kir. Lê, bi hemû hewildan û xebatên Suleyman ji hê avakirina wê mizgeftê temam nebûye.

Suleyman Beg, di şerên Şêrwanê û fetha welatê 'Eceman û Azerbaycanê de, mêranî û mêrxasiyên nedîtî dan nîşan. Bi taybetî, dema ku Niyazî Begê Pazûkî di bin fermanderîya xwe de, bi 2-3 hezar eskerên Çuxursad (Çuxurse'd) ve êrîş anîn ser herêma Qereyaziyê û di bûyera talana Eşîretên Bawli, Suleyman Beg, bi birayên xwe û çend kesên ji giregirê eşîreta xwe, li dijî wan rabû; ket pey vê civaka mezin, serî danî ser wan û bi wan re ket nav şerekî giran; zora wan bir, ew talan û xenîmetên ji gundî û eşîretan sitandibûn, paş de sitand; piştî jî sax û selîm û bi talan û xenîmetên xwe ve paş de vegeyriya. Ev kirinên wî, ji aliyê Mistefa Paşayê Serdar ve hatin teqdîrkirin.

Bi vî awayî, ji roja babê wî di saxiya xwe de ew kiribû cînişînê xwe heta îro, yanî heta meha zîlkada sala 1005ê koçî (1597ê z), Suleyman Beg, bi hemû sergiranî û hêzên xwe ve wezîfeya mîrekiya xwe dimeşîne. Ji ber zîrektî û zanatiya wî, hêvî jê tê kirin ku di kar û barên xwe yên gelemperî û taybetî de hê zêdetir bi ser keve.

BEŞA NEHAN

DI DERHEQÊ BEGÊN SILÊMANIYÊ DE YE

-Ev jî du şax in-

Li gor wicdana kesên ala zanistî û însafê bilind dikin, ji xatirê kesên emareyên bîd'ad û zordestiyan dinivîsin jî bi awakî zelal tê zanîn, nesla Mîrên Silêmaniyê, diçe digihîje Ker Merwan, ku dawîn xelifeyê kurên Emewiyan bûye.³⁷⁶

Qasê ku tê gotin, sebebê bi wî ve danîna leqeba “Ker” ev bûye: Ereben bedewî, ji sala yekan a her sedsalê re “Sala Kerê” digotin. Ji roja Muawiyeyê kurê Ebû Sûfyan li Şamê xelîfetî girt destê xwe heta roja xelîfetiya vî Merwanê han, sed sal derbas bûbû, ji ber vê ev leqeba han bi wî vekirine. Li gor çend riwayetên din jî; rojekê di salên xwe yên zaroktiyê de, dema ku Merwan ji mektebê tê, bi heleqeke di destê xwe de dilize û tiliya wî dikeve nav heleqê. Ji bo ku heleq teng bûye, tiliya wî tê de diwerrime û asê dibe. Ew jî mecbûr dibin vê heleqê jê dikin û tiliya wî jê derdixin. Qasek ser de derbas dibe, ev bûyera han careke din diqewime û tiliya wî carek din di heleqê de asê dibe. Li ser vê, babê wî lê hêrs dibe û jê re dibêje: “Merwan, bi Xwedê tu kerî.” Tê gotin ku ev leqeba han ji ber vê bûyerê li wî hatiye kirin.

Belê, kîjan rîwayet rast dibe bila bibe, eslê regeza Ker Merwan bi vî awayî digihîje ‘Ebdu’l-Menaf: Ker Merwanê kurê Muhemmedê kurê Merwanê kurê Hekemê kurê Ebû’l-’Asê kurê Umeyyeyê kurê ‘Ebdu’l-

Şemsê kurê ‘Ebdu’l-Menaf. Hekem, roja Mekke hatiye girtin, bi hidayet û nûra Islamiyetê serfiraz bûye.

Ker Merwan, di saltanata Emewiyan de, di destpêka sala 127^ê koçî* (744^ê z) de, hefsarê rêvebiriyê girtibû destê xwe. Piştî ku pênc sal bi ser desthilata wî re derbas bûn, Ebû-l’Ebbasu’l-Seffah li dijî wî serî hilda û bi ser ket. Li ser vê, Merwan ber bi aliyê Misrê ve baz da û bi emrê Xelîfe El-Seffah, Salih el-Ebbasî û Ebû ‘Ewn ketin pey, di roja 28^ê meha Zilhîcceya sala 132^{yê} koçî (750^{yê} z) de, li Misrê û li gundê Busîrê bi emrê xelîfe ji aliyê wan herduyan yekî ve hat kuştin.

Du zarokên kur li pey Merwan man û navên wan ‘Ebdullah û Ubeydullah bûn. ‘Ebdullah çû Hebeşistanê û Ubeydullah jî bi nehênî li Filistînê dijiya. Di dema Xelîfeyê ‘Ebbasiyan Reşîd de,³⁷⁷ ji aliyê memûrê Parêzgeriya Filistînê ve hat girtin, piştî ew şandin merkeza xîlafetê. Di temamê dewra xelîfetiya Harûn Reşîd de di zîndanê de ma, piştî ku herdu bînahiyên xwe wenda kirin û gelek jî salên wî pêş de çûn, ji zîndanê rizgar bû. Mumkun e ku, nesla Mîrên Silêmaniyê bigihîje vî Ubeydullahê han jî. Lê gotina Silêmanî, îsbat dike ku nesla wan diçe digihîje Suleymanê kurê ‘Ebdulmelikê kurê Merwan. Lê, cardin tenê Xwedê rastiye dizane.

Li gor ew kesên riwayetên serpêhatiyên malbata Silêmanî neqil dikin û eserên ji qelemên kesên bawerî pê kirî derketine, sabit û zelal e, ku dema Merwanî ji ber xurtî û zexmiya êrişên hêzên ‘Ebbasiyan belav bûn, sê kurên Ker Merwan bi hejmareke gelek zêde mirovên xwe ve Filistîn terk kirin û hatin wilayeta Qulpê û li geliyê Dere-i Xewx yê girêdayê nahiya Xezaliyê bicî bûn. Bi vî awayî roj derbas bûn, yek li pey yekî qebile û eşîretên wê navçeyê, ku ji tevan şerrûttir û xurttir Eşîreta Banûkî bû, li derûdora wan berhev bûn. Bi vê, nav û dengê wan belav bû û piştî wan situr bû. Piştî di saya himmet û alîkariya van eşîret û qebileyên han de, Kelên Qulp, Ciqse,³⁷⁸ Taş, Hisolî Meyafarqînê û gund, mezra û erdên girêdayî van kelan û heta bê bigihîje Çemê Diyarbêkrê kirin destê xwe. Ji bilî van, Kela Bêdiyanê, Karukanê, Dilkeloqiyyê, Ribatê, Cerîsê, Îdnîkê, Selîkê û Gencê ji bin destê Gurcî û Êrmeniyên kafir derxistin û li van deran bi awakî serbixwe hukum meşandin.

Li ser vê, ew kesên ku ji nesla Merwanî li Misir û Şamê belav bûbûn, bi xwe û bi tagirên xwe ve berê xwe dan ba wan û li derûdora vê tayîfeya han berhev bûn. Di dawiyê de ev tayîfeya han bûn heşt grûbên bingeîn: Banûkî, Hewêdî, Dilxêran, Bociyan, Zîlan, Besyan, Zikziyan û Berazan.

* Di wergera Tirkî de 125^ê koçî ye. Di Farisiya wê de, yanî orijînalê wê de jî 127^ê koçî ye. -Z. A.

Hinek ji vê tayîfeya han li ser riya ehlê sunnet û cemaetê ser şopa Mezhebê Hezretê Imamê Mu'ezzem Şafîî ne -Xwedê jê razî be- û qismek ji wan jî li ser Terîqeta Êzidiyan a ne heq in.

Mîrên vê eşîreta han, bi pêkanîna şert û mercên Îslamiyetê, hedîsên Pêxember û nesîhet û îrşadên alim û zanayên Îslamê tenê nemane, di nav xwe de jî gelek kesên zahid, ji xwedêtirs, zana û bi fezîlet derxistine.

Nêzikî sed grûb û şaxên ji vê eşîreta han, koçer in, belavê deşt û newal û çiyayên bûne û heywan xwedî dikin. Her sal biharan diçin zozanên xwe yên wilayeta Bedlîsê, Çiyayên Şerefeddînê û çêringehên Eledaxê û heta payîzan li wir dimînin. Payîzan jî di destpêka Ferwerdînê³⁷⁹ ber bi avahiyên xwe yên zivistanê ve tên. Koda zozanan ên didin Mîrên Bedlîsê jî ji 300 serî heywanan seriyek e.

Bi kurtî: Merwan, di saya ku Eşîretên Silêmanî hatin ba hev û li derûdora wî berhev bûn, demekê serokatiya van eşîretan kir û rêvebiriya wan keleyên ku sitandin û kirin bin desthilata xwe meşand. Piştî, dema ku Merwan ji vê dinê mala xwe bar kir û ber bi cihana fanî ve çû, Bahaeddînê kurê wî li ciyê wî rûnişt. Gelek bi ser de neçû, wî jî du zarokên kur ên navên wan Mîr Izzeddîn û Mîr Celaleddîn li pey xwe hiştin û mir. Izzeddîn,* hefsarên rêvebiriyê girt destê xwe. Dema ku ew jî çû rehma Xwedê, kurek temenê biçûk û navê wî Emîr Îbrahîm li pey xwe hişt.

Emîr Îbrahîm, hê di salên xwe yên zaroktiyê de bû. Ji pêkanîna wezîfeya hukumdartî û serokatiyê aciz bû. Ji ber vê, serokên qebîleyan û mezinên eşîretan berhev bûn, çûn ba Emîr Celaleddîn û ew ji xwe re hukumdar bijartin. Dema ku ew mir, Emîr Îbrahîmê kurê Emîr Izzeddîn jî gihîştibû salên xwe yên kemilînê û mezin bûbû. Bi vî awayî ew, li ser xwestina eşîret û qebîleyan bû mîrê welat. Demeke dirêj mîrîti kir û piştî du zarokên kur ên navê wan Mîr Diyaeddîn û Mîr Şêx Ehmed li pey xwe hiştin û mala xwe bar kir û ber bi cihana ebediyetê ve koç kir. Mîr Diyaeddîn, li ser wesiyeta babê xwe ciyê wî girt. Heştê sal jiya û gelek bi serbilindî û xweşî welat birêve bir.

Li milê din, piştî ku Şah Îsmailê Sefewî wilayeta Diyarbekrê îstîla kir û ji bo rêvebiriya vê wilayeta mezin, li ser navê xwe Xan Mihemmed Ustaclû tayîn kir, Xan Mehmed, bi Mîr Diyaeddîn re gelek baş derbas kir û siyaseteke eqilane ya pê re derbazkirinê meşand. Piştî jî bi keça wî Bêkêşî³⁸⁰ Xanimê re zewicî; bi vî awayî di hemû awayê karan de, alîkarî û mildaneberiya Eşîreta Silêmanî û dostiya Mîr Diyaeddîn qazanc kir.

* Di wergera wê ya Tirkî de Celaleddîn e. Di Farisiya wê û wergera Soranî de Izzeddîn e. -Z. A.

Bi vî awayî, carekê ‘Elaûddewle Zulqadir ê Fermanrewayê Meraşê, ji bo armanca dagîrkirina Diyarbekrê, Sarêqaplanê biraziyê xwe şand ser Xan Mehmed û xwest Diyarbekrê îstîla bike. Şerekî gelek giran di navbera wan de qewimî û dengê şerkeran ber bi asoyên asîman ve bilind bûn. Eşîreta Silêmanî, wekî dêwên Silêmanî, di wî şerê xwînavî û giran de mêr û mêrxasiyekî wisan nîşan dan ku, efsaneya mêranî û mêrxasiya Rustem a di şerê “Heftxwanê Mazenderan” de qet, qet û tar û maran kirin; serpêhatiya dêwgoriya Sam Nerîman ji li ber tînî û germiya vî şerî wekî çîrokek bê bingeh ma. Ji ber ku, mêrxasên Kurdan bi hêz û taqeta zend û bendên xwe yên wekî gûrzan, bi şûrên xwe yên tûj ên jehrawî, leşkerên Sarêqaplan tar û mar kirin. Ew jî di meydana şer de kuştin û serê wî birîn û laşê wî li wir hiştin. Bêguman, vê jî qedir û siyaneta Mîr Diyaeddîn li ba Xan Mihemmed Ustaclû zêde kir û ew kir tagirê Eşîretên Silêmanî.

Dema Mîr Diyaeddîn mir, tu kurên wî tunebûn. Ji ber vê, hukumdar-tî behra biraziyên wî yên kurên Mîr Şêx Ehmed ket. Neh kurên Mîr Şêx Ehmed hebûn û navên wan Şah Weled Beg, Behlûl Beg, Omer Şah Beg, Sosin (Sosen), Welîxan, Elwend, Xelil, Ehmed û Cîhangîr bûn.

ŞAXÊ YEKAN

DI DERHEQÊ BEGÊN QULP* Û BATMANÊ DE YE

Xwediyê berhevkirê van rûpelan, gelek caran ji mirovên bawerî pê kiri seh kiriye ku, dema Mîr Diyaeddîn gelek kal dibe, ji bo ku zarokên wî yên kur ên bikevin ciyê wî û kar û barên mîrekiyê bimeşînin tunebûne, biraziyên wî li hember wî derketine û xwestine wî ji holê rakin. Li ser vê, Mîr Diyaeddîn mecbûr maye hewara xwe bigihîne Mehmed Xan Ustaclû û jê alîkariyê bixwaze; wî jî alîkariyek xurt jê re şandiye. Bi vî awayî, di navbera wî û biraziyên wî de şer û qirênek mezin û xwînavî dest pê kiriye. Di van şeran de Omer Şah Beg, Sosin û Cîhangîr Beg hatin kuştin. Şah Weled Begê birayê mezin, ku hêvîna vî şerî ew bû, sed fêl û fetlan dan xwe û bi gelek zehmetiyan serê xwe ji birînê rizgar kir, baz da çû aliyê Şam û Misrê û ket bin xizmeta Sultanên Çerkezan.

Dema ku piştî Şerê Çaldiranê, desthilata Qizilbaşan li Kurdistanê sist bû û hêzên wan jar ketin, yekî navê wî 'Elî Fêrî yê ji giregirên Eşîreta Besyan û mirovekî wan ê bi nav û deng, avêt ser Kela Meyafarqînê û ew ji destê Qizilbaşan sitand. Piştî vê bûyerê, mirovekî şand Şamê ba Şah Weled Beg, ew qewimandinên ji aliyê wî ve hatibûn kirin gihand wî û jê daxwaz kir ku derengî nemîne û bê. Şah Weled Beg, bêsekin ket rê û ber bi welatê kevneşopiya bab û papîrên xwe ve hat. Bi alîkariya 'Elî Fêrî û bi mildana eşîret û qebîleyan, textê mîrekiyê girt destê xwe.

Dema ku Osmanîyan wilayeta Diyarbêkrê û Kurdistanê îstîla kirin, wê navê re di navbera Mîrên Silêmaniyê û Mîrên Sasonê de dijmintiyek xurt û mezin hebû. Mîrên Sasonê, Eşîreta Xaldî han dan ku hinek ji wan çawuşên sultaniyê yên ji bo wezîfeyê mecbûrî bi postê re dê bên Kurdistanê, li ser axa Meyafarqînê bikujin. Bi vî awayî, dê giregir û mezinên dewletê, kuştina van Osmanîyan têkin situyê Şah Weled Beg û ewê bi welatê xwe ve bibe qurbanê vê lîstika han. Xaldîyan jî wek ku hatibû xwestin bi wî awayî ev karê han ê xerab kirin û îsnada vê tawanê kirin situyê Weled Beg. Ji bo ku "kevir li ciyê xwe hatibû", Mîrêmîranê Diyarbêkrê li hemberî Şah Weled Beg dest bi dijmintiyek mezin kir û ew rewşa han gihand ber pêşkên textê Sultan û xwest ku Şah Weled bê cezakirin. Bi vî awayî, bêsekin ji aliyê Sultan ve fermana kuştina Şah Weled Beg derket.

* Telifûza wê ya Kurdî, "Kulêb" e. -M.'E.'E.

Li ser vê, Mîrêmîran dest bi haziriya cîbicîkirina vê fermana han kir û bangî Şah Weled kir û ew anî dîwanê. Lê, ji bo ku Şah Weled Beg bi nave-roka meseleyê hesiyabû, çareya rizgariyê di bazdanê de dît û ji vê dek û dolaba han bi awakî mucîzeyî xelas bû. Li ser vê, Osmaniyan wilayeta wî ya ji bab û bapîrên wî mayî, kirin ser mulkê taybetî yê Sultan û ji bo meşandina kar û barên wê jî memûrên xwe yên bawerî pêkirî şandin ser. Şah Weled Beg jî xwe avêt nav Kela Qulpê û bi rêvebirîya vê keleyê û derûdora wê razî bû. Piştî bi vî awayî derbaskirina 13 salan, şeş zarokên kur li pey xwe hiştin û çû rehma Xwedê. Navên zarokên wî 'Elî Beg, Mîr Diyaeddîn, Welî Xan Beg, Cihangîr Beg, Emîr Yûsif û Emîr Suleyman bûn.

'Elî Begê Kurê Weled Beg

Piştî mirina babê xwe, mîrektiya wilayeta Qulpê girt destê xwe û desthilata wî 40 salan ajot. Hemû van salên xwe bi bilindkirina ala dadmendî û belavkirina giyana geşkirin û avakirina welat re derbas kirin. Vê rewşa han, ew bi giregiran û bi kesên sade da hezkirin. Dema ku mirinê pêşîra wî girt, du zarokên kur ên navên wan Sultan Huseyîn Beg û Welî Xan Beg li pey xwe hiştin û çû rehma Xwedê.

Sultan Huseyîn Begê Kurê 'Elî Beg

Piştî mirina babê xwe, di meheke sala 980'yê koçî (1573'yê z) de, li ser fermana Sultan Selîm Xan bû cîgirê babê xwe. Di sala 993'yê koçî (1585'ê z) de, dema ku Sultan Murad Xan, di bin fermaderiya Osman Paşa yê Wezîrê Mezin de leşkerê Osmanî şand îstîlakirina Azerbaycanê, Sultan Huseyîn Beg, li Se'dabada Tebrîzê ji aliyê Qizilbaşan ve hat şehîdkirin. Şeş zarokên kur ên navên wan Qiliç Beg, Seyîd Ehmed, Zeynel Beg, Zahid Beg, Heyder û Qasim li pey man.

Seyîd Ehmed Beg, di esnaye kuştina babê xwe de, esîr ket destê Qizilbaşan û du salan di zîndana Kela Kahkahayê de ma. Piştî bi alîkariya hinek giregiran berdan û hat wilayeta xwe. Wilayeta wî ya ji bab û bapîran mabû, ji aliyê Dîwana Sultan Murad Xan ve ji kurê Huseyîn Beg, Zeynel Beg re hatibû dan.

Qiliç Beg jî, ku bi temen ji wî mezintir bû, lê di aqilmendî û zîrekiyê de ewqas pêş nebû, bi alîkariya Fermanrewayê Hezzoyê Mihemmed Beg, hewil da û di dawiyê de wezîfeya babê xwe ji xwe re sitand. Bi vî awayî, li ser mezintiya Qulpê bi birayê xwe Zeynel Begê re ket nav dijîtî û dubendiyeke mezin. Demeke dirêj demên desthilata wî bi vî awayî derbas bû.

Lê piştire, ji ber sebebê nebaşî û neqencyên wî, ji aliyê mirovên eşîretê ve hat kuştin.

Seyîd Ehmed Begê Kurê Sultan Huseyîn Beg

Dema ku ji qeyd û bendên esareta Qizilbaşan rizgar bû, li Erzirûmê ket bin xizmeta Ferhad Paşa yê Serdar û ji aliyê Dîwana Bilind ve, ji ber xizmetên wî yên dilsozî û dilxwazî yên ji dewletê re, îsbat kir ku ew bi zîrektî û jîriya xwe bi kêrî rêvebiriya kar û barên mehelli tê. Li ser vê, bi navberiya Serdarê serkevtî, fermana Sultan a ji bo rêvebiriya hukumeta Qulp û Batmanê jê re derket. Gelek bi ser de neçû, Behlûl Begê xalê wî ji aliyê Eşîreta Besyan ve hat kuştin û bi vî awayî li seranserê mîrekiyê hukmê xwe da meşandin û ew bê asteng û dijîtî bû mîrê hemû mîrekiyê.

Lê, piştî derbazbûna çend salan bi vî awayî, rewşa Mîrêmîranê Diyarbekrê li hemberî wî guherî û hukumeta Qulpê ji aliyê mîrêmîran ve ji destê wî hat sitandin û da destê mirovekî Osmanî. Wî ji ji bo gilî û gazindan û daxwaza mafê xwe yê mîrekiyê berê xwe da rê û çû Stenbolê. Di meheke sala 1003'yê koçî (1595'ê z) de, li wir çû rehma Xwedê. Li ser vê, carek din ji nû ve, wekî berê hukumeta Qulpê ji birayê wî Zeynel re hat dan. Niha ku 1005'ê koçî (1597'ê z) ye, Zeynel Beg li wir hukum dimeşîne.

ŞAXÊ DUDUYAN

DI DERHEQÊ BEGÊN MEYAFARQÎNÊ DE YE

Eslê Mîrên Meyafarqînê jî diçin digihîjin Mîr Şêx Ehmedê kurê Emîr Izzeddîn; ew kurmamên Mîrên Qulpê ne. Yekemîn kesê ji vê malbata han ê wezîfeya mîrektiyê girtiye destê xwe, Behlûl Begê kurê Elwend Begê kurê Mîr Şêx Ehmed e. Behlûl Beg, gelek mêrxas, destvekirî û mert bû. Berê, ew û bi birayê xwe Omer Beg bi hev re di bin xizmeta Îskender Paşa yê Mîrêmîranê Diyarbekrê de bûn. Dema ku ji Îskender Paşa re, ji aliyê dewletê ve wezîfeya îstîlaya Cewazrê^{381*} hat dan, çû wir û keleyek da avakirin û navê wê danî "Îskenderiyê". Dizdariya vê keleyê da destê Behlûl Beg û bi navê sancaqtiyê jê re da.

Behlûl Beg, gelek xizmetên mezin ji dewletê re kirin û bi saya van kirinên xwe, dema ku tîrêjên ronahiyê li ser dahatûya xwe dîtîn, ji Dîwana Sultan daxwaza payek ji wilayeta bab û bapîrên xwe ya mîrate kir. Ji bo haziriya di vî warî de, ji Mîrêmîranê Diyarbekrê û ji mîrên Kurdistanê jî çend belge û palpiştî sitandin û berê xwe da ber pêşkên textê Sultan Selîm Xan û daxwazên xwe jê re pêşkêş kirin. Sultan, çeng û baskên merhema ta xwe bi ser de vedan û ferman da ku nahiya Meyafarqînê û ew ciyên derûdora wê ji hukumeta Qulpê bèn veqetandin û li ser esasê mulkiyeta îqta^{**} ji Behlûl Beg re bèn dan. Her wiha, fermana Sultan derket ku, wezîfeya berhevkirina bacên tespîtkirî yên ji Eşîretên Besyan, Bociyan û Zîlan dihatin xwestin û ku ew di wextê Şah Weled de li ser mulkiyeta taybetî ya Sultan de bûn, ji aliyê Behlûl Beg ve bèn berhevkin û ev her sal bikevin nav Xezîneya Diyarbekrê.

Piştî ku çend sal bi vî awayî derbas bûn, seferên yek li pey yekê yên li ser welatê 'Ecem dest pê kirin. Hukumdaran, di muddetê van seferên han de, ji firsetê îstîfade kirin û li xelkê zulim kirin, ji ber vê jî, Eşîretên Silêmanî mecbûr man welatê xwe terk bikin û bi mercê ku xwedîtîyê lê bikin û biparêzin, biçin di wilayetên ji Qizilbaşan hatibûn fetihkirin û valakirin de bicî bibin. Bi vî awayî kesên ji van eşîretan gelek wezîfeyên wekî alaybegtî, zeametî û sancaqbegtî yên îqtaî sitandin. Lê çi heye, ev

* Di wergera Tirkî de "Cevazd" e. Lê di wergera Soranî û Farisiya wê de weki li jorê me nivîsandî ye. -Z. A.

** Ji aliyê padişah ve ji kesekî re dayîna mülkiyeta hinek erd an îstîfadekirina ji hatiniya wê. -Z. A.

rewşa han bû sebab ku hevsarê rêvebiriya van eşîretên navên wan derbas bûn, ji destê Behlûl Beg bèn sitandin. Li ser vê, eşîret û qebîleyan serhildan û dana bac û mehaniyên xwe yên salane red kirin. Heta miroveki Besyanî yê navê wî Şahsiwar, xwe mîrlîwayê Kela Bayezîdê yê girêdayê Êrîwanê îlan kir, nêzîkî hezar malan ji Eşîreta Silêmanî³⁸² û çend eşîretên din ên Kurd li derûdora xwe berhev kirin û xwe dan erdê û gotin em baca dewletê nadin.

Piştî Behlûl Beg, li gor hukumdartî û erkê li ser, ji bo berhevkirina bacan û piştî jî paş de anîna wan eşîret û qebîleyên ji Meyafarqînê koç kiribûn, ber bi wan ve çû. Li wir, di navbera wî û Şahsiwar Beg de şer derket, şer germ bû û di şerekî xwînavî de Behlûl Beg hat şehîdkirin. Pênc kurên wî li pey wî man û navên wan Emîr Xan, Omer Beg, Mehmûd Beg, Mihemmed û Osman bûn.

Emîr Xan Begê Kurê Behlûl Beg

Piştî kuştina babê wî, rêvebiriya kar û barên welat dan destê wî û çend salan welat bi rê ve bir. Di vê navê re, li her aliyê welat, eşîret û qebîleyan karên gelek nelirê kirin û xelkê ji destê zulim, zordarî û destdirêjiyê ah û fiğan dikir. Di netîceyê de, xelkê berê xwe da baregeha bilind a Sultan û daxwaza sekinandina van kirinên qebîle û eşîretan kirin. Li ser vê, fermana kuştina Emîr Xan û ji holêrakirina Eşîreta Besyan, Bociyan û hemû ew kesên têkelê zulm û zordariyê bûne ji Mehmed Paşa yê Mîrêmîranê Amedê re derket. Mehmed Paşa jî bêsekin Emîr Xan bangî Dîwana Amedê kir û li wir da îdamkirin.

Omer Begê Kurê Behlûl Beg

Piştî kuştina birayê wî rêvebiriya hukumeta Meyafarqînê ji wî re hat dan. Lê, wî nekarîbû rêvebiriyeke baş dabimezrîne û di kar û barên parêzgerî û parastinî de jar û aciz ma. Di komkirina, ya salê ku nêzîkî çar xerwar³⁸³ zêr malên dewletê û mafên saltanatê yên hewce bûn û ku divê ji Xezîneya Amedê re bihataya dayîn, bi derengî ket.* Ji ber vê, li ser daxwaza Mîrêmîranê Amedê û defterdarê wî, rêvebiriya kar û barên mîrektiya eşîretên Kurdan û Meyafarqînê, ji aliyê Dîwana Sultan

* Tli vir yek ji wan şaşiyên gelek ronî, ku gelek ciyên wergera Şerefnameyê ya bi ser zaravayê Soranî ya ji aliyê Mam Hejar ve hatiye kirin, tê dîtin. Wekî nimûne, ev hevoka han di wê wergerê de bi vî awayî derbas dibe: (binêre: rûpela 483'an a wergera Soranî, rûpela 302'an a wergera Tirkî û rûpela 350'an a Farisiya wê) "Debwaye salê çwar xerwar zêr bo Xezîneyî Diyarbekir kokatewe" (Dibû salê çar xerwar zêr ji Xezîneya Diyarbekrê re berhev bike.) Wekî dixuyê ne diyar e, dê ji ku berhev bike. Di eslê wî de wiha ye: "Di komkirina, ya salê ku nêzîkî çar xerwar zêr malên dewletê û mafên Saltanatê..." -Z. A.

Mihemmed Xan a bi qedir ve ji Îbrahîm Begê Aqsaq³⁸⁴ ê kurê Cîhangîr Beg re hat dan.

Omer Beg jî, di destpêkê de xwe avêt ba mîrê Bedlisê û li nahiya Mûşê bicî bû; ji bo berhevkirina bacên mektu' yên dewletê xebitî. Lê dema nekarîbû tişteki bi wî awayî bi dest bixe, kesên beredayî, toranî û sûtaran li derûdora xwe berhev kirin û bi wan re dest bi şelandina xelkê navçeya Mûşê, Xinisê û Melazê Kûrd kir. Piştî ev kar pêş de bir û dest bi rêbirî û êrişê ser karwanan kir. Heta ew kar wisan pêş de bir ku çend caran êrişî karwanên di navbera Batman û Hezzoyê kir û di van êrişan de gelek Musulmanên bêsuc û bêtawan hatin kuştin. Li ser vê, 'Elî Begê mîrlîwayê Xinisê û Mihemmed Begê Fermanrewayê Hezzoyê mecbûr man çûn ser û pê re şer kirin; di netîceyê de biraziyê wî û çend heval û hogirên wî kuştin û dest danîn ser mal û mulkên wan û talan kirin. Omer Beg jî, bi hezar zorî û zehmetiyan tenê bi serê xwe rizgar bû. Her çiqas navê "mîr" bi wî ve heye, lê helwestên wî zêdetir li helwestên diz û rêbiran diçe. Ew nikare li tu ciyê bi îstîqrarî rûne û di nav bêdengî û hêminî de bijî.

QISMÊ DUDUYAN A SEFHEYA SISIYAN

-Ev jî duwanzdeh beş in.³⁸⁵-

BEŞA YEKAN

FERMANREWAYÊN SOHRAN

Ji tebfêtê xwendewanên lêkolîner ên birêz ve jî bi awakî zelal tê zanîn ku, eslê Fermanrewayên Sohran, digihîje mirovekî ji zarokê giregirên Ereben bedewî yên Bexdayê yê navê wî “Kelos”.³⁸⁶ Riya vî Kelosê han, di fitreyên qeder û zemanê de ber bi gundê Hewdeyanê³⁸⁷ yê girêdayê nahiya Ewanê³⁸⁸ ya di nav sînorên Sohran de ket û li wir bicî bû. Di destpêkê de şivantiya gund kir. Ji bo ku diranên wî yên pêşî tunebûn û di devoka vî qewmî de jî ji mirovên bê diran re “kelos” digotin, navê wî bi vî awayî “Kelos” ma.

Sê zarokên Kelos ên kur hebûn û navên wan Îsa, Îbrahîm û Şêx Weys (Ûweys)³⁸⁹ bûn. Îsayê kurê wî, mirovekî hêja, sernerm, zimanzweş û bixîret bû. Malên di destên xwe de û hatîniya xwe ya ji şivantiyê dida feqîr, derwêş û bêçareyên gund. Ji ber vê yekê, li derûdora wî birek mirovên birçî, serberedayî û cahîl berhev bûn. Bi van kirinên xwe, dilê wan ber bi xwe ve anî û ew kirin bendê lutf û merdîtiya xwe. Ji ber vê, wan jî bi awakî çavgirtî heta tu bixwazî îtaetî wî kirin.

Di wê navê re, fermanrewayê wî welatî rastî dijminekî gelek xurt û bixeter hat û bi tevî hêzên xwe ve çû şerê wî. Îsa jî bi dilxwaz û mirovên derûdora xwe yên serberedayî û toranî ve, ji bo şer, bi wan re berê xwe da Balekan.³⁹⁰ Ew kesên derûdora Îsa, ji bo pêkenî û henekan leqeba “Emîr”î bi Îsa vekirin. Dema ku xelkên wê navçeyê qabîliyet û kêrhati-

yên Îsa di serkevtina kar û baran de dîtin, tevan bi hev re gotinên xwe kirin yek û ew ji bo mîrekiya xwe helbijartin. Li ser vê, di demek kurt de boşahiyek zêde ji xelkê derûdora wî berhev bûn û biryar dan ku Kela Ewanê bigrin.

Derûdora wê keleyê, ji kevir û zinarên sor ên rût û sext pêk hatibûn. Îsa û mirovên xwe berî hemû kesî ketin nav wan kevir û zinaran û dest bi têkoşinê kirin. Ev şerê wan ê bêtirs, di şer de çavsorî û mêrxasiya wan, tirs kir dilê dizdar û parêzgerên keleyê. Ji ber vê, ji wan re “Seng-Surh”, ku di Kurdî de tê bi me’neya “mirovên ji zinarên sor”, gotin. Piştî ev navê han ji ber zêde bikaranînê, guherî û Kurd ku ji “surh”a Farisî re “sohr” dibêjin, di nav wan de bû “Sohrî” û ew ji bi halê pirhejmariya bêjeyê, yanî bi gotina “Sohran” hatin naskirin.³⁹¹

Di netîceyê de, piştî şerekî bêeman û giran kele hat girtin. Li ser vê, stêrka Îsa jî wekî stêrka Îsayê kurê Meryem biriqî; bext û talihê wî ji stêrka Zûhal zêdetir bilind bû; nav û dengê wî û nifûza wî roj bi roj zêde bû. Tîrêjên roja bextê dewleta wî, li seranserê temamê herêma Sohran a ji aliyê wî ve hatî fetihkirin, ava û ronaq bû. Piştî ku rêvebiriya vê diyara han bi awakî serbilindî û serkevtî meşand, çû rehma Xwedê. Kurê wî Şah ‘Elî li ciyê wî rûnişt.

Şah ‘Elî Beg

Piştî babê xwe bû mîr û li ser textê mîrekiyê rûnişt. Dema ku mirin hat seredana wî û ji jiyane bêpar kir, çar zarokên kur ên navên wan Îsa, Mîr Budak,* Mîr Huseyîn, Mîr Seydî³⁹² hebûn. Şah ‘Elî Beg, di saxiya xwe de wilayeta xwe ya mîrate, ji bo ku zarokên wî li ser rêvebiriya nekevin pêsîrên hev û herkes bi payê xwe razî be, di navbera herçar kurên xwe de parve kiribû. Li gor vê, nahiya Herîrê** ya merkeza rêvebiriya dewletê da destê kurê xwe yê mezin Mîr Îsa.³⁹³ Îsa, gelek salan hukumdartî û rêvebiriya welat kir û piştî, di şerekî ku di navbera wî û Fermanrewayê Baban, Pîr Budak de, hat kuştin.³⁹⁴

Pîr Budakê Kurê Şah ‘Elî Beg

Piştî mirina babê xwe hefsarên rêvebiriya girt destê xwe û nahiya Sumaqliq³⁹⁵ ji Eşîreta Nîlxas a girêdayî Qizilbaşan sitand û kir bin

* Di wergera Tirkî de "Pîr" e. Di nota binî ya ji aliyê M. ‘Elî ‘Ewnî Beg ve hatî nivîsandin de jî dibêje: "Di du nusxayên bi destnivîs de, di şûna "Pîr" de "Mîr" hatiye nivîsandin. -Z. A.

** Di wergera Tirkî de navê nahiya Herîrê tune. Lê di wergera Soranî û Farisiya wê de heye. -Z. A.

fermana xwe. Piştî ku qasek kar û barên rêvebiriya welat meşand, mirinê pêsîra wî girt û çû rehma Xwedê. Du zarokên kur ên navê wan Emîr Seyfeddîn û Emîr Huseyîn li pey xwe hiştin.

Mîr Seyfeddîn

Bû cînişînê babê xwe. Lê gelek bi ser de neçû û mir. Birayê wî li ciyê wî rûnişt.

Mîr Huseyîn

Di şûna birayê xwe Seyfeddîn de bû mîr, lê hê bi ciyê xwe yê mîrîtiyê şah nebibû, melekê mewtê bû mêvanê wî û emanetê ku pê re bû jê sitand. Heft kur li pey xwe hiştin. Kurê wî yê mezin Mîr Seyfeddîn li ciyê wî rûnişt û li gor mercên ku berê bab û bapîrên wî Sancaqa Sumaqliqê bi rê ve dibirin, ev sancaq sitand û kar û barên li wir meşandin.

Mîr Seydiyê Kurê Şah ‘Elî Beg

Ev, kurê biçûk ê Şah ‘Elî Beg bû. Di nav Fermanrewayên Kurdistanê de bi mîrxasî û merdîtiya xwe bi nav û deng bû. Piştî mirina babê xwe li Şeqabad³⁹⁶ bicî bû. Bi Pîr Budak ê Fermanrewayê Baban re dest bi şer kir û daxwaza xwîna birayê xwe Emîr Îsa kir. Di dawiyê de Pîr Budak kuşt û welatê birayê xwe jî kir ser mîrekiya xwe. Piştî, berê xwe da Qizilbaşan û bi wan re şerekî gelek xedar û giran kir, Sancaqên Mûsil, Kerkûk û Hewlêrê ji destê memûrên wan rizgar kir û xist ser welatê xwe. Welatê Sohran û ciyên bi wê ve girêdayî demeke dirêj bi awakî serbixwe bi rê ve bir. Piştî, dema mirinê pêsîra wî girt, sê kurên navên wan Emîr Seyfeddîn, Mîr Izzeddînşêr û Suleyman li pey xwe hiştin û mir.³⁹⁷

Emîr Seyfeddîn, di destpêka salên xwe yên xortaniyê de ji ser hespê ket û mir.³⁹⁸ Izzeddînşêr, heta sala 941’yê koçî (1535ê z), mîrê Sancaqa Hewlêrê bû. Dema ku eynî salê, Sultan Suleyman Xan ji sefera Bexdayê ya diyarê aşîtiyê vegeheriya, li wir zivistana xwe derbas kir.³⁹⁹ Di wê navê re Izzeddînşêr hinek karên nerewa li hember destûpêwend û xizmetkarên Sultan kirin. Dema ev li ber gûhê Sultan ketin, fermana kuştina wî da⁴⁰⁰ û Mîrekiya Hewlêrê jî da destê Huseyîn Begê Dasnî yê ji zarokên mirên Eşîreta Yezîdîyan. Piştî kuştina Izzeddîn, Suleymanê birayê wî jî tu xêr û xweşî ji dinê nedît. Qasek şûn de wî jî sê kurên navên wan Qulî Beg, Emîr Îsa û Emîr Seyfeddîn li pey xwe hiştin û mir. Li ser vê, Sultan Suleyman Xan, temamê wilayeta Sohran bi Sancaqa Hewlêrê ve girê da û rêvebiriya wê jî da destê Huseyîn Begê Dasnî. Bi vî awayî wilayeta Sohran bi tevayî ji destê xwediyê xwe yê eslî derket û ket bin bandora rêvebiriya biyaniyan.⁴⁰¹

Emîr Seyfeddînê Kurê Mîr Huseynê Kurê Pîr Budak

Wekî ku berê jî derbas bû, Emîr Seyfeddîn, Sancaqa Sumaqliqê li gor usûl û mercên rêvebiriya ji aliyê bab û bapîrên wî ve dihatin kirin, bi dest xist. Dema ku Sultan Suleyman Xan hemû rêvebiriya wilayeta Sohran da destê Huseyîn Begê Dasnî,⁴⁰² di navbera wî û Emîr Seyfeddîn de çend şer qewimîn. Di dawiyê de, Emîr Seyfeddîn pê hesiya ku tenê bi serê xwe nikare li hember Eşîreta Yezîdiyan bisekine û liberxwe bide, sê telaqên welat û fermanrewatiya xwe avêtin û xwe avêt ba mîrê Erdelan, Beyke Beg. Lê Beyke Beg, ji tîrsa xezeba Sultan Suleyman alîkariya wî nekir û piştî xwe da Emîr Seyfeddîn. Bi vî awayî, Emîr Seyfeddîn hêviyên xwe jê birîn û bi qudumşikestî berê xwe da wilayeta Sohran. Ji xelkên li wir û yê piştî li wir bicî bibûn, li derûdora xwe komek mirov berhev kir û bi wan ve meşîya ser Erbîlê û sitand. Şans û talihê wî pey re yar bûn, ev serkevtin û fetha han tenê, têrê kir ku temamên qebîle û eşîretên wilayeta Sohran li derûdora wî berhev bibin.

Piştî rojekê, Emîr Seyfeddîn, wekî ku Ebû Muslim di demekê de ji bo defkirina Merwanîyan⁴⁰³ bi şîarên ‘Ebbasiyan dixebitî, bi wî awayî jî ji bo defkirina Yezîdiyan dixebitî. Dema ku nûçeyên vê êrişê han li ber guhên Huseyîn Begê Dasnî ketin, tenê bi serê xwe ji bo şerê Emîr Seyfeddîn berê xwe da Erbîlê. Di navbera wan de şerên xwînavî qewimîn. Vê carê şer bi serketina Emîr Seyfeddîn û şikestina Huseyîn Beg û Eşîreta Yezîdiyan dawî pê hat. Di vî şerî de nezîkî 500 giregirên Yezîdiyan hatin kuştin û Huseynî⁴⁰⁴ bi ser ketin. Talan û xenîmetek gelek zêde ji malên Yezîdiyan û ji silah û techîzatên kesên kuştî, bi destê Emîr Seyfeddîn ket. Bi vî awayî Emîr Seyfeddîn, di destxistina mîrata bab û bapîrên xwe de bi ser ket û bû fermanrewayê serbixwe yê welatê xwe. Huseyîn Begê Dasnî, çend carên din ji Yezîdiyan esker berhev kirin û bi wan ve çû şerê dijminê xwe, lê çî heye talih û bextê wî pê re nebûn yar û îxanet lê kirin û hemû hereketên wî, ji hereket û berxwedana heywanê bin kêrê ya dawiyê derbas nebû. Bi vî awayî, hêvî û daxwazên Emîr Seyfeddîn bicî bûn. Huseyîn Beg jî ket nav girê, asteng û bêhêviyê. Dema ku xebera vê şikestina han a giran çû gihîşt ber serderê bilind ê Stenbolê, Huseyîn Beg bangî Stenbolê kirin û fermana kuştina wî ji aliyê Sultan ve derket. Piştî bi îşkence û eziyet ev ferman bicî anîn.

Şî'ir:

“Ew kesê bike li kesekî din xerabî
Sedî sed dê bê pêşiyê eynî ew xerabî

Min bi çavên serê xwe dîtî di rê de
Bi rêbirî, mûriyek hat kuştin ji aliyê teyrekî ve
Lê hê nikulê xwe nekêşabû ji nêçîr
Teyrekî din hat, ew bi xwe jî bû nêçîr”

Piştî, Sultanê xezaker, ferman da Sultan Huseyînê mîrê ‘Imadiyyeyê ku hemû mîrên Kurdistanê berhev bike û biçe ser Emîr Seyfeddîn û wilayeta Sohran ji destê wî bistîne. Lê, wan çî kirin û nekirin, di wezîfeya ji wan re hatibû sipartin de, bi ser neketin û kîn û kerban di dilên xwe de veşartin û paş de vegeriyan.

Bi vî awayî Emîr Seyfeddîn, bê şîrîk, serbixwe û bêyî bi tu kesekî re şer û qirên bike, fermana xwe bi ser hemû welatê Sohran de xurt kir.* Lê di dawiyê de pozbilindî kir û guhên xwe nedan gotinên ku beriya wî hati-bûn gotin. Ji aliyê Yûsif Begê Biradostî yê ku bi navê Gazî Qiran⁴⁰⁵ bi nav û deng bû, hat xapandin û çû Seraya Gazî Sultan. Wekî hatiye gotin: “Dema ku qedêr temam be, çav kor dibin.” Mebesta wî ew bû ku xwe bi Sultan bide beşandin û Sultan çeng û baskên merhemet û şefqetê bi ser de vede, ji kirinên wî yên borî re çavên xwe bigre û wilayeta bab û bapîrên wî bide destê wî.⁴⁰⁶ Lê çî heye, hêvî û daxwazên wî hemû vala derketin û ket nav girê û astengên mezin ku qet ne hewce bû bikevê. Dema ku gihîşt Asîtaneyê bê sekin ew dan destê celladan.

Qulî Begê Kurê Suleyman Begê Kurê Mîr Seydî

Dema ku wilayeta Sohran ji aliyê Eşîreta Dasnî ve hat sitandin, Qulî Beg, gelek caran li hemberî wan rabû û şer kir. Lê hemû caran dişkest. Ji ber vê, war û welatê xwe terk kir, bû muhacir û çû xwe avêt Seraya Şah Tehmasb. Wê çaxê, Eşîreta Dasnî, ji ber dijîtiya kevin a di navbera Huseynî û Yezîdiyan de ku dom dikir û dihat, her wekî ku berê jî Kurdan dikir, dest bi tolevêkirina ji Musulman û belengazên Sohran kirin. Wan, zulmeke wisan li wan dikirin ku, vê, tundî û tujîtiya zulma Heccacê Yûsif û tehdâyî û êrîşkeriya Sêdê kurê Ziyad bi wan da jîbîrkin.

Li hemberî vê rewşê, grûbek ji Sohran li hev kirin û peyamnêrek şandin welatê ‘Ecem. Wan, Qulî Beg li ser plan û nêrînên xwe îkna kirin, dilê wî vekirîn û bi xwe re girtin û anîn. Piştî bi wî re berê xwe dan ber pêşkên textê Fermanrewatiya Suleyman û dexalet jê kirin ku careke din wilayeta bab û bapîrên Qulî Beg bide destan. Lê, Sultan di vî warî de baweriya xwe pê neanî û dilê wî lê rûnenişt; tenê Sancaqa Semawatê a girêdayî Besrayê dayê.

* Di wergera Soranî de li vir şîrîk heye, lê ev şîra han ne di wergera Tirkî û ne ji di Farisiya wê de heye. Z. A.

Piştî kuştina Emîr Seyfeddîn, Huseyîn Begê Dasnî û ew bûyerên derbazbûyî yên ku me behsa wan kirin, li ser navberî û ricaya Sultan Huseyîn Begê Fermanrewayê ‘Imadiyyeyê, Qulî Beg ji Semawat dan anîn û li ser axa Sohran, Fermanrewatiya nahiya Herîrê dan destan.⁴⁰⁷ Piştî nêzikî 20 salan mezintî û meşandina kar û barê rêvebiriyê, çavên xwe li vê dinya ronî dan hev û çû rehma Xwedê. Du zarokên kur ên navên wan Budak Beg û Suleyman Beg li pey xwe hiştin.

Budak Begê Kurê Qulî Begê Kurê Suleyman Beg

Piştî mirina babê xwe, ala serokatiya serbixwe li ser nahiya Şeqabadê daçikand. Lê çî heye, bi fit û fitnên fesad û zimandirêjan, di navbera herdu birayan de dubendî peyda bû; evîndarî û biratiya navbera wan ciyê xwe ji dijmintiyê re hişt. Piştî, kar gihîşt qonaxa têkoşîna bi devkî û kêşana şûr û rîman. Di dawiyê de Mîr Suleyman nekarîbû xwe li ber Mîr Budak ragire, meydan ji birayê xwe re vala kir û berê xwe da ba Sultan Huseyîn Begê Fermanrewayê ‘Imadiyyeyê. Li wir çavenêr bû ku firsetek bikeve destan û bi saya alîkariya Sultan Huseyîn Beg cardin vegere ser war û wilayeta xwe. Lê çî heye, feleka bêbext û mirina bêwext ev firset nedayê, ji ber ku, melekê mewtê li bajarê Aqre yê girêdayê ‘Imadiyyeyê bû mêvanê wî û çû rehma Xwedê.⁴⁰⁸

Suleyman Begê Kurê Qulî Begê Kurê Suleyman Beg

Ev mîrê han, bi dadmendî û bi evîniya xwe ya ji bo pêkanîna kar û barên xelkê xwe, di nav Fermanrewayên Kurdistanê de di warê tedbîr û rêvebiriyê de bi eqilmendî û zîrekiya xwe bi nav û deng bû. Piştî mirina bab û birayê xwe, bû fermanrewayê serbixwe yê Mîrekiya Sohran. Di navbera binemala Mîrên Sohran û Eşîreta Zerzayê⁴⁰⁹ de ji kevin ve dijminatî hebû, gelek caran li hev ketibûn û hev veçirandibûn. Vêca, dema ku dewran guherî û mezintî ket destê Suleyman, wekî Suleyman Pêxember ku Xwedayê mezin emir kiriye: “Ji bo Suleyman eskerên wî berhev bûn” bi wî awayî nêzikî 13 hezar Kurdên piyade û siwarî yên wekî dêwan berhev kir û piştî bi wan re êriş bir ser wilayeta Zerzayê. Wilayeta Zerzayê talan û yaxme kir; mîrlîwayê li wir bi 350 kesên ji giregir û rîspiyan eşîret û qebîleyên Zerzayê ve kuşt û jin û zarokên wan dil girtin û bi xwe re anîn wilayeta Sohran.⁴¹⁰

Ev rewşa han, ew Zerzayiyên ji ber şûran bermayî mabûn, ber bi Stenbolê ve xist rê, bi şîn û gazind berê xwe dan Asîtaneya Sultan Murad Xan û gilî û gazindên xwe jê re kirin. Di destpêkê de Sultan Murad xwest

ku ji bo îbret Suleyman Beg bi şiddet ceza bike. Lê çi heye, di wê navê re, Suleyman Beg êrîş biribû ser hinek bajarên Qizilbaşan; ji wan gelek esîr girtibûn; xenîmeteke gelek mezin bi dest xistibû û hinek ji esîran û mal û serwetên wan ên bi ber talanê ketibûn, wek diyarî şandibû ji Seraya Sultan re. Ev, ji aliyê Sultan ve hatin qebûl kirin û ew kêfxweş kir û Sultan, çavên xwe li wan muxalefetên li hemberî Suleyman Beg hatibûn raxistin, girt û çeng û baskên merhmata sultantiyê bi ser de vedan.

Li milê din, Qubad Begê mutesserrifê Sancaqa Terekê⁴¹¹ û yek ji wan kurmamê Suleyman Beg, dijmintiya wî dikir û li ser rêvebiriya wilayeta Sohran bi wî re di nav şer û qirênê de bû. Ev helwestên wî demekê dewam kirin. Suleyman Beg, li firsetan digeriya û bi vî awayî ev firseta han di destpêka sala 994^ê koçî (1586^ê z) de ket destan û meşiya ser dijminê xwe û êrîşê wî kir. Di netîceyê de, ew bi 14 pismam û alîkarvanên wî ve girtin û bi temamî ji ortê rakirin. Bi vî awayî, bû mîrekî serbixwe yê ku ji mezin û heta biçûkan herkesî xwe jê diparast û ji dûr û heta nêzîk herkes jê ditirsiya. Li ser vê, mîr û begên cînarên wî jî serî li ber tewandin.

Ev mîrê han ê bi hêz, bi qedir û bi siyanet, her çendîn nexwendewar bû û xwendin û nivîsandin nedizani, lê, gelek ji xwendewaran hez dikir, ew ji meclisa dîwanxana xwe kêm nedikir. Ew şêxên terîqetê yên di wela-tê wî de belav bûbûn, guhê xwe dida wan û îta'etî wan dikir. Xwe ji karên sivik û bêfeyde dûr dixist û piraniya wextê xwe bi van re bi nimêj kirin, rojgirtin û îbadetan ve derbas dikir. Belê, di netîceyê de ecelê nêzîkahî lê kir û mirinê pêsîra wî girt; ji ruhê wî yê pak û paqij re perr û çeng afirîn, ji mala xwe ya demî bar kir û ber bicî û warê xwe yê jê re hatî veqetandî ve firîya.⁴¹² 'Elî Beg jê yadîgar ma.

'Elî Begê Kurê Suleyman Beg

Ev Beg, piştî mirina babê wî Suleyman Beg, li ser fermana Sultan⁴¹³ - ciyê wî cennet be, li ser textê Mîrektiya Sohran rûnişt. Niha ku tarîxa 1005^ê koçî (1597^ê z) ye, fermanrewatiya serbixwe ya bab û bapîrên wî di destê wî de ye.⁴¹⁴

BEŞA DUDUYAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN BABAN DE YE

Ji aliyê dîroknivîsên xwedî huner û ziravrês, lêkolîner û çîrokbêjên ku durr û cewher ji qelemên wan dirijin ve jî bi awakî vekirî û zelal tê zanîn, Fermanrewayên Baban, di nav Fermanrewayên Kurdistanê de bi hêz, bi qudret, bi desthilat, bi terefdar û bi zêdebûna destûpeywendên xwe ve bi nav û deng bûne. Lê çi heye, piştî ku fermanrewatiya vê xanedana han, ku em ê li xwarê behis bikin, ket destê Pîr Budakê Bebeyî⁴¹⁵ û birayê wî,⁴¹⁶ ku ev leqeba han halê şaş a gotina “Babanî” ye, tu nesil bi pey wan neket û dawî bi fermanrewatiya wan hat. Piştî jî fermanrewatiya vê binemala han, ket destê destûpêwend û xulamên wan û ji wan kesek nema ku wezîfeya rêvebirîya kar û barên hukumdartî û serokatîyê bimeşîne.

Mîr Budakê Kurê Mîr ‘Ebdal

Ev mîrê han, di merdîtîyê de wekî Xatem û di mîrê û mîrxasiyê de jî wekî Rustem bû. Di meydana merdîtî û dilavayiyê de jî hemû hemkûfên xwe pêşdetir bû, di şer û oxirmên giran de pêşeng û her wext li pêş bû. Wî, ev karê han ewqas bi pêşde bir ku êdî sewdayê bilindfirîn û serkevîtinê ket serî û gelek jî hewil da. Bi vî awayî, wilayeta Larcanê⁴¹⁷ ji Eşîreta Zerzayê sitand û Sêwî^{418*} ji Sohran veqetand. Wilayeta Sendosê ji

* Di wergera Tirkî de dibêje: “Sêwî (Sivî) û Meşya-Kurd ... ji Soran sitand.” Lê ev gotin an navê “Meşya-Kurd” di wergera Soranî û Farisiya wê de tune. -Z. A.

Qizilbaşan paqij kir. Ji bilî van, Kela Maran⁴¹⁹ wekî berê ava kir û waliyek tayînî wir kir û unvana “Mîrlîwatî”yê dayê. Bi zebr û zorê û bi devekî nerm Eşîreta Mekrî û Baneyê kir bin fermana xwe. Wilayeta Şehrbajêrê ji destê Erdelan derxist û kir ser wilayeta xwe. Bi navê “Mîrsancaqî”yê memûr û wezîfedarên xwe şand navçe û derûdorên û dehul û al dan destê wan. Bi vî awayî ala dadmendî û rêvebiriye belavî hemû wan ciyan kir. Piştî meşîya ser nahîya Kerkûkê ya girêdayî Bexdayê, ew sitand û rêvebiriya karê wê da destê memûrekî nêzikê xwe.

Pîr Budak, di pişeya rêvebirinî û hukumetê de, usûl û qayîdeyên wisan danîn ku heta wê çaxê ji aliyê yek ji wan Fermanrewayên Kurdistanê ve nehatibû kirin. Wek nimûne: keçên fermander û giregirên mirovên xwe ji xwe re dixwest û lazîmî û cihêzên dawetê bi awakî rêz û li gor şan û şohreta wan kesan dida hazîrkirin; dema roja dawet û mehrê dihat, wê keçê, bêyî ku kesek pê bizanibe bi mirovekî xwe yê giregir re dizewicand û hemû cihêz û pêwistiyên ji bo dawetê dihatin amadekirin ji dida wî mirovî.

Birayekî wî hebû navê wî Rustem bû, wî dixwest davikekê li ber birayê xwe vede û suikast lê bike. Mirovekî dilsozê Pîr Budak, ev bûyera ku ji aliyê birayê wî ve dixwest bête kirin, gihand wî. Li ser vê, dema ku dê biçûya ser Eşîreta Zerzayê, ew bi hemû kesên din ên bi wî re ku di nav vê plan û listîkê de bûn, giş dan girtin û kuştin.

Dema ku wî bi armanca sitandina welatê Sohran, leşkerek giran bir ser Mîr Seydiyê kurê Şah ‘Elî Beg, Mîr Seydî nekarîbû xwe li ber ragire, merkeza rêvebiriya mîrektiya xwe terk kir û berê xwe da nav daristanan, serê çiyayên bilind û li wir ma li hêviya firsetekê ku rojekê jê re li hev were. Vê serkevtina han Pîr Budak pozbilind kir û ket nav stûrî û gururê. Rojekê, ew û mirovên xwe yên giregir bi armanca nêçîrê berê xwe didin çiyê û bêyî hay ji kemîn û davika li pêşîya xwe hebe, ber bi Xazubyan⁴²⁰ ve dikevin rê. Nebêje Mîr Seydî li wir di kemînê de ye û ji nişka ve, weke belayê bê pêsîr ji kozîk û çeperê xwe derdikeve, wî û bi mirovên pê re dikeje. Kesek ji wan ji vê felaketa han sax nafilite.

Şîr:

“Xweşî û dahatî jî be di destê te de
 Tu xwediyê tac û textan jî bî di vê dinê de
 Tu wekî Ferîdun dinê jî tîkî bin destê xwe
 Tu wekî Qarun xwediyê zêr û xezînan bî

Ew roja li ser me û ew geroka xweşik
 Ger bê xwar û bigihîje sewiyeya alaya te
 Hemû cîhan bi tenê bi gotinek te bimeşe
 Û wekî Suleyman girêdayî jî bin bi text û taca te
 Di rastiya xwe de, ev hemû îtîbarên bêitîbar in
 Di netîceyê de aqîbet van tev nemane tenê”

Wê çaxê şair û dengbêjên Kurd di derheqê mêr, mêrxasî, merdî û tay-
 betmendiyên wî mîrî de kilam û stran derxistin, çîrokbêjan ev bûyer weke
 şaranên durr û cewheran bi ben vekirin û çîrok û serpehatiyên wî ketin
 ser dev û lêvan û senetkar û dengbêjan ew di meclîsên mîr û began de bi
 aheng û meqamên Kurdî gotin.

Ji bo ku tu kurên Mîr Budak Beg ên bikevin ciyê wî tunebûn, kurê
 birayê wî, Budakê kurê Rustem li ciyê wî rûnişt. Du sal di ser mîrîtiya wî
 re derbas bû, lê hat dîtîn ku kole, xizmetkar û giregîrên leşkerî guhên xwe
 nedidan fermana wî û ji fermana wî derdiketin. Vê yekê jî ew gelekî aciz
 dikir û nerehet dibû; di dawiyê de bû goriya van nerehetî û aciziyên. Di
 pey mirina wî de kesek ji binemala wan nema û kar û barên mîrektiyê ket
 destê Mîrektiya Baban destûpêwendên wan. Piştî şewata avahiya vê bine-
 mala han a kevin, yekem kesê rêvebiriyê girt destê xwe Pîr Nezerê kurê
 Bayram bû. Ew bi mêrxasî û merdîtiya xwe dihat naskirin. Ji ber
 exlaqxweşî û xêrxwaziya xwe ya ji kesên di bin rêvebiriya xwe de, bi
 bilindkirina ala dadmendî, aştî û wekhevîyê di nav hemû kesî de, hem ji
 aliyê xelkê û hem jî ji aliyê eskeran ve gelek dihat hezkirin. Bi darê zorê û
 bi quweta xwe nahiya Kufre ya girêdayî Bexdayê diyarê aştîyê sitand û kir
 ser wilayeta Baban.

Piştî wî wilayeta Baban bû du perçe. Du mirovên Pîr Budak hebûn û
 navên wan Suleyman û Mîr Îbrahîm bû. Ev herdu jî perwerdekiriyên bin
 destê Mîr Budak bûn û wî, di saxiya xwe de van herdukan jî kiribûn
 Mîrsancaq. Piştî mirina Pîr Nezer, ev herdu li hev hatin, rêvebiriya kar û
 barên wilayeta Baban di navbera xwe de parve kirin. Demek gelek dûr û
 dirêj ev karên han bi hev re bi ittîfaq meşandin. Di netîceyê de bi destê
 fesat û mufsidan vê hevaltî û dostiyê ciyê xwe ji dijminî û neyartiyê re,
 aştîyê jî ciyê xwe ji têkelhevî û aloziyê re terk kirin. Piştî, Suleyman
 lêxist Îbrahîm kuşt û beşa wilayeta wî jî xist ser wilayeta xwe. Wî,
 panzdeh* salan mezintiya wilayeta Baban kir û çar kurên navên wan
 Huseyîn, Rustem, Mihemmed û Suleyman li pey xwe hişt û çû rehma
 Xwedê.

* Di wergera Tirkî de 11 sal in. Di wergera Soranî û Farisiya wê de 15 sal in. -Z. A.

Piştî mirina Pîr Nezer, bi riya şêrîkatiyê re neh salan nivê wilayeta Baban bi rê ve bir. Dema ku ji aliyê Suleyman ve hat kuştin, sê kurên wî hebûn; Hacî Şêx, Emîre û Mîr Suleyman. Ji van Hacî Şêxê kurê Îbrahîm, piştî kuştina babê xwe welatê xwe terk kir û malbata xwe di cî de hişt, berê xwe da welatê 'Ecem û xwe avêt Seraya Şah Tehmasb. Lê rûyekî baş ji Şah nedît û bi awakî bêhêvî û perîşanî vegeriya welatê xwe. Piştî, sipartedarên (wekilên) Mîr Izzeddînê birayê Mîr Suleyman ên li nahiyên Nelîn û Diyale kuştin û ev herdu nahiyê girtin destê xwe. Piştî mirina Mîr Suleyman jî temamê wilayeta Baban girt destê xwe û bû fermanrewayê serbixwe yê li wir.

Ji Hacî Şêx, li hemberî Şah Tehmasb hinek karên nelirê û dijîti sadir bûn û Şah jî sê caran leşkerên Qizilbaş şand ser. Lê hersê caran jî serkevtin para Hacî Şêx ket û leşkerên Qizilbaş bi şikestî berepaş vegeriyan. Di van şeran de ji bilî çend xwendewar û alimên bi armanca xeza û cîhadê, ku bi tîr û kevanên xwe yê rût ve hatin hewara leşkerê wî pê ve, tu mîr û fermanrewayên Kurdistanê alîkariya wî nekirin.

Di sala 941^ê koçî (1535^ê z) de, dema ku Sultan Suleyman Baxdaya diyarê aştiyê sitand û biryar da ku zivistana xwe li wir derbas bike, Hacî Şêx bi armanca ramûsana serderê bilind ber bi Sultan ve çû. Dema ku gihîşt nahiya Merge, hinek Kurdên serkêş ên li van navçan li dijî wî derketin û xwestin riya çûnê lê bigrin. Wan îstîfade ji çûna wî ya bi çend hevalên wî re, ku diçûn nêçîrê, kirin û li ser nimêjê êriş birin ser. Li derûdora wî de şerên giran qewimîn; di vî şerî de ew û birayê xwe Emîre hatin kuştin. Dema ku Hacî Şêx mir, du kurên wî yê navên wan Budak û Sarim li pey man. Birayekî wî yê navê wî Suleyman jî hebû û ew bi ecelê xwe mir.

Dema ku Sultan Suleyman xebera kuştina Hacî Şêx ji aliyê Mergeyî yê dilkevir ve li Bexdayê seh kir, wilayeta Baban da destê kurê wî Budak. Vî mîrê han 16 salan bi awakî herî baş wezîfeya rêvebirîya mîrîtiyê meşand û di nav hemwelatiyan û hemû kesî de pêlên bayê dadmendî û wekhevîyê hejand. Di dawiyê de bi tehrîka hinek giregiran, ku em ê piştî behsa sebebê wan bûyeran bikin, Huseyîn Begê kurê Mîr Suleyman ji bo Mîrektiya Baban han dan. Li ser vê, ji Dîwana Sultan Suleyman ji bo cîbicîkirina vê daxwaza wî fermanek derket. Huseyîn Beg jî bi pişgiri û alîkariya Sultan Huseyînê mîrê 'Imadiyyeyê çû wilayeta Baban Budak Beg di xwe re nedît ku li hemberî wan rabe û bê berxwedan riya rizgariyê di çûna xwe ya welatê 'Ecem de dît. Bi vî awayî welatê xwe bicî hişt û xwe avêt ba Şah Tehmasb.

Piştî ku şeş mehan li Îranê ma, Wezîrê Mezin Rustem Paşa dilxweşî û soz dayê û ew anî Stenbolê. Piştîre jê re fermana sultaniyê ya wilayeta Baban derxist û bi hil'atên sultaniyê yê hêja serfiraz kir û ew bi awakî qedir û bi rêz paş de şand ser wilayeta kevneşopî ya bab û bapîrên wî. Dema ku ber bi welatê xwe ve vejeriya û gihîşt ciyê ku jê re "Rabiyet Bulaq" dibêjin, Huseyîn Begê kurê Mîr Suleyman bi heşt hezar siwar û piyadeyan ve rê lê birîn û li dijî hevûdu rabûn. Lê, hê şer baş germ nebibû û qasî deh kesan hatibûn kuştin, Huseyîn Beg, riya rizgariyê di bazdana Stenbolê û xwe avêtina ber pêşkên Sultan Suleyman de dît. Bi alîkarî û navberiya giregirên fermenderan rewş ji Sultan re hat gotin û ew bi dîtina wî serbilind û serfiraz bû, fermana şirikatiya wî di rêvebiriya karûbarên wilayeta Baban ya bi Budak Beg re derket û di fermanê de hat gotin ku divê ew tu carî di derheqê vê fermana han de nekevin nav dubendî û serêşiyê.

Li ser vê, Huseyîn Beg bêsekin ber bi wilayeta Baban ve hat. Lê, cardin kar ket ber devê şûr û tîran û di dawiyê de riya têkoşîn, şer û qirênê vebû. Ev şerên han bûn sebebê kuştina Huseyîn Beg û birayê wî Rustem Beg. Dema ku deng û behsên vê bûyera han gihîştin Stenbolê ber pêşkên textê Sultan, li hember Budak Beg pêlên kîn û xezeba wî rabûn; ferman da ku hemû mîrên Kurdan ên cîranên Budak Beg, êrişê bibin ser wî û wî ji holê rakin. Dema Budak Beg pê zanîbû ku nikare li hemberî wan berevaniya xwe bike, xwe avêt ba Sultan Huseyîn ê mîrê 'Imadiyyeyê. Wî ji ev bûyer raste rast pêşkêşî ber pêşkên textê Sultan kir û xwest ku çavên xwe ji tawanên wî re bigre û wî têke nav bexşandina sultaniyê û welatê bab û bapîrên wî bide destê wî. Li ser vê, Sultanê bêhed û bêhesab meyildarê dadmendî û merhemetê, daxwazên mîrê 'Imadiyyeyê di cî de dîtî û Budak Beg bexişand, di ciyê wilayeta Baban, Sancaqa Ayntabê* dayê. Para Budak Beg a li wilayeta Baban jî da destê mirovekî navê wî Bolî Beg.**

Dema ku di navbera herdu şehzadeyan, Sultan Selîm û Sultan Bayezîd de li ser wilayeta Konyayê şer derket û ketin pêsîrên hev, Budak Beg tagiriya Bayezîd kir û çû bajarê Kutahyayê ba wî. Sultan Suleyman, merc ji bo Sultan Bayezîd danî û got ku, eger serê Budak Begê Babanî bibire û ji Saraya Sultan re bişîne, dê ew wî ji hemû tawanên wî bibexşîne, çunkî wî digot ku, Budak Beg dijminê xanedana wan e û maka xerabiyên e. Li ser vê, Şehzade Bayezîd fermana babê xwe bicî anî û Budak Beg li Kutahyayê da kuştin û serê wî şand Stenbolê.

* Di wergera Soranî de, wekî me got ri'ayeta bikaranîna termên sistema îdarî nehatine kirin. Mesela li vir ji bo "Sancaqa Ayntab"ê "Navçeya Ayntab"ê hatiye bikaranîn. Mixabin di gelek ciyan de ev tên dîtî. -Z. A.

** Di wergera Tirkî de Velî Beg e. Di wergera Soranî û Farisiya wê de Bolî Beg e. -Z. A.

Çar zarokên kur ên Budak Beg hebûn û navên wan Hacî Şêx, Huseyîn Beg, Mihemmed Beg û Mîr Seyfeddîn bûn. Hacî Şêx, bi Sultan Bayezîd re çû welatê 'Ecem û li wir li ser fermana Şah Tehmasb, dema ku Bayezîd hat girtin, bi kesên din ên di bin maiyeta wî de bûn hat kuştin. Mîr Seyfeddîn bi ecelê xwe mir. Ji Mihemmed Beg re jî Sancaqa Kestaneyê hat dan û ew niha rêvebiriya kar û barên wir dike.

Mîr Huseyînê Kurê Suleyman

Piştî babê xwe, ji bo ku Hacî Şêxê kurê Îbrahîm wilayeta Baban ji xwe re dagir kiribû, mecala wî ya liberxwedanê nema û xwe avêt Seraya Şah Tehmasb û ji wî alîkarî xwest. Şah, cara pêşî, bi riya Çirax Sultan Ustaclû yê serfermanderê wî û waliyê Dînewerê re alîkariya wî kir û herdu bi hev re heta wilayeta Baban çûn, lê tiştêk bi dest nexistin. Cara duduyan jî, Şah, waliyê Hemedanê Sultan Gokçeyê Qaçarî pê re şand, lê Sultan Gokçe wezîfeya xwe bi rêk û pêkî bicî neanî û herdu bi hev re bêyî ku tiştêkî bi dest bixin ji wilayetê berepaş vegeyan. Cara sisiyan jî Şah Tehmasb, 'Ebdullah Xan Ustaclû, tayînî ser mîrêmîrantî û serfermandertiya leşkerê mezî kir û ji bo sitandina wilayeta Baban bi Mîr Huseyîn re şand. Mîr Huseyîn, berê vî leşkerê bêser û bêbinî yê Qizilbaşan da berbi Çiyayê Gilala yê ji dar û daristanan dagirtî ku mar jî nikarin tê de bizav û sitar bikin. Li wir rastî dijminê xwe Hacî Şêx hat û di navbera wan de şer dest pê kir. Babê nivîskarê van rêzan jî bi wî leşkerê bêşans û bêtalîh re bû, ku di demeke gelek kurt de tar û mar bû. 30 kesên bijarte û bi qîmet ji mirovên babê min di meydana şer de hatin kuştin. Ji bilî vê, ji Qizilbaşan jî bi ser du hezar kesan re, ketin ber devê şûr û xenceran û bûn alifê çekên kuştin û kuştariyê. Kesên sax mayî yên ji maqûl û serfermanderan jî, bi pêxwasî û bi serqotî ji meydana şer baz dan û bêyî li pişt xwe binêrin ber bi Seraya Şah ve paş de vegeyan. Vê bûyera han kerb û kîna dilê Şah Tehmasb bilind kir û ji bêtêdbiriya Mîr Huseyîn gelek hêrs bû; Mîr Huseyîn bi herdu birayên wî Rustem û Mihemmed ve girtin û tevan bi hev re avêtin zîndana keleyeke welatê 'Eceman.

Qasek şûn de, dema ku Şah ew rizgar kirin, vê carê ji welatê 'Ecem baz dan û berê xwe dan Stenbolê û xwe avêtin Seraya Sultan Suleyman Xan. Sultan Suleyman jî ew girtin bin bask û çengên merhemeta padîşahtiya xwe û ji bo ku bikarin jiyana xwe bimeşînin, ew tayînî ser hinek wezîfeyên li wilayeta Rûmeliyê kirin. Ew çûn wan ciyan û şeş sala li wir man. Piştî, Sultan Huseyîn Begê Mîrê 'Imadiyyeyê ji bo rewşa wan navberî kir

û li ser daxwaza wî, ew ji wilayeta Rûmeliyê dan anîn û kar û barên rêvebiriya Eyaleta Baban dan destê wan.

Vêca, piştî van bûyerên wekî me berî niha bi firehî behs kirin, Mîr Huseyînê kurê Suleyman, bi destê Budakê kurê Hacî Şêx hat kuştin û kurekî yekane yê navê wî Xidir li pey ma. Xidir Beg, qasek rêvebiriya kar û barên nahiya Merge yê girêdayê Baban meşand. Piştî ku di dema merhum Sultan Murad Xan de, Emîre Begê Mekkî dev ji Qizilbaşan berda û ket bin fermana Osmaniyên, karbidestên Osmaniyên nahiya Merge jî ji Xidir Begê kurê Mîr Huseyîn sitandin û dan destê yek ji wan kurên Emîre Beg.⁴²¹ Li ser vê, ev bûyer di navbera Xidir Beg û Emîre Beg de bû sebêbê dubendî, şer û qirênan. Di vê navê re mirinê pêşîra Xidir Beg girt û ew çû rehma Xwedê. Niha, Eşîreta Baban bê hukumdar e, lê nêzîkî çar hezar çekdarên wan ên siwarî û piyade hene û serî li ber tu kesî natewînin.

Li gor hinek riwayetan, Eşîreta Rozkan (Rojkan) û Hekkarîyê jî, eslê xwe ji nesla Baban in. Xelkên Baban gelek dîndar û Xwedêtirs in, gelek mihêldarên îbadet û kar û barên xêratê ne; gelek dixebitin ku avagehên dînî ava bikin û zanistiyên wan belav bikin. Her wext di nav wan de abidên dîndar û kesên bi fezîlet, zana û alimên dînî rabûne. Her serekeşîretekî vî welatî goşeyek vî welatî bi rê ve dibe. Hemû bi hev re her sal çar xerwar zêr berhev dikin û didin Xezîneya wilayeta Şehrezolê. Wilayeta Baban, ji bo ku mulkê taybetî yê Sultan e, karbidest û memûrên ji hukumetê li hemberî wan di nav rewşeke nerm de ne; her sal ji wan re pere, hediye û yadîgaran dişînin. Kirinek an rewşek eksê vê, dikare bibe sebêb ku Babanî quruşekî nedin mîrêmîran, defterdaran, memûran an karbidestên din. Heta îro jî, ku tarîxa 1005ê koçî (1597ê z) ye, hê rewşa wî welatî wekî me behs kirî ye.⁴²²

BEŞA SISIYAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN MEKRÎ DE YE

Qasî ji naveroka gotinên kesên xwedî fezîlet û zana yê ku sirrên rasteqînî û hunera sipehî nivîsandinê dizanin, tê zanîn kok û bingehê Fermanrewayên Mekrî diçe digihîje Eşîreta Mekrî ya li nahiya Şehrezolê rûdinin. Li gor gotinên hinek kesên bawerî pê tê kirin jî, ev ji nesla Baban in. Li gor hinek riwayetên di nav xelkê de tînin gotin jî, yekî navê wî Seyfeddîn ê avdancer, mezinê vê binemalê bûye û navê binemala wî ji ber zêde bikaranînê guheriye û bûye “Mekrî”. Lê dîsa jî rastî tenê ji aliyê Xwedê ve tê zanîn.⁴²³

Ev Seyfeddînê han, gelek bieqil, jîr û bi awakî gelemperî dahiyekî bi fêl û fend bûye. Di destpêkê de û di dema dawî ya Sultanên Tirkmenan⁴²⁴ de, ji Eşîreta Baban û ji eşîretên Kurdistanê yê din li derûdora xwe gelek kes berhev kirin. Ji bo girtina nahiya Deryasê ji destê Eşîreta Çabiqlû, ji wan alîkarî xwest û ew kir bin hukmê rêvebiriya xwe. Bi vê tenê jî nema, qasek şûn de nahiya Dulbarîk û piştî jî Axtaçî, Îltumur û Saldozê jî rizgar kir û xist ser Deryasê. Bi vî awayî gav bi gav bandoriya xwe bi ser wan ciyan de xurt kir û mecala mayîna serbixwetî yan mayîna bi serê xwe neda kesekî. Hetta wisan lê hat, tev ew eşîretên li derûdora wî berhev bûn, bi navê Eşîreta “Mekrî” hatin binavkirin û Seyfeddîn demek dûr û dirêj mîrektiya wî welatî kir. Piştî, du kurên navên wan Sarim û Baba Omer li pey xwe hiştin û çû rehma Xwedê.

Sarimê Kurê Seyfeddîn Mekrî

Ev beg, bû cînişinê babê xwe û li ser textê fermanrewatiyê rûnişt. Di dema wî de, Şah Îsmâilê Sefewî xwest wan têke bin bandora xwe û biryar da ku vê binemala han a ne xwediyê kok û bingehêk dûr û dirêj ji holê rake, ji ber vê jî leşkerên mezin û giran şand ser Mekriyan. Di navbera herdu milan de gelek caran şerên mezin û xwînavî qewimîn, lê hemû caran bext û talihê Sarim Beg jê re dibû yar û şer bi şikestina Qizilbaşan dawî pê dihatin. Vê rewşa han heta sala 912'yê koçî (1507'ê z) bi vî awayî dom kir. Di vê sala han de, Şah Îsmâil zivistanê hatibû bajarê Xoyê û bi xwe re Eşîreta Şamlû ya di bin fermänderiya 'Ebdî Beg ê babê Durmuş Xan û Sari 'Elî yê Muhurdar jî anîbû û ew şandin şerê Sarim Beg. 'Ebdî Beg û Muhurdar Sari 'Elî, ketin rê û çûn şerê Sarim Beg, di navbera herdu milan de şerekî giran û xwînavî qewimî. Şer, bi kuştina wan herdu serfermanderan, gelek giregirên Şamlû û hejmarek zêde fermänder û xelkên din dawî pê hat û Sarim li hember wan serkevtineke mezin bi dest xist. Piştî vê, Sarim Beg jî bi hinek Fermanrewayên Kurdistanê yên din re, di dema Sultan Selîm Xan de, ku Fermanrewayên Kisrayê Îranê bindest kiribû, xwe da milê Osmaniyan. Bi vî awayî Sarim Beg ji êriş û zordestiyên Qizilbaşan rizgar bû.

Dema ku Sultan Suleyman Xan ê warisê mulkê Qeyserê Rûmê* li ser textê Al-i Osmanî rûnişt, Sarim Beg xwe avêt ber pêşka textê wî û bi ramûsana serdera Sultan Selîm xwe serfiraz kir. Li ser vê, fermana Sultan a wezîfeya babê wî bi riya mulkiyeta îkta'î jê re derket û careke din emrê şandina wî ya welatê wî hat dan. Lê çî heye, mîr, çawan vegeriya welatê xwe û dest pê kir xwe di welatê xwe de bicî û war bike, êrişa mirinê bi ser de girt û dergahên jiyane li ser asê kir û mala wî ber bi nemanê pê da barkirin.

Sarim Beg sê zarokên kur li pey xwe hiştin: Qasim, Îbrahîm û Hacı Omer. Lê, yek ji wan jî dewlet tam nekirin; çunkî hemû jî di salên bihara xortaniya xwe de mirin.

Sê kurên kurmamê vî Rustemê kurê Baba Omerê kurê Seyfeddîn hebûn û navê wan Şêx Heyder, Mîr Nezer û Mîr Xidir bûn. Piştî mirina kurên Sarim Beg, van hersê kurên han wilayeta ji bab û bapîran mayî di navbera xwe de parve kirin. Nahiyên Deryas, Dulbarîk, Saldoz û Extacî para birayê mezin Şêx Heyder ketin, nahiya Îltemur bû para Mîr Nezer û nahiya Mihemmed Şah jî ber para Mîr Xidir ket. Hersê birayan îttîfaq kirin ku ji Dewleta Al-i Osmanî veqetin û îta'eta Seraya Şah Tehmasb

* Di wergera Tirkî de dibêje: "...Qeyserên Rûm û Îranê..." lê di wergera Soranî û Farişiya wê de "Îran" derbas nabe, tenê "Qeyserên Rûmê..." tê gotin. -Z. A.

bikin. Ev rewşa han heta meheke sala 948^ê koçî (1542'yê z) ku têkelheviyên Elqas Mîrza qewimîn, bi vî awayî dom kir. Di vê tarîxa han de, Sultan Suleyman Xan ferman da Fermanrewayên Kurdistanê Mîr Huseyîn Begê Fermanrewayê 'Imadiyyeyê, Zeynel Begê Fermanrewayê Hekkariyê û Mîrên Biradostan ku bimeşin ser Fermanrewayên Mekriyan. Di navbera herdu milan de şerekî giran û xwînavî qewimî; di van şeran de hersê bira jî hatin kuştin. Ji Şêx Heyder, du zarokên kur ên navên wan Emîre û Huseyîn man, ji Mîr Nezer kurekî navê wî Bayram ma. Ji Mîr Xidir jî du zarokên kur ên navên wan Ulux Beg û Mîr Hesên man. Lê, ew tev jî hê di temenên xwe yê zaroktiyê de bûn û bi kêrî rêvebiriya kar û barên fermanrewatiyê nedihatîn.

Emîre Begê Kurê Hacî Omerê Kurê Sarimê Kurê Seyfeddîn

Dema ku xebera kuştina Şêx Heyder bi ber guhê Sultan Suleyman Xan ket, li ser xwestina mîrên Kurdistanê, ji aliyê Dîwana Sultan ve ferman hat dan ku mîrekiya Mekriyan ji Emîre Beg re bê dan. Emîre Beg, nêzîkî 30 salan bi qudret û serfirazî rêvebiriya kar û bar kir, berevaniya eşîretên Deryas û Mekrî kir û ew parastin. Heta roja mir îtaeta xwe ya bi dil û can a bi Sultan re domand û pêwistiyên wezîfeyên xwe bi pakî cîbicî kirin. Dema ku mirinê dest avêt pêsîra wî, zarokekî kur ê navê wî Mistefa li pey xwe hişt û çû rehma Xwedê.

Emîre Begê Kurê Şêx Heyder

Piştî mirina mamê xwe îtaeta xwe pêşkêşî Seraya Şah Tehmasb kir. Li ser vê, Şah rêvebiriya wilayeta Mekrî dayê û demekê fermanrewayê serbixwe yê wir bû. Dema ku Şah Tehmasb mir, Emîre Beg çû Qezwîn ba Şah Îsmail û xwe bi amadetiya xizmeta wî serfiraz kir. Şah Îsmail, pêşwaziyek baş lê kir û çeng û perên rehma xwe bi ser de vedan. Bi vî awayî Emîre Beg, bi mexsedgihîştî vegeriya navenda welatê xwe. Dema ku hefsarê rêvebiriya kar û barên Fermanrewatiya Îranê ket destê Şah Mihemmed, ji bo ku, bi xwe bi rastî jar û qels bû, mîr û serfermanderên Qizilbaşan hevsarê rêvebiriya kar û bar girtin destê xwe; bi vê yekê li seranserê welatê 'Eceman têkelhevî, zulim û ezîyet peyda bû. Li ser vê, Emîre Beg, bi gelek mîr û fermanrewayên Kurdistanê, Loristanê û Erdelan ve, di sala 991^ê koçî (1583'yê z) de bi wasiteya Şah Mihemmed Paşa yê Mîrêmîranê Wanê bi naçarî xwe avêt Seraya Sultan Murat Xan. Li ser vê, fermana sultantiyê derket ku, wilayeta Baban têxin ser wilayeta wî ya mîrate û Sancaqa Mûsilê jî cardin îlhaqê ser wilayeta wî bê kirin. Ji

bilî vê, ji zarokên wî re jî Sancaqa Erbilê û hinek ciyên di wilayeta Tebrîzê de yê girêdayê Meraxeyê hat dan.

Emîre Beg, bi Mehmed Paşa yê Mîrêmîranê Wanê re, di nîvê sir û sermaya zivistanê de di riya Urmîyê re meşîya ser Bektaş Qulî Begê Ustaclû yê waliyê Meraxeyê. Bektaş Qulî, li hember wan li ber xwe neda û hemû mal û serweta xwe, mal û mulkên hevvelatîyên xwe raxist ber talan û yaxmeyê, rizgariya xwe di revê de dît. Di nav wan serwetên ku Bektaş Qulî li pey xwe hiştibûn, hespên Şah Tehmasb ên sipehî jî hebûn. Di warê cîs û hejmara wan a zêde de, ku tu wextê emsalê wan hespan nehatibûn dîtî û di tu dewr û zemanî de, di bin tu mîr û fermanrewakî de emsalên wan tunebûn, wekî ku urf û adet bû, li Qeraciqê dihatin xwedîkirin û çêrandin, Emîre Beg û Mehmed Paşa hejmareke gelek zêde ji van hespan bijartin û bi xwe re anîn Wanê.

Şî'r:

“Hezar hespên xweşik in bi bejn û bi balan
Hemû di bin emrê siwaran de bi şalan
Dema seh bikin hê bayê qemçûyan li ser
Di cî de amade ne ji bezê re yekser
Bi bez û çifta xwe weke gorên berriyê ne
Û weke teyrên behrê li ser behrê bi sêbahî ne”

Dema ku Mehmed Paşa yê Mîrêmîranê Wanê bi serkevtî û serfirazî ji sefera Meraxeyê vegeriya, kurê Emîre jî girt ba xwe û ji bo ku xizmetên sipehî û îtaeta bi dil û can ên Emîre Beg bi hev re pêşkêşî Seraya Osmanî bike, çû Erzîrûmê ber xizmeta Serdar Ferhad Paşa yê şî'ara serkevtinê. Dema ew gihîştin Erzîrûmê, Ferhad Paşa ev bûyer pêşkêşî padîşahê xwediyê şukir û sena kir. Padîşah jî, çaxê wefadarî û îtaeta Emîre Beg bi Seraya Osmanî re seh kir, wî bi qewlê ku wilayeta Meraxeyê ji destê Qizilbaşan rizgar bike, bi mîrêmîrantiya wê serfiraz kir. Bi vî awayî ev beg, ket nav paşayên Osmaniyan û di hukum û fermanan de navê wî “Emîre Paşa” hat nivîsandin.

Li milê din, kurmame Emîre Beg, Hesenê kurê Xidir, bi nahiya Deryasê hatibû xelatkirin. Wî, berî Emîre Beg îtaeta xwe pêşkêşî Seraya Osmanî kiribû. Dema ku Emîre Paşa hat vê nahiya han, Hesen Beg di dana keleyê de hinek sistî kir, pê da erdê û xwest xwe di keleyê de asê bike û li hember wî li ber xwe bide. Li ser vê, Emîre Paşa di cî de çarmedorê

keleyê girt û zor da ku Hesên Beg derkeve. Emîre Paşa, Hesên Beg bi zorî derxist û kuşt. Birayê Hesên Beg, Ulux Beg jî bi alîkariya hinek tagirên xwe jî nişka ve jî keleyê baz da û çû Erzîrûmê ket bin fermana Serdar Ferhad Paşa. Lê jî êrîşkarî û fendên Emîre Paşa tirsîya û li wir jî nesekînî, xwe avêt Seraya Şah Sultan Mihemmed. Vî Şahî gelek bi xweşî pêşwaziya wî kir û çeng û baskên rehma xwe bi ser de vedan û nahiya Dehxwarqan a girêdayê Meraxe pêşkêşî wî kir.

Piştî, Emîre Paşa berê xwe da birayê xwe Huseyîn, ji bo ku ew bi peywendîya bi kurmamên wî ya derketina li dijî xwe tawanbar dikir, jî ortê rakir. Bi vî awayî wî dijminên xwe jî biçûk û heta mezinan çî kesên hîsê muxalefetê pê re kiribû serê xwe, hemû jî ser rîya xwe da rakirin, ji wir pê de jî bû hukumdarekî serbixwe.

Wî çend salan bi vî awayî borand, di dawiyê de bajarê Tebrîzê yê paytextê saltanata Qizilbaşan jî ket destê berpirsiyarên Dewleta Osmanî û Cefer Paşa yê Wezîr jî bo muhafîziya wê hat tayînkirin. Cefer Paşa di-xwest carek din Meraxe bi Tebrîzê ve girê bide, jî ber ku ew pêşî de girêdayê Tebrîzê bû. Lê, Emîre Paşa yê xwediyê rutbeya Mîrêmîrantîyê, ev daxwaz lê xweş nehat û li hember vê daxwazê serî netewand. Cefer Paşa ev jî xwe re fîrset dît, di nezdê textê herî payebilind yê Sultan de li dijî Emîre Paşa hêdî hêdî dest bi amadekirina dek û dolaban kir û vê rewşa han jî Padişah hêrs kir. Li ser vê, di derheqê rakirina wilayeta Baban û Sancaqên Mûsil û Erbilê û sitandina wan jî destê Emîre Paşa ferman derket. Piştî ew kirin nav rewşeke nexweş û jê re gotin: “Meraxe girêdayê Tebrîzê ye û ger wê nekin nav emlakê Padişah ê taybetî, dê tehsîlkirina xercên rêvebirîya wilayeta Tebrîzê ne mimkun be, jî ber vê, hewce ye jî hatina Meraxe her sal jî bo serfkirina xwarin û vexwarina eskeran 15 kîs zêr jî Xezîneya Tebrîzê re bê dan.” Di vî halî de, Emîre Paşa mecbûr ma her sal dana vî mîqtarê zêde qebûl bike. Cefer Paşa du-sê salan ev mîqtar jî Emîre Paşa sitand.

Lê dilê Cefer Paşa bi vê kirinê tenê rehet nebû, jî nû de nivîsandina wilayeta Tebrîzê îstîfade kir û Meraxe kir nav emlakê Padişah ê taybetî û multezimekî ku dana 15 kîs zêr qebûl kiribû bi rîya sancaqê re li ser danî. Vê rewşa han rê da ku salek şûn de xelkê Meraxeyê perş û belav bin, jî welatê xwe dûr bikevin û ev welatê han ê ava, bi pît û bereket ber bi kavihbûnê ve biçê, rû bide ber wêranîyê. Lê mîrê sancaqê (sancaqbeyî) yê nû nekarîbû tiştêkî berhev bike û jî xeynê kîsek zêr pê ve tiştêk neket xezîneya dewletê. Bi vî awayî Emîre Paşa, jî temamê ew cîyên ku kiribûn ser wilayeta wî û rêvebirîya wan kiribûn destê wî hat bêparkirin û mecbûr ma bi wilayeta xwe ya mîrate jî bab û bapîrên wî mayî tenê qeneet bike.

Dema ku Emîre Paşa û zarokên wî yên bi qedir û siyanet, Meraxe û çiyên derûdora wê îdare dikirin, kurê wî yê mezin, bi fermana Sultan Murad Xan, Kela Sarikurganê ya girêdayî Meraxeyê ji nû ve ava kiribû. Berî wê, ev kela han ji aliyê Emîr Tîmûrê Kurganî ve hatibû xerakirin û kevir li ser kevir nemabû û bûbû wek komek ax. Şêx Heyder, heta destpêka sala 1002'yê koçî (1594ê z) rêvebiriya vê keleya han kir. Di vê tarîxa han de, dema ku wilayeta Tebrîzê ji rêvebiriya Xidir Paşa yê Mîrêmîranê Bexdayê re hat berdan, karbidestên Meraxeyê jê re gotin ku, Meraxe ji ber sebebê keleya Şêx Heyder avakirî, xera bûye. Xidir Paşa, guhê xwe da gotinên fitne û fesadan, kela navê wê derbas bû û nahiyên pê ve girêdayî ve, bi riya sancaqê re da Eşîreta Mehmûdî. Li ser vê, Mehmûdîyan bêsekin bi Şêx Heyder re dest bi şer û qirênan kirin; di vir de Hemze û Qubad ên biraziyên Mensur Beg bi kurekî Zeynel Beg ê ku serokê Eşîreta Mehmûdî bû, bi birek mirovên xwe ve bi destê Mekriyan hatin kuştin.*

Di sala 1003'yê koçî (1595ê z) de, Xidir Paşa bi handana Eşîreta Mehmûdî û bi muxbîriya Îwaz Begê kurê Hesên Beg ê mîrlîwayê Makûyê, xwest bimeşe ser keleya Şêx Heyder û tole jê veke. Şêx Heyder, di destpêkê de nerm girt, tim û tim tagirê aştiyê bû, gelek xebitî û li ber geriya ku dilê Paşa razî bike û şer neqewime, gelek rica kir ku amade ye ji bo her ferdekî Mehmûdî yên hatine kuştin xwîna wan bide. Lê, ew car ji carê tûjtir dibûn û Paşa han didan ku nabe dest jê berde û dibê keleyên derûdora wê çawan kavil û wêran in, ew jî bi vî awayî be. Li ser vê, dema ku Şêx Heyder zanibû bersîva sindanê her tenê quzzulqurt e, jiyana xêzanên wan di bin mirinê de ne, wî jî êdî li hemberê şiddetê dest bi şiddetê kir, bi mêr û mêrxasî zend û bendên xwe radan, xwe ji şer û oxirmên giran re amade kir û birrek ji mêrxas û pehlewanên Kurdan li hember leşkerê Paşa da sekinandin û şer dest pê kir. Şair di derheqê van şer û qirênan de wiha dibêje:

“Dest kê mabûn veqetin ji baskan
Mertal bûn jojî li ber rim û tîran
Ji ber xwîn reng guherî li rim û tîran
Mewilîn hemû sor bûn li ber xwîna xortan
Vizîn û firîna tîrên mêrxasên Kurdan
Şidand sîrr û sermayê weke bagera befran
Daketina serê rîman di nav mertalan
Diman marên weke ku bikevin qul û kunan”

* Ev hevoka han li gor wergera Soranî û Farisîya wê hatiye nivîsandin. Tîrkîya wê şaş e. -Z. A.

Dema ku herdu alî ketin nav şer û qirênê, şer germ bû û Îwaz Beg hat kuştin û terr û hişk bi hev re şewitîn. Emîre Paşa mudaxeleya şer kir, ket nav qada şer û nehişt kurê wî êdî zêde vî şerî bidomîne û şer da sekinandin. Xidir Paşa jî eynî rojê bersîva vê aştxwaziya Emîre Paşa da, dest ji şer kêşa û ber bi welatê xwe ve ket rê.

Çar zarokên kur ên Emîre Paşa hebûn: Budak Beg, Qasim, Şêx Heyder û Huseyîn. Dema ku babê wan xwe avêt Seraya Murad Xan, ew heta rut-beya sancaqtiyê bilind bûbû. Budak Beg, bi ecelê xwe mir. Qasim Beg bi destê birayê xwe yê biçûk Huseyîn hat kuştin û Şêx Heyder jî Huseyîn Beg di ber xwîna wî de kuşt. Niha, ji bilî Şêx Heyder tu zarokên Emîre Paşa nemane.

Niha jî, ji bilî wilayeta mîrate ya berê ji bab û bapîrên wan ji wan re maye, di destê bab û kurê wî de: Kela Tereqeyê û Sarikurganê, nahiya Acre,* Duab û Leylan maye.⁴²⁵ Serpêhatiya vê binemala han heta roja ev rêzên han ên ne zêde binirx hatin nivîsandin jî bi vî awayî bû. Tenê Xwedê bi tiştên dizî û veşartî dizane. Ew, ji herkesî baştir dizane ka qederê ji bo rojên dahatû çî ji wan re amade kiriye.⁴²⁶

* Di wergera Tirkî de navê vê nahiya han derbas nabe. -Z. A.

BEŞA ÇARAN

DI DERHEQÊ FERMANREWAYÊN BIRADOSTÎ DE YE

Ev beşa han ji du şaxan pêk tê.

Bi awakî zelal û ronî tê zanîn ku Fermanrewayên Biradostî ji Eşîreta Goran in. Lê li gor riwayeteke hê rasttir eslê wan diçe digihîje Hîlalê kurê Bedirê kurê Hesnewiyye, ku Fermanrewayê Dînewer û Şehrezolê bûye. Hîlal, di şerekî yê bi Şemsûddewleyê Dîlemî yê waliyê Hemedanê re tê kuştin û kes û komên girêdayên wî belav dibin; ben û girêyên dewleta wî dibişkivin û berê zarokên wî dikevin vî welatê han. Sê kurên wî hebûne. Yek ji wan li ciyê babê xwe kar û barên rêvebiriya wilayeta Şehrezolê digre destê xwe, yê dudiyan mezintiya Eşîreta Akoyê dimeşîne û birayê sisiyan jî li milê Urmîyê bicî dibe û mulkiyeta nahiya Xan Elmas a girêdayê Urmîyê têxe destê xwe û rêvebiriya wê dimeşîne. Nav û dengê van hersê birayan roj bi roj zêde dibe û di netîceyê de hemû jî di welatên bin rêvebiriya xwe de digihîjin dereceyên mîrektiyê. Li gor bîr û baweriya di nav xelkê Biradostî de, fermanrewayê wan nevi û neviçirkê yekî navê wî Bîlal e.* Lê li gor baweriya min ev şaş e û ev gotina han bikaranîna şaş a ji gotina "Hîlal" tê.

Ji vê xenadana han a birêz û malbata han a esîl ê herî di rîya rast de, Gazî Qiranê kurê Sultan Ehmed e, berî ku bi mîrên Kurdistanê re xwe

* Di wergera Tirkî de "Bilan" e, lê di Soranî û Farisiya wê de "Bîlal" e. -Z. A.

bavêje ba Şah Îsmâîl, wî êrîşek biribû ser Qizilbaşên Urmîyê û nêzikî hezar kesan ji wan kuştibû. Piştî jî, dema ku mîr û fermanrewayên Kurdistanê girêdanî û îta'eta xwe ji Şah Îsmâîl re pêşkêş kirin, Şah gelek qedir û siyaneta wî girt û ew girt bin parastina per û baskên xwe. Ji bilî vê, ew bi unwana "Gazî Qiran" serfiraz kir û nahiyên Terkor, Soma, Dewl û ciyên girêdayên wan dan destê wî û di vî warî de fermaneke Şahîtiyê jî jê re derxist.

Piştî jî, Gazî Qiran bi mîr û fermanrewayên Kurdistanê yê din re xwe avêt ber serderê bilind ê Seraya Sultan Selîm Xan û tevan bi hev re bi dil û can girêdanî û îta'eta xwe jê re nîşan dan. Dema ku Sultan Suleyman Xan* ê xezaker, bi armanca girtina welatê 'Ecem hevsarê biryara xwe ber bi Tebrîz û Azerbaycanê ve zivirand, di wê seferê de Gazî Qiran ji bo hevaltî û rawêjkariya xwe helbijard. Bîr, ray û tedbîrên wî yên di cî de yên di derheqê welatê 'Ecem de, gelek zêde bi ber dilê Padîşah ketin û bûn sebebê bilindiya qedr û siyaneta wî û di muqabilê vê de, hinek perçên mezin ji wilayetên Hewlêr, Bexdad û Diyarbekrê kir ser waridata sancaqa wî ya taybetî. Bi vî awayî ji aliyê hemû dinê ve rû û siyanet dît û bi xwe gelek salên dirêj rêvebiriya fermanrewatiyê meşand û gelek jî jiya. Dema koça dawî kir, bi navê Şah Mihemmed Beg û 'Elî Beg du kur li pey xwe hiştin.⁴²⁷

* Di wergera Tirkî de Sultan Selîm Xan e, lê di wergera Soranî û Farisiya wê de Sultan Suleyman Xan e. -Z. A.

ŞAXÊ YEKAN

DI DERHEQÊ BEGÊN SOMAYÊ DE YE*

Şah Mihemmed Begê Kurê Gazî Qiran

Piştî mirina babê xwe hevsarê rêvebiriye girt destê xwe û çend salan bi awakî baş kar û barên mîrekiyê meşand û piştî çû rehma Xwedê. Çar kur li pey man û navên wan Budak Beg, Hesên Beg, Îskender û Zeynel bûn. Kurê wî yê mezin li ser textê mîrekiyê rûnişt.

Budak Begê Kurê Şah Mihemmed Beg

Budak Beg, piştî mirina babê xwe li ser fermana Sultan Selîm Xan li ser textê mîrekiyê rûnişt. Heta roja ku mirinê bi pêşîra wî girt, li ser kar û barên mîrekiyê ma û rêvebiriya wê kir. Dema ku mir, çar kurên wî hebûn û navên wan Ewliya Beg, Şah Mihemmed Beg, Şah Qulî Beg û Seydî bûn. Ji bo ku ew di temenên xwe yê zarokiyê de bûn û bi kêrî rêvebiriya kar û barên mîrekiyê nedihatîn, Mîrekiya Biradostê ket destê birayê wî Hesên Beg.

Hesên Begê Kurê Şah Mihemmed Beg

Piştî mirina birayê xwe, bi fermana Padîşah, Mîrekiya Biradostê jê re hat dan. Li hember xelkê, serekeşîran û giregirên welat xerabiyên mezin kirin; ji bilî vê, ji ber helwestên xwe yê xerab ên li hemberî mîr û mezinên cîranên xwe, ew gelek xeyidandin û hêrsa wan li xwe vekir. Ev rewşa han bû sebeb ku mîrên cîranên wî gilî û gazindan bikin û van gilî û gazindên xwe bi riya Zeynel Beg bigihînin Asîtane. Li ser vê, fermana pîroz ji bo Huseyîn Paşa yê Mîrêmîranê Wanê derket ku di derheqê Hesên Beg de vekolînekê bike. Bang wî kirin û ew anîn Dîwana Wanê û piştî vekolîn û lêpirsînê, ew bi dareke di meydana dîwanê ya di Seraya Hukumetê ve daliqandin û piştî xeniqandina wî, fermana hukumeta Biradostî ji 'Elî Beg re hat dan.

'Elî Begê Kurê Gazî Qiran

Ev beg, piştî kuştina Hesên Beg, li ser daxwaz û fikra Huseyîn Paşa, bi fermana Sultan Selîm Xan li ser textê Mîrekiya Biradostê rûnişt. Piştî

* Li gor tesnîfa destpêki ya kitêbê, gerek e şaxê yekan di derheqê Begên Wuşniyê (Eşne-Şino) û şaxê duduyan ji di derheqê Begên Tergeverê de bûya. Lê li vir bi wê tesnîfê re li hev nake. -Z. A.

çend sal rêvebiriya fermanrewatiyê, Eşîreta Biradostî berê xwe jê guherand û kîn û nefret jê kirin û hez dikirin Ewliya Beg mezintiya wan bike. Li ser vê, çûn Stenbolê û daxwaza dayîna Mîrekiya Biradostê ji Ewliya Beg re kirin. Piştî, di dema Xusrev Paşa de, ku bandoriya derûdora Urmiyê hatibû bidestxistin û rêvebiriya wê kiribûn destê Îskender Begê kurê Şah Mihemmed Beg, ew ji Îskender Beg hat sitandin û ji 'Elî Beg re hat dan û bi vî awayî daxwaza xelkê cîbicî kirin. 'Elî Beg, piştî ku tenê salekê rêvebiriya Urmiyê kir, bêyî ku neslekê li pey xwe bihêle, mir. Îskender Begê ji Sancaqa Urmiyê hatibû dûrxistin jî, pêwistiya daxwaza rêvebiriya kar û baran nedît, xwe kêşa kuncêkî û dest bi îbadetê kir.

Ewliya Begê Kurê Budak Begê Kurê Şah Mihemmed Beg

Ev mîr, dema ku babê wî mir biçûk bû; ji ber vê, rêvebiriya binemala wî ya ji bab û bapîran mayî çend salan di destê kurmamên wî de ma. Piştî ku mezin bû, ji temenê zaroktiyê derbas bû, emaretên zeka û kemilînê û qudret û taqeta rêvebiriyê tê de hat dîtîn, eşîret û qebîleyên Biradostî berê xwe dan wî û li derûdora wî berhev bûn. Piştî heyetek şandin ber serderê bilind û birêz ê sultanê xwedanbexş û jê xwestin ku mîrekiya wan ji wî re bê dan. Ev daxwaza han hat bicîkirin û di sala 985ê koçî (1578ê z) de, fermana sitandina mîrekiyê ji 'Elî Beg û dana wê ji Ewliya Beg re derket. Niha ku sala 1005ê koçî (1597ê z) ye, Mîrekiya Somayê bêyî şer û qirên bi kesekî re di bin rêvebiriya wî de ye.

ŞAXÊ DUDUYAN

DI DERHEQÊ BEGÊN TERGEWER Ê KELA DAWUDÊ DE YE

Nasir Begê Kurê Şêr Begê Kurê Şêx Hesên Beg

Yekî navê wî Sultan Ehmed, ku dibe mezinê bab û bapirê Mîrên Tergewerê, nahiya Tergewerê ji wilayeta Biradostê veqetand û bi riya sancaqê re kir bin hakimiyeta xwe. Heta roja nivîsnadina van rêzên ne zêde bi qîmet jî hê nahiya Tergewerê di bin hakimiyeta Nasir Beg de ye û niha jî rewş bi wî awayî ye.

Nasir Beg, bi ser salên xwe yê borî de jî, ku ji 80 salan jî derbas dibin, tu çiqas bixwazî ewqas mêr û mêrxas e. Li ser kewşên û sînoran di navbera wî û Eşîreta Dirî ya di bin hakimiyeta Mîrê Hekkariyan Zeynel Beg de dijîti peyda bû û di şer û qirinên di navbera herduyan de zêdetirî 100 kes hatin kuştin. Li ser vê, çend caran mecbûr ma welatê xwe terk bike û xwe bavêje Seraya Şah Tehmasb. Di ser vê de jî, Zeynel Begê Hekkarî qencî li kurê wî Şêr Beg kir û ew perwerde kir. Piştî ku kemilî û gihîşt çaxê xwe yê rêvebiriya kar û baran, Mîrektiya Somayê ya berê ji bin rêvebiriya Nasir Beg veqetand, wek sancaq da destê wî. Lê van sergêjî û nexweşiyên babê wî, tesîr li Şêr Beg kirin, tu tam û rehetî nedît û bû qurbana nexweşiya webayê.

Zeyneddîn Beg

Piştî mirina Şêr Beg, Mîrektiya Tergewerê ket destê kurmamê wî Zeyneddîn Beg. Wî jî ji bo sitandina welatê 'Ecem dema ku bi mîrên Kurdistanê re êrîşî Tebrîzê kirin, li Sadabadê di şerekî bi Qizilbaşan re hat kuştin. Nasir Beg, ev ji xwe re firset dît û nahiya Tergewerê careke din bi sancaq xwe ve girê da. Piştî, yekî navê wî Xidir Beg, ji Stenbolê ferma- na vê nahiyê ji xwe re derxist. Lê Nasir Beg ev mirovê ku kok û secera wî nekifş da kuştin.

Ev nahiya navê wê derbas bû, piştî ji Yûsif Beg re, piştî wî ji Şah Mihemmed Beg re û piştî wî jî ji Huseynî Begê kurê Şah Huseynî re hat dan. Niha mîrê vê nahiya han ew e.

Li milê din, heşt zarokên kur ên Nasir Beg hebûn û navê wan Şêr Beg, Yûsif Beg, Qerexan, Saruxan, Şah Mihemmed, Tîmûrxan, Huseynî û Heyder Şêr bûn. Wek ku li jor jî derbas bû, Şêr Beg bi nexweşiya webayê çû rehma Xwedê. Yûsif û Tîmûrxan jî ji aliyê Xidir Beg ve hatin kuştin û kurê wî Saruxan jî bi destê birayê xwe Huseynî Beg hat kuştin.⁴²⁸

BEŞA PÊNCAN

DI DERHEQÊ BEGÊN MEHMÛDÎ DE YE

Ji aliyê evîndarên rastiyê, xwediye bir û tebi'etên xwedî bingehên qahîm û yên dîroknivîs û lêkolîner ku rûpelên dîrokê hûr hûr lédikolin ve jî tê zanîn, kok û eslê Mîrên Mehmûdî diçe digihîje Sultanên Hukumeta Merwaniyan. Li gor rîwayetek din jî, ew kurmamên Fermanrewayên Cezîrê ne. Yekî navê wî Şêx Mehmûd, di dema Tirkmenên Qereqoyunî de bi eşîret û mirovên xwe ve, li gor riwayeteke ji Şamê û li gor riwayeteke din jî ji Cezîra Omer derdikeve û diçe aliyê Azerbaycanê. Qere Yûsif, ji bo cî û warbûnî Kela Aşûtê dide wan; serekê wan Şêx Mehmûd jî dike nav zabit û destûpêwendên xwe. Şêx, mirovekî gelek mêr, mêrxas, çavnetirsî bûye. Ev maharet û mêrxasiyên wî yên di meydana şer de, wisan li Qere Yûsif kir ku wî bigre bin parêzgeriya çeng û baskên xwe, gelek baweriya xwe pê bîne. Piştî, mîrîtiya nahiya Aşûtê bi nahiya Xoşabê ve dide destê wî û wî tayîne ser mîrekiya van herdu ciyan dike û ji vê mîrekiya han re jî “Mîrekiya Mehmûdî” tê gotin.

Mîr Huseyîn Begê Kurê Şêx Mehmûd

Piştî mirina babê xwe hevsarê mîrekiyê girt destê xwe. Di dema dest-hilatdariya Sultanên Aqqoyunî de nav û dengê wî belav bû. nahiya Elbakê ji Mîrekiya Hekkariyê hat veqetandin û îlhaqê ser hukumeta Mîr Huseyîn kirin. Bi saya alîkariya Tirkmenan, çend caran bi awakî gelek

giran leşkerê Izzeddînşêr şikand û wilayeta Şembûyê kir destê xwe. Ji bo ku bikare êrişên Eşîreta Mehmûdî berteref bike, vê rewşê Izzeddînşêr naçar kir ku ji Mîrekiya Bedlîsê daxwaza alîkariyê bike. Li ser vê, Mîrê Bedlîsê di bin fermaderiya Şêx Emîr Bilbasî de leşkerê giran şand hewara Mîr Izzeddînşêr. Mîr Huseyîn, di dema hemû giraniyên xwe yê şer de li ser qeraxê Çemê Xoşabê yê bi navê Çemê Mîr Ehmed* tê nasîn, baregeha xwe danîbû û agahê wî ji tiştêkî tunebû, Şêx Emîr Bilbasî û Izzeddînşêr ji nişka ve êrişî ser kirin û di navbera herdu milan de şerekî wisan giran û xwînavî qewimî ku destan li ser hatin nivîsandin. Gurmîna dengê mîrxasên Kurdan ên wekî şêr û pilingan erd û asîman dihejandin û gerdun sergerdan dikirin. Mîr Huseyîn di germiya şer de hat kuştin. Kurekî wî yê bi navê Mîr Hamîd li pey ma.

Mîr Hamîdê Kurê Mîr Huseyîn

Piştî kuştina babê xwe li ser textê mîrekiyê rûnişt û wî jî wekî babê xwe demek di nav sefê Mîrên Qizilbaşan de ciyê xwe girt. Dema ruhê xwe siparte yê ew ji tuneyî kiriye heyî, sê zarokên wî hebûn û navên wan Mîr Şemseddîn, Îwaz (Îwaz) Beg û Emîre Beg bûn.

Îwaz Begê Kurê Mîr Hamîd

Piştî mirina babê xwe wezîfeya mîrlîwatiya Xoşab girt ser milê xwe û bû serokê Eşîreta Mehmûdî. Piştî, li dijî Orkmez Sultan yê waliyê Wanê û Westanê rabû, ku bi fermana Şah Îsmâil kar û barên li wir dimeşand. Di fîrsetek destkevtî de ji aliyê Orkmez Sultan ve hat girtin û di Kela Wanê de hat zîndankirin, di girtîxanê de mecalek jê re çêbû ku cewab ji Şeref Xan ê mîrê Bedlîsê re bişîne û jê hêvi bike ku wî ji zîndanê rizgar bike. Pêşî, Şeref Xan name ji Orkmez Sultan re şand û daxwaza berdana Îwaz jê kir; lê ev daxwaz ji aliyê Orkmez Sultan ve hat redkirin. Li ser vê, Şeref Xan mecbûr ma bi xwe ber bi Wanê ve biçê û baregeha xwe li ser Çemê Xarkomê dayne û biryar bide ku bi çi mercê dibê bila bibe, Îwaz Beg rizgar bike. Lê, cardin Orkmez Sultan guhê xwe nedayê û xem jê nexwar. Li ser vê, Şeref Xan ji ber dax û kerba wî ku kete dilan, fermana talankirina derûdora Wanê û Westanê da eskerên xwe. Netîceya vê fermana han Orkmez Sultan naçar kir ku serî li ber daxwazên Şeref Xan bitewîne û Îwaz Beg azad bike û bispêre wî. Piştî demeke derbazbûna di ser vê bûyerê re, Îwaz Beg ket nav Beg û fermanderên Şah Tehmasb û Şah ew girt bin parêzgeriya çeng û baskên xwe, nahiya Elbak kir ser nahiya

* Di wergera Tirkiya wê de tenê "Çemê Mîr" tê gotin, lê di wergera wê ya Soranî û Farisiya wê de "Çemê Mîr Ehmed" e. -Z. A.

Xoşabê û mîrektiya herdukan da destê wî. Wî jî bi vî awayî demekê kar û barên mîrekiyê meşand.

Dema ku mirinê bi pêsîra wî girt, pênc kurên wî hebûn û navên wan Huseyîn Qulî Beg, Şah 'Elî Beg, Hemze, Hesên û Budak bûn. Ji wan, Huseyîn Qulî Beg rêvebiriya kar û barên nahiya Karçkan meşand. Ev ciyê han, piştî Sultan Suleyman Xan Bedlîsê sitand, wekî sancaq dabû destê wî. Piştê jî vê wezîfeyê hat girtin û çû Diyarbêkrê, kurekî wî yê bi navê Bayindir Beg jê ma û li wir mir. Ji roja girtina Kela Newanê ya li derûdora Xoyê şûn de, li ser fermana cennetmekan Sultan, ev keleya han wekî sancaq jê re hat dan. Niha jî li wir dimîne.

Heçî Şah 'Elî Beg e, li ser Mîrektiya Mehmûdî ya ji aliyê Şah Tehmasb ve jê re hatibû dan, ma. Piştê jî aliyê mîrlîwayê Elbak ve hat kuştin û kurekî navê wî Xalid Beg li pey ma. Xalid Beg, niha rêvebiriya kar û barên nahiya Coresê weke sencax di destan de ye.

Kurê Îwaz Beg ê din Hemze Beg jî, piştî birayê xwe mecbûr ma bi Eşîreta Mehmûdî re xwe bavêje ba Delî Pîrî yê ku fermandarekî Qizilbaşan bû û bi fermana Şah Tehmasb hatibû li ser rêvebiriya kar û barên Mîrektiya Mehmûdî. Piştê, Delî Pîrî jî ji aliyê Eşîreta Mehmûdî ve hat kuştin û eşîretê Hemze Beg ji bo mîrîtiya xwe helbijart. Lê, Şah Tehmasb, ew bi darê zorê da girtin û demekê girtî hişt; piştê azad kir û bi kêfa xwe wî bi hinek serok û rîsipiyên Mehmûdîyan ve li ba Hacî Begê Dinbilî da bicîkirin. Di dawiyê de Hemze Beg, bi wan serok û rîsipîyan ve ji aliyê Hacî Begê Dinbilî ve li Xoyê hatin kuştin û Mîrektiya Mehmûdî ji aliyê Şah ve ji Xan Mihemmedê kurê Şemseddînê kurê Mîr Hamid re hat dan. Piştî çend rojan, waliyê Wanê Şah 'Elî Sultan Huseynî, Xan Mihemmed da girtin û di Kela Wanê de zîndan kir û ji Dîwana Şah fermana dayîna Mîrektiya Mehmûdî ji Eşîreta Dinbilî re derxist. Ji Eşîreta Dinbilî hinekan xwe li Akçeçelê ragirtin û hinekan ji wan jî bi Eşîreta Mamreşan a di Kela Xoşebê de diman, xwe avêtin ba Hacî Beg û girêdana xwe jê re pêşkêş kirin û tevan li ba wî ciyê xwe girtin. Di vê navê re, Xan Mihemmed li Wanê ji ciyê ku zîndankirî bû azad bû û xwe gihand nav civata Mamreşan a li Aqçeçelê bûn. Dema ku deng û behsên vê bûyerê gihîşt guhê Eşîreta Mehmûdî, dan xwe rabûn û li ba Xan Mihemmed cî girtin û di tarîşevê de êrîş birin ser Hacî Begê Dinbilî yê di Kela Aşûtê de dima, ew birîndar kirin û hêz û malên wî bi dereceyek zêde tar û mar kirin. Lê, Hacî Beg, xwe ji asteng û zehmetiyên derûdora wî rapêçabûn, rizgar kir û ev rizgarkirina han tiştêkî nedîtî bû; ji ber ku li pêşiya wî hejmarek gelek zêde kuştîyên Dinbilîyan hebûn, lê bi ser vê de jî ket nav

Kela Aşûtê. Xan Mihemmed bi vê tenê nesekînî, ji Rustem Paşa yê Mîrêmîranê Diyarbêkrê re cewab şand û got ku, li ber textê Seraya Sultan Suleyman Xan serî ditewîne û sêdaqeta xwe pêşkêşî serderê bilind dike. Dema ku xeberên vê tedbîrê gihîştin Şah Tehmasb, di cî de fermana Mîrektiya Mehmûdî ji Xan Mihemmed re derxist. Ev mesele jî demekê bi vî awayî bêdeng ma.

Piştê, rêvebiriya Mîrektiya Mehmûdî ji aliyê Dîwana Şah Tehmasb ve ji Hesên Beg re hat dan. Li ser vê, Xan Mihemmed, ji derveyî rîza dilê xwe dev ji mîrektiya Mehmûdîyan berda û qîma xwe pênîna bi 100 aqçe rojane maaş ya ji nahîya Axçeqeleya ya ji aliyê Dîwana Osmanî ve jê re hatî texsîskirin pê ve, tu riyek nedît û ev jî ket nav sefên Muteferriqiya Yekîneya Parêzgeriya Kela Wanê. Xan Mihemmed, demek gelek dirêj jiya, bi parêzgeriya sînorên Osmanî ji êrişên Qizilbaşan mêr û mêrxasiyek nedîtî kir. Sê kurên wî hebûn: Melik Xelîl, Mîr Şemseddîn û Seyîd Mihemmed. Piştî mirina babê wan li ser mulkiyeta nahîya Akçeqeleyê dubendî û dijîtî ket navbera birayan; di vê dubendiyê de Melik Xelîl ji aliyê birayê xwe ve hat kuştin. Seyîd Mihemmedê kurê Xan Mihemmed hê di dema saxiya babê xwe de miribû. Niha rêvebiriya kar û barên Axçeqeleya ji aliyê kurê Xan Mihemmed Mîr Şemseddîn ve tê meşandin. Bi rastî, bi xwe mirovekî gelek mêrxas, camêr û bi rêk û pêk e.

Emîre Begê Kurê Mîr Hamîd

Piştî mirina Îwaz Begê birayê wî, rêvebiriya kar û barên Mîrektiya Mehmûdî ji aliyê Dîwana Qizilbaşan ve ji vî mîrî re hat dan. Di şerê navbera mîrê Bedlîsê Şeref Xan û Ulame Tekelû de, Emîre Beg ji Şeref Xan xeyîdî û pişt dayê û li ba Ulema cî girt. Li wir jî delîl ji dilsozî û wefadariya wî nehatin dîtîn û berê xwe da Seraya Şah Tehmasb. Sultan Suleyman Xan, xebera vê rewşa han, dema ku ji baregeha xwe ya zivistanî ya Bexdayê ber bi girtina Tebrîzê ve diçû, li Deştê Ewcanê seh kir; Emîre Beg jî ji bo careke din sêdaqeta xwe jê re pêşkêş bike, li wir amade bû. Sultan, ji bo anîna wî ya baregeha Osmanî zabitek şand pey. Lê tirs û sawmê Beg girt û ket nav dudiliyê û bi vê rewşa xwe hikmeta gotina bi nav û deng “xayîn tirsonek e” îsbat kir. Zabit kuşt û Kurdên bi xwe re ji bo serhildan û berxwedanê amade kirin. Dema ku deng û behsê vê bûyera neqenc û xerab di nav baregeha Sultan de belav bû, fermana bi hemû awayî êrişbirina ser û girtina wî derket. Bi vî awayî êriş birin ser û mirovên pê re kuştin, ew û hinek mirovên wî yên saxmayî yên pê re girtin û anîn dîwanê; ji bo îdama wî di cî de fermana Sultan derket.

Du zarokên kur li pey Emîre Beg man û navên wan Mensur Beg û Zeynel Beg bûn. Dem çû û wext derbas bû û ew gihîştin salên xwe yên kemilîn û fehmayê, êdî bîr û hêzra rêvebiriya kar û barên dinê dikirin. Ew sala ku Sultan Suleyman Xan sefera Nahciwanê dikir, van herdu biran bi hev re gotinên xwe kirin yek û çûn Seraya Şah Tehmasb. Şah, gelek qedir û siyaneta wan girt û nahiya Sekmen Abad a girêdayî Xoyê bi navê sancaqê, ku ewê heta hetayî jê re be da Mensur Beg, birayê wî Zeynel Beg jî girt nav rêzên parêzgerên xwe yên rutbe bilind ên Şahîtiyê. Ev rewşa han bi vî awayî domî. Piştî, dema ku rêvebiriya kar û barên Şahîtiyê ket destê Şah Îsmailê duduyan, Mensur Beg berê xwe da seraya şahê nû, Şah pêşwaziyek baş lê kir û girt ber bawêşa bîr û baweriyên xwe yên biqedir û çeng û baskên xwe yên parêzgeriyê bi ser de vedan.

Piştî mirina Şah Îsmail, ku peywendiyên di navbera sultan gihîştin kuştin û birinê, bi wasite û navbiriya Xusrev Paşayê Mîrêmîranê Wanê sozê dayîna Sancaqa Bergêriyê û pêwistiyên jiyanê ji Mensur Beg re hatin dan. Ew sozên hatibûn dayîn tev ji aliyê Dîwana Osmanî ve hatin cîbicîkirin û nahiya Mûşê jî weke arpalik kirin ser Sancaqa Bergêriyê û dan destan. Birayê wî Zeynel Beg jî zeametek li wan deran jê re hat dan. Heta mirinê li wir ma û dema ku çû heqîya xwe du zarokên kur li pey man û navên wan Hemze Beg û Qubad Beg bûn.

Di sala 1002'yê koçî (1594ê z) de li ser daxwaza Ce'fer Paşa, nahiya Saldoz a girêdayê Meraxeyê wekî sancaq ji kurê wî Hemze Beg re hat dan. Wek di behsa Mekriyan de derbas bû, dema ku gurubek ji Eşîreta Mehmûdî hatin nahiya Saldozê û bi Şêx Heyder re ketin nav dubendî û mixrikiyê, di navbera wan de dijminatîyê dest pê kir û çiriskên agirên wan dubendiyan çûn gihîştin şer û qirênan. Di şerekî de Hemze Beg, birayê wî Qubad Beg û nêzikî 100 kesên ji Eşîreta Mehmûdî ên bi wan re hatin kuştin û Mekriyan mal û serwetên wan talan kirin.

Hesen Begê Kurê Îwaz Begê Kurê Mîr Hamid

Vî Mîrê han ê mezin û bi rehim, parêzgeriya dînê Êzîdîtiyê ji nav Eşîreta Mehmûdî rakir. Ferzên dînê Îslamê yên wekî rojî, nimêj, hec û zekat bi ser ehlê sunnet û cema'etê de ferz kir; zarokên xwe ji bo xwendin û jiberkirina Qur'anê, hînbûna ferz, sunnet û waciban han da; bi van tenê jî nema, li her gundî medrese û mizgeft ava kirin.

Wekî berê jî derbas bûbû, dema ku hukumeta Mîrektiya Mehmûdî ji Xan Mihemmedê kurê Şemseddîn re hat dan, Hesen Beg mecbûr ma baz bide Îranê û xwe bavêje Seraya Şah Tehmasb. Şah jî pêşwaziyek baş lê kir,

qedir û siyaneta wî girt û baweriyek zêde pê anî. Piştire rêvebiriya hukumeta Mîrektiya Mehmûdî paş de dayê û Kela Xoşebê jî ilhaqî ser kir û mûsaêde kir ku ew vegere merkeza hukumeta xwe. Xan Mihemmed, dema ku dît dinê berê xwe daye Hesên Beg, bi rîza dilê xwe dev ji rêvebiriya Hukumeta Mîrektiya Mehmûdî berda û bi Axçeqeleyê berî ve rêvebiriya wê ji aliyê bab û bapîrên wan ve dihat meşandin, razî bû. Li ser vê, Hesên Beg jî qet tevli wî nebû, dest lê neda û ew di nav rehetî û hêminiyê de hişt. Lê, dema ku Sultan Suleyman Xan ji bo sitandina wêlâtê Îranê berê xwe da Azerbaycanê, Hesên Beg mecbûr ma xwe bavêje ber dergeha bilind û bîr û baweriyayê wî bi xwe bîne. Bi vî awayî jê re Xoşab û rêvebiriya hukumeta Mîrektiya Mehmûdî hat dan û ew xelat kirin. Ev rewşa han, ji wê tarîxê şûn de bû sebeb ku bi dilpakî û dilxwazî xizmeta textê Sultan bike.

Dema ku Îskender Paşa yê Mîrêmîranê Wanê çû ser Hacı Begê Dinbilî, Hesên Beg mêr û mîrxasiyên nedîtî raxistin ber çavan û di nefîceya van şeran de Hacı Beg di qada şer de hat kuştin. Mêr, mîrxasî û kêrhatiyên Hesên Beg ên di van şeran de dan nîşan, Îskender Paşa han da ku rewşa bîngêhîn a meselê bi awakî vekirî û zelal pêşkêşî Xelîfetiya Silêmanî bike. Li ser vê, Sultan, berên xweşî û rehmanî xwe bi ser de rêtin û qencyên gelek mezin pê re kirin. Bi vî awayî, bi van kirinên xwe ew di nav heval û hogirên wî de payebilind û piştrast kir; şûrekî zêr dayê û ji bo qedandina jiyana wî jî, ji emlakên sultaniyê yê li wilayeta Diyarbekrê salane waridata wê 200 hezar akçe hinek gund û mezra danê. Ji bilî van, fermana Padişahî hat dan ku, Eşîreta Mehmûdî ji dayîna serane û bacên pez û dewarên di esnayê çûn û vegera zozanan de dihatin sitandin, bî azadkirin. Hejmara van pez û dewaran nêzikî 30 hezar serî bûn.

Ya rast ev e ku, vî mîrê han, tu wextê di dilsoziya xwe bi dewletê re û bi mêr û mîrxasî di cîbicîkirina fermanan de qusurî nekir. Nemaze di dema rehmetyê Murad Xan de û di sefera wî ya mezin a ji bo sitandina Îranê de... Ji wir şûn de, deriyên bext û talihan bi ser Hesên Beg de vebûn, heta wê çaxê di nav mîrekên Kurdistanê de, di pêşdeçûna sewiyeya girêdanî û hîmmetan û sitandina rutbeyê payeyan ji Dîwana Osmanî, emsaleke wek Eşîreta Mehmûdî nehatibû dîtin. Di dema Îskender Paşa de, dema ku rêzbûna ji bo teşrîfatê di navbera wî û Mîrê Xîzanê Sultan Ehmed de dijîti derket, ji bo wî, Fermanrewayê Hekkariyê Zeynel Beg ne tê de, fermana Padişah ya ketina wî pêşiya hemû mîran derket. Bi vî awayî feleka wî demeke dirêj jê re bext û yar ma û bi serbixwetiyeke temam, tam 50 salan mîrektî bi rê ve bir.

Piştire, di sala 993'yê koçî (1585'ê z) de, di riya sitandina Tebrîzê de, ji aliyê Qizilbaşan ve li Sadabadê hat kuştin. Salekê piştî vê tarîxê, bi alîkariya Ce'fer Paşa yê Mîrêmîranê Tebrîzê, grûbek kesên ji leşkerê Osmanî yê serkevtî yê di bin fermaneriya Ferhad Paşa yê Wezîr de, hestiyên wî derxistin û anîn Xoşeba ciyê merkeza mîrektiya wî û li Medreseya 'İlmê* ya ji aliyê wî bi xwe ve hatibû çêkirin, veşartin. Sê zarokên kur li pey Hesên Beg man: Îwaz Beg, Şêr Beg û Şêxî Beg.

Ji wan, ji Îwaz Beg re, hê di dema saxiya babê wî de bi mercê ku vê ji Qizilbaşan bistine û kelekê jî li wir ava bike, bi riya ocaktî û weke mulkiyeta îkta'î, rêvebiriya hukumeta Makû ya girêdayê Nahciwanê jê re hatibû dayîn.** Bi vî awayî, piştî 20 salan mayîna li wir, sewdayê tolevê kirina herdu kurmamen xwe Hemze Beg û Qubad ket serî û di dawiya sala 1002'yê koçî (1594'ê z) de, bi Xidir Paşa yê Mîrêmîranê Tebrîzê re çû şerê Şêx Heyder, lê wek li jorê jî derbas bû, ew bi mirovên xwe yê pê re ji aliyê Şêx Heyder ve di şer de hatin kuştin. Li ser vê, hukumeta Sancaqa Makûyê, eynî weke dema di bin rêvebiriya Îwaz Beg de, li gor fermanek Sultan Mihemmed Xan, ji kurê wî Mistefa Beg re hat dan. Mistefa Beg, niha jî li ser rêvebiriya kar û barên li wir e. Kurekî Mistefa Beg yê navê wî 'Elî Beg jî, wekî sancaq, demek li ser wezîfeya rêvebiriya kar û barên hukumeta Ordubadê ya girêdayê Nahciwanê ma.

Li milekî din jî, bi saya gihîştina Hesên Beg bi seviye û paya qedirbilindî û bi nav û dengiyê, piraniya kurmamen wî û bi gelek serok û giregirên Eşîreta Mehmûdî ve, gihîştin rutbe û meqamên bilind ên rêvebiriyê. Gund û mezrayên zengîn ên ji destên Qizilbaşan wilayeta Azerbaycan û Êrmenîstanê hatin sitandin, bi riya mulkiyeta îkta'î re ji serok û giregirên Eşîreta Mehmûdî re hatin dan. Bêguman, Hesên Beg, mirovekî xwedî taybetmendiyên rêvebirinî, sergiran, siyasetzan û begekî dadmend bû. Xelkê û civakên gel jê hez dikirin, eşîret û qebîleyan xwe bi wî radigirtin. Bi kurtî, hişyarekî wisan bû ku di dinê de bê emsal bû. Roja ku hatibû ber fermana Osmanîyan heta roja çavên xwe li vê dinya ronî dan hev, çî karên ji Dewleta Osmanî û sultanen re kiribûn: şer, mêranî, azayetî û çî kirinên ji aliyê wî, zarokên wî û eşîreta wî, tevan di qismên

* Di wergera Soranî û Farişiya wê de navê medresê tune, tenê dibêjin: "Di medreseyeke ku ji aliyê wî ve hatibû çêkirin de, hat veşartin." -Z. A.

**Ew kêmasî, yan em bêjin şaşiyên di wergera Soranî de hene, yek ji wan bi awakî zelal di vê hevoka han de tê dîtin. Di wergera Soranî de wiha dibêje: "Di dema babê wî de li ser sozdana Osmanîyan Navçeya Makûyê ya li ser Nahciwanê ji destê Qizilbaşan rizgar kir û keleyek tê de ava kir û bi mulkiyet jê re hat dan." Lê di Farişî û wergera wê ya Tirkî de dibêje: Ev, bi mercê ku ji Qizilbaşan bistine û keleyekê tê de ava bike bi riya ocaktî û weke mulkiyeta îkta'î jê re tê dan. -Z. A.

cûda cûda de bi îzahetên zelal û fireh di defterekê de berhev kiribûn û dabûn ciltkirin. Ev deftera han bi mîrêmîran, defterdaran, qaziyê Wanê û mîrên Kurdan ên din dabû muhurkirin. Piştî, ji bo tesdîqa vê defterê serî li serdarên mezin û mûşîran dabû. Di dawiyê de, şandibû ber pêşkên serderê rehetî Sultan Murad Xan û serrûpela vê defterê bi tuxra Sultan dabû xemilandin. Ev deftera han di destê wî de bû belgeyek girîng; dema ku daxwaz an armançek wî hebûya, ev defter bikar dianî. Kesên li hember wî rikoyî bûn, ên li dijî wî radiwestan, di meclis û diwanan de delîlên wan bi vê defterê pûç dikir û bi vî awayî wekî 'Esayê Mûsa bikar dianî.

Heçî Şêr Begê kurê Hesên Beg e, babê wî di saxiya xwe de, dema ku kurê wî Îwaz Beg kar û barên Sancaqa Makûyê dimeşand, ji bo xatirê wî ji hukumeta Xoşabê û Mîrektiya Mehmûdî dest kêşabû. Di eslê xwe de ev Şêr Begê han, kesekî dilpak, sofî û meyla wî bi ser kesên zana û îbadetkar ve bû. Wextê xwe bi zana, kesên ehlê xwediyên fezîlet û şexsên tesewwufê re derbas dikir. Di dawiyê de çû Mala Xwedê û bû hacî jî. Niha jî ji feqîr, jar û derwêşan re sedeqe dide, qenciyê bi mirovên îbadetkar û zanayan dike. Ev rewşa han bû sebeb ku hemû xelk ji niyeta wî ya pak û rêveberiya wî dilxweş bin. Niha, 12 sal di ser hatina wî ya ser wezifeya Mîrektiya Hoşebê, Eşîreta Mehmûdî û giregirên li wan deran re derbas bûye.⁴²⁹

BEŞA ŞEŞAN

DI DERHEQÊ BEGÊN DINBILIYAN DE YE

Ji nivîsên riwayetmendên xwedî gotinên bi bîr û bawer tînan zanîn ku, eslê Mîrên Dinbilyan diçe digihîje mirovekî navê wî Îsa⁴³⁰ yê ji Erebên bedewî yê Şamê. Li gor riwayetek din jî, ew bi xwe ji xelkê Cezîra Omer e û piştî koçî Azerbaycanê kiriye; sultanên berê⁴³¹ nahiya Sekmenabadê ya girêdayê Xoyê, wekî ocax dane wî. Ew jî li wir bicî bûye û nav û dengê wî roj bi roj belav bûye, ji eşîret û qebîleyan civatek mezin ji xelkê li derûdora wî berhev bûne.

Li milekî din, di destpêkê de mîr û eşîretên Dinbilî girêdayî dîne batînî yê Êzîdîtî bûne, piştî mîrekî wan ê bi navê Îsabegî tê naskirin, bi hinek qebîleyên wan ên din re vegeyirane ser rîya Ehlê Sunnetê û Mezhebê Cemaetê. Lê, li wir hê hinek kes hene ku li ser bîr û baweriya xwe ya berê rikoyî ne. Lêbelê riwayeta herî rast ev e ku, Eşîreta Dinbilî ji wilayeta Boxtan hatine û di nav Kurdan de bi navê Dinbilyên Boxtan hatine binavkirin. Di dema Tirkmenên Aqqoyunî de yekî navê wî Şêx Ehmed Beg⁴³² ê ji zarokên Îsa Beg, gihîşt rutbe û payeyên bilind.⁴³³ Aqqoyuniyan, hukumeta Bayê û qismekî erdê ku ji wilayeta Hekkariyê îstîla kiribûn, dan wî. Bi vî awayî rêvebirîya kar û barên hukumeta Bayê ket destê Eşîreta Dinbilî. Dema ku Şêx Ehmed koçê dawiyê kir, du kur li pey man û navên wan Şêx Îbrahîm⁴³⁴ û Şêx Behlûl bû.

Şêx Behlûl

Piştî mirina babê xwe, li ser wesiyeta wî li ser textê mîrekiyê rûnişt⁴³⁵ û demekê kar û barên mîrekiyê meşand. Piştre, dema ku ‘ecelê wî yê çar û neçar hat, ber bicîhana din ve bar kir. Heft zarokên kur li pey man û navên wan Cimşîd Beg,⁴³⁶ Mihemmed Beg, Xaliqvêrdî Beg, Hacî Beg, Ehmed Beg, Îsmail Beg û Ce’fer Beg bûn.

Hacî Begê Kurê Şêx Behlûl Beg

Peywendiyek wî ya kevin û dilsoziyek wî ya zêde bi Seraya Şah Tehmasb re hebû. Şah, ew girtibû bin parastina çeng û baskên şewqet û evîniya xwe ya bilind û bîr û baweriyek zêde pê dianî. Ji ber vê, herêma Xoyê jî kir ser Sekmenabad û herdukan bi hev re kir eyaletek serbixwe û xist bin rêvebiriya wî, ji bilî vê, unwana “Hacî Sultan” jî jê re da. Ji derveyî van, parêzgeriya sînorên Wanê, parastina kele û kewşênên din cardin siparte wî.

Vê rewşa han, Kurdên ku di temamê jiyana xwe de wekî serhilder û dêwan di çiya û deştan de dijiyan, ne di xewnên xwe yên şevan de û ne jî di xem û xeyalên xwe yên salan de dîtibûn, serbest kir û riya mecala çûn û hatina bajarê Xoyê li ber wan vekir. Her yekî ji wan xwe yek ji wan mêrxasên Îranê yên kevin, Guhderz, Gîw û Sam Nerîman dihesibandin û wiha digotin: “Tenê ji ber mêranî û şervaniya me ye ku Şah Tehmasb em li hemberî êrişên leşkerê Rûmê daçikandine.” Weke vê gelek gotin û pesnên din ku dihatin gotin, tev jî belgeyên danebinçengî û kibriyên bêhed û bêsinor bûn.

Şîr:

“Kurdekî wenda kiriye kerê xwe li Ke’beyî
Û li wan deran qîriye, geraye û bazdayî
Xwe hesibandiye di çol û beriyan de
Heyîrî maye di wendabûna kerê xwe de
Ev gotin gotine bi bazdayî ji xwe bi xwe re
Ji nişka ve dibîne vaye ker tê ji pey re
Gotiye bi berken: yan wenda bû Ke’be ji holê
Yan jî bazdana min bû li berrî û çolê
Eger min baz nedaya bi vî tewn û awayî
Dê ker wenda bûya, bar bimaya ser milê min wek belayî”

Di nav xelkê de belav e û tê gotin ku, çend kesên ji giregirên van Dinbiliyan, rojekê dikevin dikana helewfiroşekî, li wir têr helewa xwe dixwin û pere nadin xwediyê dikanê, derdikevin ku biçin, xwediyê dikanê perê helewa xwe ji wan dixwaze. Ew jî jê re dibêjin: “Şah ev bajar bi tevî helewa wî daye me.” Piştî, ev gotina wan li nav xelkê belav dibe û dibe bi nav û deng, li her ciyê bajêr bi Tirkî “helva bizim, şehir bizim” (bajar ê me, helew a me) dibe darb-i mesel.

Cardin di derheqê vê civaka han de tê gotin ku: Revdek ji Musulmanên Dinbilî, rojê iniyê ji bo guhdariya xutbê diçin mizgefta Xoyê; xetîb, li gor rêza Mezhebê Îmamê Şîî dest bi xwendina navê 12 îmanman dike. Li ser vê, di cî de Dinbilî dev ji guhdariya xutbê berdidin û wiha dibêjin; “Bêguman tiştêk bi xetîb hatiye, navê Hacı Beg û birayên wî yên din naxwîne lê navê Ce’fer Begê birayê wî yê biçûk dixwîne. Madem ew navê Hacı Beg û birayên wî yên din nake nav xutba iniyê, wê çaxê em jî nayên nimêja iniyê.”

Belê, li ser van insanên sade û birêz de gelek çîrok û metelok tên gotin, lê em wan li vir dirêj nakin. Bi kurtî hê demek kurt bi ser rêvebiriya Hacı Beg a li ser Xoyê de derbas bûbû, ji ber xwîndariya kevin a di navbera wan de, çend caran êrîşî ser Eşîreta Mehmûdî kirin. Lê çi heye, weke dema behsa Eşîreta Mehmûdî hat kirin jî hat gotin, di van êrîşan de nekarîbûn zerar û ziyânê bigihînin dijminê xwe. Di dawiyê de, bi handana Hesên Begê Mehmûdî û Xan Mihemmed Beg, Îskender Paşa êrîşek bir Xoyê ser Hacı Beg û ew bi hejmarek gelek zêde Dinbiliyan re kuşt. Dema ku Hacı Beg mir, kurekî temenê wî biçûk li pey ma.

Ehmed Begê Kurê Behlûl Beg

Dîwana Şah Tehmasb, di destpêkê de rêvebiriya kar û barên nahiya Sekmenabadê sipartibû wî. Lê, Eşîreta Dinbilî di navbera tagirtina Rûm û Qizilbaşan de dudilî kirin û ketin ber çarçoveya gotina Xwedayê mezin a “Ew, di wê navê re bê qerar bûn”. Bi van helwestên xwe yên weswese û dudilî, Şah Tehmasb ji xwe silikandin û ew han dan ku li dijî prensîbên sêdaqet û wefadariya xwe bimeşe. Vê rewşa han heta dema Sultan Suleyman Xan ji sefera Nahciwanê vegeriya welatê xwe, domand. Şah Tehmasb, hersê birayan; Ehmed Beg, Îsmail Beg û Ce’fer Beg, bi hinek fermanderên Qizilbaşan re şand aliyê Erdehanê û ji wan fermanderên bi wan re got ku: “Filan rojê wan beg û kesên ji Eşîreta Dinbilî yên bi we re ne bikujin, ez ê jî eynî rojê yên di bin fermanderiya min de ne bikujim.”

Dema ku roja tespîtîkirî hat, fermanderên Qizilbaşan li Erdehanê hersê birayan bi 400 kesên ji Eşîreta Dinbilî ve kuştin. Şah bi xwe jî, eynî

wê roja hatibû tespîtîkirin, ji wê yekîneya parêzgerî ya ji wê eşîretê pêk hatibû, 20-30 kes dan kuştin. Di vê navê re, firset ket destê Mensur Begê kurê Mihemmed Beg ku ji Erdehan baz bide û biçê Stenbolê û xwe bavêje ber serderê Sultan; li ser vê, Sultan destê xwe yê rehmê bi ser de anî û parêzgeriya çeng û baskên xwe bi ser de veda.

Mensur Begê Kurê Mihemmed Begê Kurê Behlûl Beg⁴³⁷

Sultan, ji vî mirî re ji welatê Osmanî nahiya Kotor Deresî (Geliyê Kotorê) û nahiya Bergêriyê wekî sancaq dayê. Li ser vê, ew kesên ji Eşîreta Dinbilî sax mabûn li derûdora wî berhev bûn. Wî jî di seranserê jiyana xwe de kar û barên hukumetên li wan deran meşand û serokatiya wan kir. Dema ku mirinê lê gazî kir, du kurên wî hebûn û navên wan Welî Beg û Qiliç Beg bûn.

Welî Begê Kurê Mensur

Piştî mirina babê xwe li ciyê wî rûnişt. Bêguman bi xwe kesekî hêja û xwedî qabiliyetek mezin e. Bi van wêfên xwe dikare bigihîje paye û rutbeyên bilind ên mêr, mêrxasî û camêriyê; di vî warî de kesek ji emsalên wî nikare kapan pê re bavêje. Niha, ku sala 1005^ê koçî (1597^ê z) ye, bi xwe hê rêvebiriya kar û barên nahiya Geliyê Kotorê û nahiya Ebqayê (Ebexe) weke ocax dimeşîne. Ji derveyê vê, nahiya Ūçoqê, dema ku Osmaniyan Nahciwan îstîla kirin, wekî sancaq dan birayê wî Qiliç Beg. Ew jî niha bêyî ku bi kesekî re şer û qirên, kar û barên hukumeta xwe bi serbixwetiyekekê tamam dimeşîne.

Hacı Begê Kurê Hacı Beg

Ev begê han, dema ku babê wî hat kuştin hê du mehî bû. Li gor urf û adetên Kurdan navê babê wî lê hat kirin. Şah Tehmasb, ji xezineya dewletê jê re maaşek girê da û dema ku gihîşt salên xwe yên mêraniyê, ew kir nav parêzgerên xwe yên taybetî û bû yek ji wan zabitên wî yên payebilind. Di dema hedîseyên şehzadeyê Osmanî Bayezîd de, Şah ew wekî Beg tayînî nahiya Ebqayê kir. Li ser vê, li derûdora wî ji Eşîreta Dinbilî civatek pêk hat û 20 salan li wir ser rêvebiriya kar û barên hukumetê ma.

Piştî mirina Şah Îsmailê duduyan, Şah Sultan Mihemmed derket ser textê welatê Îranê. Dema ku Serdar Mistefa Paşa ber bi Çemê Qanhê* ve meşiya, Îraniyan bi grûbek Qizilbaş ên di bin fermanderiya Mîre Xan de,

* Di wergera Tirkî de Çemê Kurayê ye, lê di Farisî û wergera wê ya Soranî de, Çemê Kanhê ye. -Z. A.

bêyî haya wan jê hebe, êrîşî ser baregeha leşkerê Îslamê kirin. Di esnayê vê êrîşa han a bêhay de, Hacî Beg û hinek ji fermanderên Qizilbaşan di Çemê Qanhê de xeniqîn.

Dema ku Nezer Beg îta'et û sedaqeta xwe ji serderê bilind a sultaniyê re pêşkêş kir, ji zarokên Hacî Begê re nahiya Sekmenabadê hatibû dan. Ew niha jî di bin rêvebiriya zarokên wî de ne. Navê kurê Hacî Beg ê mezin jî Hacî Beg e.

Sultan 'Elî Begê Kurê Cimşîd Begê Kurê Behlûl Beg

Dema ku Şah Tehmasb helwestê xwe li hember Eşîreta Dinbilî guherand, di cî de fermana kuştina tevan derxist. Wê çaxê Sultan 'Elî Beg di nav zabitên rutbe bilind ên parêzgeriya Şahîtiyê de bû û ji bo wezîfeya berhevkirina perên dewletê, li Eyaleta Îsfahanê bû. Hê tenê qasê 100 tumanan berhev kiribû ku, xebera qetlî'ama bira û kurmamên xwe û giregirên Eşîreta Dinbilî seh kir. Li ser vê, wan perên berhev kiribûn jî girt ba xwe û rizgariya xwe di bazdana bi aliyê Wanê de dît. Li wir, demekê xwe di nav Eşîreta Dinbilî de veşart.

Piştî, dema ku Şah Tehmasb ji bo Eşîreta Dinbilî efû derxist û çavên xwe li bûyerên tehl û nexweş ên borî girt, 'Elî Beg di cî de ew 100 tuman perên dewletê yê berhev kiribûn jî girt ser xwe û çû Seraya Îranê. Bi vî awayî ji nû de îta'et û wefadariya xwe ji Şah re pêşkêş kir. Şah jî ew girt bin parêzgeriya çeng û baskên xwe û careke din ji nû ve wekî berê şand nav zabitên rutbe bilind. Piştî ku qasek bi vî awayî derbas bû, dema ku xebera mirina Hacî Beg gihîşt Şah Sultan Mihemmed, Şah, Mîrektiya Dinbilî da destê Sultan 'Elî Beg û ferman da ku nahiya Suleymanserayê û nivê Ebqayê bêxin ser hev û têkin bin rêvebiriya wî.

Sultan 'Elî Beg, demek kurt li ser rêvebiriya kar û barên mîrektiyê ma; lê ji ber sebebê bûyerên wê çaxê û tehrîb û wêraniyên şer û qirênên car û caran, vî welatî ber û berhem neda. Ji ber vê, Sultan 'Elî Beg, rojên xwe li nahiya Şîrûrê di nav tengasî û tunetiyê de derbas kir û bi maaşê ji bacên Şîrûr û Dereyê Alkîsê (Geliyê Alkîs) yê girêdayên Nahciwanê jê re hatibûn pêşkêşkirin, jiyana xwe didomand. Vê rewşa han heta çû rehma Xwedê ji bi vî awayî dewam kir. Sê kur li pey wî man û navên wan Nezer Beg, Qiliç Beg û Hesên Beg bûn.

Nezer Begê Kurê Sultan 'Elî

Piştî mirina babê wî, Şah Sultan Mihemmed Mîrektiya Dinbilî da destê wî. Ev rewşa han heta Osmaniyan Êrîwan sitandin û Wezîr Sînan Paşa bû muhafîzê wan ciyan, bi vî awayî ma. Piştî, Nezer Beg, bi hinek

fermänderên ji Eşîreta Remlû, El-Bawtî, Çemîşgezêk û Sađlû, ku berê li Çukursa'adê rûdiniştin, bi alîkarî û navbiriya Caxaloxlu Sınan Paşa di cî de çûn Erzirûmê ba Serdar Ferhad Paşa û li wir girêdan û wefadariya xwe ji Dewleta Osmanî re pêşkêş kirin. Dewleta Osmanî jî, ji bo vê rewşê û helwestê, ew xelat û perû kirin û li ser esasê berê herêma Çaldiran, Suleymanseray û Sekmenabadê dan destê Nezer Beg û birayê wî Qiliç Beg.

Nahiya Sekmenabadê, hem di dema Şah Tehmasb de û hem jî piştî wî di dema rehmetî Sultan Muradê sisiyan de, li gor fermana wî, ji bo ku Sancaqa Bergêriyê jî kiribûn ser, bi riya mulkiyeta îkta'a re di bin teserruf û rêvebiriya Mensur Beg de bûn. Mensur Beg, di dana van ciyan ji Nezer Beg re texsîratî kir û gevizand. Nezer Beg, bi wasiteya Serdar Ferhad Paşa, ji bo cîbicîkirina fermana berê, fermanek din da derxistin. Ji ber ku Nezer Beg, dema ku girêdanî û wefadariya xwe ji textê saltanata Osmanî re da diyar kirin, şert û merc çî dibin bila bibin, mercê paş de dayîna nahiya Sekmenabadê ya wilayeta bab û bapîrên xwe dabû pêşiya Sınan Paşa û di vî warî de belêniya sedî sed jê sitandibû. Ji ber vê, li ser paş de sitandina vî ciyê, bikaranîna çek û hêz rikoyî bû. Bi vî awayî, xerabiyên xwe dan pêş; di navbera herdu milan de agirê fitne û fesadiyê geş bû, ew kerb û kîna di navbera Eşîreta Mehmûdî û Eşîreta Dinbilî de ya veşartî, cardin ji nû de ket bizav û gerê. Piştî rewş gihîşt dereceyek wisan ku êdî li hember hevûdu dest bavêjin çekan û şûran li hev bikêşin. Li ser vê, herdu milan jî eşîret û kesên tagirên xwe berhev kirin û dest bi şerekî gûrr û şewat kirin. Di netîceyê de Nezer Beg bi xwe, birayê wî Huseyîn Beg û 80 kes ji Dinbiliyan bûn qurbanên van şeran.

Qiliç Begê Kurê Sultan 'Elî

Ev mîrê han, piştî kuştina birayên xwe, bi mîr û giregirên Eşîreta Dinbilî re, ji bo vekolîna vê bûyera han çûn Erzirûmê ba Serdar Ferhad Paşa û jê daxwaz kirin ku ew kesên sebebê rûdana vê bûyera han in, divê bêne kifşkirin û cezakirin. Li ser vê, Serdar ferman da ku Mensur Beg û giregirên Eşîreta Mehmûdî yê din ku bûne sebebê vê fitne û fesadiya han bêne anîn. Meclîs berhev bû -nivîskarê van rêzên han jî di vê meclîsê de bû- û dest bi vekolînê kir. Di netîceya vekolîn û lêkolînê de zelal bû ku, sebebê derketina vê fitne û fesadiya di navbera van herdu aliyên de, hebûna du fermanên sedî sed li ziddên hev ku ji aliyê Serdar bi xwe ve hatibû derxistin; ev hem ji bo dozdar û hem jî ji bo dozlêkirî bûn û ji aliyê herdu milan ve jî li wan fermanan xwedî dihat derketin.

Şîr:

“Kesê qîma xwe bîne bi qeneêt
Di temamê jiyana xwe de dibe serkevt
Kesê jîna xwe bidomîne bi hesretan
Dawiyê de dikeve paya gêş û derwêşan”

Li ser vê, Serdar mecbûr ma xwe kerr bike û dev ji cîbicîkirina dadmendiyê berde û li gor gotina: “Tiştê çûyî, çûye, dadgeha herî baş lihevhatin e.” hereket kir. Serdar, bi vê helwestê gihîşt armanca xwe ya di derheqê herdukan de jî difikirî. Bi vî awayî, biryarek derket ku, Mensur Beg dev ji nahiya Sekmenabadê berde û ew ji Hacî Begê neviyê Hacî Beg ê kevin re bê dan û Sancaqa Çaldiranê jî bi mercê dev jê berdana hemû dijminatî û dozan, ji Qiliç Beg re bê dan. Eşîreta Dinbilî, mecbûr ma tev van êş û eleman bikêşe ruhê xwe û vê aşîtiya han qebûl bike û vegere ciyê xwe yê berê.⁴³⁸

BEŞA HEFTAN

DI DERHEQÊ BEGÊN ZERZAYÊ DE YE

.....

BEŞA HEŞTAN

DI DERHEQÊ BEGÊN ISTUNÊ DE YE

.....

BEŞA NEHAN

DI DERHEQÊ BEGÊN DASNÎ DE YE

.....

BEŞA DEHAN

DI DERHEQÊ BEGÊN KELHURÊ DE YE⁴³⁹

-Ev jî ji sê şaxan pêk tên-

Nesla van diçe digihîje Guhderzê kurê Keyo. Keyo, di dema Qiralên Keyaniyan de waliyê bajarê Babîlê bû. Babîl, ew bajar e ku piştê bi navê Kufe tê nasîn. Kurekî Keyo yê navê wî Ruham hebû. Piştê Ruham bû fermanderê leşkerekî mezin û ji aliyê qiralê Keyanî Behmen ve wezifeya meşa ser Şam, Quds û Misrê jê re hat sipartin. Ew jî çû ew der sitand, şewitand û wêran kir, qetlî'am û xwînrijiyek mezin kir nav Benîsraîlan. Ev qetlî'ama han bi awa û çeşnek wisan bûye ku, tê gotin li ber xwîna kuştî û birîndaran di bajêr de aş hatine gerandin. Ji ber vê, dîroknivîsan navê wî danîne Buxtunnasr (Bextu'l-nnesr).⁴⁴⁰ Piştê bi xwe bûye ferman-rewayê seranserê welat. Ji wê rojê pê ve zarokên wî û nesla wî di welatê wî de hukum dimeşînin û ji eşîreta wan re jî Goran tê gotin.⁴⁴¹

ŞAXÊ YEKAN

DI DERHEQÊ BEGÊN PILINGAN DE YE

Ji vê malbatê çar hukumdar bi nav û deng bûne. Yekemînê wan Keybullah Beg e. Bi xwe kesekî dîndar, sofî û xwedî fezîlet bûye. Ew kele û bajarên vê malbata han hakîmiyeta xwe li ser meşandine ev in: Dêwdiz, Nûdiz, Dizman, Kiwahê Kûr, Mûr, Kelane, Nişûr û Merawîdimen in.

Keybullah Beg, di destpêkê de li ber Sultan Şah Îsmail situ tewandiye. Piştî mirina wî kurê wî li ciyê wî rûniştiye.

Mihemmed Begê Kurê Xeybullah Beg

Li ciyê babê xwe rûnişt. Ji aliyê Dîwana Şah Tehmasb ve wilayeta bab û bapîrên wî jê re hat dan. Bi xwe kesekî bi fezîlet, dadmend bûye; xwediyê exlaxekî baş û qencîxwazekî mezin bûye. Ji kesên zana û xwedî fezîlet gelekî hez kiriye û daîma ew parastine. Li Pilingan medreseyek û mizgeftek daye çêkirin. Bi xuşka Şah Tehmasb re zewicî û xwe bi şerefa xizmatiya wî payedar kir. Bi vî awayî demekê micala rêvebiriya welat a serbixwe jê re li hev hat. Çar zarokên wî yên kur hebûn û navên wan Mîr Îskender, Mîr Suleyman, Sultan Muzaffer û Cimşîd Beg bûn. Di saxiya xwe de mîrekiya xwe di navbera herçar kurên xwe de parve kir. Kurê xwe Mîr Îskender kir qaymeqam û cînişînê xwe.

Emîr Îskender

Piştî mirina babê xwe çû Qezwîn û ket bin xizmeta Şah Tehmasb. Di nûkirina beraeta welatê ji bab û bapîrên wî jê re mayî de bi ser ket. Di dema Şah Îsmail de ji xwe bi xizmeta wî serfiraz û serbilind kir, bîr û bawerî û evîna wî qazanc kir. Jê re, rêvebiriya kar û barên hukumeta Pilingan hat dan û bi dilekî bê xem, bê kul û mirazhasilî vegeriya navenda xwe. Piştî 20 sal rêvebiriya kar û barên welat, mirinê dest avêt pêsîra wî.

Şî'r:

“Bawer neke bi vê behra pêlên wê radibin, bawerî
Ji ber ku, nekiriye wê di xwarina însanan de texsîrî”

Piştî mirina Îskender, Solax Huseyîn Tekelû yê ji aliyê Şah Îsmâil ve tayînê walîtiya Dînewerê hatibû kirin, êrişî Kela Pilingan kir û gelek bi astengî û zehmetî ew xist destê xwe. Ji ber qewî û asêtiya wê, tu wextê sitandina wê bi hêz û darê zorê nedihat hiş û bîra kesekî. Li ser vê dagir-kirinê, tirs û dudilî ket hindurê Huseyîn Begê birayê Îskender. Ji ber vê, xwe avêt bin xizmeta Mehmed Paşayê kurê Şemsî Paşa yê Mîrêmîranê Şehrezolê.

Piştî mirina Şah Îsmâil, li Îranê di navbera beg û fermanderên Qizilbaşan de şer û qirên derketin. Ji her serî îhtîrasek peyda bû û dengê derdiket; Welîxan Tekelû yê waliyê Hemedanê, Solax Huseyîn ji ortê rakir. “Solax Huseyîn, kurê yek ji wan xizmetkarên wî bû û sebebê kuştina wî ji aliyê Welîxan ve, li hember hinek hereketên Welîxan ên ku berê qewimî bûn, serî netewandibû.”⁴⁴² Belê, tam di germiya van bûyeran de, leşkerê Şehrezolê ji firsêtê îstîfade kir û meşîya ser Pilingan û kele ji destê Tekelûyan sitand. Lê, ji ber ku tu warisên vî welatê han tunebûn, Dîwana Al-i Osmanî ew kir nav welatê bin rêvebiriya xwe. Niha jî wekî sancaq ji biyaniyan re tê dan.

ŞAXÊ DUDUYAN

DI DERHEQÊ BEGÊN DERETENGÊ DE YE

Ev wilayeta han, demên berê⁴⁴³ bi navê Hilwanê hatiye naskirin. Fermanrewayên vî welatê han ên navên wan ketine ber destê nivîskarê van rêzên han, ev in:

Sohrab Beg

Ev begê han, mêr û mêrxasekî wisan bûye ku pesn û pesindariya wî ne karê hiş û aqilan e. Navçeyên ku fermanrewatiya xwe li ser dimeşand jî Pawe, Baske, Alanî, Qel'ayê Zincîr, Riwanser, Diwan û Zirmanêkî bûn.* Piştî ku Sohrab Beg çû rehma Xwedê, kurê wî li ciyê wî rûnişt.

Omer Begê kurê Sohrab Beg

Piştî mirina babê xwe li ciyê wî rûnişt. Di destpêka salên desthilatdariya xwe de mirovekî xwînrij, mêrkûj, meyxwir û zordar bû. Piştre, Xwedayê mezin ew anî ser riya rast, kar û barên qenc û kêrhatî pê dan kirin û di temamê kar û barên baş de serkevtinî kir heval û hogirê wî; wî jî, li ber destê Xwedê bi dil û can tobe kir.

Dema ku Sultan Suleyman Xan hat û Bexdada melbenda aşitiyê fetih kir, Omer Beg îta'et û sdaqeta xwe pêşkêşî wî kir. Sultan, bask û çengên rehm û şewqetê bi ser de vedan û bawermendiya xwe pê da diyarkirin û wilayeta bab û bapîrên wî da destan. Vê rewşa han, ew wisan han da ku, di temamê jiyana xwe ya dirêj de, di girêdanî û wefadariya xwe ya bi Sultan re berdewam be. Piştre malavahî ji vê dinyayê xwest û mala xwe ber bi cîhana nemanê ve bar kir.

Şî'r:

“Dixwazî bijî bikarî tu bihejmêrî heta heftan
Dixwazî bimîne li vê cîhanê heta heft hezar salan
Madem ji bo xeniqînêne ev bejnên me
Çi ferq heye di navbera bejinkin û dirêjên me”

* Ev navên han di Farisî û wergera Soranî de weki me nivîsandine ye, di wergera Tirkî de Bawe (Bave), Elanî, Ziwanser (Zivanser) hatine nivîsandin. -Z. A.

Qubad Begê Kurê Omer Beg

Piştî mirina babê xwe, li ser textê mîrekiyê rûnişt. Mirovekî mêrxas û merd e; xwediyê wehekî xweş û bi heybet e, pêşengê xortên ser dema xwe û tekaneyê dewra xwe ye. Kar û barên rêvebirî yên wilayeta ji bab û bapîrên wî jê re mayî, bi awakî serbixwe, bi sergirani, zîrekî û hunermendî dimeşîne. Welatê wî, ji sînorên Dînewerê dest pê dîke û diçe digihîje heta Bexdada melbenda aşîtiyê. Hejmarek bê hed û bê hesab pez û çêringehên wî hene û xwediyê çendîn xezîneyên peran e. Di warê hejmarê zêde alîkarvan û terefgîran de, hê yekî wekî wî nehatiye dîtin.

ŞAXÊ SISIYAN

DI DERHEQÊ BEGÊN MAHÎDEŞTÊ DE YE

Di dema nivîsandina van rêzan de, zanyariyên tu kesî di derheqê rewşa vê wilayeta han de tunebûn. Lê, yên li ser dev û lêvan in û di nav xelkê de tîn gotin, ev in: Merkeza mulkiyeta wan a ji bab û bapîrên wan ve maye û fermanrewatiya xwe li ser meşandine, Mahîdeşt e. Tîlawer⁴⁴⁴ û ew eşîret û qebîleyên din ên ji wan in, eşîret û qebîleyên koçer in. Berî vê tarîxê, rêvebiriya kar û barên wan di navbera Şehbaz û Mensur ên herdu birayan de bi şîrîkatî hatiye meşandin. Di sala 1002'yê koçî (1594'ê z) de, Mensur êrîşî ser Şehbaz kir û ew kuşt, serokatiya hemû eşîret û qebîleyên li wan deran bi awakî serbixwe xist destê xwe. Niha jî li wan deran bi awakî serbixwetî û di nav azadiyê de fermanrewatiya xwe bi rê ve dibe. Ji Şehbaz jî kurekî navê wî Elqas heye û car carina bi mamê xwe re şer û qirên dike.

Li milê din, Mensur misugerî kiriye ku salê 40 hezar serî heywan bide Dîwana Bexdayê. Bi gelemperî bi memûrên Dewleta Osmanî re û bi taybetî jî Mîrêmîranê Bexdayê re peywendiyên wî yên baş hene. Bi xwe xwediyê mîrxasî û cesaretek bê hed û bê hesab e; bi serwet û piraniya mal û xezîneyên xwe ve deng daye. Di vî warî de hê emsalên wî nehatine dîtîn.⁴⁴⁵

BEŞA YANZDEHAN

DI DERHEQÊ BEGÊN BANEYÊ DE YE

Ji nivîsandinên riwayetmendên xwediyê gotinên bi bîr û bawer û ji gotinên kesên bûyer û xeberan neqil dikin tê zanîn ku, Bane, navê wê wilayeta ew mîrên mensubê eşîretên wî bajarî ne. Di eslê xwe de, wilayet ji du kelan û ji nahiyekê pêk hatiye. Yek ji wan Kela Bîrozê û ya din jî Şiwe û nahiyê jî Bane ye.

Wilayeta Baneyê di navbera wilayetên Erdelan, Baban û Mekriyan de ye. Naznavê begê wan "Îxtiyareddîn" e. Sebebê pêvekirina vî naznavî bi wî ve, tê gotin ku bêyî zorlêkirina sultanekî yan hukumdarekî bi rizayê dilê xwe, bi xwe Musulmantî qebûl kirine. Belê, Xwedê ji herkesî zêdetir agahdar e.

Mîrza Begê Kurê Mîr Mihemmed

Bi qasî ku tê zanîn, yekemîn begê vê malbatê Mîrza Begê kurê Mîr Mihemmed Beg e. Demekê li ser textê mîrekiyê ma. Bi xuşka Beyke Begê Mîrê Erdelan re zewicî. Li ser vê, nav û dengê wî belav bû û bi awakî berfireh azadî û serbixwetî bi dest xist. Lê, ji ber sebebê zewaca bi xuşka Beyke Beg re, dan û sitandinên di navbera wî û Sultan 'Elî Begê Xanlîcî* sar bûn û ev sarbûna han, di navbera wan de bû sebebê dijmintiyê, şer û

* Di wergera Tirkî de Gatlıç e û M. 'Elî 'Ewnî Beg jî not ketiye û dibêje: "Di eslê wê de wiha ye." Di kitêba Emîn Zekî Beg, Kurd û Kurdistanê de "Tatlıç" e. Di wergera Soranî û Farisiya wê de wekî me li jorê nivîsandî ye, yanî Xanlîc e. -Z. A.

qirênan. Vê rewşa han Sultan ‘Elî Beg han da ku birayê xwe Qatinmîş Beg di ciyê Mîrza Beg de bike waliyê Baneyê. Li ser vê, Mîrza Beg daxwaza alîkariyê ji Beyke Beg kir. Wî jî ji bo derxistina Qatinmîş Beg ji wilayeta wî û carek din bidestxistina hevsarên rêvebiriya kar û baran, mil da ber û alîkarî dayê. Vê rewşa han heta ku roja mirinê dest avêt pêsira wî bi vî awayî ma. Piştî pênc zarokên kur li pey xwe hiştin û çû rehma Xwedê. Navê zarokên wî jî Budak Beg, Suleyman Beg, Xazî Xan, Mîr Mihemmed û Uxurlu bûn.

Budak Begê Kurê Mîrza Beg

Piştî mirina babê xwe kar û barên welat girt destê xwe û bêyî bi tu kesî re şer û qirên, demekê welat bi vî awayî bi rê ve bir. Piştî derbazbûna çend salan bi vî awayî, herdu birayên wî yên ji dayîkek din Mîr Mihemmed û Uxurlu, pê re ketin şer û qirênan û ew ji wilayetê dûr xistin. Li ser vê, Budak Beg, ji bo ku carekê din bikare vegere wilayeta xwe û hevsarê rêvebirina kar û baran têxe destê xwe, mecbûr ma ji bo daxwaza alîkariyê xwe bavêje Seraya Şah Tehmasb. Lê çî heye, xerakerê tam û xweşiyar û belavkerê civakan, bi yekîneyên xwe yên leşkerî êrîş anîn ser û ew li bajarê Qezwînê ji holê rakirin.

Suleyman Begê Kurê Mîrza Beg

Piştî mirina birayê wî, ji aliyê Dîwana Şah Tehmasb ve Mîrektiya Baneyê ji vî Suleymanî re hat dan. Ji bilî vê, Dîwana Şahîtiyê, mirovê xwe Bulaklî Begê kurê Aydin Akay Zulqadir ê waliyê Meraxeyê ji bo alîkariya Suleyman Beg û carekê din paş de sitandina Mîrektiya Baneyê, wezîfedar kir. Suleyman Beg, li gor fermana Şahîtiyê, bi alîkariya fermanderê navê wî derbas bû, hevsarê rêvebiriya kar û barên hukumeta Baneyê girt destê xwe û li wir nêzîkî 20 salan rêvebirî meşand. Piştî, dev ji vê fermantî û karên wê yên giran berda û da destê Bedir Beg ê him birazî û him jî zavayê wî. Piştî vê, bi carekê xwe siparte îbadet û kar û barên xêratan; du caran bi ziyareta herdu Herêmên pîroz -Xwedê şeref û mezintiya wan zêde bike- serbilind û rûsipî bû. Di çûna xwe ya cara duduyan de, biryar da ku li Medîneya Munewwer bibe cînarê gumbeta efendiyê pêxemberan -selat û selam li ser wî be.

BEŞA DUWANZDEHAN

DI DERHEQÊ BEGÊN GELBAXÎ DE YE⁴⁴⁶

Li gor nivîsandinên riwayetmendên ku bîr û bawerî bi gotinên wan tîn kirin, gotina Gelbaxî bi vî awayî derketiye û geşe sitandiye. Di dema Beyke Beg de û esnayê hevsarê kar û barên hukumetê ketina destê wî, mirovekî navê wî ‘Ebbas Aka yê ji giregirê Eşîreta Ustaclû, ji ber bûyerên tîn serî baz dide û tê xwe davêje ba Beyke Beg. Beyke Beg jî wî digre bin xizmeta xwe. Gelek maharet û qabiliyetên wî yên mêrxasî, gernasî, qedirşinasî û zîrekî yên ku kêr peyda dibin, tîn dîtî û bi van hunermendiyên xwe di nav eşîret û qebileyên Erdelan de nav û deng dide. Li ser vê, Beyke Beg wî bi keça Ilyas Aka yê mezinê eşîretê û serokê Qebîleya Rengerojî re dizewicîne. Ji bo ku li wir bicî bibe jî li nahiya Mîhrebanê* erdekî kaniyek li ser dide wî.

Ji bo ku ev mirovê han Tirk bûye û mereqa wî bi rezvaniyê re hebûye, di erdê xwe de rezekî datîne. Bi xwe di camêrî û di merdiyê de bi nav û deng bûye. Dema ku di nav rezê xwe de bûye, çî kesên tê re derbas bûne, bi zimanê xwe bangî wan kiriye û gotiye: “Gel baxa.”** Ji bo ku Kurdên li wir nenasê zimanê Tirkî bûne, vê gotina Tirkî ji ‘Ebbas Aka re kirine nav. Piştê jî ev gotina han bûye “Gelbaxî” û leqeb ji wî re.

Kurtiya gotinê: Nav û dengê vî ‘Ebbas Akayê han, di bin xizmeta Beyke Begê Şehrezolî yê merkeza fermantiya wî Kela Dalamê û xwediyê

* Merîwan -Z. A.

** Were nav rez. -Z. A.

12 hezar ihtiyatên siwarî, belav bû. Piştî pêkanîna çendîn wezîfe û karên girîng, bilind bû û gihîşt rutbeya muhurdartiyê. Vê rewşa han a nû jî jê re dest da ku, mirovan bişîne nav Eşîreta Ustaclû û xuşkên xwe yên li wir mayî, bide anîn û li ba xwe bicî bike. Piştî, van xuşkên xwe bi hinek kesên ji eşîretên Kurdan re zewicand. Bi xwe jî hê berê bi jineke ji wan eşîretan re zewicî bû. Bi vî awayî bi xelkên bicî re peywendiyên xizmayeti û dostaniyê danî; wan li derûdora civakek gel a bi benên civakî bi hev ve girêdayî, berhev dike. Lê çî heye, kesên fitne û fesad ên dilê wan bi kîn û dexesan dagirtî, di dawiyê de ew bi amadekirina fend û lîstika kuştina Beyke Beg tawanbar dikin.

Li ser vê, dema ku ‘Ebbas Aka bi bûyera tawana lê hatî barkirin dihesse, Yarullah xwarziyê xwe yê ji Qebîleya Rengerojî, zarok û malîyên wî jî digre ba xwe û nivê rojê ji bajarê Dalamê derdikeve. Xelk, xebera banzdana ‘Ebbas Akayê Gelbaxî û Yarullah Akayê Rengerojî digihînin Beyke Beg. Lê, ji bo ku Beyke Beg, mêrxasî û merditiya wan a bêemsal dizane, xwe ji ciyê xwe tev nade û tu kesî jî nade pey wan. Ew jî diçin û li wilayeta Bîlawerê bicî dibin, bi eşîretên Lek, Silêmanî, Madikî û Kelhurî re peywendiyên datînin û benên dostaniyê bi wan re girê didin.

Dema ku Şah Tehmasb derdikeve sefera welatê Ozbekê û dimeşe ser Kela Orgencê, ‘Ebbas Aka û Yarullah Aka jî di nav leşkerê Îranê de û di bin xizmeta Şah de bûn. Di wan şeran de mêr û mêrxasiyên nedîtî radixin ber çav; Fermanrewayê Ozbekê û çend fermanderên leşkerî dîl digrin û tînin huzura Şah. Li ser vê, Şah eleqeyek mezin nişanî wan dide, van kirinên wan dişikirîne û fermana dayîna nahîya Bîlawerê û rêvebirîya kar û barên 12 oymaxan ji wan re derdixe. Li Bîlawerê û herêmên wê, çend salan bi vî awayî rêvebirî didome. Di dawiyê de, dema ku Eşîretên Silêmanî, Barkî, Kelhurî û Remziyarî bi tevayî li derûdora wan dicivin, nav û leqeba Gelbaxî li hemûyan tê kirin.

Bi kurtî, rewşa wan baş bûye û nifûza wan xurt bûye; ev rewşa han a xurt, dibe sebeb ku di navbera wan û Mihemmed Begê Goranî de çend car şer biqewimin. Ev mixrikî û dubendiya di navbera herdu milan de, ancax piştî zewaca Mihemmed Quliyê kurê Yarullah Aka yê herî di riya rast de bûye, bi keça Mihemmed Beg re, dawî pê hat. Piştî vê, ‘Ebbas Aka çû rehma Xwedê.

Şîr:

“Dinya kasek e, felek meyger û ‘ecel mey
Jîndar vedixwin hemû ji wê meclisê mey

Nîne bi tu awayî rizgariya kesekî
Ji vê kaseyê, meyger û meyî”

Dema ku ‘Ebbas Aka çû rehma Xwedê, Yarullah Aka serokatiya gund û eşîretê dîkir. Ji ber vê, biryara xwe ya ji bo pêşniyara ‘Elî Akayê kurê ‘Ebbas Aka ya derketina wî li ser textê mîrektiyê da û bi vî awayî got: ‘Zarokên min pir in, malbata min boş e û gelek jî deyn li ser min hene; ji ber vê, ez nikarim pêwistî û wezîfeyên mîrektiyê bigrim ser xwe.” Yarullah Aka, bi rastî jî bi dewlemendî û boşahiya zarok û destûpeywendên xwe bi nav û deng bûye. Qasî tê gotin, 300 hespên wî yên kehêl û sipehî hebûne.

Yarullah Aka, di vê navê re bêyî sekin ji Beyke Beg re, gelek diyarî û xelatan bi daxwaznameyekê ve pêşkêş dîke û mirina ‘Ebbas Aka jê re dîde diyarkirin û jê hêviya dayîna Mîrektiya Gelbaxî ji ‘Elî Aka re dîke. ‘Elî Aka, piştî bazdana ‘Ebbas Aka wezîfeya muhurdartiya Beyke Beg bi rê ve dîbir. Li ser vê, Beyke Beg ê qencîxwaz, derhal vê daxwaz û hêviyê bicî dîke û ‘Elî Beg dîke mîrê Gelbaxê. Ji ber vê yekê, Beyke Beg, ‘Elî Aka yek ji wan mirovên xwe yê ji aliyê wî ve hatî tayînkirin, dihesiband. Bi vî awayî, ‘Elî Aka li ser rêvebirî û Mîrektiya Eşîreta Gelbaxî fermantiya xwe tesîs kir.....⁴⁴⁷ û eşîretên şerker ên li wan deran li derûdora wî berhev bûn. Piştî, dema ku dewra îstîlaya Nîhawendê ya ji aliyê Sînan Paşa yê..... ji aliyê Dewleta Osmanîde hatî şandin, dest pê kir, di demên dawî de, ‘Elî Begê Gelbaxî yê bi leqeba “‘Elî Gelbaxî” tê naskirin, derhal.....da nîşan. Li ser vê, Sînan Paşa ew şand nahiyên Kerend û Şêxan û bi wî re ji bo pêşkêşkirina serderê bilind ê Sultan Suleyman daxwaznameyek ya di vî warî de hatî nivîsandin, şand. Yarullah Aka ev daxwaznameya han pêşkêşî serderê bilind kir. Piştî, ji aliyê Dîwana Sultan ve, ji ‘Elî Beg re fermana nahiyên Kerend, Seyhan û Çekiran û Keleyên Tifabê, Xirxireyê (Xurxure), Tirezandê û Tepeyê û hinek keleyên din wekî sancaq hatin dan. Tîmarên Erkele, Rengerojan û Sihbanan jî ji Yarullah Beg re hatin dan.

Fermanrewatiya ‘Elî Gelbaxî

Kesên rûpelên serpêhatîyan ronî û zelal dîkin, dîroknivîsên bi bîr û bawer, dibêjin ku: ‘Elî Begê Gelbaxî, bi boşahiya terefdar û destûpêwend, bi dewlemendiya xwe bi nav û deng bûye. Her sal ji Beyke Beg re xelatên mezin û perûyên bi qîmet ên kêmtên dîtin, dişand. Lê çî heye, bi xwe di nav helwestek xerab de bûye û dijminê Qubad Begê Fermanrewayê

Derneyê, Derteng, Wehdan* û Zehabê bûye. Sebebê vê dijminatîya han jî ev bûye: ‘Elî Beg, ji mecbûrî her sal di destpêka biharê de bi eşîreta xwe ve bar dikir û diçû wilayeta Kerendê ya di bin fermantiya xwe de. Ev riya wî ya çûn û hatinê di nav nahîya Zehabê ya welatê Qubad Beg re derbas bûye. Qubad Beg, ew qebîle û eşîretên di nav welatê wî re derbas dibûn, mecbûr dikir ku hinek xelat û heq bidinê. Ev heq jî heqê av, çêre û alifên heywanan dihat binavkirin. Di destê Gelbaxîyan de jî, ji ber sebebê re‘yatiya wan, fermanek sultaniyê hebû û ev re‘yatiya wan jî ji ber sebebê xizmeta wan ji wezîfedarên dewletê û mîrêmîran re bû û ji ber vê jî ew bacên adetî yên ji eşîretên koçer dihatin sitandin, ew bi vê fermanê jê hatibûn azadkirin. Ew jî bi piştgirêdana sêdaqeta vê fermanê di nedana vê baca han de rikoyî bûn û ji ber vê jî serî li ber Qubad Beg neditewandin. Li ser vê, her sal du car, wextê çûn û vegeerên bihar û payîzan, di navbera wan de şer derdiket. Ev rewşa han heta roja mirinê dest avêt pêsîra ‘Elî Beg, bi vî awayî dewam kir.

Dema ku ‘Elî Beg çû heqîya xwe, du zarokên wî hebûn, Heyder Beg û Keh Beg. Piştî mirina babê wan, birayê mezin li ciyê wî rûnişt.

Di eynî salê de Yarullah Aka jî mir. Ew tenê xwediyê tîmarekê bû û salên wî gihîştibûn sedî. Sê zarokên wî yên kur û eşîretek wî ya ji 500 malan pêkhatî hebû.

Mihemmed Qulî Esad** û Şah Weys

Bi kurtî, dema ku mirinê pêsîra ‘Elî Beg û Yarullah Aka girt, Mihemmed Quliyê kurê Yarullah Aka, ket rê û çû xwe avêt Bab-i Alî û fermanek ji bo dana sancaqa navê wê derbas bû ji Heyder Begê kurê ‘Elî Beg re û tîmara navê wê derbas bû jî ji xwe re bi dest xist. Mihemmed Beg, li wir li ba şehsiyetên dewletê qedir û siyanet dît û ji ber vê yekê, ji bo berhevkirina malên xezîneya sultaniyê çend caran hat wezîfedarkirin û ev karê han bi awakî gelek baş pêk anî.....⁴⁴⁸ Kurekî Heyder Beg ê navê wî Surxab û salên wî bi ser xortîniyê ketibûn, hebû..... Du xalên Surxab Begê kurê Heyder Begê Gelbaxî ji aliyê Stenbolê ve hatin bangkirin. Navê yekî ji wan Muhubeddîn bû. Heyder Beg, li ser navê xwe mirovek şand balê û pêşniyara hatina nav Eşîreta Gelbaxî lê kir..... Piştî vegera Surxab Beg, Muhubeddîn ji bo kefaretê sonda xwe ya neketina nav eşîretê, sê

* Ev nav di Farsiya wê de "Sedan" e. Di wergera Soranî de navê van herçar ciyan jî derbas nabin. -Z. A.

** Di wergera Soranî de dibêje: Sê kurên wî hebûn û navê wan Mihemmed Qulî, Esad û Şah Weys bûn. Di wergera Tirkî û Farsiya wê de jî dibêjin sê kurên wî hebûne, lê navên Mihemmed Qulî û Esad wekî yek nav hatine nivîsandin; yanî Mihemmed Qulî Esad nivîsandine. -Z. A.

rojan rojî girt û çû ket nav eşîretê..... Dema ku xeberên vê bûyerê ber guhê Heyder Beg ketin; Surxab Beg bangî ba xwe kir û wiha jê re got: “Vî Muhubeddînê bêmeymenet da ser sonda xwe û bêwefatî ji sozên xwe re kir. Ji ber vê, divê tu bi xwe biçî û wî bikûjî.” Li ser vê, di cî de Heyder Beg li hespê xwe siyar bû û ber bi Muhubeddîn ve ket rê. Herdu di rê de rastî hevûdu hatin; Heyder Beg, bê sekin berê tîra xwe ya bi jehir da singê wî û tîrek berdayê, tîr li singê wî ket û ji piştta wî re avêt derê. Bi vî awayî Muhubeddîn ji dinya ronî mala xwe bar kir û ber bi dinya reş û tarî ve koç kir.

Belê, ji wê demê şûn de Surxab Beg di nav eşîretê de qatilê Muhubeddîn hat nasîn û bi vî awayî jî piştî kuştina Muhubeddîn di navbera herdu eşîretan de nexweşî û nerehetî derketin. Heyder Beg û Surxab Beg, leşkerê xwe birin ser Eşîreta Kakê û Surxab Beg, heft xalên xwe bi şêst derban kuştin. Lê çend kesên tivingdar ên ji wê eşîretê, di dema tenêtiya wan herdukan de ji nişka ve êriş birin ser wan û herdu jî bi tivingan kuştin. Vê rewşa han rê da ku esker, eşîreta navê wê derbas bû, talan, yaxme, kavil û wêran bike.

Piştî mirina wan, kar û barên sancaqa navê wê derbas bû, li gor fermanek a ji aliyê Dîwana Mezin ve hatî dayîn, Huseyîn Beg girt destê xwe û bû fermanrewayê li wir ê serbixwe. Lê, Heyder Xanê birayê wî di rêvebiriyê de şîrikatiya wî dikir. Lê çî heye Huseyîn Beg, bi keça Ayal Begê Kelhurî, Begûm re zewicî. Vê xanima han, li gor urf û adetên Kelhuriyan ên bi nav û deng, kar û barên fermanrewatiyê girt destê xwe û bêyî Huseyîn Beg tenê bi serê xwe kar û barên fermantiyê dimeşand. Vê xanima han, ev kar ewqas pêş de biriye ku, hinek mirovan ji bo kuştina Murad Xan Beg han dane. Li ser vê, herdu kurên Murad Xan hatin kuştin: Subhanwêrdî Beg û Huseyîn Beg, bi mildanebera pismamên xwe çûn Bexdayê û gazindên xwe pêşkêşî mîrêmîran kirin. Li ser vê, ji Qubad Begê Fermanrewayê Derneyê re fermana sitandina diyeta babê wî hat dan.

Vê bûyera han, ji bo cîbicîkirina armancên xwe firsetek hêja da destê Qubad Beg û derhal êrişî ser Eşîreta Gelbaxî kir. Fermanrewayê Gelbaxî Huseyîn Beg jî li hember vê êrişa hêvî jê nekirî, mecbûr ma bi eşîreta xwe ve bar bike û biçe Şehrezolê û bikeve bin xizmeta Helo Xan ê Fermanrewayê Erdelan. Heta vê tarîxa han, yanî heta sala 1092'yê koçî (1681ê zayînî)* li wê wilayetê di bin xizmeta Fermanrewayên Erdelan de bû. Zanîn û zanyarî tenê karê Xwedê ye.

* Di vê tarîxa han de şaşiyek heye. -Z. A.

QISMÊ SISIYAN Ê SEFHEYA SISIYAN

DI DERHEQÊ MÎRÊN KURDÊN ÎRANÊ DE YE

-Ev jî çar şax in-

Kesên bûyer û xeberan neqil dikin, dibêjin ku, ev Kurdên Îranê yên herî saf û bihêz, ji sê tebeqeyan pêk tên: Siyamensûrî, Çegnî û Zengene. Di wan serpêhatî û çîrokên bi nav û deng û riwayetên di nav xelkê de yên herî belav tên gotin ku; eslê van diçe digihîje sê birayan. Ev hersê birayên han jî li gor riwayetekê, ji Loristanê û li gor riwayetek din jî ji Erdelan û ji Goran hatine. Piştî ku ji welatê xwe dûr dibin, dikevin bin fermana Fermanrewayên Îranê. Ji wir şûn de felek berê xwe dide wan û ji wan re bext derdikeve, di dereceyê wezîfeyên xwe de dest pê dikin pêş de diçin, bilind dibin û di dawiyê de wezîfeya mîrektiyê bi dest dixin. Li ser vê, ji her milî ve kes û mirov tên û li derûdora wan berhev dibin û piştê jî navê wan li wan kesên li derûdora wan berhev dibin, tê kirin.

Eşîretên Kurd ên Îranê yên din, ku di bin xizmeta mîr û sultanê de ne, ev in: Lek, Zend, Rozbehan, Metîlec, Hasîrî, Şehrezolî, Mezyar, Kelanî, Emînlû, Memeloyî, Kec, Kuranî, Zîktî, Kelegîr, Pazûkî, Wehî, Çemişgezek, 'Erebkîrlû* û yên din. Ji van eşîretan çarên wan; Pazûkî, Çemişgezek, 'Erebkîrlû û Wehî ji berê de mîr û mîrzade ji nav wan derketine û wan bi riya mîratê hukumdartî kirine.

Ji bilî van, 24 qebîle û eşîretên Kurd ên din ên li wilayeta Qerebaxê rûdinin jî hene; hejmara wan a 24'an bûye sebeb ku ew bi navê "Yîrmîdört"* bîn binavkirin û bangkirin. Di dema Şah Tehmasb de, mîrê vê civaka han, yekî navê wî Ehmed Begê Pertal Oxlî*** bûye. Bi xwe her wext bi leşkerê xwe yê hejmara wî nêzikî 30 hezar kesan ve, di rewşên aşîtî û nexweşîyan de tim amadeyê şer bûye û herwext jî li rexê Şah ciyê xwe girtiye.

Li Xorasanê jî eşîretek Kurd heye û jê re Kêl tê gotin. Navê mîrê wan ê dewra Şah Tehmasb de, Şemseddîn Beg bûye.

Li milê din, li Îranê gelek grûb û qebîleyên Kurd ên din ên nenaskirî jî hene, lê behsa wan tevan li vir dê dirêj bikêşe û ciyê me jî dê ji vê re teng be. Ji ber vê, em dev ji neqla behsa wan berdidin. Hemd û sipas ji wî Xwedayê parêzgeriya me dike, dikin.

* Navên van eşîretan, ji bo ku wekhevîyek di navbera Farisî û wergera wê ya Soranî de hebû, me li gor wan nivîsand. Di Wergera Tirkî de hinek cihê ne. -Z. A.

** Yanî bi Kurdî "bîst û çar". -Z. A.

*** Di wergera Tirkî de Ogal e. -Z. A.

ŞAXÊ YEKAN

DI DERHEQÊ BEGÊN SIYAMENSÛRÊ DE YE

Di sala 960^ê koçî (1553'yê z) de, Şah Tehmasb, mîrzadeyekî ji wan eşîretan ê navê wî Xelîl Beg girt ba xwe û ji bo rêvebiriya kar û barên dinê di seraya xwe de perwerde kir. Di netîceyê de ji Xelîl Beg re naznavê "Xan"tiyê hat dan û navê wî bû Xelîl Xan û jê re Mîrêmîrîtiya hemû Kurdên Îranê hat dan. Ji bilî rêvebiriya eşîreta xwe Siyahmensûr û Kurdên ji berê de xwediyên mîrektiyên xwe, meşandina kar û barên wan 24 qebîle û eşîretên din jî girt destê xwe. Ji wan re Sultaniyye, Zencan, Ebher û Zêrrînkemer û çend nahiyên di navbera Azerbaycan û Iraqê de jî hat dan. Jê re bi sê hezar siwarên Kurdan ve fermana mayîna di navbera Qezwîn û Tebrîzê de û bi wasîteya van siwaran parêzgeriya sînor û navçeyên li wan deran ên girîng hat sipartin. Xelîl Xan, vê wezîfeya han bi awakî herî baş pêk anî; nav û dengê wî belav bû û şan û şohreta wî gihîşt hemû ciyî.

Hê di ser vê re çend sal derbas bûbûn ku, li derûdora Xelîl Xan jî Kurdên jêhatî, bikêr û mêrxas civakek mezin pêk hat. Vê rewşa han, zehmetî û firehiya kar û baran bi xwe re anî û rê da ku hevsarê rêvebirî jî destê Xelîl Xan derkeve. Li ser vê, Xelîl Xan mecbûr ma bi eksê hêviyên Şah jê fikir, hereket bike. Çunkî, Kurdan dest bi êrîşan kirin, ajotin ser derûdora xwe û zerar dan tucarên diçûn û dihatin û kesên xwedî kar û bar. Bi vî awayî, ew kesên duçarê van zerar û êrîşan bûn, berhev bûn û gotinên xwe kirin yek û gilî û gazindên xwe pêşkêşî Şah Tehmasb kirin. Vê rewşa han paresûyên Şah situr kirin û hêrsa wî anî, di cî de herêmên di bin fermänderiya Xelîl Xan de ji destê wî sitandin û tenê herêma xwarê wilayeta Iraqê di bin destê wî de hişt. Ji bilî van, ew mecbûr kir ku biçê heresiya sînorên Xorasanê bike.

Bi vî awayî serbilindiya Xelîl Xan ciyê xwe da biçûkbûn û nexweşiyê û rojên wî bi vî awayî derbas bûn. Ji bilî eşîreta wî, ew Kurdên li derûdora wî berhev bûbûn, jê veqetiyên û belav welav bûn. Bi xwe jî tenê bi eşîreta xwe Siyamensûr ve çû ciyê wezîfeya xwe ya nû. Heta roja çavên xwe li vê dinêya ronî dan hev, li wir li ser rêvebiriya karê parêzgeriya sînorên Xorasanê ma.

Piştî wî, li ser fermana Şah Sultan Mihemmed, kurê wî Dewletyar li ciyê wî rûnişt û jê re navnîşana Dewletyar Xan hat dan. Di esnayê îstîlaya

wilayeta Azerbaycanê de ji aliyê Osmaniyan, hukumeta Îranê ji bo paras-tina sînorên Azerbaycanê, Dewletyar Xan fermaner tayîn kir û li gor fermana Şah Sultan Mihemmed, jê re wilayetên Kerşab, Zêrrînkemer, Secas, Zencan, Sorluk, Qeydar, Şebîstan, Enguran, Qencuka Xwarê û Qencuka Jorê hatin sipartin. Ev ciyên han, berî wî hemû di şerên di navbera Kurdan û Qizilbaşan de kaviil û wêran bûbûn. Dewletyar Xan, tevan ji nû ve ava kirin û bi awakî serbixwetiyek tam û di nav azadiyê de, hukmê xwe li van deran domand.

Dewletyar Xan, bêyî sekin çû van nahîye û bajarên; nahîya Kerşabê kir paytextê hukumdartî û navenda hukumeta xwe û kele û bajerekî qahîm û xweşik da avakirin. Vê rewşa han bayê pozbilindî û îxtîrasê kir serî û ji ber vê jî fikra serbixwetî, azadî û serhildanê kir mejiyê xwe. Li ser vê, Şah Sultan Mihemmed dest pê kir li dijî wî êrîşeke mezin û xwînavî amade kir.

Demê ku Dewletyar Xan xeberên vê amadekirina han seh kirin, di serhildan û asêtiyê de hinekî din pêş de çû û bêyî sekin dest pê kir li herêma Enguran û Şebîstanê keleyek mezin da çêkirin. Di vê navê re Şah Sultan Mihemmed, ji bo şikandina serhildan û girtina Dewletyar Xan, di bin fermaneriya Mûrşîd Qulî Xan Şamlûyê kurê Welî Xelîfe de yekîneyek leşkerî ya ji şeş hezar siwariyan pêkhatî şand ser. Ev yekîneya han çawan gihîşt wî welatî, fermanerê wê Mûrşîd Qulî Xan derûdora kela ku Dewletyar Xan bi mirovên xwe yê mîrxas ve xwe tê de asê kiribû, girt. Lê Dewletyar Xan, şevê jî nişka ve êrîşî ser dijmin kir û ket nav mij û mûrana şerekî giran û xwînavî, mîr û mîrxasî û 'egîtiya heta wê çaxê nehatî dîtin û sehkirin, raxist ber çawan. Di netîceyê de derbeyek mezin li wan xist û ew mexlûb kirin. Li ser vê, Mûrşîd Qulî, bêyî li ser milê xwe bifetile û li pişt xwe binêre, bi grûbek Qizilbaşan ve rizgarî di bazdanê de dît. Dewletyar Xan jî bêyî sekin û eman serî danî ser wan û li pey wan ket. Di netîceyê de gelek mirovên Qulî hatin kuştin, hinek jî wan jî hêsîr ketin. Malên wan, xêvet û giraniya wan hatin talankirin û civaka wan bi tevayî belav welav bû. Heta tê gotin ku -ev gotinên han di nav xelkê de bi nav û deng in- : Dayîka Dewletyar a pîr wê roja giran li hespekî bêzîn siyar dibe û li pey wan dikeve û Xwedê çiqas deng dayê diqî-re û bang dike û dibêje; "Berî hemû tiştî dehulên wan ji wan bistînin, dehulên wan." Li ser vê, mîrxasên Kurdan di cî de derûdora heft yekî-neyên dijmin digrin û dehul û kemerên wan ji wan distînin û wan paşde tînin keleyê. Ev rewşa han wisan dike ku ev 'Ecemên Qizilbaş ji şerm û tîrsa Şah 'Ebbas dev ji çûna welatê xwe berdî. Ji ber vê, ber bi aliyê Geylanê ve diçin û mecbûr dibin xwe bavêjin ba Xan Ehmedê waliyê wir.

Xan Ehmed, penaberiya wan qebûl dike û pêşwaziyek baş jî li wan dike. Lê Şah, çend roj şûn de wan ji Xan Ehmed dixwaze û tevan paş de tîne, li Qezwîn, bi hinek tawanbarên din re îdam dike.

Li milê din, piştî van bûyerên nedîtî û serkevtinên mezin, hewa mezintî, qurebûnî û ji xwe razîtiyê ket dilê Dewletyar Xan. Li ser vê, nefsa wî ya xerabiyê jê re emir dikir, hewesa firehkirina welatê wî xist mejî. Dewletyar Xan, dest bi fikra xwe têkelkirina nav kar û barên wilayeta Iraqê û îstîlaya bajarên Sultanîyye û Ebherê jî kir.

Dema ku Şah ‘Ebbas bi van niyetên Dewletyar Xan hesiya, Eşîreta Şamlû ya Qizilbaşan di bin fermänderiya Mehdî Qulî Sultan ê neviyê Axziwar Xan, bi şandina ser Dewletyar Xan wezîfedar kir. Ew bi rengêkî bêhay û bi lez meşîyan ser Dewletyar Xan. Dewletyar Xan jî wê çaxê eskerên xwe terhîs kiribûn û mirovên xwe, destûpêwend û kesên bi xwe ve girêdayî belav kiribûn. Li hemberî vê rewşa han, bi xwe û bi çend mirovên xwe ve ji bilî çareya xwe asêkirina di keleya ku hê ne burcên wê û ne jî dîdevanên wê tamamkirî pê ve riyek nedît. Êrîşkeran di cî de derûdora keleyê rapêçan; piştî jî xeber ji Şah ‘Ebbas re şandin û bi vê bûyerê dan hesandin. Li ser vê, Şah ‘Ebbas bîzzat bi xwe rabû û bi lez wekî ku per pê ve bîn û bifire, çû ku derûdora keleyê bigre û bi dijminê xwe re şer bike. Lê, dema ku Dewletyar Xan seh kir ku Şah bi xwe bi destûpêwendên xwe yên boş ve hatiye û dixwaze derûdora keleyê bigre, destê wî ketin paxila wî û ket nav şaşî û gêjiyê. Piştî biryar da ku serî li ber şertan bitewîne û îta’eta xwe pêşkêş bike û bi vî awayî ‘ecz û tawanbariya xwe îtîraf kir. Bi vê biryarê, xwe avêt nav agirê tehlîkeya ku dihat dîtîn û xwe teslîmî Şah kir. Şah, derhal fermana girtina wî û 300 zabitên giregir ên eskerên wî da û ew qeyd û lele kirin. Piştî mal, zarok, malbat û hemû hebûnên wan talan kirin. Piştî demeke kurt, hukmê îdama Dewletyar Xan hat cîbicîkirin. Bi vî awayî, li gor netîceya îhtîras û pozbilindiya wî, ji vê dinya fanî koçkirina wî muqedder bû.

ŞAXÊ DUDUYAN

DI DERHEQÊ BEGÊN ÇEGNÎYÊ DE YE

Ev eşîreta han, ji Kurdên Îranê yên din bi netirsiyên xwe yên bêsinor, mêrxasî û zîrekiyên xwe cihê dibin. Di nav Çegniyan de, mîrek ji nesla wan ku bikare kar û barên rêvebirî û serokatîyê bigre destê xwe nema bû, hemû belavê nav welatan bûn û yekîtiya wan xera bû; ketin nav piraniya bajarên welatê Iraq û Azerbaycanê. Li wan deran jî dest bi êrîş û rêbiriya rêwî û tucaran kirin. Ev rewşa han bû sebebê serîhildan, hêrsbûn û xeyda xelkê; dest bi qêrîn û hewarê kirin, dengê gilî û gazindên xwe bilind kirin û çûn Seraya Şah Tehmasb û daxwaza rakirina zulim û zordarî, paşdeanîna merhemet û dadî û vekirina toleya xwe kirin. Li ser vê, Şah bi xwe dest bi vekolîna rewşê kir û di dawîya vekolînê de jê re zelal bû ku, gilî û gazindên jê re hatine pêşkêşkirin, rast in. Ji ber ku xeberên zulm û zordariya van serîhilderên han bi awakî vekirî û şik li ser tunebûnê belav bûbû.

Belê, bi vî awayî Şah ferman da hemû karbidestên hukumeta xwe û xelkê, ku li hemû derê êrîş bibin ser ferdên vê eşîreta han, wan bikûjin, talan bikin û serî li ser wan hilnedin heta ku ji nav erdê Şahîtiya Îranê derêxin der. Wan, dixwestin ku de biçûna bila biçûna li wir bicî bibûna. Çi ferdê ji wan bixwesta û li ber wan bigeraya ku li wî welatî bimînin û bicî bibin, dê tehlîkeya nemana can û malê xwe bigirtaya ber çav.

Li hember vê fermana mezin û rewşa bi hêrs û kerb, 500 kes ji giregir û serokên vê eşîreta han biryar dan ku bar bikin û di riya Xorasanê re biçin Hindistanê. Dema ku ew gihîştin Xorasanê, waliyê Xorasanê yê wê çaxê Qazakxan Tekelû li Heratê bû. Ev waliyê han, her wext ji Şah ditirsiya û bi tu awayî baweriya xwe pê nedianî. Ji ber vê, ji hatina vê eşîreta han ya welatê xwe îstîfade kir û ew bangî bin xizmeta xwe kirin û eleqeyek mezin nîşanî wan da.

Di dawiyê de, dema ku karê Qazakxan ji aliyê Me'sum Begê Sefewî ve hat helkirin, Eşîreta Çegnî mecbûr ma koça wilayeta Gurcistanê ya welatê Gûrê bike, li wir berhev bibe û bibe xwediyê hêz û yekîtiyê. Dema ku Şah behsa nav û dengê vê civaka han seh kir, ku bi saya mêrxasiyên xwe yên nedîtî û zîrekiyên xwe ve, girê û astengan ji pêşiya xwe radikin; yekî ji nesla mîrên vê eşîretê yê navê wî Budak Beg û ji zabitên wî yê rutbe

bilind û parêzgerê wî, rutbeya fermanderiyê ya bilind dayê û wekî mîr şand ser rêvebiriya kar û barên vê eşîreta han. Ji bilî vê, herêmek ji welatê Xorasanê ya fireh da wan. Bi vî awayî careke din nav û dengê wan belav bû, rewşa wan baş bû û ketin nav ser û beriyekê; di dawiyê de di welatê xwe de hefsarê rewşa rêvibirinê girtin destê xwe.

Di mehekê sala 1001^ê koçî (1503^{yê} z) de, ‘Ebdulmûmîn Xanê kurê ‘Ebdullah Xanê Ozbek, dema ku bi armanca sitandina Kela Qoçanê* bi leşkerekî giran ê ji 30 hezar kesan pêk hatî meşîya ser Budak Xan** û derûdora kela ew tê de rapêça, Şah ‘Ebbas bêtî sekin da xwe rabû û hat hewara Budak Xan. Li ser vê, ‘Ebdulmûmîn naçar ma dev ji rapêçana derûdor berde û wek ku tasek ava sar bi serî de bê kirin, vegeriya welatê xwe.

Şah, Budak Xan girt bin baskên parastinê û merhemeta xwe, qedir û siyaneta wî û zarokên wî û kurên wî girt; pênc ji wan di wî welatê fireh de anî ser meqamên mîrektiyê; ji Budak Xan re jî, ji bo ku bikare bi awakî tewayî hemû kar û barên rêvebiriya mîrektiyê kontrol bike, rutbeya mîrêmîrantiyê hat dan. Piştî vê bûyerê, Şah bi awakî serfirazî û piştrast vegeriya welatê xwe. Budak Xan, hê niha jî di nav sefên mezinan ên Mîrên Seraya ‘Ebbas de cîyê xwe digre.⁴⁴⁹

ŞAXÊ SISIYAN

DI DERHEQÊ BEGÊN ZENGÎNE DE YE

Eşîreta Zengîne, di dema Şah Îsmailê Sefewî de gihîştîye rutbe û payeyên bilind û li ser eşîretên Kurd ên emsalên xwe de îmtiyazek bi dest xistine. Dema ku nesla mîrên wan xelas dibe û kesek ji wan namîne, eşîret mecbûr dibe belav be, bi grûbên 10 kesî û 20 kesî ve xwe davêjin bin xizmeta Qizilbaşên Iraq û Xorasanê. Qismek jê jî muwefeq dibin ku îltîhaqê Yekîneya Parêzgeriya Şahîtiyê ya Korciyanê bikin.

* Di wergera Tirkî de Kaçan e. -Z. A.

** Di wergera Soranî û Farisiya wê de Budak Xan e, lê di wergera Tirkî de Budak Beg e. -Z. A.

ŞAXÊ ÇARAN

DI DERHEQÊ BEGÊN PAZÛKÎ DE YE

Riwayatên herî belav ên tên zanîn, dibêjin ku; kesên xeberan neqil dikin, li ser bingehe serdarên Pazûkî hevdeng in, ku ew ji Eşîreta Suwêdî ne. Hinek riwayatên din jî ew ji Kurdên Îranê hesibandine. Lê kîjan riwayat rast dibe bila bibe, ew di dema Tirkmen û Sultanên Qizilbaşan de di bin rêvebiriya hukümetên Kîxî,⁴⁵⁰ Ercîş, Adilcewaz, Eleşkêrdê de bûne.

Eşîreta Pazûkî xwediyê gelek mî û heywanên din bûye. Mezhebekî wan ê kifş tunebûye. Rî'ayeta fermanên dînî kirine, daîma xwediyê pêşniyarên qencî û başiyê bûne û ji devberdana xerabî û neqenciyan ser-nerm bûne. Qasî ku di nav xelkê de tê gotin, di nav wan de yê yekem car bûye mîr, Huseyîn 'Elî Beg e. Du zarokên wî hebûn û navên wan Şahsiwar Beg û Şeker Beg bûn.

Şahsiwar Begê Kurê Huseyîn 'Elî Beg

Piştî hilweşîna avahiya Dewleta Aqqoyunî, Şahsiwar Beg berê xwe da Bedlîsê û li ba Mîr Şeref bicî bû. Kurê wî Xalid Beg jî xwe bi xizmeta Şah Îsmailê Sefewî serfiraz kir. Wî, di şerekî de mêrxasiyên nedîtî nîşan dan, destekî wî di qeydika destê wî de jêkirî heta dema dawiyê wekî ku tiştêkî nebûbe û hewcedarî bi tu derd û dermanî nebe, şer domand. Ev rewşa han bû sebab ku Şah Îsmail jê re bibe heyran û wî teqdîr bike. Şah, di şûna destê wî yê jêkirî de, safî ji zêr destek da çêkirin. Ji ber wê, ji wê rojê şûn de jî navê Xalid Beg bû "Xalidê Çolax". Şah, çeng û baskên merhemeta xwe bi ser de veda û eleqeyên nêzik nîşan da; ji wî û birayên wî re nahiya Uçkarmûşê jî xist ser herêmên Xinis û Melazk(g)irdê û wekî mîrektî û bi riya îkta'i re da destê wan.

Bêguman, Xalid Beg, mêr, mêrxasî û zîrektiyê de bêhempa û bêemsal bû; van wesfên han ew ber bi dilhişkî û bêhîsitiyê ve biribûn. Ji ber vê, xwe wenda kir, pozbilind û çavsor bû, bêwext dest bi jixwerazîtî, kubarî û bawerî bi nefsa xwe kir. Di netîceyê de, neh begên Kurd û Tirkmen ên hatibûn dîtina wî di rojekê de kuştin. Piştî, rewşa wî ber bi pêş de çû û serbixwetiya xwe îlan kir; daxwaza saltanatê kir, li ser navê xwe sikke lêda û xutbe da xwendin. Piştî, piştî xwe da Sultanên Qizilbaşan û ket bin nifûza Osmaniyan û girêdanî û îta'eta xwe ji Sultan Selîm Xan re pêşkêş

kir. Lê çî heye, li wir jî edeba seknê neparast. Ji ber vê, kerba Sultan jê vebû û dema ku ji Şerê Çaldiranê vegeya, weke siyaset ku îbret jê bê sitandin, fermana kuştina wî derxist. Wî jî ruhê xwe teslîmî Rebbê xwe kir û du kur ên navê wan Êweys Beg û Weled Beg û sê heb jî bira, Rustem Beg, Qubad Beg û Mihemmed Beg li pey xwe hiştin û mala xwe bar kir û koçê cîhana nemanê kir.

Rustem Beg, di şerekî navbera wî û Eşîreta Rojkî ya Şeref Xanê Fermanrewayê Bedlîsê jî pê re, bi grûbek Pazûkî re hat kuştin. Ev bûyera han wek dê di behsa Mîr Şeref de jî bi firehî derbas bibe, dema ku Rustem Beg kar û barên Uçkarmûşê bi riya mîrîtî re bi rê ve dibir, qewimî. Birayê Xalid Beg ê din, Qubad Beg jî, tu zarokên kur li pey neman û mir. Birayê wî Mihemmed Beg jî kurekî navê wî Emîr Aslan Beg li pey ma. Emîr Aslan Beg di dema Şah Tehmasb de di nav sefên zabîtên bilind ên parêzgerên Şah de dima.

Êweys Begê Kurê Xalid Beg

Piştî kuştina babê xwe piştî xwe da Dewleta Rûmê û xwe avêt Seraya Şah Tehmasb û terefdariya wî kir. Li ser vê, Şah ew xelat kir û mîrektiya Adilcewazê da destan. Vê rewşa han sê salan bi vî awayî ajot. Piştî di navbera wî û Mûsa Sultan ê waliyê Tebrîzê de şer û dijmintiyek mezin dest pê kir; di netîceyê de Mûsa Sultan meşîya ser Êweys Beg û xwest wî bikûje. Êweys Beg baz da û çu Welatê Rûmê û li bajarê Kîxiyê bicî bû. Dema ku ew xeberên han li Stenbolê ber guhê Sultan Suleyman Xan ketin, ferman da Dawudê Durzî ku Êweys Beg, hevkar û destûpêwend, jin û zarokên wî bikuje û serê wan ji serderê bilind ê sultaniyê re bişîne. Dawudê Durzî jî ew wezîfeya han cîbicî kir û li gor fermana hatî dayîn; li bajarê Kîxiyê ji bilî herdu kurên wî Qiliç Beg û Zûlfiqar Beg ku di salên xwe yê zaroktiyê de bûn, Êweys Beg bi xwe, birayê wî Weled Beg û herdu kurên wî Xalid Beg û Elwend Beg kuştin. Ew herdu kurên wî yê temenên wan biçûk jî xwe avêtin ba Ehmed Begê Zirkanî yê Fermanrewayê Ataqê Ehmed Beg, destê xwe serê wan de anî û ew girtin bin parêzgeriya xwe. Rewşa van jî bi daxwaznameyek ve pêşkêşî serderê birêz û bilind ê Sultan kir. Li ser vê, fermana bilind a ji bo kar û barên rêvebiriyê ji wan re derket. Piştî, dema ku mezin bûn û ji darê zaroktiyê derketin, bi pismamên xwe ve berê xwe dan welatê 'Ecem û xwe avêtin ber Seraya Şah Tehmasb.

Qiliç Begê Kurê Ûweys Beg

Dema ku Qiliç Beg gihîşt Seraya Şah Tehmasb, Şah jê re wezîfeya hukumeta herêma Zekemê ya girêdayê Genceya Arranê û mîrekiya Eşîreta Pazûkî dayê. Piştî neh sal di ser re derbas bûn, dema ku Şah ji sefera Gurcistanê vedigeriya, mirinê pêşîra wî girt û wî ji malavahî xwest û ber bi nemanê ve mala xwe bar kir û çû. Kurekî navê wî Ûweys yê salên wî biçûk li pey xwe hişt.

Zûlfiqar Begê Kurê Ûweys Beg

Piştî mirina birayê wî, wezîfeya rêvebiriya Pazûkiyan jê re hat dan. Şah Tehmasb ew girt bin baskên parêzgeriya xwe û peywendiyek taybetî pê re danî. Lê çî heye rojên jiyana wî ji wekî helizê hezîranê kurt û hejmartî bûn û dawîya wan zû hat. Bi ber ba û bahoza 'ecelê ketin û gulên wî çilmisîn.

Şîr:

“Xwezî bi wî mirovî ku dereng digihe miraz
Çunkî temambûna wê temambûna jiyana e ewqas
Gula pîonê dereng vedide lê dirêj temen e
Lale zû vedide lê zû jî diçilmise û namîne”

Ji bo ku zarokên Zûlfiqar Beg ên kur tunebûn, mîrekiya Eşîreta Pazûkî ji biraziyê wî Ûweys Beg re hat dan û Yadîgar Beg jî bû mîratgir. Lê dayîka Ûweys Beg, ket nav tirs û şikê ku dê xerabiyek bi kurê wê bê kirin û şik û dudiliya wê li ser Yadîgar Beg hebû. Ji ber vê, kurê xwe han da ku dev ji mîrekiyê berde. Piştî jî ew bir Qezwîn û xwe avêtin Seraya Şah Tehmasb.

Yadîgar Beg

(Kurê Mensurê Kurê Zeynelê Kurê Şukurê* Kurê Huseyîn 'Elî Beg)

Dema ku dayîka Ûweys Beg kurê xwe ji mezintiya Pazûkiyan dûr xist, rîspî û giregirên Pazûkiyan milên xwe ji bo Yadîgar Beg radan û bûn hevdeng û bi fermana Şahîtiyê mezintiya Pazûkiyan û Mîrekiya Eleşkêrdê dan destan.

Li milê din, ji bo ku Yadîgar Beg kesekî exlaq sofî bû û girîngiyek kêma dida kar û barên dinê, hemû demê wextê xwe bi derwêşan û kesên di kar

* Di wergera Tirkî de "Şeker" e, lê di Farisiya wê û wergera Soranî de "Şukur" e. Z. A.

û barên şerîetê de sistî hereket dikirin û urf û adet nediparastin re derbas dikir, ji çavê kesên xwedî fezîlet û zana û di meşandina kar û baran de xwedî huner, ket. Lê, bi xwe gelek mêrxas, xwediyê exlaqekî baş, merd û qencîxwaz bû. Vê rewşa han rê da ku Eşîreta Pazûkî dewlemend be, gelek mal û serwet bidest bixe û li derûdora xwe nêzikî du hezar malên Kurdan berhev bike. Bajar û gund hatin avakirin û li her cîyê herêma Eleşkêrdê çandinî hatin kirin. Hemû kesên li wir xwe xalis û muxlis Pazûkî dihesibandin. Vê rewşa han 15 salan ajot. Yadîgar Beg di vê mudetê han de li gor mirazê dilê xwe û bi dilekî şah, heta koçê dawiyê kir wezîfeya mîrekiyê meşand.

Niyaz Begê Kurê Yadîgar Beg

Piştî mirina babê wî, mîrekiya Pazûkê û Eleşkêrdê ji aliyê Şah Tehmasb ve jê re hat dan. Wî jî di rîayetnekirina fermanan de, giringî negirtina sunnetan û pêpezkirina urf û adetan de da ser şopa babê xwe. Hetta hê jî pêş de çû û di kar û barên ziddê dîn û kirina gunehên mezin de gelek ji babê xwe jî borand. Bi vî awayî êdî kar gihîşt dereceyek wisan ku, walî û wazîfedarên sînorên Osmaniyan, ji Şah re cewab şandin û wiha gotin: “Prensîbên perwerdetiyê ku Qizilbaş dimeşînin, helwest û îtaeta wan bi şî’aran re, heger niha wekî ew karên Pazûkî, Xinislû û Çemişgezekî û eşîretên din dikin wisan be, hesibandina wan ji Îslamiyete daynin milekî, cî û mecal Musulman binavkirina wan jî dûr e.”

Li hember vê rewşê, Şah Tehmasb di cî de Mexsud Begê Xinislû û mîrên din ên li ser sînoran ji wezîfeyên wan dûr xistin. Piştî fermana kuştina hinek Pazûkiyan, zîndankirina Mexsud Beg di keleya bi nav û deng a Alamûtê de da. Ji bilî van, dûrxistina Niyaz Beg ji mîrekiyê û dayîna mîrekiyê ji Ūweys Begê ku bi naznavê “Qiliç Beg” dihat naskirin re derket. Heta Şah Tehmasb koçê dawiyê kir û taca Îranê ket serê Şah Sultan Mihemmed, rewşa Niyaz Beg bi vî awayî ma.

Şah Sultan Mihemmed, Mîrekiya Pazûkê kir du qisim: serokatiya yê n nesla Şeker Beg (Şekirbegiyan) dihatin da destê Niyaz Beg; qismê din jî ketin bin rêvebiriya Qiliç Beg. Niyaz Beg, piştî serî li ber nifûza Sultan Emîr Xan tewand. Ji bilî vê, Qiliç Beg, piştî Pazûkî yê Xalidbegî dihatin binavkirin li derûdora wî berhev bûn, bangî ketina bin fermana Toqmaq derxist. Bi vî awayî herêma Eleşkêrdê bû du qisim.

Li ser wan sînor û di nav wan welatan de, nav û dengê mîr û mîrxasî, zîrektî û çavnetirsiya Niyaz Beg ket nav sohbetên meclisan û belav bû. Di dawiyê de, li Şêrwan di şerekî di navbera Emîr Xan û Lala Paşa de, ku bi

mexlubiyeta Emîr Xan dawî pê hat, di Çemê Qan'a* yê şaxekî Çemê Kurayê de xeniqî û şehîd bû.

Wekî berê jî derbas bû, Ûweys Begê bi leqeba “Qiliç Beg” dihat nasîn, ji aliyê diya xwe ve ji tirsê ihtîmala çavlêkirina Yadîgar Beg li textê mîrekiyê, ji Mîrekiya Pazûkî hatibû dûrxistin û ew biribû Qezwîn. Niha jî em dixwazin vê kurte zanyariyê li ser zêde bikin û bêjin ku: Şah Tehmasb ew kir nav parêzgerên Şahîtiyê û nêzikî 20 salan giringî û ehemmiyet dayê ku bi zabitên rutbe bilind re bê perwerdekirin. Di dawiyê de, di rêvebirin û meşandina kar û barên dewletê de, di hewcedariyên qabiliyet û zanyariyê de ji beg û fermanderên emsal û hogirên xwe borand. Ji ber vê, dema ku Niyaz Beg ji tawanbariyên lê dihatin barkirin hat azadkirin, mîrekiya Pazûkî û rêvebiriya mîrekiya Eleşkêrdê jê re hat sipartin.

Ûweys Beg, demekê ev wezîfeya han û kar û barên hukumetê gelek baş bi rê ve bir. Di vê muddetê han de, bingehe rafîzî û bêdînan ên di nav vî qewmê han de belav bûyî, hetta reh û riş avêtî û di rakirina ji holê ya urf û adetên wan de bi ser ket, prensîbên Musulmantiyê ji nû de û wekî pêdawistî derxist ortê; di cîbicîkirina tetbîqa şert û şurûtên Îslamiyetê û prensîbên şerîetê yên ronî û zelal de bi can û dil têkoşa. Di dawiyê de, dema ku Şah Tehmasb qewl û şertên sultantiyê xera kir, welatê Eleşkêrdê cardin vegehiya ser dewra xwe ya kavilî û wêranî û weke dewra berê ya welatê Lut û ‘Ad virtî û vala ma. Eşîret û qebileyên li wir weke “guhdirêjên bi hemû beza xwe ji ber şêran baz didin”, koçî ew der û beran kirin. Lê Mîrekiya Pazûkî, li ser tedbîra Emîr Xan û qabiliyetên wî, bû du qisim. Mafên Qiliç Beg û begîtiya wî, ji berhem û waridatên derûdora Nahciwanê hatin berhevkirin û dan. Niha, ew li Çuxursadê bi Toqmaq Xan re wextê xwe derbas dîke. Di nav sînorên Şahîtiyê yên li wir, eserên xizmetên wî yên mezin hatine dîtin.

Li milê din, di sala 993’yê koçî (1585’ê z) de, dema ku Osman Paşa, bi armanca dagirkirinê berê xwe da Tebrîzê û leşkerê Îslamê yê mezin, daket ciyekî navê wî “Heramîbulaxî”, leşkerê Qizilbaşan ê ji hêzên Toqmaq Xan, ‘Elî Qulî Xan Qiliçoğlu, Esmaxanê Şamlû û fermander û giregirên din pêkhatî, bi tesadufî li ciyekî navê wî Ebne rastê leşkerê Osmanî yê serkevtî yê di bin fermanderiya Caxaloxlu Sînan Paşa hatin. Di cî de, di navbera herdu milan de şer dest pê kir û germ bû; pêlên deryaya bela û mirinê li hev diketin. Qiliç Beg, bi ber yek ji wan pêlan ket û di gîrdaba gera avê de xeniqî. Ji aliyê Osmanîyan yekî navê wî Qoçî Begê kurê Şah Qulî Bilêlanê Pinyanişî, xwe gihandê û serê wî jê kir û ji

* Di wergera Tirkî de Kana ye. -Z. A.

Osman Paşa re bir. Li hemberî vê kirina xwe jî aferîn û teqdîrên Sultan sitandin.

Qiliç Beg, zarokekî kur ê navê wî Îmam Qulî Beg li pey xwe hişt. Bi xwe, di destpêkê de di bin xizmeta fermanîderên Qizilbaşan, bi taybetî jî yê waliyê Erdebîlê Zûlfiqar Xan Karamanlû de bû. Piştî, Şah 'Ebbas ew wek zabîtekî xwe yê rutbebilind ê taybetî tayîn kir.

Li milê din, gurubek ji Pazûkiyan, bi begên Dinbiliyan re hevkarî kirin û ji Nahciwanê hatin û xwe avêtin ser serderê saltanata Osmaniyan û îta'eta xwe pêşkêşî wan kirin. Li ser vê, mîrekiya vê eşîreta hatî û yek ji nahiyên Eleşkêrdê, ji aliyê Dîwana Ferhad Paşa yê Serdarê Osmanî ve ji yekî navê wî Îbrahîm Begê Okçuoğlu re hat dan. Lê du sal şûn de Îbrahîm Beg ji vê wezîfeya han hat dûrxistin.

SEFHEYA ÇARAN

“ Di derhegê fermanrewayên Bedlîsê de ye ku dibin bab û bapîrên nivîskarê van rûpelên han. Ev jî ji destpêkekê, çar qisim û dawiyek pêk tê. ”

DESTPÊK

Bajar û Kela Bedlîsê Kê Ava Kiriye, Ji Bo Çi Ev Navê Han Lê Hatiye Kirin û Sebebê Avakirina Wê Çi ye:

Şiir:

“Bêje ey gotin, çi ye hêvîna te?
Kî ye dipîve qinyata hêvîna te?
Çi neqş hûnandine ji te
Hê gotinekê jî bi ziman neanîne ji te
Eger mala te şewitiye, li ku tu dihewî û cîwar î?
Lê ger tu serberedayî yî li ku disekinî û cîwar î?
Her çend tu bi me heyî, lê tu ne bi me re yî
Didî nîşanî me neqşên xwe, lê tu ne diyar î
Ez nizanîm, tu teyrekî bi vê sipehîtiya xwe çawan î?
Bîranînek ku ji me mayî hebe ew jî tu yî”

Li gor nêrîna avakerên bajar û welatan û wijdana mîmar û muhendîsên hisar û keleyan, bi awakî ronî û zelal tê dîtî ku, îzaheta dinê ya perçek kâinatê ya rewş û şêla wê xerîb e, li ser milê dîrokê hatiye barkirin û serpêhatiyên kêmdîtî yên bi serên însanan de tîn; ne karekî wisa ne ku çi kesê taqet bide ber xwe û bixwaze, dikare bi rehetî pê bizane û tê bigihe. Ev kesên han, ancax kitêbên heyî lêbikolin, bigihîjin wê sewiyê ku êdî bikarin rastiye ji şaşîyan veqetînin û ji kirina merheleyên lêkolînên kûr derbas bibin, piştî dikarin vî karê han bikin.

Belê, ev lêkolîna han a ji aliyê min ve tê kirin û ev xebata han a bi cefa û zehmet îsbat kir ku Bedlîs yek ji wan eserên nemir ê Îskenderê Rûmî ye.

“Hemdullah El-Mûstewfî El-Qezwînî yê nivîskarê kitêba Zînetu'l-Qulûb* dibêje ku, serokaniya Çemê Dicleyê li Kela Îskenderê Zulqerneyn e,⁴⁵¹ avên çiyayên Kurdistanê yên din jî li derûdora Meyafarqînê dirijin nav vê ava han.”⁴⁵²

Di hinek kitêbên Erebi û Farişî de ev navê han bi herfa “t”yê jî hatiye nivîsandin, lê ev şaş e; çûnkî li gor gotina kesên bûyer û xeberan neqil

* Nuzhetu'l-Qulûb. -Z. A.

dikin û kitêbên bi nav û deng, Bedlîs navê yek ji wan mirovê Îskender e û ji bo ku ev bajar û kela han ji aliyê wî ve hatiye avakirin, îsbata wê yekê ye ku bi navê wî hatiye binavkirin. Ber bi vê re, nivîskarê Ferhenga Qamûsê dibêje ku: “Bedlîs, navê ciyekî ye ku av û hewayê wî xweş e.” Hinek nivîskar bajarê Bedlîsê bi wilayeta Azerbaycanê ve girê didin û hinekên din jî daxilê wilayeta Êrmenîstanê dikin. Lê daxilê kêderê dibe bila bibe û bi kîjanî ve tê girêdan bila bê girêdan, di navbera zanayên mezin de hevdengiyek heye ku, Bedlîs di Îklîma Çaran de ye.

Kurtiya gotinê, kesên xeberan neqil dikin û xwediyê eseran wiha dibêjin:

Dema ku Îskenderê Mezin ji Babîla Iraqa ‘Ereb ber bi Rûmê ve diçe, riya wî ber di qeraxên Şatu’l-’Erebê re derbas dibe û gelek kêfa wî ji vê avê re tê. Ferman dide pispor û zanayên bi xwe re ku ber bi hemû çiq û şaxên avên ji derûdor û navçan dirijin nav vî çemê han bimeşin, tam bikin, pîvana wan a sivik, kêrhatina ji hezmê û tihênsikandin tecrube bikin û kîjan ji yê din baştir û kêrhatîtir e hîn bibin. Zana û pisporan dest bi vî karî kirin û ceribandînen xwe yên li ser van avan domandin û çûn gihîştin heta wî ciyê têkelbûna ava Bedlîsê a nava Çemê Dîcleyê. Li wir kevirê cerabeyê berdan nav ava Bedlîsê û ji wan re ronî û zelal bû ku ava Bedlîsê ji tevayîya wan avên ku dirijin nav Çemê Dîcleyê siviktir e. Li ser vê, ji vê avê têra dilê xwe û bi nûşîcanî vexwarin. Piştî vê, ala meşa Îskender dest bi meşa xwe ya ber bi qeraxên vî çemê han ê ku ji meşê re dest dida, domand û heta ciyê ava Kûsûr û Ribat têkelî nav hev dibin û ava Bedlîsê pêk tînin, hat. Li wir, cardin ev herdu av ceribandin û bi hev re muqayese kirin; di dawiyê de dîtin ku ava Kûsûrê hem bi tam û hem jî bi sivikiya xwe ji ava Ribatê xweştir e. Li ser vê, çem û çem çûn û di dawiyê de gihîştin kaniya çaviya vê avê.

Şîr:

“Paqij e ew wekî dilên li tenhayîyan rûdinên
 Zelal e ew wekî çavên baş dibînin
 Binê wê kûr e, diçe digihîje Gamasî
 Wekî ‘eynikê ye ew di nav reşahiyên derûdora xwe de
 Giyayên hêşîn dibin û bejn davêjin li derûdoran
 Rûkarên vê ‘eynikê, yên ‘eynî wekî çarçoveya wê ne
 Ji zulm û germahiya tîrmehê
 ‘Erbe’înê xwe avêtiye ber parêzgeriya bandora wê

Ewqas sar e ew, kesê xwe tê de bişo yan bikevê
 Nikare xwe ji ci tev bide, çunkî digerise
 Eger reşikek tê re derbas bibe
 Bixwaze toza rûyê xwe bişo ji wê avê
 Bêguman dê hem reşaya rûyê wî ji ser hilde
 Û tu dê di rûyê wî de xwe bibînî”

Belê, bi vî awayî ew çiyayên ev avên han jê diherikin, ew daristan û girên kesk û hêşîn gelek xweşik tên ber çavên Îskender û gelek kêfa wî jê re tê. Çavê xwe li derûdora xwe digerîne û di dawiyê de nêrînên wî yên tîr jê dibarin, perçek ‘erd dibîne ku, çavê zeman û felekê ji dem û qirnên berê ve mîsalek wiha nedibûn; hetta guhên zeman û felekê methê ciyekî wiha ji devê dengbêj û ji zimanên çîrokbêjan seh nekiribûn. Çunkî ev ciyê han bi gul û giyayên bi rengên zumrudî yên nû ajardayî ve kemilî bûn; qeraxên wê û nava wê ji gul, çiçek, rihan û beybûnên şewqdar hati-bûn raxistin. Çiyayên wê ‘eynî wekî Xizir Nebî -silavên Xwedê li ser bin-kincên kesk li xwe kiribûn; darên wê yên zirav û dirêj jî bi kincên nazik û nazenîn ên awa, awa yên ji gul û çiçekan hatibûn xemilandin.

Şî‘ir:

“Hewayaya wê nermîtiya xwe ji giyanê sitandiyê
 Tîniya wê jî ji ava heyatê
 Axa wê ji avên ‘ewran hatiye şûştin
 Li ser gulên renga reng hêşîn bûne
 ‘Erdê wê veşartibû di bin perda gulê
 Û belav bûbûn lale, gul û çiçek li hemû ciyan
 Gulên wê, nazik û nazenîn bûn, wekî spehîtiya rengê gulê
 Dengê bulbulên wê jî wekî musîqa bin tesîra evîne
 Giyayên bibejn ên heta navtengê bilind bûyî
 Darên wê jî wekî xêvetên kesk ên li ser hêşînatiyê
 Ew teyrê datîne ser şaxên van daran rehet dike
 Û ji şahiya rehetiyê cardin difire çeng û per daqutayî”

Bi kurtî, Îskender ji av û hewayaya vî ciyê han re heyran dimîne û gelek kêfa wî jê re tê. Ji ber vê, ji bo bîhnvedanê, ji ser xwe avêtina westandinê û îstifadekirina ji heja hewayaya wê ya dermanê hemû derd û nexweşiyên û derbas kirina çend rojên xweş li vî ciyê wekî Firdews, li ser vê çaviyê

qonaxa xwe vedide. Meclisa saz û şahiyê tê danîn; kasên şeraban li ser destên zîvî yên spehiyên rûken û xweşik ên meygeran zivirîn û belav bûn. Dengê musîqeya kilamên bi kul û keder belavî asîmanan bûn. Hemû bi hev re ketin nav şahî û kêfxweşiyê, dilxweşî û şadî ket nav kesên giregir ên mirovên Îskender û heta çû gihîşt kesên rêzê û ji wan ji derbas bû û belavî hemû cî û waran bû.

Hetta di nav girs û komên xelkê de belav e û tê gotin; ji demekê ve bûye ku, nesaxiyek bi Îskenderî re hebûye; di serê wî de hestiyek wekî şaxê gayan derketibû û temamê doktor û hekîman nekaribûn heta wê demê jê re çareyekê bibînin. Ev hestiyê han, piştî mana Îskender çend rojan li vî ciyê av û hewayaya wî xweş û bihênekirî, bi xwe hêdî, hêdî wenda dibe û tu eserek jê namîne.

Niha jî li Bedlîsê ciyek rast û fireh heye û ku di nava xelkê de jê re “Kaniya Îskender” tê gotin û bi vê yekê jî bîranên wî ciyê, ku gelek kêfa Îskender jê re hatiye, tê domandin.

Piştî, Îskender ferman dide mirovekî xwe yê navê wî Bedlîs ku li wir keleyek gelek asê û muhkem ava bike û jê re wiha dibêje: “Ev keleya han divê ewqas qahîm û saxlem be, dema ku hukumdarekî wekî min hewesa girtina wê têke serê xwe, nekaribe bistîne û dev jê berde. Bi vî awayî dê tu navê vê keleya han ji neslan heta neslan û ji sedsalan heta sedsalan bidî domandin.”

Bedlîs, rî'ayeta fermanê kir, di navbera Çemê Kûsûr û Ribatê de û du ferseh jî çavkaniyê dûr, dest bi avakirina bajêr û keleyê kir. Belê, niha ew ciyê kele û bajarê Bedlîsê li ser hatine avakirin, ev ciyê han e. Bedlîs, di demeka kurt de avakirina bajar û keleyê temam kir. Dema ku Îskender ji sefera Îranê vegeyriya û nêzîkî Kela Bedlîsê bû, mirovê wî Bedlîsî, di cî de deriyên keleyê lê girtin û wî xwe ji şer û qirêna wî re amade kir û teslîmkirina keleyê red kir. Hewildanên Îskender ji bo îknakirina wî û teslîmkirina keleyê bi kêrî tiştêkî nehatin. Çunkî Bedlîs, hemû riyên lihevhatinê girtin û raspardeyên Îskenderî paş de vegevandin û bi bîr û baweriyaya xwe ya bi saxlem û muhkembûna keleyê, di berevaniya keleyê de pê da 'erdê. Li ser vê, ji Îskender re, ji bilî riya dev ji Bedlîsê berde û li hemberî wî bexşînder û dilnerm bibe pê ve tu rê nema.

Dema ku yekîneyên leşkerî yên Îskender dev ji keleyê berdan û riya qonaxekê ji bajêr dûr ketin, avakerê keleyê di cî de rabû û şûr û kefen kir situyê xwe, mifte û qiflên keleyê jî girtin ser xwe, rast berê xwe da ba efendiyê xwe. Ji bo van kirinên xwe situyê xwe li ber Îskender tewand û bi awakî bêçaretî bexşandina xwe jê xwest û wiha got:

“Fatihê mezin! Pêdana erdê û serhildana min li hemberî te, li gor gotin û fermanek te ya berê bû ku hatibû dayîn. Çunkî, dema cenabê we fermana avakirina bajêr û çêkirina keleyê da min, we ji min keleyek wisan saxlem û asê xwest ku, hukumdarekî wekî te mezin û serfermanderekî wekî te mahir û ceberrut jî nekaribe bistîne. Belê, min jî bi armanca ku ka gelo fermana te çiças hatiye cîbicîkirin îsbat bikim, muhkemî û saxlemiya keleyê biceribînim, min ev cesaretê bi xwe re dît û vî karê ne li rê, da pêşiya xwe. Ez niha di bin fermana fermanrewayê xwe yê fatih de me û ez amadeyê wî cezayî me ku efendiyê min ji min re layiq bibîne.”

Li ser vê, gelek kêfa Îskender ji gotinên mirovê wî Bedlîs re hatin, ew perû kir, navê bajar û keleyê danî “Bedlîs”. Bi riya mulkiyetê re fermanrewatiya wir û desthilatdariya axa wê da destê wî. Bi vê yekê jî qedrê Bedlîs bilind bû û nav û dengê wî belav bû; wekî çawan Kela Bedlîsê serî ber bi ‘ewran ve bilind kir, nav û dengê wî jî gihîşt ber pêşkên ‘ewran.

Li milê din, bi gelemperî ku Kela Bedlîsê di şiklekî geometrîk ê sêgoşeyî de ye, ew ji guhertin û felaketan paş de nemaye. Rîwayetbêjên bawerî pê kirî dibêjin ku; di gelek demên berê de li Bedlîsê marên mezin peyda bûne û xelkê Bedlîsê ji ber van ketine nav tengasiyên mezin. Di dawiyê de hinek zanayan, ji bo kêmkirina maran û zerar nedana wan ji kesên rêwî re, hinek tilsim danîne ber deriyê keleyê. Niha jî li wir, ku şiklek heyê di şiklê însanekî ye û di destê wî de marekî li ser kevirêkî diwarî de hatî qewartin. Jê re “Tilsima Derî” tê gotin.

Bajarê Bedlîsê, di navbera Azerbaycan, Diyarbekir, Êrmenîstan û Rebîayê de navbirek e. Eger haciyên Turkistan, Hindistan an Îranê ji Iraq û Xorasanê ve ber bi Mekke û Medîneyê ve bînin -Xwedê mezintiya wan kême neke- hem jî seyahên Cîdde û Zengebarê û bazirganên Xeta Xûtenê, Rûs, Seqlab, Bulgar û tucarên ‘Ereb û ‘Ecem û gerok, karwanî û ên ji her aliyê dinê hatin û çûnî dikin, ji sedî sed hewce ye di “Kevirê Qul” ê Bedlîsê re derbas bin.* Ev kevirê han dikeve başûrê Bedlîsê û jê fersexek dûr e. Ev kevirê qul, di eynî wextê de kaniyek e. Piştî av jê divizîkîne û derdikeve jorê, çend rojan di ser de derbas dibe, ev ava han diqerime û dibe wek kevirî û sedeke mezin li pêşiya kesên di wir re diçin û tînin pêk tîne û zehmetî û astengên mezin peyda dike. Lê, di bajarê Bedlîsê de, jineke xêrxwaz a dema xwe, ku bi navê Xatuniye mizgeft û pirek jî daye çêkirin, vê seda han daye qulkirin û ji bo ku bi kêrî çûn û hatina karwan û rêwiyan bê, daye firehkirin.

* Ji serê paragrafê heta vir min ji wergera Soranî û ji maqaleya C. Rojbeyanî ya kovara Rewşenbîrî Nwe hejmar 125’an a bihara 1990’an de hatî weşandin, wergirt. Cemil Rojbeyanî di maqaleya xwe de rexne li hinek ciyên kitêba Şemsî Mihemmed kiriye. Ev qismê han jî yek ji wan e ku ji aliyê Şemsî Mihemmed ve wergera wê şaş hatiye kirin. Li gor vê, wergera Tirkî jî hem şaş e û hem jî gelek tîkelheve. Wergera Soranî û ya maqaleyê wek hev in -Z. A.

Bedlîs, ciyekî pîroz û mubarek e; li wir, gelek kesên Xwedênas û ewliya yên ehlê tesewwufê û şêx rabûne.

Waqidî, ji Newfelê kurê ‘Ebdullah vê yekê neqil dike û dibêje: “Di dema desthilata xwe de Omer -Xwedê jê razî be-, di sala 27^ê koçî (649^ê z) de,⁴⁵³ ‘Eyyadê kurê Xenem şand ser Diyarbekirê û Êrmenîstanê û bi girtina van ciyan wezîfedar kir. Di wê demê de, Serwendê kurê Yunis Bitarqe kar û barên Bedlîsê dimeşand, hukumdar û keşîşê Mûş û Sasonê jî kafîrekî navê wî Senaser bû. Lê, serok û mezinê tevan, Yustinyus ê Fermanrewayê Xelatê bû ku, keça xwe Taron ji bo cînişîniya xwe tayîn kiribû.”

Di vî warî de di kitêba Feth El-Bîlad⁴⁵⁴ de ev zanyariyên han hatine nivîsandin: “Babê wê xwest wê bi kurê Fermanrewayê Bedlîsê Bixuzê kurê Serwend ê kurmamê wê re bizewicîne. Lê çî heye ev ne bi dilê keçîkê û evîna wê bû. Çunkî keçîkê hez ji Mûşeyê kurê Senaser dikir. Ev prensê han xortekî xwîşêrîn, ciwan, rûgeş, serbilind û exlaqxweş bû. Zarokên fermanrewayên kafiran, dema ku bazdan çûn alîkariya Darabê kurê Meryem ê waliyê Amedê û mil dan ber wî, di nava van prensan de Taron ku li ser navê babê xwe hatî jî hebû. Bi vê wesileyê, dema ku evîndarê xwe Mûşeyê kurê Senaser dît, hiş û aqilê wê ji serî çû; piştîre bi dizî bi hev re dev ji leşkerê kuffar berdan û li hev kirin ku biçin baregaha Musulmanan. Bi vî awayî ketin bin xizmeta ‘Eyadê kurê Xenem, bi nûra Musulmantiyê serfiraz û serbilind bûn. Li wir mehra Taron û Mûşê jî hat birîn.

“Taron, piştîre bi mirovên Iyad re li ser planeke saxlem a ku pêşiyê hatibû amadekirin, li hev kir. Ev plan hat meşandin; Taron baz da, çû ba babê xwe Yustinyus û jê re got, ‘Mûşê ez bi zorê revandim û kirim Musulman, dema ku min jî firset dît, min baz da û ez hatim ba te’. Li ser vê, bêhna babê wê vebû û kêfxweş bû. Piştîre, li gor plana ku hatibû danîn, dema ku firset ket destê Taron, babê xwe kuşt û Kela Xelatê bi riya aşîtiyê teslîmê eskerên Musulmanan kir. Vê rewşa han, Fermanrewayê Bedlîsê Serwend jî naçar kir ku bi navberiya Yuhanna bi Musulmanan re aşîtiyê îmza bike û 100 hezar perên zîv, ji qumaş û hevrişmê Frengê hezar kinc, 500 hespên Erebi û 100 jî yên bajarî bèn dan ji bo ‘Iyadî.’* ”

Piraniya nifûsa bajêr Êrmenî ne. Xelkê bajêr ên Musulman li ser mezhebê Îmamê Şafi’î ne. Lê, ji derve grûbek biçûk ku babên wan di dema bandoriya Tirkan de ji bo ku bibin wek wan, bûne Henîfî. Xelkê

* Di Farisiya wê de dibêje: "100 hezar dînar, hezar top qumaş..., 500 hespên tazî û 100 jî yên şehri..." Di wergera Soranî de dibêje: "100 hezar dînar, hezar top qumaş..., 500 hespên Erebi û 100 jî hespên xumalî...". -Z. A.

wilayetê jî hemû Musulmanên li ser Mezhebê Şafi'î ne; meyla tevan bi ser dîndariyê heye û hemû jî hez ji îbadetê dikin. Gelek mêrxas, merd û qencîxwaz in, eleqeyek germ û nêzik nişanî mêvanan û kesên rêwî didin. Di hemû gundên Musulmanan de, hetta yên hejmara malên wan ji 3-4'an derbas nabin jî, mizgeftên bi mele û muezzîn hene, her wext ji îbadetê re vekirî ne û pênc dan fermana Îslamiyetê di wan mizgeftan de tèn bicîkirin. Di van mizgeftan de her wext xelk bi cema'et nimêj dikin û di pêkaniina ferz û sunnetên xwe de tu qusurê nakin. Ji ber vê yekê ye ku, her wextê jî wan, bi taybetî ji wî bajarê xweşik Bedlîs, gelek kesên zana, xwedî qene'et, dîndar û kesên bi fezîlet derketine. Em ê li vir behsa hinek ji wan kesên bi fezîlet bikin:

1) Yek ji wan zanayê bi qedir û qîmet, mewlayê me yê herî mezin û bi nav û deng, pêşengê pisporan, xwediyê wesif û hunerên giyanî: Mawlana 'Ebdurrehîmê Bedlîsî ye. Li ser kitêba *Metali'** daxuyaniyek gelek hêja û xweşik nivîsandiye. Ji bilî vê, kitêbên wî yên di warê mantiq û me'ani⁴⁵⁵ de hene ku di nav kesên xwedîfezîlet de bi nav û deng in.

2) Mawlana Mihemmedê Berqel'î: Di nav zana û kesên xwedî fezîlet de, bi pêşengiya ilmê fiqih û hedîsan nav û dengê wî belav bûye. Ji bilî vê, di warê ilmê nehwe de daxuyaniyek wî ya ji bo kitêbên Xubeysî⁴⁵⁶ û Hindî ya li ser navê hakimê Bedlîsê Emîr Şeref nivîsandî heye. Ev daxuyaniya han di destê herkesî de heye. Ev zanayê han jî her yek ji wan kesên perwerde yê bajarê Bedlîsê ye.

3) Serdarê lêkoleran, belgeya lêgeran, penahwarê bêpenahan, parêzgerê hal û rewşa şerî'etê, pêşengê kesên terîqetê: Şêx 'Emmar Yasîr. Ev, yek ji wan mûrîdê Şêx Ebû Necîbeddîn El-Suhrewerdî⁴⁵⁷ û şêxê Şêx Necmeddînê Kubra⁴⁵⁸ -Xwedê rehma xwe lê bike- bû. Belê, ev jî cardin ji bajarê Bedlîsê bû.

4) Xwediyê fezîlet, pîrê zanist û îrfanê Mawlana Husameddînê Bedlîsî:⁴⁵⁹ Ew jî zanayek bû ku rî'ayetî zanista xwe dikir û mutesewwîfek ji Xwedênasan û perwerdeyê ber destê Şêx 'Emmar Yasîr bû. Piştî bi têkoşîna riyazet û nefsa xwe re, di terîqetê de gihîşt dereceya kemalê, kitêbek şirovekirinî ya baş li ser tesewwufê nivîsandiye.

5) Mawlana Idrîs El-Hakimê kurê Mawlana Husameddîn.⁴⁶⁰ Bi xwe demek wezîfeya katibî (înşa) ya Sultanên Aqqoyunî meşandiye. Piştire

* Li ser vê, di notên wergera Soranî û wergera Tirkî de du zanyariyên cihê hene:

Di wergera Tirkî de wiha dibêje: "Di sedsala 13'an de kitêbeke di warê mantiqê de hatiye nivîsandin. M. E. B."

Di wergera Soranî de jî wiha dibêje: "Metali' El-Enwerê Qadî Siraceddînê kurê Ebûbekrê Urmiyî ye ku di sala 689ê koçî de miriye. C. Rojbeyanî" -Z. A.

bûye yek ji wan endamê meclisa Sultan Selîm Xan û li ser vê, nav û dengê wî belav bûye û qedrê wî bilind bûye. Di sefer û xezaya Sultan a ser Misrê de, pê re bûye; li wir di xusûsa methê Sultan de tu qusûr nekiriye û tiştêkî ji ber zimanê wî xelas nebûye û di vî warî de qesîdeyên hêja û binirx nivîsandine. Ev beytên han ên ji rewşa xwe digazîne, perçeyek ji wan qesîdeyan e:

“Heta kengî dê rewaca ew êvara ji cahiltiyê peyda bûyî dê di rewacê de be?
Halbûkî pîvana serdestiya te ya rasteqînî û sextetiya te
Te ji Misra ku fezîletê di xwe de kom kirî, qasê bejna liba cehekî jî fezîlet dest nexist
Ew Misira ku cahîl wekî keran bi çuwalan mucewher tînin
Lê çi heye ji vî feqîrî re ew Misir bû axek heram
Çunkî ez nikarim biçinim ji daran bi riya helal
Li hemberî xizmetên xwe, tiştên ku ez ne xwedî bûm min sitandin ji fêkiyên te
Ji bo te bû ku çunkê min terk kir welat û dost
Rûm, Şam, welatê Kurdan û Diyarbekrê
Komên esîlzade hene ku hemû wekî min bêçare û perîşan
Bi riya xwediyê meqaman ez halê xwe pêşkêşî Padîşah dikim
Bêguman wek defter tên girtin, dipêçin û radikin
Madem ku Misira fezîlet lê berhev bûyî otaxa te ye ey Şah!
Tê wê me’neyê ku tu layîqê belavbûna wî nav û dengê zanist di xwe de berhevkirî yî
Tu ew dar î ku zanistiya ‘eqlî, neqlî û edebî
Zanistiya fiqih, tib û matematîkê di xwe de berhev kiriye
Wê çaxê ew kesê derketiye asîmanê zanistiyê
Ez çawan dikarim derketina Îdrîs li wir înkâr bikim?”

Mewlana Idrîsê Bedlîsî, bi naverok, ji kurtiya qanûn û afirandinên Osmanî hatî dagirtin, di derheqê “Tarîx-î Al-i Osmanî” de bi Farisî kitêbek nivîsandiyê. Ev kitêba han, bi sipehîtiya gotinan, mahirtiya danîna hevokan, destpêkên xweşik û rewan ve gelek bi qîmet e. Mirov dikare bêje ku, di ronahî û sipehîtiya xwe de kitêbek bêemsal e. Ji bo ku di derheqê jîyan û rewşa Sultanên Osmanîyan de ye, navê kitêba xwe daniye: Heşt Behîşt. Kitêb, nêzîkî 80 hezar beytan pêk hatiye.

Yek ji wan taybetmendiyan di derheqê gotinên bi nukte, hazircewab û fehimkirina bi xweşik ên Mewlana Idrîs ên kifş û ronî ev e:

Dema ku Şah Îsmailê Sefewî mezhebê rafizî îlan kir û da belavkirin, ev mezheb bû yek ji wan mezhebên resmî. Mewlana Idrîs li gor hesabê ebcedê tarîxa vê mezhebê daniye û li gor wê tarîxê û nivîsandina wê bi Farisî jî me'neya "mezheb-i na-haq" derketiye. Ev gotina han belav bûye û çûye gihîştîye guhê Şah Îsmail. Li ser vê, ferman daye kesekî ji meclisa xwe ya taybetî: Mewlana Kemaleddîn Tebîbê Şîrazî ku, ji Mewlana Idrîs re nameyekê binivîse û jê bipirse, ka gelo wî ev bûyer bi vê tarîxê binav kiriye? Mewlana Kemaleddîn fermana wî bicî anîye û nameyek tijî ji nukteyên edebî û ziravristinên pişeyî pêkhatî ji Mewlana Idrîs re nivîsandiye û şandiye. Dema ku Mewlana Idrîs ev nameya han xwendîye, înkâr nekiriye ku ew gotin ji aliyê wî ve hatiye kirin û di bersîva xwe de wiha nivîsandiye: "Belê, ew kesê ev tarîx bi vê bûyerê ve kiriye ez im, lê tertîba wê ne Farisî ye, Erebî ye. Çunkî min 'mezhebûna heq' gotiye." Li ser vê, Şah Îsmail ji vê bersîva di cî de û şîrovekirina wî ya ziravristî re heyran maye û ferman daye ku Mewlana bê bangkirin û razîkirin ku, di demên şer û aşîtiyê de pê re be. Lê Mewlana gotiye ku, ez ê nikaribim beşdariya vê vexwendinê bikim, ji ber vê jî daxwaza bexşandina xwe jê xwestiye û ji Haşmetlû re qesîdeyek a sêdaqeta xwe bi wî û bi aîleya wî re diyarkirî şandiye. Em ê niha ji wê qesîdeyê van beytan neqil bikin:

"Ku tu bende û xulamê xwe baş nasbikî baştir e mîrê min
Ji mêj ve xulamê wê xanedanê ne bab û bapîrên min

Tu dizanî babê min jî şagirdê bapîrê te ye duduyan bû
Xwedênasî hînî wî kir, rîya çewtiyê li ber girtibû

Ez li ba Şahê Heyder bûm û ji bo min heta tu bêjî çak bû
Nêzîkî û hogirîya me rast bû û wekî şîr û şekir bû

Çi rastlêhatinek xweş e ku di ayetên Qur'anê de jî
Navê 'Îsmail' li her cîyî bi navê min re derbas bûye"

6- Ebû'l-Fadil Efendiyê kurê Mewlana Idrîs. Gelek bi fezîlet û bi aqil bû. Di dema Sultan Suleyman Xan de, defterdariya Rûmeliyê dikir û demek dirêj li wir ma. Du kurên wî yên bijarte hebûn; lê muhlet neketê fêkiyên van bijarteyên han bigihîjin, ji herdukan jî mehrûm ma. Ew, rojêkê bi herdu kurên xwe ve li Galatayê siwarê gemiyê dibin û ber bi Stenbolê ve tên. Ji nişka ve pêl radibin û bi gurr û gef li nav hevûdu dike-

vin; li ser vê gemî sernixum dibe û herdu kurên wî dibin qurbanên pêlên behrê û dixeniqin. Herdu jî di salên xwe yên biharê û di destpêka xortinaya xwe de bûn, tişteki ji diyarê faniyê pêşkêşî diyarê beqayê nekiribûn.

Şîr:

“Ku keştiya jiyana mirov bi gêjiya mirinê wer be
Pençe qedere destê kesê sêbahî dike di nav avê de dişkine”

Hê di ser vê bûyerê re demek gelek dirêj derbas nebibû, mirinê pêsiê Ebû'l-Fadil jî girt û ew bi awakî xweş lê bi dilekî xemgîn ê ji veqetandina herdu zarokên xwe yên delal ên ber dilê wî, çû ser heqiya xwe. Piştî vê jî, ji bo ku tu zarok li pey neman, bênesil ma.

7- Şêx Ebû Tahirê Kurdî: Ev jî ji Bedlîsê ye û li Taxa Kusur a rojavayê Bedlîsê veşartî ye. Gumbeta wî ya tijî bi nûr, şev û roj tê ziyaretkirin. Mewlana Nûr El-Melle Weleddîn ('Ebdurrehman Camî) di kitêba xwe ya Nefehat de behsa wî kiriye.

8- Şukrî Şa'ir: Di destpêkî de di bin xizmeta begên Tirkmenan de bû, piştê ket bin xizmeta mîrê Bedlîsê; Şeref Xan. Piştî vê bûyerê rewşa wî guherî û di dawiyê de bû yek ji wan kesên xas ê meclîsa Sultan Selîm Xan û hevalbendekî wî yê herî nêzik. Ji ber vê, Letîf Rûmî yê nivîskarê Tezkereya Şa'irên Tirk, di tezkîreya xwe de navê wî jî nivîsandiye. Ev şa'irê han, bûyerên dema Sultan Selîm bi şî'reke sewiyeya wê bilind nivîsandiye, ev şî'ira han gelek xweşik û sîpêhî amade kiriye û navê wê jî daniye Selîmname. Ew jî cardin Bedlîsî ye.

Armanca me ji behskirina van tevan ev e ku, em dixwazin bidin xuyakirin, Bedlîs her wextê ciyê berhevbûna kesên xwedîfezîlet û zanayan û merkeza mirovên edîb û senetkarên bûye. Mewlana Mûsa yê hê di Medreseya Şekerîyye de mamostetî dike, tiştên ji bapîrê xwe Mewlana Şah Huseyîn yê di salên xwe yên 120 î de wefat kir, seh kiribûn, bi vî awayî ji min re got: Dema ku di navbera Şeref Xan û Behram Begê Zulqadir ê ji aliyê Şah Îsmail ve wezîfeya parêzgeriya Adilcewaz, Ercîş û Bergêrîyê jê re hatibû dan, li ser dubenditiyên Xelatê û derûdora wê şer derket, Şeref Xan ji bo wan paş de vegeîne û bêtesîr bike, di bin fermanderiya Şêx Emîr Bilbasî de yekîneyek eskerî şand ser wan; 500 kes ji zana û xwendevananên ku li Bedlîsê dixwendin ji bo di riya dîn de cîhad û xezayê, çekên xwe hilgirtin û beşdarî vê yekîneya han a eskerî bûn. Tevan bi hev re berê xwe dan rê û çûn navçeya Ercîşê.

Li milê din av û hewayaya lêhatî ya bajarê Bedlîsê bi nivîsandin mirov nikare pesnê wî bide. Derûdora wê bi baxçeyên dewlemend û hejmareka bêhed û bêhesab avahiyan ve hatiye rapêçan.

Li Bedlîsê, gumbeta tîjî nûr a serdestê bereya mêrxasan a Şêxu'l-Îslam Mewlana 'Ebdulxellaqê kurê Şêx Hesên Xizanî, ku xelîfeyê Şêx 'Ebdullahê Bedexşanî bû, li ciyekî nêzîkî Gokmeydanê (Meydana Gogê) ye. Ev, ciyê hêvî û du'ayên xelkê ye. Di tesewwufê de li ser zincîra terîqeta Şêx Rûkneddîn 'Elaûddewleyê Semnanî ye -Xwedê sîrrên wî yên baş jê re pîroz bike. Wî, li ser av û hewayaya Bedlîsê ya paqij, xweşik û lêhatî bi awakî serfirazî û bi dereceyek serbilindî çend metih nivîsandine. Niha em ê çend ji van beytan pêşkêşî we bikin:

“Bedlîs çi Bedlîs e hûn dizanin? Daye şermê wê
Ava Xizir û nefesa Îsa, li ber av û hewayaya xwe

Ew ciyek wisan paqij û temîz e ku
Baxê Îrem ji wê şermezar bûye û wenda bûye

Ew diyarek wisan e ku ji ber hewayaya wê ya xweşik
Ji Çola Xatemê ji nişka ve bifilite û were wir

Xwest miskîniyê li ber çavan rake li wî çiyayî
Lê bayê saba jê re got; ev çi xeyal e şaş û vala!

Hevirê miska Çînê ji axa wê hatiye kirin
Lê li ber wê wekî quruşekî qelb û axeka adetî ye

Axeka wê ya ewqas temîz û xweşik heye ku
Bayê sibê ji baxçeyên Cennetê bihejîn û bîn

Ji axa wê ya xweşik hinek bistîne û bibe Cennetê
Dê bi wê wir fortan bike li ser huriyên kezîzerên hûnandî

Lê li wir çiqas serberedayî geriya jî
Ji axa wê ya temîz pê ve tiştêkî bi dest nexist”

Rûniştîyên vê navçeya han, her çendîn ji ber berfa zêde ya demsala zivistanê, ji xeteriya sir û serma, ba û bageran gelek zehmetî dikişînin; lê ji ber xweşiya hewayê wê û destdayîna wê ji sihhetê re, bi rehetî berxwedana li ber sermaya wê, wisan dike ku însanên wê eziyet û cefayek zêde nekêşin. Çunkî li Bedlîsê gelek dar hene û erzan jî bi dest dikevin. Bi awakî wisan ku, dewlemend û feqîr, ferqek di navbera rûniştîyên navçeyî û xerîban de tunebe, hemû xelk dikarin dar bidest bêxin. Wekî nimûne; mirov dikare barekî hêstirê darê hişk bi 12 akçeyên Osmanî bistîne ku qîmeta wê dirhemek zîv dike. Hetta hemamên vî bajarî jî bi darên hişk tên germkirin.

Hinek çaran di nivê zivistanê de, ji ber barîna berfa zêde û qerma 'erdê, rê li kesên rêwî jî tê girtin. Ji ber vê, sultanên kevn û fermanrewayên berê, Musulman û xeyrên muslim ên rûniştîyên wê derê, ji bo parêzgeriya rê bikin û riyên girtî vekin, wan ji dayîna bac û xeracên adetî berî kirine. Di vî warî de hukumdarên ji bo ku li gor vê pêwistiye hereket bikin, kesên li pey wan tên destên xwe nedin van urf û adetan, ferman û berat derxistine û ev bi nifirname û bi ducarî nivîsandinan dane qayîmkirin.

Fermanrewayên vî welatê han, gelek muesseseyên xêratê yên wekî mizgeft, medrese, xan, mêvanxane, hemam, pir, kemer û avahiyên ji bo menfêeta xelkê ava kirine.

Bi vê yekê di nav bajêr de ji kevîrên birî 21 kemer hene; kesên tên û diçin di ser van kemeran re derbas dibin. 16 taxên bajêr, heşt hemam⁴⁶¹ û çar mizgeftên wê hene. Ji van mizgeftan yek jê berê dêra Êrmenîyan bû û cara yekê dema ku leşkerên Îslamê vir fetih kirin, vê dêra han kirin mizgeft. Niha navê vê mizgefta han "Qizilmescîd" e. Mizgeftek din jî ji aliyê Selçûkiyan ve hatiye çêkirin û tarîxa avakirina wê bi xetê kûfî hatiye nivîsandin û navê wê "Mizgefta Kohne" ye. Mizgeftek din jî heye ku ji aliyê mîrê Bedlîsê Mîr Şemseddîn ve li Gokmeydanê bi tekyeya rexê wê re hatiye çêkirin, ji tev vê muesseseya han re "Şemsiyye" hatiye gotin. Mizgefta çaran jî bi navê "Şerefiye" tê naskirin; ev, bi tekyeya rexê wê ya li Taxa Mêrdînê, ji aliyê bapîrê nivîskarê van rêzên han ê hejar, rehmetî Şeref Xan ve hatiye çêkirin. Ev mizgeftên han heta niha bi nimêjkerên xwe ve ava mane; muezzînên wan, xetîbên wan û îmamên wan hene; maaşek zêde ji wan re tê dan. Ji fetha Îslamê heta niha, li Bedlîsê şî'arên Îslamiyete yên di cemaet û nimêjên îniyan de hatine bilindkirin, nayê zanîn û nehatiye sehkirin ku navbirek ketîbê û tu wextê sekîni be.

Li Bedlîsê pênc medreseyên zanyariyê jî hene, ku hemû jî afirandinên vî bêtaqet û hejarê han ê muhtacê evîn û rehma Xwedayê mezin e. Min

hemû ev medreseyên han ên navê wan Xetîbiye, Hacîbegiye, Şukriye, Îdrîsiye û Îxlasiye, di sala 999^ê koçî (1591^ê z) de, li nêzîkî Tekyaya Şemsiye dan avakirin. Niha ev medreseyên han tijî ji kesên xwedî fezîlet ên mezin û edîbên xwendevan, zana û mamoste (muderris) ne. Wekî nimûne, li Medreseya Şerefiyeyê ders ji aliyê Mewlana Xidir Bîbî⁴⁶² yê ku şaxên fiqha Şafi'î gelek baş dizane û di hedîs û tefsîrê de emsalek wî tune, tèn dan. Li gor bîr û baweriya belav a heyî, kesê li ba wî tişteki bixwîne, dema ku xwendina xwe biqedîne, ji sedî sed dikemile û digihe kemalê. Li Medreseya Îxlasiyeyê de jî Şêx Şemseddîn Mewlana Mihemmed Şeranişî yê bi qedir, ku di nav zanayên Kurdistanê de bi hîmmeta xwe ya bilind ve bi qedir û siyanet tê naskirin, ders dide xwendin. Bi xwe, di zanyariyên tefsîr, sitêrnasî (astnonomî) mantiq û kelmê de xwedî qabiliyeteke mezin û tamam e. Li Medreseya Hacîbegiyeyê jî dersdan li ser Mewlana Mihemmed Zirkî yê di mijara fiqhê de xwedî zanyariyek zêde, di qeneetkîrî de, xwe parastina ji gunehan de, di dîndarî û di hemû rewşan de, di hemû hereketên xwe de, xwe rapêçana bi şax û çiqên durustî û rastiyê de emsalek wî gelek kêmtê dîtî û di eynî wextê de sofî ye. Li Medreseya Îdrîsiyeyê jî Mewlana 'Ebdurrehman ê bi navê "Melayê Reşîk", yanî "Siyah Hoca" tê naskirin, li gor rutbeya ji Asîtaneyê ya heta sax be bi dest xistî, ders dide. Ew jî di warê zanyariya xwe de zanayek herî paye bilind e.

Ji bilî van kesên han ên xwedî fezîlet, kesên edîb, kesên zeneetkar û pişekar jî hene ku, bi ser 800 dikan û maxazeyan de belav bûne.

Di navçeyê de, ji bilî kesên li jorê navên wan derbas bûn, bêguman hê gelek muesseseyên xêr û xêratê jî hene. Qismek ji van ên rehmetiyê Xusrev Paşa, yanî mîmarê dewletê, di kar û barên xêratê de serkevtî, qencî û rastî wekî parekê ji xwe re wergirtî, dergehê parêzgeriya xwediyê bang û alayan, penagehê mirovên xwedî fezîlet û zanayan, mirovê bi bîr û bawerî yê dewleta padişahiyyê, eserên Xusrev Paşa yê Mîrêmîranê Wanê yê bawermend ê Hezretê Haqan in. Ev, ji du hemamên ji mermerên biha çêkirî, du xanên ji bo lê hêwirîna kesên rêwî, ji 100 dikanên duderî yên di herdu milan de vedibin, ji du debaxxaneyan û ji eraziyên xwedî warîdat û ji eserên wekî avahiyan pêk tèn. Ev tev ji Tekyaya Rehwayê re hatine weqîfîkirin.

Bêguman ev avahiyan han ên sipehî, li bajarê Bedlîsê şûnewarên xweşik, rewnaq û delal pêk anîne. Mirovê xweşaxêv, payebilind, şareza û seyda Mihemmed Can Efendî* yê esîlzade, bi çendîn nesil xwediyê

* Di wergera Tirkî de Mihemmed Hesên Efendî ye, lê di wergera Soranî û Farisiya wê de Mihemmed Can Efendî ye. -Z. A.

mewqiyên bilind, yek ji wan mezinê jin û zarokên wan ên gihîştine rutbeyên bilind, ji bo tarîxa van avahiyên mezin û afirandinên mîmarî yên sipêhî yên vî bajarê han gotina “Bînaya Xusrevane”^{*} bikar aniye.

Ji bilî van muesseseyên xêr û xêratê, wezîrê navê wî derbas bûyî, dest bi du eserên din kir û ev di demeke kurt de, bi awakî ku xelk hemû ji wan re heyran bimîne, tamam kirin; ev karê han ji aliyê dûr û nêzik herkesî ve hat pejirandin.

1- Pêkanîna koma avahiyên Tekyaya Rehwayê yên ku di navbera gundê Tetwanê û Bedlîsê de ne, wiha ye: Ev, du xanên mezin ên ku karwan li wir datînin û dihêwirin, ji tekyayek xwedî du sitûnên bilind, hemamek xweşik û nazik pêkhatî, mizgeftêk bihînekerî û xweşik û ji deh dikanên ji zeneetkar û tucaran re çêkirî, pêkhatiye. Ji bilî van, ji bo zêdekirina wasiteyên pêwistiyên rehetiya xelkê û eserên çêkirî, ji wî ciyê re, ji kaniyeka 12 hezar zira’î^{**} ji wir dûr, avek xweş û zelal hat anîn. Bi ser tevan de jî 30^{***} malên ji Musulman û Xiristiyanan pêkhatî, li wir hat bicîkirin. Piştî, ji bo berdewamiya avahiya wir, ‘erdên ji aliyê Sultan Murad Xan ve jê re bi riya mulkiyeta îkta’î^{****} hatibûn dayîn, hat weqifkirin. Hatînên van ‘erdan ji bo xwarin, vexwarin û duhnê çirayên ronahiyê yên rêwiyên tên û diçin vê tekyaya han, dihatin xerckirin. Her rêwiyek li gor qedr û mewqiyê xwe bi awakî baş pêşwazî lê tê kirin. Wekî nimûne, qismek kesên li vê tekyaya han peya dibin û şevên xwe derbas dikin beg û giregirên Tirk, Tacik, ‘Ereb û ‘Ecem in. Ji bilî vê, kesên azad, kole, dûr û nêzik herkes in.

Her çendî di navbera vî ciyî û gundê Tetwanê de gelek gund û xan hene û ji ber barîna berfa zêde, di dema sermayên giran de rêwî li wir dihewin jî, lê berf ewqas zêde dibare ku, salekê dema ku zêde berf dibare, giregirên Bedlîsê wê dipîvin, sitûriya wê gihîştîye nêzikî 60 bihûstan.^{*****} Berî hemû zivistanan, ji sedî sed ji tucaran an ji rêwiyên din çend kes di bageran de difetisîn û dimirin. Sultan û fermanrewayên berê, nemaze bab û bapîrên min ên mîr, ew yeka ku wan han da li van

* Seydayê Mehmed Emîn û Mam Hejar, herdukan vê gotina han (Bînyayê Xusrevane) a li gor hesaba ebcedê teqabûlê kîjan tarîxê dike, cihê cihê hesab kirine. Seydayê Mehmed Emîn gotiye: "Li gor hesabê ebcedê tarîxa ji vê gotinê derdikeve, 974ê koçî (1567ê z) ye." Mam Hejar jî gotiye: "Bînyayê Xusrevane, li gor hesabê ebcedê 985ê koçî ye." -Z. A.

** Mam Hejar gotiye: 12 hezar gaz. -Z. A.

*** Di wergera Tirkî de 30 hezar mal e. Bêguman ew şaş e. -Z. A.

**** Wekî li gelek ciyan ji heye lê me tenê hinek dan xuyakirin, li vir jî cardin ji aliyê Mam Hejar ve rîayetê termînolojîya gotinan nehatiye kirin. Dibêje ku ..Sultan Murad Xan bexşîş dabûyê...". Lê di rastiya xwe de wekî Seydayê Mehmed Emîn gotiye û di Farisiya wê de ji heye; ev dayîn bi riya îkta’î re ye. -Z. A.

***** Farisiya wê de 60 weceb e. Di wergera Tirkî de 60 ziraê. -Z. A.

deran tekyaya û xanan çêkin, ev rewşa han bû. Wan, di demên xwe de xîmê van tekyayan avêtin û dest bi çêkirina wan jî kirin. Hê şûnewarên dîwar û surhên wan tèn xuyakirin û li ber çavan in. Ji ber sebebên têkilhevî û guherandinên di pêy hev re hatî, çêkirina wan tamam nebûn.

Lê, di saya talih û nefsbîçûktiya wî fermanrewayî û Tekyaya Rehwayê de, ev ji bîst salan zêdetir e kesek rastî tu bela û mirinê nehatiye. Êdî gelek hacî, gerok, tucar û rêwiyên din bi dilekî xweş û rehet tê re derbas dibin.

2- Paşayê rehmetî, di navçeya Wanê de mizgeftek bilind, medreseyek mezin, gumbet û tekyayek sipehî da çêkirin. Îmam, xetîb û muezzînên hafizqur'an ên dengxweş û baş tayînê wir kirin. Van, bi xwendevanên zanatî ya dînî û pîşeya edebî, sofiyên ji hemû tiştên dinyayî peywendiya xwe qutkirî û tenê bi îbadetê mijûl bûyî, da tijîkirin. Ji wan re, ji bo ku bikarin îdareya xwe herî baş bimeşînin û di nav hêminî û dilrehetiyekê fireh de bin, wezîfe û xercirah veqetandin. Ew jî, piştî her dan ferzên nimêjê, ji ruhê wî yê pak û temîz re fatihe dixwînin. Piştî, hemû şevên înan û duşemban temamê Qur'anê xetim dikin û sewaba wê jî pêşkêşî ruhê wî yê saf û paqij dikin.

Vî Paşayê qencîxwaz, mezin û xêrxwaz, min di evîniya xwe de xerk kir û destê min girt, di rizgariya me ya ji serpehatiya Qizilbaşan, hem ji min re û hem jî Eşîreta Rojkî ya ji ber bandora hinekan bi min re welat terk kiribûn, bû rêberê herî bixêr, alîkar û wefadar. Ev bûyera em ketinê, wisan kir ku em nêzikî 44 salan di nav Qizilbaşan de bimînin û di vê esnayê de me mecbûr kiribû em guhên xwe bidin gotinên Qizilbaşên serberedayî yên eza û cefayê didan me û dilên me tijî kul û birîn dikirin. Belê, vî Paşayî, ji bo rizgariya ji sitrî û kelemên dijmin û muxalîfan, ji bo vegera ser baxçeyên dewlemend ên Musulmantiyê û gihîştina tama zewq û nîmetên rûniştina li welatê ji bab û bapîrên me ji me re mayî, piştî jî xweavêtina wan meskenên bab û bapîrên me yên kevn ku ji me re hiştibûn, bi hemû awayî alîkariya me kir.

Bi kurtî, danenişana şefqetê ji aliyê Sultanê rehmetî ji nivîskarê van rêzan re, sozdana careke din dayîna desthilatdariya eyaleta irsî ya delal, wekî berê ji min re û ji min xwestina dev jê berdana ji Fermanrewatiya Nahciwanê û vegera nav diyarê Îslamê, di saya Xusrev Paşa û di vê riyê de xerckirina ked, cefa û xebatên wî bû. Bi saya vî karê wî yê bixêr, bîr û hêviya nêzikî hezar însanên jin, mêr, kal, pîr û xortan pêk hat. Ev însanên han bi salan ji bo ku bigihên welatê xwe yê diyarê Îslamê, bi şev û bi roj ji Xwedê hêvî û zarî dikirin. Di dawiyê de, bi nivîskarê van rêzan re vegeriyan welatê xwe. Ji bo vê bûyerê hemd, sena û şukur ji Xwedê re be.

Bi rastî hinek ciyên sipehî yên li derûdora bajarê Bedlîsê û nahiyên wê yên xweşik hene. Yek ji van, nahiya Xelatê ya bajarekî kevnare yê dîrokî ye û kokên wê ji demên kevn tèn. Xelatê, hinek deman serekbajariya qralên herêma Êrmenîstanê û Sultanên Êrmenîyan kiriye. Di dema qral Nûşîrvan de jî, Xelat di bin desthilata mamê wî Camasb de bû. Av û hewayê Xelatê gelek xweş û temîz e. Derûdora wê ji aliyê baxçeyên dewlemend, awa awa dar û berên fêkiyan û bi taybetî di tam û mezintiya wan de emsalên wan nedîtî, darên qeysî û sêvan ve hatiye rapêçan. Giraniya libek sêva Xelatê ji 100 dîrhemana zêdetir e. Li van deran çend cure sêv û karçîn hene ku ev li herêmên Ermenîstanê û Azerbaycanê bi nav û deng in.

Li milê din, di wilayeta Xelatê de gelek mizgeft, medrese, qonax û xanên wekî muesseseyên xêr û xêratê hene. Ji bilî van, gelek ewliya, zana, abid û şêx mezin kirine û gihandine. Yek ji wan, Seyîd Huseynê Xelatî yê zanayê dema xwe yê herî pêş e û di warê zanistiya zahirî û batîni de pispor û serkevtî bûye. Bi xwe, di warê zanistiya “cefr-i cami”⁴⁶³ (cufur) de bi nav û deng bûye. Bi wasîteya vê zanyariyê, zaniye ku dê Cengîz rabe û leşkerên wî yên wêranker dê di welatê Îran û Turanê de agirê şewat û wêraniyê hil bikin. Berî rûdana van bûyer, têkelhevî û felaketên bi xwînî, ji welatê dîr ket û bi eşîret, qebîle û bi kesên bawermendên xwe re çû welatê Misrê û heta koça dawiyê li wir ma. Tirba wî li wir e û yek ji wan ziyaretgahên pîroz e. Li Misrê, bi munasebeta navê van Xelatîyan taxek heye jê re “Taxa Xelatê” tê gotin.

Yek ji wan zanayê Xelatê yê din jî Mewlana Muhyeddînê Xelatî bû. Bi xwe alaya fezîlet û zanîyê bû; di warê zanyariya stêrnasî û matematîkê de pispor bû. Bi xwe yek ji wan kesan bû ku, dema Hulago Xan xwest bi destê Nasîreddîn Mihemmed Tusî li Meraxa Tebrîzê rasatxaneyekê bide avakirin û cetwelekê jî jê re bide çêkirin, ew, yek ji wan sê kesan bû ku Nasîreddîn Mihemmed Tusî daxwaza alîkariyê jê kir. Nasîreddîn, ew ji Xelatê bir, bi wî, bi Mûeyyîdeddîn El-Arûzî û Necmeddîn Debîran ve dest bi wê xebata zanyarî ya mezin kir.

Di dema Îslamîyetê de bajarê Xelatê çendîn car duçarê xerabî û wêraniyê bûye. Pêşiyê, dema ku di sala 626ê koçî (1230ê z) de, Sultan Celaleddînê Herzemşahî meşîya ser Xelatê û bi riya talan û zorê ji destê Selçûkiyan sitand, wê wêran û tar û mar kir û di bajêr de qetlîamek mezin çêkir. Piştî wî jî leşkerê Moxolan hatin, bajar ji destê Celaleddîn sitandin û bi awakî ku hiş û aqilê mirov negihê, bajar kaviil û wêran kirin. Xelat, di sala 644ê koçî (1247ê z) de jî rastî zelzeleyekê hat û di netîceya

vê 'erdhejinê de gelek avahî xera bûn û cardin bajar kivil û wêran bû. Di nivê zivistana sala 955^ê koçî (1549^ê z) de, Şah Tehmasb êrişê bajêr kir û derûdora bajar û kela wê kir bin abluqayê û li dawiyê bajar sitandin ku ji yekîneya parêzgerî ya ji aliyê Sultan Suleyman ve hatibûn wezîfedarkirin. Piştê fermana lêxistina bircan û kavilkirina keleyê da. Li ser vê, di navbera seetekê de keke hat ser û binkirin. Demekê piştî vê jî, Sultan Suleyman Xan dev ji bajarê kevin û keleyê berda û li ser qeraxê Gola Wanê bajar û keleyek din a nû da avakirin. Vê yekê rê da ku bajar û kela kevin bi yekcarî kivil bibin. Bajarê nû jî di warê avahî û geşbûnê de pêş de neçû.

Şî'r

“Kela vê dinê di riya wêranî û lehiyê de
Bawer neke ku dê bi qemçek herî avahî be”

Hê niha jî, dema ku axa bajarê kevn tê kolan, serayên ji kevirên birî û mermerên nazik, eserên kevin ên wekî hemam û xanan derdikevin.

Yek ji wan nahiyên Bedlîsê yên kevn jî navçeya Mûşê ya kevn e. Kele û bircên wê yên eserên gelek kevin li ber çavane. Kela Mûşê, di dema bab û bapîrên nivîskarê van rêzên han de, li ser girekî yê fersahê dikeve başûrê bajêr, hatibû avakirin û demekî bi wî awayî ma. Heta dewra Sultan Suleyman li ser piyan bû. Sultan Suleyman vê keleya han da xerakirin û nivkela li ser girek a rojavayê bajêr da nûkirin; yekîneyek ji 50 eskerên parêzger pêkhatî, bi top û pêdiviyên xwarin û muhimmatan ve li wir hişt.

Em bîr ser me'neya bêjeya Mûşê: Ev bi zimanê Êrmenî tê bi me'neya mijê. Çunkî, ji ber tesîra dûmana zêde, li wir gelek darên fêkiyan hêşîn nabin. Lê li derûdora bajêr, hindik jî be rez hene. Li wir, li serê çiyayeke bilind li ser girekî rez danîne û baş girtiye. Lê dema ku mirov bixwaze van mêwên han neqlê nizmâyî yan pesaran bike, hişk dibin. Lê genim û berên din, wekî nimûne; birinc û yên wekî wê, gelek ber didin. Ji bilî van, çêringehên dewlemend û deştên bi bereket ên vî bajarî hene. Xelk, li van deran gelek ga û garanên madekan, bi hezaran mî û heywanên din xwedî dikin. Li ser axên ji çandiniyê re bi kêr tîr, di her kotanekê de ku tê bi me'neya mîqdarê axa cotek ga dikare bajo, 24 cot ga û gamêş didin xebatê.

Tirk, ji Deşta Mûşê re “Mûş Ovasi” dibêjin. Firehiya vê deşta han nêzikî çar an pênc car duwanzdeh fersah e. Ev deşta han, her wext tijî

rihan, gul û çiçek in. Deşta wê ji daristan û giyayan û ji aliyê çiya û girên tijî ji baxçeyên dewlemend ve hatiye rapêçan. Di nav van çiyên de, girên tacên befrîn hene ku li ser kopên wan û ji her ciyê wan çemên avên wan sar dirijin. Çemê Firatê, ji sisiyan yekê milê bakurê vê deşta han diqelêşe û piştê berê xwe dide ber bi aliyê başûr. Çemê ji Çiyayê Nemrûdê derdikeve û bi navê “Karasû” tê naskirin jî, ji aliyê rojhilatê ve tê û kêr û zêde nivê deştê diqelêşe û bi Firatê re dibe yek.

Di çiyayên vî welatî de, teyrên nêçîrê yên spî yên cinsê wan baş û di dinê de emsalê wan tune yî hene. Bi kurtî, di vê deşta bi xêr û bereket de û hêşinahiyên wekî Cennetê de, gelek teyr û masî hene û ew bi kêrî nêçîr û girtinê tên. Şair bi vî awayî pesnê wir daye:

“Bûne wek Behîşt ev ciyên han ên wekî dar
 Çemên ji pêşkên wê dirijin wekî kewser sar
 Bi bêdengî û bi bîhna xweş tîne coş dilan
 Tê şuştin axa wê bi van avan ji qirêjayî û derdan
 Li wan ciyên wek zumrud, dibin her sal rihan hêşîn
 Hemû cî wek nîmet xweşik, hemû cî nazenîn
 Ew welat ciyê çêrîngeha teyran e
 Teyr û şêr li wir bûne dost û heval
 Axa wê bi axên zer hatî şuştin wek
 Ew ax bi serkevtî hatine rengkirin wek”

Gundên ku nêzikî sed aileyên Êrmenî tê de rûdinên, di vê deşta zumrudî de li rexên hev in; gundên Musulmanan jî li quntarên çiyayên derûdora vê deştê rapêçayî hatine avakirin û li çarmedora gundên Êrmenîyan in.

Heqê dîwanê⁴⁶⁴ ya vî xelkî jî, li gor gotina Hemdullah El-Mûstewfî, di dema Sultanên Cengîziyan de 69 hezar û 500 zêr bûye. Di dema Qanûnî Sultan Suleyman de, ku ji nû de hejmara nivîsandina vê navçeyê hat kirin, emlak û gundên weqfê ne tê de, heqê dîwanê yên wek xerac ji 4 hezar xeyrêmuslîman hatiye sitandin, li gor rêvebirîya sitandina xeracê ya kevn a bi serê mirovê 70 akçe bû, hindiktirîn bû hezar û zêdetirîn jî derket 5 hezar heta 33 hezar 324 akçeyên Osmanî. Gerek e ev jî bê zanîn ku duwanzdeh akçeyên Osmanî dike misqale⁴⁶⁵ zîvê saf.

Tê gotin ku, beriya belavbûna Îslamîyetê, di dema Fermanrewayên Êrmenîyan de, rojekê Fermanrewayê Mûşê leşkerê xwe teftîş kiriye û dîtîye ku di nav leşkerê wî de 600 cinsên hespan hene; gelek li ber ketiye

û gotiye: "Mûş, xwediyê hukumdarekî bi tedbîr ê saxlem û nêrînên di cî de nîn e."

Yek ji wan nahiyên Bedlîsê yên bi nav û deng jî navçeya Xînisê ye. Gelek çêringehên bi bereket û fireh girêdayî wê ne. Sûşehrî, Bingol û Çiyayên Şerefeddînê ji van ciyayan in. Di dema bab û bapîrên nivîskarê van rêzan de, qebîle û eşîretên Kurdan her wextê girîngî didan van ciyan; gelek serwet û hatinî bi dest dixistin. Ji bilî van, li vê nahiyê du kaniyên ji avzê hene. Ji yek ji wan xwêya spî û ji ya din jî xwêya sor tê çêkirin. Waridata herdukan a salewextê digihîje nêzîkî 400 hezar akçeyên Osmanî. Heqên dîwanê, li vir jî wek yê nahiya Mûşê ye. Ger çendîn hejmara Êrmenî û xeyrêmuslimên din ên di vê nahiya han de dijîn, kêmbûye. Ji piraniya gundên wê û axên wê yên tên kêlan (ajotin) jî xwediyê tîmar û ze'ametana re hatine dan. Hejmara van, texmînen gihîştîye 400 perçan. Li vê nahiya han hinek jî hespên 'Erebî yên cîns hene. 'Erdê wê jî ji bilî genim û dexlên din, ber nade.

Yek ji wan xerîbiyên tebi'eta wir jî ew gole ku navê wê Bulanix e. Çapa çarmedora vê gola han fersahek e. Ava wê her wext wekî heriya sor e. Çemê ji vê golê jî diherike, tu carî paqij nabe û ji wê heriya sor nayê safîkirin. Li wir, di navbera vê golê û bajarê Xelatê de golek din heye û jê re Gola Nazîkê tê gotin, ava wê gelek sivik, paqij û şêrîn e; zivistanan qeşa digre, ev qeşa han wisana sitûr e ku nêzîkî çar mehan karwan di ser re tên û diçin. Dema ku bihar tê û roj dikeve qama Burca Beranî,* qeşa dest bi helînê dike, dengê derz û şikestina qeşeyên vê gola han ji sê fersehan tê sehkirin. Ber bi wendabûna van qeşayan ve hewa dest bi nermiyê dike, bi awakî zêde masî tê de hene û ew dest pê dikin ji golê ber bi şetên avên biçûk û şetên avên lehiyan ve diçin. Li van deran xelk mehekê li ser hev diçin masîgirtinê. Qasî tê gotin, di van şetên avan û golan de, ewqas masiyên bi tam û nû hene ku, mirovek tenê bi serê xwe, rojê dikare çend çuwalan masî bigre. Dirêjahiya her yek ji van masiyan digihîje niv zira'î. Tiştê xerîb û nedîtî ew e ku, hêkên zikên van masiyan gelek bi jehr in; dema ku însan an heywan van hêkan bixwe, ne mimkun e ku bi jehrê nekeve. Çend kesan, li ba nivîskarê van rêzên han, hinek ji wan hêkan xwarin, di cî de bi jehrê ketin û ji hişê xwe çûn, roj û şevêkê bêhiş man. Piştî xwarina panzehirê û vereşînî karîn bi ser hişê xwe ve bî. Mirovên dîwanê, çend caran teşebbus kirin ku bi riya multezîmiyê masiyên di vê golê de îcar bikin û bigrin bin bandora xwe. Ev yek jî di dema desthilatdariya min de bû, lê vê teşebbusa han tu feyde negihand dîwanê.

* Mam Hejar dibêje: "Nêzîkî Newrozê..." -Z. A.

Çunkî wê salê masî wek adet bû, derneketin ji der ve û derbazê nav avên şêrîn nebûn.

Li bakurê Bedlîsê, di navbera Mûşê û Xelatê de çiyayek mezin heye jê re Çiyayê Nemrûdê tê gotin. Li gor baweriya xelkê, Nemrûd zivistanên xwe li van deran derbas kiriye û dema ku bûye havîn jî derketiye çiyê û havîna xwe li wê borandiye. Ji ber vê, li serê wê keleyek, avahiyên awa, awa û serayên fermanrewatiyê yên mezin dane avakirin. Bi xwe di wan de rûniştiye û piraniya wextê xwe li wir derbas kiriye. Dema ku Wahidê Qehhar xezeba xwe lê dike û wekî padîşahêkî mezin wî dike bin destê xwe, wî çiyayê berz ê bilindahiya wê ji du hezar zîra'an zêdetir dide rûniştandin û korteke nêzîkî hezar û pênc sed zira'i jê çêdibe. Ev korta han a ji vê rûniştinê pêkhatî jî bûye golek mezin. Seranserê firehiya vê golê, nêzîkî 5 hezar zira'an e.

Ji kevirên belawela yên wir, darên bittir û giyayên zêde, mirov ji derveyê riyekê du riyên pê ve nikare xwe bigihîne wê golê. Ev yek-du riyên han jî gelek teng û asê ne. Ew riyên ku heywan bikarin tê de bimeşin jî, cardin ji duduyan derbas nabin. Ava vê golê gelek paqij û sar e. Lê tişteki xerîb e, dema ku li rexê golê çalek biçûk jî bê kolan, ava germ derdikeve. 'Erd, bi gelemperî kevir e û bi hev ve zeliqîn e. Qismek ji van tehtên han, ji curên ku Tirk jê re "devegozu" dibêjin ew in. Konên van wekî şanê hingivî yên tijî ne û hişk in. Ji bilî van, cureke din teht heye ku ji yên din nermtir e, yên wekî kevirên reş in.

Di bakurê vî çiyayî de coyek heye, avek reş jê diherike. Ev ava han a wekî ava ji korika hesinkerana dipale, reş e û giraniya wê ji ya hesinê zêdetir e. Ev ava han ji 'erdê derdikeve û bi awakî sur'et di zinarî de tê xwarê. Li gor baweriya min, ev ava han her sal zêde û kêr dibe. Dema ku divizikîna ji 30 zira'an zêdetir bilind dibe û belavî ser saheyeka firehiya wê ji çend sed zira'an zêdetir dibe. Ev vizikandina han jî ji çend milan ve dibe. Çi kesê bixwaze ji vê ava reş mennek⁴⁶⁶ jî veqetîne, rastî girê û astengek gelek zehmet tê. Belê her tenê Xwedê xwediyê desthilatê ye.

QISMÊ YEKAN

DI DERHEQÊ REWŞA EŞÎRETA ROJKÎ Û SEBEBÊ VÎ NAVÊ HAN DE YE

Wekî bi awakî ronî û zelal tê dîtîn, bêjeya Rozkî gotinek derî⁴⁶⁷ ye. Hinekan awayê nivîsandina vê bêjeya han bi tîpa “c”yê⁴⁶⁸ û hinekên din jî bi tîpa “ş”yê⁴⁶⁹ kirine. Îro halê wî yê tê zanîn û belavbûyî Rojkî jî, di eslê xwe de tê me’neya “yekroj”, yanî rojek. Ev paşgirka “kî” ya di dawiya bêjeya “roj” de jî, “kitek/libek” îfade dike, wekî di nimûneya gotinên “xocekî”, “perdekî” de ye. Hinek edebiyatzan dibêjin ku, tîpên “k” û “î” di Farisî de ji bo biçûkkirinê jî tê bikar anîn. Em dikarin bêjin ku, nivîsandina vê bêjeya han bi tîpa “c”yê, li gor prensîbên qewaida (rastaxavtina) Erebi ye; çunkê ev tîpa “j”yê ya di derîceyê de wekî awayê tîpa “c”yê ya di Erebi de ye tê nivîsin. Awayê nivîsandina bêjeyê bi “ş”yê jî li gor tebî’eta Kurdên rastaxêv e.

Li gor riwayetên kesên ku xeberan radigihînin û parêzgerên afirandinan ên bîr û bawerî bi gotinên wan tên kirin; Eşîreta Rojkî, ji yekîtiya 24 eşîretên Kurd pêk hatiye. Ev 24 eşîretên han rojekê li ciyekî navê wê Tab ê li derûdora Xwêtê, berhev dibin û vê yekîtiyê pêk tînin. Ev civaka han ya ji qebîleyan pêk hatî, piştîre bi ser du şaxên girîng ve belav dibe. Ji şaxê yekan ê ji 12 grûban pêkhatî re Bilbasî û ya duduyan re jî Qewalîs hatiye gotin. Gotinên Bilbas an Bilbîs û Qewalîs jî, navê du gundên mîrekên Hekkariyê ne. Li gor riwayeteka din jî, ev herdu gotinên han navê du qebîleyên ji Eşîreta Baban in.

Bi kurtî, piştî ew li navçeya Tabê berhev bûn û ‘erdên wir di navbera xwe de perçe, perçe parve kirin, bi ser hemû tiştî re bûn yek, ketin nava hevkarîyê û bûn wekî mirovekî yekdil; ji bo rêvebiriya kar û barên xwe yên hundurî mîrek helbijartin. Piştîre jî ‘erdên welat ên mayîn û navçeyên welat ên din jî bidest xistin û rizgar kirin. Li gor gotinên di nav xelkê de tên gotin û belav e, ew kesên parên wan di axa navçeya Tabê de tune, ew bi esil ji Rojkiyan nîn in.

Ev eşîretên han, piştî di bin alaya mîrekî berhev bûn ku ji bo rêvebiriya xwe bi dil û can helbijartin û dest bi êrişên navçeyên derûdora xwe yên bin desthilata biyaniyan de bûn, kirin. Cardin li gor riwayetan, wê çaxê li wilayetên Bedlîs û Hezzoyê, hukumdarek Gurciyan ê navê wî Tawî⁴⁷⁰ hukum dikir. Eşîreta Rojkî, wilayeta Bedlîsê û Hezzoyê ji destê wî

Gurciyî sitand. Li gor riwayetek din jî, Bedlîs ji Eşîreta Girdikan û bajarê Hezzoyê jî ji Gurciyan sitandin. Hinek jî dibêjin: Rojkiyan, Bedlîs ji Eşîreta Zoqeysi⁴⁷¹yan sitandine. Di temamê van gotinan de rastî û şaşî aîdê wan kesan e ku van rîwayetan neqil dikin.

Bi kurtî, Rojkiyan piştî ku dest pê kirin Bedlîs û Hezzo bi temamî sitandin û ev herdu navçe wekî mîrektiyên serbixwe û xwediyên wan ên eslî bi rê ve birin, mîrê wan ê ku desthilata wan di destê wî de bû û kar û barên wan dimeşand, çû rehma Xwedê, lê tu zarokên wî yên ciyê wî bigrin, li pey neman. Vê rewşa han, rê da ku di navbera Rojkiyan de têkilhevî derkeve. Serokên wan li ber hev serî netewandin. Ji ber vê, ev gotina Mewlana Hetîfî, tam li rewşa wan dihat:

“Ji bo wî welatî tê kirin girîn û gazî
Eger, dê kî bê hewara wir ku tu nizanî
Difilite li Ke’beyê fahîşeya serxweş
Ger hakimek tunebe pey de biçê bide heddi wê baş”

Piştî ku demekê rewş bi vî awayî ma, serekên eşîret, qebîle û malbatan li ber vê rewşê geriyan û xebitîn ku çareyek jê re bibînin. Rûniştin û bi hev şewirîn, di dawiyê de biryar dan ku, ji bo bèn di nav wan de bicî bibin, biçin ba du birayên navên wan Izzeddîn û Diyaeddîn ên ji nesla Sultanên Kisrayê yên li Xelatê rûdiniştin. Bi vî awayî, wan ê ji van herdu birayan kîjan kêrî meşandina kar û barên xelkê tên, ew tecrube bikiraya û hîn bibûya; dê wî ji bo mîrektiya xwe helbijartina. Ji bilî vê jî dê bi dil û can rîayeta wî bikirina ku, wî jî bikariya welat pêş de bibe û bi destekî hesinî li serê wan kesên rêzxraker û şerfiroşan bixistaya û dadgeriyê bi şêhineka rast dipîva bi rê ve bibira.

Ji bo ku vê dîtin û niyeta xwe cîbicî bikin, heyetek ji giregirên Eşîreta Rojkî pêkhatî, çûn Xelatê û bi qebûlkirina ji aliyê van herdu kesên ‘esîl ve serfiraz û serbilind bûn û wan bi awakî qedir û siyanet anîn Bedlîsê. Di dawiyê de, civatekê xwest Izzeddîn bibe mîrê Bedlîsê û ya din jî Diyaeddîn ji bo Mîrektiya Hezzoyê helbijartin. Bi vî awayî welat û hemû ferd û qebîleyên Eşîreta Rojkî bi dilxwazî û dilhêminî serî li ber van herdu birayan tewandin.

Mîr Izzeddîn, wezîfeya xwe bi awakî herî baş birêve bir; di nav xelkê de helwestek baş da ber xwe. Bêyî cihêti û ferqîti bêxe nava ferdên eşîret û qebîleyan dadmendiyekek wekhevî meşand. Hemû kesan mil dan ber wî û jê hêviyên karên mezin û bifeyde kirin.

Di eslê xwe de Eşîreta Rojkî, wekî îro çawane, wê çaxê jî di nava eşîret û qebîleyên Kurdistanê de, bi merdayetî, xêrxwazî, ji xweşermî, binamûsî, rastî û başiyên xwe ve bi nav û deng bû. Ji bilî vê, ferdên vê eşîreta han, di rastbûnî û di dîndarî de gelek pêş in, hem di gotin û hem jî di helwestên xwe de gelek bi bîrûbawer in û heta tu bixwazî bi fedakarî û bi sêdaqeta bi mîr û begên xwe re hatine naskirin. Di esnayê felaket û musîbetên tên serên wan de jî, ji bo di riya axa welat û parêzgeriya qazancên welat de, ji pêşkêşkirina fedakarî û xizmetên xwe paş de namînin. Wekî nimûne, di demên dîrokê yên cihê cihê de, zorbeyên ku fermanrewayên wan ji ser desthilatê dûr xistine û Bedlîs sitandine, gelek caran bêyî ku ew alîkarî ji kesekî bistînin, ev cî ji destê wan rizgar kirine. Ev jî tenê bi saya serê tégihîştina wan bi kar û baran, mêr û mêrxasiyên wan ên neditî yên di şer û qirênan de nîşandayî bûye ku, di esnayê lêqewimînê de bîr û baweriyên wan ên xwe bi xwe û bawermendiya wan bi Xwedayê ku ji 'ebdên xwe yên xebatker û bawermendên xwe re dike.

Di nav Kurdan de bi nav û deng e, ku ji bo danîna her keviyekî Kela Bedlîsê li ser hev, serê kesekî ji Eşîreta Rojkî tê de çûye. Kîjan ji wan sultanên mezin dibe bila bibe, kengî ku bixwaze Kurdistanê werbigre û serê Kurdan li ber desthilata xwe bide tewandin, berî hemû tiştî hewce ye ji sedî sed dijminatîya Mîrên Bedlîsê bike û bi Eşîreta Rojkî re şer bike û serî li wan bitewîne. Dema ku ev eşîreta Kurd serî li ber êrîşker netewîne, civak û xelkên din ên Kurdistanê ji tu kesê re serî natewînin. Îsbata vê yekê jî ev e:

Dema ku Sultanê Gazî,⁴⁷² wilayeta Bedlîsê girt û Şemseddîn Xan⁴⁷³ ê serdarê wê ji wir derxist û ew ber bi welatê 'Ecem ve penaber bû, heta sê salan eşîretên Bayîkî (Bayekî), Modkî, Zeydanî û Bilbasî neketin bin fermana wî û li hemberî êrîşkeriya wezîfedar û kesên Dewleta Osmanî serî hildan. Hetta Sultan, ji hemû mîr û fermanrewayên Kurdistanê re fermana meşa ser van serîhildêran da, ew jî ji bo vê fermanê bicî bikin wekî dêwên pişt Çiyayê Qafê hatin ser wan, lê cardin nekarîn bi quwet û bi darê zorê serî li wan bitewînin. Di netîceyê de, Sultan Suleyman, siyaset bi kar anî û bi wasîteya mîrê Hezzoyê Bahaeddîn Beg, xelkê Geliyê Kêfnedûrê û Eşîreta Bayîkî ber bi aliyê xwe ve kêşa. Piştî jî Îbrahîm Beg û Qasim Beg ên kurên Şêx Emîr Bilbasî bi pere û meqaman dilxweş kirin û çavên wan bi soz û qewlan dan girêdan û ancax bi wî awayî karînin mecala sitandina Bedlîsê bi dest bixin û serî li eşîretan bitewînin.

Li milê din, gelek zarok û kurên mîrên Kurdistanê yên din tên Bedlîsê û wextên xwe yên vala li vir derbas dikin. Lê zarokên Eşîreta Rojkî û

kurên begên Bedlîsê, ji bo xizmet yan ji bo derbazkirina wextên xwe yên vala yan ji bo gerê naçin ber deriyê mîrên din ên Kurdistanê. Ji bilî vê, ew li welatên biyanî yên dûr ji bo bilindbûn û gihîştina bi sifetên hêja yên methan û afirandinên saxlem ên li hemberî zehmetî û karên zor bi sebir û qewîtiyên xwe ve, bi nav û deng in. Wekî nimûne: Derwêş Mehmûdê Keleşîrî yê mezinê Qebîleya Keleşêriyan, welatê xwe bicî hişt û xwe gihand ber baregeha Sultan Suleyman ê payebilind û bi saya zanatî û perwerdetiya xwe ya bilind û fezîletên xwe yên mezin, bawermendî û rêzmediya Sultan qazanc kir. Ew, kesekî wisan bû ku hemû hunermendî û fezîlet pê re hebûn. Bi van sifetên xwe karîbû di meclisa Sultan a taybetî de cî bigre û bibe yek ji wan endamên bi qedir û siyanet ên wê meclisê. Şairekî bê emsal bû, gelek şî'ir û qesîdeyên wî yên bi Tirkî û bi Farisî hene. Nivîskarê van herfên han şî'irek wî ya bi Tirkî nivîsandî ji ber e:

“Sebze midir leblerin dorunda ya hatt-i gubar?
Ya ayagi şehde batmış hasta arular midir?”

Qur'anxwînekî ewqas baş bû ku, yên guhê xwe didan wî, ji ber dengê wî yê xweş û şêrîn, ji wan we bû ku ew Îdrîsê duduyan e. Ew, yek ji wan kesê ji meclîsa Sultan bû û kitêbdariya kitêbxaneyê xwe sipartibû wî. Biraziyê wî Heyder Aka jî, yek ji wan kesan bû ku, di riya rast de bû, dûrbîn, mêrxas û nefsbîçûk dihat naskirin. Ji ber vê yekê, Sultan Suleyman Xan wî bi wezîfeyê sancaqtiyê, bi rêvebiriya kar û barên Eşîreta Cîhanbelku* û jê re dayîna navçek ji wilayeta Paloyê ya bi riya mulkiyeta Îqtaî serfiraz kir.

Ji Eşîreta Bilbasî, Îbrahîm Begê kurê Kalender Aka jî ji ber dubendî û serêşiya di navbera wî û hinek kesên ji eşîreta wî de, welat terk kir, çû Sîstanê û ket bin xizmeta Mehmed Xanê Tirkmen ê fermanrewayê wî welatê yê tik û tenê. Dema ku Mehmed Xan bi wî re nîşan û eserên mêr û mêrxasiyê dîtîn, devê wî jê re ma vekirî û qasî di daxilê mecal û taqeta wî de bû, qedrê wî girt. Di netîceyê de jî bêyî sekin wî kir walî û parastina sînorên Belucîstanê siparte wî. Belê, tam li wir, ji derveyê van qabiliyetên wî yên ji sînorê hiş û aqilan der, mêr û mêrxasiyên wî yên di afirandina Kurdên serkêş de tînin, xwe dan nîşan. Di şer û qirênan de çendîn car şûr û rim li dijî Belucîyan bikar anî. Çi dema bi wan re biketa nav doz û xubara şer û qirênan, wan belav dikir. Di dawiyê de piraniya wan bûn xwera şûr û tîrên wî û welatê wan ji wan sitand, wan xist nav

* Di wergera Soranî de dibêje: "Eşîreta Belku (Beglu)" -Z. A.

rewşek wisan ku ji zarokên xwe zêdetir qedir û siyanetê ji wan dît. Ew, niha jî di wî welatê dûr de bi dilek hêmin û xweş desthilatê di destê xwe de digre.

Bestam Axa jî çû Qendeharê û ket bin fermana Sultan Huseyîn Mîrza yê fermanrewayê wir; bawerî û heyrantiya wî qazanc kir. Di netîceyê de, bi awakî zû ber bi payeyan ve bilind bû. Di dawiyê de bû yek ji wan endamên meclîsa Sultan Mîrza û Sultan di vê meclîsê de wextên xwe yê xweş bi vî Bestam Axayî re derbas dîke.

Yek ji wan namdaran jî Qasim Begê kurê Şah Huseyîn Aka yê Muhurdar e. Di dema vegera min a bi Eşîreta Rojkî ve ji Nahciwanê ber bi Bedlîsê ve, ew li wilayeta xwe disekinî ku ji bab û bapîrên wî jê ra mabû. Ew girêdayê sêdaqeta xwe ya bi Osmanîyan re bû û wezîfeyên ji aliyê wan ve jê re hatibûn dan, bi hemû girêdan, sergirani û wefadariyên xwe ve bicî dianî.

Qasim Beg, berê di nav sefên parêzgerên sultaniyê yê taybetî (Korciyan) de bû. Lê çerxa felekê bermeqlub zivirî, dijîtiya di navbera hinek Kurdên Iraqê û Eşîreta Rojkî ya li ser reqabeta sitandina yuzbaşîtiyê, ku ji aliyê herdu milan ve jî dihat xwestin, bû sebeb ku gelek eziyet û cefa lê bèn kirin, wî ji wilayeta bab û bapîrên wî dûr bixin û asteng û serêşiyê jê re çêkin. Lê bi ser hemû van bûyer û neheqîyan de jî Qasim Beg xwe bi şax û çiqên sebrê girt, ji temamê van kirinan re tehemmûl kir û li gor gotina: "Sebir mifta hemû tiştî ye" hereket kir. Di dawiyê de sêdaqeta wî ya ji Dewleta Osmanî û kesên dewletê re hat zanîn û xizmetên wî yê bi dil û can hatin dîtin; di netîceyê de, wezîfeya "yuzbaşîti"* ya ku yek ji wan wezîfeyên Eşîreta Rojkî bû lê ji destê wan derketibû, dan wî. Niha ku sala 1005ê koçî (1597ê z) ye, ev beg, wezîfeya yuzbaşîtiyê bi awakî herî baş dimeşîne. Bi xwe, bi rastî xortekî bi nav û deng ê kemilî, xweşexlaq, serbilind, mêr û mêrxas, camêr û merd e. Hêviyek gelek zêde jê tê kirin ku dê di xebat û kirinên xwe de serkevtî be.

Ev eşîreta han a Kurd a bi wan xesletên xwe yê civakî yê bilind, ku behsa wan hatin kirin, ji qismek gelek zêde eşîret û gelên Kurdistanê cihê dibin, 24 qism in.** Pênc ji van: Qeysanî, Bayekî, Modkî, Zoqeysî û

* Li gor vê, wergera Tirkî jî hem şaş e û hem jî gelek têkelheve. Wergera Soranî û ya maqaleyê wek hev in. Her çiqas di wergera Tirkîya wê de "gerî yuzbaşî" hatiye nivîsîn jî lê ev yek şaş e. Ji ber ku di Farisiya wê de "yuzbaşîgerî" ye ku me'neya wê "yuzbaşîti" (yuzbaşîbûn) ye. Ev bêje wekî du bêjeyan, yanî "yuzbaşîti" û "gerî" hatiye fehimkirin û di wergera Tirkî de jî bûye "gerî yuzbaşî".

Di wergera Soranî de Mam Hejar xwe nêzîkî eslê wê kiriye, lê wî jî vê rutbeya han "serliqayeti" bi nav kiriye. -Z. A.

** Di wergera Soranî de dibêje: "24 qebîle ne." Di Farisiya wê de jî dibêje: "24 şu'be ne." - Z. A.

Zeydanî eşîretên qedîm ên wilayeta Bedlîsê ne. Panzdehê⁴⁷⁴ din jî di bin du şaxên mezin, Bilbasî û Qewalisî de berhev dibin. Bilbasî: Keleşîrî, Xerbîlî, Balekî, Xiyartî, Korî, Birêşî, Sekrî, Garisî, Bêdorî û Belagerdî ne. Qewalisî jî: Zerduzî, Endakî, Pertavî, Girdikî, Suhrewêrdî, Kaşaxî, Xaldî, Wastudkî û 'Ezîzan nin.*

* Min ev tesnîfa han li gor Farisiya wê nivîsand. Ez dixwazim awayên tesnîfa wergera Tirkî û Soranî jî li vir bidim xuyakirin.

Tesnîfa wergera Tirkî wiha ye: "...ev dibin 24 şax. Pênc ji van, yanî Qeysan (Kaysan), Baykan, Modkan, Zoqeyisî(Zokaysî) û Zeydî, eşîretên wilayeta Bedlîsê yê herî kevn in. Panzdeh (di hemû nusxeyan de wiha ye, lê rastiya wê 19 ye. -M. 'E. 'E.) eşîretên din ên mayî jî, wekî di pêş de dê bi firehî behsa wan bîn kirin, bi ser du qismên mezin ve par ve dibin: Bilbasî û Qewalisî (Kavalîsî). Bilbasî bi ser şaxên: Keleşîran, Xirbelan(Hirbelan), Balkan, Xiyartan(Hiyartan), Goran, Birêşan(Birişan), Sekran, Garisî, Bêdoran (Bidoran) û Balekurdan par ve dibin. Qewalisî jî ji: Zerduzan, Endakiyan, Pirtavan, Qewalisî (di kitêbê de wiha ye; lê tê dît in ku ev bi zêdehî ketiyê; çunkî "Qewalisî" navê mûsterek ê tevan e; ji bilî wê bi wê re hejmar jî zêde dibe. -M. 'E. 'E.). Girdikan, Suhreverdiyan, Kaşagiyan, Xaldan(Haldan), Isdukan û Azizan pêk tîn."

Tesnîfa wergera Soranî jî wiha ye: "...ev eşîreta han 24 qebile ne. Pênc ji van, ku Qeysanî, Bayekî, Modkî, Zoqeyisî û Zeydanî ne, rûniştîyên Bedlîsê yê kevn in. Dehên wan jî ku ji bereyê Bilbas in: Keleşîrî, Xerbîlî, Balekî, Xiyartî, Korî, Birêşî, Sekrî, Garisî, Bêdorî û Belagerdî ne. Ew neh qebileyên din jî ku: Zerduzî, Endakî, Pertavî, Girdikî, Suhrewerdî, Kaşaxî, Xaldî, Wastukî û 'Ezîzan in, Bilbasî ne."- Z. A.

QISMÊ DUDUYAN

DI DERHEQÊ BINGEH û KOKA MÎRÊN BEDLÎSÊ DE NE

Li gor zanyariyên di nav xelkê de belav e û tê gotin û di hinek dîrokan de jî hatine behskirin, ku koka Fermanrewayên Bedlîsê diçe digihîje Qiralên Kisrayê. Ji ber ku di nav xelkê de belav e, ku ew jî nesla Nûşîrewan û neviyên wî ne. Lê rastiya wê ev e ku, Camasbê kurê Feyrûz ku pêncemîn(?)⁴⁷⁵ qiralê Kisrayê bûye, di dema Nûşîrewan de li ser navê Qubad desthilatdarê wilaya Êrmenîstan û Şêrwanê bûye. Dema ku ev Camasbê han mir, sê kur jê man: Nersî,⁴⁷⁶ Surxab⁴⁷⁷ û Behwad. Nersî ciyê babê xwe girt û kar û barên wilayetê bi rê ve bir. Nûşîrewan, ew girt bin baskên qencî û parêzgeriya xwe. Ew roj bi roj ber bi rutbeyên bilind ve diçû, nav û dengê wî belav bû û desthilata wî gihîşt hemû ciyan. Piştî bi yekîneyek eskerî ya mezin û giran ve êrîşî wilayeta Geylanê kir û bi darê zor û zordariyê ew der sitand û bi keça yek ji wan qiralên Geylanê re jî zewicî. Vê keça han kurekî navê wî Ceylan Şah anî.⁴⁷⁸ Belê qiralên Rustemdarê jî nesla vî begê han in.

Surxab jî li wilayeta Şêrwanê desthilat girt destê xwe. Eslê vî wilayeta han jî digihîje wî. Behwad jî bi wê waridata kêma diket destan razî bû û li Xelatê bicî bû û bi 'eksê urf û adetên bab û bapîrên xwe pey hewesa fetih û firehkirina sînoran negeriya. Belê kok û 'eslê Mîrên Bedlîsê diçe digihîje vî begê han. Li gor vî, Mîrên Bedlîsê kurmamên qiralên Rustemdarê û yên Şêrwanê ne.

Niha jî ku sala 1005ê koçî (1597ê z) a dawiya meha Zilhîcçeyê ye, li gor gotinên ku tên gotin, 760 sal derbas dibe ser di destxistina desthilata wilayeta Bedlîsê, ciyên pê ve girêdayî û yên pê ve girêdane û xistine ser. Di vî muddetê han de, desthilata serbixwe ya van mîrên han ên bi nav û deng ku dewrê hevûdu kirine, ji hev nehatiye veqetandin. Ev ciyên han tenê 110 salan di bin îşgala biyaniyan de mane. Dema ku ciyê wan bê em ê bi firehî behsa wan çar dewletên mezin ên bi saltanat bikin, ku ev wilayeta han îstîla kirine.

Bi kurtî, wekî berê jî derbas bûbû, her çendîn demek kurt jî nebe, piştî Eşîreta Rojki Izzeddîn ji bo Bedlîsê û Diyaeddîn jî ji bo Hezzoyê hukumdar helbijartin, hat dîtin ku xelkê Bedlîsê jî mîrê xwe Izzeddîn zêdetir, hêdî hêdî meyl û sêdaqeta wan ber bi Diyaeddîn ve ye. Xelkê Bedlîsê dest

pê kirin ji Izzeddîn sar bûn, nefret jê kirin û li hemberî wî qet evînek di dilê wan de peyda nebû. Diyaeddîn jî ji vê rewşa lê hatî îstifade kir; bi taybetî dema ku zanîbû helwesta gelê Bedlîsê li hemberî wî di sewiyek herî li bar û bilind de ye, ji bo ziyareta birayê xwe ji Hezzoyê çû Bedlîsê. Li wir, pêşwaziyek gelek baş lê hat kirin, rêz, qedir û mêvanperweriyek mezin dît. Herdu birayan di nav daristan û bahçeyên dewlemend ên Bedlîsê de demên xweş derbas kirin, di nav aheng û şahiyên xweş de çûn civîn û meclisan. Vê rewşa han mecal û fîrset da Diyaeddîn ku bizane, xelkê Bedlîsê ji giregiran bigre heta xelkên rêzê meyl û sêdaqeta herkesê bi wî re ye. Ji bilî vê, av û hewayê Bedlîsê gelek tesîrî wî kir. Ji ber vê, mîrekiya Bedlîsê xist serê xwe.

Piştî Diyaeddîn, bi dizdarên keleyê yê tagirên xwe re li ser tertîbateke wiha li hev kirin: “Bêguman, dema ku ez ji bo vegerê ji Kela Bedlîsê derkevim, dê birayê min ji bo birêxistina min bi min re ji keleyê derkeve. Ez ê wê çaxê ji bo bahaneya bîrkirina tiştêkî xwe di keleyê de, paş de vegerim. Dema ku ez bikevim hundur, dê hûn deriyên keleyê li ser birayê min bigrin û ez jî dê bi vê fîrsetê keleyê bistînim.”

Wext derbas bû û dema vegera Diyaeddîn hat. Ew jî çû ba birayê xwe û îzna vegera xwe ya Hezzoyê jê sitand. Izzeddîn jî ji bo bi rêxistina birayê xwe derket derveyê keleyê û bajêr. Piştî qasekî meşiyar, Diyaeddîn li birayê xwe zivirî û jê re got ku, wî hingustîla (gustîl) xwe li keleyê ji bîr kiriye û ji bilî wî jî kesek ciyê wê nizane. Eger ew mûsaêde bike û qasekî li vir xwe mijûl bikin, dê bi xwe biçê û bîne. Li ser vê, Izzeddîn daxwaza birayê xwe qebûl kir û bêyî ji biratiya wî şik bike, li wir sekinî; bi nêçîrê ve mijûl bû û ma li hêviya vegera birayê xwe. Diyaeddîn jî ket hindurê keleyê û çawan berê li hev kiribûn, bi wî awayî kir û deriyê keleyê li ser birayê xwe girt û piştî jî ji birayê xwe re cewab şand û jê re wiha got: “Li gor exlaqxweşî û benê di navbera birayan de, dê birayê min di ciyê min de, astenga derbazkirina çend rojên xwe li Hezzoyê, daqurtîne. Di vê navê re ez jî dê li Bedlîsê bimînim û ji xweşî û sîpêhîtiya av û hewayê wê îstifade bikim.”

Li hemberî vê rewşa han destên Izzeddîn di paxila wî de man û bi hîleya birayê xwe hesiya. Li ser vê, bêsekin ber bi deriyê keleyê ve ajot û bangî birayê xwe yê bêwefa kir û xwest derî lê veke. Lê kesekî guhê xwe nedayê. Bi vî awayî, Izzeddîn naçar ma vegeriya Hezzo û Sasonê û desthilata wî welatê girt dest xwe. Belê, Mîrên Hezzoyê ji nesla vî mîrî ne û ji ber vê bi navê “Ezîzan” hatine naskirin. Mîrên Bedlîsê jî ji nesla Diyaeddîn in û ji ber vê ew jî bi navê “Diyaeddîn” hatine naskirin.

Hejmara Mîrên Bedlîsê yên ku di kitêbên dîrokê de li ber çavê nivîskarê van rêzên han ketine, digihîjin 18'an. Muddetê rêvebiriya wan a li ser desthilata vî welatî jî bêyî navbir û bi ser hev, ji 450 salan zêdetir e. Li milê din, ew mîrê ku Atabeg 'Imadeddînê kurê Atabeg Aksungur⁴⁷⁹ Kela Bedlîsê ji destan sitandiye, ji aliyê me ve nehat zanîn. Çunkî dema ku min ev rêzên han dinivîsandin, ew kitêbên dîrokê yên di destê min de bûn, behsa navê wî ne dikirin. Li gor nêrîna min, rîwayeta herî rast ev e: Dema ku Qizil Arslan⁴⁸⁰ axa Azerbaycan û Êrmenîstanê îstîla kir, piştî hat Bedlîsê jî dagîr kir. Ev, piştî Selçûkiyan, yanî di dawiya dema Xwarzemiyân de, dema ku Sultan Celaleddînê kurê Sultan Mehmûdê Herzemşahî hat Bedlîsê, Melik Eşref li Bedlîsê mîrektî dikir. Piştî wî, birayê wî Melik Meceddedîn, piştî Izzeddîn, piştî wî Mîr Ebûbekir, piştî Emîr Şêx Şeref* piştî wî jî Emîr Diyaeddîn e, ku hevdemê Emîr Tîmûrê Kurgan bûye û hevdîtinek wî jî pê re çêbûye. Belê, ji wê rojê heta vê tarîxa han ku Mîrektiya Bedlîsê li gor werasetê ji nivîskarê van rêzan re maye, zincîra Mîrekên Bedlîsê bê navbir dom kiriye û hatiye. Piştî, dema ku ciyên wan bê em ê bi firehî, yek bi yek behsa bûyerên dema her yekî ji wan bikin. Li gor qewimîna van bûyeran, em tê digêhin ku, qismek ji van mîr û began, li ba Sultan û xaqanên mezin siyanet û rûmetên mezin dîtine û wezifeyên xwe yên irsî bi awakî serbixwetiyek tam û azadî cibîcî kirine. Hinekên din jî, di eksê yên din, ji aliyê sultan û qralên ku çav berdana welatê wan, rastî felaketên mezin, zulm û zordestiyên giran hatine.

Bi kurtî, di demên berê de, cara yekê sultanên êrişê ser mîrên hezkerên welatên Kurdistanê kirine, Selçûkiyên Azerbaycanî bûne. Teferrûta vê jî wiha ye:

Di dema Mehmûdê kurê Sultan Mihemmedê kurê Sultan Melîkşahê Selçûkî de, parêzgeriya hinek wilayetên di herêma Iraqa 'Ecem de, kiribûn bin rêvebiriya Atabeg 'Imadeddîn Aksungur. Ji derveyê vê, parêzgeriya wilayetên Azerbaycan û Êrmenîstanê jî ji bo Ildenizê bapîrê Qizil Arslan Osman hatibû dan. Herdukan jî wezifeyên xwe herî baş kirin; berjewendiyên xelkê, ewlekarî, rêz û adet, kar û barên parêzgeriyê herî baş meşandin. Dema ku di sala 511'yê koçî (1118'yê z)⁴⁸¹ de berpîrsiyarê Mûsilê mir, ev hukumeta han jî dan bin desthilata 'Imadeddîn Zengî. Nav û dengê 'Imadeddîn roj bi roj bilind bû, piştî leşkerê kêşan ser bajarê Şamê û Helebê û di demê kurt de ev herdu bajar sitandin.

Di sala 534'ê koçî (1140'ê z) de, leşkerên vî begê han ber bi Kurdistanê û Diyarbekrê ve hereket kirin û kele û bajarên vir ên bi nav û deng;

* Di wergera Tirkî de Emîr Şêx Eşref e, lê di wergera Soranî û Farisiya wê de Emîr Şêx Şeref e. -Z. A.

Bedlîs, Cezîr, Xelat, Aşût, Akre* û ciyên din dagir kirin. Kela Aşûtê ya kevn û qahîm kaviil kir û li wir keleyek da avakirin û navê wê danî “Imadiyye”. ‘Imadiyye hê paytextê wî welatî ye. Bandora Atabegên Selçûkî ya li ser Kurdistanê û bi taybetî li ser Kela Bedlîsê ji 40 salan zêdetir ajot. Piştî, di sala 576^ê koçî (1180^{yê} z) de, Sultan Selaheddîne kurê Nureddîne kurê(?) Seyfeddîn** Gaziyê Atabegî⁴⁸² di şerê bi Misriyan re, yanî bi Eyyûbiyên Kurd ên Misrî re, mexlûb bû. Ji wê rojê şûn de stêrka Atabegîyan ber bi tefînê ve û dewleta wan jî hêdî hêdî dest pê kir ber bi nemanê ve çû.

Belê, tam wê çaxê, Eşîreta Rojkî, li hemberî zor û zordaran ku di mudetê vê zerfê han de serî netewandibûn û li serê çiya û latan, di nav newal û geliyan de, ji bo ku wekî şer û pilingan nêçîra xwe bikin û li hêviya firsêtan bin, derketin meydanê û bêyî firsê bidin hêzên Atabegî yên tovê fitne û fesadiyê li ser rûyê cîhanê direşandin û welat di bin zor û zordestiyê de digirtin, dan ber êrîşan; û bi şûrên xwe yên tûj û xencerên xwe yên devbixwîn ew ji deşt û çiyayan vekirin û avêtin.

Li ser navê Atabegên Selçûkî yê ku Bedlîs bi rê ve dibir û kar û barên eyaletê dimeşand.....⁴⁸³ bû. Gelek berhemên wî yên xêr û xêratê yên wekî mizgeft, xan û pir li bajarên Bedlîs û Xelatê hebûn.

Li gor riwayetek din jî: Bajarê Bedlîsê di bin desthilata Atabeg Qizil Arslan de bû. Kîjan riwayet rast dibe bila bibe, tarîxa dayîna parêzgeriya Iraqa ‘Ereb ji Aksungur(?)^{484***} re û ji Ildeniz re jî dayîna parêzgeriya Azerbaycanê, tam li hev tèn. Çunkî dema desthilata van herdukan jî di wilayetên navên wan derbas bûn de, eynî ye.⁴⁸⁵

Civaka Seracîyan, hê ku li wilayeta Bedlîsê dimînin, ji bilî kevneşopên Selçûkiyan tiştek nîn e. Gotina “Seracîyan” jî, awayê gotina “Selçûkiyan” a şaş û guherandî ye. Malbatên Tac Ehmed, Qere Kote, Qulî Ozbekan û yên din, paşvemayên vê civaka han in.

* Hejmara van ciyan di wergera Tirkî de wek me li jorê nivîsandî ye. Di wergera Soranî de: Bedlîs, Aşût û Akre tenê ye û di Farisiya wê de jî Bedlîs, Cezîre, Aşût û Akre ye. -Z. A.

** Di wergera Tirkî de Yusuf e. Di wergera Soranî û Farisiya wê de Seyfeddîn e. Ji bilî vê, îşareta pîrsê ya vir, di wergera Tirkî de tune. -Z. A.

*** Di wergera Tirkî de îşareta pîrsê tune. -Z. A..

QISMÊ SISIYAN

EW SIYANET Û ELEQEYÊN KU MÎRÊN BEDLÎSÊ JI SULTANÊN
KEVIN DÎTINE

-Ev qismê han çar beş e-

BEŞA YEKAN

DI DERHEQÊ MELIK EŞREF DE YE

Li gor edebiyatzanên mezin, zanayên bi fezîlet ên dîrokê û rawiyên bi bîr û bawer, bi awakî zelal tê zanîn ku, dema Melik Eşref mîrektiya Bedlîsê girt destê xwe, di destpêkê de li ser navê Sultanên Misir û Şamê hukum meşandiye û bi xwe hevdemê Melik Eşref bûye. Wan Sultanan gelek ew teqdîr kirine, rêz û siyanet jê re girtine û jê re heyran mane.

Di sala 625^ê koçî (1229^ê z) de, dema ku leşkerên Teteran di bin fermanderiya Cengêz Xan de derketin holê û nîşanên fitne û fesadiyên wan li ser rûyê cîhanê hatin dîtin, Sultan Celaleddînê kurê Sultan Mehmûdê Herzemşahî, mecbûr ma desthilata Îranê terk bike û ber bi Hindistanê ve biçê. Piştî, dema ku li wir xebera mirina Cengêz Xan ê zalim seh kir, di cî de bi riya Kîc û Mekranê re, ji bo ku Îranê bike bin desthilata xwe, derbazî Îsfehana paytext bû. Afirînerê me'neyan Kemal Îsmailê Isfêhanî, bi vê şî'ira han a Farisî ev bûyera han daye xuyakirin:

“Dinê ava bû bi hemû firehiya xwe ve ji nû de
Bi saya dadmendiya fermanrewayên cîhanê
Hevûdu pîroz kirin bi şahî, bezm û dawetan
Ji însan û heywanan yên paş de mayîn
Çandinî û ji nesla hebûna hemû jîndaran
Hemû ajar dan, jîndar bûn ji nû de

Ji bo sêdaqeta xwe pêşkêşî dergah bikin
 Tebîeta însanî jî riyek dît, piştî mexlubiyetê ji nû de
 Temenê te bibe wekî temenê Nûh di vê cihanê de
 Piştî tufanê, çunkî bi te re hat şahî welat
 Tu bûyî ku te rakirin xaç ji mînberên Îslamê
 Cardin tu bûyî yê zengil rakirin ji mînberan
 Tu bûyî yê rakir perda zulma li ser rûyê dadmendî
 Cardin tu bûyî yê perda kufre rahilda li ser ruyê îmanê”

Sultan Celeddîn, bi rastî di demek gelek kurt de bi ser ket û welat ji hebûna pîsîtiya bêexlaqiyên wan kafiran paqij kir. Lê di ser vê re du sal derbas nebûbû ku, Oktay Kaan di bin fermenderiya Sutay Bahadır û Cermagun Noyan de, leşkerekî ji 30 hezar Moxolên xwînrej pêk hatî, şand ser Celeddîn. Li ser vê, taqet û mecala Sultan a ku bikare li hemberî vî leşkerê han xwe rabigire nema, Îran terk kir û derbazê herêmên Arran û Êrmenîstanê bû û li wir bajarê Tiflîsê zept kir. Şair Kemal Îsmail, ev jî bi vî awayî daye xuyakirin:

“Ji te pê ve kîjan Sultan bû ku
 Li Tiflîsê hespê xwe biçêrine û li Ummanê av bide”

Nivîskarê Rewdetu’l-Sefayê wiha dibêje:

“Sultan, pêşiyê ji Iraqê berê xwe da Xelatê. Wê çaxê mîrê Bedlisê Melik Eşref bû, lê birayê wî Melik Mecdeddîn li ser navê wî li Xelatê dima û parêzgerî û parastina wir dikir. Yekîneya parêzgerî ya Xelatê, bi qewîbûn û cebirxanên di keleyê de û zêdebûna şerkerên xwe piştrast bû. Ji ber vê yekê, yekîneya parêzgerî, guh neda rewşa Sultan, hêzên di destan de, xulam, zêdetiya îhtîşam û wasiteyên abluqeyê; hetta mirovên vê yekîneya han dev avêtin wî û pêşiyê bi daxwaza penabertiya wî di keleyê de girtin. Li ser vê, Sultan, ji bilî ku ferman bide leşkerê xwe ku keleyê bikin bin abloqayê pê ve tu riyek jê re nema. Bi vî awayî di navbera herdu milan de pêt û agirên şer gurr bûn û abluqeya keleyê gelek dirêj kêşa. Di vî muddetê han de ji ber kêmbûna xwarin û cebirxanên di nav keleyê de, hêz û taqeta xelkê bajêr û parêzgerên keleyê sist bû. Leşkerê Sultan ji vê rewşê îstîfade kirin û riya ava kele û bajar xist bin destê xwe. Li ser vê, Melik Mecdeddîn mecbûr ma vekîşiya kela navîn a di nava bajêr de; parêzgerê vir jî Izzeddîn ê kolê Melik Eşref bû.

Qasekî şûn de, rewşa kesên di bin abluqeyê de gelek asê û zehmet bû, mecbûr man daxwaza aştiyê kirin. Ji bo vê, Melik Mecdeddîn eynî rojê

rabû û ew qedera Xwedê jê re amade kiribû razî bû û ket bin xizmeta Sultan. Sultan, ew girt bin parêzgeriya bask û çengên xwe û wî ji tawana serîhildanê azad kir. Lê, ew di Dîwana Sultan de ji nişka ve rabû piyan û daxwaza efûya Izzeddîn ji kir. Li ser vê, Sultan ev gotin jê re gotin: “Kesekî ku di îddîaya meşandina saltanat û desthilata serbixwe de be, jê re ne layîqe ku bibe peyamnêrê xortekî kole.” Du roj şûn de Izzeddîn ji teslîm bû û bi rizaya dilê xwe û bi terefdarên xwe ve ji keleyê derket. Piştî kirin serê xwe ku, dema biçin huzura Sultan, dê ew ji nişka ve êrîş bibin ser wî û wî bikujin, ji bo vî karî kemendên xwe jî bi xwe re biribûn û wan di bin qeftanên xwe de veşartibûn. Lê kesên ku li ba Sultan, hay li vê bûyerê bûn û Izzeddîn ji çek kirin û bi tena serê xwe wî birin huzûra Sultan. Sultan jî ferman da ku derhal wî qeyd û lele bikin. Li ser vê, Melik Mecededdîn xwest ku wî jî têkin zîndanê.

Di esnayê van bûyerên xwînavî de, Melik Eşref ji Fermanrewayên Şamê re peyamnêr û name şandibû û daxwaza alîkariyê ji wan kiribû. Di vê navê re ji Fermanrewayên Misrê û Şamê alîkarî jê re hat. Melik Eşref; di cî de bi leşkerên Kurdistanê yên tagirên xwe re hereket kir û çû pêşwaziya wan û li Deşta Mûşê ew dît. Piştî hemû bi hev re çûn şerê Sultan Celaledîn. Di wê navê re bi tesadufî Sultan nexweş ketibû. Lê ber bi vê re jî ji geş û gurrkirina agirê şer û qirênan paş de nema. Li ser texterewanekî rûnişt û ferman da ku leşker li pêşiya wî berhev bibe. Bi vî awayî dem hat û şerî dest pê kir û di navbera herdu milan de, di wê deşta fireh de şer hat daxistin. Piştî sê şev û sê rojan, şer bi netîceya şikestina leşkerên Sultan dawî lê hat. Lê sewma hêz û taqeta Sultan a ku tayê mirinê jê dirijiya, di mejî û zîhnan de têra xwe cî girtibû. Bi awakî wisan ku, piştî vê şikestinê jî neketin pey leşkerên wî û hukumdaran bi awakî hev dengî dev ji pey ketina Sultan berdan û vegeyriyan welatên xwe. Sultan jî vegeyriya Xelatê.

Lê, Sultan çawan li Xelatê peya bû nebû, di pey hev de xeberên gihîştina leşkerên Moxolan ji Arranê hatin; ji bilî vê, bi awakî berfireh xeberên hatina Sotay Bahadır û Cermagun Noyan jî ji aliyê Tebrîzê ve belav bûn. Vê rewşa han xewa Sultan revand; ew ket nava girê û astengan û vê rewşê ew mecbûr kir ku di bingehe siyaseta xwe de guhertinan çêke. Ji ber vê, bêsekin fermana berdana Melik Mecededdîn û Izzeddîn da û ji bo belaya ku tê, bi Melik Eşref re li hemberî bûyerên reş û tarî dest bi çêkirina aştî û xurtkirina benên yekîtî û dostiyê kir û muzakereyan kir. Keça Melik Eşref da xwestin û pê re zewicî. Di netîceya vê de jî, Sultan, eskerên xwe paş de şand û musa'eda wan kir ku vegeyriyan welatên xwe. Wî

ji xwe li Bedlîsê veşart û dest pê kir wextê xwe bi meyxwirî, şahî, saz û bend û leyistikan derbas kir.

Melik Eşref jî car caran bi awakî zelal û nerm di derheqê vê rewşa wî de nesîhet lê dikirin û jê re digot: Ev cure jiyana ne layîqê te ye, dijî urf û adetan e û ne raste jî. Ji bo ku Moxol seh nekin û li pey te neyên vir, hewce ye tu ji Bedlîsê derkevî û biçî hinek gund an ciyên nenas. Ger xebera hebûna te ya vir bigihîje Moxolan, dê ji sedî sed bînan Bedlîsê û welatê kesên girêdayî Sultan û yê alîkariya wî dikin, dê kavlî û wêran bikin, ji bilî vê dê eziyet û cefayê bidin wî bi xwe jî. Lê hemû van gotinan tu feyde nedikirin. Hetta Sultan, şik ji Melik Eşref dikir ku van nesîhetên han ji bo armancê û daxwazê din dike. Belê, wî ev nesîhet û pêşniyar bi vî awayî şîrove dikir: Fikir dikir ku, Melik Eşref van yekan ji bo xwe ji rizgarkirina mesrefên wî û yê pê re yê gelek zêde, dibêje û ji ber vê jî dixwaze wî ji wilayeta irsî dûr bixe.

Rewş bi vî awayî didomiya û diçû, lê rojekê ji nişka ve di şevêka tarî de dîtin ku, di bin fermanderiya Imas Bahadır⁴⁸⁶ de leşkerekî Moxolan, ji bo pirsê Sultan li ber deriyê Kela Bedlîsê ye. Sultan jî wê çaxê di xeweka kûr de bû. Wekî hemû şevan mey vexwaribû û bêhiş ketibû. Li ser vê, piştî ku çêrek ava sarî bi serî dakirin, bi ser hişê xwe ve hat û ji bêhişî û serxweşiyê rizgar bû.

Dema ku Sultan seh kir Moxol hatine û ji bo wî û kesên pê re hesp hatine zînkirin ku baz bidin, berê xwe da jina xwe ya keça Melik Eşref û wiha jê re got: “Babê te çend caran em ji vê rewşa terkexemî ku em ketibûnê, hişyar kir û nesîhetên xwe yê bi dil û can bi awakî aştî ji me neparast. Lê me guhê xwe neda wî û me hemû gotinên wî ji bo mebesta hinek armancê û daxwazan şîrove kir. Niha, dê tu di vê koçkirina me de bi me re bî yan li ba babê xwe bimînî?” Jina Sultan çûna pê re bi daxwaza dilê xwe qebûl kir. Piştî hemûyan bi hev re nivê şevê keke terk kirin. Belê ji wê rojê pê ve aqibeta Sultan û rewşa wî ji aliyê lêkolînerên dirokê ve bi awakî qetî nehatiye zanîn.

Lê, Şêx Rûkneddîn ‘Elaüddewle Semnanî -Xwedê sirrên wî biparêze- di kitêba xwe Risaletu’l-Iqbaliyye de, ku ji şêxê xwe Şêx ‘Ebdurrehman Kesrefî neqil kiriye, dibêje: Sultan, ketiye nav rêza wan kesên xwe parastine riya Xwedê û heta çûye rehma Xwedê li gundekî Bexdayê terzîti û pînedozî kiriye.

Li gor riwayeta nivîskarê Dîroka Gûzîde jî: Kurdekî ku di bûyerên Xelatê de birayê wî hatî kuştin rastî wî tê û ji bo toleya birayê xwe wî dike. Li gor riwayeta nivîskarê Tezkîretu’l-Dewletşah jî: Kurdên çiyayî

çev berdane kinc û hespên Sultan û ew kuştine. Çi dibe bila bibe, tenê rastî ji aliyê Xwedê ve tê zanîn.

Piştî van bûyeran, Melik Eşref, bêyî serî li ber tu sultanên hevdemî bitewîne, dest pê kir kar û barên wilayeta xwe û meseleyên hukumeta xwe bi rê ve bir. Piştî çû rehma Xwedê jî, birayê wî Melik Mecdeddîn ê li jorê navê wî derbas bû, li ser textê mîrekiyê rûnişt. Piştê jî zarok û neviyên van mîrên han li pey hev kar û barên vê wilayeta han meşandin. Piştê heta dema fatihê bi nav û deng Emîr Tîmûrê Kurganî -rehma Xwedê lê be, tu fermanrewayên cîranên wan destê xwe dirêjî wan nekirin.

BEŞA DUDUYAN

DI DERHEQÊ HACÎ ŞEREFÊ KURÊ DIYAEDDÎN DE YE

Ji aliyê kesên ku zanyariya wan di derheqê xeberan û dîrokê de hene û ji aliyê dîroknas û bûyernasan ve jî tê zanîn, li gor zanyariyên di kitêbên ji aliyê dîroknivîsan ve hatine nivîsandin: di sala 796^ê koçî (1394^ê z) û meha Firordînmah (Ferwerdînmah) a celalî⁴⁸⁷ ku teqabûlê “sala seyî” dike, piştî ku Emîr Tîmûrê Kurganî ê despot, Bexdada diyarê aşîtiyê, Cezîra Omer, Mûsil, Tikrît, Mêrdîn û Amed fetih kir, bi riya Sîwaserî⁴⁸⁸ re berê xwe da girên Eledaxê. 15’yê receba eyînî salê, ku teqabûlê roja yekşembê dike, dema ku Sultan baregeha xwe li Deşta Mûşê danî, li gor gotina nivîskarê Zafernameyê: Hacî Şeref, yê di seranserê welatê Kurdistanê de di warê rastî, qencîxwazî û dostiyê de emsalekî wî tunebû û xwediyê hêz û qudret bû, bi hemû mirovên Sultan Tîmûr Kurganî re di nav hev dengî û yekîtiyê de û li hemberî wan bi temamî sitûtewandî, miftên Bedlîsê, Xelatê, Mûşê û yên kelên din ên li ser erdê wilayeta wî yê irsî ku rêvebiriya wan ji aliyê wî ve dihatin meşandin, pêşkêşî otaxa Sultan kir. Ji bilî vê, bi xwe re diyariyên bi qîmet, hediyên kêmdîtî, hespên ‘Ereb ên bi cins û beza birin. Yek ji van hespan wekî ku şair digot wisa bû:

“Hespek wisan ku rengareng rengê asîmanî
Bi hezaran şev û rojan hunandibû bi dil û canî

Dinê ji hinarikên wî hatibû çêkirin
 Giloveriya hîvê jî ji simên wî hatibû jêkirin
 Bikî du şeq eger tu nalên wî
 Dibe wekî çerxa hîlali
 Ji rojava heta rojhilat, tenê hebe meydaneke
 Dibûre jê wekî birûska agirîn bi bezekê
 Ger bi piyên xwe lotikekê bide xwe
 Nagehe wî ba û babelîsk bi xwe”

Sultan, bi awakî gelek zêde ji Hacî Şeref re îltîfat kir û wî bi dilekî xweş û şadî girt nav eleqeyên fermanrewatiya xwe; baweriya xwe ya payebilind jê re bexşî; qedirşînasî û nîmetên xwe bi ser de barand; wî bi şûrên zêr û kincên bi dur û cewheran neqîşkirî û bi diyariyên giranbiha û bi rut-beyên bilind perû kir; ji bilî ku desthilata irsî ya wilayeta Bedlîsê jê re hişt, ciyên wekî Pasîn, Evînk û Melazkirdê ji bi wilayeta wî ve girê dan. Ji derveyê van, jê re, di derheqê van welatên han ku ji wefadarî û sedeqeta wî re hatin pêşkêşkirin, beratên bi sondên pîroz û giran ve hatî qewîkirin, hat dan. Ji bo ku gelek baweriya wî pê hat, Ayik Sofî yê yek ji wan kurên qralê Ozbekîstanê, ku li mirovên Sultan îxanetî kiribû û ji ber vê jî di otaxê de girtî bû, ji bo ku heta di derheqê wî de biryarekê bide, teslîmî Hacî Şeref kir ku di zîndana Bedlîsê de bide girtin.

Ev berata Tîmûr a hêja, heta sala 940ê koçî (1534ê z) li ba malbata me dima. Dema ku Şeref Xan çû rehma Xwedê⁴⁸⁹ û kurê wî Şemseddîn bi serok û giregirên Eşîreta Rojkî ve pena bir ber welatê ‘Ecem, ew belgenameya Tîmûr a hêja bi fermanên sultaniyê yên din, belge û beratên din re, ku berî ji wan re hatibûn dan, wenda bûn.

Bi kurtî, piştî mirina Hacî Şeref Xan, kurê wî û cînişînê wî yê sadiq ku bi “Welî”tî bi nav û deng bû, li ciyê wî rûnişt.

BEŞA SISIYAN

MÎR ŞEMSEDDÎNÊ KURÊ MÎR HACÎ ŞEREF

Ji gotinên kesên xwedî fezîlet ên xeberan neqil dîkin tê zanîn ku, Qere Yûsifê kurê Qere Mehmedê Tirkmen, piştî ku ji ber êrîş û neketina ber pençeyên Tîmûr Kurgan baz da û xwe avêt ba Fermanrewayê Rûmê Yildirim Bayezîd Xan, Tîmûr ji wî Qeyserê Rûmê⁴⁹⁰ re peyamnêrek şand û jê xwest ku Qere Yûsif bide destê wî. Ji bilî vê, di wê nameyê de ku bi peyamnêr re jê re şandibû ev beytên Farisî nivîsandin:

“Ez naxwazim diyarek wek Rûmê aramgeh e
Rimên min ên kovî û kor pê bigehe
Miftên Kamaxê bide, ceng neke, deng meke
Cihana guşad jî li xwe teng meke
Qere Yûsif ê nepesend û gorî
Ku riya haciyên Mekkeyê jî birî
Di rûyê wî de li tu ciyî nemabû aramî û hêvî
Penayê te kiriye dema ku ji ber min revî
Bi şûrê siyasetê wî ceza bike
Bi xencer serî jêke jê kevil bike”

Dema ku peyamnêrê Tîmûrê Kurganî gihîşt Seraya Sultanê Rûmê û wezîfeya xwe wekî ku hewce bû cîbicî kir, Sultan bersîva di cî de bû da û

Qere Yûsif jî, ji bo ku biçê Seraya Fermanrewayê Misrê Sultan Ferex⁴⁹¹ azad kir. Ji bo ku wê çaxê Fermanrewayê Misrê bi Tîmûrê Kurganî re dost bû û terefdariya wî dikir, hem fermana zîndankirina vî Qere Yûsifî û hem jî yê waliyê Bexdayê Sultan Ehmedê Celayîrî ku li balê penaber bû, di birceke Kela Qahîreyê de da. Heta dema xebera mirina Tîmûrê Kurganî hat, ev herdu kesên han di vê rewşê de man.

Piştî vê, ji bo bicîkirina van mercên han ên xwarê, fermana azadkirina wan hat dan: Hewce bû her yek ji wan di bin fermanderiya xwe de 500 kesan berhev bikin, pêwistiyên xwarin û cebirxanên wan jî aliyê Xezîneya Misrê ve bînin dan. Wekî hemû beg û fermanderan ew jî van hêzên han têxin bin xizmetê. Lê ji bilî xizmetkar û kesên bin maiyeta Sultan Ehmedê Celayîrî pê ve, ji esker û mirovên wî yê din kesek pê re nehatibû Bexdayê.

Lê rewşa Qere Yûsif ne wisan bû; gelek ji serokên Tirkmenên Qereqoyunî, fermander û eskeran beşdarî pê re kirin û di netîceya vê de nav û dengê mezînan qazanc kir. Ji ber vê jî Misriyan tirs û xof jê kirin û rewşa wî pêşkêşî serdera Sultan Ferex kirin û gotin: “Sultanê hêja, eger hûn bi wesîleyekê ji bo derxistina Qere Yûsif û mirovên wî ji Misrê xebatekê nekin, bêguman e ku dê netîce gelek xerab be.”

Piştî ku mesele hat raberizîn, Misriyan biryar dan ku, van Tirkmenan roja çêkirina mîhrîcana musabeqeyan bikujin. Wê rojê, dê Sultan ji bo berhevkirina kevirên hûr ên ku di meydana de belavbûyî ferman bidaya Qere Yûsif û mirovên wî ku ji hespên xwe peya bin; dema ku ew belav bibûyan jî, dê ferman bidaya eskerên Misrê ku êriş bibin ser van feqîr û bêtawanên û di bin şûr û tîran de wan qir bikin.

Lê Qere Yûsif, davika ku li ber wî û mirovên wî hatibû vedan hîn bû; ji ber vê, ji mirovên xwe re got ku, ji bo şer û têkoşînê xwe biçek û amade bikin û bi vî awayî dakevin meydana musabeqeyê. Dema ku dem hat, xelk û esker li meydana musabeqeyê berhev bûn û li gor planê, Sultan fermana berhevkirina kevirên hûr ên ku di meydana de belavbûyî da Qere Yûsif û mirovên wî; Qere Yûsif li ser piştê hespê ber bi Sultan ve çû û bangî wî kir û jê re wiha got: “Hingî ku Sultan me ji bawerî û eleqeyên xwe bêpar nekiribûn, em jî bende û girêdayê wî û dewleta wî bûn. Lê niha jî, madem ku guhê xwe daye gotinên kesên hesûd, xwedî xerez û fesadan û bêyî tu sebebeke meşrû hebe, dixwaze me qir bike, êdî ne mimkun e em li vî welatî bimînin.” Piştê cardin li ser piştê hespê xwe, ji bo rêzgirtina ji Sultan re xwe bi ser herdu zengûyan bilind kir û bi rêz û edeb silav lê kir û zengû dan hespê xwe; wekî bayê birûskê hespê xwe bezand û bangî qebîleya xwe kir û ji wan re got: “Li pey min werin.”

Qasî ku tê gotin, dema ku ew di rê de bû û wî dixwest vegere Diyarbekrê, ji bo ku wî bigrin û pêşî li çûna wî ya Diyarbekrê bigrin, Sultan 180 car hêzên eskerî şandin serê. Lê Qere Yûsif, di saya tedbirên xwê yên di cî de, tecrubeyên xwê yên şer, hereketên xwe yên bi sur'et û mêrxasiyên xwe, hemû caran ew şikandin. Piştî ku sipûsaxlem gihîşt Diyarbekrê, çû Bedlîsê û xwe avêt ba Şemseddînê Mîrê Bedlîsê. Şemseddîn pêşwaziyek baş lê kir, gelek bawerîya xwe pê anî, bi keça wî re zewicî û di muqabilê vê herêma Pasînê û Kela Ewnîkê dayê. Qere Yûsif, bi xizmetkar û destûpewendên xwe ve zivistana xwe li vî welatî derbas kir.

Qere Yûsif, di havîna sala 809^ê koçî(1407^ê z) de, bi alîkarî û mildanebera Melik Şemseddîn, bi Mîrza Ebûbekîrê kurê Mîrza Mîran Şahê kurê Emîr Tîmûr⁴⁹² re şer kir. Di navbera herdu leşkeran de, li ciyekî yê navê wî Çuxursâd şer dest pê kir. Di dawiyê de Tîmûrê dijmin şikist û ev şerê han bi netîceya serkevtina sitandina Çuxursâd, Merend, Nahciwan, Surur⁴⁹³ û Makûyê ji aliyê Qere Yûsif ve dawî lê hat. Wî wê zivistana xwe li Merendê derbas kir. Di sala 810^ê koçî (1408^ê z) de, Mîrza Ebûbekîr bi babê xwe Mîrza Mîran Şah re bi leşkerên mezin û giran ve, ji bo ku li Iraqê û li Xorasanê bi Qere Yûsifê Tirkmen re şer bike, ber bi Azerbaycanê ve hereket kir. Di navbera herdu aliyan de, li Şîbixazana* Tebrîzê şer dest pê kir. Leşkerê Çaxatay bi awakî giran hat şikandin; Mîrza Mîran Şah di şer de hat kuştin û welatê Azerbaycanê ji serî heta binî ket destê Qere Yûsif. Piştî vê jî roj bi roj nav û dengê wî belav bû û qedrê wî bilind bû.

Di vê navê re peywendiyên di navbera wî û Emîr Şemseddîn de pêş de çûn û kok avêtin. Bi awakî wisan ku, Qere Yûsif ji Melik Şemseddîn re "kurê min" digot. Piştî bangkirina Sultan a mezin, fermanek derxist û li gor wê, mulkiyeta Wilayeta Bedlîsê û ciyên girêdayî wê yên di bin destê Melik Şemseddîn de bûn, dan qahîmkirin. Belê, ez niha ji we re 'eslê îba-riyaya wê û bi metna wê ve, suretê wê fermanê pêşkêş dikim:

Suretê Fermannameyê:

"Zarokên min ên delal -Xwedayê mezin wan bibexşîne- begên eşîret, qebîle û bi sedan û bi hezaran, fermanderan, hukumdaran, wezîfedaran, pîşevan û zeneetkaran, xelkên rêzê, giregir û serokan û hemû qralên Kurdistanê; kesên esîlzade, naskirî, bi nav û deng û rûniştîyên Bedlîsê, Xelatê, Mûşê, Xînisê û ew ciyên ku xwe bi van ve girêdane û bi van ve hatine girêdan!

* Di Farisiya wê de "Şîbixazan" e û di wergera Soranî de "Şîwixazan" û di wergera Tirkî de ji "Neşîbgazan" e. -Z. A.

Hûn hemû bizanin ku, ewladê min ê herî ‘ezîz, herî bi aqil û herî birêz ê xwediyê begîtî û dadmendî, mîrê herî mezin, Mîrêmîranê ‘Eceman, Ebû’l-Me’alî Mîr Şemseddîn -Xwedayê mezin rojên dewlet, serkevtin, qedir û siyaneta wî heta roja mehşerê bipolarêze-, di saya danenişana girêdanî û yekîtiya mukemmel, ji ber fedakarî û hunerên bêpîvan ve û ji ber sebebê bîr û bawerîya min a tam û bawermediya min a bêkêmasî ve; ji bo ku em bikarin nîmetên xwe bi ser vî emîrê navê wî derbas bûyî de birêjin, em bikarin wî bigrin bin parastina çeng û baskên xwe, wî têxin nav rewşekê ku ji emsalên xwe bi îmtiyaztir û ji dijminên xwe serdesttir be û em wî teltîf bikin; li ser himmeta qraltiya me ya bilind, ji bo armanca tetbîqkirina biryarên me yên berê yên di vî warî de, pêwîst bû. Belê, ji bo vê yekê, niha bi îradeya me ya bilind, me mezintî, mîrayetî, desthilat û bacên Bedlîsê, Xelatê, Xinisê, Mûşê û keleyên din, ciyên bi wan ve girêdayî, yên ku xwe bi wan ve girêdane, bi wan ve hatine girêdan û ciyên xistine ser wan, ji Emîrê navê wî derbas bûyî re ji nû ve dan, wekî berê hebû, dê li ser mafê wan ciyên dîwanê, mehaniyên begîtiyê û mehaniyên eyaletê yên ji bilî van û li ser maliya wê teserrufê bike, pêwîstiya ku dê tu kes û bi tu awayê şîrikatî pê re neke û pê re nekeve nav dubendiyê hasil bû. Ji bo armanca ragihandina vê yekê, me vê fermana xwe ya dilxweşî û biryara xwe ya sedî sed dê bê cîbicîkirin şand hemû welatan ku, bila vê bizanin, destê xwe nexin nav kar û barên hundurî yên vê mîrekiyê, bila destê xwe nedin zevî û warên zivistanî yên ku ji berê de aîdê vê mîrekiya han bûne, bila li hemberî kar û barên re’yayên wan û şêla mirovên wan dernekevin û bi tu awayî bi wî re şer nekin. Çi kesê ku dijayetiya vê fermanê bike, kî dibe bila bibe, dê xwe bi awakî bêmerhemetî têxe nav ceza û dema ku xwe li ser kursiya hesab û lêpîrsînê bibîne, dê kesekî wasite ji xwe re nebîne. Ji bilî van, wezîfeya begên, fermanderên, esîlzadeyên, giregir û xelkên Bedlîsê, Xelatê, Xinisê û ciyên din rûdinin û ji berê de serî li hemberî kurê min Emîr û hukmê wî ditewînin, dê cardin dewamê vê serîtewandina han bikin, dê dijîtiya îşaretek wî ya biçûk jî nekin, hemû girê û astengên xwe, bi hemû awayî îta’etî û girêdayîna xwe ve bi riya Emîr re û bi destên mirovên wî yên di welat de û wezîfedarên wî ve bidin çareserkirin. Ev fermannameya han, ji bo ku bi înzayê sultantiyê yê pîroz û bilind hatiye înzakirin û xemilandin, hewce ye mirov pê bawer be û li gor mercên wê hereket bike.

Ev, di 10^ê meha Rebiyûlwehla sala 820^ê koçî (1418’yê z) de, hatiye nivîsandin.”

Nivîskarê Metle'ul-Sêdeynê gotiye ku:

“40 roj piştî mirina Qere Yûsif, di roja hejdeyê 23'yê Zilhîcçeya sala 823'yê koçî (1421'yê z) de,* Emîr Şemseddîn, heyetek şand Qerebaxa Arranê, di riya mirovekî xwe yê bi bawer re, ji Seraya Mîrza Şahrux re serîtewandin û îtaeta xwe pêşkêş kir. Ji destpêka biharê de Mîrza Şahrux, dema ku ji bo armanca lêxistin û şerê bi zarokên Qere Yûsifê Tirkmen re, ji zivînga Qerebaxê ber bi sînorên Azerbaycanê ve hereket kir, di destpêka Cemaziyelewwela sala 824'ê koçî (1422'ê z) de, Qadî Mihemmed** ji aliyê Fermanrewayê Bedlîsê Emîr Şemseddîn ve bi gelek perû û yadîgarên hêja ve li ciyekî yê navê wî Ketme El-Giyasî hat otaxa Mîrza. Wî, ji aliyê Sultan û mirovên Sultan ve gelek qedir û siyanet dît. Sultan, jê re da xuyakirin ku, li meclîsa berz rûne û daxwazên wî bicî kirin û bi vî awayî bi mirazhasilî vegeriya ba efendiyê xwe.

Ji bilî vê, dema ku otaxa Sultan Şahrux yek ji wan nahiyên Xelatê yên qonaxa Merku ya ciyekî bidar, serfiraz û serbilind kir û eskerên wî yên serkevtî çadirên xwe li wir vedan, Emîr Şemseddîn bi hinek begên Kurdistanê ve çû balê û bi qedir û siyanet pêşwaziya leşkerê Sultan kir. Piştî, di destpêka meha Cemaziyelewwela eynî salê de, bi şerefa qebûl-kirin û destramûsanê serfiraz bû. Sultan jî eleqeyek germ nişan da û wî bi gelek qeftanên bi qîmet perû kir û berata eyaleta wî ya Bedlîsê nû kir. Roja 16'yê eynî mehê, jê re mûsa'ede kir ku vegere merkeza wilayeta xwe.”

Rastiya vê ev e ku: Emîr Şemseddîn, bêtî mirov ber bi wesifkirin û nêrînên mezinkirî ve biçe: Mirovekî dîndar, zana, serkar, sergiran, meseleyan bi riya eqil, siyaset û gelek bi îsabet digirt dest û hel dikir. Belê ji bo vê, baweriya xelkê vî welatî bi şexsê wî, ewliyatîya wî, qencîxwaziya wî ya gihîştî dereceya pîrozî, dîndarî û xwe ji gunehan parastî dihat. Li gora ku di hinek kitêbên tesewwufê de hatine gotin, xelkê digot; ew di wan meqamên pîroz de⁴⁹⁴ ji heft merheleyan derbas bûye û bi Hezretê Mezin⁴⁹⁵ re gihîştîye bidestxistina meqamê têkiliyan. Tiştê li ser dev û lêvan e û bi nav û deng e, heywan û teyrên kovî li Emîr banîne, dema ku destmêj girtiye ew bêtirs û xov li ser serê wî berhev bûne û ava destê wî yê pîroz vexwarine. Hê gelek gotin û çirokên wiha hene, ger em niha behsa wan bikin, dê ji çarçeveya armancên ku me dane pêşîya xwe û bèn şîrovekirin derkevin.

* Ev nivîrêza han di wergera Soranî de wiha ye: "...di sala 823'yê koçî (1420 z), roja hejdeyê meha Qurbanê ku 40 roj bû Qere Yûsif li ser rûyê dinê nema bû..." -Z. A.

** Ev navê han û ciyê ku wî Mîrza Şahrux ditiye, di wergera Soranî de bi vî awayî ye: "...Xiyasî Qadî Mihemmed şand ba Şarux Mîrza û li ciyekî navê wî Ketme diyarî gihîştin Mîrza û xêrhatîniyek mezin li Xiyasî hat kirin..." -Z. A.

Bi kurtî, Xwedê rehma xwe lê bike, bi xwe zana, bidad û exlaqsofî bû; ji zanayan, feqîran û derwêşan hez dikir û her wext bi wan re rûdinişt û hevaltî dikir. Ji ber vê, di nav xelkê de bi navê “Emîrê Mezin Şemseddîn” bi nav û deng bû. Jin û mêrên vî welatî hê ji ruhê wî yê pîroz bi hêvî ne û di du’ayên şev û rojan de serî li ruhê wî didin.

Emîr Şemseddîn, piştî ku li welat desthilat û nifûza Tirkmenan rabû, serbixwetiya welatê xwe îlan kir; tenê bi serê xwe li ser navê xwe sikke lêda û xutbe da xwendin. Yek ji wan berhemên wê roja dîrokî, pereyek e ku giraniya wî qasî misqalekî ye û ji têkelkirina zîv û zêr e û li ser “Şemseddîn” nivîsandî ye. Xelkê Kurdistanê bi bereketa vî pereyî bawer e û ji bo ku ji biyomiya wê îstifade bikin hê li ba xwe dihêlin. Min bi xwe jî ev pere çend caran bi çavên serê xwe dîtine. Ji bilî van, min pereyekî ku sê dirhem e jî dît û li ser navên sê Fermanrewayên Bedlîsê hatibûn kolan-din. Ev fermanrewayên han jî ev bûn: Mihemmedê kurê Şeref, Şerefê kurê Mihemmed û Şemseddînê kurê Ebû Diyaeddîn.

Çend berhemên ku ji aliyê vî begê han ê mezin ve hatine çêkirin, ev in: Tekyayek, nexweşxaneyek, mêvanxanek û mizgeftê a di sala 810^ê koçî (1408^ê z) de ku bi navê “Şemsiyye” li Gokmeydanê hatiye avakirin. Weqfên vî emîrê mezin li Bedlîsê û derûdora wê hê wekî çavkaniyên warîdatê dimînin; gundê Tirmîtê yê girêdayê Mûşê, gundê Kifuyê yê girêdayê Gurcîkan, gundê Kazuxê yê di navbera Ercîşê û Adilcewazê de; ji bilî van di hindurê Bedlîsê de, çar zevî, heft dikan, xanek mezin û bîst aileyên Êrmenîyan⁴⁹⁶ ên ku ji wan weqfan hatine sitandin hene. Ew weqfên ji derveyê van jî bi guherîna rewşê, bi ser de derbazbûna zeman wenda bûne û çûne. Ew tekyaya ji aliyê wî ve hatî çêkirin hê ava ye û faalîyetên tê de hê dewam dikin. Tê de heroj ji feqîr û bêçareyan re sedeqe û xwarin tînin belavkirin. Li gundê Kazuxê jî, du weqif hene ku yek ji wan taybetî û ya din jî gelemperî ye û di wan de jî ji bo rêwiyên tînin diçin mesref tînin kirin.

Di dawiyê de Emîr Şemseddîn, li bajarê Xelatê ji aliyê kurê Qere Yûsif Mîrza Îskender ê cahîl, ehmeq û serserî ve hat şehîdkirin. Li gor rîwayetekê, cenazeyê wî yê pîroz ji Xelatê anîne Bedlîsê û li rexê rojhilata Gokmeydanê hatiye veşartin. Li gor rîwayetek din jî hê li Xelatê ye. Bi vî awayî li ser ciyê hatiye veşartin dubendî heye.

Li gor rîwayetên di nav xelkê de hene, sebebê kuştina wî ev bûye: Ew, bi xuşka Mîrza Îskender re zewicî bû. Ji bo ku ev xanima han ji eşîretek Tirkmenan bû, li gor şert û şurûtên tê de mezin bûbû, meyla wê ji bo siyariya hespê, leyistina çaloyê, tîr avêtinê, beşdarî di mîhrîcan û meclî-

sên gelemperî de hebû. Ji ber vê, xwestiye li Bedlîsê jî çend caran vî karê han bike; lê emîrê mezin di vî warî de nermîtî nedaye nîşan û hinek caran bi nermî û hinek caran jî gelek bi hişkî li hemberî van daxwazên wê sekinîye û jê re wiha gotiye: “Em Kurd van adetên Tirkmenan ku kirine perçek ji jiyana xwe ya rojane rast nabinin, devjêberdana van karan tişteki baş e û hewce ye.” Lê çi heye wekî ku şair gotiye:

“Eger xelas nebe kar bi nermî û qencî
Bêçare serî lê tê dan bi tundî û zebri”

Her bi vî awayî, pêşiya meselê bi nermî nehatiye girtin, bi eksê wê, qirên û rikoyî xwe dane pêş, mecbûrî li hemberî wê hişkîti û şiddet derketiye pêş. Li hemberî zimandirêjî û bêrûtiya wê, rojekê Emîr Şemseddîn mecbûr maye gulmîstek li devê wê xistiye û diranek wê şikestiye. Wê jî diranê xwe girtiye û bi nameyek bi tesîr a ku gazindî û bêtawaniya wê daye diyarkirin, bi dizî ji birayê xwe re şandiye ku li Ercîşê dimîne. Li ser vê, ew zalim ê bêperwa yê bi navê “Delî Îskender” dihat nasîn, ji hatina Emîr Şemseddîn a adetî ku her wext diçû Xelatê wî didît, îstîfade kiriye û wekî bayê brûskê êriş biriye ser û ew kuştîye. Belê sebebê kuştina wî ya herî di nav xelkê de belav ev e. Lê nivîskarê van rêzên han, vê ihtîmalek gelek dûr dizane. Sebebên berçavî yên mantiqî, ji aliyê Emîr Şemseddîn ve pêşkêşkirina îtaeta ji Seraya Şahrux re ye. Lê cardin rastî tenê ji aliyê Xwedê ve tê zanîn.

Bu kurtî, piştî şehîdbûna Emîr Şemseddîn, Emîr Şeref ê cînişînê wî yê sadiq, li ser textê mîrekiyê rûnişt û desthilata wilayetê girt destê xwe. Emîr Şeref, kesekî Xwedêtirs bû; di rewşek belawelayî de bû û dilê wî her wext mijûl bû. Guhên xwe nedida kar û barên desthilatê û bi karên dinê ve mijûl nedibû. Wekî nimûne, bi şev li kulxanên hemaman radiket û bi roj jî di qefesekê de rûdinişt ku ji xwe re bi taybetî dabû çêkirin û wiha digot: “Ciyê nêrekewî rikêv e.” Umrê wî wekî helizê hezîranê zêde nekêşa û zû beyî. Bi xwe di warê hebûnê de tişteki li pey xwe nehişt.

Şîr:

“Dixwazî şadî, dixwazî bi derd di vê dinê de
Tune bawerî di vê kevnareya dinê de
Madem ku mecbûrî ye koçkirin ji vê dinê
Şahî xweştir e ji derd û saxî ji nesaxiyê”

Li milê din, rîwayetnasên bi bîr û bawerî dibêjin ku; Şahim Xatûna jina Emîr Şeref, keça Fermanrewayên Hesenkêfê bû, di saxiya mêrê xwe de ji zanayan fetwayek bi dest xistibû û li gor vê fetwayê, bi Emîr Seydî Nasireddîn re zewicî bû. Dema ku Emîr Şeref malavahî ji vê dinê xwest, ji vê jina han zarokek biçûk li pey mabû. Ev zarokê han ê navê wî Şemseddîn, xwediyê wê hêzê nebû ku kar û barên fermanrewatiyê bigre destê xwe û bimeşîne. Ji ber vê yekê, rêvebiriya hukumeta Bedlîsê û kar û barên mîrektiyê ket destê Mîr Seydî Ehmed û jina wî Şahim Xatûn. Vê rewşa han kîn û kerba giregirên Eşîreta Rojkî bilind kir. Ji ber vê, van giregiran li dijî hukumeta merkezî serî hildan û her yek ji wan, di nav sînoren Mîrektiya Bedlîsê de ew navçe û nahiyên bi rê ve dibirin, dest pê kirin rêvebiriya wan bi serê xwe meşandin. Wekî nimûne; kar û barên Xelatê ji aliyê Mîr Mihemmed Nasireddîn ve, ‘Ebdurrehman Axayê Qewalîsî jî bi serê xwe li nahiyên Çukur û Mûşê desthilat girtin destê xwe. Bi vî awayî, kar û bar serûbin bûn û di nav Eşîreta Rojkî de têkelhevî belav bû. Her yek ji wan di îddîaya serbixwetî û hukum meşandina bi serê xwe de bû û kesekî nedixwest ji kesê din re serî bitewîne.

“Dema ku welat bimîne bê mîr
Her muxtarê gundekî dibe wekî mîr”

Demekê rewşê bi vî awayî dom kir. Di dawiyê de, dema ku Emîr Şemseddîn mezin bû û ji qeyd û bendan rizgar bû, rojekê bi mirovên xwe ve derket derveyê Bedlîsê nêçîrê. Di vê navê re, di riya Kêfnedûrê de rastî mirovekî ji Eşîreta Bayîkan ê navê wî Omer Yadîgar ê bi kerê xwe yê dar lê barkirî ve, ku wek adet bû dê ji bo firotinê bibira bajêr, hat. Dema ku li ser Pira ‘Ereb rastî wî hat, Omer, ew rêzlegirtina di ciyên wiha de ku hewce bû mirov bide nîşan, nekir; hetta kerê xwe ji ser rê jî neda alîkî û bi lez ajot û ket nav refa siwarên mîr, dar li pê mîr ketin û pê wî rûçikand. Li ser vê, mîr bi hêrs qêrî û got: “Hey kerê ehmeq! Çavên te kor in, tu nikarî xwedîtiya heywanê bikî û ji ser rê bidî alîkî ku xelk bêeza û bêcefa derbas bin?” Omer jî di pey re û bi hemû hîddeta xwe ve wiha bersîv da: “Kesên kor ên ‘eybên xwe nedîtî ne.” Emîr Şemseddîn gelek li ber vê bersîva han ket û kerb û kîna wî bilind bû; xwest gevzek bide wî mirovî, lê piştî rêz li jarîtiya wî girt û dev jê berda. Sebîr û sergiraniyê ji xwe re kir şîr û tehemmûlê heqaretê kir û mirov ‘efû kir, ji kirinên wî re jî çavên xwe girtin.

Şî'ir:

“Ger tu sebir bikî, bêşik ev sebra han
Dê bîne piçik, piçik ji te re dewlet û îqbal”

Piştî ku Emîr vegeriya û rêça kerb û hêrsê li ser nema, hinek fikiri û ji xwe bi xwe re got: “Gelo sebeb û bingehên gotinên vî mirovê han ê di rêzê de tune?” Wê çaxê di cî de biryar da ku piştî ew vegere malê dê wî mirovî bangî ba xwe bike û jê bipirse. Dema ku ew vegeriya malê, çawan fikiri bû wisan jî kir; dema ku dît ev Omer Yadîgarê han darên xwe firotine û dixwaze ber bi mala xwe ve here, wî bangê ba xwe kir û jê re wiha got: “Ey Kurdê cahîl! Mebesta te ji wê gotina bême'ne û bêedeb a te li rûyê min got û ez pê qehirandim û bi vê jî ku tu ji sînorên terbiyeyê derketî, çi bû?”

Li ser vê, Omer bi awakî ku poşman be, situyê xwe xwar kir û ji bo bûyera qewimî lêborîna xwe xwest û vê bersîva han da: “Ey kurê welînimetê min ê rastîn û ey nura esîl a çavê min! Ez qet ji sînorên terbiyeyê û ji riya rastiye derneketim; tenê ji ber sêdaqeta min a bi te û bi dewleta te re, min xwest ku ez zemîne pêşkêşkirina hinek gotinan amade bikim û hinek gotinên rast bi ber guhên we yên birêz bixim. Eger hûn dixwazin wan gotinan ji min seh bikin, min bi tenê bangî ba xwe bikin, ez ê li wir mebesta xwe ya ji wan gotinan bi awakî fireh ji we re pêşkêş bikim.”

Dema ku Emîr jê xwest teferuata vê çîrokê jê re qise bike, Omer jî jê re; çawan diya wî di saxiya mêrê xwe yê yekan de, li gor fetwaya zanayan bi Emîr Seydî Ehmed Nasîreddîn rezewiciye, çawan kar û barên mîrekiyê ketine destê xelkên biyanî û netîceyên rewşa ji ber van bûyeran qewimîn qise kir; bi vî awayî ew meseleyên ji Şemseddîn veşartî ronî kirin û jê re bû alîkar ku van bûyeran ne kêma û ne zêde hîn bibe.

Li ser vê, Emîr Şemseddîn, ji sêdaqetên bi dil û can ên vî Kurdî re sipas kir û girîngiya ku hewce bû jê re nîşan da û jê pirsî ka dê ev serberedayîtiya han çawan rast û durust be. Wê çaxê Omer vê bersîva han dayê: “Li gor nêrîna min, gerek e tu ji mêrxasên Rojkiyan filan, filan, filan mirovan, lib û lib bangî ba xwe bikî û li ser ew armanca daxwaz jê tê kirin bi wan re hev deng bî û wan bi weê û tehdîdan bikêşî ba xwe. Piştî vê, ez ê nimûneya planeke ku te bigihîne netîceyê pêşkêş bikim.”

Emîr Şemseddîn, di cî de ew tiştên Omer pêkêşî wî kiribûn xist jiyanê. Her roj mêr û xortên Rojkî bangî ba xwe kirin û ji wan soz wergirtin. Dema ku ew xeberên han di nav xelkê de belav bûn û gihîştin guhên Mîr

Seydî Ehmed, derhal baz da û xwe avêt ba Fermanrewayê Boxtan Mîr ‘Ebdal. Li ser vê, Emîr Şemseddên di cî de diya xwe kuşt; piştî jî leşker ajot ser dijberê xwe yê bazdayî û heta wilayeta Boxtan pê de çû.

Dema ku xeberên êrîşbirina Emîr Şemseddîn gihîştin Emîr ‘Ebdalê Boxtanî, wî jî leşkerê xwe berhev kir, ji şer û qirênê re amade, li ser qeraxên Çemê Dalamê⁴⁹⁷ baregeha xwe danî. Herdu kom li hemberî hevûdu sekinîn û hê dest bi şer nekiribûn, Emîr Şemseddîn peyamnêrek xwe ji Emîr ‘Ebdal re şand û jê xwest ku Mîr Seydî Ehmed teslîmê wî bike. Lê Emîr ‘Ebdal ev red kir û ji peyamnêr re wiha got: “Ev daxwaza han bi yek mercê pêk tê; ew jî, eger mîrê te, Emîr Hesênê Şêrwanî yê ku berî niha begekî Boxtî kuştibû, baz dabû û xwe avêtibû seraya efendiyê te, teslîmî me bike. Wê çaxê jî em ê di muqabilê wî de Mîr Seydî Ehmed teslîmî wî bikin.”

Bi kurtî, piştî ku bi vî awayî peyamnêr û name ji hev re hatin şandin, li ser van şert û mercan li hev kirin: Dê Emîr Şemseddîn, ji Emîr ‘Ebdal re di şûna Emîr Hesênê Şêrwanî de, çend ji giregir û serokên Eşîreta Rojkî bişîne; dê Emîr ‘Ebdal jî Mîr Seydî Ehmed bide wî; piştî jî dê Emîr Şemseddîn Emîr Hesênê Şêrwanî jê re bişîne û di muqabilê wî de dê wan giregir û serokên ji Eşîreta Rojkî yên ba Emîr ‘Ebdal paş de bistîne. Belê, li ser vê lihevhatinê, Emîr Şemseddîn, rehîneyên ku dê bişandiya, ji nav mirovên xwe yên melevanên bi huner, baş û mêt û mêrxas bijartin. Ew di muqabilê Emîr Seydî Ehmed de ji Emîr ‘Ebdal re şandin. Lê dema ku Emîr Şemseddîn ew şand ji wan re wiha got: “Ez ê tu carî ji paş de dayîna Emîr Hesên re mûsa’ede nekim.” Ji bilî vê, li ser planekî amadekirî li hev kirin, ku dê demekê mercên wê pêk bên baz bidin. Ev plan bi vî awayî bû: Ew dê nêzîkî çemê ku di navbera herdukan de sînor e bimana; dê guhê wan li ser nîşanên wekî şer, qirên û qêr û hewarên her wekî ku di baregehê de derdikevin bûya. Dema ku ji nişka ve êrîş dest pê bikira, dê wan hesp, çek û kincên xwe di cî de bihêlana û ji bo ku bihatina û biketina nav leşkerê xwe, dê tazî baz bidana û bi sêbahî ji çem derbas bûbûna.

Belê, li gor vê plan û îşaretê serokên Eşîreta Rojkî çûn baregeha Emîr ‘Ebdal û qasek li balê man. Di vê navê re, Emîr ‘Ebdal di wê hêviyê de bû ku, dê Emîr Hesên jê re paş de bê dan, dê aştî û hêminî pêk bê û herdu jî ji neticeyên şer û dijberiyê rizgar bibin. Ji ber vê, rabû Emîr Seydî Ehmed ji Emîr Şemseddîn re şand. Lê çî heye, Emîr Şemseddîn dixwest tiştêkî din bike: dema ku roj çû ava û dinê kincek reş, tarî û tirsokî li xwe kir,*

* Di wergera Soranî de li vir şî’rek heye, lê di wergera Tirkî û Farisiya wê de tune. -Z. A.

di cî de Emîr Şemseddîn bi şûrê xwe yê tûj û tolgir serê Seyîd Ehmed ê xayîn û rezîl jê kir û bi vî awayî toleya xwe jê vekir û dilê xwe hênik kir.

Di eynî seetê de yekîneyek ji leşkerê xwe jî şand ser qeraxên Çemê Dalamê û wan ji nişka ve di tariya şevê de êrişê ser dijmin kirin. Li ser vê, tirs û xof ket nav hêzên pêşengî û qereqolên pêşî; ji ber vê, hê rastiya esehî ya qewmandinê û rûyê wê ya rastî nezanîn, dest bi şerê hundurî kirin. Di vê navê re, ew rehineyên ji Eşîreta Rojkî bi rastiya meseleyê hesiyan; bêyî sekin xwe avêtin çem û sêbahî derbazê baregeha xwe bûn.

Piştî ku roj derket, netîce gihîşt noqteyek ku, herdu leşker ji şer û êrişê ser hev re amade ne, benda îşareteke biçûk a fermanderên xwe yên li herdu milên çem sekinî ne, Emîr Şemseddîn li ser piştê hespê xwe ber bi pêş de çû û bangî Emîr ‘Ebdal kir û jê re wiha got: “Ey Emîr ‘Ebdal! Min xulamê xwe yê ku bi min re xiyamet û dijmintî kiribû kuşt û mesele xelas bû. Di navbera min û te de bûyereke ku bibe sebebê dijmintî û serêşiyê derbas nebûye. Ger bi ser vê de jî tu şer û qirênê dixwazî, vaye meydan, mêrên meydanê!”

Dema kesên Boxtan û giregirên wan ev gotin seh kirin, mîrê wan ‘Ebdal Beg li ser piştê hespê xwe pêş de çû û wiha got:

“Ey Emîr Şemseddîn! Bêguman bab û bapîrên te yên qedir bilind, ji kevin ve, mezin û serokên bab û bapîrên me bûn. Dostiya di navbera wan de herwext zexim bû, evîntî û samîmiyetek zêde di navbera wan de hebû. Ji ber vê yekê, em ji bo ketina nav helwestek li dijî wan urf û adetên berê û dostiyê, xwe dispêrin Xwedê. Helwestek wiha, eynî wextî dê di nav xelkê de nefret çêbike; di nezera Xwedayê mezin de jî qedexeyê hem li dinê û hem jî li axretê ji xwediyê xwe re husran û şermiyê tîne. Eger Emîr Seydî Ehmed xwe bi xwe rezîl kiriye û derketiye ji derveyê sînorên terbiyeyê û kirinên necamêrane kirine, cezayê ku herî hêjayî wî bû dît. Niha jî ez ji exlaqê we yê baş û niyeta we ya pak rica dikim ku, hûn meydan nedin derketina têkelheviyan û bilindbûna gurriya agirên şeran, di navbera herdu milan de ji bo xurtkirina benên evînî û yekîtiyê bixebitin.”

Emîr Şemseddîn, dema ku ji Emîr ‘Ebdal nermîtî, ji bo bûyerên bûyî gotinên wî yên lêborînê seh kirin û dît ku meyîldarê aştiyê ye û hez ji Îslamê dike; daxwazên wî qenc dîtin û ji wî re dostî û baweriya xwe da diyarkirin. Piştê jî bi eskerên xwe ve vejeriya navenda welatê xwe. Ji wê rojê pê ve navê wî emîrê han bû “Şemseddînê Dijwar”.

Pênç kurên Emîr Şemseddîn hebûn: Sultan Ehmed, Sultan Mehmûd, Diyaeddîn, Emîr Şeref, Emîr Îbrahîm. Hersiyên destpêkê ji nexweşiya webayê ya di sala 835ê koçî (1432’yê z) de derket, mirin. Emîr Şeref jî di

salên xwe yên xortaniyê de û di destpêka bihara jiyana xwe de bi ecelê xwe yê tabî'î çû rehma Xwedê. Bi vî awayî piştî mirina babê xwe, Emîr Îbrahîm derket ser kursiya mîrekiyê û demek welat bi awakî sergiran û bi dîqçet bi rê ve bir. Piştî, dema ku çû rehma Xwedê, cîgirê wî yê sadiq û kurê wî, Emîr Hacı Mihemmed li ciyê wî rûnişt. Emîr Mihemmed, di sala 847'ê koçî (1444'ê z) de, dest pê kir li Bedlîsê li ser qeraxê çem mizgeftê mezîna û medreseyek da çêkirin û salek şûn de tamam kir. Heta mirina wî ya di sala 865'ê koçî (1461'ê z) li ser hukum ma. Dema ku mir, li ba mizgefta xwe ya mezîna hat veşartin. Li ser warê hebûnê du kur hiştin, Îbrahîm û Emîr Şemseddîn. Piştî mirina babê xwe, li ser wesiyyeta wî Îbrahîm li ser textê rêvebiriya kar û barên mîrekiyê rûnişt. Em ê di rêzên xwarê de behsa rewşa wî bikin.

BEŞA ÇARAN

MÎR ÎBRAHÎM Ê DUDUYAN Ê KURÊ MÎR HACÎ MIHEMMED

Her wekî berê niha jî me behs kir; di navbera Qere Yûsifê Qereqoyunî û hukumdar û berpirsiyarên Bedlîsê de, hema bêje qasê nêzîkiyeka ku bigehe peywendiyeka bab û ewladî, benên peywendiyên baş û qahîm hebûn. Piştî Uzun Hesenê Aqqoyunî, ji ber sebebê dijmintiya hîmî ya di navbera van herdu eşîretan de, di kuştina Cihanşahê kurê Qere Yûsif de bi ser ket û ew rewşa han, rê da ku ew temamê wilayetên Diyarbekir, Êrmenîstan û Azerbaycanê bistîne; piştî dest pê bike bi hemû hêz û nifûza xwe ve vê malbata han û malbata Qereqoyunî qir bike, koka hemû ferdên malbata Qereqoyunî birewêje, hemû mirov û terefdarên wan belawela bike.

Pêşîyê, ji bo mebesta sitandina wilayeta Bedlîsê û girtina hukumdar û berpirsiyarên wê, di bin fermenderiya Suleyman Begê Bîjenoxlu yê fermender û siyasetmedarê xwe yê dewletê yê mezin de, leşkerek mezin û giran şand ser Bedlîsê. Ev Suleyman Beg, bi leşkerekî ji hejmar û hesabê der meşîya ser Kurdistanê û li derveyê Kela Bedlîsê baregeha leşkerê Tirkmenan danî. Li ser vê, Fermanrewayê Bedlîsê Emîr Îbrahîmê kurê Emîr Hacî Mihemmed, di cî de dest bi zeximkirina keleyan kir; bajar xurt kirin; ce'de û kuçan da girtin; xwe jî di Kela Bedlîsê de asê kir. Suleyman Beg jî, bi gelek wasiteyên bi kirê abloqayê û şerên dirêj hat, derûdora keleyê rapêça.

Vê abluqeya keleyê tam sê salan ajot. Bi xelasiya zivistanan û vedana gul û çiçekên biharê re, hêviyên Suleyman Beg ên sitandina keleyê jî nû dibûn. Zivistanên xwe li derûdora Mêrdînê û Bişêriyê derbas dikir; dema ku dibû bihar ji nû de bi mêrxasên Kurdan û pehlewaniyên Eşîreta Rojkî re diket nav têkoşinê û bi wan re bi kul û elem şer dikir. Dengê şer û şerkeran, gurmîna mencenîq û berqenikan nizm û bilind dibûn û guh ker dikirin; gulle û tîr, çep û rast ber bi jor û ber bi xwarê ve dihatin reşandin, li kesên dilê wan bi mêr û mêrxasî dagirtî diket û wan werdigerandin nav axê. Belê, ev rewşa han gihîşt seviyek wisan ku, qada şer wekî şair bi Farisî gotiye, wiha bû:

“Wekî mijangên dîlberan, mêrxas bûn du sef
 Yek li jor û yek li xwar bû, girtibûn wan sef
 Dema gilêl dibû kevirek ji jor
 Ji gayê bin erd dihat qêrîn wekî şêr e
 Dema dihat avêtin tîrek ji jêr ber bi jor
 Asê dibû bêguman li vê çerxa bilind
 Bi aheng dizivirî bi wê çerxa bilind ve
 Heta hîvê dikir xelek û rojê dikir kemend
 Wekî dilhişkên zemanî jî tivingan
 Perçe dikirin ciyên bawerî û hêviyan
 Bircên keleyê ji xwîna mêr û mêrxasan
 Mewilî di rengê sor de wekî çiçekên hinaran”

Dema ku abluqeyê dirêj kêşa, yê di bin abluqeyê de ji ber kêmbûna xwarin, cebirxane û belavbûna nexweşiyên mirinî, ketin nav rewşek tengasî; ev rewş bi awakî wisan bû ku, birçîtî û newxeşiyê dawî bi jiyana tevan anî, Emîr Îbrahîm ji tê de tenê heft kes sax man. Wî çaxî, şair Mehmûdoxlu yê pesindarê (meddahê) Suleyman Beg xezelek Tirkî nivîsand û ji Sultan Hesên Beg re şand. Di wê xezelê de ev beyta han jî hebû:

“Şeha! Ol Bedlîsîn Kurdu mutî olmaz Suleymane
 Ezelden kalma adettîr, çalışurlar Ocax uste.”⁴⁹⁸

Bi kurtî, piştî bêhêz û bêtaqet bûn û cebirxanên wan xelas bûn, di navbera herdu milan de aştî hat çêkirin. Ev jî bi saya însanên qencîxwaz û aştîxwaz ên ku di navbera wan de peywendî danîn çêbû. Şertên aştîyê

wiha bûn: Suleyman Emîr Beg dê destê xwe nede Emîr Îbrahîm û malbata wî; li hemberî vê dê Emîr Îbrahîm jî dev ji wezîfeya xwe ya mîrek-tiyê berde û keleyê bide destê Suleyman Beg.

Piştî herdu milan li ser vê li hev kirin, rewş ji Sultan Hesen re hat pêşkêşkirin; wî jî, ji bo ji Emîr Îbrahîm re bide zanîn ku ev merc qebûl kirine û bîr û bawermendî bide wî, hingustîla xwe jê re şand. Li ser vê Emîr Îbrahîm ji keleyê derket û çû Tebrîzê Seraya Sultan Hesen. Bi vî awayî Suleyman Beg dest danî ser hemû kele û bajarên wilayeta Bedlîsê. Li gora tê gotin; di vê koçkirina mecbûrî de, ji Eşîreta Rojkî yên bi Emîr Îbrahîm re çûne Azerbaycanê 12 malbat bûn; di nav van de malbata bi nav û deng a Şems Aqilan jî hebû.

Piştî ku Emîr Îbrahîm bi kesên bi xwe re gihîştîye Tebrîzê, Hesen Beg wî ber bi aliyê Iraqê ve şandiye û ji bo rêvebirîya jiyana wî jî ji hatîniya Qumê jê re tehsîsat veqetandiye. Ev eleqe û pêşwazî di mudetê Fermanrewatiya Hesen Beg de dewam kiriye. Piştî ew mir û kurê wî Yaqûb Beg hat ser textê saltanatê rewş hat guhertin. Çunkî Yaqûb Beg, gelek ji rewşa Rojkiyan û ew serîhildanên ji aliyê wan ve li wilayeta Bedlîsê hatibûn derxistin, qehirî bû. Ji ber vê, ji bo kuştina Emîr Îbrahîm ferman da û ev fermana han li bajarê Qumê hat cîbicîkirin.

Emîrê rehmetî, bi keça giregire eşîreke Qumê re zewicî bû û ji wê xanimê jî sê kurên wî hebûn û navên wan: Hesen 'Elî, Huseyîn 'Elî û Şah Mihemmed bûn.

Bandoriya Aqqoyuniyan a li ser Mîrektiya Bedlîsê 29 salan ajot. Di vê muddetê han de gelek serîhildan û têkelhevî derketin. Wan, yekîtiya Rojkiyan belawela kirin. Di netîceya vê de gelek serok û giregirên wan penayê derûdorên kirin. Qismek jê jî xwe li Gencê veşartin; kincên sebir û berxwedanê li xwe kirin, peywendiyên xwe bi însanan û girsên xelkê re qut kirin û man li hêviya roja rizgariyê. Riknê Eşîreta Rojkî û kesê sadiq û wefadar ê malbata Diyaeddîn, Mihemmed Axayê Kelhokî jî hat mecbûrkirin ku li ba begên Tirkmenên Aqqoyunî bimîne. Bi piranî wextê xwe li welatê Iraqê derbas dikir. Di navberê re jî, ji bo hewcedariyên xizmeta zarokên malbata Diyaeddîn ên ku Fermanrewayên Bedlîsê û welînimetên wî bûn, diçû Qumê. Li wir, di derheqê karên hewcedariya kirinê ne guhên xwe didan te'limatên wan, gotin û xebatên ku bi kêrî karên wî dihatin, qasî taqeta wî digihîştê wezîfeya xwe bi dil û can dikir. Bi xwe, ji bo ku mirovekî wisan bû ku, li ber bayê felekê ketibû û ji tecrubeyên wan ên tehl û şêrîn îstifade kiribû, caran ferdên malbatê di derheqê boriya wan a di Kurdistanê de û mewqî û ciyê malbata wan ya

bilind di nav eşîret û qebîleyên Rojkî yên bi heybet û hejmara wan zêde de dikir; hinek caran jî dirêj dirêj behsa hewayaya xweşik, îklîma nerm û baxçeyên dewlemend ên Bedlîsê dikir; piştî jî, dest pê dikir planên hewcedarî yên rizgarkirina ew welatê xweşik ê tijî ji kelên saxlem, ji bin destê zordaran îzah dikir. Ev gotinên wî, ew xeyal dikirin serê wan mîrzadeyan, ku yek ji wan biçê Kurdistanê û tenê pê xwe bavêje nav sînorên welat, dê jê re di demek herî kurt û rewşek herî rehet de ji bo sitandina keleyên wilayetê û bajarên girîng, ji eşîretên Kurdan û qebîleyên Rojkî alîgir û alîkar berhev bibin. Bi vî awayî dê carek din malbata wan a kevnare jîndar bibe û wilayeta wan a irsî ji nû ve rabe piyan.

Di dawiyê de, ev mirovê han ê xwedî tecrube yê ji vê malbata han re gelek sadiq û di derheqê wan de xwedî niyetek paqij, demarên wî yên mîrxasiyê girtin û wan niyetên ku di hindurê wî de veşartî, ji diya mîrzadeyan re vekir û wiha got:

“Eger tu yek ji mîrzadeyan bidî min û ez bi xwe re bibim Kurdistanê, tu şik tê de tune ku ez ê bi ser kevim û Eşîreta Rojkî li derûdora vî kurî te berhev bikim. Piştî jî ez ê wan bigrim û em ê biçin li hemberî Tirkmenên Aqqoyunî şer bikin û ez ê kelên Bedlîsê û navçeyên derûdora wê ji destê van zordaran rizgar bikim. Bi vî awayî em ê heq bicî bikin. Wê çaxê dê kesên Rojkiyan ên li welatan belav bûne, vegehin welatê xwe yê kevn, ji mîrê xwe yê kevin re serî bitewînin û bi dil û can îta’etî wî bikin.”

Mihemmed Begê Kelhokî, ev mesele gelek mezin kir; di dawiyê de xatun bi rastiya van nêrînan û derhal cîbicîkirina wan razî kir. Li ser vê, bi çûna herdu kurên xwe, Hesen ‘Elî û Huseyîn ‘Elî bi wî re li Kurdistanê razî bû. Mihemmed Axa, bêsekin ev herdu mîrzade girtin ba xwe û derket rê, çû wilayeta Hekkariyê. Li wir, wan herdu mîrzadeyan danî ba Eşîreta Asûrî yên wekî ku tê zanîn di şûna “Seyîd” de “aka” ya Farisî bikar tînin. Ji wan re got ku: “Ev zarokên min in, şert û merc çî dibin bila bibin, gerek e ji wan re girîngî bê dan, eleqe bê nîşandan û gelek baş bîn parastin.”

Piştî bi xwe çû wilayeta Bedlîsê, li wir bi hemû hezkerên malbata Diyaeddîn re û bi hemû kesên girêdayê wan û terefdarên wan re hevdi-tinî çêkir; xebera hatina zarokên malbata welînimetê wan gihand wan; ji wan hevcedariyên alîkariyê ya ji bo paşdesitandina mafên ji destê wan hatî sitandin û tedbirên ji bo paşde sitandina wilayetê pêk bîne xwest.

Di wê navê re bi tesadufî di navbera Asûriyan û fermanrewayê wan Izzeddînşêrê Mîrê Hezroyê* de dubendî derket. Piştî, Asûrî ji bo ku

* Gotina "Mîrê Hezroyê" di wergera Tirkî de tune. Lê di wergera Soranî û Farisiya wê de heye. -Z. A.

dubendiyê hel bikin serî hildan û dor hat kêşana şûran ji kalanan. Li ser vê, Izzeddînşêr ji bo ku bikare serhildana van bêmeymenetan biperçiqîne, naçar ma yekîneyek eskerî bişîne ser wan. Asûriyan jî li gor van gotinên şair hereket kirin:

“Dema zaruretê de nemîne fersend ji bez
Bigre destê xwe şûrê tûj bi lez”

Belê, bi vî awayî xwe ji bo pirtik ji hev rakirinê, ji şer û qirênan re amade kirin. Di şerê navbera herdu aliyan de, her çendin Asûrî bi ser ketin, lê bêtalihî ew bû ku herdu bira, yanî Hesên ‘Elî û birayê wî, di esnayê şer û qirênan de wenda bûn û carek din jî kesek rastî rêça wan nehat.

Dema ku xeberên vê bûyera giran û faci’aya han çûn gihîştin giregir û kesên ji Eşîreta Rojkî, ku zû de bû Mihemmed Axa mizgîniya hatina wan herdu mîrzadeyan dabû wan û ew ji bo armanca rizgarkirina welat, bi begên Kurdistanê yên din re wekî yekwucûd ji serhildanê re amede kiri-bû. Lê li ser hatina vê xebera hinavsotî, destê tevan di paxila wan de ma; şaş man ka dê çi bikin; dengê girîn û zarîna xort û kalan, jin û mêran belavî ber bi pêşkên asîman bûn; bi dilkulî û dilbirînî giriyan û reş girêdan; ji bilî vê, sondên giran xwarin ku dê bi xwîna xwe, bi dilê xwe û bi canê xwe fedakarî bikin.

Şî’ir:

“Xwîn nebarandî nema, çavek ji ber wê bûyerê
Dilên perçebûyî nema, ji ber tehlaya wê xeberê”

Belê, tu dewletek tune ku, tam piştî stêrka wê geş bibe, biçe ava û wenda be; nehatiye dîtin ku avahiyek bilind, tam piştî biriqî û bilind bû, li ber bayê felekê û di bin tesîra îxaneta zeman rûne û xera be.

Şî’ir:

“Tune di vê baxçeya dinê de ku mezin dibe darek
Neketibe ber destê tûj ê balte û necaxek
Di vî baxçeyê dewlemend de, wekî perê teyrê sîmir
Ne dê gulek bimîne, ne jî selwî darek”

Bi kurtî, vê bûyerê tesîreke gelek mezin kir ser Mihemmed Axa. Êdî ketibû nav pêlên deryaya derd û kulan, şaş û gêj bûbû, nedizanî ka dê çi bike. Piştî ji xwe bi xwe pirsî, ka gelo dê çi bike û di dawiyê de bi axîn bi vî awayî got:

“Felekê bi hemû hêz û taqeta xwe ev êrîş anî ser van herdu gulên nû pişkivî yên hê di baxçeya fermanrewatiyê de venedayî û di baxçeyên mîrîtiyê de hatî xwedankirin û firset neda wan ku bêhna eyaleta xwe ya li hêviya wan bû, bêhn bikin, xortaniya wan ji wan sitand. Sed mixabin ku, ew herdu serwiyên ku li qeraxê çemê mîrîtî û fermanrewatiyê mezin bûbûn, hê qemçek av ji wî çemî fermanrewatiyê venexwarî ketin nav behra tunetiyê.”

Belê, Mihemmed Axa di vê rewş û halê xerab de, qudûmên dest û piyên wî şikestî, xwe ber bi bayê felekê ve berdayî, ji nişka ve di derheqê Emîr Şemseddîn ê birayê Emîr Îbrahîm, ku li nahiya Eruxê (Eruh) bû xeberek hat. Berfirehiya vê xebera wiha bû:

Dema ku Bijenoxlu Suleyman Beg di Kela Bedlîsê de derûdora Emîr Îbrahîm rapêça, ev Emîr Şemseddînê han karîbû ku ji keleyê baz bide û xwe di nav Eşîreta Boxtî de veşêre û li wir bimîne; hetta li wir bi keça Emîr Mihemmedê Eruxî re dizewice û ji wê kurê wî Şeref Beg çêdibe. Şeref Beg jî wê çaxê bi babê xwe re di nav wê eşîreta navê wê derbas bûyî de dima.

Vê xebera xweş, tesîrek gelek baş li ser Mihemmed Axa kir. Gelek pêşa bû û çû wî ciyê navê wî derbas bû û bi dîtina Emîr Şemseddîn serfiraz bû. Dema ku çavên wî bi Emîr Şemseddîn ketin, di wî de hemû ew taybetmendiyên ew ji bo wan dixebitî û dixwest ku wan ji nû de bide jiyandî û nûkirin, dîtî. Çunkî Emîr gelek bi aqil û zekî, di eynî wextê de sergiran bû.

Mihemmed Axa, çîroka serpêhatiya xwe ji serî heta binî: yên ku ji wê giyana sêdaqetî, fedakariyên mezin ên di riya şadkirina welat û xwe fedakirina di riya xizmeta ewladên welat de tî, bi gelek awakî bitesîr pêşkêşî wî kirin. Ev gotinên wî gelek tesîr li Emîr Şemseddîn kirin, lê vegeriya, jê pirsî û got: “Baş e tu niha çi dixwazî?” Li ser vê, Mihemmed Axa ev bersiv dayê: “Ev xulamê han ê girêdayê derûzana Emîr, dixwaze ku Emîr careke din zend û baskên xwe yên bêtirs û cesaretê rade, pê xwe têke zengiya dilxweşî û mêrxasiyê û bi vî awayî bêsekin çûna wilayeta Bedlîsê û bi destxistina wê jê daxwaz dike.” Li ser van gotinan, Emîr, daxwazên Mihemmed Axa û bi hev re çûna wilayeta Bedlîsê qebûl kirin.

Çawan ew gihîştin sînorên wilayetê, di cî de li derûdora wan, mirovên ji Eşîreta Rojki yên ji bo kuştin, şer û qirênan hatibûn amadekirin, 1 500

esker berhev bûn. Li ser vê, bêyî xwe lê girtin derûdora Kela Bedlîsê rapê-
çan. Di wê navê re hukûmet û desthilata Bergêrî, Ercîş û Adilcewazê di
bin destê mirov û eşîreta Mehmed Şalviyê Tirkmen de bû. Dema ku
Mehmed Şalvî xebera meşa Emîr Şemseddîn ê li ser Kela Bedlîsê seh kir,
pey re bi leşker û mirovên xwe ve ber bi aliyê Bedlîsê ve ket rê. Emîr
Şemseddîn, li ciyekî ku navê wî Rehwa ye, derket pêşiya wî û di navbera
wî û eskerên Tirkmenan de şer dest pê kir. Di vî şerî de, ku mêrxasên
Kurdan nimûnên mêranî, dilpolatî û egîtiyên mezin dan nîşan, ji herdu
milan jî gelek kes hatin kuştin. Lê çi heye, ji van tevan netîceyên bikêr û
bi feyde derneketin.

Şî'r:

“Ger feleka qut nede şans û dewlet
Ne mimkun e, bi zor û bi vedana, kemîn bi dest xistin”

Çunkî di dawiyê de kesên ji Eşîreta Rojkî bi ser neketin.
Fermanrewayê ‘ecelê bandoriya xwe bi ser Emîr Şemseddîn de damezi-
rand û navê wî yê berz û hêja ji ser rûpela hebûnê malî; hê ji baxçeya
hukûmdartî û mîrekiyê gulek jê neçinandî, sitriyên nebûnî û tunêtiyê
îsabetî nivê dilê wî kirin. Mihemmed Axa yê ku ji vî şerî jî hêvîşikestî
derket, ji ber fikrên xwe yên belawela û hişê xwe yê serberedayî, ket hale-
kî ku girîna mirov pê bê. Tu bêjî ku ji rewşa wî re gotiye:

Şî'r:

“Çi ye Xwedê, ev talihê ku te daye min ê bêhêvî!
Ku ez negihîştim bi tu daxwazên xwe yên ku ez li hêvî!”

Mihemmed Axa, ji xelkê dûr, gem û hevsarê fikir û xeyalên xwe
serberedayî hiştibûn; ji bilindbûn û ihtîrasan dûr, di rewşek ku li pişt
bêhêvîtiyê û hêvîşikestinê de rûniştî, bi girîn ev yek digot, ji nişka ve ji
xeybê dengê, ev gotin pekandê guhên wî:

“Were, hey bêtaqet! Ev sistî çi ye?
Germî û lebat dixwaze riya hespê rehwan
Tu nizanî ku li axê tov pêşî tê reşandin
Piştê lê tê nêrîn, heta ku ajar bidin?”

Di saya xebatê de ye ku, kehribar dikişîne
Bê dest leqandin kayê
Berde kehribar û hereketê kayê
Xebat çiyar xera dike ji ser riyar radike”

Piştî vê, ew dengê ji xeybê hat wiha jê re got: “Rab e, bi sergirani, rastî zend û baskên xwe rade û bi qamçiyê bizav û têkoşinê hespê xwe yê xîretê ber bi Iraqê⁴⁹⁹ ve bajo. Li wir, Emîr Şah Mihemmedê kurê Emîr Îbrahîm Beg ê ku hê li bajarê Qumê rûdine, bibîne û wî bigre ji Eşîreta Rojkî re bîne. Ew armanca ku tu û hukumdartî dixwazin bigihîjnê, nesîbê wî mîrzadeyê esil e.”

Mihemmed Axa, ji bo ku îsanekî rast û niyetqenc bû, ji derew û durûtîyê dûr bû, bawerîya xwe bi vî dengî ku ji xeybê hat anî û bêsekin berê xwe da Iraqa ‘Ecem.

Dema ku li wir derket pêşberê xatûna diya mîrzadeyan; bûyerên ku qewimî bûn, çîroka serpêhatiya kuştina Hesên û Huseyîn ên ku kuştina Hesên û Huseyîn ên du efendiyên xelkê Cennetê yên xort bi bîra mirov bîne, mirina Emîr Şemseddîn di vê riyê de, yek bi yek, ne kêr û ne zêde jê re gotin. Piştî jî, daxwaza Eşîreta Rojkî ya bêsebir û bêsekin a li hêvîmayîna birina Emîr Şah Mihemmed a Kurdistanê, biryara xwe ya birina wî pêşkêşî wê kir. Mihemmed Axa, dema ku gotinên xwe yên wekî bayê birûskê li ser wê diya diltenik, hêsîr û bedbext tesîr kirin, temam kir; wê ji bo herdu kurên xwe yên perçên kezeba wê yên wendakirî bi dengê bilind dest bi girînê kir û sêdaqeta wê bi kurê wê yê tekane yê li balê mayî re hê zêdetir bû. Ji ber vê, gelek mazeret dan pêş ku wê biheq derêxe û vê daxwaza Mihemmed Axa red bike. Çi heye ku, tev ew girê û astengên wê derxistin pêş feyde nekirin. Di dawiyê de çend gotinên giran ji Mihemmed Axa re gotin. Lê Mihemmed Axa bi sebr û tehemmulek ku mirov jê re şaş bimîne li ber van gotinan da; bi nermî, bi israri, lê li ser daxwazên xwe pê dan erdê û bi vî awayî got: “Eşîreta Rojkî, ji bo ku kerem bike Emîr Şah Mihemmed nîşanî wan bide, wan destê xwe ber bi asîman ve rakirin û serên wan ji secdê ranabe û ji bo toza ku ji ber piyê siwarên wî radiibe, wekî kilê subhan ê bikêşin çavên xwe yên ji ber derd û kulên jihevduketinê ketine hev, ji Xwedayê Padişahê padişahan hêvî û lava dikin.”

Belê li hemberî van gotinên bitesîr û daxwaza wefadar û dilşewat, dayîka bêçare, mecbûr ma bersîvek erênî bide hesreta daxwaza dîtina xelkê ya bi mîrzade û kurê xwe yê delal, evîndar û yekane teslîmê Mihemmed Axa kir. Wî jî, ew girt û bêsekin veqerîya Kurdistanê.

Hinek din jî dibêjin, Mihemmed Axa bêyî rizaya dilê diya Emîr Şah Mihemmed, ew girt û rewand anî wilayeta Bedlîsê. Ya herî rast jî ev e.

Kijan rîwayet rast dibe bila bibe, ya sedî sed tê zanîn ev e ku, Emîr Şah Mihemmed, bi hatina xwe ya pîroz a di sala 900^ê koçî (1495^ê z) de, Bedlîs serfiraz û serbilind kiriye. Bêsekin civatek mezin alîkar û alîgir li derûdora wî berhev bûn û li hemû ciyên welat şahî û xweşî hatin lidarxistin. Hemû qebîleyên Eşîreta Rojkî, ji bo ku sipasdarî û minnetdariya xwe ji Xwedayê mezin re pêşkêş bikin, ji feqîran re, belengazan re û kesên pêwistiya wan bi alîkariyê heye û kesên musteheq in, sedeqe belav kirin û qencî li wan kirin. Piştî di cî de, li gor gotina “di kar kirinê de bi wan bişêwîre” ya Xwedayê mezin, meclîsek rawêjkerî û serî-têdanî hat damezrandin û di vê meclîsê de meseleya bidestxistina Kela Bedlîsê û sitandina hemû wilayeta Bedlîsê hat raberizîn û ev biryara han hat sitandin:

“Ji bo ku bi awakî vekirî meşa li ser Kela Bedlîsê, gelek caran bûye sebeb, Emîr Şemseddîn û zarokên giregirên Eşîreta Rojkî tê de bîn kuştin û di hemû serîlêdanan de jî rê daye bibe sebebê nesorkevtina xebatan. Niha berjewendîya dewletê ew e ku, çend kesên di warê gera ser birc û surhan de perwerdekirî di destê me de hene. Ev kesên han piştî roj biçê ava û kincên sondxwarî ya careke din paş de sitandina asîmanê vê dinya han li xwe bikin, biçin û derbazî milê jorê Kela Bedlîsê bibin, heta bigihîjin ber deriyê birca keleyê ya herî bilind bi surhan ve rakêşin jorê û wê têxin destê xwe û bi vî awayî rê bi ser wan kesan de bigrin ku keleyê diparêzin. Heke ne, ne mimkun e ke ji destên dagirkeran bê derxistin.”

Ji bo ku îradeya ezêli fermana pêkhatina vê dabû, li gor gotina; “Dema ku Xwedê her tiştê ku îrade bike, çareyên wê amade dike.” kar hêsan bûn û çare hatin amadekirin. Ji eşîretên Bayikan û Modkan çend kes hatin dîtin û birin huzura Emîr Şah Mihemmed. Şah Mihemmed, bi gelek sozdan, perû û qenciyan dilê wan ber bi xwe ve kêşa; di dawiyê de soz dan ku dê vî karê bêemsal pêk bînin û wiha gotin: “Yan em ê bi surhan ve rakêşin jorê û heta bigihîjin Birca Mezin û bigihîjin armanca xwe, yan jî em ê bikevin destê yekîneya parêzgerî û bibin xwera şûrî, zengî û wasitayên mirin û qirê.”

Piştî vê, ji bo ku wezîfeya ku bi wan hatibû sipartin pêk bînin, dest bi amadekirina derencan, benên kemînan, xelean û alet û edewatên din kirin. Ew di nav van haziriyan de bûn, yekî navê wî Ebûbekir Axa Beykî ye di vî warî de xwedî tecrube, haya wî ji gera zeman û felekê heyî, xwediyê tecrubeyan mezin, rastî û zîrektî, kesekî xwedî bîr û baweriyek baş û

biexlaq, hat ba Şah Emîr Mihemmed û jê re wiha got: “Di muddetê hemû salên desthilata Tirkmenan de li ser Bedlîsê, karê min ê tik û tenê û biza-va ku min nêzikî Xwedayê min bike, ji çêkirina derenceyan pê ve tiştêkî nebû. Mebesta min ji vê, dema ku rojek xwedî warîsê vî welatî û desthilatdarê wî yê rastîn û biheq derkeve bê û ji bo ku roja dest bi xebata sitandina mafê xwe yê xespkirî bike, ez mîjûlê cibîcikirina wezîfeya xwe bûm. Belê, va derenceyên ji martkan û benên situr ên qasî têra pêwistiya te bike, di deneyên bin axê de veşartî ne û li hêviya rojêke wiha ne.” Ebûbekir Axa piştê wiha got: “Şukur ji Xwedê re ku min çî jê xwest, bi saya hîmmeta wî ya bêsinor min bi dest xist, ez dilxweş û kêfxweş bûm.”

Piştî ku Ebûbekir Axa gotinên xwe xelas kirin, bêsêkin çû derence anîn. Emîr Şah Mihemmed, dema ku niyeta baş û helwestên qenc ên evîna ji dil û bawerîya hîmî ya vî Kurdî ku li hemberî welat û malbata hukumdar bi awakî evîndarî parastîye dîtîn, li hemberî vî karê wî yê giranbiha gundên girêdayê Tetwanê, Xizonkîne û Êksorê (Îksor)* bi riya mulkiyeta îkta'î da destan.

Bi kurtî, mêrxasên ku ketin nava keleyê, di wê şeva tarî de ku hîv û rojê riya xwe şaş kiribûn û serberedayî digeriyan, felekê bi hezaran çavên xwe ve riya xwe şaş kiribû û nedizanî ka gelo dê bi kîjan riyê de biçê, wan bi dil û can kiribûn serê xwe û bi vî awayî jî bi riya Birca Reş a li milê bakurê keleyê, wekî bayê birûskê rakêşan û derketin ser keleyê. Li wir, piştî ku benên derenceyên xwe bi pencera xaniyekî vala ve girê dan, daketin xwarê.

Şî'r:

“Benên kemendên xwe berdên wekî maran
 Ji bo ku têxin destê xwe şêrên felekê
 Bi dest xistin Kurdan bi zora milê xwe hemû sengeran
 Vekirin di hemû ciyan de deriyên şêran
 Li milekî bejna xwe dikirin al, bilind dikirin
 Li milekî jî çêdikirin bi zend û milên xwe derenceyan”

Belê mêrxasan, bi vî awayî û bi vê metodê, xwe bi benên Xwedayê mezin ê ku gotiye; “Ji Xwedê bêhêvî mebin” girê dan û derketin jorê. Ji nişka ve êriş birin ser heresên di xew û guhê gayî de raketî û êriş birin ser ciyên bihnedana yekîneya parêzgerî, hinekan di cî de kuştin û hinekên

* Navê van gundan ê yekê niha Xizorkin e, yê duduyan jî Engesor e. -Z. A.

din jî ji keleyê û ji ciyên herî bilind ên keleyê avêtin xwarê. Qismek ji kesên êrîşbir ji aliyê derve deriyê keleyê girtin, qismek mezin ji wan jî meşyan ser xaniyê waliyê keleyê û ew derxistin derve; piştî destên wî û yên hemû mirov û eskerên wî li situyê wan girê dan; bi vî awayî ew cezayên ku wan heq kiribû dan wan. Piştî jî tevî malbatên wan, zêç û zarokên wan ji keleyê û ji hemû wilayetê derxistin û dûr kirin. Bi vî awayî jî ew baxçeyên welat ên ku tijî gul bûn, ji sitriyên biyanî û xerîban hatin paqijkirin.

Emîr Şah Mihemmed, li gor prensîbên berê û urf û adetên ji bab û bapîran mayî xwe mîrê welat îlan kir û bi qabiliyeteke mezin derket ser textê mîrekiyê. Bêyî ferq têxe navbera biçûk, mezin û kal û xortan bi ser herkesî de xêveta dadmendî û wekhevîyê veda; li ser asîmanê welat alên qencî û xweşiyê pêl dan. Lê çi heye, rojên dilxweşî û dilşadî yên fermanrewatiyê wekî demsala gulên nû vedin û bibişirin, bi awakî zû derbas bûn û çûn; çûnkî, ew tam sê sal ma li ser textê fermanrewatiyê û piştî malavahî ji vê dinê xwest û çû rehma Xwedê.

Emîr Şah Mihemmed, bi rastî xortekî bi wesfên xwe yên mîrxasî, qedirnasî, bi merdîtî û bi qencîxwaziyên xwe dihat naskirin. Xwedê rehma xwe lê bike, mirina wî di sala 903'yê koçî (1498ê z) de bû. Li Gokmeydanê li nêzikî gumbeta babê xwe Emîr Şemseddînê Welî⁵⁰⁰ -gora wî tijî nûr be- hat veşartin. Kurekî navê wî Emîr Îbrahîm ê salên wî biçûk li pey ma.

QISMÊ ÇARAN

**DERKETINA HUKUMETA BEDLÎSÊ JI DESTÊ
FERMANREWAYÊN WÊ**

Ev qismê han ji çar çiqan pêk tê:

ÇIQA YEKÊ

*Di Derheqê Emîr Îbrahîm û Şerê Wî Yê Bi Emîr Şeref re ye**

Şî'ir:

“Dema ku Xwedê ji yekî re got erê
Asteng li ber radike û hemû tiştî jê re pêk tîne
Eynî wekî rûnê li ser hesteber ê
Gotin û ferman li ber wî ne tiştekan in
Çi tiştî bibêjê û çi tiştî bike rewya ye
Li ber yên kêmrwayî wekî serdesta ye
Ew kî dibe bila bibe berhelista wî bê feyde ye
Bi lez piyala jiyana wî ber bi jêr e”

Ji çîrokên nivîskarên xweşnivîs û ji rîwayetên aqilmendên xweşaxêv tînan zanîn ku, dema piştî mirina babê xwe Emîr Îbrahîm li ser textê mîrekiyê rûnişt, salên wî hê biçûk bûn. Ev rewşa han, bû sebeb ku rêvebirîya îdarî û darayî bi fîlî bikeve destê ‘Ebdurrehman Axayê Qewalîsî û kesên din ên serokên eşîretê. Kar bi vî awayî dimeşîya, lê carekê ji hat dîtînan ku, Şêx Emîr Bilbasî, bi ser ‘Ebdurrehman Axa û eşîreta wî Qewalîsî re gav da û bi Eşîreta Bilbasî re ket bin xizmeta Emîr Şeref. Di dema desthilata xwe de Emîr Şah Mihemmed, Emîr Şeref ji Erux (Eruh) a girêdayê wilayeta Boxtan da anîn, piştî giregirên Rojkiyan li ser razî bûn û ji aliyê wan ve hat helbijartin, ew li Mûşê kiribû wekîlê xwe û di ser vê re ji demeka dirêj derbas bûbû. Vê rewşa han, rê li pêşîya kesên li pey fitne, fesadî û xerabiyê bûn û dixwestin sing û berê kurmaman bi kerb û kînan dagirin, vekir. Ciyê wê evîni û ronahiya ku di navbera wan de bû, ji aliyê dubendî û tengasgî ve hatin dagirtin.

Emîr Îbrahîm û milê wî yê rastê ‘Ebdurrehman Axa, li ser wan bi çî bihayî rûniştîya bila bûya, dixwestin Emîr Şeref ji Mûşê binin Bedlîsê û wî ji herdu çavên ronî bêpar bikin. Lê Seydî Axa Xezînedar Qewalîsî yê ku bi navê “Seydî Xezînedar” dihat naskirin, ev komploya han a xerab û zalim hîn bû û berê xwe da ba Emîr Şeref, leyz û îxaneta ku Emîr Îbrahîm jê re hazir kiriye got.

* Piştî vir, di destpêka vê "çîqa yekê" de hem di wergera Soranî û hem ji di Farisiya wê de şî'irek heye. Lê ev di wergera Tirkî de tune. -Z. A.

Di vê navê re Emîr Îbrahîm, bi mirovekî xwe yê bawerkirî re, nameyek ji Emîr Şeref ku li Mûşê dima şand û jê re wiha digot: “Ez gelek ji te hez dikim û min gelek bêriya te kiriye; ez gelek bi hêvî me û dixwazim ku tu ji bo çend rojan bê Bedlîsê. Di van rojên han de em bi hev re demên xweş derbas bikin û ew derd û kulên li ser dilên me ne, em bikarin bi şahî, xweşî û mîhrîcanan bimalin.”

Lê çi heye, Emîr Şeref li vê vexwendinê sar û sist dinêrî û ew avêt pişt guhê xwe; piştî ji lêborîna xwe xwest ku nikare bê. Her bi vî awayî di navbera herdu milan de çûn û hatina nameyan berdewam bûn; peyamnêrên wan çûn û hatin; nameyên dostî û evîntiyê çiyê xwe dan êrîş û gazindan; di dawiyê de rewş gihîşt çiyekî wisan ku êdî şûr ji hev re kêşan.

Emîr Îbrahîm eskerên xwe berhev kirin û bi hinek mîrên Kurdistanê yên din re, ji bo ku dubendiyê bi darê zorê û bi şûran hel bike, meşiya ser Emîr Şeref. Li ser vê, Emîr Şeref jî, naçar ma, ku kesên wekî Siwar Begê Pazûkî ku wê çaxê lalayê wî bû û Şêx Emîr Bilbasî û yên terefdar û rîspiyên xwe; hevalbendên xwe yên wekî Seyîd ‘Elî Axayê Pertafî, Seydî Xezînedar û birayê wî Celal Axa Cilkî, kesên bi wî ve girêdayî û komên din li derûdora xwe berhev kirin. Piştî xwe ji şer û qirênan re amade kir û xwe di Kela Mûşê de asê kir. Dem derbas bû û roj hat, herdu leşker wekî çiyayên bi hev ve zeliqandî li hemberî hev sef sef rêz bûn.

Şîr:

“Zirxên wan hesinî, di destên wan de şûrên Hindî
Li seranser wekî du deryayên ji zihayan tijî
Ji serî heta binî kemerên wan bi rengê gulî boyaxkirî
Wekî kemeran girêdabin ji xwîna yek kesî
Dema ku deholan lêxistin meqamên helak û mirinê
Neyê jî dest pê kir xwend meqamê ecel û kuştinê
Dan ber xwe riyên talanan, tîr ji kevan derketin
Û ji her kunê derketin têkelheviyên mezin
Mêrxasên perwerdekirî, ji bo manevra û gavdan
Ketin pêşîrên hev wekî şer û pilingan”

Ji bo ku leşkerê Emîr Îbrahîm mezin û yê Emîr Şeref jî biçûk bû, roja şer a yekê emareyên serkevtinê ber bi aliyê Emîr Îbrahîm ve dihatin dîtin. Lê çi heye, mihêl û dilê piraniya giregir û serokên Eşîreta Rojkî bi Emîr Şeref re bû. Wan bi dizî ji Emîr Şeref ê di keleyê de bû name şandin û

gîrêdanî û dilsoziya xwe jê re pêşkêş kirin. Tenê Çolax Xalidê kurê Siwar Begê Pazûkî terefdarê Emîr Îbrahîm bû û ji wî venediqetiya. Li ser vê, rojekê Şêx Emîr Bilbasî yê xalê wî û babê wî Siwar Beg, li hev kirin û ev xeber jê re şandin:

“Em herdu, her wekî ku piraniya giregir û serokên Eşîreta Rojkî ji wisan in, bi Emîr Şeref re ne. Wê çaxê çi feyde di mayîna te bi Emîr Îbrahîm re û fedakarîkirin di bin xizmeta wî de heye? Pêwistiyên bicîanîna wezîfeya dilsozî û îtaeta ji dê û babê re ferman dike ku, tu xizmeta bin destê Emîr Îbrahîm berdî û bêyî ber destê Emîr Şeref û dilsoziya xwe jê re bidî nîşan, perdeya koletiya wî bavêjî ser milê xwe û xeleka serî li ber wî tewandinê têkî guhê xwe.”

Li hemberî vê rewşê, ji bilî qebûlkirinê pê ve tu riyek ji Xalid Beg re nema. Li ser vê, peyamnêrek ji bab û xalê xwe re şand û ji wan re ev cewab şand: “Dê sibê leşkerê Emîr Îbrahîm êrişî keleyê bike; ji bo ku ez bikarim bi leşker û mirovên xwe ve bikevim hundurê keleyê, hewce ye hûn deriyê keleyê ji me re vekin.”

Bi rastî jî, dema ku bû sibe û roj zerayên tîrêjên xwe ber da ser asîmanê hêşîn, Emîr Îbrahîm bi eskerên xwe yên mêrxas yên bi şûr û xencer ve êrişî keleyê kir û xwest ku keleyê bistîne. Dema ku agirê şer û qirênê geş û germ bû, Xalid Beg sozê xwe bicî anî û ji baregeha Emîr Îbrahîm veqetiya û li milê eskerên Emîr Şeref cî girt. Vê bûyerê gelek tesîrê li Emîr Îbrahîm kir û tirs û xofê ew girt. Ji ber vê jî, bêsekin şer û muhaseraya keleyê terk kir û paş de vegeriya Bedlîsê.

Lê Emîr Şeref, yên pê re û terefdarên wî, Emîr Îbrahîm azad nekirin û li pey ketin, wî di Kela Bedlîsê de asê kirin. Di wan rojên asêkirina wî di keleyê de, giregirên Rojkiyan, her roj qefîle qefîle ji Emîr Îbrahîm vediqetiyan û bi komên bi dehan, bi bîstan kes ve dihatin ba Emîr Şeref. Vê rewşê, rê da ku ew kesên di bin muhaserayê de ne bikevin tengiyê û roj bi roj karên wan ber bi nexweşiyê ve biçin. Di dawiyê de Emîr Îbrahîm û alîkarê wî ‘Ebdurrehman Axa, aciziya xwe û bêhêvitiya xwe dan nîşan, ji bûyerên bûyî û kirinên hatî kirin poşman bûn û daxwaza aştiyê kirin. Ji bo vê yekê peyamnêr û navbercî şandin û wiha gotin:

“Mîrasa desthilata vê wilayetê, li gor şerîet û prensîban a hemû kurmaman e. Wê çaxê bîngêhê vê malbata bişeref û ciyê rojhilatî yê dilxweşî û serbilindiya wê Bedlîs, bi Xelatê ve di bin desthilata Emîr Şeref de û ji wî re be. Mûş û Xinûs (Xinis) jî bila payê Emîr Îbrahîm bin. Bi vî awayî desthilatdariya wilayeta irsî bi mûştêrekî û bi hev re be. Bêguman ev, ji ajotina têkoşîn û şeran di vê dinya fanî de ji bo bi dest xisitina dewlet û îqbalê çêtir e.”

Emîr Şeref jî, vê daxwaza rovîbazî û xwesteka siyasî serkevînek mezin hesiband û da xuyakirin ku daxwaza aşti qebûl kiriye û dê rizamendiya xwe ji vê re nîşan bide. Ji bo cîbicîkirina vê jî, biryar hat dan, Emîr Îbrahîm dê di keleyê de ziyafetek mezin amade bike û Emîr Şeref û mirovên wî bîn bangkirin, li wir di navbera kurmaman de aşti bê kirin. Her yek ji wan bi payê xwe razî be, di temamê jiyana xwe de kesek destê xwe dirêjî yê din neke, ji herdukan jî ehd û soz bîn sitandin û ew sondên mezin bi-xwin.

Li ser vê, Emîr Îbrahîm ji bo ziyafet û mîhrîcana hatina Emîr Şeref dest bi haziriyên kir. Piştî heyetek ji Emîr Şeref re şand û ew vexwende hundurê keleyê. Emîr Şeref, çawan bi mirovên xwe yê nêzîk û terefdarên xwe ve ket hindurê keleyê, herdu kurmam bi evîni û şewqek mezin pêşberî hevûdu bûn û bi şahî û dilgermî hevûdu himbêz kirin. Piştî jî ferman hat dan ku meclîsa mey, dilgeşî û xweşiyê bê danîn.

Di vê meclîsê de, meygerên şox û şeng û çavbelek, di nav cil û bergên renga reng de, “hurî ‘eynên wekî inciyan hatî parastî”, kaseyên zêrinî yê biriqandî di destên wan de dest bi gerê kirin. Insanan, wekî di ayeta Qur’anê de hatiye emir kirin ku dibêje: “Di navbera xwe de, ji çavkaniyê hatî dagirtin û spî, kaseyên ji kesên vedixwe re lezzet dide digerin” bi çavên serê xwe dîtin û bawerî pê kirin. Dengbêjên hunermend, sazbandên mahir û dengxweş, dest pê kirin bi aletên xwe yê musîqayê yê nedîtî ve bi meqam û naxmeyên dilkul û bi terzê Kurdan ê “yoson”(?), bi awayê Ereban, bi metoda Farisan û usûla ‘Eceman lê xistin. Dengê şahî û kelîna kesên hazir, sewta gotinên wan ên heyranî û teqdîran belavî asîman bû û heta çû gihîşt Zuhala felekê ya dizivirî.

Şîr:

“Meya rengê laleyê dema ku hat meclîsê
 Tewîn bi ser hev de aletên musîqayê bi nevsbiçûktî
 Di wê meclîsê de sef sef rêz bûbûn
 Hemû dengbêj, sazband û dengxweş bûn
 Tenê yê dengxweş nebûn yê xezel dixwendin
 Bi çavekî, sed dilan ji hev direvandin
 Bi bejn û bala xwe ku xizmetkirinê wekî seneman bûn
 Yê duxuyan ji hemû koşan wekî belayên bijehr bûn.”

Piştî hemû kes hazir bûn, nesîbên xwe ji şahî û bezmîyê sitandin, lezzet û şêrinahî xwarin û vexwarin, gihîştin zewqa nêrîna tiştên şahî û

dilgeşî dide mirovî, mîr û esîlzadeyan îşaret dan giregirên Eşîreta Rojkî ku belav bibin û herkes kîjan mêvan û terefdaran dixwazin bila bibin ciyên îstîraheta wan; ew jî bi hinek xizmetkarên taybetî ve di xêvetê de man.

Tam di vê navê re Şêx Emîr Bilbasî, bi civata xwe ya serîhildayî ve, ket xêvetê û bêsekin berê xwe da Emîr Îbrahîm û wî ji ser textê wî kêşa û anî xwarê û jê re wiha got:

“Ne mimkun e li ciyê mezinan bi gotin rûniştin
Tenê ev mimkun e bi xwedî bûna bi wesfên mezin”

Piştî hêdî destê Emîr Şeref girt; anî ser textê mîrekiyê da rûniştandin û wiha got:

“Ev ciyê Xûsrevî ciyê te ye
Ji xeynê te heta îro yekê layîq nerûniştî ye”

Li ser vê, nivîsyanên dîwanê gotina: “Tu, mulk didî kesê ku tu bixwazî” emirnameya eyaletê û fermana rêvebiriya fermanrewatiyê ji vî kesê xwedî talih re nivîsandin. Ji bilî vê, gotinên “Tu, mulk ji kesê ku tu bixwazî distîni” xizmetkar û xulamên wî jî, piştî vê tu carî êdî wan xaliçeya hukumeta vî bêtalih û rebenê neraxistin. Çûnkî yên cezayan cîbicî dikin, dest û piyên wî qeyd û lele kirin, wî girtin û di zindana kor û tarî de hepis kirin.

Şîr:

“Yê xwediyê mezintî û ‘ezametê ye
Xwedayê mezin e, ji ezel de bi mulk û zengîn e
Dide serê hinekan taca şahî û xweşiyê
Tîne xwar hinekan diveşêre nav axê”

Kesên xweragirtî û mihêldarên ‘Ebdurrehman Axayê Qewalisî û Emîr Îbrahîm, wekî tu qemçek gûlîl bavêjî erdê, bi wî awayî pereşanî bûn û ji hev belawela bûn. Emîr Îbrahîm jî heft salan di hepsê de ma.

Piştî, dema ku xebera girtina Emîr Şeref (em ê qasekî şûn de bi firehî behsa vê bûyerê bikin; aqîbeta wî begê mezin, çawan nav û dengê wî bilind bû, piştî alaya mezintiya wî çima ber bi xwar ve daket) belavê hemû derên Kurdistanê bû, Emîr Îbrahîm, bi alîkariya Eşîreta Rojkî ji

zîndanê rizgar bû û hevsarên desthilatê û meşandina kar û barên hukümetê girt destê xwe; lê xezîne û defîneyên Emîr Şeref hiştibûn jî talan kir. Ji bilî vê, di wê navê re xwest Emîr Şemseddînê kurê Emîr Şeref ê du salî û diya wî ya keça ‘Elî Begê Sasonî jî bikûje. Lê ‘Imad ‘Elî Beykî, bi fend û fêlan ve kur û diya wî ji destê Emîr Îbrahîm rizgar kirin. ‘Imad Axa Beykî ji Emîr Îbrahîm re wiha gotiye:

“Berî niha Emîr Şeref, bêyî ku sebebekî mantiqî hebe, mamê min Zeyneddîn Axa kuşt. Niha jî ez ji te dixwazim tu wan li gor şerîetê bidî destê min; yan ez ê bi xwe wan qîsas bikim, an jî ez ê li gor şerîetê ji bo ku wan qîsas bikin, bidim destê warisên wî yên dozdar.” Bi vî awayî Emîr Şemseddîn ji pençeyên Emîr Îbrahîm rizgar kir; ew û diya wî û bi nas û dostên wan ên nêzîk ve bir Kela Kêfînedûrê û ew bi hemû awayî parastin.

Bi kurtî, dema ku Emîr Şeref, li Tebrîzê li ser fermana Şah Îsmailê Sefewî hat girtin û qeyd û bend kirin, Şah emir da fermanderê xwe Çapan Sultan Ustaclû, Mîrektiya Bedlîsê îstîla bike. Vî fermanderê han jî bi leşkerek mezin û giran ve hat û derûdora Kela Bedlîsê rapêça. Şer û têkoşîna bi Emîr Îbrahîm ê ku xwe di keleyê de asê kir, tam du salan kêşa. Di dawiyê de sebra Emîr Îbrahîm nema û hêz û taqeta wî ya li hemberî hêzên Qizilbaşan bikare li ber xwe bide, jar bû. Li ser vê, sê telaqên bûka hukumdartî û mîrîtiyê avêtin û ber bi aliyê Sêrtê ve çû û xwe li wir da koşekî; heta çû rehma Xwedê jî li wir ma. Dema çû rehma Xwedê, kurekî wî yê navê wî Sultan Murad ê ji cariyekê, dema ku di hepsê de bû jê re çêbibû, li ser saheya jiyana li pey ma.

Piştî, dema ku careke din hukumdartî ket destê Emîr Şeref û vî mîrê han rêvebiriya desthilatê kir destê xwe, Sultan Murad jî bêsekin hat û ket bin xizmeta wî. Lê Emîr Şeref ew girt û di zîdana Kela Bedlîsê de hepis kir. Sultan Murad heta dawîya jiyana xwe di vê hepsa han de ma û li vir wextê xwe derbas kir û di dawiyê de bi ‘ecelê xwe yê tabîî çû rehma Xwedê.

Li milê din, Eşîreta Rojkî, piştî bazdana Emîr Îbrahîm, şeş mehên din kele parastin. Lê, piştî, dema ku hêviyên xwe ji hatina Emîr Şeref a merkeza desthilatê birin, di sala 913’yê koçî (1508ê z) de, hem kele û hem jî wilayet mecbûr man dan destê Çapan Sultan. Çapan Sultan jî, bêsekin Kurd Beg Şarqlûwî Ustaclû kir parêzgerê Kela Bedlîsê û bi xwe bi xenîmetan ve vegeriya Tebrîzê.

ÇIQA DUDUYAN

Bidestxistina Hukumeta Bedlîsê Ji Aliyê Emîr Şeref ve Di Şûna Emîr Îbrahîm de

Ji aliyê zanayên aqilmend û bihiş, edebiyatnas û kesên mezin ve jî ku bi awakî zelal û ronî tê zanîn, ên mirazên wan hasil dibin, bi niyetek qenc û wijdanek rast digihên armancên xwe, herkesê ku şahî û xweşiya ebedî û nîmetên Xwedê bi dest dixin, piştî xwe bi wê gotina hêja girêdane ku dibêje; “Xwedê, yê dixwaze di riya rast de dibe” ‘ebdên xwe di riya rast de dibe û merhemeta xwe ya berz û bilind li wan dike. Çi kesê nefsmezintî bike, bi hêz û bi hebûnên xwe yê dewlemend û serwetên xwe poz-bilind be û ji riya rastiyê derkeve, avahiya ‘ezamet û mezintiya hemû zaliman ên ji riya serî netewandina li ber Padîşahê mezin û guhnedana fermanên wî, li pêşberî bûyerên felekê û îxanetên zemanê dê sedî sed hilweşe û daxwazên wan dê tar û mar bibe; dê baxçeyên dewleta wan wekî “berriyek bej” bibin çolistan.

Şîr:

“Serê ku te bilind kiriye
Natewe bi tewandina tu kesî
Ger tu yekî qehr bikî û bitewînî serê wî
Bi alîkarî nikare kesek êdî bilind bike wî
Hem ji piyên filê re û hem ji perrên mûriyê re
Tu yî yê taqet û bêtaqetî dide
Dilê hinekan tu ronî dikî wekî çira
Dilê hinekan jî tu tijî dikî bi kul û elema”

Mebest ji nivîsandina vê destpêka felsefî ev e ku, dema em behsa Emîr Şeref, mezinbûyîn û netîceya rewşa ku ew ketê bikin, em ders û îbretêkê jê bistînin.

Niha em dibêjin ku:

Emîr Şeref, wekî me berê jî behs kiribû, wekî kurekî hêtîm li Eruxê di nav Eşîreta Boxtî de dima. Wekî cardin di nav wan rêzên me nivîsandî de jî me da xuyakirin; Emîr Şah Mihemmed jê re cewab şand, ew da anîn, pê re eleqeder bû û bi perwerdeya wî ve mijûl bû. Dema ku ev mîrzadeyê han mezin bû, nefsbîçûkî da nîşan; hetta rêvebiriya hinek ciyên Bedlîsê bi navê Emîr Îbrahîm jî qebûl kir. Qasekî şûn de jî, ku Eşîreta Rojkî bi

awakî aktîf mil dan ber wî, di destxistina hemû fermanrewatiya Bedlîsê de bi ser ket.

Hê demek dirêj di ser vê re derbas nebû, Şah Îsmailê Sefewî, ji bo armanca îstîlayê meşîya ser Maraşê. Lê Fermanrewayê Maraşê, 'Elaûddewle Zulqadir li hemberî wî li ber xwe da û di şer de bi ser neket. Piştî neserkevtina Eşîreta Zulqadir, Şah hevsarê sefera xwe ber bi Diyarbekrê ve zivirand. Li ser vê, waliyê Diyarbekrê, Emîr Beg Mûsillû yê bapîrê (babê diya) van rêzên han, bêsekin îtaeta Şah kir û serî li ber tewand; ji bilî vê, perûyên mezin û diyariyên emsalên wan nedîtî pêşkêşî wî kirin. Di nav diyariyan de le'leyek di şeklê birek pez de jî hebû. Ev le'leya han, ji xezîneyên sultanên kevin ketibû nav xezîneya Bayindiriyân,⁵⁰¹ ji wir jî hatibû ketibû destê vî mirê han. Ji ber zelzeleya dema Xelîfeyên 'Ebbasiyan, dema ku Çiyayê Hatlan⁵⁰² şeq bûbû, ev perçeya han ji wir derketibû. Wê çaxê heta niha şivanan ev perçeyê han bi xwîna cîgerê xwedî kiribûn. Heta wê çaxê, di dinê de di wî qirnî de çavê serrafan û bînahiya cewherfiroşan bi le'leyek bi vî cinsî, bi vê hecmê, bi vê xweşrengiyê, bi vê spehîti û nermîtiyê neketibû. Dema çavên Şah Îsmailê Sefewî bi vê cewherê ket, ku emsalê wê nehatibûn dîtîn, gelek şa bû û yê ku ev diyarî dayî bi naznavê "Xan" serbilind kir. Bi vî awayî Emîr Beg, bû "Emîr Xan". Ji bilî vê, Şah jê re wezîfeya muhurdartî û lalatiya kurê xwe Şah Tehmasb û bi ser van tevan de Eyaletên Herat û Xorasanê jî danê. Bi vî awayî qedrê Emîr Xan bilind bû û nav û dengê wî gihîşt ciyê ku herî dikare bilind be. Ji bilî van, hukumeta Diyarbekrê û rêvebirîya wê jî da destê Mihemmed Xan Ustaclû yê kurê Mîrza Beg.

Hinek mirovên Eşîreta Zulqadir ên di Kela Xerpûtê de mayî, ji bo ku xwe di keleyê de asê kiribûn û îtaeta xwe pêşkêş nekiribûn, Şah Îsmail bi leşkerê xwe ve meşîya ser wan û xwest wê bistîne; ev şerê han di navbera hefteyekê de tamam bû. Ji wir jî derbasî milê Xelatê bû û li derveyî vî bajarî xêvet û baregeha xwe danî.

Di vê navê re Emîr Şeref derket huzûra wî ya bilind û bi dîtina wî serfiraz û serbilind bû. Piştî jî ji bo armanca pîrozkirina hatina Şah, haziriya karê amadekirina vexwendinek mezin û mîrane kir. Xêvetên mezin û bineqîş, sêwanên bilind ên bi benên hevrîşim dan hazirkirin û belavî wê deştê kirin. Ev xêvetên han, wekî stêrkên asîmanan ên di şevêk tarî de û ewrên meha nîsanê, kom û kom li vir li wir wekî mucewherên di qutiyan de yan bircên ku bi awakî biser û berî stêrkan digrin nav xwe, xweşik, sipehî û biser û berî hatin vedan. Meygerên jin ên baskzîvî, qevdik billûrî û xwedî rûyên gulrengî, bi xidamên sipehî yên bi kincên

neqîşkîrî, bi meşên xwe yên bi naz û delalî û bejn zirav ên wek tayên riha-
nan re, bi qedehên meyan ên ji çavkaniyan hatî dagirtin, di navbera wan
kesên wir de dizivîrî û bang dikirin û diqêriyan: “ Ji we re nûşîcan be, vê
şeraba safî vexwin.” Li ba dengbêjan, sazbandên bi meqamên kul û bi
tesîr lêdixistin hebûn. Muzîsyenên bi huner bi meqamê “uşşak” a bi nav
û deng naxmeyên “zîr”⁵⁰³ û “bem,”⁵⁰⁴ bi lehçeyên şêrîn ên musîqayê ve ûd
û tenbûr lê dixistin.

Şîr:

“Meygerên nîvserxweş dihatin ji hemû milan
Wekî dara gulê di destê wan de qedehên zîvî û zêrîn
Li xwe kiribûn tevan wekî roj sirman
Hiş û aqil dibirin, dikirin dîn û dîwan
Wekî ahû bûn yên bi Erebî xezel dixwendin
Ji devên wan dirijîya şekir, dema dixwendin
Yên wekî seneman ji gul çêkirî, xezelên Tirkî bû
Bi naxmeyên xwe yên mutedî, direvandin dilan hemû
Zulfên xelek xelek ên wan senemên rû perî
Bûbû astengek li ser rîya evîndarên evîndarî”

Ji bilî van, aşçiyên û çêkerên helaw û xwarinan ên hunermend, ewqas
cureyên xwarin, vexwarin û fêkiyan anîn ku, tu wextê hiş û aqilê mirov
nagihê û tu carî jî ber bi hişê însanekî re naçe.

Piştî xelasbûna vê vexwendina mezin, vê carê jî Emîr Şeref diyariyên
mezin û zêde pêşkêş kirin. Hespên esîl bi zînan ve, miyên bi kerîyan ve,
deve û hêstir bi revîyan ve diyarî kirin. Vê rewşa han, wisan kir ku Şah jê
re heyran bimîne û dilxweşi û dilşadî nîşan bide. Di netîceyê de wî girt
bin bask û çengên merhemeta xwe û bawerîya xwe ya hêja û bi qedir
dayê; fermanek berz a ji bo desthilata Eyaleta Bedlîsê jê re derxist û Emîr
Şeref bi xîl'atên bi qîmet taltîf kir.

Cara duduyan, dema ku Şah Îsmail ji bo zivistana xwe derbas bike hat
bajarê Xoyê, cardin Emîr Şeref bi mîr û fermanrewayên Kurdistanê ên
din re, bi taybetî bi Fermanrewayê Hesenkêfê Melik Xelîl, waliyê Cezîrê
Şah ‘Elî Begê Boxtanî, Mîr Dawudê Xîzanî, ‘Elî Begê Sasonî û bi hinek
mîrên din re ku hejmara wan digihîşt yanzdehan, ji bo xêrhatinî, silav û
bi dîtina wî serfiraz bibin, rabûn çûn Xoyê. Li wir di destpêkê de, qedir û
siyaneta ku layîq bûn dîtîn. Lê di vê navê re, îddîayên Mihemmed Xan ê

waliyê Diyarbekrê ku ji bo begên Kurdan digot; guya heqaret û eziyet lê kirine, ji Şah re hatin pêşkêşkirin.

Yek ji wan tawanbarkirinan ev bû:

Dema ku Mihemmed Xan diçe Diyarbekrê, di rê de li gundê Panişînê yê girêdayî Bedlîsê radiweste. Di wê navê re, Şêx Emîr Bilbasî yê sipartedarê Emîr Şeref ji bo xêrhatinê diçe ba wî. Dema ku ji bo vegeerê ji meclîsê derdikeve, bi şivika destê xwe li seccadeya Mihemmed Beg li ser rûniştî dixê û bi uslûbek hişk jê re dibêje: “Gava hûn di nav wilayeta Bedlîsê re derbas bibin, ger hûn çavên xwe têkin malên Eşîreta Rojki û hûn ji pezên wan yek gîsk jî xesb bikin, wê çaxê wey li halê te û wey li halê leşkerê te.”

Ji bilî vê, Şah Qulî Sultan Ustaclû Çawuşlû yê waliyê Heratê yê dawîn jî, ji nivîskarê van rêzên han re wiha neqil kiribû:

“Babê min girêdayî Mihemmed Xan û mirovên wî bû û dema ku çûn Diyarbekrê bi wî re bû. Di rê de, bi taybetî di wilayeta Bedlîsê de birçîtiyek zêde di nav me de dest pê kir. Em rastî rewşek wisan hatin ku, her yek ji me mecbûr ma ji bo bidestxistina pêwîstiyên xwarin û vexwarinê me çekên xwe û hespên xwe firotin. Hetta babê min di Geliyê Kêfnedûrê de hespê xwe bi çar nanê cawres ê curek garis bû firot. Ev rewşa han, delîlê wê yekê ye ku wan, ji xelkê li wan deran, ger di bedelê perên zêr nedabin, perçek nan an menn⁵⁰⁵ek ceh nekarîne bistînin.”

Wekî vê hê gelek tiştên din jî gotin. Ev, îsbata wê yekê ye ku, hinek rewşên ne di cî de ji aliyê mîrên Kurdan ve li hemberî vî Mihemmed Xanê han hatine dîtin. Bêguman qisekirina van tevan dirêj dikêşe û bêhna mirov pê teng dibe.

Bi kurtî, dema ku mîrên Kurdan tev bi hev re çûn Seraya Şah, Mihemmed Xan ji Diyarbekrê raporek pêşkêş kir û wiha got: “Ger Şah ferman bide tev mîrên Kurdan ên di serayê de ne bên girtin û hepiskirin, dê ez jî, bi alîkariyeka Şah a hindik ve, welatê Kurdistanê yê ku berî ve hemû sultan ji îstîlaya wê aciz mane, soz didim ku îstîla bikim.”

Wextê ev rapora han ji serderê bilind re hat pêşkêşkirin, Şah bi nêrinên wî waliyê kafir û bêperwa qanî bû û ji bilî Emîr Şah Mihemmedê Şêrwanî û ‘Elî Begê Sasonî, ferman hat dan ku tev mîrên Kurdan ên ku li wir in bên qeyd û lelekirin û her yek ji wan bi vî halê xwe ve teslîmê femanderekî Qizilbaşan bên kirin. Li ser vê, Emîr Şeref dan destê Emîr Xan Mûsillû û wezîfeya îstîlaya wilayeta Bedlîsê jî dan Çapan Sultan. Ji bilî vê, Dîw Sultan Rûmlû bi îstîlaya wilayeta Hekkariyê, Yekan Beg Korcubaşi Tekelû jî bi îstîlaya welatê Cezîrê hatin wezîfedarkirin. Di

bin emrê wan de, leşkerên hejmara wan ji hed û hesabê der hebûn. Ger Xwedê mûsaêde bike, di danûsitandinên ji vir şûn de, em ê behsa mîrên Kurdistanê bikin ku çawan hatin girtin û piştî hinek ji wan çawan rizgar bûn.

Bi kurtî, piştî girtina mîran bi demekê şûn de, ji aliye Xorasanê ve, xebera Şeybek Xanê Ozbek ya ji bo armanca îstîlaya Xorasanê bi leşkerekî mezin ê bêhed û hesab, ku ji Çemê Seyhunê derbas bûye, hat. Vê xebera han Şah Îsmail silikand; wî, ji bûyerên qewimî re berketinî û poşmaniya xwe da nîşan û da xuyakirin ku amade ye mîrên Kurdistanê azad bike. Piştî ji yên azadkirî pirsî: “Serok û pêşberê we kî ye?” Tevan bi yek dengî û bi yek gotinê, ev bersiv dan: “Serokên me û pêşberên me yên rêz û evîna me ji wan re heye Emîr Şeref û Melik Xelîl in.” Li ser vê, Şah, ev herdu mîr di hepsê de hiştin û yên din tev azad kirin. Piştî jî, ev herdu mîr girtî û girêdayî girtin ba xwe û çû Xorasanê.

Belê li vir, Mihemmed Axayê Kelhurî û Derwêş Mehmûdê Keleşîrî derketin meydanê. Berhevkerê van rûpelên han, îddîa dike ku, di nav Eşîreta Rojkî de, hetta li seransarê Kurdistanê, bi xelkê xwe re dewletxwazî û xêrxwazî emsalên van herdu kesan tune. Belê ev herdu şexsiyetên mezin, diçin Iraqa ‘Ecem, bi dizî dikevin nav qefîleya Şah. Bi vî awayî di rê de, ji çend rojan çarekê, ji bo ku Emîr Şeref ziyaret bikin û jê re xwarin û fêkî bibin, firseta çûna nav xêvetên Tirkmenan bi dest dixin. Vê rewşa han jî, mecala axaftina Emîr Şeref bi wan herdukan re ji bo bazdana ji hepsê û rizgariya ji zincîrên esaretê da. Rojekê, qefîleya Şah, dema ku digihê Gola Çalê ya girêdayê wilayeta Razê, Mihemmed Axa û Derwêş Mehmûd, firset dikeve destê wan; çend hespên zinkirî tînin milê ku leşkerê Şah li wir e, piştî jî, kincên raketinê yên Emîr Şeref li Mihemmed Miraxur Pertafî yê ku bi dizî bi qiyafetên derwêşan ve di xêvetê de dima û xizmeta xwarin û vexwarina Emîr Şeref dikir, kirin û wî di nav ciyê Emîr de dan razandin. Piştî vê, Emîr ji xêveta wî ya ku hepis bû, derxistin û siwarê hespekî beza kirin; çend kesên bi huner û hespên beza jî girtin ba xwe û bi hev re berê xwe dan Kurdistanê. Tirkmen, ancax roja din piştî nivroyê rastiye hîn bûn û ji mêr û mêrxasiya Mihemmed Miraxur bizdiyan, dilê wan teqiya; jê re heyran man û tu eziyet lê nekirin; hetta fikra jê tolevekirinê jî nekirin.

Mihemmed Axa, Derwêş Mehmûd û Emîr Şeref pêşiyê tên wilayeta Hekkariyê û li wir li gundekî peya dibin. Şêx Emîr Bilbasî jî ji ber Qizilbaşan û fitne û eziyetên wan welatê xwe terk kiribû, baz dabû û hatibû li vî gundî bicî bûbû. Ji bo ku rêça xwe bide wendakirin, bi zîraet û

çandiniyê mijûl dibû. Rojekê, mer di destan de û bi avdaniya garisên xwe mijûl e, hew dibîne ku Mihemmed Axa û Derwêş Mehmûdê Keleşîrî li ser hafa zeviya wî ya garisan sekinîne û li wî digerin ku mizginiya hatina Emîr Şeref bidinê. Şêx Emîr Bilbasî vê xebera han ecêb dibîne, bawer nake û dibêje: “Tiştê ku ne mimkun e hûn çima qise dikin.” Ew jî vê bersîva han didinê: “Xwedayê mezin firset da me û em di rizgarkirina wî ji zincîran û ji hepsê bi ser ketin; me jî ew girt û sipûsaxlem anî.” Li ser vê, Şêx Emîr Bilbasî mera destê xwe diavêje û ji bo şukur û sipas ji Xwedê re, diçe secdeyê û rast berê xwe dide ramûsana toza solên welînîmetê xwe. Di mala wî ya bi kul û keder a di deriyê xurbetê de, wesfê gotina Xwedê ya ji bo çavên Yaqûb gotibû: “Ji xem û kederan herdu çavên wî ketibûn hev.” anîn bibîra xwe û herdu çavên xwe bi toza piyên welînîmetê xwe ronî kirin. Piştê jî ji şahiyana du rondik ji çavên wî bariyan. Ji bo van nîmetan, ji Xwedê re şukur û sipasdariya xwe pêşkêş kir û wiha got:

“Şukir ji Xwedê re ku talihê min bû yar
 Zeman dev ji eziyeta giyana min berda
 Hat beyana ronahiya şevên min ên tarî
 Dawî hat bi xem û eziyetên min ku bi şev û roj dikêşan”

Piştî ku şevêkê bi hev re li wir man, roja din serê sibê, dema ku mîrê îklîma çaran tîrêjên zeretava xwe bi ser dinê de berdan, ber bi Eşîreta Isbayêrd ve ketin rê û bi awakî hêminî gihîştin wir. Li wir, Şeref Begê Isbayêrdî bi qedir û qîmet pêşwaziya wan kir. Ji bo ku westandina rê û xem û kedera xerîbiyê ji ser xwe bavêjin çend rojan mêvandariya wan kir. Lê, Şêx Emîr Bilbasî, ji bo ku rastiya bûyerê bibe bigihîne Eşîreta Rojkî û wan di vî warî de serwext bike, heta Emîr Şeref bê komekê li derûdora xwe berhev bike û dema ku ew jî hat bêsekin bimeşin ser Kela Bedlîsê û wê ji destê îşxalker û zorkeran rizgar bikin, pêşiya tevan çû wilayeta Bedlîsê.

Dema ku Kurd Beg Şereflû yê ji aliyê Şah Îsmâil ve desthilatdariya kelên Bedlîs, Adilcewaz û Ercîşê lê hatibû sipartin, seh kir Şêx Emîr Bilbasî bi du hezar kesan ve dest bi abluqeya keleyê kiriye, bi fermanderên Qizilbaşan ên li Bergêrî û Ercîşê re yekîtî pêk anî û meşiya ser dijminê xwe. Di dawiyê de di Gokmeydana Bedlîsê de herdu mil ketin hev û şer germ û giran bû. Hindik mabû ku Rojkî bi ser bikevin, lê tam di vê navê re Mihemed Begê Pazûkî dest bi fêlbaziyekê kir û got ku; ji Qizilbaşan nefret dike, ji wan qehirî ye û ji bo ku pismametiya di nav-

bera wan de heye xurt bike, îlan kir ku dê derbasî milê Şêx Emîr Bilbasî be û di demeka musaît de bê ba wî. Dema ku agir û pêtên şer bilind û geş bûn, vî Mihemmed Begê han bi 500 şervanên xwe yên Pazûkî ve, ber bi riya Îskender Bulaxî ve çû û li wir ji pişt ve li wan xist û êrîş bir ser mêrxasên Rojkiyan ên ku li hemberî Qizilbaşan şer dikirin û bi vî awayî wî şûrê xwe bi herdu devan bikar anî. Li ser vê, komên ji Eşîreta Rojkî ên wekî stêrka Sureyyayê bi hev girêdayî belav kirin û wekî keşkên pişavtî li wan kirin. Bi vî awayî stêrka Kurd Beg wekî stêrka Zûhalê berz û bilind bû. Êrîş û eziyetên xwe yên li ser Eşîreta Rojkî berdewam kirin û ew belawelaw kirin.

Lê Şêx Emîr Bilbasî li hemberî vê derbeya han qet ji ciyê xwe nehejiya û tu wextê gavên xwe yên sergiranî û sebatê paş de neavêt; bi tu awayî şer û cihad, ciyê xwe yê li ser warê parêzgeriya welat û prensîb terk nekirin û bi kurê xwe 'Elî Axa re heta şehîd bû li hemberî dijmin li ber xwe da. Di dawiyê de komek ji Qizilbaşan wekî hov û dirindeyan avêtin ser wan û herdu jî kuştin. Bi taybetî cesedê Şêx Emîr Bilbasî ku leqeba "Qere Yezîd" lê kiribûn, ji bo nîşanê kirin armanc û piştî jî herdu cesed li Gokmeydanê şewitandin.

Li hemberî van bûyerên bi xem û keder, Emîr Şeref demekê xwe da paş û wekî ku Afirînerê mezin gotiye: "Min hûn afirandin û şeklên xweşik dan we" destê wî bigre, mecbûr ma xwe li pişt ewrên tenêtî û serneketî veşêre.

ÇIQA SISIYAN

Sitandina Bedlîsê Ji Destê Qizilbaşan Ji Aliyê Mîr Şeref û Aqîbeta Wî Piştî Vê Bûyerê

Şîir:

“Cîhangîrî eger peyda bibe ji talîhê
Heta dawiyê dimîne, bi mildanebera hêz û nifûzê
Serketin wisan e ku, her wext bi zengûyê dimeşe
Di vegeerê de, şeref hevrêwîtî dike bi alaya wê serkevtî
Hemû welatên tê re derbas dibe, refah û xweşiyê dibîne
Ji hatina wê ya xweşî û şahiyê”

Dema ku hêviyên Emîr Şeref ên sitandina wilayeta Bedlîsê ya mulkê bab û bapîrên wî ji destên Qizilbaşan bi ser neket û ev karê han hinek derengî ket û di wê navê re niyeta Sultan Selîm Xan a sitandina hemû welatê Îranê seh kir; ji bo îstîfadekirina ji şert û mercan, vê firseta han di cî de dît. Li ser vê, siwarê meydana lêkolînan, reisê karwanê ber bi riya serkevtinê, pisporê qanûnên esasî û teferrû'atan, sererastkerê defterên tèn fikirkirin û hatine sehkirin, mamosteyê medreseya pîroztiyê, kurê zana yê Bedlîsê, Îdrîsê feylesof û bijarteyê daxwazkerê mezintî, qencî, dahatû û dewleta malbata bi xwedî bingeh a Diyaeddîn, bi Mihemmed Axayê Kelhokî re di derheqê pêşkêşkirina îta'et û sedaqeta xwe ji Seraya Al-i Osmanî re û sedaqeta xwe ji textê wan re li hev kirin. Ew, ji bo vê ted-bîra han, heta ku 20 kesên ji mîr û fermanrewayên Kurdistanê ber bi xwe ve anîn, xebitîn. Piştî tevan bi nameyekê girêdan û îta'eta xwe nivîsandin û dan Mewlana Idrîs û Mihemmed Axa. Wan jî, ji bo vê pêşkêşî serderê bilind bikin, bêsekin berê xwe dan Stenbolê.

Li ser wan daxwaz û xwestinên mîrên Kurdistanê, ew sultanê ku bi dostên xwe re dost û bi dijminên xwe yê li dijî wî kîn girê didan jî bi kîn bû, ji bo standina wilayeta 'Ecemîstanê, berê xwe da welatên Azerbaycan û Êrmenîstanê; li Deştê Çaldîranê bi dijminê xwe Şah Îsmail re rû bi rû bû û di navbera wan de şer û qirên dest pê kirin û Sultan di vî şerî de serkevtinek mezin bi dest xist. Emîr Şeref jî bi hinek Fermanrewayên Kurdistanê ve bi Sultanê serkevtî re bû û di bin ferman û îşaretên wî de bû.

Dema ku waliyê Diyarbekrê Xan Mihemmed ji aliyê Şah Îsmail ve hat kuştin, wezîfeya wî dan birayê wî Qere Xan û ji bilî vê, ji aliyê Dîwana Şah ve Eyaleta Bedlîsê dan birayê wî Îwaz Beg û Cezîreyê jî dan birayê wî yê din Ulaş Beg.

Dema leşkerê Sultan ji Tebrîzê ber bi Rûmê ve vegeriya, Îdrîsê feylesof li ser navê mîrên Kurdistanê raporek pêşkêşî textê Sultan kir; ji merhemeta Sultan daxwaz kir ku, wezîfeya wan a irsî wekî berê pêşkêşî wan bike û tev bi hev re di bin fermänderiya yekî de ku bikarin biçin ser Diyarbekrê û wê ji destê Qere Xan ê waliyê Sefewî rizgar bikin, bi rutbeya mîrêmîrektiyê şexsiyetek tayînê ser wan bike.

Sultan, daxwazên wan baş dîtîn û ev bersîv da wan: “Bila di nav xwe de, ji mîr û fermanrewayên Kurdistanê yê ku bikare wezîfeya mîrêmîrektiyê bigre ser milê xwe û yê hemû mîrên Kurdistanê serî li ber bitewînin, di bin fermänderiya wî de bi Qizilbaşan re biçin şer û wan ji welat bavêjen der, yekî hîlbijêrin.”

Li ser vê, feylosof Îdrîs raporek din jî pêşkêş kir û wiha got: “Li vir ji yekîtiya pêwistî zêdetir pîranî heye, herkes dibêje; ‘bila ez bim û ji min pê ve ne kesek din be’ û kesek ji kesekî din re serî natewîne. Ji bo ku li vir armanca mezin tedbîr girtina perçekirina koma Qizilbaşan û yekîtiya wan e; di rewşek wiha de ya herî baş: yek ji mirovên Seraya sultaniyê ku hemû mîrên Kurdan sêdaqeta xwe pê bidin diyarkirin û serî li ber fermanên wî bitewînin, bê tayînkirin, baştir e. Bi vî awayî ev karê han herî bi lez û bi başî temam dibe.”

Li ser vê, ji bo Çawuşbaşî Mehmed Axa yê bi navê Biyikli Mehmed Paşa dihat naskirin, fermana tayîna wî ya Mîrêmîrantiya Eyaleta Diyarbekrê û Serfermänderê Giştî yê Leşkerên Kurdistanê ku armanca wî ya yekem derxistina biyaniyan ji eyaletê û girtina desthilatê destê xwe bû.

Dema ku herdu alî li nêzikî Nuseybînê li Koçhîsarê hatin hemberî hev, wekî behrên boşbûyî û ewrên bi brûsk, bi gûrr û gef ketin situyên hev. Di vî şerê xwînavî de civata ku pêşî agirê şer û qirênê daxist, Eşîreta Rojkî bû. Di wê roja bêyom de ji Eşîreta Rojkî, yên wekî Tac Ehmed, Qasim Endakî, Mîr Şah Huseyîn Keysanî (Kêsanî), Mîr Seyfeddîn û Omer Candar ên mêr û mêrxasên wê çax û dewrê, şehîd bûn. Ji bilî vê gelek ji giregir û serokên Rojkiyan, bi taybetî Mîr Nasireddînî, Qere Yadîgar, Seyîd Selmanê Qewalisî û gelek kesên din, mêr, mêrxasî û azayetiyan nedîtî dan nîşan û di netîceyê de di qada şer de birînen xedar û giran

sitandin. Şer, bi netîceya kuştina Qere Xan û tar û marbûna civata Qizilbaşan û esîrketina qismek wan ê zêde dawî pê hat.

Şîr:

“Yên bikevin pey dahatûya desthilatê
Dê bistînin ji dijmin mulkên xwe
Belavkirina dijmin bi serê şûrê bi kîn e
Bi vê mimkun e xerakirina avahiya zulmê”

Piştî vî şerê mezin û giran, dema ku her yek ji mîrên Kurdistanê ji bo sitandina wilayeta xwe ya ji bab û bapîrên wan ji wan re mayî rizgar bikin, Emîr Şeref jî çû wilayeta Bedlîsê û derûdora wê rapêça. Di vê wezîfeya han de, Mihemmed Begê Hezzoyî, Mîr Dawudê Xîzanî, Mîr Şah Mihemmedê Şêrwanî, Mîrên Miksê û Isbayerdê pê re bûn.

Dema ku rojên abluqeyê dirêj bûn û kesên di hundur de ketin tengiyê, Qizilbaşan daxwaza aştiyê kirin bi şertê parastina can, mal û zarokên wan û misûgerkirina dest lê nedana kesekî ji wan ji aliyê Mihemmed Begê Xerzî û Mîr Şah Mihemmedê Şêrwanî de bê kirin, dê ji vir şûn de keleyê bidin destê Emîr Şeref. Li ser vê, mîr bi vê aştiyê razî bû û mudaxele kirin û kele û bajar paş de teslîm girtin û dan destê xwediyê wî yê ‘eslî, yanî dan destê Emîr Şeref ê misûgeriya parêzgeriya Qizilbaşan girtibû ser milên xwe. Qizilbaş jî, ji bo ku wan bibin sînorên Erciş û Wanê û ji wir jî derbasî welatê xwe bibin, teslîmê hinek mîran bûn.

Bi vî awayî, ji bo parastina sînorên Osmaniyan û rêkûpêkkirina pergal û ewlekariyê, rêvebiriya welat ji aliyê Dîwana Selîm ve ji bo demekê ji Emîr Şeref re hat dan. Piştî vê, di dema Sultan Suleyman Xan de jî rewş bi vî awayî ma. Emîr Şeref, vê wezîfeya han bi awakî ku hewce bû û dil dixwest bi rê ve dibir; ji bo liberçavgirtina menfeetên giştî, helwestên xwe li hemberî herdu milan jî, yanî hem dilê Îraniyan û hem jî yê Osmaniyan xweş dikir. Heta dema Şah Tehmasb de, ku ji bo Mîrêmîrantiya Azerbaycanê Ulame Tekelû hat tayînkirin, ev rewşa han bi vî awayî meşiya.

Ulame, wextê xwe yê zêde li Wanê û Westanê derbas dikir, karê herestî û parastina ewlekariya sînor ji van herdu ciyan dimeşand. Rêvebiriya kar û barên saltanata Şah Tehmasb jî di destên xurt Çuha Sultan Tekelû de bûn û wî bi çî awayî bixwestaya bi wî awayî bi rê ve dibir. Huseyîn Xan Şamlû bi civatên din ên Qizilbaşan re bû, dema ku li Deştê Îsfehan-

Kendmanê, Çuha Sultan ji holê rakir û civata fermander û begên Eşîreta Tekelû ji hev ketin û belavê derûdorên bûn; Ulame jî bêsekin ala dijîtî û serihildanê li hemberî Tebrîzê bilind kir û dest danî ser xezîne û defîneyên Şah Tehmasb ên wir. Ji bilî van, dest danî ser malên kesên dewlemend ên Tebrîzê û bi vî awayî gelek mal û wasite bi dest xistin. Piştî ji ev girtin û çû Wanê. Ji wir îta'eta xwe pêşkêşî serderê Sultan Suleyman Xan kir; û daxwaznameyeka tijî ji gotinên belên û tehudan dagirtî û girêdan û serîtewandina wî tê de xuyakirî, bi mirovekî xwe yê pê bawer re şand Stenbolê.

Dema ku ev xeberan han çûn gihîştin guhê Sultanê mezin, ji Emîr Şeref re fermannameyek hat derxistin ku, hewce ye ber bi aliyê Wanê ve biçê û pêşwaziya Ulame bike, wî bi malbat, zarok û mirovên wî ve bîne, piştî tevan bi hev re bişîne Stenbolê ber pêşkên dergehê bilind. Li ser vê, Emîr Şeref bêsekin dest avêt cîbicîkirina vê daxwaza han û li gor fermana sultantiyê hereket kir, leşkerê xwe û eskerên xwe berhev kirin û ber bi Wanê ve ket rê. Ulame Sultan jî, bi 200 kesên ji serok û giregirên Eşîreta Tekelû pê re ji bo pêşwaziya Emîr ket rê û heta ciyê ku jê re Xarkom (Xerkom) tê gotin hat. Herdu alî li ser Çemê Xarkomê rastê hevûdu hatin. Ulame Sultan, li Emîr teklîf kir ku, bi hev re biçin Wanê çend rojan bibe mêvanê wî û bêhna xwe vede, heta ku ew jî hewcedarî û pêwistiyên jê re lazim in bigre ba xwe, wan hazir bike û piştî bi hev re vegerin Bedlîsê.

Di vê navê re hinek kesên ji Wanê û Westanê ji Emîr Şeref re ev yek dan xuyakirin: “Ulame Sultan, ji bo ku zemîna aştî û lihevhatinê hazir bike û nûkirina sêdaqeta wî bi Şah re û perçînkirina sêdaqeta wî jê re, jina xwe ya dayîna (mûrebbiye) Şah Tehmasb bi birayê xwe re şandiye Seraya Şah. Ev Sultan Ulameyê han, ji bo mirovekî gelek hîlekar, bi fend û fêl e, bi armanca carekê din xwe nêzîkî Şah bike û bawermendiya wî qazanc bike, ne dûr e te bikêşe nav keleyê û li wir bi mirovên xwe yên sextekar ve eziyetê bide te.”

Vê xebera han tesîrek brûskî li ser Emîr Şeref kir û bi xwe tirsîya, ket nav endîşeyê û dest pê kir ji netîceya vî karî silikiya. Ji ber vê yekê, Ulame, çiqas li ser çûna Wanê pê dida erdê, Emîr Şeref di vî warî de egeran dida nîşan û mayîna li wir ji çûna Wanê tercîh dikir. Di dawiyê de, li ser vî esasî li hev kirin: Emîr Şeref û Ulame Sultan dê li gundê Xerkomê bimînin, Emîre Beg û Mehmûdî jî dê ji bo malbata xwe û malbata kesên pê re ne bîne, komek ji giregirên eskerên Sultan bigrin ba xwe û biçin Wanê û ji wir jî hereket bikin biçin Bedlîsê. Emîre Beg, dema ku bi kesên bi xwe

re bi şev gihîştin Kela Wanê, birayê Ulame yê li wir û hinek giregir û serokan serî hildan û deriyên keleyê li ser xwe girtin û mecal nedan ku kesek derkeve ji derve; destûr nedan ku Mehmûd Beg û hevalên wî jî bikevin hundur.

Dema ku Emîr Şeref rûyê bûyerê yê rastîn hîn bû, fehm kir ku tu feyde di çûna Kela Wanê yan jî meşa ser û abluqeya wê tune. Hetta ihtîmalek ne dût e ku fermaner û serokên Qizilbaşan ên li derûdorên berhev bibin û rê ji helwestê bazdana Ulame Sultan re xweş bikin. Ji ber vê, biryar da ku ya herî baş ew e; Ulame Sultan û 200 zabit û giregirên pê re ne, bigre ba xwe û vegere Bedlîsê. Lê çi heye ew ji aileyên xwe veqetabûn û li ser wan ji bilî kincekî pê ve tiştêk tunebû. Hespên wan bêzîn û rût bûn. Demsal jî payîz bû û destpêka zêdebûn û xeteriya sermayan bû. Bi vî awayî, bi ser tev daxwaza alîkariyan, girîn, zarîn û welweleyan de jî ew bi zorî girtin û anîn.

Nivîskarê van rêzên han, ji Mihemmed Şahneman Qewalîsî yê peywendiyên min pê re heyî û lalatiya min kirî, ev yek seh kiriye:

Emîr Şeref, dema bi Ulame re gihîşt nahiya Gurçikan (Karçikan) û ji bo derbaskirina şeva xwe li wir peya bûn, ez bi çend kesên xelkê Çukurşebê re çûm girtina heresiya Emîr Şeref. Dema şev pêş de çû û bû nivê şevê, sipartedarê Ulame û çend kes pê re, hatin ber deriyê xêveta Emîr Şeref, gotin ku ji aliyê efendiyê xwe ve hatine wezîfedarkirin û dixwazin derkevin huzûra Emîr Şeref û hinek meseleyên zarûrî pêşkêşî wî bikin. Dema me ev daxwazên wan gîhand Emîr, destûr da ku biçin balê û ji wan hal û xatirê Ulame pirs kir; wan jî got, “Ulame ji we re duayên xêrê dike û vê yekê dibêje”:

“Ji bo ku birayê min û qebîleya min vê helwesta qirêj li hemberî min kirin û bêwefatî dan nîşan, ji bin îtaeta min derketin, dest danîn ser malbata min, zarokên min, wasite û malên min; ev rewşa han, dest nade ku ez bi vî halê xwe derkevim ber dergahê sultaniyê. Çunkî ev, ne karê wî kesî yê ku bi dil û can girêdayê dewletê ye, ev kirina han bi nifûz û şerefa te re jî li hev nake. Yan gerek e tu serê me tevan jêkî bişînî ji dergaha bilind re, yan jî kerem bikî destûra me bidî em vegezin Wanê, ku em bikarin wan îsyankar û serihilderên li hemberî me ketin nav vê helwesta qirêj û nepak bidin sekinandin. Piştî em van kirinên han bicî bînin, malbatên xwe azad bikin û malên xwe rizgar bikin, wê çaxê em ê bi dilekî xweş û hêmin dest bi haziriya çûna xwe ya Asîtaneyê bikin. Ev yek jî netîceya qedirbilindiya me, xweşkirina dilê biçûk û mezin hemû mirovên di bin maiyeta me de, bi xwe re tîne.”

Piştî vê, Emîr Şeref qederekê serê xwe kir ber xwe, dirêj dirêj mûlaheze û muhakemeya rewşê kir, ji wan re ev bersîva han da: “Li gor gotina Xwedayê mezin ku gotiye; ‘di karan de bi wan bişiwêr e’ û fermodeyên Pêxember, ‘bi fermander û giregirên xwe re îstîşare bikin, nêrîna ku biryar li ser bê sitandin em ê teblîxê Ulame Sultan bikin.” Li ser vê bersîva han, sipartedar û giregirên ku hatin, paşde vegeriyan ba efendiyan xwe.

Emîr Şeref, eynî şevê, ji mirovên xwe yên giregir û bawermend, meclîsek şewirê berhev kir. Wan, ew nêrînen di derheqê vê meseleyê de hatin pêşkêşkirin, bi hûr û kûr di bin çav re derbas kirin û her yekî ji wan nêrîna ku hat bibîra wan dan xuyakirin. Di dawiyê de Emîr Şeref wiha got:

“Bêguman, birêxistina vî mirovî bi vî halî û bi vî awayî û şandina ba Sultan, dê dijmintî û kîna wî ya şiddet a li hemberî min gûrr û gef bike. Ji ber vê yekê, li gor min a herî baş ev e, em 300 eskerên req û xurt ên di warê şer de baş perwerdekirî, hazir bikin û di pêşiyê de derêxin rê û bila ew di rê de kemîn vedin. Piştî em destûra çûna Ulame û yên pê re ya Wanê bidin. Piştî ku ew hinekî bi dûr bikevin, em ê bidin belavkirin ku Ulame û hevalên wî baz dane û em ê vê bi vî awayî di nav civakê de bidin belavkirin. Piştî vê bila çend eskerên bikêrhatî di pey wan de biçin, wan bigrin, serê wî û yên pê re jêkin. Dê em jî serê wan bi raporeka di cî de ji dergaha bilind re bişînin. Bi vî awayî jî em ê dinê ji destê fitne û fesadiyan van mufsidan rizgar bikin. Nexo bi vî awayî û bi vî halî şandina Ulame ji dergahê bilind Asîtane re, ji bilî zerar û poşmantiyan netîceyekê nade.”

Her çendîn qismek kesên ku di meclîsê de amade bûn, beşdarê vê nêrîna han bûn, lê hinekên din ev red kirin û li hember derketin û bi vî awayî gotin: “Di nav me de fermander û çawuşên Bab-i Alî yên biyanî jî hene; dê ew sedî sed van sirran hîn bibin û dê rastiya meselê bizanin û dê sibê jî sedî sed vê sirra han eşkere bikin. Ev jî, bêguman dê ji me re zehmetiya herî mezin derbixe û em bi danenişana eger û sebebên nîkarin jî vê tengasiyê re çareyekê bibînin.”

Bi kurtî, ne li gor daxwaza Ulame û ne jî ya Emîr Şeref hat hereketkirin. Ulame bi wî halê pejmûrde ve anîn Bedlîsê û ji bo şandina wî bi îzzet û bi îkram ji Asîtane re, dest bi haziriya rêwîtiya wî hat kirin. Lê Ulame çawan ji Kevirê Qul ê Bedlîsê derket û gihîşt azadiya xwe, bû wekî marekî mezin ê ji şikefta hebîsê hatî kêşandin, an jî wek dêwek ji şoşeyê hatî berdan. Dest pê kir li hemberî Emîr Şeref kînek mezin girt û di dilê xwe de dijminatîyek gûrr veşart. Dema hê roja yekê li Asîtaneyê bi derketina huzura Sultan serfiraz bû, ji fîrsetê îstîfade kir û di derheqê Emîr Şeref de

dest bi gilî û gazindên zêde kirin û got ku, ez ji wî xeyîdî me û bi vî awayî domand:

“Emîr Şeref, ji bo xatirê Qizilbaşan gelek eziyet û heqaret li min kirin. Hetta ji bo eleqe û bawermendiya Şah Tehmasb qazanc bike, teşebbusa kuştina min jî kir. Ji ber vê ez, ji merhemeta Sultan a wekî pêlên behran û ji şefqeta wî ya merd a wekî Xûsrewî daxwaz dikim ku Emîr Şeref ji wilayetê dûr bixe û rêvebirîya wê bide destê min. Bi vî awayî ez bikarim fîrset û mecalê têxim destê xwe, di demek kurt de û bi awakî herî baş welatê ‘Eceman û bi taybetî welatê Azerbaycanê yê mezin, têkim bin bandora Al-i Osmanî. Û Sultan bila kerem bike wezîfeya pişavtina vê pîrsa han, wekî ku min da xuyakirin, ez rica dikim bila bide ‘êbdê xwe yê bi dil û can.” Piştî gotinên xwe bi vî awayî domandin: “Eger Emîr Şeref ji bo Asîtaneyê bê bangkirin, zêde eqlê min nakeve û ne dûr e jî ku ew rîaye-ta vê banga han jî bike.”

Di vê navê re, ‘Elî Seydan ê ji Eşîreta Qewalîsî yê ku bi Ulame re hatibû jî li wir bû. Wî anîn serayê û ev pîrs jê pîrsîn: “Ger em ji mîrê te bixwazin bê ber dergeha sultaniyê, gelo dê bê an ne?” Wî Kurdê saf û xwediye gotinên rast, ev bersîva han da: “Di vê navê re hatina wî ya Asîtaneyê, hinek zehmet e.” Li ser vê, fermander û wezîran, gotinên vî Kurdî îsbat û rastiyên jurnal, gilî û gazindên Ulame qebûl kirin û ji ber vê, dest pê kirin ku tesîrê Sultan bikin û li hemberî Emîr Şeref wî han bidin, bi vî awayî domandin: “Bi xwe, ji bo serhildanê û îsyankariyê biqerar e û jê re terefdariya Qizilbaşan ji ya Osmanîyan çêtir e.”

Li ser vê, eynî rojê fermanek di warê dayîna hukumeta Bedlîsê ji Ulame re, ji bo sitandina Bedlîsê pêkanîna yekîneyek mezin ji eskerên yenîçerî û şerkerên nû (‘ecemî oxlanlar) û tayînkirina Fîl Yaqûb ê Mîrêmîranê Diyarbekrê bi serdartiya vê yekîneya eskerî re derket. Ji bilî vê, ferman hat dan ku li hemberî Emîr Şeref şer bikin û serî li wilayeta wî bitewînin, di bin fermana wî fermanderî de 30 hezar esker ji Diyarbekir, Meraş, Heleb û Kurdistanê ber bi Bedlîsê ve hereket bikin.

Dema ku ev xeberên nexweş û tehl gihîştin Emîr Şeref, ket nav bêaramî û bêqerariyê. Ji ber vê, ji bo ku îtaet û sêdaqeta xwe bide qahîmkirin, dest pê kir ji seraya sultaniyê re yadîgar û diyarî şandin. Lê ev tev bi kêrî tiştêkî nehatin. Çunkî, wezîrê wê dewrê, ji bo hinek meseleyên di navbera wî û Emîr Şeref de derbas bûbûn, li hemberî wî rikoyî û bi kîn bû, ji ber vê nefretê ji Emîr Şeref dikir û li dijî wî bi qest hereket dikir. Ew meseleya di navbera wan de jî ev bû: Emîr Şeref, di şerê bi Pazûkiyan re hespek bi dest xistibû. Wezîr jî nav û dengê wî hespî seh kiribû û kêfa wî jê

re hatibû. Wî ji Emîr Şeref dabû xwestin, lê Emîr Şeref ev daxwaz avêtibû pişt guhên xwe, hinek mazeret dabû nîşan û hesp jê re neşandibû.

Emîr Şeref, li hemberî van xeberan, hêviyên xwe birîn û mecbûr ma di kelên welatê xwe de dest bi amadekirina berxwedanê kir. Parastin û berevaniya Kela Bedlîsê li Îbrahîm Axayê Bilbasî û Emîr Nasiredînî yên 300 kes ji mêrxasên Eşîreta Rojkî ên bi nav û deng bi wan re, hat sipartin. Kurê xwe Emîr Şemseddîn bi malbat û zarokên wî ve şand Kela Extemarê. Li serek û giregirên Eşîreta Rojkî re jî parastina kelên Mûş, Xelat, Kêfnedûr, Amurk, Kelhok, Fîruz, Silim, Gulxarê, Tatîkê û Sewiyê hat sipartin. Ev kelên han wê çaxê hemû ava bûn. Di dawiyê de bi xwe jî, wekî ku hatiye gotin: “Dermanê dawiyê daxkirin e” hereket kir û bi çend mirovên xwe ve, pena bir ber bi warê Şah Tehmasb ê wê çaxê li Tebrîzê bû û jê alîkarî û mildaneberî xwest. Şah jî qedir, qîmet û siyanet jê re girt; ji bo dilê wî yê şikestî bivejîne, ew demekê jî ji xwe dûr nexist.

Li milê din, di sala 938^ê koçî (1532yê zayînî) de, Fîl Yaqûb û Ulame, bi leşkerekî mezin ve hatin û li derveyê Kela Bedlîsê peya bûn û bêsekin derûdora keleyê rapêçan. Di navbera herdu milan de şer dest pê kir û gurî û pêtên agirê şer bilind bûn. Têkoşîn, sê mehan li ser hev eynî bi vî awayî domand; her roj bi derketina rojê dest bi şer dikirin û heta êvarê dewam dikir. Dema ku dibû êvar, esker vedikêşiyar baregahên xwe û ji bo şerê roja bê dest bi bîhnvedan û haziriyê dikirin. Eynî wextê heres û dîdevanan bi hişyariyek zêde û sadiqane herestiyên şevê dewr distandin. Li ber derbeyên topên giran û mencinîqên mezin birc û surh xera bûn û hindik mabûn kavil û wêran bibin. Rewşa yên di bin ablûqeyê de gihîştibû radeya xelasî, helakî, bêhêvîti û aciziya berevaniyê.

Tam di vê navê re, Şah Tehmasb bi leşkerek mezin û giran ve ji bo xatirê Emîr Şeref ji Tebrîzê ber bi Bedlîsê ve ket rê. Dema ku ev xeberên han li Xelat û Adilcewazê belav bûn, Fîl Yaqûb û Ulame ketin nav tirs û endîşeyê û bêsekin dev ji abluqayê berdan û rizgarî di bazdanê de dîtin. Qasê tê gotin, tirs û endîşeya wan gihîşt dereceyek wisan ku giranahî, xêvet, mal, gelek çek û hetta du topên xwe yên giran ên li aliyê rojhilat, li hemberî sirra deriyê keleyê danîbûn, ku li wir rêtibûn (çêkiribûn), ji bo wêrankirin û kavilkirina birc û surhên keleyê bikar dianîn, tevan di cî de hiştin û berepaş baz dan û çûn.

Li gor tê gotin, Qere Yadîgar ê mêrxas ku piştîre bi navê “Dûrik” (Dûrek)⁵⁰⁶ hat nasîn, bi siwarî xwe ji keleyê avêtiye û hatiye xwarê û li koçkirina dijmin nêriye. Piştîre wekî bayê birûskê hespê xwe bezandiye û mizgîniya vê xebera xweş gihandiye Xelatê qefîleya Şah û ber pêşkên serderê bilind. Serderê bilind jî, ew di nav nîmetan de xerq kiriye û aniye

sewiyek wisan bi îmtiyaz ku di nav hemkûfên wî de ciyê medh û serbilindî bûye.

Emîr Şeref jî, ji pêncan yek pereyên ji pez, ji kodên wan zozanên ku eşîret û qebîleyên Musulman û kafiran li wir datanîn, ji pêşkêşkirina diyarî û hediyyên ji meqamê Şah û mirovên wî yên ku xelat û diyarî heq kiribûn re amade kirin. Ji bo vî karî jî, memûrên bacberhevker ên serhişk û req tayîn kirin. Ew belavê nav welat bûn û di navbera sê rojan de ji xelkê meblaxek zêde pere berhev kirin.

Piştî Emîr Şeref, ji Şah û mirovên wî re li Xelatê şahiyê û ziyafetek wisan mezin û xweş amade kir ku, yekî wek wê heta wê çaxê hê nehatibû dîtî û nehatibû sehkirin. Nav û dengê sipheyti û şa'şa'atiya vê şahiyê û ziyafeta han çû gihîşt guhên rûniştîyên 'alema berz⁵⁰⁷ û belavî çaran yekê⁵⁰⁸ hemû ciyên bi avahî bûn. Bi awakî wisan ku, hîva li derûdora dinê dizivirî û li wan menzîl û meqaman seyahet dikir jî, dest pê kir li ser asîmanan guhên xwe dan lêdana deholên vê şahiya han a mezin. 'Utarîd⁵⁰⁹ a bingehê zanistiyê û çavkaniya zanyarî û fehîmkirinên derheqên stêrkan jî, bi derece û deqîqeyan bilindahiya kevana rojê girt; di wê roja pîroz de bi berz û bilindbûna dewlet û îqbalê, ji payê şahî û evîniyê talihê demê bijart.⁵¹⁰

Piştî derbasbûna sê rojan bi vî awayî bi şahî, leyz, xweşî, aheng û belavkirina diyarî, xelat, xîlet û kincên teşrifatê, Emîr Şeref, ji serdera Şahîtiyê re hinek xelat û diyariyên taybetî yên heta wê çaxê emsalên wan nehatibû dîtî û pêşkêş kirin. Hinek ji wan xelat û diyariyan ev bûn: çend teyrên wekî teyrê baz û şahîn ên nêçîrê, çend hespên Erebi yên bi esil bi zînen zêrneqîşandî, du postên werşeqê yên bi qîmet û rengîn, heft top qumaşên rengîn bi sirme, qumaşên frengî yên bi purt ên bêemsal...* Ew tev ji aliyê Şah ve bi xweşî, bi şahî û dilxweşî hatin qebûl kirin. Ji ber vê Şah, Emîr Şeref girt bin çeng û baskên eleqeyên xwe û wî bi qedir û siyaneta xwe ya pîroz serfiraz kir. Wî, bi şûrek qevda wê bi cewher û înciyan hatî neqîşkirin û qeftanek sirmên wê bi zêrên safî hatî neqîşandin, teltîf kir. Ji bilî van, di ciyê Emîr Eşref de, leqeba "Şeref Xan" dayê. Ji derveyî van, rutbeya bi qedir a "Tewacîbaşî"^{511*} ya temamê eskeran û wezîfeya mîrêmîratiya Kurdistanê dayê û di vî warî de emirnameyek berz derxist. Em suretê vê emirnameya han li vir pêşkêş dikin:

* Wekî M. Emîn Bozarslan jî daye xuyakirin, di wergera Tirkî de qismek di derheqê wê şahî û ziyafetê de tune. Ev qisim, di wergera Soranî de heye. Ew jî ji hinek nivîsandina nesir û şîrek hinek dirêj pêk tê. Em ê vî qisimî li vir pêşkêşî xwendevanan bikin. -Z. A.

** Di Farisiya wê de "Qewacîbaşî" ye. Di wergera Soranî de dibêje: "Pileyî serdari leşker...pê bexşî". -Z. A.

Suretê Emirnameyê:

“Ji ber ku armanca bingehîn a desthilata sultanên bi qudret û hêvîna ber bi jor ve çûna karê sultanên xwedî qedir û siyanet, çalakî û sergiraniya ji wan tên xwestin ên di meydana prensîb, bîr û baweriyên de ji emsalên xwe diborînin û bi ser wan dikevin, ên bi xizmetên xwe yê vekirî yê berî ji emsalên xwe yê giregir cihê dibin, di riya deriyên saltanatê yê bilind de bi dil û can xizmet û alayên fedakariyê yê kêmdîtî bilind dikin û hinek însanên ku dixwazin pereyên hebûniyên xwe, serwetên muesseseyên xwe xerc bikin, wan biparêzin û têbigehînin;

“Û di vê navê re merciya eyaletê, armanca fermanrewatiyê, xwediyê qubbehên bilind, merciya însafê, stûna bingehîn a mîrên bi şeref, bijarteyê Fermanrewayên mezin, ê di war û cîhetê eyalet, mîrîtî, xweşî û kar û barê dîn û dinê de gihîştî kemalê: Şeref Xan, ji bo ku penayî malbata me ya merd kiriye, xwe bi pêşkên me yê dilsoz û eleqeyên me yê berz ve bi bawermendî û bi dil û can rapêçaye, ji muxalîf û dijminan dûr ketiye û vê rewşa xwe ku bi van beytan aniye ziman:

“Em ji bo meqam û îhtîşam nehatin ber vî derî
Em ji ber bûyerên xerab reviyên me kir penaberî”

û ji bo ku ew ket meclîsa me û bi sipehîti û cazîbeyên wê ve serfiraz û serbilind bû;

“Bêguman sergiraniya me ya zêde û merhemeta me ya berz û bêbinî, bihêzkirina wî û bi mildana ber wî ye û li gor gotina bi nav û deng:

“Kî dibe bila bibe, ger ji derdê can an tîrsa hepsê
Ger pena bibe ber ewlehiya vê xanedanê
Ger serê me jî biçê di vê uxurê de
Em rewa nabînin bê kirin li wî eziyet û xerabî”

bi wî re bi tevayî û bi her awayî eleqe nîşandan tecellî kir.

“Belê, ji ber vê yekê, me siya xwe ya şahîtiyê bi ser de girt û me ew xist bin parêzgeriya vê siya han. Me wî bi rutbeya ‘Xan’îyê teltîf kir û me leqeba ‘Şeref Xan’ dayê. Me ew kir pêşiya ‘Tewacî’yê Dîwana xwe ya berz û bi vî awayî me ew kir nav beg û xanên dergeha me ya qadir û xwedî şan û şohret. Ji bilî vê, me ji wî re wezîfeya serfermanderîya giştî ya hemû hêzên mîrên Kurdistanê û mîrêmîrektiyê dayê. Cardin, me Eyaletên Bedlîsê, Xelatê, Mûşê û Xînuşê, heta niha ew ciyên di bin desthilata vî

mîrê navê wî derbas bûyî de bûn û ji welatê bi destê wezîfedar û sipartedarên me yê şahîtiyê dihatin hesibandin û ew ciyên bi van ve girêdayê jî me danê. Di dan û sitandina karên fermanrewatiyê û meseleyên darayî de, me berpirsiyariyên cîbicîkirina pergala û hêmintiyê dan destê wî yê bi iqtîdar; ku, bi vî awayî, sîrrên veşartî yê di gotina bi nav û deng: ‘insan ‘ebdên qenciye ne’ di şexsê vî mîrî de derkeve holê û zelal bibe. Çunkî ew tenê bi vê dê di xizmetê de fedakarî bike, dê bi prensîban re sadiq bimîne, dê di riya van de can û hebûnên xwe yê binirx feda bike, heq û huqûqî li ku bibîne dê biparêze, şert û merc çî dibin bila bibin dê bibe peyrewê berjewendiyên dewletê. Bi vî awayî bi van helwestên xwe ve berpirsiyarên di wilayetan de, ji sipartedarên derûdoran re bibe mînak. Di netîca vê de jî dê qedir û siyaneta wî roj bi roj zêde û bilind bibe û nav û dengê wî dê berz bibe.

“Hewce ye mîrên mezin, sipartedar û fermanderên Kurdistanê, Xanê navê wî derbas bû ji xwe re tîkûtenê mîrêmîran bihesibînin, her wextê wezîfeya xwe ya şefaqeta bi wî ve û serî tewandina li ber wî pêk bînin, çî çaxê bixwaze biryarên taybetî yê peywendiya wan bi menfeetên dewletê yê bi berz ve hene bide, gerek e ew bî cîbicîkirin. Ji bilî van, kesên wezîfedar, xwediyê mulk û malan, kesên bi bîr û bawerî û bi gelemperî xelkên di wê wilayetê de rûdinên, serokeşîr û reîsên qebîleyan ên wan ciyên bi vir ve girêdayî, kesê navê wî derbas bû di wan herêman de hukumdar nas bikin, îtaeta emrên wî bikin, ji çarçeveya nesîhet û nêrînên wî yê di cî de dernekevin û kurtevebiriya wezîfe û pêwistiyên wî hêsan bike ku mirov dikare bêje: pêşîlêgirtina zulm, tolevekîrîna jaran ji xurt û zaliman e û hewce ye hemû li hember hevûdu rîayeta riya dadmendî û însafê bikin.

“Ev belgeya han, ji bo ku bi înzaya herî bi qîmet, herî bi şeref û herî bi berz hatiye nexşîkirin û tesdîqkirin, hewce ye bawerî pê bê kirin, li gor wê bê hereketkirin.

“Bi fermana bilind -Xwedayê mezin şan û şohreta wî bilind bike, Xwedê wî heta hetayê bihêle û bi berdewamî rîayeta emrên wî bî kirin û di sax û selametiye de bimîne, ev di sala 939^ê koçî (1533’yê z) de û di 20^ê meha seferê -encama wê bibe xêr û zafer- hatiye nivîsandin.”

Piştî van eleqeyên şahîti û belavbûna lutfên Tehmasbê Xûsrewî, Şeref Xan kurê xwe yê birêz Emîr Şemseddîn ji Kela Extemarê (Extimar) bang kir anî û danî ber zengiyên Şahîtiyê û kir nav sipartedarên Şahîtiyê. Piştî vê, alaya Şahîti ber bi Azerbaycanê ve ket rê û hat gihîşt navenda saltanatê.

Di vê navê re, xeberên îstîlakirina Xorasanê ji aliye Ubeyd Xanê Ozbekî ve hatin. Dihat gotin ku, ev salek e derûdora Behram Mîrza di bajarê Heratê de hatiye rapêçan, mirovên Behram Mîrza di rewşek nebaş de ne û hetta tengasiya wan gihîştîye dereceyek wisan ku êdî zolên çerman dixwin. Vê xebera han tesîrek gelek xerab li ser Şah Tehmasb kir. Ji ber vê bêsekin ji Emîr Şemseddîn re mûsaêde kir ku vegere welatê xwe. Ji Şeref Xan re emirnameyek nivîsand û li gor wê muhafiziya Eyaleta Azerbaycanê û di hemû rewşan de berpirsiyariya meşandina kar û barên wir siparte wî. Ji bilî vê, ji hinek fermanderên Qizilbaşan ên wekî Helhel Sultan Arabkîrlû, Ūweys Sultan Pazûkî, ‘Ecel Sultan Qaçar, Emîr Begê Mehmûdî û Mûsa Sultan ê waliyê Tebrîzê re ferman hat dan ku di halê hewcedariyê de jê re bibin alîkar û mildar. Şah Tehmasb, piştî vê, ji bo ku bi xwe bi Ubeyd Xan re şer bike, hevсарê ‘ezm û karîna xwe ber bi Xorasanê ve zivirand.

Nivîskarê van rêzên han ev gotin ji babê xwe seh kirine:

“Dema ku Şah mûsaêda min kir ez vegerim Bedlîsê, wiha got: “Ji babê xwe re bêje, qet nebe heta ez ji Xorasanê ve gerim, bila bi Osmaniyan re riya qedandin û qenciyê bide ber xwe. Çunkî, Ulame dijminê wî yê herî har û bêeman e. Ulame, fitne û fesadek wisan e ku li ser rûyê dinê emsalek wî tune. Ez bawer dikim ku, dê Ulame Osmaniyan di halê wan de nehêle; dê her wext wan li gor kêfa xwe û îxtîrasên xwe tehrîk bike û bikişkişîne.”

Lê çî heye Şeref Xan, li gor van tewsiyên Şah hereket nekir. Bi eksê wê, ew mîrên Kurdan ên dema Fîl Yaqûb û Ulame Bedlîsê girtin bin abloqayê alîkariya wan kirin, dest avêt cezakirina wan. Ji ber vê, pêşiyê êriş bir ser Mîr Dawudê Xîzanî û welatê wî talan û yaxme kir û sê şev û sê rojan di Kela Xîzanê de derûdora wî rapêça; ji herdu milan çend kes mirin û birîndar bûn. Dema ku ew bi van karan ve mijûl bû, xeberan hatina Ulame ji bo abluqeya Kela Bedlîsê belav bûn. Li ser vê, Şeref Xan naçar ma dev ji abluqeyê berde û vegere ciyê xwe yê hatî. Bêguman vê rewşa han rê ji wan mîrên xayîn re vekir ku, nefreta wan a li hemberî Şeref Xan hê zêdetir be, ew hê zêdetir jê biqehirin û li dijî wî cardin bi Ulame re bibin yek. Ji derveyî vê, hinek serokeşîr û giregirên Eşîreta Rojkî ên wekî: Mîr Budaqê Keysanî, Îbrahîm Axayê Bilbasî yê kurê Şêx Emîr, Qalendar Axayê kurê Mihemmed Axayê Kelhokî û Derwêş Axayê Keleşîrî, ji helwest û rewşa Şeref Xan xeyîdîbûn û ji ber vê wan ji li ba Ulame ciyê xwe girtin.

Bi vî awayî, kesên di bin re bi Ulame re li hev kirin û muttefiqên wî, bi Fîl Yaqûb re bûn yek, firset hat dan ku leşkerek ji 10 hezar piyade û

siwariyan pêk hatî û bi tiving, bi rim, bi tîr û kevanan çekdarkirî, bimeşin ser Bedlîsê. Di payîza sala 940^ê koçî (1534^ê z) de, ev êrişa han a di riya Xîzanê re hat kirin, pêşiyê berê xwe da nahiya Tatîkê. Di vê navê re hejmara hêzên di destê Şeref Xan de ji 5 hezar kesan derbas nedibû. Vê rewşa han nesîhetên Şah Tehmasb anî bîrê û xwest ku ber bi Eledax û Eleşkêrdê ve here û ji Mûsa Sultan û fermanderên Tebrîzê re cewab bişîne û wan bi leşkerek Qizilbaşan ve bangê şerê li hemberî Ulame û muteffikên wî bike. Lê ev nêrîna han ji aliyê serokên Eşîreta Rojkî û yên li wir gotinên wan derbas dibûn ve nehatin pejirandin. Bi taybetî, Seydî ‘Elî Axayê Pertawî yê sipartedar û rêvebirê kar û barên Şeref Xan û di eynî wextê de mezinê kesên ji Eşîreta Rojkî û rêberê wan, beşdarê vê nêrînê nebû û bi awakî hişk li dijî xwestina alîkariya ji Qizilbaşan derket û di huzûra Şeref Xan û di dîwana wî ya berz de wiha got: “Eger Rojkî di şerê li hemberî Ulame û tagirên wî de sistî û sersariyê bikin, ez ê wê çaxê Êrmenî û Xiristiyânên wilayeta Bedlîsê berhev bikim û li dijî van êrişkeran şer bikim.”

Lê çî heye ev, di cehalet û ehmeqiya rêvebiriya kar de helqeya herî dawî bû. Şeref Xan ê pispor û zanayê falên sêlê û zanistiya stêrnasî, her çendî li gor vê zanistiyê ji wan re got jî; “vê carê talihê me di ‘êksê talihê Ulame, ber bi xwar ve tê û nizim dibe; yê wî jî ber bi jor ve diçe; ji ber vê, ne rast e em di vê navê re bi wî re şer bikin”, lê çî heye di bin dexma civata Kurd a gelek zimandirêj de bû, mecbûr ma bi eskerên xwe yên kêmhajmar li dijî leşkerê Ulame yê esker boş bikeve nav toz û xubara şerî. Ji ber vê jî, ji bo ku li nahiya Tatîkê pêşberiya dijminê xwe bike, hereket kir.

Şer li başûrê Kela Tatîkê dest pê kir. Ulame, piştî xwe dabû çiyê û li pêşiya wî jî zeviyek garis hebû. Ulame vê zeviya han bi şev av dabû û zevî bûbû wekî derya heriyê. Ji bilî vê, Ulame leşkerê xwe gelek baş rêk û pêk kiribû; orta wê ji çend rêz yenîçerî û tîravêjan pêk anîbû û herdu baskên wê jî bi awakî sipehî rêk xistibû. Lê leşkerê Şeref Xan, bi taybetî Rojkiyên bikîbir ên guhên xwe nedidan boşahiya eskerên dijmin û wan tişteki hesêb nedikirin, rewşa bi awantaj a dijmin a di hêla stratejîk de negirtin ber çav û bêsekin dest bi gurkirina agirê şerî kirin; guhên xwe nedan netîceyên xerab ên ku dê bi xwe re bîne. Bi vî awayî ji herdu milan, mêrxasên bicerg, xortên nebez û bêtirs wekî şer û pilingan daketin qada şer, dengê gurmîna şer heta belavî qata heftan a asîman kirin û meşerek berpa kirin.

Şi'r:

“Ji herdu milan mêrxasên Kurdên nebez
Daketin qada şer mil hejandin bi lez
Qada şer ji ber simê yeksiman agir heldikird
Lehiya xwîna qada şer cendek û seriyân dibird
Ew şûr û mertalên wan xortên serkeş
Hatina hîvê li ser rojê dan jiyandin
Tîrên ku derdiketin ji kevanên wekî devê dêwan
Dinê kirin bêqerar û asîman kirin gêj û wêran
Hewa û dûmanên derdiketin ji tivingan
Bû wek ewrek reş ê tê de şûr dibiriqîn
Dest barîne kir ji wê ewrê reş ê pêk hatibû ji dûman
Gulleyên tivingan li her ciyê, wekî libên aviyan”

Di esnayê vî şerê bêeman de, Emîre Begê Mehmûdî yê fermanderê milê rastê yê Şeref Xan, îxanet pê re kir û riya şermezarî û sernizmî bijart, guhê xwe neda riya wefakarî û serbilindiyê, dev jê berda û çû ket nav leşkerê Ulame. Her wekî ku hatiye gotin:

“Ey dil! li wefayê negere di zarokên vî zamanî de
Merdîtî tune çunkî di afirandina van hevalan de”

Di vê navê re gulleyek tivingê li milê çepê yê Şeref Xan ket û di piştê wî de derket, hefsarê hespê ji destan ket û bêyî îradeya xwe li ser piştê hespê ma. Dema ku leşkerê wî ev rewşa han dîtî, belawela bûn û piraniya wan rizgarî di revê de dîtî. Wê rojê, ji 700 kesan zêdetir ji xortên mêrxas ên Rojkiyan hatin kuştin. 500 ji wan zarokên mîr û giregirên Rojkiyan bûn; ew bi Wekîl Seydî ‘Elî Axa re hatin kuştin. Şeker Begê kurê Seydî Axa jî bi hinekên din re ji aliyê dijmin ve dîl hatin girtin. Lê, Ulame, piştî vê bûyerê neket nav wilayeta Bedlîsê; ber bi aliyê Wanê û Westanê ve meşa xwe domand.

Ji biçûk heta mezinan, herkes gelek li ber vê bûyera bitirs û sewm ketin û nifrîn li Seydî ‘Elî Axa kirin. Ji ber vê yekê ye ku, nesla wî li ber van nifrînan ketin û piştî wî nesla wî qeliya. Ji zarok, ji mirov û ji kurmên wî tu kesek nema.

Temenê rehmetiyê Şeref Xan ê bi nav û deng, di esnayê qewimîna vê bûyerê de ji 40’î derbas bûbû û nêzikî 50’yan bûbû; dema fermanrewatiya

wî ji 30 salan zêdetir kêşabû. Ji bilî Emîr Şemseddîn ê ji jina wî ya keça 'Elî Begê Sasonî pê ve, tu zarokên wî tunebûn.

Şeref Xan, vî kurê xwe bi keça Mihemmed Begê Hezroyî re zewicandibû. Wê çaxê heft roj û heft şevan dawetek gelek mezin hatibû kirin. Di esnayê vê dawetê de, dema ku meclîsa şerîetê li Gokmeydanê ji bo mehrê berhev bû, leyîstikên wekî tawle û şahiyên din ên di nav xelkê de belav bûn û li gor qanûnên dînî qedexê û heram bûn, nehatin leyîstin. Di dawetan de, li gor fermodeyên pêxember û qanûnên Mistefa, bûk û zava tên Gokmeydanê.

Di dawîya dawetê de, ziyafetek mezin hat dan ku hemû awa şêrînahî, xwarin û vexwarinên xweş tê de hebûn. Di nav wan kesên hatibûn ve-xwendin û di ziyafetê de bûn, mîrên Kurdistanê û mirovên ji ciyên cihê cihê hebûn ên di nav xêvetên renga reng ên neqîşkirî û hemû awa kêf û xweşiyê tam kiribûn. Di nav wan mêvanên bijarte de, Seyîd Mihemmedê Hekkariyî, Şah 'Elî Begê Boxtanî (Bohtanî, Botî), Melik Xelîlê Eyyûbî û Hesên Begê Paloyî hebûn. Wê çaxê hewesa hemû xortên Kurdistanê, ji leyîstina çalo û gog û avêtina kevirên cerabê re hebû. Xulam digeriyan û biser serên civatê re zêr û perên zîvî direşandin.

Dema ku meclîs belav bû û ev deweta hê emsalên wê nehatibûn dîtin xelas bû, Şeref Xan, ji mezin û mîrên Kurdistanê re hediye û diyariyên giranbiha pêşkêş kirin. Kincên berz û bi qîmet li wan kirin. Piştî jî ji bo vegeerê destûra wan da.

Şeref Xan, ji hemû kesên bi xerabî kiribûn, an jî berê ji bab û bapîrên wî re îxanetê kiribûn, bi rê û firsetek, toleya xwe û malbata xwe ji wan vekiribû. Çi tiştên ketibûn bîra wî ji sedî sed dest avêtibû wan cîbicî kiribûn. Wekî nimûne: Ji roja li ser teqdîra Xwedê, Şah Îsmâîl, Çolax Xalid kir Mîrêmîranê Kurdistanê pê ve, Eşîreta Pazûkî jî dest danibû ser nahîya Okhanê. Xalid Beg, vê nahîya han kiribû ser herêma Xinûsê û dabû destê birayê xwe Bayram Beg. Rustem Beg ku havîn û zivistanan li Okhanê rûdinişt û kar û barên wê dimeşand, ji wir êrîş dianî ser Eşîreta Rojkî û zerarên mezin dida wan.

Di dawiyê de vê rewşa han bêhna Şeref Xan teng kir û biryar da ku dersekê bide wan. Di zivistana sala 922'yê koçî (1517'yê z) de, di wê çîle kanûna sar û serma ya li aliyê Mûşê de, ku ba û bager wekî pêlên behran li nav hevûdu ketibûn û teyr nedikarîn bifirin, ji Eşîreta Rojkî hezar pêncsed kesan berhev kir û lakan kirin piyên wan, bi wan re berê xwe da ser Rustem Beg. Di şerek giran û xwînavî de, Rustem Beg û du kurên wî û ji Eşîreta Pazûkî bêyî ferq biçûk, mezin, jin û mêr 400 kes kuştin. Dema

ku hinekan ji wan baz dan û çûn xwe avêtin şikeftêk nêzikî Kela Ohkanê, tevan di şikevftê de şewitand. Min ji kesekî mezin ê ku bûbû şahîdê vê bûyera han a xwînavî û cergbir, seh kiriye ku; ji vê hedîseyê ji bilî kesekî yê salên wî pêş ku post serê xwe pêçayî û di saya wê de xelas bûyî, kesek sax nefilitiye. Bi vî awayî Şeref Xan, hemû ew tawanbar ceza kirin û bi jin û zarokên dîlgirtî û talanên dest xistî ve bi sax û selametî vegeriya.

Di sala 939ê koçî (1533'yê z) de jî, Şeref Xan, ji bo sitandina Kela Extemarê ya nava Gola Wanê û di navbera Wan û Ercişê de, çû. Ev kela han ji zemanê berê ve di bin desthilata Eşîreta Rojkî de bû. Lê, di demên dawiyê de, ketibû bin desthilat û rêvebiriya Fermanrewayên Şenbû. Şeref Xan, bi çend keştî esker û cebirxanan ve êrîşî keleyê kir û ew jî bi dest xist. Rustem Begê kurê Melik Begê Hekkariyê yê berpirsiyarê wê keleyê yê wê çaxê jî di wî şerî de ber bi gullekê tivingê ket û mir.

Piştê Şeref Xan, herêma Sêrtê ya ji aliyê Boxtiyan de hatibû îstîlakin, ji wan sitand û da destê Melik Xelîlê Hesenkêfi yê fermanrewayê wê yê berê. Her wekî berê jî hatibû gotin, ev bûyera han bi awakî fireh derbas bûbû. Ji bilî van, Şeref Xan, nahiya Xerzan ji Melik Xelîl sitand û da destê Mihemmed Begê Sasonî.

Piştê jî Şeref Xan, Şêx Emîr Bilbasî şand hewara Izzeddînşêrê Hekkariyî ku wî ji xerabiyên Eşîreta Mehmûdî yên li dijî wî alîkariya Qizilbaşan dikirin, rizgar bike. Ji bilî van, mudaxele yî mesela Îwaz Begê Mehmûdî yê ji aliyê Orkmez Sultan ê Qizilbaş di Kela Wanê de hatibû hepiskirin, kir. Wekî berê hatibû qisekirin, bi zora cebir û quwwetê wî da rizgarkirin.

Hinek ji gelek eser û afirandinên Şeref Xan ên bixêr û bifeyde ev in: Di bajarê Bedlîsê de mizgeftêk pîroz, medreseyek bilind û tekyayek xweşik. Ji van tevan re “Şerefiye” hatiye gotin. Ji bilî van, qeyserek û xanek du qat a mezin daye çêkirin û ji van re gundên sipehî, zeviyên mezin, gelek dikan û aşek ê bi waridatek mezin û baş dixebitî, weqif kiriye. Piştê jî, ji bo lînêrîn û meşandina kar û barên van zevî û weqfan, li ser esas û mercê ku neslek dewrê nesla din bike û heta tuxmê vê nesla han li ser rûyê dinê hebe, ji aliyê zarokên wî yên kur ve bê meşandin.

Piştê Şeref Xan, li ba Mizgefta Mezin a jê re “Şerefiye” dihat gotin, ji xwe re ciyê meqberêkê da veqetandin û her li wir jî hat veşartin. Şahbegî Xatûn a jina wî û keça ‘Elî Begê Sasonî li ser meqbera wî gumbetek mezin da çêkirin û avahiya wê tamam kir. Ji bilî vê, ji bo sibe û êvaran li serê Qur’an bixwînin, hafiz Qur’an tayîn kirin ku ji weqfên taybetî maaş distandin.

ÇIQA ÇARAN

Di derheqê Emîr Şemseddînê kurê Mîr Şeref de ye

Ji aliyê kesên zana û fehma ve bi awakî ronî tê zanîn, li ba kesên xwediyê du çavan jî wekî rojê zelal e, ku Xwedayê xwediyê mecal û karîne yê ku tiştên bixwaze dike, dema ku xwest qedir û siyaneta 'ebdekî xwe bilind bike û piştê jî taca dewlet û hukumdariyê dane serî; ji wê roja ew 'ebdê wî piyên xwe dane ser zemîna vê dinyaya han şûn de, jê re 'elametên serkevtinê, dilxweşî û mizgîniyên kêfxweşiyê dibexşîne. Û ji wî 'ebdê xwe re, ku bikare bin barê sifatekî mezintî û sipehîti, talih û fehmkirinê, bexşîn û toleyî, nermîti û hişkî, evîn û kinî, lezetî û temkînî rabe û bikare rastiya gotina rênîşanderî ya pîroz ku dibêje; "Heriya Adem 40 beyanên sibana hat lihevda" îsbat bike, ji hemû rewşên perwerdeya me'newî derbas dike. Ji bilî vê, ew xwe li hemberî gotinên Xwedayê mezin ku dibêje; "Me, te tenê ji 'aleman re wek rehmîtek şand" a ku mezintî îfade dike û gotina "Di destê te de tiştêk tune" ku acizî û bêhêzî tîne ziman, dibîne.

Ev gotinên han ku vegeherên zeman û guherînên nedîtî tînin ziman û delîlên zelal û rewşên ronî yên rastiya van nivîsandinan in, rewşa Şemseddîn Xan e. Belê, Şemseddîn Xan çawan di destpêkê de bi serketî û li ciyê babê xwe li ser textê Fermanrewatiya Bedlîsê rûnişt; piştê jî, Gazî Sultan şefqet lê nekir û di netîceya nebûna felekê jê re yar û bext û talihê wî yê xerab de, çawan ji welatê xwe dûr ket û bû penaber, teferrûata kurtebirîya wê ev e:

Dema ku Şeref Xan li aliyê Tatîkê derket mertebeya şehadetê, Eşîreta Rojki bêsêkin Şemseddîn ji Kela Extemarê da anîn û ew li Bedlîsê danîn ser textê fermanrewatiya xwe. Bi dil û can îta'eta wî kirin û serî li ber tewandin. Kar û barên azîn, pergal û rêvebirî yên biryardan û hela bûyeran, girtin û berdanan jî dan destê Hacî Şerefê kurê Mihemmed Axayê Kelhokî. Piştî ku salek û şeş meh di ser vê re derbas bû û Şemseddîn bi tîrîtiyek mezin û bi dadî welat bi rê ve dibir, Sultan Suleyman Xan, di dawîya sala 941'ê koçî (1535'ê z) de, bi tehrîk û teşwîqa Ulame, Wezîrê Mezin Îbrahîm Paşa tayînê ser fermanderiya leşkerek mezin kir û wezîfeya meşa ser Azerbaycanê da destan. Dema ku ew leşkerê Osmaniyan ê mezin gihîşt nêzîkî Diyarbêkrê, Şemseddîn Beg diyariyên

gelek bi qîmet girtin û çû dîtina vî Paşayê han. Îbrahîm Paşa gelek bi qedir û evînî pêşwaziya wî kir û fermanek sultantiyê ya li ser navê Sultan a di warê jê re dayîna Fermanrewatiya Bedlîsê derxist, ew girt ba xwe û bi leşkerê serkevtî re bir Tebrîzê.

Dema xeberên vê êrişê han gihîştin guhên Şah Tehmasb, dev ji temamkirina karên Xorasanê berda û bêsekin ber bi Azerbaycanê va hat. Dema li Tebrîzê xebera hatina Şah Tehmasb ji Xorasanê belav bû, Îbrahîm Paşayê Wezîr, bi dizî, bi lez û bezek mezin, peyamnêrekî yê wekî bayê brûskê jî leztir, şand Stenbolê ber serderê Sultan û xebera meşa Şah Tehmasb ber bi Azerbaycanê ve gîhand Padişah. Jê xwest ku hewce ye alaya sultantiyê ya berz û bi otaxa xwe ya mezin ve ber bi welatê 'Ecem ve bê. Li ser vê, Padişah dest bi haziriyên vê sefera han a giran kir. Leşkerekî yê bi hemû awayî techîzatkirî û bêhedûhesêba hejmara wê tuneyî berhev kir. Ji merkeza saltanatê Konstantîniye ya her wext di bin parêzgeriyê de, derket û ber bi Tebrîzê ve hereket kir.

Qafileyên herdu sultanen, yanî Sultanên Îran û Osmanî di eynî mehê de gihîştin Azerbaycanê. Gazî Sultan, li gor usûl, urf û adetên Osmanî yên irsî, ji bo ku ji aliyê biçûk û mezinan herkesî ve bê sehkirin û tesîra xwe bide nîşan, dest bi belavkirina banga sebebên şer û qirênê ji civakê re kir. Piştê jî, li gor fikra rawêşker û fermanderên xwe yê xwedî tecrubeyên mezin û di nav toz û dûmana gelek şer û qirênan de ketî û rabûyî, di nav pêt û agirên şeran de pijiyayî hereket kir. Wan, ji bo ku di hemleya yekan de ser bikevin û dijminê xwe ji holê rakin; bi van sifetên wan û bi şûrên wan ên birek û tûj ve, kir pêşiya leşkerê xwe yê ji êrişê re amade bûyî. Piştê jî, herdu bask û navenda leşkerê xwe, bi sefên eskerên perwerdekirî û şerkerên mêrxas teqwiye kir. Bi vî awayî, leşkerê xwe hem di hêla hêzê de û hem jî di hêla qabiliyeta berxwedaniyê de kir wekî Sedda Îskender. Û li gor vê tertîba han meşiya ser wilayeta Iraqê.

Şah jî, ji bo ku pêşwaziya dijminê xwe bike, heta bajarê Sultaniyyeyê hatibû. Lê çî heye, ji ber sebebê dubendiya mezin a wê çaxê ya di navbera leşkerê Qizilbaşan de, di destê Şah de ji bilî 8 hezar siwariyan pê ve hêz tunebû. Ev rewşa han Şah kir nav dudilî û bêsebatîyê û biryar da ku li hemberî hêzên Sultan Suleyman ên mezin şer neke. Ji ber vê, Şah ber bi Dergûzîn û Hemedanê ve çû.

Di wê navê re, roj ji şêhînê 16 derece vegeriya bû, li welatê Iraqê dest bi barîna befrika giran kir; befir, rê bi ser leşkerê Osmanî yê serkevtî de girt. Ji bilî vê, ji ber hişkeserma û barana zêde, kêmasiyên cebirxane û

xwarinê, hejmarek zêde ji mirovên Rûmê û hesp û deveyên wan, heywanên wan yên neqliyê yên wekî hêstir û ker mirin. Li ser vê netîceya neze-
ra çavên çavnebaran ku ev mûsîbeta bêhêvî ya bi ser leşkerê Îslamê de
hat, Padişah mayîna Ulame bi gelek giranahî, cebirxane û yekîneyek
eskerê yenîçerî ve li Tebrîzê tercih kir. Wî bi xwe jî, berê xwe da oxir û
îkbalê û ber bi diyarê aşîtiyê, Bexdayê ve hereket kir. Dema ku xeberên
hatina Sultan a ber bi Bexdayê ve belav bûn, waliyê Bexdayê Mihemmed
Xan Şerefeddîn Tekelû yê ji aliyê Şah ve hatibû tayînkirin, bû wekî ta û
derzî; bêsekin zarok û malbata xwe siwarê gemiyekê kir û ew jî bi wan re,
ber bi aliyê Şester û Dezfolê ve baz da. Bi vî awayî qefîleya Padişah ket
nav Bexdayê û fetha Bexdayê bêşer û bêtêkoşîn temam bû. Padişah jî
zivistana xwe li wir derbas kir.

Li milê din, di vê seferê de, Emîr Şemseddîn di hemû rabûn û
rûniştinan de bi Padişah re bû. Piştî Padişah destûra wî da ku vegere
welatê xwe û bi vî awayî ew jî vegeriya Bedlîsê.

Di destpêka biharê de, dema ku Padişah bi destûpeywendên xwe ve bi
riya Altinkoprûyê re ber bi Azerbaycanê ve hereket kir û xêvetên barega-
ha xwe nêzikî Xelatê vedan, wezîrên mezin, li ser handana Ulame yê
fesad û xerab, şandin pey Şemseddîn Beg û anî Dîwana Sultan û vê yekê
jê re gotin: “Sultanê mezin, di muqabilê ji te re dayîna wilayetên Mereş û
Meletyeyê ya bi riya mulkiyetê re, wilayeta Bedlîsê ji te dixwaze.”
Şemseddîn Beg, di cî de ev bersîv da: “Serê min, mal û mulkên min tev
di bin teserrufa Sultan de ne.”

Lê, yek ji Qebileya Bayîkan û pêşberê giregirên Rojkiyan û kevirê
hîmê wan, Mehmûd ‘Imadeddîn ku di dîwanê de bû, berê xwe da
Şemseddîn Beg û bi Kurdî jê re wiha got: “Dema ku wilayeta ji bab û
bapîrên me ji me re mayî û îmtiyazên me yên dîrokî yên meşrû ji destê
me bînin sitandin, çi nirx û qîmeta jiyanê ji me re heye? Eger tu îşaretekî
biçûk ê destûra kuştina Wezîrê Mezin Îbrahîm Paşa bidî min, dê ez ê wî
niha li ber xenceran perçe perçe bikim. Niha, 150 kesên ji mîrxasên
Eşîreta Rojîkî ên di dîwanê de hazir in, di bin emrê te de nin û amade ne
xwîna xwe, giyana xwe ji bo te feda bikin. Bila ji xeynê navên me yên
nemir û helwestên me yên xweşik ên bi qernan bînin bibîranîn pê ve, rêçek
di pey me de nemîne.” Şemseddîn Beg lê vegerî û ev bersîv dayê: “Ev
bûyerên han ne ji ber kêmbûna eleqeyên Padişah bi me re ne, yan jî
baweriya wezîr bi me nemaye; ev tev netîceya handanên Ulameyê fêlbaz
û xerab e.”

Şî'r:

“Bela ye dijminê te bilind be bigihe îkbalê
Nexo kûnkirina çiya ne mêrxasiyek mezin e”

Di vê navê re, Bekir Begê Rojbahanî yê serokê koleyên(xamam) Diyarbêkrê, ku wê çaxê rêvebiriya Sancaqa Adilcewazê jê re hatibû dan, pê hesiya ku Rojkî dixwazin tiştêkî bikin, bi Kurdî ji Şemseddîn Beg re wiha got: “Nebe, nebe tu guh bidî cahilên Kurd û li gor wan hereket bikî. Ger wilayeta Bedlîsê ji bo çend rojan ji destê te derkeve, tiştêk nabe, lê dê tu sax, selîm di nav parêzgeriyê de bimînî; çunkî, tu şik tê de tune ku dê cardin Bedlîs ji bo te bê dayîn.”

Li milê din bi vî awayî dema ku gotinên Şemseddîn Beg ên nerm û dilsoz çûn guhên Sultan, şefqetek zêde nîşan da û ew bi hil'atek berz, hespek zîne wî ji zêrê safî hatî çêkirin, bi gem, zincîr û topizek û fermana wilayeta Meleyeyê serfiraz kir. Ji bilî vê, fermana dayîna wilayeta Bedlîsê jî ji Ulame re derket. Li ser vê, Şemseddîn Beg, dest pê kir Kela Bedlîsê ji mirovên xwe û malên xwe da vala kirin û ev der da destê mirovên Padişah. Piştî jî 15 kesên ji Eşîreta Rojkî ji bo zept û teslim sitandina Meleyeyê şand. Dema qefileyê Padişah ji wan deran rabû û çû, Şemseddîn Beg jî bi zarok û malbata xwe ve bi riya Sasonê re ber bi Meleyeyê ve hereket kir.

Wê çaxê Silêman Begê ‘Ezîzanî Fermanrewayê Sasonê bû. Wî, bi rêz û qedir pêşwaziya Şemseddîn Beg kir û jê re pêşniyar kir ku neçe Meleyeyê. Hetta bala wî kêşa û wiha jê re got: “Di malbata we ya qedîm û kevin de ji te pê ve kesek nemaye ku vê mîrîsa han bigre ser milê xwe. Mirov tu wextê nikare bawerî bi civaka Rûmê bike. Eger di halekî de ser bikevin û te bidin wendakirin, Xwedê neke û dûr be, koka malbata Fermanrewayên Bedlîsê diqele û tûtikbirî dibin.”

Van gotinên han tesîr li ser Şemseddîn Beg kirin û ket nav sergêjî û tirsê; ji ber vê jî, di çûna xwe ya ber bi Meleyeyê ve ket dudiliyê. Di wê navê re Şah Tehmasb jî hatibû Ercîsê sekinîbû û wezîfe dabû ‘Ebdullah Xan, Bedîr Xan Ustaclû û Menteşen Sultan ku êrişan ber bi aliyê Mûş û Xelatê ve bibin û li wan deran talan û yaxme bikin. Li ser vê, Şemseddîn Beg tirsîya ku Qizilbaş zerar û ziyane bidin qebîle û Eşîreta Rojkî. Ji ber vê jî, dev ji çûna xwe ya Meleyeyê berda û berê hefsarê rêwîtiya xwe ber bi Qizilbaşan ve zivirand. Ji bo ku girêdan û îtaeta xwe pêşkêş bike jî, bi xizmetkar, destûpeywend û mirovên xwe yê din ve riya Tebrîzê da ber

xwe. Şeş kes ji giregirên Eşîreta Rojkî pê re hereket kirin û di vê rêwitiyê de bûn hevalê wî.

Li ser vê rewşê, Ulame ket nav şik û dudiliyê. Tirs û xewf ew girt, ji ber vê jî Bedlîs terk kir û di pey qefîleya Padîşah de ket rê û çû Diyarbêkrê.

Piştî demekê ku Kela Bedlîsê bi vî awayî vala û bêparêzgerî ma, Osmaniyan, nahiyên Amurk, Xwêt, Poxnad û Kerenc ji Eyaleta Bedlîsê veqetandin û kirin sancaqek. Piştê jî li ser pêşniyara Ulame, ji Îbrahîm Begê kurê Şêx Emîr Bilbasî re hat dan. Îbrahîm Beg jî çû Keleyên Amurkê, Kelhokê û Poxnadê sitandin; wekî hevî dihat kirin, xatirê Qelender Axa jî nehat girtin. Qelender Axa jî, ittîfaqek bi Dede Begê Qewalîsî û Mîr Mihemmed Nasireddîn ên ku 400 kesên ji Rojkiyan bi wan re bûn kir û li hemberî begê Lîwaya Bedlîsê serî hilda. Piştê jî dîrketina ji welat û çûna ber bi aliyê Azerbaycanê ve bijartin.

Piştî hatina van serokan, Şah Tehmasb dest pê kir rû da Şemseddîn Beg û eleqe nîşan da, pêşwaziyek baş li wî û kesên destûpeywendên wî kir. Ji bilî vê, wî bi leqeba “Xan”tiyê serfiraz kir û ji wê gavê şûn de jî Şemseddîn Beg bû “Şemseddîn Xan”. Piştê jî Şah wî têkir nav fermanderên mezin û herêma Serab û hinek ciyên din dan destan. Piştê jî dest pê kir li gor şert û mercan hinek ciyên din jî kir ser van ciyan. Hinek caran Meraxe û derûdora wê, hinek caran jî Demawend û Darûlmerz, hinek caran jî Kerherud, Cehrud û Ferahan ên li Iraqê didan wî. Lê Şemseddîn Xan bi piranî havîn û zivistanan li ba Şah dima. 150 kesên ji Eşîreta Rojkî kiribûn nav parêzgerên mezin ên Şah û zabîten heres ên bilind. Şêx Emîr Bilbasî û Dede Begê Qewalîsî ew kes bûn û ew bi rutbeya yuzbaşîti hatibûn payeberzkirin.

Li milê din, Dede Beg, Mîr Mihemmed û Qelender Axa, wekî berê jî derbas bûbû, dema ku ji welat derketin, tirs û endîşeya Îbrahîm Beg ket dilê Xusrev Paşa yê Mîrêmîranê Diyarbêkrê. Ji ber vê yekê, ji bo ku bangî wî bê kirin û biçê Diyarbêkrê, yekî şand ba wî. Lê Îbrahîm Beg ji Xusrev Paşa tirsîya û ji netîceya çûna xwe ya Diyarbêkrê silikî. Ji ber vê jî li milekî dest bi saxlemî û asêtiya keleyan kir û li milê din jî dest bi sistiya îtaeta emir û derengî xistina cîbicîkirina wan kir. Dema ku xebera vê rewşa han birin gihandin serderê bilind, ji hemû begên Kurdistanê re ferman hat dayîn ku tev bi hev re biçin ser Îbrahîm Beg û wî bigrin.

Began jî îtaeta fermanê kirin û ji bo cîbicîkirina wê rabûn û di Kela Kelhokê de derûdora Îbrahîm Beg rapêçan. Li ser vê, rewşa kesên di bin abluqeyê de xerab bû. Di dawiyê de Îbrahîm Beg mecbûr ma daxwaza lêborîna xwe û aşîtiyê bike. Piştê jî birayê xwe Qasim Axa ji bo

bexişandina xwe şand ba Xusrev Paşa. Paşa jî jê re cewab şand û got: “Bi şertî ew bi xwe bê dê bê bexişandin.” Lê Îbrahîm Beg terefdarê çûna ba Paşa nebû. Birayê xwe yê din Şêx Emîr şand ba wan begên ku ew kiribûn bin muhaserayê û ji wan re da xuyakirin ku, dê ew birayê xwe Şêx Emîr ji bo ku çend rojan muhasereya ji aliyê wan ve hatiye kirin bê rakirin, dê bişîne ba Paşa û muhletê jê bixwaze û bi vî awayî dê mecal bikeve destê wî ku bi xwe biçe ba Paşa û daxwaza lêborîn û bexşandina xwe jê bike. Dema ku began ev pêşniyar û xebera han pêşkêşî Paşa kirin, Paşa jî tenê bi redkirin û nerazîbûna vê pêşniyarê nema, cezayek gelek giran da Qasim Begê birayê Îbrahîm Beg û bêsekin ew da kuştin. Eynî wextê di cî de emir da ku birayê wî yê din Emîr Beg jî bê kuştin û muhasereya ser Îbrahîm Beg jî bê şidandin û tengkirin. Lê, Şêx Emîr pêşiyê de rastiya naveroka xebera ji hinek nas û dostên xwe seh kir û ji bo destnimêjgirtina li mêja êvarê îstîfade kir û ji ba began ji odê derket; bi bez û lez meşiya û ket nav giya û daristanan. Belê bi vî awayî xwe di nav daristanan de veşart û meşiya, heta hat gihîşt ba Eşîreta Hekkariyê û ji wir jî baz da û çû xwe avêt ba Qizilbaşan.

Dema ku xeberên kuştina birayê wî Qasim Beg û bazdana birayê wî Şêx Emîr li nav Qizilbaşan gihîştin Îbrahîm Beg, dilê wî bariste neda û xwe ji Kela Amurkê avêt û li wir jî nema û mecbûr ma derbasê aliyê Qizilbaşan be. Li ser vê, yên di keleyê de di bin muhaserayê de bûn, aştî xwestin û daxwaza emanê kirin. Di saya hewildana Fermanrewayê Hezzoyê Bahaeddîn Beg de, ev daxwaz ji aliyê began ve hat qebûl kirin û yên keleyê de di bin muhaserayê de bêyî tu ezîyet li wan bê kirin, ji keleyê hatin derxistin. Piştê jî hersê kele jî xera û wêran kirin.

Li milê din, Îbrahîm Beg li Tebrîzê ne ji aliyê Şah Tehmasb ve û ne jî ji aliyê Şemseddîn Xan ve rû nedît û xatirê wî nehat girtin. Ji ber vê, du sal şûn de mecbûr ma ber bi welatê Osmanî ve biçe û ji bo nîşana serîtewandînek tevayî jî, şûr û kefenê xwe kir sitûyê xwe û bi vî awayî xwe avêt ber serderê bilind. Li ser vê rewşa wî, Sultan ew girt bin parêzgeriya çeng û baskên xwe yên bexşandinê û tawanên wî binberg kirin. Ji bo ku temenê xwe yê mayî derbas bike jî Sancaqek Rûmeliyê dayê. Bi vî awayî Îbrahîm Beg li wir ma û di dawiyê de jî ji aliyê xulamên xwe ve li wir hat kuştin.

Şêx Emîr jî di destpêkê de ji aliyê Şah ve eleqeyek gelek zêde dît. Ev eleqeya han gihîşt sewiyek wisan ku wezîfeya serektiya parêzgeriya Kurd a serayê danê. Lê, ji bo ku esrarkêş bû û ev jî bi dozeka gelek zêde distand, piştê hem ji çavên Şah û hem ji yên xizmetkaran û rêvebirên dewletê û

însanên din ket. Heta mirina xwe ya di sala 965^ê koçî (1558^ê z) di vî halî de ma. Dema ku mir, li Şêrwanê wekîlê katibê nivîskarê van rêzên han bû.

Dede Beg jî ji wezîfeya Yuzbaşîti ya Parêzgerên Tehranê hat ‘ezilkirin û bi çil kesên parêzgerên Rojkiyan ve ji bo wekîltiya min û babê min hat tayînkirin. Di sala 965^ê koçî (1558^ê z) de, li Gurcistanê hat şehîdkirin.

Li milê din, Şemseddîn Xan ji serayê bi carekê veqetiya û dest bi nefreta vê wezîfeyê kir. Ji hatinên bajarê Îsfahanê yên qîmeta wan ji 200 hezar akçeyên Osmanî ku dikir 100 tuman, ji bo derbaskirina jiyana wî û yên destûpeywendên wî hatibûn amadekirin, dilê wî bi vê gelek razî bû û di cihê hemû tiştî de tenêti û tenhatî bijart. Ji bilî vê, ji bo ku jê bac an rusûm neyê sitandin û di derheqê îqamekirina wî ya di bajêr de, jê re berata “Tarhanî” hat dayîn. Piştî ku deh sal di ser vê re derbas bûn, dema ku Şah Îsmail ji Kela Kahkahayê derket û li Qezwînê li ser textê saltanatê rûnişt, ji bo anîna babê min ê birêz yekî şand Qezwînê.

Lê salên wî pêş de çûbûn û wê çaxê temenê wî ghiştibû 67 salan. Piştî jî piraniya van salên xwe di nav xem, kul, keder, elem û hêviyan de derbas kiribûn. Ji bilî vê jî, ji bo ku tiryakiyê afyonê bû, eqil û denga wî xera bûbû û bi vî halê xwe layîqê meclîsa haqanan û sohbeta sultanane nebû. Ji bilî vê, ketibû halekî wisan ku êdî nefret ji tîkiliya bi însanan re dikir û tenê heval û hogirê wî tenêti bû.

Şî‘ir:

“Yên ji bo te xwe didin tenêtiyê, kesên din bibîr naynin kerr dibin
Dema ku tu di bîr de bî, kesên din tî jîbîrkin diçin”

Belê, ji bo ku di vê muddetê dirêj de dûrketina ji zarokên xwe yên kur û keç û ji hemû Eşîreta Rojkî, tesîrek gelek xerab li ser hiştibû. Lê hatina wî ya vê carê rastê biçûk, mezin hemû zarokên wî, Eşîreta Rojkî û giregirên wê li Qezwîn hat. Ev rewşa han jî bû sebebekî zêde yê bêhnfirehî û şahiya wî.

Lê, wan rojan nexweşiya wî lê giran kir û li gor banga Xwedayê xwe ku emir kiriye: “Wekî tu dilxweş bûyî û hatî dilxweşkirin, vegere ba Xwedayê xwe” hereket kir û guhên xwe dan gotinên wî yên: “Ew, di jiyaneke ku pê xweş e û di Cenneteke berz de ne” û giyana wî ya paqij bilind bû û çû ber pêşkên Rebbê wî.

Mesnewî:

“Ew derbas bû û çû ji vê gewriyê
Kî heye derbas nebûye ji vê riyê?
Çi kesê ku heye riya wî diçe tuneziyê
Û dê ew nefilite ji adeta şûr
Ciyê wî yê bîranînê bila bibe Cenneta ebedî
Bila ciyê wî yê fireh di Seraya Xwedê de be”

Şemseddîn Xan -Xwedê rehma xwe lê bike- li pey xwe du zarokên kur hiştin. Ew jî nivîskarê van rêzên han Şeref û birayê wî Xelef e.

Xelef Beg, hinek deman di nav parêzgerên Şah Tehmasb de wezîfeya parêzgerî dikir. Çend salan jî wezîfeya “yuzbaşî” kir. Piştî di dema Şah Sultan Mihemmed de heta rutbeya Begîtiyê bilind bû û bû yek ji wan kesên nêzîkî Hemze Mîrza. Piştî kuştina vî Mîrzayî jî, Xelef Beg îtaeta xwe ji textê rehmetî Sultan Murad re pêşkêş kir. Eleqe û bawermendiya wî qazanc kir. Ev bi awakî wisan bû ku, jê re wezîfeya Sancaqa Eleşkêrdê û Melazkîrdê hat dan.

DAWÎ

JÎNNAMEYA MIN Î HEJAR, FEQÎR Û JIYANTEHL YA JI ROJA JI
DAYÎKBÛNÊ HETA ÎRO KU TARÎXA KOÇÎ YA 1005 (1597'Ê ZAYÎNÎ) E.

Şiir:

“Ez im wekî gogê li meydana cîhanê
Beranber çarenûsê bêhêz û tiwana
Bez û lez ji ber kaşo dikim rev
Ne arama min heye bi roj û ne xew bi şev
Bibîra min tê serpêhatiya jiyana min
Demeka dilxweş û sed car nexweş jiyana min
Ez zarok bûm, xwenegirtî, biçûk û sava
Bi naz dijiyam di bawêşa dê û bava
Li pişt dergûşê min nedikarî ez rabim
Gunehê min jî nebû, girê didan destên min
Tetên (destên) min bihêz nebû bikim memikgîr
Devê min hîndikirin ji bo mijtina şîr
Bi ga û golik bi meş bi rê dihatim
Ber bi pîr, ber bi pîr dihatim
Ji bahoz xwe diparast bi dar heta ber bi dar
Cî, cî disekinîm li vir û li wir, li wan aqar
Bi lezî bûme wekî baz û pêgav

Ji xewa min xiste der bejn û laşê xav
 Min dan destê mamoste ku hîn bim
 Wekî berxek bixwîn û bişîr bim
 Bûme Dara bi darê wî ji zanînê
 Li ber çavê min temên tarî hilanîn
 Ji kil û kêmasî û tengiyan der çûm
 Dersa xwendina seretayî zû bi ser çûm
 Ez tevan hîn bûm ji zanista diyar de
 Hunermendekî wekî renî hatim bijarde”

* * *

“Dilê min ê perçe perçe bûyî ji bo derwêşî kirinê
 Ku ji min ronî bin deravên jîn û mirinê
 Gunehê Xwedê hat û rayê kêşa ji destê dil
 Ji savatî bihûrîm, mezin bûm û çûme ser çîl”

* * *

“Niha jî ew çaveriya koçberiya mergê min
 Ber bi gor ve şandiye saz û bergê min
 Bûme bêbeş ji hêz û roja xortanî
 Çavên min dikin nîşana bihnayiya kêmbûnî
 Ji dûredûr dehula bangî milê din
 Ew mirin e diaxive; dibêje hûn kengî tên?
 Dev û diran bicî hiştim tek û tûk
 Di nav wêranan de tûtak û pepûk
 Reşanga rîş dapûşîm bi bager û bahoz ve
 Li ba xwe min bi lavelava lawan, dizî ve
 Bi rêzgirtina ji bo mirinê pišta min tewa ye
 Ji jiyana qet daxwazek li ba min nemaye”*

Ji aliyê kesên xwedî fezîlet û bi kemal ve, kesên zana û berz ve jî bi awakî ronî tê zanîn, armanc ji qisekirina vê destpêkê û mexsed ji rêzkirina vê sernameyê; îzahkirina rewşa vî feqîrê han ê bask şikestî yê ji roja ji dayîka xwe bûyî heta niha ye. Ez di vî warî de dibêjim ku:

* Ev şî'irên han ên ji destpêka vî qismî heta vir, di wergera Tirkî de tune. Tenê notek M. 'Eli 'Ewnî Beg heye û dibêje: "Ew şî'ira bi Farişî ya di despêka vî qismî de, behsa ji dayikbûna nivîskar û heta wefata wî dike û me hewce nedît ku em wergerînin." Mîna wergera Kurmanciya vî şî'irê ji wergera Mam Hejar a Soranî çêkir. -Z. A.

Dema ku babê min ê mezin û birêz, li gor qederê bûyerên bi serî de derbas bûn, di bin tesîra şert, merc û bûyeran de welatê xwe yê bab û bapîran bicî dihêle û ji meskenê xwe yê diyar vediqete û di welatê 'Eceman de cîwar dibe; bi diya vî hejarî re mehra xwe dibre. Diya min, keça Emîr Xan Mûsillû yê kurê Gûlabî Begê kurê Emîr Beg e. Emîr Beg, bi navê Toqat Bayindûrî hatiye naskirin. Bi xwe di dema Hesen Begê Bayêndirî de yek ji wan waliyê herî mezin û stûna bingehîn a fermanderên bilind bûye. Hesen Beg, pêşî li Qerebaxê bi Sultan Ebû Se'îdê Kurganî re û piştê di Deşta Baybûrtê de bi Gazî Sultan Mihemmed Xan re şer kir, mêr û mêrxasiyên nedîtî yê Emîr Beg hatin dîtîn. Ji ber vê, Hesen Beg, rêvebiriya desthilata Erzîncan û derûdora wê da destên wî. Eserên xêratê yê wekî mizgeft û medrese li qesebeya Erzîncanê hê li ber çavan in.

Bi kurtî, heft salan piştî koça babê min a vî welatî, ev bêtalîh, feqîr û hejarê han, di 20ê meha Zilhîcceya sala 949ê koçî (1543'yê zayînî) ku teqabûlê "Sala Tuşqan"* dike, li qesebeya Kerherud a girêdayê Quma Iraqê ji keça Emîr Xan hatiye dinê. Ciyê ku ez ji dayîka xwe bûme, mala jinên Kerherud bûye. Nesla wan a paqij û mezin diçe digihîje Qadî Şureyh El-Kûfiye ku di nav zana û kesên xwedî fezîlet de xwediyê payekî bilind û nav û dengê mezin bû. Ji vê aleya birêz, roja ji Kufê veqetiyanê hatine vî welatê han heta îro, di hemû wext û deman de kesên xwedî fezîlet û zana rabûne. Di saya hereketên vê malbata mezin û afirandinên wan de ye ku, Xwedayê mezin, min ji rojên zaroktiya min heta van rojên han ku ez ketime pêncî saliyên xwe û heta ji pêncî saliyê jî derbas bûme û hatime gihîştîme sînore salên xwe yê şêstî, bi ketina di nav zanayên li gor zanyariyên xwe hereket dikin û bi rabûn û rûniştina kesên kamil ên xwedî fezîlet re biser xist. Ev hal bi awakî wisan ji min re li hev hat ku, ez tu wextê ji hevaltîya van zanayên xwedî fezîlet û kesên gelek biqedir û birêz veneqetiyam.

Şî'r:

“Ey Camî! Paqij bibe ji xemla vucûd û fortan
 Bibe axa bin piyê kesên xwedî giyanê pakan
 Eger di saya vê axê tu bigihîjî Kurdekî
 Kurdek ku dijî di şikeftan, dê tu bibînî merdiyek”

* M. Emîn Bozarslan îşareta pirsê daniye ber vê û gotiye: "sala tuşka", Mam Hejar gotiye: "sala kêrwoşkê" û di orîjînalê wê de jî tenê "sala tuşqa" hatiye nivîsandin. -Z. A.

Yek ji wan urf û adetên qenc û sipehî yên rehmetiyê Şah Tehmasb ku wekî riyek baş dabû ber xwe û li ser dimeşiya ew bû ku: zarokên beg û yên fermanderên xwe hê di zaroktiya wan de dikir nav herema xwe ya taybetî. Mebesta wî ji vê, bi hev re bûna zarokên wan bi şehzadeyên xwe û zarokên xwe yên birêz re bû û perwerdekirin û mezinkirina wan di bin çavdêriya wî ya pîroz û dîtina eleqeyên taybetî ji aliyê wî ve bû. Van zarokên han, li wir Qur'an, fiqih û hukmên şerîetê dixwendin. Dîndarî, paqijiya beden û giyanê hîn dibûn. Hinê rabûn û rûniştina bi kesên dîndar ên xwe ji gunehan parastî û bijarte, qeneetkar û bi bîr û bawerî re dibûn. Şah, eynî wextê bi vê helwestê, yanî girtina wan di nav herema xwe de, wan ji ketina nava şerrûtên xêrnexwaz û bêexlaqên bêperwa dûr dixist. Ji wan re, wezîfeya xizmeta ji bo kesên zana û xwedî fezîlet ên dihatin seraya wî ya biqedir jî dida. Dema ku ev zarokên han digihîştin salên xwe yên kemilîn û xwenaskirinê, ji wan re zanyariyên eskerî, yanî avêtina tîr û rîman, pişthespî, leyîstina çalo, siwariya hespan û li ser usûl û qayîdeyên şeran û di vê navê re wezîfeya di warê usûlên perwerdekirinê de jî ji wan re dihat dan.

Xwedê rehma xwe lê bike, Şah, hinek caran wiha digot: “Ji bo tenik-tiya zewqên we, vebûna zekayên we û derketina qabiliyetên we li holê, hewce ye hûn eleqe ji hînbûna pişeya resim çêkirin û neqaşê re jî bidin nîşan.”

Şîir:

“Nêrîna ji rastî û bê ji nivê hundurî
 Bi rastî îksîra kîmyayek e bê qusûrî
 Eger hîmmeta însanên temîz dest bide
 Ji stiriyan jî derdikeve gulên nû yên nûjen”

Belê, li gor vê prensîba pîroz, dema ez jî ketim neh saliya xwe, di meheke sala 958^ê koçî (1552'yê zayînî) de, ez ji bo Herema Taybetî hatim hildan û bi ketina nav meclîsa pisporan serbilind bûm. Di nav aîleya wî Şahê xwedî exlaqê pîroz û nav û dengê bilind û birêz, fermanrewayê bidad ê sernerm de mam û min di nav sefên xizmetkarên wî yên xas de cî girt. Piştî, dema ku di sala 961^ê koçî (1555^ê zayînî) babê min ê birêz, dev ji wezîfeya xwe ya di Seraya Şahê mezin de berda û tenêti û xwedayîna goşeyekî bijart, Eşîreta Rojkî bi yek dengî, ji bo dayîna meşandina kar û barên rêvebirî ji vî feqîr û hejarî re daxwazên xwe

pêşkêşî Şah Tehmasb kirin. Li ser vê, li gor vê daxwazê, ez hê 12 salî bûm, ez bi fermana Şah a ji min re dayîna wezîfeya mîrektiyê hatim serbilindkirin û bi vî awayî ez ji bi dayîna herêmên Salyan û Mehmûdabadê yên girêdayî Şêrwanê a ji bo min hatim serfirazkirin.

Ez di van herêmên navên wan derbazbûyî de sê salan li ser meşandina kar û bar mam. Piştî wefata Şêx Emîr Bilbasî yê lala, rêber û sipartedarê vî feqîr û hejarê han, herêma Salyan ji bin desthilat û rêvebiriya min derxistin. Li ser vê, min jî cardin ji nû de pena bir ber Seraya Şah ku wê çaxê li deşt û havîngeha Xerkan bû. Vê carê, min dan ba xalê min Mihemmed Beg ê waliyê Hemedanê. Xalê min jî wekî babê min bû. Xalê min ê birêz û biqedir jî vî hejarê han kir nav zarokên xwe yên esîlzade û keça xwe li min mehr kir. Şah Tehmasb jî dilovanî da nişan, ji min re, ji bo ku ez kar û barên Eşîreta Rojkî ji Hemedanê ve bimeşînim, maaş û xercirah veqetandin.

Bi vî awayî em sê salan li vî bajarî man. Di vê navê re bûyera îltîcaya Sultan Bayezîd⁵¹² a Seraya Şah Tehmasb, girtina wî û hatina rasparde û nameyan ji welatê Rûmê derket. Vê rewşa han wisan kir û rê da ku cardin Şah babê min bîne Qezwînê û mîrektiya Rojkiyan û herêma Kerherud a girêdayê Qumê bide destê wî û wî bişîne wî milî.

Piştî çend salan, rehmetiyê babê min, ji zehmetiya wezîfeya mîrektiyê ya li gor dil û daxwazên wî nebû, aciz bû û jê kerixî û ji Şah daxwaza lêborîn û beşandina xwe ji vê wezîfeya han kir. Şah jî ev wezîfeya han, bi mercê ku çûyîn û mesrefên ku li wezîfedarên li wir tên kirin ji aliyê maliya Îsfahanê ve bên dan û ev feqîrê han li ber zengiya wî, bi wî re bimîne, cardin ji nû de da destê min. Ez jî du salan bi dewamî li balê mam û qet jê veneqetiyam.

Piştî, dema ku ferman û îradeya Xwedê, esîr ketina Xan Ehmed Geylanî yê waliyê Biye û sitandina nîhayî ya desthilata wilayeta vî Xanê navê wî derbas bû ji aliyê Şah ve xwest, Şah, pêkanîna vê wezîfeya han bi hinek fermanderên Qizilbaşan ve bi min sipart. Sebebê vê jî, piraniya fermanderên Qizilbaşan, dadmendî û wekheviya di nav xelkê de li gor daxwaz û dilê rehmetiyê Şah cîbicî nedikirin. Hetta ew gelek caran, di eziyet û zulma li ser xelkê wan welatan de pêş de diçûn. Lê helwestê vî feqîrê han bi 'eksê yê wan bû. Çunkî, ev jarê han, ji bilî razîkirina yê me afirandî û memnûnkirina xelkê, şert û merc çî dibûn bila bibûna ji meşandina dadmendiyê pê ve daxwazek wî tunebû.

Şîir:

“Ger heval û hogirên şahan kesên dûrbîn bin
Li gor dilê wan şahên sitûnên dinê maqûl dibin
Bi vî awayî hem dilê zaliman dişewitînin
Hem jî melhema ser dilê dadxwazan in”

Min jî di nav xelk û hevvelatîyên wê herêmede, bi şêhîna rastkêşî û liberçavgirtina dilê Şah jî, dadmendî û merhemetê belav kir. Bi awakî wisan ku, Xwedê rehma xwe lê bike, Şah, di fermanên xwe yê berz de yê ku bi çendîn car bi wasiteya berpirsiyaran ji min re şandin, memnûniyet û kêfxweşiya xwe bi min dida xuyakirin û wiha digot: “Dadmendiya te ya mutlaq, azayetî û gelperweriya te ya kêmdîtî, mêrxasiya te ya nedîtî, evîna te ya li gel hevvelatîyan û bi hemû însanan re, di nezdê hemû berpirsiyar û mirovên min de xwe daye nîşan. Ji ber vê yekê, Xwedayê mezin di herdu cîhanan de te rûspî bike.”

Bi kurtî, bi rizaya vî sultanê dadmend û bi saya du’ayên wî yê ku tên qebûlîkirin, di serketina wan karên ku min dest pê kirin, min ew wisan pêş de birin ku, min bi leşkerê xwe yê hejmara wî yê siwarî û piyadan ji 450 kesan derbas nebûyî ve, di şerê bi leşkerê Sultan Haşim yê kurê yek ji wan sultanên herêma Geylan û yê li ser xelkê li wir sultan hatibû tayînkirin re, serkevtinek mezin bi dest xist. Di vî şerî de hejmara leşkerê Sultan Haşim digihîşt 18 hezar siwarî û piyadan. Di qada şer de nêzîkî 1800 kesên Geylanî hatin kuştin; ev kuştina han gihîşt dereceyek wisan ku ji serê wan ên birî sê minare hatin avakirin. Ji bilî vê, hereketê serkevtî û mezin ê vî jarê han, gelek feyzên îlahî û fethên ji xeybê yê şik ji rastiya wan nayên kirin, sitandîye ku, tevî van, di seranserê jiyana min de ji min re serkevtin û bereket anîne.

Li milê din, ji ber qirêjî û nepakiya hewayê Geylanê û di netîceya wê de herwext hebûna gelek nexweşiyên mehellî, bûn sebebê mirina gelek kesên ji Eşîreta Rojkî ên perwerdekirî û xwediyê tecrubeyan. Ji ber vê, min di firsetek herî nêzîk de xwest ji vê herêma han a tê de weba heyî, derkevim. Di netîceyê de, piştî ku em heft salan di vê herêma han de man, dema ku min naveroka meseleyê bi awakî zelal û daxwazên xwe pêşkêşî ber textê Sultan ê birêz kirin, Xwedê rehma xwe lê bike, Şah, vegeriya Qezwîn û li gor fermana wî ya bilind destûra min a refaqeta textê xwe yê bilind kir. Lê çî heye, wê çaxê rewşa Qizilbaşan wekî berê di nav pergalek bi serûber û yekîtiyekê de nebû. Tam ziddê wê, dijîtî û neli-

hevî di navbera serok û fermanderan de gelek pêş de çûbû. Eşîret û oymakên Qizilbaşan li hemberî hev ketibûn nav leyîstik, komplo û têkoşinan. Rehmetiyê Şah jî, ji bo ku kal bûbû û di hêla beden de jî jar ketibû, li gor mercên maf û pergala kevn, di disîplînekirina wan û gerandina rewşa wan de ketibû nav aciziyê. Tev ev rewşên han nîşanên qewmandinên bixwînî û peydabûna rewşên kuştinê bûn.

Belê, li hemberî van rewşên han, ev feqîr fikirî û feyde dît ku di pay-text de rûnene û xwe ji bûyerên ku dê biqewimin dûr bigire. Ji ber vê, ji merhemeta Şah daxwaz kir ku wezîfeya rêvebirîya herêmek ji welatê Îranê bide destan. Li ser vê, Şahê mezin hinek çiyên ji herêma Şêrwanê da min; ji bo rêvebirîya jiyana min û mesrefa Eşîreta Rojkî jî, qismek ji emlakên Şahîtiyê yên taybetî yên hinek çiyên wekî Terakemat, Areş, Aqdaş, Kabale, Bakû û Kenarab ên di wê herêmê de hebûn, ji min re amade kirin. Piştî, destûr da min ku ez biçim li wilayeta Şêrwanê rûnê. Piştî ku ez heşt mehan li Şêrwan mam, xeberên mirina rehmetiyê Şah Tehmasb, serhildanên li Qezwîn qewimîn, kuştina Sultan Heyder Mîrza û derketina Îsmâil Mîrza ji kela ku tê de girtî bû û meşa wî ya li ser Qezwîna merkeza saltanatê hatin. Îsmâil Mîrza, li ser navê vî feqîrî hukmek pîroz şand û xwest ku ez ji Şêrwanê biçim balê. Dê li wir wezîfeya mîrêmîrantiya Kurdan bidaya min û dê ez jî biketima bin xizmeta wî û kar û barên mîr û fermanrewayên Kurdistanê, Loristanê, Goranê û eşîretên Kurdan ên din bimeşandiya. Ji van karan, ên girîng û pêwîst dê min pêşkêşî ber serderê bilind bikira û her wext ez ê di bin fermana wî de bûma û dê min hevalbendiya wî bikira. Belê, bi vî awayî tev wan kar û barên biçûk û mezin ên mîr û fermanderên Kurdan da destê min û ew kirin bin fermana min. Min di vî warî de çawan bixwesta bi wî awayî biryar dida.

Şahê mezin rêzek wisan li min girt û qedrê min ewqas bilind kir ku di nav giregirên Qizilbaşan de li hemberî min hesûdî û çevnebariyek xerab dest pê kir û wan li dijî min kir nav bizaveke xurt. Fitnebaz û fesad, li dijî min dest bi ristina benên dezgahên komplo û ji holêrakirina min dayêxistin. Ji Şah re, bi dizî gotin ku, min bi hinek fermanderên Qizilbaşan li hemberî wî leyîstik hazir kirine û em dixebitin ku biraziyê wî Sultan Huseyîn Mîrza di ciyê wî de bînin ser textê Şahîtiya Îranê.

Ev Şah Îsmâilê han, di eslê xwe de xwediyê mîzacek bêqerar û li gor bayê ku dihat dimeşîya. Dema ku di keleyê de girtî bû, ji bo ku her wext afyon dikêşa, dengeya xwe wenda kiribû û bi tu kesekî re nedikarî demek dirêj hevaltî û dostiyê bike. Ev hewil û fîtdana fesad û xêrnexwazan li ba

wî saheyek fireh û zewiyek bi pît û bereket dît. Di netîceyê de jî, Şah hinek kes kuştin; hinekên din jî da girtin û ji ser karên wan da alîkî. Ji min feqîr û muhtacê rehma Xwedê re jî, bi belêniya ji min re dayîna rêvebiriya kar û barên hukumeta Nahciwanê, fermana min a ji dûrxistina bajêr hat dan. Bi ser de jî yekîneyek eskerî ya heta Azerbaycanê ku parêzgeriya min bike, bi min re danî.

Bêguman, ew hereket hêvî jê nedihat kirin, ji aliyê Xwedayê mezin ve ji min re mizgîniyek an îşaretêk û yek ji wan ‘ewrê berê barîna baranê yê Xwedayê mezin bû. Çunkî ev hatina han, di demek li hevhatî de mecalâ vegeza min a ji bo welatê bab û bapîrên min û meskenê min dê bidaya destê min. Belê, bi rastî jî her wiha derket. Piştî ku salek û çar mehên min li ser meşandina kar û barên hukumeta Nahciwanê derbas bûn, mizgîniya ji min re dayîna Eyaleta Bedlîsê ji aliyê sultanê mezin û dadmend, padîşahê biqudret û birêz, siyasetmedarê xwedî tecrube û mahir, rehmetî û cennetmekan Sultan Murad Xan hat dan. Ev jî di saya serê xebat û hewildana Xusrev Paşa yê Mîrêmîranê Wanê, Zeynel Begê Fermanrewayê Hekkariyê û Hesên Begê Mehmûdî çêbû. Wan ji min re ev cewab şandin:

“Dilovanî û dadmendiya Padîşah a Xusrevî û esîl, qencyên wî yên padîşahî yên bêser û bin, tu girtî bin bask û çengên parêzgeriya xwe û mafê te yê bab û bapîran, wilayeta ji te û ji malbata te ya mezin hatî sitandin ji bo te paş de hat dan. Êdî di nav hêminî û dilekî rehet paş de vegere welatê xwe yê esîl.”

Li ser vê, min li gor gotina “her tişt vedigere ser koka xwe” hereket kir û di 3’yê meha şewala sala 986ê koçî (1579ê zayînî) de, bi 400 kesên bi min ve girêdayî, ku 200 kes ji wan ji Eşîreta Rojkî bûn, em ji Nahciwanê derketin. Bi alîkarî û mildanebera mîrên Kurdistanê û eskerên Wanê, em di nav sê rojan de gihîştin bajarê Wanê. Li wir, ez bi dîtina Xusrew Paşa yê ku ji vî feqîrî re rêz û qedrek zêde girt, ez bi dostî û bi siyanet li bajêr kirim mêvan, bêsekin di derheqê rewşa min de raporek berfireh pêşkêşî ber textê Sultan kir û ez serfiraz bûm. Li ser rapora wî, padîşahê merd, bi destê Mistefa Çawuş beratek nû ya dayîna Eyaleta Bedlîsê ji min re ducarî kir û bi vê re jî şûrek zêr ê emsalê wî nedîtî yê ji Sultan Qedwan⁵¹³ (Qudwan/Kudvan) ê Sultanên Çerkezan derbazê Xezîneya Padîşahî bûyî, wekî xelata Padîşahtiyê ji min re hat şandin. Mistefa Çawuş, ji wezîrên mezin, bi taybetî jî ji Wezîrê Mezin Mehmed Paşa ji min re name anîn. Ji bilî van, ji vî feqîrê muhtacê rehmeta Xwedê re, ji Serdar Mistefa Paşa yê Fermanderê Hêzên Padîşahtiyê xil’atek din a bi qîmet û şûrek zêr

hat şandin. Tev van xelat û rêzên han min di nav henkûfên min de gihand payeyek bilind. Bi vî awayî ez jî, bi mirazê dilê xwe hasil bûyî vegeriyam merkeza nîmetên babê xwe û dewleta bapîrên xwe.

Şî'r:

“Bila şukur be ji Xwedê re, min çi jê xwest
Bi hîmeta xwe bicî kir û ez ji kêfxweş û dilxweş bûm”

Ez jî ji vî sultanê dadmend û bi meziyet re, ji roja ji bo armanca fetha Şêrwan, Gurcistan û Azerbaycanê esker şandî pê ve, di navbera van 10 salên han de, yek dem ji xizmeta wî paş de nemam. Di vê muddetê han de, di şeran de, di meşan de û di manewreyan de, ber bi zengiya wî ya serkevtî bûm; ez bi hevaltiya serhevsarê wî yê dadmend û bihîmet re bûm. Di netîceya wê de ji rehmetiyê Sultan -bila Xwedayê Mezin Firdewsên Cenneta xwe jê re bike mesken û war- vî kesê diltenik ê bi dil û can girêdayê xwe bi qelesa xwe ya cewher û mirarî jê dibare, çar nivîsên padîşahtî nivîsandin û di wan de wiha digot:

“Şeref Xan ê bi dil û can sadîqê min!

Sedaqeta ku te ji textê me re û fedakarî û mêrxasiya te di bin xizmeta dewleta me de daye nîşan, ji bo ku ji aliyê me ve bi awakî zelal û ronî hatiye dîtin, şefqeta me ji te re û teqdîrkirina xebatên te yê nemir ji aliyê me ve, hatiye gihîştîye dereceyên herî dawîn.”

Li milê din, di sala 991ê koçî (1584ê zayînî) de, dema ku Serdar Ferhad Paşa Êrîwan îstîla kir, li wir keleyek da çêkirin, ji min û Hesên Paşa yê Mîrêmîranê Şamê re wezîfeya kêşana xezîne û cebirxanan û gihandina wan li aliyê Tiflîs û Gurcistanê hat dan. Vê carê jî xizmetên min ên ronî û zelal hatin dîtin. Di muqabilê vê de, ez bi firehkirina herêmen xwe hatim teltîfkirin û di muqabilê 200 hezar akçeyan de hinek gündên taybetî(xas) yê girêdayê nahiya Mûşê kirin ser Eyaleta Bedlîsê. Bi vî awayî hejmara hemû xasseyên min bi ser hev gihîştin 410 akçeyên Osmanî.

Di dema sultanên mezin ên Al-i Osmanî û haqanên berz de, yek ji wan hukumdar û fermanderên xwedî qedir û birêz, nekarîne bigihîjin qedir û qîmeta bilind a vî hejarî ku ji aliyê wan sultanên payeberz ve dîtin.

Û ez, roja îro ku tesadufê dawîya meha Zilhîcceya sala 1005ê koçî (1597ê zayînî) ya hicreta Pêxember dike, bi saya dewlet û hereketê

Haqanê mezin, Eb'ûl-Muzaffer Sultan Mihemmed Xan de -Xwedê wî ji qeza û belayên dinê biparêze- ez hukumeta bab û bapîrên xwe bi rê ve dibim. Lê tenê min niha raste rast dest ji rêvebirîya hukumetê kêşaye û dev ji gerandina vî karê giran berdaye. Min vê wezîfeya han daye destê kurê xwe yê ser riya rastî û bi exlaqê xwe yê baş bi nav û deng, Ebû'l-Me'alî Şemseddîn Beg. Xwedê temenê wî dirêj bike û qedir û siyaneta wî qat qat zêde bike.

Yek ji wan adetên nivîskaran jî, di mahiyeta nesîhetan de ji zarokên xwe re çend gotin in. Ez jî ji kitêba Mewlana Camî -Xwedê rehma xwe lê bike- Xîretname çend beytan neqil dikim:

“Were, cîgerpare yekaneyê kurê min
 Guhên xwe bide van cewherên nesîhetên min
 Paqij bike hundurê xwe wekî mermer û sedefî
 Cewher direşînim çunkî, guh bidê bi gur û gefî
 Ew tenbîhiyên ez li te dikim û ew nesîhet
 Guhê xwe bidê, bike li gor wan hereket
 Dema ku mezin fermanên dînî hîn dikin
 Armanca wan ji vê li xelkê nesîhet in
 Ji ber vê, dibêjin; ‘bigre rastî û paqij hundurê xwe
 Wekî roja serê sibê hil dibe bi ronî ew bi xwe’
 Li hemberî Xwedê rast be bi hemû karên xwe
 Çunkî tenê bi rastiyê dikarî biqedînî karên xwe
 Di karên xwe de ger tu bawer bî bi Wî
 Dernakeve li pêşiya te tu asteng û girî
 Û dê dijminên te biteqin ji van serkevtinên te
 Dibin hêsan jî hemû ew karên li pêşiya te
 Lê ger tenê tu bi xwe bî, nebî bi Wî bawer
 Dê tu bibî armanc ji bo tîrên tîr hemû aliyan
 Ger di mîzacê te de rojek peyda be xerab exlaqek
 Binêre, wî çareser bike bi herî pak dermanek
 Lêxe kevirê xwe yê sernermiyê li şûşeya kerb û kînî
 Bişo qirêjaya cahiltiyê bi ava zanyarî û zanistî
 Bi mejî û dilekî vala rûnene li ser tac û text
 Bike sê beş hemû roj û şevên xwe her wext:
 Beşa yekan derbas bike bi hînbûna zanistî
 Çunkî, tiştêk nîne ji bilî şermezarî, nezanistî
 Bike tetbîq tiştên tu dizanî di beşa duduyan

Di beşa sisiyan de, here li pey alim û zanayan
 Bixwîne ji kesên kevin û yên nû jî kitêban
 Dê tu bibînî, di her welatekî de çendîn qiralan
 Bezandine hesp di meydanên şahitî,
 Lê di wan meydanan de çûne li piyên hewestî
 Nerûne li ba kesên xwediyê exlaqê nebaş
 Çunkî tu jî dibî bêexlak ji xwezayên nebaş
 Bi exlaqê nebaş, dûr dibî ji sifetên baş bi carek
 Û dema bikevî vê rewşê, qet naheşî pey tu carek
 Çiqas xweş gotiye gundiye ‘erdkêl ê saf
 ‘Tirî li tiriyê dinêre disincire li ber tav’
 Nebe tu bi herkesî re bibî bi dil û can ê dost
 Nexape bi hemû kesên berken ên nas û dost
 Piraniya derdên di dinê de tèn serê te
 Nasên bêyî tecrube, girtin ji xwe re dost te
 Çi neheqiyek ku ji gera vî aşî tê
 Hemû ji nasan ji bo nasan tê
 Zû xera dibe ku di destê du kesan de be desthilat
 Her yek ji wan bi serê xwe bixwaze bike saltanat
 Di roja siyaset û tengiyê de karê xelkê
 Nede destê kesên nekêrhatî û belkê
 Nebe tu bidî destê yên wiha kar û barên welat
 Ger tu bidî, dê bibe tûşî têkelhevî û wêranî welat
 Ger di karên xwe de bêyî tu rastî zehmetiyek
 Ji bo pûçkirina wê biçin valatîyê de hemû hewlek
 Bizane ku hemû mesele dibin hel bi nêrinên dûrbîn
 Lê gerek e ev jî bisebir û bi bihênfirêhî be tim û tim
 Hewil nade vala ji bo perwerdeya bêqabiliyet kesek
 Tu wextê nede destê hinduyekî kaseya meygerek
 Kesên xerab, hîn zêdetir bi ser xwe diçin, bi meqam
 Dema ew bihêz bin, zû dibin wekî ejderhayek
 Di karên re’ya de dernexe zehmetî tu car
 Xwedê çî daye te, tu jî bide wan her car
 Çiqas dikarî, bi nermezimanekî xeber bide bi guhdaran
 Çunkî bi wî awayî guhên xwe didin te bi dil û can
 Nermeziman, delîlê hemû aqiltî û zeka ye
 Serhişkî, rikoyî û reqtî delîlê bêaqil û dîna ye
 Bide nîşan siyanet ji kesên tu bi wan dişewirî

Çunkî ew ji te zanatir, eqiltir û bi qedirtir in
Li hemberî herkesî dilpak û niyetqenc be
Li hemberî ‘ebdên Xwedê bi însaf be
Westiya bi van gotinan zimanê qelemê ji nivîsandinê
Reş bûn ew kaxezên ku ew name li ser hatin nivîsandinê
Çiqas xweş gotiye zana bi vî awayî: ‘kesek,
Di maleke bêkes de jî ger bêjî herfekê
Baştir e ji veşartina di goşeya dilê xwe
Û qencir e neanîna bi ser zimanê xwe”

Qelesa kesê ku lêkolîn bike di nav cewherên afirandinên nedîtî ên mîrên mezin û derheqê xeberên Fermanrewayên Kurdistanê de bi saya ku serkevtinî jî hevaltiya wê bike, ji bo ku ji qonaxa destpêkê heta niha ev nivîsên han nivîsand û di rêşkirina wan de bi serket, ji niha şûn de, ya herî baş û qenc ew e, her wekî me di beşa destpêkê ya kitêbê de jî got, em dest bi danexuyakirina bûyerên di dema Sultanên Osmanîyan û Hukumdarên Îran û Turanê yê hevdemên wan ên heta hatine gihîştine roja me, bikin.

Ez li vir wiha dibêjim:
Şukur ji Xwedê re li gor mirazê dil
Heta dawiyê reş kir qelesa min ev zanyarî
Bi vî awayî temam bû çîroka Fermanrewayên Kurdistanê

Tune ji bilî vê gotinek min wesselam...

JËRENOT

[1] Rojhilatnasê Sovyetê F. P. Rastopiçin, di salên 30'an de, çend berhemek bi qîmet di derheqê Kurdan de weşandiye. Rastopiçin, di cihanê de yekem zana ye ku yekem bibliyografya li ser Kurdan daniye û di wextê xwe de wê bi navê "Bibliyografya Di Derheqê Mesela Kurd" de, di kovara Rojhilata Şoreşger de belav kiriye. (Binêre: Rojhilata Şoreşger, bi zimanê Rûsî, hejmar: 3-4, sal: 1933, rûpel: 292-326 û hejmara eynê salê, rûpel: 159-173) Yek ji gotarên bi qîmet ên Rastopiçin "Balkêşek Di Derheqê Kurdan de" ye, ev di hejmara 13-14'an ya sala 1932'an de, di kovara "Deng û Behsên Rojhilata Navîn" de weşandiye. (Binêre: Kovara navê wê derbas bû, rûpel: 72-93)

Rastopiçin, wê berhemê ji bo lêkolîna birek milên girîng ên jiyana aborî û civakî ya Kurdan amade kiriye. Di destpêka wê gotarê de, Rastopiçin, êrişeke gelek giran û hişk biriye ser wan dîroknivîsên kurtbîn ên ku xebata gelê Kurd lekedar kirine. Di eynê wextê de Rastopiçin, bi awakî giran rexne li wan nivîskarên Sovyetê ji kiriye ku bi nezani, wekî dibêje; "di bin perdeyek teng a Marksîzmê de" tuhmata kevneperestiyê kirine ser hemû tevgerên rizgarixwazî yên Kurd.

[2] Bi temambûna wergerandina cilda yekem a Şerefnameyê, Y. Vasiliva dest bi wergerandina cilda duduyan jî kir û ew jî di sala 1976'an de bi Rûsî çap kir. Ji ber ku ev pêşgotina han berî weşandina cilda duduyan a Şerefnameyê hatiye nivîsandin, tê de behsa cilda duduyan nehatiye kirin. Di derheqê cilda duduyan a Şerefnameyê de, binêre Dr. Kemal Mezher Ehmed, Mêjû, Kurtebasekî Zanistî Mêjû, Bexdad 1983, rûpel: 110-126.

[3] Ev nameya han, bi zimanê Azerî nivîsandiye. Kurtiya wê bi Rûsî çap kiriye. Qasek şûn de name bi xwe jî di kitêbek bi serê xwe li Bakûyê çap kiriye.

[4] Hezar û sêsed (1 300) lib ji cilda yekem a Şerefnameyê bi Rûsî bi awakî bi qîmet

hatiye çapkirin û gelek bi zû hemû hatine firotin û niha bûye berhemek antîke.

[5] Li gor zanyariyên ku di Bibliyografya J. S. Musaelyan de hatine belavkirin, Hêrbilo, di pênc çiyên kitêba xwe de behsa kurdan û Şerefnameyê kiriye ku ew di rûpelên 317, 706, 807, 836 û 841'an de ne. (Binêre: J. S. Musaelyan, Bibliyografya Kurdnasiyê, bi zimanê Rûsî, Moskova 1963, rûpel: 55)

[6] Binêre rûpela 14'an a pêşgotina Y. Vasiliva.

[7] J. Malcolm (1769-1833), yek ji karbidestên naskirî yê Britanya bû. Demek dirêj li Hindistan û Îranê kar kir. Şarezatîyek wî ya gelek zêde di derheqê welat û gelên rojhilatê de hebû, gelek nivîsên bi qîmet ên di van waran de li pey xwe hişt. Li Îranê, hejmarek gelek zêde çavkanî û destnivîsên kevin bi destê Malcolm ketine, Şerefnameya Şeref Xanê Bedlîsî jî yek ji wan bûye.

[8] J. Malcolm, "The history of Persia from the most early period to the present time", Vol. II, London, 1815, pp. 207-208.

[9] Mamoste K. Kurdo, di gotarekê de wiha dibêje: "M. Volkov, yekem kes e, ku di sala 1826'an de, bi dirêjî behsa Şerefnameyê kiriye." Li gor zanyariyên Mamoste Kurdo, ji derveyî Fren ê ku navê wî derbas bû, hejmarek din ji rojhilatnasên Rûsî jî wê çaxê doza belavkirin û wergerandina Şerefnameyê kirine. (Binêre: K. K. Kurdojev, Kurdnasî, kitêba Muzexaneyê Asya, Qismê Lenîngradê ya Unîversîteya Rojhilatnasê Akademiya Zanyarî ya Yekîtiya Sovyetê, Moskova 1972, rûpel: 386-387)

[10] V. Zirnov (Viladimir Viladimireviç: 1830-1904) yek ji rojhilatnasên Rûsyayê yê naskirî ye, şarezayekî baş ê ziman, arkeoloji û dîrokê bû. Gelek zimanan dizanî. Di sala 1861'an de, bûye endamê çalak ê Akademiya Zanyarî. Beşek zêde berhemên V. Zirnov, ji bo lêkolîna ziman û dîroka gelên rojhilat ên nav Rûsya Çarîtî de hatine amadekirin. Ji ber vê yekê, yek ji wan zimanên V. Zirnov bi awakî rewan dizanî Farisî bû û di saya wê de Şerefnameyê weşandiye.

[11] Qismê Farisî yê vê cilda han a Şerefnameyê, rûpel: 459

[12] Qismê Farisî yê cilda duduyan a Şerefnameyê, rûpel: 459

[13] Binêre rûpela 17'an a pêşgotina Y. Vasiliva.

[14] Dûr nîne ku niha jî hejmarek zêde destnivîsên kevin ên Şerefnameyê li Kurdistanê yan jî di çiyên din ên Rojhilata Navîn de hebin.

[15] Binêre rûpelên 17-20'an ên pêşgotina Y. Vasiliva.

[16] Rûpelên 20-21'an a eynê çavkaniyê

[17] Mele Mehmûdê Bayezîdî, zanayekî payebilind ê Kurd e. Derûdora dawîya sed-sala 18'an de ji dayik bûye. Gelek zimanên rojhilatê zaniye û hejmarek gelek zêde berhemên bi qîmet li pey xwe hiştine ku navek re diqeta kurdnasan kêşaye û qîmetek zêde pê dane. Wergerandina Şerefnameyê bi Kurdî jî aliyê wî de, bi serê xwe karekî mezin e. Di derheqê jiyân û berhemên Mele Mehmûdê Bayezîdî de binêre: Mêjû, rûpel: 126-131

[18] Aleksander Jaba, di wextê xwe de konsolosê Rûsyayê bûye. Demekê di nav Kurdan de jiyaye. Ji nêzik ve Kurd naskirine û gelek berhemên bi qîmet di derheqê wan de nivîsandiye. Yek ji wan berhemên Jaba "Cam'iye Risalayan û Hikayatan Bi Zimanê Kurmancî" ye, ku ji hejmarek gelek zêde pend û çîrokên folklorî yên Kurdî yên berhevkirî pêk hatiye. Hemû van kiriye Fransîzî û di sala 1869'an de, li St. Petersburgê di kitêbeke serbixwe de çap kiriye. Jaba, havrêyekî gelek nêzikî Mele

Mehmûdê Bayezîdî bûye, bi alikariya wî, karîbûye gelek destnivîsên bi qîmet peyda bike û gelek aliyên ziman û jiyana rewşenbîrî ya gelê Kurd bikole, ku ciyên wan di kitêbxaneyê Kurdnasiyê de diyar in.

[19] Binêre rûpelên 21 û 49'an a pêşgotina Y. Vasiliva.

[20] Rûpela 23'an a eynê çavkaniyê.

[21] Rûpela 37'an a eynê çavkaniyê.

[22] Arkeolog û dîroknivîsê Sovyetî yê bi nav û deng Isuv Abgaroviç Orbeli (1887-1961), yek ji wan zanayên payebilind e ku bi kurayî û berfirehî ziman û dîroka gelê Kurd û rewşa jiyana siyasî û civakî ya wan têgihîştîye, bi çavekî rêz li wan nêriye û xizmeteke zêde ji Kurdnasiyê re kiriye. Destekî wî yê bilind di têgihandina hejmarê ji zanayên Kurdên Sovyetê de heye. Hêjayê gotinê ye ku Isuv Abgaroviç Orbeli, Êrmenî ye.

[23] Hewce bû Azerbaycanê jî têxe ser.

[24] Binêre rûpela 67'an a pêşgotina Y. Vasiliva.

[25] Binêre Kovara Gelên Asya û Afrika, bi zimanê Rûsî, hejmar: 6, sala 1968, rûpel: 201-202. Kovara navê wê derbas bû, vê yeka han qebûl kiriye ku karê Y. Vasiliva di hemû milan de destkevtinên girîng ên Rojhilatnasiya Sovyetê ne.

[26] Binêre Kovara Hevalên Akademiya Zanyarî ya Azerbaycana Sovyetê, bi zimanê Rûsî û Azerî, hejmar: 1, sal: 1967, rûpel: 67-72.

[27] Eynê kovar, hejmar: 1, sal: 1968, rûpel: 40-46.

[28] Derheqê vê gotara Kurdoyeve de binêre jêrnota 9'an.

[29] Bi taybetî yên ku di arşîvên Lenîngradê de hatine parastin.

[30] K. K. Kurdoyeve, çavkaniya navê wê derbas bû, rûpel: 386-387.

[31] Mebest ji vê, wergera Mamoste Hejarê şair e ku bi alikariya Akademiya Zanistî ya Kurd weşand.

[32] Di wergera Tirkî de ev îbareya han heye: "...ew 'Merwanî' ne", ev di Farisî (Ji vir şûn de mebest ji Farisî gerek e orijînalê wê bê fehimkirin) û wergera bi ser zaravayê Soranî de tune. - Z. A.

[33] Navçeyek li ser Colemêrgê yê girêdayî wîlayeta Wanê û nêzîkî Botan e, Çal û Alban e. Şaxek Zêya Mezin ji wir derdikeve û dirije nav Dîcleyê. Kowar (Kawar, Kewar), Şemdînan, Mehmûdî û Beytuşşebab li ser Hekkarîyê ne- (M. 'Elî 'Ewnî) (Em ê ji vir şûn de navê Mehmed 'Elî 'Ewnî bi herfa M. 'E. 'E. bidin nasîn - Z. A.)

[34] Amêd ("Imadiyye), merkeza 'Imadeddînê Zengî ye. Ebû'l-Suudî Amêdî ku bi navê Miftî El-Şiqalîn bi nav û deng bûye, xelkê wir bûye - M. 'E.'E.

[35] Murîdên Zerdeşt ji Behdînan bûn. Behdîniyan jî gotine "dînê bihî" yanî dîndarên baş, dînê baş. Mimkun e Badînan Behdînan be. - Hejar

[36] Bajarek e di navbera Erzîrûm û Qersê de - M. 'E.'E.

[37] 12 kîlometro li bakurê Xerpûtê ('Elezîz) li ser Çemê Firatê ye. - M. 'E. 'E.

[38] Qezayek li herêma Erxenî, 32 kîlometro ji Diyarbekrê dûr e. - M. 'E. 'E.

[39] Qezayek 95 kîlometro ji Diyarbekrê dûr e. -M. 'E. 'E.

[40] Çermik jî tê gotin. 50 kîlometro ji Diyarbekrê dûr e û dikeve bakurê wê. Gelek germav li wir hene û xelk ji bo şifayê diçin ser. - M. 'E.'E.

[41] Li bajarê Bedlîsê ye û nêzîkî bajarê Mûşê ye, Çiyayên Sasonê dikevin rojava û 2600 mêtro bilind in.- M. 'E. 'E. (M.'Elî 'Ewnî Beg van navên coxrafîk li ber atlasên Osmanî û li gor sistema îdarî ya wê çaxê daniye, ji ber vê dema ku em li gor sistema

îdarî ya îro û teqşîma coxrafîk a welat binêrin, ferqek mezin di navbera wê demê û îro de heye. Em van notan di kitêbê de çawan in wisa dihêlin û ji bo xwe ji parastina notên zêde jî tiştekî li ser zêde nakin. - Z. A.).

[42] Bajarekî girêdayî Diyarbêkrê, nêzikî Sêrtê ye û darên şabero li wir pir in. - M. 'E.'E.

[43] Bajarekî 99 kîlometro ji Wanê dûr e. - M. 'E.'E.

[44] Navçek e girêdayî Bedlîsê ye, di nexşeyên (xerîteyên) Osmanî de Sparut hatiye nivîsandin. - M. 'E.'E.

[45] Bajarekî 50 kîlometro ji Helebê dûr e. Yaqût dibêje: “Kaz, gundekî li ba A'zaz e û A'zaz jî bajarekî mezin e.” - M. 'E.'E.

[46] Bajarekî nêzikî Bedlîsê ye. - M.'E.'E.

[47] Navçek Sêrtê ye û girêdayî Bedlîsê ye. Eşîreta Mehmedîyan û Astorkan li wir in. - M. 'E.'E.

[48] Di atlasên Osmanî de Erub e, dikeve bakurê rojhilatê Sêrtê. - M. 'E.' E. Mr. Rich dibêje: “Navbera Êrun û Kîfrê sê seet rê ye.” - C. Rojbeyanî.

[49] Du seet rê ji Hîzanê û çar seet jî ji Şêrwanê dûr e, ciyekî asê ye, eşîretên Çîngnî û 'Emberlo li wir dijîn. - M. 'E.' E.

[50] Navçe û gundek bi vî navî li nêzikî bajarê Sêrtê heye, eşîretên Zîrkî, 'Etmankî, Hewêdî û Jengane li wir dijîn. - M. 'E.' E.

[51] Ji bajarê Sêrtê çar seet dûr e. - M. 'E.' E.

[52] Dikeve navbera Diyarbekir û Meyafarqînê. - C. Rojbeyanî.

[53] Navçeke girêdayî Diyarbêkrê ye. - M. 'E.' E.

[54] Navê gundekî nêzikî Diyarbêkrê ye. - C. Rojbeyanî.

[55] Herêmek ser Bedlîsê ye û dikeve milê başûrê Gencê. -M. 'E.' E.

[56] 70 kîlometro ji Diyarbêkrê dûr e, keleke kevnare ya bi nav û deng li wir heye, niha navê wê Silvan e -M. 'E.' E.

[57] Navçeke girêdayî bajarê Hewlêrê ye -M. 'E.' E.

[58] Şîno, bajarekî Kurdistana Îranê ye, sê zanayên hedîsê yên bi nav û deng bi navê Eşnayî, Eşnehî û Eşna-î û gelek melayên bi navê Oşnewî ji vî bajarî derketine. 'Eliyê kurê Şêx Hamîdê Oşnewî yek ji wan e. - C. Rojbeyanî

[59] Herêma Eşîreta Mehmûdî li ser sinorê niha yê Tirkîyê û Îranê ye û 90 kîlometro dûrî rojhilatê bajarê Wanê ye. - M. 'E.' E.

[60] Kitêba El-Mesalik wiha dibêje: “Dinbilî di pêş de li Çiyayên Meqlub û Muxtarê dijiyan, nêçîrwan û gerokên Azerbaycanê bûn û li wir meznayetiyeke serbixwe damezirandibûn.” - C. Rojbeyanî.

[61] Gundekî bi vî navî li navçeya Nêhrîyê ya perçê Kurdistana ji aliyê Tirkîyê de hatî îşgalkirin heye. - C. Rojbeyanî.

[62] Me'cumu'l-Buldan wiha dibêje: “Li Bakurê Mûsilê li rojavayê Dîcleyê çiyayek mezin heye, gelek Kurd li wir hene û bi navê Dasnî tîn naskirin. Îro ji wan Dasniyan re dibêjin Êzîdî.” Tewfîq Wehbî dibêje : “Dasnî ji gotina ‘diyîvesne’ hatiye.” - C. Rojbeyanî

[63] Kelhur-Kelor, ew herêm e ku ketiye navbera Hilwana kevin û Kirmaşan de ew têdigihîje kewşênê (sinorê) Sine-Senendej, hinek ji Kelhuriyan ji wê herêma muhacir bûn. - C. Rojbeyanî

[64] Nêzîkî Zehawe ye û li rexê geliyekî ye ku Çemê Elwende li wir dikeve nav deştê. Merkeza wê jî Rêjaw e. - C. Rojbeyanî

[65] Kel û bajarek kevnare ye û nêzîkî Xaneqînê ye. - M. 'E. 'E.

[66] Di dema Sefewiyan de eşîretek gelek bi hêz û aza bûn... Piştî ji hev ketin, hilweşîyan û belavê nav Îran û Kurdistanê bûn. Hinek ji wan jî ber bi Afxanîstanê ve çûn. Xelkê gundê Siyamensorê yê navçeya Qeruhesen a Kurdistana Iraqê jî ve eşîretê ne. - C. Rojbeyanî

[67] Yan Çingnî. Di dema Sefewiyan de eşîretek gelek boş û zordar bûn, 'Eceman ew belav kirin û niha belawela ne. Ên ji wan mane niha koçer in û di konan de dijîn û di navbera Silêmaniyê û Meraxe de diçin zozanan û cardin vedigerin ser binemalên xwe yê zivistanê. - C. Rojbeyanî

Gundek li navçeya Şarbajêrê ya li ba Silêmaniyê bi navê Çingnî heye. - Hejar

[68] Eşîretek Kurd e, di dema Sefewiyan de fermanrewatiya xwe damezirand û demekê jî jiya. Piştî dewleta Îranê ew ji holê rakir û belav kir. Niha jî hinek ji wan li ba Kirind li Îranê û hinek jî li bajarê Kerkûkê li Iraqê rûdinin. - C. Rojbeyanî

[69] Eşîretek Kurd e û di dema Sefewiyan de navê wan belav bûye û fermanrewatiya xwe damezirandine. Piştî ji hev ketin û hilweşîyan û niha jî hinek ji wan li aliyê Tehranê û hinek jî li başûrê Îranê ne. - C. Rojbeyanî

[70] Herêmek mezin a bajarekî li Kurdistana Bakur e û ketiye rojavayê Gola Wanê. Mûş, Genc û Sêrt li ser Bedlîsê ne. - M. 'E. 'E.

[71] Yek ji wan padîşahê Hemyerî ye û kurê 'Adê kurê 'Imlaqê kurê Hamê kurê Nuh e. - M. 'E. 'E.

[72] Binêre: Pêşgotina wergêr a di bin sernivîsa "Dijminên Me û Eslê Me". - Hejar

[73] Xizmên Zerdeşt ji "Maj" navê xwe girtine. "Manc" mimkun e ev "Maj" a han be. - Hejar

[74] Xelîca Faris e... Tengavek bi navê Tengava Hurmuz li wir heye. - M. 'E. 'E.

[75] Bajarekî li herêma Xerpûtê ya li Kurdistana Bakur e. - M. 'E. 'E.

[76] Bajarekî li bakurê Helebê û li başûrê Anadoluyê ye. - M. 'E. 'E.

[77] Herêmek mezin e dikeve başûrê Îranê û merkeza wê jî Şîraz e. - M. 'E. 'E.

[78] Mebesta wî Kîlîkya ye ku niha Edene jê re dibêjin. - M. 'E. 'E.

[79] Ew herêm e ku dikeve navbera Gola Wanê û Çiyayên Qafqasyayê, paytextê wan Aran e ku niha jê re Yerîwan tê gotin. - M. 'E. 'E.

[80] Herêmek mezin e û ji Bexdad û Besrayê pêk tê, li milê bakur ve ji Tikrît dest pê dike û di Cebel Hemrîn re derbas dibe digihîje Behra Faris û ji Şatu'l-'Ereb û navçeya Hesa pêk tê. - M. 'E. 'E.

[81] Ev şî'ira Se'diyê Şîrazî ye. - Hejar

[82] 'Adiyê kurê Misafirê Hekkarî, pîrekî mezin bûye li ba 'Ebdulqadirê Şarezorî û gihîştîye dereceya Xewsê Geylanî. Sala 557ê koçî li Çiyayê Hekkariyê miriye û li Geliyê Lales hatiye veşartin. - M. 'E. 'E.

Tarîxa Mûsilê dibêje: "Du Şêx 'Adî hene, 'Adiyê kurê Misafirê Hekkarî û 'Adiyê kurê Ebû Berekat ku li Çiyayê Hekkariyê ji dayîka xwe bûye û şêxîti kiriyê." Di vî warî de Mr. Niw(?) wiha dibêje: "Kurd bûye, Zerdeştî bûye û li ser rêça Dînê 'Tirahî meşiyaye." - C. Rojbeyanî

[83] Mebest ji 'Emadiye -Amed- Diyarbekr e.- Hejar

[84] Gelek ji wan kitêb nivîsandine û di vî warî de gelek jî xwedî nav û deng in, ehkamên 'Imadiyyeyê li Ezher ders didin xwendin, Kafîye û Şafîyye (ên gramatikê) yên Ibn Hacib, tarîxa Ibn Esîr, mustalahatên (terimên teknîkî) Ibnu'l-Selah, Keşfu'l-Xumme fi Menaqubu'l-Umm ê Îsa Hewlêrî. Di van dawîyan de jî mirovên wek Şêx Ebdulqadirê Muhacir, nivîskarê şerha Tehsibu'l-Kelam, Zehawî, Heyderî, Çûrî, Pênciwênî, Bêtûşî û gelek zêde yên din jî hene ku nayên hejmartin. -Fereculah Zekî

[85] Hacî Qadirê Koyî bi vî awayî gotiye:

Kurdî Şaname pakyan Kurd in

Kafî em safe kafî ew durd in -Hejar

[86] Fermanrewayên Kûrtî ew in ku piştî Dewleta Îlxanî bi fermana Mengû Qaan bûn Fermanrewayên Gûr, Hîrat, Sîstan û Belûcîstanê. Yekemînê wan Melîk Şemsedîn Mihemmed bûye û di sala 643'ê koçî de Fermanrewatiya Xûrîstanê ketiye destê wî. - M. 'E. 'E.

[87] Fermanrewayên Afxanîstanê, Xorasanê, Xezneyê û Hîratê bûn, Elaeddînê kurê Hesênê kurê Huseyînê kurê Sam ku di sedsala şeşan de bûye, yekemîn fermanrewayê wê binemalê bûye. -M. 'E. 'E.

[88] Herêmek e li Îranê û li ser wustana (wilayet) Kirmanê, bajarek jî bi vî navî di wê herêmê de heye. -M. 'E. 'E.

[89] Xoce Se'deddînê kurê Huseyîn, nivîskarê Tacu'l-Tewarîx ku bi navê Xoce Tarîxî bi nav û deng e, di sala 972'yê koçî de mamostê Murad Xan bûye û di sala 1006'an de, bûye Şêxu'l-Îslam. - M. 'E. 'E.

[90] Ehmedê Xanî ji ber vê mebestê wiha dibêje: -Hejar

*Hindî ji şeca'etê xeyyurin
Ew çend ji minnetê nefurin
Ev xîret û ev 'iluwê hîmmet
Bû mani'ê hemlê barê minnet
Lew pêk ve hemîşe bê tîfaqin
Dayîm bi temerrûd û şîqaqin
Ger dê hebûya me ittîhadek
Vêkra bikira me inqiyadet
Rûm û 'Ereb û 'Ecem temamî
Hemyan ji me ra dikir xulamî
Tekmîl dikir me dîn û dewlet
Tehsîl dikir me 'ilm û hîkmet
Temyîz dibûn ji hev meqalat
Mumtaz dibûn xwedan kemalat*

(Ji Mem û Zîna ji aliyê Mam Hejar ve hatiye amadekirin, hatiye girtin. -Z. A.)

[91] Bajarek e li Gurcîstanê. -M. 'E. 'E.

[92] Navçek e li nêzikî Yerîwanê. - M. 'E.'E.

[93] Bajarek e li Îranê, Eşîreta Talşî ya Kurd jî li wir e. - M. 'E. 'E.

[94] Niha wustaneke Îranê ye, bajarê Reşt merkeza wê ye û dikeve başûrê Derya Qezwînê. - M. 'E. 'E.

[95] Navçek e di navbera Geylan û Mazenderan de. - M. 'E. 'E.

[96] Niha wustanek Îranê ye û dikeve navbera Derya Qezwînê û Çiyayê Elborzê. - M. 'E. 'E. Zanayê bi nav û deng ê Îranê Se'îd Nifis ji gundê Elborzê yê li Hereberzê bûye. -Hejar

[97] Bajarekî mezin e li bakurê Îrana îro û li rojhilatê Mazenderanê ye û merkeza Teberîstanê ye. -M. 'E. 'E.

[98] Hukumeta Ehmedê kurê Merwan li ser enqazê hukumeta hilweşayî ya Dostkî hat damezirandin.

Hukumeta Dostkî li derûdora sala 321ê koçî (931ê zayîni), ji aliyê yekî navê wî Dostek (Dostik) ê ji xanedana Hemîdî (Hemudî) hatiye damezirandin. Kurekî wî hebûye navê wî Baz Ebû'l-Şuca'i bûye, navê kurê wî jî Huseyîn bûye û naznavê wî jî "Ebû 'Ebdullah" bûye... Ev kurê han sala 324ê koçî li bajarê Diyarbekrê hatiye dinê. Di azayetî û mêraniyê de bêemsal bûye. Ji ber kirinên wî yê baş hemû kesê hez jê kiriye û gelek xelk li derûdora wî civiyane, hulya fermanrewatiyê ketiye serî û jê re jî lê hatiye. Di sala 345 û 346ê koçî (955ê zayîni) de, piştî dagîrkirina Cezîr û Sêrtê, fermanrewatiya xwe damezirandiye. Sala 348ê koçî (958ê z) de, Dostik mir û desthilata wî ket destê Bazî. Yê ket ciyê wî bi vê tenê nema, dest avêt berfirehkirina welêt û Melazgurd (Melasgird) û Makû sitand û bajarek jî bi navê Şahbaz ava kir ku di dawiyê de ji aliyê Melik 'Adilê Eyyûbî ve navê wî hatiye guherandin û bûye Adilcewaz. Di navbera salên 355, 356ê koçî (963, 964ê zayîni) de, dest danî ser Ercîş, Diyarbekir, Meyafarqîn, Urfa, Exlat, Wan, Bedlîs û gelek ciyên din. Mîr û mezinên Hesenkêf, Cezîr, Botan, Suruc û Nisêybînê hemû hatin ber fermana wî û Diyarbekir kir paytextê xwe. El-Qadir Billahê Ebbasî naznavê "Şah Baz Ebû'-Şeca'î" dayê. Di sala 360ê koçî (968ê zayîni) de, Şah Baz bi navê xwe sikke lêdaye û di xutbeyan de jî navê wî bi navê xelîfên 'Ebbasiyan re hatiye xwendin. Dema di navbera Ebu Exlebê Hemedanî û 'Eddu'l-Dewleyê Deylemî de şer derket, Baz alikariya 'Eddu'l-Dewle kir, piştî mirina 'Eddu'l-Dewle ya di sala 372'yê koçî (982'yê zayîni) de, Baz bi niyaza dagîrkirina Mûsilê bi leşkerên xwe ve ji Şengarê (Şingal) hat. Semsamul-Dewleyê kurê 'Eddu'l-Dewle di bin serokatiya Ebû Se'îd Baramê kurê Erdeşêr de leşker şand pêşiya wî û herdu leşker li Baclaya li dijî hevûdu rabûn û piştî şerekî gelek germ û xwînî leşkerên Semsam şikestin. Cardin di bin serokatiya Ebû'l-Qasim, Se'îd leşker şand alikariya Baz, vê carê jî li rexê Çemê Xaburê li dijî hevûdu rabûn û Semsam û leşkerên xwe ji cara pêşîn gelek pîstir şikiyan. Baz, ket pey wan û ew kirin nav Mûsilê û xist bin abluqê. Li ser ricaya xelkê Mûsilê sê meh muhlet ji wan re da ku destê xwe nede wan û ew jî di vê navê re bajar vala bikin.

Ebû 'Elî yê hakimê Fenîkê bi leşkerekî kêr li derûdora wan danî û bi xwe vegeriya Diyarbekrê. Piştî Mûsil jî ji destê Deylemiyên rizgar kir, serwet û waridatek mezin bi kar û barê Mûsilê da û vê carê jî bi leşkerên xwe ve ber bi Bexdayê ve çû û dawaza wî ew bû ku Deylemiyên ji Bexdadê jî derbixe. Sersam, sersem bûbû, di bin serokatiya Ziyadê kurê Kisakuye de leşkerekî gelek giran şand ser rîya Bazî Baz û li Tikrîtê rastî Baz hatin û şer dest pê kir û Baz şikest û vegeriya Diyarbekrê.

Piştî demekê, Sersam û Baz li hev hatin. Sala 377'ê koçî (987'ê z) de, Baz cara duduyan Mûsil abluqe kir. Wê çaxê ji aliyê Şerefu'l-Dewleyê hakimê Bexdayê ve Ebû Nesr serokatiya Mûsilê dikir. Ebû Nesr bi leşkerên xwe ve rastî Baz hat. Baz, gelek ket tengiyê û ev tengî gihîşt wê derecê ku wî naçar kir daxwaza alikariyê ji eşîretên Ereban Benû'uqeyl û Benûnemir bike ku bên hawara wî. Baz, Telî'etu'l-Dewleyê birayê xwe şand ser riya wan, ew di şer de hat kuştin û eskerên wî jî şikestin.

Baz, dîsan cara sisiyan di sala 380'yê koçî (990'ê z) de, hat ser Mûsilê û ew kir bin abluqê, roja duduyan a cîmadê duduyan di meydana şer de ji ser hespê xwe ket û êdî Baz ji wê ketinê ranebû ser piyan.

Dibêjin, Erebeke ji Eşîreta 'Uqeylî rastî laşê wî yê niv ruhî hatiye û serê wî biriye û ji Hemedaniyan re diyarî şandiye, wan jî ji Bexdayê re şandine. Laşê wî li Mûsilê li Babu'l-Emare veşartîye.

Piştî kuştina Baz, serokatiya leşkerên Ebû 'Elî Hesenê kurê Merwan ku biraziyê wî yan xwarziyê wî ye, ciyê wî girtiye. Ebû 'Elî, wan leşkerên belav û welav, berhev kirine û berî xwe daye Kela Hesenkêfê ku malbata Şah Baz tê de bûn. Li wir xwe ji bo her bûyerekê amade kir û li hêviya çarenivîsa xwe bû.

Ebû Tahir Îbrahîm û Ebû 'Ebdullah Huseyîn Hemedanî xwe ji wê yekê re xweş kiribûn ku hemû welatê Baz dagîr bikin. Bi leşkerên xwe ve ber bi pêş ve hatin û Ebû 'Elî pêşî li wan girt, fîrset neda wan, kuştin û birînek xist nav wan, çî dijminê laşê wî di meydana şer de nemabû, bi laşê xwe yê birîn ve baz da. Ebû 'Ebdullahê Hemedanî bi dîl girt û bi mêranî pêşwazî lê kir. Hat ser Diyarbekrê û hukumeta Merwanî ya bi nav û deng tê de damezirand û welatê xwe ji carên din gelek zêdetir fireh kir. Li bakurê rojhilat gihîşt Wanê û ji aliyê rojhilat ve gihîşt Mûsilê û navçeyên derûdora wan bi xwe ve girêda û mirovên xwe danî ser. Bi navê xwe sikke lêda, di netîceyê de di sala 387'ê koçî (997'ê z) de, bi destên tarî û di tarîtiyê de hat kuştin.

Ebû Se'îd Mensurê birayê Ebû 'Elî ku piştî kuştina Baz li Meyafarqînê dijiya, ciyê wî girt. Ew jî wek birayê xwe bi urf, adet û destur bû, bi navê xwe sikke lêda û welatê wî gelek pêş de çû. Di sala 402'yê koçî (1011'yê z) de, Şêrweyê kurê Mase ku xwediyê Kela Atakê û dostê gelek nêzik ê Ebû Se'îd bû, vexwend û gelek bi namerdî mêvanê xwe kuşt. Piştî mirina wî, Melik 'Adil Nesru'l-Dewle Ehmedê Merwan hat ser hukum. -C.Rojbeyanî

[99] Yaqûb Hemewî wiha dibêje: Kela Amedê qahîm û bajarekî bi rêk û pêk e, surhek bilind û saxlem li dora wê hatiye çêkirin. Niha navê Amedê, Diyarbekir e, paytextê Kurdistanê Bakur a di bin destê Tirkên de ye. - M. 'E. 'E.

[100] Ev şerê han li ser vê qewimî: Piştî ku Mensur hemû welatê bab û mamê xwe girt destê xwe, hukumdartiyek li wir damezirand. Ferman da di xudbeyan de navê wî li gel navê xelîfên Bexdayê bê xwendin. Xelîfe, li ser vê bûyerê hêrs bû, Melik Şahê Selçûkî wisan kir; Diyarbekir ji Fexru'l-Dewle re bê dan ku di pêş de wezîrê Melik 'Adil Nasru'l-Dewle Ehmedê bapîrê Mensur bû. Fexru'l-Dewle bêminetî kir û pişt da serdar û nanderê xwe û bi leşkerên biyanî ve ajot ser Diyarbekrê. Mensur, xwe li ber negirt û paş de kêşa Cezîr û Botan. Fexru'l-Dewle di sala 478'ê koçî de, Diyarbekrê girt û Cezîrê jî kir bin hesarê. Li Cezîrê binemalek Kurd hebû, jê re Mala Dehhan digotin, di bin re bi dijmin re bûn yek û bi şev deriyê keleyê ji wan re vekirin û

Mensur esîr hat girtin û dawî bi fermantiya wê binemalê hat. - C. Rojbeyanî

[101] Şemsul-Dewle Cîgermij, Kurdekî ji xelkê Cezîrê û ji mala Benî Wehaban bû... Mirovekî bi cerg û aza bû, paye pê daye û kiriye serok. Piştîre piştî xwe daye nandarrê xwe û bûye mirovê Fexrûl-Dewle. Dawiyê de jî ev Cîgermijê han Mûsil ji xwe re îşgal kir. - C.Rojbeyanî

[102] Mîr Huseyînê Berzikanî li Şarezorê karbidestek bûye, mirovekî gelek nandar û camêr bûye. Gelek Kurd li derûdora wî berhev bûne, di sala 330ê koçî de, dest avêtiye girtina welatan. Xelîfê Bexdayê Mutteqillah Îbrahîm leşker şandiye ser, lê gelek pîs şikestiye û herçî barên wî yên giran hebûne ketine destê Kurdan. Êdî ji wir şûn de welatê xwe gelek firehtir kiriye. Ondad û Ganim ku du birayên Mîr Huseyîn bûn û serokatiya Eşîreta Aşaniyan dikirin; Dînewer, Hemedan, Nehawend, Samxan û çend ciyên din li Azerbaycanê kiribûn destê xwe. Hesenwayî (Hesnewiyye) her di saxiya babê xwe de cîgirê babê xwe hatibû tayînkirin. Di sala 348ê koçî de, Mîr Huseyîn, di sala 349ê koçî de, Ondad û di sala 350'yê koçî de jî, Ganim ji dinê mala xwe bar kirin û mîrata mîrîtiya bab û herdu mamên Hesenwayî jê re man. Axa di bin desthilata wî de, hemû herêmên Ehwez, Xozistan, Esedabad, Şarezor û gelek ciyên din jî digirt nav xwe.

Ji ber vê, Mu'ezzu'l-Dewle çavên xwe yên tamatiyê berda mulkên Hesnewiyye. Eskerên Benî Texlebê Hemedanî di bin fermanderiya Yenalkuş de leşker şand ser. Hesnewiyye li rojavayê Hewlêrê pêşî li wan birî, li dijî hev rabûn û Hesnewiyye ew şikandin, hemû çek û cebirxanên dijmin ketin destê leşkerê Kurdan.

Mu'ezzu'l-Dewle ji bo tolsitandina vê bûyerê leşker şand ser Dînewerê, talan kir û avahiyên wan şewitand. Hesnewiyye serê rê li wan girtin û benda wan ma, lê bextê wan bi wan re yar bû ku neketin vê davikê. Di wan deman de jî ji bo ku di navbera Ruknu'l-Dewle û Kurdên Gurgan de şerekî tund hebû, ditirsiyan li ber xwe nedin. Hawara xwe gîhand Mu'ezzu'l-Dewle. Mu'ezzu'l-Dewle ji bo ku bikare xwe li dijî Ruknu'l-Dewle bigre, naçar ma bi Hesnewiyye re li hev bê. Bi wê mercê aş bûn ku Hesnewiyye 5 000 zêran bistîne û navê wî jî bi navê Mu'ezzu'l-Dewle re di xutbeyan de bê xwendin. Hesnewiyye, ji ber vê leşker berhev kirin û çû ser Kurdên Gurganê.

Di sala 352'yê koçî de, şerek di navbera 'Izze'l-Dewle Bextiyarê kurê Mu'ezzu'l-Dewle û Hesnewiyye de qewimî. Mîr Hesnewiyye di wî şerî de jî serkevt û navê wî bi mêr û azatî belav bû. Di sala 357ê koçî de, cardin bi hev re aş bûn, 'Izze'l-Dewle diyarî û pêşkêşeke gelek zêde ji Hesnewiyye re şand û biryar jî da ji bo wî, li dijî Ebû Texlebê Hemedanî rabe. Heta ser Zapa Mezin jê re hat bexşandin. Hesnewiyye ket pey Ebû Xeleb, di navbera wan de şer derket û eskerên Hemedaniyan bazdan, ji bajarê Reqqeyê bihurîn û ew bi serkevtî di riya Hewlêr û Şarezorê re vegeriya Dînewerê. Ruknu'l-Dewle li ser lihevhatina Mu'ezzu'l-Dewle û Hesnewiyye gelek hêrs û bêsebir bû. Leşkerê gelek zêde di bin serokatiya wezîrê xwe Ibnu'l-'Emîd de şand ser Dînewer û Şarezorê û ew ji Hesnewiyye sitandin. Ew bûyerên di navbera wan de qewimiye nivîskarê kitêbê jî me re neqil dike. - C. Rojbeyanî

[103] Emîn Zekî Beg û Huseyîn Huznî wiha dibêjin: Ibnu'l-'Emîd di rê de li nêzîkî Hemedanê mir. Ebû'l-Fethiyê kurê wî bû serfermanderê leşker. Wî dixwest vegere Rayê û ne para wî bê xwarin û ne jî biçê tuşî şer bê. Ji ber vê bi Hesnewiyan re li hev

hat, 50 hezar zêr ziyânê leşker kêşanê jî ji wan re hejmart û dev ji wan berda. - C. Rojbeyanî

[104] Li bajarê Sermac miriye, ev bajar jî wî bi xwe ava kiriye û di şûnewarê xwe de ciyê herî girîng e. -C. Rojbeyanî

[105] Di wê salê de ku bûbû fermanrewa, ajot ser aliyê rojavayê Hewlêrê û gelek kele ji destê Deylemiyan derxistin. 'Eddu'l-Dewle li ser wê ku babê Bedir li hemberî wî çûbû alîkarî dabû Fexru'l-Dewle, fikra tole û rikotiya kevin her di zikê wî de bû. Kiribû serê xwe ku bi yekcarî dawî li bingeha wê malê bîne. Di bin re Fexru'l-Dewle, Mueyyîdu'l-Dewle û gelekên din jî han dan ku navbera wan xera be li dijî wî rabin. Bedir û birayên wî ku Ebû'l-'Ela, 'Ebdulrezzaq, 'Asim, Ebû 'Ednan, Bextiyar û 'Ebdulmelik bûn, bi yek awayî ava wan di coyekê de nedihêrikî... Hinek ji wan bûbûn darê destê dijmin û hinek ji wan jî bi şerê xwebixwetiyê ve mijûl bûn. Bextiyar ku li Kela Sermacê bû, şand pey 'Eddu'l-Dewle ku bê û keleyê jê re berde. Dijmin jî wî şerî navbera biran îstîfade kir, leşker anî ser vê beşa Kurdistanê, bêyî şer Hemedan girtin, wê çaxê karbidestên Fexru'l-Dewle û hinek serekeşîrên Kurdên Berzîkan jî li gel wan bi rê ketin û ber bi Nehawend û Sermac ve hatin û dest avêtin talan û şelandinê. Li ser vê hemû kurên Hesnewiyye hatin û dexaletê ji dijmin kirin.

'Eddu'l-Dewle, Bedir, 'Asim û 'Ebdulmelik bexişandin û ew xelat kirin û birayên din jî kirin zîndanê. Bedir, bi şûr û hespê bi zînê zêr xelat kir û ew kir mezinê kurdên Berzîkan û di bin vê mezintiya xwe ya nû de jî herêma xwe gelek pêş de bir û gelek karên camêrî, xêr û xêrat kirin. -C. Rojbeyanî

[106] Ehwez bajarek e ku dikeve başûrê rojavayê Îranê, berê merkeza herêma Xozistanê bû, şûnewarê bajarê Suseyî ya paytextê Sasaniyan nêzikî Ehwezê ye û niha jî maye. - M. 'E. 'E.

[107] Xozistan an 'Erebîstan, herêmek e dikeve başûrê rojavayê Îranê, merkeza Şûştera niha ye, berê di demên kevin de ji Ehwezê re Susyane dihat gotin. - M. 'E. 'E.

[108] Bajarekî ji Hemedanê 18 fersah dûr e. - M. 'E. 'E.

[109] Navçek e dikeve navbera Hemedan û Loristanê. - M. 'E. 'E.

[110] Nehawend, dikeve Iraqa 'Ecem, bajarekî kevnare ye, 60 kîlometro ji başûr de ji Hemedanê dûr e, 1000 mal tê de hene, di destpêka Îslamiyetê de bajarekî gelek şerût bûye. - M. 'E. 'E.

[111] Minorsky di behsa Goran de wiha dibêje: Eger mebest ji vê Kosced (Guşxed) be ku keleyek li ser qeraxê Çemê Sifdrudê ku dirije nav Behra Qezwînê. Bi vê yekê wisa tê xuyakirin saha meydana şerê Bedir gelek fireh bûye, lê eger mebest Sifdrudê Çemê Sîrwan be, diyar e mebest li dijî Kosced e ku ev nêzikî Koseya Hecîcî Hewraman e. -C. Rojbeyanî

[112] Minorsky, Emîn Zekî Beg û Huseyîn Huznî, Huseyînê kurê Mes'ûd bi nav kirine. -C. Rojbeyanî

[113] Yan jî Curqan, çend eşîret û qebilên ji Kurdên Hilwanê ne, Ebû 'Ebdullah Huseyîn Curqanî ji wan e. Her wiha navê gundekî nêzikî Hemedanê ye. - M. 'E. 'E.

[114] Dayîka Hîlal ji kurdên Şazincanê bû. Bedir gelek rû nedidayê û ji kurê xwe Hîlal jî gelek hez nedikir. Lê Ebû Îsayê kurê wî ku ji jinek din bû, bûbû nazdarê dilê babê xwe. Mirovekî gelek aza ji Hîlal derketibû û babê wî di dilê xwe de jê ditirsiya.

Ji ber vê, ew dûr xist û Samxan da destan. Wî ji Samxan berê xwe da ser berpirsiyarê babê xwe yê li Şarezorê ku navê wî Kurê Mazî bû. Berpirsiyar û mal û zarokên wî hemû kuştin û Şarezorê jî talan kir. Bedir, ehda wî xwar ku vê tolê jê veke, lê Hîlal di bin dest re di riya pere û diyariyan re karbidestên babê xwe ber bi xwe ve kêşan û kirin dostê xwe û avêt ser Dînewerê. Eskerên babê wî ketin bazdanê, babê xwe esîr girt û şand kela ku li wir bijî, dest ji kar û barê dinyayê berde. Bi xwe jî li ciyê wî rûnişt û bû fermanrewayê serbixwe.

Bedir, bi dizî hawara xwe gîhand Ebû Fethê 'Eyar û Ebû Îsa Şadî ku tola wî bistînin û li dijî Hîlal serîhildin. Ev herdu kesên han bi leşkerên xwe hatin, Ebû Fetah, Kirmaşan girt û Ebû Îsa, "Sabur-Xast(?)" talan kir. Piştî Hîlal xwe gîhande wan û herdu leşker jî şikandin û 400 kes ji Deylemiyên kuştin ku ji van 90 kes mîr û mezin bûn. Ebûbekrê kurê Raf'î yê hakimê Hemedanê û Ebû Îsa esîr girtin. Bedir ku di vê pîlanê de bi ser neket, vêca hawara xwe gîhand Emîr Behau'l-Dewleyê Deylemî. Wî jî leşkerekî gelek zêde di bin fermanderiya Fexru'l-Mulûk Ebû Xalib de jê re şand. - C. Rojbeyanî

[115] Hîlal, di sala 404ê koçî de li Şarezorê hat girtin û Şarezor da destê mirovên Behau'l-Dewle yê wezîr. Tahirê kurê Hîlal êrîşek ji nişka ve bir ser, Şarezor ji biyaniyan paqij kir. Lê hê bi temamî ciyê pê xwe nekiribû, bi Şemsu'l-Dewle re ket nav cengê û vê carê şikest û ew girtin kirin zîndana Hemedanê. Şemsu'l-Dewle, piştî demekê, seh kir ku Celalu'l-Dewle Şarezor daye destê Ebû'l-Feth Mihemmedê kurê 'Eyar. Ev yeka han pê xweş nehat û Tahir rizgar kir û leşker da destan ku biçê Şarezorê bistîne. Ebû'l-Feth ku serokê Eşîreta Şazincanî bû, Ebû'l-Şûk kurê xwe bi leşkeran re şand şerê Tahir. Ebû'l-Şûk şikest û birayê wî Se'd jî di wî şerî de hat kuştin û Tahir Şarezorê jê sitand. Di dawiyê de Ebû'l-Şûk û Tahir aş bûn û Tahir xuşka Ebû'l-Şûk ji xwe re xwest. Lê xwîna birayê Ebû'l-Şûk her di bîrê de bû, di bin re hewil dida, heta ku di firsetekê de keys lê anî û ji ber tola birayê xwe ve wî kuşt. Êdî ji wir şûn de dewleta Hesnewiyye ket tengiyê û binemala 'Iyyar hat ser kar. - C. Rojbeyanî

[116] Piştî kuştina babê wî, wî xwe gîhande Kirmaşan û çend eşîretên Kurdan li derûdora xwe berhev kirin û berê xwe da ser Dînewerê û hukmê xwe li wir damezrand. Îbrahîm Yenal, Kirmanşan sipart wî. Lê gelek bi ser de derbas nebû, di sala 438ê koçî de, Muhelhel ku ji binemala 'Iyyar bû, êrîş bir ser û hemû welatê wî ji destê wî sitand. - C. Rojbeyanî

[117] Ev tarîxa han di Şerefnameya Farisî ya çapa St. Petersburgê di rûpela 22'an de, wiha hatiye nivîsandin: "Der sene simanê w simanên we 'erbe'e miye", di eynî rûpelê de ji bo Tahirê babê wî dibêje: "Sene sittî we 'erbe'e miye", di Farisiya çapa Misrê di rûpela 41'an de, wiha nivîsandiye: "Der sene siman w simanîn we 'erbe'e miyye" yanî di sala 488'an de. Lê çî heye di eynî rûpelê de sala kuştina babê Bedir 406 nivîsandiye. Her wiha di jêrnota rûpela 42'yan a çapa Farisî ya Misrê de wiha tê gotin: "Îbrahîm Yenal, di sala 450'an de, hatiye kuştin." Di wergerên Erebi yên M. 'Elî 'Ewnî û Cemîl Rojbeyanî de jî 488 hatine nivîsandin. Lê çî heye, Mele Cemîl, di nota rûpela 39'an Şerefnameyê ya çapkirî de dibêje: "Muhelhel, di sala 38'an de, mulkên Bedir ji wî birî." Bêguman ne Îbrahîm Yenal piştî 38 salan dikare ferman derêxe û ne jî kurê wî piştî 82 salan li ciyê babê xwe rûdine. Rastiya vê tarîxê her 408ê û yekî bi şaşî 80 sal li ser zêde kiriye. -Hejar

[118] Serokê Eşîreta Şazincanî bû, bûbû fermanderê eskerê Bedirê Hesnewiyye û hukmê Şarezor, Qumş û Kirmanşan di destê wî de bûn. Hilwan jî di destê Ebû'l-Şûkê kurê wî de bû, di sala 350'yê koçî ve xwe amade dikir ku mezintiyê ji destê bira-ziyên xwe derîne. Huseyîn Huznî dibêje: "Binemala 'Iyar û Hesnewiyye pismamên hev bûn", Ebû'l-Feth kurê 'Iyarê kurê Mîr Huseyîn, Berzikanî bûye ku dibe babê Mîr Hesnewiyye. -C. Rojbeyanî

[119] Di navbera Kirmaşan û Bexdadê de kevnebjarek bûye, ketiye ser Çemê Diyale û 190 kîlometro bakurê rojhilatê Bexdayê. - M. 'E. 'E.

[120] Di dema Ebû'l-Şûk de 'Elalu'l-Dewle meşiyaye ser Hemedanê û derûdora wê dagirkir û êriş bir ser Dînewerê. Ebû'l-Şûk xwe li ber ranegirt, baz da û pena bir ba Şerefû'l-Dewle yê wezîr. 'Elalu'l-Dewle ji tirsan dev jê berda û hat Hemedanê.

Di sala 420'ê koçî de, Ebû'l-Şûk kurê xwe Ebû'l-Feth şand ser riya Xûzan ku li derûdora Dînewerê bûn. Ebû'l-Feth qetlîamê kir nav Xûzan û ew tar û mar kirin û Ebû'l-Şûk li ser vê serkevtinê bû bi nav û deng û Xelîfeyê Bexdayê naznavê "Husameddîn" li gel şûrekî cewherbend bi xelat jê re şand.

Di sala 430'an de, Kirmaşan, herêma Kêwat û gelek ciyên din girt û ji Ebû'l-Fethê kurê xwe re jî ciyê fermanrewatiya xwe diyarî kir. Piştî ku Ebû'l-Feth di ciyê babê xwe kar û barên Dînewerê dimeşand, keleyên Bikura, Bîzarşah, Sind, Samxan û çend navçeyên din jî ji destê Muhelhel derxistin. Lê di dawiyê de Muhelhel zora wî bir, ew esîr girt û ew di zîndana Muhelhelê de mir. -C. Rojbeyanî

[121] Kar û barên Bikura dimeşand. Dema ku Ebû'l-Şûk mir, meşiya ser kurê wî Se'd û tev herêmên di bin desthilata wî de dagîr kir. Di sala 438'an de, êriş bir ser Tahirê Hesnewiyye û Kirmaşan jê sitand, eskerên Îbrahîm Yenal ên hatibûn hawara wî jî şikand. Çû Bexdayê dîtina Sultan Tuxrul, wî jî Daqûq, Şarezor, Samxan û Sîrwan dayê. Piştî Se'dî kurê Ebû'l-Şûk êriş bir ser û ew esîr girt, bi rîcaya Tuxrul jî berneda û her bi wî awayî bê ser û şûn çû. - C. Rojbeyanî

[122] Wextê di navbera Ebû'l-Şûk û 'Elalu'l-Dewle de şer berdewam bû, Surxab xwe gihand Daqûq û îşgal kir. Dema ku Îbrahîm Yenal leşkerên Ebû'l-Şûk şikand, Surxab çû ser Se'diyê kurê Ebû'l-Şûk (Bendnêcîn) Mendel jê sitand, malên wî talan kir û demekê jî li wir ma. Çend caran Se'dî êriş anî ser û heta carekê di şer de Se'dî ew esîr girt û xist zîndanê. Kurekî Surxab hebû navê wî Ebû Esker bû, li dijî babê xwe rabû û bi komek Kurdên ji Eşîreta Mahekî ve leşkerên babê xwe şikand û Surxab esîr girt û şand ji Îbrahîm Yenal re û wî jî herdu çavên wî qewartin. Di sala 443'an de, Muhelhelê birayê wî rica jê kir, wî berdan û Kela Mahegiyê danê. Emin Zekî Beg dibêje: "Di eynî salê de hat kuştin." - C. Rojbeyanî

[123] Mahekî, eşîretek Kurd e li derûdora Kirmaşan û Helîlan dijiya. Demekê mîrî-tiyeke biçûk damezirandiye û bi navê Fermanrewatiya Mahekî hatiye nasîn. - C. Rojbeyanî

[124] Îbrahîm Yenal birayê biçûk ê Tuxrul Begê Selçûkî bû û li dijî birayê xwe li Hemedanê serîhilda, di sala 450'an de hat kuştin û eskerên wî hatin belavkirin. - M. 'E. 'E.

Dr. Mistefa Cewad, di wê maqala ku li ser Eşîreta Gawan a Hîlleyî nivîsandiyê û di cilda 4'an û qismê yekem a sala 1956'an a kovara Mecmu'a 'Ilm de belav kiriye, dibêje: "Îbrahîm Yenal ji aliyê dayîkê de birayê Tuxrul Beg bû." - Hejar

[125] Mendel di destê wî de bû, Surxabê mamê wî îşgal kir. Di dema desthilata

Muhelhel de Îbrahîm Yenal leşkerên Xûzî li gel danî, çû Hilwan îşgal kir û tê de xutbe bi navê Îbrahîm Yenal da xwendin. Piştî demekê Muhelhel ji Hilwanê derxist. Se'dî di herêma mamê xwe de dest bi çeteyî û rêbiriye kir, Surxab girt, kurê Surxab berda û hat Hilwan girt. Sultan Tuxrul, Kela Radindbînê dayê. Cardin bi Muhelhel re ket nav dijîtiyê, Muhelhel girt û li ser rîcaya Tuxrul jî berneda. Di bin re jî navbera xwe û Melik Ruhîm xweş kir. Tuxrul, çiyê wî da Bedir Beg Mensurê kurê Muhelhel û leşker jî dayê ku biçê şerê Se'dî bike. Lê Bedir tiştekan jê re nekir. Di dawiyê de Bedir hîn zêdetir leşker berhev kir û hat ser Se'dî û di sala 446ê koçî de, hemû welatê wî îşgal kir, bi vî awayî hukumeta serbixwe ya xanedana 'Iyar ket bin nîrê Selçûkiyan û Bedirê kurê Hîlal Fermanrewatiya Dînewer, Şarezor û Hilwanê kir. - C. Rojbeyanî

[126] Mebest Bexdad û Besra ye. Ji ber ku Iraqa 'Ecem ji Ray, Nehawend û Hemedanê re tê gotin. - C. Rojbeyanî

[127] Piştî babê xwe, li ser fermana Tuxrul, Fermanrewatiya Şarezor, Xiftîzgan û Daqûqê dikir. Bi Sultan Berkyarqê kurê Melik Şah re peyman çêkir. Di sala 495ê koçî de, emîrekî Tirkan ê bi navê Qerabil Saxir bi leşkerên xwe ve êriş bir ser. Surxab ew şikand. Qerabil, cardin xwe rêkûpêk kir û hat ser, cardin şikest. Lê wî dest ji ser hilneda û cara sisiyan bi leşkerekî gelek giran ve hat, vê carê Surxab xwe li ber negirt û derket çiyê. Di wî şerî de nêzikî hezar Kurd hatin kuştin. Piştî şikestinê, Surxab hevalekî xwe girt ba xwe û dest danî ser Kela Xiftîzganê.

Berkyarq, leşker şand ser wî kesê serhildayî, lê bi sed hezar zêr bertil dev jê berda. Tenê Şarezor û Daqûq di destê Surxab de man. Di sala 499ê koçî de, Belkê kurê Baramê kurê Artûq, Kela Caniyê cardin ji Surxab sitand. Surxab sê caran leşker şand ser, lê nekarî tiştekanî lê bike, di dawiyê de zana û mezin ketin navbera wan û keleyê dan destan. - C. Rojbeyanî

[128] Huseyîn Huznî wiha dibêje: "Mensur, piştî birayê xwe Surxab bû Fermanrewayê Şarezorê. Mirovekî gelek xemxwar û hessas bû û welatê xwe gelek zêde ava kir û pêş de bir. 20 salan fermanrewatiya serbixwe kir." - C. Rojbeyanî

[129] Sê Zûbdetu'l-Tewarîx hene; duduyên wê bi Farişî û yeka wê bi Tirkî ye. Ya yekem Lutfullah Hirewî ji bo Bayîsniqr Mîrza nivîsandiye û di sala 834'an de miriye. Ya duduyan Cemaleddîn Mihemmedê kurê 'Elî Kaş nivîsandiye û di sala 836'an de miriye û ya sisiyan li gel silava gorên zanyarên Kurd de, Mewla Mistefa Safî kiriye serbarê Tacu'l-Tewarîx û heta sala 1024'an hatiye. - M. 'E. 'E.

[130] Emîn Zekî Beg di Tarîxa Dewlet û Mîrektiyên Kurdî de wiha dibêje: "Nesreddînê neviyê Bedir, li Loristana Mezin çiyê bapîrê xwe girtiye. Wê çaxê nivê Loristanê di destê Kurdên Şûlewî de bû û serokê wan Seyfeddîn bû, guya binemala wan hê ji dema Sasaniyan ve fermanrewa bûne." - C. Rojbeyanî

[131] Çiya û baniyek e li rojavayê Helebê û nêzikî Îskenderunê ye. - M. 'E. 'E. Di Daîretu'l-Me'aruf, di cilda 3'an de wiha dibêje: Ev eşîreta han a Kurd li gel mezinên Fedlewiyan ji Çiyayê Simaqê li welatê Suriyê çûn Meyafarqînê û li wir jî berê xwe dan Azerbaycan û Geylan û peymanek li gel mîrê Geylan Dîbacî îmza kirin, ji wir jî hatin Loristanê û di sala 500ê koçî (1106 zayînî) de, li bakurê Şûtûrankê bicî bûn. - C. Rojbeyanî

[132] Tarîxa Umûmî wiha dibêje: "Ev 'Eliyê han demekê mezintiya eşîreta xwe kiriye." - M. 'E. 'E.

[133] Eşîretek Kurd a gelek aza û serbilind e, ji pênc qebîlan pêkhatiye. Demekê di nav cergê Farisan de hukumdariyek wan a serbixwe hebû û nêzikî 150 salan ev fermanrewatiya han jiyaye. Damezirênerê Fermanrewatiya Şebankare, Emîr Fedlewîyyeyê kurê 'Eliyê kurê Hesenê Eyyûbî bû. - C. Rojbeyanî

Hukumeta Şiwankar, di sala 421'ê koçî (1035'ê zayînî) de, hat damezirandin û heta sala 756'ê koçî (1355'ê zayînî) her berdewam bû -Kurd û Kurdistan, Emîn Zekî Beg, wergera M. 'Elî 'Ewnî, çapa Bexdayê, rûpel: 137 - Hejar

[134] Pênc binemalên xwedî desthilat di Kurdistanê de navê vê atabegiya han li ser wan bûn: Fermanrewayên Ertiqî (Artqî), Fermanrewayên Şah Ermen, Sultanên Zengî, Atabegên Azerbaycanê û Atabegên Loristanê. - C. Rojbeyanî

[135] Herêmek li wustanê Fars e û bi navê Eşîreta Şolî ya Kurd bi nav û deng e. Ew di sala 519'an de, ji Mukriyana Azerbaycanê çûn û li wir bicî bûn. Di vî warî de şairek wiha dibêje:

Ce Kurdanî Şahên û Rawend û Şol

Fire leşker ama welayî dêz fol - C. Rojbeyanî

[136] Emîn Zekî Beg wiha dibêje: "Se'd bi 2 hezar kesan ve -li gor Tarîxa Umûmî 10 hezar kes e- êriş anî û fermanderê leşkerên wî jî Cemaleddîn 'Omer ê biraziyê Hezar Esp bû. Eskerên Tekle 500 kes bûn. Li nêzikî Kela Îrûyê li dijî hev rabûn. Gelek nemabû Tekle bişkê, qebîlek ji nişka ve li dijî Cemalledîn rabû û leşkerên wî belav kir. Sê carên din jî leşkerên Salgur hatin ser û her sê caran jî gelek pîs şikestin, Tekle, hinek ji welatê Lora Biçûk ji Husameddîn Xelîl girt. Di dawiyê de Xelîfeyê Bexdayê jê nerehet bû, ji Hozistanê, di bin serokatiya Bahaeddîn Kirşasef û 'Imadeddîn Yunis de esker şand ser Loristanê, hinek navçe girtin û talan kirin. Birayê Tekle jî esîr girtin û di Kela Lahucê de zîndan kirin. Tekle, xwe gîhandê û leşkerên xelîfe şerpeze kir, 'Imadeddîn Yunis kuşt Bahaeddîn Kirşasef jî girt û bi birayê xwe re veguherand. - C. Rojbeyanî

[137] Deh hezar kes, tumenek bûye. Niha jî di leşkeriya Tirkîyê de ev tê bikaranîn. - Z. A.

[138] Muste'sim Ballahê kurê Mustensir Billah, duyemîn Xelîfeyê 'Ebbasiyan bû, di sala 640'ê koçî (1242'yê z) de bû xelîfe û di sala 656'ê koçî (1258'ê z) de ji aliyê Hulago ve hat kuştin. Hinek dibêjin, di 20'ê meha Muherrêmê de hatiye kuştin û hinekên din jî bi awakî din dibêjin. -C. Rojbeyanî

[139] Rojhilatnasê rûs Zîrnov îşareta pîrsê li ber daniye. Wisan dixuyê rastiya wê nezaniye. Hinek dîroknivîsan "Canebexşist" nivîsandine. -C. Rojbeyanî dibê "canebexiş" canbexş be. Eger canebexşist nivîsandine "îst" bi Farişî ku îşareta zehere ye ketiye ciyê wê û hemza wê jî li gor awayê nivîsandina kevin ji ber diçe. Yanî wiha bûye: "Kela Canbexşastê" Kela Giyanbexşê- Hejar

[140] Dema ku Abaqa Xan û Buraq Xan bi leşkerên Loristanê re şer dikirin, komek baş ji Abqa Xan re berhev kir. Her wiha pêre çû ser Geylan û welatê Deylemî. Dema ku hinek ji Deylemîyan êriş birin ser Abqa Xan û ew kirin bin abluqê, Yûsif Şah hat hawara wî û ew ji xeterê rizgar kir. Dema ku ji vê seferê vegeriya, çû Kuhgloyê û êriş bir ser Kurdên Şolêê ku di navçeya Mamhesinan de bûn, mîrê wan kuşt û wan ji hev belav kir. - C. Rojbeyanî

[141] Herêmek e dikeve navbera Şûş û Fars. -M. 'E. 'E.

[142] Bayduyê kurê Abaqa Xan, dema ku Ergun Xan hat ser hukum, Iraqa Ecem sipartê ew di Isfehanê de kir wekilê xwe. - C. Rojbeyanî

[143] Hinek ji pismamên xwe re rêvebirina Hemedan, Fars û heta Xelîca Fars diyar kiribû. - C. Rojbeyanî

[144] Girîhrûd an Germrûd. Mimkun e Kuhrûd ku zincîrek çiya ye ji Kurdistanê ve ber bi Fars û Kirman ve dirêj dibe û heta digihîje çiyayê pişt Belucîstanê, qismên wê yên di navbera Îsfehan û Kaşanê de 3 000 mêtro bilind in. - M. 'E. 'E.

[145] Di sala 696ê koçî (1296 z) de hatiye kuştin. Emîn Zekî Beg wiha dibêje: "Xazan Xan, fermana qetlîama Kurdan derxist, 50 hezar Kurd kuştin û leşker û esîrên wan talan kirin. Wisa lê hat, xortekî Kurd ê 12 salî bi 12 dîrhemana difrot û goli-kek bi pênc dîrhemana û bihayê kavirekî jî bi dîrhemekê bû. Ev jî tolevekirina wî bû ku wan Kurdan li dijî Xan alîkariya Mîr Newroz kiribûn." - C. Rojbeyanî

[146] Qudbeddînê kurê Imedaddîn, Pehlewan kiribû alîkarvanê xwe û Xusrev Şahê kurê Melik Husameddîn jî kiribû serfermanderê leşkerê xwe. Gelek hez ji zanayan dikir, gelek kitêb li ser wî hatine nivîsandin. Ji wan "El-Tarîxul-Mu'eccem Fî Ehwal Meluku'l-'Ecem" e ku Fedlullah Qezwînî nivîsandiye. 460 medresên dînî avakirine, jî van 40 libên wan li bajarê Êzec in û yên din jî li ciyê din in, jî sisiyan yekê waridataya xwe ya salane ya wê çaxê jî bo wan medresan texsîs kiriye.

Hafîzê Şîrazî, şairê bi nav û deng, kurê Kemaleddîn e û Kemaleddîn jî Loristanê hatiye Şîrazê. Hafîz, yek ji wan şairên baregeha vê atabegîya han a Nesretu'l-dîn e û di çend ciyan de behsa wî kiriye. Wek di vê xezela xwe de dibêje: "Girinbudî Şah Yehya Nesretu'l-dîn ez kirim" yan jî di ciyekî din de dibêje: "Felek cibînekêş Şah Nesretu'l-dîn ast", yanî; asîman secde ji bo Şah Nesretu'l-dîn dibe. -C. Rojbeyanî

[147] Ji mirina babê wî heta mirina wî dibe heşt sal. Lê Ibn Batute di Sefernameya xwe de (1-122) wiha dibêje: "Atabeg Yûsif Şah deh sal fermanrewatî kiriye, Besra, Xuzistan, Feyruzan û çend herêmên din jî di bin destê wî de bûne, dema ku miriye li Ruknabadê Şîrazê veşartine." Hafîzê Şîrazî gelek li ser vê Ruknabadê dibêje, ku ev jî aliyê Rukneddîn bi xwe de jî hatiye avakirin. -C. Rojbeyanî

[148] Ibn Batute li Êrec wî Atabegê dîtiye û wiha dibêje: "Kurê Atabeg Nesretu'l-dîn Ehmed e û birayê Rûkneddîn Yûsif Şah e." -C. Rojbeyanî

[149] Tarîxa Umûmî wiha dibêje: "Mirovekî baş bû." Emîn Zekî Beg jî wiha dibêje: "Di dema wî de Loristan wêran bûbû, çunkî hemû dem bi Muzzafer re di nav şer de bû. Şah Mensur Muzeffer bê sekin ji Şûşter ve êrîş dianî ser Loristanê." Peşeng, bi alîkariya Şah Şuca'i ku birayê Şah Mensur bû, karî Şah Mensur ji pêşiya xwe bide alîkî. Hinek sikên Şah Şuca'i li Êzec hatine dîtin ku tarîxa wan ên di navbera 762 û 764ê koçî de ne. -C. Rojbeyanî

[150] Sebebê vê yekê jî eva han bû: Di navbera Ehmed (Pîr Ehmed) û Melik Hoşengê pismamê wî de şer derket û Hoşeng hat kuştin. Şah Mensur jî bo tolsitandina wî Ehmed ji Loristanê derxist û Loriyek bi nav û deng li ciyê wî danî. Di sala 795ê koçî de, Ehmed diçe ba Tîmûrleng û ew jî Loristanê dide wî. 2 hezar malên Loriyan ên ku pê re muhacir bûbûn, vegehiyan ser cî û warên xwe. Tîmurleng, Efrasiyabê birayê Ehmed û Şah Mensur wek rehîne bir Semerkendê. Di dawiyê de Loristan di navbera Ehmed û Efrasiyab de parve kir. Piştî mirina Emîr Teymûr, Pîr

Mihemmed Pîr Ehmed girt û di Kela Kuhandizê de heps kir. Di sala 811ê koçî de, cara duduyan Loristan ket destan. Lê nexweşî û sergêjiyek navxweyî ji holê rakir. - C. Rojbeyanî

[151] Îskender Munşî yê xwediyê tarîxa 'Alimu'l-Rayê 'Ebbasî wiha dibêje: "Loristana Biçûk dikeve başûrê Iraqa 'Ecem û di firehiya xwe; Hemedan 'Elî Şukur û Xuzistan digre nav xwe û di dirêjahiya xwe ve ji bajarê Birûcird heta nêzikî Bexdayê diçe. Dirêjahiya wê sed fersex e û bajarên Xurremabad, Alşe, Sedmere, Xawa û Hezfin li ser Loristana Biçûk in." -C. Rojbeyanî

[152] Erkî-Herkî, niha bi zaravayê Kurmancî diaxivin û li lîwaya Hewlêr, li Şîno û Mergewer pir in. -Hejar

[153] Huseyîn Huznî wiha dibêje: "Ev Xurşîdê han ji Eşîreta Husnî-Hesenwend-Hesnewiyye ya Kurd e û hukumeta Loristana Biçûk ku jê re hukumeta Xurşîd tê gotin, bi navê wî ye." Daîretu'l-Me'arif wiha dibêje: "Berî damezrandina dewleta Lora Biçûk, ji wezîr û hakimên Loristanê re Xurşîd gotine. Dûr nîn e ev navê han ji vê çavkaniya han hatibe sitendin." Tarîxa 'Alem Ara ji wan re dibêje; 'Ebbasî. Guya wan xwe ji 'Ebbas kurê Îmam 'Elî zanîne. Lê ev rast nîn e, ji ber ku dostê Bexdayê bûn, ji bo wê navê 'Ebbasiyan bi xwe ve danîne. -C. Rojbeyanî

[154] Kerbe (Kerbex, Kerbeq) çiyekê heşt fersex ji Ehwezê dûr e û dikeve milê Besrayê. - M. 'E. 'E.

[155] Bihar, li Kurdistana Îranê bajar û keleke gelek qahîm bû û di dema Suleyman Şah de paytextê herêmê bû. - M. 'E. 'E.

[156] Deşta Şapûrê, baniyek e ketiye navbera Fars û Loristanê. - M. 'E. 'E.

[157] Neviyê Cengîz Xan, birayê Hulago Xan û hukumdarê bereya Cengîz Xan ê çaran bû. Hulago, rojavayê Asyayê girtiye û Kubîlay Xanê birayê xwe ji ber bi rojhilata Asyayê ve şandiye. Di dema Mengû Qaan de Luis ê nehem Fermanrewayê Fransayê jê re pêşniyar kiriye ku Xan bibe Xaçperest û herdu li dijî Musulmanan yekîtiyê bikin, lê Xan guhê xwe nedayê. - M. 'E. 'E.

[158] Tarîxa Umûmî, di rûpelên 5-205 de dibêje: "18 salan fermanrewatî kiriye û di sala 667ê koçî de miriye. - C. Rojbeyanî

Babê wî di sala 640ê koçî de hatiye kuştin û dema ku em 16 salan bêxin ser, dibe 656 sal. Yanî sala girtina Bexdayê. Bi vî awayî heta avakirina Bexdayê maye. Wisa tê xuyakirin ku, salên hukmê wî wek Tarîxa Umûmî ye û di tarîxa mirinê de jî gotina Şeref Xan rast e. - Hejar

[159] Emîn Zekî Beg "Dilar" nivîsandiye û dibêje: Xizmeta darayî (maliye) ya dewletê meşandiye. - C. Rojbeyanî

[160] Yinco: Yanî çavedêrê mulk û xezîna taybetî ya Xan. - C. Rojbeyanî

[161] Emîn Zekî Beg dibêje: "17 hezar kes anîn ser Beyatan û welatê wan ji destê wan sitandin." - C. Rojbeyanî

[162] Huseyîn Huznî li ser vê behsê wiha dibêje: "Sultan Ebû Se'îd mezintiya wê qebilê kiriye, di fermanrewatiya xwe de serkevtî bûye û heta dema Emîr Tîmûr maye. Emîr Tîmûr, dixwest bixe bin fermanrewatiya xwe, lê serî netewand û girt û kuşt." Wekî me dît, binemala berî ji ber mirina Izzeddîn birayê wê xêzanek din hat ser kar. - M. 'E. 'E.

[163] Emîn Zekî Beg û Huseyîn Huznî wiha dibêjin: "Piştî ku Şah Îsmail Bexda girt û ber bi Hewîzê ve diçû, leşkerek ku hejmara wê digihîşt 10 hezar kesên di bin serokatiya Hesên Begê Lala, serokeşîrê Kurdên Talş û Beyram Begê Fermanlo şand ser Şah Rustem û şerekî gelek giran di navbera wan de qewimî. Şah Rustem nekarî xwe li ber ragire û berê xwe da çiyên û piştê ket nav tengiyek gelek mezin û daxwaza lihevhatinê kir. Piştî ku Beyram Beg û Hesên Beg şertên wî qebûl kirin, xwe da dest û di roja duduyan a meha cemawela duduyan de hat ba Şah Îsmail. Şah Îsmail gelek pêşwaziyek mezin lê kir û gelek bi rûyekî xweş xêrhatinî lê kir, bi zimanê Kurdî yê Lehçeya Lorî gelekî bi hev re axiftin û ferman da ku riya wî yê dirêj bi cewahiran bixemilînin. Bi vî awayî her tîlek mûyê riya wî cewahirek pê vekirin, çend roj bi mêvanî li ba xwe hişt û piştê herêma Şûşter û Dizfûlê lê bexşand û fermana fermanrewatiyê jê re muhr kir û şand paytextê welatê wî." - C. Rojbeyanî

[164] Dîroknivîsê Kurd Emîn Zekî Beg û Huseyîn Huznî wiha dibêjin: "Ev Uxur Begê han demekê fermanrewayekî serbixwe bûye. Di sala 948ê koçî (1541ê z) de, dema ku Şah Tehmasb ji bo cezakirina waliyê Duzfulê, bi wasitêya Elaeddîn Re'naşî leşker bir û gihîşt Loristanê, Cihangîr çû balê û ew dît. Lê piştî demekê guhê xwe neda fermana Şah û zerar jî gihand welatên cînarê xwe. Ji ber vê, li ser fermana Şah Tehmasb, 'Ebdullah Xan Ustaclû yê Turkmen di sala 949ê koçî (1542yê z) de leşkerek gelek giran bir ser Loristanê û şerekî giran û xwînavî di navbera wan de qewimî û Cihangîr di şer de esîr ket û hat kuştin. Lê herdu kurên Cihangîr, Rustem û Mihemmed, bazdan û xwe gîhandin Bexdayê.

"Piştê Şah Tehmasb fermana qirkirina Loran derxist û eskerên wî dest bi talan û şelandinê kirin, eskerên Qizilbaşan bi şûr û tîran ve ketin ser canê Loriyan, ferq nexistin navbera pîr, kal, zarokên sava û mirovên bi temen û heta serê heywanan jî jêkirin û dexil, dan û baxên wan jî ji binî de wêran kirin. Di netîceyê de Şah Qasim ku mîrnişînekî Loristanê bû, -kirîvê Emîr Cihangîr jî bûye- rica ji Şah kiriye û ew jî Qizilbaşan paş de kêşaye. Seyîd Emîr jî ji xanedanê Mîrên Loristanê xweş bûye û Şah, Loristan di navbera Rustem û Mihemmed de parve kiriye." - C. Rojbeyanî

[165] Navê keleke qahîm a li aliyê Qezwînê ye. - C. Rojbeyanî

Di Şerefnameya Farisî bi xwe de nivîsandîye: "Qel'e Almut", mamoste Rojbeyanî di tercuma Erebi de bi vî awayî nivîsandîye: "Qel'et Almut-Almut el-Ahmar" Yanî, alaya Kurdî û Farisî tîkelî bi mewtê Erebi kiriye û bûye; "mergî sor", li gor qeneeta min ev "helmut" a Kurdî ye ku ji ciyên gelek asê re tê gotin, ji ber ku Faris jî "elemut" dixwînin. -Hejar

[166] Birêz Huseyîn Huznî vê bûyera han bi avakî din neqil dike û wiha dibêje: "Emîr Mihemmedî şoreşa xwe nedabû sekinandin, navçeyên derûdora xwe talan û ciyên bin desthilatdariya xwe fireh dikir û eskerên wî her diçû bihêztir dibûn. Şah Tehmasb eskerek gelek giran û zêde bi çek di bin serokatiya Emîr Xan ê hakimê Hemedanê de şand ser, Mihemmedî li dijî wî rabû, demek gelek dirêj bi pehlewani bi wan re şer kir û ziyar li herdu milan jî gelek çêbûn. Lê piştê Mihemmedî esîr ket û ji Şah Tehmasb re hat şandin û Şah jî ew di Kela Elemutê de kir zîndanê. Hinek jî dibêjin: Şah Rustem de'wet kiriye, bi vê fêla han girtine û kirine zîndanê. - C. Rojbeyanî

[167] Sultan Mihemmedê Xwedabende yê kurê Şah Tehmasbê Sefewî, di sala 985ê koçî (1577ê z) de li ciyê Şah Îsmailê duduyan ê birayê xwe bû Şah û heta sala 995ê koçî (1587ê z) şahîti kir. -C. Rojbeyanî

[168] Fermanrewayek gelek bi nav û deng bû, kar û barên welatê xwe gelek bi rêk û pêkî bi rêve bir. Sînorê fermanrewatiya xwe gelek qahîm û xurt kir, leşkerê xurt û têrçêk û cebirxane pêkanî. Xezînen wî heta bi dev tîjî bûn. Ewqas bi dadmendî û bi dilsozî bi yê bindestê xwe re muamele kiriye ku hemû kes jê razî bûne û ji bin fermana wî derneketine. Di sala 997ê koçî (1588ê z) de, Sînan Paşa yê Tirk, bi leşkerên Bexdayê ve Nehawend girt, xelkê wir hemû muhacir kir û keleyek jî tê de ava kir. Bi vê êrîşa han Qorqmaz Xan ê hakimê Hemedanê kir tengiyê, gelek serdarên Kurdan, bi taybetî Kurdên Şarezorê pê re rabûn. Sînan Paşa, çengê xwe avête 'Elî Şukur û şarezoriyan şand ser Hemedanê, Şahwêrdî Xan bi hêzên xwe ve hat hawara Qorqmaz Xan. Piştê li Qorqmaz Xan nesîhet kir ku bi vî eskerê kêr ve li dijî Sînan Paşa ranebe, baştir e. Qorqmaz ev nesîheta han xiyaret hesêb kir û gotina wî di devê wî de birrî. Şahwêrdî bi xeyd bi leşkerên xwe ve hat Loristanê û dest avêt qahîmkirin û xurtkirina sînor û keleyên xwe, eşîretên Kurdan ên ku muhacir bûbûn, li derûdora xwe berhev kir, serxwebûna Loristanê îlan kir û li gel dewleta Osmanî jî dostî danî.

Piştê ku Osmanî û Îranî li hev hatin, Şahwêrdî di sala 1000ê koçî (1591ê z) de xwe kir dostê Îranê û bû xizmê Şah 'Ebbas. -C. Rojbeyanî

[169] Şah 'Ebbasê yekem, kurê Sultan Mihemmed Xwedabendeyê Sefewî ye, ji sala 995ê koçî (1587ê z) heta sala 1037ê koçî (1628ê z) şahîti kiriye. -C. Rojbeyanî

[170] Têt gotin ku Şah 'Ebbas xwe ji ber vê yekê kiriye xizmê Şahwêrdî, ku îstîfade ji vê nêzikahiyê bike, ji xwe dûr nexê ku bikare keysa xwe lê bîne û bide kuştin. Her wiha lê digeriya ku bahanek jê re çêbe. Ji bo vê armancê jî Uxurlu Sultan ê Beyatî yê Tirkmen ê hakimê Îsfahanê şand Berucerdê ku bacê jê re berhev bike. Li ser vê, di navbera wî û Şahwêrdî Xan de şer derket, Uxurlu û bi çend mîrên Tirkmen re serê xwe di vê rîyê de dan. -C. Rojbeyanî

[171] Guya Şah 'Ebbas wê gavê ji bo şerê Ozbekan ber bi Xoresanê ve diçû. Dema ku ev xeber sehkirîye ber bi Loristanê ve vegeriyaye. -C. Rojbeyanî

[172] Huseyîn Huznî di kitêba Loristan de wiha dibêje: "Şahwêrdî, bi leşker ve xwe paş de kêşaye û xwe gîhandiye Çiyayê Gurkuwe ku dikeve navbera sinorê Loristan û Bexdadê û bîst fersex ji Sedmere dûr e. Şah 'Ebbas, bi leşkerên xwe ve çûye ser û dema ku wî jî zaniye ku li ber dest hîlnadin, berê xwe daye Bexdayê û Şah 'Ebbas paş de vegeriyaye." -C. Rojbeyanî

Her wiha Huseyîn Huznî di kitêba xwe de didomîne û dibêje: "Gelek ji karbides-tên Loristanê ku yek ji wan Emîr Qeyserxan û serokê eşîreka 2 hezar malan bû, bi Şahwêrdî re paş de vegeriyan û çûn ba Şahê Îranê." -C. Rojbeyanî

[173] Şah 'Ebbas, welatê Loristana Biçûk kir du perçe; perçeyek da destê Mehdî Qulî yê navê wî derbas bû, perçeyê din jî da destê Sultan Huseyînê kurê Şah Rustem. Bangî hemû serokeşîrên Lora Biçûk kir, ew xelat kirin û bi wan da xuyakirin ku ji bin fermana Sultan Huseyîn dernekevin. Hezar serî mî jî wek diyarî da Sultan Huseyîn û piştî vê jî ku Eşîreta Qerealôsî ji Loristanê rakiribû da anîn û li 'Elîşukur

bicî kir, bi xwe jî di roja 10^ê Muhەرrema sala 1002'yê koçî (1593^ê z) de vegeriya Qezwînê. -C. Rojbeyanî

[174] Şah 'Ebbas, piştî ku Şahwêrdî li Loristanê da rûniştandin, poşman bû. Hez nedikir Şahwêrdî bibe dostê Osmanîyan. Çûnkî dizanî eger ev serdarê han ê namdar û ev pehlewane han ê qehreman bibe dijminê Îranê dê jiyane li xelkê Xozistan, Fars, 'Elîşukur û Loiristanê tehl bike û bi talan û çeteyî dê hîmê wan tarûmar bike. Ji vê jî pêştir, rojekê Osmanî dikarin leşker bidinê û bişînin ser Îranê. Ji ber vê hergav difikirî gelo çawan dê bikare wî bine ser welatê wî.

Di dawiyê de 'Itimaduddewle bi navê lihevkerinê şand Loristanê û da xuyakirin ku gelek lez bike û hewil bide ku Şahwêrdî aş bike.

'Itimadu'l-dewle Ferhad Xan mirovê xwe şand ba Şahwêrdî û di navbera wan de muzakere dest pê kir. Piştê goristanek tesbît kirin û herdu milan ji hev re sond xwarin û peyman aştîyê ji hev re îmza kirin. Ev bûyera han di sala 1003'yê koçî (1594^ê z) de bûye. Ji vir şûn de Şahwêrdî hat Xurremabada paytext û fermanrewatiya xwe ya berê girt dest, Şah 'Ebbas ew xelat kir û wî jî hezar zêr bexşîş dan mirovên 'Itimadu'l-dewle û her wiha bi leşker ve pê re bi rê ket û çûn ser Xozistanê. -C. Rojbeyanî

[175] Şeref Xan heta sala 1005'an nivîsandiye, lê piştî wî, di sala 1006'an de (1597^ê z) Şah 'Ebbas berê xwe da Şahwêrdî, dixwest wî ji holê rake û tola xwe jê bistîne. Ji bo vê armancê, bi leşkerekî gelek mezin ve ber bi Isfehanê ve bi rê ket û di rê de berê xwe da ser Loristanê û ji nişka ve avêt ser Şahwêrdî. Şahwêrdî dema ku zanî nikare xwe li ber ragire, ji ber wan baz da û xwe gîhand ser sînore Iraqê û ji wir jî çû xwe di Kela Çengleyê de asê kir.

Şah 'Ebbas, di bin serokatiya Allahwêrdî de leşker şand ser, keleyê kir bin abluqeyê, piştî çend şer û pêkhatinan, Şahwêrdî esîr ket û ew birin Sedmere ba Şah 'Ebbas. Dema ku gihîşt ba Şah, dest bi dijûnan kir, ger çendî Şah nedixwest wî bikûje lê ji ber van dijûnan rikê wî vebû û hêrs bû û ferman da û ew kuştin. Vê carê Şah 'Ebbas berê xwe da Huseyîn Xan Salwêzî ku kar û barê Loristanê bigre dest. Huseyîn Xan ji ber xatirê mala mîran qebûl nekir.

Şah 'Ebbas ji vê yekê gelek xeyîdî. Ferman da ku herçî kes û nasên Şahwêrdî hene, ji zarokên sava yê dergûşê bigre heta pîr û kalan hemûyan bide kuştin û nesla wî bide qirkirin, bi vî karê nemerdane, rûpelên dîrokê yê reş û tarî li ser xwe dan nivîsandin ku eniya mirovatîyê pê xwîdan bide. Piştî vê, kar û barên Loristanê da destê Sultan Huseyîn ku ew jî neviyê keçê yê Şahwêrdî Xan û ji eşîretek Lorî yê ji aliyê Piştko bû.

Emîn Zekî Beg wiha dibêje: "Ger çendî ev Mîr Huseyînê han demek li ser kar û barên Loristanê maye, di dema Nadir Şah Tehmasb Qulî bûye şah, Sedmere, Hêzmas û Piştko daye destê Eşîreta Înanlu. Bi vî awayî perde li ser Fermanrewatiya Loristana Biçûk de kêşane. Lê Mîrekiya Piştko ya biçûk her di destê nevî û nevîçirkên Şahwêrdî de maye û fermanrewatiya wan ku bi walî dihat binavkirin, silsila zincîra wan wiha ye:

Huseyîn Xan, Îsmail Xan, Esed Xan, Hesên Xan, Kelb 'Elî Xan, 'Elî Xan, Heyder 'Elî Xan, Huseyîn Qulî Xan, Xulam Riza Xan.

Di dema vî Xulam Riza Xanî de, Riza Şahê Pehlewî (1346^ê koçî 1928^ê z) mîrekiya

wan a serbixwe ji holê rakir û hakimek eskerî li ser rêvebirina kar û barên wan hat danîn."

Edmonds, vî Xulam Riza Xanê han walî binav kiriye. Di vî warî de maqaleyek nivîsandiye ku wiha dibêje: "Yên ku Loristan di bin hukmê wan de bûye, ev kesên han in: Huseyînê yekem, Şahwêrdî, Mensur, Huseyînê duduyan, 'Elî Merdan, Menûçîhr, Şahwêrdiyê duduyan, Îsmail, Mihemmed, Esedullah, Mihemmed Huseyîn, Mihemmed Hesên, Heyder, Huseyîn Qulî, Xulam Riza Xan." Hersêkên pêşiyê li Xurremabadê di Goristana Îmamzade de veşartî ne. Çunkî Huseyînê duduyan, Eşîreta Qerealôsî rê nedanê ji Zehaweyê derbas bibin û biçin ba Osman, ku Şah ew kiribû walî. 'Elî Merdan, piştî ku çavên birayê xwe Şahwêrdî qewartin, Nadir Şah şand pey, ku ji Asîtane bide anîn, di veqerî xwe de li dora Kerkûkê mir û di Goristana Îmam Zeynel'abidîn de hat veşartin. (Gora Zeydiyê kurê 'Elî li gundê Îmamê û bakurê rojhilata Tawxê ye) Îsmail heşt salan fermanrewatiyê kir û bi zîrekî gelek zêde Îsfehan bi ser hev de anî. Mihemmed Hesên Xan, Axa Mihemmedê Qaçar kir waliyê Loristanê û di sala 1055ê koçî- (mimkun e ev tarîxa han 1255 be- Z. A.) (1849ê z), yan wek Emîn Zekî Beg dibêje: "1256ê koçî (1840ê z de, mir", 90 sal temenê wî bû, bû waliyê Piştkoçyê jî. Loristan di navbera kurên wî 'Elî, Heyder û Ehmed de hatiye parvekirin. 'Elî di sala 1258ê koçî (1841ê z) de hakimek bi nav û deng bû û heta Şêxê Eşîreta Benîlamî ya 'Ereb jî bac dayê. Piştî Huseyîn Qulî Xan di dema Nesreddînê Şahê Qaçar de bû walî û gelek xizmeta dewleta Îranê kir. Piştî ku Xulam Riza Xan bû walî û xizmetkarê Îranê jî bû, walîtiya han hat hilweşandin û xistin ser Îranê. -R. Rojbeyanî

[176] Ji binemalek mezin û serekeşîr bûye. Li gundê Ecdenkanê yê nêzîkî Dwînê jiyaye. Bi regez digihîjin Fermanrewayên Şeddadî yê Kurd. Hevçerxê Emîr Fezlûnê sisiyan bûye. Dema ku Emîr Qirtî yê Tirkmen welatê wî ji bo Selçûkiyan îşgal kir, Şadî ji welatê xwe muhacir bû. -C. Rojbeyanî

[177] Di kitêba Exbaru'l-Dewle de wiha dibêje: "Ji Eşîreta Hemîdî ya Kurd e." Lê Rewende (Riwanda, Rewendî, Rewadî) qebîlek ji Eşîreta Hezebanî (Hezanî, Xêzanî) ya Kurd in ku di navbera Hewlêr û Azerbaycanê de dijîyan û zozanê wan li ba Aşne (Aran) bû. - C. Rojbeyanî

[178] Li ser vî navê han di navbera dîroknivîsan de dubendî heye. Hinek dibêjin di navbera Rewandiz û Hewlêrê de û nêzîkî gundê Dêrherîrê ye, ku di navekê re paytextê Fermanrewatiya Soran bû. Zanayê mezin ê Kurd Mele Mihemmedê kurê Hacî Hezarê Mêrdî, ji Ibn Xelekanê Kurd digre û wiha dibêje: "Dwîn, Dalbor û Wawjêr bajarên nêzîkî Hewlêrê ne, piraniya wan kavi in û îro ev ciyên han wek welatê Soran têt naskirin."

Hinekan jî gotine, ji Azerbaycanê ve ketiye ba sînorê Aran (Yerîwan û Gurcistan). Li ba Şeref Xan bi xwe wiha ye û gelek ji dîroknivîsên niha yê wek Dr. Ehmed Bîl û Emîn Zekî Beg, her li ser vê bîr û baweriyê ne. Lê li gor Qazî Mihyedîn jî wiha ye: "Bidwîn, Bîtewna niha ya li ba Koysançaxê ye." - C. Rojbeyanî

[179] Emîr Cemaleddîn Behroz, koleyê Şadî yê kevin bû, dema ku Şadî hatiye muhacirkirin, Behroz li ba Melîkşahê Selçûkî hatiye bicîkirin û bûye alîkarê lalayê şehzadan. Dema lala miriye, Behroz ciyê wî girtiye. Hêviyek gelek zêde daye nîşan û di dawiyê de bûye waliyê Bexdayê. Piştî şandine ba xwediyê wî yê kevin Şadî û

Kela Tikrîtê dane destê wî. Piştî mirina Şadî, Necmeddîn Eyyûb û Şêrko bûne muhafizên Tikrîtê ku bajarekî biçûk e û dikeve aliyê rojavayê Dîcleyê û girêdayî Samrayê ye. - C. Rojbeyanî

[180] Necmeddîn, li gundê Ecdenkanê hatiye dinê û di sala 568^ê koçî de li Misrê miriye. - C. Rojbeyanî

[181] Ebû'l-Herb, Şêrko kiriye fermanderê leşkerê Nûreddîn Zengî û ji ber vê, di sala 550^{yê} koçî de, Emîr Hec ew ji bo alîkariya Xelîfe 'Adetuballahê Fatimî şandiye Misrê, sê caran li dijî Fransizan rabûye û piştê bûye wezîrê xelîfe û di 22^{yê} cemaye-la duduyan a sala 564^ê koçî de miriye û li Medîneyê hatiye veşartin. - C. Rojbeyanî

[182] Mamoste Mihemmed Kurd 'Elî, di kitêba El-Qedîm we El-Hedîs de wiha dibêje: "Mirovê ku êrîş biribû ser jinikê yek ji zabitên parêzgerê keleyê û Xirîstîyan ji bû. Wê şeva ku Necmeddîn dikir ji Tikrîtê bar bike, Selaheddîn ji dayîka xwe bû, babê wî bûyina wî şûm hesabandîye û ji nivîskarekî yê berdestê xwe re wiha gotiye: Gunehên vî zarokî çi ne? Kî dizane ew di dahatû de nabe hukumdarekî bi nav û deng?" - C. Rojbeyanî

George Zeydan wiha dibêje: "Nivîskar Xirîstîyan bû, eger ew nebûya, Necmeddîn dê Selaheddîn hê sava bixeniqanda." - Hejar.

[183] 'Imadeddîn Zengî, kurê Taksungur e, rêvebirina Bexdayê di destan de bûye û di sala 521^ê koçî (1127^ê z) de, dema ku Kela Ce'beriyê abluqe kiriye, hatiye kuştin. -C. Rojbeyanî

[184] Nûreddîn Mehmûdê kurê 'Imadeddîn Zengî, di sala 511^{yê} koçî (1117^{yê} z) de, li Helebê hatiye dinê, di sala 540^ê koçî (1155^ê z) de, bûye fermanrewa. Sultanekî dadmend bûye, di riya Îslametiye de gelek şerê Frengan kiriye, gelek kel û surh li derûdora gelek bajaran çêkirine. Hejmarek zêde medrese ava kiriye, 28 salan sultanîyek serbixwe kiriye û di sala 569^ê koçî (1173^{yê} z) de li Şamê miriye û her li wir ji hatiye veşartin. - C. Rojbeyanî

[185] Nasbûnek Necmeddîn û Şêrko ya kevin li gel Nûreddîn hebû. Di sala 526^ê koçî (1132^{yê} z) de di navbera Atabeg Nûreddîn û Selçûkiyan de li başûrê Tikrîtê şerek qewimî û Nûreddîn gelek xirab şikest û xwe gîhande Tikrîtê. Necmeddîn, mêvandarî jê re kir û ew bi kelek û beleman ji Dîcleyê derbas kir. - C. Rojbeyanî

[186] Walî yan xelîfe bûye(?) 'Adedubillah, xelîfe yanzdemîn ê Fatimê Ubeydî ye, navê wî 'Ebdullahê kurê Yûsifê kurê Hafîz bûye. Di sala 555^{yê} koçî (1160^ê z) de bûye xelîfe û di sala 567^ê koçî (1171^{yê} z) de miriye. - C. Rojbeyanî

Şeref Xan bi xwe Xelîfe 'Adid bi nav kiriye, binêre çapa Farişî ya Misrê, rûpel: 86. -Hejar

[187] Şapûr (Şawr), pêsîra Esededdîn Şêrko û hevalên wî girtibû û ji wan venedibû. Armanca wî ew bû ku wan bangî xwarinekê bike û tevan di mala xwe de bikuje. Piştî ku ev pîlana han eşkere bû, rojekê Selaheddîn di baregeha eskerî de wî digre û cewab ji xelîfe re dişîne, ka gelo fermana wî çîye? Xelîfe jê re gotiye ku serê wî bibirin û bi diyarî jê re bişînin. Bi vî awayî ew wezîrê han ê xayîn ku dixwest welatê xwe bide destê Frengan, serê xwe di vê riyê de da. - C. Rojbeyanî

[188] Xwediyê Exbaru'l-Dewle di rûpela 99^ê kitêba xwe de wiha dibêje: "Dema ku Selaheddîn bû wezîr, 'Adid girt û di koşkekê de xist bin çavdêriyê heta mir." Lê ev ne

rast e. Çunkî Selaheddînekî li gel Xaçperestên ku qesta serê wî dikin, ewqas baş muamele bike; ji bo dermankirina birîndarên wan hekîm bişîne û bi berfirehî tînîşka wan bişkîne, li gel nandarê xwe -eger ev jî rast be!- ku piştî mamê wî dereng an zû ji bo gihîştina textê saltaneta wî, ew kir wezîr, çawan dibe vê yeka han bike? Di ser vê re jî, piraniya dîroknivîsan eksê vê dinivîsin. George Zeydan wiha dibêje: “Adid plan li dijî Selaheddîn rêdixistin, Şêx Suleymanê Gizîkar jî ku jê re Ebû'l-Hesen dihat gotin, bi tamahiya rûniştina ciyê wî, xwestiyê Amîre Sitî El-Melik a xuşka 'Adid, ku di vê pîlanê de alîkariya 'Adid dikir, bikar bine. Lê ji ber ku Sitî El-Melik bi xwe jî nedixwest û bi ruh û dil evîndarê 'Imadeddînê hevnişînê Selaheddîn bû, mêrê wê jî ku ji bo bicîanîna pîlana 'Adid di kemînê de bû, pîlana wan xera kir. -C. Rojbeyanî

[189] Yafi'î di rûpelên 3-445ê tarîxa xwe de wiha dibêje: “Dema ku Selaheddîn dest danî ser koşka 'Adid, her çi tiştê xwest jê bijart û li gor dilê xwe jê bexişî û firot. Mucewherat û xezineyên ewqas bi qîmet tê de hebûn ku gelek salan mijulî berhev- kirina wan bûbûn. Mîsalên wan di tu xezînên padîşahên din de tunebûn. Yek ji van 'esayek zumrud bû ku ji qamişê bû û hinek dirêj bû, hespek ji yaqût û gelek tiştên din bûn. Ji kitêbên herî bijartî û xweşxet 100 hezar cild tê de bûn.” -C. Rojbeyanî

[190] George Zeydan wiha dibêje: “Necmeddîn jê re gotiye: ‘Bi Xwedê eger Nûreddîn daxwaza qamişek şekrê Misrê bike, ez pê re şer dikim û xwe bi wê digu- herînim.” - Hejar

[191] Melik Mu'ezzem Şemsuddewle Turan Şah di piraniya şerên li gel Xaçperestan re yek ji wan fermanderên herî aza yê leşker bû, Mûtemenu'l-Xelafe Cewher ku bi leşkerên Sudanê re şer dikir, Turan Şah di sala 567ê koçî de li Sudanê girt û di sala 569ê koçî de, dest li ser Yêmenê kêşa. Demek li Şamê di ciyê Selaheddîn de hukum- dariyê kir û kar û barên Ba'elbekê jî meşand. Yêmen û Ba'elbek da destê Selaheddîn û kar û barên Îskenderiye meşand û di sala 567ê koçî de li wir mir. -C. Rojbeyanî

[192] Zanayek hêja û şairekî bê emsal bû. Di sala 556ê koçî de hatiye dinê, bi birayê xwe re Heleb kir bin abluqê, gelek bi mêranî li dijî dijmin sekinî, di şer de birîndar bû û birîna wî xeter bû û di sala 779ê koçî de, bi vê birîna han mir. -C. Rojbeyanî

[193] Qamusu'l-Elam a Tirkî wiha dibêje: “Qerequş, koleyê Selaheddîn bûye, ne yê biraziyê wî. Navê wî Bahaeddîn 'Ebdullah bûye û Ebû Sê'îd jî jê re gotine. Sultan Selaheddîn gelek jê hez kiriyê. Dema ku ew li mal nebûya, wî di ciyê xwe de dikir berpirsîyar. Dema ku Xaçperestan ew li 'Akka esîr girtin, Sultan bi 10 hezar zêran ew ji wan kirî.”

Muddetek kar û barên Şamê jî bi rê ve biriye, însanekî gelek hêja û xêrxwaz bûye. Surha Qahîreyê, Kela Cebelê û pirên li ser rîya Ehramê Cîze û gelek tekye û mêvan- xane çêkirine. Di sala 597ê koçî (1200ê z) de miriyê.” -C. Rojbeyanî

[194] 'Ebdulnebiyê kurê Mehdi, bi zorê Yêmen girt. Mîrovek zordar û xwînrij bû. Gumbetek li ser gora babê xwe çêkiribû, xelk jî mecbûr kiribû ku di ciyê Ke'beyê de bi vê gumbeta han sond bixwin. Turan Şah avêt ser, ew kuşt û talan kir, gora babê wî hilweşand û zêrên wî heland û gihand ciyê xwe. -C. Rojbeyanî

[195] Di sala 569ê koçî de, dema ku Nûreddîn mir, Îsmail deh salî bû, Selaheddîn welatê Şamê jê sitand. Tenê Heleb di destan de mabû û çend salan li wir hukum kir û di sala 577ê koçî (1181ê z) de mir. -C. Rojbeyanî

[196] Mimkun e armanca Melik Mensur, Mihemmedê kurê Melik Muzeffer Teqyeddîn Omerê kurê Nureddewle Şahînşahî be. Zanayê bi nav û deng Emîr Îsayê Hekkarî jî di wî şerî de hat esîrkin, Sultan bi pereyekî gelek zêde paş de sitandiye. -C. Rojbeyanî

[197] Emîr Izzeddîn Ferrux Şahê kurê Nureddewle şehînşah e. Freng di bin serokatiya Baldwin Şahê çaran de bûn. -Hakimê Remale bû. Ferrux Şah dikir Baldwin esîr bigre, lê Hemfri(?) ku yek ji wan şowalyên bi nav û bang ê Xaçperestan bû, xwe avêt ber û wî rizgar kir û vî navê re hat birîndarkirin û her bi wê birîne jî mir.

Nabe em vê yeka han jî jibîr bikin ku şerê Merc'îwn piştî vî şerê qasek şûn de qewimî, hakimê Trablus, Baldwi yê hakimê Remale û Hûc ê xwediyê Teberiyê û gelek kesên din ji mezinên Xaçperestan hatin esîrkin. Baldwi 250 hezar zêr û bi azadkirina 1000 esîrên Musulmanan ve xwe sitandiye. -C. Rojbeyanî

[198] Di netîceya şerê Remaleyê de, ji derveyî hakimê Trablus û Antakya hemû serdarên din ên Xaçperestan peymanî şersekandinê bi Selaheddîn re çêkirin, demek dirêj dinya hêmin û aram bû. Lê di wê salê de hinek ji fermanrewyên Xaçperestan peymanî xwe betal kirin û Arnat ê hakimê Kerekê riya karwanekî bazirganê Musulmanan girt û talan kir, jin û mirovên wan esîr girtin û xeber ji dîne Îslamê re gotin. Dema ku Sultan ev bûyera han a nexweş sehkir, leşker girê da û li bingehê Selame yê nêzikî gundê Besriyê, leşkerên xwe da sekinandin, ewqas sekinîn heta ku karwanên haciyan derbas bin. Di vê navê re leşkerên Misrê jî hatin û gihîştin wir. Wê çaxê vegeriya Tel'eşter û civînek bi sereleşkerên xwe re çêkir, plana şer danîn û biryar dan ku heta hetayê bi Frengan re şer bikin.

Di roja pêncşema 16'yê Rebû'laxira sala 583'yê koçî (1187'ê z) de, rêzên leşkerên xwe durust kirin û man li hêviyê heta beyanî nimêja îne kirin û şûn re bang leşkerên xwe kir û di milê başûr de ji Çemê Urdunê derbas bûn û bi dizî ew şand ku biçin Sifûrya û bi xurtî ciyê kombûnên dijmin ji ortê rakin.

Berê hemû tiştî Girê Kifirsebetê girtin û riya hatinûçûnê ser wan birîn. Grûbek mirovên gelek aza û mêrxas li ber rûkarê dijmin damezirand û bi xwe jî bi leşkerên xwe ve êriş bir ser Teberiyê û gelek zû kir bin destê xwe. Lê keleyê xwe neda dest, jin, zarok, nas û gelek ji mirovên Raynold ku di wê keleyê de asê mabûn, hawara xwe gihandin çuhuyekî Şahê xwediyê Sifûrya.

Xaçperestan meclîsa şerî berhev kirin û biryar dan ku li dijî Selaheddîn bisekinin. Di berbeyaniyekê bi firehî êriş anîn, armanca wan ew bû rê li Sultan bibirin û bi leşkerên xwe wan perçe bikin û nehêlin destê wan bigihîje ava vexwarinê. Lê Sultan, zend û bakên xwe rapêçan û hemû rîsên wan kirin hirî û ew naçar kirin paş de vegirin û biçin baregaha xwe. Roja dawiyê ku dibû 26'ê mehê, eskerên Sultan ajotin ser wan û ew belav kirin, dest bi bazdanê kirin û cunuyê şah û Raynold Arnat ê birayê wî ku hakimê Kerekê bû, bi gelek Xaçperestên din re esîr hatin girtin, piştî rawestandina şer, Sultan berê xwe da xêveta xwe, bi muşawir û serdarên leşkerên xwe re, secda sipasiyê ji Xwedê re birin ku ew bi ser kafiran de muzeffer kiribûn. Piştî ferman da û hukumdarê esîran bir ba xwe da rûniştandin, firavîn ji wan re da anîn, dest avêt bi serzenîştîkirina xwediyê Kerek ku vê kerîtiya han çawan kiriye?

Karwanê Musulmanan talan kiriye û xeber ji pêxember re daye. Ji ber sonda xwe ku kiribû, bi destê xwe milê Raynold jê firand, lê Cwê Şah gelek bi awakî rêz û hurmet bi girtiyên din re şand Dîmeşqê (Şam). -C. Rojbeyanî

[199] Yanî sala 583'yê koçî (1188'ê z). - M. E. B.

[200] V. Zirnov îşareta pirsê li ber vê tarîxê daniye. Ji ber ku Xaçperestan di sala 482'yê koçî (1089'ê z) Qudsê girtine. Selaheddîn ew di sala 583'yê koçî (1187'ê z) derxistin. -C. Rojbeyanî

[201] Berziye, bajarek li welatê Şamê ye. Xwediyê keleyê bi jin û zarokên xwe ve esîr tînin girtin. Keça hakimê bajêr bûka nû bû û zava jî di şer de wenda bûbû, Sultan ferman da ku bikevin pey zavê û bibînin, zava dîtin û dan destê bûkê. -C. Rojbeyanî

[202] Di du nusxan de di ciyê Cebele de Heleb hatiye nivîsandin, mimkun e mebest ji vê derûdora Helebê be. - M. 'E. 'E.

C. Rojbeyanî, di nav kevanê de "newaxte Cebele" nivîsandiye, wisa dixuyê newaxteyê, newahî yan newaxteyê Cebele yek nav zaniye, lê di Farisiya wê de wiha dibêje: "Sultan biraderzade ra newaxte, Cebele ve yek do qesebeyê dîger ra îzafeyê elkayê û nomûde." Yanî: "Dilê biraziyê xwe xweş kir û Cebele û yekûdu qesebeyên din xist ser ciyên bin destilata wî." -Hejar

[203] Bajarek li ser çiyakî bilind bû û kela wê dinêri Behra Teberiyê. -C. Rojbeyanî

[204] Kelek asê bû, li ser çiyayê rûkarên Teberiyê û Geliyê Urdunê hakim bû. -C. Rojbeyanî

[205] Şiqêf, li Suriyê ye, 30 kîlometre ji qeraxê behrê dûr e, Frengan ji sûr û keleyê re "Bufûr" digotin. -M. 'E. 'E.

[206] Ji bo vê êrişê han hemû Ewrûpa rabûye piyan, ji mirovên sade bigre heta keşê û hukumdarên di êrişên Xaçperestan de beşdar bûne, serokê şerî "Richardê Şêrdil" ê qralê Ingilîzan, Flip Agustos ê qralê Fransî û Fredrik Barbarus ê qralê Almanan bûn. Xwedê wisa kir, di roja 4ê Cemawela duduyan a sala 586'ê koçî (10'ê Hezîrana sala 1190'ê z) de Fredrik di Çemê Salfê de xeniqî û eskerên wî belav bûn. Richard û Flip Agustos şerên giran kirin û gelek eziyet gîhandin Musulmanan, kesên bê guneh û bi guneh herkesî dikuştin û ter û hişk bi hev re dişewitandin. Di dawiya dawiyê de jî, di navbera wan de têkçûn çêbû. Flip Agustos di roja 7'ê meha Receba sala 587'ê koçî (Tîrmeha 1191'yê z) de, bi tureyî Filistinê bicî hişt û Konard di ciyê xwe de kir serokê leşkerên xwe. Richard nêzikî mehekê di 'Akkayê de maye û piştê ber bi Yafayê ve ajotiye. Leşkerên Sultan rê lê digrin û gelek şerpeze dikin û piştê xwe davêje Yafayê û xwe di wir de qahîm dike. Sultan di Yafayê de jî cî lê teng dike û heta di şerekî de hindik dimîne ku Richard bigre, lê yekî navê wî Gilyom hawar dike û dibêje ez im Richard û wî dikûje û Richard jî bi lez û bez derbas dibe û diçe. Richard, dizanî ku Selaheddîn bi tu awayî fîrset nadê û dev jê bernade, ji ber vê, bi naçarî pê re ket muzakerên aştiyê û li ser vê yeka han li hev hatin: Richard xoşka xwe bide Melik 'Adil û qeraxên behrê ji bûk û zavê re bin û Quds jî di bin desthilata herdukan de be ku nunerên Xaçperest û Musulmanan, çûna ziyareta Beytu'l-Muqeddese ji bo Îslaman û Mesîhiyan azad be.

Emîn Zekî Beg wiha dibêje: Biryara yekem wiha bû; Melik 'Adil 1 600 kes ji esîrên Frengan berde û 200 hezar dînar jî bide ku ew musaede bikin Musulmanan ji 'Akkayê derkevin. Lê Xaçperestan peymanê xwe bicî neanîn û qetil û qutil kirin nav

Musulmanan. Têt gotin ku Richardê Şêrdil bi xwe di roja 23'yê Receba sala 587ê koçî (12'yê Hezîrana sala 1191ê z) de, 2 700 Musulman kuştine. Tenê di şerê 'Akkayê de 60 hezar Musulman hatine kuştin. -C. Rojbeyanî

[207] Ev peyman a dostiyê, di roja 22'yê Şe'bana sala 588ê koçî (2'yê Îlona sala 1192'yê z) de hat îmzakirin -C. Rojbeyanî

[208] Ew xelîfên ku li Mexreb û Misrê hukum kirine û ji wan şî'yan bûn ku Îsmâîlê kurê Ca'ferê Sadiq îmamê xwe dizanîn. Di sala 297ê koçî heta 567ê koçî xelîfeti kirine. -M. 'E. 'E.

[209] Di dîrokên din de wiha hatiye nivîsandin: Di Qahîreyê de ji derveyî du nexweşxanan koşka xelîfe jî kiriye nexweşxane û penagehek ji xerîban re jî ava kiriye. Ji derveyî van, gelek pîr, qemter (Avbar: Ciyê derbazkirina avê) sûr li dorê bajarê çêkiriye, rê gelek xweş kirine, ax û çandiniya baş zêde kiriye û bac û gumrûka giran li ser xelkê hildaye. Nîşana alaya wî jî perçek zer û sîsarkeki (teyrek laşxwer) sor li ser nexşirî bûye. -C. Rojbeyanî

[210] Li gor hinek dîroknivîsan, Melik Efdal kurê wî yê mezin bûye. - M. 'E. 'E û C. Rojbeyanî

[211] Emîn Zekî Beg di tarîxa Dewl û Amaratu'l-Kurdî de (2-226) wiha dibêje: "Melik 'Adil û grûbek ji emîrên Eyyûbiyan razî nebûn ku Melik 'Ezîz êrîşê bibe ser Melik Efdal. Ji ber vê, di êrîşa yekem de giran rabûne. Sala dawiyê cardin êrîş aniyê ser Şamê û gelek pêş de hatiye. Melik 'Adil, alîgiriya Melik Efdal dikir û leşkerên 'Ezîz han dida ku xwe ji wî bidin alîkî û nekare beşa birayê xwe dagîr bike. Cara duduyan jî di vê yekê de serkevtiye."

Emîn Zekî Beg di eynî kitêbê de cardin wiha dibêje: "Melik 'Adil, zanî ku şerê van herdu biran dawî pê nayê û di vê navê re her leşkerên Musulmanan pê dişkên û Frengî jî her guhên wan li ser van bûyeran e û neynokên xwe ji wan re tûj dîkin, ji ber vê, dev ji wê evînê û terefîgîriya Efdal berda û bi 'Ezîz re bû yek û herdu bi hev re hatin ser Şamê, Efdal derxistin û ew jî di Kela Serxede de bicî bû û bi xwe ji bû Sultanê welatê Suriyê." - C. Rojbeyanî

[212] Melik Mensur 'Eliyê kurê Melik 'Ezîz Osmanê kurê Selaheddîn Yûsif. M. 'E. 'E.

[213] Kelek kevnare ye li Şamê û dikeve navbera Hûran (Hawran) û Cebelddirûz (Çiyayê Durzî) û niha gundek li ser şûnewarên wê ya kevin heye. -C. Rojbeyanî

[214] Emîn Zekî Beg wiha dibêje: "Dema ku Melik Efdal bû Sultanê Misrê, qerar da ku tole ji Melik 'Adil bistîne. Ji bo vî karî muşawirê xwe Melik Mensurê biraziyê xwe şand ba Melik Zahîrê birayê xwe yê Sultanê Helebê, ku li dijî mamê wî alîkariya wî bike û bi xwe jî mijûlê xwe sazîkirinê bû ku biçê ser mamê xwe. Melik 'Adil, bi vê yekê hesiya, di bin re navbera Efdal û fermanderên wî têk da û bi leşkerek gelek zêde ve hat ser Misrê û di sala 596ê koçî (1199ê z) de, Efdal û Melik Mensur ji Misrê qewirand û Misir jî kir nav sînorê fermanrewatiya xwe." - C. Rojbeyanî

[215] Şîmşat: Li Kurdistana Bakur li ser Çemê Firatê kevnakelek e, dikeve başûrê Kela Mensurê. Atlasa Osmanî "Samad" nivîsandiye, lê rastiya wê "Samsad" e, yanî "Urfa-Ruha". M. 'E. 'E.

Emîn Zekî Beg wiha dibêje: "Dema ku ji Misrê derxistin, şandin Kela Serxede û demekê tê de ma. Melik Zahîrê birayê wî leşkerên Helebê anî ku Şamê bigre, Melik

'Adil bi jîrî navbera van herdu biran têk da û Melik Zahir hat Helebê û Melik Efdal jî bê hêvî hat Kela Serxedê. Piştî 'Adil bi lez pey de hat û Keleyên Necm, Siruc û Himsadê dayê." - C. Rojbeyanî

[216] Yafi'i: 'Ebdullahê kurê Esed, bi kitêba Mekke û Mêvanê Medîneyê hatiye nas-
kirin. Çunkî gelek tê de maye. Di sala 755ê koçî de miriye, gelek kitêb nivîsandine,
Mîratu'l-Cenan Fî Hewadîsu'l-Zeman ku li Heyderabadê hatiye çapkirin, ji tevan bi
nav û dengtir e. - C. Rojbeyanî

[217] Xelîfe Nasr El-Dîn'ullah Ehmed kurê Mustedî'î, sî û çaremîn Xelîfeyê
'Ebbasiyan e, di sala 575ê koçî heta sala 621'an hukim kiriye, piştî wî Zahir
Bîemrullahê kurê wî bûye xelîfe. - M. 'E. 'E.

[218] Izzeddîn 'Elî: Ebû'l-Hesen Izzeddîn 'Eliyê kurê 'Ebûlkeremê Cezerî, birayê
Ebûlse'adet Mecdeddîn Mubarekê kurê Ebûlkeremê Cezerî ku bi navê Ibn Esîr bi
nav û deng e, di Cezîra Ibn Omer di sala 555ê koçî (1160ê z) de, ji diya xwe bûye û
kitêba El-Nihaye fî Xerîbu'l-Ehadîs û El-Kemal fî El-Tarîx û Asdaxabe fî Me'rîfetu'l-
Sehabe, ji aliyê wî ve hatine nivîsandin- M. 'E. 'E.

[219] Ebûsse'adet Mecdeddîn Mubarek Ebûlkerîmê Cezerî ku bi navê Ibn Esîr bi
nav û deng e. Di sala 544ê koçî (1149ê z) de, li Cezîra Ibn Omer ji diya xwe bûye û
li wir mezin bûye. Çûye Mûsilê û li ba Muhammed Se'idê kurê Mubarek xwendiyê,
guhê xwe daye gotinên pêxember û bûye dostê Emîr Mucaheddîn Qaymaz û piştî
wî jî bûye hemdemê Emîr Nûreddîn Arslanê kurê wî. Nexweşiya felcê lê daye û di
mal de maye. Her wext Emîr û Necîmzade çûne mala wî û bi wî şewirîne.
Mêvangehek ji bajêr dûr avakiriye û dema ku di sala 606ê koçî de mir, li wir
veşartin. Camî'ul-Eswal, El-Nihaye fî Xerîbu'l-Hadîs, El-Insaf fî Tefsîru'l-Qur'an, El-
Bedî'î Fî El-De'iyye wel Efkar û gelek tiştên din jî nivîsandiye. - C. Rojbeyanî
Wisân dixuyê, 'Ewnî û Rojbeyanî li ser xwendiyê El-Nihaye fî Xerb'ul-Hadîs li hev
nekirine. -Hejar

[220] Cezîra Ibn Omer: Omerê kurê 'Ebdulezîz ava kiriye û ji ber vê navê Cezîra
Omer lê hatiye kirin. -M. 'E. 'E.

Ez jî dibêjim, 'Ebdulezîz Omerê Kurdî yê xelkê Berqe'id ê girêdayê Mûsilê, durust
kiriye, dîroknivîsê mezin Ebû'l-Fuda jî di dîroka xwe ya hêja de (3-139) wek min
dibêje.

Ji navê wî jî tê dîtîn ku Ibn Omer nîn e, hinekên din ku nivîsandine Omerê kurê
Hesenê Texlebî avakiriye, ji ber regezperestiyê ji rastiye dûr e. -C. Rojbeyanî

[221] Ibn Xelekan: Ebû'l-'Ebbas Şemseddîn Ehmedê kurê Îbrahîm, yek ji wan
zanayê mezin û dîroknivîsê bi nav û deng bûye û di sala 608ê koçî de, li bajarê
Hewlêr ji dayika xwe bûye û di sala 671'yê koçî de, li Şamê miriye. Gelek kitêbên
hêja nivîsandine, kitêbên wî yên bi navê Wofyadu'l-'Eyan" û "Enba-i El-Ziman ên
dîrok, ji tevan bi nav û dengtir in. - M. 'E. 'E.

Xelekan, li Geliyê Xelekan e, gundek mezin e û nêzîkî Koysancaxê ye. -C. Rojbeyanî

[222] Ebû Mensur 'Elî kurê Melik 'Ezîz Osman -Hejar

[223] 'Ekka, bajarek e dikeve naverasta qeraxê Behra Spî, kelek wê ya kevnare heye
ku di dema Xaçperestan de, di êrişên Napolyon û şerê Îbrahîm Paşayê Misrî de rolek
dîrokî ya mezin listiye. Di van dawiyên de jî rola wê mezintir dibe. Gelek hedîsên

pêxember û mizgîniyên mezin di derheqê wê de hene. Yek ji wan hedîsên bi nav û deng ku gotiye: "Xwezî bi wî kesî ku 'Ekkayê bibîne" û hinek hedîsên din ên di vir warî de hene ku li vir çiyê wan nîne. Di kitêba Yuwaqitû'l-Cewahir de tê gotin: "Heft wezîrên Mehdî di mêrga 'Ekka de dibezin, hemû bi Erebi diaxivin." -C. Rojbeyanî 'Ekka çiyekî Bahayîyan ê pêroz e, yanî wek Mekkeya Musulmanan e. -Hejar

[224] Kelek bi wî navî di Geliyê Kerekê de heyê. Avrêjên Kerekê dirijin nav Gola Lotê ku dikeve rojhilatê Urdunê û gelek ji çiyekî kevn e, keleyên dema Xaçperestan û yê demên din tê de nin. -M. 'E. 'E.

[225] Bajarek e, niha navê wê Urfa ye. 90 kilomêtro ji Diyarbekrê paytextê Kurdistanê Tirkîyê dûr e, dikeve bakurê Cezîrê û rojhilata Firatê. Bajarekî kevn e, şûnewarên Kildaniyan gelek tê de hene. - M. 'E. 'E.

[226] Exlat (Xelat), bajar û kelekî qaîm a girêdayî wilayeta Bedlîsê ye û dikeve ser qeraxê bakurê Gola Wanê li Kurdistanê Bakur, nifûsa wî ji çar hezaran derbas nabe. -M. 'E. 'E.

[227] Bajarekî bi nav û deng e li Yêmenê û dikeve başûrê rojhilatê Bendera Hûdeyde û gelek zanayên mezin ji wir derketine. -M. 'E. 'E.

[228] Melik Nasirê kurê Mu'iz Îsmailê kurê Seyfu'l-Îslâm Tuxrul Tekîn. -M. 'E. 'E.

[229] Niha kelek kavi e, dikeve navbera Amman û Behra Sor, li ser Urdunê ye. -M. 'E. 'E.

[230] Bajarek Suriyê ye dikeve ser Çemê Firatê, di navbera Heleb û Dêrezorê de ye. -M. 'E. 'E.

[231] Bajareke li Cezîrê ye û dikeve başûrê rojhilatê Urfayê. -M. 'E. 'E.

[232] Ebû 'Emer Osmanê kurê 'Ebdurrehman, zanayek bi nav û bang ê Şafi'îyan e, di sala 577ê koçî de li Şarezorê hatiye dinê û di sala 643'ê koçî de miriye. Gelek kitêbên heja yê di derheqê zîman û edebiyatê de nivîsandine. -M. 'E. 'E.

[233] Di Meşahirû'l-Ekrah a M. Emîn Zekî Beg de wiha tê gotin: "Di sala 578ê koçî (1182'ê z) de ji diya xwe bûye." -C. Rojbeyanî

[234] Melik Kamil Ebû'l-Me'alî Nesreddîn Mihemmedê kurê Melik 'Adil Seyfeddîn Ebûbekir Mihemmedê kurê Emîr Necmeddîn Eyyûb, di meha Mewluda sala 576ê koçî (1180'ê z) de hatiye dinê û di şerê Xaçperestan de ewqas aza û mêr bûye ku Rikardos ê Fermanrewayê Ingilîzan, unvana (naznav) şowalyetiyê dayê. -C. Rojbeyanî

[235] Di çapa Rûsî de wiha hatiye nivîsandin, lê di du nusxê destnivîsên din de, 605 e. -M. 'E. 'E.

[236] Şêx Siddîqê kurê Bedrî yê Kurdê Hewlêrê, li Mekkeyê dijîya. - C. Rojbeyanî

[237] Kela Bîrecîkê ya rojhilata Çemê Firatê û rojavayê bajarê Urfayê ye, -M. 'E. 'E.

[238] Ev ê han ew Melik Salih Îsmailê kurê 'Adil e ku Melik Kamilê kurê 'Adil ji Dîmeşqê derxist û birayê hev jî bûn. Melik Salih Eyyûbê kurê Melik Kamilê kurê 'Adil û biraziyê Salih Îsmail bû ku Fermanrewatiya Ba'elbakê dikir. -C. Rojbeyanî

[239] Mucahîd Şêrkoyê kurê Esadeddîn Şêrko -C. Rojbeyanî

[240] Melik Nasir Dawudê kurê Melik Muezzem Şerefeddîn Îsayê kurê Melik 'Adilê kurê Necmeddîn Eyyûb - C. Rojbeyanî

[241] Mumkun e sê sifir di vir de têkçûbin û ev ne sed, sed hezar be. -C. Rojbeyanî

[242] Izzeddînê kurê Ebdusselam ê Dîmeşqî ku leqeba "Sultanê Zanayan" danê, yek ji wan şagirdê Amîdî Kurd û xetîbê roja îne yê Dîmeşqê bûye. Dema ku ev bûyera han bi serî de hat, berê xwe da rê û çû Misrê û Sultanê Misrê gelek qedir û siyanet lê girt û kir perpîrsiyarê perwerdeyî û yê rojê îniyan ê Mizgefta 'Etiqî. Di Medresa Salihîye de ders daye û di roja 10'ê cemadiya sala 660'ê koçî (1261'ê z) de, koça dawî kiriye. -C. Rojbeyanî

[243] Şêx Cemaleddîn Ebû 'Amr Osmanê kurê Ebûbekirê kurê Yunis, ji Kurdên Şarezorê bûye. Yek ji wan rêzimanzanê bi nav û deng ê zimanê Erebbî bûye. Di sala 570'yê koçî (1174'ê z) de li Arsta ya melbendek Se'îdiya Misrê ji diya xwe bûye. Xwendina xwe li wir tamam kiriye, li Qahîreyê di Medreseya Fadliye de bûye mamoste û ders gotiye. Li wir xwestine wî bikin qazî, lê wî jê hez nekiriye û ji ber vê, ji tîrsa qazîtiyê ji Misrê derketiye û hatiye li Dîmeşqê bicî bûye.

Berê li ser şopa Îmamê Şafi'î meşiyaye, lê li Şamê rêça Malikî ji xwe re bijartiye, li Mizgefta Mezin a Şamê bûye mamoste û gelek kitêbên hêja nivîsandine; ji van, broşurek li ser pêşdeçûna qîmeta Mezhebê Malikî, kafîye di serf û kafîye di nehwe de bi îzahat nivîsandîye, Şerhu'l-Mufessil û Xuntesu'l-Muntehî di usûla fiqhê de û gelek tiştên din jî berhemên wî ne. Piştî çûye Îskenderiyeyê û roja pêncemba 26'ê sala 646'ê koçî (1248'ê z) de, di temenê xwe yê 46 saliyê de miriye û di Derê Babu'l-Behr di Goristana Salihê kurê Ebû Şam de hatiye veşartin. Babê wî Ibnu'l-Hacib, berê bête Misrê xizmetdarê Emîr Izzeddîn Selahê Kurd bûye û li bajarê Sindê (Zaxo) li milê aliyê 'Imadiyyeyê jiyaye. -C. Rojbeyanî

[244] Di rûpela 169'ê Exbaru'l-Dewle de wiha tê gotin: Melik Salih Eyyûb-Melik Salih Necmeddîn Eyyûb, dixwest ber bi Şamê ve biçê, lê ditirsiya ku Adilê birayê wî tiştêkî bine serî. Ji ber vê, xwest wî bişinin Kela Şûbekê, lê 'Adil mil neda ber ku derkeve. Salih, hinek koleyên xwe şandin zîndanê û wî da xeniqandin û belav kir ku bi ecelê xwe miriye. -C. Rojbeyanî

[245] Melik Mu'ezzemê Turan Şah jî jê re hatiye gotin. -C. Rojbeyanî

[246] Saint Louis ê împaratorê Frense fermanderê giştî yê wê hezê bû. -C. Rojbeyanî

[247] Zerarên Xaçperestan di wî şerî de 100 hezar kuştî bûn. -C. Rojbeyanî

[248] Melik Mu'iz: Izzeddîn Aybek (Axabeg) -mêrdî şeceretu'l-dûrî Eyyûbî- di sala 653'yê koçî (1255'ê z) de, bû Fermanrewayê Misrê û heft salan hukmekî serbixwe kir û mîratgirên piştî wî "Çîna Kole" hatine binavkirin. -C. Rojbeyanî

[249] Emîn Zekî wiha dibêje: Saint Louis bi 800 hezar dînanan xwe kirrî û bajarê Dimyatê jî da destê Musulmanan. -C. Rojbeyanî

[250] Zîrnov, îşareta pîrsê li ser vî daniye. Mîmkun e ji ber xeletiya nav be, çûnkî tu carî Humus di destê Mûsayê kurê 'Adil de nebûye. Rastiya vê, Şeref Muzaffereddîn Mûsayê kurê Mensur e ku di navbera salên 644'ê koçî (1262'yê z) de, Fermanrewayê Humusê bûye. (Xwediyê vê jênotê ne kifş e. - Z. A.)

[251] Di Tarîxa Dewlet û Mîrekiyên Kurdî de dibêje; di sala 652'yê koçî (1254 z) de, xelîfê Bexdayê ket navbera wan û Nasir û Izzeddîn li hev anîn. -C. Rojbeyanî

[252] Emîn Zekî dibêje; sala 653'yê koçî bûye. -C. Rojbeyanî

[253] Di du nusxeyên destnivîs de Babekê kurê Sasan e. -M. 'E. 'E.

[254] Dewleta Dostkî ya Kurdê Merwaniyan, di dawiya çerxa pêncan de dawî pê hatiye. Wek dibêjin, Baba Erdelan ji nesla wan e û qet dûr nîne ku Baba Erdelan ê ji nesla Merwaniyan ji tirsê destdirêjîya Ibn Cehîr ê wezîrê Bexdayê serê xwe hildabe ketibe nav Goranan û li wir xwe ragirtibe û bilind bûbe. Mr. Rich jî dibêje: "Baba Erdelan bi eslê xwe Goran ji Eşîreta Mamoyiyan e, bi hêza eşîreta xwe hukumdarî xistiye destê xwe û mîrîtî kiriye."

Îsmailê kurê Mele Ehmedê Huseyîn, nivîskarê Tarîxa Erdelan wiha dibêje: "Baba Erdelan, ji ciyê xwe muhacir bûye, li melbenda Palengan bicî bûye û piştî rojan ji ber Memûn Begê kurê Munzir ê neviyê wî, navê Mamoyiyan lê hatiye kirin." - C. Rojbeyanî

[255] Mimkun e di vir de kurtiya meselê hatibe nivîsandin. Rast e, wî daye xuyakirin ku ew "ji nesla Qubadê kurê Feyruz ê Sasanî ye", çûnkî tişteki eşkere ye, Qubadê babê Noşîrewan ê fermanrewayê bi nav û deng ê Îranê ye, pêşiya pêxember jiyaye û di sala 502'yê zayînî de, li ser axa Kurdistanê şer bi Romayîyan re kiriye. Vêca dema ku Erdelanî dibêjin: "Di dema 'Ebbasiyan de jî her xwedî dewlet bûne, gelek kevn in û paşvemayên Dewleta Saniyan in" mebesta wan ji vê ev e. -C. Rojbeyanî

[256] Hemdullah Mûstewfî Tezwînî yê xwediyê dîroka Nuzhetu'l-Qulûb û Tarîx Gzîde ku bi Farişî hatiye nivîsandin, di sala 740'ê koçî (1239'ê z) de miriye. -C. Rojbeyanî

[257] Ibnu'l-Xelekan wiha dibêje: "Zor, ji aliyê kurê Dehhaq ve hatiye avakirin." Hinek dîroknivîs jî dibêjin: "Qubadê kurê Feyruz ê Sasanî bingehe wê daniye." Hinek jî dibêjin: "Navê wê Siyazor bûye û ev navê han jî di nama ku Qeyser ji kurê mezinên Romayîyan re şandiye, tê de bikar aniyê." -C. Rojbeyanî

[258] M. Longrig wiha dibêje: "Kelul, welatê xwe fireh kir, Hewlêr sitand û baca derûdora wê jî girt destê xwe. -C. Rojbeyanî.

[259] Tarîxa Dewlet û Mîrekiyên Kurdî 2/276 û El-Qirun El Erbe'e El-Axire Fî El-Iraq rûpel: 7 û 8'an de, wiha dibêje: "Dewleta Baba Erdelan, di dema Xidirê kurê Kelul û Ilyasê kurê Xidir de gelek bêdeng û aram bû. Lê Dewleta Celayirîyan, di dema Ilyasê kurê Xidir de dest danî ser beşa piraniya bakurê rojavayê welatê Şarezor û eger hişyariya Emîr Hesênê kurê Xidir Beg nebûya, hemû welat diket destê wan. Di destpêka sedsala 15'yê zayînî (sedsala 9'ê koçî) de, Memûn Begê kurê Munzir Begê kurê Hesên Beg hat ser kar û milên xwe rapêça û li dijî Celayirîyan rabû. Bi awakî çalakî çiqas ji axa wan dagirtibûn, ji wan paş de sitand û sinorê bakurê welatê xwe cara duduyan bir gîhand Zapa Mezin û bi hêzek gelek mezin jî Rewandiz kir bin parastinê." -C. Rojbeyanî

[260] Di Tarîxa Erdelan de, Balolê (Behlolê) kurê Munzir hatiye nivîsandin. -C. Rojbeyanî

[261] Emîn Zekî Beg, di Tarîxî Suleymanî û Dewrûberî de, wiha dibêje: "Memûn Beg ji sala 862'yê koçî (1457'ê z) heta sala 900'ê koçî (1494'ê z), yanî nêzikî 38 salan hukum kiriye, ji ber sebebê pisporiya wî ya li ser pez, gelek zêde qîmet pê daye. Mîrekiyên wê çaxê yên wekî Mîrekiya Dirne û Pênciwîn ên li aliyê Îranê, Mîrekiya Koysecaqê, Herîrê û Rewandîzê ku di navbera herdu çeman de ne, Mîrekiya Akre, 'Imadiyyeyê, Dihok û yên derûdora wan, xistiye ser dewleta xwe, wê çaxê heta îro jî

di cînartiya Iraqê de dewletek wiha bi hêz nehatiye damezirandin." Di Tarîxa Erdelan de tê gotin: "Memûn Beg di saxiya xwe de mîrata xwe di nav kurên xwe de par ve kir. Zelm (Dalam), Newsûde, Hawar, Dadan û Gul'enber da Beyke Beg, Deşta Merîwanê, Tenûre, Kawkilaş û Danişkaş bûn para Surxab Beg, Siruçak, Qeredax, Şarbajêr, Mîhr û serokatîya kar û barên eşîretan ên heta 'Imadiyyeyê siparte Mihemmed Beg." -C. Rojbeyanî

[262] Mimkun e ev Nawsud be ku gundek ji Hewramanê û girêdayî Helebçeyê ye. -C. Rojbeyanî

[263] Melbendek gelek şax û çiyayî ye, dikeve bakurê Helebçeyê ser Çemê Sîrwan û niha jî şûnewarê keleyê dixuyê. Ev, ew cî ye ku Çemê Tancero û Z(D)alam bi hev re dirijin nav Sîrwanê. -C. Rojbeyanî

[264] Gundekî nêzikî Helebçeyê ye û jê re Kakeyî tê gotin. -C. Rojbeyanî

[265] Mimkun e ev Şêxan ê nêzikî Newsûde be ku gora pîroz a Sultan Ishaq ê pîrê Kakeyîyan li wir e. -C. Rojbeyanî

[266] Di Tarîxa Erdelan de "Diran" hatiye nivîsandin. -C. Rojbeyanî

[267] Bajarek bûye. 18 kilometere ji Helebçeyê dûr e niha jî şûnewarê wê maye û gundê Xûlmarê di ciyê wê de hatiye avakirin. -C. Rojbeyanî

[268] Di Tarîxa Silêmaniyê de Emîn Zekî Beg ji Gulşenê Xulefa digre û wiha dibêje: "Dema ku Sultan Suleymanê Qanûnî çengê xwe avêt Şarezor, Beyke Beg çû dîtina wî û kurê xwe Memûn wekî emanetekî dostaniyê li ba wî danî û Sultan, Memûn sipart waliyê Bexdayê ku her carê ber bi milekî de dişand û di dawiyê de kir karbi-destê Hille." -C. Rojbeyanî

[269] Suleyman Qanunî yê kurê Sultan Selîm, împaratorê Osmanî yê dehem e. Di sala 926^ê koçî de bû sultan û li Asya û Ewrûpayê gelek ciyan girt. Zûlfiqar Xanê Kelhurî li ser navê wî Suleymanî, Bexdayê sitand û demek di destê wî de ma. -C. Rojbeyanî

[270] Emîn Zekî Beg wiha dibêje: "Memûn Beg tereftarê Sefewîyan bû, sînorê fermanrewatiya xwe fireh kir û gihand heta Zêya Biçûk û Hawraman, Şarezor, Qeredax û Deşta Germîyanê zept kir. Osmanî jê tirsîyan û leşkerek gelek boş anîn ser Kerkûkê. Di sala 945^ê koçî (1538^ê z) de, leşkerek gelek zêde berhev kirin ku piraniya wan Kurd bûn û di bin serokatîya Huseyîn Paşayê Amêdî de, şandin ser Memûn Beg û wan jî êriş birin ser Şarezorê Merîwanê û Sineyê. Memûn bi wan re şer kir, lê nekarî xwe li ber wan ragire û paş da vekêşiya berê xwe da Kela Dalamê, li wir, ew kirin bin abloqê û piştî derxistin ji derve û şandin Asitaneyê. Leşkerên Osmanî ketin malwêrankirinê, talan û kuştina xelkê. Di dawiyê de Huseyîn Paşayê Amêdî Kela Gul'enberê çêkir. Ev kela han heta 30 sal berî niha jî hê hebû û di ciyê Xûrmala niha de bû." -C. Rojbeyanî

[271] Bêguman ev ne ew Hille ye ku dikeve nêzikî Bexdayê, Emîn Batute dibêje, min dîtiye û nivê rûniştîyên wê Kurd in. Çunkî Hille û Siruçak (Berzence) peywendiyek wan bi yek û du ve tune, dûr nîne ev Helebçe be û navê wê hatibe guherandin. Wê wextê Helebçe li ser lîwaya Bexdayê bûye. -C. Rojbeyanî

[272] Piştî ku bû hevpeymanê Şah Tehmasb û ev kar kirin, gelek kerbê Sultan Suleymanê Qanûnî jê vebû û di rikê van kirinan de Memûn Beg azad kir û Sancaxa

Hilleyê dayê û Îsmailê birayê wî jî şand ser Siruçikê ku asteng û girêyan tê de peyda bikin û hîmê wan bikolin. Lê ew li çiyân bûn û nekarîn tişteki bikin. -C. Rojbeyanî

[273] Elqas Mîrza kurê biçûk ê Şah Îsmail ê damezrênerê Dewleta Sefewî ye. Şah Tehmasbê birayê wî yê mezin Şîrwan sipartibûnê. Dema ku şerê Gurcî û Îraniyan dest pê kir, ji Şah veqetiya û serbixetiya xwe îlan kir. Lê Şah bi leşkerekî giran ve hat ser, wî baz da û çû Daxistanê. Ji bendera Kefewê bi keştiyê çû Asîtane û xwe avêt pena Sultanên Osmaniyan ku alikariya wî bikin û textê Îranê jê re bistînin. -C. Rojbeyanî

[274] Ixbaru'l-Dewle wiha dibêje: "Qasib Mîrza baz da çû Asîtane. Sultan qedrê wî girt û gelek diyariyên bi qîmet danê û soz jî lê da ku Îranê ji Şah Tehmasb bistîne û wî bike Şah. Leşker jê re şandin û gelek ji erdê Îranê jê re sitandin û wî kirin hakimê Tebrîzê. Lê wî xiyaretê bi Sultan re kir û guhê xwe neda fermanên wî. Sultan wî bangî Asîtaneyê kir, lê wî bersîv nedayê û xwe da milekî. Sultan leşker şand ser û wî ji ber baz da û ket nav welatê Kurdistan. Qasek li wir ma, heta dawiyê, ji aliyê birayê xwe ve hat girtin û bi awakî gelek bê merhemetî hat kuştin."

Emîn Zekî Beg ji Tarîx Alimu'l-Arayê Ebbasî wergirtiye û wiha dibêje: "Di sala 948'an de, Elqas Mîrza ket destê çekdarên Kurdistan û wan wî birin li ba Surxab Beg û wî jî da destê xwedanê wî û wî nedixwest Qizilbaş welatê wî îşgal bikin." -C. Rojbeyanî

[275] Di Tarîxa Erdelan de deh hezar tumen tê gotin. -C. Rojbeyanî

[276] Emîn Zekî Beg di tarîxa xwe de gelek li ser van herdukan sekiniye. Kurtiya wê wiha ye: "Dema ku Stenbol bi bûyera Şarezor û girtina Elqas Mîrza hesiya, gelek hêrsa xwe bi waliyê Bexdayê 'Elî Paşa anî. Çûnkî wezîfa xwe bicî neanîbû û ji ber vê wî ji ser wezîfeya wî rakirin û di ciyê wî de Mehmed Paşa Baltacı di sala 956ê koçî (1549ê z) de kirin waliyê Bexdayê. Di bin serokatiya Osman Paşa yê Mîrêmîranê Helebê de, leşkerek hejmara wî gelek zêde şandin ser Şarezorê û derûdora Kela Dalamê ya ku Surxab tê de bû, girtin. Wê çaxê Baltacı bi xwe hat û Bekir Beg û Welî Beg ku du emîrên Kurd bûn, kirin wasite ku ew xwe bidin destê Osmaniyan." El Qirûn El-Erbe'e El-Axire Fî El-Iraq jî tişteki nêzikî vê dibêje. Lê Dr. Ferec wiha dibêje: "Surxab Beg piştî qasek şûn de ji bin çavdêriya Îranê derket, ku hakimê xwe yê serbixwe bû û bi zanayetî xwe ji têkelheviyan dûr xistibû. -C. Rojbeyanî

[277] Siruçik, ciyekî li Şarbajêr ê girêdayî Silêmaniyê ye, kelekê gelek bilind û nêzikî Gundê Berzenciyê bûye, niha jî ciyê wê kifş e. -C. Rojbeyanî

[278] Melbendek li başûrê rojhilata Silêmaniyê ye. -C. Rojbeyanî

[279] Melbendek li rojhilatê Silêmaniyê ye, Qelaçolanê paytextê Baban li wir e û niha gundek e. -C. Rojbeyanî

[280] Alan, melbendek li milê Pişder e yan ew kela kevin a li milê Xaneqînê ye ku niha nema ye. -C. Rojbeyanî

[281] Emîn Zekî Beg dibêje, ev Dîlcûran e. Ez dibêjim, ev Merîwan e. -C. Rojbeyanî

[282] Tarîxa Erdelan wiha dibêje: "Surxab Beg dev ji Mihemmed Beg berneda ku kar û barên beşa xwe bimeşîne, ev cî dagîr kirin. Ji ber vê Mihemmed Beg xwe avête Asîtane û Sultan Suleyman, Rustem Paşa bi hinek emîrên Kurdistan ve şandin Şarezorê. Nêzikî du salan Kela Dalamê kirin bin abluqayê, lê nekarîn kêlek jî jê

bixin. Emîn Zekî Beg jî di vî warî de wiha dibêje: "Piştî ku Surxab Beg bû dostê Îranê, Memûn Beg da berdan û Sancaxa Hîlleyê da destê wî. Mihemmed Beg serî hilda û hinek cî xistin destê xwe û daxwaz ji Sultan kir ku wî mîratgerê welatê Erdelan bihesibîne û îtîrafê pey bike. Wî zêde guhên xwe nedida fermanên Sultan. Piştê leşker anîn li serê."

Tarîxa Erdelan wiha dibêje: Mihemmed Beg bi Osmaniyan re bû. Di şer de hat kuştin û hêzên Îranê jî di bin serokatiya Huseyîn Lala de hatin alîkariya wî û derûdora wan girtin û leşkerên Osmaniyan bi naçarî paş de vekêşyan. Osman Paşa ji kerbê vê neserkevtinê, di bin re ket nav erdê Şarezorê. -C. Rojbeyanî

Li gor gotina Şeref Xan, Mihemmed Beg xwe avêtiye Osmaniyan û wan alîkariya wî kirine. Wisan dixuyê Tarîxa Erdelan rastir e. -Hejar

[283] Emîn Zekî Beg wiha dibêje: Yê ku dev ji girtina keleyê berda û hat Şarezorê û li wir mir, Rustem Paşa bû. -C. Rojbeyanî

[284] Tarîxa Erdelan wiha dibêje: Yên di keleyê de bûn, dema ku zanîn Osmaniyan wenda kirin û paş de vekêşyan, ji bo talanê ji keleyê derketin. Mehmed Paşa ji vê derketina wan îstîfade kir û kele sitand. -C. Rojbeyanî

[285] Emîn Zekî Beg wiha dibêje: Şarezor di sala 961^ê koçî (1553'yê z) de ket ser welatê Osmaniyan. Mîmkun e mebesta wî ji vê ew car be ku hê Surxab nesitandibû. -C. Rojbeyanî

[286] Tarîxa Erdelan wiha dibêje: "Sê salan xebat kir û li ber xwe da. Nekarî hukum bigre destê xwe û mir." Emîn Zekî Beg jî dibêje: "Tenê salekê fermanrewatî kiriye." -C. Rojbeyanî

[287] Tarîxa Erdelan, piştî Sultan 'Elî behsa Behramê (Baram) birayê wî dike û wiha dibêje: "Babê wî di saxiya xwe de danîbû ser meşandina kar û barên 'Imadiyyeyê û heta niha jî neviyên wî hakimên Rewandizê, Koysancaxê, Herîrê û ciyên din in." Mr. Longgrig di rûpela 48'an a kitêba xwe de, behsa vê mijarê dike û wiha dibêje: "Surxab, Behramê kurê xwe kir hakimê Rewandizê û mîrîtî tê de damezrand ku vê mîrîtiya han 300 salan dom kir." (Xwediyê vê jêrnôtê ne kifş e - Z. A.)

[288] Emîn Zekî Beg wiha dibêje: "Tîmûr Xan Hecmîn ji Besatê mamê xwe sitandibû û Osmaniyan jî alîkariya wî dikirin. Bi vî awayê karî mamê xwe bide alîkî û li ciyê wî rûne." Ger wiha be, Tîmûr berê mirina Besat Beg hatiye ser hukum. -C. Rojbeyanî

[289] Qizilce, niha li Kurdistan Iraqê gundekî li ser Pênciwînê ye. Xanedana bi nav û deng a zanayên Qicilcî bi vî navê tên binavkirin. Di nav van de ji tevan bi nav û dengtir, Mele 'Eliyê Qicilcî bû. Wî, gelek kitêb nivîsandine, bi taybetî di warê mantiqê de. Niha Mele Mehemedê Qicilcî heye. Ew xwediyê El-Te'rîf Bimesacide El-Silêmaniyye ye. Tarîxa Erdelan wiha dibêje: "Kela Dalamê jî ji mala Tîmûr re hatibû dan. Ev xelat û beratên han di sala 988^ê koçî de, ji bo wan hatine dayîn." -C. Rojbeyanî

[290] Emîn Zekî Beg wiha dibêje: "Navê wî Bedirxan bûye." Xwediyê Tarîxa Erdelan, "'Elemu'l-dîn" bi nav dike û wiha jî dibêje: "Tîmûr Xan, Dînewer, Kirmaşan, Sinkûr û Zêrînkemer ku niha navê wê Gerûs e, ji xwe re hiştiye." -C. Rojbeyanî

[291] Ne dūr e Qubad Begê kurê Omer Beg ê hakimê Dereteng be ku di welatê xwe de jiyaneke serbixwe ya temam derbas dikir û hevçaxê Şeref Xan bû. Lê çî heye Îsmailê kurê Mele Heme Huseyîn ê xwediyê Tarîxa Erdelan û Emîn Zekî Beg, navê tu kurên wî nenivîsandine. -C. Rojbeyanî

[292] Ev, Şahwêrdî Xanê kurê Mihemmed ê serdarê Lora Biçûk e ku Şah 'Ebbas welatê wî jê sitand. -C. Rojbeyanî

[293] **Helo (Halo) Xan:**

Şeref Xan, vê behsa han heta sala 1005ê koçî aniye. Emîn Zekî Beg jî di derheqê Helo Xan de tişteki wisan bi dest nexistiye ku bikare behs bike. Mr. Longgrig her navê wî jî neaniye û tenê dibêje: "Di sala 1009ê koçî (1600ê z) de, ket ber bayê bahozê, bîryara cînişîniya Tîmûr Xan jê re hat dan ku di welatê xwe de bi serbestî bijî. Lê têkşikest û ket bin barê Şah 'Ebbasê Sefewî."

Lê Îsmailê Mele Heme Huseyîn di Tarîxa Erdelan de gelek li ser sekiniye, hewce ye em guh bidin wî ka çî dibêje: "Helo Xan, mirovekî gelek bi nav û deng û bikêrhatî bû. Welatê xwe gelekî bi rêk û pêkî ava kir. Ji bilî Kela Dalamê ku paytextê wî bû, sê keleyên din jî çêkirin. Ew, Kela Hesenawayê ya li ser kopên çiyayekî bilind, Kela Pilekanê a nivê cergê welatê Goran û Kela Merîwanêê bûn. Xezîna wî tijî zîv û zêr bûn. Zînet û cewherekî gelek zêde berhev kiribû û gelek jî xêrxwaz û destvekirî bû. Gelek mizgeft, tekya, xaneqe û fêrgehên dîni di Kurdistanê de ava kiribûn. Aramî, xweşî û erzaniya welatê wî bala Şah kêşa. Mêrxas û camêr bû. Tu wextî ji Xwedê pê ve ji tu kesê neditirsiya. Ne serî li hemberî Şahê Îranê ditewand û ne xwe nêzîkî Tirkan dikir. Dewleta Tirkan û 'Eceman, herdu jî jê ditirsiyan.

"Şah 'Ebbas Sefewî, bi armanca dagîrkirina welatê wî bi lêşkerek gelek mezin ve hat ser û li nêzîkî Hemedanê li gundê Sehîmê, lêşkerê xwe da sekinandin. (N. Aza, di hejmara şeşan a sala şeşan a kovara Gelawêj de "Mîhem" nivîsandiye û wiha dibêje: Gundekî 95 kilomêtro ji Sine dūr e û dikeve rojavayê wê.)

"Kurdekî navê wî 'Elî Begê Zengene yê meyêldar û muşawirê Şah, tewsiye li Şah dike û jê re dibêje: 'Eger bi Helo Xan re bikeve şer, mimkun e serî pê re dernexe û eger Şah jî bişkê, ar û heyaya Şahê Îranê pey diçe. Ya herî baş ew e ku em wî bi fêl û fendan bêxin davika xwe.' Şah guhên xwe dide gotinên wî û rast paş de vedigere û newêre xwe nêzîkî Helo Xan bike. Vê carê di bin re dest bi rovîbazî û vedana davikan dike. Bingehê dostaniyê pê re datîne û bi gotin dibe dostê ruh û giyanê Helo Xan. Nameyan jê re dinivîse û diyariyan jê re dişîne, di netîceyê de wisan dike ku Helo Xan sondên mezin bi serê Şah 'Ebbas bixwe. Şah, di nameyek xwe de jê re nivîsandiye û gotiye: 'Ez gelek hez dikim, Xan, Ehmed Xanê kurê xwe bişîne Îsfahanê ba min, li ba min bimîne û bi ew yadîgarê bi qîmet hemû rojê ser û sîmayê te yê hêja pê bi bîr binim.'

"Xan dikeve davikê, Ehmed Xan bi gelek diyariyan ve ji Şah re dişîne. Şah jî qedir û qîmetek zêde didê, dibe serayê û ciyê fermanrewatiyê û Klawzêr (Kûlavzêr) Xatûna xuşka xwe lê mehr dike û wî dike alîkarê xwe, karên herî girîng dispêre zavayê xwe yê zêrîn. Di karên xwe yê nehênî û yê taybetî de ji hemû kesî zêdetir bi wî bawer dike û tu wext ji kes û karên xwe yê herî nêzîk cihê nake.

"Ew gelek qencî li wî dikin. Heta tam dike bin çavdêriya xwe û dizane ku êdî ji fermana wî dernakeve, wê çaxê wek şeytên dikeve binî û jê re dibêje: 'Dibê tu bi

leşker biçî û babê xwe bi dîl bigrî û ji Şah re binî. Şûnewarên bab û bapîrên xwe ji xwe re bistîni.'

"Ji bo vê mebestê navê wî dike 'Waliyê Kurdistanê' û leşkerekî zêde dixê ber destan û dişîne ser Helo Xan. Helo Xan, wê çaxê li Kela Hesenawayê bûye. Ehmed Xanê zavayê Şah, çûn û hatinî ji ser dibire û Hesenawa û keleyê dixê bin ablûkayê. Lê kele ji wan nebû ku wisan bi hêsanî bê girtin. Jina Xan ya dayîka Ehmed Xan, bi Mele Yaqûbê hevalê Helo Xan re xiyanetê li mêr û axayê xwe dike, dikevin rê û bi dizî deriyê keleyê ji Ehmed Xan re vedikin. Leşkerên dijmin dirijin nav keleyê û derûdora Helo Xan digrin û bêsekin wî dişînin Îsfehanê.

"Bi vî awayî, Şah 'Ebbas, Helo Xanê dîlgirtî gelek bi rehetî anî û di koşkek gelek xweşik de da rûniştandin û jê re hat gotin ku nabe bajarê Îsfehanê terk bike. Êdî li wir ma û heta mir. Wê çaxê hukmê Erdelan û Şarezor ket destê Xan Ehmed Xan. Tarîx wê çaxê 1022'yê koçî (1612'yê z) bû."

N. Aza wiha dibêje: "Ev bûyerên han di sala 1024'ê koçî (1615'yê z) de qewimîne" û vê jî dibêje: "Helo Xan, soz da Şah da ku êdî tu carî doza mezintiya welatê xwe neke û li ser vê Şah ew berda û hat li mala xwe mir." Emîn Zekî Beg û Mr. Longgrig jî dibêjin: "Di sala 1014'ê koçî (1605'ê z) de Ehmed ciyê babê xwe girtiye.

Xan Ehmed Xan

Bajarê Sine kir paytextê xwe, ji wir dest avêt firehkirina sînorên fermanrewatiya xwe û bi awakî gelek bê merhemetî û zordarî êrîş bir ser eşîretên Bilbasî û rûniştîyên Mukriyan. Bajarên Seblaxê, Urmîyê û Meraxeyê îşgal kir û piştî kûştareke gelek zêde mirovên xwe danî ser kar û barên van bajaran û van kirinên xwe ji domandin. Rewandiz, Herîr, Koye û 'Imadiyyeyê dan ber xwe û destûpeywendên xwe yên wir kirin desthilatdar û berpirsiyar. Ji heryek kurmamên xwe yên kurên Behramê Surxab Beg re melbendek sipart. Rewandiz da Qere Hesên û Xalid Beg şand ser Şeqlawâ û Şengalê û beşek ji welatê Amêdê xist bin fermana Osman Beg.

Piştê êrîş bir ser Eşîretên Xaltî û Dasnî yên Êzidî, ew gelek bi mêranî li dijî wî rabûn. Di şer de herdu mil jî gelek zerar û ziyar dîtin. 'Elî Begê Dalamî, ku mirovekî gelek mezin bû, di wî şerê de ji aliyê Êzidiyan ve hat kuştin. Di netîceyê de Xan Ehmed Xan zora wan bir, ew girtin û dan destê mirovên xwe. Piştê ajot ser Mûsilê û dema ku waliyê Tirkan seh kir ku Xan tê, kel û pelên xwe dan hev û heta Helebê bihna xwe veneda. Rûspî û kexudayê Mûsilê ji bo pêşwaziya Xan ji bajêr derketin û gelek bi rêz mêvandarî jê re kirin. Sê rojan li ba xwe ragirtin û piştê bi hev re ketin nav bajêr. Xan di rê de çû ziyareta gora pîroz a Yunis Pêxember û vê carê jî ji bo îstîraheta leşkerên xwe bihna xwe veda û berên xebat û kirinên xwe nivîsand û ji Şah 'Ebbas re şand.

Şah, ferman da ku vê carê heta ku Bexdadê negre nesekine. Wî ji Mûsilê leşkerên xwe ajot û ber bi Bexdayê ve ket rê, derûdora Bexdayê girt û bajar kir bin abluqayê. Sal û nîvekê bajar di bin abluqaya wî de ma, lê nekarî tişteki bike.

Di netîceyê de, bi alîkariya Bekir Begê Subaşî, vî karî jî netîce da û Bexdad jî îşgal kir û da destê mirovên Şah 'Ebbas û bi xwe jî ber bi Kerkûkê ve hat. Ew navçe jî hemû girt û piştê vegeriya Kela Dalamê û bi rûspî û serbilindî rûnişt. Heft salan hukmê Şarezor, Mûsil û Kerkûkê kir.

Mr. Longgrig di rûpela 49'an de, di vî warî de tenê vê yekê dibêje: "Dîroknivîsên Tirk û Iraçiyîyan xwe li vê behsê neban kirine û ev serkevîna girîng a Xan veşartine û nexwestine derêxin pêş, ku Xan Ehmed Xan serî li ber Osmaniyan netewandiye û li hemberî wan zordaran gelek bi serkevî bûye."

Emîn Zekî Beg jî dibêje: "Di sala 1034ê koçî (1624ê z) de Xan Ehmed Xan û leşkerên Erdelan ji bo girtina Bexdayê bi Şah 'Ebbas re bûn." Vê jî dibêje: "Kerkûk girtiye û Şarezor jî ketiye bin destan û ji rojavayê 'Imadiyyeyê bigre heta Kirmanşan û Hemedan, ji Loristanê bigre heta Gola Urmiyê, di bin fermana Xan Ehmed Xan de bûne."

"Di sala 1039ê koçî (1629ê z) de, piştî mirina Şah 'Ebbas, Xusrev Paşayê Osmanî leşkerên xwe ber bi Bexdayê ve anî. Gihîşt Kerkûkê, pençên xwe avêtin Şarezor û Seydî Xanê hakimê 'Imadiyyeyê û Mîre Begê Soran û gelek ji mîr û mezinên Kurdan ên din serî li ber tewandin û jê re alîkarî kirin."

Xan Ehmed Xan, ji Hemedanê bi 40 hezar çekdaran ve hat hewara wî, rê li wan birî û Şarezor ji destê wan rizgar kir. Mistefa Paşayê Arnavut jî ku kedxudayê Tirkan û pasewanê Şarezorê bû, di wî şerê de hat birîndarkirin." (Ev dîtînen han ên Longgrig û yê Emîn Zekî Beg jî ye.) Lê çî heye xwediyê Osmanî Tarîhî jî wiha dibêje: "Xan Ehmed Xan jî wekî Tîmûr Xanê Siruçikê, Îbrahîm Xanê Hezo, Mihemmed Xan û piraniya kesên maqûl ên Kurdistanê hatin ba Xusrev Paşa. Lê dema dîtîna ku Xusrev Paşa şikestiyê û Bexdad negirtiye, wan jî dev ji Osmaniyan berdan û bûn dostê Îranê. Vêca vê carê Xan bi 30 hezar çekdaran ve hatiye û Şarezor girtiye. Di dawiyê de dijminayeti ket navbera Xan Ehmed Xan û Şah Sefî yê neviyê Şah 'Ebbas."

Emîn Zekî Beg jî ku ji Fon Hamr wergirtiye, her wek xwediyê Tarîxa Erdelan dibêje. Sebebê vê li dijîtiya han jî ev bûye:

Xan Ehmed Xan, ji Zêrrînkulava xuşka Şah 'Ebbas kurekî gelek ciwan û delal hebûye. Navê wî Surxab bûye. Şah 'Ebbas ew biriyê ba xwe û li ba wî maye. Piştî mirina Şah 'Ebbas jî kurê wî her li mala xalanên xwe bûye. Şahwêrdî yê waliyê Loristanê berê jî de dijminê Xan Ehmed Xan bûye. Rojekê dema ku diçe ba Şah Sefî, Surxab dibîne. Berê xwe dide Şah Sefî û jê re dibêje: "Ev kurê han bi van hemû zîrekî û çalakiyên xwe ve, gereke piştî te bibe cînişînê te." Li ser vê herzekariya Şahwêrdî, kurmên tirs û xezebê dikevin hundurê Şah û li Surxab dikeve bahanan û fermanê dide ku herdu çavên Surxab derxin."

Xan Ehmed Xan, bi bihîstina vê bûyera han a dilşewitî pûç û perîşan dibe. Hindik dimîne har û dîn bibe û berê xwe bide çîyan. Wekî şerê birîndar û pilingê devbixwîn serî li ber Îraniyan hildide û dibe agir û pêt dikeve pêşra dijminên xwe. Gelek bi lez Hemedan, Kirmaşan, Birûcird (Berûcerd), Nehawend û Gerûsê ji wan distîne û Qizilbaş ji ber wî dest bi revê dikin. Bi vî awayî ew bi van kirinan, baş tola xwe ji wan vedike."

Ji kerbê Îranê dibe dostê Osmaniyan. Şah Sefî di bin serokatiya Zan Xan û Siyawuş Xan de leşkerekî gelek zêde dişîne ser Xan. Osmanî jî di bin femandariya Menuçîhr Xan de leşkerekî gelek zêde û giran dişînin hewara Ehmed Xan. Leşkerên herdu milan li Deştê Merîwanê rastî hevûdu tên, şer dest pê dike. Ew leşkerên

‘Eceman didin pêşiya xwe û wan dimalin û dişkînin. Laşên piraniya wan di wê deştê de dibin qîsmetê teyrên leşan û sîsarkan. Îran dikeve tengiyê. Dest diavêjin xwe didin hev û leşkerekî gelek zêde berhev dikin û tîn ser Xan. Xan, li hemberî wan radibe û gelek zerarê dide wan. Lê heta dawiyê nikare xwe li ber êrîşên ‘Eceman ragire, ji ber wan dişkê û hejmarek gelek zêde ji Kurdan û Osmanîyan tîn kuştin. Xan Ehmed Xan, piştî şikestinê xwe digihîne Mûsilê. Kuçuk Ehmed Paşa xebera hatina Xan digihîne Sultanê Osmanîyan. Ew jî leqeba "Beglerbegî" (Mîrêmîran) û madalye, nîşan, xelat û diyariyên gelek zêde ji Xan re dişîne. Ehmed Paşa, leşkerekî gelek giran dike bin destê wan û ew dikevin nav axa ‘Eceman. Piştê jî nav axa Erdelan. Wê çaxê Rustem Xan muşawirê Şah bûye.

Du rojan leşkerên Xan û yên Îranê şer dikin, Ehmed Paşa, yê ku hatibû hewara Xan, tê birîndarkirin û diçe Şerezorê û li wir dimire. Xan Ehmed Xan jî cara duduyan dişkê û pena dibe Mûsilê. Gelek derbas nabe, ji kul û derdan hişk û pût dibe û di sala 1046ê koçî (1636ê z) de, ji xem û kesera Surxab li Mûsilê dimire û her li Mûsilê li Goristana Yunis Pêxember dispêrin axê.

Suleyman Xanê Kurê Mîr Elemûddînê Kurê Tîmûr

Di dema Xan Ehmed Xan de, Mîr Elemûddînê babê wî derbazê nav Osmanîyan bûbû. Li wir karek sipartibûnê û her li wir jî mir.

Suleyman Xan, li ba Xan Ehmed Xan bi kar û barên dîwanê ve mijûl dibû. Lê mirovekî ewqas zana, hişyar û bi rêk û pêk bû, Xan Ehmed jê tîrsa û pê re ket nav qerewîla firsetekê ku bahanekê dest bêxe û wî bêser û şûn wenda bike. Li ser vê, Suleyman jî jê ketibû şikê, ku Xan dexesî jê dike û çavên wî li ber ranabe. Bi vî awayî kevilê xwe rizgar kir û serê xwe girt û ket nav Îranê. Demek dirêj jiyana xwe di derbederî, bêçaretî û feqîrtiyê de derbas kir. Di şerê Yerîwanê de ku beşdarî kiribû, mêranî û azayetiyek zêde da nîşan û xwe nêzikî Şah kir. Piştî mirina Xan Ehmed Xan, ew kirin waliyê Erdelanê û li ser fermana Şah, keleyên Palengan, Hesenasabad û Zalamê wêran kir û Sine kir paytextê xwe.

Du sal bû ku kar û barên Sineyê bi rê ve dibir, Sultan Muradê Osmanî li milekî leşker şand ser Bexdayê û li milekî din jî di bin fermaneriya Xusrev Paşa de leşker şand ku Kurdistanê jê bistînin. Xusrev Paşa, Şarezor, Qizilce, Şarabajê û Qeredax ji erdê Erdelan veqetand. Tenê Sine, Merîwan, Hewraman, Bane û Eşîretên Siyamensor û Caf di destê Suleyman Xan de man.

Suleyman Xan, ji bo ku bikare Tirkan ji Kurdistanê derbixe, dest bi xwesazkirinê kir. Lê neyaran dilê Şahê Îranê lê eşandibûn. Şah firset nedayê, şand pey ve bir Îsfahanê û avêt zîndanê, ew erdên di destê wî de mabûn jî perçe perçe kir û belav kir.

Sine da Kelbalî Xan, Xusrev Xan şand ser Merîwanê û Siyagoş jî kir para Surxab Sultan. Ev hersê kesên han jî kurên Suleyman Xan bûn. Bane û Hewraman da xwediyê wan ên berê û Eşîreta Cafan kir pêşka Emîr Xan Sultan û Palengan beşîşê Mîrîdxanê Kelhurî yê kevne xezînedarê xwe kir.

Emîn Zekî Beg wiha dibêje: "Suleyman Begê Bebe, damezrênerê dam û dezgehê Baban, di sala 1106ê koçî (1694ê z) de êrîş bir ser Suleyman Xan û piraniya erdê welatê Erdelan jê sitand. Salek piştê Erdelaniyan bi grûbek Îraniyan ve ew jê sitandin." Ev gotinên han bi Tarîxa Erdelan re li hev nakin. Ew dibêje: "Suleyman Begê Baban di dema Mihemmed Xanê kurê Xusrev Xan de êrîş aniyê ser erdê Erdelan."

Kelbalî Xanê Kurê Suleyman Xan

Kelbalî Xan, di sala 1068^ê koçî (1567^ê z) de bi fermana Şahê Îranê bû waliyê Erdelan mirovekî zana û zîrek bû. Melbenda bin destê xwe de geş û ava kir. Bi fermana Şah êrîş kir ser Hewîzeyê û ew dagîr kir, hakimê Hewîzeyê bi zincîrkirî ji Şah re diyarî anî. Bîst û du salan hukum kir û di sala 1089^ê koçî (1678^ê z) de mir.

Emîn Zekî Beg û xwediyê El-Qirûn el-Erbe'ete Fi el-Iraq, tiştêkî di derheqê vî mîrî û paşvemayên wî de nenivîsandine.

Xan Ehmed Xanê duduyan ê Kurê Kelbalî Xan

Hê di saxiya babê xwe de ciyê wî girt û sal û nîvekê fermanrewatî kir. Lê nehişt Şahê Îranê pê bizane. Mirovekî destvekirî, xort û bêxemxwar bû. Çi waridat û xeziyeyên ku babê wî berhev kiribûn, hemû da ha li vir û ha li wir û belawela kir û di valatiyê de çûn. Dema wî bi nêçîr û hêlan derbas bû. Xusrev Xanê kurê Suleyman ku dibû kurmamê vî Xan Ehmed Xanî, hukmê Merîwanê di destê wî de bû. Dema ku têgihîşt guhê kurmamê wî li tiştêkî nîne û di nav sersariyek temam de ne, berê xwe da rê, çû ba Şah û rewşa Xan jê re got û daxwaza dîtina riyekê jê kir.

Li ser vê, wî fermana Şah derxist ku biçê û Xan Ehmed Xan ji Sineyê derbixê û bi xwe li ciyê wî rûne.

Xusrev, xwe berhevî serhev kir û êrîşek mezin bir ser Sineyê û Xanê Sineyê girt, şand Îsfahanê û ew kirin zîndanê. Tarîxê ku wê çaxê 1091^{yê} koçî (1680^ê z) nişan dida, Xusrev Xan kirin Fermanrewayê Sineyê.

Xusrev Xanê Kurê Suleyman Xan

Xanê berî wî çiqas destvekirî û musrif bû, ev Xusrevê han jî ewqas destgirtî û tama bû û ji bo quruşekî can dida. Ewqas xelkê bin destê xwe kirrand û ezîyet da wan, tevan pêsîrên xwe li ber dadiweşandin û ji destê wî ketibûn belayê. Xelkê xwe avêt ba Şah û di sala 1093^{yê} koçî de Şah ew bangî Îsfahanê kir û pêsîra xelkên zorlêker ji destê wî rizgar kir û ew teslîmê ezaba goristanê kir. Zabitekî Îranî yê navê wî Tîmûr Xanê Acirlû, kir waliyê Sineyê û ew heta sala 1099^ê koçî li wir ma. Piştî Fermanrewatiya Erdelanê dan destê Ehmed Xan ê girtî, ku heta wê demê hê di zîndanên 'Eceman de bû.

Xan Ehmed Xan (cara duduyan)

Dema hat ser kar, eynî wekî berê -eynî tas û eynî hemam- dest avêt nêçîr û tola-ziyê. Hê berê projeyek wî li ser avdanî û cotkariyê hebû.

Dîwarekî bilind, pan û gelek dirêj ê qasek ji bajêr dûr, ji bakurê bajêr ve heta derûdora bajêr anî û coyeka avê ya fireh di nav re rakêşa û text û dîwarên cobarê wek Sedda Îskender burc û keke li ser da avakirin. Tev ev karên han bêheq û bi wasita zibarên bêserî û bêbinî dan çêkirin. Wisan lê hat, kesekî nedikarî ji xwe re tiştêkî bike û behra axayên wan yên para wan diket, bicî bînin. Ji ber vê, serekeşîret û kesên maqûl cardin xwe gîhandin Şah û dest bi hêvî û lavayan kirin ku wan ji vê ezab û ezîyeta han rizgar bike. Vê carê jî ew ji vî agirî xelas kirin. Di sala 1105^ê koçî de, Mihemmedê kurê Xusrev Xan li ciyê wî rûnişt.

Mihemmed Xanê Kurê Xusrev Xan

Mirovekî aza, serbest û zanayekî hêja, xwedî hiş û bi hest bû. Gelek bi başî kar û barên xwe bi rê ve birin û serûberiyek baş xist nav welatê xwe. Lê di dema desthilatdariya wî de Suleyman Begê Bebe êrîş anî ser û Merîwan, Hewraman û Siyakîwê jê sitand û Zorab Begê Seqizî û Birahîm Begê Mîrê Merîwanê kuşt.

Leşkerê Şahê Îranê di bin serokatiya 'Ebbas Xan Ziyadoxlu de hat hewara Mihemmed Beg û leşkerê 'Ecem û leşkerê Xan li dijî Suleyman Beg rabûn û ew şikandin û wî baz da. Di dawiyê de ew naçar kirin ku penayê ber bi Sultanên Osmaniyan bibe.

Mr. Longgrig wiha dibêje: "Beyta Duwanzdeh Siwarên Merîwanê ji bo vê serhildan û bûyerê hatiye amadekirin."

Piştî tefandina vî şerî, Qasim Sultan ê mezinê Hewramanê, ket bin emrê 'Ebbas Xanê Ziyadoxlu û durûtî li Mihemmed Xan kir û da xuyakirin ku, guya Mihemmed Xan û hinek serekên Kurdan ên din, di bin re li hev kirine ku di firsetekê de êrîşê bînin ser û wî bi leşkerên wî ve ji holê rakin. 'Ebbas Xan bi vê bawer kir û ji xwe tirsîya û ferman da ku çî Kurd li ku bi destê wan bikevin bikujin û ew bi ser hev de neçin û neyên. Çî gundên ji aliyê Kurdan de bînin valakirin, bi awakî wisan kaviil û wêran bikin ku ciyê hêlîna kundan ji tê de nemîne. 'Ebbas Xan, ew 'Ebbas Xan bû ku kirinek wisan bi serê Kurdan de anî, ku dîrokê şerim kir rûpelên xwe jê re veke yan vê bûyera han bibîra xwe bîne. Bi qasî bilindahiya çend minare serê wan Kurdên bêçare û belengaz jê kiriye dan bilindkirin û bi hezaran xanedanên Kurdan da girtin û avahiyên welat ser û bin kirin. Şah Sultan Huseyînê Sefewî, ew ji bo van namerdî û necamêriyan bir Îsfahanê û fermana lédana serê wî da û ciyê 'Ebbas Xan bi Mîr Huseyîn Xanê Lorî tijî kir.

Lê wekî dibêjin, hezar rehmet li kefenê dizê berî. 'Ebbas Xan di muqabilê Huseyînê Lorî de li ser deb û textan nimêj dikir û bi heft avan hatibû şuştin. Ji her tiştî şik dikir. Êrîş bir ser Pişder, Alan û nav Bilbasan û qirrek wisan xist nav Kurdên wê melbendê, ku Teteran ji tiştêkî wisan nekiribûn. Heta sala 1110ê koçî (1698ê z), dawî bi wê bûyerê nehat. Lê Qasim Sultanê Hewramî jî ku bûbû ciyê fitne û bawêşîna agirê gurr, di wan şer û têkelheviyan de serî danî û berê durûtîyê ji darê bêheyatîyê nexwar.

Mihemmed Xan, di dawiyê de neket davika 'Ebbas Xan û piştî wê bûyerê jî sê salan fermanrewatî kir.

Cihangîr Sultanê kurê Kelbalî Xanê mamê wî, her dem bahaneyek li biraziyê xwe digirt û dest li ser hilnedida. Di sala 1113ê koçî de, ew rakirin û ji aliyê Şahê Mihemmed Xanê Gurcî bû walî. Xanê Gurcî jî sê salan li Sineyê ma. Her çend şîî bû, lê ji ber xatirê suniyan digot ez sunî me. Dewleta Îranê li ser wê zîrekî û şîî-sunnîtiya wî lê hat xezebê û di sala 1116ê koçî de, ji Sineyê rakirin û Hesên Xanê kurê Mumîn Xan Itimaduddewle di ciyê wî de kirin walî. Vê carê, Hesên Xan, xelk bi zorî dikir şîî û sunniyên Sine ji destê wî ketibûn belayek mezin û mirin jî bi destê wan nediket. Piraniya wan berê xwe dan rê û çûn Şarezorê û bajar jê re vala kirin. Hesên Xan, piştî du salan ku sunnî dikirin şîî, şevêkê di xew de mirinê bi ser de girt û ew şand nav şîiyên berî wî. Dema ku Itimaduddewle raza û ranebû, tarîxê sala 1118'yê

koçî nîşan dida. Ji aliyê Şah de Huseyîn 'Elîyê birayê wî ji bo cînişîniya wî hat tayîn-kirin. Dewleta Îranê bi wê yekê têgihîşt ku bi zoremilkî nikarin şîtiyê bi xelkê bidin qebûlkirin. Ji ber vê, Huseyîn wekî Hesen nekir û bi hêminî û dilxweşî ew dianî ber bar û bi van peywendîyan dinê aram kir û welat gelek jî geş û ava bû.

Di sala 1120'ê koçî (1708'ê z) de, hinek têkelîviyên hundurî qewimîn û ew di derheqê Huseyîn 'Elî Xan de bûn sebebê gazind û giliyên xelkê û Şah ew ji walîtiya Sineyê avêt û Keyxusrev Xan kir walî. Wî jî du sal kar û barên Erdelanê meşandin û di sala 1122'yê koçî (1710'ê z) de mezintiya welatê Erdelanê dan destê 'Ebbas Qulî Xanê Erdelan.

'Ebbas Qulî Xanê Kurê Mehmed Xanê Xusrev Xan:

Piştî ku mezintiya Sineyê girt destê xwe, di cî de şand pey xizmên xwe, ku di melbendên Siyakîw û Merîwanê de karbidestên Îranê bûn. Ew li derûdora xwe berhev kirin û qencyên zêde gihandin wan. Her wiha dilê xelkê Erdelanê jî xweş kir û gelek bi başî di kar û barên fermandariya xwe de ew birêve dibir.

Di sala 1129'ê koçî (1716'yê z) de, dema ku mir, Weysê Afxanî li hemberî Şahê Îranê serî hildabû. Ferman ji bo 'Ebbas Qulî Xan derket ku bi leşkerên xwe ve ji bo serbirîna Afxanî biçê Afxanîstanê. 'Ebbas Qulî Xan, leşkerên xwe xistin rê û gihîşt Tehranê, li wir leşkerên wî li hemberî wî serî hildan û îta'eta Xan nekirin.

'Ebbas Qulî Xan, ev bûyer bir gîhand Şah û tawanê wê serhildanê xist situyê 'Elî Qulî Begê kurê Zorab Begê kurê Kelbalî Xan û got: "Ew, wan teşwîq dike ku li hemberî min serî hildin."

Dema Şah pê hesiya ku 'Elî Qulî ji 'Ebbas Qulî kêrhatîtir e, bê lam û cim, 'Ebbas Qulî şand zîndana Îsfahanê û 'Elî Qulî Beg kir Xan û li ciyê 'Ebbas da rûniştandin.

'Elî Qulî Xan:

Di dema wî de, giraniyeke gelek bi sawm ket nav Îranê û vê giraniyê melbenda Erdelan jî da ber xwe, gelek kes ji birçiyên qirbûn. Eynî di wê navê re hukumeta Loristana Biçûk li dijî Şah serî hilda. 'Elî Qulî Xan bi leşker ve şandin Loristanê û bi Loriyan re li hev ketin û şer û kûstariyeke gelek dijwar di navbera wan de qewimî û piraniya mezinên Loriyan di wî şerî de hatin kuştin. 'Elî Qulî Xan bi ser ket û hetta kurê serdarê Loristanê jî dil girt û bi xwe re anî.

Loristan ket destê Îranê û serdarê Loristanê jî hat ba Şah û Şah lê borî û ew azad kir. Hetta dixwest ji bo dilxweşiya wî, 'Elî Qulî Xan jî ji ser kar hilde. Lê serdarê Loristanê jê rica kir û Şah dest ji ser hilda û ew şand welatê Erdelanê. Lê cardin bext û talihê wî heta serî pê re nemeşiya. Di sala 1133'yê koçî (1720'ê z) de, ew ji ser hukum rakir û mezintî da destê 'Ebbas Qulî Xan.

'Ebbas Qulî Xan (cara duduyan):

Dema ku ew hat ser kar, ew tîrsa siya çiyê ya li ser 'Elî Qulî Xan, da rakirin. Di vê navê re Dewleta Afxanê, Tirk û Îranî li hev ketin. Afxanî rijîyan nav Îsfahanê û Şah Sultan Huseyîn, bi jin û zarokên wî ve tev kuştin. Dilê xelkê Îranê gelek bi vê bûyerê êşiya û ji hemû aliyan de li hemberî Afxaniyan rabûn. 'Ebbas Qulî Xan jî hezar Kurdên helbijartî dan hev û di şer de 700 kes ji wan hatin kuştin û 300 kesên

din bi zehmetek zêde xwe rizgar kirin. Osmaniyan ev valatiya han ji xwe re fîrset zanîn û ji du milan ve rijîyan nav Îranê.

Êrîşeke wan bi ser Erzîrûmê de hat û Azerbaycan û Welatê Xemse dagîr kirin û beşeke wan jî ji Bexdayê ve di bin fermanderiya Hesên Paşa de ber bi Kurdistanê ve herikîn, Kirmaşan, Birûcird, Nehawend û Hemedan girtin û xunkarên Tirkî danîn ser.

Di vê êrîşa Tirkî de, 'Ebbas Qulî Xan û 'Elî Qulî Xanê kurmamê wî, dîl girtin û niha jî kes nizane ka çi bi serê wan de hat.

Ji bo ku Xane Paşayê kurê Suleyman Begê Bebe erdê Erdelanê ji Tirkî re girti-bû, Tirkî jî di ciyê wî de Sine jê re bexşîn û wî çar salan kar û barên li wir meşand û dema ku mir kurê wî ciyê wî girt.

Subhanwêrdî Xan:

Di wextê xwe de Dewleta Osmanî, Subhanwêrdî Xan danîbû ser Welatê Xemse û nîşana paşatiyê jî dabûnê. Di sala 1114'yê koçî (1728ê z) de, ku Nadir Şah têkelhevî û astengên Îranê belav kirin û Şah Huseyîn Sultan bû Şah, Subhanwêrdî kir Fermanrewayê Erdelan û piştê jî kir Xan. Piştî êrîşên Afxanan û hatina Tirkî a ser Îranê, bi wê mercê bi Nadir Şah re li hev kirin ku, çi ciyê girtine terk nekin. Ji ber vê jî Sine ji Suphanwêrdî hat sitandin û Xalid Paşayê birayê Xane Paşayê Bebe ji aliyê Tirkî ve tayîne walîtiya welatê Erdelanê kirin. Xalid Paşa, mirovekî naçar û nexemxwar bû. (Mr. Longgrig û Emîn Zekî Beg, ronî nekirine ku wî Xalid Begî kar û barên Erdelan girtiye destê xwe yan na.)

Subhanwêrdî Xan (cara duduyan)

Di dawiyê de ku Nadir Şah Afxanî derxistin û leşkerên Tirkî jî şikand, Subhanwêrdî şand ser welatê Erdelan û piştî sal û nîvê, cardin ji aliyê Nadir Şah de hat rakirin û biraziyê wî Mistefa Xan kirin waliyê Erdelan.

Mistefa Xan:

Mirovekî demdemî û beredayî bû û tu kesp û karek jê nedihat.

Dema Nadir Şah pê hesiya ku erkê li ser milê xwe nikare pêk bîne, Subhanwêrdî yê mamê wî anî ser kar. Emîn Zekî Beg wiha dibêje: "Nadir Şah, gelek ji Kurdan ditirsya. Yek ji wan necamêriyên ku di derheqê wan de kir, rakirina Subhanwêrdî û danîna birayê wî di ciyê wî de bû, ku xelkê welatê wî li dijî Îranê şoreş kirin."

Subhanwêrdî (cara sisiyan) û Kurê Wî:

Di sala 1146ê koçî (1733'yê z) de bû walî û heta sala 1150'yê koçî (1737ê z) Fermanrewatiya Erdelanê kir. Nadir Şah, di çend seferan de Ehmed Sultaniyê kurê Subhanwêrdî bi xwe re biribû û dilê wî gelek bi wî xweş bû û hêvî jê dikir. Ji ber vê, wî kir alîkarvanê selteneî û fermana "Walîtiya Kurdistanê" jî jê re derxist. Êdî Subhanwêrdî wek serê bê kûm ma. Her çend Ehmed gelek guhên xwe didan pend û tecrubên babê xwe û ji gotinên wî dernediket, lê heta sala 1153'yê koçî (1740ê z), ku Nadir Şah, Ehmed sultaniyê bir paytext ba xwe û Subhanwêrdî kir walî, cardin her Ehmed waliyê Sineyê dihat naskirin.

Subhanwêrdî (cara çaran):

Di wêzîfeya walîtiya xwe ya cara çaran de, xelkê xwe gelek ji xwe bêzar kiribû. Gazindên ji destê wî birin gîhandin Nadir Şah. Nadir Şah ji ew ji ser kar hilda û Ehmed Sultanî kir Xan û xelatên gelek zêde danê û ew kir waliyê Erdelan. Emîn Zekî Beg wiha dibêje: "Subhanwêrdî Xan heta sala 1168ê koçî (1574ê z) (di vê tarîxê de şaşitiyek heye -Z. A.) ku mir, hakimekî gelek bi sawm û dadmend bû." Lê Emîn Zekî Beg di rûpela 71'an a Tarîxa Silêmaniyê û di bûyerên sala 1171ê koçî (1757ê z) de, tişteki din dibêje: "Selîm Paşayê Baban, êrîş bir ser Suleyman Paşa û li Qizilceyê li dijî hevûdu rabûn, Selîm şikest û Suleyman da pey, beşek ji welatê Erdelan dagîr kir û di dawiyê de Subhanwêrdî li dijî wî rabû û jê sitand." Her wiha Emîn Zekî Beg di Meşahiru'l-Kurd û Kurdistan de wiha dibêje: "Di sala 1177ê koçî (1763'yê z) de, Subhanwêrdî û Suleyman Paşayê Bebe şer kirin. Suleyman, Sine dagîr kir, lê Subhanwêrdî gelek zû jê sitand. Cardin Suleyman Paşa bi alîkariya Kerîm Xanê Zend hat û Sine girt, lê Subhanwêrdî nehîşt berê wî bixwe û ew jê sitand."

Di Tarîxa Dewlet û Mîrekiyên Kurdî de jî, di behsa sala 1208ê koçî (1796ê z) de, wiha dibêje: "Suleyman Paşa, beşekî zêde ji Erdelanê girt, lê Subhanwêrdî jê sitand." Xwediyê El-Qirûn El-Erbe'ete Fî El-Iraq, di rûpela 191'an de, di derheqê sala 1177ê koçî (1767ê z) de behsa Suleyman Paşa dike. Lê behsa navê Subhanwêrdî nake.

Ehmed Sultan Xan:

Di sala 1168ê koçî (1754ê z) de, Xusrev Xanê Mezin hukmê welatê Erdelan girt destê xwe û bi vê re rastî hinek sergêjî û serêşî jî hatin. Di sala 1191'yê koçî (1777 z) de, Mihemmed Paşayê Bebe, di bin serokatiya Hesên Paşa de leşkerên Tirkan bi xwe re anî û çû ser erdê Erdelan.

Xusrev Xan li dijî wan rabû, lê ji heqê wan derneket û Bane jê sitandin. Piştê Xusrev Xan ji bo sitandina Baneyê bi leşker cardin çû ser wan, lê vê carê jî şikest û naçar ma xwe bavêje nav çiyên.

Di sala dawiyê de Kerîm Xanê Zend di bin serokatiya Kelbalî Xan de leşker şand hawara wî. Vê carê Xusrev Xan, Mihemmed Paşayê Bebe şikand, malîşt û da pêşiya xwe û heta Kerkûkê bir. Xusrev Xan, di sala 1214ê koçî (1799ê z) de mir.

Amannullah Xanê Mezin:

Ciyê babê xwe Xusrev Xan rûnişt û di dema fermanrewatiya wî de, bajarê Sineyê gelekî pêş de çû. Zanyarî û avayî li hemû milan belav bû. Malcolm, Mr. Rich û Çirîkof, hersê jî li gor xwe gelek pesnê wê demê dane. Bi taybetî Talar ê merkeza fermandariya wan gelek dam û dezgehêk bilind bûye. Di sala 1240ê koçî (1824ê z) de, emrê Xwedê kiriye.

Xusrev Xanê Nakam:

Kurê Amanullah Xan bûye û di temenê xwe yê 22 salî de di ciyê babê xwe de bûye walî. Nakam, şairekî hunermend û fermanrewayekî dadperwer bûye. Mahşeref Xanima keça Fettah Elîşanê Qaçar jina wî bûye. Ew jî şaireke mezin, hunermend û zanayekê bi nav û deng bûye. Seraya Hukumetê, Baxça Giştî, Mizgefta Daru'l-Ihsan şûnewarên hêja û bi qîmet ên Xusrev Xan in. Deh salan walîtî kiriye û piştê dinê di temenekî ciwan de li pey xwe hiştiye.

Riza Qulî Xan:

Major Soane wiha dibêje: 'Navê wî Xulam Şah Xan bûye. Di sala 1250'yê koçî (1824ê z) de di ciyê babê xwe Xusrev Xan de bû walî û di dema wî de têkelhevî ket nav binemala wan û ev têkelheviya han berî hemû ciyan tesîr li Sineyê kir. Şah Mihemmedê Qaçar ew bir Tehranê û zîndan kir. Dema hat girtin, temenê wî 16 sal bû û 16 salan jî di zîndanê de maye. Di sala 1296ê koçî (1860ê z) (?) de ku Mihemmed Şahê Qaçar mir, ew jî hat berdan, lê di eynî salê de mir." (Di sala 1250'an de Riza Qulî bûye walî. Wê çaxê temenê wî 16 sal bûye. Dema hatiye girtin, 16 salan jî di zîndanê de maye û di sala 1296'an de, dema ku Mihemmed Şah mir, hat berdan. Ev hemû li ser hev dibin 32 sal. Eger ewilîn sala hukmê xwe ji dayîk bibe û hati-be girtin, dibê di sala 1282'an de hatibe berdan. -Hejar)

Amanullah Xan:

Dema ku Şah Mihemmedê Qaçar di sala 1265ê koçî (1849ê z) de Riza Qulî Xan avêt zîndanê, Amanullah Xan kir waliyê Erdelan û wî heta sala 1285ê koçî (1867ê z) walîtî kir. Wê çaxê Nesreddînê Şahê Qaçar, Xanedaniya Erdelan ji sahe malîşt û Ferhad Mîrzayê mamê xwe danî ser welatê wan û bi vî awayî Fermanrewatiya Erdelanê di nav ber û şikêrên dîrokê de hatin veşartin. -C. Rojbeyanî
[294] Ebbasî bi riya komelên nehênî û bi saya mêraniya Ebû Muslimê Xoresanî bûn fermanrewayê hemû welatê Îslamê. Berî paytextê wan Kufe û piştî jî Bexdad bû. Yekemîn fermanrewayê wan 'Ebdullahê kurê Muhemmed, 'Ebbas Sefah e. Ew di sala 132ê koçî (750'yê z) de hat ser hukum û di sala 656ê koçî (1258ê z) de, bi kuştina Mute'essim dawîya wan hat. Yani 544 salan xelîfeti kirin.

Ebû Muslimê Xoresanî Kurd bûye. Ebû Ce'ferê Mensur ê xelîfê 'Ebbasiyan ew di dîwanxana xwe de daye kuştin. Ebû Dûlame yê şairê xelîfe gelek kêfa wî ji mirina wî re hatiye û wiha gotiye:

Kurdiya şîira wî wihaye: Babê gunehkar Xwedê ji bendê naguhere heta bend li xwe neguhere. Tu li ba Mensur bûyî, hêviya te ya xedrê hebû. Lê tê zanîn ku bab û bapîrên te yên Kurd jî ehlê xedrê bûn. -Hejar

[295] Di nûsxa Rûsî de 789 (1388) hatiye nivîsandin. -M. 'E. 'E.

[296] Mamoste C. Rojbeyanî di wergera Erebi de li gor hesaba ebcê sala 789'an dîtîye." Lê ev li gor hesaba ebcê dibe sala 784'an. - Hejar

[297] Qere Yûsif, bi regez ji wan Teteran e ku hatine Îranê û serokeşîreta Qereqoyunî ya Tirk û mîrê beşeke ji Azerbaycanê bûn. Di wextê Tîmûrêleng de bi Sultan Ehmedê Celayîr re pena birin ba Sultan Bayezîdê Osmanî. Dema ku ew jî hat kuştin, çûn ba Zahir Berqûqî yê padîşahê Misrê. Dema Tîmûr mir, hatin Tebrîzê û hevpeymanê Ehmedê Celayîr bû. Piştî di navbera wan de şer derket û Qere Yûsif, Sultan Ehmed esîr girt û ew naçar kir ku wesiyetê binvîse û Azerbaycan bide Pîr Budak û walîtiya Bexdayê jî bide destê Şah Mihemmed. Ev herdu jî kurên Qere Yûsif bûn. Piştî nivîsandina wesiyetê, ew di cî de kuştin.

Ji bo ku Şah Mehmûd wek miyeke reş a bi ser rengê alaya de bû, ji dewletê re Qereqoyunî hat gotin û hukmê wî, hat gihîşt heta Diyarbekrê jî. -C. Rojbeyanî

[298] Cure xeteke Teteran a ji alfabe Nestûriyan sitandine ku ji sedsala 5'an a zayîni (mîladî) ve belav bûye -C. Rojbeyanî

[299] Sultanên Çerkezan, ji nesla wan kolan in ku ji sala 784'ê koçî (1382'yê z) heta 922'yê koçî (1516'yê z), yani 138 salan Fermanrewatiya Misrê kirine. Yekemê wan, Melik Zahir Seyfeddîn ê koleyê Emîr Yelbxayê Omer bûye ku Yelbxa bi xwe jî yek ji wan koleyên Melik Salihê Eyyûbî ye û hukmê Misriyan ji destê Eyyûbiyan derxistîye. -C. Rojbeyanî

[300] Uzun Hesen (Hesenê Dirêj) -kurê 'Elî Begê kurê Qereeylûl Osman ê mîrê Eşîreta Aqqoyunî yê ji Teteran û serdarê leşkerê Tîmûrleng bû. Dewleta Aqqoyunî li ser bingehê Dewleta Qereqoyunî hat damezirandin û paytextê wê ji Diyarbekrê birin Tebrîzê û di sala 883'ê koçî (1497'ê z) de mir. Sembola alaya wan şiklê miyeke spî bû. -C. Rojbeyanî

[301] Niha jî li gelek ciyan, bi taybetî çarşemba dawiyê ya meha seferê kar nakin. Ew dibêjin: Zerdeşt wê rojê miriye. -C. Rojbeyanî

[302] Ev bûyera han di sala 875'ê koçî (1470'yê z) de qewimiye. -C. Rojbeyanî

[303] Çîroka Sultan Mistefa wiha bûye: Dayika Sultan Selîm ku jina Sultan Suleyman bû, cînişînî ji kurê xwe re dixwest û ji bo Sultan Mistefa belav kiribû ku planan li dijî babê xwe çêdike û dixwaze wî bikuje û êrişên Şah Tehmasb bîne ser Osmanîyan. Jinik û Rustem ev xeber gîhandin Sultan Suleyman ku ew kurê xwe bikuje. Sultan ji bo seredana kurê xwe çû Konyayê. Kurê wî jî ku tu agahê wî jî tiştêkî tunebû, hat pêşwaziya babê xwe, dema ku gihîşt nav xêvetê, wî ew da ber şûran û kuşt. -C. Rojbeyanî

[304] Emîn Zekî Beg, ji hinek dîrokên digre û dibêje Fermanrewatiya Hekkariyê heta sala 1264'ê koçî (1845'ê z) maye û heta sala 1049'ê koçî (1639'ê z) yekî navê wî Mîr 'Imadeddîn ser bûye û piştî wî jî çend mîrên din hatine û Nurullah Beg ê hakîmê Botan dawîn mîrê vê binemalê bûye. Di nivîsên Ewliya Çelebî de tê gotin: "Hekkarî, mîrnişîneke gelek bi hêz bûye û her wext 10 hezar çekdarên wan ên amadekirî hebûye." Vê jî dibêje: "Her wextê dikarî di wextê şer de 50 hezar leşker amade bikin." Ji vê pê ve di derheqê wan de tiştêkî din di destê me de tune ku em silsila wan heta niha binin. -C. Rojbeyanî

[305] Emîn Zekî Beg dibêje: "Eşîreta Mizûrî ji eslê xwe Meysûrî ne, ku di dema hukumdar Sunaxrapab ê Asûrî de li wê navçê dijiyan. -C. Rojbeyanî

[306] Niha bi navê Berwarî tê naskirin. -Hejar

[307] Mehelî (Mehelmî), eşîreteke ku Kurdî û Erebi tîkel diaxivin. -Hejar

[308] Behlî, mimkun e Eşîreta Bolî ji wan bin. -Hejar

[309] Ihtîmalek gelek mezin e ku ev Barzan be û di nivîsandinê de tîk çûbe. (Xwediyê vê jêrnotê ne kifş e -Z. A.)

[310] Niha bi navê Silîvanî bi nav û deng e. (Xwediyê vê jêrnotê ne kifş e. -Z. A.).

[311] Ev çûna han di sala 906'ê koçî (1500'ê z) de bûye. -C. Rojbeyanî

[312] Di sala 940'ê koçî (1533'yê z) de miriye. -C. Rojbeyanî

[313] Di nusxeya çapa Rûsyayê de jî dawîya 900'an spî maye. Mîrina wî wekî li ser deriyê gumbeta wî hatiye nivîsandin, di sala 984'ê koçî (1576'ê z) de bûye. -C. Rojbeyanî

Di hemû nusxeyan de li vir vala ma ye; wisan dixuyê 44 yan jî piştî wê ye. Belgeya vê jî, kurê wî Qubad Beg piştî babê xwe di sala 973'yê koçî (1566'ê z) de, ku Sultan Selîmê duduyan ser text rûnişt, li ser fermana wî desthilat girtiye destê xwe. -M. 'E. 'E.

[314] Sultan Huseyîn, fermanrewayekî zîrek û gelek mêr û aza bûye. Çar salan jî Mûsil di destê wî de bûye. Gelek xizmeta Dewleta Osmanî kiriye, ji bo Osmanîyan gelek Kurd kuştine û di sala 944ê koçî de, êriş biriye ser Şarezorê û bi Tirkan re ev bajarê han sitandîye û bûye sebebê hilweşandina Dewleta Erdelan. Di sala 960'an de, ji bo Osmanîyan şerê Îranê kiriye, Tebrîz û Kurdistana Azerbaycanê jî wan re girtiye, mirovên xwe berdane nav bajêr û wan li gor dilê xwe talan û dizî kirine. -C. Rojbeyanî

[315] Sultan Selîmê kurê Sultan Suleymanê Qanûnî, di sala 974ê koçî (1566ê z) heta dawîya sala 982'yê koçî (1574ê z) padişahî kiriye. -C. Rojbeyanî

[316] Ev bûyera han di sala 984ê koçî (1576ê z) de qewimiye. -C. Rojbeyanî

[317] Di hejmara 5719'yê Cerîdetu'l-Exbar a Bexdayê, di maqalekê de wiha hatiye nivîsandin: "Bayram Beg, di sala 954ê koçî (1538ê z) ji diya xwe bûye û şeş sal hukumdarî kiriye û di sala 994ê koçî (1586ê z) de hatiye kuştin" (Xwediyê vê jêrnotê ne kifş e. -Z. A.)

[318] Emîn Zekî Beg di "Tarîxa Dewlet û Mîrektiyên Kurdî" de, bi dirêjî li ser vê behsê disekine û wiha dibêje: "Wisn dixuyê piştî Seydî Xan, Yûsif Beg bûye Fermanrewayê 'Imadiyyeyê û Melik Ehmed Paşa yê waliyê Diyarbekirê êriş biriye ser û di sala 1048ê koçî (1628ê z) de ew girtiye û li Diyarbekrê zîndan kiriye. Piştê seraneyek zêde jê sitandîye û berdaye. Piştî wî jî kurê wî bûye mîr û gelek desthilatdar bûye û di sala 1071ê koçî (1660ê z) de xwediyê 10 hezar siwaran û 10 hezar piyadên şerî bûye.

"Di sala 1112'yê koçî (1701ê z) de Qubad Paşa mîrê 'Imadiyyeyê bû, ji bo tefandina şoreşa Muntefik a li başûrê Iraqê, bi leşkerê Mûsil û Diyarbekirê re hatiye li wir.

"Di sala 1128ê koçî (1726ê z) de, Bayram Paşayê Mezin ê kurê Zubeyr Paşayê kurê Qubad Paşa yê kurê Emîr Se'îd Xanê kurê Sultan Huseyîn, Fermanrewatiya 'Imadiyyeyê kiriye û ew di sala 1107ê koçî (1699ê z) de ji dayîka xwe bûye û di sala 1138ê koçî (1726ê z) de bûye mîr û welatê xwe gelek ava û geş kiriye. Piştî mirina wî jî, Simail Paşayê kurê wî bûye cîgirê wî. Demek dirêj li ser hukum maye û gelek caran bi birayên xwe re ketiye nav dijîtiyan ku di vir de behsa wan nayê kirin. Di sala 1213ê koçî (1796ê z) de miriye û Murad Xanê kurê wî bûye cînişînê wî. Wî jî di sala 1214'yê koçî (1799ê z) de bi birayên xwe Mihemmed Teyar û Qubad Beg ê hakimê Xaxoyê re, dest bi şer kiriye û waliyê Mûsilê ew bê tesîr kirine.

"Di sala 1215ê koçî (1800ê z) de leşkerên Osmanî çûn ser 'Imadiyyeyê û Kela Akreyê ji 'Imadiyyeyê veqetandin û dan destê Qubad Beg. Di netîceyê de Qubad Beg di sala 1218'yê koçî (1803'yê z) de Amêd girt û di sala 1219'yê koçî (1804ê z) de Eşîreta Mizûrî çû ser Qubad Paşa û ew girtin û zîndan kirin.

"Di sala 1220ê koçî (1805ê z) de 'Elî Paşa yê waliyê Bexdayê leşkerekî giran ê ji Mîrên Soran û Baban pêkhatî, şand ser 'Imadiyyeyê û Kurd di rê de di nava xwe de li hev ketin. 'Elî Paşa, Mihemmed Paşayê Celîl ê waliyê Mûsilê kir çavdêr ku kê bixwaze dikare hakimiya 'Imadiyyeyê bide destê wî. Wî jî da destê 'Adil Paşa û ew xelat jî kir. Dema ku 'Adil, di sala 1223'yê koçî (1808ê z) de mir, Zubeyr Paşayê birayê wî kir karbidest û demek zêde bi waliyê Mûsilê re di nav şer û gêjiyê de bû.

"Dema ku Mihemmed Paşayê kurê wî yê mîrê Soran, êriş bir ser 'Imadiyyeyê, Se'îd

Paşa kar û barên li wir dimeşand. Piştî nemana Mihemmed Paşa, Simaîl Paşa yê mezinê berî yê Akreyê hat 'Imadiyyeyê û Mihemmed Paşa yê bayraqdarê waliyê Mûsilê xist tengiyê. Mihemmed Paşayê Wezîrê Mezin, leşker anî ser, ew girt û avêt zîndana Bexdayê. Heta sala 1269ê koçî (1834ê z) jiya û di zîndanê de jî mir." Hinek dibêjin: "Li Bexdayê dest bi ser de bûye û 'Elî Riza Paşa yê walî çavdêriya wî kiriye û Kerbelayê jê re sipartiye, ji wir jî rabûye û hatiye Bexdayê. Di Mizgefta Şêx Omerê Sûhrewerdî de medreseke mezin çêkiriye û di sala 1292'yê koçî (1871ê z) de li Bexdayê miriye." Tarîxa Mûsilê dibêje: "Nivîskarê Tarîxa Behdînan nivîsandiye, li gundê Zîrawê yê milê 'Imadiyyeyê ye." -C. Rojbeyanî

[319] Ev çîroka han derew e û bê esl û bê bingeh e. Xalidê kurê Welîd ocaxkor(kurdûnde) bûye, hetta mîradgirên wî jî tunebûne. Wextê miriye tev mulkên wî li Medîneyê bûne. 'Ebdullahê kurê Selme (Seleme)yê kurê 'Ebdullah dest daniye ser. Vêca ji bilî vê, riya Xalidê Welîd tu carî neketiye Kurdistanê jî. Tenê heta Iraqê hatiye û ji Iraqê jî vegeraye Şamê. Ez di wê baweriyê de me, vê eşîretê ev nav bi xwe ve girêdaye, paşvemayên Xaldiyan in ku bab û papîrên kevin ên Xurdan bûn. Ev yek di vê de jî tê dîtin ku heta van dawîyan, ew li ser dînê Êzîdî (Yezdanî) mabûn. Ev jî mimkun e, navê serokê eşîreta wan ê pêşî Xalid bibe. Xalidê kurê Welîd mêrekî jêhatî bûye û li ba wan wisan e ku dema ji xwe re bêjin em ji nesla wî ne, ew dê bibin esîlzade û pê mezin bibin. -C. Rojbeyanî

[320] Di nuxsên li ber destên me de wiha hatiye nivîsanin û di dîrokên Ereban de jî 'Iyadê kurê Xenem hatine nivîsandin. -Ferecullah Zekî

[321] Çemê Cezîrê Dîcle. -Hejar

[322] Emîr Tîmûr, di sala 803ê koçî (1400ê z) de ber bi Şamê çûye. -C. Rojbeyanî

[323] Ev êrişên han ji salên 908'an heta 917ê koçî (1503'an heta 1511'yê z) berde-wam bûn. -C. Rojbeyanî

[324] Piştî Şerê Çaldîranê (920ê koçî, 1514ê z) ku di navbera Îran û Osmaniyan de qewimî, Îran şikest û Şah 'Elî piştî 3 salan di zîndanê de ma, hat berdan. -C. Rojbeyanî

[325] Emîn Zekî Beg di kitêba Navdarên Kurd de dibêje, piştî vê vegera han tenê salekê jiyaye. -C. Rojbeyanî

[326] Di kitêba "Navdarên Kurd" a Emîn Zekî Beg de tê gotin, Bedir Beg 95 sala jiyaye. -C. Rojbeyanî

[327] Di Farisiya wê de dibêje: "Sed hezar qit'e mirx" Rojbeyanî dibêje: Revda kewan. Lê qit'e ji bo teyran, wek gotina "nefer, ser, tane" ye û ji bo mirov û teyran tê bikaranîn. Mirx, mirîşk e. Yek qit'e mirx, yanî libek mirîşk. -Hejar

[328] Di Farisiya wê de: "Ez peder w pesir" hatiye nivîsandin, mimkun e wiha wekî navekî be. Rastiya wê: "peder pesir" e, yanî babê kurê wê (mêrê wê). -C. Rojbeyanî

[329] V. Zirnov, îşareta pîrsê daniye ber Bidunê. Xuyaye ev Bosna ye û şaş hatiye nivîsandin. Çunkî di rûpela 183'an a Farisî ya çapa Misrê de dibêje, "li aliyê 'Rûmeliyê". Di rûpela 186'an de, dibêje, "şandin Bidunê". Di rûpela 187'an de dibêje, "şandin ji Bosnayê anîn". Binêre çapa M. 'Elî 'Ewnî. -Hejar

[330] Şerêf Xan ev behsa han heta sala 1005ê koçî (1596ê z) aniye. (Mam Hejar temambûna nivîsandina cilda yekê ya Şerefnameyê 1596ê zayînî hesab kiriye. Lê wek me di pêşgotinê de jî daye xuyakirin, Dr. Kemal Mezher Ehmed ew 13'yê

Tebaxa sala 1597ê zayînî hesêb kiriye. -Z. A.) Lê ev mîrnişîna han heta dewra Bedirxan maye. Bedirxan Paşa, di sala 1227ê koçî (1812ê z) de, di temenê xwe yê 18 salî de bû Fermanrewayê Cezîrê û armanca wî ew bû, welatê xwe ji destê Tirkan derbixe û dewleteke serbixwe di Kurdistanê de damezirîne. Her eynî wextê di wê fikrê de bûye ku vê pêgava han hê pêş de bibe û heta hemû Kurdistanê ji destê Tirkan rizgar bike û bêxe ser wê dewleta Kurdistanê. Ji bo vê jî dest avêt çêkirina yekîtî û hevkarîya mîr û mezinên Kurdistanê û ji bo vê mebestê jî karbidestên Wanê, Hekkarîyê, Hîzanê, Mûşê û hinek ji şêxên bi nav û deng alîkariya wî kirin.

Mîr Bedirxan, dest dan ber xwe, dezgehên fişek û tivingan li bajarê Cezîrê danî û dixwest di hemû milan de xwe ji vê proja han re amade bike. Di wê navê re Fileyên welatê Botan piştta xwe danê û bacên salane nedanê. Mîr, leşkerekî ji 10 hezar kesan pêk hatî ajot ser wan ku wan têxe bin fermana xwe. Kar û barên Mîr bi Dewleta Osmanî xweş nedihatin û tirs ket nav wan. Nûner şandin balê ku hewlê hevkarîya Kurdan nede û yekîtiya netewayetiye nede pêşîya wan. Rewşa dinê jî guherî. Ewrûpayê xwe li ser Fileyan nerazî kir û Tirkan ew têgihandin ku divê wan Filan biparêzin. Stenbol ev şaşî ji xwe re fîrset zanî û xwe amade kir ku vê mîrnişînê ji holê rake. Ji Hafîz Paşa yê Mûşîrê Anadolê re sipart ku bi çî awayê dibe bila bibe, Bedirxan bîne Asîtaneyê. Lê Hafîz Paşa nekarî tişteki bike. Dewletê leşkerekî gelek giran şand ser Bedirxan. Leşkerên wan şikestin û gelek bi şerpezetî paş de vegeyran. Gava duduyan a Mîr ku dabû pêşîya xwe, li ser navê xwe sikke lêda. Sînore çiyên bin rêvebirina xwe fireh kir. Wan, Seblax, Rewandîz û Mûsil ji ketin nav vî sînorî. Keleyên Sincarê, Wêranşahrê û Sîwerekê jî girtin û desthilata wî gihîşt dorê Kela Diyarbekrê. Piştî vê jî, têkelheviyên ku li derûdora Mûsilê qewimîn, tefandin û bajarê Şîno û Urmiye jî girtin.

Di vê navê re hukumeta Osmanî leşkerekî gelek zêde û giran di bin serokatiya Osman Paşa de şand ser Mîr. Leşkerên herdu milan li nêzikî Urmiyê gihîştin hev û li hemberî hevûdu rabûn. Tam vê navê re Mîr Izzeddînşêr ê fermanderê leşkerên Bedirxan û pismamê wî, bi hemû çek, sîlah û mirovên xwe ve li Botan xwe avêt bin alaya dijmin û ji Mîr veqetiya, alîkariya Tirkan kir û Cezîr girtin. Dema Bedirxan bi vê hesiya, hinek leşkerên xwe li hemberî Osman Paşa da alîkî û bi vê beşa leşker ve ber bi Cezîra paytext hat, şerê Tirkan û yê Izzeddînşêr kir û Cezîr ji wan sitand. Bi kurtî, xiyaneta Izzeddîn, Bedirxan jar kir û xist tengiyê. Osman Paşa leşkerên wî şikandin û Mîr bi naçarî Cezîrê terk kir û di Kela Aruxê de xwe asê kir. Tirkan û Izzeddîn bi hev re dora wî girtin û wî heşt mehan şer kir, di dawiyê de xwarin û cepirxanên wî neman, naçar ma ku ji keleyê derkeve. Gelek bi mêranî ket nav dijmin û heta ji wî hat şer kir. Lê di netîceyê de şikestin, Mîr Bedirxan û du kurên wî esîr hatin girtin. Eynî wê salê, 1263'yê koçî (1848ê z) de, hukumeta Osmanî ji bo vê serkevtina han madalyeke bi navê "Madalya Şerê Kurdistan" ê derxist.

Di sala 1294ê koçî (1877ê z) de, dema şerê Tirkan û Rûsan qewimî, hukumeta Osmanî, qewîtî li Osman Paşa û Huseyîn Kenan Paşa yên kurên Mîr Bedirxan kir ku ji bo vî şerî şerkerên Kurdan berhev bikin û bi navê şerê dînî li dijî Rûsan rabin. Wan jî ev fîrset zanîn û bi hinek karbidest û zabitan re li hev kirin ku şoreşa babê xwe ya mezin bidin domandin û bigihînin encamê.

Di sala 1297^è koçî (1879^è z) de, ji bo damezirandina Kurdistana azad xwe gihandin Cezîrê û serbixwetiya mîrnişîna xwe gihandin dîroka xwe. Dewleta Osmanî çend car leşker bir ser wan û hemû caran jî şikestin. Colemêrg, Zaxo, Amêd, Mêrdîn, Mîdyad û Nîseybîn ketin bin hukmê wan û birayê mezin Osman Paşa taca fermanrewatiyê danî serê xwe û li ser mînberên mizgeftan li ser navê xwe xutbe dan xwendin.

Têkşikestina car li ser carê ya leşkerên Osmaniyan, xwe qahîm kirin û rewaç peydakirina hukmê Emîr Osman Paşa di Kurdistanê de, wisan li Sultan Ebdulhemîd kir ku li hemberî Kurdan û Kurdistanê xwe nermtir nîşan bide û bi taybetî li Bedirxaniyan qenciye bike. Li ser vê, hemû ew Bedirxaniyên ku li ser navê wê malbatê hatibûn girtin, berdan û mirovên taybetî şandin ba Emîr Osman û jê xwest ku bi aşî li hev bikin û xwîna Musulmanan nerêjin.

Wan pîsmamên Bedirxaniyan ên li Stenbolê dijiyan, Mîr Osman îqna kirin ku bikeve gotûbêjê. Bi vî awayî bi Tirkan re rûniştin û guftûgoyan dest pê kir. Çi tiştên Osman Paşa digotin, Tirkan gelek bi xweşî û bi nermî bersîva wî didan û bi devkî doza Kurdan tiştêkî rewa dihesibandin. Bi rastî jî ev nermiyên han hemû leyîstik û hîle bûn.

Kar gihandin dereceyek wisan ku Mîr Osman û Mîr Huseyînê birayê wî, êdî tam bi wan hatin xapandin û piştî xwe bi wan qahîm kirin. Dema ku diçûn civînan, qet agahdarî li xwe nedikirin û dijminê xwe ji xwe re dost dihesibandin. Rojêkî Tirkan ev sersarî û terkexemî ji xwe re firset zanîn, ji nişka ve herdu girtin, birin Asîtane û avêtin kuncika zîndanê û ew tê de qahîm kirin. Piştî demekê berdan, lê bi wê mercê ku ji Stenbolê xwe tev nedin.

Di sala 1306^è koçî (1889^è z) de, Emîn Alî Beg û Midhed Beg ên kurên Bedirxan Begê mezin, diçûn Asîtaneyê, ev çûn firset zanîn û di wir re berê xwe dan Trabzonê û ji wir jî name ji serok û serdarên Kurdistanê re nivîsandin û biryar dan ku hêzeke Kurdan a mezin bête Cevizlikê -çiyekî nêzîkî Trabzonê- û li wir hevûdu bibînin. Ew hêzên daxwaz kiribûn hatin û mîr dîtin. Lê hukumet bi vê hesiyabû û li gor wê jî tedbîrên xwe sitandibû. Hêzeke gelek mezin a Tirkan, rê û rêçan li wan girtibûn ku nekarin bigihîjin Kurdistanê. Li başûrê bajarê Bayburtê di geliyekî de leşkerên Tirkan dora wan girtin, şerekî germ û giran di navbera wan de qewimî. Leşkerên hejmarkêm ên mîran şikestin û naçar man berê xwe dan çîyan û di wir re xwe gihandin Çîyayên Erganî û Madenê. Hêzên Tirkan li pey wan ketin û di nav çîyan de jî şerên mezin qewimîn, lê mixabin di netîceyê de xwe dan destê Tirkan.

(Ji kurtiya “Tarîxa Kurd û Kurdistanê” a Emîn Zekî Beg, wergera Mehmed ‘Elî ‘Ewnî, çapa Bexdayê rûpel: 236-238) -Hejar

[331] Berî navê wî Gurdgil bûye. Ereban "gurd" kirine "curd" û "kil" jî kirine "qil". Lê piştî Kurdan bi wî awayî bikar neanîne. -Hejar

[332] Emîn Zekî Beg dibêje: “Melikan” in, yanî hukumdar, qralan. Lê li gor baweriya min wiha ye: Ev ji Melkatîyê hatiye ku yek ji wan sê Mezhebên Felekan e. Yanî Melkatî, Yaqûbî û Nestûrî ne û li ser Quddus Entonyus tên hesêbkirin. Hinek Kurdên Xiristîyan bi navê mezhebên xwe tên binavkirin. Grûbek ji dîroknişan dibêjin: “Nesturiyên li aliyê Mûsilê, ku niha ji xwe re dibêjin, Asûrî û

Yaqûbiyên Xiristiyan ku di serdemek 'Curqan' ji wan re dihat gotin, eslê xwe Kurd in." -C. Rojbeyanî

[333] Kêyf=kêw. Qet dûr nîne ku ev Hesana Kêw be. Hesana, kevireke qahîm e û ji bo tûjkirina alet û edewatan tê bikaranîn. "Kehf" a Erebi ku ji şikeftê re tê gotin, her "kêf" a Kurdî bi xwe ye. -Hejar

[334] Zîrnov îşareta pîrsê li ber daniye. Çûnkê Alparslan di sala 453ê koçî li Xorasanê hukum kiriye. Wisan dixuyê ev Qiliç Arslan e ku di sala 555ê koçî de bûye fermanrewayê welatê Rûmê û di sala 570'yê koçî de miriye. -C. Rojbeyanî

[335] Ev, wê çaxê leqeba Fermanrewayên Tirkmen ên Xelatê û derûdora wê bûye. -M. 'E.'E.

[336] Di du nusxeyên din de, di şûna "neviyê wî" de "Caqdaş (Çaqdaş)" hatiye nivîsandin. M. 'Elî 'Ewnî dibêje, di du nusxeyên wê de "hefidş" (nevi) hatiye nivîsandin. Lê ne dûr e "hafdaş" hatibe nivîsandin. Hafdaş û Caqdaş du gotinên ji hev cihê ne. -Hejar

[337] Emîn Zekî Beg, Melkîşî nivîsandiye û niha jî di nav Kurdan de Eşîreta Melkîşî heye. -C. Rojbeyanî

[338] Ebû'l-Hesana Zahir El-'Ezzedînu'l-lah 'Elî Bîn el-Hakim bi Emîru'l-lah El-Mensur, di sala 411ê koçî (1020ê z) de bûye hakimê Misrê û di sala 427ê koçî (1036ê z) de miriye. -C. Rojbeyanî

[339] Mimkun e ev Tatş (Tetş)ê kurê Alparslan be. Wî di navbera salên 478ê koçî heta dawiya 488ê koçî hukumdarî kiriye. -C. Rojbeyanî

[340] Navê wî nehatiye gotin, lê mimkun e ew Yaqûbê kurê Hesana Dirêj be. -C. Rojbeyanî

[341] Qerexana, birayê Mihemmed Xan Ustacî û yek ji wan emîrê Qizilbaşana bû. -C. Rojbeyanî

[342] Biyikli Mehmed Paşa, di çaxê Sultan Selimê yekem de Mîrêmîranê Diyarbekrê bû. -C. Rojbeyanî

[343] "Xerwar" hatiye gotin, bi Farisî "xelwar" e û bi Kurdî 300 kîlo ye. Vêca li gor vê, dibê yan 40 bibe, yan jî 4 hezar û 3 hezar jî bibe 30 hezar, hekene nabe. -Hejar

[344] Di nusxayek din de "Izziddîn" hatiye nivîsandin. -M. 'E.'E.

[345] Di nusxayek destnivîs de "Şîrwîni" tê gotin. -M. 'E.'E.

[346] Di bakurê rojavayê Wanê de bajarekî qahîm û mezin bûye. -C. Rojbeyanî

[347] "Bahaddîne dîn" (Xwediyê vê notê ne kifş e. -Z. A.).

[348] Wek tê xuyakirin, ev nivîsandina gotina "Xarzan-Garzan" a bi şaşî ye, ew, berî bajarê Meyafarqînê bajarekî mezin bûye û piştê kaviîl bûye. -M. 'E.'E.

[349] Seherxîz: Şeveka bêdar. Seherxîzan: Kesên zû radibin, kesên bi sehera sibê radibin. (Xwediyê vê jêrnôtê ne kifş e. -Z. A.)

[350] Gotinên "seherxîzan" û "xîzan-ê bê 'itibar" herdu jî Farisî ne. Nabe bibin navê Kurdan. Li gor baweriya min ev "xîzan" e ku ji avahiya malê re tê gotin. -C. Rojbeyanî

Seherxîzan Farisî ye. Lê "xîzan" wek dijûn (xeber, çêr) an avahiya malê, Kurdî ne û di Farisîyê de nîn in. "Xîzê bê 'itibar" dijûneke Kurdî ye. -Hejar

[351] Qesit ji vê, bi taybetî Anadolu û bi gelemperî jî welatê Osmanîyan e. -M. 'E.'E.

[352] Di du destnivîsên din de Hacî Begê kurê Dawud Beg ê kurmamê wî hatiye nivîsandin. -M. 'E. 'E.

[353] Di Farisiya çapa Mîsrê de navê kurê çaran tune. Lê di wergera Erebi ya Mihemmed 'Elî 'Ewnî di rûpela 213'an de, kurê çaran Sultan Îbrahîm Beg e. -Hejar

[354] El-Ehsa-i: Melbendeke li bakurê Behreyn li ser qeraxê Xelîca Besrayê ye û dikeve bakurê rojhilata Cezîra 'Ereb. -C. Rojbeyanî

[355] Canpolat Beg di sala 980'ê koçî (1578'ê z) de miriye. - C. Rojbeyanî

[356] Çiyayê Qerecdaxê yê di navbera Diyarbekir û Sîwerekê de. -M. 'E 'E.

[357] Niha li milê Helebê qesebeyek biçûk e. -M. 'E 'E.

[358] Şeref Xan, ev behsa han heta sala 1005'ê koçî aniyê. Lê tê xuyakirin ku Huseyîn Beg bi vî awayî serberedayî nejiyaye, cardin xwe daye ser hev û piştre Mîrêmîrantiya Helebê jê re hatiye dan. -C. Rojbeyanî

Emîn Zekî Beg, di cilda yekan a Tarîxa Kurd û Kurdistanê ya wergera M. 'Elî 'Ewnî, rûpel: 186, 187'an a çapa Bexdayê de wiha dibêje: "Xanedana Canpolat a Kurd, gelek ji kevin ve Fermanrewayên Kilîsê bûn û di çaxê Sînan Paşa de Mîr Huseyîn serdarê wê xanedanê bûye û ji aliyê Wezîrê Mezin ve dereceya mîrêmîrantiyê jê re hatiye dan. Dema Wezîrê Mezin diçû girtina welatê 'Ecem Mîr Huseyîn hin bahane girtin û xwe ji şerê Îranê vedizî û bi leşker re neçû. Wezîrê Mezin ev jibîr nekir, dema ku li Tebrîzê şikest û paş de vegeyî, Mîr Huseyîn bir ba xwe û ew kuşt.

"Mîr 'Elî Canpolat ê birayê Mîr Huseyîn(?) dema ku xebera kuştina birayê wî çû gihîştê, xwe gihande Helebê û li hemberî Dewleta Osmanî serhildanê berpa kir. Trablusşam girt û êriş kir ser Şamê û gelek gund û avahiyên ji derveyî Şamê talan kirin. Şoreşa wî quweteke zêde berhev kir û gelek bi hêz bû û dewleteke serbixwe di welat de damezirand. Leşkerekî gelek mezin da hev, bi navê xwe sikke lêda û di mizgeftan de li ser navê wî xutbe dihatin xwendin. Di 10'ê Cemadiya Duduyan a sala 1016'yê koçî (Çîrya Pêşî ya sala 1607'ê zayînî) de, peymana dostiyê li gel Arşîdûk Ferdinand ê Fermanrewayê Toskanayê girê da. (Toskan, berî ku bê xera kirin, li Îtalyayê dewletokek bû. -M. 'E 'E) Hewil dida li gel dewletên din ji hevpeyman be.

"Wezîrê Mezin ê bi nav û deng, Kuyucu Murad Paşa ku kiribûn fermandarê leşker, ferman dabû ku şoreşa Anadolê bitefine. Wezîrê navê wî derbas bû, difikirî ku pêşî hêzên Canpolat ji holê rake û piştre bimeşe ser Anadolê. Leşkerekî gelek giran ê bê hesab yê Tirkan û 40 hezar Kurd ên ji Eşîreta Zilqedr (Zulqedr) ên di bin serokatiya Zûlfiqar Paşa de, anîn ser Mîr 'Elî. Mîr 'Elî, bi 20 hezar piyade û 20 hezar siwariyan ve li Geliyê Bûgras li hemberî wan sekinî û li hêviya wan ma. Murad Paşa rast nedît ku di wî geliyê de rabe xwe li belayekî bide, bi armanca pişt li Canpolat bigre, berê xwe da Geliyê Arslanbilê. Herdu leşker roja 3'an a meha Receba sala 1016'yê koçî (24'ê Çîrya Pêşî ya sala 1607'ê z) li Deşta Urcê li dijî hev rabûn. Şerekî gelek bi sawm û xwînavî di navbera wan de qewimî. Nîvê leşkerê Canpolat di meydana şer de hatin kuştin û Canpolat naçar bû paş de vekêşiya. Bi vî awayî ew ber bi Helebê ve hat, li wir jî nekarî xwe ragire. Li ser vê, xwe gihand Asîtane û daxwaza lêborînê ji Sultan kir. Sultan Ehmed ew bexşî û kir Mîrêmîranê Temşîwarê -li Nemse (Awusturya) melbendeke- birayê 'Elî Beg ê biçûk jî şand fêrgeheka taybetî ya baregehê padîşah. Lê ev bexşandina Padîşah bi Murad Paşa xweş nehat, mirov kirin pey wî û di rê de dema ku ber bi Temşîwar ve diçû, di Kela Belgradê de kuştin." -C. Rojbeyanî

Ger çendîn Emîn Zekî Beg, Mîr 'Elî birayê Mîr Huseyîn nivîsandîye û Cemîl Rojbeyanî jî vê neqil kiriye. Lê wisan dixuyê Mîr 'Elî kurê Mîr Huseyîn an biraziyê wî be. Ji ber ku, dema Şeref Xan navên deh kurên Canpolat ên saxmayî dihejmêre, navê 'Elî di nav wan de tune. Vêca madem em dizanin Canpolat di sala 980ê koçî de miriye -wek Rojbeyanî di nota rûpela 234'an a wergera xwe de dibêje (mebest wergera Şerefnameyê ya Erebi ye. -Z. A.)- heta sala 1016'yê koçî dibe 36 sal, eşkere ye ku mirovên 40 salî di Enderûna Koşka Sultan de nadanîn ber xwendinê. -Hejar

Jêmayên binemala Canpolat, niha ku sala 1970'an e, li Lubnanê dijîn û bûne 'Ereb. Kemal Canpolat ku ji nesla Canpolatan e, Wezîrê Kar û Barên Hindurî yê Lubnanê ye û serokê Partiya Sosyalîst a Pêşverû ya 'Ereb e. -Hejar

[359] Kur hatiye nivîsandin. Mîmkun e ev Kor, Kurr, Kewr an Korr be. M. 'Elî 'Ewnî Beg di Erebiya wê de "Kur" nivîsandîye. Rojbeyanî eynî wekî wî me'ne kiriye. -Hejar

[360] Di Şerefnameyê de, di destpêkê de Huseyîn derbas dibe û piştê jî çend caran Mîr Hesên têt gotin. -Hejar

[361] Di desnivîsê de Îrwan e, yanî Kela Îrwenê ya rojhilatê bajarê Sêrtê û bakurê Cezîra Ibnu'l-Omer e. -M. 'E. 'E.

[362] Nivîskar, di "Destpêk"î de Beşa Şeşan dike sê şax û wan jî; yekan Kifrê, duduyan Êrun û sisiyan jî Kirnê bi nav dike û dibêje, ev qismê han di derheqê wan mîrên han de ne. Lê li vir ne li gor wê tesnîfê ye. - M. 'E. 'E.

[363] Emîn Zekî Beg, Zirakî-Zirkî gotiye. Mîmkun e ji Latîni wergirtibe. Li gor geneeta min, ev ji "Ezreqî" ve hatiye. Nafi'i kurê Ezreqî Henefî ku Ebû Raşidiyan jê re digotin û ji Xarîciyan bû, mezhebek nû danî. Di destpêkê de bawermendên wê kêmbûn. Piştê wisan lê hat, li Ehwas û gelek ciyên Îranê tagir jê re çêbûn. Li ser fermana 'Ebdullahê kurê Zubeyr ê Gizîrê Besrayê, 'Ebdullahê kurê Hers Zuza'î li dijî wî rabû û li ber şikest. Çend çarên din jî hatin ser, lê pê nekarîn. Dawiyê de Muhellebê kurê Ebû Sofre yê mîrê Xoresanê ew belav kirin, Nafi'î bi cînişînê wî ve kuştin û dest li ser wan ranekirin. Hetta dema 'Ebdûlmelikê kurê Merwan û Heccacê Gizîrê Iraqê jî her li dijî wan disekinîn. Ezreqîyan, Qeterê kurê Fucae kirin serokê xwe û piştê di nav wan de dubendî çêbû. 'Ebdurba Mezin, wan bi heft hezar û 'Ebdurba Biçûk jî bi çar hezar kesên ve ciyê xwe terk kirin û berê xwe dan derûdora Kirman û Qeterê û di nav Farîsan de man û Muhelleb zora wî bir û ew jî ber bi Kirmanê ve çû. - C. Rojbeyanî

[364] Di desnivîsê de "Derdiz" û di yeka din de jî "Dêrziz" hatiye nivîsandin. Ihtîmal e ev, halê xerabûyî yê gotina "Dêr Zînê" yê ku têt bi me'neya "Dêra Zin" e. -M. 'E. 'E.

Mîmkun e, ev "Dêr Zêr" be. - Hejar

[365] Di kitêbên kevin ên Îslamiyetê de bi navê Kela Hetaxê têt naskirin. Niha navê wê Lîce ye. Qezayek girêdayê wilayeta Diyarbekrê ya li Kurdîstana Tirkîyê ye. -M. 'E. 'E.

[366] Qaçar, eşiretek mezin a Tirkmenan e, ji xelkên Ray, Ostrabad û Teberîstan ên bakurê Îranê ne. Demekê Şahîtiya Îranê jî kirine. -C. Rojbeyanî

[367] Mebesta wî ji Kurdîstanê melbenda Çemîşgezêkê ye ku niha wilayeta Dersimê û derûdora wê ye. -C. Rojbeyanî

[368] Daraçîn -M. 'E. 'E.

[369] Di destpêka beşa heftan de, nivîsandibû ku, Şêx bi xwe bi keçikê re zewiciye; lê li vir, dibêje ku yê pê re zewiciye, Seyîd Hesenê kurê Şêx e. Halbukî, Hesen navê Şêx bi xwe ye. -M. E. B.

[370] Di destpêka behsa Zirkiyan de, keça dîn tunebû, mîr hukumdar bû, navê Seyîd Hesenê kurê Şêx Hesen ji derbas nebû. Ji bo Dêrzînê jî navê Habil derbas dibe, ne yê Hesen. Di listeya secereyê de jî du Hesen tunenin. Çi heye li vir gotiye: Tercil û Atak di bin Fermanrewatiya Seyîd Hesen de bûne. Wisan dixuyê Seyîd Hesenê kurê wî li vir zêde ye. -Hejar

[371] Xala herî nêzikî rastiye ev e: Ev Eşîreta Suwêdî ya Kurd, ji Kela Suwêdiyê ya di navbera Diyarbekir û Urfayê ku niha jê re Sêwrek (Sîverek) tê gotin, hatine. Ev jî dema ku Xaçperestan derûdora Şamê girtin û qismek Cezîrê îstîla kirin, Rûm û Êrmeniyên wir kirin destê xwe, wan jî koç kirin. Peywendiya wan bi gundê Suwêdê yê nêzikî Medîneyê yan bi welat û herêmeke din re tune. -M. 'E. 'E.

[372] Ji Turkistanê bi leşkerên dijî Emewiyan re hatin Iraqê û ji bo damezrandina Dewleta Ebbasî gelek têkoşîn. Çar kes ji wan gelek bi nav û deng bûn:

1) Xalid: Bi Ebû Muslim re hat Iraqê û bû wezîrê Ebbasê xwînrij.

2) Yehyayê kurê Xalid: Ebû Cehferê Mensur, Azerbaycan dayê û Mehdî kir wezîr.

3) Fedlê kurê Yehya: Di dema Harûn Reşîd de wezîr bû.

4) Cehferê kurê Yehya: Wezîrê Harûn Reşîd bû. Di dema Cehfer de, fermana qira Bermekiyan derket. -C. Rojbeyanî

[373] Nîzamû'l-Mûlk ev çîroka han bi vî awayî ji Alp Arslanê Selçûkî re gotiye: Guya, Suleymanê kurê Ebdulmelik ê Emewî, gelek qure û ji xwe razî bûye. Rojekê dibêje: "Dêw tê de nebe, çiyê min ji Suleyman Pêxember ê hevnavê min kêmtir e?" Destûpeywendekî wî jê re dibêje: "Ez benî, wezîrekî wekî Asef Berxyar ji te re divê." Suleyman Xan dibêje: "Rast e, lê ez ê ji ku bibînim?" Xizmetkarê wî jê re dibêje: "Cehferê Bermekî yê li Belhê, Sasaniyan her tim ew dikirin wezîr û ew eşîretek gelek jîr e." Suleyman, şandiye pey û daye anîn, li derveyî bajêr pêşwaziya wî kiriye û ji bo xizmeta Xelîfe birine, Xelîfe di cî de ew daye girtin û avêtîye zîndanê... -C. Rojbeyanî

[374] Mamoste Zîrnov, îşareta pîrsê daniye ber. Çunkî, Cehfer, kurê Yehyayê kurê Xalid e. Mamoste Zîrnov rast gotiye. -C. Rojbeyanî

[375] Ebû Cehferê Mensur, di sala 136^ê koçî (754^ê z) de, çend roj piştî mirina birayê wî bû xelîfe. Mirovekî tégihîştî, zana û zîrek bûye, lê gelek tama (çîkos) bûye. Çîroka leqeba "dewaniqî" (dang) li ser hatiye gotin. Di sala 158^ê koçî (775^ê z) de miriye. -C. Rojbeyanî

Dank, ji şeşan yekê misqalê zêr û zîv e. Misqal, çar giram û nîv e. Xelîfe ji dangîkêş pîrsiye. -Hejar

[376] Çardemîn Xelîfeyê Emewiyan e û bi wî jî dawiya wan tê. Ji bo ku saltanata Emewiyan 90 sal ajotiye, rastiya vê rîwayeta han ne mumkun e. -M. E. B.

[377] Harunûrreşîd -M. E. B.

[378] Di destnivîsekê de Hibqe hatiye nivîsandin. -M. 'E. 'E.

[379] Di eslê kitêbê de wiha ye. Lê di vê de şaşiyek heye. Çunkî, firordîn di mehên Farişî yê demsala payîzê ya destpêka wê mîhr (21^ê Îlonê) nîne, meha yekan a demsala biharê ye. -M. 'E. 'E.

[380] Di destnivîseke din de "Bêkesî" ye, ihtîmaleke mezin rastiya wê "Bêkes Xanim" be. -M. 'E. 'E.

[381] Di destnivîsek din de "Cewaz" hatiye nivîsandin. Ihtîmal e ev Adilcewaza bakurê Gola Wanê be. -M. 'E. 'E.

[382] Di du destnivîsên din de di ciyê Silêmanî de Besyanî nivîsandiye, ku nivîsandina Besyanî rastir e. -M. 'E. 'E.

[383] M. 'Elî 'Ewnî Beg, ji "xerwar" re gotiye "kîs". -Hejar

[384] Di destnivîsek de Aqismaq e. -M. 'E. 'E.

[385] Di du destnivîsan de deh beş in û beşa 11 û 12'an tune. -M. 'E. 'E.

[386] Dibê "Kelos", leqeba mîrekî diranketî yê ji malmîrê yê ji kevin ve li Rewandizê bûn. Îsmailê Mele Huseyîn, di Tarîxa Erdelan de wiha dibêje: "Sorxab Begê Erdelan, kurê xwe Beham danî ser rêvebirîya kar û barên 'Imadiyyeyê, ku heta niha jî neviyên wî Fermanrewayên Rewandiz, Koy û Herîrê ne." Kitêba El-'Erbe'e Frûn El-Axêre El-Iraq, di nota binî ya rûpela 48'an de wiha dibêje: "Sorxan, kurê xwe kir hakimê Rewandizê û ev binemal nêzikî 300 salan ma."

Huseyîn Huznî Mukriyanî jî dibêje: "Welatê Soran gelek perîşan bû, li pey hev di navbera Mukrî û Baban de dest bi dest dihat guhertin. Heta Mîr Îsayê Kelos li wan derket. Ew xanedanekî mezin bû û ji aliyê Şarezorê ve ket nav wê navçeyê. " -C. Rojbeyanî

Mihemmed 'Elî 'Ewnî jî wiha dibêje: "Salih Reşîd Begê Mîran ê serokê Eşîreta Xoşnavî ya Kurd a bi nav û deng ên li milê Şeqlawaya ya girêdayê Hewlêrê (Erbîlê) rûdinin, ji min re got; rastiya vê gotinê 'Kewlos' e û ew jî di devoka kurdên Şeqlawayê de tê bi me'neya kesên diranên wan ên pêşî ketî." 23/09/1947 -M. 'E. 'E.

[387] Gundeke dikeve bakurê rojavayê Rewandizê û deh kîlometre jê dûr e. Berê navê wî Heftxwan bûye û piştî xwediyê El-Axşî navê wî kiriye Mesaliku'l-Ebsar. -C. Rojbeyanî

[388] Ewan, ne li welatê Soran de ye. Her wiha neguherî ye jî. Tîpa "e" di ciyê tîpa "re" de hatiye danîn. "Diz" kele ye. Yanî bi vî awayî, dibe "Rewandiz" : Kela Rewanê. Rewandiz navekî nû ye û temenê wê nagihîje hezarî berî koçî. Rewan, mimkun e ji Rawend hatibe, ji navê vî bajarê ku Rawendê Mezin bingehe wê daniye, li gor gotina Mu'ecumul Bildan bi Eyaleta Mûsilê hatiye naskirin. Wê çaxê ev dibe Kela Rawendê. -M. 'E. 'E.

[389] Emîn Zekî Beg û Huseyîn Huznî Mukriyanî, "Şêx Idrîs" nivîsandine. -C. Rojbeyanî

[390] Gundeke gelek ava ye, dikeve bakurê Rewandizê û nêzikî 7 kîlometroyan jê dûr e. Dikeve ser qeraxên Zêya Mezin. Eşîreta Balekî ya mezin, ku xwediyê 60 gundan in, di wê navçeyê de ne. -C. Rojbeyanî

[391] Gotina "Sengsurx", li gor bawerîya min nayê bi me'neya kevirê sor. Ji ber ku navê welatê Soran di kitêba Malik El-Ebsar a du sed sal berê wê çaxê hatiye nivîsandin de derbas dibe.

Fredrik Milling, sed sal berê niha li Kurdistanê geriyaye û sefernameyek a bi navê Jiyana Destpêkî Di Nav Kurdan de nivîsandiye û tê de wiha dibêje: "Kurd gelek ji rengê sor hez dikin, hetta dema ku ez Kurdekî dibînim ew nivîsên di kitêba Ksenefon ê serokê Yunanî bi bîra min dixê, ku pesnê kesên xwediyê kincên sor daye.

Wisán dixuyê ev “singa” Kurd li ba Farisan bûye “seng”. -C. Rojbeyanî

[392] Emîn Zekî Beg dibêje: "Di kitêba Kurd û Kurdistan de Mîr 'Elî nivîsandiye." Huseyîn Huznî dibêje: "Navê Mîr Seydî, 'Elî bûye". Mimkun e ev rasttir be." -C. Rojbeyanî

[393] Emîn Zekî Beg û Huseyîn Huznî dibêjin: "Şah 'Elî Beg pey re çû Herîrê", lê behsa para hersê kurên din nakin. Îhtîmalek gelek nêzik e ku: Mîr Budak li Balekan, Mîr Huseyîn li Rewandîzê û Mîr Seyîd 'Elî ji li Şeqlawaya bicî kiribe. (Xwediyê vê notê ne kifş e. -Z. A.).

[394] Huseyîn Huznî jî wekî li vir çawane wisán dibêje. Lê Emîn Zekî Beg dibêje: "Ji aliyê Mîr Budakê birayê xwe ve hatiye kuştin." Li gor bawerîya min ev şaş e. -C. Rojbeyanî

[395] Di du destnivîsan de Sumaqlû ye. -M. 'E. 'E.

Huseyîn Huznî jî Soma nivîsandiye. Mimkun e gundê Sîmaqlû yê girêdayê Koye be. -C. Rojbeyanî

Soma, navçek bilind e û di perçê Kurdistanê yê di bin destê Îranê de ye, ser bi Wustana Urmîyê ye. -Hejar

[396] Ev Şeqlawaya kevn e û Mesalîkû'l-Ebsar behs dike. Mimkun e ev navê han ji "şeql'dar" û "aw" (av) pêk hatibe. -C. Rojbeyanî

[397] Huseyîn Huznî Mukriyanî wiha dibêje: "Mîr Seydî, derûdora Kela Hewlêrê girt û li ser vê, Qizilbaşan xwe di keleyê de asê kirin û kele nedan dest. Abloqayê şeş mehan domand. Mîr di binya keleyê de mizgefteke mezin ava kir û gelek Kurd dan anîn û ferman da ku xaniyan ava bikin. Bi vî awayî bajarekî biçûk ava kirin.

Mîr Seydî 'Elî, dema ku Kerkûk û Mûsil girt, bi xelkê wê re gelek baş hereket kir. Di sala 923'yê koçî (1516'yê z) de serbixwetîya dewleta xwe îlan kir û dewleta Îranê jî pîrozbahî lê kir û wî jî soz da ku destê xwe dirêjê Îranê neke. -C. Rojbeyanî

[398] Huseyîn Huznî dibêje: "Sê mehan mîrîtî kir û piştê ji ser hespê ket û mir." -C. Rojbeyanî

[399] Huseyîn Huznî Mukriyanî dibêje: "Qanûnî Sultan Suleyman, di sefera Tebrîzê de şikestibû. Xwe ji sir û sermaye zivîstana Tebrîzê da milekî. Hat germîyan û li Hewlêr ma. Izzeddîn pêşwazîyeke gelek mezin lê kir û seranserê zivîstanê mêvandariyeke baş jê re kir. Lê, Sultan Suleyman, mirovekî xeddar, zalim û nêmerd bû û cezayê mirinê dayê. Serokeşîretan han dida ku li hemberî Izzeddîn rabin û mirovên xwe han dida ku nexweşî û têkelhevî derêxin. Bi vî awayî planek çêkir û şevêkê ew bir diwana şahane û bi nehênî da xeniqandin. Piştê, berê xwe da dostên wî û gelek ji dostên wî, giregir û kesên naskirî yên bajêr û melayên mezin dan kuştin. Xezîneya mîr jî talan kir û çî tiştên ber destê wî ketin birin." -C. Rojbeyanî

[400] Huseyîn Huznî Mukriyanî dibêje: "Mîr Izzeddîn, meclîseke rawêjkeran a ji melayên baş pêk hatibû, danîbû. Bêyî pîrsa ji wan, tu karek nedikir û gelek jî eserên baş di cî de hiştin. Gumbeta Yunis Pêxember a li Mûsilê nû kir. Li rojhilatê Hewlêr du mizgeftan û mêvanxanek çêkir û gelek tişt weqfê wan kirin. Bajarekê Kerkûkê îmar kir û sê mizgeft û medreseyek zanistî li wir ava kirin. Mizgefta Sor a Kerkûkê ihtîmalek mezin e ku di dema wî de hatibe avakirin." -C. Rojbeyanî

[401] Mebesta nivîskar ji "biyaniyan", di hêla dîn û mezheb de yên ji wan cihê ne. Nexo Êzîdî Kurdên eslî ne. Nivîskar, dixwaze bide nîşan ku sultanê Musulmanan ê

parêzgerê şerîeta Pêxember û sünnetê, ji bo hinek armancên veşartî yên di dilê xwe de, çawan hinek kesên li gor wî ne Musulmanin tîne û datîne ser serê Musulmanên Kurd. -M. E. E.

[402] Huseyîn Huznî Mukriyanî wiha dibêje: "Dema ku Sultan Suleyman, Hewlêr da destê Huseyîn Begê Êzîdî, ne bi dilê xelkê bû. Çûnkî biyaniyên dîn û mezhebê wan bûn û bi ser de jî gelek zalim bûn. Wan bi hev re gilînameyek nivîsandin û bi çend mirovên mezin ên wekî Mewlana Şêx Şerefeddîne Neqşibendî û Mewlana Seyfeddîn Sohrewerdî yên şêxên terîqê û çar melayên din ên bi nav û deng re şandin. Lê fermana wan hat dan û tevde kuştin." -C. Rojbeyanî

[403] Emewî -M. E. B.

[404] Mebest ji Huseynî, Mîr Seyfeddîn û tagirên wî ne. Ji bo ku ew Musulman û yên li hemberî wan jî Êzîdî bûn, ew bi vî awayî bi nav kirine, ji vê jî, ew şubhandine Hz. Huseyîn û tagirên wî û yên li hemberî wan jî şubhandiye Yezîd û tagirên wî. -M. E. B.

[405] Gazî Qiran, kurê Sultan Ehmed û neviyê Mîrên Hesnewiyye bû, ku hatin û li wî welatî bûn mîr. -C. Rojbeyanî

[406] Huseyîn Huznî Mukriyanî wiha dibêje: "Bi wê yekê hatibû xapandin ku ew biçê û peymanê bi Sultan re çêke û tê de biryar bê dan ku Mîr, xwe nêzîkî sînorên Osmanî neke, xelkê jî li dijî wan han nede, bazirganî di navbera wan de çêbe, Dewleta Osmanî serbixwetiya Sohran nas bike, Sultan, mîrên Kurdan ên din jê re bişîne û li dijî Îranê rabin, tawanbaran bi hev biguherînin, bi dualî sefiran tayîn bikin û heta deh salan ev peymanan han dê bibore. Hetta behsa gelek fêl û fendên din jî jê re dike ku wî rake piyan." -C. -Rojbeyanî

Mîr Seyfeddîn, 4ê Meha Qurbana sala 966ê koçî (1558ê z) hat kuştin. -C. Rojbeyanî

[407] Huseyîn Huznî Mukriyanî dibêje: "Di sala 967ê koçî (1559ê z) de, serokeşîretên Soran, Mîrên Kudistanê û Dewleta Îranê ku dizanîn Sultan xwedî tecrube ye, riya çûna Qulî Beg xweş kirin û ji Semawat rabû û roja 6ê Meha Mewlûdê hate Herîrê. Gelek xelk çûn pêşwaziya wî û bi grûbek kesên giregir û rîsipî re ketin nav keleyê û vî ciyê han kir paytextê mîrekiya xwe. Mîrekî gelek dadmend, geldost bû û welatê xwe pêş de bir û desthilatdariya xwe fireh kir. -C. Rojbeyanî

[408] Emîn Zekî Beg dibêje: "Budak Beg, bê derd û derdeserî du salan mezintî kir."... Huseyîn Huznî Mukriyanî jî dibêje: "Birayê wî bela xwe tê da, mela û kedxudan şandin balê ku li hev bînin. Lê, birayê wî razî nebû û hemû derî bi ser wî de girtin. Suleyman Beg, ji Biradost û Mîr Budak jî ji Şeqlawa ber bi Deşta Herîrê ve hatin. Li nêzîkî Batasê rastî hevûdu hatin û ji her du milan jî gelek zeraên mal û can çêbû. Di netîceyê de mirovên Mîr Budak paş de kêşîyan û çûn ba dijmin, dema ku fêm kir nikare zora birayê xwe bibe, şand balê: Çi ciyên girîtiye jê re, qet nebe Şeqlawa, Herîr û Hewlêrê jê nestîne. Çar meh şûn de bersîv jê re hat ku vê qebûl nake. Ew jî, ji ber vê bi neçarî derket û çû..."

Her wiha dibêje: "Di sala 975ê koçî (1577ê z) de, mir û li 'Imadiyyeyê hat veşardin." Emîn Zekî Beg jî piştgiriya nivîskar dike û dibêje: "Hêzên Behdînan bi xwe re anîn, lê negihîşte ciyê xwe û li Aqreyê mir." Navê wî jî di Meşahîru'l-Ekrad de; Budak Begê

kurê Qulî Begê kurê Mîr Seyfeddîn hatiye nivîsandin, li gor min ev rastir e. -C. Rojbeyanî

Nivîskar negotiye hewar aniye. Dibêje: "Çavnêriya alîkariyê bûye". -Hejar

[409] Eşîretek di perçê Kurdistanê di bin destê Îranê de ye. Li Geliyê Gaderê yê Deşta Şinoyê nişteçî ne. -C. Rojbeyanî

[410] Huseyîn Huznî Mukriyanî wiha dibêje: "Zerzayî, dostê Sefewiyan bûn. Suleyman Beg du sal bû mîrîtî dikir, di vê navê re Îranê berê Zerzayiyan da wî û li dijî wî rabûn. Piştê jî dema ku Osmanî pê hesiyan ku Eşîreta Zerzayê ji bo nehev-girtinê û dubendiyê bi kêr tên, Sultan mirovekî şand ba wan, gelek dilxweşî da wan û berê wan ji Îranê guhestin û ew têr çek kirin û berê wan dan Suleyman Beg. Suleyman Beg jî ji bo şer 14 hezar kesên çekdar amade kir û ber bi leşkerê Zerzayê ve ket rê û herdu leşker li gundê Seyîdanê rastî hev hatin. Berî ku herdu leşker dest bi şer bikin, Suleyman Beg bi gotarekê ew tê gihandin ku Zerzayî kî ne, çi ne û armanca wan ji vî şerê çiyê? Çawan bûne darê destê dijminê gelê Kurd, car diçin ba 'Eceman û bi Eşîreta Mehmûdî re êriş dibin ser Urmîyê û ew talan û wêran dikin, alîkarvan û mildarê Yûsif Gazî Qiranin ku bikarin Mîr Seyfeddîn ji ortê rakin. Niha jî xwe firotine Osmanîyan û bi wan re hatine Kurdan bikujin û koka me bibirin. Vêca ji ber vê, hûn çavê min in dest bidin ber xwe û bila kesek guneha xwe bi Zerzayiyan neyne. Roj roja mêran e, tirs û dudulî mirin û tawan e. Piştî van gotinan, fermana êrişê da û pêlên êrişên wan ber bi Zerzayiyan ve çûn û şer li Çiyayê Seyîdan dest pê kir. Bi şûr û tîran ketin nav hev û şerekî wisan qewimî ku haya bab ji kurê tunebû. Du rojan berê beyana sibê heta hingûrê êvarê, şûrweşandin, xwînrijandin, serjêkirin û kuştin û kuştarî bû. Zerzayiyan bi temamî şerpeze kirin, ji meydana şer der kirin û wan baz dan û ber bi Şîno ve ketin rê. Di vî şerê de mîrlîwayekî ku Tirkêkî Osmanî bû, li gel 500 kesên ji Zerzayî hatin esîrkin.

Mîr Suleyman, piştî vî şerê, leşkerên xwe belav nekirin û mehek bihna xwe veda û ji nişka ve êrişê birin ser Eşîreta Nîlxasî ya Qizilbaş, piraniya mêmên wan girtin û ji ortê rakirin; êdî kesekî li Sindos û Nexede nemabû ku xwe li hemberî wî ragire yan fermanê bike. Ew ciyên girtin jî mirovên xwe danîn ser."

Huseyîn Huznî gotinên xwe didomîne û wiha dibêje: "Sultan Murad Xanê sisiyan, dema ku dît bi destê Zerzayiyan nekarî tişteki bi Mîr Suleyman bike, dest avêt Qubad Beg ê karbidestê Tergewerê û ew li dijê Mîr Suleyman rakir û berê wî da kurmamê wî û hîsa pismametî û cîrantiyê ji bîrê bir. 4 hezar şerkerên Qubad Beg hebûn û çavenêr bû ku ji Erzîrûmê hewara Tirkan jê re bê. Suleyman Beg bi vê hesiya, fîrset nedayê û nehişt bê ser. Piştê êrişê bir ser û rojekê heta êvarê herdu leşker ketin nav hev û piştê Qubad Beg daxwaza şerrawestandinê kir, lê Suleyman Beg guhê xwe nedayê û jê re got: Dibê bê merc tu xwe bidî dest. Bi vî awayî, dema şev bi ser de hat û Qubad Beg meydana şer terk kir û Suleyman Beg pey ket û heta ku ew li Kela Mergewerê qefiland. Di vî şerê de ji herdu milan 400 kes telef bûn. Piştî vê şikestinê, Qubad Beg 18 kesên ji giregir û rîsipiyên xwe girt ba xwe û berê xwe da Wanê û serpêhatiyên xwe ji walî re gotin. Wî jî fermana kuştina Qubad Beg û çend kesên din da û yên din jî avêtin zîndanê". -C. Rojbeyanî

[411] Tergewer û Mergewer: Niha di nav perçeya axa Kurdistanê ya di bin destê Îranê de ye. -Hejar

[412] Huseyîn Huznî Mukriyanî dibêje: "Heta sala 998ê koçî (1589ê z) hukum kiriye û piştê 'Elî Begê kurê xwe li ciyê xwe daniye û di sala 999ê koçî (1590ê z) de miriye û gelek jî eser li pey xwe hiştine. Mizgefta Mezin a Herîrê û ew kela ku niha kavlên wê mane, eserên wî ne. Xanzade Xatuna bi nav û deng, ku jê re 'Qralîçeya Soran' hatiye gotin, xuşka wî bûye û kar û barên hundurî meşandiye û di gelek karan de mîr pîrsa xwe ji wê kiriye." Xuşka Perwîn a wêjewan, di çîrokek xwe ya ku di derheqê Xanzada Soran de nivîsandiye (Di hejmara 7-8 û rûpelên 90-93ê ya kovara Gelawêj a sala 1942'an de çap kiriye.) Xanzade xuşka Mîr Suleyman daye nasandin. Lê Emîn Zekî Beg, di Meşahîru'l-Ekrad de dibêje: "Jina Suleyman Beg û keça Hesên Beg e." -C. Rojbeyanî

[413] Mebest Sultan Murad Xanê sisiyan e. -M. E. B.

[414] Şeref Xan heta vir aniye, lê em ê li ser jînameya binemala Soran bisekinin û wê bidomînin: "'Elî Beg, di dema babê xwe de rêvebiriya Colemêrgê dimeşand û dema ku bû mîr, paytextê xwe bir Herîrê. Di sala 1010ê koçî (1601ê z) de, pirek fireh a ji keviran li duava Balekan û li Rewandizê li ser Zê çêkir û bi vê jî riya karwaniyan gelek xweş kir û ji ber vê yekê, ev ciyê han bi navê Geliyê 'Elî Beg tê naskirin. Ji bilî vê, keleyek jî di devê gelî de da avakirin. 'Elî Beg, mirovekî bêdeng, hêmin û ji şer dûr bû. Lê, Babanan xwe lê dikirin bela û teşqeyên şer jê re durust dikirin. Navbera wî û Tirkan û Îraniyan xweş bû. Li gel Mîr Heyderê kurê Mîre Paşa yê Mîrê Mukriyan dost bû. Dema ku şer di navbera Mîr Heyder û Cehfer Paşa yê Osmanî de qewimî, 'Elî Beg, tereftariya Mîr Heyder kir. Car caran bi malbatî diçû Dwîn û caran jî li Xelîfeyan û Geliyê Alan rûdinişt. Keleyên Sirêşme, Serderya û Kela Klasûyê ya li Çiyayê Herîrê jî ji aliyê wî ve hatine avakirin. Gelek hez ji xwendewaran dikir. Şêx Heyderê Maweran ê bi nav û deng û serokê zanayên wê demê bû, wî çavedêriya wî kiriye. 'Elî Beg, di sala 1044ê koçî (1634ê z) de, emrê Xwedê kir û du kurên wî hebûn, Oxuz Beg û Mîre Beg. Oxuz Beg bû çinişinê wî.

Mîr Oxuz Begê Mezin ê Kurê 'Elî Beg

Piştî mirina babê xwe hat ser hukum û xwest ku mîrîtiya babê xwe firehtir û xweştir bike. Di dema wî de, eşîreteke biyanî Rewandiz jê sitand. Li ser vê, wî name ji mezin û giregirên bajêr û serokên hersê taxan re nivîsand û wan jî bersîva wî dan ku: "Hûn êrişê bînin, em bi hemû hêz û mecalên xwe ve amadene alîkariya te bikin." Wî jî bi 200 kesên mêr û mêrxas ve êriş bir ser neyarên xwe û Rewandiz ji wan sitand. Di sala 1053'yê koçî (1645ê z) de merkeza rêvebiriya xwe bir wir. Di sala 1107ê koçî (1695ê z) de mir. Emîn Zekî Beg dibêje: "Mîr Oxuz Xan, piştî babê xwe, di sala 1021ê koçî, Rewandiz kir paytextê xwe, Seydiyan, Hawdiyan û Deştê Diyanişê jî ketin destan û eşîretên Filan jî kirin bin fermana xwe."

Mîre Beg

Emîn Zekî Beg, di Tarîxa Ne'îma de guherandiye û dibêje: "Mîre Begê Soran, bû çinişinê birayê xwe û di sala 1029ê koçî (1619'yê z) de Xusrev Paşa yê Mezin ditiye, di dema wî de Xan Ehmed Xanê Erdelan welatê Soran dagîr kiriye. Tu şik di vê de tune ku ew Mîre Beg, Mîran Begê birayê Oxuz Beg ê mezin e. Mixabin Huseyîn Huznî behsa Mîre Beg nekiriye."

Mîr Ehmedê Kurê Oxuz Beg

Dema ku babê wî (dibê bigota mamê wî -Hejar) mir, li ciyê wî li ser textê fermanrewatiyê rûnişt û bangî hemû kesî kir û ziyafetek mezin pêşkêşî wan kir. Piştî, dest avêt kar û barên mîrnişîna xwe, Dergele, Balekan, Wertê û Seyîdan ketin bin hukmê wî. Ji kesên bin destê xwe re gelek dilovan, dadmend û baş bû. Di sala 1170'yê koçî (1756'ê z) de, rojekê li nêçîrê bi nesaxiya dil mir.

Mîr Oxuz Begê Biçûk ê Kurê Mîr Ehmed(?)

Bû cînişînê babê xwe û mirovekî avaker, kesbkar û gelek ji zîraet û çandina dar û beran hez dikir. Bi xelkê rez daye danîn, gelek alikariya zîraetvanan kiriye, ji şer dûr û bê êş û bê derd bûye. Di sala 1182'yê koçî (1768'ê z) de miriye û şeş kurên wî li pey wî mane: Mistefa Beg, Temer Xan, Yehya Beg, Bayîz Beg, Ehmed Beg (Li vir navek kê m e. -Z. A.) Hê di saxiya wî de, Mistefa Beg cînişîn û rêvebirê kar û barên Rewandiza paytext bû. Temer (Tîmûr) kar û barên Hewêdiyan, Yehya yê Seyîdan û Bayîz Beg ji yê Paştan (Paştiyan) dimeşand. Hesen (navê Hesen li jorê derbas nebû -Z. A.) û Ehmed jî alikariya Mistefa Beg dikirin.

Mîr Mistefa Begê Kurê Oxuz Beg

Piştî babê xwe bû cînişê wî û birayên xwe bi darê zorê anî bin fermana xwe. Ew li Ranye, Koysancaq, Zînuwê Şêx, Seyîdan, Biradost, Herîr û Hewêdan dan bicîkirin. Lê, birayên wî rehet rûneniştin, dest bi nerehetiyan kirin û dixwestin wî têxin tengiyê. Hemû demê êrîş dikirin û diçûn ser, lê nedikarîn tişteki pê bikin. Ev rewşa han heta sala 1198'ê koçî (1784'ê z) bi vî awayê dewam kir. Vê sala han, birayên wî li dijî wî bi Babanan re yekîti çêkirin û biryar dan ku herin ser Mistefa Beg û welatê wî jê bistînin. Babanan xwe têkilî nav vî şerê di navbera birayan kirin, esker berhev kirin û Ranye, Koy û Herîr ji Soran veqetandin û kirin binstê xwe. Li milê din jî, Tîmûr Xan Beg, Hewêdan û Şemzînan xist bin destê xwe û heta sînorê Zerzayê û Mukriyanê çû. Bayîz Beg jî Deşta Rewandizê, navçeya Rostê û ciyên din ber para xwe xist. Tenê bajarê Rewandizê û derûdora wî, Surçiya û Geliyê Geveran û Colemêrg ji Mistefa Beg re man. Leşkerê Baban jî di vê navê re ber bi pêş ve dihatin û gihîştin derûdora Geliyê Geveran û nêzîkî gundê Aranê yê berê bajar bû. Li ser vê, dema ku Mîr Mistefa zanî nikare li hemberî wan bisekine, xwe gihand ba Mîr Suleyman Paşa yê Baban û bi wî re li hev hatin û Baban paş de kêşyan."

Emîn Zekî Beg wiha dibêje: "Mîrê Baban, Mehmûd Paşa bû û Mîr Mistefa pê re li hev kir û Fatme Xanima keça xwe li Huseyîn Begê kurê Mehmûd Paşa mehr kir."

Piştî vê bûyerê, Mîr Mistefa hat ser kar û barên rêvebirî û siyaseta xwe. Lê heta mirinê dev jê bernedan. Tîmûr Xan û Yehya Beg dest avêtin nameyan û Paşayê Baban han dan ku bê û melbenda Soran bistîne.

Suleyman Paşa yê Baban, di sala 1201'yê koçî (1787'ê z) de, bi leşkerekî giran ve, di riya Balîsan û Akowê re ber bi wî ve hat. Mîr Mistefa,... li dijî wî rabû û ew ber bi paş de zivirand. Çend mirovên helbijartî şand Geliyê Migrê Bêcan û kemîn li ber Baban veda. Dema ku paşiya leşkerê wî gihîştin Konefîç û dawiya wan jî gihîştin nav gelî, pehlewên Soran avêtin ser wan û gelek ji wan şerpeze kirin û bêserûberiyek

mezin xistin nav wan, tev giranahî û xwarinên wan talan kirin û hiş û aqilê wan anîn serê wan. Piştî vê, sê salên din jî Mistefa Beg mîrîtî kir, lê birayên wî pêsîra wî ber-nedan û rehetî nedanê û heta wisan lê hat dev ji mîrîtîyê berde. Di sala 1223'yê koçî (1808'ê z) de, yan jî li gor gotina Emîn Zekî Beg, di sala 1225'ê koçî (1810'ê z) de, Mîr Mihemmed Begê kurê wî, ku bi navê Paşayê Kor bi nav û deng e, li ciyê xwe danî. Dawiya jiyana wî de çavên wî kul bûbûn û demek bû ku derman dikirin. Bi vî awayî ma û heta emrê Xwedê bicî anî. Doktor Russ, di 19'ê Gulana sala 1823'an de, ji bo li çavên wî binêre, çûye balê.

Çar kurên Mistefa Beg hebûn: Mihemmed Beg, Resul Beg, Suleyman Beg û Ehmed Beg (Emîn Zekî Beg dibêje, pênc kurên wî hebûn û kurê pêncan jî Tîmûr Xan bûye.)

Mîr Mihemmed Paşa yê Kor

Di sala 1189'ê koçî (1775'ê z) an jî li gor M. Zekî Beg, 1198'ê koçî (1784'ê z) de, li Rewandîzê ji diya xwe bûye. Bûk Şahzemana diya wî, jineke gelek mîrane û têtîhiştî bûye. Mîr Mihemmed, li gundê Dêlêzê yê li navçeya Balekan, ba Mele Ehmedê kurê Adem xwendîye û piştê bi Xecîca keça Bayîz Begê mamê xwe re zewiciye. Colemêrg, Geliyê Geveran, Geliyê Harûtîyan, Serçîya, Sirêşme û Biyayan ji bo rêve-biriya kar û barên wî jê re hatine sipartin. Di sala 1223'ê yan 1225'ê koçî de, babê wan, ew, Resul Beg, Suleyman Beg û Ehmed Begê birayê wî bangî ba xwe kirine, li ba tevan ew kiriye cînişinê xwe û bi xwe dest ji rêvebiriya kar kêşaye. Mihemmed Paşa, dema ku bûye mîr, nerm û hişk, xav û pehtî nezaniye, çî kesê serê xwe hildaye pizûtên agirî di çavên wan re kiriye. Tîmûr Xan û Yehya Begê mamên xwe dan girtin û ew îdam kirin. Li ser vê, nav û dengê wî belav bû û çeng û baskên xwe vekirin. Êrîş bir ser Hewlêr û heta ser Zêya Biçûk girt û kir nav kewşenê welatê Soran. Piştê Baban, Pirdê, Koye û Ranye jî girt û di sala 1249'ê koçî (1832'yê z) de leşkerekî gelek giran bir ser Akreyê û 'Imadiyyeyê, Se'îd Paşa yê mîrê Behdînan esîr girt û berê xwe da ser Be'sîqa û mîrê Yezîdîyan girt û li Rewandîzê hepis kir û du sal şûn de jî kuşt. Ber bi Cezîrê ve jî ajot, Mêrdîn û Niseybîn girt, li ser vê, tirs ket dilê Osmanîyan û leşkerekî gelek giran û boş di bin fermaneriya Mehmed Reşîd Paşa yê wezîr de şandin ser û ferman ji 'Elî Rîza Paşa yê waliyê Mûsilê re jî derket, ku ew jî di milekî din de bi leşker biçe ser. Mîr Mihemmed Paşayê Kor, pê hesiya ku di deştan de şerê vî leşkerê giran û boş nayê kirin, ber bi Rewandîzê ve hat û di kela wî ya qahîm û asê de xwe qahîm kir û Geliyê 'Elî Beg jî ji dijmin sitand. 'Elî Rîza Paşa yê Tirk jî leşkerê xwe li Herîrê da sekinandin. Wezîr şand balê û nesîhet lê kirin ku şerê Xelîfe û Musulmanan neke. Ji hemû milan ve mele şandin ku suretên fetwayê di nav leşkerê mîr de belav bikin. Fetwaya di vî warî de hatibû dan, bi vî awayî bû: 'Çi kesê ji bin fermana Xelîfe derkeve, telaqê wî jê diçe û xwîn û malê wî li Musulmanan helal e.' Piştê jê re gotin ku, eger xwe bide dest, tu zerarekê nabîne û tiştêkî pê nayê kirin. Li ser vê, teslîmî wezîr bû û ew birin Asîtane û di sala 1253'yê koçî (1837'ê z) de, li Trabzonê kuştin. Major Fredrik Milling, serpêhatiya vê bûyerê bi awakî din neqil dike, ku ev nota han ne ciyê wê ye. Kesên ku dixwazin di vî warî de zêdetir bibin xwedî agahdarî, dikarin li kitêbên Mîrên Soran, Tarîxa Dewlet û Mîrekiyên

Kurdî û Meşahuru'l-Ekrad we Kurdistan û Jiyana Destpêkî Di Nav Kurdan de binêrin. (Li vir nota binî ya mamoste Cemîl Rojbeyanî xelas dibe. Lê Tarîxa Kurd û Kurdistanê ya Emîn Zekî Beg, li hinek çiyar eksê vê û li hinek çiyar dirêjtir nivîsandîye. Min ev jî wergerandiye Kurdî.) Ew wiha dibêje: "Mîstefa Beg, di sala 1241ê koçî (1826ê z) de mir û Mihemmed Begê kurê wî ku di dawiyê de bi navê Mirê Mezin bi nav û deng bû, bi serbestî dest bi karûbarên xwe kir. Gelek zîrek, jêhatî, tûj û mêr bû, çî daxwazek wî hebûye, bicî dianî. Berî hemû tiştî Mîrektiya Şêrwan û Biradostî ji holê rakir û di sala 1246ê koçî (1830ê z) de, serbixwetiya xwe îlan kir. Piştî, Sorçiyetî û Xwoşnawetî jî girt û hat ser Hewlêrê û ew kir bin abluqayê û girt, Altinkopri jî da ber xwe û kar û barên rêvebirîya li wir bi rêk û pêk kir û mirovên xwe danî ser. Koye û Ranye jî ji Babanan sitand û sinorên xwe gihand Zêya Biçûk.

'Elî Rîza Paşa yê waliyê Bexdayê, dema ku zanî bi şer nikare pêşî lê bigre, bû dostê wî û bi naçarî hukumeta Mîr bi resmî nas kir û rutbeya paşatiyê jî dayê. Di sala 1247ê koçî (1831ê z) de, êrîş bir ser Yezîdîyan. Hişê wî li ser wê yekê bû ku mîrê wan 'Elî Axayê Baleteyî kuştibû. Mele Yehyayê Mizûrî, biraziyê 'Elî Axa bû û hat ba mîr, gilî û gazindên xwîna mamê xwe jê re kir. Mîr, leşker girê da û çû ser Yezîdîyan, gelek ji wan kuştin û yê man jî xwe di Çiyayê Cûdî, Tur'abidîn û Sincar de veşartin û hinek ji wan jî ber bi Mûsilê ve baz dan. Waliyê Mûsilê ji tîrsa mîr, pir li ber wan girt û ew jî bi penaberî li milê din ê avê man. Mirovên mîr hatin gihîştin wan û li Tilqoyuncukê çend rojan ew kirin bin abluqayê û tevde kuştin. Salek şûn de, mîr çû ser Cezîra Ibn Omer û ew wêran kir, Kela Aruxê kir bin abluqayê û li wir şerekî gelek xwînavî kir. Ji wir berê xwe da ser Yezîdîyan û fermana qîra wan da û piraniya wan kuştin. Salek şûn de, çû ser Akreyê û Samî Axa ji wir derxist û ji wir jî berê xwe da Zêbarê, ku wê çaxê di bin destê Se'îd Paşa yê Amêdî de bû. Se'îd Paşa jî gelek xerab şikand, ji welat derxist û Mûsa Paşa yê pismamê wî û dijminê wî li ciyê wî danî. Piştî girtina 'Imadiyyeyê û Dihokê, Zaxo jî girt. Vêca berê xwe da welatê xwe û dest bi rêxisitina wê kir. Qanûna wî şerîet bû û bê pîrsa melan tiliya xwe nedikir nav ava ser û germ. Kar û bar jî, wekî Major Longgrig dibêje, ji yê hemû kesan bi rêk û pêktir bû. Ji Zaxoyê çûye Cezîrê û Hesenkêfê û malbata Bedirxanî şerpeze kiriye û Kela Mêrdînê û Nîseybînê jî ketine bin tîrsê. Çaxê ji van milan vegeziyayê, seh kiriye ku Mûsa Paşa ji 'Imadiyyeyê baz daye û xelkê wê navçê, Se'îd Paşa paş de anîne. Leşker ji Mûsilê da anîn -lê xwe negihand Mûsilê- derûdora 'Imadiyyeyê girt û piştî sê meh abluqayê, Se'îd Paşa girt û xelkê gelek zêde jî jê kuştin û bîzzat Resul Beg ê birayê xwe danî ser kar û barên li wir û 'Imadiyyeyê xist ser Rewandîzê. Di vê navê re, Mihemmed Paşa yê waliyê Mûsilê, dît ku serê mîr qelebalix e, xwest bi davik û kemînan Rewandîzê bigre. Reşîd Begê Birîkarî, bi leşkerek şand ser, lê di netîceyê de Reşîd Beg mecbûr ma berê xwe bide çiyar û bi vî awayî waliyê Mûsilê nekarî tişteki pê bike. Wê çaxê, hukumeta Osmanî emir da waliyê Sîwasê Reşîd Paşa -ku berê wezîr bû, welat ji wî aram û sakin bike. Ji waliyê Bexdayê û muteserrîfê Mûsilê re jî hat gotin ku alîkariya wî bikin. Reşîd Paşa, ji bo şerê mîr xwe amade kir û di riya Cezîrê û Zaxoyê re hat Mûsilê. Li wir leşkerê Încebayraktaroxlu pê re bi rê ket û bi hev re ber bi Rewandîzê ve çûn, piştî leşkerê Bexdayê jî gihîştin wan û li Deşta Herîrê berhev bûn. Kor Mihemmed Paşa, Geliyê 'Elî Beg girtibû. Tu mecal û fîrset

ji êrîşa Tirkan re tunebû. Li ser vê, bi naçarî Reşîd Beg nameyek ji mîr re nivîsand û daxwaza aştiyê lê kir û soz dayê ku bibexşîne, tenê bila êdî xwîna Musulmanan nerije û bê biçê ba Sultan û dê Sultan wî bike mîr. Li ser vê, ew çû û xwe da destê eskerê Osmanî û daxwaza lêborînê ji wan kir. "Tê gotin, roja îne, melayekî Kurd ê bi nav û deng, di xutbeya îne de dibêje: Durust nîne tu şerê xelîfeyê Musulmanan bikî..." Vê gelek tesîr li ser şerkeran kiriye û Mihemmed Paşa naçar kiriye ku serê xwe li ber Xelîfe bitewîne û zerar nede diyanetê. Di nivîsek bîranînên Eshed Efendî Xeylanî Hacî Omer Efendîzade de tê gotin, ku navê bapîrên wî binemalê Xatî Efendî bûye, tesîra gotinên wî li ser mîr hebûne û wî nesîhet kiriye ku serî li ber barê Tirkan bitewîne û ew bi destê xwe seet şeşê şevê bi xwe re biriye û daye destê Wezîr." Reşîd Paşa, ew bi rêz û siyanet şandîye Stenbol ku wî bibexîşin û ber bi welat ve bişînin. Lê, felekê karê xwe kir û çerxa xwe zivirand; Reşîd Paşa di wê navê re mir û sozên wî cîbicî nebûn. 'Elî Rîza Paşa yê waliyê Bexdayê, gelek ji Reşîd Paşa ditirsiya û tîniyê xwîna mîr jî bû. Mirovê xwe şand ba Sultan û ew wisan tê gihand ku, eger Mîr Mihemmed bigihîje Rewandîzê, dê careke din agirê têkelhevî û sergêjiyê hilbike ku kesekê nekaribe careke din bifîne. Li ser vê, ferman derket ku bê kuştin. Mîr, ji Asîtane derketibû û ber bi Sîwasê ve dihat ku bê Kurdistanê. Ferman ji Sîwasê re hat û ew çiyê ku mîr lê mêvan bû, li wir ew girtin û kuştin. Tarîxa Kurd û Kurdistan, cilda yekan, wergera Erebi, Mihemmed 'Elî 'Ewnî, çapa Bexdayê 1961, rûpel: 228 heta 233'an. -Hejar

Mîr Ehmedê Kurê Mistefa Beg

Li ser dewra babê xwe, kar û barên rêvebirîya hinek çîyan dikir. Dema ku Mîr Mihemmed hat ser hukum û rêvebirîya xwe saz kir, ew kir waliyê Hewlêrê. Di sala 1250'yê koçî (1833'yê z) de, dema ku Doktor Russ ji bo tedawiya çavê babê wî hatiye, ew dîtiye û bûye mêvanê wî. Dema ku Mîr Mihemmed hat kuştin, ew bû mîrê Soran. Lê ji du salan zêdetir nejiya ye û bi tehrîk û handana kurmamên xwe hatiye kuştin.

Suleyman Begê Kurê Mistefa Beg

Di zemanê babê xwe de rêvebirîya kar û barên hinek çîyan di destê wî de bûye. Dema ku Mîr Mihemmed jî hatiye ser kar, ew cî jê nesitandîye. Lê, piştî ew û birayê wî Tîmûr jî da girtin û qeyd û lele kir û di keleyek pênc seet ji Rewandîzê dûr de kir zîndanê. Piştî kuştina Mîr Mihemmed, birayê wî kirin mîr û şeş mehan zêdetir nema û ew ji ser kar dûr xistin.

Resul Paşayê Kurê Mistefa Beg

Di dewra babê wî de hercar rêvebirîya çiyekî didan destan. Dema ku Mîr Mihemmed hukmê Soran girt destê xwe, ew kir serfermanderê leşker û piştî jî Amêd da destan. Piştî mirîna Mîr Mihemmed, li ser daxwaza xelkê Rewandîzê cînişîna xwe ji 'Imadiyyeyê anî Rewandîzê û çar salan mîrîti kir. Di netîceyê de, dest pê kir bac û xeracên dewletê neda. Li ser vê, Osmanîyan leşker anîn ser û li Hehrîr û Xelîfan rastê yekûdu hatin. Wî nekarî xwe li ber leşkerê Osmanîyan ragire, çû Rewandîzê, li wir jî ew kirin nav tengiyê, piştî, ji wir jî baz da û çû Şînoyê. Pênc salan li Şînoyê ma û piştî bi Osmanîyan re li hev kir û paş de vegeriya... Lê, wê çaxê

perda dagîrkinê li ser Mîrektiya Soran de hat rakêşan û kirin bin destê Tirkan û êdî careke din serî hilneda.

Piştî vê jî Resul Paşa gelek jiya û ew kirin muteserrifê Bexdayê û piştê jî waliyê Wanê, gerok Mister Milling li wir rastê wî hatiye. Di dawiyê de jî bûye waliyê Erzîrûmê û di sala 1301ê koçî (1884ê z) de, li wir mir, pênc kurên wî hebûn: Eshed, Fettah, Reşîd, Baram (Behram) û Ihsan. Eshed Beg, di sala 1275ê koçî (1859ê z) de, di Çemê Dîcleyê de xeniqî. Yên din jî kar û barên dîwanê ji wan re hate sipartin. Kesên bixwazin zêdetir agahdarî bi dest bixin, dikarin li nota binî ya Huseyîn Huznî Mukriyanî ya ji bo kitêba Fredrik Milling nivîsandiye û di kovara Gelawêj û Dengê Kîtê Taze de hatiye çapkirin, binêrin. -C. Rojbeyanî

(Di sala 1971ê zayînî de, nivîskarê hêja mamoste Mihemmed Mewlud (Mem), li Hewlêr di derheqê zincîra binemala Soran zanyariyek bi qîmet da min. Wî, ev zanyariya han bi alîkariya mamoste Nûreddîn Behaeddîn ê endamê Dadgeha Temyîz a Iraqê berhev kiriye. Va ye ez wê li jêr ji xwendewanên hêja re pêşkêş dikim. -Hejar

Kok û Bingehe Binemala Soran

Mîrê yekan Kelos bû, sê kurên wî hebûn û navên wan Mîr Îsa, Şêx Weys û Îbrahîm bûn. Em di derheqê Şêx Weys û Îbrahîm de tişteki nizanin. Lê, Mîr Îsa, Şah 'Elî Beg bûye, çar zarokên wî yên kur hebûn; Mîr Budak, Mîr Huseyîn û Mîr Seydî. (Li vir kurek kêmi hatiye nivîsandin, lê di şemaya secerê de çar in û yê çaran navê wî Mîr Îsa ye. -Z. A.) Mîr Budak, xwediyê du kuran bûye; Mîr Huseyîn û Mîr Seyfeddîn. Du kurên Mîr Seyfeddîn hebûn. Tu zarokên Mîr Seyfeddîn tunebûye. Mîr Huseyîn jî kurekî wî yê bi navê Mîr Seyfeddîn hebûye û ew jî di salên xwe yên xortîniyê de miriye û bê nesil maye.

Mîr Îsa û Mîr Huseyîn jî bê kur bûn. Lê birayê çaran Mîr Seydî, sê kurên wî yên bi navê Mîr Suleyman, Mîr Seyfeddîn û Mîr Izzeddînşêr hebûne. Mîr Seyfeddîn ocaxkor bûye û Mîr Izzeddîn, kurekî wî yê bi navê Xan 'Ebdal hebûye û ew jî tu zarokên kur pey neketine û miriye. Mîr Suleyman, sê kurên wî hebûne: Şah Qulî Beg, Mîr Îsa û Mîr Seyfeddîn. Em nizanin çi zarokên Mîr Îsa û Mîr Seyfeddîn hebûne, lê, Şah Qulî Beg, du kurên wî hebûne û navên wan Mîr Budak û Mîr Suleyman Beg bûne. Ev Mîr Suleyman Begê han, qehremanê Destana Xanzad û leşkerên wî ne. Şah Qulî Beg, Şeqlawa ava kiriye(?). Mîr Suleyman, bi alîkariya waliyê Bexdayê navê wî belav bûye û Xanzade Xatuna bi nav û deng bûye hukumdara Soran, ku paytextê wê Herîr bûye. Heta niha jî şûnewarên koşka Fermanrewatiya Xanzade Xatun li Herîrê maye. Di dema wê şêrejîne de, Şeqlawa gelek geşe kiriye, ew havîngeha "Qralîçeya Kurdistanê" bûye. Li serê kopa Çiyayê Sefînê pehnerastek a bi navê Xanzade heye û bi qasî tê gotin, havînan li wir maye. Xelkê navçeya Herîrê, Xanzade xuşka Suleyman Beg dizanin. Lê, hinek dîroknivîs dibêjin, keça wî ye. Suleyman Beg, kurekî wî yê navê wî 'Elî Beg hebûye, riya gelî wî xweş kiriye û ji ber vê jî bi navê wî tê naskirin (Geliyê 'Elî Beg). Bi navê Mîr Oxuz kurekî wî hebûye û Mîr Oxuz jî xwediyê du kuran bûye. Navê wan Mîr Ehmed û Mîr Izzeddînşêr (Yezdîn Beg) bûne. Mîr Ehmed ocaxkor bûye. Mîr Izzeddîn, kurekî navê wî Xan 'Ebdal li pey maye. Xan 'Ebdal jî kurekî navê wî Sultan Mehmûd û ew

ji kurekî navê wî Mîr Oxuz li pey maye, ku dibe babê Mistefa Beg û bapîrê Mîr Mihemmed Paşayê Kor. Mîr Oxuz Beg, xwediyê şeş kuran bûye: Mîr Hesên, Mîr Ehmed, Yehya Beg, Bayîz Beg, Temerxan Beg, Mîr Mistefa Beg.

Tu agahdariyek me li ser neviyên Mîr Hesên, Yehya Beg û Temerxan Beg tune, lê ji Ehmed Beg, 'Ebdullah Beg zêde bûye û ew jî xwediyê du kurên navê wan 'Elî Begê Silahşor û Hemed Beg bûye. 'Elî Begê Silahşor, kurekî wî yê navê wî Suleyman Begê Silahşor hebûye, ku dibe babê wî 'Elî Heyder Suleymanî yê wezîr û sefirê hukumeta Iraqê û birayê Şemseddîn Beg ku ew jî niha li Hewlêr dijî û her wiha birayê wan ê sisiyan Burhan Beg jî li Bexdayê li Emaneyê Asîme hakim e. Ev hersê birayên han jî ji kar û bar ketine.

Bayîz Begê kurê Oxuz Beg, kurekî navê wî Bekir Beg hebû û ew jî xwediyê çar kuran bû: Salih Beg, 'Ebdullah Paşa, Hemed Beg û 'Elî Beg. Sê kurên Salih Beg hebûn: 'Elî Beg, Siddîq Beg û Xurşîd Beg. Neviyên van li navçeyên Herîr û Hewlêrê ne. Du kurên 'Elî Begê hene: Birahîm Beg û Salih Beg. Sê kurên Xurşîd Beg ên navê wan Nurî Beg, Qasim Beg û Îbrahîm Beg hene û hersê jî hê dijîn, Qasim li daraya Hewlêrê memûr e. Du kurên Siddîq Beg jî hê hene û navê wan Huseyîn Beg û Enwer Beg in. 'Ebdullah Paşa babê Se'îd Beg e û ew jî babê Îsmail Begê Rewandîzî ye, ku endamê Meclisa Damezrêner a Iraqê ye, di sala 1932'an de hat kuştin, Lalîxana dayîka wî jinek bi nav û deng bû û di van dawîyan de mir.

Du kurên Hemed Beg hebûn; navê wan, Mecîd Beg û Şêx Suleyman Beg bûn. Du kurên Mecîd Beg hene; Şêx Suleyman, ku niha li Hewlêr mulahêzê hidud e û 'Ebdulhan jî di dayîra titunê de memûr e. Kurekî 'Elî Beg e navê wî Huseyîn Beg hebû û bi Mele Mistefa Berzanî re çû Rûsyayê û li wir mir û tu zarokên wî tunebûn.

Mîr Mistefa Begê kurê Mîr Oxuz Beg, xwediyê çar kuran bû; navên wan, Mîr Suleyman Beg, Mîr Mistefa Beg, Mîr Ehmed û Resul Paşa bûn. Mîr Suleyman, babê Mîran Yehya Beg bû û ku ew jî xwediyê pênc kuran bû: Hemed Beg, Suleyman Beg, Xurşîd Beg, Teqyeddîn û Osman Beg. Du kurên Hemed Beg hebûn, Mecîd Beg û Şêxe Beg. Mecîd Beg jî kurekî wî yê navê wî Hemed Beg hebû. Suleyman Beg, babê 'Elî Beg e û ew jî xwediyê du kuran e û navên wan Hesên û Huseyîn bûye. Sê kurên Xurşîd Beg hebûn û navê wan Siddîq Beg, Mîro û Hacî Se'îd Beg in. Ji Siddîq Beg du kur mane û navê wan Hacî Şahab û Hacî Paşa ne. Tewfîq û Eshed, kurên Mîro ne. Hacî Se'îd Beg, li gundê Alanê rûdine û du kurên wî hene û navên wan Îsmail û Mihemmed in.

Ji Teqyeddîn kurekî navê wî Suleyman hebû, ew jî xwediyê kurekî navê wî Teqyeddîn bû û ev jî babê Suleyman e. Osman Beg jî tenê kurekî wî yê navê wî Mîr Mela heye.

Kurê duduyan ê Mîr Mistefa, Emîr Mensur Mihemmed bûye, ku bi navê Paşayê Kor bi nav û deng e û qet zarokên wî tunebûne. Yê sisiyan Mîr Ehmed Beg (Lal) bûye û kesek li pey nemaye.

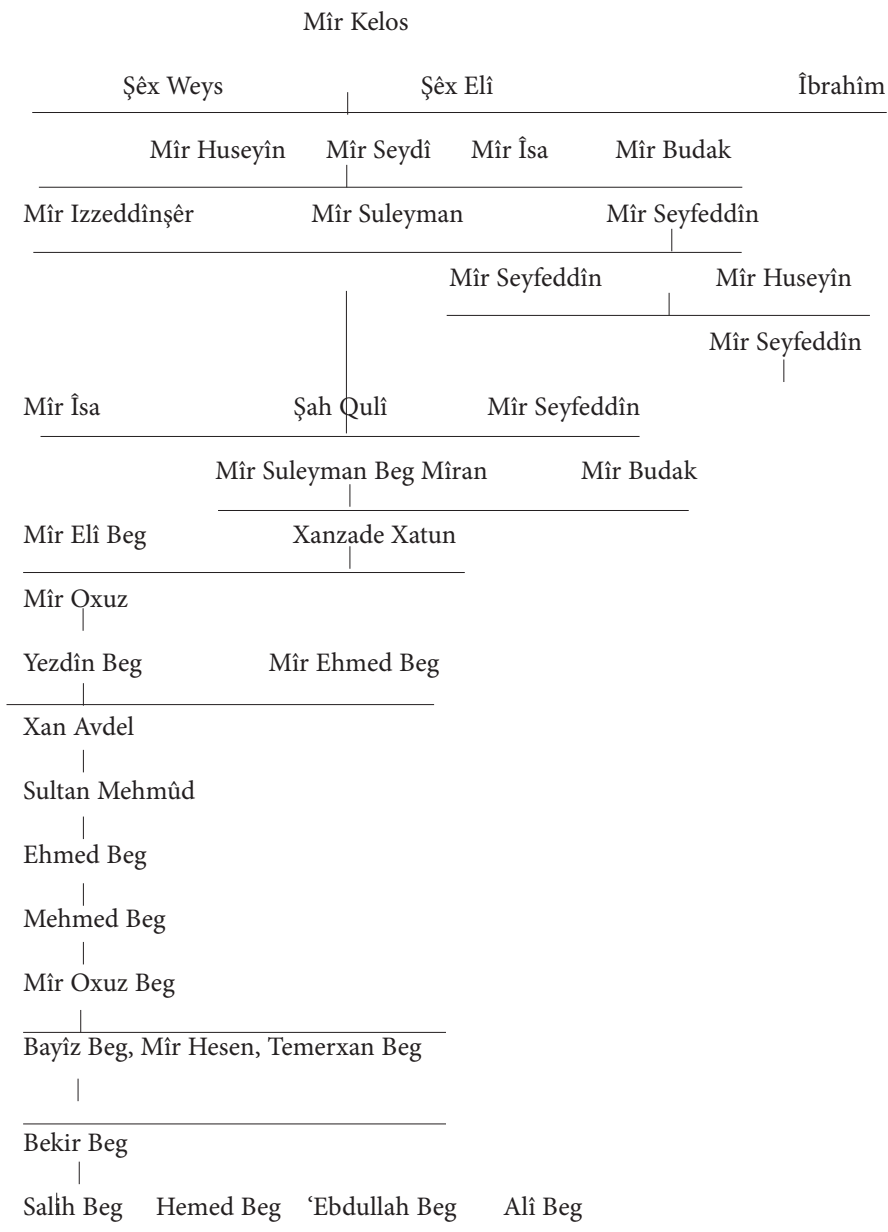
Kurê çaran, Resul Beg e û Paşa jî jê re hatiye gotin û pênc kurên wî hebûne:

1) Eshed Begê babê 'Ebdullah Muxlis Begê babê Ziyaeddîn Beg û Yehya Beg, ev di van salên dawiyê de bê ewlad mir û demekê li navçeya Hewlêrê qaymeqam bû.

2) Fettah Beg. Du kurên wî hene û navê wan Xurşîd Beg û Tewfîq Beg in û ev jî bê kes û kûs mir.

3) Reşîd Beg. Du kurên wî hene, 'Ebdullah Edîb Beg û Osman Beg. Kurekî 'Ebdullah Edîb Beg li Tirkîyê maye. Ji Osman jî Zekî maye û li Tirkîyê dijî.

- 4) Baram (Behram) Beg.
 5) Ihsan Beg. Ev herduyên han ên dawiyê jî li Tirkîyê diman û tu kurên wan tunebûn. (Li vir me'lumatên Mem dawî pê tèn.)
 Ev jî secera wan navan e ku me behs kirin:

[415] Nivîskar, wekî dîroknivîsên din carna Pîr Budak û carna jî Mîr Budak nivîsandiye. -C. Rojbeyanî

[416] Emîn Zekî Beg dibêje: "biraziyê wî." -C. Rojbeyanî

Nivîskar bi xwe di rûpela 365ê çapa Farisî ya Mîsrê de dibêje: "Biraziyê wî Budakê kurê Rustem." -Hejar

[417] Ev ne Larcan e, Lacan e. -Hejar

[418] Dibê ev Sêweyl an "Zêwe" be. -Hejar

[419] Di navbera Mahabad û Bûkan de li nêzîkî Xaneqaya Şêx Burhan gundekî asê û çiyayî yê navê wî Qelat Maran heye. -Hejar

[420] Dîbê ev gundê Xazebanê be ku li Şarbajêr e. -Hejar

[421] Qasî ku dixuyê, mimkun e Budak Beg kurê Mîre Beg be. -C. Rojbeyanî

[422] Ev rewşa han heta dawiyê bi vî awayî nemaye. Di dawiya sedsala 11'an a koçî de, wekî ku Feqî Ehmed dibêje, Kurê Baba Mîrê kurê Budak Begê kurê Mîre Begê kurê Şêx Heyder ê Mukrî bingehê vê fermanrewayê li vê melbenda han damezirandiye û Suleyman Bebeyê kurê wî ev fermanrewatiya han hê geştir kiriye û heta sala 1111ê koçî (1699ê z) fermanrewatiya wê kiriye. Piştê ew bangî Asîtane kirine, kirine paşa û Kerkûk jî dane destê wî. Lê cardin Tîmûr Begê birayê wî welatê Baban bi rê ve biriye û di wê navê re gelek şerpezetî kêşandiye û di sala 1115ê koçî (1703ê z) miriye û sê kur li pey mane: Xane Beg, Ferhad Beg û Xalid Beg. Piştî mirina Bekir Begê birayê wî yê bi navê "Bekirê Sor" hatiye naskirin, ew kirine cînişinê wî. Wî sînorên welatê xwe firehtir kiriye û heta li ser sînorên Sîrwan û milê din jî biriye gihandiye Zêya Koyê. Coya Bekir a li Silêmaniyê û gundê Bekirawayî yê li nêzîkî Helebçeyê jî navê wî hatine. Piştê heta demekê Şarezor di destê Osmanîyan de bûye û di sala 1129ê koçî (1717ê z) de dane destê mirovekî biyanî. Lê Xane Paşa têkoşiyê û di sala 1134ê koçî (1721ê z) de kar û barên Mîrektiya Baban girtiye dest û piştî wî Xalid Begê birayê wî û dema ku ew jî miriye Selîm Paşayê kurê Bekir Beg, di sala 1156ê koçî (1743ê z) de hatiye ser hukum. Piştî wî Suleyman Paşa û piştê jî Ehmed Paşayê birayê wî ciyê wî girtiye û di dawiyê de Mihemmed Paşayê birayê wî li hember wî rabû û bi dorê rêvebirî meşandin.

Qasek şûn de, vê carê rêvebiriya kar û baran ji aliyê Mehmûd Paşayê birayê wan ve hatiye meşandin û piştê jî Birahîm Paşayê kurê Ehmed Paşa bûye serdar û wî bi xwe di sala 1199ê koçî (1784ê z) de bingehê bajarê Silêmaniyê daniye û paytextî jî Qelaçolan aniye vir. Di sala 1202'yê koçî (1788ê z) de, Osman Paşayê kurê Mehmûd Paşa hatiye ser kar û di sala 1204ê koçî (1790ê z) de, 'Ebdurrehman (Awrehman) Paşa serî hildaye û bi herdu mîrên berî re ketiye nav şer û dijîtiyan û her yekî ji wan demekê mîrîtî kirine. Di sala 1228ê koçî (1813ê z) de, Mehmûd Paşayê kurê 'Ebdurrehman Paşa rêvebirî kiriye û piştî çar salan ew ji ser kar û barên mîrektiye hildane û 'Ebdullah Paşa danîne ciyê wî û piştî wî jî Suleyman Paşayê kurê 'Ebdurrehman Paşa û piştî wî jî, di sala 1254ê koçî (1838ê z) de, Ehmed Paşa bûye hukumdar û welat bi awayê usûleke nû rêkxistiye û leşkerê tekûzî pêk aniye. Di sala 1263ê koçî (1847ê z) de, 'Ebdullah Paşayê birayê wî bûye mîr û di sala 1267ê koçî (1851ê z) de, ev mîrektiya han hatiye hilweşandin û 'Ebdullah Paşa kirine qaymeqamê Silêmaniyê. Êdî perda nemanê bi ser vê mîrektiya han de hatiye rakêşandin.

Heta sala 1341^ê koçî (1923^ê z), ku Şêx Mehmûdê Hefîdzadeyê Berzencî hukumdariya xwe û serbixwetîya Kurdistanê îlan kir. Lê ev jî ji du sal û çend mehan derbas nebû. Ew kesên di vî warî de dixwazin zêdetir bizanin, dikarin li Tarîxa Silêmaniyê û Min 'Oman el-'Imadiyye binêrin. -C. Rojbeyanî

[423] Ev ne rast e, navê Mukrî gelek kevn e û mimkun e ji "Muxrî" hatibe. Yanî, riya Moxan. -C. Rojbeyanî

[424] Mebest Sultanên Qereqoyunî û Aqqoyunî ne. -C. Rojbeyanî

[425] Navê van çiyên han niha li Mukriyan bi vî awayî ne: Terexe, Qacr, Qurxan, Meyanduaw û Leylan. Ez, wergerê Şerefnameyê (Sorani) Hejar, xelkê gundê Terexeyê me. -Hejar

[426] Huseyn Huznî dibêje: Du kurên Mîre Beg ên din jî hebûn û navên wan Emîr Xan û Evdal Beg bûn. Emîr Xan heta hedîseya Mukrîqiran kar û barên Germrûdê dimeşand. Şah 'Ebbas, Îsfendiyar Begê Tirkmen bi leşkerekî giran ve şand ser û di êrişeke ji nişkeva de di mala xwe de hat kuştin. Evdal, li dijî Qubad Xan radibû û di dawiyê de bêçare ma xwe avêt ba Emîr Xanê (Yekdest) fermanrewayê bi nav û deng ê Biradostî û herdu bi hev re di mala Ilyas Xelîfe de hatin kuştin.

Şêx Heyder li hember Ce'fer Paşa leşker girêda û li dijî hev rabûn, piştî Şêx Heyder xwe avêt bin baskên Şah 'Ebbas û gelek rêz lê hat girtin û ji gunehên babê xwe jî hat bexişandin. Şah 'Ebbas, Meraxe û nahiyên bi ser Meraxeyê dan destan û Şêx Heyder gelek bi dilsozî xizmeta Şah 'Ebbas dikir, pê re çû Azerbaycanê û bi hêzên Mukriyan re ji bo wî li dijî Osmanîyan rabû û Tebrîz, Nahciwan, Çixirs'ed û Yerîwan ji wan sitand, lê di netîceyê de leşkerê Osmanî şer kir û di êrişekê de li biniya Kela Yerîwanê hat kuştin.

Qubad Xan ger çendî zarok jî bû, lê Şah 'Ebbas ew danî çiyê babê wî Şêx Heyder û giregirên Mukriyan û dayîka wî jê re kirin serperîşt. Dema ku ket salên xwe yê fehmîyê û mezin bû, kar û barên revebirinê girt destê xwe û dest avêt pêşiya bûyerên çiyê bin rêvebirîniya xwe de bigre. Şah 'Ebbas ji vê pêşdeçûn û pelavêtinê tirsîya û jê ket şikê û ew kir bin çavdêriyê. Di sala 1017^ê koçî (1608^ê z) de dema ku êriş bir ser Kela Dimdimê, ferman dayê ku bi 'Itimaduddewle re şerê Emîr Xanê Yekdest bike. Qubad Xan fermana wî pêk nanî. Şah ev di kuncêkî dilê xwe de veşart û dengê xwe nekir û ji bo firseteke din hilda. Di meha mewluda sala 1018^ê koçî (1609^ê z) de, dema ku Şah 'Ebbas li Çiyayê Qerebaxê leşkerên xwe dabû sekinandin û çadîr û xêvetên xwe vadabûn, Qubad Xan hêzir kir ku ewê wî tûşî nerehetiyekê bike û tola necîanîna fermana xwe jê bistîne, ji ber vê biryar da ku ya herî baş ew e biçê balê. Bi vî awayî li gel çend dost û destûpêwendên xwe çû huzura Şah û wî jî gelek rêz lêgirt û her wekî ku tiştek nebûye, qet bi ser çengê xwe ve jî neanî û gelek jî jê dilxweş ma. Lê ev helwesta han ne elametê camêriyê bû. Şah ji du tiştan ditirsîya: Yek, Kurd ji mezhebê Sûnnî ne, hêzir dikir ku Osmaniyên Sûnnî dikarin wan li dijî dewleta mezhebê Şîî bi kar binin. Ya duduyan, ditirsîya ku Kurd hevbigrin û li hember wan serhildanekê pêk binin.

Şah 'Ebbas cara duduyan bi leşkerên xwe ve hat nav çiyayên Kurdistanê û li ba Meraxeyê, nêzikî Kela Gadulê ya paytextê Mîrekiya Mukriyan çadîr û xêvetên xwe veda. Qubad Xan bi xwe û bi birrek mezin û giregirên Eşîreta Mukriyan ve diçe xêrhatina wî û dibin mêvanê wî. Bi fermana Şah wan bangî çiyekî hatî diyarkirî dikin û yek bi yek dibin hundur û dikujin û nahêlin bi kuştina hev bihesin. Bi vî awayî

dera deriyê wê hatiye danîn û li ser dîroka sala çêkirina wê bi destxetê Suhrab Begê kurê Budak Sultan hatiye nivîsandin û ev sal jî 1089^ê koçî ye.

Ji vir tê dîtîn, Şêr Beg di dawiyê de ku di sala 1034^ê koçî de serbixwetiya erdê Mukriyan bi dest xist, gelek nejiyaye. Yan jî ji ber êrîş û dek û dolabên Qizilbaşan û xwe amedekirina li dijî wan, nekarîbûye baş bi avakirina welatê xwe ve mijûl bibe û geşepêdanî û pêşdeçûyîne bi dest xe. Budak Sultanê cîgirê wî, bi Şah Suleymanê Sefewî re gelek dost bûye û bêyî tirsê sergêjî û nexweşiyên jiyaye, bi dilekî xweş û bêtirs û serekî rehet li serwet û ciyên wêrankirî yên welatê xwe nihêriye û xwe ewqas zêde daye hezkirin ku çî kesên naskirî û çî jî yên rêzê ve navê wî kirine nivîstên ser dilên xwe û ji ber xweşî û hêminiyê mî û gur di ciyekî de xwarine û vexwarine. Goristana Budak Sultan û ya hinek ji eşîret û xizmên wî li Gumbezan a bi nav û deng e û dikeve başûrê bajêr, ziyaretgaheke pêroz e û xelk ji bo daxwaz hêviyên xwe diçin ser.

Pira Sor a li ser Çemê Seblaxê, cardin eserê vî mîrê han e... Min bi xwe di salên xortaniya xwe de perekî ziv dît û li ser nivîsandibû "Derb fî Sawucbulax", yanî li Seblax sikka wê hatiye lêdan. Tarîxa li ser jî bi qasî ku di bîra min de maye 1114^ê koçî bû...

Niha jî ku çarîka dawîn a sedsala 20'an a mîladî ye; nevî û neviçirkên Budak Sultan hê mane û gelek ji wan bi nav û deng in. Mala 'Ezamulmulk ê li aliyê Bûkan û xanên Çemê Mecîdxan, eşîreta bi nav û deng Begzadeyî ya Feyzullah Beg ji wan in.

Ji bilî van, di zemanê Nasreddîn Şah ê Qaçar de, 'Ezîz Xanê serdarê Mukrî, Supasalarê (serekê serkantiya giştî) Îranê û waliyê Azerbaycanê bû, hukmekî serbixwe li Mukriyan di destan de bû. Piştî wî Seyfeddîn Xanê Mukrî yê kurê wî bûye serdarê navçê û piştî wî jî, Heme Huseyîn Xan li ciyê wî bûye serdar û bi zîrekî Heme Xanê Baneyî û Seyfeddîn Xanê Seqizî xwestine Dewletek Kurdî çêkin. Di bin serokatiya Şêx Babayê Şêx Xewsabat de bi Rûsyayê re li hev kirine, ku ew li dijî Tirkîyê bisekinin û piştî Tirk hatin derxistin ew bigihîjin armanca xwe. Osmanî bi vê hesiyane û yekî navê wî Ferîq ê serekê leşkerê Tirkîyan di sala 1325^ê koçî de, wan girtiye û li ser fetwaya mela û şêxan xeniqandine. 'Elî Xanê Serdar ê kurê yekane yê Heme Huseyîn Xan, nekarîbûye vê valatiya han tijî bike û jiyanêke bajarî derbas kir û piştê mir û dawî bi mala Serdar hat.

Di dewra Qaçaran de demekê Hemze Axayê Mengur û dewrek Qadir Axayê Dibokrî jî li Mukriyan kesekî nedikarî serî bide wan û Îranê jî nediwêriya wan.

Mebesta min bi kurtî jî be di derheqê vê binamala han de bi zanîna van zanyariyên han, ew e ku, heta dewra Riza Şah jî axa Mukriyan ji Îranê re weke marê bê îcaze bûye û tu wextê serî li ber dagirkeran netewandine. Wek tê zanîn piştî Riza Şah, pêşî alaya Komara Kurdistanê li Mukriyan hatiye daçikandin. Ji ber paşdekêşana dost û dek û dolabên dijminên azadiya Kurdan, komar ji navê hat rakin û serek û rêberên wê hatin kuştin.

Eger temen dest bide û muddetê jiyane aloz û qirêj nebe, Xweda jî bi dest ve bîne, ez ê li ser vê dîroka han a serbilind û hêja bisekinim û binivîsim. Şairê bi nav û deng ê kurd Kak Hêmin Mukriyanî wiha dibêje: Xortekî gelek hêja û zîrekê Mehabadî yê navê wî Hesên Pûrr, çend sal in li ser dîroka Mukriyan dixebite û karekî gelek zêde

ji kiriye û niha li Emerikayê diji. Ez bi vê mizgîniyê gelek dilxweş im û serbilind im ku ez bikaribim rojekê berhemên wî bibînim. -Hejar

[427] Dostê gelek nêzik ê Mîr Seyfeddînê Soran bû. Ew jî xist nav şaşiyê û bi xwe re bir Stenbol û da kuştin. -C. Rojbeyanî

Nivîskar di pêşgotinê de dibêje; Mîrên Biradostê du şax in, şaxê yekan Mîrên Weşnê ne, yê duduyan jî Mîrên Somayê ne. Lê çî heye di naverokê de şaxê yekan Mîrên Somayê û şaxê duduyan jî Mîrên Tergewerê û Kela Dawudê, ku di pêş de derbas nebû û navê Weşnê jî nekiriye ser. Binêre rûpelên 16, 384 û 386ê Farisiya çapa Qahîreyê. -Hejar

[428] Em nizanin çarenivîsa vê mîrektiya han piştî Nasir Beg çî pê hatiye. Lê tiştên di vî warî de ji aliyê Emîn Zekî Beg û Huseyîn Huznî ve hatine nivîsandin, em kurtiya wê li vir neqil dikin:

Emîr Xanê Yekdest:

Emîr (Qeretac?) ku jê re Yekdest hatiye gotin, gelek dostê Şah Tehmasb bûye û Şah Urmîyê û Şînoyê sipartiye wî. Piştî ku mîrên Kurdistanê xwe avêtin ba Osmanîyan, Urmîyê û Şîno ji Şah Mihemmed Begê Biradostî re hat dan. Emîr Xan serî li ber netewand û çû bin fermana Mîr Omer Begê Soran û di şerekî de, ku ji bo wî dikir, destekî wî hat birin. Huseyîn Huznî di vî warî de wiha dibêje: "Di dema Şah Tehmasb de ji Mîrê Soran yekî navê wî Omer tunebûye, navê Omer Begê Dereteng û Baba Omerê kurê Seyfeddînê Mukrî derbas dibe, ku em jînnama wan nizanin." "Her wiha navê Mîr Qeretac derbas nabe, îhtîmaleke gelek nêzik e ku Qerexanê kurê Nasir Beg di halê nivîsandinê de şaşî hatibe kirin û bi vî awayî hatibe nivîsandin." Emîn Zekî Beg jî wiha dibêje: Piştî Şah 'Ebbas hat ser textê şahîtiyê, Azerbaycan ji Osmanîyan sitand. Emîr Xan çû balê û Şah gelek qedir û siyaneta wî girt, destekî zêr jê re da çêkirin û naznavê "Çengzêrin" lê kir. Bi dayîna Kela Mergewerê, Tergewer, Şîno, Urmîyê û serokatîya Eşîreta Biradostî xelat kir û paş de şand. Emîr Xan bi Kela Urmîyê qayil nebû, çûnkî parastina wê û xwe li ber girtina êrişên dijmin zehmet dizanî. Di ciyê wê de bingehê Kela Dimdimê ya sê fersex ji Urmîyê dûr e danî. Ev kela han gelek qahîm û asê da avakirin û çend surh û kelên biçûk jî tê de dan çêkirin. Ji bilî van, tê de 'enbarên xwarinê, mehzenên avê û qûleyên dîdewaniyê dan avakirin. Keleke biçûk ji bo parastina avê û koşkeke xurt jî ji bo xwe û jin û zarokên xwe rêkxist. Ji roja yekan a danîna hîmê keleyê şûn de, emîrên şîî dijîti li hember wî kirin û fitne û fesadî di derheqê wî de digihandin Şah. Bi taybetî Pîr Budak Beg ê Fermanrewayê Azerbaycanê, berpêyan avêt ber û Şah di derheqê wî de tehrîk kir ku nehêle projeya wî ya avakirina keleyê bi ser bikeve. Lê, Emîr Xan guh neda gotinên fitne û fesadan û ferman jî piştguh kirin, heta avakirina keleyê tamam kir. Di vê navê re, nêzikî 20 hezar kesên ji Eşîreta Celalî ji ber Kuyucu Murad Paşa yê Osmanî baz dan û xwe avêtin Îranê. Şah, ferman da ku 10 hezar ji wan muhaciran li Biradostê bèn bicîkirin. Hesen Xanê Ustaclû yê waliyê Hemedanê bi leşker bi wan re şand û ev ferman gihand Emîr Xan ku dibê van Celalîyan li ba xwe bicî bike. Emîr Xan, ji tîrsa ku bi eşîreta xwe ve nekeve nav tengiyekê, li dijî wê fermanê derket û bi Qizilbaşên Şah re dest bi şer kir û gelek zerar û ziyar gihande wan. Dema ku Şah pê hesiya Emîr Xan li hemberî wî serhildaye, leşkerêkî gelek boş berhev kir û di 26ê meha Şe'bana

sala 1017'yê koçî (5^ê Kanuna Pêşî ya sala 1608^ê z), di bin fermänderiya 'Itimaduddewle yê wezîr de şand ser. Di navbera wî û Emîr Xan de çend name çûn û hatin, doz lê hat kirin ku fermana Şah bicî bike û keleyê vala bike. Lê, ji ber piştrastbûna bi kela xwe guhê xwe neda ferman û tehdîdan û xwe di keleyê de asê kir. Leşkerê Îranê çarmedorê wî girtin û nêzikî çar mehan şer dom kir, gelek xwîn hat rêtin, lê nekarîbûn tişteki bi Xan bikin. Di netîceyê de çavkaniya ava diçû keleyê ji aliyê dijmin ve hat dîtin û av ji ser wan qut kirin, wan 21 rojan di keleyê de bi ava genî ya di golan de berhevkirî îdare kirin. Lê, wek tê gotin, dilê asîmanan bi wan şewitî û ka çibû, piştî van 21 rojan, baranek hûr, hûr û bi rehim bi ser wan de barî û kûrn û enbarên wan ên avê cardin tijî bûn. Piştî vê bûyerê, fermänderê leşkerê Îranê pê hesiya ku bi çikandina avê ji ser wan nikare tişteki bi wan bike, fermana êrişê da û got: "Heta mirinê tu kes nabe dest ji êrişê berde." Ev êrişa han a nedîtî û giran bi kêrî wî hat û mirovên wî bi xwişilandî xwe gihandin ber dîwarên keleyê. Di navbera dizdaran û êrişbiran de şerekî gelek giran û bi sawm qewimî û vî şerî çend mehan ajot û gelek xwîn hat rêtin. Di dawiyê de burcek keleyê ket destê Qizilbaşan. Qere Beg bi mirovên xwe ve heresên vê burcê bûn û di vê êrişê de hemû hatin kuştin. Bi girtina wê burcê Qizilbaş şidiyan û dijdaran jî hinek ji hêzên xwe wenda kirin. Qasek şûn de ew burca ku Pîr Budak dizdarê wê bû û kurê Emîr Xan jî bi parêzgeran re bû, ket destê Qizilbaşan. Bi vî awayî hêdî, hêdî hêzên Emîr Xan kêm dibûn, gulên top û tivingên wan li hemberî dijmin kêm dibarîn. Di milekî din de jî gelek ji mirovên Xan ên talanên Qizilbaşan bi destê wan ketibû, bi wê destkevtinê razî bûn û paş de venegeriyan. Tam di vê navê re serfermänderê êrişkeran 'Itimaduddewle mir û Muhammed Begê Bêgdilî şandin şûna wî. Xan pê hesiyabû ku heta dawiyê nikare xwe li hemberî wan ragire, ji ber vê, nameyek ji Bêgdilî re nivîsand û jê re got: Sozê bide min, heta ez xwe bigihînim Şah tu yê min nekuji, ez ê keleyê ji te re vala bikim. Ev pêşniyar bi dilê Bêgdilî bû. Li ser vê, Xan hat û bû mêvanê wî û di nav xêveta Bêgdilî de parêzgerî lê hat kirin. Gelek rik û kerbê Hesen Xanê Ustaclû ji Xan dihat. Dema ku bi hatina wî hesiya, ji Muhammed Begê Bêgdilî re got: Çawan tu dikarî bêtirs Emîr Xan û mirovên wî bi hev re di yek xêvetê de bihêlî? Ya herî baş ew e ku tu wan di nav leşker de belav bikî. Li ser gotina wî, Bêgdilî mirovên Xan li xêvetan belav kirin, Emîr Xan û çend mirovên wî di xêveta xwe de hiştin. Xan Evdalê Mukrî bi mirovên xwe ve para xêveta Ilyas Xelîfe ketin. Dema ku ew tînan xêvetê xwe ji xemla sengerê naveşelînin. Ilyas Xelîfe ji wan re dibêje ku xwe ji çek û silahên xwe biveşelînin -niyeta wî kuştina wan e- bi xulam û destûpêwendên xwe re hêrs dibe û xwe bi wan dixeyêdîne, dibêje: Hûn çiqas gêj û bêfaman in. Çawan ev mêvanên han ên biqedir û hêja bi çekên xwe ve di mala min de rûnin û bi kêfa dilê xwe îstîrahet nekin? Werin van çekan ji wan bigrin. Bi vê yekê Xan Evdal pê dihesa ku van gotinan bi delekî pak nabêje, mebestek wî heye û tişteki di binê van gotinan de heye. Ji ber vê, amade nebûye ne ew bi xwe û ne jî mirovên wî çekên xwe ji xwe bikin. Lê Ilyas Xelîfe dev ji wan bernade û hêrsa xwe bi mirovên xwe tîne ku çekên wan ji wan bikin. Xan Evdal li dij derdikeve û şûrê xwe dikêşe û wî ker, kerî dike û tev mirovên wî jî dikuje. Li ser vê bûyerê Qizilbaş berhev dibin û berê xwe didin şerkerên Mukrî û Biradostî, di navbera herdu milan de şer dest pê dike û hemû şerkerên Mukrî û Biradostî di şer de tînan kuştin û bi vî awayî dawî bi jiyana wan pihlewanan tê. -C. Rojbeyanî

Emîn Zekî Beg, di rûpela 188'an a Tarîxa Kurd û Kurdistan a wergera Erebî ya M. 'Elî 'Ewnî ya çapa Bexdayê de dibêje: Emîr Xan bi Omer Begê Soran re şer kir û destekî wî hat birrîn. Ev nêrîna han ziddê perawêza berî ye ku dibêje, ji bo Omer Beg şer dikir û destekî xwe wenda kir. -Hejar

Ulux Beg

(Mimkun e ev kurê Mîr Xidirê kurê Rustemê kurê Baba Omerê kurê Seyfeddînê Mukrî be.)

Pişi vê felaketa han a dilşewat ku bû lekeyek bi ser navçevên dîroka cîhanê de, Emîr Qubadxanê Bêgdilî yê birayê Mihemmed Begê Bêgdilî yê serfermanderê 'Eceman, Kela Dimdimê sitand û meşandina kar û barên wê kir destê xwe. Heft salan xelkê wê navçê bi awakî wisan bindest kir ku, xelk êdî ji perr û baskan bûn. Di vê navê re ji Eşîreta Biradostî bi kerb û kîna tolesitandinê û rizgarbûnê dijiyan. Perîzade Xatuna jina Emîr Xanê "Çengzêrîn", heta wê çaxê hê bi dizî di keleyê de dijiya, kar û barên nav malan dikir, li çaveriya fîrsetekê bû ku tola xwe ji wan veke. Ulux Beg, ji Mîrên Biradostê û pismamê nêzîk ê Xanê Çengzêrîn ji bû. Wê çaxê muhacir bûbû û li ciyekî ji wê navçê dûr dijiya. Perîzade Xatûn bi dizî name jê re dişandin û ew han dida ku li hember Qizilbaşan dest hilde. Li ser vê, Ulux Beg hêdî, hêdî xwe li derûdora keleyê bicî kir û ma li hêviya fîrsetekê. Rojekê, dema ku Qubad bi armanca nêçîrê ji keleyê derdikeve, Ulux Beg vê ji xwe re fîrsetek mezin dizane û pişt li wan digre, wan dike nav hesarê û qetl û qutlek mezin bi ser wan de tîne. Dema ku Qubad bi vê bûyerê dihese, bi lez hewara xwe digihîne Emîr Axa Sultanê Meraxeyê, ew ji Pîr Budak ê hakimê Tebrîzê û Şêr Sultanê Fermanrewayê Mukriyan dişîne hewara wî û ew derûdora keleyê digrin û keleyê dikin bin hesarê. Ulux Beg ji dest dide ber xwe ku li dijî wan berxwedanê bike. Lê bext û talihê wî jê re yar der-nakeve, di dema parvekirina cebirxanê bi ser mirovên xwe de, agir bi barutê dikeve û enbara cebirxanê diteqe û gelek mirovên wî tê de telef dibin. Ev şewat taqet û mecala berxwedanê li ber wan dibre û bi naçarî ji bo çareya serê xwe şev nivê şevê ji keleyê derdikevin. Bi vî awayî tu parêzgeriyek ji keleyê re namîne. - C. Rojbeyanî

[429] Emîn Zekî Beg dibêje: "Ev mîrektiya han di destpêkî de bûye du şax û di sed-sala 10'an a koçî de jî bûye sê beş. Heta nivê dewra Osmaniyan jî hê maye" û piştre bi vî awayî ji Ewliya Çelebî werdigire: "Ev Mîrektiya han ji sed qebileyên gelek bi hêz pêk hatiye û di demên aştiyê de 6 hezar çekdarên wan hene." Ji Hamrîş jî bi vî awayî werdigire: "Di sala 1049ê koçî (1639ê z) de, 'Elî Paşa yê hakimê Aşûtê (Aşît) mîrê wan bûye, Qere Mistefa Paşa yê Serekwezîrê Osmanî ji holê rakirîye. Mixabin, em nizanin çi hatiye serê Şêxî Begê kurê Hesên Beg. Wisan dixuyê ku ew di şerê Kela Dimdimê de hatibe kuştin. -C. Rojbeyanî

[430] Mimkun e ev Mîr Îsayê kurê Mîr Yehya be ku bi navê "Selaheddînê Kurd" bi nav û deng bûye. Di çaxê xwe de bi sed hezar malên Kurd ên Yezîdî re ber bi Azerbaycan û Qehîstan (Kohîstan) ve hatiye. Emîn Zekî Beg ji kitêba Asar El-Şî'etu'l-Amamiyye ve wiha digre: "Bingehê wî yê destpêkî bajarê Tebrîzê bûye û demekê jî wezîrtiya Harûn Reşîd kiriye." Ji Tarîxa Dinbilî Riyad El-Xalid a 'Ebdulrezzaqê kurê Nefes Qulî neqil dike, dibêje: "Yekemîn mîrê Dinbilî, Tahirê kurê Mîr Îsayê kurê Mîr Mûsa yê hakimê Şamê ye. Bi qasî tê gotin, ev Mûsayê han

kurê Yehyayê Bermekî yê wezîrê Harûn Reşîd bûye." İhtîmalek gelek nêzik e ku ev rast be. Çunkî: Mûsayê kurê Yehyayê Bermekî navê wî derbas nabe û nayê zanîn ka çi hatiye serî. Dibe ev Mîr Îsa yê di Şerefnameyê de derbas dibe neviyê wî Îsayê Mûsa be, ne bi xwe be, ji ber ku zemanê di navbera wan de gelek ji hev dûr e.

Emîn Zekî Beg wiha dibêje: "Gelek qebile ji vê eşîreta han zêde bûne û ji van ên herî bi nav û deng Qebileya Yehya, Qebileya Şemsekî -ev diçe digihîje Şemsul'-Melik Ce'fer-, Qebileya Îsabeglûyî ya bi ser Mîr Îsa û Begzadeyî û Qebileya Mîr Fereydund û Eyyûbxan û yên din. Di demên berî de ew ji aliyê fermanrewayên wekî Memûn, Tîmûrleng û Sultan Selîm ber bi Kaşan, Xorasan, Xiboşan, Şêrwan, Gence, Qerebax, Qerecedax û ciyên din raqewirandine û dûr xistine, tev ev şaxên han ji wan hatine jêkirin."

Em ê li vir serpêhatiya jînameya çar mîrên berî Mîr Îsa ji Emîn Zekî Beg neqil bikin. Emîn Zekî Beg di kitêba xwe Meşahîru'l-Ekrad de wiha dibêje: "Mîr Mihemmed (an Ehmed): Çaremîn mîrê vê binemalê ye û hakimê Şamê bûye û piştê li wilayeta Hekkariyê çend kele sitandine. Di sala 378ê koçî (998ê z) de, li Kela Bayê ya bi nav û deng miriye. Mîr Suleymanê kurê wî li ciyê wî rûniştiye. Şêxê ser bermalê ji bûye û Kurdên di nav Kurdistan, Azerbaycan û Şamê kirine mirîdên xwe û kelên gelek asê û dam û dezgehên gelek girîng ava kirine. Ji van ên herî bi nav û dengtir Seraya Suleymanî ye ku li Çiyayê Sincarê ava kiriye.

Hejmarek gelek zêde medrese û tekya ji bo mirîdên xwe damezirandine, çend kitêb jî nivîsandine û di sala 410ê koçî (1019'yê z) de miriye û kurê wî Mîr Ce'ferê duduyan ciyê wî girtiye, kaniyên me'denê zêr li Çiyayê Jengarê dîtiye û di sala 441'yê koçî (1049ê z) de miriye."

Lê, gelo Ce'ferê yekan kî bûye? Emîn Zekî Beg wiha dibêje: "Dibê ev bi navê Cehferê Bermekî bi nav û deng dibe." Ez bi vê nêrînê re nîn im. Çunkî zemanekî dirêj ketiye navbera wan. Li gor nêrîna min, Mîr Ce'ferê kurê wî Mîr Hesenî ye, ku mirovekî gelek bi hêz bûye û ji Xelîfe Mu'tesimê Ebbasî aciz bûye û du caran li dijî wî rabûye. Cara pêşîn ew di Çiyayê Dasnî de şikandiye û cara duduyan jî di bin serfermanderîya Îtax de leşkerekî gelek giran şandiye ser, derûdora wî rapêçaye û hindik maye ku bigre, lê derman daye xwe û pê miriye. Mirîna wî jî di sala 226ê koçî (841ê z) de bûye. Binêre: 1/168ê Meşahîru'l-Ekrad. Ji ber vê, ez vê dûr nabînim, çunkê ev mîr li Çiyayê Dasnî bûye, ger wiha be ew Êzîdî ye û Dinbilî jî Êzîdî bûne. Sêhemê wan, Mîr Yehya ye ku Emîn Zekî Beg dibêje: "Sê hezar malên Filan dibin destan de bûne û hezar û dused tekya li navçeyên Kurdistan û Qehîstanê çêkirine û di sala 477ê koçî (1084ê z) de miriye.

Lê, tiştêkî 'ecêb e, Emîn Zekî Beg dibêje: "Şeref Xan wiha dibêje" û Şerefnameyê jî behsa tu Mîr Yehyayî nekiriye. -C. Rojbeyanî

[431] Mebest ji sultanên berê dibê Selaheddînê Eyyûbî be. Şehzade Nadir Mîrzayê Qaçar dema ku behsa Dinbîliyan dike, ji Ebû'l-Fîda werdigire û wiha dibêje: "Dinbilî, mirovên Selaheddîn bûn û ji bo wî şer dikirin." -C. Rojbeyanî

[432] Emîn Zekî Beg du mîr xistine navbera Mîr Îsa û Şêx Ehmed ku bê sebeb nîn e. 1) Mîr Ce'fer Şemsul'-Muluk: Hevdemê Mîr Menûçehrê Şêrwan bûye, di sala 535ê koçî (1140ê z) de miriye. Şairê bi nav û deng Xaqanê Şêrwanî gelek li ser gotiye.

2) Emîr Beg: Hevdemê Sultan Sencerê Selçûkî ye ku Sencer di salên navbera 511-552'yê koçî (1117-1131ê z) de fermanrewa bûye. Gelek jî avayî li bajarê Xoyê li pey

xwe hiştiye û di sala 590' koçî (1194ê z) de miriye. -C. Rojbeyanî

[433] Emîn Zekî Beg, vî Ehmed Xanê kurê Emîr Beg bi nav dike û dibêje: "Darayek zêde û navekî baş li paş bicî ma, gelek zêde hez ji zanist û edîban dikir. Mewlana Celaleddînê Rûmî yê xwediyê kitêba Mesnewî ya bi nav û deng, li ba wî bûye û ji hemû kesî zêdetir nêzikî wî bûye. Li Çiyayê Sincarê li gundê Babayê emrê Xwedê kiriyê -C. Rojbeyanî

[434] Li Tebrîzê dima û li gel Cengîz Xan dost bû. Welatê xwe ji belayê Moxolan parast û di sala 692'yê koçî (1292'yê z) de mir. Emîn Zekî Beg dibêje: "Kurekî wî yê navê wî Cimşîd Beg hebû û li ciyê wî rûnişt. Li Çiyayên Hekkariyê li dijî Moxolan rabû û di sala 725'ê koçî (1422'yê z) Xazan Xan leşker şand ser û li Çiyayê Çilexaneyê hat kuştin û li gundê Siyabayiyê hat veşartin. -C. Rojbeyanî

[435] Emîn Zekî Beg dibêje: "Kurê Cimşîd Beg e û mîrê Tebrîzê bûye û di sala 759/760'ê koçî de miriye." -C. Rojbeyanî

[436] Şehzade Nadir Mîrza ji kitêba Alimu'l-Rayê 'Ebbasî werdigire û wiha dibêje: "Cimşîd Sultanê han hakimê Merend bûye û bi 500 kesan ve li dijî leşkerê Sînan Paşayê Çaxalezade rabû û li ber şikest û baz da. -C. Rojbeyanî

[437] Emîn Zekî Beg dibêje: "Ne neviyê Behlûl e, kurê wî ye. Di sala 760'ê koçî (1359'ê z) de bûye mîr û di sala 795'ê koçî (1393'yê z) de miriye û kurekî wî yê navê wî Sultan Mehmûd hebûye û gelek dostê Sultan Bayezîdê Osmanî bûye. Bajarokê Mehmûdî bi navê wî hatiye avakirin û di sala 820'ê koçî (1427'ê z) de, her li wê miriye. -C. Rojbeyanî

[438] Şerefname behsa van binemalên han heta li vir aniye. Emîn Zekî Beg ji Tarîxa Cihannûma ya Tirkî wergitiye û dibêje: "Hemû ev mîrên han ên Kurdistanê, Êrmenîstanê, Azerbaycanê û melbendên Hekkariyê di bin fermanê de bûne û paytextê wan jî Xoy bûye. Emîr Ferûdun jî jê re hatiye gotin. Di sala 860'ê koçî (1456'ê z) de miriye." Ev bi Şerefnameyê re li hev nakin. -C. Rojbeyanî

Di Tarîxa Dewlet û Mîrekiyên Kurdî û Meşahiru'l-Kurd û Kurdistanê yê Emîn Zekî Beg û di Tarîxa Dinbiliyan de, nivîsandina Şahzade Nadir Mîrzayê Qaçar û di kitêba Navdarên Kurd a Huseyîn Huznî Mukriyanî de behsa Dinbiliyan hatiye kirin û bi vî awayî ne:

1- Mîr Behlûlê Kurê Mîr Ferîdun

Ji bilî welatê Dinbiliyan, Teberîstan û Daxistan jî di dest de bûye. Bûye mirîdê Şêx Heyderê Sefewî û di sala 880'yê koçî (1475'ê z) de, dema ku Şêx Heyder û Şah Xelîlê Aqqoyunî şer kirin, ew di şer de hat kuştin.

2 - Mîr Rustemê Kurê Behlul

Di temenê panzdeh salî de li ciyê babê xwe rûnişt û Şah Wêrdî jî jê re digotin. Di sala 898'ê koçî (1489'ê z) de, dema ku Şêx Heyder êrişî Daxistanê kir, şikest û Rustem di çemekî de xeniqî.

3- Mîr Behrûzê Kurê Rustem

Demek gelek dirêj mîrîtî kir û unvaneke wî ya din jî hebû û jê re digotin,

Suleyman Xelife. Di sala 945^ê koçî (1539^ê z) de, dema ku Şah Tehmasb û Qanûnî Sultan Suleyman li dijî hev rabûn, Behrûz bi Şahê Îranê re bû. Di sala 985^ê koçî (1577^ê z) de miriye.

4- Eyyûb Xan

Neviyê Behrûz e û kurê Suleyman Xan e. Piştî bapîrê xwe bû mezinê Dinbiliyan. Ji ber ku gelek mêrxasî nîşan daye, Şah naznavê Mirêmirantiyê (Beglerbegîtî dayê û piştê ew kir serfermanderê leşker. Di sala 944^ê koçî (1585^ê z) de mir.

5- Şah Bender Xanê Kurê Eyyûb

Wî jî demekê mezintî kir û piştê mir.

6- Behrûz Xanê Kurê Şah Bender

Gelek nêzikatiya wî bi Şah 'Ebbas re hebû. Suleyman Xanê duduyan jî jê re hatiye gotin. Dema ku Sultan Murad hat ser Azerbaycanê li gel leşkerê Şah Sefî bûye. Piştê jî dema ku Ehmed Paşa yê waliyê Bexdayê êrîşî Îranê kir, çavên vî mêrxasê han netirsiya, li Çiyayên Hekkariyê li dijî Ferhad Paşa şer kir. Di sala 1014'yê koçî (1605^ê z) de mir. Mimkun e Suleyman Xanê Dinbilî ku xwediyê Çûrs û Salmas bû û Mihemmed Paşayê kurê Zal Paşa yê hakimê Ercîş û Adilcewazê bidil girtiye, ev Behrûzê han be.

7- 'Elî Xanê Kurê Behrûz

Naznavê wî Sefî Qulî Xan bûye. Dema ku Sultan Murad Xan hat Azerbaycanê, ew bi Şah Sefî re li dijî wî rabû. Wextê Ferhad Paşa hat Kurdistanê, 'Elî Xan gelek bi mêrxasî li Çiyayê Hekkariyê li dijî wî rawestiya. Dema ku Ehmed Paşa yê waliyê Bexdayê ber bi Azerbaycanê ve dihat, peymanî dostiyê pê re girê da û asteng û girêyek di navbera wan de nema. Heta mir, Azerbaycan û Êrmenîstan di bin destê wî de bûn.

8- Murteza Qulî Xanê Kurê 'Elî Xan

Şah 'Ebbasê duduyan bi alîkariya wî derketiye ser text. Vêca ji ber vê, gelek hez jê dikir. Lê di dawiyê de 'Iyaş Beg derman da wî û ew kuşt.

9- 'Iyaş Begê Kurê 'Elî Xan

Li ciyê birayê xwe bû mîr û Şah 'Ebbasê duduyan gelek rêz lê digirt û ew şand ser Qendeharê. Lê bi şikestî vegeriya û zerekek gelek zêde gihîşt Îranê û li ser vê bûyerê, rûyê wî negirt bê ba Şah. Lê, cardin Şah hinek gundên li ba Kaşanê dayê û li gel pismamên xwe çûn wir û Eşîreta Zerrabî ji wan zêde bûn. Fettah 'Elî Xanê Melik El-Şe'rayî yê li ser dewra Qaçaran û Mehmûdê kurê wî ji vê binemalê ne.

10- Şah Baz

(Kurê Murteza Qulî Xanê Kurê Eyyûbê Kurê Suleyman Xan)

Di sala 1122'yê koçî (1710^ê z) de bû mîrê Dinbiliyan. Lê, di dema Şah Suleyman

û Şah Sultan Huseyîn de, xwe da kuncckî û şêxetî kir. Di sala 1144ê koçî (1731ê z de, dema ku 'Ebdullah Paşa yê Osmanî hat ser Xoyê, wî xwe di keleyê de veşart û demekê bi vî awayî ma, lê di dawiyê de naçar ma xwe da dest û bi 38 pismamên xwe ve hatin kuştin.

11- Mîr Ehmed Xanê Kurê Murteza Qulî Xan

Nadir Şah ew kir mîrê Dinbiliyan û bangî ba xwe kir. Li ser tewsiya Şah bi sed hezar malan ve hat û hukmê xwe bi ser Xoy, Merend, Çemê Arasê, Tebrîz, Salmas û Qerecedaxê tesis kir. Xwedadad Xan ji Tebrîzê derxist û Ehmed Xanê biraziyê wî dîl girt. Bajarê Xoyê gelek ava û geş kir, Gumbeta pîroz a 'Eskerî, Dîwana Hukumetê, çend mizgeft û baxçeyên giştî yên li derveyî bajêr, caddeyên fireh û du karêzên nêzîkî rê... karên wî ne. Mirovekî aza bû û tu carê dijmin nekaribûye xwe li ber ragire û ji pismamên xwe re gelek qencî kirine. Demekê dirêj hukum kiriye û di netîceyê de biraziyên wî nefes lê çikandin. Roja çarşemba sala 1202ê koçî (1789ê z) bi navê vexwendinê ew û sê kurên xwe çûn mala yekî ji wan û ew bi şêl û tedbîrên xwe yên pilangirêdanê ve hatibûn pêşiya wan. Ew birin di eywanekê de dan rûniştandin. Dema ku zanî davik li ber wan hatiye vedan, ji koşkê xwe avêt û ew ketin pey, lê ew girtin û bi çend gullan kuştin. Di mizgeftê ji aliyê wî ve hatî çêkirî de veşartin. Eynî rojê Kelbalî Xanê kurê wî jî di eywana wê malê de kuştin, Huseyîn Xanê kurê wî jî girtin û tamatî dikirin ku Ce'fer Qulî Xanê birayê wî jî bi dest xî, lê wî baz da û nehat girtin.

Mîr Ehmed Xan, hemû salê 12 hezar tuman bac dida Kerîm Xanê Zend.

12- Huseyîn Qulî Xanê Kurê Mîr Ehmed

Ji aliyê kurmamên xwe ve hatibû girtin. Ce'ferê birayê wî xwe gihand nav eşîretê û di navbera bîst rojan de leşkerekî giran pêk anî û hat ser kurmamê xwe. Xelkê Xoyê dema ku zanîn ew leşker giran e û kurmamên wî nikarin xwe li ber ragirin, li hemberî wan serî hildan û kurmamên wî bi mal û zarokên wan ve ji holê rakirin. Ce'fer Qulî, Huseyîn Qulî Xan ji zîndanê derxist û li ciyê babê wî da rûniştandin û Kerîm Xanê Zend jî ev qebûl kir. Di sala 1205ê koçî (1791ê z) de, dema ku Axa Mihemmedê Qaçar hat Azerbaycanê, Huseyîn Qulî Xan girt ba xwe, lê ji bo ku jê ditirsiya, mal û zarokên wî bi barimte bir Qezwîn. Piştî Tebrîz û Xoy xist bin destê wî.

Di sala 1213ê koçî (1798ê z) de, dema ku Fettah 'Elî Şah êriş anî ser Urmîyê, Huseyîn Qulî Xan ew vexwend û nan û sofreyek wisan danî ku emsalê wê nehatibû dîtin. Her eynî salê di navbera wî û birayê wî Ce'fer Qulî Xan de şer derket, Ce'fer Qulî Xan şikest û berê xwe da Çiyayên Hekkariyê. Huseyîn Qulî Xan, zana bûye, ji bijîşkî, muhendîsî û sitêrnasiyê jî zaniye, welatê xwe gelek geş û ava kiriye. Di sala 1213ê koçî (1798ê z) de miriye û Fettah Qulî Xanê şair şînameyek gelek bi qîmet li ser nivîsandiye.

13- Ce'fer Qulî Xanê Kurê Mîr Ehmed

Wekî me got, piştî bazdanê, bi ser xwe de hat û heyfa bab û birayê xwe vekir û

Huseynê birayê xwe li ser textê mîrektiyê da rûniştandin. Meha mewluda sala 1212^ê koçî (1797^ê z) de, Fettah 'Elî Şah ew kir waliyê Tebrîz û Xoyê. Lê vê şahiyê di cî de nehişt, sala piştî wê, ew kir hakimê Azerbaycanê. Sadiq Xanê mîrê Qebileyên Şikakan, ji tîrsa wî Serab, Serdarî û Germrûdî terk kirin berê xwe dan aliyê Şêrwan. Lê, dema ku hat Tebrîzê, kesên maqûl û giregir berhev kirin, gelek dilxweşî bi wan da û nameyek ji Sadiq Xan re nivîsand û ew da anîn û li diji Qaçaran peymanek bi hev re girê dan. Mihemmed Qulî Xanê Afşarî jî yek ji wan sondxwarên wî bû. Fettah 'Elî Şah leşker şand ser û hêzên wî lêbelav kirin. Vê carê di sala 1213^ê koçî (1798^ê z) de, Şikakî, Dinbilî û hinek Êzidî dan rexê xwe û li diji birayê xwe Huseyîn Qulî Xan rabû, lê mecal neketê û her eynî wê zivistanê birayê wî mir. Ew jî bi leşker ve hat Xoyê, pêşwaziyek mezin lê hat kirin û wî jî dilxweşî û dilgermiyek germ pêşkêşî xelkê kir û gelek kes xelat kirin û li ser textê mîrektiyê rûnişt. Nameyek ji Fettah 'Elî Şah re nivîsand ku destê xwe ji pêşîra wî bikêşe, wî jî merc dane ber ku ji kurên xwe yekî bi emanetî li Tehran dayne. Wî jî kurekî xwe şand ku biçê, lê di rê de rastî 'Ebbas Mîrza hat ku bûbû wekilê Şah û bi leşkerekî giran ve dihat Tebrîzê ku bike baregeha xwe. 'Ebbas Mîrza, kurê wî gelek bi qedir ber bi Tehranê ve şand û mirovên xwe jî pey re danî. Piştî nameyek ji Ce'fer Qulî Xan re şand ku bê Tebrîzê wî bibîne. Ce'fer Qulî Xan fikir kir ku ev davike li ber hatiye vedan. Neçû û haziriya xwe ya şer kir. Birayekî xwe kir hakimê Xoyê û bi xwe jî bi leşker ve hat nav qebileyên Şikakan, Bizîdî û Sipîkiyan geriya û nêzikî 15 hezar kesan li derûdora xwe berhev kirin û ber bi 'Ebbasê Mîrza ve ket rê. Di wê navê re 'Ebbas Mîrza jî çûbû ser Kela Hudê ku Xan 'Ebdal Xan ji aliyê Ce'fer Qulî Xan ve tayîne dizdariya wir hatibû kirin. Kela Hudê xwe li ber ranegirt, Xan Evdal baz da û berê xwe da Xoyê. Li ser vê, Kela Hudê hat talankirin û xelkê tê de jî hat qetlî amkirin.

Ce'fer Qulî Xan, parêzgeriyek gelek zêde xist ser Deşta Salmasê û roja 7'an a meha mewludê rûbirûyê dijmin bû. Leşkerê dijmin du carî leşkerê wî bû. Gelek zerar da leşkerê dijmin, lê heta dawiyê nekarî xwe li ber ragire û xwe di Kela Makûyê de asê kir. 'Ebbas Mîrza çû ser Xoyê û ew talan û wêran kir, gelek kuştin û di dawiyê de Pîr Qulî Xanê Qaçar tayîne ser kir û bi xwe hat Tebrîzê.

Ce'fer Qulî Xan, bi Dewleta Rûsyayê re li hev kir û hêz danê ku welatê xwe jî dagirkeran bistîne. Di destpêka sala 1220^ê koçî (1795^ê z) de, dema ku 'Ebbas Mîrza zanî Dewleta Rûsyayê alîkariya wî dike, bangî hemû mîrekên bin destê xwe kir ku bêyî sekin êrîşê ser bikin. Lê Ce'fer Qulî Xan bêxeber nebû, gelek baş xwe amade kiribû. Heta sala 1228^ê koçî (1813^{yê} z) şer di navbera wan de berdewam bû. Wê salê Ce'fer Qulî Xan ji bo alîkariya Mistefa Xanê Talşê çû Şêrwan. Li navçeya Şekî rastî leşkerê Qaçaran hat û ew gelek şerpeze kirin. Dema ku 'Ebbasê Mîrza ev seh kirin, di cî de Pîr Qulî Xanê Qaçarî bi leşkerek gelek giran ve şand ser. Lê wan jî bêtesîr kir û piraniya wan ji holê rakir û ew kesên ji kuştinê jî rizgar bûn, ber bi Erdebîlê ve baz dan. Li ser vê, vê carê 'Ebbas Mîrza bi xwe leşker anî û berê xwe da Şekî. Ce'fer Qulî Xan di wê navê re li Aqoxlan dima, dema ku pey hesiya leşker hatiye, nivê şevê bêyî hay lê bûyî bi ser de girt û gûrr û pêtên agir bi ser de rijand. 'Ebbas Mîrza ji ser hespê ket, bi çend ciyan birîndar bû û bi siwarî tik û tenê bi serê xwe filitî û çû. Herçî yên mayîn bi cebirxane û giraniyên xwe yên şer ve ketin destên

Kurdan. Leşkerê Rûsyayê jî Rîldiz û Qerebaxê dagir kirin. Di sala 1230ê koçî (1815ê z) de ku Ce'fer Qulî Xan, Şekî û Xoyê girtibû, kurê xwe danî ser û bi xwe hat Makûyê û li wir mir.

14- Ce'fer Qulî Xanê Kurê Şahbaz Xan

Nadir Şah ew kiribû yek ji wan fermanderê leşkerê xwe û waliyê Tebrîzê jî bû. Şair û nivîskar bû. Di sala 1196ê koçî (1782'yê z) de mir. Şehzade Nadir Mîrzayê Qaçar dibêje: "Kurê Murteza Qulî Xan û birayê Ehmed Xanê navê wî derbazbûyî ye, mirovekî aza û dilovan û dostê avakirinê bû. Surên Tebrîzê wî çêkirine, gelek dam û dezgahên mezin û Dîwana Hukumetê ya îro ku niha jî Defterxana Şahî jê re tê gotin, karê wî ye û Mîrêmîranê Tebrîzê û derûdora wê bû. Ew ciyên ku li gor fermanek Kerîm Zend di destan de bûn, di fermannameyek di tarîxa 1177ê koçî (1764ê z) ya Meha Qurbanê de hatî nivîsandin ev in: Etrab, Alan, Biraxoş, Eroneq, Mîhranrûd, Serdsehra, Musn'an, Wîdhîr, Hakimrûd, Bircirûd, Dihixiwarqan, Rûdqat, Bidostan, Ucan û derdorên wê, Germrûd, Serab, Heştrûd, Merend, Girgir û Zinûz. Vê jî dibêje, bingehê fermanrewatiya wî Tebrîz be û kar û barên eşîretên Şikakan û Hîtrîşî û qebileyên Tirkmanan jî bimeşîne û salane 700 tuman ji serweta Tebrîzê bigihîne serderê bilind. Kurên vî mîrê han gelek bûn, yên bi nav û dengên wan Xwedadad Xan, Aqa Mihemmed Xan û 'Ebdulrezaq Beg bûne.

15- Emîr Xwedadad Xanê Kurê Necf Qulî

Dema ku babê wî mir, Emîr Ehmed Xan li ciyê xwe da rûniştandin. Lê gelek li ser hukum nema. Çunkî wî li hemberî Emîr Ehmed Xanê mamê xwe serî hilda. Wî jî 40 hezar çekdar anîn ser û li Çiyayê Sorxab li dijî hev rabûn. Xwedadad Xan xwe di Kela Tebrîzê de asê kir û 10 hezar kesên wî li dijî mamê wî hebûn. Mîr Ehmed Xan derûdora Tebrîzê berneda û heta ku ew negirt. Ew bi xwe re bir Xoyê û piştê berda û peymana dostiyê bi hev re girêdan.

16- 'Ebdurrezaq Begê Kurê Necf Qulî

Dostê herî nêzik ê 'Ebbas Mîrza bû û yek ji wan şairê bi nav û deng e jî. Naznavê wî "Meftûn" bûye û çend kitêb nivîsandine. Ji van: "Maşîr Sultanê Der Halat Selatîn Qaçar Ez Bid-i Tesîs Ta Sene 1241", ku bi Farisî ye û li Tehranê hatiye çapkirin û her wiha destnivîseke wî ya bi navê Tarîx Dinabile heye û di Kitêbxaneyê Şahîti ya li Tehranê de nusxayek wê hatiye parastin. Çend tiştên din jî nivîsandine. Di sala 1243'yê koçî (1827ê z) de miriye.

17- Bahaeddîn Mihemmed Axa

Kurê 'Ebdurrezaq Beg e, zanayekî hêja û şairekî mezin bûye. Di rojên xwe yên dawiyê de hakimê Tebrîzê bûye. Dîwanek şî'irên wî yên gelek nazik û xweşik heye û kurekî navê wî Koçk Xan li pey maye.

18- Fettah 'Eliyê Kurê Xwedadan Xan

Mîmkun e ew kes be ku kar û barên Eşîreta Zerzayê ya Dinbilî meşandiye û Emîrû'l-Şe'rayê derheqê Qaçar bûye.

19- Şahbaz Xanê Kurê Murteza Qulî Xan

Mîrêmîranê Şîrazê bûye. Di sala 1125'ê koçî (1713'yê z) de, emîratiya hemû Kurdên Azerbaycanê jê re hatiye dan. Li dijî Kerîm Xanê Zend bû hevalê Fettah 'Eliyê Afşarî û li Şîrazê hat girtin û piştî Kerîm Xan ew berda û keça wî ji kurê xwe Ebûlfeţah Xan re anî. (Li gor baweriya min ev her ew Şah Baz bi xwe ye ku xwe şêx îlan kiriye.)

20- Mehmûd Xanê Kurê Şah Baz

Bûye Mîrêmîranê Îsfehanê. Şaîrekî wisan bûye, bi Enwerî bi nav û deng re hatiye muqayesekirin. Hinek zanist û hunerên din jî dizanî. Di sala 1260'ê koçî (1844'ê z) de, miriye.

21- Şahbaz Xanê Kurê Mehmûd

Di dema Nasreddîn Şah de mîrlîwa bûye û piştî kirine Mîrêmîranê Îsfehanê.

22- Mihemmed Sadîq Xanê Kurê Huseyîn Qulî

Mîrêmîranê Azerbaycanê bûye. Dema ku Fettah 'Elî Şah mir, dev ji hukum berda.

23- Îsmail Xanê Kurê Ce'fer Qulî Xan

Babê wî danîbû ser kar û barên Şekî û dema ku ew mir, xelkê li dijî wî serî hilda û ji bin fermana wî derketin. Leşkerê Rûsyayê alîkariya wî kirin û serhilder hatin belavkirin û xelk careke din pê re ma.

24- Emîr Arslanê Kurê Emîr Ehmed Xan

Piştî mirina Ce'fer Qulî, birayê wî xwe avêt ba 'Ebbas Mîrza. Di sala 1143'yê koçî (1730'ê z) de, leşkerê Rûsyayê Azerbaycan girt û 'Ebbas Mîrza qederekê li Koyê bêdeng ma, lê xwe li wê jî negirt û du kelan siparte wan û bi xwe hate Sindos û Sayîngela. Emîr Arslan bi Bîskawîç ê serekê Rûsî re li hev kir û Xoyê dan destê wî û bi xwe jî bi ser navê Rûsan rêvebirîya wê dikir. Dema ku Îran û Rûsya li hev hatin, Xoy ket ber hukmê Îranê û lê ew her li ser ma û heta mir.

25- Suleyman Xanê Kurê Arslan

Dema ku babê wî ket bin fermana Îranê, ew jî ket nav rêzên mîrên ser bi dewletê û xwe da hezkirin û di sala 1262'yê koçî (1826'ê z) de, kirin karbidestê Bûstam û Şahrûdê û di sala 1266'ê koçî (1830'ê z) de, li Xoresanê rêvebirê kar û barên bajarê Tûrbetê bû. -C. Rojbeyanî

[439] Li vir, ji beşa şeşan hatiye ser beşa dehan. Behsa beşa heftan, heştan û nehan ku diviya behsên Mîrên Zerzayê, Mîrên Estunî û Mîrên Dasnî be, bi ser wan de gav daye. Êdî em nizanin Şeref Xan bi xwe dev jê berdaye û derbas bûye an ev hersê beşên han ji destnivîsan ketine. Lê ew hersê destnivîsên ku bi dest ketine, ev hersê beşên han jî tê de nîn in. Em bi xwe jî di derheqê Zerzayî û Estunî de tiştêkî nizanin. Lê di derheqê Dasniyan de kêma jî be hinek zanyariyên me hene. Di kitêbên Tarîxî Soran, Tarîxa Dewlet û Mîrekiyên Kurdî û El-Êzîdiyyûn Fî Hadirihim we

Madîhim de ev zanyariyên han di vî warî de hene: "Eşîreta Dasnî ya Êzidî, di bin fermantiya serokên ayînî de bûne û yekemînê wan Şêx 'Adî ye. Piştî wî Şêx Hesênê kurê wî ye ku Bedreddînê Lûlûyî yê xwediyê Mûsilê jê tirsiyaye, daye girtin û di Kela Mûsilê de bi bijiyê kevanê wî xeniqandiye. Di dema Tîmûrleng de, Mîr Izzeddînê Botanî êrîş biriye ser û di dema Sultan Qansweyê Xorî Çerkes de, Şêx Izzeddînê Êzidî, ji xeynê Êzidiyan mîrê Kurdên di navbera Heleb û Hemayê de jî bûye. Di dema Sultan Selîmê Osmanî de ji ser kar hatiye rakirin. Piştî wî jî Qanûnî Sultan Suleyman bi hîlebazî Izzeddînşêrê Mîrê Hewlêrê ji ortê rakiriye. Huseyîn Begê Dasnî daniye ser rêvebiriya Hewlêrê û Mîr Seyfeddînê birayê Izzeddîn li dijî wî derketiye û ew ji wir qewirandiye. Wî jî xwe gihandiye Asîtane û ji ber sebebê bazdanê, ji aliyê Tirkan ve hatiye xeniqandin. Piştî wî, Êzidî hatine Hewlêr û Emîr Qulî li dijî wan rabûye û ji herdu milan gelek kes hatine kuştin. Ji vir şûn de heta serdema Mîrên Rewandîzê behsa wan tune. Wî êrîş biriye ser wan, serokên wan girtiye û li Rewandîzê zîndan kiriye. Gelek jî ji wan kuştine û talanek gelek mezin ji aniyê. Di sala 1308ê koçî (1890ê z) de, Êzidî ji bin fermana Osmanî derketine û qetlî'amek bêdadî li wan hatiye kirin, ziyareta wan ji wan sitandine û ji Musulmanan re kirine medrese û piştî dev jê berdane.

Di sala 1354ê koçî (1935ê z) de, li hemberî eskeriyê li dijî hukumeta Iraqê rabûne û li ser vê, qetlî'amek mezin di nav wan de hatiye kirin. -C. Rojbeyanî

[440] Di serokaniyên rojavayî de ev navê han "Nabukodonosor" derbas dibe. -M. E. B.

[441] Wisan dixuyê, malbata hukumdar ji şaxê Kurdên Kelhurê ne û eşîret jî ji şaxê Kurdan ê Goran in. -M. 'E. 'E.

[442] Nivîsên di nav neynokê de ji nusxeya destnivîs hatine wergirtin. Ev di çapa Rûsî de tune. -M. 'E. 'E.

[443] Di destnivîsekê de di ciyê "demên berê" de, "dema Kêsrayan" hatiye nivîsandin. -M. 'E. 'E.

[444] M. 'Elî 'Ewnî û Emîn Zekî Beg, herdukan jî Bîlawer nivîsandine. -C. Rojbeyanî.

[445] Şeref Xan heta vir aniyê. Emîn Zekî Beg jî tişteki wî yê zêde tunebûye têxe ser. Lê di Tarîxa Kurdistan ji Rawilson digre û wiha dibêje: "Eşîreta Kelhurê gelek kevnare ye. Hejmara wan ji 20 hezar malan zêdetir e. Nîvê wan di nav Îranê de û nîvê wan ê din jî li Çiyayê Zagrosê li ciyê wan ê berê ye dijîn. Ev jî du qebîle ne. Yekemîn Şabazî ne ku Qebîleya Şabaz in û nêzîkî 8 hezar mal in, li Kirmanşan, Mahîdeşt û Mendel dimînin. Duyemîn, Mensûrî ne, 2 hezar mal in û li Geylan dijîn." Ev yek jî divê ji bîra me neçe ku, hinek navên mîrên mezin ên ku Şeref Xan nenivîsandiye ev in:

Îbrahîm Sultan Xan

Dema ku Şah Îsmailê Sefewî Bexda girt, da destê Îbrahîm Sultan Xan ê emîrekî Kelhurê. Di sala 930ê yan 934ê koçî (1523-1527ê z) de ku ji bo seredanê çûbû Mahîdeştê, Zûlfîqar Xanê biraziyê wî avêt ser û ew kuşt û Bexda jê sitand.

Zûlfîqar Xanê Kurê Exwet Xan

Serokê eşîretek Kelhurê ya navê wê Eşîreta Muslû û mîrê hinek Loristanê jî bû. Li dijî Birahîm Xanê mamê xwe serhilda, ku li ser navê Şah Tehmasb Bexdayê bi rê

ve dibir, ew kuşt û li ciyê wî rûnişt. Piraniya bajarên Iraqê xist destê xwe û eynî salê ji tirsra Sefewiyan bi Osmaniyan re li hev kir û bi Sultan Suleymanê Qanunî re sefir guherandin. Şah Tehmasb, di sala 936^ê koçî (1529^ê z) yan 940^ê koçî (1533^{yê} z) de, leşker anî ser û derûdora Bexdayê girt, Zûlfîqar Xan bi mêrxasî û azayane parêzgerî kir û nehişt serkevtinê bi dest xe. Dema ku Şah zanî di meydana şer de nikare tişteki pê bike, bi dizî ket nav leyz û hîlan; 'Elî Beg û Ehmed Begê birayên wî xapandin û ew bi destên wan da kuştin. -C. Rojbeyanî

[446] Di destpêka tesnîfa kitêbê de dibêje, Qismê Duduyan a Sefha Sisiyan ji duwanzdeh beşan pêk tê. Begên Baneyê li ber Beşa Yanzdehan ketiye. Begên Terzayê, diviya bû ku ber Beşa Duwanzdehan bikeve, lê nehatiye nivîsandin, yanî tenê hatiye gotin Beşa Duwanzdehan û navê fermanrewatiyê tune. Mamoste M. 'Elî 'Ewnî, piştî Beşa Yanzdehan a ku di derheqê Begên Baneyê de ne, nivîsandiye Beşa Duwanzdehan û li hemberî vê beşê jî Begên Gelbaxî nivîsandiye. Di dawiya rûpela 416^{an} a çapa Misrê de nivîsandiye ku: "Ev beşa han ji naveroka nusxeyên cihê hatiye wergirtin ku di dawiya ew çapa jî aliyê Zîrnov ve hatiye kirin de ye." -M. 'Elî 'Ewnî Tiştê ku hêjayî gotinê ye ev e: Keça hêja a Kurdnasa Sovyetê, J. Vasilîva, ku Şerefname kiriye Rûsî, li ser vê behsa han rexne li Mamoste M. 'Elî 'Ewnî kiriye û di rûpela 15^{an} a pêşgotina xwe de wiha dibêje: "Ev nivîsandina han qet bi yê Şeref Xan re li hev nake û gelek jî şaşiyên rêzimanî tê de hene." -Dr. Kemal Mezher Ehmed.

[447] Ev hersê ciyên han di eslê wê bi xwe de vala ne. -M. 'E. 'E.
(Ev ciyên han ên vala di wergera Soranî de nehatine nişandan. Lê di orîjîna wê ya Farisî û wergera Tirkî de wek li vir, vala ne. -Z. A.)

[448] Ev ciyên han di eslê kitêbê bi xwe de vala ne. -M. 'E. 'E.

[449] Huseyîn Huznî Mukriyanî dibêje: "Ev Budak Xanê han mîrekî bi nav û deng bûye. Piştî mirina Îsmail Mîrzayê Sefewî û hatina Mihemmed Xuda Bende ser text, Xeyrunnîsa Begm a dayîka Şah 'Ebbas Xorasan siparte Budak Xan ku kar û barên wê bimeşîne û ji Teter û Ozbekan biparêze. Budak, hêzeke mezin ji Çengniyan pêk anî û çû Xorasanê û ew kir bin pençên xwe. Di sala 998^ê koçî (1589^ê z) de, Şah 'Ebbas ew kir lalayê şehzade Sultan Huseyîn û melbenda Meşhed a li Xorasanê jê re bexşî û Xebûşan û derûdora wê jî da destê kurên wî ku Hesên Sultan û Huseyîn Sultan ji tevan bi nav û dengtir in.

Nur Mihemmed Xan ê ji nesla Cengîz û 'Ebdulmûmîn Xanê Ozbek hatin ser û şerên gelek xwînavî di navbera wan de qewimîn, Kurdan karîbûn êrîşkeran paş de veşerînin û sînorê Îranê gelek baş biparêzin. Dema ku di navbera Îranê û Osmaniyan de şer dest pê kir, Şah 'Ebbas, Hesên 'Elî Xanê kurê Budak Xan kir waliyê Hemedanê ku sînorên wê biparêze. Heta sala 1005^ê koçî (1595^ê z)(?) li Hemedanê ma. Di sala 1006^ê koçî (1596^ê z) de, leşkerê Ozbek hat ser Damxan û Bûstam, Hesên 'Elî Xanê Çengnî li dijî wan rabû û şerên pehlewani li gel wan kir û li gel Mîrza 'Elî Debîrî di meydana şer de hat kuştin. Piştî wî, Bûstam ji 'Elî Sultanê birayê wî yê navîn re hat dan.

Di sala 1007^ê koçî (1597^ê z) de, Budak Xan êrîş bir ser Merûşahcan û Maweraûnnehir û meşiya ser Tirkmen û Ozbekan û ew ber bi Bexdad û Buxarayê ve raqewirandin, Nîsa û Apîwerd girt û Şahcan kir bin fermana xwe. Di sala 1011^{yê}

koçî (1601'ê z) de, mezintiya Kela Maruçaqê ji Yûsif 'Elî Xanê kurê Budak Xan û melbendeke gelek fireh jî ji Beyram 'Elî Sultanê kurê Budak Xan re hat sipartin û bi Yûsif 'Elî re bi hevşîrîkatî rêvebirîya herdu beşan dikirin."

Di rûpela 207'ê kitêba Reşîd Yasmî ya navê wê "Kurd" de wiha tê gotin: "Aşur Xanê Çengnî ji mîrên mezin ê Şah 'Ebbas bû, kar û barên Merûşahcanê bi rê ve dibir."

Niha bi awakî temamî em nizanin ev eşîreta han li ku dijîn. Lê 3 hezar malên koçer zivistanan li milê Helebcan û havînan jî li Meraxeyê dijîn û mimkun e yên din li Afxanîstanê bin. -C. Rojbeyanî.

[450] Di Farisiya çapa Qahîreyê de "Kîxî" hatiye nivîsandin. Di wergera Erebi ya M. 'Elî 'Ewnî Beg û C. Rojbeyanî de "Kîfî" hatiye nivîsandin. -Hejar.

[451] Kela Zulqerneynê, ji Kela Erganiyê re tê gotin. -M. 'E. 'E.

[452] Qismên di nav neynokê de ji nusxeyek din hatine wergirtin. -M. 'E. 'E.

[453] Di vê tarîxa han de şaşiyek heye. Dibê ev 17'yê koçî be. Çunkî Omer di sala 23'yê koçî de miriye û 'Iyyad jî di sala 18'yê koçî de hatiye û Cezîr girtiye. -C. Rojbeyanî.

[454] Mebesta wî Futûh El-Buldan a Ehmedê kurê Yehyayê kurê Cabirê Bilazerî ye û ev behsa han di rûpelên wê kitêbê yên 202-210'an de ne. -C. Rojbeyanî.

[455] Şaxek ji edebiyata Erebi. -M. E. B.

[456] Mimkun e di vir de şaşiyek nivîsandinê hebe, çunkî Xubeysî kitebek mantiqê ye. -M. 'E. 'E.

[457] Şêx Diyaeddîn Ebû Necîb 'Ebdulqadir Suhrewerdî, di sala 490'ê koçî de, li gundê Suhrewerdîyê hatiye dinê, ji bo xwendinê çûye Bexdayê ba 'Eliyê kurê Nîbanî û Eshedê kurê Muhennanî xwendiyê û tekyayek ji bo wî li aliyê rojavayê Dîcleyê ava kiriye û di sala 563'yê koçî (1167'ê z) de wefat kiriye. Li qeraxê çem di medreseya xwe de hatiye veşartin. -C. Rojbeyanî.

[458] Necmeddîn Ehmedê kurê 'Omer Xeyufî, naznavê wî "'Tamelkebîrî" (Belaya Mezin) û bi ser Terîqeta Kubrewî ve bûye. Li Misrê ziyareta Şêx Rezbehanê Mezin kiriye û keça wî jî ji xwe re aniye. Tefsîreke Qur'anê ya bi navê "Behru'l-Heqa'îq wel me'anî fi Tefsîru'l-Sebehu'l-Misani" a ji yanzdeh cildan pêk hatî nivîsandiye. Di 10'ê Cemadiya Yekan a sala 618'yê koçî (1221'ê z) miriye. -C. Rojbeyanî.

[459] Husameddîn 'Elî, di Terîqeta Nûrbexşî de xelîfe bûye -Nûrbexşî bapîre seyîdên Berzenciyanê- şîrovekirinek baş li ser Islahata Sofîti ya 'Ebdulrezaq Kaşanî kiriye. Bi navê Işaret Menzel El-Kîtab tefsîrek wî ya du cild heye. Destnivîsek wî di Kitêbxaneyaya Sultan Selîm de ya li Stenbolê heye. Şîrovekirinek wî ya Farisî jî li ser Gulşenraz heye. Di sala 700'ê koçî (1301'ê z) de miriye. -C. Rojbeyanî.

[460] Mewlana Idrîs, xwendina xwe li Îranê temam kiriye û bûye katibê ber destê Yaqûbê kurê Hesenê Dirêj ê Aqqoyunî. Piştî ew kirin wezîr û di wê navê re serî li Sultan Bayezîdê duduyan da û kitêba Heşt Behîşt jê re nivîsand. Piştî bû katibê Şah Îsmailê Sefewî û di netîceyê de dema ku zanî Osmanî gelek pêştir in, hat ba wan û Sultan Selîm ew kir qaziyê eskerî û wî jî dilxweşiya Kurdan jê re da ku bikevin bin alaya Osmanî, lê bi mercê ku welatê wan jî di destê wan de be. Di sala 926'ê koçî (1520'ê z) mir û li Goristana Ebû Eyyûbê Ensarî hat veşartin. Naznavê wî "Şî'rek Emîrek" bû, du kurên wî yên navên wan Ebû'l-Fadil Mihemmed û Mistefa 'Elî

hebûn. Herdu jî hekîm bûn. Mizgefta Zeyneb Xatunê ya li Stenbolê, Zeyneba jina Mele Idrîs çêkiriye. -C. Rojbeyanî.

Emin Zekî Beg di kitêba xwe ya Kurd û Kurdistan de dût û dirêj behsa jiyana wî kiriye.

[461] Di destnivîsek din de 20 hemam in. -M. 'E. 'E.

[462] Di destnivîsek din de Xidirê Xîzanî (Hîzanî) ye. -M. 'E. 'E.

[463] Xeybzana (pêtzana) jî ji wan re dibêjin, guya hemû nehênîyên pêşerojê dizanin. -Hejar.

[464] Bacên ji bo dewletê tên dan. -M. E. B.

[465] Misqalek 45 desîgram e. -M. E. B.

[466] Pîvanekê giraniyê ya kevn e. -M. E. B.

[467] Farisiya kevin. -M. 'E. 'E.

[468] "Rockî". Di nusxeyek din de bi "ç"yê, yanî "Roçkî" ye. -M. 'E. 'E.

[469] Yanî dibe "Roşkî". -M. 'E. 'E.

[470] Di Farisî û wergera Soranî de "Tawît" hatiye nivîsandin. Di wergera Tirkî de dibêje, "Tadit (David)". -Z. A.

[471] Di nusxeyek din de "Zoqeyşî" ye. -M. 'E. 'E.

[472] Mebesta wî Qanûnî Sultan Suleyman e. -M. 'E. 'E.

[473] Şemseddîn Xan ê sisiyan. -M. 'E. 'E.

[474] Di rastiya xwe de nozde ne. -Hejar.

[475] Ev îşerata pirsê ji aliyê V. Zirnov ve hatiye danîn. Wisan dixuyê şaş hesabandiye. Çûnkî Feyrûzê Kisrayî yê bîstem e. -C. Rojbeyanî.

[476] Bi navê Nersî du mîrzade hebûne: 1) Kurê Guhderzê kurê Bilasê Aşkanî. 2) Kurê Behramê (Baram) Sasanî. Ez gelek lê geriyam, lê ji van çêtir ku li vê rewşê bîn, min nav nedîtî. -C. Rojbeyanî.

[477] Sê Surxab hene: 1) Surxabê kurê Yezdgurd (mamê Nuşîrewan) 2) Surxabê kurê Behramgurd (Baramgurd) 3) Surxabê kurê Rustemê Pehlewan, ku jê re Zorab hatiye gotin. -C. Rojbeyanî

[478] Mîrocû'l-Zehab, di rupelên 110-120'an de, wiha dibêje: "Padîşahê Serîr(?) G(C)eylan Şah bû û ji nesla Behramê Gur bû." V. Zirnov, îşereta pirsê daniye ber, wisan dixuyê şaş hesabandiye. -C. Rojbeyanî.

[479] Damezrênerê Dewleta Atabegî ya Mûsilê. -M. 'E. 'E.

[480] Ji Atabegên Azerbaycanê, Qizil Arslan Osman. -M. 'E. 'E.

[481] Rastiya vê divê: 521ê koçî (1127ê z) be. -C. Rojbeyanî

[482] V. Zirnov îşereta pirsê daniye ber vî navî û ev şaş hesabandiye. Wisan dixuyê ev yek ji ber wê bûye, ku nivîskar navê du kesan têkel kiriye. Yek ji wan Melik Salih Îsmailê kurê Nûreddîn Mehmûdê Zengî ye û di sala 569ê koçî (1173ê z) de bûye hakimê Şamê. Piştî Selaheddîn cî lê teng kiriye û tenê kariye li Helebê bisekine û di sala 570'yê koçî (1174ê z) de miriye. Yê duduyan jî Seyfeddîn Gazî yê kurê Qudbeddîn ...(?) ji Atabegên Mûsilê ye û di sala 565ê koçî (1169ê z) de bûye hakimê Mûsilê û heta sala 575ê koçî (1179ê z) hukûm kiriye. -C. Rojbeyanî

[483] Di eslê kitêbê bi xwe de ev ciyê han vala maye. -M. 'E. 'E.

[484] V. Zirnov îşereta pirsê daniya ber vê. Wisan dixuyê ev şaş hesabandiye. Çûnkî

Aksungur û Ildeniz hev nagirin. Du Aksungur hebûn: Yek jê Qesîmu'l-dewle Ebû Se'îd Hacib e, di sala 478ê koçî de ji bo rêvebiriya Şam û Helebê hatiye tayînkirin û di sala 487ê koçî de hatiye kuştin. Yê duduyan jî: Qasîmu'l-dewle Seyfeddîn Ebû Se'îd Aksungurê Berisqî bûye. Di sala 498ê koçî de waliyê Bexdayê û di sala 507ê koçî de waliyê Mûsilê û Şamê bûye, di sala 520ê koçî de hatiye kuştin. Ildeniz ji sala 555ê koçî heta 568ê koçî hukum kiriye. -C. Rojbeyanî

[485] Di nusxayek din de ev qismê han wiha ye: "Dema ku parêzgeriya Iraqa 'Ereb ji Atabek Sungur re hat dan, parêzgeriya Arran û Azerbaycanê jî Atabeg Ildeniz ê bapîrê Kizil Arslan re hat dan. Dewra desthilata herdukan jî eynî bû û tarîxa eyaleta wan jî yek e." -M. 'E. E.

[486] Hinek li jorê ev navê han, "Sotay Bahadır" derbas bû. - M. E. B.

[487] Faris. -M. 'E. 'E.

[488] Mîmkun e ev Sîwas be. -M. E. B.

[489] Dema ku hat kuştin. -M. 'E. 'E.

[490] Ji bo ku berê ji Bîzansiyan re "Rûm" dihat gotin, ji aliyê Îraniyan û Ereban ve ji Osmaniyan re jî ev navê han hatiye gotin. -M. E. B.

[491] Di kitêbê de wiha ye. Lê qasî ku tê zanîn ev wekî di kitêbên Erebî de heye, halê xerabûyî yê "Ferec" e. -M. 'E. 'E.

[492] Mîmkun e mebesta wî Xelîlê kurê Emîr Şahê kurê Tîmûr be. -C. Rojbeyanî

[493] Rastiya wê gerek e "Şurur" be. -M. 'E. 'E.

[494] Meqamên ewliyatiyê. -M. E. B.

[495] Herhalde qesta wî Xwedê ye. -M. E. B.

[496] Yanî xaniyên ji wan re hatine kirêkirin. -M. 'E. 'E.

[497] Ev, çemê Cezîra Botan Dicle ye. Dalam li Şarezorê ye. Wisan dixuyê di destnivîsan de ev şaşî peyda bûye. -Hejar

[498] Ji bo vê gotinê M. 'Elî 'Ewnî wiha dibêje: "Mebest ji vê ew e ku, Kurd bibin bêrika agirî jî serî natewînin." C. Rojbeyanî jî dibêje: "Mebesta wî ew çîrok e ku li gor wê efsaneyê hatiye gotin ku, agirpêkerê Îbrahîm Pêxember Kurdekî navê wî Hebrîn bûye." -Hejar

[499] Iraqa 'Ecem. -M. 'E. 'E.

[500] Emîr Şemseddîn ne babê wî ye, ew kurê Emîr Îbrahîm e. -M. E. B.

[501] Aqqoyunî. -M. E. B.

[502] Li Maweraûnnehirê, nêzikî Semerkendê koma bajaran. -M. 'E. 'E.

[503] Nizmî. -M. E. B.

[504] Jorî. -M. E. B.

[505] Pîvanek giranahiyê ya berê. -M. E. B.

[506] Teyrê baz ê nêçîrê. -Hejar

[507] Mebest kaînata asîman e. -M. E. B.

[508] Perçeyî dinê ya 'erdê reş a ji derveyê deryayan dimîne ku berî çaran yekê dinê dihat hesabandin. -M. E. B.

[509] Stêrka Merkûr. -M. E. B.

[510] Seydayê Borzarşan li vir note ketiyê û wiha dibêje: "Li vir, ew qismê çend rûpelên di derheqê methên wê ziyafeta hatî dayîn û şahiyê de hatî nivîsandin, ji bo

ku wergera wê ya Erebî nehatiye kirin û orîjînalê wê jî di nusxeya Erebî de tune, wergera wê ya Tirkî ji aliyê me ve nehat kirin. -M. E. B.”

[511] Gotina "tewacî" Moxolî ye û tê bi me'neya fermanderê parêzgeriya sultantiyê. -M. 'E. 'E.

[512] Kurê Qanûnî Sultan Suleyman şehzade Bayezîd e. -M. E. B.

[513] Mimkun e ev Kilavun be. -M. 'E. 'E.

Kesekî navê wî Qedwan di nav çerkezan de tunebûye. Nehem Sultanê Kolemendên Deryayî li Misrê "Filawdun" bûye. Mimkun e ev Filawdun be bibe Qedwan. -C. Rojbeyanî

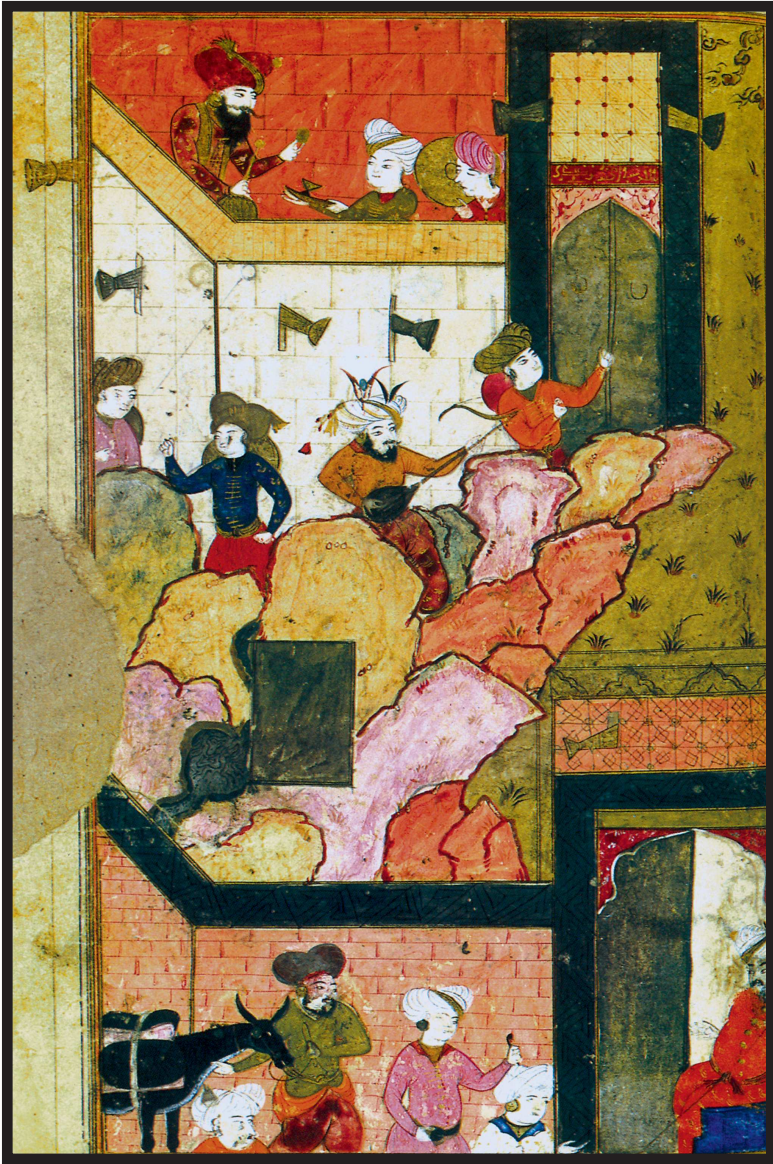
TABLOYÊN ŞEREFXANÊ BEDLÎSÎ

Ew agahdariyên di bin tabloyan da hatine dayîn, gelek bi kurtî ji kitêba seydayê Ebdurreqîb Yusif a bi navê “Hunerê Tabloyên Şerefnameyê” hatine wergirtin. Seydayê Ebdurreqîb Yusif, yekem kes e ku li ser van tabloyên minyatûr ên Şerefnameyê lêkolîn kiriye. Kurmanciya vê xebatê ji aliyê Zîya Avcî ve hatiye amadekirin û ji aliyê weşanxaneyê cuda ve du cari hatiye çapkirin. (Z. Avcî)

MENZEREKE (DÎMENEKE) NÊÇÎRÊ LÎ HEKARIYÊ

Ev tablo behsa Mîrektiya Hekariyê dike. Ji dîmeneke nêçîrê ya di navçeke çiyayî de pêk hatiye. Zekeriya Begê kurê Zeynel Beg, di wextê temambûna Şerefnameyê ya di sala 1597'an de, Mîrê Hekariyê bûye.

DAĞIRKIRINA KELEHA DÊZÊ

Ev tablo li ser Mîrektiya Hekariyê ye. Dağirkirina Keleha Dêzê bi alikariya Asûriyan ji aliyê Mîr Esededdînê mîrê Hekariyê ya di dema Dewleta Akkoyuniyan de (1508ê zayînî) nişan dide.

Tablo ji du dîmenan pêk hatiye.

Dîmena yekê: Di vê beşa tabloyê de Asurî bi dewar û barên xwe ve diçin ber deriyê kelehê.

Dergevanê kelehê ji wan re derî vedike û ew dikevin hindûrê kelehê û ew digirin.

Dîmena duduyan: Di vê beşa han de Esededdînê mîrê Hekariyê kelehê girtiye û şahî tê kirin.

Hinek kes ji bo pîrozbahiya mîrê Hekariyê hatine.

AMÊDIYE

Ev tablo li ser Mîrekiya Behdînanê ye. Ji dûmenê beşek bajarê Amêdiyê pêk hatiye. Îhtîmal e ev xortê han Seyîdxan Begê Mîrê Behdînanê ê kurê Qubadxanê kurê Sultan Huseyn be. Ew, di wextê temambûna Şerefnameyê de (1597 z), Mîrê Behdînanê bûye.

DÎMENA YEKÊ: DIBISTANEKE NEXWEŞXANE Û BIJÎŞKIYÊ LI AMEDIYÊ

Wi wextî nexweşxane û dibistanên bijîşkiyê di bajarê Amediyê yê Mîrekiya Behdînan de heye. Îhtîmal e Şeref Xan vê ji Bayram Begê kurê Sultan Huseynê Behdînanî seh kiribe, ku di wextê Şeref Xan de, Mîrêmîranê Kurdistanê bûye. Cardin em dizanin ku wi wextî li Niseybîn, Herran, Erbil, Cizîr, Xerzan, Bedlîs, Mêrdîn û Farqînê dibistanên bi nexweşxane hebûne.

DÎMENA DUDUYAN: LÎSTIKA QAŞWANÊ

Beşa xwarê ya tabloyê ji listika qaşwanê (darkaşo) re hatiye amadekirin. Di wextê xwe de li Kurdistanê ev leyza han hatiye leyistin. Ji vê listikê re şeqin ji tê gotin.

Ev tablo li ser Mîrekiya Behdînanê ye. Ji dîmenê beşek bajarê Amediyê pêk hatiye. Îhtîmal e ev xortê han Seyîdxan Begê Mîrê Behdînan ê kurê Qubadxanê kurê Sultan Huseyn be. Ew, di wextê temambûna Şerefnameyê de (1597 z), Mîrê Behdînanê bûye.

CIZÎRA BOTAN Û MEM Û ZÎN

Ev tablo li ser Mîrekiya Botan e. Ji sê dimenan pêkhatiye.

Dîmena Yekê:

Çemê Dicleyê yê li milê rojhilatê wêne kêşaye. Ew wêne li ser behsa Mem û Zînê ye.

Dîmena Duduyan

Dixuyê di vê beşê de hinek kes ji bo çûna nêçîrê amadekariyê dikin.

Dîmena Sisiyan

Di vê beşê tabloyê de jî menzereya nêçîrê dide nîşan.

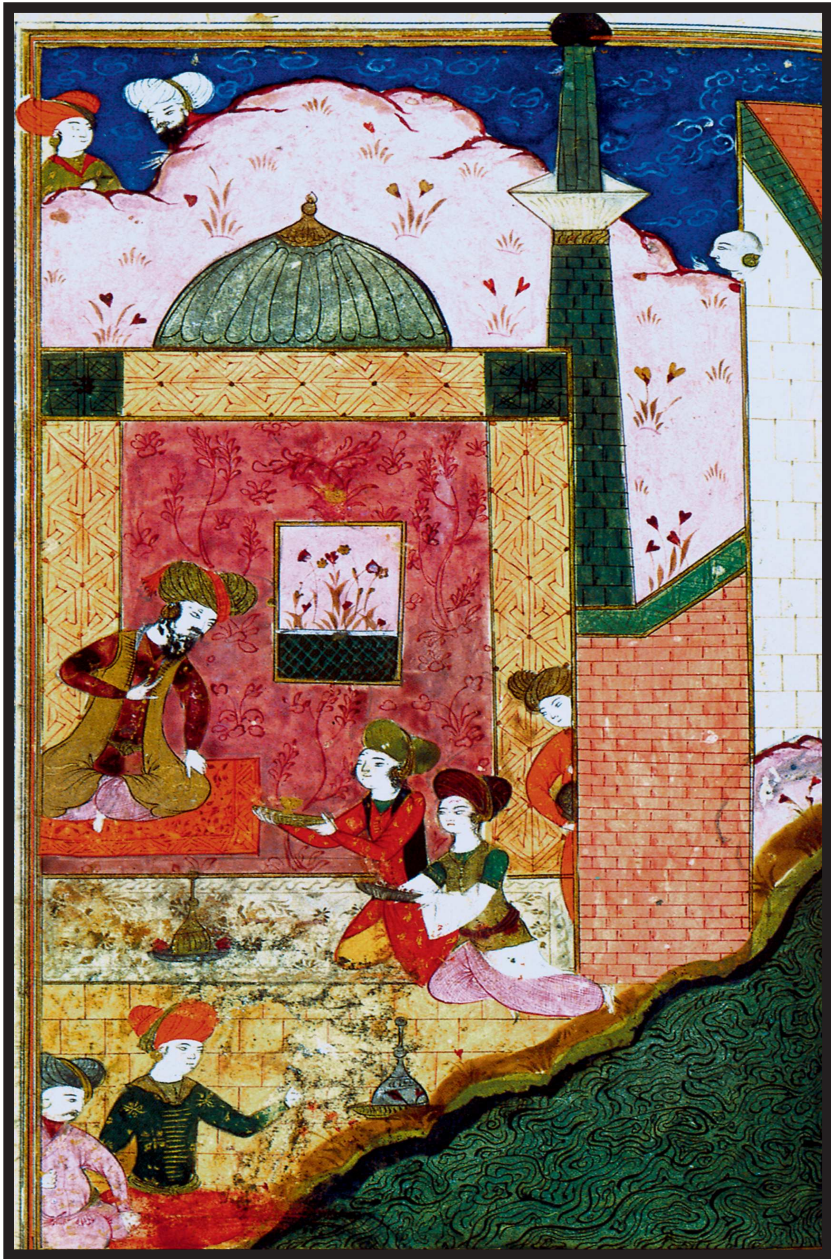
MECLĪSA MĪRĒ BOTAN

*Ev tablo behsa Mîrekiya Botan dike. Îhtimal e ku ew mirê di wêneyê de kurê Xan
'Evdalê kurê Mîr Nasir be.*

KELEHA HESENKÊFÊ

Ev tablo di derheqê Mîrekiya Hesenkêfê de ye. Hesenkêf wextekî paytextê dewleta Artuqîyan û pişt re ji bûye melbendeke dewleta Eyubîyan. Desthilata Eyubîyan, nêzikî çarsed salan tê de berdewam bûye.

BAJARÊ HESENKÊFÊ

Ev tablo ji di derheqê bajarê Hesenkêfê de ye. Ew mirovê mezin ku xwarin jê re tê birin, Sultan Huseynê kurê Mîr Mihemmedê kurê Mîr Xelîl e. Di wextê temambûna Şerefnameyê de (1597 z), ew mezinê binemala Mîrên Eyubîyan a Hesenkêfê bûye.

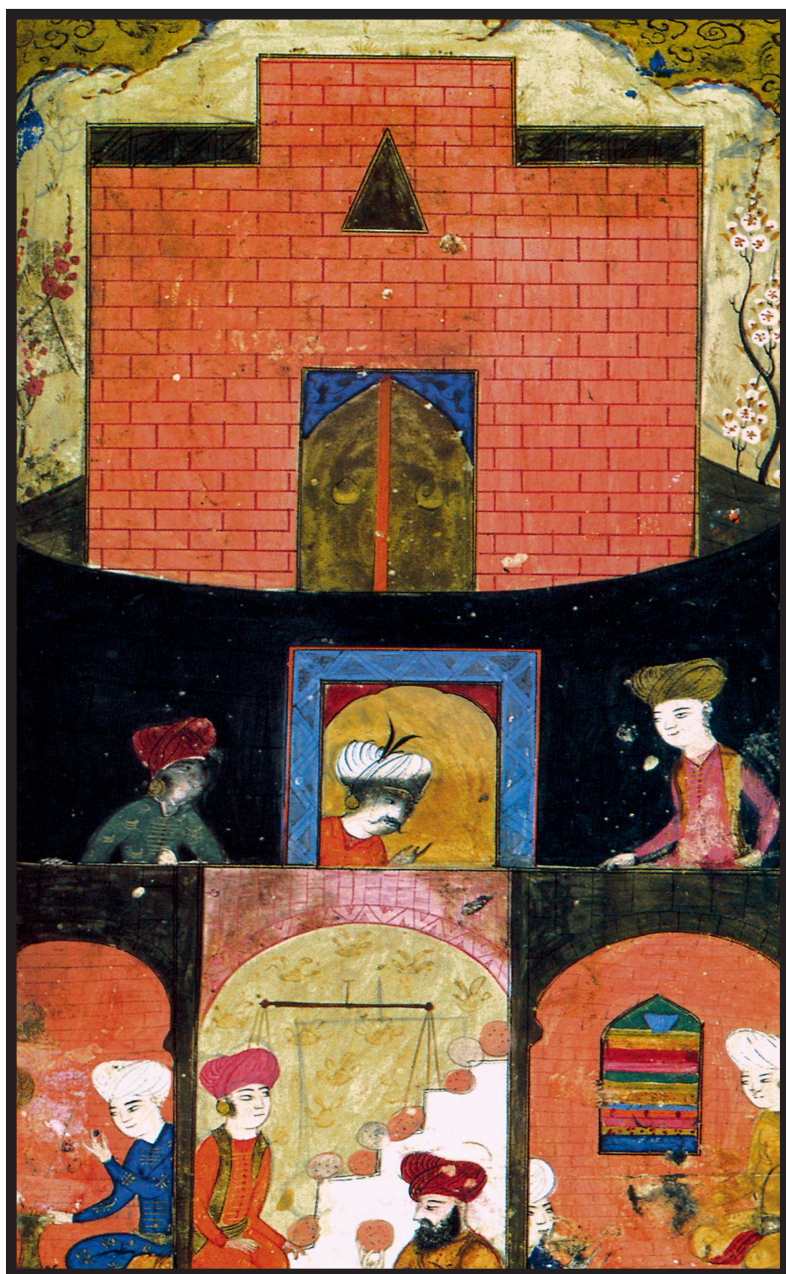
KELEHA GÊLÊ (EGÎLÊ)

Ev tablo behsa Mirên Gêlê dike û ji dûmeneke Keleha Gêlê ya asê pêk hatiye. Ne dûr e ev mirovê han Cehfer Begê kurê Qasim Begê be, ku di wextê temambûna Şerefnameyê de (1597 z) mîrê Gêlê bûye.

BAJAR Û KELA GÊLÊ (EGILÊ)

Ev tabloya han ji her li ser bajar û keleha Gêlê ye. Beşek ji bajarê Gêlê yê li hemberê çemê Dicleyê û mizgefta Gêlê bi gumbeta wê ya biçûk ve ji tê de tê dîtin.

BAJARÊ HÎZANÊ

Tablo behsa Mîrektiya Hîzanê dike û ji dimenên bajar û bazara biçûk a Hîzanê pêk hatiye. Xaniyekî bajarê Hîzanê yê li ser avayisaziya (mîmariya) rasatxaneyan di wêneyê de tê dîtin.

CAREKE DIN HÎZAN

Di vê tabloyê de, rezvanek û grubek ku xwe ji bo leyza kaşoyê (çuganê) amade dikin, hatiye teswîrkirin.

NEXWEŞIYA DEMARGIRIYÊ ('ESABÎ-SÎNÎR)
Û ÇARESERÎKIRINA WÊ YA BI DU'A

Ev tablo li ser Mirektiya Tercilê (Hezro) ye. Ji nexweşiya demargiriyê ya keça Mîrê Ertuqîyan û çareserîkirina wê ji aliyê Şêx Hesenê Ezreqî ve pêk hatiye. İhtîmala mezin ew mîr Ertuqê kurê Eksebû ye.

ABLOQEYA KELEHA BEDLÎSÊ JÎ ALIYÊ
AKKOYUNIYAN VE

Ev tablo di derheqê Mîrektiya Bedlîsê de ye û abloqekirina Keleha Bedlîsê ji aliyê eskerên Dewleta Akkoyuniyan a di bin serokatiya Silêman Bîjen de teswîr dike. Ev abloqeya keleha Bedlîsê, di sala 1453'an de û di dema Mîr Ibrahîmê mirê Bedlîsê de pêk hatiye.

MECLİSA ŞEREF XANÊ BEDLÎSÎ

Ev tablo li ser meclisa Mîr Şerefê bavê Mîr Şemseddîn ê bapirê Mîr Şeref Xan ê nivîskarê dîroka qedîm a Kurdistanê, Şerefnameyê ye. Ew jina di tabloyê de tê dîtîn ji, ihtîmal e Şahbega Xatun a keça Eli Begê Sasonî ya jina Mîr Şeref û dapîra Mîr Şeref Xan û ew xort ji Mîr Şemseddînê bavê Mîr Şeref Xan be.

ŞAH TEHMASB LÎ BAJARÊ XELATÊ

Ev tablo behsa hatina Şah Tehmasbê kurê Şah Îsmailê Sefewî li bajarê Xelatê dike. Şah, roja 20ê seferê ya sala 939ê koçî (21ê Îlona sala 1532yê zayinî) hatiye bajarê Xelatê. Wê rojê fermanek nivisandiye û Mir Şeref kiriye Mirêmiranê Kurdistanê.

SULTAN OSMAN

Ev tablo di cilda duduyan a Şerefnameyê ya li ser Dîroka Îranê û Turanê de ye. Sultan Osmanê kurê Ertuxrul ê damezrênerê Dewleta Osmanî resim kiriye. Tablo ji du beşan pêk hatiye.

ŞERÊ EDÎRNEYÊ

Ev tablo ji di cilda duduyan a Şerefnameyê de ye û behsa Sultan Muradê kurê Orhanê kurê Osman û şereki wi dike. Yanî, Sultan Muradê Yekem ê di navbera salên 1359-1389'an de hikum kiriye.

SULTAN MEHMED FATÎH Û STENBOL

Ev tablo jî di cilda duduyan a Şerefnameyê de ye. Li ser dagîrkirina Stenbola pay-textê dewleta Bizansê ya di sala 857ê koçî (1453ê zayinî) de ji aliyê Sultan Mehmed Fatîh ve dike. Wêneya Behra Marmarayê di tabloyê de hatiye çêkirin.

ŞERÊ ÇALDIRANÊ

Ev tablo ji di cilda duduyan a Şerefnameyê de ye. Li ser wî şerê dîrokî yê di navbera Dewleta Osmanî û Sefewî yê li Çaldiranê, yanî li Kurdistanê, di 24ê Tebaxa sala 1514'an de çêbû de ye. Mîrên Kurd, eskerên Yawuz Selîm û yên Şah Îsmail bi cil û bergên wan di tabloyê de hatine teswîrkirin.

**39 DESTNIVÎSÊN ŞEREFNAMEYÊ
DI KITÊBXANEYÊN CÎHANÊ DE**

39 DESTNIVÎSÊN ŞEREFNAMEYA ŞEREF XANÊ BEDLÎSÎ DI KITÊBXANEYÊN CÎHANÊ DE*

1.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: CLIX

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya “Asya Ya Qraltî Ya Brîtanya Mezin û Îrlandayê” (Royal Asiatic Society, London)

Zimanê wê: Farisî

Awayê xetê wê: Neste’lîq û şikiste amêz

Sala nivîsandina nusxeyê: ?

Nivîskarê nusxeyê: ?

Hejmara rûpelan: 278

Di her rûpelê de hejmara rêzan: 17 yan 18

Têbîniyek li ser vê destnivîsê:

Vê nusxeyê Sir John Malcolm aniye Ingilîstanê û qasî ku tê zanîn yekem nusxeya Şerefnameyê ye ku ghiştiye Ewropayê. Malcolm, bi destxetê xwe li çend ciyan bi Îngilîzî li ser not nivîsandine. Veliaminof Zernof, di destpêka çapa yekê ya Fransîziya Şerefnameyê de, behsa vê nusxeyê kiriye.

2.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: Add. 23531

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Brîtanyayê ya Londonê

Hejmara rûpelan: 369

Zimanê wê: Farisî

Di her rûpelê de hejmara rêzan: 19

Hecma rûpelan: 7/5x11/5 înç

Awayê xetê wê: Nesx (Ji aliyê çend kesan ve hatiye nivîsandin.)

Tarîxa nivîsandina wê: Xere zilhecce 1079^ê koçî (Dibe roja 5^ê şemîya 22^{yê} meha Nîsana sala 1669^ê zayînî.)

Nivîskarê nusxeyê: Hesenê kurê Hacî Mihemmed Şîrwan

Kataloga destnivîsên Farisî ya Kitêbxaneya Brîtanyayê, ku Chales Rieu pêk aniye û di navbera salên 1879 û 1883’an de çap kiriye. (Cilda yekem, rûp: 208 û 209), di derheqê vê destnivîsê de dibêje ku ev ya yekî navê wî Robert Taylor bûye û di meha Nîsana sala 1860’an de ji jina xwe girtiye.

* Ji xebata hêja ya Enwer Sultanî ya bi navê “39 Destnivîsên Şerefnameya Bedlîsî Di Kitêbxaneyên Cihanê de” hatiye wergirtin. Zimanê berhemê yê orijînal bi zaravayê Soranî yê Kurdî ye. -Ziya Avci

3.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: Add. 22698

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Brîtanyayê ya Londonê.

Hejmara rûpelan: 279

Hecma rûpelan: 8x13 înç

Di her rûpelê de hejmara rêzan: 18

Dirêjahiya rêzan: 4/75 înç

Awayê xetê wê: Neste'liq

Tarîxa nivîsandina wê: Rebî'ûlsaniya sala 1231'ê koçî (meha Adara sala 1816'yê zayînî)

Nivîskarê destnivîsê: Mihemed Tahirê kurê Ebdulcewad -kitêbdarê Kitêbxaneya Şêx Sefyeddîn Îshaq (bapîrê mezin ê şahê Sefewî) e. Ev kitêbxaneya han piştî mirina Şêx Sefyeddîn jî her bi navê wî ve maye.

Sala nivîsandina destnivîsê (yanî 1231'ê koçî/1815-1816'yê zayînî) li Îranê dema Şahtiya Fettah Elî Şahê Qaçar e (1211-1250k/1796-1834z). Ev nusxeya han, hê di sala nivîsandina wê de ji aliyê Ebbas Mîrza yê weliehd ve ji Kitêbxaneya Emanullah Xanê Erdelan re hatiye pêşkêşkirin.

4.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: Add. 23532

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Brîtanyayê ya Londonê.

Hejmara rûpelan: 250

Hecma wê: 11/5x7/25

Di her rûpelê de hejmara rêzan: 21

Dirêjahiya rêzan: 4/5 înç

Awayê xetê wê: Neste'liq şikestî

Kaxezê wê: Ewropî

Zimanê wê: Farişî

Tarîxa nivîsandina wê: Meha sefera sala 1246 (Çirya pêşî ya sala 1830'yê zayînî) (Ev tarîxa hicrî teqabûlê Tîrmeha 1830'yê zayînî dike. -Z. Avci)

Ciyê nivîsandina wê: ?

Destpêka destnivîsê ne temam e, kataloga kitêbxaneyê dibêje ku ev kêmasiya han teqabûlê rûpelên 2-6'an ên nusxeya çapkirî dikin.

5.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: Add. 27246

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Brîtanyayê ya Londonê

Hejmara rûpelan: 328

Hecma wê: 10x6 înc

Di her rûpelê de hejmara rêzan: 18

Dirêjahiya rêzan: 3/75 înc

Awayê xetê wê: Nesx

Zimanê wê: Farisî

Ciyê nivîsandina wê: Îsfehan

Tarîxa nivîsandina wê: Meha Rebû'l-saniya sala 1055ê koçî (meha Gulana sala 1645ê zayînî)

Nivîskarê nusxeyê: Hesên Beg Welîd Hacî Lutfullah Yezdî

Ev destnivîsa han jî ya wekî destnivîsa hejmara yekê ya Qraliyeta Brîtanya Mezin, ya Sir John Malcolm bûye.

Destpêka destnivîsê kêma e, lê qasê tê xuyakirin ev kêmasî ji yek-du rûpelan ne zêdetir e...

6.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: OR. 4900

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Brîtanyayê ya Londonê

Hejmara rûpelan: 358

Hecma wê: 11/75x7/5 înc

Di her rûpelê de hejmara rêzan: 19

Dirêjahiya rêzan: 4 înc

Awayê xetê wê: Neste'lîq

Zimanê wê: Farisî

Ciyê nivîsandina wê: Yezd (Li başûrê Îranê bajarek e.)

Tarîxa nivîsandina wê: Meha Rebû'l-ewela sala 1251ê koçî (Hersê rojên meha Hezîranê û 27 rojên Tîrmeha sala 1835ê zayînî ye.)

Nivîskarê nusxeyê: Mihemed Teqîyê (yan jî Neqî) kurê... Ehmed... rûniştîyê bajarê Yezdê.

Kataloga kitêbxaneyê di derheqê vê destnivîsê de dibêje ku, destpêkek wê ya dûr û dirêj (li gor yên din) heye û naveroka wê gelek nêzîkî ew teksta ku ji aliyê Vilyaminov ve hatiye çapkirin û qasî rûpelek ji destpêka "wecha duduyan" jê ketiye.

Hinek rûpelên wê xera bûne, lê hinek jê jî saxlem mane û piştê li vir, li Îngilîstanê bi şîrêzê hatine zeliqandin.

Ev nusxeya han di sala 1836'an de, yanî tenê salek piştî nivîsandinê, ji yekî navê wî G. Lomary hatiye wergirtin û berî 14'yê meha Gulana sala 1895'an ku bigihîje Kitêbxaneya Bîtanyayê, demek jî di destê Sir Henry Rawlinson de maye. Li ser rûpelên wê bi Îngilîzî hinek not hatine nivîsan-

din ku piraniya wan manayên bêje û şîrên Farisî ne. Îhtîmalek mezin e ku ev xetê Rawlinson be.

7.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: OR. 4836

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Brîtanyayê ya Londonê

Hejmara rûpelan: 266

Hecma wê: 13/5x8/5 înç

Di her rûpelê de hejmara rêzan: 17

Dirêjahiya rêzan: 5/5 înç

Awayê xetê wê: Neste'liq (Ji aliyê çend kesan ve hatiye nivîsandin.)

Zimanê wê: Farisî

Kaxezê wê: Şînê vekirî

Tarîxa nivîsandina wê: ? (Kataloga kitêbxaneyê dibêje ku, mimkun e destpêka sedsala 19'an be.)

Nivîskarê nusxeyê: ? (Îhtîmal e çend kes bin.)

8.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: OR. 1127

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Brîtanyayê ya Londonê

Hejmara rûpelan: 375

Hecma wê: 11/5x7/5 înç

Di her rûpelê de hejmara rêzan: 17

Dirêjahiya rêzan: 3/75 înç

Awayê xetê wê: Nesx, herfên mezin (ji bo hinek bêjeyan hubra sor hatiye bikaranîn û li aliyê jorê yê hinekan xetê sor kêşaye.

Zimanê wê: Tirkî

Tarîxa nivîsandina wê: Dawiya meha Receba sala 1080'yê (?) koçî (Çirya Paşî 1669'ê zayînî -Z. Avcî)

Nivîskarê nusxeyê: Elaeddînê kurê Mistefa

Wergera wê ya ji Farisî bi ser Tirkî: Mîrza Mihemed Begê kurê Ehmed Beg

Ciyê nivîsandina wê:?

Ev yekem wergera Şerefnameyê ya bi ser Tirkî ye ku heta niha tê zanîn û 75 sal piştî nivîsandina Şerefnameyê pêk hatiye. Wergêr, ev karê wergerê ji bo Emîr Şeref Xanê Duduyan (Şeref Xan El-Sanî) amade kiriye û pêşkêşî wî jî kiriye. (Şeref Xanê Duduyan kurê Ebdal Xan e.)

...

Kataloga Kitêbxaneya Brîtanyayê wiha dinivîse:

Eynî ew kêmasiya nusxeya eslî (ya Zernof) di vê wergerê de jî tê dîtin ku mirov dikare bêje ew beşên 7, 8 û 9'an ên ji Fesla Sisiyan di vir de jî tunene.

Ev nusxeya han di wextê xwe de ya Aleksander Jaba bûye, ez di wê geneetê de me ku Mele Mehmûdê Bazîdî jî ji bo wergera Kurdî jî vê nusxeyê îstîfade wergirtibe. Pêwîst e bê gotin, Xatun Vasiliva şaş kiriye ku dema wergera vê nusxeyê sala 1078^ê koçî nivîsandîye (1667^ê zayînî) (Binêre: Dr. Kemal Mezher, pêşgotina ji çapa Şerefnameyê ya wergera mamoste Hejar re.)

9.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: OR. 7860

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Brîtanyayê ya Londonê

Hejmara rûpelan: 332

Hecma wê: 12,5x8 inç

Di her rûpelê de hejmara rêzan: 17

Dirêjahiya rêzan: 4/75 inç

Awayê xetê wê: Nesxî şikestî (Bi çend destnivîsan hatiye nivîsandin.)

Kaxezê wê: Ewropî

Zimanê wê: Farisî

Tarîxa nivîsandina wê: ?

Nivîskarê nusxeyê: ?

Kataloga kitêbxaneyê dibêje: “Ev nusxeya han, eynî tekstê nusxeya pêşî ye (OR. 1127) û şaşiyên wê nusxeyê di vê de jî hatine dubarekirin...

Ev destnivîsa han di wextê xwe de ya Claudios James Rich bûye (hejmara 468) û her ev jî nişan dide ku dibe bi kêmasî, wekî nivîskarê katalogê dinivîse, di destpêka sedsala 19'an de hatibe nivîsandin, lê ez bi xwe xwe-diyê nêrîneke din im.

Ev nusxeya han jî wekî ya berê (OR. 1127) ji Şeref Xan re hatibe nivîsandin û Şeref Xanê Duduyan eynî kes e ku nusxeya din (di sala 1080'yê koçî/1669^ê zayînî de) ji wî re hatibû nivîsandin.

10.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: Add. 18547

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Brîtanyayê ya Londonê

Hejmara rûpelan: 184

Hecma wê: 8x5/75 inç

Di her rûpelê de hejmara rêzan: 18

Awayê xetê wê: Nesx

Zimanê wê: Tirkî

Tarîxa nivîsandina wê: Sedsala 18'an

Nivîskarê destnivîsê: Şem'î

Di rastiya xwe de ev destnivîsa han sê beşên cihê ne:

Beşa yekê: Şerefnameya Bedlîsê (werger) ji rûpela yekê heta 132'an.

Beşa duduyan: Mirûc El-Zehab a Mes'ûdî (wergera Tirkî) ya ji rûpela 133'yan heta 182'yan e.

Beşa sisyay: Qesîdeke 'Erebî ye ku Îsmâil El-Mekrî hunandiye û ji rûpela 182'yan heta 183'an e...

...

Nivîskarê kataloga kitêbxaneyê dibêje ku Emîr Mistefa Beg destûra wergera kitêbê daye Şem'î, lê nêrîna min ji ya wî cihê ye. Ez di wê baweriyê de me ku ew kesê destûra wergerê daye, navê wî Yensûr (Yensûr -bi sadê) bûye û ew şexis ji Emîr Mistefa Beg cihê ye. Yê duduyan "sebebê wergera wê" bûye, yanî nusxeyê ji wî re parastiyê û yê yekê jî Yensûr, fermana wergera wê daye. Em bi awakî zelaltir bêjin: Dibe Şem'î Şerefnameyê wergerandibe Tirkî û pêşkêşî Emîr Yensûr kiribe û vêca yekî din nusxeyek ji wergera Şem'î ji Mistefa Beg re nivîsandibe. (Yensûr Begê kurê Îbrahîm Beg, yek ji emîrên Paloyê bûye.)

...

11.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: MS. ELLIOT 331

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Bodleian a Oxford

Hejmara rûpelan: 246

Hecma wê: 11/5x6/5 înç

Di rûpelekê de hejmara rêzan: 21

Awayê xetê wê: Nesx

Tarîxa nivîsandina wê: Zilhicceya sala 1005'ê koçî (Tebaxa 1597'ê zayînî)

Nivîskarê nusxeyê: Şeref Xanê Bedlîsî bi xwe.

Zimanê wê: Farisî

Kataloga kitêbên destnivîs ên bi Farisî yên di Kitêbxaneya Bodleianê (rûp: 168 û 169) di derheqê vê nusxeyê de wiha dinivîse: "Şerefname - Tarîxa Kurdistanê- dîrokeke gelek hêja û bi qîmet e" û piştî katalogê îşaretê çend nusxeyên bidestnivîs û çapa Zernof û wergera Charmoy û her wiha wergerên Tirkî yên di Kitêbxaneya Brîtanyayê de hatine parastin kiriyê (Behsa nusxeya sisyay, yanî OR. 1127 nekiriye.) û piştî bi vî awayî

domandiye:

“Ev nusxeya han a berdest, berztirîn nusxeya Şerefnameyê ye ku ew jî di saya destxetekê Şeref Xan bi xwe de ye ku destnivîsê temam kiriye...

Di vê nusxeya han de 20 tabloyên mînyator jî çêkirine ku her yek ji wan bûyereke dîrokî tîne ziman.

12.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: MS. ELLIOT 313

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Bodleian a Oxfordê

Hejmara rûpelan: 327

Hecma wê: 10/5x6/5 înç

Di rûpelekê de hejmara rêzan: 21

Awayê xetê wê: Nesx

Zimanê wê: Farisî

Tarîxa nivîsandina wê: 1015'yê koçî (1606'ê zayînî)

Navê nivîskarê wê: Huseyîn Bin Nureddîn Kilîsî

Kataloga Kitêbxaneya Bodleianeyê di derheqê vê nusxeyê de wiha dini-vîse:

“Kopyeke temam a nusxeya pêşî ye (hejmara destnivîsa 11'an) û Huseynê kurê Nureddîn yê li bajarokê Kilîsê yê li ser bajarê Helebê, ku sureta destnivîsa Şeref Xan bi xwe ye, nivîsandiye. Tarîxa nivîsandinê 5'ê Cemadîyû'l-ewwela sala 1015'yê koçî ye ku dibe 9'ê Îlona sala 1606'ê zayînî, yanî deh sal û mehek piştî temambûna nivîsandina Şerefnameyê.

...

Charmoy ê Fransî ji bo wergera Şerefnameyê ji vê nusxeya han îstifade kiriye. Ev nusxeya han ji pêşgotin, destpêk, çar sahîfe û dawiyek pêk hatîye.

Destnivîs, berê di Kitêbxaneya Elliotê di bin reqema ELLIOT 321 (G.O) de hatiye naskirin, di kataloga destnivîsên Farisî ya Kitêbxaneya Bodleianê de di bin reqema 313'an de (rûpela 170'an) behsa wê hatiye kirin.

13.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: MS. HUNTINGTON DONAT 13

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Bodleian a Oxfordê

Hejmara rûpelan: 263

Hecma wê: 11/5x6/5

Di rûpelekê de hejmara rêzan: 21

Awayê xetê wê: Neste'liq

Zimanê wê: Farisî

Tarîxa nivîsandina wê: ?

Navê nivîskarê nusxeyê: ?

Ev nusxeya han ji destpêkek, çar sahîfe û dawiyek pêk hatiye. Qismek ji rûpela 117'an a milê çepê û seranserê rûpelên 118 û 119'an nehatine nivîsandin û spî ne, lê teksta nivîsandinê têk neçûye. Tarîxa nivîsandina wê qet nayê zanîn, ji ber ku ciyê wê qetiyaye û tenê bêjeya heftan jê maye.

N. Huntington, di sala 1680'yê zayîni de vê destnivîsa han pêşkêşî Kitêbxaneya Bodleianê kiriye.

...

Ev destnivîsa han di rûpela 170'an a kataloga destnivîsên Farisî yên Kitêbxaneya Bodleianê de ye, bi bin reqema 314'an behsa wê hatiye kirin.

14.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: MS. H 10 (12)

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Zanistgeha Cambridge

Ev destnivîsa han a Edward G. Browne bûye û di lîsteya kitêbên destnivîs ên wî de di bin reqema H. 10 (12)an de hatiye parastin. Piştî mirina Browne ketiye destê Kitêbxaneya Zanistgeha Cambridgeyê ya bajarê Ingilîstanê Cambiridgeyê. Niha li wir tê parastin.

Hejmara rûpelan: 184

Hecma wê: 28.6x17.9 santêmetro ye

Di rûpelekê de hejmara rêzan: 25

Awayê xetê wê: Te'lîq (Di bin hinek bêjeyan de xeta sor hatiye kêşan.)

Zimanê wê: Farisî

Tarîxa nivîsandina wê: 1027^ê koçî (1618'yê zayîni)

Navê nivîskarê vê nusxeyê: Huseyîn Bin Nureddîn Kilisî

Min bi xwe vê destnivîsê dîtiye. Nivîskarê vê nusxeya han û ya nusxeya Kitêbxaneya Seltenetî ya Tehranê (binêre: hejmara destnivîsa 29'an a vê kitêba han) her eynî kes e û ev nusxeya han deh sal piştî nusxeya din hatiye nivîsandin.

15.

DESTNIVÎSA LI KITÊBXANAYE QEYSERÎ — SAINT PETERSBURG

Nusxeke bawerpêkirî ya kevn e û di dawiya meha Şewala sala 1007^ê koçî (Gulana 1599'an a zayîni) de, yanî tenê du sal piştî temambûna Şerefnameyê hatiye nivîsandin. Şeref Xan bi xwe ew redakte kiriye û muhura xwe li ser xistiye.

Ev nusxeya han yek ji wan çend destnivîsan e ku bûne sermayeya çapa yekê ya Şerefnameyê ji aliyê Zernof ve û Zernof di destpêka çapê de vê rastiya han daye xuyakirin.

16.

DESTNIVÎSA Ms. KHANIKOV

Zernof û Ebbas behsa vê nusxeya han dikin û wiha dibêjin:

Khanikov ê rojhilatnasê naskirî yê Rûsî, vê nusxeya han di sala 1854'an de, dema ku li Îranê bûye, li bajarê Dîlmeqan ê Selmasê (dibê ev Deyleman be ne Dîlmeqan) kirriye û bi du nusxeyên din ên Kitêbxaneyaya Yehya Xan ê hikumdarê hemû kurdên Azerbaycanê re miqayese kiriye.

Vê nusxeya han Mihemed Rizayê kurê Kerbeleyî Sabir 'Elî li ser fermana Rewşen Efendî, li ber nusxeke destnivîs a Şerefnameyê, ku ew di sala 1007ê koçî (1599ê zayîn) pêk hatiye, nivîsandiye. Tarîxa nivîsandina nusxeyê, 19'yê meha Şe'banana sala 1252'yê koçî ye ku dibe 29 Çirya Paşî/November a sala 1836ê zayînî.

...

Destnivîs 250 rûpel e û xeta kesekî tenê ye. Rêzên wê gelek nêzikî hev in, lê baş tê xwendin.

William H. Morley, di gotara xwe de behsa vê nusxeyê kiriye (binêre: destnivîsa hejmara yekê).

Mixabin qet çavkaniyek ciyê ev destnivîsa han ku niha tê de ye nedaye nişan û nayê zanîn ku di kîjan kitêbxaneyê de tê parastin.

17.

DESTNIVÎSA BI HEJMARA 576'AN YA LI MUZEXANEYA ASYAYÊ YA AKADEMIYA SAINT PETERSBURG

(Di derheqê vê destnivîsê de li gelek ciyan zanyarî hene, ji ber vê em tenê navê wê dinivîsin. Bi navê "Destnivîsa Petersburgê ya Zernof" ji tê nasîn. -Z. Avci)

18.

DESTNIVÎSA BI HEJMARA "576-A" A LI MUZEXANEYA ASYAYÎ YA AKADEMIYA PETERSBURGÊ

Min hejmara "576-A" ji gotara W. H. Morley wergirtiye. Morley dibêje, ev nusxeya han bû ku M. Wolkow gotar li ser nivîsand û di cilda VIII'an û rûpela 291ê kovara Asyayê de belav kir. Lê wekî ku min di behsên nusxeyên din de got, li gor Zernof, Wolkow îstifade ji nusxeya berê (yanî 576-A) kiriye. Ya êşkere ew e ku yek ji van herdu nusxeyan (576 û 576-A) li ber

destê Wolkow bûne.

...

Zernof dibêje, ev destnivîsa han yekê navê wî Baron Boud ji Îranê aniye. Tenê sed rûpel e...

19. 20. 21.

SÊ DESTNIVÎSÊN ŞEREFNAMEYÊ YÊ LI BA DR. G. A. BARB - VIYANA

Zernof, di destpêka çapa yekê ya Şerefnameyê de (binêre rûp: 93'an a pêşgotina çapa mamoste Hejar) dibêje: "Sê destnivîsên Şerefnameyê li Avusturyayê (Nemse) li ba Dr. Barb hene. Hersê nusxe jî Farisî ne..."

...

Ansîklopediya Îslamê (Maddeya Bedlîsê, Şeref Xan) zanyariyeke baş li ser karê Dr. Barb û Şerefnameyê raxistiye li ber çav (49 û 50)...

...

... Biraderekî dilsoz ji min re fotokopiya beşek ji wergera Almanî ya Şerefnameyê ya Barb şand ku tarîxa sala 1853'an bi van rêzên xwarê re li ser e:

*TARICH EL-AKRAD BEKANNTÉ
KURDEN-CHRONIK VON SCHEREF VON:
PROFESSOR DR. BARB*

* * *

Demek piştî nivîsandina vê kitêbê û amadekirina van nivîsan, ji aliyê kitêbfiroşê Erzan, birayê min ê hêja mamoste Hesenê Eyyûbzade ve ji min re mizgînî hat dayîn ku agahê Dr. Celîlê Celîl ji vê xebata min çêbûye û ji ber vê di derheqê hejmara destnivîsa 19'an de ji min re agahdarî şand. Va ez jî bi rêzeke mezin ji bo herdu mamosteyan, wê agahdariyê pêşkêşî we dikim...

Navê nivîskar: Şeref Xan El-Bedlîsî (yan jî Bitlîsî)

Navê kitêbê: Şerefnameya ku bi navê Tarîx El-Ekrad hatiye nasîn.

Bi gotina "Hemd û sena" dest pê dike.

Tarîxa nivîsandina wê: Sedsala 18'an.

Hejmara rûpelan: 355

Hecma wê: 220 milîmêtro

Zimanê wê: Farisî

Ciyê tê parastin: Bibliothek Handschriftstabteilung, Universitaet Wien.
Hejmara wê: 111 11697

Ev nusxeya han bi hinek notên Dr. Barb û wergera Almanî çend beşeke Şerefnameyê wekî îlawe li ser hatine zêdekirin.

22.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: 1320'an

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Neteweyî Ya Fransayê, Paris (Catalogue de la Collection de Manuscrits Orientaux Arabes, Persan et Turcs, Forme par M. Charles Scarles Schefer, et Acquisée par le Etat, Publiée par E. Blochet, Paris, 1900, P. 67)

Zimanê wê: Farisî

Awayê xetê wê: Neste'lîqa şikestî

Tarîxa nivîsandina wê: Sedsala 19'an (Kataloga Bloxe)

Nivîskarê nusxeyê: ?

Hejmara rûpelan: 247

Hecma wê: 32x19 santimetro

Di rûpelekê de hejmara rêzan: 21 heta 22'an

Kataloga The Asiatic Museum of the Academy ('Erebî, Farisî û Tirkî) rûpela 67'an, di bin reqema 1320'an de qeyîdkirî, behsa nusxeke Şerefnameyê dike ku gelek çavkaniyên din jî behsa wê kirine, bi taybetî jî behsa sipehîtiya xetê wê kirine. Zernof dibêje: "Li Parîsê destnivîsek heye, beşek ji wan kitêban e ku bi destxeteke gelek sipehî hatiye nivîsandin." (destpêka çapa wê)

...

23.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: 1336'an

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Neteweyî Ya Fransayê-Paris (Catalogue de la Collection de Manuscrits Orientaux Arabes, Persan et Turcs, Forme par M. Charles Scarles Schefer, et Acquisée par le Etat, Publiée par E. Blochet, Paris, 1900, P. 70)

Zimanê wê: Farisî

Awayê xetê wê: Neste'lîq

Sala nivîsandina wê: Sedsala 19an (Kataloga Bloxe)

Hejmara rûpelan: 238

Di rûpelekê hejmara rêzan: 23

Hecma wê: 29x10 santêmetro

Nivîskarê nusxeyê: Mihemed Yusif

24. DESTNIVÎSA HEJMARA: 1337'an

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Neteweyî ya Fransayê-Paris (Catalogue de la Collection de Manuscrits Orientaux Arabes, Persan et Turcs, Forme par M. Charles Scarles Schefer, et Acquisée par le Etat, Publiée par E. Blochet, Paris, 1900, P. 70)

Zimanê wê: Tirkî

Wergêrê wê: Mihemed Begê kurê Ehmed Begê Mîrza

Hejmara rûpelan: 243

Di rûpelekê de hejmara rêzan: ?

Hecma wê: 30x18 santêmetro

Tarîxa nivîsandina wê: ?

...

25.

NUSXEYA MÎR SUREYYA BEDIRXAN BEG -QAHÎRE

Mihemed Lewî 'Ebbas, di destpêka Şerefnameya çapa Tehranê de (rûp: 103 û piştî wê) wiha nivîsandiye: “Yek ji wan nusxeyên herî bi qîmet a piştî çapa Rojhilatnasê Rûsî Zernof hatiye dîtin û ketiye li ber dest, ev nusxeya han a Mîr Sureyya Bedirxan a li Qahîreyê ye, ku bi nusxeya Heleb El-Şehaba-iyê re bûne bingehê çapa yekem a Şerefnameya Qahîreyê.”

...

26.

NUSXEYA MEDRESEYA OSMANÎ -HELEB

Wekî me (binêre: nusxeya hejmara 25'an) got, bingehê çapa Farisî ya Qahîreyê, bi çapa Zernof re, li ser du nusxeyên din ên destnivîs hatiye avakirin.

Yek ji wan destnivîsan, nusxeya Sureyya Bedirxan Beg e ku me beriya niha behs kir, ya din jî nusxeya Medreseya Osmanî ya li bajarê Helebê ye Sûriyê ye (binêre: pêşgotina M. Elî Ewnî Beg a ji Şerefnameyê re nivîsandiye. -Z. Avci)

27.

NUSXEYA KITÊBXANEYA MELIK -TEHRAN

Min vê nusxeya han nedîtiye û min tiştêk di derheqê wê de nedizani jî, ku heta lêkolînerê zehmetkêş û xemxwar ê berhemên Kurdistanê mamos-te Abdurraqîb Yusif ji Silêmaniyê bi namekê (tarîxa nivîsandina nameyê: 1.1.1997, tarîxa gihiştina destê min 7.2.1997) behsa vê nusxeya han kir.

Eger agahdariyên mamoste Ebdulreqîb Yusif rast bin, ku qasî em şexsê wî nas dikin û lêhûrbûna wî ya li zanistî û bûyeran, dibê tu şik û gumanek me jê tunebe, em rastî nusxeke Şerefnameyê ya bi qîmet bûne ku ew xwe-diyê du giringiyan e:

Yek: Ev bi destxetê şeresuwarê diroknavîsa Kurdistanê Şeref Xan bi xwe ye.

Dudu: Mimkun e ev nusxeke temam be û kêmasiyên di hemû nusxeyên di destxet de û her wiha di çapên cur bi cur ên Şerefnameyê de hene, di vir de temam kiribe.

Mamoste Ebdulreqîb Yusif wiha dibêje:

“Min seh kiriye ku di Kitêbxaneyaya Melik li Bazarrî Newroz Xan a li Tehranê, nusxeke bi destnivîs a Şerefnameyê ya bi navê Emîr Şeref Xan Kerehrûdî, yanî Şeref Xan ku li Kerehrûdê hatiye dinê, bi destxetê Şeref Xan e û muhra wî jî li ser heye...”

...

28.

NUSXEYA MELE MEHMÛDÊ BAZÎDÎ -PETERSBURG

Di Kitêbxaneyaya Giştî Ya Petersburgê de hatiye parastin. -Rûsya

(Ji bo zêdetir agahdarî li pêşgotina Dr. Kemal Mezher Ehmed a ji Şerefnameyê re nivîsandiye binêre. -Z. Avci)

29.

DESTNIVÎSA BI HEJMARA 165'AN A LI KITÊBXANEYA SELTENETÎ -TEHRAN

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneyaya Seltenetî (Pêşû) -Tehran

Hejmara rûpelan: 379

Hecma wê: 32x19 santêmetro

Di rûpelekê de hejmara rêzan: 22

Kaxezê wê: Bexdayî

Awayê xetê wê: Neste'liq (sipehî hatiye nivîsandin)

Nivîskarê nusxeyê: Mîrkî Bin Ehmed Qehremanî Hemedanî

Tarîxa nivîsandina wê: 1017'yê koçî (1608'ê zayînî)

Nivîskarê vê destnivîsa han eynî nivîskarê nusxeke Prof. Brown e, ku niha di bin reqema “BROWN MS. H. 10 (12)an de li Kitêbxaneyaya Zanistgeha Cambridgeyê hatiye parastin. (binêre: destnivîsa hejmara 14'an)

Nivîskarê vê nusxeya han, wê deh sal piştî temambûna nivîsandina Şerefnameyê nivîsandiye. Tarîxa nivîsandina wê destpêka meha Rebû'l-

saniya sala 1017^{yê} koçî ye, ku ev dibe dawiya meha şeşan a sala 1608^ê zayînî. (Li gor hesaba min ev gereke nivê duduyan ê meha heftan, yanî Tîrmehê be -Z. Avci)

...

30.

DESTNIVÎSA BI HEJMARA 3176'AN LI KITÊBXANEYA MECLÎSÎ ŞÛRAYÎ ÎSLAMÎ -TEHRAN

Fêhrîsta Kitêbxaneya Meclîsa Şûraya Millî (ku niha bûye Şûraya Îslamî), di cilda duduyan de behsa destnivîseke Şerefnameyê kiriye ku hejmara 3176 lê kiriye û dibêje: “Di deftera kevin de hejmara wê 74673^ê ye û di deftera nû de hejmara wê 5987 e.” Hejmara rûpelan nedaye nîşan, lê gotiye ku di sedsala 14'an de hatiye nivîsandin, yanî sed sal piştî pêkanîna fêhrîsta kitêbxaneyê (Li gor baweriya min di vê tarîxê de şaşiyek heye, ew ne bi tarîxa koçî û ne jî bi ya zayînî re li hev nake. -Z. Avci) Ev fêhrîsta navê wê derbas dibe, hinek zanyarî di derheqê vê destnivîsê de nivîsandiyê...

Awayê xetê wê: Neste'îq e. Unvan û navan bi xeta sor daye diyarkirin...

Hecma wê: 35.5x22 ye.

Rêzên wê 21 sentêmêtro ne.

Kaxezê wê: Frengî ye.

Cilda wê wekî rengê qehweyî ye.

31.

DESTNIVÎSA LI KITÊBXANEYA MATINEDERAN -ÊRÎVAN

Qasî ku ez dizanim tenê agahiyek di derheqê vê destnivîsê de heye, ew jî çend gotinên Dr. Kemal Mezher in ku di kitêba xwe ya Mêjû de nivîsandiyê. Wî wiha gotiye: “Ev destnivîs di sedsala 18'an de hatiye nivîsandin.”

32.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ(?) LP. ARA. 154.1

Enstîtûya Kurdî Ya Parisê.

Di rastiya xwe de ev nusxeya han ne destnivîs e, çapkiriye. Lê ji ber ku 16 rûpelên yekem ên nusxeyê ku kêmbûne, mirovekî (?) rûpelên kêmbi destxet nivîsandine û kiriye ser kitêbê, ji ber vê dibê ev wekî destnivîsek an nivêdestnivîsek bê hesêbkirin.

Reqema bêrê ya Kitêbxaneya Enstîtûya Kurdî ya vê kitêbê ALB. 83 bûye. Wekî piraniya kitêbên din ên vê kitêbxaneyê, mimkun e ya Celadet Bedirxan (yan jî ya R. Lescot) be(?).

Ev kitêba han, nusxeke ji çapa Ferecullah Zekî ya Qahîreyê ye. Çapa Ferecullah zimanê wê Farisî ye, 589 rûpel e û wekî me got, 16 rûpelên wê yên destpêkî bi destxet hatine nivîsandin.

...

33.

NUSXEYA KITÊBXANEYA GEL YA DIYARBEKRÊ (Hejmar: 42)

Piştî temambûna notan, dema ku kitêb li çapxaneyê bû, min Fêhrîsta Destnivîsên Farisî Yên Li Kitêbxaneyên Tirkiyê dît. Navê nusxeke Şerefnameyê di fêhrîstê de hebû û bi vî awayî bû: “Şerefê Kurê Şemseddîn Nivîsandiye û Derheqê Dîroka Diyarbekrê de ye.”

Eger ew Şerefnameya Şeref Xan be û li ser dîroka Diyarbekrê nivîsandibe, bi rastî jê re zelaliyek lazim e. Her çend di daxilê ihtîmalê de ye ku Şeref Xan kitêbek li ser dîroka Diyarbekrê jî nivîsandibe, lê ez heta derecekê piştrast im ku ev kitêb nefsa Şerefnameyê bi xwe ye û navê wê guherandine. Nivîskarên fêhrîsta kataloga kitêbxaneyê, ji bo ku navê Kurd neynin û nebêjin kitêb li ser dîroka Kurdan hatiye nivîsandin, navê “Dîroka Diyarbekrê” lê kirine.

Ew çavkaniya di destê min de ye, fêhrîsteke Farisî ye û li Tehranê hatiye çapkirin. Fêhrîstê, di derheqê vê destnivîsê de hinek agahdarî dane dest û wiha dibêje:

Şerefname, Şeref Bin Şemseddîn, ŞC/2605.

Xet: Neste’lîq

Navê nivîskarê nusxeyê tune.

Tarîxa nivîsandina nusxeyê (di dawiya rûpelê de ye, sala 1274 (ê koçî, 8/1857ê zayînî dêt xwendin).

Hecm: 365x200 milîmêtro

263 rûpel.

Kaxezê wê zer e.

Hinek bêje bi zêrkift (bi rengê zêrîn) hatine nivîsandin.

Cilda wê “tîmac”, yanî ji çermê sor ê nerm e û hatiye şîrêzkin.

...

Ronîkirinek: Ji kevintirîn serdemê heta dema nivîsandina kitêbê di derheqê dîroka Diyarbekrê de ye.

Ji bo zanyariya zêde li ser kitêbê binêre:

“Tewfîq H. Subhanî. Fêhrîst nusxehayî xet Farisî kitabxanehayî Tirkiye, Merkez Danişgahî Tehran, çap ewwel, 1373 (1994), behs merbût be: Kitabxane Xelq Diyarbekir, şemare 42.”

34.

**DESTNIVÎSA KITÊBXANEYA MEWLANA AZADÎ ZANISTGEHA
ÎSLAMÎ YA BAJARÊ ALÎGARH Ê HINDISTANÊ**

Ciyê destnivîsê: Kitêbxaneya Mewlana Azadî Zanistgeha Îslamî ya Bajarê Alîgarh ê Hindistanê.

Hejmar: 233

Hejmara rûpelan: 80(?)

Pîvana rûpelan: 11.3x7 înç

Awayê xetê wê: Nesx (Bi rengê sor ê zerê zêrîn hatiye nivîsandin.)

Wekî em dibînin hejmara rûpelan di vir de 80 daye nîşandan. Li gor vê reqemê, eger şaşiya çapê nebe, dibe hinek ciyên vê destnivîsê kêm bin yan jî kurtiya karê Şeref Xan ê bi şêrane be.

Çavkaniyên zanyariyan:

Catalogue of the Persian Manuscripts in the Maulana Azad Library, Aligarh Muslim University, Aligarh Prepared by Dr. Athar Abbas Rizvi, published by Aligarh Muslim Universty, Aligarh (India), 1969, P.57.

35.

ÇAVKANÎ: KITÊBA C. A. STOREY

Çavkaniya zanyariyan a di derheqê vê destnivîsê de, hejmara 1098'an, rûpelên 1326 û 1503'ê yên cilda sisiyan a wergera Rûsî ya kitêba C. A. Storaey ye, ku ew jî di Kataloga Destnivîsên Erebî, Tirkî û Farisî Yê Enstîtûya Destnivîsan de bi navê K. S. Kêkêlîdzî (Koleksiyona Kêkêlîdzî, sala 1969'an, Tiflîs wergirtiye. Ev jî koda di derheqê destnivîsê de ye ku nivîsandiye:

Tiblisz, CTP. 67. Pk 17/15 (1262/1845)

Ev reqemên han nîşan didin ku ev nusxeya han di sala 1262'yê koçî de (1845'ê zayîni) hatiye nivîsandin. Lê nayê zanîn kê nivîsandiye û rewşa destnivîsê ya niha çiyê. Ji bo zanyariya di derheqê vê destnivîsê de binêre hejmara 1098'an, rûpelên 1326 û 1503'yê vê çavkaniya han:

C. A. Storey,

Persian Literature, a Bio – bibliographical survey, in three par, Translated into Russian and Revised, With Additions and corection by Yu. E. Bregel, part 3, published by Central Deparment of Oriental Literature, Moscow, 1972.

Piştî temambûna karê çapê yê kitêbê, bi rêya du çavkaniyan re agahdariya çar destnivîsên Şerefnameyê yê din gihîştin min. Min jî pêwîst zanî ku ez wan li ser van notên xwe zêde bikim. Wisan dixuyê dawîya vî karî

nayê. Her carê ji kuncêkê nusxeke din a karê bi nirx û bi qîmet ê Şeref Xan serî hildidin.

36.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: Ms.or12 a BAJARÊ TORÎNO -ÎTALYA

Nusxe bi zimanê Farisî hatiye nivîsandin, 298 rûpel e. Destpêk û dawiya wê temam e. Navê nivîskarê wê ne ronî ye, lê piştî nivroya roja îniyê ya 4ê meha Şe'banana sala 1083'yê koçî (25ê Çirya Paşî ya sala 1672'yê zayînî) nivîsandiye, ku dike 69 sal piştî wefata Şeref Xan. Ew kitêbxaneya ev nusxeya han tê de hatiye parastin, navê wê ev e: Biblioteca Reale ya li bajarê Torino yê Îtalyayê.

Çavkaniya zanyariyên min kataloga bi navê:

Indici E. Cataloghi Nuova Serie, Cataloga Dei Manoscritti Parsiani Conservati Nelle Biblioteche D'Halia, Istituto poligrafico e zecca Delio Stato, Libreria Dello Stato/Rome/1989 e.

Her wiha sê nusxeyên destnivîs ên Şerefnameyê di Kitêbxaneya Unîversîteya Stenbolê de hatine parastin. Min zanyariyên di derheqê van nusxeyan de ji maqaleya kak Ebdulrrehman Paşa wergirt, ku di hejmara 32-33'an a kovara Awêne ya çapa Tehranê de weşandiye (sal: 1376 koçî/1997ê zayînî). Ev jî taybetmendiyan van hersê nusxeyan in:

37.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: LUK. FY. 24

Di sala 1279ê koçî de (1862-1863'yê zayînî) hatiye nivîsandin. 189 rûpelên ji 23 rêzan pêk hatine (Li gor min dibê ev 189 perr be ne rûpel), bi xetê neste'liq li ser kaxezê 330x185 mîlîmêtro hatiye nivîsandin. Nav û serrêzan bi hibra sor nivîsandiye, hinek rûpelên wê biçûk in.

38.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: LUK. FY. 223

Awayê xetê wê: Ruqê.

Tarîxa nivîsandina wê: Meha Sefera sala 1200ê koçî (1785-1786ê zayînî).

Navê nivîskarê(katib) wê:Îbrahîmê kurê Îsmail

Ebadê rûpelan:255

Di rûpelekê de hejmara rêzan 17 ye.

Nav û serrêzên wê bi hibra sor hatine nivîsandin.

39.

HEJMARA DESTNIVÎSÊ: LUK. FY. 224

Tarîxa nivîsandina wê: Îhtîmal e di sedsala 12'an de (sedsala 18'yê zayînî) hatibe nivîsandin.

Awayê xetê wê: Neste'liq.

Navê nivîskarê nusxeyê: Reşîd Enduh Xurde

Pîvana kaxezê wê: 303x205 milîmêtro

Hejmara rûpelan: 397

Di rûpelekê de hejmara rêzan: 12

Serrêz û nav bi hibra sor hatine nivîsandin... Ji destpêka wê rûpelek ketiye û wisan dixuyê hevokê jî ji dawiya wê kêmbê.

Çavkaniya kek Ebdurrehman Paşa ya ji bo van zanyariyan ev e:

Fêhrist Nesxehayî Xetî Farsî Kitabxane Danişgah İstanbul, girdawrendegan: Tewfîq Haşim Pûr Subhanî, Hesameddîn Aqasu, lapereh 24.

Li gor vê, navê kitêbê dibe "39 Destnivîsên Şerefnameya Bedlîsî Di Kitêbxaneyên Cîhanê de".

* * *

Kitêba C. A. Storey û her wiha wergera wê ya Rûsî, di derheqê çend destnivîsên Şerefnameyê yê din de jî agahdarî didin ku eynî ew destnivîsên me di vir de behsa wan kirin, ew in... Lê îşaret bi çend nusxeyên din kiriye ku dibê li ser wan lêkolîn bèn kirin û bê zanîn ka çine. Wekî nimûne:

1-Nusxeya Halet Efendî (Tauter 473) ku di sala 1034^ê koçî (1624-1625^ê zayînî) de hatiye nivîsandin.

2-Nusxeya Lala Îsmâil (Tauter 474) ku di sala 1036^ê koçî (1626-1627^ê zayînî) de hatiye nivîsandin.

3-Nusxeya Çarnikof ku bi zahiren dibê eynî nusxeya Ms. Khanikof (destnivîsa hejmara 16'an a vê kitêbê) be.

4-Nusxeya Edebiyat Kutubhanesî 789, ku di sala 1279^ê koçî (1862/1863^{yê} zayînî) de hatiye nivîsandin. Li gor min dibê ev eynî nusxeya Medreseya Osmanlî ya Helebê be ku me di destnivîsa hejmara 26'an a vê kitêbê de behsa wê kiriye.

Ji bo zanyariyên zêde binêre:

Persian Literature, A Bio-bibliographical survey, by C. A. Storey, Volum I, part 1, Luzac& Co. Ltd. London, 1927-1939, P. 367.

* * *

Wergera Rûsî ya kitêbê jî ku beriya niha hat nasandin, îşaretê çend destnivîsan dike ku di nusxeya eslê kitêbê de nayê dîtin û ihtîmalek gelek mezin e di notên min de jî derbas nebîbin.

Ji van:

1-Hejmar: 1098, Tehran Gulistan (1017'yê koçî/1608'ê zayînî)

Ev nusxeya han tenê 12 sal piştî temambûna nivîsandina Şerefnameyê ji aliyê Şeref Xan ve, hatiye nivîsandin. (Ez bawer im li vir têkelheviyek heye. Ji ber ku sala wefata Mîr Şeref Xan 1604'ê zayînî ye, vêca çawan dibe di sala 1608'an de kitêb nivîsandibe? -Z. Avci) Rûpela 77'an a cilda duduyan, ji bo vê nusxeyê piştî xwe bi kitêba Ebbas Iqbal a bi zimanê Farisî girê daye... Her çend peywendiya navê Gulistan dibê bi Kax Gulistan ve hebe ku Kaxê Şahê Îranê ye li Tehranê ye û ihtîmal e beşek ji Kitêbxaneya Seltenetî be, lê taybetmendiyên wê bi wê nusxeyê re li hev nakin ku di Kitêbxaneya Seltenetî ya Tehranê de hatiye parastin. Berî niha di hejmara destnivîsa 28'an de, behsa wê hat kirin.

2-Di rûpela 77'an a cilda yekem û rûpela 1503'yê cilda duduyan a wergera kitêbê ya Rûsî de behsa destnivîseke Şerefnameyê dike ku di Kitêbxaneya Fakulteya Îlahiyatê ya Unîversîteya Tehranê de hatiye parastin. Ev nusxeya han di sala 1273'yê koçî (1856/7'ê zayînî) de hatiye nivîsandin. Zanyariyan jî ji vê çavkaniyê wergirtiye:

Fêhrist nesxehayî Xetî Kitêbxane Daneşkedeh Ilahiyat we Me'arif Îslamî Danişgah Tehran, gerdawerî we tenzîm Seyîd Mihemed Baqir Heçetî.

Wergera Rûsî ya Storey îşaretê çend destnivîsên din ên Şerefnameyê jî kiriye (Taure, Princeton, Dorn û...) ku dibê lêkolîneke zêdetir li ser van bînin kirin... Ez hêvîdar im ku di çapên din ên vê kitêbê de ez bikaribim van xalên han ên ne zelal ronî bikim.

ŞEREFNAME

—Dîroka Kurdistanê—

Şerefxanê Bedlîsî

Ez, ku nivîskarê van rûpelan im, navê min Şerefê kurê Şemseddîn e. Çavê min li meziniya Xwedê ye û ez hêvîdar im ku alîkarê min be û min di vê dinyayê de serfiraz bike û ji asteng û giriyên wê dinyaya din jî rizgar bike. Di kemilîna ciwanî û gulvedan û ajardana bihara jiyana xwe de, piştî ku min destê xwe yê rast û destê çepê nas kir, min di xwendewariyê de hêz û taqet bi dest xist û ez bi hezaran milên zanistiya zahirî û batîni hîn bûm. Çi tiştên ji bo dîn û dinyaya min pêwîst e, min ji her tiştî gelek zanîbû û bi sererastî û meharetî ketim ser kar û barên dîwanê û wê çaxê heta niha hemû bi hêz û mecalên xwe ve ez bi xwendina serpêhatî û dîrokan mijûl im.

... ew kesên di bazara nivîsandinê de cewherfiroş û durrnas in, ew dîrokzanên ku lehengên nav şekerîstana serpêhatî, çîrok, deng û behsan in, heta niha riya xwe ber bi Kurdistanê ve nekirine, behs û dengên gernas û sernasên Kurdan nekirine bin devê pêûsê, ew dîroka gelek bi şanazî û xweşiyê ku di tam û bîhna xwe de wek hingivîn û gezoyê ne, gelek mixabin ji aliyê wan ve nayê naskirin û ketiye bin piyan û bi tu awayî dest û devên xwe lê nêzik nekirine. Ez î jar, bêtaqet, bêdest û ziman ketim ser wê xeyalê ku vê mijara han a ji taqet û qudreta min gelek der; behs û serpêhatiyên mirovên mezin, kesên bi nav û deng, serdar û fermanrewayên Kurd û Kurdistanê berhev bikim, ên di dîrokên 'Ecem de min bi xwe dîtine û yên min ji mirovên bi hiş û zîrek û ji derewan dûr, raste rast bi xwe seh kirine, binivîsim û navê wê deynim: ŞEREFNAME. Hemû armanc û daxwaza min jî ev e ku, xanedanên mezin ên Kurdistanê navê wan di nav navan de bimîne û ji bîr neçe.

ISBN: 978-605-6404-18-4

Weşanên Azad